

KAIS. KÖN. HOF BIBLIOTHEK

391.952-B

Neu-

~~F. S. 593~~

7.3-45

rac. 549-597

391952-B.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z256705207

1593.

ПРАВДА

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

Рочник ІХ-ий 1876.

Під редакцією

*д-ра Олександра Оголевського, Лонгіла Лукашовича
и Володимира Барвільського.*

У ЛЬВОВІ.

З друкарні товариства ім. Шевченка
під зарядом Фр. Сарницького.
1876.

З М І С Т.

I. Часть літературно-наукова.

1. Поезії.

- Ст. Руданський*: Переклад Гомера Іліади. Збірка V. Стор. 3, 45, 85.
Тарас Шевченко: З недрукованих ще поезій 126.
Перебендя: На п'ятнадцяті роковини смерті Тараса Шевченка 165. Скорби пісні 245. На березі моря 166. Утоплений 325. Люблю 487.
Ө. В—р—ля: Наша пісня 167. До Музи 286. В больниці душевно недужих 365. На Тарасовій могилі 445.
Гетьманець: Нема правди 205. З Некрасова 405.
Ю. Федькович: У горах 645. Сон 685.
Василь Диманський: Козачий кістяк 765.

2. Повісті и оповідання.

- О. Стороженко*: Марко проклятий 8, 49, 89, 127, 168, 206. Відьми. З побиту полія 54.
Чахло Гайда: Дівчина з Трепши. Перекл. Др. В. Г. 247, 286, 326. Цісарєва Спінетська 549, 597.
О—Я—К—ого: Мужик Марей. Переклад 378. Забірюха на степах. Переклад 446, 486.
Данило Млаха: Месть Черногорца 646, 686, 725, 767.
О. Я: Наймичка 813, 845.
Бретгарт: Міглас. Переклад 885.

3. Розправи историчні, критичні и инші.

- И. Левинський*: Світогляд українського народу 16, 61, 98, 135, 173, 214, 255, 297, 337, 496, 558, 608, 656, 772, 851, 890.
В. Г. Ш.: Споминки про Тараса Григоровича Шевченка 28, 64.
И. В.: Про „Маланку“ 69.
С. Кративина: Кілька слів про Тараса Шевченка 102.
О. Кошівий: Збірник творів Ієремі Галки. (Критика.) 105, 142. Про кари, до яких присуджують мирові судді 152.
М. Костомарів: Руська исторія в житєписях. Перекл. О. Барвінський. 8) Князь Константин Константинович Острогський 179, 223, 258, 299. 9) Київський Митрополит Петро Могила 303, 341, 378, 413, 453. 10) Український гетьман Зинівий-Богдан Хмельницький 612, 693, 735, 779, 821, 855, 894.
Омелья Огоновський: Письма К. Н. Устияновича. Часть I. Поеми историчні. (Критика.) 185. Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen, von Franz Miklosich. (Критика.) 231.
Дребини: Ліки своєвародні, з домашнього обиходу и в картинах жаття. Про холеру. (Критика.) 191.
И. Кулиш: Малювана Гайдамащина 349, 384, 420, 460.
Ш. С.: Домашній скоть. Написав Ігнатій Галька. (Критика.) 394.
Українець: Антракт з исторії Українофильства 471, 523, 575, 624.
Указ проти руського языка 500.
Володимир Барвінський: Погляди на исторію руського народу 505, 562, 663, 701.
Б. Шорно: Слово о Ігьлку Ігоревѣ и „Грамматика руського языка Д-ра Осадца“ (Критика.) 787, 830, 947.
Мислі до популярного видавництва „Просвіта“ 904.

Литературні звістки и библиографія, на стор. 28, 29, 30, 72, 103, 110, 158, 159, 160, 194, 195, 196, 236, 266, 310, 353, 359, 397, 479, 480, 541, 542, 545, 582, 583, 585, 634, 673, 715, 795, 796, 836, 837, 913, 914, 952, 953. Важніші між звістками: Наталка Полтавка. — Иллюстрированный календарь на 1876 г. 28; Перші київські князі. Олег, Игор, Святослав и Святий Володимир и його потомки — Перекинчикъ бисурманський 29; Физика для нижшихъ класъ середнихъ школъ 80; Заджумленихъ батько 109; Лири. — Нова граматики руского языка 110; Повісті Осипа Федьковича 158; Альбомъ взорів малоруської орнаментики. — Другъ Народа 195; Statistische Monatschrift 196; 36ір полууд-зах. відділа императ. росе географичного товариства в Київі 310, 397; Чайка 359; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych 480. З библиографіи важніші: Галицько-руське письменство 541; Разысканія о началѣ Руси 542; Исторія Россіи 545; Про українськихъ козаків татар та турків 582; Russland in der neuesten Zeit 583; Archiv für Slavische Philologie 585; Коломибескі виданя популярні М. Білоуса 634; Дієстрианка 673; Слово о пльку Игоревѣ. — Podręcznik Geografii Galicyi 715; Ruska poezya ludowa 795; Трійцять хіть тверезости 836; Vergleichende Gramatik der slavischen Sprachen von Franz Miklosich 837.

Перегляд діяльності руських товариств:

Посиданє руських товариств академічних 538.
Філія „Просвіта“ в Тернополі 540, 712, 836.
Руські стоваришеня ремісничі 581.
Загальні збори Общества имени М. Качковского в Стрию 635, 670.
Загальні збори „Русской Рады“ 712.
Ремісничє товариство „Поміч“ в Підгайцях 794.
Товариство „Просвіта“. — „Руська Бесіда“ и „Касино“ 877.
Справозданє товариства „Січ“ у Відні за рік 1875/6. Стор. 910.
Виділ товариства имени М. Качковского 912.

II. Часть политично-соціална.

Василь Н.: Шо нас коштує пропанация 31, 73, 111. Руська народність в школах галицьких 266, 311, 428, 517, 570, 619, 742, 864.
Еміль де Лявель: Религійна будучність цивилізованих народів 750, 790, 832, 940.
По виборах 799.
Угодовість 881.
Перегляд политичний 40, 121, 160, 197, 591, 642, 681, 721, 757, 810, 839, 883, 921.
Славянсько турецька війна 530, 592, 642, 681, 761, 810, 842, 921.
Відозва комитету для підмоги нещасних в сербсько-турецькій війні 808.
Наша чорна доля 953.
Новинки на стор. 44, 79, 124, 162, 193, 237, 277, 316, 359, 398, 441, 480, 545, 586, 638, 674, 716, 754, 796, 837, 878, 914, 959. — Важніші між статями „Новинок“: Друкарня товариства им. Шевченка перед судом св. Юра 44; Галицькі залізничі 79; Філія товариства „Просвіта“ в Бортинках 80; Загальні збори „Общества имени Михаила Качковского“ у Львові 81; Литературний централізм у Россіи 82; До чого дійшли наші етимологи 84; Від Городенки 124; По поводу статейки о „Киевскомъ народномъ Календарѣ“ п. Андріяшева 162; Святкованьє пятнадцятихъ роковин смерті Тараса Шевченка 198; З Черновець 200; Руський театр 200, 242, 282, 323, 362, 403, 720, 757, 838, 914 956; З Буковини 200; Дружній Лихвар 201, 244, 344; З Герцеговини 202; З Києва 287, 316, 399; З Харкова 237; З Одеси 238, 318; З Ніжена 239; З Кишинева 241; З Петербурга (Роковини Т. Шевченка) 241; Университет Черновецький 244; Від Войнилова 277; З під Творимірки 278, 361, 676, 916; З Бучача 280; Витяг из протоколу засідань виділу товариства „Просвіта“ 281; Университет Львівський 283, 321; З Катеринослава 318; З Чернігова 320; На Снятині 359; Из Сокаля 361; Вечеръ музикально-декляматорський в руській семінарни 362, 482; Концерт в користь біднихъ учеників 364, 401; З Полтави 398; З Ужгорода 441; „Руська Бесіда“ 349, 480, 483; Товариство „Просвіта“ 480, 483; Вечеръ музикально-декляматорський на тридцять-треті роковини смерті Маркьяна Шаш-

III.

кевича 482; Голоси о указі проти руського язика 545; Секта моральних окопців в Галичині 546; Літературне письмо „Другъ“ 547; Фотографіі костюмів руських 547; С під Горбанівки 586; Від чого руйнується наш народ? 589; Загальні збори Общества М. Качковського 590; „Kuch literacki“ о указі проти руського язика 638; Як поступають у нас школьні власти з руським язиком 640; С під Святини 640; P. Julian Turczyński проти руської народности 675; С під Станіславава 680; С під Долини 680; Як Рада школьна кр. турбується постуном руських шкіл 716; Справи школьні 717; Заявлене товариства „Січ“ 723; С Тернополя 754, 797; С Тернопільщини 755; Quo usque tandem?.. 796; С під Бірок в. 837.

Некрологи: Юр. Фед. Самарин 223; Франц Палаяцький 404; Александер гр. Фредро 548; Иван Микита 586; Павло Свій 674; Август Бельовський 756; Марян Сосенко 838

Від редакції: 1, 164, 284, 324, 484, 548, 594, 724, 763, 811, 844, 884, 923, 963.

Крім того: Переписка редакції, волякі оголошеня и т. и.

Наконець були надзвичайні додатки: до н-ра 6-го „Беседа Володимира Барвінського в XV-ї роковини смерті Т. Шевченка“, а до н-ра 10-го „Справозданє річне въ діяльности Вийдѣлу тов. „Провѣта“ за рѣкѣ 1875/6.“

Виходять випусками в 2¹/₂ арк.
З. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и адміністрація під
н. 12. на улиці
Осолинских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

Від редакції.

З сим н-ром розпочинаємо ІХ-ий роčníк „Правди“. Від часу, коли настали рускі часописи в австрійско-угорській монархії, від 1848 р., появило ся о́коло 40 часописьм руских, а з тих лише 3 дожили такого — або більшого — віку, як „Правда“: „Зоря Галицка“ у Львові (1848 — 1857), „Вѣстникъ“ у Львові и Відни (1849—1866) и „Слово“ (від 1862 р.).

Що „Правда“ за сей час вдіяла и яка єї дальша мета и задача, се звістне. Однако ціль свою зможе вона (а з нею и ціла народна партія) лиш тогді осягнути, коли всі люде, котрі суть одної гадки з „Правдою“, котрі бажать красчої долі и самостійного розвою малорускому народови, враз з нею щиро працювати-муть, матеріяльно и морально її спомагати-муть.

Відзиваємось отже до патріотизму наших родимців: нехай кождий спомагає нас чим може, а перед всім точною передплатою нашого часописьма и заохочуванєм других до передплати. Без численної и точної передплати, „Правда“ (як и кожда подібна часопись), не маючи ні з відки підмоги, помимо всіх змагань редакції, не могла б удержатись...

Что може, просимо також спомагати нас своїми літературними працями и корреспонденціями. Особливо просимо о подаванє нам локальних звісток про житє и змаганє нашого народа и интеллігенції у всіх частях нашого краю. Ми хотіли б отворити нову рубрику в „Правді“: „Хроніку галицку“,

Нр. НА ПОКАЗ.

котра б появляла ся на пережину з „Хронікою російською“, та се можливе тільки при більшій матеріальній и моральній підмозі наших родимців.

Сей кр. висилаємо на показ: хто б не хотів передплатувати нашого часописьма, просимо звернути нам єго назад. II-ий кр. вишлемо вже лише тим, котрі до того часу заперенумерують або бодай замовлять наше часописьмо.

В 1876-ім р. буде „Правда“, як и в минувшім, виходити в 2 $\frac{1}{2}$ —3-аркушевих випусках 15. (3). и 30. (18.) кожного місяця. Передплата височити-ме, як и доси, на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Тіи ви. передплатники, котрі зложили цілу належитість за р. 1875 и надішлють передплату хоч на оден квартал р. 1876, дістануть яко безплатну премію „Руску историю в житєвєсах найголовнїйших єї дїятелїв М. И. Костомарова“, в перекладі п. Ол. Барвїнського (передрук з „Правди“). Сю книжку вишлемо тим ви. пренумерантам, котрі єї зажадають, вже з 2-им н-ром. Для непренумерантів „Правди“ ціна сеї книжки буде 60 кр. а. в. Друга часть Рускої истории буде поміщати ся в році 1876, а передрук єї дістануть ви. передплатники „Правди“ знов яко премію під подібними вимінками.

Крім того будемо в сїм році поміщати „Світогляд українского народа“ Йв. Левіцкого (Нечуя), з котрого також буде робити ся передрук.— З поезий поміщати-мею перед всім дальші частини „Иліяди перекладу Руданского“; з повістей, крім 3-єї и 4-ої части „Семена Жука“, „Марка Проклятого“ О. Стороженка; відтак Споминки Варєоломея Шевченка и п. про Тараса Шевченка. В „Літературних звістках“ будемо подавати перед всім повну бібліографію руску, а також и иншу, и задля того просимо всіх авторів або накладців, котрі хотять, щоб про їх книжки було згадано в „Правді“, щоб єї книжки надсидали до нашої редакції. Також будемо справи дотикаючі ся близько нашого краю и народа, як справу пропінацийну, шкільну и т. и., обговорювати докладнїше в подібний спосіб, як обговорювали-смо у минувшім році справу реформи податку домового, опираючи ся завсїгди на статистичних даних.

Многі з наших абонентів не заплатили ще всіи належитости за 1875 р.: тих просимо, чтобы свої залєглости як найскорше надіслали. Залєглости тїи становлять значну сумму, котрої, сподїємось, не схотять нас позбавляти тїи ви. панове, котрим ми наше часописьмо тільки за їх волю посиляли.

Передплату просимо присилати тільки до адміністрації „Правди“, ул. Оссолинских нр. 12. Місцеві передплатники зволять „Правду“ відбєрати в канцелярії друкарні товариства им. Шевченка за оказанєм карти пренумераційної.

З давнїйших рочників „Правди“ лишило ся ще у нас по кількадесят екземплярів рочника IV-ого (1870), V-ого (1872) и VI-ого (1873), котрі продаємо по зниженій ціні: рочник IV-ий по 1 зр. 50 кр., р. V-ий по 2 зр., а р. VI-ий по 4 зр. а. в.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ГОМЕРА ИЛІЯДИ

ЗБІРКА П'ЯТА.

Вільний переклад Степана Руданського.

ТКАНЬ.

Ахеї одбивають троянські ряди; Діомид, страшений помічю Паллади, котра Арея одвела з поля, всіх одражає (1—94). Підстрільаний Пандаром, він ще сильніше в ворогах лютує (95—166). Пандара, з початку пішого, тепер на тележці славного Енея, на смерть побиває (167—296). Самого Енея, що хотів було тіло товариша взяти, каменем збиває (297—310). Вроді, що Енея вносила з бою, пробиває руку (311—351). И Вроду Ирида из поля виводить и в Ареєвій тележці везе до Олимпу, де мати Діона її пригортає, а другі безсмертні над нею сміються (352—431). А Енея з поля, кинутого Вродою, вносять Аполлон и сам ёго в замку Троянскому лічить, а к бою Арея в поле викликає (432—460). Арей знову сили додає Троянам, прибуває знову и Еней здоровий (461—518). Ахеї не слабнуть, падає немало и в одних и в других; падає в Ахеїв Тліпполем хоробрий, вбитий Сарпедоном, аж тогді поволи вони подаються (519—710). Но саме в ту пору Гера и Паллада сходять из Олимпу (711—777), и Гера Ахеїв криком підіймає, а Паллада словом хороброго Діоміда, и він підбиває самого Арея (778—863); и Арей підбитий іде до Олимпу, а за ним одходять и другі безсмертні (864—909).

Хоробрість Діоміда.

- Тогді й Діомиду Паллада Аеена
 Дала міць та силу, над усіх Арпеїв
 Першим показатись и слави добути.
 Вона щит и шолом світом освітила,
 5 Мов тою зорою, що найбільше сяє
 В осіннюю пору в Океяні змита;
 Так голову й плечі ёго освітила
 И туди пустила, де найбільше билось.
 95 Аж побачив теє славний Ликаненко,
 Що він вився в полі и проривав строї,
 Зараз на Тидьєнка прицілився з луку
 И вдарив на зустріч у правес рамя,
 В броню незакриту, и стріла на-вилт
 100 Через плече вийшла, броня скривавіла;
 И до ёго сильне гукнув Ликаненко:
 „Станьте, стрепеніться олавні Трояне!
 Бо нами підбито лучшого з Ахеїв,
 И так ёму трудно стрілу перенести,
 105 Як мене син Діів вивів из Ликії.“

- Хвалився — а того стріла не згубила:
 Він став, одійшовши к теліжці та коням,
 И мовив Сеенелу, сину Капанея:
 „Вставай Капаненку, злізай из теліжки,
 110 Та виривай живо стрілу з мого рамя.“
 И Сеенел до нєго скочив из теліжки,
 Став и вирвав разом стрілу з єго рамя;
 И кров заструмилась по кільчастій броні
 И почав молитись Діомид хоробрій:
 115 „Учуй незборима Дієвая дочко!
 И як перш огцеві й мені помогала
 На люті бійці, так поможи й нині
 И дай того вбити, ратищем підняти,
 Що він мене влучив та ще й похвалявся,
 120 Що мені не довго білий світ видати.“
 Діомид молився, и вчула Паллада,
 Одживила жили и руки и ноги,
 Стала и сказала бистрими словами:
 „Не кидай, Дівмиде, з Троянами битись;
 125 Бо у твоїх грудях така тепер сила,
 Якую мав батько Тидей щитобійний.
 И тьма, яка була, з очей твоїх знята,
 И ти будеш бачить бога й чоловіка,
 И коли побачиш, що бог тебе зводить,
 130 Ис другим безсмертним битися не важся
 Ні з одним — а Вроду, тільки вона буде
 На війні, ти можеш мідью поразити.“
 Мовила и зникла сивока Паллада.
 А Тидьєнко знову скочив за передних;
 135 И палав він перше з Троянами битись,
 Тепер єму в троє така сила стала,
 Мов у лева того, що в вівчарню скочить,
 И пастух ударить, та не вбе до-разу,
 Тільки силу збудить; тогді годі гнати.
 140 Пастух до комори, а вівці у рзтіч
 Товпляться, валяться одна на другу;
 И лев из вівчарні весело стрибає:
 Так на них наскочив Діомид могучий.
 Аж Еней поглянув, що він строї борить,
 И зараз на бійку на ратищний тряскіт
 Побіг, чи не найде Пандара Ликійця.
 Найшов Ликаненка, силача тяжкого,
 170 И став коло єго и до єго мовив:
 „Пандаре! де лук твій и стріли и слава,
 Що тобі и тут в цій рівного не має
 И там у Ликиї лучшого не було?
 Стріляй лишень того, Дію помолившись,
 175 Бо хто би не був він, а лиха нам много
 Наробив и много погубив хоробрїх.

- Тільки чи не бог то на Троян озлився,
Гнівний за приноси, бо гнів божий — горе.“
Но до ёго мовив славний Ликаненко :
- 180 „Енею хоробрий, гетьмане Троянський,
На мене здається, що се Тидієнко ;
Се й по щиту знати, й шелому дірявим,
Видно и по конях ; а чи бог, не знаю.
Но хоч він Тидьєнко, як мені здається,
- 185 А все ж він воює не без бога ; є там
Якийсь из безсмертних туманом обвитий,
Що бистрії стріли од ёго одводять.
Бо стріляв я в ёго и в правее рамя
Вдарив и на-виліт пробив ёго броню,
- 190 И вже и так думає, що к Невиду справив :
Так ні — прогнівив я когось из безсмертних !
Став би я в теліжку, теліжки не має ;
А їх одинадцять стоїть в Ликаона
Нових та хороших, покрізлями критих ,
- 195 Та ще и при кожній стоїть пара коней
На білім ячмені, та на вівсі голім.
Добре мене радив Ликаон хоробрий
У славних будинках на моім одході,
Казав мені вийти з кіньми, з теліжками,
- 200 И так серед бою помогать Троянам.
Так ні, не послухав, хоч и лучше було :
Пожадував коней, щоб не голодали
При облаві міста, звичні до паші.
Кінув їх и пішо прийшов до Ильёну,
- 205 На лук оден здався. Но мала з ним поміч !
Двох уже я влучив : лицаря Тидьєнка
Й царя Атрієнка, и чистої крови
З обох націдив я ; та тільки озлив їх.
В лихий час я знати поняв того лука
- 210 Из кілка, коли я Троянськеє війско
Справляв до Ильёну, Гектору на радість.
Вернуся я тільки та гляну очима
На рідную жінку, будинки високі :
Так най мені ворог голову зрубає,
- 215 Як я сёго лука у вогонь не кину,
В руках подомниши ! Мала з нёго поміч !“
Аж Еней троянський до ёго и мовив :
„Не кажи ти сего ; не буде иначе,
Поки ми обидва з кіньми й теліжками
- 220 На ёго не вдарим, сили не спитаєм.
От моя теліжка и Троєві коні ;
Ставай, так побачиш, як вони уміють
Сюди й тудя витись, гнати и втікати.
Вони й нас до міста завезуть, хоч би там
- 225 И Дій давав славу Дівмиду Тидьєнку.

- Бери ж лишень віжки та батіг у руки,
А я з боку стану та битися буду, —
Або ти стань битись, а я візьму коней.“
- 230 Аж до ёго мовив славний Ликаненко :
„Бери ти, Енею, и віжки и коней,
В знакомого лучше вони бігти будуть,
Як ми од Тидьєнка будемо тікати.
А то и зібються и везти не схочуть
З бою, коли твого голосу не вчують ;
- 235 Тоді Тидієнко може и догнати
И нас повбивати и коней побрати.
Так орудуј ти вже теліжкою своєю
А я ёго прийму на ратище остре.“
Змовились и разом стали на теліжку
- 240 И погнали коней прямо на Тидьєнка.
Аж завважив тее Сєенел Капаненко
И к Тидьєнку мовив бистрими словами :
„Тидьєнку Дівмиде, милий сердцю мому !
Бачу, що два сильних на тебе женеться
- 245 Битися з тобою : оден має бути
Пандар Ликаненко, що з лука бе добре,
А другий Еней знать, що хвалиться родом
Од батька Анхиза и матери Вроди.
Одъїдьмо ми лучше, и ти так не пнися
- 250 У перед, щоб серця не запропастити.“
Аж до ёго грізно Діомид промовив :
„И не радъ тікати, бо я не піддамся !
Не в мой натурі утікати в бою
Або трепетати ; ще є в мене сила !
- 255 Не сяду й на коні, а так на них шйду,
Бо мені Паллада не каже боятись.
И од нас назад іх не везти-мутъ коні
Обох, хоч которий и хтів би тікати.
Ще я тобі кажу — и вбий собі в память,
- 260 Що тільки Паллада подасть мені славу
Обох побороги, так ти своїх коней
Постав де на місци, віжками припнявши,
А сам берись живо за коні Енея
И з Трояи жени іх до славних Ахеїв.
- 265 Бо вони з тих коней, що колись Кроненко
Дав Трою за сина ёго Ланімеда :
Під зорою й сонцем красчих не бувало.
Анхиз и добув іх из тої породи
Кобил, підіславши до Лаомедонта,
- 270 И таких у ёго шестеро родилось ;
И четверо сам він годував у ясел,
А сю одну пару передав Енею.
Дістати б іх тільки, ото буда б слава.“

- Так поміж собою вони розмовляли ;
 275 А ті підбігали, гнали добре коней.
 И промовив первий славний Ликаненко :
 „Тидьенку ти сильний серцем, неспинимий !
 Тебе не убила стріла моя остра,
 Так я в тебе ще раз ратищем ударю.“
 280 Мовив, розмахнувся и ратищем кинув :
 И вдарив по щиту и мідяне вістре
 Щит ёго пробило и в броню устрягло.
 И враз Ликаненко гукаючи мовив :
 „Просадив на-виліт бебехи ! не довго
 285 Мучитися будеш — моя тепер слава !“
 Аж Діомид сильний до ёго промовив :
 „Просадив, та мимо, а що ви у мене
 Поті не спічнете, поки з вас которий
 Кровю не напоїть сильного Арея.“
 290 Вдарив, и Паллада ратище навела
 На ніс по-під око, зуби розкришила,
 И мідь ёму в горлі язик перетяла,
 И вістріе вийшло через підбородя ;
 Впав він из теліжки, блискучая збруя
 295 Брязнула на ёму, затупали коні
 Вистріи, и сили и душі не стало.
 Еней було скочив з ратищем и щитом,
 Щоби ёго тіла не дати Ахеям.
 И як лев могучий кругом розходився,
 300 И на ёго щит свій и ратище зважив
 Готовий убити — хто тільки підступить,
 И кричав страшенне. Аж Тидьенко двигнув
 Камінь прездоровий, що два чоловіки
 Наших не підняли б, а він оден двигнув
 305 И вдарив Енея, де стегно у клуба
 Головкою входить и кульшею зветься,
 И перебив кульшу и перервав жили
 И скалічив тіло ; лицар повалився
 На одно коліно, кріпкою рукою
 310 У землю уперся, и тьма очи вкрила.
 Так би и загинув Еней серед поля,
 Коб Діева дочка Врода не прибула,
 Що ёго з Анхизом царем породила.
 Вона свого сина руками обвила,
 315 Вона его зараз наміткою вкрила,
 Од стріл заховала, щоб ёго Данай
 Мідью не вразили, душі не рішили.
- (Далше буде.)

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.)*

Товчється як Марко по поклу.

Приказка.

I.

Було в петрівку; зелена по пояс трава вкривала степи, ви-хрилась, слалась и як море грала. Набіжить вітерець, покотиться філею, нахилить, розібе її, и вона заголубіє, заковтіє и зачервоніє квітами. На синьому небі пі хмарки, сонце з верху окочує теплом и широким промінням як золотим дощем, кропить кожен листочок, билинку, а з трави обдає свіжим пахучим холодком. Дипнеш, не надипнешся, як буває в спасівські жароти, після довгої дороги, не наситиш жадови, допавшись до холодної криниці. Здається, тільки й видко небо и землю, а скільки ще на округи тебе тієї твари Божої! Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком, кишать коники, комашня, як розмалєвані метелеки мигтять з квітки на квітку, високо під ясним небом вються орли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва, кобчики, неначе гвоздиком прибиті, на однім місци махають крильцями, виглядуючи добичу. Деколи залопотить, розляжеться трава, и сайгак, злякавшись свого-ж шелесту, летить як на крилах, схиливши на спину свої довгі роги. Кругом тебе усе живе, дише, дзиркотить, висвистує, а оддалі, не-відь відкіля, виявляються озера, буцім чарами паливаються, мрі-

*) Подаючи в 13-ім н-рі 1875 р. коротку біографію Олекси Стороженка, ми зганули за Одесскимъ Вѣстникомъ, що роман его Марко Проклятий має друкувати ся в Одесі. Однак доси ми надармо сего дожидались, а навіть не могли довідатись, чи в загалі він там коли-небудь буде друкувати ся. Тому, діставши сім глав сьго роману, поміщамо їх тутки. Не знаємо, чи се вже все, що лишив Стороженко, чи є ще більше; якби де у кого ще була яка частина, то просимо прислати нам, щоби можна вібрати цілість. — У IV-ім рочнику „Правди“ (1870) в 4-ім н-рі були вже вправді дві перші глави Марка Проклятого поміщені; однак що значна часть наших передплатників не має а може и не читала того рочника, а відтак щоб полати у-купі цілість, друкуємо їх тут ще раз. В тім-же н-рі Правди був висказаний некористний суд про дальші частини Марка Проклятого; сей суд ми нині вважаємо не зовсім оправедливим и ставимо против нєго слова, котрі сказав Евг. Гребінка, прочитавши Марка Проклятого: „в-роду нічого лучшого не читав, и мабуть не буду читати“. — Прип. редакції.

ють, котять філю за філею и як море вкривають землю, тільки де-не-де синіють зверху, неначе острови, оточені могили. И знов як не було, миня рсзвіялось, рознеслось, и знов зелена трава скрізь стелиться по степу. Весело глянуть на сі степи запороскої України, усе очи до себе пригортають, а серце мліє, смутні думки летять в невідомий край, а за ними рветься и душа, бо нема задля неї припину на землі, як нема чоловікові захисту на широкому степу.

Жар починав стухать, сонце близилось ик землі, оточившись довгими паростами проміня, неначе підняло сто рук, щоб обнять степи на добра піч; вітерець з лісу повівав холодком и розносив квітчані пахощі. В свою чергу озивались вечірні пташки: підпідьмакали перепели, деркотіли деркачі, висвистували вівчарники, кигкакали и квилли літаючи чайки. Аж ось, в траві неначе іскра блиснула, в-друге — и зникла, знов загорілась, и виявивсь, неначе з землі виріс, на вороному коню січовик в червоному жупані и в кабардинці*) на бакир. Ремінний пояс вривався в ёго тонкий стан, за поясом и в кубурах стреміли пістолі, біля боку висіла шабля, за плечима мотався буддимок**). Січовик був ще молодий, тільки що вус вирівнявся; ясно гледіли ёго карі очи, а уста ніби усміхались. Усякий, по ёго юнацтву и безжурному погляду, пізнав би, що не ввірився ще ёму світ, не почало й лихо. Іхав він ходою, озираючись по сторонам, ніби гуляв собі; то закурникає пісню, то, нахилившись з коня, зірве квітку, втішається нею и, побачивши красчу, кине та зрива' другу.

Вечеріло; широкі тіни простяглись и мережили степ; захід сонця занявся полум'ям и на-супротив обдавав ярким світом гребінь гори з могилами. Січовик скинув очима в даль, шукаючи, на якій би ёму могилі заночувати. Дивиться — на самій найвисшій щось чорніє. Спершу здалось ёму шупьікоюю, а як став підходити, то побільшало неначе орел; ще проїхав кілька гонів, близче, близче, роздивився, аж то чоловік. Сидів він нерухомо як кам'янна баба, укопаная на могилі.

— „От и добре,“ пробубонів Січовик, „послав мені Господь товариша.“

Спустившись в балку, запорожець зупинивсь біля криниці, набрав в боклагу води и, напоївши коня, повів ёго у поводу.

*) Запорожці обшивали свої шапки фугром з кабарди (вядри), од того й шапки їх прозивались кабардинками.

**) Коротка гвінтовка.

Зійшов на гору, вже й до могили зближивсь, а чоловік сидить собі, не ворухнеться, неначе закляк, не оглянеться на січовика и не чує шелесту од ёго важкого поступу. З виду він и по одежи не геваль*), а щось не просте: татарска кучма насупилась ёму на очи, ніс закандзюбився як у кобця, а довженші вуси аж до грудей доставали. На плечах у ёго накинутий був чорний подольський кобеняк, а на ногах мав верзуни**), як обуваються в карпатских горах Гуцули. Не видко було при ёму ні якої зброї, тільки в руці держав він палицю а з боку лежала торба. Зближившись до могили, січовик одпустив коневі попруги, приарканив, а чоловік усе сидить, не оглянеться и не поворухнеться.

— „Бач, як замислився,“ прошопотів січовик, заходячи з боку; „и мене не бачить! Пострівай же, я тебе сполохну!..“ — Та скілько здужав, и крикнув: пугу!.. аж луна по степу покотилась.

Однак од сёго поклику чоловік не сполохнувся, не притьма озирнувся він и хижо з підлюба глянув на січовика. Страшно заблищали вірлині ёго очи, неначе искри з них посипались. Січовик хотів було в-друге пугукнути, тай припинивсь: як списом ишпигнуло ёго тим поглядом, неначе холодна жеретія***) обвилась и здавила ёму серце. И не схаменувся він, як знявши шапку низенько вклонився, буцім самому кошовому, и з повагою промовив:

— „Добрий вечір, чоловіче!“

Чоловік зміряв січовика очима и, не промовивши слова, одвернувся. Нахмурився ж и запорожець, заграла молода кров, заискрились очи: розсердила ёго та зневага.

— „Слухай, чоловіче,“ озвався він, „за поздоровкане мушиш оддякувать, а не одвертати пику и чорт батька зна' куди стремлять свої волові очи, як кішка в каганець!“

Чоловік мовчав усе, дивлячись пильно у ту-ж сторону, як и спершу дививсь.

— „Чи чуеш, що я тобі кажу?“ знов гримнув січовик, підступаючи.

— „Не позакладало, чую,“ з-тиха промовив чоловік, не ворухнувшись.

— „Чого ж мовчиш?“

*) Простий чоловік, волоцюга.

**) Шкіряні постоли.

***) Гадина, що лазить по деревах и обмотується круг вітей.

— „Нічого казать. Коли я тобі не подобавсь, иди собі дальше, степи просторі...“

— „Не я до тебе прийшов, а ти забрався в чужу солому, та ще й шелестини!.. Степи наші, запороські!“

— „Хто се тобі казав?“

— „Я тобі кажу!..“

— „Коли ваші, чом же ви їх не засіваєте, не користуєтесь ними?“

— „Січ не пшеницею степи засіва' а зімовиками, селами, кріпостями, от що!“

— „Погані ж будуть ваші жнива — не собі дбаєте. Правда твоя: мине вік, другий, и сі степи вкриються селами, городами, ригнуть вони золотом и сріблом, та не буде вам з того користи, не подякують и не згадають тих, хто кровю своєю їх поливав и своїми кістками заскорожував!.. Так не кажи мені, козаче, що степи ваші; Божі вони и того, кому Він дасть ними користуватись.“

— „Поки хвалько нахвалиться, будько добудеться!.. Уставай и иди собі к уражій матери! За те, що цураєшся товариства з січовиком, не хочу я з тобою на одній могилі ночувати, от що!“

— „Як не хочеш на одній, так шукай собі иншу...“

— „У мене такий звичай: куди б не прийшов, то вже з-відти не піду, поки сам не схочу!“

— „Такий сам звичай и у мене...“

— „Вставай же, кажу тобі!“ гримнув січовик підступаючи; „не, то я тебе по запороськи підведу!“

— „Чи не схотилось тобі тичка надуть*)?“ спитав чоловік, зареготавшись на весь степ, неначе само пекло засміялось.

— „Я тебе так подму,“ одказав січовик, ще гірш розсердившись, „що аж на тій могилі опинишся!“

— „Гледи, козаче! не то мене не зведеш, и торби мові не підіймеш...“

— „Брешеш, підйму и потилицю ще тобі нею натовчу!“

Січовик справді хотів було затопить чоловіка по гамалику, хвативсь за торбу, сюди, туди, — и з місця не стяг; попробував обома руками, аж заморився від натуги, а усе таки и не зворухнув.

— „Що там таке в торбі?“ шопотів січовик, поглядаючи то на торбу то на чоловіка. „Яка нечиста матір тамечки си-

*) Помірятись сядлою.

дять?.. Я ж таки не аби-який, підкови розгинаю, коня підіймаю, а гефонської торби и з місця не зворухнув! — Скажи мені,“ спитав він, пильно глянувши на чоловіка, „що ти таке на світі, чи який характерник, чи може сам чорт?“

— „Не характерник и не чорт,“ одказав чоловік, „тільки чортова у мене доля.“

— „Яка ж у чорта доля?“

— „Не така, як у людей.“

— „Се я не литаючи знав, а ти мені скажи, який там біс у торбі?“

— „Подивись.“

Січовик розв'язав мотузок, засунув руку в торбу и витяг голову старої бабусі. Аж затремтів, глянувши на неї, трохи з рук не впустив. Як учора одрубана: біле волося було скуєвдане и облите запеклою кровю, брови здвинулись, незакриті очи грізно дивились, рот розкрився; страшно було й глянути на вид старої, здавалось буцім вона в остатній час кого проклинала.

— „Чня се голова?“ спитав січовик, прозоро поглядаючи на чоловіка.

— „Материна.“

— „Хто ж її одчесав?“

— „Я!..“

— „Ти?.. рідну нььку?.. Мій Боже милий, чом же ти не затримав грішної руки?..“ скрикнув січовик, опускаючи голову в торбу. — „Щож там ще в тебе?“ спитав він з переогодом.

— „Подивись!“

Січовик знов поліз в торбу и витяг другу голову, молоді дуже гарної дівчини. Джегерели и дрібушки ще не порозплітались, тільки довга коса, чорна як гайворон, позлипались запеклою кровію; очи були трошки прищулені, а устопьки, як терен сині, одкриті, и зубки, неначе нанизані перли, білили и блищали.

— „Мій Боже милий!“ скрикнув січовик, „яка ж гарна!.. И на таку піднялась рука?.. Чня ж се голова?“

— „Сестрина.“

— „Чи не ти и сю одчесав?“

— „Одгадав.“

— „Знаєш, чоловіче, на всьому світі нема нещасливішої твари як ти, от що!“

Чолозік швидко повернув голову и пильно глянув на січовика, ніби хотів роздивитись, од кого почув сю річ.

— „Козаче,“ журливо промовив він, „не тобі першому показував я сі голови, не тобі одному й признавався. Всі ж, од розумної голови, казали, що нема на світі звіря лютішого від мене; не брехали вони! однак ти, од щирого серця, сказав святу правду: на всьому світі нема нещасливішої твари як я!.. Од мене усе одцуралось, и небо, и земля, и люде, и само пекло! Мене прокляла мати, прокляв и батько з того світа, я Каїн!.. А тобі мене жаль... Спаси-бі ж, козаче! дай руку, побратаємось!“

Чоловік протягнув до січовика руку як лопату, обвитую товстими жилами, неначе верівками.

— „Вибчай, чоловіче,“ одрізав січовик, „прочварі, Каїну, руки не протягну и побратимом не буду!“

Чоловік аж з місця скочив, так ёго уразила ся відповідь; хоч нижший од січовика, а як розрадився, так страшно и глянуть на ёго постать: плечі и груди як баншта, кулаки як дві довбешки, очи кровю налились. Не подався ж и січовик, на пядь не одступив и сміло дивиться чоловікові в очи.

— „Як,“ гримнув чоловік, заскреготівши зубами, „ти гребаш мою рукою, моім товариством?.. Чи ти знаєш, блазень, що колись и я був січовиком, колись за велику вагу ставили мое товариство?..“

— „Може колись,“ перехопив січовик, „та не теперечки.“

— „Так виймай же шаблю и боронись! за сю уразку я визиваю тебе на чесний поєдинок.“

— „Не чесний буде поєдинок битись з шаблею против голых рук, а давай чим Бог послав.“

Січовик згорнув кулаки и став на готові.

— „Не бійсь, и з шаблею не порівняєш!“

— „Боюся тільки нечесної смерти, Бог нас порівня' а розсудить совість!..“ одказав січовик наступаючи.

Як од води стухає полумя, відповідь припинила ярість чоловіка; не здержав він и погляду січовика, понурився и одступив назад.

— „Совість, совість!“ глухо прогомонів він. „Ні, ні, не мені проклятому брататись з тобою, не тобі простягать и руку до собацуги!..“ Чоловік приник до землі и застогнав, здавалось и могила з ним стогне.

З переогодом, заспокоївшись трохи, чоловік підняв голову и глянув на січовика.

— „Ти з Січи?“ спитав він.

— „Еге!“ одказав січовик.

— „По волі, чи недоля тебе туди запроторила?“

— „Не знаю, як тобі й казати; от слухай, небагацько розказувать. Закохався я в дівчину и хотів було одружитись, так батько моєї судженої не згодивсь. „Дівча,“ каже, „ще молодо, тай ти молодий, ідь собі у кіш, повештайся тамечки років з три, покоштуй гіркої, и коли, Господь приведе, вернешся, то ми тогді вас и одружимо.“ Моя ненька — батька у мене нема, умер — дуже вбивалась, однак не одмовляла. „Иди,“ каже, „синку, коли так треба, нехай тобі Бог помагає, бо й батько твій там був; придбаш и ти собі козацької слави.“ Так отсе теперечки и повертаюсь, придбав, як кажуть, и тієї слави; так запорожці—матери їх ковінька, нехай здорові будуть!—таке прізвище приложили, не знаю як и неньці казати: Кобзою призвали, от що!.. Вже було почали Підковою звать, бач, підкови розгинаю, а тут, мені на лихо, нечиста мати кобзаря принесла; співав собачий син, співав, тай положив кобзу, а я не вгледів де вона, сів на неї, тай потрощив диявольську личину; от мене и прозвали Кобзою...“

— „Не журися, козаче, не прізвище прославляє чоловіка, а чоловік прізвище; не за горами и той час, як розкинетесь широкий простор задля козацького герця.“

— „Була така чутка и у нас в коші: перед моім виїздом прибіг з Чигирина військовий писар Хмельницький, лагодились збирати раду... Хотілось и мені зостатися, так дівчина ж, козацьке слово...“

— „А дуже ти кохаєшся в своїй дівчині?“

— „Як би не дуже, який би ёго біс и покинув Січ!“

— „А хто тобі поручиться, що вона й доси тобі вірна, и доси тебе кохає?.. Вернешся, а вона ще красча стала, вирівнялась як біла тополя, тільки вже не твоя, а другому досталась... Що ти робити-меш тогді?.. кажи!..“

— „Тогді ж то й буду казать.“

— „А буває, що сама ненька полається з синоюю судженою и нараїть одружити її з другим. Що б ти тогді зробив, як би з тобою скоїлось таке лихо?.. га?“

— „Не подобне вигадуєш. Як таки можна, щоб рідна ненька втопила долю своєї дитини?.. Тай дівчина, котра кохає свого судженого, скорійше вмере, як з ким иншим одружиться. Коли ж розвела з невірною, то й добре зробила; шукай собі иншу...“

— „Знайшлась та инша, рідна сестра, сама ж кинулась заспокоїть побіденного... Се ж єї й голова в торбі...“

— „Ех гарна, на віки гарна!“ зігнувши обізався Кобза.

— „А коли б ти побачив сю голову на повних плечах, на тонкому стану, коли б вона глянула на тебе живими очами, почув би ві голосок, и устонька як маківка червоні стулились з твоїми устами!..“

— „Ну, годі, чорт батька зна', що вигадує, та ще й против ночі!“

— „Облила вона пошарпане серце дрібною слёзою живущої и сцілющої води и на який час загоїла ёго, та загоїла на лихую біду: загорілось воно знов коханєм, люто, сказано загорілось и всёго запалило!.. Сестра чи не сестра, а скажи: у той час, як гориш тим пекельним вогнем, и жадова палить твоє нутро, а тут з неба, з самого раю, падає росою живуща и сцілюща вода — чи вдержався б не напитися тієї води?..“

— „Та ну тебе к бісу!“ скрикнув Кобза; „страшно тебе й слухати! що ти мене на покусу підводиш — чи що? Лучше ти мені скажи, який там біс сидить в твоїй торбі, чого вона така важка? здається, дві голови не багацько заважають?“

— „Що в мене в торбі?“ озвався чоловік, піднявши голову, — „совість моя!“

— „Совість?“

— „Совість, тяжка, важка, невсипуща, що не дає мені спокою, гризе мене и день и ніч. Кілька десятків літ ношуся вже з нею и до кінця світа, до страшного суду буду носитися, поки не зробиться вона така легенька, що й мала дитина її підійме...“

— „Коли ж вона полегшає?“

— „Тогді як добрими ділами покрию тяжкі мої гріхи; а без сёго не прийме мене ні земля ні само пекло!“

— „Здавалось, казав, що й ти був січовиком?“

— „Був.“

— „Як же тебе там звали, чи не чув чого про тебе я д?“

— „Так звали, як піп охрестив; другого прізвища мені не прибрали.“

— „Як же тебе піп охрестив?“

— „Марком.“

— „Те, те, те, чув!.. Чи не той ти Марко, що товкся по пеклу?“

— „Той самий!“

.....
(Далше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

Основа, ціль и форма давніх українських мієів; колядки й щедрівки — найбільший матеріал для мієології.

Український*) народ один з менчих синів в семі індо-європейських народів. Ще його мієологія не розвилась гаразд, як дуже ранне християнство в Києві, дуже рання візантійська християнська просвіта захопила и сплинула її в самому процесі розвитку, повернула духовну жизнь українського народу на инчу стежку й занастила багато цікавого для науки в українській мієології. Для нас тепер zostались тільки уривки з давньої мієології, що дійшли до нашого часу в устах народу. Але, не вважаючи на те, що християнські догмати и християнська мораль уже ввійшла в народню жизнь, ще й доси між народом не згнуло давне поганство. Воно ще й доси держиться в жизни народа: в обрядах и звичаях, в колядках, щедрівках, веснянках, кунальських піснях, в весняних іграшках, в приказках, забобонах и ліках сільських знахорок.

Основа давньої української мієології така сама, як у всіх арийських народів: то були небесні зъявища, котрі більш од усього вразили фантазію и мисль народа. Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка — все те поперед усього звертало на себе увагу, заціпало фантазію и розбуджувало мисль дужче и раніше, ніж земля и все, що на землі. Ще більше заціпала людську мисль зміна літа й зими, тепла й холода, дня й ночі, світа й темряви, вічна й незмінна боротьба на небі світлих и темних сил. Чорні снігові хмари, страшні холодні вітри здавались народови лихими силами; ясне сонце, тепло, грім и блискавка здавались добрими, світлими силами, котрі мусіли усе боротись з своїми темними лихими ворогами, подаватись, слабіти и навіть умирати, але котрі все таки після всего переважували темні сили и знов зъявлялись и воскресали перед людськими очима, розливаючи жизнь на землю.

Надарований добрим розумом и багатою фантазією, давній Українець, з того переляку и з дива, не міг недбайливо відноситись до небесних зъявищ. Їму хотілось пригорнути до себе страшні

*) Слова „Україна, Українець, український“ означають у автора завжди те саме, що ціли „(Мала) Русь, Русин, (мало-)русский.“ — Преп. редакції.

ні грізні сили, дуже небезпечні в практичній жити, ёму хотілось милуватись пишними світлими силами неба. Ціль давнєї української віри, як и в инчих народів, була практична, а в основі давнєго українского поганства був людський еґсизм. Давній український народ славив світлі небесні сили, годив темним силам, щоб пригорнутп до себе ласку неба, щоб прислувати всі сили служити ёго практичним цілям. Люде молились небу, щоб загарбати собі небо, дощ, тепло, росу, погоду, щоб прогнати од себе холод, хмари, негоду. Давнім Українцям, як бачимо з обрядних пісень, хотілось прихилити до себе ласку небесних сил, щоб мати густо кіп на полі, багато роів у пасіці, багато ягнят, телят, лошаг, щоб мороз не поморозив жита, пшениці и всякої пашниці, щоб у садку родило дерево, а в дворі плодилася птиця. Ціль давнєго українского поганства була така практична, як и в Индусів и в Греків и в инчих народів, котрі в молитвах до своїх богів просили собі всякого добра.

Форми, в які складалася давня українська мієологія, були реальні образи, взяті на землі, бо земля була в давнєго чоловіка, як кажуть, під носом, а небо — під лісом. Молода слабосильна душа не могла ще думати лобічними мислями и мусіла кликати собі до помочи фантазію. Давні люде мусіли думати, гадати формами картин, а не душ: тим то у всіх народів релігія опереждала філософію й науку. Всі образи для своєї релігії давні Українці мусіли брати з природи, котра обгортувала їх жити з усіх усюдів, як и всі народи з давніх давен в своїй мієології переносили вперед усего землю на небо. Тим то й вийшло так, що все в мієології, що справді діється на небі, все те ніби діялось десь на землі.

Найдавніші українські мієи були в Геоморфічній и певно в зооморфічній формі, хох зооморфічних мієів зосталося дуже мало. Небо здавалось давнім Українцям то полем, то морем, то просто клиновим листком, на котрому написані сонце, місяць и зорі; хмари здавались лісами, дібровами, скелями, ватагою чи турмою овець, товаром; зорі здавались густими копами на полі, або листом на воді; сонце соколом, блискавка терном або терновим огнем. Антропоморфічні мієи в українській мієології виступають вже дуже виразно, хоч вони и не розвилися так широко, як у инчих давніх народів. Чим висче який небудь народ піднявся розвитем своєї жити, тим він утворював собі висчу антропоморфічну мієологію, переносючи форми семейні, битові и соціальні на рід небесних богів. Генерації богів з повними родами, цілі історії богів, цілий небесний мир духів творив собі той народ, котрий мав

висчі битові й соціальні форми життя. Окрім того народ кладе на своїх богів печать своєї національності. Хто не впізнає самих таки Греків в грецьких богах, естетично-матеріальних, хитрих, лукавих Олімпійцях? Грецький Олімп то сама Греція, перенесена з Геллади на високе небо, бо кождий народ творить собі богів, на себе гляючи, и по своєму смаку, дає їм форми по своєму психічному характеру. В українській мієології ми бачимо давні форми бита пастушого и патрархально-хліборобного. По устним народнім творам можна гадати, що український народ переніс з землі на небо форму семейного бита: між колядчаними божествами найяснійше й найчастійше виступають: батько-господар, мати-господиня, дочка-панна, син—красний паннич. Видно, що український народ любив творити собі богів в найлюбійшій формі семьи багатого господаря-хлібороба. Найлюбійший сюжет в колядках и щедрівках на Україні й Білій Русі той, де описується хазяйство господаря, його воли, корови, вівці, пчолы, його поле, вкрите густими копами. В декотрих мієичних образах, певно вже пізнійших, аж світиться наскрізь бит княжого періода. Так давній бог грому вже описується як воїн, и воїн князь або княжий син з своїм війском; женські божества описуються як княгиня або княжа дочка. Народ дав своїм богам колорит княжого періода української истории, так що в декотрих колядках на приклад мієологічна основа вже зовсім заткана историчним підканєм княжого періода. Християнство перенесло ще один елемент в давню українську мієологію, надавши мієичним богам колорит християнський, змінивши давніх богів на Христа, св. Петра, св. Миколу и Богородицю, и змішавши до купи події християнської святої истории и факти мієологічні.

Форми українських мієів мають одну характерну прикмету: вони дуже близькі до природніх форм. Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних велетенських мієичних образів, до тих величезних, страшних, головатих та ротатих багатирів з страшними антинатуральними инстинктами, які любить німецька и великоруска мієологія. Український народ в своїх мієах держиться міри; його фантазія не любить переступати за границі ненатуральних форм; вона любить правду и естетичність, навіть, можна сказати, вже геть-то описує красу мієичних образів такими фарбами, як в християнських акаөнстах описується краса християнських святих, так що вже автор не знає, й до чого прирівняти їх красу и святу жизнь.

Найбільший матеріал для висліджування української мієології дають колядки и щедрівки, котрі співають на різдво, против

св. Василя чи нового року. На Білій Русі колядки співають и на Великдень; вони там зовуться волочовними піснями и нічим не одрізняються од українских різдвяних колядок. Волочовні пісні на Великдень були и на Україні, як згадують наші літописи, и мабуть вивелись, а тепер зосталось тільки волочіня. Малі хлопці, а часом и парубки, ходять на Великдень по хатах и славлять Христа віршами. Ті вірші подекуди на Україні и тепер зуться волочінем. Що таке слово коляда, до сего часу трудно довідатись. Трудно пристати на те, щоб воно вийшло од латинского слова *colendae*, як звались у Римляни перші дні кожного місяця. Народ надто дуже глядить своїх звичаїв та ще й обрядових, щоб змінити давнє имя на нове, котре йшло десь здалека, та ще й з Рима. Само духовенство тому спротивилось би. Тепер на Україні колядою зуть або той дохід, що дають по хатах колядникам, або могорич, що вони пють на виколядований дохід. Мабуть в давню давнину колядою звались божества світа й тепла, котрих празники припадали разом з різдвяними святками. Колядки мають в собі сліди глибокої давнини. Правда, між ними є багато чисто християнских и чисто историчних, котрі не мають жадної вартости для мієології. Але є колядки тільки трохи християнізовані, в котрих тільки й християнского, що одні имена Христа, Богородиці, св. Петра; є багато чисто мієичних, од котрих тхне духом Бог зна' колишнєго часу. Колядки й щедрівки були релігійно-обрядними піснями, котрі співали на празники богів світа й тепла; то були ніби догматики, тропарі й кондаки в честь світлх небесних сил. В них, як у зерні, дійшли до нас давні поганські догми, бо народ нічого так не стереже, як релігійні обряди и релігійні пісні, а сама їх віршова форма оборонила їх од вольних змін гулячої и вольної фантазії. И тепер, не вважаючи на те, що деякі сільські святицники забороняють їх співати в селах, народ все таки їх співає по хатах, хоч и не ходить колядувати до духовенства. Тим то колядки мають перезагу над усіми устними народними творами. Після колядок и щедрівок мають багато мієичного елементу самі обряди на Різдо, на св. Василя, на водохреще, весняні іграшки, веснянки, купальські пісні, приказки и народне знахорство. Казкам для висліджуваня мієології ми даємо найменче ваги. Хоч у них основа мієологічна, але зате багато усякого побічнєго елементу, битового, християнского, жартовливого, морального: в них багато вигадок гулячої и вольної фантазії народа. Будувати на казках давню мієологію все одно, що писати исторію якого небудь народа на основі историчних романів. Хто вгадає,

де тут правда, а де вигадка! В казках має вагу тільки самий ґрунт, безперечно мієолоґічний, сама канва, на котрій народ понашивав усякого дива, та й у тій канві треба налапувати тільки найтовстіші нитки правдивої мієолоґії. На казки можна дивитись, як на музичні варяції мієнічних тем, котрі часом замазують ґрунтову тему, а часом, правда, й прояснюють давню тему. Колядки — одна з перших и самих глибоких мієолоґічних формацій, казки найпізнійша формація мієолоґічного мира. Тим то в казках можна з певністю мати за правдиво мієолоґічне тільки те, теми котрого можна знайти в инчих давнійших устних народніх творах.

I.

Світлі боги : бог Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, богиня Хмара, Грозовик пастух, хлібороб, воїн, ловчий, Вітер, богиня Весна. Весняні играшки, Купайло, Коляда. Темні зимові сили, страсть и смерть світлих богів. Різдво Сонця и инчих світлих богів.

У давніх наддніпрянских Славян, предків українского народа, було багато богів, але про них ми знаємо мало : в літописях зостались тільки їх имена з деякими незначними прикметами, котрі показували, які то були боги. Наші предки вірили в Сварога, бога огню, Дажбога, бога сонця, Перуна, бога грому й блискавки, Леля, Велеса, бога товару, Коляду, Стрибога, дивів, рожаниць, русалок. Тепер в устній народній літературі ледве можна знайти кілька имен давніх богів, про котрих говорять літописи. Так на Угорській Русі є приказки : *Перун би тя розтраскав! Коби не перун, многі би не хрестили ся**). На східній Україні приказують : *ой леле мені, ой лелечко мені!* В веснянках співають про матір Ладу : „Благослови мати, ой мати Лада, мати, весну закликати!“ Але все те зосталось як слова, котрих и сам народ уже не розуміє. Український народ вже зовсім забув про своїх давніх богів. Одначе в колядках, щедрівках и в других народніх творах ми знаходимо ще й тепер стільки мієолоґічного елементу, що, зібравши порозкидані прикмети, ми можемо намалювати кілька мієнічних давніх образів.

В колядках и щедрівках колядники славлять господаря, його жінку, сына й дочку, славлять ніби семью, для котрої співають

*) Пословицы гал. и велг. Русь Вислоцкого, стор. 95. 52.

різдвяні пісні. В декотрих колядках колядники славлять Христа, Діву Марію, св. Іллю, св. Василя, св. Петра. Одкинувши колядки чисто християнські, нагадуючі різдвяні стихирні й тропарі, одкинувши колядки, де вже просто славлять сею хлібороба або князя, ми знайдемо багато колядок и щедрівок, де сею хлібороба або князя славиться такими словами, такими фарбами, котрі ніяк не можна прикласти ні до семі хлібороба Українця, ні до семі давнього українського князя або гетьмана. Ті блискучі фарби, ті незвичайні прикмети можна тільки прикласти до мієологічних истот давньої України: для слави їх народ співав колядки й щедрівки в доисторичні часи.

В колядках и щедрівках ми бачимо сею світлих давніх богів: *пана Господаря, господиню, їх дочку панну, и їх сина красного панича*. Що то за пан Господар, господиня, дочка панна и син красний панич, ми те можемо ясно бачити в аналогічній ім другій семі, про яку згадують колядки й щедрівки: то сею небесних світил, місяць, сонце, зоря и з ними дрібен дощик. В одній колядці ясно говориться про ту небесну сею. На якогось Івана напали в горах розбишаки и питають ёго, якогось він роду. Він ім каже, що ёго батько — ясний місяць, ёго мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, а брат — сивий соколонько¹⁾. Замість соколонька в инчих колядках при семі небесних світил ми бачимо дрібен дощик²⁾. Всі вони в колядках звуться *богами*³⁾. Вони гостують у пана господаря, сидять на ёго дворі за пишними столами. Зібравши до купи порозкидані в колядках и щедрівках прикмети тієї небесної семі, ми можемо омежувати такі типи давніх світлих богів українського народа: *Пан Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, бог Грозовик, богиня Хмара и богиня Вєсма*. Місяць часто змішується своїми фарбами з Паном Господарем.

Пан Господар малюється в колядках такими фарбами, котрі не пристають ні до якого господаря семі хлібороба або князя. Пан Господар гарний, пишний, гордий та багатий. Він живе на горі на великому дворі. Ёго двір на сімох стовпах⁴⁾, обгороджений золотим терном⁵⁾, з дорогими точеними золотими ворітьми⁶⁾. На ёго

¹⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 1. 53. Метлицького піснї 342.

²⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 8, 19.

³⁾ Тамже — 19. Метлиц. Южнор. п. 57.

⁴⁾ Труды этн. экс. Чуб. III, 321.

⁵⁾ Тамже 357.

⁶⁾ Бѣлорус. піснї Безсонова 1. 3.

дворі калинові й золоті мости, на дворі стоять понакривані столи. Він сидить за столами, лічить гроші и жде гостей. Кругом ёго стоять слуги, познимавши шапки. Перед ним на столах стоять золоті свічі, золоті кубки з вином, лежать колачі з ярої гшениці. На Господареві сорочка як лист топенька, як біль біленька, випрана в Дунаї, висушена на туровому розі, викачана в церкві. Їздить він на білому коні, хоч рідко описується в колядках як воїн, а більше сидить за столами задумавшись и схиливши голову або сидить в церкві. Через калинові та золоті мости до нёго приходять в гості боженько—ясне сонечко, місяць, зорі и дрібен дощик¹⁾. Сам Господар ходить через Дунай по калиновому мосту до раю; ёго стрічають янголи, несуть до церкви, кладуть кінець престола, де янголи служать для нёго службу. На ёго дворі, на горі, стоїть чудова церква з трёма вікнами, куди світить місяць, сонце й зорі: в тій церкві служить службу сам син божий.

Під такими фарбами можна спізнати давній міюничий образ якогось світлого бога. Господар не воїн, а старий чоловік, поважний и смутний: він любить одпочивати й сидіти; ёго навіть носять янголи на руках. Він тільки ясний, але не такий блискучий як інші міюничі образи. Обстава господаревого двора має чисто міюничий характер: ми примічяємо скрізь золото на ёго широкому як небо дворі, як бачимо на широкому небі золоті зорі, місяць, ясне сонце и огневу блискавку. Тернова золота огорожа то певно блискавка, бо терен в міюлолії Вед — виріс з пазурів сокола, котрим перекинувся Индра, бог грому й блискавки. Золоті й калинові мости, зовсім не потрібні на суходолі, показують, що господарів двір — то широке небо з хмарами, веселкою и промінням сонця. Можна догадуватись, що Господар старший од інших богів, коли до нёго сходять ся інші боги, як до князя з'їзджалась в гості бояри. Пан Господар то давній найстарший бог світа або неба, похожий на индийського Варуна, котрий збудував мир и ввів на небо сонце й зорі, то давній бог Сварог, бог світа, старший од усіх богів, батько Дажбога. А що пан Господар давнє поганське божество, в тому не можна вагатись.

Український народ и тепер зве в приказках Бога господарем: *Бог старий господар, має більше, ніж роздасть; Бог багатий, то й нам дасть*²⁾. Коляданий Господар звегься просто богом:

¹⁾ Чтевія Имп. Общ. 1864, 8.

²⁾ Номеса Приказ. 2.

Ишов, перейшов місяць по небі.

Зірниця сестриця каже:

„Ходи до мене бога шукати!“

Найшли ми бога, Пана Господаря.*)

Тут Пан Господар зветься не тільки богом, але навіть старшим од місяця и од зорі.

*) Труды эксп. Чубинского III, 346.

(Дальше буде.)

Споминок про Тараса Григоровича Шевченка.

В 1828 р. мені було сім літ, як отець мій одвів мене у школу в Кирилівці (в Звенигородському повіті в Київщині). Школа була в великій хаті біля церкви на майдані: ся хата була обідрана, не обмазана, шибки у вікнах розбиті. Од сусідних хат вона різнилась тільки своєю веладчиною, та тим що стояла на одшибі, самотою и без двору; а на кирилівський шпнок не походила тільки тим, що держалася в більшім не порядку ніж він и більш ніж він була запущена. Заправляли и порядкували в школі и учили у ній кирилівські дяки: Петро Божурский та Сидрій Зинвелич. Кождий з них мав своїх школярів: я попов до Петра, через те, як говорив мій отець, що Петро красче вчить; отже у Петра я застав тільки чотирох школярів, а в Ондрія їх було 18. — Через усю школу стояв довгий стіл, за котрим и вчилися разом усі школярі и Божурского и Зинвелича: кому не ставало місця за столом, то сідав просто на долівці. Вчителі наші не дуже пильнували про наше вченє: бувало, що по два — а то й по три дні вони не завертали до школи. Промовчу про те, де вони проводили ті дні, а додаю тільки, що, як наворачалися вони в школу, то ми дріжали зо страху, наче листе на осиці; тремтіли ми, дожидаючи своїх наставників и не знаючи, з яким духом прибудуть вони у школу. Ми тільки кріпко держались того, щоб не виглядати учителів; бо усі ми вірили, що, як будемо виглядати, то вчитель вернеться сердитим, и тогді горенько школярям!..

Кождий школяр повинен був ийти в сусідний сад Грицька Пяного, варізати там (звістно вже крадькома, що господар не взрів) вишневих різок и принести їх у школу, ждучи покіль ёго вибе учитель тими різками. Били нас, и часто кріпко! небитим оставався той тільки школяр, до котрого не дійде черга, через те, що вчитель утомиться бючи и ляже спочивати. Як же було вернеться учитель до школи в доброму душі, встроїти зараз усіх нас у ряд и питає: „а що хлопці! чи страшний я вам? чи боїтесь мене?“ Ми усі в один голос, по ёго приказу, мудли гукнути: „ні! не боїмось!“ — „И я ж вас не боюся,“ жартував учитель, розниускав нас по домівкам, а сам лягав спати.

Чимало б де-чого можна розказати про ту незабутню за для мене кирилівську школу, та левде чи було б те цікавим за для кого, окрім мене и мого товариства, з котрого може чи буде — два або три чоловіки таких, що навчилися у школі читати. Усі вони з школи верта-

лися до сохи и борони з такою-ж грамотою, з якою я в перший раз приходив в школу. Річ моя не про школу: я нагадав про неї тільки через те, що там я в перше почув про Тараса Шевченка.

Раз якось учитель був дуже злий и пересік більшу половину школярів. Положили старшого з школярів (давно вже покійного) Василя Крицького. Вставши з під різок и поправляючи штани, Крицький промовив: „ех! нема на тебе Тараса!“ Почувши сі слова, вчитель ще більш розжовівся; знов положили Крицького и знов взявся учитель періцяти ёго!

Сей злучай на мене, яко на новичка ще, зробив великий вплив; дитинне мое серце забажало довідатися, що то за Тарас такий, що ёго не можна й споминати у школі? Йдучи разом з Крицьким з школи по улиці, я спитав ёго про Тараса. Крицький розказав мені, що в школі не що давно вчився школяр Тарас Грушевський (се уличне прізвище Шевченка); раз учитель вернувся в школу вельми п'яний, Тарас звязав ёго и висік різками, а сам покіннув школу и тепер десь у панському дворі. Крицький додав ще, що Тарас любив малювати и малюнки ёго є у Тарасового товариша шкільного Тараса Гончаренка. Незабавом я зайшов до Гончаренка и побачив поприліплювані у хаті на стінах малюнки Тараса Грушевського: то були коні и москалі, малевані на грубому, сірому папері.

Після того я, здається, до 1837 р. нічого не чув про Тараса Григоровича, аж покіль брат ёго Микита, прийшовши раз до мене, просив написати від нёго лист до Тараса. Тоді я довідався, що Тарас живе у Петербурзі и учится живописи. Пишучи лист від Микити, я не знаю, від чого и як прийшла мені охота приписати и від себе поклін Тарасови. Через якийсь час Микита знов прийшов, просячи прочитати відповідний лист, котрий він одібрав від Тараса. Тарас передавав и мені поклін. То була перша наша завічна знаємість.

Усі свої листи до Микити Тарас писав по українски: я й подумав, що він пише по українски через те, що думас, що ми такі дурні, що й не розуміємо по великоруски. Мене се образило, одначе я нікому про се ні слова не сказав; а Микита просто розсердився и просив, щоб написав про се до Тараса. Не памятаю вже добре, що именно я написав на таку тему... Трохи по троху далі Тарас иноді, хоч и рідко, писав до мене, просячи переказати братам ёго то те то инче. Дуже жалко, що я не зберіг перших листів Тараса! Памятаю добре оди: довідався Тарас, що маляр Федор Бойко, женатий з ёго сестрою, почав напиватися через міру и зьобіжає з п'яних очей свою жінку — Тарсову сестру. От и пише через мене до Микити Тарас такий лист: „скажи отому поганому маляреві, що, як він не покине п'яти та бити сестру, то ёй Богу, піде в солдати.“ Памятаю ще, що раз Тарас, пишучи до мене, додав: „скажи братові Микиті, що, як писати-ме до мене, то нехай пише по нашому, бо як ні, то й читати не буду, а то мені вже й так отся московщина обридла.“ Тоді я зрозумів, що Тарас б'жає мінятися хоч и з рідка рідним словом; з того часу я раз-у-раз писав до нёго по нашому.

Не згадаю за певне, коли именно ми спізналися з Тарасом личис: здається, він двичі приїздив у Кирилівку, але, наче на зло, я обидв

рази не був дома, іздив в Одессу; добре памятаю, що, напечатавши в-перше своїх „Гайдамаків“, він переслав мені їх, надписавши: „Братові Вареолюею Шевченку на завічну знаємість.*“) Прочитавши сю книжку, я мало зрозумів її, бо я цілком не знав історії України; я тільки плакав, читаючи про ті народні страданя Українців и утиски від Жидів и Ляхів, котрі викликали гайдамачину. Найбільш сподобалася мені интродукция

„Все йде, все минає и краю не має..“

Я дав „Гайдамаки“ прочитати мому щирому приятелю (покійник вже) Якову Чоповському, жившому тогді в Звенигородці. Той, звертаючи мені книжку, вияснив, про що у ній йде річ, як воно й до чого... Я написав до Тараса, радячи ёму не виступати з такими творами; сей мій лист він віддав Віктору Забілі. Так я гадаю через те, що Забіла, приїхавши у Канів, як хоронили ми Тараса, показував мені той лист. — Здається в 1844 р. Тарас знов приїхав в Кирилівку и прямо до мене; мене не було дома; розпитавшись, де я, Тарас прийшов до мене в головну контору по маґнностям Енґельгардта. Війшовши у ту хату, де я сидів, Тарас обняв мене, поцілував и сказав: „отсе тобі родич.“ В той час ми справді поріднилися; бо ёго брат Осип оженився з моєю сестрою.

Тарас звав мене до себе в хату до ёго брата Микити; але, на лихо мені, в ту годину у мене трапилася якась робота в конторі и, щоб кинути, треба було спитатися у свого „начальства“. Я не посмів, а Тарасови ніколи було ждати, и він поїхав з Кирилівки, не бачившись більше зо мною.

Незабавом, але вже в 1845 р., Тарас знов був у Кирилівці, и на сей раз мені посчастлилось поговорити з ним. Трапилось се під храмове свято у кирилівській церкві, се-б то під свято Івана Богослова (26. сентября). Церковний титар Игнат Бондаренко запросив нас до себе на мід. День стояв теплий, ясний; у титара було веселюдно, и ми, сівши в саду під яблонею, кружали мід (про сей мід Тарас и опісля згадував в однім з своїх листів). У титара медовав якпійсь сліпий лірник; Тарас зараз до нёго: „співай думи.“ Лірник ніяких дум не знав: Тарас став просити, щоб співав пісні, и сам підтягав за ним. Далі лірник заграв „козака“; Тарас підмовив жінок и дівчат и пішов танець!

Раз ходили ми з Тарасом по саду: він став деклямувати „За горами гори хмаґами повіті...“ Я слухав, притаївши дух; волосє у мене піднялося дьбом! Я став радити ёму, щоб не дуже „заходив він у хмаґи“. Тарас став показувати мені якісь портрети и говорив, що все то ёго приятелі, що всі вони умовилися працювати задля народнєй проєвіти. Ся праця муєла йти ось-якою дорогою: кождий з них, відповідно своїм достаткам, визначав, яку суму він вкладати-ме в громадську кассу. Кассою управляти-ме виборна адміністрация. Касса рости-ме як з вкладок так и з процентів, и як виросте гаразд, тогді видавати-меться з неї тим убогим людяи, котрі, скінчивши лімназию, не матимуть спроможности йти в університет. Той, хто брав сю запомогу, повинен був, скінчивши університет, служити шість літ учителем на селі. Сільським учителям гадали вистаратися від казни и від поміщиків-панів

*) Сю книжку у мене „добрі люде“ зачитали.

плату, а коли ся плата буде мала, так давати запомогу з касси. Я спитав Тараса: яким же путем можна добитися, щоб уряд видав позволене заводити на селах школи? Тарас відповів мені, що се вчиниться дуже просто: по козачим і казенним селам уряд не забороняти-ме, а поміж панскими треба наклонити панів. Тарас мені додав, що думка, як би завести по Україні добрі сільські школи, народилася у нього ще тогді, як він був у кирилівській школі.

Гадка про темноту нашого люду и про велику потребу освіти давно сиділа и в мене в голові: од слів Тараса я дуже зрадів, але мені показалося, що дбаючи про народню освіту, не слід Тарасови пускати такі твори, як „За горами гори“. Тарас задумався; довго він ходив по саду, спустивши голоду, и до самого вечера я не добився від нього инчого слова, окрім: „ні“, або „а вже ж пак так“. Прийшовши у вечері в хату, він сів біля столу и схилився на свій товстий ціпок (котрий хтось переслав ёму з Кавказа). Довго так спдів він мовчки, та вже жінка мол спитала:

— „Чого се ви, Тарас Григорович, такий смутний? може що неприємно вам?“

— „Ні, сестро!“ одповів він; „так!.. не одно в мене в голові.“

Тут треба додати, що Тарас мав незвичайму силу слова: начне було що розказувати, усі ёго слухають мовчки, наче якого проповідника.

З Кирилівки поїхав Тарас у Київ. Брати ёго провели ёго до шинку на кінці села и затягли ёго вийти на прощане.

Випили більш ніж треба було и вийшло ось що. Жид шинкар почав дякти якогось крестяннина; Тарас не втерпів. „Чого дивітєся, хлопці! простягніть жиди, та висічіть!“ Сі слова мов огнем запалили хлопців. Жид не вспів озирнутися, як ёго розложили, в один миг явилися різки и потіль били жиди, покіль Тарас не сказав: „годі!“ Не треба говорити, що жиди з сего зараз зробили цілий „бунт“. Пішли доносити, що Шевченко проповідує коливницю и на пробу зібрав сто чоловік селян и хотів вирізати усіх жидів в Кирилівці!.. Поліція піднялася на диб; але скінчилося на тому, що брати Тарасові одкупилсь и покрили собою усіх тих, котрі брали участь в жидівській хлості.

Тарас не любив розказувати про свою минушість и я, примітивши се, шльнував, щоб не вдовольнити своєї цікавості, розпитуючи ёго, и тим заподівати ёму душевний неспокій. Одначе ж минушість Тарасова вельми займала мене. Було як зустрінемося (а стрічались ми до заслання ёго дуже рідко), то я почну ёму розповідати про свою минушість. Раз я ёму розказав, як, бажаючи вчитися и знати, мені доводилось гнутися перед кождим, у кого можна було добути книжку. „Так, братику, так!“ одповів мені Тарас, „и я сізнавався и дружився спершу з сторожамп, а потім з найменшими школярямп, покіль боком та скоком просунувся у ту святиню науки!.. За те ж, як здав екзамен, так наробив такого, що сором тепер и згадувати! як здав я екзамен, та як почав гуляти, то опамятався тільки тогді, як минуло мойй гульні два місяці!.. Прочунавши, ото лежу собі в ранці та гадаю: а що ж тепер діяти? Аж гульк! хазяйка прийшла тай каже: „Тарас Григорович! не маю чим дальш воювати! від вас належиться мені за два

місяці за квартиру, харчі и прачку! Або давайте гроші, або вже не знаю, що з вами й робити.“ Я попросив трошки подождати, а сам замислився, що справді робити? Тільки що пішла від мене хазяйка, приходять приказчики, один у слід другого, та все то за грішми: „пожалуйте, кажуть, по счету-сь.“ Що ёго робити?! думаю; беру — „счетцы“ и кажу: „добре! лишть счети, я передивлюсь и пришло гроші,“ — а собі на умі: коли то я пришло и де добуду грошей? Тільки що се думаю, приходить до мене Полевой и каже, що він гадає видати „двінадцять русскихъ полководцевъ“, то щоб я намалював ёму портрети їх. Зрадив я, думаю: правду люде кажуть: „голий — ох! а за голим Бог.“ Умовивсь ми з Полевым, він дав мені завдатку, отсими грішми я й вивольвяс з пригоди; та з того часу й зарікся, щоб раз-у-раз хазяйці платити попереду за місяць, бо добре знав, що в мене ніколи в кишені гроші не задержаться.“ —

Після од'їзду Тараса з Кирилівки у Київ, я довго не мав про нього ніякої звістки, а вже не скоро прочув, що Тараса и де-кого з ёго знаємих позасилали кудись далеко; але куди, за віщо п як? про се нічого не міг довідатися. Ходили усякі чутки; один розказував другому, кожний своє, кожний нищечком; але, треба правду сказати, що вірно ніхто нічого не знав.

Раз сиджу я за своєю роботою в Кирилівській конторі, чую — дзвінок; дивлюся, почтові коні и віз; з воза зліз якийсь не молодий офіцер, гусарин и шнов до головного управителя. Трохи згодя приїзжий гусарин и головний управитель пішли в сад, и через сад прямо до моєї господи... там зробили трусенину... Чого вони шукали, и доси не знаю; а потім вже головний управитель говорив мені, що той гусарин ёго сусід по маєтности у Відлій Русі и добрий ёго знаємий, и що від нього він довідався, що Тараса справді задали на заслани, за те що він хотів зр-бити ся гетьманом Мало-Руси... Треба додати, що й управитель и гусарин були Поляки.

Так шнов час. Ні я, ні рідні братя Тарасові нічого про нього не знали; не знали навіть, де б нам довідатися про нього? де б дістати ёго адресу?.. Даремно! зійдемося було, пожуримося, розкажемо один другому те, що нічого не знаємо, та й годі! Правда, до Києва и ничих великих міст я не їздив, а на селах що и від кого визнаєш? Наїздила до нас „буркова“ шляхта, и молота всячину, але все те, що говорилося шляхтою, зводилося на те, що Тарас хотів гетьманувати и за те ёго задали кудись аж в Азю... Були й такі шляхтичі, що говорили: „коли б Шевченком вдалося зробитися гетьманом, то певно б тогді и Польща воскресла“... Так то вони знали Шевченка и ёго думки и погляди на шляхетску Польщу!..

В 1857 р. я оселявся в Корсуні и траплялося мені їздити в Полтавщину; тут то од деяких панів я прочув в-перше, що Тараса помиливали вже и вернули з заслани. Боже, як я зрадив!.. Але не довго я радів: коли б се правда була, думав я, то певно б Тарас написав до мене. Побачився з Микитою, передав и ёму, що сам чув: обидва ми и вірили п не вірили, и не знали, що діяти!.. Аж ось в іюні 1859 р. сиджу я в своїй хаті, дивлюся, що приїхало простям візком, царокінь: на возі сидить хтось з великими сивими вусами, в парусиновому сі-

рому пальто и в літньому бриді: бачу, минув він двері в мою хату з улиці, та прямо до воріт. Я подумав, що певно се хтось з тих, що шукають собі служби в економіях. Одначе в серці у мене щось неспокійно тѣхнуло и я якось инстинктивно вибіг на улицу и пішов на зустріч до приїзжого; а він тим часом уснів вже перейти двором и з других дверей вийшов у сіни; я вернувся, дивлюсь: він відчиняє двері в хату и каже до мене: „ну, познавай же! чи що!..“ Я й не стягнувся!.. „Батьку ти мій рідний!“ скрикнув я и прожогом кинувся до нього на груди!.. То був Тарас! ми мовчали, та тільки обнявшись ридали, наче діти. Вибігла моя жінка, та й собі в слѣзп... в ту годину ми всі наче поніміли: слов не було, тільки слѣзи так и котилися. Так мовчки стояли ми на однім місці и ридали слѣзами радості, аж покіль не підійшов Тарасів фірман и не спитав, що йому робити?

Тарас закватировав у мене на весь час, доки думав пробути на Україні. „Так, так братику!“ говорив до мене Тарас; „у тебе, у тебе буду я; бо на всій святій Україні нігде, и ні в кого не буде мені так тепло, як у тебе.“ — В той час Тарас прожив у мене місяців зо два, а може трохи й менше. Се було останнім гостіванем його и в мене ж на Україні... Не доведося вже більш нам побачитися живими... Не так ждалося, та так сталося!..

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— **Наталка Полтавка**, українська опера **И. П. Котляревського**. Київ, 1875 р. 66 стор. XXXII-п. Ціна 35 копійк. Видане **И. Л. Холевинського**. — **Маскаль чарівник**, українська опера **И. П. Котляревського**. Київ 1875 р. 64 стор. XXXII-п. Ціна 35 коп. — **Дівоче серце, идилія П. О. Куліша**. Київ, 1876 р. 35 стор. XXXII-п. Ціна 20 коп. Видане книгаря **В. П. Наголкина**. — Подаючи звістку про ці три книжечки, ми мусимо враз указати на те здирство, на яке пустили ся видавці їх пп. Холевинський и Наголкин. Печатний аркуш паперу п. Наголкин продає по *двацять* коп. (31 крейц.). По такій ціні ледве чи продають ся де-інде, крім Києва, и учені творці, а навіть з ілюстраціями. Протів такого надмірного здирства ми мусимо виступити, тим більше, що ці книжочки, якби їх и по в троє и в чегверь меншій ціні продавати, все ще принесли б зовсім достаточну користь видавцєви. Коли ж п. Наголкину о ніщо инше не ходить, лиш о те, щоб як найскорше и найбільше загарбати грошей, то ми емо порадимо ліпший спосіб до того: нехай приміром дає гроші за застаю на жидівські проценти; ся дорога скорше и певнійше доведе его до цілі, а при тім вона не є менше нечесна, як експлоатація книжками...

— **Ілюстрированный (юмористическій) календарь на 1876 г.** Киев, издание **Семеновского**. 156 стор. Ціна 50 коп.—**Сельскій постоянный календарь на 1876 г., составил Андреевъ**. Киев. 256 стор. Ціна 60 коп. — **Кіевскій народный календарь на 1876 г.** Киев. 176 стор. Ціна 40 коп. (видане **Олексія Андріяшева**). — **Западно-**

русскій общепользній календарь на 1876 г. Житомиръ. 172 стор. Ціна 25 коп. (видане В. Г. Ейсмонта). — В 1864 р. на киявському краєзорі „обрусителів“ появилася нова комета під назвою Олексія Андріяшева (директора 1-ої киявської класичної гімназії). Як працював и працює п. Андріяшев на ниві „обрусїнія“, ми вже не раз згадували в „Правді“; а тепер мусимо ще раз згадати про сего „обрусителя“ по поводу его „народного“ календаря. Свій календар п. Андріяшев видає 12-ий рік. Ціль сего календаря моральна (?) и материяльна; моральна — обрусїніє, а материяльна — збрати гроші. П. Андріяшев, не могучи, так як „свѣтила“ стоячі на університетских катедрах, гребсти гроші лопатою в формі акціонерних дивиденд, збирає бодай копійечки, и певно, що колись з сих копійечок збудує собі хороми. В его календарях чути якийсь жебрацкій, слізний голос; толку в них нема; не о те й бо, не о просвіту народа иде п. Андріяшеви... И праця его не иде марно: на Андріяшівській ниві вирости такі бодяки, як Сементовскій, Андреевъ, Ейсмонтъ, котрі в такпій-же спосіб як п. Андріяшевъ обдурюють наряд та видурюють у него гроші, видаючи невідь що — буцім-то и справді народні календарі.... Така заслуга п. Андріяшева вимагає доброї нагороди, и ми щиро жалуємо, що не можемо дати ему від себе ніякої „материяльної“ нагороди, навіть не маємо ні хреста ні синього убраня. Однакo щоби память про п. Андріяшева, яко ирародителя календарників, не загинула в народі, ми скомпонуємо задля него особний календар, в котрім на першім місці стояти-ме: „Заздрість породила деморалізацію, деморалізація — обрусїніє, обрусїніє породило брехню, дурість, здріство, а син іх Олексій Андріяшев; Олексій Андріяшев породив „народный календарь“ и синів Сементовского, Андреева и Ейсмонта; а Сементовскій, Андреевъ и Ейсмонтъ привели кождий по календарю — и тако до дне сего!..“

— Перші киявські князі: Олег, Игорь, Святослав и Святий Володимир и ёго потомки, *написав І. Левіцький. Київ 1876 р.* 68 стор. VIII-я. Ціна 10 коп. — Як поміж бурянами приятно зустріти пишну квітку, так поміж тим нікуди негідним трухлячем, котре розплоджують п. Андріяшев et comp., приятно зустріти книжку п. Левіцького, написану доброю народнією мовою, ясно, без сухого педантичного замаху на ученість. Для того, хто зовсім не знає гісторії нашого краю, книжка п. Левіцького дуже користна и може задовольнити першу потребу. Ми щирим серцем бажаємо, щоб ся книжка яко мога найбільше розійшла ся поміж народом, и радимо нашій „Просвіті“ звернути уваги на неї.

— „**Перекинчикъ бисурманскій.** *Повість. Львовъ, 1875.* Печатано въ Старорочи́йской типографіи во Львові, иждивенієм А. Н. Щербана и комп.“ 64 стор. XII-кв. Ціна 16 кр. Дохід призначений „въ пользу славянскихъ семействъ, пострадавшихъ во время смутъ въ Герцеговинѣ и Босніи“. — Ціль гарна, як и темат повісти. Тільки ж сей темат за обширний на новелю, він годить ся тільки до повісти. Не можна авторови відмовити таланту, котрий проявив ся в описаню деяких сцен. Однакo в переведеню и в викінченю подрібностей не доріє „Перекинчикъ бисурманскій“ и до середнєю написаню новелі. Характери тільки нашкіцтовані, а не розвинені зовсім. Гарна мова народна мов цвяхами набита макаронізмами галицко-русскої школи и скована чужими нашій мові ком-

струкціям, не може проявити всієї своєї краси і гнучкості. Порівнявши се незгірше написане оповідане з слабшими українськими, побачити можна відразу, скільки лиха каробила нам на довгі чася стара наша школа, забивши в нас почуте живого слова і живого народного житя. Автори наші шукають за якимись видуманими типами, котрі одні можуть виголосити їх гадки їх нечуваною мовою. Твори їх несмачні родять ся мертвими і идуть в непамять нечитані. Заслугою автора „Перекичника бісурманського“, що відважив ся бодай крок зробити до ліпшого, хотяи ще єму далеко до того, аби позбув ся зовсім впливу старої школи. — *В. Г.*

— Коштом і заходом товариства „Провіта“ вийшла книжка п. н.: „Физика для низших класъ середнихъ школъ. Съ четвертого поправленого и помноженого виданя *италецького* „учебника физики для низшихъ гимназій“ Дра Францъ-Юсифа Писка, профессора при ц. к. техничної войсковой Академіи и при ц. к. центральнобъжъ инфант. курсѣ во Відни и пр. и пр., *переставъ на рускій языкъ М. Полянскій*, профессоръ при ц. к. академ. гимназій во Львовѣ. Съ 320 фигурами въ текстѣ. Львовѣ. Въ друкарни товариства имени Шевченка. 1876.“ IV и 316 стор. 8-ки. Ціна 1 зр. 50 кр. а. в. — Після нашої гадки язык в сій книжці можна було ще більше до народного зблизити, без шкоди для наукової точности. Правонись не всюди захована одностайна. Помимо того однак ся книжка має безперечну вартість и під зглядом языковим, бо, яко перший переклад фізики на рускій язык, подає багато нових термінів наукових, між котрими є немало и зовсім удачних. (П. Полянскій прислужив ся рускій шкільній літературі ще перше перекладом зоологій и мінералогій на рускій язык.)

— Передруком вийшли у Львові: 1) **Географическо-историческіи статіи д-ра Исидора Шапаневича** (Съ временника Института Ставропигійского на р. 1876): I. „О календарѣ и знакахъ календаревыхъ, и еще о рѣжници календаря юліаньского отъ григоріанского.“ II. „Где стоялъ первѣстный королемъ рускимъ Даниломъ для сына своего престолонаслѣдника Льва збудованій Львовъ? (Историческая на документахъ опертая дедукція).“ III. „Которая зъ вѣщия горъ, становлящихъ рубокъ Львовской котлины отъ полночи, была горою Льва (т. е. горою, на которой построеныи бытъ еще въ рускихъ временахъ головный замокъ или головная крѣпость вторично созданного города Льва).“ Львовѣ, 1875. Изъ типографіи Ставропигійского Института. 32 стор. 8-ки. Ціна 25 кр. — 2) **Исторична вѣдомость о мітрополіи руской въ Галичѣ.** Написалъ крилошанинъ-архидіаконъ Львовской греч.-кат. Митрополитальной Капитулы *Михаилъ Милиновскій*. (Передрукъ з „Руского Сіона.“) Зъ друкарни товариства им. Шевченка. 3) Сими днями вийде передрукъ з „Приди“: **Руска исторія в жителіяхъ сі найголовнѣйшихъ діятелів.** *М. Костомарова*. Переложив Ол. Барвінскій. Том I. З друкарни товариства им. Шевченка. 136 стор. 8-ки. Ціна 60 кр.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що нас коштує пропінація?

(Кілька цифер до висненя народної нужди в Галичині.)

„Гармонія інтересів“ — фраза ся дуже гарно звучить в устах капіталістів. Навіть, бути може, на далекім цивілізованім западі, де її виявлено, вона має яку фактичну підставу, хоч и там ще дуже далеко до єї признаня; бо що ж би нічого мало значити нове Дарвінове гасло: „борба о бит“, котре також появилсь на западі и перебігло побідно весь цивілізований світ, всюди приняте яко незрушима теорія, котру теж заіади, бо німецкі учені, приложили и доказали у всіх об'явах фізичного и людського світа, в житю звірат и людських рас, в астрономії, в історії народів и народній економії. В прикладі до соціального життя, вона значить: борба інтересів, отже не гармонія, значить борба, в котрій є побідники и побіджені, в котрій сильнійший бе, слабший мусить ся боронити або — згинути: *tertium non datur*. Коли ж западна „гармонія“ так лихо стоить супротив нової науки о „борбі за жизнь“, то що ж говорити о ній у нас, де за слідами гармонії, народної, релігійної и посліпної шукати треба би хіба аж в передисторичних часах. Яка ж на пр. гармонія інтересів може істнувати межі лихварем а его жертвою, нашим мужиком, котрий морг за моргом віддавати мусить свою вітцвщину на самі проценти, бо з тяжкої праці своїх рук заплатити їх не може; або межі шляхетним плянатором а его новим підданім, взявним у него малу чи велику „порцію“, все одно, бо ані малої ані великої він ніколи не в силі відробити. Ну, здає ся, що тут вже нема гармонії, нема ніякого спільного інтересу, и читатель, бути може, закине мені, що до розирави о пропінації такого широкого доказу тої аксіоми, ясної як сонце, не було потрібно. Так, коли би у нас не було своїх, галицких *Vasiat-iv*, а між ними одного найбільшого, пана Поляновського, и его товариша пана Скржинського, котрим для оборони фрази о спільности інтересів навіть повага науки не вистарчас, бо відкликують ся до більшої поваги, до — прокуратора. А власне пропінація и горівка, об котрих спімнуло инкриміноване на сегорічнім соймї дільце „Просвіти“, дали тим панам властителям пропінації приключку до завизваня прокуратора на оборону соціальної гармонії. Задля того я, пускаючись на овичену територію, в котрій царствує „порція“ (горівки) и властитель табулярної посідлости, а до котрої сі пани заперечають приступу кождому нетабулярному писателю, мусів наперед за ту смілість оправдатись, хоч не перед судом карним, то бодай перед судом сучасної науки економії.

Пригляньмо ж ся сій гармонії, котра по воли певної класи людей, повинна би трівати вічно, по воли більшости галицкого сойму 27 рік ще и з причынок, значить має остатись жерелом щастя для одной цілої генерации галицкого народу. Не треба забувати, що и всі будущі покоління не будуть лишені того щастя зовсім; для них буде власти-

тель табулярний продавати горівку ще такої в однім неконцессионованім шинку, котрий впрочім, здає ся, власне вистарчить, позаяк на підставі дат, поданих недавно краєвим бюро статистичним, можливість зовсім не виключена, що, не дальше як за 13 років, жаден з теперішніх головних консументів горівки не остане ся на своїм ґрунті.

I.

Му — *žebracy!* написала недавно одна львівська газета, и написала раз до року правду. Але ляментуючи над тою нуждою нашого краю, за одним духом, бо в тім самім н-рі, проливає сердечні слізи над поголосою, що Е. В. цісар відмовив санкції уставі, котра одну часть права пропінаційного мала укріпити в краю на віки вічні, а на більше як 27 років мала для всего мононолію в цілій его розтяглости позискати таку сильну охорону від політичної адміністрації, якої вона до тепер не мала. (Не забуваймо и о податку, який консументи під формою концессийних такс мали би платити через той час властителям права.) Здає ся на позір, що між нашою нуждою а пропінацією не заходить ніяка спільність; ба, щож я говорю! недавно преціж, бо в часі сегорічної сесні соймової, в соймї и в часописях чули ми голоси, що пропінація — то правдива ласка божа для наших селян, бо огранічає вольну конкуренцію в продукції и в гандлю горівкою, а тим самим хоронить їх від гіршого пянства. Так ніби то; але тогді — чогож ті панове тепер так плачуть, що не санкціоновано викупна, знесеня пропінації? Річ ясна; бо проєкт соймовий був всім инчим, а не знесенем пропінації таким, якого вимагає конечна потреба. Якже ж за ним не жалувати, коли и вони и кождий се чує, що на відмові санкції соймовому проєктові річ не скінчена; що пропінація в як найскорішій часі мусить бути знесена в инчий спосіб, хочби навіть на тім утерпіти мусіла — автономія галицького сойму. Прошу тільки мене зле не зрозуміти. Ряд до сего не dokonче мусить ся имати якого небудь акту так званого: революційного. Кажу: так званого, бо річ стоїть озь як. Над юридичною дефініцією права пропінації ще акти не замкнені. Одні дивлять ся на пропінацію як на предмет чистої приватної власности, як се на пр. єсть мій ґрунт, моя хата, моя шанка, над котрими я маю право без огранічення розпоряджувати; між тими юристами ми бачимо (чого-смо ся и не надіяли) також п. сов. Ковальського.*) Другі ж, опираючись не тільки на фактичних відносінах, але и на знакомості польского права (в чім треба більший авторитет признати польским юристам ніж нашому рускому) кажуть противно: по перше — такої юридичної институції, як пропінація, не знає ані римске, ані німецке приватне право, а тим самим не знає її и австрійске, — знає її тільки поль-

*) в сегор мові соймовій при дискусії над пропінацією. Се тим більше дивно, бо п. К. підписав и протест против проєкту викупна. Коли ж пропінація єсть чисто приватне право власности, то чомуж має бути устава зла, котра преціж признає ві властителям тільки четвєрту часть ві вартости, а $\frac{3}{4}$ вартости ім без віякої юридичної рації відберав?

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
в. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на шість року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся
після тарифа.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ГОМЕРА ИЛІЯДИ ЗБІРКА ПЯТА.

Вільний переклад Степана Руданського.

(Дальше.)

- Вона свого сина з бою виводила;
А там Капаненко из памяти своїй
320 Не збував наказу храброго Дівмида,
И враз своїх коней одвів и поставив
По-одадь од бою, віжками припявши;
А сам живо взявся за коні Енея,
Погнав од Троян іх до славних Ахеів,
325 Оддав Деїниду, товаришу своему,
Що був ёму милий за думкі однакі,
Одвести до суден глибоких. И знову
Став на свої коні, взяв пишні віжки
И знову погнався кіньми за Тидъенком.
330 А той на ту пору наганяв Киприду,
Бо знав, що богиня не з тих богів була
Сильних, що на війнах людей поражають,
Що то не Паллада, що то не Умора.
И пробіг далеко вражими полками,
335 Догнав, замахнувся хоробрий Тидъенко
И ратищем острым пробив її руку;
И ратище тіло тонкеє пробило,
Пробило сорочку Любощами шиту,
На поручах самих: и кров з неї вийшла

- 340 Не людська, а божа, яка є в безсмертних;
 Бо вони и хліба й вина не вживають,
 Так за те безкровні, и безсмертні зуться.
 Вока застогнала и сина пустила.
- 345 И покрит туманом, щоб ёго Данай
 Мідью не вразили, душі не рішили.
 И Діомид сильний гукнув до Согині:
 „Иди собі з бою, Девая дочко!
 Мало тобі того, що жінок изводиш?
- 350 Захотілось бійки; по тепер, я знаю,
 Будеш тренетати и спомину бійки!“
 Мовив — и богиня одійшла сумная.
 Радуга вітриста вивела из бою
 Ії ледве живу, аж тіло счорніло.
- 355 Арей тогді з-ліва снів коло бійки,
 А рагище й коні в тумані стояли.
 Вона и упала к брату на коліна
 И стала просити коней злотогнудих:
 „Братнику мій рідний! змилуйся, дай коней
- 360 На божее місце на Олімпі поїхати.
 Мене рана мучигь, а вдарив Тидьєнко,
 Чоловік, що рад би и з Дієм боротись.“
 Мовила — й позволив Арей своїх коней.
 И вона сумная стала на теліжку,
 365 И Радуга стала, взяла віжки в руки,
 Ударила з бича и коні погнались.
 И тільки прибули к божому Олімпу,
 Радуга вітриста коней зупинила,
 Впирягла з теліжки, пустила на нашу.
- 370 А Врода к Діоні впадала на коліна
 К матері — и мати дочку обійняла,
 К серцю пригорнула и її спитала:
 „Хто ж то из небесних так тебе скалічив,
 Мов ти кому доноу лиха наробила?“
- 375 Веселая Врода до неї й казала:
 „Скалічив Тидьєнко, Діомид хоробрий,
 За те що я сина з бою виносила,
 Найлучшого сина, рідного Еяся.
 Тепер не Трояне з Ахеями буться,
- 380 А тепер Данай буться не богами.“
 Аж її сказала богиня Діона:
 „Як тобі не прикро, знеси моя доноу!
 Много вже Олімпієвих лиха натерпілись
 За людей, вставочи один на другого.
- 385 Тернів и Арей бог од снів Алоя,
 Ота й Ефіялта, як ёго звязали
 Та місяців трицять держали в темниці;
 И може Арей бог там би и загинув,

- Якби Геребоя, мачуха їх, Герму
 390 Вісти не подала: и той ёго викрав
 Ледве що живого, так тюрма заіла.
 Терпіла и Гера, як син Амфітрёнів
 По правій груди стрілою ударив:
 И біль нецілима її обійняла.
- 395 Тернів и сам Невид болячую рану,
 Як ёго той самий син Діів у пеклі
 Стрілою підстрілив и наробив боли,
 И він аж до Дія на Олімпі приходив
 Сумний та болящий, бо стріла упилаєь
 400 У плече завійне и мучила душу.
 Пайон ёму ліків приложив до рани,
 И рана закрилась, бо він був безсмертний.
 Гидкий, нечестивий, стало ёму духу
 Лука натягати на богів Олімпієких!
 405 А сего на тебе Паллада підняла:
 Дурень Тидієнко! він того й знає,
 Що хто з богом бється, той не довговічний,
 И діти такого не звати-муть батьком,
 Коли він до дому из війни прибуде.
- 410 И тепер Тидієнко нехай виглядає,
 Щоб хто не наскочив на ёго сильніший
 Та щоб Айліяля, Адрестова дочка,
 Живо своїм криком слуг не побудила,
 Плачучи по мужу, лучшому з Ахеів,
 415 Славна Айліяля, жінка Діоміда.“
 Мовила — й оберла рану з обох боків,
 И рука сцілилась и біль перестала.
 Аж Гера й Паллада глянули на нюю,
 Тай Дію Кроненку стали доікати.
- 420 Первая Паллада стала говорити:
 „Не гнів буде батьку, що я тобі скажу?
 А наша Кирида підмовляла, знати,
 Якуюсь Ахеїку для Троян любезних;
 Та в одежі нишній як її пестила,
 425 То на шпильку, знати, й руку поколола.“
 Усміхнувся батько и людский и божий,
 Покликав Уроду и до неї мовив:
 „Не для тебе, доню, воєннеє діло;
 Ти дбай собі, доню, про своє весіля,
 430 А про те подбають Арей та Паллада.“
 Так поміж собою вони розмовляли.
 А там за Енеем Діомід ганявся,
 И знав, що Енея Аполлон ховає;
 Но він уже й бога не вважав, а гнався,
 435 Щоб Енея вбити, зброю ёго взяти.
 Тричи він кидався, щоб ёго згубити,
 И Аполлон тричи одбив ёго щита.

- Коли ж и в четверте кинувся маюю,
 До ёго промовив Аполлон стоячий :
- 440 „Схаменись Тидьенку ! одійди й не думай
 До богів рівнятись ; рід богів безсмертних
 И рід чоловічий — зовсім не подібний.“
 Мовив, и Тидьенко одступив од него,
 Боячяся гніву бога Аполлона.
- 445 Тоді бог Енея по-одаль од бою
 Повів до Пер'аму, положив у храмі.
 А там Артемїда ис Летою разом
 В самім тайників над ним піклувались.
 А Аполлон змисний зробив ёго постать,
- 450 На вид и на збрую до ёго подібну ;
 И на вкола неї Трояне й Ахеї
 То вони на собі к бою готували
 И щити волові й щитики пухові.
 Далі до Арєя Аполлон озвався :
- 455 „Арєю забію, пагубо, загубо !
 А чи ти не спудиш того Тидієнка
 Смертного, що рад би и з Дієм боротись ?
 Спершу так Киприду у поручі вдарив,
 А се и на мене як мана кидався.“
- 460 И слово промовив и сів на Пер'аму.
 А Арєй убрався в постать Акаманта,
 Орецького гетьмана, и Троян обходив
 И покликав кликом на синів Пріяма :
- 465 „Ви сини Пріяма, Дієвого князя !
 Що ж ви так Ахеям побивать даєте ?
 Ждете, заким будуть під брамами битись ?
 Звалився отаман до Гектора рівний,
 Звалився Еней наш, славний Анхизенко.
 Поратуймо ж живо товариша свого!“
- 470 Мовив — и додав ім и сили и духу.
 И враз Сарпедон став Гектора корити :
- 475 „А де ж твоя сила, Гекторе, поділась,
 Що ти похвалявся без нас и без війська
 Одними братами місто заступити ?
 Дивись — се нікого из них не побачиш ;
 Усі поховались, як пси перед левом ;
 Тільки ми воюєм, помігачі ваші.
 От и я помігач и з далека виїшов :
- 480 Ляквя далеко на Ксанеї глибокім,
 Там у мене й жінка й дитина мала,
 И все є, чого лиш убогий бажає.
 Та й то я Лякийців строю и бажаю
 Сам ис ним побитись, хоч мого нічого
 Ні вести ні нести не мають Ахеї.
- 485 А ти й сам не хочеш и других не будиш
 Врагів одбивати, жінок ратувати.

- Глядіть, щоб ви разом, мов сіткою вкриті,
 Врагам не попалсь на добич-поживу,
 Та щоб вони міста самого не взяли!
- 490 Тобі дні и ночи старати ся треба
 Та просить гетьманів, помагачів дальних,
 Сваром не сваритись, а з ворогом битись.“
- Мовив — и словами вразив ёго серце.
 И він из теліжки скочив ис оружем,
 495 Ратницями брязнув и пішов по поли
 Підіймає до бою, и бійка піднялась.
 Трояне вертались, двигались к Ахеям,
 А ті в купі стали, ждали нерухомо.
 Як по токах вітер остяки розносить,
 500 Коли земля мати віяльникам ділить
 Остяки и зерна на легкому вітрі,
 И біла полова купами біліє:
 То так и Ахеї в куряві білили,
 Що під саме небо скоком підіймали
- 505 Кіньські кошита; візники кружали,
 Руки витягали. А Арей все поле
 Покривав туманом и годив Троянам,
 По полю ходячи та наказ чинячи
 Бога Аполлона, що казав підняти
- 510 Троян, поки в поли Паллади не має,
 Тої що Данаям поміч посилає.
- Сам він и Енея из тайника вивів,
 Влив новую силу в груди отаманські
 И послав к дружині. Дружина зраділа,
 515 Коли ёго взріла живим та здоровим
 Та таким могучим — тільки не питали,
 Бо на инше діло вів їх Срібллукий,
 Арей людогубець и несила Вражда.

(Конець буде.)

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(Дальше.)

II.

Піднялась роса и як серпанком вкрила степ; небо потемніло, зорі вияснились, ніч тепла, пахуча, простягла чорні крила и всю землю пригортала и тулила, неначе ньька свою дитинку до гру-

дей. Все живе примовкло, тільки сови и пугачі літали над головами Марка и Кобзи, скиглили, пугукали, и ще гірш додавали суму. На темному небі чорним обрисом виявився з боку Марків вид, и видко було, як підіймались ёго груди, и чутно, як важко він дихав. Боязко гледів на ёго Кобза, в ёго душі змінялись то жаль, то погорджене; здавався він ёму и харбаком и побіденим. Задивившись на ёго, забув він и голод и свою втому.

— „Може б ти червяка заморив?“ спитав Кобза; „у мене є важкі чобаки!“

— „Мого червяка нічим не заморив“, одказав Марко, важко зітхнувши.

— „Чи не хочеш глїтнуть горілки? и горілка у мене є!“

— „Напоїла мене вже лиха доля, буде з мене!“

— „Чого ж так важко дихаєш? занедужав, чи що?.. Спочинь, засни!..“

— „Спочити!“ хутко перехопив Марко; „нема мені на сім світі спочинку, я вже забув, коли й спав...“

— „Хиба ж так давно?“

— „И батька твого ще тогді не було на світі!“

— „Як же ти живеш, не спавши?“

— „Намісьць сну я що суботи вмираю и знов оживаю, щоб вмирати.“

— „Сьогодні, здається, субота. Побачимо, як ти вмирати-меш!“

— „Бодай тобі не довелось бачити!“

— „Де ж твоя душа витає, як ти вмиреш, коли й пекло єї не приймає?“

— „Моя душа літає по світу, збирає мої тяжкі гріхи и зносить у сю торбу.“ Марко з жахом озирнувся на свою торбу.

— „Невідь що вигадує!“ бубонів собі під ніс Кобза, а самого як морозом окотило, неначе за комір хто ханав; здавалось ёму, буцім одрубані голови ворущились в торбі и шопотіли між собою. Однак щоб не виявить свого суму, він, по запороськи, ще й жартувати став.

— „От бач“, каже, розв'язуючи свої сакви, „щоб твоя торба полегчала, тобі треба каятись та добро творити, а мені так добре істи та запивати.“

Та се кажучи, и почав чобака трощити; уклав и другого и третёго, а даї глїтнув з пляшки на потуху оковитої, та викресавши вогню, и запалив люльку. Марко не промовив слова до Кобзи и не глянув на ёго. Чим дальше заходила ніч, тим важче

він дихав, тим гірше гризла його нудьга; бідолашний не знаходив собі місця, їдзався, бунім підналовали його вогнем, и тримтів, неначе трясця його трясла. Кобза налагодився було цілісеньку ніч не спати, щоб про усяк злучай бути на готові; а не успів добре смикнути люльки, як вона випала з рота, голова схилилась на сакву и втома як лещатами ступила його тіло.

— „Пенько, Зинько,“ пробубонів він протягуючись та й захріп.

Та не на довго: о півночі заколихалась и затурготіла під ним земля, гук и галас розбуркав його. Схопившись, він озирнувся и од жаху окаменів. Перед Марком стояла старенька бабуся и молода, дуже гарна молодця з дитинкою на руках. Стара грізно дивилась на Марка, сі очі як вогнем палали, скуєвдане и розпатлане волосся, біле як молоко, розвівалося вітерцем, підіймалось и ворушилось, неначе купа гадюк; а молодця, висока, сановита, схиливши головоньку, тулила до своїх грудей дитинку. Кобза тільки скинув на них оком, зараз пізнав Маркову матір и сестру. Марко ледве державсь на ногах, волосся піднялось до гори, піна біла з рота, в грудях и ревіло и стогнало. Невеличка скибка місяця похмуру освічала виходців з того світа.

— „Зникніть, одкасніться від мене!“ хрипів Марко, затуляючи очі руками; „доки ви карати-мете мене?“

— „Щоти,“ заголосили мати й сестра, „поки не спасеш своєї душі и наших загублених тобою душ!“

— „Що ж мені робити?.. Хіба не бачите моєї праці, хіба вам ще мало моїх лютих мук?.. Змилуйтесь, дайте мені спочинку хоч на одну тільки хвилину!..“

— „Нема нам спочинку, не буде й тобі; ратуй себе, ратуй и нас!..“

— „Тату, тату!“ запискотіла дитинка, протягуючи рученята, „ратуй, ратуй!“

— „Ратуй себе и нас!“ озвалось по стьону, и з землі піднялись куни мерців, простягаючи до Марка кістляві руки, и всі зблизились до його.

— „Зникніть, одкасніться!“ заревів Марко як віл на ревищі и, вихопивши з-під кобеняка черкеський кишжал, замахав перед собою.

— „Ратуй себе и нас!“ заверещала и застогнала ватага мерців и хутко кинулась на Марка.

Блснув кишжал, в-друге, и обезголовлені мати й сестра гепнулись об землю. Заколихалась и затурготіла могила, неначе зві-

ряча пасть, розступилась перед Марком глибока яма, и з єї вийшов дідизний старець. Біле волося розкинулось по плечах, борода доходила до пояса а сам був білий як крейда, тільки очи тїли синєватим вогнем, як горить сірка. В руках він держав одсічені голови.

— „Батьку, змилуйся!“ скрикнув Марко.

— „Проклинаю тебе!“ застогнав дід; „проклинаю на сїм и на тїм світі!“

— „Проклятий! проклятий!“ почулось кругом Марка, и купи мерців висунулись з землі и замахали руками и застукотїли кістками.

Од сєго покрику луна покотилась по стєпу, а кожна могила окликнулась: „проклятий, проклятий!“

Дід кинув Маркові одсічені голови и од змаху єго рук повіяло холодним чадом. Марко заскреготїв зубами, скрикнув и бебехнувся об землю; и у Кобзи здавило серце, в грудях сперся дух, вся кров захолода и він теж як неживий простягся на могилі.

Світало, як опамятався Кобза; важко зітхнув він, одкриваючи очи, на грудях неначе каменюка гїїтїла. Згадуючи, що довелось єму побачити у ночі, він не тягив и не зіужав вбагнути, чи то єму снилось, чи справді усе то діялось. Підвінінсь, Кобза озирнувся; дивиться, рання зоря вже височенько. и схід сонця як жар червонїє. Марко лежав навznak, страшно було на єго и глянуть: зрячки позакочувались єму під лоб и тільки блищали одні білки, судорогою скривило на бік рот, зуби вискашлились, а волося стремїло до гори як буйволина грива. Сестрина голова притулилась до єго серця а материна зашипилась одчая. Торба лежала порожна. Боязко огледїв він Марка, руки єго зовсїм охолодїли и весь одубенїв; де не взялась та комашня и, чуючи труп, лазила по єго виду. Доторкнувсь Кобза до Марка и у єго похолонуло в душі.

— „Мертвий, мертвий!“ бубонїв Кобза, одступаючи. „Бачу, не збрехав, кажучи, що вмере!.. Що ж мені теперички робити?“ міркував він: „чи покинуть, чи підждати, поки оживе?.. Зостанусь,“ прошепотїв він, — „що буде, те й буде: коли оживе, буду єму товаришом, а ні, поховаю; усеж таки хоч яку небудь молитву над грїшним прохарамаркаю, и не покину єго трупу на поталу грачам и звірю!“

Так міркував Кобза, а тим часом прокинувся божий мир, застрекотїли коники, заспївали пташечки; дροхви, журавлі, хохі-

тва підіймались табунами и летіли за своїм насущним. Сонце из-за гори вкинуло золоті проміння и от-от лагодилось глянуть на землю. Кобза упав на коліна и став молитися. Не устами творилась та молитва а теплою душою; поленула вона до милосердного и, напиваючись Ёго благодати, забула землю, забула и саму себе. Кобза не скінчив ще молитву, як почув по-зад себе — щось застогнало. Дивиться, Марко встає, важко диха' и хижо водить мутними очима, а вид ёго такий-же блідий, як и у мертвого и таке-же стремить и волося до гори. Страшно було дивитися на ёго мертвого а ще страшнійше бачить, як він оживав. Підвівшись, Марко боязко озирнувся; найперше кинулась ёму у вічи сестрина голова.

— „Сестро моя милая, сестро моя нещаслива!“ чуло промовив він, дивлячись на єї голову. „Збавив я тобі віку, заначастив твою долю и загубив твою душу!“ — Далі з жахом скинувши оком на материну голову, скрикнув: „Мати моя рідна, на що ти мене на світ породила? Чом мене не задала маленьким ще в колісці?“

Марко застогнав и почав рвати на собі волося и стусовати себе в груди. Дрібні каплі крови и поту текли по ёго виду, а з ока не пробилась ні одна слізінка.

— „Годі тобі стусовати себе,“ озвався Кобза, „ти лучче почни ранок молитвою!“

— „Не поможе бабі кадило, коли бабу сказило,“ одказав Марко, схиливши на груди голову; „не поможе молитва, коли тії молитви нема тут,“ — Марко приложив руку до серця. „Перечитав я на своїму віку всі акафисти, псалми, на память їх вивчив, по цілим дням и ночам харамаркав, а торба моя од сёго не полегшала. Доводилось мені й скарби знаходити, багацько настроїв я церквей, монастирей, чимало роздав старцям, а ще більш щоб одмолювали тяжкі мої гріхи, — а торба моя все такі не полегшала. Чужим словом и чужим золотом не ублагаш Господа; ті молитви, ті скарби в нас самих, шукай їх в твоім серці, в твоїй душі: коли там нема, то вже ні в кого їх не позишиш!“

— „Не псьменший я, так не знаю, яку тобі на се одповідь дати; мені тільки здається, що на те поле, хоч воно й твоє, не ходи жати, котрого ти не орав и не засівав...“

Марко пильно глянув на Кобзу и вставаючи спитав:

— „У яку сторону ти ідеш?“

— „Ик Дохвиці,“ одказав Кобза замислившись; „там моя ненька, сестра, там и моя суджена...“

— „Та не там твоя доля,“ понуро додав Марко; „однак, поки не розійдемося, до якого часу будеш мені товаришем.“

— „Куди ж ти мандруєш?“

— „У Лубні, туди пішов мій шлях. Як ми вчора з тобою розмовляли, той шлях мені привиджувався, бачив я кілька городів и Лубні.“

— „З відсіля бачив?“ спитав Кобза, дивуючись. „Яка ж мара показувала тобі ті городи?“

— „Невсипуща злая моя доля; однак — пора в дорогу, ходімо!“

Марко почав ховати голови в торбу, а Кобза пішов до свого коня. Через яку часнику, Марко, скинувши на плечі свою торбу, рушив, а поруч ёго йшов Кобза, ведучи у повіді свого коня. Широко ступав Марко, здавалось, и ваги ніякої не було у ёго на плечах, тільки видко було, як жили напружились на руках и шиї, а ноги грузли в землю аж по самісенькі кістки.

(Дальше буде.)

ВІДЪМИ.

(З побиту Поліся.)

Глуха тишина та темрява без жадного просвіту, навкруги ані шелест, ані чичирк! наче все пропало, померло й не дише! Се така ніч в Полісі. Тільки й мріє безкрай одвічний ліс з великими гиями та вітвями, острыми голками величезних сосен, з тонкими повітями плакучої берези, та де-де широколистяними велетнями дубами... На горі гень-гень високо сяють зірки... верхи сосен наче простують в сей шмат неба. А там, у-низу, болото таке саме безкрає, як и те небо, той ліс — болото усе вкрите хмизом та пняками... Тутки-то мруть и родять ся цілі покоління вовків, медведів та кабанів, бистроногих лосів и жажливих зайців; тутечки ж таки живуть и помирають люде, невідомі цілому світові Божому, и тече самотне окремішне житє.

На горі щось зашуміло, шелеснуло — се легенький вітрець тихенько повіває між сонними верхами та віщує ранок, будить лісових велетнів; а може то й старий дід, лісовик, жене ся за веселенькими лісовими дівчатами русалоньками. На горі шелест — вже и ворона десь закричала, а у низу ще усе тихо, не загляне

туди й русалонька, ані місяць не освітить ту темряву своїм срібним ягким світлом; там не можна ані бігати ані грати ся, там тільки пні та хмиз, там темно, як у домовині...

Верхи сосен паляють, червоніють... У лісі гомін неперестанний, се голосне птаство радісно витає тепле сонечко... Вітром запесло диму... вже й хлібороб прокниув ся: збудили ёго сонце та птиці... Вже чути, як люде гомонять, як брешуть собаки. Ліс розступив ся и дав місце селу. Дарма, що сонце по-над ним горить, аж виблискує рожевими проміями: не покрасчає од того тее убогее село и не обернуть ся в палати ёго низькі похилені хати.

Збудило сонце и старосту села. Попів він квашні з цибулею, посидає тай пішов оглянути своє господарство... Сонце пече... Нудно старості; на серцю ёго тяжка важка думка. Нема дощу тай нема. Усе поковкло, посіріло. Що ж се буде? гадає староста. А хтось таки зупиняє дощ, таки є на селі такий лютий чоловік, та чорт батька ёго спізнає! Жидюга того не зможе— дарма що й хотів би дуже —, бо він певіра, а Бог певірі не дозволить шкодити християнину... Се вже певно хтось з наших!.. Вже спіфмали чабана - хлопчика, як він на поли стрибав та руками махав: усім було видно, що се він хмари розганяв; сікли ёго, сікли, а усе ж нічого не дознались. Божив ся, що біг-ме нічого не знає и ніхто ёго тому не навчав. Що ж з ним зробиш? а усе ж таки є хтось на селі...

И староста жалібно похитав головою.

— „Магай Біг!..“

Перед старостою зъявили ся чотири сиві діди, самі поважні господарі на ціле село.

— „Дай Бо' здорова!“

— „Нема дощу!..“

— „Нема!..“

Усі замовкли и схилили голови.

— „Хтось затримує, пане старосто!“

— „Мабуть так, а біс ёго знає хто?!“ одказав староста.

— „Що ж то буде? Недатка треба платити, треба їсти, а хліба не буде. И молебні вже справляли и попови платили... нема!“

Староста нічого не одпавів, тільки сплюнув на бік.

— „Треба відьму шукати, пане старосто, в селі відьма є!..“

Староста и сам з тим згоджував ся.

— „Що ж? пошукаємо! Та як, хйба водою?“

— „Можна й водою, у пана ставка попросимо,“ кажуть діди; „зв'язати та й кинути у воду, котра попливе, то звісне діло — відьма.“

Сидить молодий пан за чаєм, розглядає ся по книжках, од скуки нудить ся та позіхає. Ще недавно приїхав він в отсе село простісінько з шкільного ослопу, а вже тягне ёго знов у столицю. Там веселійше жите — там кавярні та реставрації, театри, позорища, там то людей: є з ким и пожартувати и погуляти. А тутки? — и паненч аж скорчилось. „Чортн б ёго батька взяли, яка нудота!.. саме хлопство неосвічене!“ А з якими мріями він сюди їхав: и про корнєть и просвіту народа, добра та блага усім бажав; яких він слів не наговорив, и слухати любо було! Та що ж він побачив з того? Оцно „варварство“. Річей ёго не зрозуміли, дарма що він так дотепно розказував про шановане чужого добра: ёго ліс усе рубали и на ланах ёго усе пасли товар. Він турбував ся, з слізми на очах заклинав; вони слухали, кидали ся ёму до ніг, благали щоб простив, и знов рубали и пасли. Яких він тільки ласк не робив: и руку собі цілувати забороняв, и дозволив розмовляти з ним не здіймаючи капелюха, — а вони за усе оддякували тим, що пішли на жинва до сусідного пана, и тільки через те, що той ім наложив по пять копійек на день. Він ім усе казав, щоб більше працювали, бо у них, бач, часу слобідного було багато: тогді вони и заможнійші будуть, будуть вживати хліб замість квашні, кулеца з води та муки, а иншим часом — то й з корою. Вони слухали, а все так само, без охоти йшли на роботу. А за ёго добрі наміри на нёго навіть и поліція вже споглядала и становий почав щось дуже на село вчаштати; тогді як неосвічені мужики — о, він се на певно знає! — ще почали з нёго глузувати и ні в чім ёму не вірити. Вони з більшою охотою йшли на усякі договори до сусідного пана, старого кріпостника и великого поважателя канчука. Довго він не розумів, з чого б то воно так було, та ненароком справді и дознав ся; ім зазорно було, що він такий солодкий, усе каже „ви“ и руки цілувати не дає. Який же ж він пан? питались мужики; тут не без обману. Він чув, як раз оден пяненький мужичок собі гарненько розмовляв: „Хитрий пан, хитрий! батько ёго палкою, а він хоче задобрувати, думає що підведе нас!“ Ото темнота й неосвіта та чорна невдяка; він ім добра бажав, а вони думають що він їх одурює, нічого з ними не вдієш, думав наш пан: треба їхати назад!

— „Крестяне прийшли!“ каже молодий лакей з городу и сміє ся в руку.

— „Що там таке, чого їм треба?“

— „Та сміх з ними, пане!“

— „Кажі, що там?“

— „Вони прийшли става просити, хотять баб пробувати!“

— „Як се пробувати? що ти кажеш?“

— „Далєбі правда! пробувати, яка з баб відьма; свого ставу у них нема. то вони й прийшли до вас просити.“

— „Про які ти мені відьми брешеш?“ дивує ся молодий пан, думаючи що просвіта геть-геть розігнала усякі небилиці про відьми.

— „Далєбі,“ одказує ёму лакей. „Кажуть, що відьми дощ затримують, ну то й хотять дізнати ся, яка з їх баб відьма.“

Разжеврив ся паш пан, кинув ся на двір: там мужики стоять, з поважанем шапки поздіймавши. А пан так и гримає на них мудерними річами, та так заласно, так любенько підводив голосом, хитав головою — усе на дармо. Не ймили віри мужики, що відьм нема, и вислухавши всю панску річ спитали: чи можна ж узяти став?

В сей час почув себе той просвічений пан смішним. Навіщо він се все казав? навіщо, коли він не уміє з ними розмовляти, коли вони ёго не розуміють, не ймуть ёму віри, не бачуть в нёму брата, а чоловіка котрого интереси суперечуть їхнім, не вірять що він турбує ся за їх добро? Усе, що нишло на самому дні ёго душі, тепер від разу зъявило ся и закивіло.

— „Дурні, болвани!.. не смійте, не можна, геть з-відси!!“

И кусаючи губу, весь блідий, молодий пан кинув ся в свої покої.

Позіхнула громада и голови схилились. „Ходімо!“ сказав хтось; але громада не згоджувалась и довго — довго ще стояла без шапок, усе чекала, що от мабуть пан змилує ся та дасть ставка.

За яку годину усе село заворушилось. Усі бігали, сварили ся, баби скавчали та лаяли ся. Де-инде и горшками у голови кидали ся. Староста з сотскими пильно розходжували по селу, наказуючи мужикам зганяти баби у корчму.

— „Будемо баб люстровати, хвоста шукати; котра з хвостом, то и відьма!“ допевняли вони.

Баби одрікали ся, били чоловіків горшками, лаяли ся, а усе таки йшли слідом за чоловіками.

— „Чи ж я не твоя жінка? Чи ж ти не знаєш, що в мене хвоста нема; чого ж ти пристав до мене?“ благала одна молода жінка свого чоловіка.

— „Та я знаю,“ неспілю одмовляв ся чоловік; „а громада не знає: иди!“

И йшла молодниця, кленучи громаду.

— „Я сама йду,“ скинула друга, обертаючись до мужиків, що йшли слідом за нею: „сама, идіть собі!“

Не діставши від пана дозволення тоштити баб у ёго ставку, мужики, за радою дідів, постановили передивити ся по усіх бабах, бо вони певні були, що відьма має хвіст и по сему певному знаку можна буде спізнати відьму.

Усіх баб и молодниць позберали у корчму, навкруги котрої поставали сотскі и староста. У корчмі ревізію робила стара баба повитуха и знахарка, котра вже добре вміла спізнати „недоброго чоловіка“. Вона по черзі оглядала и пускала баб на улицу, кричучи тим стражникам, що окружали корчму: „пустіть, не відьма!“ Сторожа зараз визволяла її; але кожда баба вважала своїм обовязком вилаяти, як тільки можна, тую сторожу.

— „Щоб вам книжки вивернуло, щоб ви полопали!“ и т. д.

Мужики не вважаючи, спокійно слухали сю лайку, не двілячи ся навіть на баб, наче й не чули. На те, бачте, бабі й язик, щоб божити ся та лайати ся. Тільки вже як декотра дуже пильнувала, аж кісточки, як кажуть, дробила, та ще й батьків — прости їй Господи! — лихим словом поминала, от-тогді хто небудь з сторожі тихенько повертав голову та спокійно гукав: „Цигь, бабо!“ И баба зараз нишкла.

Трохи вже не усіх баб випустили, коло корчми аж голін стояв од усяких: „а що б вам, а нехай вам!“ и т. д., коли гульк! усе стихло. И сторожа, и визволені и лайливі баби стали, замовкли, а потім зараз кинулись до дверей... В дзерях з'явила ся голова старухи-ревізорки.

— „Три відьми, три з хвостиками.“ — Визволені баби зараз видвигли спочуте до сторожі. Разом з мужиками окружили вони з лайкою три ридаючі баби „з хвостиками“.

— „Я не відьма, їй же Богу не відьма, мені так Бог дав!“ хлипали названі відьми.

Чоловіки „відьм“ якоє неспілю, по дурному, дивились у землю и мовчали дуже засоромлені. Громада теж наче-б те соромилась „чоловіків“ и все на них позирала.

— „Що ж робити, що ж робити?“ казали де-інде, після першої лайки, як вже ганьба трохи затихла.

— „Ми не відьми! їй Богу ж!“ гірко хлипали баби.

— „Вони не відьми, їм так Бог дав!“ несміло почали чоловіки, усе так само дивлячи ся у землю.

Громада стояла перішуча, тільки баби даяли та ганьбили відьм.

— „Цить баби! гей!“ ненароком гримнув староста; „нема що, панове громадо, треба до начальства донесення писати, а відьм тримати поки-що під арештом.“

— „Нехай начальство, нехай воно судить!“ заголосила многоголосна громада, позіхнувши легше, що так гарно діло по-рішили.

— „Де ж дяк?“ спитав староста; „нехай пише донесення!“

— „А я тут!“ почув ся пискливий голос дяка, що визирив з натовпу з довгими тонкими косенятами на малій зморщеній голіві.

— „Ходім писати!“

И повели ревучих відьм під арешт.

На третій день з-рана усе село сполохнулось, затурбувалось, почувши почтовий дзвіночок. Мужики и баби митью кинули ся до старостиної хати; усі колотились: „начальство!“ З усіх боків чути було се слово и лякало ще більш усіх, що бігли до старости. Біля ёго хати стояли чоловіки відьм, як полотно білі; вони якось неодважно глетили свої ковтуни. Глота усе більшала и робила ся густійша. Усі поздіймали шапки, и з тяжкою журбою и страхом дивились на темні вікна старостиної хати; усім було лячно, де-які аж хрестили ся, а дві старі баби плакали.

— „Хто приїхав?“ питали старосту.

— „Не знаю,“ одмовляв ся староста, „начальство!“

На дверях хати з'явив ся „письмоводитель“ станowego, проворпий, шпаркий хлопець, у куцому камізолу и форменному брилі.

Усі поюхливо витягнули шні: було б чути, як би летіла муха, так усе утишилось; баби перехрестили ся.

— „Приведите обвиняемых!“ гримнув письменник. Ніхто ані шолокнув ся: вони ёго не зрозуміли и стали ще блідійші.

— „Ну, что же вы? Вѣдьмы приведите!“ вже голосно зикнув письменник и ногою тупнув.

Староста з сотськими митью кинув ся в холодну п вивів з-відти як сніг блідих баб: рясні слізи захолонули на щоках, вони аж помутилися од страху.

Люде дивили ся на них жалістно.

— „Вы вѣдьмы?“ гримнув на них письмоводитель. — Усі три баби разом заголосили.

— „Отвѣчайте, вы вѣдьмы?“

— „Ні, ваше благородіє!“ ледве-ледве, крізь плач, одвічали відьми: „ій-Богу ні!“ и вони ще гірш заголосили.

— „А вы знаете, что за это по закону положено?“ и письмоводитель підняв у руці книжку.

Ніхто нічого не промовив, тільки й чути було, як ридали відьми, та серед глоти хтось почав в слід за ними рюмати.

— „Знаете?! по закону жечь васъ надо!“

Як снопи повалили ся відьми до ніг письмоводителя, благаючи та ридаючи: „Змилуйте ся, змилуйте ся!“ Що було сили, кричали вони, чіпаючись за ёго ноги п цілуючи їх. Чоловіки теж не втерпіли.

— „Вони, ваша благородія, не відьми, вони добрі господні!“

— „Молчать!“

К чести другої половини ХІХ-ого віку, в славу того, що ми зовемо „цивілізацією“, ніякого авто-да-фе не було. Ціла справа скінчила ся на тім, що посікли баб „малою толікою“, и все гаразд скінчило ся.*)

(З „Педья“, 1875, пр. 46.)

*) Подаючи сей переклад з російського журналу, в котрім маюс ся побит темного нашого люду на Подію, ми хочемо розбудити и серед наших читателів та дописувателів охоту до писаня подібних образків з побиту люду. Мало ми знаємо наш люд, та мало й писано про него у нашій газеті. Приходить ся довідуватись про него з дописей, писаних до російських газет и журналів, або читати не маючі звичайно ні якої реальної правди німецькі та французські повісти Сахер-Мазоха. Усякі ж такі розкази, дотикаючі ся нашого народу, найлучше місце мають у наших часописьмі. — Прим. ред.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Богиня Сонце.

У всіх колядках и веснянках Сонце описується в женському образі, як княгиня, як мати, як удова; є колядки, де Сонце описується як красна панна*). Богиня Сонце обмалюється такими блискучими фарбами, що її легко впізнати и одрізнити од інших женських мієичних образів. Зібравши до купи всі прикмети порозкидані в колядках, веснянках и інших піснях, ми мати-межо такий образ богині Сонця. За золотою стіною, то-б то за червоно-золотим небом на сході, в неділю в ранці вбирається панна в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото. Своє дороге убрание панна зробила з золотої рясн. Раз вона лежала на білій постелі в саду и стерегла рясу на дереві. Прилинули райські птиці и струсили рясу з дерева. Панна збрала ряску в запаску, познимала з дерева золоту кору и понесла до золотарів, щоб їй зробили з тієї рясн золоту шубу, золотий кований пояс, золотий перстень, перлову камку (серпанок), підбили золотою ряскою спідницю, ще й потрусили ряскою з-верху кований пояс. Убравшись в золото, взувшись в жовті чоботи з срібними підківками, вона вийшла з-за стіни на подвірє. Вийшла вона на двір, за нею стежка сєє, двір аж угинається. Пішла через двір, на ній сукня в девять піл; сукня почала так сяти, що од того запалилась діброва; дівчата почали носити воду решетом и гасити діброву. Вийшла панна в сіни, сіни сяють, вийшла в хату, хата палає, вийшла в церкву, церква сєє, самі свічі засвічуються. Пани перед нею встають, знимають шапки, кланяються: одні кажуть, що вона царівна, другі кажуть, що вона королівна.**)

В такій пишній, залитій золотом картині описується в колядках и веснянках богиня Сонце. Золота стіна, за котрою вбирається панна, то червоно-золоте небо перед сходом сонця; золота

*) Метлицо. Пієни 613, 614.

**) Чтенія Имп. Общ. Др. 1866, 1, 113, 614; 1864, 1, 50. 89. Труды Чубинск. III. 162, 286. Малор. сборн. Мордовц. 349.

ряска, золота кора на дереві, огнева широка сукня, од котрої палає дїброва, то блискуче проміння сонця, що обливає золотом сади й дїброви и, як широкою блискучою одежою, вкриває світ. Двір, сіни, хата, церква, куди входить панна з-за золотої стіни, то світ небо. В тій картині, що дівчина своєю огневою одежою запалює дїброву, можна бачити або літню жару над лісами и садами, котру гасить дощ, що летїся з хмар, неначе ёго хто точить решетою, або небесну пожежу в хмарах, як їх освічує блискавка.

В веснянках богиня Сонце ще зветься дівчиною Рожею, або просто квіткою *червоною рожою*. Весною, виражаючи дочку Рожу у танець, мати чесала їй косу, а чешучи навчала :

Дочко моя Рожечко !

Ой як підеш у танець ,

То не ставай край Туману :

Туман дитя зрадливе...

Дівчина Рожа то образ весняного сонця, а Туман— то зимові хмари, або сама зима, як зрадливий ворог сонця. На Венгерській Руси співають в веснянках про червону рожу :

Червена ружа горїла,

Під нїв біла дівка сидїла ;

В решетї воду носила ,

И червену ружу гасила.

Замість дівчини рожї ми бачимо тут сонце в образі червоної палаючої квітки рожї, котру гасить водою з решета біла дівчина, літна хмара білого цвіта, що заливає дощем жару літнього сонця.

В декотрих колядках описується богиня Сонце, як княгиня-господиня, що похожає по двору пана господаря, убрана в золотий убор, в кований золотий пояс, и на поясі, на золотих ретязях носить золоті ключі. Образ княгині-господині, в котрому описується богиня Сонце, певно вже пізнійший, взятий з княжого українського бита мабуть тогді, як колядники славили своїх богів на празник Коляди, в дворах або в теремах давніх княгинь, брали поетичні фарби для мієвичних образів з того, що бачили перед собою.

В пізнійші християнські часи українский народ переніс атрибуту богині Сонця на св. Параскеву. Народ змінив богиню Сонце на св. Параскеву може тим, що в житї св. Параскеви говоритьсь, як ві батько й мати, дуже поважаючи п'ятницю, день Христової смерти, дали своїй дочці имя П'ятниці. З того можна догадуватись, що народ празникував в честь Сонця п'ятницю. И тепер на Україні дуже поважають св. Параскеву и самий день п'ятницю, а найбільше дванадцять п'ятниць на рік. Св. П'ятниця — більше празник

жіночий. Жінки мають за великий гріх в п'ятницю прости, шити, м'яти и тіпати коноплі, прати и золити платя. Декотрі баби дають собі зарік нічого не робити в п'ятницю. Одна молодиця запарила в п'ятницю на ніч квашу, поставила на печи и, щоб кваша не вибігла, завязала хусткою. Цілу ніч щось у хаті пищало чудним голосом, и молодиця думала, що св. П'ятниця прийшла її покарати*). На Україні розказують, що П'ятниця ходить по селах у ночі, вся поколота голками й веретенами, од того, що молодиці шиють и прядуть в п'ятницю. Що народ переніс на П'ятницю атрибути богині Сонця, те можна бачити в одній галицькій пісні :

Ей скаржило оя світле Сонейко,
Світле Сонейко милому Богу :
Не буду, Боже, рано сходжати...
Бо злі газдове (хазяїни) понаставали,
В неділю рано дрова рубали,
А ми до личка тріски порскали ;
Бо злі газдині понаставали,
В п'ятницю рано хусти зваряли,
А ми на лице золу виливали ;
А злі дівойки коси чесали,
А ми до личка волося метали.

З цієї пісні ми бачимо, що Сонце обидилося як раз тією роботою, що молодиці мають за гріх робити в п'ятницю, бо од тієї роботи летить курава, костриця, нечиста пара и може запорошити й замазати ясне лице богині Сонця. Ще не так давно, при Мазепі, на Україні в Черніговщині при церковних процессиях водили просто-волосу жінчину з розпущеними кісми и коло церкви приносили їй дари. Така жінчина звалась П'ятницею. А що п'ятницю празникували на Україні в-рівні в неділю, те можна бачити з послання царгородского патріярха в 1589 році до литовско-руских єпископів, котрим він забороняє святкувати п'ятницю на-рівні з неділю.

В християнізованах колядках атрибути богині Сонця перенесені на Богородицю, над котрою процвітає рожа, а з тієї рожі вилітає дивний птах. Червона рожа, як ми сказали попереду, означає сонце и показує, що сама колядчана Богородиця — то богиня Сонце.

В мієології давніх народів ми бачимо міє про сонце все в чоловічому образі. В давній Індії богом сонця був Индра, потім Вішну, бог пишних рівних країв Індії. Вішну малювали молодим и дуже гарним, а поклонники його малювали собі на лобі між бро-

*) Стоблів в Канів. пов.

вами червоний кружок, а над бровами білі смуги, може як знак сонця з промінем. Инкарнації божества на землі належали до Вішну, як до сонця, котре що-року умирає и що-року родиться. В Ірані богом сонця був Мітра, а в давній Греції сонце являється так само в чоловічих образах Геліоса, а найбільше и найвиразнійше в пишному образі молоді парубочої краси срібнолукого Аполлона. В християнстві всі прикмети бога сонця перенесені на Христа, „сонце правди, добротою краснішого паче всіх чоловік, світ незаходимий“. В давній Русі так само мали сонце за чоловічий образ и звали Дажбогом, а в „Слові о полку Ігореві“ Ярославна зве сонце господином: „сльнце! всьмъ тепло и красно еси.... Чему, *господине*, простре горячюю свою лучю на ладъ вои?“ В женських образах ми про сонце и знаходимо в литовській мієології. Там говориться про сонце, як про місяцеву жінку: Місяць женився з Сонцем. Тоді була перва весна. Але Місяць полюбив Зірку и почав з нею женихатись. Сонце вхопило меч и розрубало ёго по половині, и од того часу Місяць стає шербатим. Женський образ сонця в теперішній українській мієології спільний тільки з литовським мієом.

(Дальше буде.)

Споминки про Тараса Григоровича Шевченка.

(Дальше.)

Живучи у мене, Тарас Григорович щиро полюбив мою сестру, особливо 11-літнього сина мого Ондрія: чи іде було куди, чи йде, Тарас раз-в-раз брав з собою мого Ондрія. Ондрій співав ёму наші пісні, котрими Тарас, як сам було говорить, „впивався“ и розказував хлопцям, що означає яка пісня.

Літню порою, особливо в час косовиці и жнив, мені ніколи було сидіти, треба було од зорі до зорі піклуватися біля роботи, через що з Тарасом доводилося мені розмовляти тільки тогді, коли було він здохотиться и поїде зо мною на роботу, або в вечері, коли бувало вернуся рано до дому, що ще Тарас не ляже спати. Він вставав дуже рано, о 4-ій годині. Встане й зараз у сад: а сад у Корсуні (маєток князя Лопухина) дуже, дуже хороший! раз що місце само по собі з природи дуже гарне, а до того князь не пожалів грошей, щоб розвести свій сад на дивовижу! Вибере було Тарас в сему саді який найкрасний куточок и змалює ёго на папір. Здається, не залишив він ні одного куточка в саду, щоб не змалювати ёго у свій альбом. Отже поетична душа нашого мученика-кобзаря більш любила ті кутки саду, в котрих искусство людей не займало искусства матери-природи. Тарасови більш подобалися глукі, густі кутки саду.

Іздячи зо мною по роботах, Тарас завсігди пильнував звертати мою увагу, щоб яко мога більш заводити машин, щоб яко мога менш робили людські руки, а більш нара. При таких поїздках Тарас инколи розкаже було де-що з свого тяжкого життя на засланы; але як розкаже! почне було, скаже кілька слів коротких, наче рваних. Та и такі розкази траплялися рідко. Тарас не любив ворухити свого давнього лиха! З того, що я чув від нього, мені відомо, що незабавом після того, як вернувся він в Київ, бувши остатній раз до засланы у мене, ёго арештовано, одвезено в Петербург и вкинуто в Петропавловську кріпость; там він просидів мабуть чотири місяці и відтіля прямо заслали ёго за Арал солдатом... Сидячи в кріпости, Тарас запустив бороду, не голився и з бородою прубув за Арал. Раз ходить він по-над Аралом и стрічає козачого офіцера з Уральських козаків; офіцер підійшов до нього и став просити благословення, вважаючи ёго за попа „раскольників“. Тарас став змагатися и запевняти, що він не піп; але офіцер став збожитися и заприсягати, що про ёго благословене ніхто в світі не знати-ме; далі достав з кишені бумажку 25 карб. и тиче Тарасови в руку, просячи прийняти на молитви. Тарас не взяв грошей и не дав благословення, одначе ж офіцер не запевнився и не повірив, що Тарас не піп засланий урядом за Арал. Така притча довела Тараса до того, що він швидче зголив свою бороду.

Через якийсь час прибула туди експедиция зняряджена урядом описати Аральське море. Начальник експедиции, капітан Бутаков, випросив у Тарасового начальства, щоб пустили з ним Тараса. Начальство довго змагалося, далі пустило. Тарас споминав раз-по-раз Бутакова яко чоловіка освіченого, честного, правдивого и з щирим добрим серцем. „Се сам Господь послав мені спасителя,“ говорив Тарас: „без Бутакова я погіб би; а то провівши два роки в товаристві сего чоловіка, я привик до свого лиха.“ Після експедиции Тараса перевели в Оренбург, а далі заперли аж в Ново-Петровське укріплене, де він и пробував, аж поки не визволили ёго. З свого життя в Новопетровському Тарас розказав мені одия такий злучай: „Иду, каже, улицею, стрічаю офіцера; треба шапку зняти, а я якось замислився, тай зняв шапку не тією рукою, якою приписано в „Уставі“. За се мене, раба божого, під арешт на тиждень...“

Я не знаю чоловіка, котрий би любив наші пісні більш ніж Тарас. Отсе було як тільки в вечері вернуся я з роботи до дому, зараз Тарас и веде мене в садочок и давай співати! А співаки з нас були безголосні: добрих голосів у нас не було; але Тарас брав більш чувством: кожде слово ёго в пісні виливалося з таким чистим, щирим чувством, що ледве який артист-співак виразив би красче Тараса! Найлюбішою піснею Тараса була: „Ох зійди, зійди зірпючко вечірня...“ Скінчивши сю пісню, він зараз починав другу: „Зійшла зоря из вечера, не назорілася; прийшов милий из походу, я й не надивилася.“

Пишучи отсі споминки через 16 літ, я наче тепер чую, як Тарас, у вечері при місяці, у мене в садочку співає, як у голоси ёго виливається чувство, як ёго пісня говорить!.. Наче тепер бачу, як инколи було під конаець пісні затремтить ёго голос и на довгі вуси ёго скотяться з очей слези.

Заслане и солдатчина за Аралом не загрубіли, не зачерствіли ніжного, доброго, м'якого и люблячого серця Тараса... Тарас любив жити селянином; бачучи моє жите, він не раз говорив: „чи сподобить то мене Господь завести своє кішло, хатину, жіночку и діточок?“ — Часто ми розмовляли про се діло и завжди Тарас просив моєї ради и помощи знайти ёму місце для оселі и „дівчину“, але дівчина щоб була доконче Українка, проста, не панского роду, сирота и наймичка. От и стали ми з ним де-куди їздити и шукати ёму задля кішла такого місця, „щоб Дніпро був під самим порогом“. Незабавом и знайшли ми таке місце, и справді чудовне! над самісеньким Дніпром, з невеликим ліском. Ся земелька — може чи й було 2 десятині — належала до власности п. Парчевского. Стали ми єднати сего поміщика: він — ні се, ні те; рад би и продати, та видно, що чогось муляться, — ніби хоче воловодити. Тим часом Тарас попрощався з Україною и поїхав в Петербург, препоручивши мені купити ґрунт чи в Парчевского, чи де инде и збудувати ёму хату.

З того часу й почалася між нами переписка. Усі листи Тараса я переслав вам; вони напечатані и додати до них небогацько треба.

В остатній раз, виражаючи Тараса в Петербург, я провів ёго аж до Межирічя; а він всю дорогу твердав мені: „не гайся ж, братику, з ґрунтом, кінчай швидче в Парчевским, та будуй хату, так щоб нам у купі поселиться и доживати віку.“

В Межиріччі Тарас не минув таки пригоди. Ляшки-панки спорудили поліване и запросили до себе Тараса. Се було в літку 1859 р. Година стояла чудовна. Тарас хоч и не любив подлювати, але любив повеселитися в товаристві. В веселій компанії пішла весела річ: стали говорити про ченців; Тарас не любив брехати, говорив те, що думав, и виповів свій погляд на ченців. В той час, наче умисне, був у Межигорі жандарский офіцер. Поляки зараз підослали до него жидя з доносом, що Шевченко богохульствує. Позвали Тараса зараз до жандарма.

— „Про вас говорять, що ви тут богохульствуете,“ сказав жандарм.

— „Може й говорять,“ одповів Тарас; „про мене можна всячину плести, бо я чоловік вже „патентований“; от про вас так певно, що нічого не скажуть.“

И знов повезли Тараса, спершу в Черкаси, а потім у Київ. У Києві тогді був генерал-губернатором князь Васильчиков; він, розпитавши у Тараса усю подробицю „богохульства“, порадив ёму іхати швидче в Петербург, „гдѣ люди развитые и не прибираються кь мелочамъ изъ желанія выслужиться на счетъ своего ближняго“.

Думка оженитися и оселитися в Україні, глибоко засіла у Тараса. „Ожени мене, братику!“ писав він до мене; „бо як не ожениш, то прийдеться оженитися бодай на чортовій сестрі.“

Тим часом Парчевский звистив мене, що перше, ніж згодитися ёму з Тарасом за ґрунт, треба спитати генерал-губернатора, „чи можна Шевченкови купувати землю?.. бо часом, щоб не вишло чого“. Не зійшовшия з Парчевским, став я шукати де-инде ґрунту. Знаходив не один; але ж, наче на лихо, не довелося купити ні одия: и чудне діло!

усюди граплялася одна головна притчина: „треба спитати генерал-губернатора“. Та так и питалися, аж поки безталанному поетови не прийшлося добути ґрунт під домовину!..

Не довелося Тарасови и оженитися!

Получаючи від нього листи про бажане його стати у царі, я спершу мізковав, чи не сподобав се він жившій у мене у семі гвернантки Н. Ш. — коли ж пише Тарас прямо про Хариту! Отсю Хариту жінка моя взяла до себе ще дитиною и вигодовала її. В час приїзду Тараса до нас, в 1859 р., Харита була як раз на порі. Не можна оказати, щоб вона була красива; але щось у неї було дуже симпатичне: тихий характер, ніжне и добре серце Харити, чиста душа и молоді літа були красою Харити. „Спитай, братику, Хариту, чи не подавала б вона за мене рушників?“ писав до мене Тарас. Я порадився з жінкою и вчинив його волю: спитав Хариту, чи пішла б вона за Тараса? — „Що се ви вигадали?.. за такого старого, та лисого!“ одповіла мені Харита. Я більше и не вговорював її и щоб не образити Тараса, написав до нього, що Харита йому не пара; бо вона не освічена, дасть Бог дітей, як вона буде виховувати їх, чим духовно — крім любови — ділити-меться з своїм подружжям? — Тарас не звернув на мою річ уваги и пише до мене: „мати, брате, усюди однакова мати! аби було добре серце, то все буде.“ Я знов спитав Хариту и знов вона мені одповіла те-ж саме: „такий старий!“ Що мені було діяти? написати Тарасови правду — все одно що пхнути його ножем у саме серце! Сказати йому, що він зістарівся за для 18-літньої дівчини, значило нагадати йому, що його молодість, його пора женитися з молодого — вже минули, на віки минули!.. И де-ж вони минули? де вони страчені?! за Арамом в степах, на муштрі, під солдатским ружем! Нагадати мученикови його муки, його заслане, підняти у його душі ті тяжкі думи, котрі й без того не давали йому спокою!.. Ні! у мене не стало сили.. Вговорювати Хариту — значило морально принезолювати її. Певно, що я и жінка могли би вговорити Хариту и видати її „за такого старого, лисого, з сивими вусами“; але що ж би з того вийшло? чи не зробили б ми тим Хариту безталанною? чи не нарікала б вона опісля на нас?..

Опинившись в такому незвичайному стані, ходячи „між двома огнями“, я довго-довго боровся, не знаючи, що діяти? чи „наложить руку“ на серце Харити и вговорити її, чи збрехати Тарасови? Я вибрав останне и написав до Тараса, що Харита стала груба, непокірна и сердита. А тим часом сама доля суперечила Тарасови: до Харити посватався молодий, красивий и гарний паробок; Харита, давно його кохаючи, зараз подавала рушники; я написав про се до Тараса и думав собі, що він заспокоїться. Але незабавом він надибав собі якусь Ликерію, завезену у Петербург кимсь-то з України, здається чи не Марком Вовчком. Через що вже вони не побралися в Ликерію, сего не знаю: Тарас подробиці не писав. Отже думка про ґрунт и хату не покидали його, и я сподівався, що на весні 1861 р. Тарас прибуде на Україну в свою хату... И певно прибув він, прибув на весні, але... як прибув!.. в домовині!.. а він

... „так мало, небогато
Благов у Бога! тільки хату,

Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі біля неї...“

Що ж мені ще згадати про Тараса?

Про те, як ми ёго стрічали в Києві, як хоронили, які пригоди були при похоронах, при добуванню землі під могилу и після похоронів, — про се усе згадаю другим разом; а згадати варто, хоч тяжко, ох як тяжко згадувати!.. Тепер же згадаю ось що: раз, при поїзді в Кирилівку, Тараса запросив до себе в гості старий священник, котрий памятав про не́го, ще як він був школярем у кирилівській школі. Син сего священника, теж таки священник, бажаючи, щоб було веселіше, запросив ще одного молодого священника, свого товариша. Тарас сидів все з старим пан-отцем и розпитував ёго про своїх старих товаришів. Розмова з молодими священниками якось не йшла, и вони видимо ремствували, що Тарас тільки й говорить, що про „мужиків...“ Після того як Тарас попрощався и поїхав від священника, одна стара жінка Димариха спитала молодого попа: „а що, батюшка, чи бачили Тараса, який він?“

— „Та бачив же!“ одповів священник; „але коли б ти бабо знала, який він дурний!“

— „Що се ви, батюшка, говорите! чи правда се?“ дивовалася баба.

— „Свята правда! я умисне запросив свого товариша, щоб Шевченку було веселіше, щоб було з ким ёму побалакати, а він сів собі з старим, та тільки розпитує про голодранців, про Дмитра Смалька и таких інших (Смалько був товариш Тараса по школі, а потім церковний сторож). Та ще як на глум просив покликати Смалька; а як прийшов Смалько, то давай з ним цілуватися.“

— „Чудно отсе ви кажете, батюшко!“ одповіла стара баба. „З нами Тарас ніколи не мовчить; мабуть з вами не мав про що балакати...“

Піп закусив губи и замовк.

З своїх рідних братів и сестер Тарас більш усіх любив сестру (вже покійницю тепер) Ярину и от за що, як сам він мені говорив. Будучи ще малою дитиною, літ шести, він забажав піти туди, де „кінець світу, де небо випається в землю“, и подивитись, як там „жінки кладуть на небо праці.“ От раз після обіда знявся він и пішов прямо шляхом: йде та йде, вже й сонце починає заходити, а кінця світу не видно. Тарас розсудив, що він за пізно вийшов з дому и сегодня не дійде до „кінця світу“. Він вернувся до дому и другого дня, ледве що почало сходити сонечко, він, не говорячи нікому й слова, рушив в дорогу. Пройшовши до села Подиновки (верстов чотири за Кирилівкою), він здивовався, що є ще села крім Кирилівки. Минувши Подиновку, він узяв в ліворуч, перейшов через лісок и вискочив на чумацький шлях. Тут ёму захотілося и їсти и пити, и втомився він дуже, а „кінець світу“ все таки був ще далеко. Спочивши трохи, пішов дальше; коли ж на зустріч ёму йде валка чумаків. Чумаки, бачучи, що так нерано (сонечко стояло вже на вечірнім упрузі) мала дитина никає поїд лісом, спинили Тараса и спитали: „чий ти хлопче?“

— „Батьків та материн.“

— „Відкіля йдеш?“

Тарас показав рукою на один бік.

— „Куди ж ти йдеш?“

Він вказав рукою на другий бік и промовив: „Туди“.

— „Чого ж ти туди йдеш?“

— „Хочу подивитися, де кінець світа,“ одповів Тарас и попростав у чумаків води напитися. Чумаки дали йому води и хліба и боячись, щоб на дитину в ночі не напала звірюка, взяли його, посадили на віз, дали йому в руки батіг и повезли. На щасте вони їхали через Кирилівку. Вїхавши в Кирилівку, Тарас пізнав своє село и сказав: „Еге! так се я знов назад вернувся!.. Овва! так и не дійшов до кінця світу.“ Вернувшись до дому, Тарас застав, що брати й сестри (матери вже не було) порохи горячку, шукаючи його. Старший брат хотів його за се побити; але вступилася за Тараса сестра Ярина, не дала бити и посадила вечеряти галушки. Не встиг він зїсти и однієї галушки, як сон изнеміг його и він похилився; сестра взяла його на руки, положила на постіль, перехрестила и промовила, цілючи його: „спи прибудо.“ Сей злучай Тарас завжді згадував з любовію.

В кінець скажу, що Тарас родився не в Кирилівці, як до сего часу думали и як він сам думав, а в селі Маринцях, верстов вісім од Кирилівки; там він записаний и в метрику; в кирилівську семью його переселили тогді, як йому йшов тільки третій рік; через се мабуть він и вважав, що родився в Кирилівці.

1875 р., 1. (13.) декаб. — Шендерівка.

В. Г. III.

ПРО „МАЛАНКУ“.

В селі Білчи коло Заліщик, положенім над рікою „Серет“, вливаючою ся до Дністра, єсть звичай ходиги на новий рік з так званою „Маланкою“. Парубка убирають за невісту, дають ему кужіль и веретено у руки и водять по хатах, наробляючи смішними рухами и приспівуючи :

Наша Маланка,
Підністрянка,
Дністровую воду пила,
Дністровую воду пила,
На камені ноги мила.
На камені ноги мила,
Тонкий фартух*) замочила.
Наша Маланка,
Підністрянка,

На камені хусти прала,
Тонкий фартух заваяла.
Повій вітроньку я**) з болота,
Висуши фартушок як з золота;
Повій вітроньку як сяк, так так,
Висуши фартушок як мак, як мак.

Наша Маланка,
Підністрянка,
Сім качорів разом пасла.

*) Фартух, хвартух (зрив. нім. Vortuch) = Schürze, запаска

**) Я або та дуже часто вчуває ся межн поодинокі слова в піснях, именно часто, кола того вимагає ритм.

Нім она їх напоїла,
 Девять пар чобіт зогноїла;
 Нім она їх позаганяла,
 Сім пар чобіт видоптала.

Игнатій Галька в своїм цінній ділі „Народний звичай и образы зъ околлицъ надъ Збручемъ“ подає (ч. II. ст. 16.) подібну в Постоливіці записану співанку про Маланку. Для порівняння обох варіантів приводжу дотичний текст з помянутого діла :

Вчера з вечера
 Маланка ходила,
 Василя просила :
 Василю, Василенку !
 Возьми мя на шпенку :
 Я тобі не заваджу,
 Коника не надсаджу,
 Коника вороного,
 Василя молодого.

Я в Дністру хусти прала,

Ходжене з „Маланкою“ перед новим роком и на новий рік досить розповсюджене між людом на нашій Галицькій Русі.

Очевидно значіне сего образу належить шукати в мітології. Люд наш тепер значіня „Маланки“ не понимає. И. Галька наводячи піснь про „Маланку“ замічає, що назва „Маланка“ здає ся взята від того, що бика звичайно кличуть „малий“. Я з чесним автором „Обрядів з над Збруча“ соглашаюсь, що назва „Маланка“ означає корову. В декотрих селах, як мені розказувано, и доси прибераютъ бика або корову за жінку и вводять так у хату; декуди мають приберати парубка в цілу волову шкіру або украшати его воловими рогами и так пристроєного водити яко „Маланку“. — Що же до виводу слова „Маланка“ від „малий“ думаю инакше. Именно в Чортківщині часто зовуть білого вола „Балан“ або й „Малан“, а корову такої масти „Маланка“ або „Баланка“. Назву „Балан“ порівняв бим з лат. *albus*, білий. Те имовірним мені видає ся для поводів низше наведених.

Все таки, хотьби и назва „Маланка“ добре виведеною зістала, лишає ся нам о много труднійше питане рішити, именно яке значіне має цілий той обряд? Прямо и положущо одвітити годі. На гадку однакж навертаєсь те, що бик, яко пробраз плодючости у декотрих світлопоклонних народів, пр. у давних Египтян и Персів, був присвячен сонцю и знаменовав тогож силу оживляющу. Вважаючи сю обставину, що ходжене з „Маланкою“ одбуваєсь перед новим роком або и на самий новий рік, коли то разом ходять „посівальники“ сіючі на порозі в хатах зерном и приговорюючі при тім : „сій ся, роди ся жито, пше-ниця“ и пр. — здає ся мені, що *цілий той обхід з Маланкою*, очевидно поганський, присвячен був Дайбогови (Дажьбогови) або Хорсови, котрому, яко богови сожця, *видить ся, були присвячені бики и корови, именно білі.* „Білий“ и доси уживаєсь часто в значіню *світлий, світлячий, блискучий, ясний* (пр. білий день, білий сороковець).

Після вислідів наукових знаєм се на певно, що європейські народи прийшли із сходу; натурально, що з відтамтіть принесли також з со-

Наша Маланка Господиня,
 Як помастить, так помие —
 Горшки, миски під лавкою
 Тай заросли муравкою.

Фартушок замачала.
 Вій вітре буйнесенький,
 Висуши фартушок тонесенький;
 Тарелі під лавкою
 Заросли муравкою;
 Тарелі помивала,
 Гостий ся сподівала;
 Гостенька короленька,
 Молодого Василенка.

бою понятя мітологічні, котрі и в нових обставинах удержувались, хотя в плині часу нераз значним підлягали змінам. Звісно також, що послідні дні Грудня, часу зимового пересилена, уважано в мітологічних понятях поганських Славян яко найпершу побіду світла над темнотою, жизни над смертю, первіці творючої над розорюющею, т. з. побіду сонця и прочуваючої ся весни над нічою и мертвою зимою. Розумів ся, що тоє понятя настало не в нашім климаті, а зістало принесене из далекого сходу, з під гір Инду и рівнин Гангеса, де весна саме на оттой час припадає. Обряд „Маланка“ міг бути празнованєм побіди весни над зимою. Имовірно наші предки-погане водили білу корову або білого бика, яко звірята після нашої гадки присвячені сонцю, до ріки (Дністра), щоб мов тут празникувати побіду світлого оживлюючого сонця над зимою.

Тому то співаючі про „Маланку“ творять ріжні смішні рухи, мов ругаючи зиму. „Наша Маланка, Підністряпка Дністровую воду пила, на камені ноги мила“ — може відносить ся тоє до звичаю давного з особливою церемонією в оттой день наповати худобу, а именно білу корову або білого бика. „На камені хусти прала“ може односитись до таяня снігу на весну; при праю однакож „тонкий фартух заваяла“, бо при таянню постає розкаль. — Далше співають: „повій вітроньку, висуши фартушок“, мов озивають ся до вітру, щоб висушив болоте. — „Сім качурів разом пасла“... що би се могло означати? Криє ся тут якийсь поганський обряд. Имовірно качур*) вважав ся також пробразом плодючости, число же 7, яко так зване феріяльне, люблене нашим народом, а именно часто згадуване в казках и піснях. „Нім она іх напоїла, 9 пар чобів зогноїла“ — не означає се 9 місяців других пор року? — „нім она іх позаганяла, 7 пар чобіт видоштала“ (?) — Рівно темні и слідуєщі строки. Може бути, що тут лиш шуточне обертане до корови (Маланки), котру величають Господинею.

Варіант, записаний о. Галькою в Постоливці, значно відмінний від того, котрий я записав у Більчи, и менше в собі заключає згадок мітологічних. Що до „Василя короленка“ примічає о. Галька, що се відносить ся имовірно к тому, що на Новий рік и пам'ять св. Василя Великого обходить ся. Сли так, тогді піснь про „Маланку“ співана в Постоливці дізнала вже дуже значної переміни від впливу релігії християнської.

То би була моя гадка що до образу „Маланки“. Жичити би дуже, щоби пильні вислідовачі розглянули и точно списали ріжні варіанти

*) Що до згадки про качурів замічу, що буває она и у других піснях. И так після Новосільського співають на Україні:

Ой вилян, вилян гоголю,
Внеси літо з собою,
Внеси літо, літечко
И зеленее житечко.

Гоголь єсть то рід качки (Anas clangula L., Klangente oder Schellentauchente). Названий так по голосі, який звук видавати (про тоє назва „гоголь“ єсть звукова, *бромато-попугайов*).

пісень про „Маланку“, а також вірно подали місцевости, де той обряд між людом и доси истнує, а де его уже не знають. Оттак може дали б ся ключити заключения инші и совершеннійші від тих, котрі я подав, маючи під рукою лише два варіанти. Пилом и румовищем припада наша старовина оддалених віків поганьських; християнство водворившись на нашій землі розбило судини, в котрих колись приношено жертви давним богам — и шукаючи тепер на засипаній и розграбленій розгорши здоліеш найти ледве окружи черенів, з котрих не завжди щасливо дасть ся зложити судина давного вида, а тим менше в цілости уняти образ оттих віків без розгомону минувших.

И. В.

Літературні звістки.

— Сими днями вийшли отсі книжочки популярні: 1) „Росказы про силы природы. Часть II. V. Про тепло та холодъ. VI. Про магнітну силу та електрику (громовину). VII. Що выгадали люде, щобъ лѣпше дѣзнати ся про все тѣи силы и якъ повернули ихъ на користь собѣ. Цѣна 10 кр. У Львовѣ 1875. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“. Друковано в 10.000 примѣрникахъ.“ 64 стор. XVI-ки. До посліднього (VII) розділу додано 9 дереворитів. Про Київске виданє сеї книжки и про I. часть Львівского виданя ми згадували в минувшій році; в сій II. части коректа далеко стараннійша ніж в I-ій, в котрій находить ся багато разячих похибок. — 2) „Оповѣданє про житє святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба. У Львові 1875. Коштомъ и заходомъ товариства Просвѣта.“ 64 стор. XVI-ки. Ціна 10 кр. Зміст сеї книжочки: I. Празникъ на Бориса и Глѣба. II. Комашня у старшого брата церковного. III. Оповѣданє священника: 1. Згадка за давній часы; 2. Хто бувъ отцемъ святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба; 3. Молодий вѣкъ Бориса и Глѣба; 4. Недоля въ Руси по смерти Володимира. Лукавий Святополкъ; 5. Святополкъ убиває Бориса; 6. Святополкъ убиває Глѣба; 7. Кара божа навѣщає окаяного Святополка; 8. Рускій князь ставлять церкви въ честь Бориса и Глѣба. — Ся книжочка (36-е популярне виданє „Просвѣти“, як написано на заголовнім листі) мабуть написана в наслідок відозви виділу Просвѣти з мин. р., щоби описувати житя гісторичних святых, а також князів, гетьманів и и. знаменитих мужів, щоб у тій формі научити наш нарід его гісторіи. Имено житя святых читає наш нарід дуже радо, и задля дого добре, сли подасть ся ему в руки замість в аскетичнім дусі написаних и переповнених чудами описів росказы бильше гісторичні, написані з здорово тенденцією.

— **Лопата.** Під таким названем появилась нова гумористична газета в Чернівцях, издавана тамошними рускими студентами ново заложеного університета, котра має виходити в 1/2 аркуша 2 рази на місяць. I-ий нр. не дуже користо представляє ся що до змісту, а мова у нім — звичайне quodlibet наших псевдо-„русскихъ“.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що нас коштує пропінация?

(Кілька цифер до виясненя народної нужди в Галичині.)

(Далше.)

III.

Під опікою такого, безпримірного в цілім цивілізованім світі монополю одной малолічної касты, яким єсть пропінация, уродилась у нас, виплекалась и вибуяла по-над всі инчі, одна фабрична индустрия — фабрикация горівки, придушуючи инчі продуктивні индустрии, одні в самім вже зароді, а другим даючи ледви провадити дихавичну, не певну жпзнь. Після виказу рахункового бюра міністерства скарбу*) було в Галичині в р. 1874 горалень (винокурень) більших: 793, менчих 97, малих 3, разом отже 893 фабрик горівки. Коли зважимо, з яким опором и трудом — не розвиває ся, але животіс, индустрия инчих галузей, продуктивних, коли побіч висше поданих мізерних чисел других фабрик**) положимо сю импозантну цифру: то нам не одно вияснить ся.. вияснить ся именно майже все те, над чим ми так жалувались в попереднім уступі моєї студії, и над чим — я сподіваюсь, читателі враз зо мою зажурять ся в слідуючім. До висше поданої цифри не зашкодить ще додати мимоходом одну примітку. Я не міг нігде стрітितись з певними статистичними датами, скільки именно з того числа горалень припадає на західну Галичину, а скільки на східну. Вправді заповіло краєве статистичне бюро, що буде від часу до часу подавати всім часописям краєвим свіжі и певні дати з галицкої статистици; и навіть на сегорічній сесні сеймовій роздало послам и розісладо польським газетам дати про коршми, шинки и — здає ся — також и про горальні. Де-що з тих дат (але не про горальні, тільки про коршми) вичитали-смо тогді з польських газет; цікава тільки річ,

*) Statistik über den Zustand etc. der Finanzwache im J. 1874. Гл. Presse з Серпня с. р.

**) Висше подав я фабрики найбільші и що до своїх фабрикатів найважнійші; окрім тих є ще в Галичині, після діла п. Ліппа: фабрик тютюну (скарових) 2 (одна ще прибула недавно), більших цегольнь 3, фабрик сподіум 9, рафінерий спирітуєу 3; фабрик розолісів и лікерів 18; парових млинів 18—20; прасованого дріжджа 5; фабрик машин (більших) 8, паперу 18, сірників 14, фаянсів 2, и гут шкляних 10—15, воего разом з поданими передше не цілих 120. До того приходять 297 броварів, теж промисл вступуючий під опікою пропінации. Коли долічимо до послідної цифри висше подані 18 фабр. розолісів, и додамо 893 горалень, отже разом 1208 фабрик спирітуєвів против 102 инчих, то можемо сміло сказати, що индустрия галицка спекулює тільки на пияство, працює тільки для горла и для пропінации.

чому шановне бюро не уділяє тих літографій також и редакції „Правди“? Не годить ся преці органowi автономічному, так игнорувати руску публіку, котра належить також до *місєга contribuens plebs*, и платить також свою тяжко заплацєвану лепту на утриманє статистичного бюро. Коли ш. бюро в тім злучаю думало, що дати про пропінацию руску публіку зовсім не интересують, то дуже помилилось. Об сім я так дуже пересвідчений, що постараюсь тут спізнєні дати означити хоч приближно. Звісно, що горальні не „гонять“ горівки в літі, а починають гонити в осінних и зимових місяцях, одні скорше, другі пізнійше — и так само нерівно перестають: се залежить від запасу бараболі и т. д. З висше приведеного числа всіх горалєнь були в Марці 1873*) в руху (гонили горівку) 351, з того числа в західній Галичині тільки 42, а в східній (рускій) 309. Коли такий стосунок приймемо до цілого числа истнующих горалєнь (а нема причини об сім сумніватись), то виходить, що зі всіх горалєнь истнующих в Галичині трохи менче як 12%, т. е. 107, лежить в західній, а трохи більше як 88%, т. е. 786! в східній, и гонять горівку на благо и утішенє руских *chłopków*. Як з того бачимо, пропінация має також свій *Kulturdrang nach Osten*, займає ся також свого роду *piesieniem cywilizacji na wschód*...

Се тільки мимоходом.. Ми жажнулись перед поданим висше числом горалєнь. Але — *audiatur et altera pars*. „И що ж се число горалєнь доказує? Воно доводить лиш тільки, що маємо одну, але преці одну галузь индустриі фабричної високо розвитку; кождий край розвиває индустрію тільки таку, до якої він після условів природних особливе спосібний: Моравія вироблює для Австрії сукно, Стырия желізні товари, Чехи цукор и пиво, Угорщина муку; Галичина, маючи бараболі — горівку, а властиво оковиту, спиртус, се-б то фабрикат, котрий уживає ся не тільки до упиваня, але и до фабрик, до ліків, до підпалу. Жалуємось на брак индустриі, — маємо її в горальнях. Якби Галичина не продуковала оковити, то щож би вивозила? бараболі? Спиритус — се товар розмірно до своєї ваги легкий; на сотнар доброго спиртусу иде 1 відро 2 маси, відро по 12 зр. — до 20 и 25 зр., тогді як сотнар бараболі не варт більше як 2 зр. Таким чином (се я вже сам допомагаю *alterae parti* в конклюдзи, щоби тільки не сказала, що я умисне тільки групую цифри на єї некористь), таким чином отже фабрикация оковити підносить сирій дешевий продукт**) до 3—5-кратної ціни, и вивозячи єго дешевим коштом по-за край, підносить дуже значно національний, краєвий маєток. Бо правда, що безпосередний зиск має тільки одна, привилєгована кляса, але гроші лишають ся и розходять ся від неї в цілім краю, межі всі верстви народні. Знищїть индустрію горівчану, знищїть пропінацию, ви не тільки знищїте значну часть маєтку властителів и заробок тисячей горальників, арендаторів, робітників, але знищїте и найбільше жерело краєвого богатства!“ На такі аргументи (котрі я, Богом а правдою, сам стягнув зі всіх сторін до купи, осно-

*) *Gazeta Lwowska*, nr. 100 з 1873 р.

**) Рахуючи, що сотнар бараболі дає до 15 кварт — $\frac{1}{2}$ відра оковити 75°

вав на раціональних підставах и на скільки можна гумалітарних мотивах), виводжені більше або менше ясно з протиліжної сторони, я міг би відповісти хочби тільки такою аналогією. Опієм теж уживає ся яко лікарство. Але в великих дозах поживане воно більше-менше так само шкодливо ділає на людський організм и на організм цілих народів, як и горівка. Помимо того в Инді великі плятації засівають маком и продакують опієм; міліони людей живють з того, и вважають опієм яко жерело кравого багатства, бо вивозять его (1864—65) за 9,911.804 фунт. штерл. (близько 100 міліонів зр.) до Хин, де живе такий нарід, що труїть ся ним, як наш горівкою. Правда, що англійські купці вважають се своїм святим правом затрувати Хинців за їхже гроші, и навіть доводили свій ряд до війни з Хинами за те, що Хини зборонили були трутизні приступ в свої границі. Але цивілізований світ на сю війну и на сі права дивить ся инакше, и навіть, коли сего року знов над тим неморальним гандлём веда ся дискуссія в англійським парламенті, одна польська газета в тім самім н-рі, в котрім горячо боронила всеї пропінації, проляла кілька щирих сліз над нещасними Хинцями и над брудним Альбіоном...

Але на що нам аналогії, коли *comparationes sunt odiosae*. Вернім ся до цифер. Цифри ті на нещасте забивають всю висше подану аргументацію. Після цитованого вже діла п. Гавзнера представляє екстренний оборот спиритусом на желізниці Кароля Людвика (котра одним кінцем сягає до Бродів, другим до Тернополя, а до р. 1872 була єдиною комунікацією нашого з западними країями) такий образ:

в р. 1871	вивезено з Галичини	2.874	стр.,	привезено до Г.	68.990	стр.
" 1872	" " "	10.794	"	" " "	75.881	"
" 1873	" " "	32.491	"	" " "	47.382	"
за сі 3 роки разом вивезено		46.161	стр.,	привезено	192.253	стр.
отже пересічно за 1 рік "		15.387	"	"	64.084	"

Показує ся з того, що Галичина привозить 4 рази тільки спиритусу з по-за краю, як вивозить. В жаднім з тих 3-х років не було дорожні на бараболу, а мусів бути хоч оден такий, в котрім бараболя як звичайно зародила, отже продукція горівки піднеслась. А помимо того ні в однім з тих 3-х літ ми не вивезли горівки більше, як привезли; зважити ще треба, що рік 1871 репрезентує рух горівки в цілім краю найвірнійше, бо в пізнійших роках желізниці, що повстали побіч Кароля Людвика, може и що вивезли, — але певно також привезли, а цифра привозу 68.990 стр. в р. 1871 є певна и витримала на всі аргументи протиліжні. Таким чином взявши пересічно, привозить Галичина для себе (вже по відліченю того, що вивозить) *netto* 48.697 стрів цлових горівки, и консумує її окрім тої, котру продукує дома; а пропінація не вдоволяє ся зиском з горівки виробленої з власних барабол, але ще для его піднесеня шинкує чужу горівку. Таким чином край не бере за горівку грошей від чужих, тільки платить инчим краям за неї ще (лічивши повисшу цифру стрів на 50.000 відер, по найнижшій ціні 12 зр.) 600.000 зр. річно, що найменче! Де ж тут є побільшене маєтку кравого? Протиліжно, єсть уменчене за ті трі літа на близько 2 міліони, коли не більше. Цілий же оборот гандлю горівки представляє ся після сего так: Властители пропінації продакують го-

рівку (скільки, побачимо нижче) и спроваджують крім того ще горівки за 600.000 зр. Всю ту горівку купує в них, за посередництвом арендарів, нарід, и випиває. Гроші одержує передо всім (и певно найбільше) посередник, дальше властитель проінації, а крім того частину и заграниця. Але, коли б заграниця не дістала и нічого, то завсїгда гроші тільки перейшли з рук до рук; мужик о ті гроші став біднійший, але ані здоровійший, ані розумнійший, а в додатку запив ся. Виходить з того, що фабрикацію горівки в нашім краю зовсім не можна назвати индустриею продуктивною, бо инакше и гру в карги, и то таку, в котрій тільки одна сторона має всі атути, могли би-смо назвати також продуктивною индустриею.

IV.

Переговоривши стільки материй, на позір може між собою неповязаних, я мушу для памяти читателя пригадати, з відки ми вийшли. Ми вийшли з того, ніким не запереченого факту, що Галичина — край бідний. Ми для виясненя — хоч по часті — причин сего факту поспитали ся цифер, котрі нам показали, що ми не тому бідні, що би у нас часом капіталів не було, и що се зовсім не дивно, бо ми — чи не хочемо, чи не можемо — досить що не продукуємо того, чого нам потрібно до життя, дома, и наслідком того мусимо в найважнійших потребах життя залежати від заграниці, послати їй сирій продукт дорогим коштом а за дешеві гроші, аби вона нам его переробила и назад прислала дешевим коштом, але за грубі гроші. Ми тогді застановиди ся над питанем: чому ми, маючи такі потреби и сирій продукт, з котрого би можна своїм промыслом їх заспокоїти, не возьмемо ся до праці и не побудемо ся таким чином чужої ласки; ми для порішеня сего питання знов запитали ся цифер, и ті нам показали, що правда, истнують фабрики у нас, але з них одна фабрикація, и то виріб артикулу котрий до життєвних потреб зовсім не належить, перевищає всі другі числом своїх фабрик в десятеро. Побачили ми з того, що тая одна индустрия своїм розвитком придушила всі инчі. Факт сей, видний ясно з порівняння цифер, задивував нас, и справедливо визвав у нас дальше питане: щож се за така индустрия, и звідки вона бере таку життєвну силу, коли вона не операє ся, як кожда здорова индустрия, на конечній життєвній потребі краю и консументів? Цифри нам відповіли, що се: виріб и гандель горівки, а силу свою вона черпає з привілеїї, з монополією, котрий її виконав и піддержує в таким краю, в котрім здає ся всім, що ніяка индустрия в нім удержатись не може; показалося, що силу, добути щось з нічого, має у нас тільки — проінація. Тогді ми старались потішити ся хоч числом горалень и подумали: як звав, так звав, аби що дав; хоч ми не маємо инчих фабрик, але за те продукуємо багато горівки; а що горівка нам не так потрібна, як инчі товари, котрі спроваджуємо з заграниці, то и те нам все одно, бо ми за ті товари посилаємо чужим краям горівку и рахунок з ними скінчений и чистий. Але неумолимі цифри знов нас розчаровали, бо показали з математичною певністю, що все таки заграниця має plus, а ми маємо minus, бо горівку, котру ми продукуємо, ми самі такої випиваємо до

дна, и в додатку кажемо собі окрім сукон, полотна и т. д. прислати ще добру порцію горівки. Аж тепер ми вже дали сл пересвідчити, и прийшли до конклюденції, що між бідом у нас а пропінацією заходить преці певна звязь, подібна дуже до звязи, яка заходить між причиною а наслідками. Ми прийшли до певности, що пропінація для краю яко цілости, без ріжницї верств населеня, дає вислідки нелативні, а ніяких позитивних. Хто ж би об тім хотів ся пересчити, то прошу мені доказати фалшоване цифер, або незнане 4-х операций ариѳметичних. Так як від читателів „Правди“ я сего закиду не боюсь, бо могли мої рахунки без труда провірити, а діла, з котрих я брав цифри, стоять вождому отвором, то підемо дальше: від цілости до одної часті, котра нас перед всіми обходить, до сільського населеня, котре становить 86% всієї людности краю, инчим словом — до консументів тої горівки. Може хоч тут покаже ся, що пропінація щось дає, а не відбирає.

Консумція стоїть в тісних взаєминах з продукцією; одна виклюкує, розвиває и піддержує другу, и на відворот. Сего учить одних читателів наука економії, для других возьмім приклад. Як у нас рідко в селах стрічає ся така важна, для економії часу, річ, як зигар (годинник), хочби тільки простий, деревяний, шварцвальдський зигар! Подумаймо ж, що би то було, як би в нашім краю одної почи всі 900 горалені завалились або продали на матеріял свої дороги апарати, а намість того завелось хочби тільки 100 малих варстатів шварцвальдських зигарів, через що ціна того фабрикату зійшла би до малої квоти. Можемо сміло твердити, що не минуло би 10 років, а в кожній сільській хаті чикав би и дзвонив свій, недорогий але шанований всею родиною зигар, помімо того, що селянинови тяжше купити зигар як квартиру горівки, бо и дорожший и купуючий мусить уміти поперед читати, хочби тільки 12 римських цифер; нашого господаря и те би не відстрашило (як се маємо докази у богатших наших селян): він би з разу казав синові або дякови відчитати цифри, де що запам'ятав зразу, дещо помаду научив ся... е, можна би на сей темат цілу идилію написати: можна би розповісти, як він зразу, позираючи тільки з цікавістю за рухом пендлі и указки, застановлює ся над тим, що час не стоїть, що він сидючи так дурно стратив часу цілу годину, через котру він міг би стілько а стілько снопів змолотити, и приходять до пізнаня, який той час дорогий, як его треба шанувати; як ему з того приходять на ум, що его Івась преці чогось навчився в школі доброго, коли розуміє ся на зигарі, що таким чином школа — велика річ; як він опісля облічивши на зигарі, кілька годин має день, розділює розумно свою працю и своєї челяді. Як вертаючи з хрестин дивить ся на зигар, що вже по півночі а о четвертій треба їхати по збіже — він подумает: шкода тих 2-х годин, було виспатись. Встаючи рано, він починає схід сонця порівнувати до години на зигарі, и може ему тогді блисне через голову неясне понятє астрономії; він починає з того на природу дивитись инчим оком, и відріжнити в ній ріжні сили и ріжні закони, о яких ему давнійше и не снилось. Він в неділю починає об тім диспуту з учителем и з сусідами, и починає ім захвалювати, що то за добра річ той зигар. Горівку перестав пити, бо, як знаємо, гораляня завалилась, а в місті дорога; але ему вона тепер и на думку

не прийде, бо він собі вже давно порахував, скільки годин треба робити на одну порцію горівки, а скільки він давніше годин що неділі сидів в коршмі. А фабрики цигарів тим часом идуть и підносять ся помимо того, що не мають монополію; бо давні продуценти горівки капітал, котрий лежав в горальни, можуть свобідно вкладати в ті нові фабрики, а давні консументи гроші, що йшли перше на горівку, збирають и купують цигари, и купців все є, и все їх більше.... Але покиньмо ту утопію, бо ми маємо річ з тим, що є в дійсности, а не в фантазії, з горівкою. Я тільки хотів показати, що за продукцією иде слідом консумція и на відворот. Впрочім и без фантазії маємо факта, котрі діють ся в наших очах. Хто приміром перед 10 роками пив воду содову? Нині, як стали робити її в малих містечках, можна бачити, як селяне на торзі купують пхают ся докола візка з водою, помимо того що вона має сильного конкурента в горівці. Або пригадаймо собі, чим світили у нас по сільських хатах перед 15 роками? Основою або березовою скипкою. Від коли ж відкрито нафту и стали її продавати в кождім склепі кождого, найменшого, містечка, нема може такого села в цілій Галичині, в котрім би по хатах не світилась мала, проста, але — лампа нафтова, хоч скипки и тепер є, и навть від нафти дешевші, а куплене лампи и кнога становить всеж таки важну позицію в селянськім бюджеті. Така сама річ з кресивом и сірниками, и багато инчими фабрикатами.

Коли ж річ так ся має з фабриками и продуктами, котрі не мають ніякої привілегії, що до котрих продуценти не могли наперед собі обрахувати, скільки будуть мати консументів, ані не мали забезпеченої власної території, в котру чужий конкурентийний продукт не смів би входити: то щож говорити о горівці и єї продуцентах, котрим упадаюча річпосполита лишила таку цінну відзумерщину, якою є монополъ пропінаційний! Властитель такого користного права не потребував ждати, аж доконечна, натуральна потреба консумції неначе присилує его взяти ся за виріб и продаж горівки. Він мав цінну привілегію, з котрої знав, що мусить мати зиск, бо знав, що має щось таке, чого не сміє мати ніхто, хто не був *bene natus et possessionatus*, у чім ему ніхто, на мило до окола, не сміє перешкодити. Продуцент поставив в кождім третім селі свою горальню, під сам ніс простого народу, и знав и знає, що не нині — то завтра, поперед по одному, а потім гурмою будуть заглядати, що се за диво. А не заглядають, и горівка же не відходить — добре! він мав на те другу привілегію, продавати її у своїм селі, де ему ся хоче; и він виставив за кождою 10-ою хатою одну коршму. Тепер вже горівка коли не чим другим, то самим запахом мусить визвати и притягнути консументів. А на додаток — теж продукт пропінації — виховалось під єї крилами ціле племя спеціялістів, котрі довгою практикою, и в власнім інтересі (бо чим раз дорожша ставалась аренда), зуміли допровадити до досконалости всі можливі способи приманюваня неосвіченого и бажаючого якої небудь розради мужика. Так стало ся пянство и так воно піддержує ся. Не пянство, а пропінація в началі бѣ, и бѣ, и бѣ, и бѣ, а хто не стукає, але бє, и на таку всіляку нуту, тому мусить бути отворено, и перед тим ніхто не замкне дверей, доки ему та сама нута завсігди

з рівною силою в ушах дзвонить. П'янство в нашій народі не може викоренитись, и мусить змагатись, доки не перестане иснувати щось, котре людей шляхетного роду склонює продукувати и шинкувати горівку, а в консеквенції берегти и піддержувати гармонію овоїх інтересів — з п'яницями. А те щось — то пропінация, бо пропінация єсть премією, назначеною з гори иснуючим у нас правом, за продуковане и шинковане горівки; а та премія виносить гарну сумку, річно 3,756.000 зр., котра розділяє ся між 6000 конкурентами: котрий з них до року більше випродукує горівки и більше єї продасть, и більше з тої суми дістане. — От и вся гармонія інтересів в Галичині.
(Конець буде.)

НОВИНКИ.

— Рада державна по ґериях святочних зібрала ся знов дня 11. с. м. и розпочала свої наради ухваленем устави о наборі рекрутів на р. 1876. На день 8. Марця має бути скликаний сойм галицький; однак до сего часу ще не вишуканий новий маршалок для него.

— Галицкі желізниці. Міністерство австрійське предложило Раді державній проєкт сполученя желізниць Альбрехта, Лелюхівської и Дністрянської з Черновецкою. Рядови ходять о те, щоб уладити дві недомагаючі желізниці (Дністрянську и Альбрехта) и увільнити ся від власного заряду лінії Тарнівско-Лелюхівської. Задля того ряд домагає ся піднесеня гаранції державної для сих желізниць, почавши від 1. Січня 1876. Сполучені желізниці обіймали би 104 $\frac{1}{2}$ миль (794 кілометрів), з загарантованим чистим доходом 4,259.349 зр., се-б то 40.759 від милі. В проєкті міністерства говорить ся також, що з часом мають бути ої желізниці розширені, а именно добудують ся лінії: Стрий-Бескид, Чернівці-Новоселиця, Грибів-Загір. — Желізниці Дністрянської відбули ся надзвичайні збори акціонерів 31. Грудня. Збор затвердив угоду, заключену межі куратором властителів пріоритетів а рядом дня 8. Падолиста 1875, після котрої права властителів пріоритетів и желізняця Дністрянська відступають ся рядови за 2,100.000 зр. Як заявив куратор, має ся за кожду акцію Дністрянської желізниці (в номінальній вартості 200 зр.) виплатити 1 зр. 50 кр.! Десять таких акцій суть в посіданю „Просвіти“, пожертвовані 1873 р. о. Качаю на видаване популярних книжочок; отже за ті акції, в номінальній вартості 2000 зр., дістане тепер „Просвіта“ 15 зр.! „Слово“ пише по тому поводу, що о. Качала знав наперед, що ті акції отратять вартість и для того подарував їх „Просвіті“. Як редакція „Слова“ схоче заглянути до рочника 1873 хочби власної газети, то легко зможе пересвідчити ся, що тогді, коли о. Качала пожертвував акції желізниці Дністрянської на фонд для видаваня популярних книжочок, ті акції ще мали курс, а 10 акцій представляли знамениту сумму.

— Виділ філії Бортниці товариства „Просвіта“ скликає на день 6. лютого 1876 загальні збори, о чім членів замешкалих в повіті Борецькім завідомляє.

Програма зборів слідуюча:

а) о 4. годні з полудня отворить збори заступник голови о. Ф. Огоновский в комнаті школьній в Бортниках одвітною промовою; б) потім відчитає секретар сировоздане з діяльности виділу від часу завязання філії; в) дальше слідує відчит касієра з стану касового; г) вибір комісії люстраційної до перегляду рахунків; д) внески поодиноких членів, и е) вибір нового виділу. —

Від виділу філії товар. „Просвіта“ в Бортниках.

19. Січня 1876.

Заступник голови:

Филимон Огоновский.

Секретар:

Слюзар.

— **Витяг з протоколів виділу філії тов. „Просвіта“ в Бортниках** за час від завязання філії до 19. Січня 1876. — Виділ філії уконституовав ся 2. Лютого 1875 в той спосіб, що вибрав о. Дим. Колодницького головою, о. Фил. Огоновского заступником голови, п. Мих. Слюзара секретарем, п. Илар. Дрогомирецького касієром, а п. Стеф. Марущака контролором, — и держав до 19. Січня 1876 р. 16 засідань. На тих засіданях трактовано між иншими слідуючі справи: Постановлено 1) просити центральный виділ „Просвіти“ о видане для народу „Правотаря“; 2) віднести до того-ж виділу з предложенем, чи не добре було б формуляр „Wezwania“ Рад шкільних місцевих переложити на руский язик и видруковати. 3) Раджено над питанем, предложеним центр. виділом, чи не заходить потреба видавати часописьмо для народу и яке має бути те часописьмо? Згоджено ся подати центр. виділові такий проект змісту маючої видавати ся газети популярної. Газета тая повинна б містити в собі: життя руских святих и князів; короткі повісті; практичні науки з господарства (о огородництві, пчільництві, рільництві), з ветеринарії, з ботаніки (пожиточні и шкодливі рослини краєві), дещо з фізіології, з хемії; розговори правничі; короткі вісті з політики; новинки; а щоби газета була більш займаючою для народа, то треба її по можности украшати илюстраціями. 4) На внесок о. Огоновского рішено зантерпелювати центр. виділу, чому не завідомив філію о святкованю 14-их роковин смерти Тараса Шевченка. 5) Постановлено віднести до центрального виділу (18. Вересня), щоби приспішив друковане популярних книжочок. 6) Постановлено віднести до центр. виділу з просьбою о поинформоване, де би мож дістати образи (на папері) з рускими написами, и чи не мож би уладити при друкарни товариства им. Шевченка відділ артистично-літографічний? — 7) Постановлено сировадити деякі популярні книжочки з Коломи (між ними „Луця Залывайка“), и віднести до виділу гал.-руск. Матиці, щоби переслав в комісову розпродаж філії дільце о. Наумовича п. н. „Золота книжочка“. 8) Виділ заявив подяку п. Мар. Желехівському, котрий багато мав заходів коло завязання філії и дарував їй 34 книжок. 9) Виділ виготовив письмо довіря голові товариства п. В. Федоровичеві за пожертвоване для „Просвіти“ 12.000 зр. 10) Постановлено вложити обовязок на кожного члена, щоби бодай одного члена для філії позискав и

хоч оден екземпляр з кожного видання „Просвіти“ розпродав. 11) На загальні збори товариства виділено о. Колодницького и п. Слюзаря; а членам селянам, хочиям поїхати на ті збори, постановлено видати з каси 4 зр. 16) Предложено центр. віділови 16 людей до прийнятя в члени товариства. 17) Постановлено засідання виділу відбувати в неділю и в свята, щоб дати членам-селянам можливість бувати на них. — Голова філії, о. Д. Колодницький, заявив на засіданню з 9. жовтня, що олукає ті сторони и иде на парафію в Чортківске, задля того й складає уряд голови філії. Виділ заявив о. Колодницькому подяку за его щирю працю для філії.

— Дня 20. Січня відбули ся у Львові надзвичайні загальні збори „общества имени Михаила Качковского“ в комнатах „Академического Кружка“ (бо в великій сали Народного Дому відбувають ся тепер всілякі балі). Цілею сих зборів була зміна статутів товариства в одній точці, именно щоби місцем пробуваня товариства не була, як доси, Коломия, але Львів. Такий внесок поставили деякі члени зі Львова и мотивували его тим, що в Коломні и в найблизній околици нема достаточного числа интеллігентних Русинів, котрі би могли вести справи товариства; що теперішній заступник голови (адьюнкт суд. Кузьма) зложив той уряд, а в Коломні нема другого чоловіка, котрого б можна на его місце вибрати; що Коломия мале місто — и члени виділу мусіли о кілкамайцять миль и дальше приїжджати на засідання, котрі отже нераз не могли відбути ся. Декотрі бесідники хотіли лишити товариство в Коломні, для того що там се „чадо родилось“, що многе привикли вже вважати Коломию місцем, звідки „медь тече“, а люде здібні до веденя справ товариства знайшли б ся и в Коломні; пригїм и Львівскі товариства „не оченъ такъ благоденствуютъ“ и ледве чи тут знайде ся більше и ліпші сили. Наконєць прийато внесок, щоби перенести товариство до Львова, одногласно. Відтак вибрано новий виділ, до котрого війшли яко голова о. Наумович, заступник голови лікар др. Миронович, відтак адвокат др. Добрянський, о. Донатинський з Роздла, урядник при Ставропіїї Щербан, Левіцький (дотеперішній секретар), редактор Площанський, о. Пачовський з Наварні и практ. суд. Дольницький. — Після справозданя секретаря має „общество им. Михаила Качковского“ тепер 3.562 членів, з котрих лиш 2.565 заплатили вкладку! Всіх приходів було 1.164 зр. 99 кр., розходів 1.006 зр. 19 кр., отже лишає ся всего 158 зр. 89 кр. Доси видало товариство 3 книжочки (4-а приготована). Декотрі члени нарікали на лихе фінансове положенє товариства; закидали, що книжочок видано лиш 3, а нарід все допитує ся, де поділи ся їх вкладки. О. Наумович яко причину сего представив, що друковано кожде виданє аж в 10.000 екз. Рішено кінчити рік з 15. (3.) Мая и до того часу видати ще 2 книжочки, щоби отже всіх було 5. — Число членів, що приїхали на сі збори, подас Слово на „около 100“.

— **Регуляція Дніпра.** Як згадали-смо у 1-ім н-рі, був в Києві з кінцем м.п. року зїзд, малючий метою регуляцію Дніпра, котрий так висох, що в остатнім літі не могли по нім ходити нароходи, як слід. З справозданя о тім зїзді, надрукованім в „Кієвлянині“, видко, що від того часу, як зруйнована була Січ и польска річ посполита и забраний був Крим, на регуляцію Дніпра пішло вже коло 2¼ мільонів: роблено коло по-

рогів шлюзи ще в кінці минушого століття, в 1830—40-их роках робили через пороги канали, задля чого дунали з них камені; теж саме робили знов и у 1860-х роках; але під кінець більш тільки „визучали“ місця коло порогів и за порогами до Никополя. Тепер вже результатом того розвідування явив ся бюджет у 8,780.000 карбованців на нові якісь роботи коло тих-же порогів. Міністерство „путій сообщенія“ мусить ще затвердити сей бюджет, и тогді зачнуть ся роботи над Дніпром. Не знаючи докладно, що хотять робити російські инжиніри, не можемо й понятти, на що потрібні такі страшенні сумми. Боімо ся тільки, щоб багато з сих грошей не пішло так само инжинірам, як пішло вже більш ніж шів міліона, страченого від 1851 до 1861 р. на загати, котрі роблені були против Києва. Про сі гати у Києві завсїгди йшла така поговорка, що Дніпро и Чорторий що-року зносили на весні те, що пани инжиніри наробили через літо и осінь; так воювали ріки з инжинірами до того часу, поки сі послідні не нажили собі чимало маєтків, а цифра грошей на зупиненє лютоги Дніпра дійшла до 526.000 карб. — На Лютий 1876 міністер скликав ще й збори купців „судопрмишлеників“ по Дніпру.

— **Літературний централізм у Росії.** Цікаві цифри знаходимо у н-рах великих журналів російських за місяць Грудень, де поміщені списки пренумерантів на столичні журнали, після Губерній Російської імперії. Сі цифри тепер ще цікавіші для того, що межі „Отечественными Записками“ и „Недѣлю“ завів ся теоретичний спір про те, чи потрібна децентралізація у літературному ділі, чи краще держати ся централізації, котра й доси панує у Росії. Сей спір настав по новоду статі Мордовцева, про котру згадано було у нашій часописи и у котрій він доказував, що централізація літературних сил у Петербурзі — се оден з найголовніших умовів розвою літератури російської. „Недѣля“ казала на се, що чим дальше, тим більше зъявляють ся окремішні „областні“ інтереси, що у провінціях Росії що-раз більш настає интеллігентних людей, звязаних з народом и малочих віру в сили свого народа на стороні від протекції Петербурскої пресси, через що треба б полегшати обставини пресси у провінціях задля розвою тих окремішних інтересів и прямовань, котрі тепер задушують ся центром, хоч и мають більш живої жизни аніж він сам. „Отечественныя Записки“ стали за Мордовцевом, и під кінець виголосили те, що змагати ся про децентралізацію у пресі, про якісь окремішні інтереси країв и народів — зовсім не варто, бо з сего ніколи нічого не вийде. Ми не будемо розбирати сих спорів по їх змісту, а й чудно спорити з такими думками, що уся Россия живе тільки задля одного Петербурга. Ми хочемо лише до сих дебат підставити де-які факти, котрі показують тільки, як несправедливо Петербург забрав місце центрального пункта літературної діяльності в Росії.

Журнал „Вѣстникъ Европы“ друкував ся в 1875 році у 6741 примірниках; з них ишло за границю 137, на Петербург 2344, а на Москву 530; відтак на 91 Губерній (чи областей або округів) у Росії розійшлось 4730 примірників. Переглядаючи окремо цифри припадаючі на кожду Губернію, ми бачимо, що більше ніж по 100 примірників припадало тільки на 4 немалорускі Губернії (Тамбовську, Тифліську,

Орловску и Пермску); усі ж останні числа з тріма цифрами припадають на малорускі губернії. В загальнім числі бачимо також, що з 4730 примірників „Вѣстника Европы“ на 14 малоруских губерній йшло 1827, се-б то далеко більше ніж третина цілого числа, тогді як на останні 77 губерній тільки 2903. (Ми тут не лічимо таких губерній, як Ворожежа, Мінска и и.)

Ту саму пропорцію бачимо и у цифрах більш спеціального журналу „Русскої Старини“. З цілого числа єї пренумерантів 4032 на тії 14 губерній припадає 1322, а на всі останні тільки 2710, при чім цифри висше 100 зустрічають ся тільки у малоруских губерніях, а з великоруских — тільки у одній (Тамбовській).

Такі цифри, здає ся нам, голосно говорять тільки про одно, що централізм, за котрий стоять и „Дѣло“ и „Отечественныя Записки“, не має за собою ніяких реальних фактів. Київска, Полтавска, Харківска, Херсонска и Катеринославска — сі 5 губерній, по цифрах взятих нами з справозданя експедиторского двох російських журналів, являють ся найбільш потребуючими журнального товару; у сих пяти тільки губерніях „Вѣстника Европы“ пр. розходить ся 1050 примірників, се-б то більше ніж пята частина цілого накладу. Потреби літературного товару для полудневої Росії цифрами нами наведеними доказують ся дуже ясно. Що ж могло би бути, як би дозволено було сим полудневим провінціям Російської імперії так само заводити у своїх центрах журнали, як можна доси тільки у Москві и Петербурзі? и як би в центрах полудневої Русі стали видавати ся часописьма у народній українській мові, щоб розходити ся не тільки серед чиновників и поміщиків, але й серед простого міщанства и селян? Мордовцев, кажучи про непотрібність якої небудь провінціальної, отже и малорускої (на власній мові) літератури, забуває, що він тим хоче одняти у цілого народу право просвіти и розвою. На скільки ж у російській публицистиці панують тепер централістичні переконання по сему питаню, видно на пр. з того, що против таких обскурантних мислей, які виголосив п. Мордовцев, з усіх журналів російських виступила майже лиш одна „Недѣля“, за винятком де-яких слабих голосів провінціальної пресси. Але хто знає про обставини єї посліднєї хоч би зі слів Целестина, про котрого книжку о Росії ми згадували, тому не буде дивно, що вона мовчала, коли централістичні органи петербурскі виступали против єї інтересів и з обскурантизмом нігдє нечуваним стояли тільки за просвіту потрібну майже лиш для одного Петербурга, та ще кількох найбільших городів Російської монархії.

— Нам пишуть з Праги: В понеділок 24. с. м. відбув ся заповіданий в 22-ім н-рі Narodn-их List-ів вечір в товаристві студ. Slavia, на котрім був відчит Залеского о Словацкім в польській мові, а медик Полянський подав в рускій мові „stručnu přehled literatury maloruské“. Ціль сего посліднєго, ознакомити Чехів з малорускою літературою, дуже гарна, але єї цілі не осягнув прелегент зовсім. Не тільки що він ніякого „стручного перегледу“ не подав, а просто прочитав з книжки друкованої ще перед 30 роками кілька сторін, и то читав так, що з Данила Заточника зробив Заточинка, а деяких фраз зовсім и не мож було зрозуміти, що там сказано; дивно було слухати, що „недавно“ видали

Иларіона (1844!) и т. и. Тож и Чехи студенти, що зійшли ся, по більшій часті спали, бо не розуміли, що він читає. Добре, що хоч не знали, що він з чужої книжки читав.

— **До чого дійшли наші етимологи** а властиво не так етимолоґи в загалі, як ті псевдоетимолоґи, що сліпо держать ся великорускої правописи яко єдино правильної и переносять її без всякої зміни до нашого язика, показує наглядний приклад. Звісно, що в великорусинні пише ся *сз* без ріжницї в значіню и перед якою небудь буквою. Отже держачи ся строго и консеквентно великорускої правописи, наші ехтра-етимолоґи пишуть вже (и мусять так писати, сли не хочуть бути не-консеквентними) не *звинний*, *звинність*, але *свинний*, *свинність*! (Гл. пр. „Перекиничькь бисурманскій, стор. 19.) Воімо ся тільки, що п. Бранік, котрий в своїм часі не знав, від чого походить *писак* (Scribent, слово впрочім рідко уживане), чи від *писати* чи від *писок*, и тепер не зможе розізнати, від чого походить *свинний*: чи від *свиваю* ся чи від *свиія* ?.. Ми не завидуємо нашим псевдоетимолоґам їх *свинности*, з якою переносять великоруску правопись до малорускої, не вважаючи на всякі ріжницї обох язиків!..

— **Від Липовиці** пишуть нам: У нас пужда велика. Паші нема хоч гинь. Корови добрі расові, що варті 150 зр., продають по 20—28 зр.; корови звичайні добрі за безцін; а коні — то вже лишають вовкам, щоб їх пожерли, бо не хотять люде саме їх вбивати. — Дня 17. Грудня умер тут господар Василь Ленько, переживши 112 літ. Ще в літі того року траву косив и кониці сіна сам стягав з гори; до самої смерти робив решета. Коли чотири дні перед смертею сповідав ся, виглядав ще цілком здорово, а голос его був сильний, так що нікому и на гадку не могло прийти, що він має вже так скоро вмерти; ба навіть 3-єго дня по смерті тіло его виглядало так, як колиб він лиш заснув. В Лютім буде 90 літ, як він оженив ся.

— **Поправки похибок.** У 24-ім н-рі з м. р. на стор. 974, стр. 16 з долу, зам. *найповніший* м. б. *найновіший*. — В 1-ім н-рі на стор. 1-ій стр. 7 з гори зам. *від 1862 р. м. б. від 1861 р.*; на стор. 16 стр. 3 з долу и стор. 17 стр. 1 з гори зам. *страшні ні грізні* м. б. *страшні грізні*; на стор. 28 стр. 6 з долу зам. *менше* м. б. *більше*; на стор. 40 стр. 8 з долу зам. *Dziennik polski же* м. б. *Dziennik polski вже*.

— **На фонд запомоги для бідних учеників рускої (академ.) гімназії** у Львові зложили дальше вп. пи.: професори и учителі академ. гімназії: Конст. Дуцаківський 5 зр., Юл. Романчук 3 зр., Искрицький 3 зр.; вп. Евг. Желехівський, проф. гімн. в Станіславова, 1 зр.; Мел. Бучинський з Станіславова 1 зр.; пані Е. Г. 1 зр.

— **Для нещасних славянських родин з Герцеговини** зложили дальше в редакції „Правди“ вп. пи.: о. Гнат Рожанський з Липовиці зібрані на Йордан 9 зр. 26 кр., о. Иван Попель зібрані в Пшеничниках на коляді 6 зр. 75 кр., молодіж з Станіславова 3 зр., разом 19 зр. 1 кр., — з виказаннями (в 21-ім, 22-ім, 23-ім и 24-ім н-рі з мин. року и) в 1-ім н-рі с. р. 92 зр. 99 кр. всєго разом 112 зр. а. в.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариство Імени Шевченка. — Від зарисла Фр. Сернічного.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Родакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осоловних.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ГОМЕРА ИЛІЯДИ

ЗБІРКА ПЯТА.

Вільний переклад Степана Руданського.

(Конець.)

- Аж глянула з неба Гера білоплеча,
Що вони Арпеїв стали побивати,
И враз до Паллади лепетом сказала:
„Дочко незборима козарного Дія!
- 715 Дарма ми давали слово Менелаю,
Що він собі пійде Трою звоювати,
Коли так Арею дали біснуватись!
Треба й нам подумать и за свою поміч!“
Мовила — й склонила сивоку Палладу.
- 720 И Гера богиня, Кроновая дочка,
Побігла по коні, коні ладнувати.
А Геба колеса мідні осьмишпичні
Живо наложила на оси залізні:
Обідя їх були вічні, золоті,
- 725 Ще й на них окова мідная на диво;
Маточини сріблом з обох боків сяли;
А крісло на срібних та золотих шнурах
Привязано було, було й двое козел,
И з ёго йшов дишель срібний, и до ёго
- 730 Вона золотес ярмо привязала,
Віжки золоті — и під ярмо Гера
Підставила коней, палаючи к бою.

- Тим часом Паллада, Дісвая дочка,
 В батька на помості шати розпустила,
 735 Що сама робила, сама и красила.
 Одягла на себе Дієву сорочку
 И збурилась тяжко на лютую бійку.
 Узяла на плечі страшную козару,
 Що всякні страхи з неї виглядали,
 740 И Ярість и Сила и тяжка Погоня
 И страшна и люта голова Горлої,
 Чудовиска злого, Дієвого знамя.
 На голову взяла шелом штиробляхній,
 Що під ним би військо стогородне стало,
 745 Стала на теліжку и ратище взяла
 Тяжке та велике, що ним вона губить
 Полки, що на себе гнів єї стягають.
 И вдарила Гера батою по конях,
 И брами одкрились, бо там стоять Гори,
 750 И їх така доля, щоб Олимпи и небо
 Одкривать и крити хмарами густими.
 Вони через брами коней и пігнали.
 Застали Кроненка самого одного
 На самій вершині двірного Олимпу.
 755 Гера білоплеча коней и спинила,
 И враз запитала величнєго Дія:
 „Чи ти, Дію батьку, не злий на Арея,
 Що він стілько люду, Ахейского люду,
 Погубив без уму? Мені жаль, а Врода
 760 З богом Аполлоном раді, що нетяму
 Ніякої правди на тебе підвели.
 Не озлишся батьку, коли я Арея
 Порадно ударю та вижену з бою?“
 Аж Дій хмароходний до неї промовив:
 765 „Підійми на ёго мудрую Палладу,
 Вона лучше вміє білєю допикати.“
 Мовив — и склонилась Гера білоплеча,
 Вдарила по конях, и коні погнались
 Помежи землею и небом зорястим.
 770 И скілько загляне око чоловіче
 З високої скелі дивлючись на море,
 Стілько одним скоком коні пробігали.
 И тільки прибули до Трої й потоку,
 Де Симоїс бистрий сходитьсь з Скаандром,
 775 Білоплеча Гера коней зупинила,
 Випрягла з теліжки, туманом покрила,
 И Симоїс став їх сіном годувати.
 Вони ж полетіли мов тіні голубки,
 Щоб стати на поміч Арґейскому люду.
 780 И тільки прибули, де самі храбрійші
 Стояли й товпились на-вкруг Діоміда,

- Мов сильні леві жажущі крові,
 Мов кабани дикі, спльці незборимі:
 Гера білонлеча и стала й гукнула
 785 В постати Стентора тяжко голосного,
 Що гукав бувало за пятьдесят хлопців:
 „Сором вам Аргеї! такі дивні з виду!
 А поки Ахилло пробував на бійці,
 Поти и Трояне из воріт Дарданских
 790 В поле не ходили — все ёго боялись;
 А тепер аж де вже коло суден бються.“
 Мовила — и силу в кожному збудила.
 Тим часом Паллада пішла до Тидьєнка;
 Він стояв край коней й своєї теліжки
 795 И очищав рану, що Пандар ударив.
 Бо піг ёго мучив и ремінь широкий
 Од круглого щиту, и рука зніміла;
 Так він підняв ремінь и обтирав рану.
 Аж богиня взялась за ярмо й сказала:
 800 „Так-то не по собі Тидей сина силюдив!
 Той був невеличкий, за те сам хоробрий;
 Тому раз сама я битись наказала
 И вередувати, як ёго Ахеї
 805 Послом посилали в Феби до Кадмеїв;
 Казала спокійно з ними веселитись,
 А він по звичаю, чуючися в силі,
 Викликав Кадмеїв и всіх переміг їх:
 Такою я була помічно для ёго.
 Так я й коло тебе стою, помагаю
 810 И розумом кажу з Троянами битись;
 А в тебе чи стома силу одійняла,
 Чи боязнь яка на тебе напала!
 Не син же ти послі Тидея Ойненка.“
 Аж до неї мовив Діомид хоробрий:
 815 „Знаю тебе, дочко козарного Дія;
 Скажу ж тобі правду и не потаюся.
 Не страх и не стома на мене напала,
 А тільки одно — я твої ради слухав:
 Из другим безсмертним не кидайся битись
 820 Ні з одним, а Вроду, коли вона буде
 На війні, ти можеш мідю уразити.
 Так я через тебе и сам одступаю
 И другим Аргеям кажу одступати,
 Бо бачу, що в бійці Арей заправляє.“
 825 Сивока ж Паллада до ёго сказала:
 „Тидьєнку Дівмьде, серцю наймилийший!
 Не бійсь ні Арея ні других безсмертних:
 Такою я стала помічно для тебе.
 Жени ж тепер коней прямо на Арея
 830 И бий ёго з близька; нічого боятись

- Буяна такого, сёго баламута,
 Що недавно клявся и мені и Гері
 Троян побивати, за Арґеїв стати:
 Тепер за Троян став, а тих и покинув.“
 835 Мовила — й Сөөсела рукою схопила.
 З коней потягнула; Сөөсел живо скочив.
 И край Діюмида стала на теліжку
 Богиня, и оси букові пігнулись,
 840 Бо и бог був сильний и чоловік важкий.
 И взяла Паллада и батіг и віжки,
 И погнала коней прямо на Арєя.
 А він на ту пору грабив Перисанта,
 Лучшого з Етодів, сина Охезія;
 Арєй ёго грабив, а Паллада вбралась
 845 У Невидів шолом и Арєй не бачив.
 Аж тільки заглянув Арєй Діюмида,
 Він и Перисанта лежати покинув,
 Там де на початку з ёго душу зійняв;
 И сам пішов прямо против Діюмида.
 850 И тільки почали до себе зближатись,
 Арєй поверх коней и ярма и віжок
 Ратищем ударив, палаючи вбити.
 Но ёго Паллада рукою одбила
 И мимо теліжки нустила летіти.
 855 Тогді по Арєю Діюмид ударив,
 И ёму Паллада ратище навела
 В самі здуховини, де сходився пояс;
 Там ёму й попала, тіло прорубала
 И назад рвонула — и враз заревів він
 860 Ніби девять тисяч або десять тисяч
 Люду заревіло, перед тяжким босм,
 Аж страхом понялись Трояне й Ахеї:
 Так заревів тяжко Арєй ненаситний.
 Як небо счорніє од чорної хмари,
 865 Коли душний вітер разом пізрветься:
 То так Діюмиду и Арєй здавався,
 Як він через хмару пролітав на небо,
 Миттю прилетів він к божому Олимпу
 И сів коло Діа смутний, невеселий,
 870 Розкрив свою рану з безсмертною кровю
 И стогнуци мовив бистрими словами:
 „Чи ти, Дію батьку, за сес не злишся?
 Ми боги, а вічно один на другого
 Буримось, щоб людям до помочи стати!
 875 Всі ми против тебе; бо ти сплотив дочку
 Пагубу такую, що все лихо робить.
 Всі боги безсмертні, які є в Олімпі,
 Тобі и служняні, тобі и покірні,
 А її не спиниш ні словом ні ділом,

- 880 А ще потураеш негідні дочці.
Вона Діоміда, славного Тидьєнка,
Взяла й наумила богів побивати.
Спершу він Уроду у поручі вдарив,
Тепер и на мене кинувся маною!
- 885 И пасть, що ноги вніесли, а то би
Терпів еще довго, лежачи на трупах;
А може й живий би од міді загинув.“
Аж до ёго грізно хмарний Дій промовив:
„Мовчи, баламуте, не вий коло мене!
- 890 Изо всіх Олимписких ти мені найбридшпй,
Бо з тебе всі сварки и бійки и війни!
У тебе натура брідка, непокірна
Гери — її я на силу спинаю.
И тебе підбито через нюю знати!
- 895 Вже ж тобі не дам я довго так страждати,
Бо тебе ж од мене мати породила;
Но родись, ти брідкий, од другого бога,
Так давно ти був би глибше Ураненків.“
Мовив — и Пайона привів ёго гоїть.
- 900 Пайон ёму ліків приложив до рани!
И рана закрилась, бо він був безсмертний.
Як молоко біле вийде из рослини
Водяне, и зараз пробуеш — загуєтло:
То так загуєтвив він Аресву рану.
- 905 Геба ёго вмїла, любо одягнула,
И він коло Дія сїв и веселився.
Незабаром також до Дія прибули
И Гера арлейска и сильна Паллада,
Вгамувавши лютість лютого Арея.

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(Дальше.)

III.

„Роскажи ж мені, Марку, що ти за чоловік на світі,“
спитав Кобза, „що тяжкими своїми гріхами так опаскудив
свою душу, що тебе, як сам кажеш, не приймає ні зомля,
ні само пекло?“

„Добре,“ одказав Марко, трохи замислившись, „роскажу:
ти якось мені подобався; може згодиться тобі те, що од мене

почуєш, може и ти мені згодишся — Слухай!.. Батько мій був з самих найперших Січовиків, що осадились кошем на Чортотлику. Запровадив їх туди польський круль Степан Батор, щоб вони боронили святу віру и крещений люд од дряпінних Татар и Ногайців и надав їм лицарську реґулу. Не дуже подобались Татарам и Ногайцям такі сусіди, як наші Запорожчики; побачили вони, що самі не справляться, от и підняли против Січи Кабарду. Так чого вже вони не робили, а нічого не вдіяли: вибивали Запорожців сотнями, а в Січ находило народу тисячами. Однак дуже таки надозолила Кабарда Січовикам; от вони, завдавши чосу Татарві, одпровадили чималий загін и против Черкесів, щоб и їм утерти носа. В тім загоні ватажком був мій батько. Перебравшись через річки Дон и Кубань, наші сіроми спалили не один аул, не одну тисячу й народу викоренили. Раз, як оттак порядковали, в одному аулі батько мій захопив дівчину, по десятому року, и як повернувшись у Січ, то й її узяв з собою. Вернувшись на Запороже, оддав він ту дівчину на руки одної бабусі, що жила в Старих Кодаках (у ті часи була вже там чимала оселя). Так з сієї-ж то дитини виросла дуже гарна дівчина; такої подобі и не бачили на Україні, така, кажу, що як побачив її мій батько через кілька років, то так закохався, що й лицарство своє покинув и одружився з нею; се ж моя й мати.

„Ожепившись, батько мій поїхав як Черкасам, бо з відти був родом. Там у ёго була батьківська хата з левадою, и він з лицаря зробився пахарем. Тільки не на довго: и року не прожили вони, як Татарва, зєднавшись з Черкесом, знов набігла на Січ и вибила з коша Запорожців. Почувши про се круль Батор, одним словом підняв усю Україну; и старе и мале попхалось на війну, пішов и мій батько. Моя мати дуже ёго кохала, душі в собі не чула; так що вже батько не робив, як її не утешав, а не схотіла зостатися одна и разом з ним поїхала битися з ворогами. По військовій реґулі, як и доси, заборонено жінкам проживать у коші, а під час війни вештатися за війском; так мати перерядилась козаком, з себе вона була чималого зросту, браво їздила верхи, не первина й биться, бо нераз, ще у Старих Кодаках, з селянами одбивалась од Татар; так глянувши на сі хист и герець, ніхто б и не подумав, що вона молодиця. Особливо як вже попужнули дряпінників, вона поруч з батьком на диво билась з ворогами. Довгенько таки и повозилась з ними, поки не протурили Татарву аж за Перекіп. Помилував Господь на війні мого батька й матір, тільки одним покарав: війна ще не скінчилась, як

моя мати стала вагітна. Що тут на світі робити батькові! між товариством шила в торбі не сховаєш, а як старшина довідається, що з ним була жінка, то по військовій реґулі за се повинен він смертної кари. Подумав, погадав мій батько, тай перевіз у ночі матір на острів на Дніпрі, вкритий одвічним лісом. Зоставив їй клунок з харчами, рушницю, пістолі, щоб було чим оборонитися од звірюки, та, покинувши її на волю божу, знов повернувся до товариства.

„Поки возились з Татарвою побіля того острова, батько частенько навідовався до матери, а як вже попужнули як Перекопу, то довго не вертався; без ёго вже мати и на світ мене породила. Через місяць після родин, без хліба и з нудьги, мати занедужала, и в неї нестало покорму. З острова вийти не можна було, ще вешталась по степах Татаре и Ногайці, що ховались од Запорожців по плавнях и в драговині, та окромя сёго — кругом пустиня, нема людей, тільки хижий звір. Що чинити бідоланшій матери? голодна дитинка беться біля грудей, здавалось и душу свою оддала б їй, коли б тією душою нагодовала її. Минув день, минув другий, и я так отощав, що ледве дихаю (се мені сама ненька розказувала); от мати и згадала, що як була ще в Кабарді, то чула, що таке саме лихо прилучилось з одною молодницею, як ховалась вона по лісах з маленькою дитиною; так вона драла по гніздах пущьверінків, проколювала їм груди и давала ссати кров. На тім дереві, під котрим сиділа моя мати, неслись гайворони; от вона драла гайворонят и стала мене годовать кровю од живої твари; я ссав з великою хітью и заспокоївсь.

„Незабаром після сёго вернувся з під Перекопа мій батько. Мати моя з радощів одужала, однак покорму знов не виявилось, и мене мусли годувати кровю, аж поки не вигодовали. Так бачиш, яка моя доля: почала мене мати на війні, де кров чоловіча річками текла, породила на світ як звірюку в пустині и вигодовала кровю од живої твари. Так не дивуйся, що я не удався в других людей, и доля моя чортова, а не чоловіча.

„З четвертого року, як став себе пам'ятувать, я був дуже ласий до крові; було як побачу, що ріжуть на потраву птицю, то аж дріжу, так мене кортіло напитися тієї крові. Як пішов мені шестий рік, то багацько сліз виточив я з очей бідної моєї неньки: я був непокірна, злюща дитина. Тільки було настане весна, то зараз и чкурну у ліс, та там и живу мов хижий звір: по гніздах деру пущьверінків и пю з них кров, а як виведеться птиця то я, неначе той вовк, таскав агнат и живцем їх ів; и вже як

зиму тільки вертався в батьківську хату. Було, побачить мене мати и обільється гіркими, батько погримає, деколи й скубне, а мені й байдуже. За щілісеньку зиму слова од мене не почують, в очи нікому не гляну и ховаюсь од людей, неначе вовчєня яке. Мені минув чотирнадцятий рік, як мати породила на світ дочку, отсю саму сестру, що голову сі ношу в торбі... Чим далш підростав я, тим гірш ставав хижим, непокірним. Раз завівся я з батьком и убив би ёго до смерти, коли б чужі люде не оборонили ёго, бо вже й тогді такий був здоровий, що й троє дужих чоловіка не справились би зо мною. Після сёго батько прогнав мене від себе; так літо и осінь блукався по лісах, а на зиму жив по людях у наймитах. Не було у мене ні товариша ні побратима, ні до кого у мене не лежало серце, ніхто й мене не любив, — всі од мене жахались як од чорта.

„Мені минув двадцять и першій рік, як я закохався в одну дівчину, в нашім таки селі; люто, скажено закохався, и вона мене покохала. Закохавшись, кажу, я став покірним, як ягнятко; що б вона мені не звєліла, я все робив: заборонила їсти сирє мясо, я перестав; казала ходити до церкви, я ходив и од щирого серця молився; їй схотїлось, щоб я жив в рідній хаті и був покірним сином, я пішов до батька, покався перед ним — и батько прийняв мене, як сина, мати плакала радуючись!.. Так минув рік, другий, тогді тільки я й був щасливий: кохав, и мене кохали!.. Я став сватати мою дівчину. однак ні єї батько ні мій не згодились и одповіли мені, як и тобі, щоб я поїхав на три роки у Січ. Нічого робить, треба було їхати, бо того бажала и моя суджена, щоб придбав собі козацької слави. „Як тобі,“ казала вона, „и не придбати, ти один усю орду розженеш!“

„Я мав не-чоловічу силу: кулаком як довбнею убивав вола, здержував у млині шестірню, раз стрівся я у лісі з ведмедем и задавив ёго власними руками. Люто бився я з ордою, давно минуло, а й доси згадують Марка, и поки світ-сонця, не забудуть!..

„Через три роки повернувся я з Січи, та не на радість, а на превелике лихо. Моя суджена, як я вже тобі казав, полаялась з моєю матерю и одружилась з другим. Що тогді зо мною діялось, не буду тобі розказувати! мене палило пекельним вогнем, мені здавалось, що я не наситив би своєї помсти, коли б висмоктав з самого серця кров моєї судженої и єї чоловіка!.. Однак я удавав, буцім-то мені й байдуже, а в глупу ніч, як в селі поспули, пішов до моєї судженої, задавив зрадницю и єї чоловіка и запалив хату. У ту добу була страшєнна буря, так од тієї хати

спалилась більша половина села. Ніхто в слободі не знав, що я вернувся з Січи, так ніхто на мене и не подумав.

„Наситивши свою помсту, я знов поїхав у Січ и може б там до смерти zostався, коли б через кілька років не приїхав у кіш з нашого села козак и не дав мені звістку, що батько мій умер, а пенька моя з сестрою, без підмоги, живуть в нужді. Я вернувся до дому, щоб заспокоїти ньеньку й сестру, та не з моім, бач, хистом зробити те, що бажав... Мати з горя дуже постаріла, а сестра вирівнялась як біла тополя, нічого тобі про неї розказувати, сам бачив яка вона!.. Ще до мого приїзду засватали її за одного вдовця, немолодого вже чоловіка, тільки дуже заможного. Не хотілось було сестрі з ним одружитись, так мати приневоліла. Через місяць, як вернувся з Січи, я так закохався в сестру, що душі в собі не чув, и вона не дивилась на мене як на брата; тільки було доторкнусь до її руки, або скину на неї оком, то вона як жар почервоніє и затріпотить. Вже збирались до вінця, як я підстеріг у ночі судженого моєї сестри, задавив ёго и почепивши ёму на шию каменюку кинув ёго у Дніпро! Думка, що усякий має право однять од мене мою сестру-коханку, зробила мене лютим звірём, рівинці пеначе гарячим зелізом палили моє путро. Тільки було стане хто залищатися — а їх до чорта було — або сестра на кого ласкаво спогляне, то вже тому не ходити по світу, так що в селі всі люде стали нас цуратись и обходили нашу хату. Минув рік, ми скажено кохались, те щире коханє загнушило нашу совість, — здавалось, затримало й руку божу, щоб покарать грішників. Я знов став добрим сином, працёвав за трёх и заборонив од нужди матір и сестру... Минуло ще кілька місяців, и моя сестра стала вагітна... Бідна наша ньенька и в голову собі не клала, щоб між нами був такий тяжкий гріх. До якого часу ми ховались від неї, а там, як зблизились родини, ми одпросились у матери у Київ Богу помолитись. Ми блукали по лісах и неграх по-над Дніпром и Тясминем місяців зо два... Сестра породила з великими муками и поки була не при памяти, я задавив дитинку и сказав сестрі, як вона опам'ятовалась, що воно народилось неживе...“

— „Задавив дитину?“ скрикнув Кобза; „не побоявся гріха, не було й жалю?“

— „Не було,“ похмуро одказав Марко; „у той час я ще їй завидовав: коли б, думаю собі, оттак и мене маленьким задавили!.. Сестра, одужавши трохи, хотіла було йти у Київ, одмолювати свої и мої гріхи; так я не згодився и ми повернулись до дому.“

„Однак, як ми не тайлись від матери, а вона таки довідалась про наш гріх; мене не було дома, як вона допросила сестру, и та призналась и повинилась їй. Мати обидлась гіркими и повела сестру до попа, усе ёму розказала, и пан-отець, глянувши на сестрини щире покаяніє, звелів матери одвести її на рік у монастир, а мене протурить у Січ. Вернувся я до дому вже над вечір, як світло засвітили — було се як раз у суботу —, увійшов в хату, дивлюсь, сидить мати обнявши сестру, и обидві гірко плачуть. „Чого се рюжите?“ питаю. Почувши мое запитанє, мати хутко схопилась, а сестра ще гірш стала плакати. „Хиба,“ скрикнула мати, „совість тобі не каже, від чого ми вбиваємось?.. Теперечки я знаю, хто збавив віку Оришці (так прозивалась моя суджена) и єї чоловіку, хто й село спалив, хто повбивав тих, що залищались до твояї сестри; може ти й дитину задавив?.. Тікай,“ каже, „з моїх очей, поки я тебе ще не прокляла! а сестри, що на віки загубив, більш не побачиш, я її одведу в манастир и пострижу у черниці...“ Мати думала мене усовістити. налякати — и тільки роздратовала. „Ще буде по твоєму,“ гримнув я, „ші ти ні сам чорт не одійме од мене сестри, вона моя з душою, з тілом!“ — „Цураюсь тебе,“ озвалась сестра, „одаю себе Богові и до кінця віку буду одмоловати тяжкі наші гріхи!“ Сестринна одповідь ще гірш мене роздратовала; я зараз побачив, що на віки стратив єї кохане. Глузд мій помутився: усе, на що не гляну, здавалось мені облитим кровю. Мені спало на думку, вхопити сестру на оберемок и утекти з нею у ліс. Тільки що я зблизивсь до сестри, мати загородила мені дорогу. „По трупу моему,“ заголосила вона, хапаючи мене за груди, „тільки дійдеш до твояї сестри!..“ — „Пусти,“ гримнув я, як віл на ревищі, „пусти, вона моя або чортова; не піде ласкою, так я її заріжу!“ Я вихопив из-за пояса кинжал. „Ріж мене, четвертуй,“ закричала сестра, „а я з тобою не піду, одрікаюся од тебе!..“ Я був неначе скажений, не памятую вже, як піднялась у мене рука, кинжал блиснув — и сестрина голова з трупом покотилась на поміст! „Проклинаю тебе,“ заголосила мати не своїм голосом, „на сім и на тім світі, проклинаю и той час, у котрий на світ тебе породила!..“ Ще блиснув кинжал — и мати простяглась біля сестриноного трупу. И я хотів зарізатися, однак не допустив Господь: закрутилась у мене голова, в грудях сперся дух и я як неживий бебехнувся об поміст, між трупами матери и сестри.

„Страшно було й глянути, як я опамятавався; на долівці лежали обезголовлені трупи матери й сестри, підплитні кровю, и сам

я був облитий тією кровю. Повиносивши з хатп трупи, я викопав на огороді яму и закопав покійників; однак як вже не шукав одсічених голов, а не знайшов: невідь куди вони поділись. Нічого мені тобі розказувать, що тогді діялось у мене на душі и на серці, скілько раз хапався я за кинжал, щоб зарізатись, и неначе яка невидима сила тримала мене за руку. О півночи кругом хати загув страшенний вітер, на горищі тріщало, неначе дах зривало з хати, побіля стін скребло, вікна дзирчали, поміст в хаті ходором заходив и з під землі вийшов, неначе з води винирнув, мій батько. В руках держав він одсічені голови непки й сестри. Страшно було й глянуть на грізний вид батька; чуприна моя піднялась до гори, в ушах загуділо, як з цебра мене окотало холодною водою, и я почув батькову мову: „Проклинаю и я тебе, сиңу, з того світу, не прийме тебе ні земля ні пекло, будеш ти як Каїн блукати по світу до страшного суда, аж поки добрими ділами не спасеш своєї душі и загублених тобою душ!.. Носися по світу з тяжкою твоєю совістю и сими головами, що суботи будемо до тебе приходити!..“ З остатним словом кинув він мені одсічені голови, торбу и зпкк.“

IV.

Марко, схиливши на груди свою бідолашну голову, важко дихав. Видко було, що згадавши мшувше, засмутилась ёго душа и защиміло серце.

„З того часу,“ почав він журливо, „оттак, як бачиш, блукаю по світу и нічого не вдію... Радився я з чепцями, з попями, яким би побитом снасти грішну мою душу, и один тільки пустельник в карпатських горах от-що мені сказав: „Одпущение гріхів и награду од Господа той тільки добуде, хто сповняє ёго волю не из користи благ будущих, а на втіху и велику радість своєї душі и серцю, хто возлюбить свого ближнёго як самого себе!“ Почувши пустельникові річи, став я згадувати все те добро, що робив людям, и вийшло, що те добро робив я не од щирої душі, а тільки щоб збавитись од важкої торби и осоружного світу!.. Що ж мені робити, коли, як живу на світі, в мою залізну душу, в моє камяне серце не запало ще жалю до мого ближнёго и на макове зернятко!..“

„А полегшала твоя торба,“ спитав Кобза, „з того часу, як ти носишся з нею?“

„Полегшає, а часом ще важча стає...“

„Роскажи ж мені ще, як ти по пеклу товкся и порозганяв з-відти усіх чортів?“

„Слухай, ось як воно діялось. Було се у ті часи, як Ляхи з козаками жили чесно. Хоч не одної матери були ми діти, так закон же для кожного був рідним батьком. Не було тогді й чутки про ту гефонску унію, на Україні не маялись ще кателником, Іезуїти и ксєндзи не шинковали чоловічою кровю, маяти не топтали закону и не згнушались над козацкими привилєями и вольностями. Добре тогді жилось на Україні, тільки не мені: я блукав по світу и не бачив кінця моїй лютій муці. Скільки раз намірявсь наложити на себе руки, и нічого не вдіяв: повінусь—гіля зломиться, бурхнусь у воду — плаваю як цуруналок, звалоюсь з скелі в глибокий бескид — и скочусь, як покотєло, не забившись. Тільки ще гірш прогнівляв Господа, бо кожен раз, після таких замірів, торба моя ще важча ставала. Дуже таки обридло мені по осоружному світу вештатися; піду, думаю собі, ще в пекло, хоч гірше, як кажуть люде, та инше. От и став я шукати знахорів, характерників и розпитувати дорогу в пекло. Сказали мені, що недалечко од Почаєва, в Галицькій землі, єсть висока, превисока гора; так у тій горі є дупло, відкїля на наш світ вилазять з пекла чорти. Довгенько повештався я по Галицькій землі, поки знайшов таку бабу-ягу, що добре знала дорогу у пекло, бо й самій доводилось не раз там бувати. Не хотїла було вража баба казати, та як висипав їй на стїл жменю дукавів, от вона й згодилась. „Так, чоловіче,“ каже, „не дійдеш до пекла, не здержиш того пекельного вогню, а от як я тобі дам напитися зіля, то сама земля під тобою розступиться и ти разом онинишся в пеклі, а там вже роби, що сам знаєш.“ Зварила яга в горщечку якесь зіля, пошептала, пошяхрувала, накрила покрішкою и повела мене в глибокий яр. Дійшли ми до великого камня, кругом густий чагарник, от воша мені й каже: „Сїдай же, козаче, біля сєго камня, звідси найблизчий тракт у пекло.“

„Сїв я біля того камня и випив те зіля. И двох гонів не одїйшла од мене баба-яга, як затурготїла и заворушилась під мною земля, заколихався камїнь и мене разом потягло в глибинию. Глянув я в гору, так те дупло здалось мені неначе маленьке віконце. Оттак осїдала під мною земля, аж поки не стукнувся об пекельні ворота. Були вони камяні, дуже грубі и широкі и од великого жару потріскались, мабуть вже й давні. Глянувши у щєлину, так мені и блиснуло у вічи усе пекло. Як раз під мною

стояв зелізний стіл, дуже розуалений, аж побілів, неначе сонце сяє. Кругом того стола сиділа чортова старшина а найстарший, сатана, розлігся на високому дзиглику. На около старшини товпились чортенята, де-які чіплялись за павутину а другі визирали з щелин. Чорти об чімсь радились и Ѓвалтовно гомошили, часто згадуючи Ляхів и козаків. Став я прислухуватися, аж чую найстарший сатана й каже:

„Зібрав вас, панове чорти и чортенята, щоб порадитися з вами, що нам на світі робити з тими анахемскими Ляхами и козаками?.. Згнуцаються вони над нами, не поважають нас, з того світу, Ироди, в три вирви женуть!.. Неугомонна шляхта розпоїла вен҃жином половину моїх чортів, а другу половину завербовали собі в товариші ті шмаровози, козаки. Та не тільки на тім світі обижають нас: и в самісінькім пеклі не безпечно од них, з чистилища вен҃таються у пекло люльки палити, неначе в корчму або шинок який!.. Чи чули ви,“ каже, показуючи в гору, „щось гуркнуло біля воріт? духом чую, що се мабуть який небудь псяюха Запорожець, з того світа лізе на наше безголова!..“

„Духом чуєш,“ кажу собі; „пострівай, ще й оком своїм диявольским побачиш!“

„На тім світі,“ знов почав сатана, „таку силу забрали бісові котолуци, що й Татарву и Туркоту лущать, а вже що роблять з жидовою, так и ми, дарма що чорти, в пеклі того не вигадасм. Біда з ними тай тільки,“ каже, почухавши потилицю; „що вже я не робив, чого не вигадую, нічого не вдю з диявольскими силами!.. Вигадав ім тих Аріяи*), запровадив школи и друкарню в Рахові и Білгораі, думав: от заведуться за ту віру! Так ні, бачу, їх не одуриш, не тільки крови не пролилося — и мономахії**) між ними не було! А на сеймі***) так, псяюхи, розумно порадились, хоч би так и нам, чортам. „Яке нам діло,“ одказали ксєндзам, „яка у них віра, се-б то у Аріяи; аби вони були вірними сипами річи посполитої!“ Не сучі сини, як вигадали! аж шолудн тогді на мене напали, трохи з серця не сказився. Теперечки тільки мені и надії, що на те католицтво и патерів, так я отсе здався на мого Фарнагія, чи не налагодить він того діла,

*) Аріяне (духобори) у XVI-ім віці дуже розмножились в королевстві польськім. В Рахові була у них школа и лічилося однах бакалярів більш як три тисячі.

**) Мономахія — битися на кулачки.

***) Римско-католицьке духовенство заявило на сеймі, що Аріяне дуже вже розмножились в королевстві, однак сейм не скасував їх.

щоб яким небудь побитом розбити те гемонске братерство Ляхів з козаками; так минуло вже кілька років, як не маю від ёго ніякої звістки. Гей, Фарнагію!“ гримнув сатана, стукнувши кулаком об стіл, що аж искри всіх чортів обспали и чортенята, мов груші в осени, посипались з стелі на долівку. „Фарнагію—явись!“
(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Богиня Зоря.

Зоря в колядках описується як панна, як дочка, малюється так, що по тим фарбам можна зараз впізнати в тій колядчаній панні богиню Зорю. Народня фантазия примітила найдрібніші тини в фарбах Зорі, вже не таких блискучих, як фарби сонця: в них менше золота, більше срібла, изумрудного блиску и перел. Так як на зорі падає роса, то народня фантазия не поминула и тієї прикмети зорі. В загалі ми бачимо такий тип богині Зорі: Зоря молода панна має собі милого. Вона ходила по саду, збирала павине піря, клала собі в рукав и з того піря зробила собі вінок на голову. Вона убрана в шовковий горсет, в роёву (?) сукню, в кордовані чижми (черевики), в кований пояс з срібними ретязями, в жовті чоботи з срібними підківками, в срібні та золоті перстені. В неї на шиї коралеве намисто, а голову накриває перлова тканки чи серпанок. Часом вона убирається в зелену сукню, в зелений вінок. Вінок на Зорі *трепѣток* — вінок, котрий все тріпочеться*). Склавши до купи всі ті фарби, зелені, перлові, коралеві, більше срібні ніж золоті, ми неначе бачимо пишну зорю з перловим и зеленуватим блиском, з єї мигаючим світом більше срібним, ніж золотим. Червоне намисто на панні — то червоне небо на сході сонця, на зорі. Тим и богиня Аврора мала широку червону одежу и рожеві пальці. Зоря убирається в свій убір на господаревому дворі в

*) Чтенія И. О. Д. 1864, 1, 81, 85, 86.

світлиці, убирається до церкви в неділю рано, до схід-сонця, и хвалиться милому, щоб він прийшов до неї рано до схід-сонця в неділю: тоді він побачив би її красні убраня. В одній колядці просто говориться, що красна панна у церкву ввійшла, як зоря зійшла, так и засяла*). В дуже поетичній картині описується Зоря, як вона жде свого милого: вона жде милого з-під сонечка, гатить гатки з дорогих шат, мостить мости, садить виноградні сади, вбирає сади паволоками, сіє по полю дрібним жемчугом. Тут описується пишна картина до сходу сонця, як на зорі, раннім ранком, поля обсипаються перлами роси, сади й ліси вкриваються дрібними росяними краплями, ніби дорогими паволоками. Од живучої роси ростуть и розцвітаються сади й виноград.**)

Так як на зорі падає роса, то богині Зорі в піснях дається багато таких прикмет, що стосуються до вина й води. Так в колядках співають, що красна панна стереже виноград, або просто вино в мисках: прилітають райські птахи, дзьобають зелений виноград, розливають вино. То знов та панна садить виноградний сад, стереже в саду жовті яблука, яру пшеницю и разом мостить мости, гатить гатки; схвачується вітер, знімає з неї павиний вінок и заносить в Дунай, де ёго знаходить молодий рибалка и приносить їй.

Всі ті образи показують, що Зоря має стосунки до роси, до небесної води, котра падає на зорі на землю, ніби виливається з мисок, од котрої росте виноград и набирається соку, наливаються в саду яблука, в полі пшениця. В образі богині Зорі варті уваги національні українські прикмети. Богиня Зоря являється в образі української дівчини селянки, а може й давнєї князівни, в Горсеті, в намисті, в жовтих чоботах, в вінку з павиною піря. И тепер дівчата в Канівщині затикають голову павиним пірям, качуриними кучерями и гусячим пірям з воля, покрашеним зеленою восковою краскою. Така ніби й мала річ показує, що українська національність не діло вчорашнєго дня, бо міѳи склалися не в аби-який недавній час.

Зоря в гимнах индуских Вед и в грецькій мієології скрізь показується в женськім образі, як мати, як сестра сонця, як ёго жінка або коханка. Давні Греки думали, що Зоря сидить на золотому троні, убрана в червону та золоту одежу, и має рожеві пальці, як и в українських колядках говориться, що красна панна сидить на золотому стільчику або тарельці, убрана в червоне на-

*) Метл. южно-рус. пѣс. 331.

***) Чтенія И. О. 1864, 1, 87.

місто, в жовті чоботи або черевики. В литовській мієології рання зоря, Аушріне — дівчина, котра розпалює Сонцю огонь, а вечірня зірка, Вакаріне, гасить огонь и стелить Сонцю постіль.

Богиня Хмара.

Од богині Сонця и од богині Зорі треба одрізнати в піснях ще одно женске мієичне лице, одну дівчину, бо вона має свої характерні прикмети, по котрим не трудно гадати, що та дівчина богиня Хмара або пімфа небесної води в хмарах. Богиня Хмара зветься *білою дівчиною**) и все показується при воді: то вона пере ризи, котрі вітри вхопили и понесли на небеса, то пере сорочки на річці и бере відрами воду, — то вона пливе на синьму морі на кораблі, то беручи воду з Дунаю, падає в річку и пливе по Дунаю, або просто описується, що вона пливе по воді, тоне и подає руку, щоб її виратували**). В деяких веснянках говоритьсь про білу дівчину, що вона зносить воду цебром або решетом и гасить палаючу діброву або червону рожу. В тих усіх образах не трудно впізнати богиню Хмару, що пливе по синьму безкраєму небу, набирається води и заливає дощем, як з решета або з цебра, пожежу в хмарах — блискавку, або гарячу землю од палкого проміння сонця; набравши води, вона тоне в Дунаї, то-б то розходитьсь, зовсім пропадає в небі. В найповнійшій картині описується богиня Хмара, як дівчина шинкарочка. Зашуміла, задзвеніла зелена діброва, бо почула в собі дивного звіря, тура-оленя з десятима рогами. На десятому розі стоїть терем, а в терему шинкує красна панна. Вона держить три напої: шумну горілку, солодкий мід и зелене вино. Одхилиючи кватирку, панна все поглядає в чисте поле. В той терем приїхали три Волошини: вони пили та все підмовляли з собою молоду шинкарочку. Ще вони не вивели дівчини з саду, а вже вчинили зраду: вели її мило й другу а на третій стали спочивати, пустили коники пастись, а шинкарці вели діжку стлати. Вона одказала, що мати її не віддала, щоб вона стлала діжку під зелененьким явором. Волохи викресали огню, запалили сосну з верху до низу: чорна смола потекла на шинкарчине біле тіло.***) В сій картині описується богиня Хмара, котра сидить на небесних звірях-хмарах и звідтіль має на землю

*) Труды Чубин. III, 181.

***) Чтения И. Об. Д. 1864. 1, 80, 82, 89.

***) Тамже 84, 87.

дощ, котрий в мієології зветься то медом, то вином, то кудрявим пивом. Зрада Волюшина — то зрада бога Громовика, котрий розбиває хмару и розливає її чорною смолою, то-б то дощем на землю, запалюючи блискавкою небесне дерево — хмару. У давніх Индусів дощева хмара описувалась в образі повногрудої жєнщини, котру зражує Громовик; и в грецькій мієології Аполлон ганяється за нимфою Дакною, доганяє її, хапає руками, але вона в той час умирає в його обіймищах. В сих мієах, як и в образі зради й смерти шинкарочки, описується розбиванє літнєї хмари громом и счезанє єї в небесному просторі.

До одного типа з шинкарочкою належитья и та панна серед подруг и прислужниць, про котру говоритья в одній пісні: вона пє солодкий мід, подруги вино, а прислужниці горілку, и разом з тиж сама панна грає на органах, подруги на скрипках, а прислужниці на соїлках*). Такий чудний оркестр, не звісний на українській землі, певно вигравает на небі. Сама панна — то богиня Хмара, а єї подруги и прислужниці — то индускі небесні музики и баядерки-апсараси чи хмари, котрі піби танцюють на вітрі и шумлять в дощову годину. Ще описується в піснях одна дівчина, що живе в горах. До неї їде гарний хлопець, але вона переказує єму, щоб він коней не томив, людей не трудив, бо вона сама прилетить до єго по-над селом *чорною хмаронькою*, по-над дібровою *дрібним дощиком*.***) Очевидячки, сама дівчина зве себе, хто вона така. Стоячи на дивному звірі, дівчина розчісує собі коси и просить, щоб на неї вітер не віяв и сонце не світило: вона не любить сонця, як хмара сама закривает сонце.

Зібравши до купи всі прикмети дівчини шинкарочки, ми бачимо, що в сєму образі народ создав міє про богиню Хмару, німфу небесної води. Давні Индуси дивились на хмари, як на чудових жєнщин, що своїм молоком напувають землю, и як на дівчат, котрі звались *апсарасами*. Апсараси любили перекидатись коровами, и їх доіли *геній-гандарви****)) и сам громовик Индра. Всі ті жєнщини держали в хмарах безсмертний напиток — *амриту*, як дівчина шинкарочка держить шинк з напоями на рогах дивного звіря. Греки перевели тих небесних богинь на землю, назвавши їх німфами, nereїдами и наядами, котрі живуть в воді и співають чудові пісні. В українській мієології богиня Хмара, зведена з неба на землю,

*) Труды Чубин. III, 402, 403.

**) Чтевія И. Об. 1866, 1, 611.

***)) Поэтич. воз. Слав. Афанасьєва III, 121.

стала русалкою в річках, криницях, на полях и в лісах, мавкою в горах и в печерах. Русалки и мавки люблять являться при воді, люблять співати и платі прати, так само, як и богиня Хмара, небсна русалка.

Ще один певно найдавніший образ хмари, зооморфічний. Дивна Змія лежала під білим каменем. Її стрів молодий панич и хотів зарубати. Змія проситься й обіцяє ёму стати в пригоді, як він буде женитися: помостити мости, поставити столи, поставити золоті стовпи, повішати шовкові килими и посвітити воскові свічки*). Змія робить ті самі дива, що бувають в час грому й блискавки, як небо заставляється столами й мостами, завішується килимами, то-б то хмарами. Золоті стовпи й воскові палаючі свічи показують на блискавку. Така дивна Змія — то хмара в час грому й блискавки. Сей образ хмари безперечно давніший од людського образу богині Хмари и більше схожий на самого дивного звіря тура-олена, на котрому живе и шинкує богиня Хмара.

(Дальше буде.)

*) Труды Чубив. III, 440.

Кілька слів про Тараса Шевченка.

(З великорускої ілюстрації „Пчела“.)

В 1862 р. довело ся мені бути у Києві, де жила тогді моя сестра з семею В. М. П. В домі сі Шевченко жив рівно три тижні, в час свого остатнього приїзду на Україну.

В те літо сестра моя жила на самім кінці города, на Приварці. Не скажу, з чєї поради Шевченко прийшов до сестри наймати квартиру и просто попросив її „погодувати и попоїти ёго в довг“ (він тогді ждав якихсь грошей з Петербурга). Сестра моя недужа, и через те трохи чудна собі, згодила ся; її заняло як оригінально-типичний вид Шевченка, так и чудне прохане поета: „погодувати в довг“; але вона й не догадувала ся, кого бере на квартиру. Сестра моя дуже гарно вміла читати „Катерину“, „Наймичку“, „Тополю“, а делкі невеличкі думки знала на память: портрета Шевченкового вона з-роду не бачила, а сам Тарас не з-разу сказав, хто він такий. „Як бачите, чоловік собі,“ одвітував він; „ишов та ишов, бачу: хатина стоїть, не то панска не то мужича, біла, біла наче сметана, та ще й садочком обросла; а на дворі розвішано дітячі сороченята, сушать ся, та рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе; от я й зайшов, умовити квартиру“... Незабавом вияснило ся, хто се такий, и Тарас оселив ся у сестри, взявши невеличку комнатку з вікном у невеличкий але густий садок. Не минуло й тижня, як Шевченко став своїм чоловіком, не тільки з се-

стриними дітьми, але й з нею самою, зовучи її то тіткою, то дядиною. Швидко спізнав ся він и з сусідами, а особливо з сусідскою білоголовою дівторою, котра гуртом бігала за ним и кричала: „Дядьку! розкажи бо хоч одну ще казочку.“

Сестра моя чимало сміялась з Шевченкових причуд, а найбільше з його грошевих справ. Раз просить він у неї, щоб дозволила няньці Орясці разом з дітєкими сорочечками вишрати и його сорочки и хустки и позичила б йому 10 коп., „бо дуже-дуже треба.“ Сестра з великою охотою зробила и те и друге.

Оришка була проста людина з села и звала Шевченка „дядьком“; роздільюючи його хустки, вона запримітила два узлики; розв'язала один — там 25 карб. бумажка, розв'язала другий — там 3 карб. Шевченко вельми зрадів сій „находці“, але цілий день ходив потім якийсь замислений, усе придумуючи: коли він зав'язав у хустки ті гроші; та так и не згадав.

Сестра сказала йому, щоб він дав їй передивити ся усе його збіже; він згодив ся, кажучи, що „чого й сам чорт не знайде, те жінка відшукає.“ И справді „дядина“ знайшла в одній з його книжок дві бумажки: одну в 5, другу в 10 карб.; вони лежали під панером, у котрий була обгорнута книжка, щоб не розгубили ся листки.

З сих грошей Шевченко не схотів заплатити за квартиру, „бо то мабуть дурні якісь гроші, коли я зовсім забув про їх; а дурному дурна й дорога.“

Пробовали вговорити його — ні!.. дїдавшись неділі, він побажав зробити „знатное“ угощенє для сусідних дітєй, котрих було може з півсотні. Пішов він на базар и вернув ся відтіль пішки з повними руками узлів з усякими ласощами и играшками. Він так багато набрав усього, що на силу дійшов; увесь у поту, у куряві; бараняча шапка на потилиці, комір у сорочці розхрістаний; але не вважаючи на те, що втопився, він був веселий и радий. Дітвора трохи не збила його з ніг, халапючись помогти йому донести ласощі; але ж як прорвалась одна торбинка и покотилися з неї горіхи, а дітвора шарахнула вибїрувати їх, — Тарас так радів, що й сказати не можна!.. Двір посинали свіжою травою, а діти качали ся и грали ся припадаючи до трави. Тарас радів и говорив: „припадають, сердешні, наче до рідної матери, а подумаеш: из-за чого? из-за жмені горіхів!“

По обіді прийшла договорена Тарасом перекунка з візком, на котрому були яблука, грушки, пряники, булїки и буханці. „Угощенє“ зробили на вигоні, куди сестра випровадила усю компанію, щоб не пошкодили чого в саду и в дворі. Шевченко бігав, суєтив ся частуючи дітвору, реготав и спорив ся з хлопцями, котрі вимагали, щоб дівчатам давали менше ласощів, „бо вони плаксиви и смаркаті.“ — А зрєслі люде, що зійшлися подивитися на се „угощенє“, прямо и голосно говорили, що „отой старий (Тарас) мабуть божевільний.“

Тут додаю до слова, що Шевченко не любив чоловіка моєї сестри, и один тікав від другого. Поет не любив, що його господар „пан и урядник з гузиками“; а сестрин чоловік, хоч и поважав Шевченка jako поета, але ж не міг забути, що він „дєгтяр, хлоп“, а до того ще й

„з хлопськими звичаями и хлопською річю.“ Стрічаючись вони розмовляли тільки про погоду, про здорове, та про дорожню.

Шевченко завжди вставав з сонцем, „щоб бачити, як проспавються, як прошумлять „на добрий день!“ високі тополі, а пташки прощобечуть свій перший привіт ранку“. Молявся и вживався він на дворі и сам собі тгав з глибоченного колодізя „погожу“ воду. До чаю випивав чарочку горілки и заїдав її пшоном, котре завжди носив у кишені своїх штанів, „широких як море.“ Він говорив, що нема здоровішої закуски як пшоно; „бо воно и смачне и зуби гострить, тільки—хай Бог крпе! не на людей гострить зуби, а на мясо и на хліб святий и в животі вискрібає усяку нечисть, яка осідає в кишках.“ Чай він хоч и пив, але не любив ёго, шуткуючи, що чай зоветься „гербатом“, и хто ёго пє, той на старість горбатіє. Любимою ёго стравою був борщ заправлений пшоном и затовщений старим салом, гречані вареники з сиром и галушки, хотяй після вареників и галушок у нёго раз-в-раз була ала; од неї він гоїв ся пшоном, та „трошки горілочки“— „бо, говорив він, клин треба вибивати клином“. Він любив ще кавуну и сливи.

Завжди по обіді він пшов у сад, ляг під яблонею вверх лицем и голосно гукав до себе дітей „на розмову, покиль не засну, а як засну, тогді втікайте.“ Діти лазили по нёму, тербушили, смикали за вуси, одним словом він був задля нпх играшкою. „Кого люблять діти, говорив він, той значить ще не зовсім поганий чоловік.“ Далі Тарас засипав и страшенно хронів, діти зараз розбігались, знаточи, що тепер вже не до играшок, „бо дядько хропе вже, наче коняка... тікаймо, а то почне брикати ся!“ Проспавши „богатирским“ сном годин зо дві, Шевченко знов випивав чарочку и заїдав пшонцем. Отже ніхто ніколи не бачив ёго пняним; він за чаркою тільки був веселіший, більш говорив и шуткував, а ніколи прохав мою сестру, щоб заспівала ёму пісню про Сагайдачного, або „Чайку“. Слабе здорове сестри не давало їй виводити високих нот, але Тарас не вважав на се и говорив, що вона гарно співає. В такі години він не зводив своїх очей з сестри, з єї поблідлого, худого, морщиноватого и некрасявого лица. Часто він говорив їй, що коли б він був молодший, а вона хоч трошечки красча, то він закохав ся б у неї, за те одно, що вона так гарно вмєє співати народні пісні. — „А то вбачай. тітко, за правду погана ти, препогана, наче гріх.“

И дивую ся й тепер, що сестра ні капельки не ображала ся на такі речі, а тільки сміяла ся, слухаючи їх. „Мені від нёго усе було миле,“ говорила вона мені. „На нёго не можна було сердити ся; він, голуб мій, був такий хороший; такий гарний, привітний.“

В розкішні, темно-сяні, оксамитові українські ночі, Шевченко любив ходити по двору, по саду, трохи не до світу; він говорив, що „неисчислені зіроньки не пускають ёго у хату, кивають ёму, щоб він не спав, розуму и голови не просипав.“ — Звичайно він спав дуже мало.

Прийшли и ждані гроші. Шевченко де недантязма вірно розплатив ся з сестрою, не забув ні про одну услугу, котра була ёму зроблена кромі виговореного. Щедро обдарував служниць, а особливо „дурну“ голубку Оришку, що не вмєла грошей утаїти, а то б гарну

за їх одежу собі справила; та ба! щось таке перешкодило; сказано: у жінки більше серця ніж розуму.“

Сусіду-робітнику, котрий перебивав ся поденщиною и ходив Тарасови по горілку, він дав тільки гривеника, „бо потурав старому голову морочити.“ Задля сестри и дітей сам припіс з города коробку філ в 15 фунтів, „щоб ілі, та не кашляли.“

По од'їзді Шевченка сестра, єї діти и сусідня дівтора довго за ним плакали и скучали. За невеликий час усі вони так привикли до симпатичного автора „Кобзаря“, що вважали ёго, наче кривного свого; навіть апатична до всего куховарка Федора, котру Шевченко дражнив тим, що вона носить „влючки“ (начоси), сказала, що у неї „наче каміне навалило на серце, як поїхав дядько.“

Сестра моя мучила ся від страшенних болей у голові, а Шевченко раз-у-раз завіряв її, що через те у неї так дуже болить голова, що вона замужна жінка, а не завязус голови „як слід“, а „носить волося по пански.“ Щоб задовольнити поета, вона инколи вдягала на голову очіпок з кичкою, насовуючи ёго до самих брів, а зверх повязувалась квітчастою хусткою; поет хвалив її за се, а чоловік єї бубонів на неї.

Стахоє так, що мені не довело ся бути при останньому сестриньому недусі и закрити їй очи; але мені розказували, що вона в останні часи свого життя дуже жалкувала, що „дядько“ попередив її на той світ, а то б вона звістила ёго про свій недуг, про свою журбу-тугу, и певно він приленув би до неї и втішив би її: „або розвеселив би мене, або довів би до сліз; чи сяк чи так, а мені при ёму було б лучше, він такий добрий, такий любиймий був.“ Завжди сестра говорила мені, що коротке пробуванє у неї в домі Шевченка було золотим промінем сонця в єї житі...

С. Крапивина.

КРИТИКА.

Збірник творів Єремії Галки. Одеса 1875. Стор. 114 + 85 + 30 + 127, в 16. частку аркуша; ціна 1 руб. 75 коп. сріб. = 3 гульд.

I.

Аж ось! на-сиду то прокинудась п Одеса п, прокинувшись, подала світови твори Єремії Галки. И за те спас-біг! все ж таки красче, ніж так спати байбаками, як спить Полтава, Харків, Чернігів и т. д. Але Одеса, яко місто кузнецьке, не могла и в розповсюджуваню літературних творів не вказати своєї комерческої, баришницької вдачі. Не знаємо, хто видав твори Єремії Галки: чи який з одеских книгарів, чи хто з одеских українофілів, коли вони там водяться, але не можемо не зробити видавцеві докору, що виданє ёго бє на великі бариші. Прирівняйте одеске виданє до кївських або до наших львівських, и ви згодитесь з нами. Возьмім приміром кївське виданє комедії „На кожумяках“: напечатанє воно на семи аркушах и коштує 25 коп. Папір и в

київським і в одеським видано однакової доброти, а тим часом у продажі аркуш київського видання йде 3 $\frac{1}{2}$ коп. а одеського більше ніж в-двоє — 7 $\frac{1}{2}$ коп.; судячи по київському виданню, „Збірникъ творівъ Єремїї Галки“ треба б продавати не дорожше 75 коп. — а продася він більш ніж в-двоє: по 1 рубл. 75 коп. Нам ще здається, що й папір и друк певно в Одесі дешевші ніж у нас у Львові або у Кїєві. Конечно, що коли „Збірникъ“ видано яким-будь одеським книгарем, то се не диво, що він забажав и книжку прирівняти до всякого инчого краму: и в Кїєві є такі спекулянти. Справді: коли в Одесі Жиди и Греки беруть по 50—75% баришів на пшеници, так чом же не йти слідом за ними и одеським книгарям? Вважати ж книжку за що инче ніж купецький товар, Одеслянам певно що якось ніяково! та-ж єсть на Україні и приєдлівє таке: „привикне, кажуть, собака за возом, так и за саними біжить.“

Другий докір ми ставимо одескому виданню за ёго правопись. Чудне, справді, діло! більш 15 літ ведєся на Україні турбация про правопись, и ніяк люде не то що не змовляться, щоб однаковою правописою писати, а навіть не хочуть чи не можуть зрозуміти, що кождий видавник видає книжку не задля себе, а задля усіх письменних людей. Чи вже ж такі усі письменні люде повинні знати правопись кожного автора або видавця? Глум и сміх!.. И доки у нас панувати-ме отсей гідкий „сепаратизмъ“? Сидять де небудь у Тифлісі Прохор Данилевский и „стрікує“ свою правопись, а там у Таганрозі якась Соколовска назбирає пісенітницї и видає „своєю“ правописою; у Єлисаветграді! покажуться твори Грінєнка — и знов инча правопись!.. Правду покійний Котляревский сказав, що: „Всякому городу свій нрав и права — Всяка пмісь свій ум голова.“

И видавець „Зборника творівъ Єремїї Галки“ бажав засвідчити, що и ёго голова має свій розум, а задля того мабуть не стало у него сил викинути той нещасний з, за котрий колись у Петербурзі стояла „троянска війна“, а котрий у нас в Галичині и доси так багато має вірних своїх лицарів и горячих оборонителів...

А може знов и те, що одеський видавник боявся, щоб ёго не вважали в Росії як сепаратиста російского через те, що в російській літературі уживася всюди з. — отже щоб не видавати з себе „сепаратиста“, треба й собі вживати з. Не гадайте, панове, що ми шуткуємо! біг-ме ні!.. у Полтаві є один товарищ прокурора, родом Болгарин, вихованець Московского університету: сей „Славянин“, трусячи торік одного Українця, забрав нашу „Правду“ и давай доводити, що „Правда“ часопись сепаратистична, через те що „не уживає з... Так точнісенько було у нас в Болгарщині,“ доводив брат-Славянин; „спершу залишили букву ъ, а з сего й дійшли до політичного сепаратизму, виховавши за 10 літ без букви ъ нове покоління!“

Чи сяк чи так, а ми ще раз радимо усім нашим писателям и видавникам, щоб кинули кождий свій „сепаратизмъ“ и держали ся якої будь, хочби в загалі й російскої, аби тільки одної правописи.

II.

Збірник творів Єремїї Галки складає ся з двох частин; у першій три драматичні твори: драматичні сцени „Сава Чалпій“, трагедия „Пе-

реяславска ніч“ и сцени з народнїї казки „Загадка“; в другій части коротенькі поеції. Усі твори Галки (давній псевдонім М. И. Костомарова) являють ся на світ не в перше: деякі з них були напечатані літ 30 або й більше назад, инчі з поезій друковали ся в „Основи“, а „Переяславска ніч“ вийшла и у Львові. Отже не вважаючи на се, ми з тим більшою радістю витаємо „старі“ твори славного автора „Богдана Хмельницького“ и инчих. Для кожного чоловіка вельми принятно дивити ся на свіжі молоді сили и ширість молодців; а ще несказано більше принятно бачити, коли між кучерявим парубоцтвом біліє сивий вус чоловіка, котрий літами и тілом дід, а духом, гадками и ідеями такий же молодець, як и оті кучеряві, румяновиді двадцятипятиліткі! До табору людей, що не старіють духом, гадками и ідеями, що не перескакують з одного табору в другий, належить високоповажний Єремія Галка. Зрівняйте ёго перші твори, поміщені в теперішнім збірнику, з остатніми, приміром хоч з „Кудеяром“: и ви примітите, що яким був Галка у 1845 р., таким він лишив ся и в 1875; ні сердечне лихо, ні душевні тревоги, ні недоля, ні неволя, ні проневірство „приятелів“ не скрутили ёго міцного морального організму. — Коли про Галку не можна сказати, що він „esse homo“, то до нього як раз приходиться слово „се есть столбъ и утверждение истины.“

З того часу, як Галка в-перше виступив на літературну ниву, чимало минуло віку; чимало води сплило, чимало Галчиних ровесників и союзників пішло „в велику дорогу“ на той світ; чимало на Дніпрових хвилях сплило людей (хоч и против води) у те болото, де люде живцем гниють; ще більше людей ступило тою тропою, котра хмарами проневірства и лакейства доводить до „карьеру“; и в наш час здає ся з усього Галчиного — не тільки товариства, а навіть покоління — Галка стоїть самотою и стоїть на тих самих підвалинах, на яких стояв и з молодю. Ми певні, що й на дальше він не зверне з свого простованія, и не раз и не два принесе ще свою цінну лепту на жертвенник науки и літератури; не раз ще ми почуємо ёго слово — слово историчної правди; а перш усього бажаємо, щоб швидче довів до кінця свою руску историю в життєпєях єї діячів. Ждемо її, як голодний хліба...

III.

Драматичні сцени „Сава Чалий“ зложені з пяти дії; у кожній дії кілька одрубних сцен. Драма зложена на основі народнїї пісні про Саву Чалого. У першій дії кілька козацких старшин: Петро и син ёго Сава Чалиї и инчі та кілька козаків сидять на траві и кружальють горілку, мед, пиво; то Чалий могорчить їх. Іде весело розмова, сміх, гомін, а далі починають згадувати про козацке жите, про недолю и неволю України (діє ся в 1639 році), и розмова становить ся невеселою, сумною. Петро Чалий скусно наводить річ на те, що все лихо на Україні від того, що не має гетьмана; „а якби у нас гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки повибивали“, додав старий Чалий. Козаки заворушили ся, щоб зараз вибрати гетьмана, и вибирають Петра Чалого: він змагає ся. Один з старшини, Гнат Голий, говорить, щоб ви-

брати гетьманом не Петра, а спна ёго Саву; на ёго річ старий Петро говорить, що син ёго, „хоч и хоробрий, та ні!.. не можна! норов у ёго не такий.. ні! ні!“ — Сава и Голий зараз після сего пішли, а кокаки вибрали гетьманом Петра и идуть у Трахтемирів. Сава образив ся, що ёго не вибрали, и збирає ся „йти блукати по світу“; але другака ёго Гнат Голий дає инчу пораду и підбиває Саву йти до Конецьпольского, від котрого й показує Саві лист. Сава довго думає, далі рішас ся. „Коли Сава не гетьман,“ каже він, „то хай він не буде и той, про кого пісні співають! хоч и супротив батька піду, та за діло! нехай так не робить. Хоч и Ляхи нарікуть, та зрадником не буду, упрять дістанє ся послужити рідній Україні.“ Тим часом у Трахтемирів козаки на раді вибирають гетьманом Петра, аби тільки вів їх „від Чигирини на Ляхів.“ Після сего Сава ще більш розжєврив ся „або до Конецьпольского, або топити ся!“ — „На що топити ся,“ говорить до нєго Голий; „Конецьпольський ще й провозатого дає тобі“ — и справді являє ся польський офицер Лишецкий, гонцем від Конецьпольского.

У другій дії Катерину, дочку вдовину, сватає Гнат Голий. Катерина душою и сердцем кохає Саву, але, боячись матери, згоджує ся стати в парі з Голим, як верне ся він з походу. Як оєв приходить до неї Сава, каже їй, що він піде у ляцьку землю; Катерина відповідає, що готова за ним хоч на край світа. Сава цідує її, обнімає, а тут входить у хату Катеринина мати; напускає ся и неї и на Саву. Катерина и Сава признають ся, що кохають одно другого; мати вислухавши їх каже: „про мене так хоч зараз до вінця.“ —

Нова сцена: козаки вернулись з походу, а з ними й Петро Чалий; він довідує ся, що „Сава оженив ся з Катериною и поїхав.“ От Сава и в Немирові. Конецьпольський наділив ёго хутором: „живи, Саво, та служи нам!“ и „будеш українським гетьманом;“ — „тогді, каже Конецьпольський, сподіваюсь: унія ежє возьме своє!“ А Сава при сім слові тільки косо глянув на нєго, та промовив: „унія!“ — и пішов.

Одначе Гнат Голий зарік ся помстою Саві за те, що сей взяв Катерину, и от як у Трахтемиріві (діл 3-я) козаки, знов збираючись у поход, стоять собі на майдані та розмовляють, Голий пророкує, що буде велика біда „від одного зрадника! Від тої гадуки, що, мовляли, я у пазусі нагрів. Від Чаленка“, котрий „зазнав ся з Ляхами та з Конецьпольським на нас усіх тепер лихо замишля;“ при сім слові Голий показує лист, присланий буцім-то Савою до нєго, зовучи и ёго, Голого, на послугу Ляхам.

Далі Голий оббріхує кругом Саву, а про Катерину говорить, що вона відьма. Козаки підіймають ся на диби, щоб покарати Саву. Приходить Петро, довідує ся про се и просить, щоб не вбивали ёго Сави. „Не вбивайте мого спна,“ просить він козаків. „Коли вже він став такий зрадник, він покається! поїдемо до ёго! він посоромиться батька. Він таки наш чоловік! він у мене один; у мене ні роду більш, ні племеня.“ По довгих просьбах козаки згоджують ся не вбивати Чаленка; гетьман піде до посланців, що прибули з Запорожя, а Голий починає знов коверзувати и перетягає знов на свій бік козаків, умовляючись, щоб у вечері їхати в Немиров и покарати и Саву и Катерину.

В четвертій дії Конецьпольський частує Саву добрим вином и показує ёму грамоту від короля, котрий нарік Саву гетьманом. Конецьпольський вимагає, щоб Сава заприсяг на вірність служби королеви и що з усеї сили буде унію на Україні вводити. — „Ні, пане!“ каже Сава, „я своєї віри не зрадник! цур тому й гетьманству! моя віра мені над усе дорожша.“ Конецьпольський загорів ся, вилаяв Саву „хлопом“, похваляється, и те й друге, далі починає лебезовати з Савою. Як ось прибігає Савин джура Хомка и оповіщає, що „біля Савиного двору блукають козаки, усе визирають з-за лісу.“

— „Послухай Саво!“ каже Конецьпольський, „у мене є війська доволі! положу на тебе милость, тільки змовимось! *(ласкаво)* Ну, Саво, на уговор!“

— „Ні, пане! твоя воля! сего не буде.“

— „Що ж! ти пропадеш! тебе забють! Хоч ти й проситися-меш, так не змилюються!“

— „Пробитися мені шкода! Я умру, яким уродився. Ні до кого у вік свій не вклоняв, так и перед смертю не поклонюся.“

— „Пронадеш, Саво! краще підпишись отут, та иди собі з громадою.“

Але ні! не такий Сава Чалий, щоб пішов ворогом супротив своєї віри п України. Сава не влестив ся ні приманками гетьманської бурави ні похвалками Конецьпольського. Сава йде до дому. Ёго стрічає Катерина, уся в слезах (дія пята). Приходять до Сави козаки ёго старі товариші; після короткої розмови кидають ся на Саву и вбивають ёго. Прибігає Гнат Голий и каже до Катерини:

— „Катерино! будемо любитися!.. я тебе обороню!“ Катерина бє ёго кулаками. Голий ніби падає и говорить: „Ох!.. відьма!.. не здолю!.. пропадаю!“ — Козаки колють Катерину. Савин джура Хомка вхопив маленького Савиного сина и втікає з ним; декотрі козаки побігли, щоб дігнати джуру, аж ось входить Павло з козаками и Лисецьким, и джура вертає з дитиною. Лисецький розказує, що Сава не був зрадником, що дійсний зрадник Гнат Голий. Голий одрїкаєся, каже, що Лисецького не знає и ніколи не бачив. Лисецький уличає ёго лїстами, Гнат винить ся и просить ся — Павло кинув ся на нєго и заковов.

— „Обніс, сучий син! неповинних,“ говорять Степан. „Ох! покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! що ми ёму и казати-може?“

На сі слова вбігає гетьман, Петро Чалий, и несамовито кричить. Козаки стоять мовчки и потуляють очи в землю...

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— „**Заджумлєныхъ батько.** *Поема* Юлія Словацкого. *На рускій языкъ переложивъ* Иванъ Верхратскій. Ціна 20 кр. а. в. У Львовѣ, 1876. Накладомъ переводця. Зъ типографіи Ставропільського Інститута.“ 32 стор. XII-ки. — В переднім слові каже п. И. В., що „коли

важійші твори нашого генія Т. Шевченка вѣдь польскихъ писателѣвъ вѣстали сѣ залюбованьемъ переведеніи на языкъ польскій : у насъ досѣ мало переведено творѣвъ первѣйшихъ представителѣвъ литературы польскои. А вжежъ часъ-пора и намъ ближе познакомитись сѣ творами вѣщунѣвъ иншихъ литературъ, а передовсѣмъ литературъ славянскихъ“. . . Гадка тая добра, як и добрий вибір предмету, бо Оґіесъ за-дѣмюиушъ Словацкогo одна з найкрасшихъ перел польскої літератури. Переклад мусимо такожъ назвати удачнимъ; особливо мусимо похвалити, що п. И. В. замість 11-складного римованого вірша польского уживъ 5-стопного ямба неримованого. Для тихъ, котрі не читають Словацкогo в ориґіналі, як и для всіхъ любителівъ рускої літератури перша проба перекладу того знаменитого польского поета буде дуже пожадана.

— Недавно видав Пол.-зах. відділ цїе. росс. географичного Товариства (в Києві) діло *Григорія И. Курчанка „Нѣкоторыя историко-географическія сѣдѣнія о Буковинѣ.“* Містить в собі окрімъ обширнаго описанія Буковини и її руского народонаселенія єще карту Буковини, картину з тинами и костюмами рускихъ селян в Буковині и 400 пісень буковинско-русского народа, зібранихъ авторомъ в рїзнихъ селахъ північної Буковини. — Можна купити у автора (Wien, III., Beatrixgasse. 16. B., 2 St., Th. 10) — по зр. 1.50 без пересилки, зр. 1.60 з пересилкою.

— *Лира.* Соч. *Малаяревского.* Київъ, 1875. Маленька ся книжочка містить в собі девять лиричнихъ поезій глибоко-журного и бездонно-беззмісленного тону. Візьно п. Малаяревському забавляти подібними віршами почитателівъ свого таланту, коли б які найшли ся, але все таки годилось би було мати хоч трохи пошанованя для друкованого слова, щоби не друковати такої нісенітницї та ще до того й неприличної.

(З „Киѣвск. Телегр.“)

— **Нова граматика руского языка.** *Gazeta Narodowa* пише: „О. Малиновскій, парохъ в Коморникъ в Познаньскім, нині вразъ з Мікросічехъ безперечно найзнаменитшій славянскій філологъ, скінчивъ вже „*Gramatykę języka ruskiego*“ в порівнаню з польскимъ и великорускимъ язикомъ. Він уложивъ її в польскімъ язиці, переважно на підставі граматикъ д-ра Осадці, и шукає теперъ накладця. Гадаємо, що хто небудь з Львівскихъ книгарівъ або й котре небудь з нашихъ місцевихъ товариствъ повинно взяти на себе виданє тої граматики. Пише намъ оден з знателівъ, що зі всіхъ граматикъ руского языка *Gramatyka o. Малиновского* є безперечно най-лучша.

„Мусимо при сій нагоді упінути ся о скорє виданє граматики старославянского языка написаної о. Малиновскимъ. Рукопись сєї граматики набув книгаръ в Познаню Жунаевскій, але ще не розпочавъ друку... Довосять намъ такожъ, що знаменитшій сєй учений, котрий сліпаючи надъ книжками сгративъ очі, постановивъ написати словарець коренівъ всіхъ славянскихъ язиківъ, т. є. *Radices linguarum slavicarum*, бо Мікросічъ видавъ тільки словарець коренівъ старославянского языка...“

До сихъ слівъ *Gaz. Nar.-oi* ми з своєї сторони маємо додаткъ, що, хотя не зовсімъ згоджуємо ся з єї поглядами на наукові праці о. Малиновского, дуже раді були би-смо, коли б сго *Gramatyka języka ruskiego* могла якъ найскорше світ побачити; може й буде з неї яка користь для науки граматики нашого языка.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що нас коштує проінація?

(Кілька цифр до виясненя народної нужди в Галичині.)

(Конець.)

V.

Вернім ся ще раз, вже послідний, до цнѣр. Скільки проінація коштує цілий край, яко економічний організм, ми бачили в попередних уступах. Скільки для сільського народу вона через свій продукт: пшениство, приносить шкоди моральної, об сім не треба и говорити, а ся моральна шкода не дасть ся оцінити ніякою цифрою, хочби ми ужили до сего арифметичну фантазію тих, котрі назначали военну контрибуцію Франції. Але скільки вона наш нарід коштує матеріяльно (и безпосередно), се можемо облічити, и я попробую се зробити в приближній цифрі, на скільки, розуміє ся, маю певних дат під рукою. В Галичині було, після п. Лісна, в р. 1869 оподатковано 7,313.443 відер — не горівки, але т. зв. затіру*), значить, після виясненя даного

*) Для полегненя читателів подаю, що „затіру“ (Maisehe, zacier) — се тая кваша, котра робить ся через розроблене бараболі (ячменю и т. п.) з теплою водою и зачинює ся головоницею (родом дріжджа). Дюперва з того закислого затіру дестильює ся оковита. Затіру той же перед дестильациєю студить ся и кипєє в „заквасній кадці“ (Gährbotlich. kadź zacierna), и тут его трафляє податок, а то тим способом, що ще перед гіркую горівки, се-б то як горальня ще не робить и кадка порожна, вимірюють кубічний обєм (зміст) той кадки. Знаючи зміст, беруть з него половину, и від той половини змієгу вимірюють податок за один день (добу). Так, як фінансова адміністрація о кожній горальни знає, в котрім дню вона кампанію розпочала, и в котрім її має скінчити, то вже її сама потому обраховує, скільки горальня виробить за той час затіру (а взгляду горівки); вона погрєбує тільки виміреній (на відра) зміст кадки помножити числом днів. Примірем: кадка має цілого обєму 50 відер; з того одна половина вольна від податку, отже скарб приймає 25; кампанія починаєсь 1-ого а кінчить ся 30-ого цвітня, отже триває 30 день; то адміністрація скарбовоа лічить (приймаючи одну гірку горівки на добу) 25 відер \times 30 = 750 відер затіру виробила горальня в сій кампанії, и від тих 750 відер вимірює податок. На се именно треба при моїй рахубі памитати, що до податку бере ся тільки половина одної гірки на добу; отже, коли вище сказано, що в кампанії 1869 було оподатковано 7,313.443 відер, то після сказаного, вже після відомости самої адміністрації, було вироблено затіру два рази тільки, се-б то 14,626.886 відер затіру; а крім того — без відомости адміністрації без ліку, а що найменше два рази тільки. Бо адміністрація узнає, и після устави не може приймати більше, як) оди у гірку на добу. Між тим загально змістно, що горальні з добримй апаратами (а кожний властитель гримає дєбри, за для значних користей) зановиують кадку и голять горівку два и більше

в примітці, вироблено в Галичині дійсно оковиту (круглим числом) з 29,000.000 відер затіру. Корець бараболі дає в галицьких горальнях 3 відра затіру, а з того 18 мас оковити (сили, після алькоголометру Tralles'a, 80°); значить, з одного відра затіру дестилує ся 6 мас спиритусу 80° Tralles. Після того рахунку вироблено з вище поданої кількості затіру — 174 мільонів мас оковити 80-степенної, або (41 мас = 1 відро) 4,243.900 відер 80° Tralles. З тої всієї кількості нічого не вивезено з краю, бо противно, як ми бачимо, до Галичини привозить ся ще, по відліченню всего вивозу, netto 48,697 сотнарів цювних, або (1 сотн. цл. доброї оковити = $1\frac{1}{15}$ відра) 51,943 відер доброї оковити, силп до 80° Tralles, бо тільки така привозить ся з далека, з причини легшої ваги а більшої цінности. Обі ці суми разом консумують ся в Галичині. Однакож ми тільки першу берім в рахунок; друга ціла — нехай що уживає ся до инчих цілей, як до фабрик, до підзалу, до ламп и т. п. Відлічім дальше з всеї суми продукваної в р. 1869 горівки суму 643.900 відер на прочих 14% несільського, а властиво нерільничого населеня. Последня сума сьть теж більше-менше 14% від поданої вище загальної річної продукції, а навіть, за для заокругленя цифер, взяли-сьмо трохи надто. Лишаєсь нам кругло 3,600.000 відер оковити, о котрій можемо з чистою совістю сказати, що вею її випили в однім році сільські консументи виключно. Се було в р. 1869, з котрого маємо певну дату в скількості оподаткованих відер затіру. За инчі роки не маємо такої дати, але, маючп за кілька других років цифру податку консумового (акцизи) від горівки галицької під рукою, можемо з них легко такі самі дати добути. Той податок виносив в р. 1869 від поданої вище скількості (7,313.443 від.) оподаткованого затіру, лічивши 42 кр. податку за відро затіру, 3,071.646 зр. В р. 1861 виносив той податок 2,887.704 зр., в р. 1871 — 2,430.024* зр., в р. 1873 — 2,211.865, в р. 1874 — 2,476.890 зр.** — Як бачимо з порівняня сум податку, продукція в р. 1869 була из всіх тих років найвища, в р. 1873 найнища. Задля того пересічна цифра межп сумами продукції тих двох років подасть нам найвірнійшу, певну цифру пересічної річної продукції, взглядно консумції горівки. Поділивши цифру податку з р. 1873 — 2,211.865 зр. через 42 кр. (податку від 1 відра затіру), дістанемо 5,266.345 відер опо-

разів на день — другий раз вже без порахованя через адміністрацію и без оплати податку. Таким чином в р. 1869 за відомостю адміністрації и оплатою половини податку вироблено затіру 14,626.886 відер, а за відомостю адміністрації чи без відомости — але без нарушеня принципів податкових — вироблено других 14,626.886 відер, отже разом 29,253.772 відер затіру на оковиту. Окрім того діють ся ще безчисленні нарушеня устави, т. е. гінки перед або по означеній фінансовому зарядови кампанії; одні з них адміністрація захоплює и карає, але більша часть, як се в світі діє ся, лишаєсь невідкритою, и тих двох родів продукції ми не можемо брати в рахубу, хоч и тая горівка, ролуміє ся, продає ся и пие ся. Я рахую отже тільки тих легальних и півлегальних 29,000.000 відер.

*) Dido: die Reform der dir. Steuern. III. Stat. Tabell. Wien 1874.

**) Ergebnisse der Verzehrungssteuer im J. 1874. Wien 1875.

даткованого затіру, а властиво — після поданого поперед виношення в примітці — дійсно виробленого затіру 4 рази тільки: 21,065.380 відер, а лічивши тою самою, що поперед, метою — 3,082.738 відер оковити 80° Tralles. — Відлічивши, так як передше, троха більше як 14% на інших консументів, лишає ся сума мінімальна 2,600.000 відер оковити, котру в р. 1873 дійсно вишили сільські консументи. З порівняня тої суми з сумою вище за р. 1869 добутою, дістасмо пересічну річну консуміцію **3,000.000** відер оковити 80° Tr., викладаючи для заокруглення ще 100.000 відер з рахунку, так як при таких великих сумах тая скількість становить незначну різницю, а нам ходять о найшвейший, хочби мінімальний вислідок.

Ціна оковити в гуртовнім гандлю хитає ся в Галичині межі 12 зр. до 25, а доходить иногді навіть до 35 зр. за одно відро (по 41 мас) 80° Tr.*) — Приймивши найнизшу ціну, вартість поданої оковити винесе кругло 36,000.000 зр. річно, розуміє ся в гуртовнім гандлю. Послідні два слова підчеркнув я, бо на се треба вважати добре. Ціна 12 зр. до 25 зр. натує ся Львівскою гандлевою камерою; значить вона відносить ся до товару, котрий иде за границю, купує и продає ся в великих масах на вивіз або спекуляцію, отже що найбільше до тых 51.943 відер, котрі ми викинули з нашого обрахунку. Між тми тми 3,000.000 відер, котрі нас тут найбільше обходять, переходять инчу, звісну дорогу, заким дійдуть до наших консументів. Всю ту оковиту купують гуртом арендарі від продуцентів, и тут вже подана вище ціна підлягає звишці, бо, як знаємо, пропінация виключає під певним взглядом и тут всю конкуренцію: арендар обовязаний контрактом всю оковиту купувати у свого властителя пропінации и у нікого иншого; значить продуцент односторонно може назначувати ціну своему продуктови, и вже зовсім не потребує тримати ся ціни готованої на Львівскім ринку. Звишку ту означити певною цифрою годі, — а впрочім вона для нашого рахунку менче важна, для того її тут поминаємо, приймаючи за факт, що всю призначену для сільскої консуміції скількість оковити набувають шинкарі по звичайній ціні гуртовній. — Випускаємо дальше з під ширшої розваги той фактичний стан річей, що між властителем пропінации и консументами стоить не оден посередник — арендар (шинкар), а два або три, бо звичайно властитель випускає окремо свою горальню в посессию, а окремо другу часть свого права: вишинк — арендареві (пропінаторові), котрий знов часто від себе випускає пооданокі шинки в під-аренду. Ми приймаємо стосунок найменче скомплікований — одної тільки аренда вишинку.

Досить розважити ті всі кошти и заходи, які поносити мусить арендар тої части пропінацийного права, щоби врозуміти, на скілько, при истнуючім монополю пропінацийнім, ціна продукту з гуртовного гандлю мусить на селі в дрібній продажі подорожити, коли б навіть ті посередники були идеалами безкористности, а не звістними галицкими арендарями.

Сума 36,000.000 зр. репрезентує капітал, котрий арендарі через рік сукцессивно вложити мусять на закупно оковити: Т. е. властиво

*) Тепер н. пр. відро стоить, після Gaz. Lw., 13 зр. до 13 зр. 50 кр.

треба зараз для докладности додати: вкладають его консументи, бо цілу ту суму вони остаточно заплатити мусять. Арендари видають з власного маетку на закупно тільки певну часть тої суми дійсно, т. зв. в гандлю капітал оборотовий. Зваживши однакож, що оковита продукує ся не через цілий рік тягом, а через менчу половину року, отже що кушці (шинкарі) нараз більші запаси мусять набувати на час від одної кампанії до другої; зваживши далше, що проінация в господарській системі наших панів єсть тим жерелом, котре ім найбільші ресурси в готових грошах и на певний час достачувати мусить: то можемо сміло приймати, що той капітал оборотовий мусить бути досить значний, и допустивши навіть значне хіснованє з кредиту при закупні, рівнати ся мусить що найменче четвертій части цілої річної продукції, отже виносить коло 9 міліонів зр. Той вложений капітал мусить арендареві нести нормальний краєвий процент, котрий, як знаємо, виносить в тих сферах від 50 до 100%.

Таким чином окрім 1) гуртовної ціни продукту 36,000,000 зр. мусять консументи далше оплатити що року 2) процент від вложеного шинкарями готового капіталу около 9-міліонового, в високости, котру нехай собі облічать самі читателі. На сім не конець; ідім далше: 3) річний чинш за чисте право проінаційне, котрий арендарі платити мусять а в консеквенції відбивати на консументах, виносить, після обліченя соймової комісії проінаційної, 3,756,000 зр.; 4) як вже подано вище, є в Галичяні шинків проінаційних 18,700, отже стілько також и шинкарів, платячих від шинкарства податок заробковий и доходовой; найнижший податок заробковий на селі виносить 2 зр. 10 кр., доходовой 70 кр., разом на одного шинкаря 2 зр. 80 кр. — що на усіх винесе разом 52,360 зр. найменче річно*). 5) Чинш за віднаєм шинків (будинків), котрий в поданім під 3) чистім чиншу проінаційнім не містить ся, лічивши за кожний шинок найменче 20 зр., винесе на рік 374,000 зр. 6) топливо и освітленє шинкової світлиці, — удержанє хоч одного водоноша чи грубопала, — річна страта в потовченім начиню шинковім, оплаченє певного чоловіка до шинкованя в субота и жидівські свята — те усе можна лічити найменче на 30 зр. на кожний шинок: винесе разом 561,000 зр. — Не запускаючись вже в дальший обрахунок, скілько арендар за вложені готові суми під 3) до 6) (окрім звороту капіталу) проценту відбити собі мусить, спомнемо ще оден рід коштів, котрі на перший позір менче важні, але в дійсності становити мусять також важну рубрику в шинкарскім рахунку. Я маю тут на думці 7) час и труд арендаря страчений по-за шинком и задля функцій, котрі з шинкарством не мають властиво ніякого звязку, але у нас з понятєм арендаря так тісно сполучені, що без них він не дасть ся и помислити. Арендар виповняє передо всім всілякі функції банкерскі для свого пана — особливо в тих злучах, де ходить о виплати дрібними грішми; звістно приміром, що майже загално робітники при двірскім господарстві відсилають ся з „квітками“ (чеками) на денну або тиждєну заплату до шинкаря під

*) Податок заробковий и доходовой від горалєнь, так само як податок консумовий (акцїза), містить ся вже в ціні гуртовній продукту.

позором, що в дворі „нема дрібних грошей“.*) Він (арендар) побіч того займає ся наймом робітників для пана; яко муж довіря посередничить в ріжних гандлєвих интересах, як продаж лісу, збіжа; иноді яко тайний совітник мусить в важних и делікатних справах служити своему панови своєю доброю радою и своїм досвідом; яко директор поліції має собі поручений дозір над селом и мусить здавати справу з пануючої опінії громадскої и повітової, доносити о всім важнійшій, що сталося в селі, на повієтві, в сусіднім містечку; наконець яко муж в селі впливовий и добрий оратор а притім сам оден маючи можливість хіснувати з безграничної вольности слова на сільскім форумі романум, значить в своїй коршмі, служить яко неоціненній, найголовнійший агітатор при виборах до ради громадскої и повітової, до сейму и ради державної за своїм паном або кандидатом его партії.**)

Хто, так як наші читателі, знає, як дорого люде жидівскої нації цінять свій час и труд, той мені не закине, що трачу стілько слів на вилічуване таких побічних функций арендаря; він ті функции виповняє по-над писемні вимівки контракту, и звичайно — безплатно, значить за все те він відбиває ся на ціні свого товару, за все мусять ему заплатити консументи пропінацийної горівки. Нехай впрочім усе сказане буде слазбим причинком до характеристики моральної сторони нашого предмету.

В тих всіх коштах, котрі ми переглянули висше, маємо кілька цифер певних, делкі непевні але до правди близькі, инчі навіть в при-

*) Мимоходом сказавши сьє се спосіб виплати, який - з цілого цивілізованого світа — ще тільки в Галичині и в полуді. Росії вважає ся досить „шляхетним“. В Німеччині, Франції, Англії — де фабриканти, не маючи пропінаций, удержували при фабриках склепи віктуалів (Грайслерні) в тій самій цілі, щоби зароблений гірко гріш, виплачений робітникови з одної кишені, вертав ся назад до другої — агітація товариств робітничих и газет зробила вже своє, и або самою силою публичної опінії відстрашила фабрикантів від такої поганої експлоатации, або дала початок до відповідних рестриктивних заковів державних. А преці що гандель віктуалів, то не вишник горівки. Скілько то порцій горівки вививавсь на силу тільки для того, що арендареви нестало ніби то 2—3 крейцари; — а скілько имагінарних, будім-то давніше кредитованих порцій вишлачуєть тільки тому, що арендар на підпорі своєї претенсії тримає добрий аргумент в руці — тижневий заробок поневольного довжника.

**) До сего, хоч се и так річ звісна, прошу порівнати польську комедию: „Gnatyuka“ (St. Kozłiana) и — не дивуватись, що в серіозній справі цитую вже другий раз за свідка поезію. Але поезія бере свої типи з життя; тим більше ж польська поезія, идеалізуюча в загалі аристократичні и шляхетські инстинкти и обяви своєї раси, може бути покликана яко ретельний свідок в тих рідких злучах, де вона мимоволі, иноді безнамірно, рисує відворотну сторону шляхецкого життя. Коли б се не було вже троха анахронізмом, то я би тут додав ще, що арендар иноді має також обовязок тратити свій цінний час на політичні дебати з паном, як се би можна вносити з гарного віршу Ленартовича чи Сирокомлі під написом: D. O. M. (посмертна епітафія):

„Bił chłopów pałką,
Poł gorzałką —
— — — — —
— — — — —

Miał arendarza,
Z którym rozważa:
Czy będą wojny,
Czy czas spokoju?

ближню не означені; на всякий спосіб, сума, яка би з них дала ся облічити, вишла би дуже висока. Мп для нашого мінімального обрахунку мусимо шукати инчої, певнішої дороги. Тут досить буде розділити подані кошти на 3 групи и поставити таку тезу, котра, здає ся, не стрітить ся з ніяким розумним запереченем, бо впливає з самої натури річи. Всі суми и кошти під 1) до 7) заплатити мусять (се факт, а не гіпотеза) в останній лінії консументи горівки, се-б то наш сільський нарід, купуючи в шинку горівку — або на відворот: арендарі всі ті суми що року видобути мусять від наших селян, продаючи їм а) в дрібних частях (на тарці и кварти) чисту оковиту; б) в дрібних частях (на кварти и кватирки) добру горівку, т. є. оковиту розпущену нормальною кількістю води; в) в дрібнім вишинку (на порції) шумівку останнього роду, т. є. розпущену водою в такій кількості, яка вже не стосує ся до ніякого алькоголометра, а тільки залежить від більшого або меншого степеня пливости консумента. Здає ся, що не помилилось дуже, коли приймемо, що з шинкарського зиску на продажі чистої оковити оплачують ся по часті суми під 1) до 3) або п 4); з зиску на дрібній продажі доброї горівки кошти під 4) до 6) и по часті також и попередні; наконєць кошти під 7) подані вертати ся мусять з продажі тої води, яка додає ся до горівки по-над звичайну міру.

Так як чистої оковити продає ся в дрібних кількостях найменше, доброї горівки здає ся найбільше, а підлої не багато, так що сума и зиск з першої и останньої більше-менше вирівнують ся: то загальний середній зиск шинкарський означити би можна найдокладніше, коли би-сьмо всю вироблювану річно оковиту зредуковали на „добру горівку“, знаючи, розуміє ся, ціну такої горівки (сила до 40⁰ Гг., се-б то оковити розпущеної рівною кількістю води). Приміром: відро оковити (80⁰) стоїть в гурті 12 зр.; відро оковити дає 2 відра доброї горівки (40⁰); кватирка такої горівки стоїть в дрібнім вишинку, допустім, 6 крайцарів; кватирок иде на масу 5¹/₂, або на відро 225¹/₂, а на два відра 451. Помноживши се останнє число ціною одної кватирки, дістанемо шинкову ціну двох відер доброї горівки, а з порівняннн тої ціни з гуртовною ціною одного відра оковити дістанемо суму зиску шинкарського на кождім відрі оковити. Читателі, мешкаючі довгий час на селі, можуть той рахунок самі зробити. Підписаний на нещастє не міг собі виробити ясного, математичного поняття о найважнійшій факторі сего рахунку, о ціні доброї горівки.*) За для того я попробую облічити

*) На перший позір се річ дуже проста, а тимчасом тут до означенн властивої ціни не можна би ся обійти без алькоголометра. Ціна т. зв. „доброї“ горівки ніколи не відбігає значно від цифри 6 кр. за кватирку — ані вище ані нижче. Сей факт — в прирівнянню до другого звісного факту, що ціна гуртовна оковити в нашім краю незвичайно хитка и в однім році нераз перебігає цілу скалку як який папір биржевий — сей факт був би дуже дивний; якби его не виленював другий фенмен, о котрім я, збираючи дані до сеї статі, довідав ся від людей „досвідчених“: що имено и на горівку, так як на збіжє, бувають „добрі“ и „злі“ роки. Одного року вона буває ліпша (очевидно при низьких гурт. цінах), другого гірша (се тоді, як ціна гур-

зиск шинкарский тільки на дрібній продажі чистої оковити, приймаючи задля певности обрахунку, що вся продукована річно оковита в тій самій частій формі тільки и шинкує ся, и випускаючи з обрахунку всю ту воду, котру пропінація так гарно уміє замінити на щире золото и срібло.

Звичайна ціна кварта оковити виносить 48—80 кр.)* ціна відра (56 кварт) винесе після сего 26 зр. 88 кр. до 44 зр. 80 кр., що в порівнянню до гуртової ціни 12 до 35 зр., дає шинкарский зиск 14 зр. 88 кр. до 9 зр. 80 кр., або пересічно взявши: ціна гуртовна відносять ся до шинкової як 24 (відро гурт.) до 36 (відро в шинку); пересічний зиск на однім відрі буде 12 зр., що винесе від 24 зр. (пересічної ціни відра в гурт. гандлю) кругло 50% шинкарского зиску, а взгледю підвишки ціни оковити по-над ціну гуртовну, з причини більшої часті коштів, вилічених више.

Таким чином маємо досить певну підставу, на котрій можемо облічити — хоч не всю, але переважну половину тої суми, яку наш нарід видає на горівку, а именно мусить він заплатити:

1) всю гуртовну ціну річної продукції: . . .	36,000.000 зр.
2) 50% шинкарского зиску, т. е.	18,000.000 зр.

разом отже найменше 54,000.000 зр.

Пятдесять шотури мільони! се така сума, о котрій певно неоден читатель не думав, щоби її наш нарід сільский и маломійский міг мати, а не то видавати що року, и то на саму тільки горівку! Стілько народного маєтку иде що року марно! Подумаймо лиш, що би то всего доброго можна зробити з такого капіталу, коли би люде тільки на оден рік всі закинули пити горівку. Коли би-сьмо хотіли піти за прикладом певних статистиків и розложили ту всю суму на все Галицьке населене, то вийшло би, що з всеї тої суми на кожду голову (5,516.742 душ) припадає тільки не цілих 10 зр. Але ми відлічили вже часть (и то більше як треба) тої горівки, котра припадає на инчі верствы; а и в тих лишних 86% населеня, про котрих річ иде, треба відлічити дітей. Людей дорослих**), котрі займають ся хліборобством, е в Галичині після спису з р. 1869 — 2,521.629 душ; значить на кожду

товна піде в гору). Показує ся з того, що тут, яко регулятор ціни, грає головну роль вода. При такім складі річей годі означити пересічну ціну властивої горівки (40%).

*) Нині приміром відро в гурт. гандлю стоить 13 зр., ціна одної кварта в дрібнім гандлю 48 кр., отже відро (56 × 48) 26 зр. 88 кр.; ріжниця, т. е. зиск шинкарский на однім відрі — 13 зр. 88 кр., отже більше трохи як 100%. Треба тут памятати, що, (поминувши навіть згаданий више регулятор ціни, воду, котра при продажі оковити не може грати великої ролі) така хибкість ціни, як її бачимо в гуртовнім гандлю, — в дрібнім не може истнувати; раз через взглед на малих консументів, котрих ріжниця кількох крайцарів могла би стримувати від закупи, а друге и через те, що в контрактах арендаційних ціна, за котру горальня арендареви має давати горівку, звичайно назначуєь стала на довший час, так що и шинкар — не тільки мусить, але и може без великих страт тримати ся в дрібній продажі сталої ціни.

**) Властиво таких, що подали до спису свій спосіб заробкованя; між ними мусить бути также певний процент дітей.

з них випадає платити за горівку близько 22 зр. на рік, пересічно, отже без ріжниць, чи ся душа твереза, чи пияця.

Коли б намість горівки наш нарід купував собі приміром мясо, то за сі гроші (рахуючи 18 кр. за фунт) міг би кождий чоловік на селі день в день через цілий рік мати $\frac{1}{3}$ фунта мясної страви, тоді як тепер він бачить мясо ледве два рази до року.

Кожда цифра має тільки тоді якусь вартість, коли її прирівнаємо до другої. Шукаючи за таким порівнянем, мені приходить на думку податок. Се такий тягар, на котрий жалує ся не тільки сільський нарід, але ще більше може пани и преса. Після бюджету за р. 1875 платить вся Галичина — без ріжниць верств народних — податків сталих (грунтовий, домовий, заробковий и доходний) всего на всего 9,492,000 зр. Де ж тій мізерній цифрі рівнатись до того тягару, який наш нарід поносить почасті добровільно, почасті під моральною пресенсю правної інституції — для проінації. Додаймо хіба ще до ті цифри сталих податків — податок консумовий, такси, стемлі, лотерню, ціло, всілякі кари; додаймо ще все що держава дістає з Галичини з монополій сольного и тютюнового, з мит, почт и телеграфів, наконець з власних дібр нерухомих; дістанемо суму державного доходу з Галичини: 38,408,682 зр. Проінація добуває з краю все ще таки більше.

Але — може хто сказати — згода, 54 мільонів платить наш нарід за горівку. Се тільки доказ, що він не такий бідний; платить богато — бо на то его стало; — а хто знає, чи він на нічі, важнійші потреби життя не платить ще в десятеро більше? Не можемо на се відповісти математично певною цифрою. Але можемо теж подати деякі дати; хоч не цілком певні, все ж вони дають нам якусь підставу до оцінєня матеріальних естрат, які наш нарід поносить через горівку. Доходи сільского народу складають ся з рільних продуктів, з денного зарібку при рілі и по части також з побічного промислу. Найважнійший єсть, розуміє ся, дохід з рільного господарства, а в рільним господарстві дохід з продукції збіжа. Міністерство рільництва від давна старає ся о добру статистику живив (*Erntestatistik*) и що року оголошувє дати о зібраних в Австрії плодах земних. Статистика така ще далека до пожаданого идеалу и до тепер складає ся ще з дат опертих на приближнім и дуже поверховнім, гуртовнім таксованю поодиноких територій; тим гірше, що виключно орґанами до збираня таких дат вибрано товариства агрономічні, отже у нас н. пр. таке старєнке и невипне ц. к. товариство господарске. Зробивши таке застереженє, я подаю слідуєчі офіціальні дати: в Галичині зібрано в р. 1874*) ишениці в вартости 38,699.000 зр., жита за 41,580.000 зр., ячменю 28,883.000 зр., вівса 24,959.000 зр., кукурудзи 4,711.000 зр., инчого збіжа 7,980.000 зр., разом всего збіжа зернового (для ріжниць від струкового и сіяного) в вартости 146,812.000 зр. Зваживши, що з всеї культурної землі в Галичині**) без лісів (т. є. ріл, луки, городи и пасовиска) на більшу

*) *Die Ernte von Oesterreich-Ungarn im J. 1874.* Statistische Monatsschrift der k. k. stat. Central-Commission. Heft VII. Wien 1875.

**) Уєтикальної посідлости 7,126.000, домінікальної 2,326.263 н. а. морлів, разом 9,452.263; однакож, звісно, процент, припадаючий на пасовиска и сіножати, а тим

(домінікальну) посідлість припадає $24\frac{6}{10}\%$, на менчу (рустикальну) $75\frac{4}{10}\%$: то беручи в приближеню и поверховлю такий сам процент, впаде з поданої вартости збіжа на селян більше-менше 110 мільонів зр. Значить з вартости всего зернового збіжа, котре становить головну підставу материяльного истнованя нашого селянина, половина иде на проінацію. Що ж лишає ся на їду, на одіж, податки, удержане будинків? Друга половина тої суми (по 22 зр. на голову!), дальше набіл, городовина, бараболі, денний зарібок. Але треба пам'ятати, що суму 54 мільонів, котра иде на горівку, ми розділили на всю Галичину, між тим коли в західній Галичині не то цяньство, але загално інте горівки викоренилось здавна и фактом єсть, що маса горівки що року майже перевозить ся желізницею Кароля Людвика з західних повітів до східних. Таким чином пересічний процент видатку на горівку в порівнаню до вартости земних продуктів піднесе ся в східній Галичині дуже значно. Коли и тут ще виключимо, як слід, з нашого облїченя тих усіх, котрі горівки не шють або уживають її мірно, низше переічної скількості, то зрозуміємо, що (поминувши виїжкові злучаї) не що иншого, а проінаційна горівка заганає загал сільского населеня в лихву, и вона також, а не хто инчий, виставила в р. 1867 — 164, в р. 1868 — 271, в р. 1873 — 614, в р. 1874 — 1026 селянских господарств на судову ліцитацію, — що року більше, и то в такій наглій профрессії, що, каже проф. Пілат,*) як би так пішло дальше, то за 13 років веї господарства селянскі и маломіщанскі в Галичині були би зліцитовані, и то навіть тогді, як би їх (господарств) сума не виносила 800.000 (дійсна цифра), але звиш мільона.

Интересовані в проінації веретви, котрі, без понятя властивого консерватизму, своїм орґанам прасовим видали приказ виступати против аґітації за тверезостю, яко против „*knowaniom socyalitycznym*“, повинні би се розважити добре, чи часом власне під їх крилами в проінаційних шинках не розвиває ся найнеосібнійший материял социалїзму: сільский пролетарїят, и чи він з часом, и з помочю тільки їх горівки, не може дорости до тої елементарної сили, котру п. Ридзовский мав певно на думці, висказуючи в радї державній р. 1874 важні слова: *die socialen Zustände in Galizien treiben einer Katastrophe entgegen*. П. Р. говорив тогді о лихві, але ми горівки не можемо помислити без лихви, а лихви без проінаційної горівки.

Закінчаючи на сім мою студню о значеню проінації в економічній жизни нашого краю, я не могу не спімнути ще о тім нещасливім етаум, яке від часу першого написаня статї над нею зависло. Вона була написана ще в часі, коли польскі дневники розголошили, що уставі о викупні проінації відмовлена санкція корони. Ледве вона почалась друковати, санкція стала фактом, и статя стрігилась з новим глобальним станом річи. На нещасте, чи може щасте — друга часть статї, вислана

самим и ріді. перічний; на великій злучай ріді процент у селян багато більший. *Ma-rasse. Grundbesitzverhältnisse in Galizien. Ibid Heft VI.*

*) *Wiadomości statystyczne o stos. kraj. II. Lwów 1875 pg. 47.*

до „Правди“ на другий день по першій, згнула невьясненим способом в дорозі від автора до редакції, неначе добрий сеній проінації, щоби тільки відхилити від неї найлекшу тінь опозиції, розпростирав превентивну цензуру навіть на запечатані манускрипти. Задля того часть та мусіла бути на ново написана и змінена відповідно до нового правного положеня.

Устава о викупні, хоч санкціонована, але після §. 44. (тойж устави) не вйде в жите аж разом з уставою, котра всі интереси з викупним сполучені увільнить від стемплів и тасе. Сю послїдну уставу мусєть ухвалити рада державна, так що тепер від ради державної залежить, чи устава о викупні вйде в жите, чи ні. Від руских послїв залежить рішене, чи мають, в интересі будущих поколіній, промавляти в радї державній за найскоршїм ухваленєм тої устави, чи оглядатись на интерес теперішнього. Питанє справді трудне рішити тут, котре *ex duobus necessariis* єсть найгірше. Во не треба собі робити ніяких иллюзий. Теперішній стан правний проінації, на злучай неухваленя вольности від тасе, трівати би мусїв вічно, або до того часу, доки б рада державна до устави не прихилилась. Во не мож помелити, аби устава соймова, санкціонована, могла бути змінена ничою.

Об тім, чи (на злучай, коли устава вйде в жите зараз, хочби сего року) хто з нас дожиє часу фактичного знесеня проінації (вишинку, бо впрїб зносить ся від разу), не треба собі також робити великих надїй. Після §. 3. має виключне право вишинку лишитись при управнєних через 26 років. Після §. 17. має той період початись аж тогді, коли краєва комісія се едиктом оголосєть. Я на початку моєї статї допускав, що той час переходовий потриває оден рік. Між тим при відчитаню санкціонованої устави річ показує ся инакше. Після названого §. комісія краєва (намістник, 2 делегати виділу краєвого, 1 заступник управнєних, 2 урядники політичні, 1 судовий) назначити може той термін аж тогді, як для кожного властителя сума викупна буде означена, и дотичні присуди, „*dla uprawniionych w sąmym kraju wydane,*“ стануть ся правосильними. Кождому тут стане на думку справа викупна сервітутів и час, через який вона ся тягне. Дай Боже будущій комісії пильности и — доброї волї закінчити справу проінації троха скорше и оголосити початок 26-літн. періоду ще за нашого жита.

Між тим оплати, які шинкарї після §. 20. мають платити на фонд викупна, починають ся зараз, бо 3 місяці від часу правосильности устави. Оплати ті (10 зр. в осадах менче 1000 гол., 15 зр. в осадах від 1000 до 5000, 20 зр. в більших) через час переходовий и пізнійший 26-літний піднесуть кошти, які нарід на проінацію поносєть, понад ту суму, яку ми дістали в попереднім уступі. Від розвою просвіти и тверезости в нашім народі буде тепер єдино залежати, щоби ті и попередні кошти, взглядно зиски з продукованя и шинкованя горівки, зблизити як найбільше до зєра, хоч би на перекір фразї о гармонїі интересів.

Василь Н.

Помилки друкарські. — В 2. н-рі „Правди“ на стор. 74, стрічка 2 з долини, намість $\frac{1}{2}$ відра має бути $\frac{1}{4}$ відра; стр. 17 з дол. пам. *саги* м б. *вартости*; на стор. 79, стр. 2 з дол. по едові *продасть* випущено *той*.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Австрія-Угри. — Союми краєві зберуться в першій половині Марта, галицький же 8. Марта; маршалом галицького союму именовав цісарь, ведля послідніх вістей, Володимира гр. Дідушницького, котрий однак прийняти мав маршалство тільки на сю послідню сесию теперішнього союму. — Міністри австрійські: Аверснерг, Лассер, Депретис и Хлумецький в справі відновлення австрійсько-угорської угоди удавались 3. Січня до Пешта. Переговори не довелися однак на-теперь до ніякого результату, и міністри австрійські, постановивши враз з угорськими тимчасом заховати таємницю о стані тих переговорів, вернулись назад до Відня, щоби незабаром уклади вестн дальше. Посліднім часом їздили угорські міністри до Відня, рішено однак відложити дальші пересправи на пізнійше, по замкненю Ради державної и союму угорського. — Рада державна, по 3-тиждневім святкованю, зібралась знов 11. Січня. Ухвалено зараз уставу о наборі рекрута на р. 1876. — Устава галицького союму о знесеню проінаціи позискала санкцію цісарську 30. Грудня. — Дня 29. Січня умер прославлений угорський патриот и политик Франц Деак. Хотячи віддати належиту честь ёго великим заслугам, найвишні власти угорські занялись ёго похоронами як справою народовою; тіло виставлено в академіи наук аж до похоронів, котрі відбулися 3. Лютого при безчисленнім з'їзді делегатів з цілої Угорщини висланих громадами и корпораціями. — Як довідується N. Fr. Pr., міністер внутр. діл має незабаром предложити Раді державній голодову пожитку для Галичин в сумі 700.000 зр. — Рада державна має відпочитись межи 20. а 24. Лютого, щоби министерство могло ще перед зібранем соймів краєвих занятись дальшими пересправами над відновленем угоди з Уграми и вільне було при тім від пресні централистичних клубів парламентарних. — Міністер для Хорваціи гр. Петро Пеячевич подав свою димісію; правительство угорське старається склонити ёго до відкликания димісіи, а коли б се не удалося, то мабуть покличе або бана Мазураича, або секційного шефа Живковича, або якого магната хорвацького до министерства; евентуально баном Хорваціи именовано би генерала Фратричевича.

Россия. — „Русскій Міръ“ виказує процент, в якім заступлений елемент німецький по висших управленях російських. Так прим. в раді державній єсть Німців 36%, в сенаті 33%, межи міністрами и начальством головних управлений 62% и т. д. Загально в усіх одділах висших урядів єсть над 30% Німців, а в декотрих доходить їх число до 70 и 80%. — З Одесси нагло, без всякого слідства судового, вивезено на Сибірь банкера Бродського; по тому новоду преса німецька підняла великий крик (Бродський єсть жидом), на що відповіли російські часописи, що Бродського вивезено за те, що він вислав до Лондона и Берлина непокоячі телеграми и листи о великих

узброснях Росії, хочаби тим піднести ціну збіжя. — Ostsee Ztg. виказує поступки Росії в останніх 20 літах: пространство побільшилось о 35,347 кв. миль и виносить теперь 401,453 кв. м.; число жителів побільшилось о 22,546,000 и виносить теперь 87,746,000; довг державний зменшився майже о 50 мільонів и виносить тепер 1,494,070,791 руб.; приходи державні піднеслись о 295 мил. и виносить тепер рочно 559,361,197 руб.; число фабрик з 9,256 зросло на 18,892, а сума їх продукції з 157 на 443 мил. руб. и число фабричних робітників з 456 на 863 тис.; дохід з кошалень золота піднісся з 331 на 2015 пудів; товару теперь вивозиться більше за суму около 175 мил. руб., а привіз зріс о близько 260 мил. руб. — Ледве виїхав генерал Кауфман з Кокана, Кинчаки и Киргизи на-новою збутовались; начальником єсть там тепер в заступстві Кауфмана ген. майор Скобелев, котрий, не отримавши як найскорше підкріплення присялкою нових сил, ледве зможе устоятиє з тими войсками, котрими теперь розпорядкає. — В полудні. Росії хоче правительство зробити новий поділ губерній, а то так, що утвориться одна губерния нова — Таганрогська, передовсім на кошт губернії Єкатеринославської, до котрої за те відойде мабуть дещо з губернії Херсонської.

Турция. — Важніші битви в Герцеговині були 26. Грудня в Зубцях, де напад Турків відбито, и 31. Грудня під Кретацем и Билечом, де побито Рау-а-башу, на котрого місце прислала Порта нового головного команданта Мухтара-башу. — Повстанці, під Пеком Павловичем, побили Турків 18. Січня на дорозі межі Дубровником а Требнієм. Тут поляг хоробрий воевода Банієв Максим Бачевич, котрого тіло перенесено в Дубровник и там похоронено. — Любобратич зложив начальство в користь Пека Павловича; не понерав він, як другі воеводи, передовсім інтересів Черногорських, и з того пішли межі ним а другими шкодливі спори, котрими щоби зробити кінець, він уступив видавши прокламацію. — Дня 26. Січня напали Турки з дуже переважачими силами на повстанців держачих дорогу межі Требнієм а Дубровником; но короткій битві повстанці, видячи, що не подоліють так дуже перемагаючої сили, відступили на Попове-поле и дальше перейшли через р. Требничицю к Любину и Баніям. — Дня 31. Січня доручив австрійський посол в Константинополі гр. Зичи відпись Андрашевої ноти, о завестися маючих реформах, турецькому министрови діл заграничних, а зараз погім поспішили й другі послы великодержав заявити високій Порті свою згодність з нотою гр. Андраши. Дня 14. Лютого доносять з Константинополя урядово, що султан уже підписав постановлене признаюче реформи вимагані в ноті гр. Андраши.

Франция. — Збор народній у Версалі на-силу укінчив вибір 75 сенаторів; лівниця перемогла, бо переперла 56 республіканів, так що виійшло тільки 15 монархистів, та ще 4 ніякових. — Збор народній, назначивши вибір решти сенаторів на 30. Січня, вибір депутатів на 20. Лютого, а зібране обох палат на 8. Марта, розвивався 31. Грудня. — Вибори до сенату випали так, що республікане мають собі записену більшість; уваги гідним єсть, що найлучше повелось республіканам в громадах сельських.

Німеччина. — Як тепер виказується, Бисмарк впровадив новостворену імперію на злу дорогу: одзивається чим-раз сильніше дух сепаратистичний єдєдєрєванєх менших держав, котрі послїднїм часом сєрєтєвєлєся закупєвє вєїх дорог жєлєзнєх для держави; церковна полїтика вєдєна Бєсємаркєм нїбн-тє во нємя културє грєзєть вєлєкєм рєзєтрєєм и забурєнєм; соціалїзм вєстєуєє чєм-раз грїзєнїшє на вєд; тєгарє податковє стєаєтєся чєм-раз нєзнєсєнїшєми; бєнкрєцтєвє мнєжєтьєся, и упєдєаєтєся сїлє фїнєнєсовє, гєндєлє и нєдєстєрїє — а зє тєм прєявлєтьєся особлїво в нїзнєх вєрєстєвх зєстєрашєаєчєй упєдєєк мєрєлєпєстє. — Сєєм прєуськїй отворєно 16. Сїчєнє; в вїдчїтанїй мнїстєрєм Кампєгєвєнєм мєвє трєновїй вєрєжєєтьєся жєлє по повєдєу крїзє еконємїчєнєй и менєшєх прїхєдїв державнєх, як бєлє прєдлємїновєнї. — Прєтєстєнтї нарїкєаєтє, щє нєслїдєкєм церковнєх закєнїв т. зв. мєвєвїх їх цєркєвї грєзєть рєуїна, нє котрїй вєзмєжєтьєся тїлькє хвїлєво тєпєрє трєхї пїдшєрпєннїй кєтолїцїзм; алє сє бєлє тїлькє мєнєшєм лїхєм, а бїльшїм нєщєстєєм бєдє тє, щє анєрхїє дєухє рєлїгїєнїєнєго дєвєдє сєкорє до упєдєку хрїстїєнєськєго, обнєчєєвоєго жїтїє в нєрєдї. — Парлємєнт нїмєцькїй замкнєно 9. Лєтєго, по вїдчїтанїє Бєсємаркєм вїдрєчєнєго пїсьємє цїсарєськєго. Нєвєлєю кєрпєу парлємєнт вїрєвдї ухвєлєв, алє з дєжє вєлєкїмї змїнєми; нєйвєжєвнїшїй пєрєгрєф, є соцієлїстєх, нє котрїм Бєсємаркєвє нєйбїльшє зєлєжєлє — вїдкнєно.

Англіє. — Днє 8. Лєтєго зїбрєвєся парлємєнт. В рєзпєрєнї адрєсовїй Гєртїнгтєн острє крїтїкуєвє полїтїку прєвїтєлєствє. Днєрєслє бєрєнєв ї: Англїє нє мєглє вїддїлєтїсь вїд нїшнєх держав и дєрєдєжєвєтї Турцї єнїр; закуплєнє акцїєй кєнєлє Сєуєзєкєго скрїпнєть нєтєрєсї Англїї нє сєхєдї, а хєч сїлє Англїї нє мєрї Сєрєдєзємнїм сєть дєжє мєгучє, тє вєнє тєкї нє вдєєтьєся в полїтїку зєчїпнє.

Іспєнїє. — По вїбєрї дєпутєвєнєх (20. Сїчєнє) мєаєтє кєртєзї зїбрєтїєся 15. Лєтєго. — Вїльшєсть вїбрєнїх дєпутєвєнєх сєть мнїстєрїєлєвнє; нєрєйшлє тїлькє 8 рєпєблїкєнїєв, мєжє тїмї й Кєстєлєр. — Вєйєскєм пїд тєпєрїшнїм гєловнїм кємєдєнтєм Мєрпєнєссєм удєлєсє лєбїтї Кєрлїєстїєв, внєнєртї їх з мнєгїх позїцїєй и обмєжїтї нє нєвєлєкїй кєтєк мєжє Єстєлєю є фрєнцєзьськєю грєнїцєю и зєлїєвєм Бєсєкєєськїєм.

Бєлгїє. — В сїєм малєнькїєм крєає з дєжє рєзвїтєю културєю, по-прї цвїтєущїєм улєтєрємєнтєлїзмї тєпєрє почєв змєгєтїєся дє нєдєзвїчєйнїєх рєзмїрїєв тєкєж рєух соцієлїєстїєчнїй мїж рєбїтнїкєми члєнєннєх фєбрїк; дєсь нєрєз пєтвєрїлєсє бєз мїрї гєндлїєв з вєлєкїм оружєєм, кєтрє рєзпєрєдєєтьєся зє щє-нєбєдє — и вєсь нєрєд рєбїтнїчїй снїшїть зєпєстїєсь оружєєм.

НОВИНИ.

— **Від Городенки.** В наших сторонах немало погубило людей через студінь, морози, замети; але и злочинства появляють ся. В Ясеневі під Городенкою знайдено чоловіка (присяжного) убитого на улиці; винного не вясліджено. В Городниці в неділю по різдві запросили одну вдовицю свояки до сестри єї небіжчика-чоловіка на вечер; коли повернула по кількох годинах до дому, застала свої двоє дітей, котрі лишили була сплячими и цілком здоровими, неживими на печі. Лікарі знайшли знаки насильної смерті. Підозріне пало на того, що її запросив, и єго сина, котрий відвозив гостей до дому; обох сей час увязнено. Ведля поговорки людей на перше то єго злочинство. Мав він убити першого чоловіка своєї тєнерішїї жінки, котрий застав єго у неї, а тіло убитого вивезти и здрулити зі скали, що піби сам пляий идучи в почи з празнику упав и забив єя. Незадовго потім и єго жінка нагло зійшла зо світа, не без підозріння и поговорки зі сторони єї рідні, що він мусєв її вбити. аби єя міг з другою ожєнити. Однак лікар видав посвідченє, що її кров заляла. Так не викрило єя досє жадєє з єих убийств. Кажуть, що найблизший сусід тої хати, в котрій перше убийство вдїяно, умираючи мав висказати, що чув крик тої почи, коли убийство єя стало, и видїв чирез плїт, як тіло винєсли з хати и повєзли, — але не хотїв правди сказати, боячи єя, аби и єго злочинєць не убив або не спалив.

— **З Сухостава.** Книгіння Флорєнтиня з Дїдушицких Чарторийска даровала для громади мїстєчка Сухостав 300 зл. р. а. в. якє корєний фонд для заложєня каси позичкової. Громада переважно Русинами засєленого Сухостава складає сим за тої дар всєнародну щирє подяку. У Сухоставі, 20. падолиста 1875. *Микита Киндяк*, начальник громади; *Іван Лошєй*, заступник начальника; *М. Мєлєшкєвич*, гр. к. душнастир.

— **На рєставрацію могили Тараса Шевченка** зложила в редакції „Правди“ Самбїрєка молодїж 5 зр. а. в.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

Вп. *Леандєр Чєл*, голова студєнтського товариства „Славил“ в Празї. Вашому спрєстованю з дня 8. с. м. не можемо дати мїсця в „Правдї“, бо п. Полянський помїстив уже в тутєшнїм „Словї“ ч. 13 з дня 10. с. м. своє „опроверженїє“ з датою 6. с. м. З спрєстованєм годило єя п. Пол. віднестиє перше до нас, и тїлько коли б ми не прийняли — удати єя до иншого пїсьма; дивуємо єя, як він по „опроверженїю“ хоче ще нашого спрєстованя и ємїв тим затруднити й Вас. Додамо ще тїлько, що в звітці нашїй про відчит п. Пол. не було нічого ображающего або неправдивого, а тїлько відчит, пменно якє струєну рєћлєд малорускої лїтератури, не похваляв єя; напрєтив же п. Пол. в своїм „опроверженїю“ називає нашого коррєспєндєнта „українофїльєстєвующїмъ недругомъ“ своїм и — невірєно цитує „Правду“...

Одвїчаєльний рєдактор: Др. **Олєксандєр Огоновський.**

В друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарєдом Фр. Сєрїїцького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 12. на ул.
Осолодиських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

З недрукованих ще поезій

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно и плаче.
И сопілкою голосить,
Бурею лютує,
И чогось у Бога просить,
И чогось сумує.

Ні, не люде тебе вчили!
Мабуть сама доля,
Степ та небо та могили
Та широка воля.
Мабуть часто думка жива
Трупи розривала,
И козацька давня слава
Як сонечко сяла.
И вставали з домовини
Забиті в кайдани
Вірні діти України,
Козаки й Гетьмани.
И святі кістки білили
Спалених в Варшаві,
И могили кривавили
Прадіди безглаві.

Мабуть ти учивсь співати
На руїнах Січі,
Де ще наша рідна мати
Зазирає в вічі;
Де та бідна мати просить
Кожну душу щирю,
Хто по світу кобзу носить,
Щоб співати миру
Про козацтво незабутне,
Вірне, стародавнє —
Про жита козацьке смутне,
Смутне, але славне.
Знають, братіку рідненький,
Як учивсь ти грати,
Ти послухав тої неньки
Та й став нам співати.

Як би ви знали, паничі,
 Де люде плачуть живучи,
 То ви б идилий не творили
 Та марше Бога б не хвалили,
 На наші слёзи сміючись.
 За що, не знаю, називають
 Хатину в гаї тихим раєм —
 Я в хаті мучився колись,
 Мої там слёзи пролились,
 Найперші слёзи: я не знаю,
 Чи есть у Бога люте зло,
 Що б у тій хаті не жило?
 А хату — раєм називають!

Не називаю її раєм,
 Тої хатиночки у гаї
 Над чистим ставом, край села.
 Мене там мати повила
 И повиваючи співала,
 Свою нудьгу переливала
 В свою дитину. В тім гаю,
 У тій хатині, у раю —
 Я бачив пекло... Там неволя,
 Робота тяжкая, ніколи
 И помолитись не дають.
 Там матір добрую мою,
 Ще молодую — у могилу
 Нужда та праця положила.
 Там батько плачучи з дітьми
 (А ми малі були й голі),
 Не витерпів лихої долі,
 Умер на панщині... а ми
 Роздізлися межі людьми
 Мов мишенята. Я до школи
 Носити воду школярам.
 Брати на панщину ходили,
 Поки лоби їм погодили.
 А сестри! сестри! Горе вам,
 Мої голубки молоді,
 Для кого в світі живете?
 Ви в наймах вирости, чужі;
 У наймах коси побліють —
 У наймах, сестри, й умрете.

Мені аж страшно, як згадаю
 Оту хатину край села!
 Такі, Боже наш, діла
 Ми творимо у наших раї!
 На праведній твоїй землі —
 Ми в раї пекло розвели,
 А в тебе другого благасм.
 З братами тихо живемо:
 Лани братами оремо
 И їх слёзами поливасм.
 А може й те ще... ні, не знаю,
 А так здається, сам еси...
 (Бо без твоєї, Боже, волі
 Ми б не нудились в раї голі) —
 А може й сам на небеси
 Смієшся, батечку, над нами
 Та може радишся з панами,
 Як править миром?! Бо дивись:
 Он гаї зелений похиливсь,
 А он з-за гаю виглядає
 Ставок, неначе полотло,
 А верби геть по-над ставом
 Тихесенько собі купають
 Зелені віги... правда рай?!
 А подивися та спитай,
 Що там твориться у тім раї...
 Звичайне радість, та хвала
 Тобі єдиному, святому
 За дивні твої діла!

От тим бо й ба! хвали нікому,
 А кров, та слёзи, та хула —
 Хула всім! ні, ні, нічого
 Нема святого на землі!
 Мені здається, що й самого
 Тебе вже люде прокляли.

1850 р.

Дивлюсь я на небо — та й думку гадаю:
 Чому я не сокіл, чому не літаю?
 Чому мені, Боже, ти крила не дав?
 Я б землю покинув и в небо злітав,
 Далеко за хмари, подальше від світу
 Шукать собі долі, на горі правіту
 И ласки у сонця и зірок прохатъ
 И в світі їх ясним себе покохатъ.
 Бо долі ще з-малку кажусь я нелюбий!
 И наймит у неї, хлопцюга прибудний,
 Чужий я у долі, чужий у людей!
 Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
 Кохаюсь я лихом и щастя не знаю
 И гірко без долі свій вік коротаю.
 И в світі гірко, а як стане ще гірше...
 Я от на небо, — и мені веселійше,
 И в думках забуду, що я сирота,
 И думка далеко, високо літа!
 Дайте ж мені криля, орлині криля:
 Я землю покину, на небо долину
 И в хмарах від світу на віки утону.

(З рукопису 1848 р.)

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Сторожевка.

(Дальше.)

„По другому покрику сатани швиденько вискочив з землі,
 неначе овражок, якийсь патер з проголеним тіям, в чорній на-
 потці, низенько вклонився та й спитав: „А чого вам треба, пане
 сатано?“ — „Тю! на твого батька,“ скрикнув сатана, зарего-
 тавшись на все пекло, „по яківському се ти убраний?“ — „Се
 на мені іезуитська одежа,“ одказав Фарнагій; „дуже шпарно за-
 волали, так не вспів у свої тілеса перекинутися.“ — „Що ж ти
 там робив?“ спитав сатана, витріщившись на ёго. „Те робив,“
 каже Фарнагій, „що з ласки звелили: щоб розігнать те райське
 братерство Ляхів з козаками; так теперечки зєднався я з іезу-

итами и став між ними найстаршим, як вони кажуть — генералом в переях. Та й моторні ж з біса сучі сини, нічого вже їх корить; з ними обійдусь я и без чортів. Отсе недавно тільки перебрались у королєвство; будемо запроважувати школи, колеґіяти, а тим часом и унію підсунемо. Оттогді то заведуться Ляхи з козаками и почнуть один одного и товкти и шмарить; а щоб ще гірш роздратовати їх, то ми деяких живцем замуруємо по кляшторах, деяких спалимо, жили витягнемо, неодному гарячого сала за шкуру залємо — до віку вічного нас не забудуть!“ — „Гледи,“ перехопив сатана, „щоб того не сталось, що з Арианами; хирява шляхта на сеймі знов усе до гори ногами переверне!“ — „Не бійтесь, пане сатано,“ усміхнувшись одказав Фарнаґій; „я їм вигадав таку тройчатку, чи пак дисципліну, що як почувстрим невгомонну шляхту років з двадцять, то де той глудз и гонор подінеться! з барсів переведуться на шолудивих кошенят!..“

„Те-те-те!“ скрикнув сатана вискалившись, „спасибі тобі, Фарнаґію, за твою вигадку... Розумному досить, теперечки и сам бачу, що буде! На віки вічні розійдуться Ляхи з козаками. Ляхи зведуться на нівіть-що и так одуріють, що жінки між їми стануть розумнійші од чоловіків. Накину ще я на їх німецького батька, московським морозом окочу и жидівського їм пива наварю, нехай пють, поки не луснуть. А у тих шмаровозів козаків не останеться ні одної церкви, усі віддам жидові неначе корчми на оренду, зроблю з козацької матері мачуху и запроважу між ними панство!..“

„Роздратовав мене диявольській син; як крикну: „Брешеш сатано, ніколи сего не буде!“ Як стусону у ворота раз, в друге, так їх з петлями и клямкою и випер та вкупі з ними и хряпнувся як раз на самого сатану. Чорти перелякались в ростеч, а я як ухлоплю чорта патера за ноги и давай їм, неначе келепом, трощать бісів. Вони від мене втікають, а я мов мітлою їх мету та все дальш у пекло прую; дуже таки розлютовався и сам себе не тямив. А тут, дивлюсь, неначе улица яка, усе казани, казани з гарячою сіркою и смолою, а в тих казанах киплять грішники; так я як ударю патером по казану, то він и перевернеться, гаряча смола и сірка неначе вогненна річка розливається, а душі грішників пищать як курчата та хваються по кутках. Оттак добіг я до одного великого казана, тільки заміривсь, щоб вдарити, коли дивлюсь аж з того казана виглядує мати, сестра и всі душі тих, що загубив; як заголосять: „Тікай, Марку, звідси! на сім світі ти нас не виратуєш, а тільки на тім!“ Як побачив їх, то

Й натера з рук випустив, стою собі як той телепень та очима тільки лупаю. А тут де не взявся чорт, духом підхопив мене, назігались чортенята, митю приборили ёму довгіші крила, и помчав він мене у те саме дупло, у яке спустився я в пекло. Може б я и випручавсь од того чорта, що мене ніс, так бісів син став крутиться; несе в-гору та знай крутиться мов та дзига. Голова в мене закрутилась, не опам'ятався, як він мене й на сей світ виніс. Прокинувся, дивлюсь — сижу там, де мене баба-яга посадила, біля каменя, а тут и сонце встає из-за гори; цілісеньку нічку товкся по пеклу!..

„З того часу оттак, як бачиш, знов блукаю по світу и того дїждався, що все то здійалось, що намірялись в пеклі чорти зробити: брати стали лютими ворогами, Ляхи звелись на нівіть-що, запроважають геюонську унію, а церкви божі у жидів на орендї.“

Як скінчив Марко своє оповіданє, вони дійшли до високої могили, од котрої простяглись дві дороги, одна просто, а друга пішла у праву руку. Був полудень, и сонце дуже припікало. Марко й Кобза зійшли на могилу и посідали, щоб трєхи оддыхать.

„Скажи ж мені, Марку,“ спивав Кобза, „що теперечки ставеться з нашою Україною?“

„Що буде, то один Господь тільки знає,“ одказав Марко понурившись; „а те, що було, всі знаємо: гетьмана Косинського патери замуrowали в Берестьськїм кляшторі, Наливайка спалили в мідному бичу, з Остриниці жили витягли, з Полуруса живого шкуру зідрали и тисячі ще других замордовали. Теперечки знов потече річка крові; побачимо, що зробить Хмельницький — чи може ёму Господь одчахнуть руський люд од драпіжних Ляхів и прихилить ёго до одновірного з нами народу, до одної православної церкви!.. Тоді вже ніхто не розібє нашого братерства, хоч нехай усі чорти зробляться патерами, хоч нехай увесь світ стане за Ляхів!.. Прощай же, козаче,“ додав Марко вставаючи и скинувши оком на дорогу, що пішла в праву руку, „прощай — се твоя стежка... Мені здається, що ми з тобою нераз ще побачимось на тїм полі, що орють шаблею, сіють смертю и поливають кровю, думаючи, чи не виросте на ёму щасливіша доля за-для людей!

Кобза и Марко обнялись, пильно глянули один одному у вічі и розійшлись, кожний по своїй дорозі.

V.

Довго стояв Кобза на могилі провожаючи очима Марка; вже й гора ёго покрила, а ёму здавалось, що Марко ще дивиться на ёго своїми орлиними очима, и ніби чує поважну ёго мову. Жалем нило серце у Кобзи по Марку, однак як уже він не коверзовав, щоб виратовать ёго и навести на стежку спасення, а нічого не здужав вигадать.

Над вечір приїхав Кобза у велику слободу. На майдані збилося багачко народу; якось похмуро озирались вони и об чімсь радилися. Глухо розносилися їх гомін, ніби приток води далеко десь рвав греблі. и фиді буркотіли розливаючись по долині. Побачивши Січовика, громада оточила Кобзу. и стали ёго розпитувать:

„Чи заступляться ж за хрещений люд наші Запорожчики? Чи вони допоможуть нам заборонить святу віру и напі козацькї вольности?”

„Як таки не заступиться, люде добрі,“ одказував Кобза зупиняючи коня, „на те ж вони й Січовики, щоб боронить святу віру и хрещений люд, та вже й Хмельницький у кошї...”

„Чули, чули,“ загомоніла громада, „прислав він и до нас гінця, привозили и грамоту від владки — и він благословляє нас на рушенє!.. Оддячим гемонським синам, оддячим бузувірам!“ — гукали громадяне.

Усюди, де ні проїздив Кобза, народ ворухився, усюди вже запобігли гонці Хмельницького з грамотою від владки и нараїли народ на святе діло. У сі слободи пограничної з Московщиною України не заходили ще жовніре й ксєндзи, не шинковала й жидова; так ніхто не боронив рушеню слобожан.

На четвертий день путї з високої гори Кобза уздрів село Липарі. Дуже затокотіло в ёго грудях серце, коли глянув на рідне село; усе, що тільки було у ёго милого на світі: сужена, мати, сестра — усе неначе живе стало перед ёго очима. „Чи живі ж вони, чи здорові?“ запитав він себе и замислився. Змінився він на виду и брови насупив, як стало ёму на думку запитанє Марка: „А хто тобі поручиться, що сужена твоя и досї тобі вірна, и досї тебе кохає!“ — „Ні, ні!“ заспокоював сам себе Кобза. „Зівька мене кохає, душі в собі не чує, вона чесного роду и не накине на себе недоброї слави!“

Був полудень. Слобода геть-геть простяглась по-над річкою, и хати оточені вишневыми садочками привітно виявлялись из-за липових и кленових зарослей. Кобза став приглядоваться, щоб по-

бачить рідну хату, як з улички по дорозі напроти ёго вийшло весіле. По переду, біля червоної короєви, казились п'янінькі молодіці и старі баби, танцёвали, вибивали тропака и крутились з парубками; дальш ишли молоді а за ними музики, бояре, дружки, дівчата и народ и співали весільної. Кобза як не випинав баньки, щоб розгледіти молодих, однак ніяк не пізнав; одно далеко а друге в юрбі за народом не видко. Тільки побачили Кобзу молодіці, зараз підбігли до ёго и зупинили коня.

„Січовик, Січовик,“ заторохтіли вони, хапаючи ёго за чоботи, „злізай з коня, злізай! випемо по чарці, потанцюй з нами!“

„Тривайте“, гукав Кобза, „гледіть, щоб кінь не забив котру!“

„Не злякаємось ми ні тебе ні твого коня,“ верещали п'янінькі молодіці; „злізай, кажуть тобі, а не злізеш, то ми й самі сколачемо тебе!“

„Оттак налигався,“ озивавсь Кобза, злізаючи з коня, „що й мене не пізнали?“

„Павло, Павло!“ (так звали Кобзу) скрикнули деякі молодіці, „чи се ж ти?“

„А то ж хто!“

„Чи ти ж живий?“ — питали вони, прозора на ёго дивлячись, „була ж така чутка, що ти вже вмер?“

„Брехали їх батька сини та й вони з ним,“ одказав Кобза зареготавшись, „а ви мені скажіть, чи жива та здорова моя Зінька, ненька й сестра?“

„Зінька!“ скрикнули молодіці ударивши об поли. „Оттаке спитай!“

„Ох лихо!“ озивались деякі одступаючи, „що ж теперечки буде?“

Поки оттак перекинулись словом, підійшов старший дружок, щоб почастиувать Січовика.

„Павло!“ — скрикнув він витріщившись на Кобзу и випустив з рук чарку з пляшкою, „не в добрий же час тебе сюди принесло!“

Всі журливо дивились на Кобзу; куди поділись жарти й сміхи, а тим часом підійшли и молоді.

Побачивши Кобзу, молода з жахом одступила назад, а Кобза глянувши на єї змінився на виду и побідів як крейда. Перед ним стояла ёго сужена, Зінька, висока, сановита молодіця, в грезетовому очіпку повитому тонким серпанком. Коралі и дукачі як жар горіли на єї повних грудях. Музики и співи змовкли, все неначе

внерло, и народ обступивши Павла й Зіньку дивився на їх притаївши дух.

„Зінько!“ первий почав Кобза, укорливо дивлячись на єї, „так то ти додержала свого слова?“

„Козаче,“ стиха промовила Зінька, схиливши на груди свою голову, „мене завірили люде, що тебе нема вже на світі... Матуся мене приневолила...“

„Приневолила, завірили люде, а ти швидко повірила, згоди-лась и на віки загубила мою долю!“

„И свою, козаче!“ Зінька затулила хусткою очи и гірко заплакала.

Один з старостів, з сивим вусом, підійшов до Кобзи.

„Слухай, козаче,“ сказав він, узявши єго за руку, „доля одчахнула від тебе твою сужену, а Бог з'єднав єї з другим... Иди ж собі до твоєї неньки и заспокой стару, бо вона дуже за тобою вбивається..“

„Идїть, идїть! чого стали?“ гукали деякі старости й дружки, „не поможеться, нічого розмовляти!“

„Не піду, скрикнула Зінька,“ озирнувшись на молодого, „нехай з ним ті йдуть, що мене завірили; нехай живе з тисю, котра мене приневолила!...“

Зінька зірвала з себе квітки, очіпок, рвонула намисто — и коралі и дукачі посипались на землю.

„Павло!“ заголосила вона кріпко обхватуючи руками єго шию, „прости мене нещасливу; я від тебе одреклась, одрікаюсь тепер и від світу божого!“

Ледве розвели руки Зіньці й одірвали небогу від Кобзи: весіє сладо неначе похорони; ті молодичі, що співали и казились, захлипали, веселе товариство и приданки повісили голови, а молодий стояв як опарений понурившись и не посмів и очей звести на молоду.

„Ратуй мене, Павле,“ голосила Зінька, пручаючись як несамовита, „ратуй мене нещасливу!...“ И зомліла на руках старостів и дружок.

Перезва повернула назад у село. Попереду несли Зіньку розпатлану и розхрістану неначе мертву, за нею народ а позад усіх ишов молодий похнюпивши ніс. Зостався тільки Кобза на тім місці, де побачив Зіньку, и деякі з приданків збирали розкидане намисто и дукачі. Довго стояв бідолаха замислившись, а там знявши кабардинку підняв голову, глянув на небо и важко зітхнувши промовив:

„Мій Боже милий! Дякую Тобі, що звів мене з Марком; не піду я по Ёго дорозі, покаряюся Тобі, нехай буде надо мною свята Твоя воля!“

З остатнім словом Кобза перехрестився и пішов до матері. Стара сиділа з дочкою на призьбі и з далека вгледіла сина. Не чулась вона, як кинулась ёму на зустріч, повисла на шиі и тупила ёго до свого сердца. Вона думала, що на віки стратила сина, аж несподівано неначе сам Господь повернув ёго до матері. Однак не радісно а смутно гледіла стара на свого сина; таке вже Бог дав серце матері, що коли єї дитина жива й здорова, то щоб була й щаслива — тогді тільки ёго и задовольниш.

„Сину мій милий, сину мій любий,“ журливо промовила мати, „не радісною вісточкою тебе стрічатиму...“

„Знаю, мамо,“ перехопив Кобза, „стрівся з нею... Нехай єї Господь помилує!“

Кобза привітавши сестру, оддав їй розсідмать свого коня, а сам з матерю увійшов у хату и помолившись перед іконами, з-тиха промовив.

„Не журись, матінко! ми всі ходимо під Богом; нехай же и воля Ёго буде над нами!“

„Нехай, сину!“ одказала стара перехрестившись, „не покине Він нас, милосердний!“

Увійшла в хату й сестра, и з матерю посідали поруч Кобзи та раді б то, побачивши ёго живого и здорового, и смутні, дивлячись, як він бідолаха звисивши на груди голову понуро гледів на долівку.

Стали вони ёму розказувать, як Зінька убивалась почувши, що ёго десь на війні убили, як мати й родичі улещали єї и приневолювали одружитись з Петром, и як вона довго одмовлялась та разом и згодилась; у суботу дівич-вечір одбули а в неділю повінчали.

„У саму ту часинку,“ подумав Кобза, „як я побачився з Марком, єї заручили, а як слухав ёго оповіданє, єї повінчали... мабуть и того карає злая доля, хто з ним стріньється!..“

Того ж вечора зайшов до їх у хату Остап, син сусіди, молодий ще парубок. Уляна, так звали сестру Кобзи, глянувши на ёго почервоніла як калина, а Остап якось понуро озирався на неї. Кобза зараз побачив, що вони один одного покохали. Не омилився він, однак Остап не залицявся; не до весіля, коли, як кажуть люде, село горить — як треба ратувать рідний край.

Як повечеряли, щось притьма убігло в сіни и mocno хряпнуло дверима. Уляна тільки що одчинила двері, щоб глянуть, кому б се бути, як ускочила в хату Зінька, неначе несамовита; страшно було и глянуть на бідолашну: в одній сорочці, розхристана, щоки горять, з очей искри сиплються.

„Де мій Павло?“ — скрикнула вона хижо озираючись, „де ёго поділи? він живий... я ёго бачила!..“

Усі боязько дивились на Зіньку, Кобза перший кинувся їй на зустріч и притуливши до грудей чуло промовив:

„Зінько!.. заспокойся, моя голубко: я од щирого серця тебе прощаю, нехай тебе так и Господь помилує!..“

„Де мій Павло?“ голосила Зінька, хапаючи за груди Кобзу, „віддайте мені ёго, він мій!“

„Зінько, та я ж перед тобою, хиба не бачиш?“ одказував Кобза, чуло дивлячись їй у вічі.

„Ёго голос!“ белькотіла Зінька прислухуючись; „Павле,“ питала вона, „де ти?.. Не пурайся мене, оборони від злих людей... мене отруїла рідна мати... ратуї!“

Зінька притулилась до грудей Кобзи и зомліла на ёго руках. За Зінькою слідком прибігли єї мати, чоловік и ще кілька бабусь, з плачем вхопили небогу й понесли до дому. Кобзина мати, сестра й Остап пішли провести бездольну, а Кобза на самоті, схилившись на стіл, облився гіркими, потім устав и од щирого серця помолився перед іконами. Теплая молитва звалила з ёго душі важкую гирю, и він трохи заспокоївся.

Минуло кілька днів, Зінци все ставало гірш; горіла вона, неначе вогнем єї палило, нікого не пізнавала, и мусіли єї дуже пильновать, бо в ночі схопиться й сама не знає куди біжить як скажена.

Що дня навідовався Кобза до Зіньки; на ёго руках вона й душу Богові оддала. Ёму ж довелось єї и поховать, бо од жалю мати занедужала, а чоловік нівіть-куди подівся. Покійницю опріч Кобзи, ёго матері, сестри й Остапа нікто й на кладовище не провів. Наступили тяжкі часи на Україні, кожний одцурався од усёго, що тільки єсть милійшого на світі чоловікові: роду, хуоби й кохана. У кожного одна була думка, одні заміри — оддичить лютим ворогам и заборонить святу віру й рідний край од своєвільних Ляхів и драпіжних ксєндзів.

Тільки що настав великий піст, так зараз скрізь по селах и хуторах стали пекти сухарі, різать кабанів на сало, й усі ті запаси розвозить по лісах, по пушах и закопували в землю.

З Рильська, Путивля и Білогорода повернулись бувалі козаки, що після побиванок під Кумейками, на Говтві и Стариці позаходили до якого часу в Московщину з Гунею и ще деякими ватажками. Понавозили вони з собою фузій, пістолів, ратищ, шабель и великі запаси пороху й олова. Из Січи понаходило таки чимало братчиків-Січовиків. Давали вони войськову пораду, збивали народ до купи и наставляли сотників и тисяцьких.

Після великодніх свят гонці з Запорожя дали звістку, що Богдан Хмельницький повертається вже од Крижського хана й веде з собою орду, и щоб народ розходивсь по лісах и рушав як Лубнам и Переяславу. Тільки й позоставались на страх Божий при своїх дворищих старі й немощні, а остатні розійшлись: деякі з дітьми помандрували в Московщину а другі, молодіці й дівчата, поїхали за козаками.

Кобза з Остапом помолившись Богу попросились з своїми кривними и потягли з сіромами в гай. Простували вони до Лубен невеличкими купами, кожда по своїй стежці, бо були між ими такі люде, що направляли їх темними лісами, щоб не виявить сили перед Ляхами; особливо стереглись вони князя Єремії Корибута-Вишневецького, того що православний люд за ёго лютость прозвав кровопийцею.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Бог Громолик-воїн*)

Грім и блискавка більш од усіх небесних зъявищ звернули на себе увагу народа в давні до-историчні часи. Страшна, грізна картина неба, и разом з тим така пишна, така благодворна для

*) Бог Громолик-воїн, Громолик-наступ, Громолик-злібороб були вже поміщені в „Правді“, р. 1874, ч. 16. Передруковуємо однак названі глави тут еще раз передовсім во згляду на тих читателів, котрі рочника 1874 не мають; та й загально, мабуть всім буде догідно мати цілий „Світогляд“ уже в-купі, в однім рочняку. — Редакція.

звилі, наперед усёго зачепила фантазію народа и дала багатий матеріял для мієології. Більше всёго грім и блискавка здавались народови війною, котру веде на небі якийсь бог в образі воіна. Зібравши все, що стосується до того лица, розкидане в колядках повних мієології, ми можемо намалювати таке лице бога Громовика. Громовик роду княжого и найбільше зветься Іваном. Він молодий панич, гарний, гордий и сміливий. Ёго руки в залізі, а ноги аж горять сріблом та золотом. Він служить у гетьмана або в польского короля. Громовиків двір обмурований білими стінами з мідними жовтими ворітьми. Серед того двора стоїть білий шовковий намет, в наметі стоїть золотий столець, а на стільці сидить Іван Княжевич, грається, підкидаючи три золоті яблука, и готує собі сагайдак. Кругом ёго двора стоїть сторожа и, побачивши ворогів, починає стукати в ворота. Вставши рано, Іван зсукав три свічки: при одній ушив личко, при другій убрався, а при третій коника сідлав и виїзджав у поле. У ёго сагайдак золотий и ясна шабля. Під ним кінь незвичайний: у коня золота грива, що вкриває ёго всёго, срібні копита, шовковий хвіст; він ухами слухи слухував, очима лічив зорі, срібними копитами дупав гору и збудував церкву з трёма вікнами. Мати виправляє ёго на війну и не велить ёму вихачуватись поперед війска и не zostаватись позад війска. Молодий Іван на те не вважає, поперед війска коником грає, а позад війска мечем рубає, з сагайдака стріляє, та все наступає на ворожу Невір-землю, на турків, на татар. Він хоче з війском завоювати Бирви-город, чи Виж-город, у якогось царя Ворота. Іван ударив з війском на город, на золоту баню, полетів соколом, пустив коні дрібним дощиком, блиснув шаблями, як сонце в хмарі, и загремів стрілами, як грім у небі. Під ним кінь припав, золота грива прилягла. Він розбив ворота з щирого золота. В городі всі бігають, руки ламлють та раду радять, що ёму дати. Винесли ёму миску червінців, він на те й не подивився; вивели ёму коня в наряді, він и не поглянув; вивели ёму панну в наряді, він на неї подивився, шапочку зняв и подякував. Вертаючись до дому, він везе з собою троякий напій: вино, солодкий мід и шумну горілку. Всі ёму бажать щастя; в городі зіля, в дому веселе весіля.*) В такій поетичній грізній картині описується грім и блискавка.

*) Чтенія И. Общества 1. 61, 62, 63, 65, 68, 69, 1864. Метлинскаго піснн 334, 335, 337, 338.

Сам Іван розкажує про себе, якого він роду. В колядках споминається дуже ясно про його рід. Іван, тоді як на його напали в горах розбійники, розкажує їм на запитання їх, якого він роду: що в його батько — ясний місяць, мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, брат — сивий соколонько.*) Сивий соколонько то дочка хмара, котра в мієології часто показується птицею. Іван Княжевич, як можна дуже ясно бачити, то бог Громовик, бог блискавки й грому. Нічого нема простішого нагадати картину війни, як дивлячись на небо в час грому й блискавки. Сама блискавка походить на огневі стріли, що летять з неба на землю. Народ український навіть вірить, що ті стріли входять в землю и через сім літ знов виходять наверх. Страшне тріщання дуже походить на стріляння з рушниць та гармат. Бог Громовик розбиває ворожий город — тоб-то чорні хмари. Та царівна, котру виводять йому — то сонце, котре після дощу з'являється на небі в усій красі. Ті напої, що Іван привозить з собою, то дощ, котрий иде зараз після того, як грім розібере хмару. Після дощу росте добре всяке зія, а Громовик справляє весіля, бо картина розбивання блискавкою хмари описується в давній індійській мієології як весіля. Ще давні Арийці дивились на грім як на бога-воїна, котрий оплодотворює богиню Хмару; из хмари летіє на землю живущий и плодючий дощ.

В Ведах Индра, бог Громовик, описується воїном, з мідним и золотим оружем, а блискавка зветься золотими списами. Побіждаючий Индра своєю палицею розбиває городи Врітри, злого бога тежних хмар и холоду, котрий зимою будує городи, запирає туди небесних коров, тоб-то дощові хмари, и держить там золото, тоб-то сонце. Индра поверчує небесні скелі, хмари, виливає на землю воду и засвічує на небі сонце. Він вічно воюється з Врітрою, бо Врітра встає и поправляється після кожної побіди Индри. Помагачами Индри в тій боротьбі служать Марути, вітри, котрі в колядках певне служать ніби сторожею Иванового двора й його грізним війскам. Индра ще зветься подавачем харчи, так-само як и Іван-Громовик привозить з собою до дому три напої, як Илья пророк, котрий зайняв місце Громовика в фантазії народа, возить по небі колачі, тоб-то дає землі родючу й плодючу силу. Грецький Юпитер так-само узброєний стрілами. В скандинавській Едді Один описується маючим блискучий спис, и його вороги, на котрих він тільки наведе свій спис, не втічуть од смерти. Один

*) Чтения И. Общ. 1, 53, 1864. Метл. п'юн. 57.

має золотий шолом, блискучі лати, восьминоного коня. Він страшенно летить на небі, а за ним біжить грізне військо. Грім — то шум від його оружя, а блискавка — то искри, що сипляться з мечів. Старославянський ідол Святовита в Арконі мав при собі здорового меча. Для шанування його держали в Арконі 300 озброєних воїнів. Идол Руєвита мав при собі коло боків сім мечів, а восьмого держав у правій руці. На Білій Русі додержався переказ про Перуна, що він в лівій руці носив стріли, а в правій — сагайдак. Теперечки на Україні Йван-Громовик з'являється в християнізованій формі. Народ розказує, що як гремить грім, то то Бог колачі возить, іздачі на небі, а чорт літає по-під небом и перекривляє, як той гуркає по хмарах. А Бог розсердиться та й пускає в його громову стрілу. Як тільки збирається на дощ, то чорти вже знають, и зарані ховаються в ліс, неначе вихри один за другим ховаються в ліс. Чорти ховаються під деревом, у дуплах, під звірями, навіть під чоловіком. А не знаходять вбитого чорта тим, що він розливається смолою, и смола входить в землю. Вбитому чоловікови Бог дає спасіння душі.*) Той чорт в народній фантазії назначає собою дощові хмари, чорні як смола, котрі зараз розливаються дощем, як тільки загремить на небі грім и розібе їх блискавкою. Тим то селяне хрестяться, зачувши грім: вони одганяють од себе нечисту силу. Ті чорти, та темна сила, то — та давніша Невір-земля, Вирви-город, про котрого співається в колядках, и котрий має в собі м'яичного царя Ворота. Не трудно вгадати в тих прізвищах Вирви й Ворота зміняне ймена давнього злого бога Вед — Врітри.

Гро мов и к - п а с т у х .

Окрім того, що Йван-Громовик описується воїном, він з'являється в народній фантазії в поетичнім образі пастуха-вівчаря. З-за високої гори виходить отара овець, як чорна хмара. Поперед отари виходить пастух, гордий, білий з себе, в сірій гуньці. Він підперезаний ужевкою або ожиною, а до ожини привязані три труби; одна золота, друга мідна, третя яворова або зуброва. Як затрубить він у яворову трубу, иде голос по всіх долинах, по лісах и по полях; як затрубить у золоту, иде голос під небеса; затрубить у мідну, иде голос по всьому світу. Раз вівчарь розгнівався на матір и покинув її, забравши череду. Переганяючи чере-

*) Поетическ. возвр. Слав. А Аванасьева 1. 265.

ду через кам'яний міст, він провалився з нею и потопив в воді свої вівці. Він жалкував не так за отарою, як за сивим конем, на котрому він об'їздив три землі: турецьку, німецьку й угорську, котрий лунав копитами білий камінь и збудував церкву з трьома дивними вікнами.*)

Пастух-вівчарь — той-самий Иван-Громовик, тільки роздвоєний, як можна догадатись по тому, що він має достоту такого дивного коня, як и Іван Княжевич. Ще в Ведах хмари звалились небесними коровами, котрих лихий бог Врітра займає в кріпості, а їх одіймає и вигонить звідгіль Индра-Громовик. Отара овець в колядках просто зветься чорною хмарою, виступаючою з-за гори. Сам вівчарь — білий и сидить на сивому коні, має блискучі золоті й мідні труби, бо він світле божество грому й блискавки. Ожина, котрою підперезаний пастух, то блискавка, все одно як та свічка, котрою підперезаний міоичний Христос, про котрого співають у колядках. Голос од ёго труб розноситься по всьому небі, по всій землі, бо то голос грому. В кінці всёго, одрізвившись од своєї матері, тоб-то од сонця, котре в колядках описується в женськїм образі княгині-господині, пастух-Громовик провалюється на мосту и топить у воді череду, тоб-то розливає хмари дощем по землі и разом з тим тратить свого блискучого дивного коня, бо блискавка счезав, як тільки дощ в хмар розліється по землі.

Народня фантазія перенесла теперішніми часами характер пастуха-Громовика на св. Юрія, котрий їздить на білому коні. На Юрія на Україні и Білій Русі закопують кістки священого поросяти на полі на межах, святять поля й криниці, вважаючи на Юрія, як на бога родючої сили землі и плодючої сили товару, коней и овець. На Юрія и в Великороссії и в усій Славянщині є звичай кропити товар священною водою, правити молебні коло криниць и виганяти в поле товар священною вербою. На весняного Юрія там буває пастушній празник. Пастухів подаряють пирогами, яйцями, молоком. В Болгарії и Сербії на Юрія ріжуть и смажать ягнат, надівають їм на голову вінок из квіток и зелені, до рогів ліплять воскові свічки и кадять ладаном. Образ пастуха-Громовика мабуть давнійший од образу Громовика-воїна, бо він екопйований з дуже давнёго пастушого становища українського народа. Пастух-Громовик підперезаний огудиною з ожини натякає на бит народа ще дуже патріархальний, коли може українські вівчарі й

*) Чтения И. Об. 1. 59, 60. 66. 1864. р. 1. 610. 1868. р.

справді підперізувались ожиною або ужевкою. Ужевка одначе служить символом блискавки, бо похожа на гадюку й ужа, в образі котрих народи споконвіку зъявляли собі блискавку. Тепер на Україні народ говорить про святого Юрія, що він звіря пасе,*) тоб-то вовків, а вовків зве Юровими собаками. Рядом з св. Юрием народ на Україні становить и другого вовчого пастуха, Полісуна або Лісовика. Полісун гонить вовків туди, де народи воюються один з другим, и жене їх пугою. Він так ляскає тиею пугою, що її чуть дуже далеко. Се ляскання пуги — то грім. Полісун и св. Юрій становляться рядом и мають однакову роль, як роздвоєний образ пастуха-Громовика: давнійший и пізнійший схристіянізований. Народ розказує, як були собі два брати: один богатий, а другий бідний. Раз бідний виліз на дуба ночувати. Коли так як опівночі бачить він: якийсь чоловік жене силу звіря, а позаду другий чоловік іде на возі. То були Лісун и св. Юрій. От пригнав Лісун звіря, та як раз під того дуба, де сидів чоловік. Св. Юрій почав розділяти крайці хліба, що були на возі. Один окраєць зістався на возі. Св. Юрій оддав ёго бідному та й каже: „се тобі Господь дав щастя! З сёго крайця ти вже певне що розживешся.“ И справді, бідний ніяк не міг ззісти того крайця. Що ззість, то на завтра знов и приростає та й стане таким, як и був. Позавидував богатий брат бідному, пішов та й сів на дубови, на сомому вершечку. Лісун и Юрій пригнали вовків. На той час не стало одному вовкови хліба: Юрій звелів ёму ззісти богатого брата. Народ вірить, що вовки бігають тічками тільки до Водохреща. Як тільки на Ордані вовки зачують стріляння, то й розбігаються. То назначує, що зимові хиари повинні розбігтись и счезнути, як загремить на небі перший весняний грім.

Громовик-хлібороб.

В колядках бог-Громовик описується ще в третім образі: як орач якоїсь незвичайної ниви. Якийсь господарь, певне бог світа й блискавки й грому, має поле не-міране, не-оране й не-сієне. Ёго мірляи три господареві сини списами, орали шаблями; волочили струєвим пером и сіяли яру пшеницю. Само поле описується, як угорська земля, поорана й засіяна, заволочена павяним пером, обгорожена ясними мечами од злої тучи. На тому полі оре золотий плуг шістьма половими волами з золотими рогами. На во-

*) Приказки Номіса. 10.

лах ярма тесові, кедрові, а занози мідні. За тим плугом ходить сам Господь. Св. Петро поганяє воли, а Мати-божа носить золоте насіння. На тому полі вродило насіння — зелене вино, стебло-срібло, золотий колос. Женці наклали на полі снопів як дощу, кіп як зірок на небі; возилники возили як чорна хмара, складали скирти як гори. Сам господар став меж копами як ясний місяць меж зорями. А поверх тих скирт сидить птиця сокіл, дивиться на синє море, на всю землю.*) Таке пишне поле, та угорська земля, то — небо, котре в мієології часто показується полем засіяним золотим насінням — зорями. Господь и св. Петро — то тільки подвійний образ Громовика, котрий оре ниву, тоб-то небо, своїм золотим плугом, золоторогими волами. Воли служать образом небесних хмар, а золотий плуг образом блискавки, котрою й справді Громовик ніби поре небо на всі боки, заволюючи павяним и струсовим пірям. Піря нагадує птиць, в образі котрих показуються часто в мієології вітри, ніби заволюючи небо. Мати-божа, розсипаюча золоте насіння, то богиня Хмара, бо те насіння просто називається зеленим вином, а вино в колядках назначає собою дощ. Снопи, копи, скирти — то зорі й хмари, котрі вкривають небо-поле літніє пори як копи й снопи. Сокіл поверх скирти та кіп — то сонце, що озирає все море, всю землю, бо в образі сокола в колядках часто описується сонце.

Грім и блискавка в образі ораня и сійби — се все було звісно и в инчих народів. Скити-хлібороби вели свій рід од меншого сонцевого сина. Раз з неба упав плуг з горячого золота з золотим ярмом. Два старші сонцеві сини, взявшись за той плуг, попекли собі руки. Тільки менчий син зумів орудувати тим плугом, а через те він став царем у Скитів.**). Грецький Язон орав поле мідними волами, котрі дихали полум'ям, и засіяв ёго драконовими (змієвими) зубами, з котрих повставали воїни. Одна великоруська билина розказує про Микулу Селяниновича, котрий орав позолоченим ралом. Український переказ про Кирила Кожемяку розказує, що Кирило, побивши змія, запряг ёго в плуг, проорав ним борозну до моря та й утопив ёго в морі. В другім оповіданні розказується, як з'явився страшний змій, и ёму давали по хлопцеві з кожної сім'ї. Дійшла черга и до царського сина, и ёго одвели до змія. Тоді янгол явився ёму и навчив ёго говорити „Отче-наш“, звелівши втікати од змія та все говорити молитву.

*) Чтенія Имп. Общ. 1. 8. 16. 17. 57. 1864 р

**) Поэтич. возвр. Славянъ, А. Афанасьева 1. 56.

Три дні и три ночи втівав царевич и вже не міг далі бігти. Він побачив залізну кузю, в котрій св. Гліб и Борис кували первий плуг для людей. Вони вхопили змія, запрягли в плуг и проорали борозну, котра й тепереньки є під Києвом и зветься „Змієвим валом“. Таких валів є доволі на Україні. Прикмету Громовика-хлібороба український народ потім переложив на Гліба й Бориса и на Паликопу, а трохи и на Ілшо пророка. В день тих святих люде бояться жати, щоб грім та блискавка не спалили кіп на полі. Українці вірять, що сам Бог дав перний плуг Адамови, а Єві — кужіль, вигнавши їх з раю. Зъявляючи собі грім и блискавку в образі ораня й сійби, український народ обставив празник Коляди всіми прикметами сійби й ораня. На кутю на Цокуті ставлять снопи жита, а в Галичичі кладуть на стіл чересло од плуга, щоб кроти й миши не псували хліба, навіть ходять перед Новим-роком по хатах з плугом. Звідтіл вийшов и звичай на Новий-рік посипати зерном в хатах. Народ злучив ті обряди, нагадуючі на сійбу й ораня, з часом повертаня небесних світил з зими на літо.

(Дальше буде.)

КРИТИКА.

Збірникъ творівъ Ієремії Галки. Одесса 1875. Стор. 114 + 85 + 30 + 127, в 16. частку аркуша; ціна 1 руб. 75 коп. сріб. = 3 гулд.

(Конець.)

IV.

Дивлячи ся на „Саву Чалого“ з художественного и психологічного боку, можна знайти инде похибки, можна сказати, що инде нема в деяких характерах доброго художественного видержу, и коли б доведо ся „Саву Чалого“ грати на театрі, то сі помилки різали б уши; але очевидно, що автор писав свої драматичні сцени не задля театру, и ми, залишаючи художественну сторону драми и головного діяча єї Саву, задержимо ся тільки на характері Гната Голого; бо се один з тих „Голих,“ котрих и в наш час є „лєліон“.

Як в першій половині XVII-ого віку, так и в другій половині XIX-ого віку Голиі — суть наслідки політичного строю. Де деспотизм и панованє одного народу над другим, де один стан народа у ярмі, один везе, а другий поганяє, там и перекинички и зрадники, там и деморалізація: там и лєліон Гнатів Голих. Та воно и натурально: Голиі — стовпи деспотизму и утисків, на Голих тільки й держить ся деспотизм; Голими держало ся орудованє „вольної“ Речи-Посполитої над українским народом; Голиі задурювали Річ-Посполиту, котра, об-

рісши, наче мохом, панованем шляхетчини над народом, запліснівши в деспотизмі и в езуїтизмі понів, вірила усякому Голому и до того осліпла, що не розуміла, що, дусячи Україну, вона душить саму себе; що, утискаючи український народ, вона знищує економічний добробит и культуру у самої себе и йде тою тропою, котра прямо веде до знищення не тільки Речі-Посполитої, а навіть и самої Польщі, котра привела Польщу до знесеня єї політичного биту, до розділу між трёма державами. В цілій історії Польщі не можна вказати прямованя до федеративного житя з сусідніми Славянами. Навіть Люблинска унія, на котру Поляки люблять вказувати, не вважаючи вже на те, що вона не вийшла в житє, та й сама по собі не була народнєю унією, унією федерації, хочби такої, яку бачимо в Швайцарнії або в Союзних-Державах Америки. Крізь призму Люблинської унії світив ся той промінь панованя, котрий знищив Польщу, котрий розводив и розводять Голях и инчих зрадників и перекинчиків.

Вислідімо лишень Гната Голого и тогді подивімось, чи нема Голях и біля нас.

Гнат Голий друзяка Сави, він завіряє Саву, що „перше хміль потоне на воді, ніж я тебе покину,“ він підбиває єго перейти до Ляхів и він же вговорює у Трахтемирові козаків, щоб вибрали гетьманом Саву, радячи, що коли Сава гетьмановатиме, то „лиха всидять Ляшки; и унія к чорту шелехне...“ И от сей супротивник Ляхів переманює на їх сторону Саву, привозячи до нєго від Конєцьпольского и листи и проводаря! Се справдешний син, справдешний плід езуїтско-польского вихованя, того вихованя, котре, засновавши своїм павутинем и політичний и семейний стрій у Польщі, довело її до погибели! Польські ксєндзи-езуїти розвели у Польщі и в Україні велике сіменище зради и зрадників. Зрадники користовали ся усяди, де тільки могли. Науку езуїтів и користь з неї зрозумів и Голий: він однаково зрадник и для Сави и для Конєцьпольского, и для козаків и для Поляків, и для України и для Польщі! Він однаково услугує тому, де більше вбачає для себе користи. Егоїстична користь — се єго світоч; вона зо своїм натуральний послідок езуїтско-попівської науки.

Голий підбиває Саву перейти до Ляхів не за для того, щоб справді щиро ділив з Савою ту образу, що Сави не вибрали в гетьмани; ні! у Голого инча думка була: він гадав збути Саву, щоб самому одружити ся з Катериною. Сава перейшов до Конєцьпольского, але замір Голого не вдав ся! Катерина одружилася з Савою, и от у Голого, яко у чоловіка без морального розвою, закипіла помста! але як же він мстити ся? він не ворогує прямо з Савою, ні! так чесно вороговати Голий не вмів! він иде тою стежкою, на котру звів єго польський вплив на житє України: він иде стежкою зради и брехні. Голий обріжує перед козаками и Саву и навіть Катерину! Згадайте ж, читателі, що — Сава дружба Голого, а Катерина єго кохане! ви ще гірш, ще більш одвернете ся від Голого, почувши, як він перед козаками дякує Богови, що не допустив єго одружити ся з Катериною, „бо Катерина відьма!“ Голому сего мало: він пише листи до Конєцьпольского, доносячи єму, що Сава з козаками перемовляє ся, и треба єго берегтись. Одним словом: Голий крутить як лис хвостом на всі боки! крутить ся він так

раз-у-раз, аж поки й сам не погіб. Характер Гоголя, яко чоловіка без чести, без морального розвою, яко брехуна и зрадника, автор видержав окрізь рівно и вірно з психологічного боку.

Гидкий Гнат Голий! отже коли ми нагадаємо, що Голий жив більше ніж 200 літ назад, що він був чоловік без освіти, то Голий нашого часу становлять ся далеко огиднішими! Сегочасові Гнати Голий пишуть доноси не з-за помсти; вони зраджують за гроші, продаючи найважнішу святиню: свій край, свій народ; ми б додали ще: свою совість, свої пересвідчення — але яка ж у Голийх совість, яке у них пересвідчене!? Іх совість — гроші; іх пересвідчене кам'яниці и маетки. И довго ще водитися-муть Голий и по Україні и по Галичині: аж поки не запаує справжня воля, воля народня, покиль не всоине той корінь, на котрому ростуть Голий: Голий бюрократи, Голий писателі, Голий редактори, Голий в рясах и в мундурах. Певно, що сей час не швидко ще настане; Голий самі собою не переведуться: тільки воля, просвіта и моральний розвій викоренять и знищать Голийх. — Прямуймо ж, панове, стежкою просвіти и моральности, а проміне сего сонця висушать и сиче корінь, з котрого виходять Голий.

V.

Трагедія „Переяславска Ніч“ малює нам живими и яркими красками ту безталанну долю українского народу, котра панувала на Україні в XVII. віці и викликала Хмельницяну. „Переяславска ніч“ діється в 1649 р. у Переяславі під велик-день. Народ, купивши у жидо-орендаря право помолитися в церкві, зібрався до церкви; але як тільки священник хотів выносити плащеницю, жид став суперечити и вимагати особної плати за право обнести плащеницю. Народ кинувся на жиди и потріпав ёго. Жид Оврам, взявши польских жовнірів и офицера, пристають до священника, щоб вернув плащеницю. Польский офицер допитується отця Анастасія, де він сховав плащеницю. Анастасій мовчить; офицер ёго бе по щоці, Анастасій підставляє ёму другу щоку. На сей случай підходить якийсь чужестранець, розпитує, в чім діло, и кидає жидові гроші; офицер хоче взяти чужеземця, сей показує ёму „щось похоже на лист папіру,“ и офицер вгамовався; він вельть отцю Анастасію ити

..... хармаркати у церкву

Над полотенцем, як казав Оврам.

А ти (до Оврама), жидівська шика, щоб не смів

Ти цілий тиждень докучати иам;

Бо гроші оддали тобі усі.

Тим часом Семен Герцик зібрав народ и підбиває одбитися од Ляхів; а отець Анастасій вговорює и Герцика и народ терпіти и ждати „божі ласки.“ Герцик перемиг пона! Народ вислухавши річ Герцика гукнув:

Семене! брате! ми твої усі:

Роби из нами, що ти схочеш; всюди

Веди нас, — в право, в ліво, хоч куди:

На муку, на смерть, в пекло... Ми радніші
За віру православну, за родину!..

Підходить чужестранець и подає лист од гетьмана. Гетьман дорікає Переяславців, що вони терплять утиски; каже, що посилає до їх 5000 війська, щоб вони „повибивали воіх Ляхів проклятих.“ — Далі чужестранець признається, що він Лисенко, котрого Переяславці вважали вже помершим. Герцик и народ з радості душі не чують. Лисенко розповідає ім, як ёго мучили Ляхи:

Мене звязали й повезли в Немиров.

Аж затрусився Вишневецький, як
Изблизьку подивився на Лисенка.

Велів вести мене зараз в тортурі!

Мене пекли, сікли, обідві ноги

Горячими залізами сковали

И кинули у лёх, щоб з пацюками

Та з жабами голодну смерть прийати.

Так пролежав Лисенко сім днів. Як-ось набігли гайдамаки; Вишневецький утік з Немирова, а Лисенко визволився и, визволивши багацько городів, прийшов визволити свій рідний Переяслав. Народ обіруч за Лисенком, щоб бити Ляхів; але отець Анастасій и тут веде річ, що краще „ждати божої ласки.“ Народ и слухати не схотів попа... У Переяславі була Лисенкова сестра Марина, в котру закохався Переяславський староста, а вона у ёго. Лисенко се взнав и велів Марині, щоб вона, як смеркнеться й почнуть дзвонить в костелі, привела на берег Альти старосту. Марина вчинила волю брата: привела старосту. Як тільки задзвонили у костелі, козаки кинулися різати Ляхів!.. Туди, де стояла Марина з старостою, прибігає Лисенко з козаками и Герцик. Прибігає й Анастасій и благає Лисенка, щоб ради великодня зупинив різанину и не вбивав старости. Лисенко довго слухав и згодився, щоб зупинили різанину, а старосту рішається відпустити до дому. Староста кидається на Лисенка, починається січа, один другого коле — обидва умірають!

Наші читателі зрозуміють, що в таких коротких словах ми не могли передати кращих місць з трагедії: да їх и не можна передати и виділити. В цілій трагедії нема зайвого слова; усе й усі на своїм місці!.. „Переяславська ніч“ як з художественної так и з усіх инчих сторін далеко висша „Сави Чалого“; але ми, за недостатчею місця у нашій часописі, не можемо розгледіти характер кожного з героїв „Переяславської ночі“; з нас досить буде й того, що ми візьмемо и роздивимось одно з дієвих лиць — Марину Лисенківну.

VI.

Художественно-національний образок Марини Лисенківни показує нам той величезний характер, той великий тип русько-української жінчини, котрих немало було в нашому історичному житті: котрий нераз виспівували й великоруські й польські поети, и котрого тепер, в наш час, не знайдемо поміж нашим жіноцтвом, хоч би шукали ёго серед дня з свічкою. Марина показує нам страшне бороть двох чувств

чувств найвищих, чувств самих святійших, які тільки бувають у людей! Любов до рідного краю, любов до волі й народу бореться з любовю до коханка, до милого чоловіка! Марина яко жінщина полюбила польського старосту, слугу того народу, котрий гнітить її рідний край. Марина розуміє те тяжке ярмо, що Ляхи наділи на український народ, ті нелюдські, хижацькі утиски, котрими Ляхи наділяють, у-купі з жидами, Україну; Марина розуміє, що кожен Поляк — єсть самий найгірший ворог України й українського народу; але любов не знає національних перепон! Любов приводить до згоди всіх и все. И от Марина полюбила ворога своєї родини.

Люблячи щиро Поляка, Марина не переставала любити Україну; любов до коханка не викоренила любові до рідного краю; перша тільки приспала другу, поки національна струна не вдарилась и не розбудила любові до краю. Явився брат Марини; річ його скинула з очей Марини пелену любові до коханка, и українська кров забушувала в дівочькому серці Марини! Марина рішається на жертву любові до краю принести любов до коханка! Але й тут Марина видає свого коханка не зрадою, ні! вона йому признається прямо, вона видає його яко ворога українського народу й берегає його при тім яко свого коханка. От-що вона говорить старості:

Ти мене любиш, я люблю тебе!
 Одначе все ти Поляк, а я Руська.
 Ти мене любиш, як и я тебе!
 Хиба се нам що небудь запевняє?
 Та хто мене запевнить, що словами
 Ласкавими годуючи мене
 Ти не ховаєш в серці злої думки?..
 Хто запевнить
 Тебе у тім, що я одною
 Рукою обіймаючи тебе
 Тим часом другою не вихопляю
 Ножа з-за пазухи?.. И може в чарці,
 Що коли піднесу тобі з вином,
 Усипані отрути? Спать без ляку
 Не мусиш ти, коли у одній хаті,
 Під одной стріхою з тобою спить
 Душа українська! Ти на сее скажеш:
 Я так божився, коли їй казав,
 Що її кохаю.....
 Хиба слезам та клятьбам мусить вірять
 Од Поляка Українець?? Де, скажи,
 Зосталась на Україні одна церква,
 Де б Лях из Руським не клявся дурно,
 Обманюючи Бога и себе?..
 Скільки разів цілуючи Українця
 Для його гибели Поляк изготовляв?..
 Ви вмієте и плакати и божитись
 И раді стать на колішки и Бога

Призвати дурно, тільки б ворога
Лукаво обманити й загубити!..

В отсих словах Марини так и світиться уся история ворогованя двох братніх славянських народів — польського й русько-українського! Марини знає, що діється в Україні, чим и від чого страждає народ на Україні. Певно, що в наш час не всяка освічена руська жінщина розкаже так як Лисенківна историю свого краю, а ще певніше те, що у нас на Русі навряд чи и єсть такі руські жінщини, котрих интересовало б стражданє руського народу в наш час и причини такого стражданя! Наші руські жінщини не орудують в наш час политичним розвоєм; через те ім до народу аж надто мало діла! Дух, розвій и освіта наших жінщин дуже и дуже приупали, так приупали, що навіть наша литература не може из життя наших жінщин показати нам нічого кращого, як Ольгу Дашковичовну („Хмари“) або Лаврову („Семен Жук“); бо нічого кращого не можна й знайти.

Не будемо висліжувати причину такого приупадку руського жіноцтва; бо се далеко б нас завело, а вернемося до Марини. Своєю мовою до старости Марина кінчає так:

..... Лисенко

Робив з Ляхами те, що й думать страшно;

А я Лисенкова сестра!! Францишку!

Чи чуєш? я Лисенкова сестра!

Мабуть в серці Францишка страшно відгукнулось имя Лисенка! Він упроще Марину на-вколишках не нагадувати про національне ворогованє; але ні! в серці Марини клекотом бе коханє до родини! Вона Лисенкова сестра, и любощами не зупиниш тїєї бурі, бурі національної помсти, котра бушує и клекоче.

.... Стій, Францишку! (говорить вона)

Ще я тобі скажу, за чим сюди

Тебе я привела. В ночі сєгодні

Лисенко, брат покійний, появилсь

И став над постілю мою. Страшно

Текла из єго кров: увесь на ранах,

Посічений, оцалений, без ока

Став він передо мною. Я злякалась,

Підняла крик... він підійшов до мене

И так казав: не бійся, сестро! Сором

Твій знаю; але я не прийшов того,

Щоб попрекать тебе. Сієї ночі,

Коли задзвонять у костелі, ти

Свого коханка приведи до Альти:

Я покажусь єму...

Староста чує, що дзвонять, и каже Марині, що Лисенко „пожартував.“ Але в ту годину Марина вихопила у єго шаблю, бігає махаючи нею и говорить:

Так! дзвонять, дзвонять, дзвонять!! Гей злітайтесь,

Ви чорні ворони на Переяслав!

Тут добра вам потала буде...

Староста жахається, а Марина регоче:

Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеться: *смерть Ляхам!*..

З сим словом чуються крики народа: „Смерть ворогам!“

Староста: Израда! чвара!

Марина: Ні! розправа! помста!
Богато лиха Руські одбували,
Нехай тепер поплатяться й Ляхи!

Староста: Марино! шаблю, шаблю!

Марина: Ні, не дам
Тобі я шаблі (кидає в річку). В Альту! хай
Лежить вона на память нашим внукам!
Так милий мій, коханий мій Францишку!
Нема надії! Ми загинем разом,
Загинем разом! день страшний настиг;
Лисенко встав із домовини; грізно
Гукнув-крикнув на грізную кравчину:
У ранці Переяслав визволяти!
Сьогодні почитаються з Ляхами.

Староста: Марино! що се?

Марина: Помста и слобода!

Вчинивши своє діло яко руська жінчина, виповнивши свій національно-патрийотичний обовязок, Марина зістається вірною и своєму коханю и своєму коханкові.

..... Як дівчина руська (каже вона)

Я помогла братам своїм и Ляха
Старшого привела на згубу Руським;
А як твоя коханка — разом згину
Під руськими шаблюками.

От-де правдиве кохане, от-де правдива, чиста, щира, непохибна
любов дівочого серця!

..... Серце

Мое! мій милий! мій коханий! Мій
Францишку вічно любий!.. Чую, чую —
Йде смерть до нас! о серце! дай прилинем
Губами дружка к дружці и загинем.

Так, послі дзвону в церквах перед Мариною стояв уже не той народній ворог Переяславський староста, видати котрого вимагав патрийотичний обовязок; а стояв милий, коханий, вічно любий Францишек! з ним вона хоче вмерти!

Але заступництво й просьби отца Анастасія одвели смерть и від старости и від Марини. Герцик благає її одружитися з ним; Герцик її щиро любить; батько Марини вміраючи благословив їх, але Марина знає одно кохане тільки до Францишка. Герцик яко правдивий лицар не суперечить. Він каже Марині:

Иди з тим, кого кохаєш. Хай
Господь тобі дарує щастя й долю!

Се истинно лицарська сторона, истинно козацька вдача Герцикового характеру. Староста, визволівшись протягує до Марини руки.

..... Геть! (каже ёму Марина)
 Коли не довелось з тобою вмерти,
 Тепер уже я не твоя!.. Прощай!
 Прощай, мій милий! мій єдиний любий!
 Прощай на вічне! (обнімає и цілує ёго)
 И ви прощайте, добрі люде!.. Боже!
 Спаси й помилуй вас!..

.... Милий брате!
 Прощай и ти! дай Боже, щоб, одбувши
 И горя й лиха, накінець спокоївсь
 Ти на родині з вірними братами
 Та приятелями; щоб твоє серце
 Було и чисте й радісне мов небо
 Після дощу, як сонце хмари згонить;
 Щоб, дивлячись на милу Україну
 Вже вільною й щасливою, тобі
 И весело и радісно було!..
 Прощайте, люде добрі! Хай Господь
 Хранить родину нашу! Хай вона
 Цвіте собі як макова квітка!
 Благослови мене, пан-отче добрий!
 Я йду у монастир!

И справді в той час Марині нікуди було вже йти, нічого робити в мирі: для неї зівстався тільки монастир, де б, оглядуючи Бога, вона нагрівала й наповняла своє серце, в котрому охолола любов, и з котрого віяло пусткою.

VII.

Марина нашого часу певно б не пішла й не повинна йти в монастир; бо вона б знайшла для себе працю й потіху не в монастирі, а округ себе в народі. Соціальний побит на Україні в XVII. віці був зовсім инчий ніж тепер. Хоча українська жінчина не була рабою в семьї, не була невольницею свого мужа, як її сестра жінчина Великорусі; хоча наша жінчина не знала ні „теремів“, ні запиранья; хоча жіноцтво наше не стояло на одшибі одрубною верствою од мужчин, — одначе й наша жінчина в соціальному строї не мала своєї задачі, своєї роботи. Любов и молитва були її ділом. В наш час для жіноцтва стоїть широка нива, на котрій єсть місце й для любові и для молитви и для праці. Ся нива та ж сама, яка належить и для роботи мужчин; різниця тільки та, що праця жіноцтва має ще одну чисто свою задачу: задачу семейного вихованья дітей. Хто, як не жінчина, як не мати, годуючи своїм молоком немовлятку — повинна вливати в ёго дитинну душу й серце любов до свого народу, до свого краю? хто, як не мати повинна класти перші підвалини вольного національного розвою? Отсі то обовязки й повинні виповнити всі матері — и виповнити нерш усёго. Виповненье сих обовязків піднесе й високо поставить жіноцтво в таборі діячів на користь народу й краю.

Але щоб виповнити ці обов'язки, мало ще одного бажання; треба ще освіти й знань, а того й другого серед нашого жіноцтва вельми мало: значить, першим пильнованем нашого жіноцтва повинно бути пильнуванье про свою власну освіту й про вихованье своїх дітей, вважаючи на те, що головною підвалиною вихованья повинна бути національність.

Нехай собі як хочуть и що хочуть проповідують оті „передовики“, що не признають потреби національності и національного розвою; але ми раз-у-раз твердили й твердитимемо, що космополитизм єсть хи мера, и що тільки національний розвій, національний устрій доведуть наш, як и всякий инчий народ, до дійсного добробиту й волі. Але націоналізм не повинен бути таким вузьким, яким ёго виявляють у нашій Галичині Поляки; вони бо мізкують и пильнують, щоб овій національний розвій збудовати на знищенні нашої національності. Як „Переяславська ніч“, так и вся история Польщи й Русі свідчать, до чого доводить таке вузьке національне прямуванье; можна сказати, що вся история Польщи єсть история помилок вузького національного польського прямуванья. На лихо й собі и нам Поляки й досі не хочуть зрозуміти сих помилок, зрозуміти простої правди, що дусячи сусіда дусиш и самого себе, знищуючи національність оусідню знищуєш и сам свою!..

Маринин коханок Францишек вміраючи говорить до Лисенка:

Дай руку! и нехай в примирї нашім
Примириться из Польщю Вкраїна.

Більш як двісті літ минуло з того часу, а й тепер можна сі слова промовити; бо й тепер ще Поляки ворогують з Русько!

И коли скінчиться се ворогованье? Певно що тільки тогді, як Поляки зрозуміють свою историю; але историю не самих тільки фактів, не воєн, не королів, а историю соціального й культурного розвою й побиту свого народу. Спасенье польського народу не в одрубній самостайності, а в федеративному звязку всіх славянських народів — без політичної игеμονії одного над другим. При широкій політичній и релігійній волі, при повнім панованні в кожному народі ёго власних національних ознак — славянська федерація скується міцно, и тогді хай буде игеμονія того народу, у котрого виробляться кращі політичні установи, у котрого стоятиме висше освіта й культура. Цікаво кинути коротенький огляд на те: чи прямують до такої мети Поляки в наш час? Поодинокі голоси Поляків давно вже чуються и в Галичині и в Познані и в царстві польському про таке прямуванье; але що б Поляки цілком силковалися ступити на федеративну стежку — сёго не видно; а де б здається найкраще показати Полякам таке прямуванье, як не у нас в Галичині? Додамо ще один довід того, що поміж Поляками не панує ще гадка про славянську федерацію. Літом 1875 р., як відає увесь мир, встали наші брати в Герцеговині и Босні, щоб кровью, мечем и огнем визволитися з-під тяжкого турецького ярма. Вої освічені народи приязно стріли се повстанье: в рядах повстанців явилися и Італьяне и де-хто з Славян. В останній час з прибувших волонтерів-Славян зложився особний одділ; отже як в цілому війску повстанців, так и в славянському одділі не було й нема жодного Поляка! А тим

часом теперішній час самий здатніший Полякам за-для того, щоб змить як перед цілим світом и всею Славянщиною, так особливо перед турецькими невольниками-Славянами, ту велику пляму позору й ренегатства, котру положили на себе Поляки ренегатством Чайковського!! Хто не знає, як Чайковський, потурчившись и помусулманившись, під назвою Садик-наши служив Туркам и мучив Славян!! Але, гетто думки про сєго поганого ренегата, котрому перемінити віру й національність все одно, що понюхать табаки! Будемо сподінатися, що Поляки, покиль ще не пізно, принесуть на користь балканських Славян жертву свого каяння.

VIII.

Що до поезий Іеремії Галки, — то всі вони пронизані одним духом глибокої любови до правди, до родини и до всіх людей. По ряду з сим чувством просвічує й инче: огида до мерзенних зрадників. Поет наш, як знаємо, виніс на собі зраду одного з своїх „щирих друзяків“, и не диво, що у єго вирвались з душі такі слова:

Дарма просишся израдник!
 Не пуцу тебе ніколи,
 Вічно буду катувати.
 Мучитиму без одривки,
 И хоча б за відпочинья
 Ти мене увів у царство,
 Я б и царства одцурався
 За потіху, щоб из тебе
 Глузувати, наругатсья
 И тобі чинити напасть.
 Були злбдіи великі:
 Небо и земля лякались
 Од іх вчинків; жалковались
 Перепалені країни;
 Іх менами наругались
 И бажали, щоби в пеклі
 Вони такечки страждали,
 Як страждали бідні люде,
 Що од іх изнашастились.
 Але шкода, що зробив ти,
 Не зрівняється и з ними.

Не можна не примітити, що в поезиях Галки частенько просвічує промінь біблейщини; але від сєго впливу навряд чи волен хоч один поет до 60-х років. Візьмім приміром тільки великих поетів, як: Байрон, Пушкін, Мицкевич, Шевченко — у кожного з них примітимо чиналу долю біблейського впливу.

Конечно ми не поставимо Іеремію Галку яко поета на ряду з Шевченком: в поезиях Галки єсть добрі гадки, єсть инде и гарні малюнки, але нема у іх того поетичного огню, котрий палає в поезиях таких поетів-художників, як Шевченко. Поезії Галки займають

у читателя ум, будять деякі добрі гадки, але не мають на серце того впливу „божого іскри“, котрий так міцно хапає за серце, як читаєш поезію Шевченка.

Про кари, до яких присуджують мирові судді. Київ, 1875. Стор.
2 + 35, в 16. частку аркуша; ціна 12 коп.

„Добра хочю брати и Руській землі.“
(Володимир Мономах.)

З-поміж численних мір, потрібних за-для піднесення народнього добробиту, не на остатнім місці стоїть потреба добрих, гуманних и розумних законів; потреба чесних и розумних людей, котрі, зрозумівши силу й великий вплив законів на піднесення народнього добробиту й морального розвою, орудували б законом и виконували ёго чесно и з доброю совістю. Але самий найкращий закон буде мертвим и некорисним, коли народ не розуміє закону: треба, щоб народ знав не тільки самий закон, а й ту користь, яка виходить від виконувания закону. А щоб народ зрозумів се, треба, щоб уряд або інтелігентна громада зробили народові можливість самою близшою й самою легшою стежкою спізнати й зрозуміти закон и користь від ёго. Тільки з такими умовами закон матиме свою силу й свій правдивий вплив на моральну й матеріальну сторону народнього життя.

Часто трапляється бачити, що який небудь дуже добрий в своїм коріні закон або урядова постанова (Einrichtung) втрачає свою силу и не розвивається тільки через те, що народові не дано було можливості зрозуміти й засвоїти ёго. Се ще не все. Можна статистичними даними доказати, що велика численність злочинств и провинностей заподіваються тільки через те, що народ не знає, які вчинки заборонено законом, а які ні. Се найпаче трапляється тоді, коли закон не сходиться з народнім звичаєм.

Можна сміло сказати, що у нас в Австрії уряд держиться такого ж погляду, и через те всякі нові закони видаються й на нашій мові, хоча додамо до слова, що урядова мова того видання законів державних (Reichsgesetzblatt) тільки по назві руська, а народ її тяжко зрозуміє, бо такої живої мови нема, и ніхто такою мовою не говорить. Однак ж мало ще того, щоб видать закон хочби й на справжній народній мові; треба ще пильнувати й про те, щоб народ прочитав, зрозумів и засвоїв закон. А такого пильновання нічим наш уряд не виявив; навіть наші соймові депутати ніколи не звертали уваги сойма на юридичну темноту нашого народу. Маса ж народу хоча б и бажав спізнати, зрозуміти й засвоїти закон, так у неї нема за-для сёго жадної можливості. Промовчуючи вже про недостачу науки в народніх школах, звернемо увагу наших читателів тільки на те, що хоча б народ и вмів и бажав читати, так ёму нічого читати. Страшенна недостача добрих — не то що юридичних, а в загалі добрих — книжок у нас трохи що не кожному відома.

Правда й те, що коли ми розглянемося по-за кордоном, то й там не побачимо нічого кращого а швидче зустрінемо ще гірше. Так при-міром в Россії ні якого закону не видається на українсько-руській мові. Там усі закони ведуться на одній тільки велико-руській мові; бо в Россії стоять ще й тепер на тім погляді, що ніби то українсько-руський народ так само розуміє велико-руську мову як и свою рідну. Навіть и в західній Європі, на котру привикли у нас вказувати яко на обра-зець—и там не вельми то пильнують про юридичну освіту народа. Зда-ється в одній тільки Англії юридична просвіта народа більш доступна ніж де инде, може через те, що там самий устрій державного життя иначе зложений ніж де инде, и він то й вимагає потребу юридичної народ-ної просвіти. В Англії в деяких низших школах в програм ученя за-ведено вчить головні краєві закони на рівні, як и нічі науки, примі-ром: закон божий, арихметику, историю и т. д.

Тим то ми вже й сказали, що окреме уряду як интелігентна гро-мада, так и поодинокі освічені люде повинні пильновати про юри-дичну просвіту народа. Чи єсть же у нас таке пильнованье, и чим воно проявилось?

Дуже прикро, а треба правду сказати, що такого пильнованья ми не бачимо, або вірніше — бачимо дуже-дуже мало. Навіть товариство „Просвіта“, ставлячи своєю задачею народню освіту, видало тільки одну юридичну книжочку про „Вексі и Лихву,“ а тепер ще видає другу — про „Провизорі.“ Може хто скаже нам, що писати за-для народа популярні юридичні книжки — не так то легко, и що й народ навряд чи читатиме юридичні книжки; але нашою відповідью на таке питанье будуть самі факти. Як книжочки: „Вексі и Лихва“ п. Бар-вінського у Львові и „Як одбуватиметься тепер воєнна служба“ п. Троцького у Києві, так и книжка, назву котрої ми виписали з самого початку — прямо свідчать, що юридичні книжки не геть то трудно писати, а численність спроданих двох перших книжочок свідчить, що народ їх читає. Одначе ми не будемо укривати того, що у нас велика недостача в таких людях, котрі б уміли и хотіли писати для на-рода юридичні книжки; але чим же не можна б вести сю працю гур-том, особливо нашим молодим правникам? чим би нашій „Просвіті“ не заложити у себе спеціальної коммисії, котра б узялась за виданье юридичних книжок для народа?

Коли ми пильнуємо про умствений и моральний розвій нашого народу, коли беремося вчити ёго моралі; коли бажаємо навчити ёго и природознавья, котре й справді потрібне, щоб розігнати й розвіяти ві-ковішню темноту всяких повірій чи забобонів; коли ми раді б навчити народ и медицини и розумного господарства й инчих знаній, — то що ж нам забороняє навчити ёго и права - закона? Хиба ж можна з севні наук вилучити право? Хто споритиме супротив того, що для кожного громадянина потрібно знати право й закони, котрими упоря-ковується держава й громадське життя? Кожен чоловік, яко громадя-нин, раз-по-раз має різні стосунки з людьми, а щоб отсі стосунки були моральні, правомірні й законні, треба мати яку-таку юридичну освіту. Усякому чоловікові, яко громадянину, треба хоча елементарно спізнати державні постанови, громадянські закони, під кормою котрих він живе

й працює, котрим ёму доводиться коритися, котрі ёго й добро ёго обороняють, забезпечують ёму спокійне життя й працю и котрі карають ёго провини. Знати своє право й свій обовязок для кожного громадянина так-же важно й користо, як и знанье підвалли моралі. Як недостача моральної засади, так и недостача знанья хоча головніших законів доводять людей до злочинства й провинності. Ми вже говорили, що часто люде заподівають незаконні вчинки тільки через те, що не відають про те, що закон наказує ті вчинки. Отже закон карає й за такі вчинки, а покараний, не розуміючи закона, нарікає и на закон и на суд и все таки и послі карі зостається в тій темноті, в якій був и до вчинку, за котрий ёго покарано! Конечно суд не педагог, и задача суда — карать а не освічувати неосвічених; одначе ж треба памятувати й про те, що закон призначає карі на те, щоб осуженого поправити морально; а чи можна ж сподіватися на таку поправу злочинця або провинника, коли він и послі карі не знає, за що ёго покарали? Се таке питання, над котрим ми радимо подумати кожному освіченому чоловікові, коли тільки він вважає кару не яко помсту, коли дивиться на неї не оком ветхозавітного Мойсія, а оком великого народолюбця, прорікшого закони святої вічної любові! — Здається, було б зайвиною дальше доводити про потребу юридичної освіти народа.

Тих людей, що взялись би за виданье юридичних книжок для народа, ми мусимо звернути увагу ще ось на що. Важніше и корисніше почати виданья по карному праву, бо юридичні народні виданья по цивильному праву хоча теж мають користь и важность, але все таки не таку; причина сёму очевидна. Цивильне право часто не займає зовсім справжнього життя, особливо життя щоденного, звичайного в нашій народі; инколи ж закон стоїть цілком противно тому, як діється в житті; се виходить раз з того, що ніякий закон не може нормовати усіх злучаїв щоденного громадського життя, а в друге через те, що в житті селян велику вагу має звичай. В цивильних законах єсть дуже багато такого, що селянинові ніколи не потрібно; про такі закони не нагло й видавати народні книжки. З цивильних законів слід зазнаемити народ тільки з такими законами, котрі конечно потрібно знати всякому громадянину, чи він селянин, чи городянин, як приміром закони про уговори при позичках грошей, про наслідство и т. д.

II.

Вирікши наші погляди на велику потребу виданья для народа юридичних дешевих книжок и радісно привітавши видану в Києві книжку „Про карі, до яких приоуджують мирові судді,“ котра єсть ніщо инше, як переклад російського карного закона за провинності, закона, котрий зоветься: „Уставъ о наказаніяхъ налагаемыхъ мировыми судьями“ — ми раді сёму поводу, щоб порівняти наші карні закони за провинності з російськими. Міркуємо, що таке порівнанье не буде зайвиною для наших читателів, вже через одно те, що у нас дуже мало зазнаемлені загально з життям в Росії, а особливо про карні за-

кони, під котрими живе 80 мільйонів людей, а між ними 13 мільйонів і наших рідних братів.

Глянувши з гуманного боку на карні закони Росії, не можна з першого разу не заприїмити, що вони своїм гуманізмом беруть перевагу перед карними законами Австрії. Покажемо тільки головні злучай. В Австрії смертна кара вживається за головну зраду, за розрух, за убийство, за розбійницьке убийство, за підпал, коли при пожежі од того підпалу який чоловік погіб, а підпалач міг те вгадувати. Залишаючи інші злучай смертної кари, скажемо, що в Росії злучаїв кари смертю менше; ні за убийство (душегубство), ні за підпал в Росії не положено кари смертю. В Австрії кара тілесна вже знесена, але треба знати, що й в Росії вже тринадцятий рік, як вона знесена царським указом для жіноцтва, а для чоловіків хоча й зоставлено кару різгами, але тільки тогді, коли нестатиме місця в тюрмах. Недостачи на тюрми в Росії нема, а через се на ділі кара тілесна й не вживається.

Тут ми не можемо не задержатись і не сказати, що час загального знесення кари смертю і кари тілесної давно вже прийшов для всіх народів. Такі кари не тільки не вдовольняють задачі правосуддя, але становляться великою наругою тим державам, котрі їх вживають! Як кара смертю, так і кара тілесна ставлять людей нарівень з животиною і глибоко деморалізують масу народню; дивлячись на такі криваві кари, маса розвиває у себе чувство звирське, чувство *грубої фізичної сили*. Крім того тілесні кари загалом *нерівномірні* як в моральнім, так само й в фізичнім боці. В моральнім через те, що для чоловіка, у котрого не потухло ще чувство честі і совісті, ці кари так страховиті, що страх приневолює на самоубийство! *И раз-у-раз* криваві кари доводять *покараного до кінцевого морального упадку*. Коли ж карається тілесно чоловік без морального розвитку, так для його кара не має ніякого инчого впливу крім фізичної болю на який короткий час. Нам доводилось ніколи слухати, як деякі „економисти“ доказували, що кара тілесна користна для простого сільського люду тим, що коли замість цієї кари карати замиканьем у тюрми, то страчуватиметься марно робоча година, і се саме доводитиме до великого знищення економічного достатку не тільки покараного злочинця, але й семью його неповинну в його злочинстві. На такі речі стоїть відповісти. Закон, караючи виноватого, повинен звертати увагу тільки на те: чи справедлива кара чи ні? чи відповідна вона злочинству чи ні? Знов же треба пам'ятувати й про те, що задачею кари повинно бути тільки те, щоб злочинника направити на моральну стежку, довести його до того морального розвитку, щоб од злочинства одвертала його власна совість, а не острах кари. Спитаємо ж сторонників кривавих кар: чи вкажуть вони хоча єдиний злучай, що б кривава кара морально поправила покараного? Можна навпаки довести найвірніші статистичні доводи, що лютоість кари ніколи й нігде не вменшала злочинств; і знов: чим лютіїші закон призначив кари, тим більш виявлялося злочинних вчинків!

Тепер вже в цілому світі напред чи знайдеться який криміналіст, котрий би став доводити користь лютих кар, а найпаче кар кривавих

або загалом тілесних. Одначе ж в Європі єсть ще держави й кромі нашої, котрі вживають сі карн. Се заіжнить видимо не від того, що б держави вважали справді користивими тілесні карн, а просто від того, що народи як и поодинокі люде не швидко й нелегко покидають те, до чого вони привыкли. Чи держава, чи народ, чи поодинокий чоловік — чим молодші, тим швидче й легче покинути ім свої навикн. Візьмімо сьмий освіченнй народ західної Європн, и ми мусимо примітити в ёго характері одну чисто-античну, чисто-поганьську вдачу: *злопам'ятство* й бажанье *погнети*; скоїтьс яке злочинство, громада розжеврїтьс, захвлютьс, зарештує: „расни ёго и расни“! и щоб заспокоїти такі чисто животињські вимаганья громади, уряд примушуєтьс кнунт розлютованому звірочі шматок людського мяса або показати ёму людську кров!.. кров задовольнила громаду! Правда примушує нас додати, що такі звірські вимаганья людської крові дуже-дуже мало приуроджені славянським народом, а *найменше* руському народові. История свідчить нам, що в давній час предки наші не вживали карн смертю. Сю мерзеньну, антихристиянську кару прищепила нам византийська цивилзация! Идучи стежною деморализації людської, стежною деспотизму й панованья сильного над слабым, цивилзация силковалася знаходити підвалини, щоб, стоючи на їх, оправдати потребу крївавих кар; и появилнсь и богослови и философи и политикн, котрі також силковалися доказувати, що без крївавих кар не буде в державі порядку. Не минуло ще тридцяти літ, як пруський министр Савиньн в 1848 р. держав річ про те, що як знести смертну кару, то на се народ гляне як на полегкість злочинствам — подумає, що закон и уряд ослабили й не мають сили справлятися з злочинцями!

Отже ми твердимо сміло, що у народів, де знесено невольництво й крїпацтво, де нема полнничного деспотизму, де панує справжня политична й религийна воля, де уряд веде народ стежною цивилзации заіснованої на підвалинах євангельської гумачності — там *усяка* тілесна кара, там *усяка* кара яко помета єсть аномалія, противоріч пилкованью до прогресса, одно слово: єсть *тяжкий народній позор, єсть величезна народня пляма*. Час вже перемінити погляди на злочинників и провинників яко на людеї тільки лихих и огидних; час на всяке злочинство дивитнся яко на плід громадського розвою й добробиту, а на кожного злочинця яко на чоловіка недужого, котрого треба гоїти *душевно*, а не мордовати ёго тіло и знищувати ёго честь, убиваючи в кінець останні коренці моралі! Не приводимо більше доказів нашого погляду на тілесні карн тільки через те, що нашою задачею на сей раз стоїть одно коротке порівнанье деяких законів Австрії и Россії; до сієї задачі ми й вертаємося.

Залишивши карн за злочинства, звернемо увагу тільки на карн за провинності. По наших законах найбільшою мірою арешту за провинності положено *шість* місяців, а в Россії ся кара, при утяжаючих обставинах, доводиться до одного року. Тільки ж в Россії кара арештом в тюрмі не загострюєтьс ніякими додатками. Що лише у нас: у нас до арешту можна додати ще піст, тяжку роботу, назначенье твердого леговника, самотне заіпранье в темній келні. Задержимося *хвильку* біля останнього додатку. Закон каже, що самотне заіпранье в темній

келі може без перерви тягтися не довше 24 годин, не може повторитися раніше як через тиждень и за весь час кари не може бути більш як десять раз. Виходить, що осужений під арешт на 10 тижнів може висидіти *десять доб не бачачи божого світу!* Чи треба ж говорити нашому читателеві, що в підвалині таких „додатків“ навряд чи можна знайти гуманні основи? чи не швидче б можна знайти тут основу чого иншого, приміром знищування людського здоров'я? Ми здаємося на лікарів, нехай вони посвідчать про ту користь, яку одержують люде сидячі в *темній келі!* а що до нас, то ми скажемо кілька слів про *самотне* запираньє в *нетемній* келі. Келійне або самотне запираньє видумали в початкових роках нашого віку филантропи-квакери: вони думали, що таке запираньє поправлятиме провинників и одвертатиме рецидиву, ergo — думали квакери — численность злочинств и провинностей буде меншати й меншати; квакерам здавалося, що як тільки осуженого запруть в келію, він сидячи самотно почне мізковати про свій вчинок, за котрий ёго покарано; слідом за мізкованьєм прокинеться совість и доведе до щирого каянья, а каянье доведе до надії на небесне милосердьє, и у покараного займеться бажанье жити морально и ще на землі заплучити милость од Бога и людей. Далі: сидячи самотою й гадаючи про свій вчинок, покараний од сидні без роботи загориться любовью до праці!.. Таку логику вже й а ргіогі всякий здоровий розум не назове инак, як голубячою! Треба б було квакерам-филантропам згадати тільки про те, що чоловік може й псоватися й поправлятися тільки живучи в громаді, и вони б мусіли не вводити своїх теорій в житьє. Отже квакерів послушали й завели першу тюрму для самотнього запираня в Америці. Запертим в келі не давали ніякої роботи, щоб вони, бачте, мали більше часу пробувати в оглядуванї самих себе, своєї совісті й Бога. Що ж вийшло? більша половина запертих за дуже короткїй час перемерла; инчі зійшли з ума, у инчих показалися ознаки идиотизму. Тюремний уряд перелякався й випустив на волю из келій тих, котрі були ще живими; але з 26 чоловік випущених з самотніх келій за недовгий час мало не всі знов попалися яко провинники за нові провинности. От, які плоди принесла филантропична блага теория квакерів!.. Американські лікарі кілька разів оповіщали про свої досвіди над провинниками, котрих запирали самотою в келі; лікарі свідчили, що всі самотні арештанти виходячи на волю виносили з своїх келій нахильність до судорог, стовбняка, причинної и инчих нервових недугів! От, що значить самотне запираньє в світлій келі; що ж сказати про темну?!... Стоїть ще запримітити, що од заострення арешту додатками у нас не визволені навіть и недолітки!

Рівняючи кару за крадіж, бачимо, що по нашим законам за крадіж вещи в вартості більш 25 зр. положено карати тяжкою тюрмою до одного року, а по законам російським за крадіж не більше як на 300 карб. (трохи не 450 зр.) положено кару запиранья в тюрму не більше як на 6 місяців!

Недостача місця в нашій часописі заборонює нам порівняти кари особно за кожду провинность, и щоб швидче скінчати нашу працю, ми задержимося ще тільки на деяких злучаях.

Той, хто не маючи на те права гоїтние людські недуги, карається по нашому закону арештом від одного до 6 місяців. За таку саму провинність у Росії положено карати арештом не більш одного місяця або грошми не більш 300 карб. Виходить, що найменша міра нашої кари стоїть в рівень з найбільшою мірою кари російської, не говорячи вже про те, що в Росії суду надано право вибрати з двох родів кари один: або арешт або гроші. За необережність з домашнією животиною висшу кару наш закон призначає 50 зр., а в Росії 10 карб. (15 зр.). Хто в колодізі або ріці, з котрих беруть на питтьє воду, кидатиме здохлятину або що инче таке, через що вода нечистою або нездоровою стане — тому наш закон призначає кару арештом від трьох днів аж до одного місяця; за таку ж саму провинність в Росії положено карати арештом не більш як на сім днів або грошми не більш як 25 карб.

Всі отсі порівняння ми робимо за-для того, щоб показати, що час вже наступив передивитися наші карні закони и підвести їх під рівень з сєгочасовими вимаганнями життя, науки й гуманності. Признаючи з погляду гуманності перевагу за російськими карними законами, ми мусимо звернути увагу наших читателів (особливо правників, котрим радимо прочитати книжку „Про кари за провинності в Росії“) на ті недостачи, котрі ми на-швидку запримітили в російському карному законі о провинностях. Нам здається дуже чудно, що в російському законі не положено кари за деякі такі провинності, котрі трапляються хоч и не дуже часто, але мають великий вплив на здоровьє. Приміром в російських законах нічого не сказано про вживаньє одвару з маківок для дітей, або й про те, коли піде у мамки яка жєнщина маюча заразливу хворобу, приміром франці (сифіліс). Певно, що такі вчинки в Росії трапляються, и гадаємо, що в Росії за такі вчинки, яко шкодливі на здоровьє, не поглядять по голові; але до якої ж кари суд присудить за такі вчинки? От и приходиться судити и карати по аналогії. Ми знаємо, що в Росії аналогія часто практикується в судах; але ж хто не знає, що, идучи до визначеньє кари стежкою аналогії, не трудно судї прийти й до того, щоб визначити кару самовольно! Даючи суду простір вибєрати міру кари, закон повинен твердо вияснити рід кари за кожную провинність, за кожне злочинство; а без сєго не скажеш, де суд стояв на аналогії, а де на самоволі.

О. Кошовий.

Литературні звістки.

— Повісті Осипа Федьковича. З переднім словом про галицько-руське письменство Мих. Драгоманова. Київ, 1876. Стор. LVI. и 96, мал. VШ-я. Ціна 1 руб. — Коли в Галичині від часу докладнішого ознакомленьє з літературою українсько-руською (р. 1861) нераз друковано й видавано твори українських писателів, в перший раз се на Україні видаються твори писателя галицького. Сим писателем, на котрого так звернула увагу Україна, є наш Осип Федькович (вперед при-

брав собі имя Юрій), найталантливший з новіших галицьких поетів и повістарів. В висше названій книжці міститься 11 повістей Федьковича, котрі всі вже були друковані в галицьких часописях: „Вечерниці“, „Мета“, „Нива“ й „Правда“; деякі з них були передожені и на язики сербський и чеський. Сі повісті суть: *Люба-зуба* — *Хто винен* — *Стрільць* — *Тальянка* — *Сафрат Зіниц* — *Побратим* — *Буковинська пісня* — *Пісня молодецька* — *Три як рідні брати* — *Опришок* — *Безталанне заоханье*. У переднім слові п. Драгоманов подає насамперед биографію Федьковича (після автобиографіи поета поміщеної в п. Дідицького виданій поезій Федьковича р. 1862, з деякими доповненнями), а відтак розказує „про те, що и як писали австрійсько-руські люде руською мовою в остатні сорок років“; в сім обзорі п. Драгоманов дуже наглядно й правдиво показав цілий хід галицько-руського письменства від початку до сегодня, характеризуючи кожний перийод и головних в нім діячів, з їх різними и нераз дивно змінюючимися поглядами на наш язык и письменство, приводами з розправ, мов и вищих творів: Іос. Левіцького — з „Стиха“ в честь митрополиту Левицькому; Лисенецького — з „Воззр'янія страшилища“; Дідицького — з переднього слова до видання „Поезій І. Федьковича“, з поеми „Буй-Тур“, з повісті „Шляхтич и мѣщанка“; Наумовича — з ёго мов соймових весного и знов осіною р. 1866 та дещо з „Науки“ и „Русскої Ради“; М. Шашкевича — ціла поезія „Побратими“; Головацького — дещо з „Трёхъ вступительныхъ преподаваній“; Федьковича — кілька цілих поезій. Погляди п. Драгоманова вже знані читателям нашим з анализи ёго розправ *Movimento letterario ruteno in Russia e Galizia* (Правда, 1873) и „Русскіе въ Галиціи“ (Правда, 1874), з власної ёго статті „Литература російська, великоруська, українська и галицька“ (Правда, 1873 и 1874), а публиці закордонній ще особливо в статті ёго у „Вѣстнику Европы“, 1873: „Литературное движеніе въ Галиціи“. Сподіваємося, що Україна прихильно прийме твори нашого буковинського кобзаря, и радіємо, що тим способом скріпиться звязь літературна між Галичиною и Україною. Час би вже видати також и збірник творів лучших писателів давнішої цорі, а то именно Маркіяна Шашкевича и Николая Устияновича; гадаємо, що ті виданья були б пожадані так для Галичини, як мабуть и для України. — Примічаємо, що „Повісті“ Федьковича знаходяться на продажі в нашій редакції; ждемо ще тільки назначенья ціни, по якій їх у нас продавати, и об сім дамо знати вже в Ч-і слідуючим.

— **Очеркъ звуковой истории малорусского нарѣчія, П. Житецкого.** Київ, 1876. Ціна 2 руб. 25 коп.

— В Києві вийшли остатнім часом для фортепяно в дві руки М. Лисенка: I) **Збірник українських пісень** (1-й випуск, третє виданье, ціна 2 руб.) и II) **Сюїта in G. из українських пісень** (ціна 1 руб. 80 коп.) Сюїта складається з слідуючих NN: 1) *Preluda* — *Хлопче молодче, який ти ледащо* 2) *Couranta* — *Помалу-малу, братіку, грай* 3) *Toccata* — *Пішла мати на село* 4) *Sarabanda* — *Сонце низенько, весір близенько* 5) *Gavotte* — *Ой чия ти, дівчино, чия ти* 6) *Scherzo* — *Та казала мені Солюха: прийди*. Головний оклад в книжнім магазині Болеслава Корейво в Києві; окрім того мають в продажі: у Варшаві —

Гебетнер и Вольф, у Вильні — І. Завадзський, у Житомирі — К. Будкевич, у Харкові — Е. С. Баллина, у Москві — П. Юргенсон, у Петербурзі — М. Бернард, у Липську — Роб. Форберг.

— В сих днях має вже піти в друк **II. часть писем К. О. Устияновича**; обнимати буде поему *Смерть Святослава* и трагедию *Олег Святославич Овруцький*.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛИТИЧНИЙ.

Австрія-Угри. — Патентом цісарським з дня 11. Лютого скликані всі сойми краєві на день 7. Марта. — Для покриття дефіциту бюджетового и на желізні дороги министерство внесло в Раді державній проєкт до устави о позиції 49 мил. зр. за виданьєм 4%-ових титулів ренти в золоті. — Міністер исповіданій и освіти дня 17. Лютого видав циркуляр до всіх школьних властей краєвих, в котрім упоминає, щоби молодіж не перетяжувати, та ще до того на тям меншу користи з науки: хибленим укладом книжок наукових за надто обемистих, уживаньєм відчитів, замість вичувань предмета розговором з учениками, и марнованьєм часу на маловажні дрібниці, замість належитого вибору й підношень річей важних. — Дня 14. Лютого відбулося засіданьє делегатів из чотирьох вірноконституційних клубів Ради державної: поступового, лівого, середнього и руського. Ухвалено компромис, щоби в певних важних справах, тепер передовсім в справі угоди з Уграми, всі вірноконституційні депутати нараджувались спільно; на зборах предсідателями будуть чергою предсідателі клубів; коли на зборі буде найменше половина членів, а ухвалиться що $\frac{2}{3}$ -ами присуших, то жадному вірноконституційному депутатові не буде вільно голосовати в палаті против ухвали збору; компромис сей підписали предсідателі клубів: Гоффер, Ейхгоф, Гербст, Юзичинський. — При доновняючих зборах в Чехах (до сойму, на місце тих, що втрагиди мандати за неявленьє) в усіх виборчих округах сельских и мійських перейшли кандидати старочеські; з молодочехів не перейшов ні один, та за те вони в королеводвірськїм окрузі, не ставлячи свого кандидата, дали своїми голосами перевагу кандидатові німецькому! — Коммиссия бюджетова Ради держ. приняла проєкт устави о позиції голодовій для Галичини; роздасться яко запомогу беззворотну 200.000 зр., а безпроцентовыми позичками 500.000 зр. — Рада держ. в послідніх двох тижднях була занята майже тільки самими справами желізних дорог; завтра мабуть буде відрочена (думають, до Червця), але перед відроченьєм будуть ще ухвалені устави: голодова позичка галицька, позичка державна 49-милійонова, запомога для духовенства. — Найважнійшим ділом Ради держ. єсть предложений министром правосудья Глазером дня 25. Лютого проєкт нової процедури цивильної, опертий на основі устного, явного по-

ступованья; проєкт сей обіймає ціле поступованье судове, wraz з ходою инстанцій, в пяти книгах, опирається на нових засадах и містить більше материялу з чужого, не-австрійського праводавства; шеста книга сёго закона, обіймаюча установи о забезпеченью и ексекуції, буде більше тільки зревидованим и відповідно скодифікованим дотеперішнім законом австрійським — и предложиться пізнійше, як, по переведенню деяких дотикаючих инших проєктів, буде можна взятися до остаточного обробленья. — Сёго року відбудеться вже в Була-Пешті довго відкладаний, за-для лихого стану финансів, міжнародній конгрес статистичний; потрібні на се суми вставив сойм угорський в бюджет.

Галицький сойм краєвий.

Порядок дня засідання 1-о (сесії 7-ї, періода 3-о) сойма галицького, котре відбудеться 7. Марта 1876 о год. 1-й, єсть слідуочий: 1) отворенье сесії 2) вибір 4-х секретарів 3) вибір 12-и ревидентів 4) перше читанье справозданья Виділа кр. о бюджеті на р. 1877 (справоздавець п. Верещинський) 5) перше читанье справозданья Вид. кр. о замкненню рахунків за р. 1874 (справоздавець той сам) 6) перше читанье справозданья з чинностей Вид. кр. за час від 1-о Лютого по конець р. 1875 (справоздавець п. Петруський) 7) перше читанье справозданья Вид. кр. о уміщенню Краківської школи художеств и о її провідниках (справоздавець той сам) 8) перше читанье справозданья Вид. кр., з проєктом до устави, о надзорі висших властей автономичних над урядниками громад сільських и містечкових (справоздавець п. Скварчинський) 9) перше читанье справозданья в ділі будови дому для краєвого заведенья родильниць ві Львові (справоздавець п. Серватовський).

Россия. — Царським указом знесено генерал-губернаторство країв прибалтійських (т. зв. німецьких, а властиво, по народонаселенью, лотисько-чудських): Курландії, Лифландії и Естландії. — Дня 6. Лютого доконав новий архієпископ Варшавський, Леонтий, торжественний акт навернення унітської парохії Варшавської на православье, в чім велику заслугу має протоєрей Лука Цибик; царь жертвовав для парохіяльної церкви (по-Васильяньської) багато цінних дарів, а о. Цибику надав нагрудній хрест. — † Велика княгиня Мария Николаївна, сестра царя, вдова по князеві Лейхтенбергському, второй же раз замужна за гр. Строгоновим — умерла в Петербурзі дня 21. Лютого. — Против побідоносного оружья російського не устоявся бунт Коканський: дня 30. Січня ген. Скобелеву піддався добровольно Абдуррагман-Автобачи, предводитель Кипчаків, а знов же 20. Лютого піддався й головний город Кокан; жителі не хотять більше своїх ханів, а бажають прийти під непосредне правленье білого царя. — Наслідком впровадженья язика російського в усіх урядах царства Польского, урядова часопись в язїці польскім Dziennik Warszawski з днем 2. Марта перестає видаватись, а стане на ёго місці така ж часопись урядова в язїці російскім, тільки з польскими перекладами указів и обвіщень урядових.

Турция. — Султанська прада з дня 22. Лютого дарує загальну амнестию всім повстанцям, котрі до чотирёх неділь повернуть до послухності. Правительство своїм коштом відбудує їм доми й церкви

и допоможе до нового загосподарованья. — Герцеговинські повстанці зібрались в Суторині, щоби, по великих трудах в так неприяній порі року, якийсь час трохи віддихнути; тому й не чути відти нічого нового. — До Герцеговини надходять тепер багато охотників италійських; тільки ж Австрія тепер більше заострила сторожу граничну на всім просторі, так що охотники часто здержуються и відсталяються в противний бік.

Франція. — Вибори депутатів до Збору народнєго удался дуже добре для республіканів. Ще мають відбутися доповняючі вибори (5. Марта) більш як 100 депутатів; тепер республікане перевели своїх уже над 300, а по виборах доповняючих будуть числити своїх около 350 найменше — на загальне число 534; найгірше повелось бурбоністам и орлеаністам — до купи їх всєго буде 70—80, коли бонапартисти самі числити будуть своїх найменше 80.

Испания. — Межнубоїця скінчена: войска королевські посліднім часом в концентричнім поході повиперали Карлістів з усіх укріплених становищ, позабирали їм всю артилерію та й пришерли наконєць до самої границі французької; там Карлісти частью піддалися, частью перейшли до Франції, де їх интерновано — и сам дон Карлос дня 28. Лютого перейшов границю, видавши манифест, в котрім каже, що мусть зречися своїх планів.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІ.

— Дня **II. Матра** (28. Лютого), за стараньєм наших товариств *Прогноста*, *Имени Шевченка* и *Дружній Лихвар*, святкувати будуть Львівські Русини **пятьнадцяті роковини смерти нашого кобзаря Тараса Шевченка**, як и досі, **музицально-декламаторським вечером** в ратушевій великій саді.

† Дня **25. с. м. умер** в **Львові** славний польський писатель и поет т. зв. української школи **Северин Гоциньський** на 73. р. життя. Уродився він р. 1803 в Илинцях, Липовецького повіта, Київської губернії на Україні. З єго творів найвисше ставиться *Zamek kaniowski*, поема, предмет котрої взятий з коліївщини 1768 р.; окрім того він написав ще: *Sobótka*, уривок з невиданої повісті *Kościelisko — Król zamczyska — Trzy struny*, збірник поезій лиричних — *Posłanie do rodaków — Anna z Nabrzeża — Oda — Straszny strzelec — Nowa epoka powstaj polskiej*, критика — *Dziennik podróży do Tatrow*, етнографічний образ — *Pieśni Ossyjana*, переклад.

— По поводу нашої статейки о „**Кіевскомъ народномъ Календарѣ**“ п. Андріяшева в „Литературних звістках“ Ч-а 1-го, Слово Ч. 19 з дня 14. (26.) с. м. помістило передню статью, в котру входить и відносячєся письмо п. Андріяшева до редактора. Те, що було сказано о „Календарі“ п. А. в *Правді*, писали о нїм більше-менше й газети російські, як се признає в своїм письмі й сам п. А., в *Правда* помі-

стила згадану звістку за-для численних своїх читателів на Україні, а не за-для Галичан, бо сям, хоч би були й „общеруссами“, календар той не придався. Тим то й повинен би був п. А. обернутись з своїм нивьом передовсім до котрої з російських газет, коли б справді міг закинути що критиці, а найменше писати б ёму до *Слова*, котрого на Україні не читають. Та ба! коли ж такі глупості не помістять ніяка часопись в Росії, як: *выдуманный жаргонъ ничтожнаго такъ называемаго украинифилийскаго кружка... отвернути нашу молодежь отъ опасности деморализации... подъ украинифилизмомъ крыется что-то болше и важнѣйшее, нежели простое поставленіе другого литературнаго русскаго языка на Руси, выработаннаго изъ одного жьсткова жаргона найменше къ тому способнаго (!), въ возможность чего, впрочемъ, сами главными пропаторы его не свьрять и при здоровомъ умѣ вьприти не могутъ(!)* (бач, яка інсинуація езуїтська!)... *туть и тамъ отвергають отъ себе простолюдинъ нездоровую пищу* (се ніби малоруську, галицьку чи українську, рідну свою мову! а якою ж то мовою писані видання для народа тов. „Просвѣты“ и „Имени Качковскаго“ та о. Науновича? хіба не малоруською? та й Київські видання, до того ще фонетично писані, сорозмірно болше йдуть в народ на Україні, ніж такі видання великоруські на Великорусі!)... *надо выразити сожалѣніе, что правительство... допускало такъ долго дѣйствовать тайному польскому обществу... оно дѣйствуетъ и до сихъ поръ безпрестанно, хотя въ другомъ видѣ... результатомъ есть именно украинифилизмъ и другого рода попытки деморализовати сельскій народъ и молодежь* (в перше: **Polizei!**), *есть вражда противъ самихъ честнѣйшихъ русскихъ дѣятелей и друзей народа* (де? коли?), *къ которымъ въ первомъ ряду причисляемъ патріота Андріяшева* (хіба, що так!)... *такъ якъ нѣтъ возможности уже теперь зацѣпити польское въ русскомъ народѣ живищемъ подъ Полицею, то по крайней мѣрѣ не допустити его консолидаціи съ остальнымъ русскимъ міромъ!* (в друге: **Polizei!**)... *такій паролъ пропаганды, которая изъ центра своего въ Киевѣ распространялась и въ Галициі, поддерживаемая туть польскою автономією* (в третє: **Polizei!!!** вже не за-для російського правительства безпосередно, а болше за-для опинії руської публіки в Галичині, читаючої *Слово*). Сю „антологию“ ми привели на те, щоби наші читателі на Україні осудили, що-таке *Слово*, и на скільки ёму з часом удалося вже оглушити свою публіку, коли їй можна подавати таке писанье! Та мабуть уже *Слово* доходить до послідніх границь, и, здається, вже незабаром и ёго публіка схаменеться та й скаже: „Годі так дальше!“ *Слову* нам нічого відповідати... А читателі наші и так знають з *Привои*, що в Росії на наше діло зовсім не так дивляться, як *Слово* — и що ні одна газета або журнал не дасть там місця таким безрозумним и мерзським толкам... Пригадаємо тільки замітку, в Ч-і 24-м *Правои* 1875, про статью, в Жовтневій книжці *Вѣстника Европы*, такого авторитета в літературі, яким признаний А. Н. Пипин.

— В часті І. Писем К. Н. Устияновича просить автор поправити недобачені ним в друку слідуєчі помилки: стор. 68, стр. 7 з гори зам. *зорю* чит. *зірю*; стор. 340, стр. 3 з долини зам. *на оому* чит. *на кому*.

ЗМІНА РЕДАКЦІЇ.

Не можучи при моїх занятях редагуванню *Правди* посвячати тільки часу, сліdkьo б треба, так що я мусів мати редакцію лиш за діло побічне: я дуже рад, що можу нині передати її в руки *п. Лонгина Лукашевича*, котрий був редактором першого рoчника 1867 к загальному задоволенню и тепер уже посвятить *Правді* весь час и сили свої. Надіюся про те, що новій редакції удасться піднести *Правду* вище, ніж се, при вайтучшій волі, за-дяг сказаної причини, можливим було для мене. Прощаючись и дякуючи за прихильність *Правді* досі оказувану, прошу туж прихильність для неї заховати не меншою и за нової редакції.

Др. Олександр Огоновський.

Обнимаючи редакцію *Правди* з постановленьем посвятитися сьому ділу виключно й на довгий час, коли не на завше, я — дякувати пораді одного з найширших приятелів нашої часописі, котрий найбільше запомагає її своїми цінними працями — уважаю, що передовсім треба б мені объявити широко програму, по якій *Правда* простує. Такої програми в *Правді* не обявлялося досі ще ніколи, а не всякий же має час и охоту програми аж дочитуватися й достудийовуватися. Тим то й кружок читателів *Правди* не міг ширшати так, як би бажалoся, и може тільки за-дяг незнанья програми *Правди* здержувався також неoдин тямучий и спосібний чоловік запомагати її своїми працями. Однак написати програму часописі в наших трудних обставинах — діло як важне, так и не зовсім то легке... Покиль за се приймуся, я хотів би порозумітися, як слідує, зо всіми нашими прихильниками — щoби вони, з оглядом на дотеперішнє простованье *Правди*, мені сказали: в чім вона була добра або ні? що було в ній недостаточне або лишне? які в ній мають бути переведені головні й невідступні засади, котрими вона позискала б собі найширший кружок читателів и помагачів? Отсе ж я прошу всіх, кому дорога наша идея народня, щoби до програми дали мені щиру раду; тогді я найдальше з початком слідуючого квартала, в Ч-і 7-ім — випишу програму, котру проводитиму. Моїм найгорячішим бажаньем єсть поставити *Правду* як найскорше так, щoби вона и змістом получшала и обємом побільшала; сповнилось би се в короткім часі, коли б тільки всякий, хто признається до нашої идеи народнєї, не поскупився бодай тою маленькою лептою — пренумератою, коли лиш ёго як-так на се стане. Бо й як же ж можна не принести для найсвятійшої идеи своєї так маленької жертви?! Всякий повинен би й сам се зробити и прихилити до того, кого лиш можна...

Лонгин Лукашевич.

Одвічальний редактор: **Лонгин Лукашевич.**

3 друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядом Фр. Серняцького.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
15. (3.) в 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
министрація
під н. 12. на ул.
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться посліа тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

На п'ятнадцяті роковини смерті

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Ще рік минув — знов сонце встало,
Над славним Львовом ясно сьє,
Привітно дивиться на нас;
З ним гляне й батько наш Тарас!..
Ще рік минув — знов місяць сходить,
Знов зорі з зорями говорять;
Гадає кожен знов из нас:
В сей день спочив на вік Тарас!..
Ще рік минув — огонь знов сьє,
Зійшлась громада, розмовляє:
П'ятнадцять літ, великий час,
Минув, як наш спочив Тарас!..
Ще рік минув — зійшлись ми знову,
Щоб славу вічну, вічно нову
Воздять поетові ще раз,
Прислухайсь, батьку наш, Тарас!..
Ой про тебе, наш кобзарю,
Батьку наш єдиний!
Отсю пісню, твої діти,
Ми людям зложили,
Твоя слава, наш кобзарю,
Відома на світі:
Тебе знають, прославляють,
Всі славянські діти;
Й не-Славяне тебе знають,

Бо твої глаголи
 Скрізь літають и вітають
 Всіх людей в неволі!
 Твоя муза всесвітняя,
 Як божее слово,
 Всьому світові бажає
 Волі и любові.
 Твоя пісня — віща вісня,
 Збудила Україну
 И усіх Славян окликала
 У семью єдину,
 Слався, слався! наш кобзарю,
 А ми, твої діти,
 За твоїм підем завітом
 Во віки и віки.

Приспів, приспів уже той час,
 Щоб сповнить твій завіт великий :
 В єдине море щоб звести
 Усі, усі славянські ріки;
 Щоб море вольне те було,
 Як хвиля вольная на морі;
 Щоб добробитом скрізь цвіло
 На всім славянському просторі;
 Щоб воя славянська земля
 Була земля любви и волі;
 Щоб правди, рівності зоря
 В нас не заходила ніколи.
 Приспів, приспів великий час —
 З Балканів кров тече вже в море :
 Туди, Славяне! всі спішіть —
 Туди, туди в Балканські гори!
 Ходім, ходім на братній гук,
 Давайте поміч, хто чим зможе!
 Благослови, Тарасе, нас!..
 Святому ділу й Бог поможе.

О. Перебендя.

НА БЕРЕЗІ МОРЯ.

(Марусі К. на память її листу 25. Січня 1876)

Хвиллю, хвиллю, сердите море
 И хижим звірем завивай;
 Бушуй и скелі на просторі
 У білу піну убірай!
 Реви, бушуй, сердите море,
 Людські ріданья заглушай;

И кров пролитую за волю
 З землі невольної змивай!
 Коти, коти сердиті хвилі...
 В твою безодню глибиню
 Пішли й мої надії милі,
 Пішло усе, що я люблю;
 Усе святе, що дух живило,
 Що хвилювало в жилах кров —
 Ти все те, море, затопило,
 Ти вкрало в сироти любов!..
 Реви ж, хвилюй, сердите море,
 И хижим звірем завивай;
 Втопи й мене в моєму горі
 Або верни мій давній рай!..
 Не вернеш ти святого раю,
 Зарило ти ёго на дні —
 Той рай ніколи, добре знаю,
 И не прясниться вже мені!..
 Реви ж, бушуй, безкрає море,
 И хвилю хвилею вкривай:
 Погибло все, душа холоде —
 На віщо ж щиро я кохав?!

29. Січня 1876.

О. Перебеня.

НАША ПІСНЯ.

Грайте, спісайте, веселі друзя!
 Лихо забудьмо, славмо добро!
 Вишіймо першую, повну, до дна...
 Искрами грає в чарці вино!
 Першую чарку пиймо за того,
 Хто паше и оре и сіє,
 Рідную ниву убогу свою,
 Як мати дитину, леліє.
 Довгого віку, доброго щастя,
 Доли и волі зичмо ёму!
 Гетте від ёго лихо, напасті, —
 Многая літа мужу сёму!
 Чарку другу пиймо за волю:
 Воле святая, кріпни з нами
 И робочого наймита долю
 Освіти, просвіти, підніми!
 Нуте по третій пиймо за розум!
 Чарку четверту пийте вина
 Гей! за молодіж!.. випемо разом —
 Пийте, не лийте! пийте до дна!

Ө. В—р—л.

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(*Дальше.*)

VI.

Недалеко од Лубен над річкою Сулою на високій горі из-за одвічнѣго лісу виринали башти стародавнѣго замку князів Корибутів-Вишневецьких. По високому почорнілому даху, темних мурах вкритих мохом и пліснею, по обваленим підпорам, що время, не наче шашень, поточило — видко було, що не один вік минув, як стоїть ся будовля.

Рід Корибутів-Вишневецьких иде од Корибута, сина великого князя Литовського Ольгерда Гедиминовича, народженого од Тверської князівни Уляни Олександровни. Князі Вишневецькі владали на Україні великими маєтностями: од границі царя Московського до Києва и од ріки Десни аж до Говтви по-над Дніпром — увесь край належав Вишневецьким и прозивався Вишневещиною.

Князі Вишневецькі исповідували православну віру й були заступниками й милостивцями руського народу. Скрізь по городах, містечках и селах назбудовали вони монастирів и церков. За те ж и народ поважав їх рід и під час якої незгоди йшов за своїм князем на оборону рідного краю и віри православної. Князь Дмитро Іоаннович Вишневецькій в XVI. віці служив Московському царю Іоанну IV. и воївав по єго царському указу з Татарами й Черкесами. Князь Михайл Михайлович Вишневецький був жонатий на дочці Волоського господаря Раїні Могилі, сестрі Київського митрополита Петра Могилі. Од сєго то подружья народився Бремія. Бремія після смерті батька зостався хлопятком, и мати, щоб заборонить сина од латинства, оддала єго на руки своєму духовнику, архимандриту Густинського монастиря Ісаїя Копинському;*) так Господь же не протяг ій віку, и молодого князя віддали в опеку єго дядькові, католику Константину Вишневецькому. Однак княгиня Раїна вміраючи зарікала сина не піддаваться латинству и триматись восточної православної віри. „Сину мій“,

*) Ісаїя Копинський був згодом митрополитом Київським.

казала вона благословляючи Єремію, „коли ти не покинеш батьківської віри, то й Господь тебе не покине, а благословенъє мое по весь твій вік буде над твоєю головою; будеш ти й твій рід в богатстві й великій повазі у людей. Як же не послухаєш матері, то я тебе проклену з того світа, Бог и люде од тебе одступлятьсѧ, и рід твій викоренитьсѧ.“ Не послухав Єремія матері, и так воно сталось, як вона ёму пророчила. Єремія стратив своє богатство, а з смертю ёго сина Михаїла, що був обраний на польське королєвство, урвався й рід Корибутів-Вишневецьких.

Єремія, хижий од рождення и вихований ще в іезуїтських школах в запеклій вражді ик православью, принявши латинство — став найлютішим гонителем православного люду.

Князі Вишневецькі ніколи не проживали на Україні, а тільки деколи навідовались, бо владали ще великими маєтностями на Волині, Подільі, в Галичині й Литві. Єремія, оженившись уже на Гризельді Замоїській, переїхав у сей замок на житъє з своєю сямъєю и челядинцями. Не по своїй волі він тут осадивсѧ; були то заміри іезуїтів, щоб орудуючи руками й силою князя приневолювать православний люд до унії и запроважувать латинство. Тяжко докоряли в ті часи бідолахам драпіжні ксєндзи; волос до гори підіймаєтьсѧ читаючи про ту незгоду літописню скрижаль написану слєзами и кровью замордованих мучеників. З живих здерали шкуру, проверчовали свердлами очи, кишки вимотували, жили тягли. Церкви божі віддавали жидам на оренду, діти зоставались нехрещені, парувались невіпчані, вмірали без покаяннѧ, ховали покійників без християнського погребеннѧ. Княжеські челядинці, яропужі Ляхи, вештались по містечках, селах и хуторах и, що схотіли, те й робили: забірали у селян остатню худобу, на очах батька й матері насмювали дочок, в церквах бенкетовали и згнущались над святинею. Нема на світі нічого лютішого й між хижим звірем, як Ляхи прибравши до рук силу; и чорт того не робив, що вони діяли з людьми. Після побиванок в 1637. року під Кумейками и в 1638. року на Говтві и Стариці стали Ляхи запроважувать унію и по лівому берегу Дніпра. По приказу Єремії багацько вже захопили православних церков и монастирів и поперероблювали їх на костєли и кляштори.

Переїхавши на Україну, Єремія на диво одновив предківський замок. З обох боків старої будовлі прибудував ще по крилу покоїв и з'єднав їх кружганками, а по середині ик парку над самою кручею пеначе повис просторий ганок. Дуже закрашував ту будовлю той ганок, убранный на около й по східцях мариуровими

статуями й деревами з полуденних країв пересажених в величenni кадi окутi залiзними обручами. Яких там мiж iмi не було дерев, кущiв — на иншiм прострyгались такi листи, що пiд одним три чоловiки сховаються од доща, а на другiм такi дрiбненькi як пше-ничнi зернятка; одно стовбом пiдпялось до гори, друге кущем розпустило свої вiтi й листья, неначе шовкова бахрама повисла аж до землi; и вся та заросль, вкрита цвiтом и кvтками и розста-влена розумною рукою купами, здавалась зачарованим садом, раєм земним. Дикi пущи, що оточували наоколо замок, тисячами рук перероблено на парк, сотнi дубiв, липини и кленини в кiлька об-хватiв зрубано, и скрiзь прострyгались дорiжки, розкинулись по-ляни й цвiтники. З далека зiбранi жерела й цiла рiчка води те-кла в парк, мiсцями каскадами переливалась по перекатах и сильно гуркотiла вливаючись в Сулу; мiсцями водомети кришталеvim стов-бом стрибали до гори й поливали сажавки обложени плитовим каменем. Аж з Переяслава понавозили величenniх каменюк и по-накладовали гори скель, нiби так сам Господь iх поробив. По всьому парку позбудовали гульбищ, печер, халабудок и всяких нан-ських витребеньк.

Перед замком по Лубенському шляху за остатнi чотири роки неначе який гiррод збудовався. На просторому майданi бiля муро-ваного костiла стояли куренi на три тисячи кварцянного вiйска и офiцини за-для дворових челядинцiв и приiзжоi шляхти. Од майдана йшла цiла улиця шинкiв, корчем, австерий и склепiв з жидiвським крамом. Оддала вiд сiєї будовлi бiля ставка, стояв нiби замок якийсь оточений лiсом; то була княжеська псарня з стайними й офiци-нами за-для псарiв, доiзжачих и стремiнних.

З того часу, як Бремiя осадивсь на житьє в Вишневецинi, го-стi нi на часинку не переводились; що дня однi приiздали, другi виiздали, що дня були й стрiчи и проводи. Князi, магнати, значнi пани й шляхетство з жiнками й дiтьми приiздили з Литви, Коро-левства, Волини, Подiлля, Угорщини, Волощини и бавились по цi-лим мiсяцям. Зо всього свiта навозили в замок найдорогших на-питкiв и iдла: аж з Рейну й Угорщини бочками провадили рейнське мальвазию, токай; з Ковеля меди, з Киiва бакалiю, од Днiпра й Дону усяку рибу, кавяр, балики.

Гуляли Ляхи, бенкетовали, а народ бiдовав, знищався. У ро-бочу пору тисячами виганяли розкопувать дороги, гатить греблi, насипать розкати, розчищать парки. Щоб шляхта й челядинцi князя не сидiли голоднi, з кожної хати брали одсипного й десятину. Не велика ще бiда сi побори, коли б не осоружна шляхта збирала

їх; вешталась вони по слободах неначе драпіжна татарва, часом усе заберуть до нитки, а деколи, як не сховається гарна дівчина або молодниця, то й їх приймають.

Гуляли — кажуть — Ляхи, порались ксьєндзи; дуріли, казились, точили слези й кров народа, и байдуже їм, що бідолахи допивають уже нестерпучу. Удака під Кумейками, на Говтві й Стариці завязала їм очі; не бачили вони, що наоколо їх діється, и в голову собі не клали, яке лихо стерегло. От и теперечки понаїздили до князя гості: з Литви приїхав Альберт Радзивил, з панамі й своїми челядинцями — усе шляхта; з Корця родич Єремії князь Корецький з дочкою; з Немирова князь Четвертинський — и багачко ще других значних панів з жінками й своїми маршалками.

Найдовше гостем Єремії був князь Четвертинський. Ось яка тому причина. Князь исповідував православну віру й кріпко тримався свого закону. Як біля єго не захожувались іезуїти, яких єму бісиків не підпускали — а нічого не вдіяли; та вже чого вони не зроблять, як до чого припаде! здається й сам сатана того не вигадас, изкупаючи праведників, що виковерзують ті іезуїти.

У князя Корецького була одним-одна дочка, така гарна, уродлива, що кращої здавалось в цілім Королєвстві не було. Неодин з магнатів и князів залицявся до князівни, и кожному довелось в свою чергу покоштовать гарбуза. Вже думали, чи не налагодилась князівна до клаштору, бо дуже була набіжна, усе тільки й бавилась з мнишками й патерами, — як, гостюючи раз в Заславлі у Сангушків, у-перше довелось їй побачить отсєго князя Четвертинського. Князівна хутко до єго прихилилась, тільки з ним одним танцювала, розмовляла й гаразд таки причаровала и єго до себе. З сєго часу Четвертинський частенько навідовався до князя Корецького, и по всій Волині пройшла чутка, що неприступна панна сама запобігла Четвертинського. Увесь край дивовався, що які лицарі й магвати залицялись до князівни, вона ж ні на кого не глянула, а сєго хирявого, миршавого й уже немолодого притьма покохала. Ось-як виявлялась ся загадка: князівну з малку виховували в клашторі визиток, під дозором іезуїтів, не в страсі божім, а, як кажуть, в страсі сатани. Як обтинають крильця пташечкам, щоб вони не позлітали, так и її небогу приборкали віднявши їй власну волю й самоїстность. По шонадцятому року князівна мусіла з клаштору повернутись до батька; матері у її не було, вмерла. У той день, як їй виїздить, послали її мнишки в капляцю пожитись чудотворній иконі Матері-божій, щоб вона милосердна не покидала її й за мурами клаштора. Проживши з малку в клаш-

торі, князівна лякалась своєї волі, здавалось їй, що тільки й світу, тільки й щастя в тих мурах, що покидала. В каплиці не було нікого; князівна увійшла одна, смутна, з пригнетеним серцем — и облившись слёзами упала перед иконою й стала молитися. Коли чує, ніби від самої икони поважний голос:

„Моя любая дитино, заявляю тобі мою волю: мусиш визволить з схизми Немирівського Четвертинського й одружитись з ним. Не журись, коли на сім світі не будеш щаслива, бо на тім уготую тобі вічне панство!“

Почувши волю Богоматері, князівна затрепотіла й простягшись на помосту крижом довго лежала як нежива: потім хутко встала й зложивши на хрест рученята від щирого серця промовила:

„Да буде воля твоя святая надомною недостойною!“

Князівна вийшла з каплиці з веселим серцем: так їй легенько стало на душі після того чуда, що Матерь-божа сама виявила їй свою волю. Не знала вона бідна, що та воля була не милосердної цариці, а ошуканство Богу мерзських патерів. З сього часу у князівни була одна тільки думка, як би заповнить Четвертинського и визволить ёго з багна схизми.

Минуло три роки, и князівна на диво, пишно, величаво розцвіла. Ціла ватага лицарів, магнатів, кажу, залицалась біля її ніжок, а ці разочку ж то не спало їй на думку змінить волі *найсвятшої матки*, а князь Четвертинський так вже закохався, що й себе не тямив.

Як побачили іезуїти, що заміри їх визріли, и звелили патеру Заленському, що неодлучно жив при Бремїі, довести діло до кінця. Так отто Вишневецький запросив до себе в гості князя Корецького, а князівна попросила Четвертинського провести її до Вишневещини.

Усе зробилось, як бажали іезуїти: збитий з пантелику князь Четвертинський не здужав більш боротись з своїм коханьєм и на все згодивсь. Наступив давно желаний день, у котрий Четвертинський мусів одректись од віри своїх предків, щоб одружитись з князівною Корецькою.

Іезуїти дуже радовались и втішались своєю вдакою; вони бо знали, що за князем Четвертинським неодна тисяча православного люду прихилиться до унії, и ёго маетки вкриються костёлами й кляшторами.

В замку Бремїі готовили бенкет, якого ще на Вишневещині нікому не доводилось бачить. З княжеских лєхів викочували

десятками бочки з винами й медами. Тисячі бутелёк мальвазії, токаю, кипрського виставляли рядочками. В кухні неначе пекло яке палало; на майдані перед замком вкопували руштовацьє за-для огневих штук. Войскова шляхта об'їзжала коней, пробовала броню й готовилась на турнії. З слобід и хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, в парку прочищали підземні труби за-для фонтан и каскад и розчищали до-ріжки.

З ранку сёго щасливого за-для католиків дня кілька геролдів в срібних панцирях, на арабських конях, прикритих оксамитовими чепраками, суто вигаптованими золотом, роз'їзжали по околиці з сурмачами и оповіщали народу, що сёгодня перед *мшою* князь Четвертинський прийма св. римсько-католицьку віру, а над вечір повінчається з князівною Амалією Корецькою, и що день закінчиться весільним бенкетом.

Заявляли геролди не з тим, щоб запрошувать народ на весілля; то був тільки звичай великих панів, магнатів, и замкова брама не одчинилась сіроман и голоті. Парк теж оточувала вартова сторожа, так ніхто з селян и не побачив, як князь Четвертинський одрікся від предківської віри, и як ёго повінчали з Ляхівкою. Почули тільки гук з замкової гармати, раз перед полуднем, а в друге над вечір.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Громовик-ловчи й.

В колядках бог Громовик описується ще в образі ловчого, котрий їздить на лови з хортами й соколами. Молодий Иван встав раніше, ніж заспівали півні, забрязчав луком и побудив своїх братів. Він звелів їм сїдлати коні, скликати хортів и їхати на прогулянья, на полюванья. Взявши з собою хортів и трёх соколів, він виїхав на поле, пустив коня в поле, хортів у ліс, а соколів на

озеро. Кінь вернувся и привів ціле стадо, хорти привели куніцю, а соколи принесли рибу. Часто описується в колядках, як Иван ганяється за якимсь чудним звірем туром-оленем з дев'ятьма рогами. Такий дивний звір нагадує нам того звіря-короля, котрого Громо-вик-воїн полонивши прив'язує до сідла, тягне по чагарах, веде по-під жаром и по жару; король-звір покік собі ноги, з ёго поте-кла кров и позализала сліди.*) Сей дивний рогатий звір певно давнійший од колядчаного й щедрівчаного короля: він ёго прото-тип; він образ грізних хмар, котрі розбиває Громовик, тягне їх по небесних чагарах-хмарах и по пожарищу-блискавці; а кров короля — то дощ з чорної хмари, котрий заливає небесну по-жежу. Часто Иван на ловах прицілюється стріляти сокола на див-ному дереві; и звір тур, и сокіл промовляють до ёго, просять не стріляти на їх. Звір дає свої роги, а сокіл обіцяє стати в при-годі. Иван промовляє до братів, що він у ліску назвав куну в де-реві и панну в терені. Братам обіцяє дати куну в дереві, а собі хоче взяти панну в терені. Потім з ловчого він знов стає воїном, розбиває город з золотими ворітьми и якогось царя Ворота и бере собі панну**).

В образі Йвана ловчого и в картині ловів ми бачимо міє про грім и блискавку з дощем и хмарами. Образ для мієа народ узяв з княжого бита, з ловів давніх українських князів з хортами й соколами. Соколині лови на рибу переносять нас на далекий азійський схід. И тепер в Китаї на річках и по-над морем ло-влять рибу приученими до того птицями, котрих сажають цілими рядками на дрючках над водою. Думка намалювати грім и бли-скавку в формі ловів певно з'явилась в народі в той давній час, як ще народ жив ловами, не знаючи хліборобства. Летючі хмари в арійській мієології описуються стадами, чередою, звірями, пти-цями и навіть рибою. В образі дивного звіря тура-олена з де-в'ятьма рогами не трудно впізнати дощову або снігову хмару, ко-тру розбиває грім и блискавка. Міє про дощову хмару з громом в образі ловів рідко трапляється в давній мієології арійських на-родів и розвився вповні тільки в німецькій мієології. В німецькій мієології розказується саба про *дикі лови Водана*. Тихої ясної ночі часом зразу схвачується страшний шум, гам, свист; місяць темніє, вихор свистить, дерево ламається й падає на землю, и на

*) Труды Чубинскаго, III. 270.

***) Чтения Имп. Общ. 1864 — 1, 2. 62. 154; 1866 — 1, 604; 1864 — 1, 48

повітрі в бурі летить дикий ловчий Водан на білому як молоко коні; з кінських ноздрей пашисть полум'я; на Водані широкий бриль, а одежа його широко метляється по вітру. Сага розказує, що дикий ловчий часом іде на лови на огневому возі кіньми, що пашать полум'ям, як і наш громовик св. Ілля їздить по хмарах возом. Їго погонич ляскає батогом, а з батога сипляться іскри як блискавка. За поїздом бородатого Водана летять птиці ворони, як за Іваном ловчим летять соколи, бо ворона птиця бога Одина, як у нас сокіл грає мієичну ролю при світлих богах. За поїздом біжать, гавкають і виють чорні собаки. Водан полює на коней, оленів і свиней, а часом гониться за повногрудою дівчиною, достоту так, як Іван ловчий ловить коней, тура-оленя, куниць, рибу, а в кінець усього назнає панну в терені, розбиває город і бере в полон дівчину. Іван ловчий, що добуває панну в терені, то бог Громовик, що розганяє хмари на небі, очищає небо і виводить на чисте небо богиню Сонце.

В колядках описуються ще особливі мієичні типи мужеський і женський: їх спеціальність грати, красно співати і танцювати. Іван, горде паня й царське дєтя лежить на білій постелі або сидить на золотому стільчику, серед шовкового білого намету на широких луках; сидячи оттак, царевич грає на виграни й красно співає. До його приходять три панни з Відня, всі в золоті й сріблї, і питають, хто навчив його на виграни грати й гарно співати. Царевич каже, що його навчила стара нєнька, три рази в ночі встаючи, купаючи в вині та в меду, напуваючи солодким медом, забавляючи червоним яблучком і вишвикуючи швидким пруточком*). Княгня Іванко вмєє не тільки грати, але любить і танцювати. На луках горить терновий огонь, а кругом того огню ходить широкий танець; в тому танці ходить княгня Іванко, носить сокола на голові, в правій руці водить коня, а в лівій держить гусла. В колядках споминається ще й одна дівчина, похожа на Івана княжа. Та дівчина танцює в світлиці перед Переминьльским паном; на їй руда сукня, шнуровані чобітки, кований пояс з жовтими рєзязями і золотими ключами. Її золотий перстєнь без огню горить, а павяний вінок без вітру шумить**).

Сі мієи про співаків, музик і танцюрів ми зрозуміємо з мієології давніх Индусів. За индийським громовиком Индрою, тогді

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1, 65; 1866 — 1, 610.

**) Тамже — 71, 94.

як він ишов на войну, ишли слідком Гандарви, небесні співаки, и Апсараси, небесні баядерки. За Индрою йшли на войну и Марути, убрані в блискучі панцирі. З оружьем в руках, вони летіли в бурях по небу на возах запряжених антилопами. Упившись медовими напоями, вони помагали Индрі на війні, кидались в битву, одмикали небесні гори, доіли небесні корови и славили побіду Индри, співаючи голосну пісню хвали, од котрої двигтіло небо й земля, розлітались хмари и розпадались гори. Всі ці мієичні співаки й танцюри — то вітри й бурі и хмари, що бувають разом з громом; самі їх співи й танці — то метафора шума вітра й хвилювань хмар на небі, когрі ніби танець танцюють кругом Громовика Индри. В колядчаному князаті Йванові не трудно впізнати якогось світлого бога, може роздвоєного Громовика. Ёго вчила співати мати не в день, а в ночі, бо в ночі чутнійший буває шум вітра в тихій хаті, коли гудінья й свист вітра часом виразно нагадує музичні голоси. Мати купала Ивана в меду, пестувала вином и медом, а ті напої бувають в мієології метафорами дощу, так як з громом и вітром разом льється на землю дощ. Самий швидкий пруттик и червоне яблучко служать знаками швидкої блискавки на небі. Оригінальна картина тернового багаття на луках, кругом котрого ходить широкий танець, в котрому танці ходить княжа Иванко з соколом на голові, з конем в одній руці и гуслами в другій. Та картина мієологічна дуже нагадує купальські огні при воді, де палили терен як символ небесного огню а найбільше блискавки. Широкий танець, де певно було багато людей, переносить нас в давню давнину, коли може ще Українці танцювали кругом того багаття, як Греки танцювали кругом ідолів, як жиди танцювали кругом золотого теляти. Ходити в танці з конем в одній руці, з гуслами в другій и соколом на голові — в звичайнім бити то невидана й нечувана річ, и більше всього в усій тій картині можна бачити образ небесного огню в час грому, кругом котрого ходить широкий на все небо тапєць небесних хмар, а меж ними ходить якесь мієичне божество, може сам Громовик. Сокіл на ёго голові показує, що то божество світле, як и сам сокіл символ бога Громовика. Ще в давній Индії малювали богів з птицею в руках и на голові, як и у нас малюють Бога и Христа з голубом над головою, зводячи до купи раншу и пізнійшу ферму божества, тогді як єгипетські боги малювались просто з звіриними й птичими головами, певне на переході од зооморфичних мієів до антропоморфичних. И над колядчаною Богородицею в церкві процвітає рожа, а з тієі рожи птах вилітає; в одній колядці вона описується з

соколом в руках.*) Гусла в руках княжати Іванка служать знаком або шума вітра, або громового гуку на небі. Івана княжевича можна мати за одно лице з богом Громовиком, тим богом Посвистачом, котрому в одній думі дружина молиться, щоб він добру годину дав, моря не турбував**), або з давнім богом Стрибогом, або з Орфеем, співаком и музикою давнєї грецької мієології. Ті дівчата, що приходять з Відня, що танцюють перед Перемишльським паном, в вінку, що без вітру шумить — то певно істоти аналогічні з индійськими небесними баядерками Громовика Индри. В загалі треба сказати, що в мієології усяких народів всі духи, всі боги вітра, бурі, вихра й хмар, німфи, сирени, нікси, ельфи, віли, наші русалки й відьми — всі вони люблять пісні, музики й танці. Образ колядчаного Івана княжевича, музики й співаки, ми знаходимо тепер в водяному дідкові, про котрого народ розказує, ніби він в ночі виходить з води и співає пісень, а люде підслухують та й собі вчать ся од ёго. В деяких селах на Україні називають ті пісні, що їх співав дідко в ночі, и дівчата не співають тих пісень, маючи за гріх їх співати. Крутінья вихра й дощ народ зве танцями на чортячому весільі, а самий вихор зве чортячим весільєм. Коли дощ иде при світі сонця, то народ каже, що то чорт видає дочку заміж, або що чорт жениться з відьмою. Танці, співи й граньє княжати Івана ще більше підперають думку, що він мієичний образ.

Богиня Весна.

Богиня Весна в народніх піснях описується в образі дівчини такими ясними й розкішними фарбами, в таких ясних формах, що в кількох віршах народня фантазия намалювала цілу картину весни. В веснянках так описується дівчина Весна. Йшла вода лугом, а коло того лугу була стежка; тією стежкою йшла дівчина; вона вмивалася водицею, втералася червоною китайкою, повісила червону китайку на морі, посіяла жемчужину на полі, поставила золоті стовпи, а на стовпах помостила для свого милого срібні мости. Дівчина просить: як буде йти до неї милий, щоб замаяла китайка на морі, зацвіла жемчужина в полі, засяяли золоті стовпи, забрызчали срібні мости.***) Тут ми бачимо цілу картину весни.

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1. 47.

**) Записки Куліша I. 176.

***) Малорусс. сбор. Мордовцева, 351.

Вода з річок розливається по лугах; на сході або на заході мають хмари, червоні од весняного проміння сонця; сьєє як жемчужина сонце серед неба; на небі блищать золоті стовпи й срібні мости — веселка, білі хмари, стовпи з ясного проміння сонця; в той весняний час гремить и брязчить на срібних хмарах милий Весни — бог Громовик. Про весну народ співає ще в час повертанья сонця з зими на літо, на празник Коляди. В колядках народ уже співає про квітки, про ластівок, про зозулю, як на Христове Різдво янголи божим духом ріки облили, як сади зацвіли и розвивалися, як прилетіла ластівка, як зозуля закувала в садочку до схід сонця и шукала, де б собі гніздечко звити; хотіла звити гніздо в лісі на ліщині, та побоялась людей; хотіла звити гніздо над річкою, та побоялась, щоб вода не затопила гніздечка; звилася собі гніздо в господаревому саду, щоб рано кувати и будити господаря. В колядках говоритьсь, що вже корови потелилися половими жовторогими бичками, кобили пожеребилися вороними білокопитими золотогривими кониками, вівці покотилися круторогими баранцями та ще й близнятами, рої вже пороїлися*). В великодніх чи волючовних колядках на Білій Русі весна описується, як *славная пані черевата*, що зачерплась на трьох синів: на пашничка, конюшка и земчика. Сини просять у Бога, щоб уродило жито, щоб напаслися коні, и щоб пороїлися бджоли.**). Певно та мієична черевата пані колись безпосередно родила жито, траву й виводила роїв; не дурно ж вона рівняється в колядці до виловатої верби, самого плодючого дерева. В декотрих місцях на Україні справляють празник Весни; так в Пинщині найкращу дівчину обвірчують березовим и кленовим гіллям и водять по селу. Та дівчина зветься „Кущом“, а в Полтавщині „Тополею.“ Празник Весни справляли на Зелені Святки.

(Дальше буде.)

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1. 16. 32. 78. Безонова бѣлорусс. пѣсни, 21.

**) Бѣлорусс. пѣсни Безонова, 5.

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ІІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ, М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Другий відділ: Литовський и козацький период.

VIII.

Князь Константин Константинович Острогський.

В XIV. віці, коли в східній Русі Москва містила в собі зарід однолітій держави, на заході діялись перевороти, що похияли другу половину Русі до политичного и суспільного відчуження від руського світа. В першій четвертині того століття Литовський князь Гедимин, син Витенеса, чоловік незвичайних здібностей, завоював Білоруські и Волинські городи з їх землями, вигнав з Луцька головного князя Волинської землі Льва, потім в 1319—20 р. над рікою Ирпінню (Київської губернії) розбив князів дому св. Володимира, що злучилися против ёго, та й заволодів Київом и Переяславлем з їх землями. В наслідок тих завоюваній втратив княжий дім св. Володимира зовсім своє значіньє на заході. Деякі князі повтікали, инші стались підлеглими володарями, а місце їх в змислі удільних князів замінили князі Литовського походження. Гедимин розділив між своїми дітьми й свояками руські краї, що завюював; на Волині стався князем Любарт, в Новгородку Корият, в Пинську Наримунт; в Київі був настановлений підручником Гедиминова князь Монтвид и т. д. Сі Литовські князі прийняли православье и руську народність, а найблизше потомство їх до того степеня зручилося, що в них не лишились ніякі признаки прежнёго походження. Сей переворот був на ділі тільки династичний; але різниця між порядком діл за князів дому св. Володимира а за князів Гедиминоваго дому була в тім, що князі Литовського дому залежали від великого князя, котрий був у Литві, и з своїми уділами були в ёго в ленній залежності. Полоцька и Витебська земля вже перше була під властью князів Литовського племені, що мабуть добились князівства через вибір, а опісля ті землі підчинились Гедиминови, и потім уже находились під властью князів ёго роду.

Коли Гедимин завоював руські землі, в Червоній Русі вслід за тим стався инший переворот. По смерті головного князя сеї

землі, прямого потомка короля Данила, Юрія II., Галицькі и Володимирські бояре закликали до себе князя Болеслава Мазовецького, потомка Данила Галицького в женській вітві. Однакож князь сей прийняв католицьку віру, оказував з тої причини зневагу православної віри, оточився чужоземцями и зле обходився з Русинами. Болеслава отруїли, и в 1340 р. польский король Казимир, яко ёго местник, заволодів Львовом и всею Галицькою землею, а також и Волиню, але потім мусів видержати довшу борбу з Русинами, що обороняли свою незалежність. Головним діятелем в сій борбі з руської сторони явився князь Острогський, именем Данило, инакше Данко; він був потомком Романа, одного з синів Данила Галицького; ненависть Данила Острогського до польского панувань була так велика, що наводив Татар на Польщу. З ним одностайно діяв Гедиминів син Любарт, охрещений під именем Федора. По довгій розливі крові Казимир удержав тільки часть Волині. З того часу землі, що дістались під власть Польщи, лишилися на все припій и стали мало-по-малу підлягати у внутрішнім своїм ладі, життю и язичі польскому впливови.

Гедиминів син, великий князь Ольгерд розширив руські займища, що наслідив від отця; він прилучив до своєї держави Подільску землю, вигнавши відтам Татар. Підвластна ёму Русь розділялась між князями, котрих однак Ольгерд, чоловік сильного характеру, держав у руках. В Київі він посадив сина свого Володимира, що дав початок новому родови Київських князів; панували вони там більш столітья и звались звичайно Олельковичами від Олелька або Олександра Володимировича, Ольгердового внука. Сам Ольгерд, два рази жонатий з руськими княжнами, позволяв своїм синам хреститися на руську віру и, як говорять руські літописі, сам хрестився и вмер схимником (черцем вельми строгого закону). Таким способом князі, що замінили на Русі рід св. Володимира, стались такими ж Русинами що до віри й прийнятої народності, якими були й князі попереднього роду. Литовська держава звалась Литвою, а по правді була чисто руська и не переставала б и в будущину бути зовсім руською, коли б син и наслідник Ольгерда на великокняжім престолі Ягело (инакше Ягайло) в 1386 р. не одружився з польскою королевою Ядвигю. Наслідком того подружжя прийняв він католицтво, стався ревним поборником ново-прийнятої віри и, потакуючи Полякам, підмагав так розширюваньє католицької віри в руських землях, як и закорінюваньє польської народності на Русі. Тоді то був положений зарід появи, що опісля на многі віки становила відрізняючу черту взаїмних відносин

Русі й Польщі. Поняття о вірі зливалось з поняттям о народності. Хто був католиком, той був уже Поляком; хто вважався й звався Русиним, той був православним, и приналежність до православної віри була очевидною признакою приналежності до руської народності. Ягело був чоловік м'якого серця, слабкої волі й обмеженого розуму. Він лишив Литву з Русью правлінням свого двоюрядного брата Олександра-Витовта, що визначався честилюбними замислами, але заразом тим, що не вмів їх доводити до кінця. Витовт неустанно подавався й попадав в суперечності, думав про самостійність своєї Русько-Литовської держави, та сам прийняв католицьку віру против погляда руського народу, що сильно держався православ'я, уступав у всім Полякам и давав волю їх забагам. Ягело дарував литовським и руським властителям дїбр ті вольні незалежні права, що знимали з них ленні повинності, — права, котрими користувались Поляки в себе в отчині. Але Ягело розширив ці привилеї в Литві й Русі тільки на тих, що приймуть румську віру. В 1413 р. наступило перше получение Литви з Польщею. Поляки й Литовці з'обов'язувались радитись одні з другими при виборі володарів, не піднимати воєн одним без других и з'їздитись на з'їзди для спільних нарад над своїми обопільними справами. Заключивши такий договір, Витовт опісля неустанно силкувався його знищити, мавчив про Русько-Литовську державу, але не добився її, а все ж стався в історії одним з важніших людей, що приготували підкоєнє Русі під Польщу. Русини не терпіли його, розуміючи, що держава, котру він бажав утворити, не була б руською. Не так відносився до руської народності Витовтів брат Свидригело (інакше Свидригаїло), що задержав православну віру и був жонатий з Тверською княжною Уляною Борисівною. Сей чоловік, так як и Витовт, поведувався властиво жадобю слави, та переходив тамтого розумом и певністю погляду. Ціль його була — статись самостійним володарем Русько-Литовським, незалежним від Польського короля, та він зміркував, що для того треба йти одностайно з руським народом. Через половину століття Свидригело боровся з Польщею, стоячи на чолі руського народу, котрий був йому довгий час вельми прихильний. Борба та відбувалася ще за життя Витовта; по смерті сього ж Свидригело став великим князем Литовським, також як підручник Ягела, як був Витовт, та не був дволичним и не подавався, як Витовт, а зараз почав явно виступати як самостійний Руський володарь, и покусився відняти Польщі ті руські землі, що були до неї безпосередно прилучені. Поляки спільно з Литовськими панами, що прийняли католицьку віру, скинули Сви-

дрилела, а замість ёго постановлено великим князем Литовським Витовтового брата Зигисмунда, котрий признався до леної залежності від Польщи. Але за Свидригелом стояла Русь. Завзята, кривава борба тягнулася кільканайцять літ не тільки против Поляків, але й против Литовців, сторонників Зигисмунда; наконець сам Свидригело, постарівшись, перестав її вести, и крім того так ёго вчинки, як и обставини позбавили ёго підпори в руськім народі. Свидригело побуджував до ворогувань против себе Литовців и Русинів жорстокими карами над своїми противниками, що виконував пераз тільки задля підозрінья; так, між иншими, він підозривав в зносинах з Зигисмундом Смоленського єпископа Гарасима, свого прежнёго любимця, и казав ёго спалити живцем. В цілій сій борбі Русинів з Поляками невсипучо діяв одностайно з Свидригелом один з руських князів Федор або Федько Острогський, але Свидригело став и ёго підозривати в зраді; сёго товариша доволітнёї борби и вештанья Свидригело казав замкнути в тюрму. Поляки визволили Федька, и він помирився з королем. Свидригелови лишився тільки Луцьк. Новий Польський король, Ягелів син Володислав (званий в исторії Варненським, з причини своєї смерті в бою з Турками під Варною в 1444 р.), задав забагам Свидригела рішущий удар своїми відносинами до руського народу и до руської віри. До сеї пори Поляки рік від року загарбували силу на Русі насильно. Король Володислав-Ягело будував костели, обдаровував їх майном, роздавав католикам землі й уряди, закладав на Русі городи й села, населяв їх Поляками и давав їм привилеї, яких не мали мешканці старих руських городів и сіл. Тоді явилось так зване Магдебурське право, що давало різні пільги, вводило звисний лад самоуправи и разом з тим німецький поділ городських ремісників и купців на цехи, відповідно їх занятям. Се право давалось тільки новим городам, населеним католиками — Поляками й Німцями. Сих останніх поселялось в тім часі багато на Русі. Поселенців нових сіл увільнялось від різних оплат и повинностей, від котрих не було внімки для старих руських сіл. Земляне (бувші бояре-власителі дїбр) зрівнані були в правах з польськими шляхтичами и були вільні від різних оплат, та тільки тоді, коли приймали католицьку віру; в такім злучаю служили вои у війську з платнею, а остаючися православними її не діставали. Приймаючи католицьку віру Русини, як и Литовці, теряли свою народність и майже перевертались в Поляків. Усе населенье західної Русі розділялось таким робом на привилеєваних и непривилеєваних, а сими остатніми були православні мешканці руських земель. Наслідник

Володислава-Ягели, Володислав II. (1434р.), став ділати в иншім дусі, як ёго отець, хоч для одной и тої самої цілі. Він розширив привилеї и пільги, котрими користувались руські земляне латинської віри, на всіх руських землях без виїмки. Се ж було початком примиренья Русі з Польщею и головнішою причиною того, що замисли Свидригела не могли вже найти прежнёго спочутья, бо руські земляне, що становили силу краю, почувли для себе вигоди від зближенья з Польщею, замість того, щоб бачити в ній неприязний засновок, як було до сёго часу. В 1443 р. король Володислав II. дав грамсту, після котрої в усіх правах зрівняв руську церкву и руське духовенство з римсько-католицьким. Таким способом и з сторони православного духовенста устало неприязне поступованье. Зигисмунда, бувшого великого князя Литовського, в 1443 р. убили князі Чорторийські; та Свидригело не міг вже собі придбати великого княженья, перебував в Луцьку бездібно и вмер в глибокій старості (в 1452 р.). Новим Литовським князем по Зигисмунді був Ягелів син Казимир. В слідуючім 1444 р. вибрали ёго королем Польским, и через цілий час ёго довгого пануванья в Литві вже не було віддільного великого князя. Казимир ділав зовсім в дусі польської политики; хоч він не прослідував явно насильними способами православної віри, та помагав розширюванью католицької віри и вводив усі признаки польских порядків в руські землі. Земляне одержали найширші права: вони ставались, так сказати б, повними володарями в своїх добрах. Замість удільних князів, підручних великому князеві, заведено на польский лад воєводів и каштелянів, постановляних досмертно. Таким робом між иншими и в Київі, в 1476 р., по смерті князя Михайла з роду Володимпра Ольгердовича, почалися воєводи. Уряд сей діставали знатні особи. Князі, потомки Гедимина и св. Володимира, сталися самостійними володарями в своїх добрах, нарівні з польскими панами; вони орудували великими богацтвами, и вся земля руська, особливо полуднева, була під пануваньем немногих родів, а сі були: Острогські, Заславські (становили другу вітву одного дому з Острогськими), Вишневецькі и Збаражські — потомки Ольгерда, Чорторийські, Сангушки, Воронецькі, Рожинські, Четвертинські и инші. В Русі стала панувати аристокрація. Увесь инший народ більш и більш залежав від неї. Пани мали право суду над своїми підданими и не допускали короля вмішуватися в свою управу. Города, що заповнялися в значнім степені жидами, один за другим одержували Магдебурське право, та мимо сили аристокрації не могли захиститися від самоволї сильних вельмож. Польські порядки більш и

більш припадали до вподоби висшій класі, и се потягнуло руських землян до більшого зближеня з Польщею. Після Казимира якийсь час Литва й Польща мали віддільних володарів в особі Польського короля Яна Альбрехта й брата ёго, великого князя Литовського Олександра. Однак се було короткий час; зараз по смерті Альбрехта Польща й Литва знов злучилась під властью Олександра, вибраного Польским королем, и з того часу віддільних великих князів у Литві вже не було. В тім часі стан низшої класи народу, так званих кметів або хлопів, ставався трудніший. Пани не придержувались більше давного звичаю, щоб не переводити хлопів з одної землі на другу, и часто зовсім позбавляли їх землі; таким способом низша класа, хлібороби, опинились властиво безземельними, а тим самим в неволі у властителів земель. Земські добра могли мати тільки люде шляхотського стану. В XVI. в. Польщею й Литвою правили один за другим королі: Зигисмунд I. и син ёго Зигисмунд Август. Права шляхетства дійшли до крайніх границь. Панські піддані були зовсім вийняті з під охорони короля. Стан не-шляхти був до того степеня понижений, що після Литовських прав, котрі ввійшли в збірник, званий *Литовським Статутом*, шляхтича, що вбив чужого хлопа, або навіть вольного чоловіка, але не-шляхтича, карали тільки грошевою карою (головщиною). Хоч однаке право установлено для всіх людей шляхотського походження, так багатих, як и бідних, однак на ділі не могла ся рівність вдержатися при неоднаковім розмірі майна властителів дїбр: маса вольних шляхтичів ставалась в дійстності підчищеною знатним панам, котрі орудували величними просторами земель и сотнями, навіть тисячами осель. В тім часі Польща, так що до географичного положеня, як и що до умовій живні, стояла близше як Русь до західної Європи, де наступила доба духовного відродженя, та що до образованності стояла далеко вище від Русі, за чим и руська шляхта природно підчинялася її цивилізуячому впливові. Тоді як у Поляків була Краківська академія, багато шкіл, появлялися знатні на свій час учені й поети, розширилось знакомство з латинською літературою, не переривалася звязь з західною просвітою, — в польській и литовській Русі панувала темрява, не заходились майже зовсім коло просвіти на полі своєї народності. Полуднева й західна Русь стояла в тім згляді навіть низше північно-східної, де бодай зберегались давні памятники славянської літератури, и де від часу до часу появлялись бідше або менше замітні плоди духової праці. В польській и литовській Русі довго не бачимо нічого крім урядових грамот, писаних ази-

ком, котрий свідчить, що щораз змагався вплив и пануваньє польского языка. Таким робом в XVI. в. склався окремиий руський письменний язык, що був мішаниною старославянсько-церковного з народніми місцевими наріччями и польским языком. Польский вплив усе більш и більш панував над тим языком и наконець довів ёго до того, що він став майже польским языком, тільки з задержаньєм руської фонетики. Вплив польский відбувся й на простонародній мові: польські слова, вираженья й звороти стали входити в простонародній язык малоруської и білоруської вітви. Разом з тим стали проникати в руське висше товариство польські звичаї й погляди; таким способом польско-литовська Русь набирала осібної фязийогномії, що відзначала її від північно-східної Русі вже не тільки здавна истнуючими етнографичними різницями, але сильною близкостью до Польщи, и в будущині очевидно приготовлявся цілковитий злив західної й полудневої Русі з Польщею.

(Дальше буде.)

КРИТИКА И ПЕРЕГЛЯД новостей наукових и литературных.

„Письма К. Н. Устияновича. Часть I. Поэмы историчні.“ Накладом
Владислава Федоровича. У Львові, 1875.

З кінцем року минушого видав п. Корнило Ултиянович отсей більший твір своєї музи и доказав Русі, що у ёго є справді талант поетичний. Деякі менші поезії п. Устияновича читали ми вже давнійше в послідніх рочниках *Правди*, и вже тогді пізнали ми, що він має здібність до писанья епичного. В сім виданью помістив автор навперед письмо своє до п. Владислава Федоровича, присвячуючи ёму свої твори; потім слідує *Вступ*, владжений в віршах, а відтак поміщені суть дві поеми — одна коротша під заголовком *Вадим*, а друга довша (бо сбиймає 24 пісень), що має надпись *Искоростень*. Поеми ті кінчаться *Прощою*, в котрій автор висказує релігійну исповідь своєї віри.

Починаючи сей критичний огляд замічаю, що поема *Вадим* була вже поміщена в *Правді* з 1873 р., тільки автор змінив її тутки в кількох місцях и донекуди переставив слова. Поетичний твір *Вадим* належало б назвати думою историчною, по-за-як немає в ёму всіх умовій поеми; однако признати належить, що в сім творі добавачемо велику силу в виразі, та й замічаємо віще вітхненье в представленью боротьби славного богатиря про овободу й волю. А вже ж головну увагу належить нам звернути на историчну поему *Искоростень*; вона бо подає нам багато материялу до всесторонного огляду и може послужити

предметом основнішої критики. Сам же автор в письмі до п. Федоровича висказує ясно програму своїх творів сими словами: „В сих думках старався я познакомити краян наших з мрачною стариною, вяснити віру предків наших и в историчній правді показати минувші, загибші часи“. Оціняючи отже письма ёго, належить мати взгляд на сей намір автора в написанью поем.

Поеми п. Устияновича переносять нашу мисль в часи мрачної старини и розвивають перед нашою душею неначе панораму гарних образів з поконвічної бувальщини, коли то в народній фантазиі вся природа була оживлена богами, коли ріки говорили, дерева при недолі людській тужили и в смутку аж до землі хилилися. Автор переймився дійсно тим духом митичної доби в розвитку народнєї нашої жлзні и вивязався в загалі добре з трудної своєї задачі. Особливо гарні суть ті місця в поемі *Искоростень*, де поет предметово й без всякої тенденції дотичну дію представляє. Проте приносять честь авторови отсі пісні в тій поемі: 1) *Кривава ніч*, стор. 112—123; 2) *Смерть Игоря*, стор. 127—135; 3) *Торжество*, стор. 136—148; 4) *Ягода*, стор. 175—182. Автор заявив здібність немалу в описанью грози природної, в представленью дій таких, що в них змагається пристрасть людська; але ж и сцени идилличні представив він досить добре. (Порівн. зустріт Бойслава з Ягодою або зустріт Ягоди з своєю матірью-русаккою.) Но де лиш автор филозофичні рефлексіі або субьективні свої гадки висказує, там сейчас можно винайти слабшу сторону ёго стихотвору. Тому то в пісні XIII апострофа до вселенної (стор. 182—186) є непотрібним епізодом в поемі, и неодному християнинови може вже для того не вподобатись, що автор Христа-Бога в небі новім поставляє побіч Зороастра и Будги. Тим менше мож похвалити гадки висказані в *Прощі*, де Бога нашого зове автор „вседержителем голим — без сили и без волі,“ и де він висказує идеал свого Бога. От, ёго слова (стор. 374—375):

— Він в мене серця фенікс,
 Що чим раз яснійше
 Відроджаєсь в людських душах
 И чим раз чистійше
 Божество своє всесильне
 Всім нам обявляє,
 А чим раз недоступнійшов
 Тайною сияє
 В безчисленних міліярдах
 Тварей, сонць ясенних —
 И ніколи, ні, не узрять
 Творця люде темні...

Не хочу вдаватись в розв'язанье того питання, чи тота дефиниція ідеї божества є ясна чи ні, а замічаю лиш те, що такі субьективні погляди о світі и божестві не повинні мати місця в поемах. Правда, що автор поставився під крила авторитета Шевченка (висказавши, що „Тарас Шевченко учив ёго співати на лад солоденький“ — стор. 196); однако завважати належить, що наш кобзарь лише в *Неофитках* своїх міг подати п. Устияновичови цувід як написанью вище

наведених слів. Порівнати би хіба н. пр. отсе місце в *Неофітих*: (I, 37.):

— Не говорить
Ні сам сивий Верхотворець,
Ні ёго святі
Помощники, поборники,
Кастрати німні..

Звістно ж, що Шевченко писав *Неофіти* в крайнім розстроєнню душевнім, коли марнів-процадав в неволі в Киргизських стєнах и не міг дїждатися свободи-волі. Відтак думая, що такі либеральні погляди о божестві могли б уже скорше бути висказані в драматичнім писанню (порівн. *Фауста* Гєтєго), ніж в творі строго-обективнім. Нашого автора можно б виправді тим звинити, що він представивши мітологию руську мусів наконєць заявити свій погляд рєлигійний; однакжє годі таки затаїти, що поема оим закінчєньєм в душі читателя некончє приємнє лишє вражєнє. Тутки позваляю собі щє замїтити, що тверджєнє авторє: мабуть то у Єврєїв було трєх богів (*Елогїм*, *Адон ай* и *Єгова*) — не має ніякої підстави. Правда, що в 2-й и 3-й главї першої книги Мойсєєвої находїться слово *Елогїм* (с. є. число многє від *Елогє*), але тою формою не висказуєтьє бїльшє богів, але означаєтьє могучність єдиногє Бога, котра являєтьє чоловікови по всїх усюдах. Впрочїм видять деякі учєні мужи в сїй формї тєє число многє, що зовєтьє *pluralis maiestaticus s. excellentiae*. А вже ж не можно посуджати Мойсєя о полїтеїзм, по-за-як звїстно, що він бога одногє називав *Єговою* и висказав, що *Єгова* бїльший, нїж всї *єлогїм* — с. є. боги поганські (2. Мойс. 18, 11). Не хотячи однак запускатися в пояснєнє сєго питанья догматичногє, позваляю собі звернути увагу п. Устїяновича на догячні статї в дїлі Ersch-Gruber'sche Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, — именно на статью „Elohim“ (XXIII. Theil, pg. 429, 430.)

Що ж тикаєтьє космогоничних и митичних казок, то годїтьє признати їм в загалї вартїсть артистичну. Тїлько не мож похвалити, що автор без перєстану повертає до сєго улюбленогє предмету. Найвідповїдїйшє було б представити віру наших поганських предків в піснї II., де автор вельми поетично описує край Дерєвянський. И дїєстно тут розвиває він майжє цілу систему нашої мітологїї; але ж поєт подає нам погляд на мітологию також у *Встунї*, а відтак щє в п'ятєх віддїльних мїсцях (порівн. піснї: *Искоростєнь*, стор. 75—90; *Розбої*, стор. 103—106; *Вїщованьє*, стор. 186—189; *Бойслав*, стор. 221—227; *Коляда*, стор. 260—266.). В сїй послїдній піснї повтаряє автор опять тєє, що в попередніх піснях, а именно у *Встунї*, був висказав.

Мєні видїтьєся, що таке обширнє представлєнє митичних казок в творї поетичнім находїться не повинно. Мітологїю в системї пишуть прозою, а не віршами, бо вже ж трудно дочитувати числєнні замїтки, поясняючі текст поетичний. А впрочїм п. Устїянович користувався мітологичними писаньями таких авторів, котрих не мож назвати критичними. Тому то ёго мітологїя дєнекуди не відзначаєтьє ясным поглядом; ба він приписує поодиноким богам такі свїєства, яких

вони ведля давнього повір'я ніколи не мали. Так н. пр. пише (стор. 187), що Сварог (се б то Сварог) був отець воіх богів, бог права й часу; нам же звістно, що Сварога вважали древні Славяне найвищим богом, творцем неба й землі, світла й непогоди. Вже ёго назва (корінь санскр. *sur* = сияти) вказує, що Сварог означав первістно небо або світло, та й сам автор на иншій місці називає того бога царем небесним, що в десниці тримає грім святий, а в лівій руці — сонце (стор. 208; порівн. стор. 226.). Тому то й Сварожич (= син Сварога) не був богом закона й сили (стор. 83), але означав сонце. Порівн. літопись Ипатьську: „И по семъ — с. в. по Сварозі — царствова сынъ его, именовъ Солнце.“ (Поли. Собр. рус. лѣт. II, 5.). Відтак не виджу потреби деяких богів славянських, як н. пр. Радогостя (стор. 53), відносити до божищ скандинавських, та й в загалі мож було залишити згадку про самі скандинавські, з котрими славянські повір'я не мають нічого спільного. Наколи б автор познакомився був з жерелами митології, а відтак в важнім твором Аванасьева,*) то ёго дотичні погляди набрали б більше стійности и завляли б вартість реальну. Між тим автор задивлюється на митологію руську з становища загально-славянського, и переносить на обрядові церемонії поганської Русі такі признаки ритуальні, котрі переважно у Славян полабських и прибалтійських иснували. Тому то не можу з автором в тім погодитися, що він вводить в казки митичні жреців-ереів и розправляє про величні святині богів. Звістно бо, що в древній Русі не було ні касти жреців, ні храмів, присвячених поодиноким богам.**). Жертву богам приносили голова родини на холмах або в святих гаях, де також статуї богів находились. И тій то обстанові, що у нас не було з'організованої касти жреців належить приписати мирне прийняття християнства за Володимира Великого. Народ хрестився радо, бо не було жреців, що ворохобили б ёго против приказу князя.

Из казок митичних утворив поет також довші епізоди, котрі иногді списав на лад идилличний (Порівн. лісню XVIII. під заголовком *Коляда*). Правда, що ті епізоди відкривають нам світ тайний и гарний, але ж и того ніхто не заперечить, що такими епізодами єдність дії вельми розривається. Замітив мабуть и сам автор, що в сій поемі нема тої єдности, и проте мудро собі поступив, що свого твору не назвав именем якого богатиря, ані именем Ольги, але означив її именем міста Деревлянського. Безперечно зюкала б поема багато в вартости, наколи б автор був більше висунув наперед богатиря Бойслава, а княгиню Ольгу на вторім плані поставив. В таких разі поема *Искоростень* станула б висше, ніж *Вадим*, по-за-як борець про свободу народа натхнув би ёго справді віщим духом и відволик би ёго від ненавистної Ольги, котра в ёго творі являється такою злою, що не

*) Поэтическая воззрѣнія Славянъ на природу, *А. Аванасьева*. Томы три. Москва, 1865—1869.

***) *Сергій Соловьевъ*. Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Москва 1857. Томъ I. стор. 74. — *Gregor Krek*. Einleitung in die slav. Literaturgeschichte. Graz, 1874, pg. 113.

дасть насититися кров'ю людською. Дійсно, не знати, чому автор таку антипатію виявив к тій княгині. Правда, що він у своєму оповіданні ґрунтується на літописі Несторовій, але ж нехай згодить увагу свою на те звернути, що наша древня історія до Ярослава Володимировича ґрунтується переважно на переказі народнім, с. є. на казках и піснях, та що відтак не всі вісті літописця з тої доби мож вважати правдою історичною. Тому то Костомарів у своїй статті „Преданія обь Игорѣ и Ольгиной мести“*) каже отверто, що в тих казках и думах було мало об'єктивної правди. Він замічає також, що Ольга була поважаною в народніх згадках, по-за-як називали її мудрішою від всіх людей. Темні ж сторони її характера пояснюються тим, що фантазія народня в утворенню сього типу нагромадила також инші казки о мстивих и злих царівнах и княгинях. Так поступованье Ольги з послами Деревлянськими пригадує нам казку о царівні Зміївні, котра привабляла к собі молодців и в печі їх спалила. За-для того отже, що Ольга автора не в історичною, не годилось викликати на неї ніякої мести караючої справедливости. Проте ёго зазив о пімсту для такої поганой жінки є справді бомбастичний, бо не відповідає реальній дійстности. От ёго слова (стор. 365—366):

Ольго недобрая, пімсти голодная!
 Горем утучена и ненасичена!
 Кровю заливана и ще не пьяная!
 Безмилосердная, пеклу заручена!...
 Прийде на тебе час, о безсердечная,
 Горя душевного, пізного каяття!
 Кара страшная, кара безпечная;
 Як той загробний страх, жінко, обійме тя!
 И будеш в пороку Господа вічного
 Благать прощенья, но на даремно всё...

Не дивно отже, що останні слова *Прощи* (— „блаженною, святою Ольги не зовіте“) видаються голосом покликуючим в пустині. Теперішня бо віра народа в величність мудрої Ольги не дасть захитатися таким зазивом нашого поета. Впрочем нехай п. Устиянович також се узгляднить, що літописець такі темні риси в характері поганської Ольги з тої причини намалював, щоб показати контраст межі Ольгою поганкою а християнкою. Ведля літописця Ольга живучи еще в вірі поганській була мстива й люта; як же на вернула до християнства, переминаясь зовсім у своїй вдачі. Так и Володимира поганця представив Нестор гув'ісою не аби-яким, коли у него було аж 800 наложниць; коли ж той князь охрестився, то являється він честним и святим чоловіком. Хіба ж в зимнім піднебью при тогдешнім поєдинчім способі жизни міг Володимир удержувати гарем? Куди! Се подобалося літописцеві наслідувати оповіданье книги царств про Соломона, котрий мав аж 1000 жінок, коли прихилився к поганським вірованьям.***) З того видно, що й Ольга історична не була такою, якою представляється вона в літописі. Правдою історичною є лиш те, що Ольга пімстила на Деревля-

*) *Вѣстникъ Европы*. Журналъ історіи, політики, літератури. Восьмой годъ. Книга 2. 1878. г., стор. 600—608.

**) *Вѣстникъ Европы*. Восьмой годъ. Книга 3., стр. 10, 11. (Статья Костомарова).

нах смерть свого мужа; народня же фантазія приписала тій княгині всілякі роди пімоти, які ведля казок тогданих різні богатири и митичні лиця своїм ворогам заподівали. З-за того повторяю ще раз, що сею поема лишила б в душі читателів далеко приємніше враженє, наколи б Ольга не буда представлена так демонськи-злою.

Що до мови треба признати, що вона в поемах п. Устияновича є поважна, сильна и зовсім відповідна до поетичного представленья дій нашої старини. Автор вчитався нильно в літописців и в твори живої словесности народної; тому то мова ёго може послужити за взір писателям епичним. Тільки належало вистерігатися твердих груп согласних (як: бемсь, догадуютьсь, запрягсь, кланяемсь...) и непотрібного викидування и відкидування самогласних (н. нр. д' котрому, устам' уста', вижш', пок'...). Звістню бо, що наша мова є милозвучна и що поміж прочими славянськими мовами именно в самогласних любується. За-для того не терпить вона також роззіву між поодинокими словами, а закони її звукословья домагаються, щоб попереднє слово вязалося в послідуючим в милій гармонії.

В писанью своїх епичних творів уживав поет всілякого ритму. Найчастійше користувався ритмом народніх пісень, але суть у ёго також ямби и трибрахи. В загалі мож легко замітити, що автор вибрав звичайно такий ритм, котрий справді відповідає представленью зглядної річи. Коли отже в якім місці належало заявити пристрасть або чувство живійше, то ужив він двостопових ямбів и в загалі коротеньких віршів; коли ж виражав чувство супокійніише, то користувався мірою легкою трибрахія. Не належить отже гадати, що п. Устиянович писав свої поезії без плану й ладу. Ритм бо наблюдав він майже всюди такий, який відповідав ёго внутрішньому розположенью. Тільки рим є по більшій часті неправильний, а в многих місцях зовсім ёго не добачаємо. Правда, що також Шевченко не всюди наблюдав правильности риму, але таким всевітнім талантам все вільно: брак зовнішньої форми заступає геній богатством віщих гадок. Недостаток правильного риму в поезиях п. Устияновича мож вважати признаком поспішної роботи.

Кінчу мою літературну оповістку отсим. Автор *Вадима и Искоростеня* належить своєю творчою діяльністю вже до истории нашої літератури; коли ж хоче, щобн ёго дальші твори стійну мали вартість, то мусить він в писанью забути на своє *Я* и представляти свій предмет без всякої тенденції. За-для того бо, що в поемі *Искоростень* хотів виложити митологию славянсько-руську и висказати свої релігійні погляди, замотався він денекуди в теориях космогоничних и теологичних так, що порушені питання не всюди міг вдоволяючо розвязати. Однакже тві малі хибя, які находяться в поемі *Искоростень*, покриваються неодним гарним образом поетичним, и проте всякий читатель простить даровитому авторови, що так часто представляє свій субективний світогляд. Сподіватися належить, що п. Устиянович ступатиме витиченою дорогою навпростець без всяких оглядів на побічні мотиви підметові, та що небаком напише таку поему историчну, котра поставить ёго имя в ряду найліпших писателів галицько-руських.

Омелян Огоновський.

Ліки своєнародні, з домашнього обиходу и в картинах життя. Київ, 1875. Ціна 7 коп. (стор. 56.) — **Про холеру.** Київ, 1875. Ціна 7 коп. (стор. 48.)

Усі людські недуги лікарі ділять на двоя. Одні, що їми занедужують раз-по-раз и що прокидаються на поодиноких лицах, зовуться недугами спорадичними. Другі, що проявляються разом на кількох людях, проявляються в ряди-годи й стоять недовго: або зникають, або становляться спорадичними — такі недуги зовуться епідемічними або заразливими, приміром: холера, чума, горячка (тиф), віспа и т. д.

Навряд хто не відає, яке несказанно тяжке лихо заподівають людям заразливі недуги! Силкуючись допомогти людям против зарази, лікарі раз-у-раз не кидали пікловатися про те, щоб знайти головну причину того: від чого прокидається зараза? И лікарі и освічені громади гадали собі, що як тільки знайдуть причину зарази, то й боротися супротив їх не трудно буде.

Де ж вбачали причини заразливих недугів? Духовенство раз-у-раз твердило людям, що всяка лиха пошесть — єсть кара божа за людські гріхи; значить, нічого й силковатися боротися з пошістю, а треба тільки молитися, щоб Бог помиловав и одвернув од грішних людей свою кару. З часу останньої холери (1872 р.) на Україні ми знаємо такий злучай. Зараз послі Петрівки прокинулася в Полтавщині холера. В однім селі геть то убогому священник вів говіть усім своїм парафіянам, похваляючись, що не ховатиме того, хто вмире не одговівшись. На дворі стояла тоді посуха й спека, и як раз посиіли жнива й косовиця. Хто послухав священника, той шильновав вставати до світа й бігти в поле; відгяла знов біг на службу в церкву, а з церкви на жарі знов на поле!.. Холера не втихала, и трохи не всі, котрі говіли й посликовали, пішли на той світ. Священник по приказу вже полиції став одговорювать парафіян, що хто ще не одговівся, так одложив би говіньє на Пилипівку. А тим часом и самі парафіяне не бачили помощі від одного тільки говінья.

Учені й лікарі причину зарази шукали по всім усядам, крім неба, и можна сказати, що все те, що писалося про причини пошестей, зводиться на те, що головніша причина зарази має свій самостайний характер и не найдується в людському організмі.

Що до холери, так и причину цієї зарази вьясняли різно: одні казали, що холерна зараза передається одним чоловіком другому; другі твердили навпаки, доказуючи, що холерна зараза переходить з одного місця в друге через повітря. Автор книжки „Про холеру“ каже: — „дуже рідко буває, що б холера перейшла з одного чоловіка на другого; холерна зараза заноситься нечистою одежею, калом и переходить в чоловіка через воздух. Холерна зараза розноситься, розходить в воздуху, коло хати, двора, нужника, помийної ями, де вона розвелася. Люде дшуть тим заразливим воздухом и через легке зараза йде в кров їх; от и нападає на їх холера. Далеко від гнізда холера не може розноситься, бо теряє свою силу.“ А дальше „— щоб холерна зараза загніядилася в якому місці й заразила людей, треба,

щоб її туди занесе не недужими на холеру або такими людьми, що були близько холерних слабих та в холерних місцях. Та й того ще мало! Треба, щоб зараза посідала в гождому для неї місці и в слушну для неї пору.“ Найчастійше й найбільша холера буває по таких місцям, що стоять близько рік, ставів, річок, в низинах, в долинах, між горами, де постройки тісні держаться нечисто, де часто буває сирість, де живе багато людей... Холерна зараза швидче й лучше загізджується в ґрунті пухкому, мягкому, вохкому, дірчастому або хоч и твердому, та з щелинами.“

Виходить, що холера — єсть недуг заразливий; зараза розноситься в воздуху, и холера прокидається там сильнійше, де для неї найкращі условия. Стоячи на таких підвалинах, автор популярною мовою подає дуже користні поради, особливо з гігієнічного боку. Поради ёго такі, що їх повинні люде добре завважати не тільки в час холери, але раз-у-раз. Радійональна медицина давно вже проновідує, що легше не допустити недугів, ніж лічити їх; що велика сила й численность недугів залежить головнійше від тих гігієнічних умов, в котрих живуть люде. Тим то найбільше треба бажати, щоб лікарі частійше й частійше вмішувалися в гігієнічні обставини людей, звертали на сей бік велику увагу громад и помагали людам більш гігієною, ніж рецептурою збудованою на грамах и драхмах латинської кухні. Конечно одна порада лікаря не великий варт, коли у людей нема спроможности реалізувати лікарську пораду; та се вже чисто економічне питання, котре хоча й дуже тісно звязане з усякими недугами й ліками, але ми ёго на сей час залишимо. Намітимо тільки за-для усіх відому річ, що в наш час увесь народ так в Галичині, як в Україні так зубожений, що нічого й гадати про те, щоб він міг стати в добрі гігієнічні обставини. З сёго ж таки ще не виходить, що не треба писати й книжок з гігієнічними порадами. Ні, навпаки! таких книжок, як „Про холеру“ треба видавати яко мога більш, и на такі книжки ми радимо звернуть увагу й нашій „Прогрессі.“ Коли люде освітяться й знатимуть, що причиною великих недугів не що инче, як убожество, тоді вони додумаються й до того, як и що треба вчинити, щоби побороть своє убожество.

В медицинській науці вже озвався голос, котрий каже, що волякі зарази мають свій корінь именно в людському організмі; значить, теж саме треба сказати й про холеру. В 1873 р. Др. Естерлен видав у Тюбингені книжку під назвою „*Die Seuchen, ihre Ursachen, Gesetze und Bekämpfung,*“ в котрій головною задачею своєю автор ставить собі: доказати, що теорії про причини зараз, теорії, котрі доказують, що причини не в людському організмі — не мають під собою твердих підвалин. Естерлен доказує, що ні в холері, ні в тифі, ні в инчих заразливих недугах нема ніяких заразливих миязм; головну ж причину епидемий Естерлен бачить в самому людському організмі. Епидемия, як каже Естерлен, тільки тоді можлива, коли в громаді, чи в селі, чи в городі, назирається багато (*Masse*) таких людей, у котрих ослабіла життєва енергия (*Vitalität*). И справді стоить звернуть увагу на статистику епидемий, и ми побачимо, що в час епидемії найбільш вмирають старі и діти та люде слабії на силу.

Від чого ж ослабляє у людей життєва сила чи енергія? Естерлен вказує на таке питання — раз медичинські догадки, а вдруге причини моральні і фізико-хімічні. На останні ми звернемо увагу. Тут на першому місці ставиться — нестача доброї, вгідної їжі, непорядок в житті і всякі інші такі причини, котрі або розслабляють або пригнітають людей. З давніх давен наука признає, що душевний покійний стан в час епідемії має дуже велику вагу. Примічено, що послі великих воєн, послі землетрясеній, великих пожеж і т. д. прокидувалися великі епідемії. Через се Естерлен і доказує, що страх має велику вагу в розповсюдженні заразливих недугів: в такі неспокійні часи (війна, пожежа, повінь і т. д.), говорить Др. Естерлен, страждає нервова система, і спокій духа теряється.

Щоб знищити заразливі недуги і в будучині, треба силковатися знищити причини їх, се б то знищити все те, що має недобрий вплив на громадянські гігієнічні обставини, починаючи з матеріяльного побуту й кінчаючи умовним і моральним розвитком. Виходить на те, що ми вже й споминали: піднесіть громадський добробит; дайте освіту й моральний розвиток; знесіть війни та й знесіть ярмо й неволю — і ніякі заразливі недуги не будуть видушувати покотом в один раз по кілька тисяч людей!

Усяка заразлива бєлість — ніщо інше, по словам Естерлена, як плоди того громадянського й політичного строю, в якому пробувають люди, через що й бореться з заразою повинно бути боротьбою з тими громадськими й політичними устроями, котрі не дають людям збудувати правдивих гігієнічних обставин, котрі тим самим вкорочують людське життє.

Відоіля читатель бачить, що раціональні лікарі, як Др. Естерлен, сходяться на одній стежці з раціональними політико-економістами. Й медицина і політична економія убожество і неволю вважають як головний корінь того дерева, на котрому виростають усакі зарази. Й медицина і політична економія вказують теж саме лікарство против зарази: — матеріяльні достатки, освіту й моральний розвиток.

Як нагадаєш обставини нашого часу, як подивився: як живе, що істє, що не, як з'одягається, який темний наш народ — то тільки дивуєшся одному: що як ще до сєго часу не загніздилась у нас холерна або інча зараза, подобно тому, як в Малій-Азії загніздилась холера, а в Петербурзі горячка!.. Гляньмо на який хочете завод, візьмімо яку хочете фабрику, — що ми там побачимо? З одного боку побачимо експлоататорів, котрі останні сили тягнуть з наймитів; з другого побачимо масу наймитів, котра віддає свої останні сили, своє останнє здоров'є за те тільки, щоб не вмерти з голоду! Чи єсть у нас, або на Україні хоч при єдній якій небудь фабриці такі гігієнічні обставини, котрі можна б уважати за відповідні тим, котрих вимагає справдливостє і наука?

Нам здається з другого боку, що не тільки хати і хатні обставини селян, але й велика більшість будинків людей з достатками служать наче б насмішкою над тими гігієнічними обставинами, котрих вимагає наука й піклуванє про те, щоб люди краще й довше жили на світї!

Тим то нашим народолюбцям треба, кажемо ще раз, звертати найбільшу увагу на видаванье раціональних книжок для народа — таких книжок, образом котрих ми вказуємо з наших про „*Векми й Лихву*“, а з українських „*Про холеру*“ и т. п. Але заразом скажемо, що в таких книжках — по нашому погляду — зовсім непотрібна така поетична зайвина и розмазуванье, котрих так чимало в книжечках „*Про хвороби*“ и „*Ліки своєнародні*“, особливо ж в першій.

Усяка популярно-наукова книжка тим краща, чим конкретнійша; тепер вже й на кораблях не беруть камінь замість баласту, а кладуть що небудь таке, що варте того, щоб ёго везти; отже наша народня литература так ще убога, що нічого й гадати про баласт. Багацько ще треба й часу и праці, щоб наповнити цінним и конечно-потрібним товаром той корабель, котрий повинен плисти на хвлях життя нашого народнёго!

Через се отакій невеличкій книжечці, як „*Про холеру*“ ми ставимо несказанно більшу вартість, ніж товстим книжкам, у котрих окрім баласту нема нічого.

Дривкий.

Литературні звістки.

— Доносять нам з Кракова, що п. Мьєн, котрий переложив недавно дещо з творів Словацького, взявся й до перекладів деякотрих поем Тараса Шевченна на французський язык; він має вже готову *Катерину*, а тепер працює над *Гайдамаками*. Окрім того хоче п. Мьєн написати й разом надрукувати також дещо з життя Шевченка та з побиту народа українського; щоби в сій праці не попасти в такі похибки, які трапляються часом в писаньях про наші діла чужинців, то він старається роздобути потрібні жерела через наших в Кракові живючих земляків.

— В Кнєві вийшов 2-й том „*Записок*“ полудн.-зах. одділа импер.-росс. географичного товариства за р. 1874. Зміст слідуєчий: I. Протоколи зборів одділа; II. Реферати членів — *М. П. Драгоманова*: 1) Відголосок рицарської поезії в руських народніх піснях. Пісні о „*Королевиці*“. *П. С. Иващенко*: 2) Релігійний культ южно-руського народа в ёго пословицях. 3) Павло Братиця и Прокіп Дуб, кобзарі Ніжинського повіту, Чернігівської губернії. *А. П. Лоначевського*: 4) Криниця. *М. М. Левченка*: 5) Деякі дати о жилищі и поживі Южнорусів. *М. А. Константиновича*: 6) Деякі дати о народній освіті в полудн.-зах. краю. *П. П. Чубинського*: 7) Инвентарь селянського хозяйства. 8) Огляд дат о населеньі г. Кнєва по однодневній переписі зробленій 2. Марта 1874. *С. В. Завойка*: 9) О домах и квартирах г. Кнєва по однодневній переписі зробленій 2. Марта 1874. III. Додатки — *А. С. Роговича*: 1) Библіографічний указатель в природознавстві губерній Кнївського учебного округа. *Г. П. Кулчанка*: 2) Деякі исторично-географічні відомості о Буковині. 3) Пісні Буковинського народа. *П. П. Чубинського* и *И. П. Новицького*: 4) Обясненья до таблиць о жителях г. Кнєва по переписі з дня 2. Марта 1874. — Ціна 2 руб. 25 коп.

— В Києві п. Ольга Косачева видає **Альбом** систематично упорядкованих **взорів малоруської орнаментики**. — На тридцяти великих листах міститися будуть переважно взори вишивок (мужеських и женських сорочок, хусток, фартухів и т. п.), а потім взори тканих и інших виробів. Збірник сей складатися буде з чотирьох ділів: 1) *Занизуване* 2) *Мережки, настилуване и вирізуване* 3) *Шитьє хрестиками* 4) *Коври, запаски, писанки* и інші річи показуючі сліди народнєї орнаментики; всіх номерів в тих 4 ділах буде над 200. Додасться також короткий обясняючий текст, в котрім насамперед до кожного взора робляться потрібні примітки з виказаньєм місця, відки їх брано, а потім слідує розправа, в котрій виводиться, що: малоруська орнаментика є самобитна й оригнальна, в усякім згляді зовсім різна від великоруської, и що правдоподобно пішла початком з Полісся, де й досі заховалися первообразні, зовсім прості взори, котрі чим дальше на полудне в степових країнах все більше й більше виповняються и стають викінченими.

— В Києві видається тепер **Ф. Т. Пискуновим** I) **Чайка, український або юго-руський альбом**, in 4-to, и II) **Словар живого народнєго, письменного и актового язика руських Южан російської и австро-угорської імперії**. — Альбом складатися буде з невеликих виборних творів первостепенних руських авторів, в народніх пісень и з историчних дум; приложені будуть девять картин: 1) Император Олександр Николаевич, 2) Гетьман Богдан Хмельницький, 3) Гетьман Петро Дорошенко, 4) *Salto mortale „сірої кобила“* (до оповіданья Иродчука *Сіра кобила*), 5) Молитва Тараса Трясила на полі битви 1630 р. послі побіди над Поляками під начальством Конєцьпольского, 6) Група Славян, 7) Новобрачна (до повісті Стороженка *Розумний бреше, щоб правди добути*), 8) Привидінє на поганім полі и (на окладці) 9) Пам'ятник Богдана Хмельницького; 5% з того виданья жертвується в користь потерпівших в Босні й Герцеговині родян, а ціна одного екземпляра має бути 3 руб.

— З днем 1. с. с. Марта появилась у Львові нова часопись: **Другь Народа**, журнал церковний, литературний и политический, двунедельное издание, редакторъ Иванъ Ем. Лавицкий. Програма сєго журнала слідуєча: I. передові статї про діла домашні и корреспонденці; II. научні статї, викладом популярним — почавши з богослуженья и церковних обрядів на першім місці и не виключаючи ніяку галузь науки аж до руководства для всіх званій, именнѣ ж для земледільців, учителів и священників; III. политичні перегляди; IV. фельетон — новісті, оповіданья, романи, поезні; V. звістки бїографичні й бїбліографичні, некрологи, новинки й всячина. — В передній статї сказано про задачу и простованьє журнала таке: „*Другь Народа* будеть имѣти главною цѣлью, пополяяти нашу популярную литературу, служити розсадникомъ просвѣщенія, нравственности и благосостоянія среди нашего народа и вообще быти истиннымъ другомъ нашего бѣдного, презрѣного, поработченного, но не лишенного зачатковъ лучшей жизни, меньшого брата. Касательно язика замѣтимъ, что мы будемъ писати на томъ языцѣ, якій встрѣчаемъ въ живомъ видѣ въ галицкой провинціи, съ уваженіемъ исторического развития его формъ. Въ семъ послѣднемъ

отношеніи мы будемъ соображатися съ языкомъ общерусскимъ, котрый в то же время будетъ для насъ мѣродательнымъ при выборѣ отвлеченныхъ и техническихъ выраженій не встрѣчаемыхъ въ нашемъ варѣчїи. Такимъ способомъ мы избѣжимъ филологическихъ споровъ, на котрыя у насъ затрачивались непроизводительно и безвозвратно лучшія силы; такимъ способомъ, надѣемся, соединимъ съ дѣйствительностью наши идеалы, въздѣляяныи вѣками и поддерживаемыи всѣми добромыслящими людьми нашего отечества. Надо же знати, что мы не призваны на то, чтобъ дѣлати этнографическіи изученія, котрыя предоставляемъ „Правдѣ“ или „Сїону“; наши притязанія скромны: видѣти нашъ народъ возрожденнымъ, просвѣщеннымъ, способнымъ рѣшати собственныи свои судьбы, — вотъ цѣль нашихъ стремленій, и то будетъ для насъ счастье за наши труды.“ Нема що й говорити — розмахъ великий, а „притязанія,“ зваживши свої сили та й величъ занебаного діла, ледви такъ „скромны,“ якъ редакция каже. Ми думаємо, що досягть було б з *Друга Народа*, якби він був поставив собі задачею передовсімъ тілько побудити руську интелігенцію, щоби заінтересовалася й занялася народнєю освітою. Поставити же народ на такий висоті, якъ висше сказано — се зовсімъ не „скромны притязанія“, та ще для журналика видаваного що два тиждї по два аркушки; ледви достигне *Другъ Народа* хоч трохи своєї цілі, коли він на першімъ мїоці кластиме богослуження и обрядовщину, про котрі, здається, досягть уже дбають самі священники. Народові нашому не того недостає, а треба йому розумної позитивної науки; ою науку найлучше народ зможе собі усвоити, коли вона йому подаватися буде на його рідній мові, безъ всякихъ „соображеній“ чужезвичнихъ. Впрочімъ оказати ще треба, що *Другъ Народа*, при такъ маленькімъ обемі, поставивъ собі за надто всеобъемлючу програму, аби мігъ відповісти вимаганьямъ и потреби поодинокихъ людей якого званья або степеня освіти; черезъ те мабуть и не здобуде вінъ собі публіка.

— Віденьска *K. K. Statistische Central-Commission* видала вже цілий перший рочник *Statistische Monatschrift*, підъ реєакцією свого предсїдателя Дра Адольфа Фикера. Змістъ дуже богатий, и заступлені найлучшіи пмена на полі статистики. Важніші статї суть: оборотъ в реалностяхъ в літахъ 1868—74; добробит и жнива в Австрїи-Уграх; статистика культури землі; статистика санитарна; статистика кліра, вихованья, освіти й заведеній добротичнихъ; статистика хозяйства державного, краєвого й громадського; станъ урядниківъ цивильнихъ и державнихъ и проч. Обемъ доходить до 600 сторїн.

— Дня 23. ст. Сїчня відбувався збір полуд.-зах. відділа императ. росс. географичного товариства. Прочитано насампередъ рефератъ члена *М. М. Левченка*: *Кілька досліджуваній надъ животними полудневої Россії*. Потімъ рішено друковати збірникъ всіхъ творівъ и статей *М. А. Максимовича*. Дальше рішено розпочати друкъ *III. тома „Записокъ“* товариства, котрий має містити реферати — *А. А. Руссова*: 1) Руськіи тракти (шляхи) в XVII. и XVIII. в. 2) Деякі дати о Дніпрі з атласа з кінця минувшого столїття; *В. Б. Антоновича*: 3) Київські вїйти *Ходики* 4) Етюдъ з побиту Київськихъ міщанъ XVI. и XVII. в.; *Т. Е. Маковецького*: 5) Результати осмотру покликанихъ до воєнної служби в часі першого покликанья 1874 р.; *П. И. Житецького*: 6) О формахъ

малоруського глагола; *И. О. Левичього* 7) О шалопутах на пограничью губерний полтавської и екатеринославської. Предсідатель *В. Б. Антонович* звістив о присланім в одділ зборнику битових и лиричних пісень *А. И. Маркевича*. Член *М. И. Драгоманов* звістив о зборнику малоруських народніх переказів и казок доставшихся відділови й ёму самому від різних особ; він готов вже до друку и місгить в собі около 300 нум., а упорядкований по тій самій системі, яку взято для Буковинсько-руських пісень в II. т. „Записок“ одділа. Насамперед идуть казки про появи природи, потім про різні з них виводи й олицетворення; дальше казки про появи життя церковного (про предмети культу поганського, християнського й мішаного); знову ж казки о появах життя семейного, громадянського й политичного; потім оповіданья відносячіся до всіх тих річей, та привязані до знаних місць; наконець казки фантастичні, котрі сам народ уважає чи за билиці, чи за небилиці, чи просто за казки забавні (игра слів и дотепу). Відповідно сёму збірник ділитися буде на слідующих 13 ділів: 1) Оповіданья про появи природи й про винайденья; 2) Всякі прикмети й повірья; 3) Знахорство, захови, молитви й пародії їх; 4) Казки про чортів; 5) Про мерців и упирів; 6) Про людей з дивними силами, як приміром відьми; 8) Про заховані скарби; 7) Про появи церковного життя; 9) Про появи життя семейного й громадянського; 10) Оповіданья про особи политичні (историчні); 11) Оповіданья про місця; 12) Билиці; 13) Небилиці й забавні вигадки. Одділ, похваляючи сю програму, рішив надрукувати збірник, окремо й додатком до III. т. „Записок“.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛИТИЧНИЙ.

Австрія-Угри. — В засіданью Ради держ. дня 28. Лютого де-путований Геровський інтерпелював министра-президента, чи відомо правительству, що галицькі верховні власті видали підчиненим урядам наказ, щоби, пишучи до сторон по руськи, уживали при тім не руського а латинського письма — и чи ирительство хоче знести той наказ. — Засіданья Ради держ. закінчено дня 1. Марта, по ухваленю наглійших устав финансових. — Єпископом Пряшевським на Угорській Русі, на місце пок. Осипа Гаганця, именований Михаил Товт. — На конференції министрів угорських и австрийських в Відні дня 6. Марта постановлено угоду вже з певністю довести до кінця в послідніх днях сёго місяця; о стані пересправ нічого певного не знати. — На місце гр. Пеячевича министром угорським для Хорватції именований Бедекевич. — Дня 11. Марта відповів в угорськім соймї министр Тиса на інтерпелацию Серба Дра Полита, котрий запитував, чи Австрія-Угри хочуть оправді вмішуватись у внутренні діла Турції, як се розуміти б можна з ноти гр. Авдраши, и як поступлено би, коли б повстанье змоглося ще більше, и вишлася до війни також Сербія. Тиса сказав, що

Австрія-Угри зовсім не наміряли вмішуватись у внутренні діла ту-рецькі, и такого значення ноті гр. Андраши давати не можна, а Сербія, при обявленім трёма державами порозумінью що до потреби удержання миру, певно не буде вмішуватися до війни. — Все дальше й дальше идучі стісненія и укорочуванія конституційних прав краєвих з сторони теперішнього правительства викликали особливо в Тиролю чим раз більше огорченє и довели наконець дня 9. Марта до катастрофи. Соїмова більшість покинула и здекомплетовала соїм, під проводом гр. Брандиса, котрий відчитав освідченє, що він и єго товариши мусять покинути збір, котрого конституційні чинності правительство не узглядняє и самовольними розпорядженнями — навіть такими, що противляться санкціонованим уже уставам соїму — заступає. — Сєгодня, 15. Марта, відбувається вже 5-е засіданє галицького соїму краєвого; позаяк сі засіданя були заповнені тільки першими читаннями та виборами всяких комисій, то відкладаємо наше сировозданє на пізнійше.

Франція. — Новий Збір нар. и Сенат отворено дня 8. Марта. — Нове министерство має слідуєчий склад: Дюфор — вице-президент, для правосудя и віроповіданій; Ришар — для внутренніх діл; Деказ — для внішніх діл; Сиссе — для военных діл; Фуришон — для морських діл; Се — для фінансів; Кристофл — для публичних работ; Тессерен — для земледіля; Ваддингтон — для просвіщеня. Програма министерства: 1) знесенє стану облоги; 2) ревизія устави о висших заведенях наукових; 3) именованє мерів з-посеред зборів муниципальних.

Турція. — Дня 5. Марта Пеко Павлович и Социця напали коло Муратовиці на Селима-пашу, котрий ишов з Гатська запровіятовати Горадсько, и побили єго на голову; взято 800 голов, а прочих убитих и ранених буде ще до 1000; забрано при тім весь провіянт, множество коней верхових и вючних, кількасот ружниць и дві гармати з мунициєю. — Лука Петкович и архимандрит Милентий в силі 400 мужа стоять в Гребцях (межи Клеком и Требнянем), а Любibrатич з католицьким попом Мусичем в силі 800 мужа перейшли на правий бік Наренти, в околицю Любушки. — Дня 10. Марта Любibrатича з кількома товаришами захопили австрійські власти в Далмаціи, и єго мають вивезти в глуб краю та й интерновати; на єго місце став воєвою одділа Олекса Яксич.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІ.

— Як ми заповіли в Ч-і попереднім, так и відбувся 11. Марта, задля святкованя **пятьнадцятих роковин смерті Тараса Шевченка**, вечер музикально-декламаторський. Програма вечера, котрої уложенєм и виконанєм переважно займався знову п. проф. Анатоль Вахнянин, була слідуєча: 1) *Тарас Шевченко и українська народність* — відчит п. Вол.

Барвінського; 2) *Марш жмилтарний*, Фр. Шуберта — відіграли на фортеп'яні Оля и Денис, діти п. Леонтовича; 3) *Ой сама я одна*, Т. Шевченка, музика М. Лисенка — відспівав п. Цетвинський; 4) *Симфонія лирична* — декламація автора п. Франка; 5) *Дует Кампанна* — відспівали панни Г. и Л. Любович; 6) *Квартет* Івана Лавровського — відспівали пп. Цетвинський, Лукс, Вахнянин и Прогаска; 7) *Тяжко-важко в світі жити*, Т. Шевченка, музика п. Вахнянина — відспівав сам композитор; 8) *Заповіт*, Т. Шевченка, музика Мих. Вербицького, октет вокальний з сопроводом секстета інструментального — співав хор мішаний з п. Вахнянином, котрий и диригував. — Найбільшу вагу й вартість в програмі вечера мав, як щорочно, відчит п. Барвінського; відчит сей буде надрукований додатком до слідуячого Ч-а 6-го, и ми для того тут скажемо тільки коротко, що п. Барвінський дуже добре й займательно виловив, яко головний зміст відчита, заслуги Шевченка, що: він утворив нашу літературу правдиво-народню, він побудив між освіченими людьми питанье освободженья нашого сільського народа з закріпощенья, він научив нас поважати й любити наш народ и показав нам, що правдиву історію нашого народа зовсім не в тім добачати треба, що робили у нас князьки-варяги, потім спольщені дуки-магнати, наконєць же виродні дуки-козаки, а в тім, що робив и робити змагався сам народ, хоч на те історики до того часу не звертали ніякої уваги. Також и проча програма вечера була виконана к загальному задоволенью публіки, и наша громада винна за те п. Вахнянинові найщиршу подяку. Телеграмів и листів з привітаними на святкованье роковин надійшло 20, а то: з Черновець — від молодєжі гимназьяльної, від молодєжі университетської, від членів товариства студентів унів. *Союз*; з Тернополя — від Тернопільських Русинів и від молодєжі гимназьяльної; від п. Корн. Устияновича з Сучави; з Станиславова — від молодєжі; від Русинів в Садагорі; з Самбора — від молодєжі гимназьяльної и від Самбірських Русинів; з Поморян — від товариства *Порука*; з Підгаєць — від товариства *Поміч*; від семінарств у Львові; від Краківських Русинів; від Перебенді з Київа именем громади; з Відня — від семінарств и від товариства *Січ*; з Бортник — від філії товариства *Просвіта*; з Бережан від молодєжі. З достойників автономних присущий був маршал сойму краєвого гр. В. Дідушицький; виділи ми також багато послів соймових, а нашим селянам-послам особливо відчит п. Барвінського так подобався, що вони преслили, що би ёго ім дати, як буде надрукований. З достойників правительственних добачли ми п. Тустановського, директора полпції, котрий також обявив, що п. Намістник гр. Потоцький, недугом перешкоджений, не міг прийти мимо найлучшої волі. Публіка, майже самі тільки Русини, заповнила салю й галеріи битком и вишла з найвисшим задоволеньем. Довгий відчит п. Барвінського вислухано з загальним великим заінтересованьем — и по сёму, надїятися, може вже більше не відзвнатисямуть голоси, що нам нічого святкувати память Шевченкову такими вечерами, а що лучше зробити тільки богослужєбне святкованье; з таких бо відчитів виходить велика й трєвала користь для розповоюджуванья наших ідей народніх в ширших кругах, а особливо між молодєжью нашою.

— **3 Черновець.** — Дня 9. Марта відбувся у нас, в готелю Паризьскім, за стараньєм руських студентів університетських — товариський вечер, для святкованья п'ятнадцятих роковин смерті Тараса Шевченка. Позаяк се у нас перший такий вечер відбувався, та треба було ще боротися навіть з тутешніми „Русскими“, щоби ёго перепровадити, то він удався нам таки зовсім добре; мав він характер більше приватний, и зійшлася тільки наша громада Черновецька й з околиці. Був відчит о важності Шевченка в нашій літературі, співи й декламації. Дуже нас зрадовало, що братья наші ві Львові й Сучаві прислали нам телеграфами привіти: зі Львова — *Товариство Імени Шевченка*, редакція *Правди* и *Дружній Лихвар*; з Сучави — тамтешні Русини. З другої сторони дуже нам прикро було, що *Руська Бесіда* тутешня не дала нам святкувати пам'яті Шевченка в своїх локальностях, и що також дуже мало членів її явилося на наших вечері. Тутешне ж товариство руських студентів університетських *Союз* на засіданью з дня 19. Лютого рішило, „что до желанія цѣлю устроєнія обществомъ вечера декламаторского въ честь Шевченка въ ніякій спосібъ прихлїтиса не можетъ“. Сподіваємося, що на слідуєчий рік зможемо пам'ять Шевченка святкувати в ширшій крузі, и що до того часу и *Бесіда* и *Союз* лучше пізнають, чоґо стоїть Шевченко...

— **Руський театр.** — Театральне товариство *п-и Романович* перенеслося сими днями з Дрогобича до Золочева, де пробувати буде 3—4 тижні. Представленья даватиса будуть ві Второк, Четвер, Суботу й Неділю; перше представленьє було 14. Марта. Товариство складається з слідуєчих особ: жєнщини — п-а Т. Романович, директрисса; п-на М. Романович; п-а Л. Падлевська; п-і В. Лукашевич; п-і А. Стефурак; п-а Г. Косовська; п-а І. Ляновська; мужчїни — п. А. Людкевич; п. І. Бибєрович; п. С. Стефурак; п. В. Пюшевський; п. В. Ляковський; п. З. Завадський; п. І. Грїневецький; п. М. Душияський; п. Л. Козловський, суфлер. — О другім театральнім товаристві, *пп-а Бачинських*, чули ми, що воно з Перемишля недавно переїхало в Сянок, а відти перенесеться в Жовкву.

— **3 Буковини.** — *Буковинська митрополія* и „Слово“. — Знов учинило *Слово* Буковинським Русинам велику кривду. Якийсь злосливий корреспондент обкидав болотом найдостойнішого кандидата на митрополію, архимандрита диєцезї о. Теоктиста Блажевича. Корреспондент сей не міг знайти доситє слів, щоб з'югідити сєґо достойного мужа, свого ж кандидата о. Вен'ямина Илиюца, гимн. катиххита, представити найгіднішим митрополїчного стільця. Архимандрит о. Т. Блажевич — се посивілий, вірний слуга церкви; ёґо жизнь єсть взором для диєцезї; ёґо научне образованье звісне в цілїм краю; ёґо мирне поступованье, стояче понад усі сторонництвa, гідне наслідуванья й поважанья. Сєґо то кандидата предложило також краєве правительство на першому місці. Однакож се не припало до вподоби деяким Русинам, котрі звернули свою уваґу на о. В. Илиюца, а властиво на ёґо гроші, и стали ёґо аж попід небеса виславляти. О. В. Илиюц — се чоловік старої школи, що не вчинив нічоґо для свого дальшого образованья и на тім місці позїстав, де стояв перед 40 роками. Се байка, що ёґо заґально поважають, бо й самі ёґо ученики чимало собі з ёґо копкують. Сей

чоловік, скупий безмежно аж до неможливості, котрий не вчинив нічого для підмоги вбогих, котрого не порушили слізи вдів и сиріт, котрий в обтисканню купонів довів до великої вправи, — сей чоловік представляється яко кандидат на митрополю! О. В. Илиюц не в силі одного речення написати по руськи, а вчить руської релігії; — та як же ж? от заставить він одного Русина переложити який параграф з ромунського й каже: „Так масте відповідати!“ Жадібно почитав він руські учебники Федоровича й Андрійчука и держиться їх що-до-слова. Се також тенденційна неправда, що він коли небудь підмагав руську молодіж, а коли останніми часами може давав кому троха грошей до диспозиції, то тільки на те, щоб досягнути своїх честолюбних замірів. Боже борони нас від такого митрополита, котрому не лежить на серці добро людскости, котрий тільки й уміє: устами молячися, а рукою відсотки числити. Православні Русини Буковинські, що стоять за правдою й правом, просять, щоб хв. редакция помістити зовніла в своїй часописі сю правдиву відповідь *Слову*; най світ знає, як у нас найдостойніших осіб обкидають болотом, а незаслужених попід небеса виносять. *Слово* впевняє, що покійний митрополит Гакман назначив о. В. Илиюца своїм наслідником; се теж неправда. Хто ж бо сего не знає, що покійний митрополит Гакман наказав на кілька літ о. В. Илиюцovi celebрувати в катедрі?! хто ж бо не знає безпощадних слів и заявлених, а навіть чужим пером писаних жалоб о. Илиюца на свого єпископа?! Чим о. Илиюц є, се показав уже *Ostend* — хоч не дуже в різних барвах. Хто ж не знає скандального припадку з минушого року, коли до о. В. Илиюца впала комісія и нечисленні векслі, що не були остемпльовані, оподаткувала?!.. Хіба може в сім добачити треба єго щедрости, що він ще перед поставленьем пок. Бенделі митрополитом дав 100 зр. на вбогих и утворив дві стипендії по 50 зр., щоб тим способом зближитися до митрополичої митри? Хіба може тому вважають єго гідним кандидатом, що він, заименований за митрополита Бенделі титулярним архимандритом, справив собі великанський золотий ланцюг и хрест, величаючись тим при кожній спосібности? Або може тому, що неперестанно, рано и в вечер, перед образом Богородиці се поклонив и — може просить, щоб єму допомогла осягнути митрополичу митру? Чи єго милосердність може в сім полягає, що він по 20 учеників, звичайно свояків, тримав на квартирі (за що вони очевидно платили) и годував їх фасолею и бобом, а батуючи и востіхаючи їх немилосердно за яку небудь провину, удержував справдешній заклад тортуровий?! Або хіба тому бути єму митрополитом, що з тої ж причини навіть санитарно-полицейська комісія робила ревизию в єго домі и з уряду наказала єму удержувати учеників и знущатися над ними?!.. Дуже дивно, що *Слово* дало себе так змистифіковати...

— Товариство студентів-академиків **Дружній Лихвар** продовжує свої праці науково-літературні, о котрих ми згадували в Ч-ї 23-м *Правди* 1875 — з пильністю гідною всякої похвали. И так відбулися дальші скордини — 3-ї, дня 19. Грудня м. р. : п. Иван Белей читав *О причинах упадку промислу й торговлі на Русі, именно в XVIII. в.*; 4-ї, дня 30. Січня с. р. : п. Гнат Тихович читав *О магнетизмі землі з поясненнями експериментами*; 5-ї, дня 13. Лютого с. р., и 6-ї, дня 20. Лю-

того с. р. : п. Роман Литвинovich читав *О политичнім и социальнім стані кинішнєй Сербїи*; 7-ї, дня 5. Марта с. р. : п. Гнат Тихович читав *Дещо про сонце, его фотологію и звязь его часу оборотового з змінами магнетичної сили землі*. В сих днях будуть також сходняи для устроєнья декламації, співу й музики.

— **3 Герцеговини.** — *Кастельнуово в Далмації, дня 10. Лютого 1876.* — Спасібі Вам, що прислали мені послідні ЧЧ-а *Правди*; Ви й подумать не можете, як я зрадів, коли взяв на почті отєї ЧЧ-а, бо я вже й забув, коли читав що небудь. Я Вам писав (давно се було), що ми за яких десять днів станемо на зімівлю, — так говорили, хто стоїть в голові сєго діла; та вишло не так, а на зімівлю (коли можна се так назвати) стали ми тільки тепер — в Зубцах та в Суторині. Думаємо простояти тут днів 10—15, коли Турки до нас не прийдуть. Всі войска так стоять: Пивяне (воевода Лазар Сочиця) всі в Суторині, Черногорці (воевода Пеко Павлович) в Шприевцах, а Гатчане и Невесинці (воеводи шп Богдан Зимоич и Драго Обренов) по р. Ситниці; всі ж главари й воеводи разом стоять в Сверчугах. Коли Ви подивитесь на карту Герцеговини, то мабуть зміркуєте, що в сєму місці, де ми тепер стоїмо, нас можна загорнути й всіх або перерізати або прогнати в Австрію. Тим то й не хотів Пеко Павлович сюди йти, а то ми були б тут уже днів пять тому назад; зайшли ж ми й стали тут для того, що прийшов такий наказ від одного чоловіка, котрий сим всім ділом заправляе (поки що, він Х). Так от, кажу, ми стали на зімівлю и виставили сторожу далеко-далеко, щоб, як тільки Турки покажуться, ми в ту минуту про них и знали. Самі ж сидмо й оддыхаєм, а віддыхать нам (та найбільше Пековцям) дуже треба, бо отєї послідні батальї (на Радован-Ждрелу и Глуві-Смокові) нас потюмили, а ще більше втомила отта біготня то за Турками сюди й туди, то наконець від Турків через р. Требішницю, Поново-поле й верхню Герцеговину. Тут нам прийшлося в 24 год. не віддыхаючи й не ївши йти й по сухому й по мокрому (через воду по поясе); послї сєї прохолодки ми як не видашем, то не зможемо биться. В горах тепер сніга великі; зіма, здається, тільки що починається, хоч по правді пора б їй вже зчезнуть. В війску тут народ здоровенний: ходять по снігу в опанках (постолах), одежа ляха й обірана, їсти часто зовсім чорт-ма, а такі холодні ванни, як переходити в сю пору р. Требішницю й таке друге — се їм, здається, нічого й не вадить. Хорих я не бачив, хоч бронхит, правда, мало не у всякого є; та се тут пуста річ, бо посидить коло огню днів 2—3, и нема нічого. — *Сверчуги, дня 22. Лютого 1876.* — Здається, вже завтра кінчиться наша зімівля, и ми в полудне виступимо на р. Ситницю. Чули ми — та ще добре не знати, що Банянци побігли з Турками; бій був два дні, и взято 100 товарних коней та й одічено 30 голов. — *Кастельнуово в Далмації, дня 26. Лютого 1876.* — Отсе пишу Вам короткий огляд нашої роботи від 25. Січня. У нас був дня 26. Січня бій з Турками на Радован-Ждрелу. Ще в вечері дня 25. Січня явидись Турки в превеликій силі, щоби пройти по дорозі в Дубровник; ми були заняли позицію по обох боках дороги, але в ночі всі перейшли на один північний бік. Всі усташи (одділи) зібрались на главницах перед Турками, опріч Невесинців, котрі мали вдарити з боку. З сонцем

Турки вдарили з гармати й пішли на нас; ми одстрілювались ручним оружьем. Битва скінчилася тим, що ми перед силою в десятеро перемагаючою пішли з поля, оставивши там чотирёх убитих; других сім убитих и 12—15 ранених ми взяли з собою. Дня 27. Січня ми сиділи в Вуковичах; в вечері Пеко Павлович зібрав до себе попа Богдана Зямоняча, попа Радована й архимандрита Миленція на раду — и постановили втікати від Турків, котрі обступали нас всіми своїми силами з усіх боків: одні від полудня з Дриена, другі від півночі з Клека, треті від сходу з Любинья; хотіли на нас напасти такими великими силами й коли не вибити всіх, то приперти до границі й вгнати в Австрію. Коли в ранці 28. Січня прислали з Дубровника нам сказати, що и як Турки думають напасти на нас (а ми се вже й так знали), то в сей час и сторожа наша дала знати, що Турки вже йдуть з Дриена. От ми й пішли не віддыхаючи через Попово-поле, через р. Требішицю й думали між Любиньом а Столацом попабити по дорозі всі села турецькі; однак се не вдалося, бо війско наше зле пішло через Требішицю, и відділи не могли зараз з'єднатись. Так ми переночувавши повернулися трохи в бік на полудне та через Жабицю по-при Білече и знов через р. Требішицю (вона так обкружує) перейшли в Баняни; увесь 29. Січень и ніч на 30. ми були на ногах. Як ми перейшли через Жабицю, то послі нас зараз таки прийшло туди 6 таборів Турків; ми там взяли товариши штук 10—15. Се відступленье — не знаю, як про ёго писали газети, а для мене воно вартніше всякої побіди: ми вирвалися з пінка. Як кажу, ми 30. Січня були вже в Банянах, потомлені й голодні. Тут ми простояли чотири дні и з'єднавшись з Сочицею, котрий прийшов з Пиви, пішли в Зубці зімовати та й стоїмо тут аж до сёгодня. Сёгодня Пеко й Сочиця совітуються, як и що робить, бо їсти чортма що и зложивши руки не приходится сидіти. Харчи тут нам ось які: два коржикки на чоловіка в день — а то нераз и того нема. Тепер ми мабуть підемо в Баняни, та ще певно не знати. Ми хотіли вже трохи побитися з Турками, та до сёго треба було хліба хоч на три дні, а не мавши ёго, ми й не могли вирушити. Турки тепер з великою тратою грошей будують на Полицах одну велику й навкруги сім малих фортець. Тільки ж фортеці тутешні варті рівно гріш з половиною, бо будуються з стріхою; таку фортецю (кулу) можна б одним вистрілом збурити, коли є гармата. Так от біда, нема тої гармати, скільки тут не говорили про неї, що вже іде; але ніяк вража не доїде. Що буде з сёго повстанья, Бог ёго святий знає. Кажуть, що князь Черногорський говорив, що за місяць се якое рішиться: або умириться се все, як вигодно буде для Черногори — або буде війна правдива... — *Грахово, дня 1. Марта 1876.* — В одному попередньому листі я писав Вам, що мабуть уже вирушимо з зімвлі. От и виїшли ми позавчора з овоїх квартир и через Ситницю, Иви, Убли, Білу-Гору пішли в Баняни; я ж звернув в Грахово. Був дощик, и Італьянці, що йшли з нами, трохи відстали; за те вчора й сёгодня погода, як не треба лучше. Грахово сёгодня повне людей. Тут багато є герцеговинських родни, котри видають всякий день по два фунти зерна на хліб — більше нічого; на скільки сёго доволі, показує те, що тут голодний тиф, и народ мре, як мухи в осені: всякий день несуть ховати двоє або троє. Є тут два

шпиталі; один називають німецьким, другий руським. Руський шпиталь став недавно й єсть одділом Цетинського санитарного комітета; владає двома хатами, а третя лагодиться. В ній єсть один доктор, один студент 5-о курсу мед.-хир. академії й дві сестри, й приймається тут всяких больних. Німецький же лазарет лічить одних тільки ранених, має одного доктора Чеха, другого Хорвата та ще одного хірурга; а лічиться тут тепер тільки 4-х людей. Що тепер буде робиться, ще не знати добре; здається, що з Баняи підемо на Піву й далше в осередок Боснії та приблизимся до Сербії. Ви писали дещо про Любibrатича, тільки ж воно не зовсім вірно. Головним воеводою він не був тут ніколи, бо у ёго ніколи не було більшої ватажки, та й то була різна збераннина, а не Герцеговинці, котрі стоять під своїми домашніми воеводами. Нехай и буде, що Любibrатич чоловік про себе гарний и ученій, а таки він тут ніякої не мав сили и не зміг поставитися добре, як що було треба... И интриг не було треба ніяких, щоби він відступився; а вже як він себе величає по газетах, то нам тут зовсім смішно. Ёго ж и знають тільки по правдивому ёго імені: Мичо Болордич; имя Любibrатич він собі лиш так присвоїв. **В.** — *Табір над Ситкицею, дня 26. Лютого 1876.* — В 24-м Ч-і *Правди* з р. 1876 було сказано о моім охотничій одділі, що він складається з 300 людей. Вас шильно оповістили, бо моя ватажка поки що складається тільки з 80 мужа. Вона тут називається „интернаціональне братство“, та хоч числом невеличка, то в ній за те багато народностей: є Русини, Чехи, Словинці, Хорвати, Сербі, Босняки, Чорногорці, Греки й один — Турчин; були у нас ще два Мадяри, та перебігли сучі сини до Турків. По правді, то й 80 мужа з добримі рушницями є сила в Герцеговинських горах, де все повстанське військо з усім сёгодня не перевишоає 2000 мужа. Окрім нашої охотничої ватажки є ще й гарибалдійська, котра ніколи не мала більш 20 мужа. Третя ж ватажка Француза Барбьє, ще менша гарибалдійської, не перетривала довго — розбіглася. **Я.**

— **Оповідстка.** — Виділ товариства **Бурси Тернопільської** має честь оповістити, що 10. (лат. 22.) Марця с. р. відбудуться о год. 1-ій з полудня в будинку гимназійнім загальні збори членів. Виділ запрашає до як найчисленнішого уділу тим більше, що на порядку деннім будуть поставлені важні справи, як: справоздань дотеперішнєго виділу и вибір нового, справа закуплень хати для бурси и інші. — В Тернополі, 23. Лютого (лат. 6. Марця) 1876. — *Др. В. Лучаковський*, голова; — *С. Навроцький*, секретарь.

— **На фонд запомоги для бідних учеників анадемичної (русьної) гимназії в Львові** зложили далше ви. пп.: Мйрон Мальчевський, авск. суд. в Самборі, 1 зр.; Ос. Кульчицький, авск. суд. в Самборі, 1 зр.; Мих. Кульчицький, авск. суд. в Самборі, 1 зр.; о. Евв. Вилюжитцер, р. к. катихит гимн. в Львові, 3 зр.; тов. „Просвіта“ книжки в вартості 10 зр.; Др. С. Сембратович 10 зр.; через редакцію *Сіона*: о. С. Вишшинський з Красноіли 1 зр. и о. Ив. Каратницький з Красноіли 1 зр.

— **Дари для товариства Дружній Лихвар:** и. Иван Микита, ад'юкт суд. в Лютовисках, надіслав 1 зр.

Одвічальний редактор: **Лонгин Лунашевич.**

З друкарні Товариства Ілюмін Шляхозна. — Під зардок Фр. Сергійського.

Виходять випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 12. на ул.
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

НЄМА ПРАВДИ.

Україно, моя рідна нене!
Ой тяжке життя твоє й мерзене!
Що як гляню на гаї темряві —
Тільки вбачу річеньки криваві,
Що як гляню на степи широкі —
Тільки вбачу могилки високі,
Що як гляню на поля-долни —
Усе рідне пропадає, гине...
Ох ти люде, нещасливий люде!
Як и перше, твою кров пють всюди —
Пють жиди й панів частують в дяку;
Бач, усім прийшлась вона до смаку,
И очохих розвелось до ката —
Гріють добре й свої свого брата!
Тільки слава, що ти маєш волю,
А и досі проклинаєш долю;
Бо з твоєї багатіють праці
Ті, що мають цукерні й палаци,
А в тебе усе старі ще латки,
Лиш що-року більшають податки.
А податки б на громадські трєби —
Тільки, брате, певно не для тебе;
Ти роби и плати гроші всюди,
Не тобі знать, хто там порать буде!
Плати більш, щоб менче було лишку,
Бо одно — іх понесеш до шинку...

И у кухлі отої отрути —
Там затопиш своє горе й скрути!

Ой не спиться, не лежиться в хаті,
А на серці якийсь тяжкий нуд:
Мені б хтілось помолитись, брате,
За наш темний, всетерплячий люд;
За той люд, що полягав кістками,
Що наш край від Ляха боронив —
И за те зробився крепаками
У свої старшини-панів;
За той люд, що незлічими роки
Нам робив суதுжно під ярмом,
Та з нужди, з натуги, з замороки
Помарнів и перевівсь гуртом;
Що тепера без освіти й віри
Йде з клеймом догани на лиці,
Мов заблука в пущі неомірій
В глупу ніч без світла у руці.

Гетьманець.

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(Далше.)

VII.

Ярко освітились салі, гостинні покої и кружганки княжеського замку. Тисячи воскових свічок палили в сторучних ліхтарях и паникадилах, що неначе пелени, зіткані з кришталевих ниток, спускались з стелі й висвічувались як веселка шмаргадом и яхонтом. Стеля й стовби блищали золотом, зложенний з найдорогшого дерева поміст вилискувався, навощений, як замерзле плесо. Над вікнами висіли з аксамиту й люстрину занавіси, з вигаптованими на них птицями, звірями, квітами й різними визерунками, а двері й мармурові коминки вершились великокняжеськими гербами: на червоному полі погоня. По кружганках и бокових покоях стояли столи, заставлені туровими рогами, кубками й чар-

ками з чистого золота. Яких потрав, закусок, легомин и напйтків не було на тих столах!.. Що тільки милосердний Господь сотворив для цілого світа, то все там склалось до купи, задля одних тільки панів.

Бенкет ще не починався; чекали, поки одягнуть молоду княгиню. Магнати й великі пани, пані й панянки зібралися в покоях княгині Гризельди, а ротмистри, хорунжі й шляхетство розхожували по салі, гомоніли, крутили вус и брязчали бронєю й острогами. На хорах містилося чоловіка з сімдесять княжеської музики й співаків, у вікна заглядовали сотні голов простих челядинців. По тогочасовому звичаю, магнати й значні пани не боронили своїм служачим дивитися на їх бенкети й игрища, тільки у сю добу не багачко назбиралося того люду, бо боялися, щоби не понаходило бурлацтва й гайдамак, що цілими ватагами вештались по лісах, а пустили тільки замкову чернь. Однак як не пильновали вартові жолніри, а деякі з чужих прокрались у парк, бо в одно вікно заглядовав Кобза, а біля ёго стояв Остап.

Як одягли молоду княгиню, увійшов у салю Єремія, ласкаво привітав шляхетство й дав музиці приказ бути на готові. Єремія був з себе високого зросту й сухорлявий. З-під широких нахмурених бров хижо, тигриним поглядом визирали ёго сірі як полуда очі, уста завжди усміхались, ніби судорогою так їх звело на віки, а довга руда борода закривала груди. Обличчю князя найгірш додавало лютості високе чоло, з глибокою морщиною між очима, и чуб шорсткого волосся, що неначе щетнина стремів до гори. Єремія одягнутий був в амарантовім кунтуші з срібними китицями й *бранденбурами*,*) шалевим поясом підперезаний, и в жовтих сапанцях; біля боку моталась карабеля обсажена самоцвітами. Виглядав він сановито піднявши голову до гори й трохи перегнувшись назад, що виявляло в ёму й панську пиху и лицарську одвагу. Князь вийшов з салі, а слідком за ним и шляхетство — запрошувать паней и панянок на польский.

Тільки що виявилась на дверях перша пара, разом заторохтіли барабани й котли и загреміла музика. Єремія по переду вів молоду княгиню, у другій парі йшов молодий з княгинею Гризельдою, а за ними магнати й шляхетство. Молода княгиня всіх осліпила своєю красотою; здавалось, тільки її одну й видко було. Неначе лебедочка пліла, йшла вона по навощеному помосту, в біліж як сніг убрані. З-під віночка цитринових квітів фалею

*) Застѣжками, як у гусарів.

спаладала аж до землі пелена, зітканая буцім з павутини; на віночку, на грудях и по всій сукні висвічувались перли, шмарагди й алмази. Кобза затрепотів, уздрівши княгиню, и, затаївши дух, пильно на її дивився. Тим поглядом проникав він княгиню аж до самого серця, так, що як вона проходила побіля того вікна, де стояв Кобза, то ніби зачарована повернулася и скинула на ёго очима. Затокотіло у Кобзи гаряче серце, заискрились очі, здалось ёму, неначе з самого неба глянув на ёго янгол, повитий білою хмаркою й оточений зорями.

Народ, що стояв біля вікон, дивовався, дивлячись на панський бенкет; иншому й не снилось того, що теперечки довелось побачить. Деякі випявши баньки аж цмокали й бубоніли:

„Глянь, глянь! як блищить золото, як сяють самоцвіти, перли, які убранья — батечки!..“

„Не дивуйтесь, хлопці,“ — обізвався дід з довженними вусями, прощтовхуючись між народом — „се золото добуте з нашої ж крові й кровавого поту; перли й самоцвіти то наші слёзи, а убранья зіткані з жил замордованого люду. И замок сей, щоб ви знали, збудований не з цегли, а з наших кісток!.. Та сількось, не довго вже ёму стоять у сім краї, не довго й бенкетувать яропужому панству!.. пострівайте, хлопці, ми їх швидко попужнем!..“

„Яка гарна, сановита молода!..“ похвалили деякі.

„А молодий який миршавий,“ озивались инші.

„Сёгодня одрікся він од батьківської віри“ — додав дід — „побачимо, чи довго ж він бавитиметься з своєю Ляхівкою!..“

Кобза усе чув, що старий розказував, и хотів оглянуться до ёго, бо знакомий голос був; так ніяк не зміг одвести очей од молоді, и вже як пішли польского по других покоях, тогді тільки він озирнувся.

„Здоров був, Барило!“ — скрикнув Кобза, протягуючи до старого руку — „яка нечиста мати тебе сюди завесла?“

„А тебе яка?“ — спитав дід усміхаючись.

„Я тутечки не один“ — прошепотів Кобза.

„И я не один.“

„Хто ж ще з наших Січовиків?“

„Побачиш.“

„Та й гарна ж молода!“ — стиха промовив Кобза зітхнувши.

„Отгакої ще! ти ж жонатий!“

„Ні!..“ — одказав Кобза понурившись.

„Як ні?“

„Не питай!..“

„Тим то, бачу, у тебе й очі рогом лізуть на чужих жінок...“

„Я думав, що кращої од моєї Зіньки на світі не було; аж бачу...“

Кобза не договорив, пари польського увійшли в саяю, и він знов витріщився на молоду. Як проходила княгиня побіля того вікна, де стояв Кобза, то знов на ёго споглянула, и так ласкаво, що здалось ёму, ніби ще й усміхнулась.

Після польського, танцювали краковяка, мазура, шаленого и всякі волоські танці: галиярди, ченара й інші; як натомились, то шляхетство розійшлося по кружганках посмаковать трунків, а пані й панянки, побравшись за руки, розхожували по салі. Молода княгиня поруч з якоюсь панею підійшла до того вікна, де стояв Кобза, и хоч розмовляла по польськи, однак він усе зрозумів.

„Подивись“ — сказала молода, показуючи на Кобзу — „який гарний козак!“

„Гарні очі, неначе гранати блищать“ — одказала пані, заглядаючись на Кобзу — „тільки *груба, хлопська тварж.*“

„Така врода мені милійша, чим жіноча красота нашої шляхетної молодезі.“

„Глянь, глянь, як він на тебе пильно дивиться! ти ёго причарувала, певно він закохався в тебе!..“

„Що ти вигадуєш!“ — одказала княгиня почервонівши — „як таки мож хлопу закохаться в княгиню? сёго ёму и на думку не спаде.“

„Не знаєш, бачу, сих схизматиків; вони такі смілі, необачні, що не то закохаються у княгиню, а ще думають, що й вони такі ж люде, як и ми.“

„Однак усе ж таки люде... Знаєш, що я тобі скажу“ — княгиня при сім понурилась — „я превелика грішниця; мені жаль їх, жаль схизматиків... Патери кажуть, що менше гріха пожалить диявола, як схизматика.“

„Молись до *найсвятшої матки*, щоб вона милосердна одвернула тебе від сёго великого гріха.“

„Молюся, од щирого серця молюся, а як гляну на їх муки, на їх прихильність до своєї віри, то так мені зробиться важко на серці, що часом и слёзами вмюся.“

„Бач, яка чула!..“

Як шляхта трохи оддихала, знов почала вибразчувать мазура. Люде, що було поодходили, давили один одного проштовхуючись до вікон.

„Годі вам, хлопці, баньки випинать на панів“ — озивався Барило, зупиняючи деяких — „ось подивіться лишень на мого пана!“ — старий виняв з кишені волоський горіх — „бачите, хлопці, який пан гладкий, а отсе вам наш брат сірома!“ — старий показав пшеничне зернятко.

„Де ж нам з панами міряться або рівняться!“ — одказували люде усміхаючись.

„Так дарма, що манесенький, та не одип він собі на світі.“ Барило положив одному парню на долоню волоський горіх и висипав на ёго цілу пригорщ пшениці. „От бачите, хлопці, скілько нас!.. як сипнули, так и пана вкрили; оттак же покрие їх лиха година!..“

Видко було, що сиві чуби, Січовики, не дарма поприходили в сей край; скрізь, на стороні й по-під вікнами, ярили вони народ и намовляли проти панів.

Молодої княгині вже не було в салі, одихала вона на ганку, де зібралися магнати й значні пани й пані. Ніч була тихая, теплая, пахло бузком, пролісками й конвалією, а наокоури ганка світились площки и малёвані ліхтарі порозвішовані на деревах.

Кобза з Остапом одійшли од вікна, спустились з гори й обігнувши кружанки притаїлись біля ганку.

Магнати вели розмову про политику, дуже сварились на запеклих схизматиків и нарікали на Московського царя.

„Москалі“ — казав Єремія — „помагають бунтовщикам, наділяють гайдамаків бронєю та порохом, приймають до себе ченців и попів, що звідси тікають... Чого вже не роблю з тими гаспедовими схизматиками, а нічого не вдію; сотнями вішаю, четвертую, сажаю на палі, а вони ще гірш підіймаються, лютують. Що дня то там, то там убивають моїх жолнірів, захоплюють обози, підпалюють магазини з хлібом и припасами.“

„Так саме й у нас в Литві“ — додав Альберт Радзивил — „особливо ті диявольські Пинчуки багацько лиха нам наробили! В Могильні замордовали іезуїта Андрія Боболя, в Пинську й Янові вирізали всіх ксєндзів, в Несвіжі забили шість іезуїтів и багацько шляхти й жидів, в Новгородку спалили іезуїтський клаштор разом з патерами*).“

„Пинчуки то все одна *псякрев* козацька“ — сердито гримнув Єремія. — „Як би на мене, то я всіх би на шибеницю, до остатнього викоренив би!“

*) Wspotn. 127.

„А хто буде тоді одбувать панщину?“ — запитали деякі пани.

„Латво казать, усіх на шибеницю,“ — озивались другі — „схизматиків до сто дьяблов, и прядива на верёвки не настачиться!..“

„Як би послухали нас іезуїтів“ — обізвався патер Заленський — „та перевішали одних би тільки попів и ченців, то б досі ве було вже й тиеї схизми, и нашому благоденствию возрадовались би сили небесні!..“

„Так, так“ — загомоніла паноша — „за попів треба прийматься, за попів!“

Молода княгиня скрикнула й з ляком зіскочила з свого місця. За ганком щось гепнулось и затріщало продираючись між кущами, а далі чутно було, як побігло з гори. Усі пани, скільки їх було на ганку, хутко підійшли до молоді з запитаньєм, що їй прилучилося. Княгиня з переляку трепотіла й зблідла як стіна.

„Хтось“ — одказала вона, боязко озираючись — „из-за ганка зірвав з мого плеча шлюбову квітку!..“

„Неслихане зухвальство, *Іззус, Марія!*“ — скрикнув Єремія, ударивши кулаком себе в груди. Потім узяв за руку княгиню й поважно промовив: „Заспокойся, моя королево, заспокойся! на дні морським знайду виноватого и покараю, як ще нікого не карав!..“

Єремія хутко зібрав усе шляхетство, військових, розказав їм, що здіялось, и хижо озираючись додав:

„Панове, ратуйте мій гонор; об однім тільки вас благаю: приведіть мені ёго живого!“

Музики стихли, бо вся шляхта й військові розійшлись по парку шукать злодія. Крик и гомін огласився навкруги замка; брязчали бронею, тупотіли бігаючи по доріжках и гукали переключуючись між собою. Переполохані панянки тулились по кутках, як овечата розігнаної вовком отари. Єремія то розхожував по покоях и заспокоював переляканих, то виходив у парк и кожного, кого б не стрів, нетерпучо питав: „Піймали харциза, піймали?“ На ганку пани обступили молоду княгиню й дивувались, кому б то зірвать ту квітку.

„Коли б він злодій“ — міркували вони — „то лекше було б ёму хапнуть за дороге намисто, як за квітку!..“

Молода трохи заспокоїлась, з блідої почервоніла вона як маківка. Однак як почувлось в парку: „ловіть, спинайте, держіть!“ — княгиня з жахом зіскочила з дзиглика, знов зблідла, аж дух сперся в грудях, и прислуховалась, ніби боялась, щоб не піймали того,

хто її скривдив. А як огласилось: „піймали, піймали!“ — то вона знов упала на дзиглик и, закривши рученятами очі, схилилась, неначе зомліла. Пани, почувши звістку, що піймали злодія, дуже зрадніли й випшовали Єремію з доловнею. Знов огласився гомін по парку: „ведуть, ведуть!“ и східці ганка, як лавою, вкрились шляхетством, жолнірами, а по переду з звязаними назад руками йшли Кобза й Остап. Вів їх на ланцюгах стремінний Єремія, пап Шука, найлютіший катюга з княжеських челядинців. И з виду він більш походив на звірюку, як на чоловіка: вірлоокі, перекошені очі дивились хижо, ніс з роздутими ніздрями задрався до гори, широка челюсть неперестаючи ходором ходила, неначе переминала жвачку, пика як решето була поковіряна віспою. Замордовав він, по приказу Єремія, не одну тисячу православного народу найлютішими муками, які вигадовали тогді безбожні іезуїти, що вчилися лікарству не задля того, щоб ратовать людей, а щоб їх катовать.

Зійшовши на ганок, Кобза сміло озирнувся на панів, и ёго погляд запинився на молодій. Стояв він в червоному жупані, бо як піймали, то стягли з ёго свитину, що була зверху.

„Січовик, Січовик!..“ загомоніли пани.

„Була при ёму броня?“ — спитав Єремія Шуку, люто скинувши очима на Кобзу.

„Не було, *яснеосвещений* князю,“ — одказав Шука вклонившись.

„Е, як би була!“ пробубонів Кобза.

„А такий гладкий и завзятий,“ — знов почав Шука — „що на силу десять чоловіка ёго здолали; деяким таки добре насадив бебехи!..“

„На паль схизматика, харциза!“ — перехопив Єремія.

Почувши такий приказ, молода княгиня швидко схопилась з дзиглика и підійшла до князя.

„Не він зірвав квітку,“ — скрикнула вона — „я тільки-що ёго бачила біля вікна в салі!“

„Кому ж більш, як не ёму?“ — озався Шука — „хто стояв біля вікна, той и теперечки стоїть, їх оточили вартові; а сей и втікав и оборонявся...“

„Не він, кажу тобі!“ — сердито одказала молода, похмуро глянувши на Шуку; потім повернувшись до Єремія, виразно промовила: „гоноровим словом ручаюсь тобі, князю, що не він!“

„Ну так сёго на паль!“ — гримнув Єремія, показуючи на Остапа.

„Як так“ — озвався Кобза — „то карай же мене — я зірвав квітку, а неповинного пустить на волю!“

„Бач, який запекий!“ — бубоніли пани.

„Лже, лже, не він, не він!“ — закричала знов молода княгиня.

„Щоб нам не омитись“ — перехопив Єремія — „так обох на паль!“

„И сам царь Соломон“ — озвався Заленський — „не вигадав би розумніше!“

„Князю!“ — поважно промовила молода — „мене скривдили, и я одна маю право карать и милувать; за що ж ти хочеш накинуть на мою совість дві смерті?.. *Найсвятіша матко*, змилуйся!“ — княгиня простягла до неба руки — „сёгодня по твоїй волі я загубила на віки мою долю...“

„Заспокойся, моя детино!“ — перехопив патер Заленський, узявши молоду за руку и скинувши оком на Єремію, — „князь жартує, жартує!..“

„Моя королево,“ — швидко додав Єремія — „ти в моєму замку господиня; твоя воля, твоя й сила, и я твій слуга; приказуй усе — так буде, як ти бажаєш...“

„Обох милую!“ Княгиня зняла з грудей шпильку осипану самоцвітами и подала Щуці — „обох на волю! лучше грішити милуючи, як караючи!“

Щука прийняв подарунок, доторкнувся устами до сукні молоді княгині и щось прогартчав собі під ніс. Княгиня гордим поглядом глянула на Кобзу й величаво пішла в покої. За єю розійшлись и пани; деякі хотіли було зостаться ще на ганку, так Єремія попросив їх до покоїв.

„Після такого ласкавого суда“ — додав він — „я не поручусь, щоб кому небудь з вас не зірвали й голови з плеч.“

Як всі вже пройшли в гостинну, Єремія прошепотів до Щуки:

„Обох в куну, обох на паль!..“ и війшовши в гостинну, зачинив за собою двері.

Поки возились з Кобзою, настав час и вечері. Заграла музика польський, и Єремія повів молоду княгиню до столу, а за ним парами й всі пани. За вечерню молоді сиділи рядочком, и обоє ялось смутно виглядали. Княгині нічого вже було до Четвертинського бісика пускати, бо волю *найсвятішої матки* довела до skutku, а князя може скребла совість, що одрікся од батьківської віри, од рідної семі, и прихилився до Ляхів.

Однак веселому товариству й байдуже до їх було. Турні роги й кубки з мальвазією, токаєм, угорським и стародавніми медами переходили од пана до пана, а як стали пити на здоров'я молоді, то вже пили з її черевичка. Крик, галас, стрільба з гармат, мездірів и гаківниць — огласилися по всій околиці. Сполохнуте гайворонья літало по парку між деревами, крикало й билося крилами об віті. Бенкет закінчився огневими штуками, яких ще на Вишневещині не бачили, и молодих з музиками, гуком и гоном повели спати в особливо задля їх обрані покої. За ними розійшлися магнати й значні пани; зосталось тільки дрібне шляхетство та військові, и довго ще хлюпались у тих винах, як жаби в болоті.

Бремія повів патера Зеленського на свою половину, бо там зібрались гонці й посланці, прислані до князя з Королевства, Литви, Київа й Запорожья*).

* Як довідуємося тепер напевно, Стороженко оставив викінчених тільки сих сім глав, котрі ми помістили, а на решту романа есть у Одеського книгаря п. Білого тільки план самого ж Стороженка, по котрому за стараньем п. Білого роман буде викінчений и незабаром виданий — *Ред.*

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(*Дальше.*)

Весняні іграшки.

Весною, починаючи од Великодня, дівчата и хлопці граються в весняні іграшки и при тім співають веснянок. Всі весняні іграшки вигадані на мієичній основі: вони стосуються до світлих и темних небесних сил; в їх ми бачимо копію з того, що діється весною на небі и на землі. Можна гадати, що в давні часи весняні іграшки були початком релігійного культу, а може й самим культом, котрий в християнські часи став іграшкою, як деякі язичеські давні боги стали навіпісля нечистою силою. Не дурно ж весняні іграшки молодіж справляє на цвинтарі й кругом церкви и починає на самий Великдень.

У всіх весняних іграшках ми примічаємо три головні форми руху дівчат и хлопців: кружковий, поплутаний и рух двох противних рядів. Найлюбійша фігура руху в весняних іграшках кружкова. Дівчата и хлопці беруться за руки, роблячи кружок, крутяться доконечне за сонцем и співають веснянок. Так грають в *Короля*, *Кострюба*, *Яшура*, *Заячика* й *Перепілочку*. В декотрих іграшках дівчата и хлопці сплітаються руками, ставлять на руках хлопчика або дівчинку и так ходять кругом церкви, як на приклад в *Володарі*. Кружкова форма весняних іграшок то копия руху небесних світил кругом неба. Прототипом всіх весняних іграшок кружкової форми, де найяснійше виявляється мієична идея, можна назвати іграшку в *Короля* чи в *Царенка*. Дівчата й хлопці беруться за руки и роблять кружок чи *город* крутячись за сонцем. Серед города стає дівчина и зветься *царівною*, а за городом ходить парубок и зветься *царів син*. Дівчата співають, щоб царенко приступив близенько, поклонився царівні низенько, узяв її з ряду. Таку саму тему ми бачимо в тих колядках, де Громовик Иван царевич руйнує ворожий город царя Ворота и добуває собі царівну. Дівчина *царівна* — то сонце на небі весняної пори, а *царів син* — бог Громовик, що розбиває зимові хмари и визволяє сонце. Кружковий рух в *Королі* кругом дівчини-царівни пригадує той широкий танець на луках, кругом тернового огню, в котрому ходить мієичний княжевич Иванко з соколом на голові и з гуслами в руках. Може в давні часи дівчата й хлопці славили в веснянках само сонце и вже послі натомисть почали ставити дівчину-царівну.

В другому роді весняних іграшок ми бачимо фігуру руху покручену, як на приклад — в *Кривому танці*, в *Романі-зілї* и в *внчих*. В *Кривому танці* забивають в землю три кілки на три угли, беруться за руки в два ряди и крутяться поміж тими кілками. Такий рух, де нема ладу й кінця, як співають при *Кривому танці*, пригадує нерегулярний и неоднаковий рух хмар на небі, як вітер гонить їх то в один бік, то в другий, а часом и так, що спідні хмари йдуть в один бік, а верхні в другий. В *Кривому танці* дівчата співають про вінок; той вінок ве дівчина и вішає в теремі (або в терені) на дереві, на золотому кілку, на шовковому шнурку. Дерево в теремі то мирове дерево серед світа з золотим верхом, з соколиним гніздом зверху, як воно описується в колядках; то хмари на небі з золотим сонцем зверху, з дощовими шнурками, а самий вінок то сонце, що висить на небі вище од хмар. В других весняних іграшках з покрученим рухом,

як на приклад в *Шумі*, співають, що мати якоїсь дівчини *сплела ліс, сплела сито-решето*, щоб дівчинине зілья зелене було; а в *Дібрівоньці* співають про дівчину Настечку, котра гасила палаючу діброву, носячи воду цебром та решетом. Сі образи ясно показують, що при играшках з поплутаним рухом співають пісні в честь богині Хмари, котра запітає небо ніби лісами, плете з хмар ситá й решéта, точить воду з хмар ситом-решетом, то льє, як з цебра, щоб на землі росло зелене зілья.*) Саме слово *Дібрівонька*, як зветься играшка, вже показує, що в веснянках славлять небесні діброви-хмари, де буває шум од вітра, а слово *Кривий танець* натякає на ті танцюристі мієнчні образи богинь хмар, котрі в Индусів звались апсарасами. По цім усім прикметам можна сказати, що весняні играшки з поплутаним рухом колись грали для слави небесної нимфи, богині Хмари.

Є ще весняні играшки, що стосуються разом до хмар и до весняного сонця, як на приклад играшка *Володарь* и инчі. В *Володарі* дівчата спітають з рук тим и садовлять на тину хлопчика, співаючи про *Володаря* або *Воротаря*. Од якогось царя до *Воротаря* прийшли слуги, самі по коліна в болоті. И кричать під ворітьми, щоб він одчинив їм ворота. Слуги везуть дари: срібло, золото и ярі бджоли. Їм кажуть, що тих дарів мало, а вони обіцяють дати мале, мизине гетьманське дєтя, все в сріблі, в золоті, вкрите чорним оксамитом; воно біле, в червоних чоботах, сидить на золотому креселку, грається червоним яблучком, крає ёго золотим ножиком. В однім варіанті слуги додають молоду дівчину в сріблі, в золоті та в рутяному віночку.***) Заплетені руки пригадують поплутані хмари, а мієнчний хлопчик зовсім має аналогію з колядчаним княжевичем Іваном. Малє гетьманське дєтя описується в веснянці достоту такими фарбами, як и в колядках та щедрівках Іван княжевич, котрий так-само любить сидіти на золотому стільчику, и бувши дєтям, грався и підкидався червоним яблучком. Те мизине дєтя або сонце або сам бог Громовик в дєтячому зрості, так як весною блискавка й грім и само сонце тільки що починає показувати свою молоду, сливе дєтячу силу на небі. В тому, що дєтя вкрите чорним оксамитом и має слуг, по коліна в болоті, ми бачимо, що сонце й блискавка затемняються весною чорними хмарами, котрі здалися народній фантазії чорним оксамитом и бо-

*) Тим то в піснях часом ліплять до купи такі образи, котрі ніби ніяк не стосуються один до другого, и котрі можна вияснити тільки з мієів, як на пр.: „Дала мені мати сито-решето, щоб моє зільє зелене було!“

**) Вѣстн. Европы, 1874. 587.

лотом. Слово *Володарь*, може й взяте з історії, переіначене з слова *Воротарь*, котре ближче до царя Ворота в колядках, аналогічних з веснянками. Їх аналогія дає право думати, що колядчаний царь Ворот змінився в веснянках на царя Воротаря. И Воротарь и Ворот то царі якогось ворожого города, котрі держать у себе якесь ясне срібне та золоте божество. В їх можна бачити давнього индійського лихого Врітру, бога холода й темних сил, ворога світлого громовика Индри.

Третя фігура руху в веснянках — в двох противних рядах або купах, як на приклад в *Жельмані*, в *Шумі*, в *Прісі*. З тих двох таборів и з пісень, де можна вловити неприятельські мотиви, ми бачимо, що якийсь ворожий дух розділяє дві лави. В *Шумі* дівчата лають хлопців за те, що вони не женяться; в *Жельмані* одна половина чепляється з сватаньєм, а друга дає одкошá. В іграшці *Виступень* дівчата соваються одні до других з кулаками. В сему третєму роді весняних іграшок ми бачимо образ змаганья и боротьби на небі темних зимових сил з світлими весняними.

В инчих весняних іграшках и веснянках поетично описується й виспівується вся весняна природа в своїх трьох царствах, виспівується коханья, що весною пробуджується виразнійше в серці чоловіка. Так дівчата беруться за руки в довгий рядок и обкручуються кругом одної дівчини, що стоїть на одному місці, приказуючи: „избий, Боже, качана,“ показуючи, як вбивається в головки капуста; то показують, як вються зелененькі огірочки, то співають про коренистий и головистий мак, про горошок, що веться в стручки. В веснянках и в іграшках описуються пташки и звірі: перепілочка, горобчик, квочка з курчатами, заячик, коза, ящур. Дівчата співають про коханья, граючи в *мужа й жону*. В весняних іграшках знаходимо легеньке натяканья на фаллюса в іграшці *Тикало*, де одна дівчина кидає тихенько паличку в пелену котрій небудь дівчині, а друга дівчина повинна одгадувати. Весна була богинєю найлюбіщою, наймилицію найбільше для дівчат та хлопців, як теплий час гулянок на дворі и поетичний час коханья.

К у п а й л о .

Давній язичеський празник *Купайла* народ переніс тепер на празник Івана Хрестителя (проти 23. Червця), може тим, що само слово хреститель підходить до слова Купайло, як слово хрестити підходить до слова купати. Само слово Купайло вийшло певно од того, що ясні літні небесні сили, сонце, блискавка й грім спільними силами ніби купають землю, даруючи їй найбільшу в час

празника Купайла родючу силу, а може й од того, що на празник Купайла люде купались в воді, віруючи в чудову її силу, як и тепер в Великоросії купаються в ополонках на Водохрещья, віруючи в велику чудотворну силу води.

Ніч на Купайла дуже значна для українського народа. В той час сила сонця й тепла розвивається до найбільшої міри. Ростюча й плодюча сила землі доходить до найвисшого степеня. Хліб починає спіти, трава й всяке зільє стоїть в цвіту. Земля пишно убрана зеленим листом; нігде не видно жовтого листочка. Вода в річках ще не висихає од літньої жары. В купальську ніч діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева іскра; цвіт папороті стережуть чорти, відьми, вовкулаки и всяка нечиста сила. Лихі люде в той час роблять на полі закрутки з хліба. В ту ніч відьми ходять доіти корови. Селяне кладуть на вікна кропиву, а в хлівах осичину, щоб оборонитись од відем и всякої нечистої сили. Щоб молоко не дісталось відьмам, хозийки злучають на ніч телят з коровами. В той день ходять по землі русалки, и дівчата цілий день носять під пахвами полинь, щоб не причепились русалки. Дівчата йдуть в поле зберати всяке зільє, вють з ёго вінки й ворожать про свого милого. Одну дівчину садовлять у лісі в яму, завязують їй очі и дають в руки вінки з свіжого й сухого зілья. Та дівчина зветься Купайло. Побравшись за руки, дівчата ходять кругом неї и співають пісень. Кому Купайло дасть вінок з свіжого зілья, та дівчина буде щаслива в парі, а кому дістанеться сухий вінок, та буде нещаслива; кого ж Купайло піймає, та дівчина не вийде того року заміж. В купальську ніч дерево переходить з одного місця на друге, говорить шелестом листу. Всі звірі й зілья розмовляють між собою. Усяке зільє в ту ніч набирається незвичайної сили, и знахорі зривають ёго для чарів. Страшна сліпа змія мідяниця розкриває очі, нападає на людей и пробиває їх наскрізь. Такі чуда й дива діються в купальську ніч!*)

Празник Купайла на Україні справляють з такою обставою, в котрій вповні додержався до нашого часу давній язичеський обряд. На Купайла дівчата й хлопці роблять куклу з віників, з соломн, кропиви й шипшини, а найчастіше з чорнокленка; її вбірають в квітки, в стрічки, в вінок и ставлять над водою. Та кукля зветься *Мареюю*. Потім роблять другу куклу з соломн, вбірають у вінок, в сорочку, плахту й намисто и ставлять рядом з *Маре-*

*) Труды Чубинскаго, III, 123, 125.

ною. Друга кукла зветься *Купайло*. Часто беруть гільце з чорно-кленка, обвішують ёго вінками, стрічками и те гільце звать *Мареною*.*) Під тим гільцем ставлять куклу *Купайла*. Перед Мареною й Купайлом ставлять стіл з горілкою й закускою, розкладають огонь, и дівчата й хлопці, побравшись за руки, скакають через огонь и співають купальських пісень. Тим часом хлопці закрадаються, однімають Марену, розривають и розкидають її або топлять в воді. Дівчата не сердяться на їх и знов роблять другу Марену, докоряючи парубкам, що вони вкрали не любу Марену, а ту, що дівчата навмисне виставили, щоб піддурити хлопців. Після того дівчата розламують Марену, беруть по гілячці до дому и кидають на грядку в огірки, бо кажуть, що од того лучче ростуть огірки. Після всього Марену кидають в воду, а з нею часом топлять у воді й Купайла.

Ні один народній обряд не переносить нас в таку давню старовину, як обряд Купайла. В обряді Купайла додержалась до нашого часу ціла язичеська служба богам. Перед нами стоять два ідоли: Купайло й Марена; перед ідолами стоїть стіл з жертвами, коло стола святий огонь; кругом огню дівчата й хлопці справляють празник танцями й піснями. Два ідоли показують, що празник святкували двом мієичним божествам або двом групам богів. В празникових обрядах мають роль два елементи: огонь и вода. По тому ми можемо сказати, що купальське свято справлялось двом богам: богині Сонцю й богині Хмарі, нимфі дощу.

Купальське багатьа дуже давня річ в мієології народів: про ёго знало не тільки Арийське племя, ёго знали й Симити. Ёго скрізь розкладали над водою, на горах, на полі и навіть в городах. Ще не так давно, в XVII. віку, палили купальське багатьа в Парижі й Меці. Серед міста на майдані клали дрова, вбірали листом та квітками; мер перший запалював багатьа. В Німеччині и на Піринєях купальське багатьа благословляло само духовенство, и купальське свято справляв не тільки простий народ, але й шляхта и князі. Молодіж убіралась в вінки й танцювала кругом багатьа; старі й молоді скакали через огонь и переносили дітей, щоб набратись здоровья. З багатьа брали до дому вугля й головешки, для ліків од хвороби й чарівництва. Купальське багатьа народ палив в честь сонця для знаку ёго найбільшої сили на землі такої благотворної, котра дає родючість и плодючість всій жизни в природі.

*) Афанасьевъ. Поэт. возвр. Слав. III. 720.

Та кукла, що зветься Купайлом, була в давні часи образом богині Сонця. Кукла Купайла в дівочому убранні, в намисті, в сорочці и в вінку дуже нагадує тих міюнчих дівчат, про котрих співають в колядках. Хоч граматичний рід слова Купайла середній, одначе в одній пісні трапляється воно в женськїм роді:

Купала наша, Купала!
Заграло сонечко на Йвана.*)

В купальських піснях слово Купало стоїть рядом з сонцем:

Ходили дівочки коло Мареночки,
Коло мого вудола (пдола) Купала;
Гратиме сонечко на Йвана.

В других купальських піснях співають про сонце в образі печі, котру везуть через село, обтикану зорями й деркачами**). Піч серед села то сонце серед неба, а деркачі то ёго промінья, по-хоже на деркачі.

В одній купальській пісні співають про *полелю*, що летіло через село, стало спочивати на одній хаті и запалило хату. Огнєве *полелю* то або сонце, що спочиває на небі и запалює проміньям все небо, або блискавка, що потрапляє в хати й часто запалює їх. И сама міюнчна змія мідяниця, що прозирає на Купала й пробиває чоловіка наскрізь, не що инче, як страшна сила блискавки, котра часто вбиває людей на смерть. Співаючи купальські пісні в честь сонця, народ не забув у піснях грома й блискавки, близьких до сонця по своїй благотворній для природи силі. В купальських піснях грім и блискавка дуже поетично описується в образі брата, котрий зарубав сестру, посік її на дрібний мак та й посіяв в трьох городах на трьох грядочках; а з того маку уродились васильки, барвінок и любисток:

Торох, торох да по дорозі!
Голос, голос да по діброві!
Що ж то за торох та по дорозі?
Що ж то за голос та по діброві?
Ой то брат сестру зарубать хоче.

Сестра каже до брата:

Посічи мене на дрібен мак
Да посій мене да на трьох грядочках.
Ай уродиться да трой-зіллячко:
Що перве зілля — то ж василечки,
А друге зілля — то ж барвіночок,
А третє зілля — то ж любисточок.***)

*) Труды Чубинскаго, III. 217.

***) Труды Чубинскаго, III. 216.

***) Труды Чубинскаго, III. 213.

В сім образі ясно намалёвано, як грім розбиває хмару, січе її на дрібен дощ, а од того дощу родиться на землі всяке зілья.

Як на емблему сонця або блискавки треба дивитись и на міюничний цвіт папороті, що цвіте й гасне так ясно й так швидко, як искра. Так Хорвати звать цвіт папороті перуновим цвітом, а Хорутане звать сонцем. Про цвіт папороті народ на Україні розказує багато всякого дива. Народ вірить, що папороть цвіте в глупу північ, ще як не співають півні, и падає туди, де в землі лежать гроші. Як розцвітається папороть, то тріщить и так блищить огневим або червонокровавим цвітом, що й очі не видержать. Цвіт папороті можна достати таким способом: треба зайти в ліс, куди не заходить курячий голос, сісти коло папороті на розістланому рушнику, обвести кругом себе свяченою крейдою круг и держати в руці хрест и ножик. Вхопивши в жменю цвіт, треба зараз підрізати шкуру на мизинці лівої руки и закласти туди цвіт. Тоді нечиста сила: відьми, чорти, вовкулаки, мерці, домовики — підіймуть шум, регіт, гвалт, галас, щоб перелякати чоловіка и одняти цвіт. Розказують, як чорт скусив чоловіка, перекинувшись жидом и мировим посередником. Раз у чоловіка пропали воли на Купайла. Шукаючи волів, він ляг спати в лісі, и в ночі в ёго постолі впав цвіт папороті. Чоловік зараз угадав, де ёго воли, знайшов, зайняв и погнав до дому. Коли назустріч йде жид и дає ёму за постолі капшук грошей. Тільки чоловік оддав постолі, як жид зареготався, счез, а з грошей стали черепки.*) Цвіт папороті то світ сонця або блискавки, що має велику силу и робить дива в природі. Всі ті страховища, що стережуть цвіт папороті и з жадобою крадуть ёго и однімають од неї чудову потайну силу, то темні зімові сили, вічні вороги світлих сил, готові вічно з ними боротись и однімати од їх силу життя. Не один цвіт папороті служить емблемою сонця й блискавки, а й другі квітки, трави й корінья. Так Серби вірять, що в одному дивному саду цвіте куц рожи. Під коріньям того куца лежить звір. Як би звір вивернув корінья куца, то од сёго висохла б земля. В рожах того куца лежить грім и блискавка. На угорській Русі в веснянках сонце зветься червоною палаючою рожою. Из сёго всёго ми бачимо, що на празник Купайла народ святкував богиню Сонце и цілу групу світлих небесних сил, котрі доходять в місяці Червці до найбільшої сили над землею и грають найбільшу роль в житті природи.

*) Труды Чубинскаго, III. 197. 198.

Друга купальська кукла зветься Мареною. На Марену ми дивимось, як на емблему богині Хмари, як на емблему божества небесної води-дощу, котрий має роль для землі й усієї життя на землі нарівні з сонцем. На празник Купайла вода має роль нарівні з огнем. Дівчата розклавши на березі огонь, забравши в руки пучки палаючої соломи и убравшись в вінки з полиню й всякого полевого зілля, скакають через огонь просто в воду; плаваючи в воді, вони держать в одній руці пучки соломи. Скупавшись, дівчата ворожать на воді: пускають вінки на воду, приліпивши й запаливши воскові свічки. На який бік вода понесе вінок, з того кутка треба ждати суженого.*) Після празника дівчата кидають Марену в воду, приспівуючи:

Утонула Мареночка, утонула,
Та на верх кісонька зринула!

Потопаюча Марена нагадує про ту дівчину в колядках, що пливе Дунаєм, потопає в Дунаї або в морі, а колядчана потопаюча дівчина то богиня Хмара, бо хмара, плывучи по небу, як по морю, розпливається и счезає після дощу. Саму куклу Марени найбільше роблять з кленового гілья, а часом Мареною звать просто гільце з чорнокленка. В тому гільці ми бачимо мієнчне мирове дерево дуб, що росте на якомусь морі або пливе по морю. Як саме мієнчне мирове дерево, так и купальська Марена то емблеми літніх дощових хмар. Марена з кленового гільця кинута в воду зовсім має аналогію з тим мієнчним деревом, що росте на воді, як про ёго співають в колядках. В купальських піснях співають про якесь дивне дерево достоту так, як и в колядках:

Ой везли ми деревце
Через наше селце,
А з того деревця
Рублена церковця.

Розламавши гільце, дівчата розносять до дому и кидають на грядки огірків, щоб лучче родили огірки. Очевидячки тут хотять звести з неба на грядки дощ з літньої хмари. В купальських піснях співають про якусь відьму, що „на дуб лізла, кору гризла, з дуба впала, зілля купала“. Тут описується якась нимфа небесної води в хмарах, що сидить на хмарах, падає на землю дощем и поливає чи купає зілля. Відьми, як потім побачимо, то на пів мієнчні істоти и певно колись були в давні часи богинями небесного молота-дощу. Тим то народ вірить, що в купальську ніч настає царство відем: вони тоді найбільше люблять дойти коров и збіраються

*) Стеблів, село Кавівеького пов.

на Лису гору. На Купайла русалки виходять з води й люблять гуляти по землі, так що дівчата цілий день носять під пахвою полинь, щоб оборонятись од русалок. День Купайла то разом празник и русалок, водяних нимф. Словом сказати, Купайдо був празником богині Сонця, котре доходить до найбільшої сили и дає родючу силу землі, и богині Хмари, що посилає на землю дощ и помагає плодючій силі землі. Тим то в купальських піснях співають про одну дівчину, котру брат зарубав, посік на макове зерно, посіяв на грядках, и з того зерна вирросло трой-зілля. Та дівчина то літня хмара, що од грому розсипається дощем и ростить на землі всяке зілля.

Треба спомянути, що на празник Купайла народ примітив и повертає сонця з літа на зіму и дивився на те, як на умираєнья світлого божества. В купальських піснях вже чуємо мотиви смерті й похорона; „Петречко вмер, Настечка кричить: біжіте, дзвоніте!“ співають в купальській пісні. Акт умираєнья сонця виявився в празникові бога Ярила, котрий справляли подекуди на Україні разом з Купайлом. Молодиці роблять солом'яну куклу з дітеродними органами, кладуть в дошовину и по заході сонця виносять на улицу. П'яні молодиці плачуть и приказують: „помер він, помер!“ потім закопують її в землю.

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,
М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

VIII.

Князь Константин Константинович Острогський.

(Дальше.)

Потомки Федора Острогського, що так довго боровся за незалежність Русі*), були вірні Польщі, як и загально руська висша класа була їй вірна, видаючи для себе в злученю з Польщею не-

*) Русини високо цінили память сьго борця за свою народність; досі тіло його спочиває в Київських печорах в ряді Київських печерських угодників.

вичерпані вигоди. Крім безумовного права володіти своїми родовими добрами, не вплачуючи майже нічого до скарбу, руські пани після польського обичаю, одержували ще досмертно в посідацьє державні добра, звані староствами, з повинністю давати з них четверту часть доходу на удержаньє війська и піддержаньє кріпостей. Все то природно привязувало їх до краю, відкиль витікали для них такі вигоди.

Правнуком Федора Острогського, славного своєю борбою за Русь против Польщи, був славетний Константин Иванович, гетьман Литовський, вірний слуга польського короля, що був у полоні в Івана III. и потім відомстився за свій полон поражкою, нанесеною московському війську під Оршею. Неприязнь для православної Москви й вірна служба королеві-католиці не спиняли ёго славитись православним благочестьєм.*) Він щедро будував и украшав православні церкви, разом з тим заводив при церквах школи для дітей и таким способом клав початок до руської просвіти.

Син ёго Константин Константинович був Київським воеводою и одним из знатнійших и найбільш впливових панів Польщи й Литви довше як пів столітья, а крім того в найславнійшій и найбагатшій подіями добі польської исторії. Він не визначався ні воєнними подвигати, ні державними ділами; напротив, из сучасних листів Польських королів дізнаємось об нім, що він стягав на себе докори, що не дбав про охорону повіреного ёму воеводства, лишав Київський замок в сумній стані, так що Київ усе був у небезпечі зруйнуванья від Татар; крім того він не платив податків, що припадали з ёго староств. В молодості своїй, як розказують, він не зовсім гарно заховувався в життью домашнім: так між иншими поміг він князеві Дмитрові Сангушці увести насильно свою племянницю Острогську. Деякі черти ёго житні показують в нім суєтного и чванливого пана. Він орудував величєнним богатством: крім родових дібр, що містили в собі до вісімдесять городів з кількома тисячами сіл, володів він ще чотирма величєнними староствами наданими ёму в полудневій Русі; доходи ёго виносили до мільйона червоних золотих річно. При таких обставинах Константин Константинович платив велику суму самому каштелянові тільки за те, що сей два рази в рік мав стояти за ёго кріслом підчас обїду; для оригінальності, він держав на своїм дворі прожору,

*) Він умер в 70. році. Тіло ёго було поховане в головній церкві Київської-печерської Лаври, де досі зберігся в закапелку (нижі) північної стїни ёго мармуровий пам'ятник з статуєю дуже гарної роботи, з'ображуючою спячого героя.

котрий дивував гостей тим, що з'їдав неімовірну скількість страви при сніданню й обіді. Не стільки особисті здібності Константина Константиновича, скільки його блискуче положення давало йому важне значіння і поставило його в осередку духової діяльності, що тоді проявлялась на Русі. Як вельможи тогочасні, так і він заявлявся сторонником Польщі, на славнім соймі 1569 р. підписав прилучення Волині й Київського воєводства до Польського королівства на вічні часи й своїм прикладом багато поміг до успіху сього діла. Хоч був Русиною і вважав себе Русиною, однак підчинився впливові польської образованності й уживав польського язика, як свідчать його родинні письма. Хоч Острогський оставався в вірі своїх отців, однак нахилився до єзуїтів, пустив їх у свої добра і особливо сприяв одному з них, що звався Мотовило: се видно ясно з писем Курбського до його. Московський вигнанець докоряв Острогському за те, що Острогський прислав йому утвір Мотовила й дружився з єзуїтами. „Добродію мій вельми любий, — писав до його Курбський, — по що ти прислав мені книгу, котру написав неприятели Христа, помічник Антихриста й вірний слуга його? З ким ти дружишся, з ким пристаєш, кого на поміч прикликуєш!... Прийми від мене, слуги свого вірного, ласкаво раду: перестань дружитися з тими супостатами прелукавими і злими. Ніхто не може бути другом царя, як має приязнь з його неприятелями і держить їх, як за пазухою змія; тричі молю тебе, перестань так поступати, будь подібний праотцям твоїм в ревності благочестья.“ Таким способом сей руський пан піддавався єзуїтським хитрощам. Опісля замітно, що Острогський піддався впливові й протестантства. В однім з своїх писем до внука, сина дочки своєї, Радивиля, равав він йому, щоб не ходив до костёла, тільки на збори Кальвинистів, і називав їх приклонниками правдивого закону Христового. Православний князь заманився однак протестантизмом тому, бо видів християнські поступки протестантів. Острогський з шанною вказував на те, що в них були школи й друкарні, що їх пастори визначались обичайністю, і протиставляв їм упадок церковного ладу в руській церкві, невіжу священників, матеріальну самоволою архиєпископів, рівнодушність світських до діл віри. „Правила й устави нашої церкви — говорив він — зневажають чужоземці; наші одновірці не тільки не можуть вступатися за Божою церквою, але навіть сміються з неї; нема учителів, нема проповідників слова Божого; всюди годі почути слова Божого, часте відступство від віри; приходить ся сказати з пророком: хто дасть воду голові моїй і жерело сліз очам моїм!“

Таким настроєм знатного пана покористувались деякі руські люде й спонукали Острогського статися до певного степеня двигателем духово-религійного відродження в польській Русі. Мабуть, вговорюваня и докори Курбського багато причинилися до такого настроєня. Острогський поважав Курбського; Острогський послав ёму до перегляду всякі твори и між иншими замітну книгу єзуїти Скарги: „Про єдину церкву,“ писану нарешню з цілю приготуваня уни. Курбський звернув Острогському сю книжку з такими ж докорами, як и твір Мотовила; з своєї сторони Курбський післав „Бесіду Івана Золотоустого про Віру, Надію и Любов,“ котру сам переложив з латинського язика, и сердився на князя Острогського, як він переклад Курбського дав якомусь Полякові, котрого Курбський називав „невченим варваром, що уважав себе мудрецем.“ Московський вигнанець, видаючи, як в ёго новій отчині змагався вплив єзуїтів, старався всіми силами против ним виступати, як зарівно и против пануваня польского язика. Коли Острогський, сподобавши собі письмо Курбського, радив для більшого розширеня перевести ёго на польский язык, Курбський відкинув сю раду: „Коли б чимало вчених зійшлося, — писав він, — то не зможуть вони буквально переложити граматичні тонкості славянського язика на їх *польску варварю*. Не тільки з мовою славянською або грецькою не справляється, але навіть з їх улюбленою латинською“. Тоді між руськими панами війшло в звичай поручати вихованє дітей єзуїтам. Курбський похваляв в загалі жадобу вчити дітей всяких наук, та не добачав ніякої користі від єзуїтів. „Вже багато родичів — писав він княгині Чорторійській — родів княжих, шляхотських и чесних городян віддали дітей своїх в науку, та єзуїти нічого їх не навчили, а тільки користуючись їх молодостю, відвернули від правої віри.“ Судячи з писем Курбського до всяких осіб, можна певно припустити, що сей московський біглиць мав сильний вплив на діяльність князя Острогського в справі оборони віри й відродження книжної образзванності, бо він був усе з Острогським в близьких зносинах.

Зарід духового й религійного руху в польско-литовській Русі появился на початку XVI. віку. Полочанин Скорина переложив на руський язык библию и напечатав її в Чеській Празі, бо не було друкарні на Русі. В половині XVI. в. протестантство, що розширилось на Литві, підмагало літературному пробудженю руської мови. В 1562 р. в Несвижі була друкарня, и знатний в своїм часі Симон Будний, чоловік вельми глибокої науки, напеча-

тав протестантський катихизис в руській язиці.*) Трохи пізніше гетьман литовський Григорій Олександрович Ходкевич оснував у своїй маєтності Заблудові друкарню; там прийшли до його друкарі Іван Федорів и Петро Мстиславець, що втікли з Москви. Вони напечатали там в 1569 р. евангеліе з обясненнями, великий фо-лиант. Се був труд знатного Максима Грека, перепечатаний опі-сля в тім самім виді в Москві. Однак друкарня Ходкевича була, як видно, тільки часовою панською примхою. По смерті Григорія Ходкевича наслідники не піддержували сього закладу. Друкарь Іван Федорів перейшов у Львів, а потім в Острог, и тут założено друкарню, що положила вельми сильні підвалини літературному й друкарському ділу в полудневій Русі. В 1580 р. напечатано в перший раз славянську біблію з наказу Острогського. В переднім слові до біблії говорилося в имені князя Константина Констан-тиновича Острогського, що він був спонуканий до сього діла сум-ним положеньем церкви, котру з усіх усядів топчуть вороги й шарпають вовки безпощадні, и ніхто не в силах противустати їм про недостачу духовного оружья — слова Божого. В усіх сто-ронах славянського роду и языка Острогський не міг найти ні одного правильного списку Старого Завіту и одержав його нако-нець аж з Москви через Михайла Гарабурду. Заразом князь Острог-ський зносився з Римом, з островами грецького архипелага (з Кандийськими), з Царьгородським патріархом Бремією, грецькими, болгарськими й сербськими монастирями — в сій цілі, щоб добути відтиль списки св. письма так грецькі, як и славянські, и бажав приводу й поради людей, свідомих св. письма. Перша печатна би-бля, що видав Острогський, становить епоху в руській літературі и в загалі в історії руської образованності. За біблією слідував цілий ряд видань, так церковних книг як и всіляких творів релігійної основи. Між ними важне місце займає книга: „О единой истинной и православной вѣрѣ и святой апостольской церкви“; написав сю книгу священник Василь и видав друком 1588 року; книга ся мала відперти утвір Скарги, що появился в польскім язиці майже під тим самим заголовком, и намірала захистити церкву східну против докорів, які їй робили сторонники латинської церкви. Тут розби-ралися питання, що становили истоту різниці церков: про похо-дження св. Духа, про власть папи, про прісний хліб, про безжен-ство духовних, про суботній піст. Книга ся мала в своїм часі

*) Опісля сей Будний перейшов на ариянство, написав арияньський катихизис и видав переклад біблії в польскім язиці.

важне значення, тому що ознайомила з истотою тих питань, що мали статись предметом живих диспут; православні читачі мали обучатись з тої книги: що и як їм треба відповідати на пересвідчення західного духовенства, котре тоді розпочало свою пропаганду в руській народі. В Острогській друкарні напечатано також деякі книжки релігійної основи: „Листи патріарха Єремії,“ „Діалогъ патріарха Геннадія“ (1583), „Исповѣданіе о исхожденіи св. Духа“ (1588). В 1594 р. видана великим фолиантом книга Василя Великого „о постничествѣ,“ а 1596 р. „Маргаритъ“ Івана Золотоустого. Рівночасно з друкарнею 1580 р. Острогський оснував у себе в Острозі головну школу й крім того кілька шкіл в своїх добрах. Ректором головної Острогської школи, праматері висших учебних заведень в руській землі, був учений Грек Кирило Лукарис, що опісля став патріархом Царьгородським. Крім Острога, князь Острогський завів друкарню в Дерманським монастирі.

В тім часі другим важним двигателем пробудження духової життя на Русі було заведення брацтв, товариств з морально-релігійними цілями, де входили без різниці люде всяких станів, але конечно приналежні до єдиної церкви. Такі брацтва повставали з наслідування західних. Перше з тих брацтв в польській Русі, що набрало историчного значення, було Львівське, основане благословенсьем Антійохийського патріарха Якіма, котрий одвідав руський край 1586 р. Головні цілі того ж були виховання сиріт, догляд убогих, підмога втерпівшим всякі нещастя, викуп бранців, похорони й поминки вмерлих, поміч підчас загальних злиднів, — в загалі добрі вчинки. Члени мали свої визначені сходи и вкладали кождий по шість грошів у спільну скарбоню. Тоді при брацтві завели міщане школу, друкарню и больницу. В школі вчили, крім св. письма, славянської граматики разом з грецькою, и в тій цілі уложено й напечатано грецько-славянську граматику, в котрій порівняючо були виложені правила обох язиків. Приватну науку обмежено: кождий міг вчити тільки своїх дітей и домашніх. Після взірця Львівського брацтва заведено у Вільні троїцьке брацтво, а потім стали оснєвуватися брацтва и в інших городах. Львівському брацтву лишено старшинство. Вже се одво, що люде всіх станів сходились між собою в иня отцівської віри, піднесення моральності и розширення відомостей, впливало на те, що дух народній піднимався. Патріарх Яким, закладаючи Львівське брацтво, поручив їму, щоби наглядало, як духовні сповняють свої повинності, а також над благочестьем и моральністю так духовенства

як и світських людей; таким способом духовенство стало залежним від громадського суду світських людей: се зовсім противилося поглядам західного духовенства, котре все рівно дбало об сім, щоб люде неприналежні до стану духовного, слухали сліпо наук духовних и ніяк не сміли розберати діл віри инакше, як під проводом духовних, и не важилися судити їх вчинків. Але й руським висшим духовним особам не припало до вподоби основаньє брацтв. Львівський владика Гедеон зараз війшов в неприязні відносини до Львівського брацтва.

Порядки православної церкви в Русі, підвладній Польщі, були в сушнім ставі. Висші духовні особи, що походили из знатних родів, замість після православного звичаю проходити степені чернечих чинів, одержували свої місця просто из світського стану и крім того не для заслуги, а з причини звязей, з ласки можних або через перекупство, позискавши собі королівських двораків. Архипереї й архимандрити орудували церковними добрами з усіми привилеями суду й самоволі світських панів свого часу, держали в себе оружні ватаги, після звичаю світських володарів, на злучай суперечки з сусідами позваляли собі буйних нападів и в домашнім своїм побиті вели таке житьє, що зовсім не лицувало їх станові. Були приклади, що значні пани випрошували для себе в короля місця єпископів и старшин, и зістаючи непосвяченими, користувались церковним хлібом, як тоді виражались. Один ровесник замічає: „Правила св. отців не дозволяють посвящати священниками молодших трийцяти літ від роду, а в нас иноді допускають п'ятнадцятилітнього. Він після складів читати не вміє, а його посилають проповідувати слово Боже; він своїм домом не управляє, а йому церковний порядок поручають.“ У владик, архимандритів, игуменів були брати, племянники, діти, котрим давали в заряд церковні добра. Розкішне житьє висших осіб довело до угніту підданих в церковних добрах. „Ви — дорікає руським архиперейм Атонський монах — відбераете в бідних селян волів и коней, видераете в них грошеві данини, мучите роботою, кров из них ссете.“ Низше духовенство було в крайнім пониженью. Бідні монастирі замінювано в хутори, владики заводили в них псарні для свого полюванья й черцям казали удержувати псів. Приходські священники терпіли и від владик и від світських людей. Владики обходилися з ними просто й гордо, обтяжали данинами в свою користь, казали тюрмою й бійкою. Світський пан села назначав в нім такого священника, який йому був до вподоби, а сей священник нічим не різнився від хлопа у відносинах до пана; пан посилав його из

стійками, гонив на свою роботу, брав на послугу своїм дітям. Руський священник, — замічає ровесник, — що до вихованця був зовсім мужиком; не вмів заховуватися як слід; не було об чім з ним поговорити. Став духовний дійшов до такої зневаги, що чесний чоловік встидався вступати в ёго, и годі було сказати: де частіще бував священник, в церкві, чи в коршіі. Инколи відправляв священник богослуженъе по п'яному из згіршаючими виходками, не розумів зовсім того, що читав, та й розуміти не старався. При такім стані духовенства розумно, що простий народ жив своєю давнєю поганською жизнью, беріг поганські погляди й вірування, відправляв після прадідних звичаїв поганські святки и не мав найменшого поняття про истоту християнства, а висша класа почала встидатися своєї приналежності до православної релігії; католики всіми силами піддержували сей ложний встид. Єзуїт Скарга, любимець короля Зігисмунда III., глузував навіть з богослужебного язика руської церкви такими словами: „Що се за язык? Ним піде не викладають ні философіі, ні богословія, ні логики; в тім язичі не може бути ані граматики, ні риторики! Самі руські попи не в силах обяснити, що такого вони в церкві читають, и мусять допитуватися в інших обясненъя по польски. З того язика — тільки невіжа й заблуканъя.“

При тодішніх условиях можна було підняти падаючу церкву й народне благочестъе тільки через утворенъе осередка відродженъя не в духовенстві, а поза ёго кружком, в світськїм побиті. Отже брацтва мали статись головним орудьем того відродженъя. Патріярх Бремїя, проїзджаючи через полудневу Русь в 1589 р., потвердив права Львівського брацтва, а навіть розширив їх: визволив брацтво від залежності місцевого владика и від усякої иншої світської й духовної власті, не позваляв, щоби ві Львові була инша православна школа, крім брацької, зіставив брацтву надзір над судом єпископським и задля скарги брацтва відсудив од власті Львівського єпископа Гедеона Балабана. Балабан звернувся до Львівського римсько-католицького єпископа и первий з тодішніх руських єпископів заявив бажанъе підчинитися папі.

(Дальше буде.)

КРИТИКА И ПЕРЕГЛЯД

новостей научных и литературных.

Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen, von Franz Miklosich. Wien, 1875.

Видаєм порівнюючої науки о творенню пнів прислухався Миклошич чимало всім тим, що займаються пошптами лингвистичними в просторі славянського язикознання. Справді, належить признати, що досі годі було основно вивчитись язиків славянських, тому що не мали ми підручника наукового, в котрім би вся система о творенню пнів була вложена. Хто хотів познакомитися зі словотвором в мовах славянських, мусів студийовати величезні и трудні діла Потта*) або Фіка словарь индо-европейських язиків; з-за того ж, що в тих и подібних писаннях висказується именно корінь слів, властива наука о творенню пнів мало кому була точно звісна. Видавав, правда, сам Миклошич періодично цінні монографії в тім предметі,**) але вони були лиш немногим доступні, по-за-як тільки в памятниках Віденської академії наук бували поміщені. А вже в другій половині минушого року видав той високо-учений муж оwoц десятилітньої своєї праці и відтак довершив порівнюючу граматику четвертим ділом, котре становить другий том славного того твору, по-за-як томи I., III. и IV. вже давніше були видані.

В переднім слові старався автор доказати, що в мові старо-словенській, рівно як и в санскриті, согласні л и р вважались також самогласними, наколи творили сялябу, н. пр. в коренях *ер, ма, ерг,* ста. Дотична росправа є так основна, що численні противники тої теорії без сумніня скорше чи пізнійше притахнуть Миклошичови и згодяться з ним в тім труднім питанью. А вже ж звісно, що славянські лингвісти майже у всім слідуєть за авторитетом Миклошича, тільки в дражливім питанью що-до вітчизни мови старословенської и що-до тої теорії о самогласних р и л иснують досі незгідні міння.

Науку о творенню пнів поділив Миклошич на дві часті: I. Наука о творенню пнів п'яених (стор. 1—417); II. Наука о творенню пнів

*) *Aug. Friedr. Pott. Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen. Zweite Auflage. Lemgo & Detmold, 1859. — Wurzel-Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen. Detmold, 1867...*

**) *Die Wurzeln des Altslowenischen. Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften; philosophisch-historische Classe, VIII Band, 1857. — Die Bildung der Nomina im Altslowenischen. Denkschriften, IX Band, 1859. — Die Bildung der slav. Personennamen. Denkschriften, X Band, 1860. — Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen. Denkschriften, XIV Band, 1865. — Die slavischen Monatsnamen. Denkschriften, XVII Band, 1868. — Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. Denkschriften, XXIII Band, 1874.*

глагольних (стор. 418—493). Перва часть ділиться відтак на дві глави: 1. Наука о творенню незложених пнів іменних (стор. 1—346); 2. Наука о творенню зложених пнів іменних (стор. 347—417). Також друга часть розпадається на дві глави: 1. Наука о творенню пня способу неозначеного (стор. 420—486) и о творенню поодиноких пнів способу неозначеного (стор. 487—489); 2. Наука о творенню пня часа теперішнього (стор. 489—492) и о творенню поодиноких пнів часа теперішнього (стор. 492, 493). Ті же глави розділені суть на одвітні підподіля. И так в первій главі первої части розсправляє автор про приростки, котрі утворені суть самогласною, а відтак наводить ті приростки, котрі виказують согласну. В другій же главі розсправляє про зближенє имен (*Zusammenrückung*) и про зложенє тихже (*Composition*). Весь розділ є отже ясний и поединчий и дає основний погляд на науку о творенню пнів іменних и глагольних. Спосіб представленья трудної сеї науки є зовсім понятний и вельми поучающий, так що й невправний в лингвистичі новак зможе багато навчитися з того многоцінного діла. Коли бо н. пр. в словарі Потта трудно нераз навіть виправнішому філологови з'орієнтоватися при осмотрі корнів, то в творі Миклосича можна легко досмотрити того, що хто найти бажає. Впроцім Миклосич посунув цілу науку о творенню пнів значно наперед и пояснив такі пні, котрі досі ведля гадки учених не мали певної основи. Коли ж корінь якого пня видався єму темним або незвістним, то не поставив він ніяких замотаних гипотез, але в скромности своїй висказав отверто, що сєго и того питањя не може ще рішити й пояснити.

До ново-поставлених або точніше висказаних мніній в сему знаменитому творі належать між иншими слідуєчі:

1. *рай* paradisus відноситься до старо-индийського *ra*, знач. подавати, дарувати; відки також *ra-s*, майно, походить (стр. 2).

2. *одръ* lectus належить відаї до кореня *др* (знач. дерти), отже *о-др-ъ* = das aus abgeschälten Stämmen bestehende Gerüst (стр. 9).

3. *простъ* simplex стоїть мабуť зам. *простръ*, властиво: *роспростертій* (стор. 9).

4. *гнѣз* відноситься поередством *гнѣ* до кореня *гни* в глаголі *гни-ти* (стр. 13).

5. *оузда* habena не є що инше, як *вѣз+дѣ+а* — с. є. кор. *дѣ* (стр. 13).

6. *сутки* plur. (= день и ніч) відноситься до *сѣ*(=сж) и *тѣк* (стор. 22).

7. *праздъ* vacuus (*непразда* praegnans) складається из *пра* и *здѣ* materia, = den Stoff weg, heraus habend (стр. 50).

8. *рубль* належить до кореня *рѣ* в *рѣ-а-ти* (стр. 76).

9. *Кремель* стоїть у звязку зі сущником *крема* = кріпость, Befestigung (стор. 76).

10. *Добръ* можно порівнати з готицьким *daban*, знач. распен, (стор. 85).

11. *обилѣ* abundans, *изъ-обила* abunde — кор. *вн* в *вѣз-вн-тъ* usura; проте *обилѣ* стоїть мабуť зам. *обвилѣ* (стор. 94).

12. приименник **вѣмъ** відноситься до **вѣ** + приростка **мъ**; порівн. **прѣмъ** (= **прѣ-мъ**), **прѣдъ** (= **прѣ-дъ**) (стор. 115).

13. **лоно** *sinus* утворено із **локно**, кор. *lak* = *biegen*; однако **сьно** не відноситься до **ськ** (як Міклосич давніше думав), по-за-як в литовським знаходиться *šėnas* (стор. 116).

14. **клевета** стоїть у звязку з коренем *kljū*; **ѳ** стоїть зам. **ѳ** вслідство ассимиляції (стор. 162).

15. **забота** *Verlegenheit* належить відай віднести до кор. **бū** зам. **бѣ** (стор. 163).

16. **часть** *pars*, кор. *sked*; начальне **з** задрезалось в польським *szczęście* зам. *szczęście* (стор. 165).

17. **мытъ** *Mausezeit*: кор. **мыт** — належить порівнати зі середнєвічно-німецьким *muze*, котре походить із латинського *mut-are* (стор. 168).

18. **рѣса** кор. *рѣи* зам. *рѣи*; порівн. грец. *πυρ*: *πυρμον*, *πλεῖμων*, лат. *pyro*, ст. слов. *плочшѣта* (стор. 172).

19. В слові **ядро** *nucleus* перейшло відай **тѣо** в **дро**, порівн. грец. *ἔν-τερο-ον* (стор. 174).

20. Малоруське **хогут** стоїть зам. **кок-ут** (стор. 201).

21. Малоруське **моланка** (= *маланка*) не є що инше як *молоня*, ст. слов. *мълънни* (стор. 271).*)

22. Малоруське **корчма** належить до того-самого кореня, що й ст. слов. *кѣчачгъ* *vas fictile* (стор. 281).

23. **жемчѣгъ** *collect. Perlen* віднести належить до малярського *дубѣду* (стор. 284).

24. В сущнику **оріх** є *рїх* корінною основою слова; порівн. литов. *gėšutis* (стор. 287).

25. Малоруське **суніця** *Waldbeere* стоїть відай зам. *самоніця* = *die von selbst Keimende*; порівн. новослов. *zatonica*, білоруське *сумяніця* (стор. 304).

26. **мышца** *brachium* мож порівнати з лат. *musculus* (стор. 315).

27. **Форми**, як *dzisiejszy*, *wczorajszy* — мають приросток **ѣжъ**, котрим творяться приложники із прислівників. Міклосич каже, що ті форми мабуть без потреби до компаративів відноситься (стор. 341).

28. Малоруське **лѣмш** *aratum*: кор. **лѣм**, відки **лом**, **ломити** (стор. 343).

29. Малоруське **тиждень** (із **тѣ** + **ждѣ** + **дѣнь**) названо тому так, що по впливі сімох днів той-самий день повертає (стор. 376).

*) П. пров. Верхратський у своїй цінній статті „Про Маланку“ („Правда“ в 1876 р. Ч. 2. стор. 69—72) догадується, що слово *Маланка* або *Баланка* відноситься до лат. *albus* білий, по-за-як в Чортківщині часто зовуть білого вола *Балан* або й *Малан*. Мені здається, що слово *Маланка* враз із старословенським *мълънни* належить до кореня *мъл* (знач. молоти, нім. *zohmalzen*). *Маланка* (с. в. мовця, блискавка) був отже епитет бога Перуна; відтак перенесено сю назву на бика присвяченого великому громовникови. У формі же *Баланка* стоїть начальне **б** зам. **м**, рівно як у слові *блин* (= *млин*) первістне **м** замінилось в **б**; порівн. грец. *βλῆσκι* зам. *μλῆσκι*.

30. Великоруське *оце* = старослов. *ѡсе*; малоруське *оце* утворилось із *ѡ-т-се* (стор. 376).

31. Великоруське *михорадка* другою частию зложенья стоїть у звязку зі старослов. *радити* *сигаш гегеге*, або з сербським *радити* *фасеге* (стор. 384).

32. В польським *drewitnia* втора часть відноситься до кор. *тън*.

33. Великоруське *увъче* *Verstümmung* належить до *въкъ* в значенню *гобуг*; *у* має значіння частиці заперечаючої — первіст. *ап*, грец. *αυ* (стор. 415).

34. В творенню пнів глагольних приросток *нж* є пізнійший ніж *ну*, котрий задержався в мовах руській, чеській и сербській; порівн. грец. *ν*, санскр. *णि* (стор. 429).

35. *ск* належить в славянщині до *тх* звуків, котрими корені точнійше означаються; отже *иска* відноситься до кор. *и* (*i-re*); *риста* із *риска* (посредством *рисца*), кор. *рм* (стор. 480)...

Вельми поучаючою є розправа о частиці заперечаючій *нѡ* (стор. 353). Миклосич замічає, що первістно були три такі частиці: *па*, *та*, *ап*. Первістному *па* відповідає славянське *нѡ*; прочі же дві частиці *та* (грец. *τι*) и *ап* (грец. *αυ*, *α*, лат. *in*, нім. *in*) не розвинулися в славянщині, и проте *нѡ* обняло всі три функції частиць заперечаючих, — однакже в кількох словах славянських задержалось се первістне *ап*; порівн. ст. слов. *ж-родъ* *incurius*, *сѹ-богъ* (*богъ* в значінню *богачтво*), ст. слов. *сѹ-солонъ* *locus oracus* (порівн. *сѣлно* = *сѣльницѣ* в великоруськім *солно-воротѣ* *Sonnenwende*) и великоруське *у-въче* знач. *скаліченє* (*въкъ* = *сила*). Не згадуючи вже за инші похвальні погляди Миклосича, піднести ще належить раціональну класифікацію пнів іменних и глагольних (стор. 420). Ведля ёго науки походять імена або від коренів и второобразних глаголів (*secundäre verba*), або від імен. В першій и другій злучаю говориться о первообразнім, а в послідній злучаю о второобразнім творенню імен (*primäre — secundäre Nominalbildung*). Також глагол має трояке начало, по-за-як походить або від кореня и від глагола, або від імени; проте глагол є первообразний, відглагольний и від'именний (*primäres, deverbatives, denominales verbum*). Глаголи відглагольні и від'именні зовуться второобразними (*secundäre verba*).

Належить еще замітити, що Миклосич науку о зближенню пнів (*Zusammenrückung*) дуже основно опрацював, и що ведля ёго погляду тее зближенє навіть в так званій деклинації зложеній відбувається, — отже н. пр. форма *добраго* являє сліди зближеня (= *добра + ёго*).

О так основнім ділі славного нашого учителя не можна відтак инакше, як тільки похвально виражатись. Коли ж позволю собі ще кілька заміток вчинити, то не думаю ніяк Миклосича в деяких місцях критикувати або поправляти, та тільки трібую списати деякі *addenda*. **И так:**

1. Малоруське *раяти* *rathen* (стор. 49) відносить автор до пня *рая*. Се *рая* стоїть зам. *раджа*, (= *раджа*) кор. *рад* — порівн. *рад-и-тн*. В відносинах до сего глагола є отже *раяти* *verbum frequentativum*.

2. До розправи о приростку *іжо* = *ниє* (стор. 68) можно се додати, що тойже в мові малоруській належить до приростків вельми

люблених, та що перед *ю*, стягненням із *ниє* попередня согласна часто удвоюється; н. пр. *бйдуванне, весілле, запорожжс, каятте, подвірре*. Особливо ж заслугує се на увагу, що зам. *ю* дуже часто первістне *я* уживається; порівн. *атаманья, весілля, зілья*. Сим приростком творяться також *collectiva*; н. пр. *лозніє, трівніє, тростніє*, (Слово о полку Игор.), *вирьніє* (Ипат. літ.); *ворожня, бадилє, каміньє, муравінья*; порівн. санскр. *kāisyā-m* волосьє, від *késas* волос. Але ж и многі сущинки інших деклинацій приймають еще побічну форму на *ниє* и належать до деклинації II.; н. пр. *паматніє* (Супр. рук., стор. 365), *столніє, подрѣжніє* ухог, *жєзльє, полвнощніє* (Нестор), *рѣчьє* (Ипат. літ.).

3. Малоруське *аргатарь agricola* (стор. 89) порівнує автор із грецьким *ἀργατήρ*. Відай стоїть се слово зам. *аратарь* = *оратарь*; — г могло бути вставленим з поглядом на *плугатор*.

4. *Конь* стоить без сумніня зам. *коб-нь* (як автор завважає); порівн. лат. *cab-all-us*; — кор. *коб* *concupiscere, alacrem esse*; сюди відноситься також малоруське *коб-ста* (охота). У формі *коб-нь* замінилось **б** в **м** перед послідуючим **н** (порівн. малоруське *хамник* зам. *хабник* *Strauchholz*), и відтак по вставленю самогласної **о** утворюється староруське *комонь*; порівн. теперішнє *комонник* *Reitor, команця* *Klee*. *Конь* же твориться із *ком-нь* через уюдобленє согласної **м** послідуючому **н**, почім **н** перед **н** викидується (стор. 120. 121).

5. Утворенє слів старослов. *страдьба* (Супр. 213), *гостышка* (Лавр. П. С. I. 192), ст. поль. *gędźba* — и многих ииших доказує, що по-при приросток **-ба** належить також **-ьба** прийати (стор. 240).

6. До слів утворених приростком **-во** мож в мові малоруській додати замічательнє *ліг-во* *Lagerstätte* (стор. 219).

7. Межи словами утвореними приростком **ько** (**ко**) відзначаються: *забудь-ко, незнай-ко*, образовані від способа розказуючого (стор. 240, 265).

8. Білоруське *всьхенькіі* (стор. 260) відноситься до давнійшого *всьсенкіі* (де стоїть первістне **с**), котре уживається в мові малоруській.

9. Частиця *на, най*, уживана до утвореня суперлатива (стор. 359), кладеться звичайно перед приложником, стоячим в компаративі; але в мові малоруській кладеться деколи також перед позитивом; н. пр. *най-святтї* (Шевч. II. 121); *най-ясний, най-теплїй* (Марко Вовч.).

10. Малоруське *дрижифіст* (*трясифіст*) стоїть мабуть зам. *дрожифіст* (глагол: *дрожати*), не зам. *дрѣжи-хвостъ* (стор. 370).

11. Великооруське *ко-ледуха*, малоруське *ко-влязнути*, гор. лужицьке *ko-syđło* (= пол. *siđło*), *ko-rebło* (*starke Rippe*) и ииші — являють в первій частї свого зложеня пень прономінальний **ко**, котрий так як и **ка** в *ка-цар, ка-цариха, ка-царівна**) до старо индійського шня **ка** відноситься (стор. 384. 385).

12. Побіч зложеного слова *білолиця* (стор. 398) уживається в мові мажоруській також *білолица* (Котл. Еп. IV.) — отже форма вельми древня, по-за-як *лице* із *лук+ю* утворюється.

*) *Куліш*. Записки о южной Руси. II, 14.

13. До тих слів, щó зложені суть з применником **до** (стор. 404), мож еще дочисляти: *до-историчнийй, до-християнськийй*.

14. Побіч великоруського *обротъ Art Zügel* (стор. 407) стоить малоруське *обротянка* (= *окъ+ротъ+ѣнь+ка*)...

15. До имен зложених з применником **уз** = **възъ** (стор. 417) належить в мові руській отсі додати: староруські *оуз-токъ, оуз-дъ-ханьє, оуз-въшнє, оуз-нєсєнє* (Ипат. літ.) — в живуцій мові: *уз-гірьє, уз-граничьє, уз-лісьє, уз-рїчьє* (де **уз** має значєньє: *вздовж*).

16. До глаголів II. кон'югаціі, утворених приростком **ну** (стор. 426, 427) мож еще долучити такі глаголи, котрі в мові малоруській образуютьсє від частиць, пменно же від чувственників (*interiectiones*), н. пр. *по-так-нути, гульк-ну-ти, лус-ну-ти, фурк-ну-ти* и п.

17. До V. 1. кон'югаціі належать в мові малоруській також деякі глаголи утворені від пня компаратива, як: *веселїшати, здоровїшати, полішати, повнїшати, ширшати, густїшати, теплїшати, розумнїшати*. Всі вони суть *inchoativa*.

18. В мові малоруській уживається в VI. кон'югаціі приросток **-ува** (= **у+а**) частїйше нїж **ова**, отже: *хуп-ува-ти, вірувати, воювати*.

Наконець звертаю ще увагу на се, що наука о пнях глагольних є майже зовсім нова и для нас тим цїннїша, що в нїй увзгляднені суть особенності всяких нарїчїй. Так підніє Миклосич значїньє пня **ка** в деяких глаголах, як в великоруській *ай-ка-ти, баю-ка-ти*, в малорус. *присил-к-ува-ти*, — и вїяснив основу приростків глагольних (**нъ, ѣ, и, а, ова**). Така совїстна праця славного сєго мужа заслугує бути поставленою побіч монументальних єго творів, с. є. побіч словаря и порівнючої науки о складні, и безперечно причиниться до умїтного трактованья граматика у поодиноких народів славянських.

Омєлян Огоновськийй.

Литературні звістки.

— **Житє Тараса Шевченка** — читанка для селянъ и мѣщанъ — написавъ Омєлянъ Огоновськийй — у Львові, 1876 — коштомъ и засодою Товариства „Просвѣта“ — книжочка 37-а — цїна 14 кр. — Сторон 77, в 16-ку.

— **Байки, приказки и повѣстки** — написавъ Иванъ Верхратскїй — у Львові, 1876 — цїна 50 кр. — Сторон 78, в 16-ку.

— **Стрижокъ** — збраникъ поезїй сатиричнихъ, епиграмбъ, розказбъ и пр. — написавъ Иванъ Щипавка — у Львові, 1876 — цїна 30 кр. — Сторон 46, в 16-ку.

— **Перше Мизерівка, потімъ Гараздівка** — оповданє для руского народу — написавъ Сирота — у Львові, 1876 — цїна 10 кр. — Сторон 47 в 16-ку.

— **Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych**, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod red. prof. D-ra Tadeusza Pilata; rocznik II. Lwów, 1876. — Цїна 1 зр. 25 кр.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

Вісті з України.

— З Києва. — *Кельти в полудневій Россії.* — В Уманському повіті, Київської губернії, недалеко від м. Тального, найшлися дві могили, про котрі профессор Київського университета п. Антонович у засіданню історичного товариства „Нестор“ розказував слідуєче. Один хазян найшов на своїм полі три круги каменів и хотів перевезти їх до дому; але вони сиділи на $\frac{2}{3}$ в землі, и прийшлося їх викопувати, при чому й показалися дві гробниці. На два аршини під землею найшлися скелети, котрі лежали головами на захід. У головах одного з їх стояла фляшка з червоної міді; тут же найшли немало угля и більш як 60 зубів з диких коней. Коло другого скелету лежало залізне кресало и ніж без ручки. На могилах сих нема насипаних курганів, як на других українських могилах, а місця, де заховані були мерці, обкладені кругами з осібно уставлених каменів-валунів, який спосіб дуже рідко можна найти на могилах в Россії, де вони, по характеру гробниць, усі належать до циклопських. Уставлене ж каменів кругами зустрічається тільки при басейні Атлантицького океана, де вони звуться долмехами або кромлехами и показують місце, де жили Кельти, але не дуже старих доб, бо завше в їх знаходять вже залізні, а не кам'яні ножі й сокирки. Проте п. Антонович думає, що Уманські „кельтицькі долмехи“ будуть не що, як гроби тих Кельтів-„Водхів“, про котрих є згадка в літописі, як про таких, що прийшли и поперли на північ и схід (захід? *Ред.*) сонця; він каже, що як би дошукуватись таких могил, то можна б було найти й той путь, по котрому йшли Кельти в Європу, и означити місця, де вони пробували.

— *Харків, 1. (13.) Марта.* — Мабуть чи не головною задачею при заснованні Харькова було те, щоби зробити ёго центром українського торгу. Певне, що задля сёго й заведено в ёму чотирі великі ярмарки: весняна — на Троїцю; літня — на першу Пречисту; осіння — на Покрову; зима — на Водохрещя. З поміж сих ярмарок перше місце завжді належало до зими ярмарки, на котру привозили різного товару більш ніж на 17 милийонів карб. За нею стояла осіння ярмарка; але торг на йй на половину вже меншає: привозять товарів на 10 милийонів, а спродають на 5. Троїцька и Успенська ярмарки стоять рівно: привезуть товарів милийонів на 5, а спродають милийонів на 3. Головним товаром на Харьківських ярмарках завжді буває овеча вовна, лій, смушки. Але літ вісім назад вівчарство дуже впало в Катеринославщині й Херсонщині, через що й привіз вовни, дою й смушок у Харьків став далеко менший. Вівчарство приупало трохи чи не більш ніж на половину — раз через те, що за кордоном стали менш купувати нашу вовну, мабуть з за того, що бавовна стала заступати її місце; а в друге через безкормицю, котрою недугує південний край вже кілька літ з ряду. Отже такої безкормиці й такої страшенної дорожнети на годівлю овець и инчої скотини, які панують сей рік, ніхто в нас и не

зазнає! Весною й літом дощів не було, стояла засуха, трави вродило дуже мало; осінню пішли великі дощі, швидко наступили заморозки, а в Листопаді стала й зима. Через се то овець довелося поставити на годівлю в кошарах так рано, як ніколи не ставили ще. Певно, що з голоду й холоду половина перегибла за зиму; купити годівлі в нігде й ні за що: грошей, окрім жидів, ні в кого нема. А тут як на лихо підскочив ще банкрот Московського банка. От через що всі сподівалися у нас, що зміня ярмарка буде в Харькові нікчемна, и певно обявяться кілька нових банкротів. Пророкуваньє не сповнилося! Ярмарка одійшла благополучно без „краху“. Правда, що купці спродали менш товару ніж торік; але виною сѣму ще й те, що з того часу, як залізниця перерізала Харьків и злучила єго з Москвою, Одесом и Таганрогом, що року спродаж товарів меншає, бо видима річ: потреба робити запаси минула. Одно слово — ярмаркували купці погано, а все ж таки банкротів не чутно и навіть несплачених векслів подано до екекуції в суди не багато. Купці вексярі зрозуміли причину невиклат та й згодилися перемінити старі векслі на нові и підїждати грошей до кращого часу. Достати в позичку грошей у нас дуже трудно, хоча Харьків повнісенський усякими банками; банки, налякавшись Московським „крахом“, видають гроши в позичку з осторогою. Коли для людей заміжних и маєтних трудно роздобути грошей, то що ж сказати про людей убогих, задля котрих нема ні одного позичкового закладу! Той, у кого нічого оддати в застав банку, мусить позичати гроши у жидів и нежидів лихварів, платячи місячно по 30%. Щоб запомогти сѣму лихові, стали мізковати у нас, щоб завести городянську позичкову касу, подібну до сільських. Проводарем сѣго діла взявся профессор Ціхановецький. Зложилося вже позичкове товариство, на перший раз з 24-х товаришів, и тепер ждемо, щоб уряд затвердив се товариство. Професор Ціхановецький згодився вичитати кілька публичних лекцій, в котрих хоче зазнаємити нашу громаду з тією користью, яку приносять ті позичкові банки, котрі своєю метою ставлять не великі бариші и дивиденди, а громадську користь убогих людей. Дай Боже, щоб нове позичкове товариство швидче яко мога розпочало позички, и щоб воно ніколи не звернуло на ту гядку стежку баришів, котрою простують наші банки.

— *Одес, 4. (16.) Марта.* — Про що ж подавати до Вас вісті з Одеса? Невеличкі мої листи не можуть обнімати всю обширь Одеського житья. З усіх російських міст Одес — окрім Петербурга, перше місце, котре можна назвати європейським; але європейське воно тільки з верхнього боку! Справді на Одеських улицах діється щось ніби похоче на житье європейських міст: на улицах Одесу, на Одеській биржі зустрінете людей усяких націй, починаючи з Китайців и кінчаючи Американцями. Як же ми подивимося в внутрішнє інтелігентне житье Одесу, дак побачимо, ще європейського тут геть-то мало!.. Ми навіть ніяк не зберемося переписати й полічити, скільки всіх людей живе в Одесі: раз, якось років зо три назад, взялись було за сю справу, та тільки занастали гроши и працю, а путнього нічого не вдіями. Да так и досі не знаємо, скільки в Одесі народу! хто лічить 140 тисячів, хто 175, а дехто й 200... Хто каже правду, а хто бреше, про те відає один

Аллах! — Не дивуйтеся знов и тому, що я скажу, що в Одесі громадянського життя зовсім нема; за те воі ми добре кунаємо, особливо в зміню добу. З якогось часу стали дуже часто виявлятися у нас злучаї самогубства; але й се не дуже ворухить наше житъе, бо коли б було у нас хоч яке небудь невеличке порушення громадського життя, так ми б певно звернули увагу й вислідили ту причину, з якої люде вішаються, стріляються, топляться и т. п. Вислідити ж сю причину не тільки цікаво й важно, але й не трудно. Торік, приміром, наложило на себе руки дев'ятьнадцять душ в Одесі, між ними 17 мужчин и 2 женщины. Не з доброго ж дива вони вкоротили своє житъе. Кожному відомо, що чоловік ні з чим так трудно не розлучається, як з житъем; а коли чоловік надіває собі петлю на шию, або пускає кулю в лоб, дак очевидно, що житъе ёму стало таким тяжким, що домовина милійш. Придивившись хоч трохи до життя отсих померших, не можна не заперітити, що більша половина їх були люде дуже убогі, робочі; очевидно, що убожество й вкоротило ім житъе! За два місяці сёго року було вже шість злучаїв самогубства, и все таки більша половина випадає на долю вбогих... Старі люде було кажуть, що гулянки й лінивство скоюють усе лихо. В тих прописях, що я вчився писати (звіотно по московськи), на першій стороні стояло: „праздность есть мать вѣхъ пороковъ“; отже в наш час така философия настояща брехня: в наш час треба сказати, що убожество доводить людей до пороків и до самогубства. Коли б в нашому Одесі не стояло такого страшного контрасту в достатках, який ми вбачаємо на кожнім ступні, то певно б не було стілько й „пороків“ и самогубств. Недавно у нас повисилося разом, в одній хаті, двоє — жених и невіста. Грек Насто, котрому не було ще й 20 літ від роду, закохався в молоду дівчину, швачку; обоє вони були люде вбогі, жили мозолюючи: Насто приказчиковав, а ёго коханка шила жіночу одежину. Замислили вони, щоб побратися. Наче на лихо Насто втерляв свою службу й не знаходив другої. От вони прийшли в готель, наняли кімнату, замкнулися — та обоє й повісилися!... Наша дума городська звертає иноді увагу на бідноту и дещо робить, щоб допомогти убогим; але ж те, що дума робить, менш ніж крапля дощу в океані води! Та хоч би дума робила й в десятиро більш, то все таки се будуть одні пальятиви, а пальятивами недугу не вигоіш! З Нового року одна тутешня часопись — „Одесскій Вѣстникъ“ — перейшла в руки п. Зеленого, котрий видавав себе за українофила; отже в часописі ёго ми ще й досі не прочитали ні одного слова, котре хоч би пахло українофильством. Побачимо, що дальш буде! Може п. Зелений и піде зовсім стежкою свого побратима Озмидова й не буде „ригати“ так на українофильство, як „ригав“ торік п. Золотов; але ми на се не вважаємо: нам милійша та собака, що брешучи кусає, ніж та, котра рве по-тайки.

— *Ніжен, 4. (16.) Маржа.* — Чи знають читателі „Правди“ Ніжен? повинні б знати! Та й чи можна ж ёго не знати? се ж таки місце старе, колись воно було важним пунктом в торгівлі на Україні, колись воно вславлялося своїми Греками, котрі жили в Ніжені, наче *status in statu*; мали вони свою церкву и парахвию, мали свій суд и розправу, своє училище, не платили ніяких податків, не несли ніяких одбутків,

жили собі та розкошували. Де ж ті Греки тепер? Звелись вони з нащадком и навряд чи є в Ніжені хоча зо три Греки, котрі б вміли говорити по грецьки. Такими льготами Греки орудували довго, сі льготи одібрано у іх не що давно; літ сім назад. Яку ж користь одібрав з Греків Ніжен, и яку користь одержали самі Греки з своїх льгот? Ніякі сенької! Крім Грецької церкви да школи в Ніжені тепер нема й сліду грецького!... Ну, да Бог з ними, з тими Греками. Хиба тільки й слави в Ніжені, що Греки!? А Ніженські солоні огірки — хто іх не їв, хто про іх не чув? а Ніженські тютюнові корінці — хто іх не курив, хто іх не знає? а Ніженський лицей, що поставав юристів-практиків на всю Україну!. Е! був колись лицей, да загав, оставою тільки будинок ёго з дворичем да давня слава! А слава лицейя така, що „не вмре, не поляже“. З Ніженського лицейя вишли Гоголь, Кукольник, Гербель и инчі значні люде. Навіть и д. Куліш не минув сёго лицейя, а хоч не вчився, ані вчив у ёму, дак якпий час служив в канцелярії лицейя. Ніженський лицей, заснований коштом графа Безбородька, до самого свого останнёго часу тримався приватнім коштом графа Кушелева-Безбородька; кошт був дуже невеликий, а з кожним роком дорожнета ставала більша й більша, через що путні професори з неохотою йшли в Ніженський лицей, и він наповнявся більш бурсаками да футурусама з університетів. Усі обставини вимагали задля лицейя реформи; а недостача на Україні висших технічних шкіл прямо вказувала на ту реформу, якої вимагав лицей. Так всі й сподівалися, що певно Ніженський лицей перероблять в технологічний институт. Так ждалося, да не так сталося. Торік міністер просвіти постарав царський указ, щоб лицей обернути в філологічний институт, поставивши ёго на ноги не публичної, а зачиненої школи. Воно й філологічний институт не був би зайвиною у нашім краї, бо справді у нас страшенна недостача на добрих учителів; да тут, бачите, сила не в тім: чи краще філологічний, чи технологічний институт зробити з лицейя — а в тім, яким духом дихатиме новий институт, якою стежкою и до якої мети, окрім філології, він прямоватиме. Одповідь на отсі питання вже й тепер очевидна з того, що директором института назначено відомого Лавровського, а професори складуються найбільш з „обрусителів“ да тих „братів Славян“, у котрих „ubi bene, ibi patria“. На перший рік в институті тепер тільки один перший курс, на котрий вступило 30 школярів. Звернувши увагу на те, що трохи чи не всі вони бурсаки, що вони в институті мають и квартиру, и одіж, и їжу, и все инче даремно від казни из тих грошей, що відписані Безбородьком на лицей, — легко зрозуміти дух и прямованьє Ніженських філологів. Ми не жалкуємо за лицеем, бо в останній час там профессорovali такі люде, що після реформи мусіли з профессорів ити гімназьяльними учителями у низші класси, а се все одно, що з попів да в дяконя; нам тільки страшно й журливо, щоб з Ніженських філологів не повиходили ті умствєнні каліки, котрих у нашім краю и тепер хоч лопатою горни. Ми вже й на думці не кладемо, щоб з институту виходили люде з національним розвоєм; такого добра у нас „не полагається“; наші висші школи найбільш постачають космополитів або „обрусителів“. З певністю можна завірнти, що ні з одної висшої школи в усій Россії, а особливо на

Україні, не виходить з-поміж школярів и 10% з національним розвоєм. Ми б задовольнилися вже й тим, коли б Ніженський институт дав нам не „класиків“ тільки, вдатних будувати дома да грати на биржі, а дав людей честних и гуманних.

— *Кишинів, в Марті.* — Перша звістка, що приходить ся подати з Кишинёва — буде сумна. Тяжнів зо три назад застрілися у нас гимназист з IV. клася Бузня!.. Хоча до душегубства дітей, особливо гимназистів, час би вже нам и навикнути, одначе смерть Бузнія строжожила наше місто, и про неї говорять и досі!.. Справді щось дивне! паробок 17 літ — жити б ёму да Бога хвалити — и пускає собі кулю в лоб!.. Згадавши хоча одні останні злучаї душегубства гимназистів на Україні, сам себе по неволі спитаєш: що за причина сих душегубств? Торік в осені у Києві застрілися гимназист VII. кл. з класичної гимназії Мартіс; в Катеринославі застрілися гимназист Григораш; в Таганрозі гимназист отруївся; в Чернігові, кажуть, один повісився... Та се просто якась епидемія!.. де ж корінь цієї зарази? чом ёго не вирвуть? Люде гямуці просто говорять, що зараза душегубств гимназистів лежить в тій великій обшпрі латинських и грецьких класиків, котрих повинен вивчити всякий гимназист, котрий хоче одібрати „аттестат зрѣлости“; бо без сѣго аттестату не можна вступити до університету. Чи сьак, чи так, а коли молода дівтора, люде, у котрих житьє бе цівкою, накладає на себе руки; то очевидячки тут єсть щось непевне, и час би вже нашим „проівітителям“ звернуть на се увагу. — Недавно довідалися ми, що не тільки гимназисти, але вже й „начальство“ їх починає накладувати на себе руки. Сими днями в Херсоні застрілися директор класичної гимназії Марков. Чи не можна тут погадати, що зараза з школярів перейшла й на начальство? Може й так! бо відомо, що зараза не перебірає ні по чинам, ні по літам; хто підвернеться з вгодним для неї ґрунтом, того вона й бере! — На сей раз не маю що більш писати. Сподіваюся, що другим разом напишу вам про наше громадське й городянське житьє и більш и докладнійш.

— **З Петербурга.** — Дня 28. ст. Лютого відбулися роковини Т. Шевченка в Петербурзі. Обходили день той панахидою о 4-й годині по полудні, а далі обід справляли в клубі товариства Худогів. Обідало людей около сотні, коли й не більш. На кінці обіду один з тих, що орудували усією справою, промовив до товариства слово, яким звертав увагу на нове, ще надто рідке тут, у Петербурсі, виданьє *Кобзаря*, що вийшов у Празі. Добродій той пропонував був попереду прочитати за обідом споминки при Тараса шш. ип. Тургенева й Полонського. Отже ж тепер, в мові своїй за обідом, він пояснив усім слухачим, що так як у споминках своїх шановні автори не подають ніяких цінних відомостей про вдачу поетичних творів Шевченка або й про самий образ поета, більше ж оповідають про свої особисті відносини й знакомство з Шевченком, то й не годитимуться з сільним настроєм усѣго товариства. Намість того пропонував попросити доброго читця що небудь прочитати з *Кобзаря*. На таку мисль одізвався один з бесідників. Він звучним голосом и з чувством прочитав *Послание Шафаричу до поети Иван Гус*. Великими, сильними оплесками привітали те читаньє

всі бесідники. По обіді, вечером о 9-й годині, почався концерт имени Шевченка. Відограно чотири оркестрові пєси на українські народні мотиви: 1) *Увертюра* Рубца на тему „Сокіл з орлом купається“; 2) *Козак* Направника; 3) *Гречаники* и 4) *Запорозький танець* Сірова. Далі хор під управою Лисенка співав: 1) *Гамалія*, музика Лисенка, 2) *Quodlibet* з народніх пісень, Лисенком написаний, та ще дві хоріві пісні 3) „Гей, не дивуйте добрії люди“ и 4) „Максим козак Залізняк“. Крім того в соло брали частку ш. пані Каменська, примадонна руської опери, що проспівала дві пісні з Шевченка в музику заведені Лисенком — и п. Габель, що відспівав музику Лисенка на слова Шевченка: „*Ой чого ти почорніло, зелене поле*“. В антрактах 1-го й 2-го поділу ставляли живі картини з українського народнього життя: а) прощанье косяря з дівчиною и б) сцена у жнива на Україні. Але ті картини, ставляні не-Українцями художниками, відзначилися незнаньем життя, звичаїв, убранья и в загалі идеалізованою сентиментальностью, од якої вернуло кожного, кому доводилося стикатися з народнім, некрикращеним житьем. Про те ж на міську, столичну публіку й такі картини мали добре враженье.

— **Руський театр.** — *Золочів, 26. Марта 1876.* — По шумнім карнавалі, коли интелігенція наша від запустного одуру стала прочунати а весняне сонце вернуло містові нашому незрівнану ёго славу, се б то нечуване болото, — загоостила до нас труппа акторів русько-народнього театру під дирекцією п-и Теофіли Романович и розпочала з днем 14. Марта цялк своїх драматичних представлень, як об сім в попереднім числі „Правди“ згадувано. Досі дано вже 8 представлень, а то: 1) „Заздрісна жена“, комедия в 2-х актах, переклад з німецького, и „Слаба сторона“, звісний водевиль, зо співками, з французького — 2) „Фальшери банкнотів“, народній (однак тільки по волі травєстатора) образець з співами й танцями, в 3-х актах, а 6-и відслонах, з німецького, переклад Льва Натурського — 3) „Каспер Румпельмаєр“, Данила Млаки, и „Заручини на селі“, народня оперетка зо співами и танцями, в 1-м акті — 4) Од степеня до степеня, образ з життя мійського зо співами й танцями, в 5-и образах, з німецького, переклад Ю. Гродського — 5) „Шельменко наймит“, комедия в 5-и діях, Квітки — 6) „Дон Цезар де Базан“ або „Тайни Мадриту“, комедия-драмат, з співами й танцями, в 5-и актах, переклад — 7) „Жиди“, комедия Ос. Корженёвського, переклад М. Душинського — 8) „Дібрана Трійка“ або „Злий Дух“, переклад з німецького. З наведеного ряду даних представлень бачно, що дирекція театру, хотя впрочім дбала, в уложенью цнляго представлень побудила, годуючи нас чужоземщиною и бавлячи наші очі виключно тільки видом салонів та королевських кабинетів, а забуваючи, що серце руське на вид рідної хати и рідних людей живіше затєхає. Дирекція мабуть призабула, що вже сама назва „русько-наводній театр“ домагається, щоб поміж пестротою різнобарвних и різновартних перекладів пишніли та ясніли цвітоньки шпро-народніх утворю, які підносять руського духа, виціпляють и розгрівають холодніючу любов до свого питомого; коли протинно виходить, що на представленьх руських єсть для Русина все — окрім одної мови — чужим. Порадно було б, щоби дирекція схотіла хоть в Неділю, коли то й деякій

міщанин оводібний від праці любить до театру заглянути, давала народні твори, бо власне у тих людей треба б розігріти застигле чувство до свого рідного. При сім напіжкнуги мушу, щоб дирекция театру більше пильновала в перекладах чистоти языка и не разила руських ушей такою міщаниною, як се ми в перекладах Наторського й Гродовського дослухалися. — Розуміється, що публіка в театрі переважно польська, бо руська интелігенция в Золочеві до руцини явно не признається, а хоть суть Русини и урядники и учителі, що навіть за гроші учать руського языка, то сих ми досі в руськім театрі не бачили; мабуть бояться сі панове вразити руським словом ушка своїх польских жіночок або вибитись з ласки у своїх золотоковнірих начальників. Участь публіки, поминувши елементарні перешкоди, була досі достаточна, виймивши дні Суботні, в котрі то звіджуванью театру відчити п. директора гимн. Сев. Плахетка стоять на заваді. Відчити сі суть на добру ціль, бо на буреу для вбогої молодежи, однак сим відчитам не стояв би піст в заваді — можна би їх, коли б тільки воля, оміло передожити на Середу; о се то й дирекция руського театру просила, однак п. Плахетко з позорних своїх поведів не згодився. Сільської интелігенції досі майже зовсім не було; спихають вину на неспосібну дорогу, однак и тих, що мають битий гостинець, досі не було видно — хіба деякі одиниці.

Гра акторів з малими виїжками, між які вчолити б належало и за надто велику спішність бесідуванья, сподобалася. Особенно же визначилися: сама п-а директрисса (в „Заздрісній жені“); п-а М. Романович (в ролі Елзи — „Од степені до степені“) з гарним голосом; п. М. Душинський („Фальшери банкнотів“); п. А. Людкевич (в ролі судового возного — „Фальшери банкнотів“). Однак в більше поважних ролях потрібно п. Люд. ще много вправи, бо бачивши єго в ролі судового возного („Фальшери банкнотів“), а опісля в ролі Лазарилла („Дон Цезар“), не хочеться вірити, щоб се був сей же самий актор; п. Людкевич визначився ще гарним голосом. Дальше п. И. Гриневецький вивязався зі всіх роль, в яких ми єго бачили, як найкрасче. Гра єго свобідна, цевна, вистудійована и природна. Добре грали також п-а Л. Падлевська в ролі наївної дівчини („Фальшери банкнотів“), п. В. Плошевський в ролі маркіза („Дон Цезар“), а навіть новітній п. Л. Лясковський, котрий в „Заздрісній жені“ ще разящо неповоротним оказався, заявив в інших представленьях, виймивши хрипливість в співі — великий поступ. Добре грала п-і В. Лукашевич в штуці „Од степені до степені“, однак користнійше було б для неї не братися за ролі молоденьких осіб, з яких щоби добре вивязатися, треба природно молодого чутья и молоді сили, — але нехай би брала собі ролі поважнійші, з яких вона вже колись то в групі п-а Бачинських прегарно вивязувалася. Решта акторів не визначилася досі ще нічим, що годилося б піднести, хоть и у них добачна праця й поступ. Найлихше вивязується з своїх роль п. І. Биберович, так що граючи (в штуці „Фальшери банкнотів“) ролю литографа и (в „Дон Цезарі“) ролю першого министра, він різниться хіба самим тільки убраньем, и про злу єго гру головної ролі в „Дон Цезарі“ се представленьє всім не подобалося, а то тим більше, що при прегарній грі п. И. Гриневецького и п-и М. Романович, котрі при сії

спосібності великий драматичний талант заявили, лиха гра п. Биберовича дуже разила. В грі ёго видно велику монотонність, одностайність и рубашність рухів, а навіть добачна була неспильність в виученью ролі, бо коли ми вже через суфлера, що, оказавши правду, незгірший має голос, дізналися, о що ходить, п. Биберович, не могучи слів суфлера переймити, протягував слова та й нахилив голову. Загално ж сказати можна, що труппа п-и Т. Романович працёвита, сама директрисса свідома своєї задачі и жіночою своєю силою поконує мужно воі противостаючі запори; проте вона заслугує; щоби руська интелігенція околиці Золочева численним уділом в представленьх добрі її наміренья и щиру працю попірала.

— В университеті Черновецькім, по розпорядженью министерства, в літнім курсі обнямає катедру **руської літератури** проф. Ем. Калужняцький, на місце Дра Кд. Ганкевича. О причині сеї зміни різно говориться в Чернівцях; поки ж не знаємо напевно правдивої причини, то не будемо повторяти тих поговірок, щоби може не скривдити чим Дра Ганкевича. Проф. Калужняцький читатиме историю руської літератури по XVI. вік. Здається, що ся катедра вже на слідуючий зимній курс обсадиться стало. Надіємося, що министерство при виборі постуנית оглядно и не рішиться за таким кандидатом, що руську літературу понимає неправдиво, иначе міг би вийти знов такий клопіт, як був колись в университеті Львівськім з п. Головацьким, котрий, просто не признаючи малоруської літератури (а катедру її облудно займав тільки часу!), все и все морочив слухащих тільки тою то літературою „общеруською“ попередніх віків, про новішу же правдиву народню літературу нашу й не згадував ніколи; ще щастье, що п. Головацький, спасибі ёму, добровольно опорожняв свое місце.

— Дня 19. Марта **Дружній Лихвар** мав 8-і сходня, на котрих зачав читати п. Иван Франко *Дещо про поезию и її становище в наших часах*; закінчиться сей відчит на слідуючих сходинах.

— На реставрацію могили **Тараса Шевченка** зложили в редакції *Правди* ученики Львівської гимназії академічної (руської) 4 зр. 40 кр.

— **Оповістка.** — В сих днях спровадилися наші товариства „**Руська Бесіда**“ и „**Просвіта**“ до каменіці Ч. 14 при ул. Краківській, 1-й поверх.

Там поміщається тепер також редакція „**Правди**“; проте просимо на будуче уживати до всякої корреспонденції з нами тільки висше сказаної адресси, а шан. абоненти Львівські зволять відібрати собі „**Правду**“, почавши з Ч. 7-м, в редакції.

— **Поправка.** — В Ч. 5-м „**Правди**“ з помилки напечатано, що Перребендя прислав телеграму именем громади; та телеграма прислана від самого ёго, а не від имени громади.

Додатком до нинішнёго числа прилучаемо „Бесіду“ п. Барвінського, виголошену на музикально-декламаторськім вечері дня 11. Марта.

Властитель и одвічальний редактор: **Лонгин Лукашович.**

З Дружній Товариство Имени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарницького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

СКОРБНІ ПІСНІ.

I.

Ні, не зови мене на пир,
Я не піду на пир лукавих,
Не поклонюсь твоїй я славі,
Не вознесу я твій кумир.

Ні, я не був во вік рабом,
Не промавляв брехні ніколи;
Поет, співака правди й волі
Не піде к кату на поклон!

Пируй без мене в добрий час,
Тобі й без мене заспівають,
И вознесуть, возвеличають...
За гроши зроблять все у нас...

II.

Мені аж страшно, як згадаю:
Яке я лихо пережив,
Скільких людей похоронив!..
На віщо ж сам я сновідаю?
Добре, коли б жилось, як людям;
А то прибуду живу,
Неначе віл, ярмо тягну...
Коли ж на спочин я прибуду?
И смерть мене мабуть минає;
Иди, небого! йди мерщій,

Я жду тебе, давно я твій!..
Не йде!.. мабуть не дочуває...

III.

Не сталося, як я гадав,
Не сталося, як я сподівався;
Багато в житті я бажав,
Да мало дечого діждався.

Людей я рано розпізнав,
И серце рано похололо;
Даремне в світі я шукав
Дружби, любові, правди й волі.

Шукав людей, шукав братів!
Нема, нема!.. один блукаю,
Як старець божий, и нігде
Собі пристанища не маю

Округ пустиннею несе...
Коли б мені скорійш в могилу:
Злиденну долю, и людей,
И світ без жалю я покину...

IV.

Покинь мене, забудь мене!
Від мене холодом вже віє;
Коханье ніжнее твоє
Мого вже серця не нагріє.

Минув той час, коли и я
Кипів любовию до тебе,
Коли від погляду твого
Душа тремтіла у поета.

Не пригорнулась ти тоді,
Не обізвалась теплим словом
И без жалю сміялась ти
З моєї чистої любови.

На віщо ж горнешся тепер
И будиш давні тяжкі болі?
Замерзле серце, мертвий труп —
Не воскресиш ёго ніколи...

Січень 1876 р.

Перевендя.

ДІВЧИНА З ТРЕППИ.

ОПОВІДАНЬЄ

Паєла Гейзе.

(Переложив з німецького Др. В. Г.).

На хребті Апенина, саме на границі бувшої ще тогді держави Тосканської и північної часті Церковної держави також уже не истнуючої, лежить на устороню село пастуше Треппи. Возом до ёго не зайдеш, тільки вузькими стежками зайти або верхом заїхати туди можна. Кілька миль дальше до полудня йде через гори почтова дорога, роблячи велике коліно. Навідується до сёго села одні селяне, що торгують з тамошніми пастухами. Деколи заблукає туди який маляр або попадеться піший подорожний, котрому битим шляхом ити невігідно, та в ночі попасають у тому відлюдному селі свою вючну худобу пачкарі, котрі знають до ёго ще недоступнійші стежки, ніж інші люде.

Було се якось у половині Жовтня. В таку пору бувають ночі на тих вижинах ще дуже ясні. Та сёгодня після скварної днини піднялася з ярів рідонька мрака й поволі стелилася по гарному рисункові голих скель верховини. Ніч розпростерла свою тіль над селом. Огні дотлівали по низеньких, з рідка розкинених кам'яних хатинах, котрих днем стерегли тільки старенькі бабусі та малі діти. Над огнищами висіли казанки, навкруги полягали пастухи з своїми родинами спати, а в попелищах порозтягалися собаки. Хиба деяка безсонна бабуся сиділа ще на купі шкір та шепотіла тиху молитву крутячи веретено або колишучи неспокійно спячого внука. Через великі шпари муру віяло свобідно вогке осіннє повітрє й завертало дим, що курився з дотліваючого огню, підбивався в гору та й стелився плахтою по стелі. Нічого се не вадило старенькій бабусі; робила вона дальше своє діло, поки не здрімалася. Наче журавель спала й очей гаразд не зажмурюючи.

В одній ще тільки хаті ворушилося. Як инші, так и ся хата була без поверха. Тільки камінья в мурі щільнійше поскладуване, двері ширші та висші, а до просторої хати попричіплювані були комори, шопи та хліви. В хаті була добре збудована пекарська піч. Перед сею то хатою стояло налаштованих товаром кілька коней, з-перед котрих хлопець брав порожний жолоб. Саме тоді вийшло з хати шість чи сім людей узброєних и почали квапно коней готовити в дорогу. Прастарезна собака лежала під дверьми

хати, покивала з легка хвостом, як вони в дорогу вирушили, відтак піднялася й пішла в хату, де ще ясно горів огонь.

В хаті стояла біля печі хозяйка. Пишна з постаті стояла вона нерухомо лицем до огню обернена, руки по полам опустивши. Пес торкнув з легка мордою її руку, и вона обернулася здригнувшись наче з просонья.

„Фуоко! — сказала — бідний псиско, ти не здужаєш; иди спати.“ — Пес заскомлів та покивав хвостом, наче дякуючи. Після того простягнувся на старій шкурі, що лежала біля огнища покашлюючи и скомячи. Між тим посходилися наймити й засіли за великий стіл коло миски, від котрої що тільки встали пачкарі, що від'їхали. Стара наймичка наклала наново кулішу з казанка в миску й сама сіла за стіл узавши лижку. Мовчки іла челядь, полумя тріскало, охрипло стогнала крізь сон собака, а поважна дівчина сиділа на камінних плитах припічка, поводила очима по хаті якби нічого не думаючи и не доторкнулася до миски з кулішем, що наготовила для неї окремо наймичка. Наче біла стіна стояла тепер мрака перед дверьми, а з неї виривав півкружком місяць, підіймаючись з-поза хребта гір. В низу на дорозі задуднів тупіт кіньських копит, и чути було хід людський. „Пьетро!“ закликала молода хозяйка хозяйка голосом якби супокійно пригадуючи. Швидко піднявся високий парубчак изза стола й зник на дворі в темряві. Голоси й ступанье наближувалися, аж кінь застановився перед хатою. Незабаром увійшло трьох людей у хату й привиталися коротко. Пьетро підійшов до дівчини, що вдивилася в огонь и не озиралася, тай сказав: „Є двох людей з Поретто без лаштунку. Проводять вони через гори якогось пана, що не має пашпорту.“

„Ніно!“ — закликала дівчина. Стара наймичка встала з за стола й підійшла до огнища.

„Вони не тільки їсти хотять,“ — говорив Пьетро дальше. „Подорожний пан питає, чи не було б нічлігу для ёго, бо не поїде дальше перед світом.“

„Постели соломи в комірці!“ Пьетро кивнув головою и сів знов за стіл.

Приїзжі посідали, а наймити проте не вважали дуже на них. Двох из приїзжих були пачкарі добре узброєні; кафтани позакладували на опашки, а капелюхи позасували па чоло. Вони поздоровкалися з наймитами, як добрі знакомі, лишили для третёго товариша широке вигідне місце й почали їсти перехрестившись попереду.

Третій подорожний, що приїхав з ними, не їв. Він зняв капелюх з голови, відгорнув рукою волосся з свого високого чола й почав приглядатися хаті та товариству.

По стінах пописані були углем уступи з письма святого, в кутику висів образ Пречистої Діви, перед котрим горіла лампа. Біля ёго дримали кури на жердці, дальше понавішувані були на шнурах поцід стелею шульки кукурузи. На полиці стояли горшки та пляшки, а на землі лежали купами шкіри та кошики. Несупокійне ёго окс спочало в кінці на дівчині, що сиділа при огню. Гарно рисувалися на яскраво-червоному полі огню острі й правильні риси її темного лица. Добрий жмит чорних кіс спадав на плечі. Зложені руки поклада вона на одному коліні опустивши другу ногу на скалистий поміст хати. Кілько літ їй було, годі було вгадати, тільки з її поведенья догадувався подорожний, що вона була господинею в сій хаті.

„Чи є у вас вино, падрона?*)“ — спитав згодом. Ледви він вимовив сі слова, а дівчина зірвалася, наче громом вдарена, и як вкопана станула просто, спершися руками на плити припічка. В ту саму хвилю пробудився й пес. Дике гарканье розляглося з ёго сопучих грудей, и четверо блискучих очей звернулося на питаючого.

„Чи не можна б просити у вас вина, падрона?“ повторив гість ще раз. Не встиг ще й вимовити останнёго слова, аж тут кинувся пес на ёго з несказанною встекlostью, завиваючи голосно, и здер ёму манту з плечей. На силу спипила ёго хозяйка грізьним покликом, а то був би скочив ще раз на подорожного.

„Ціба! Фуоко! А йди!“ відганяла ёго хозяйка. Пес стояв посеред хати, кивав хвостом з усієї сили й не зводив очей з приізжого. „Запри ёго в хліві, Пьетро!“ сказала з тиха дівчина. Стоячи все ще біля печі наче вкопана, повторила вона свій приказ, коли Пьетро нагадувався. Бо з давен давна мав старий Фуоко свій нічліг біля печі. Наймити щось шептали, пес ишов неохотно, а відтак довго вив та скавулів на дворі, що аж моторошно становилося, поки з втоми не затих.

Тимчасом принесла наймичка на знак господині вина. Гість випив сам, подав чарку своїм товаришам и мовчки роздумував, який розрух зробив він нехотячи у тому домістві. Наймити стали виходити по одному, поклавши лижки и сказавши „добра-ніч“ хо-

*) Падрона по итальянськи господиня.

зайці. Лишилися вже тільки подорожні з хозяйкою та наймичкою у хаті.

„Сонце сходить о четвертій годині,“ — почав один пачкарь півголосом до приїзжого пана. — „Не треба вам, екцелленца,*) раніше виїздити, щоб на час станути в Пистої. Адже ж и коначі треба бодай тих шість годин відпочати.“

„Добре, добре, мої любі! Ідїть спати!“

„Ми вас в час збудимо, екцелленца.“

„Збудїт, збудїть!“ — одказав чужий. — „Хоча Мадонна**) знає, що мало коли доведеться мені спати шість годин в одно. Добра-ніч вам, Корлоне; добра-ніч вам, пане Бакчіо!“

И з шанобою зняли пачкарі капелюхи кланяючись та й піднялися з місця. Один из них підійшов до печі и сказав:

„Констанцо з Болонї кланяється вам, падропо, та й питає, чи не у вас то лишив він ніж останнїї Суботи?“

„Нї!“ сказала вона нетерпеливо.

„Я й казав ёму, що ви були б уже передали ёму, якби тут був лишив. А відтак —“

„Нїна!“ — перебила ёму вона — „покажи їм, куди до ко- мори, коли може забули.“

Наймичка встала. „Я хотів вам ще тільки сказати“ — тягнув пачкарь дальше супокійно й кліпаючи злегка очима — „що сей пан не пожалував би грошей, коли б ви ёму трохи м'ягшу постіль зготовили, як нашому братові. От и все, що мав я вам сказати! А тепер нехай вам дасть Мадонна доброї ночі, синьора Фенїче!“

Сєє сказавши обернувся пачкарь до свого товариша, оба поклонилися перед образом, що висів на покуті, перехрестилися и вийшли з комнати разом з наймичкою.

„Доброї ночі!“ сказала Фенїче в слід наймиччі. Старуха озирнулася ще раз, застановившись на порозі, и дожидала, чи ще чого не треба, а потім зачинила швидко й послухно за собою двері.

Скоро лишилися у двоє, приїзжий из Фенїчею, взяла вона квапно мосяжну лампу, що стояла з боку на припічку й засвітила її. Огонь догорював вже на огнищу, а три червоні огники

*) Екцелленца = ексцелленция. Простий народ в Італїї звик титулувати так кожного з интелігенції.

**) Мадонна = Мати божа.

лямпі освічували ледви маленьку часть просторої комнати. Подорожний сидів за столом схиливши голову на руки й обтулившия добре мантою, наче б темрява навела на ёго дрімоту, и він забрався б переспати ніч сидячи таки на тому місці. Аж чує — хтось кличе ёго по имени. Підвів голову, дивиться: перед ним горить лампа на столі, а за столом проти ёго стоїть хозяйка, що звала ёго по имени. Погляд її, у котрому велика була сила, зострінувся з ёго поглядом.

„Чи ви ж мене таки не спізнали, Филиппо?“ спитала.

Хвилю пригадував собі Филиппо, дивлячись на її гарне личко, що рум'янілося від світла лампи, а ще більше з тривоги, чи таку відповідь дасть Филиппо на її запитанье, якої бажало її серце. Та й гарне ж було личко й гідне того, щоб ёго собі пригадати. Довгі мягкі рісничі спадаючи то піднимаючися поволі у гору лагодили острый вираз чола та тонкого носа. Губи червоніли, як калина; тільки коли мовчали, то видні були на них ознаки відреченья, терпінья и якогось завзятя, котрому не противився й вираз чорних очей. Подумавши хвилю, сказав таки Филиппо:

„Не знаю вас справді, падроне!“

„Не може бути!“ сказала тоном великої певності Феніче. „Адже ж сім літ мали часу запам'ятати собі мене. Не короткий се час! Можна вже було вбити собі в пам'ять чийсь образ.“

Аж сі чудні слова, здається, відвернули ёго зовсім від тих думок, що роїлися в голові Филиппа. „А вже ж, дівчино, хто б через сім літ не мав иншого діла, як думати про гарне личко дівоче, той певно вбив би ёго собі добре в пам'ять.“

„Так!“ сказала вона задумавшия, „так ви й говорили тоді, що о нічим иншим думати не будете.“

„Сім літ тому? Тоді був я ще пустий хлопець! Не вже ж ти пов'яла віри словам моїм?“

Феніче притакнула поважно аж гричи головою. „И чому ж не дати мені було віри? Взнала бо я сама на собі, що дійсно так було, як ви говорили.“

„Дуже мені тебе жаль, дівчино!“ сказав Филиппо добродушно, що пристало ёму дуже до лица, в котрім пробивалася велика сила волі. „Сім літ тому я й гадав ще, що усі женщины знають, що солодкі слова мужчин — се якби значки до гри, котрі можна иноді вимінати на гроші, коли так наперед виразно умовилося. И що я тоді про вас женщин не думав! Тепер, по правді сказавши, мало коли про вас и думаю. Скільки важнішого має тепер чоловік на голові, дитинко!“

Феніче мовчала, наче б не розуміла, або не до неї все теє було говорено, и якби дожидаючи, аж Филиппо скаже, що би її обходило.

Подумавши трохи, каже Филиппо дальше: „Як би крізь сон нагадую собі, що я був вже у сій часті гір. Може був би я спізнав и село та отсю хату, коли б не мрака. Дійсно так! як раз років сім буде тому, як вислав був мене лікарь у гори. Наче навіжений, спинався я тоді по найстрімших верхах.“

„Знала я, знала, що ви сєго таки не позабули!“ — сказала Феніче, и лице її засяло сердешною радістю. — „И пес мій Фуоко не забув вас, ні давнєї злості на вас з того часу, ані я не забула давнєї своєї любові.“

Сі останні слова сказала Феніче так певно й радісно, що Филиппо зачудуваний поглядав на неї. Він став прикликати в пам'ять все, що сподіялося було в ту пору, про котру говорили. Подумавши трохи, говорив Филиппо дальше: „Аж тепер пригадав я собі, що зострів я раз на самому вершку Апенину дівчину, и що вона завела мене в хату до своїх родителів. Якби не вона, прийшлося би було ночувати на скалах. Тяжко також, що дуже була мені сподобалася тая дівчина.“

„И ще як вам була сподобалася!“ перебила єму Феніче.

„Що ж, коли я не сподобався дівчині. Довго говорив я з нею та від неї не почув більше десяти слів. А як захотів поцілунком розв'язати її мовчаливі уста, то скочила та й вхопила одною й другою рукою по каменюці, и ледви-ледви встиг я втічи неукаменований. Бачу усе те, наче на яві передо мною. Коли ж ти та сама дівчина, то що ж тобі й говорити тепер про свою давню любов?“

„Е, тоді було мені років ще тільки п'ятнадцять, и я була дуже соромлива; вперта я була з роду, а живши все на самоті, не знала я гаразд, як виявити свої думки; ще й боялася батька й матері, котрі — знаєте — жили ще тоді. Батько мій мав великі череди та й держав багато пастухів, а окрім того мав ще й отсю господу; усе те лишилося, як було за єго, тільки що він, — земля нехай буде єму пером, — тепер уже не порядкує тутки та не сварить. Та більше всєго сором мені було матері. Чейже ще не забули: ви сиділи як раз на сєму таки самому місці, що й тепер, та хвалили вино, що мали ми єго з Пистої. Більше я не чула, бо мати подивилася на мене грізно. Ото ж я вийшла на двір та й стала собі під вікно, щоб з відтам на вас ще двитися. Ви тоді були молодші, та не гарніші, як тепер. И

тепер у вас ще ті самі очі, котрими ви чарували, кого схотіли; сей самий низький голос, котрий тоді так лютив мого пса. Бідна звірюка! До того часу любила я ёго одного, а тоді помітив він, що я вас більше полюбила я помітивши се лучше, як ви самі, він з заздрості зненавидів вас так дуже.“

„Дійсно був він наче зійшов з глузду в тую ніч!“ сказав Филиппо. „Ти, Феніче, була мене таки дуже тоді причарувала. Тяжко, що не було мені спокою від того, що ти не вертала до хати, и що я пішов на двір глядіти за тобою. Майнула мені біла хустина, що мала ти на голові; тебе ж и не побачив, так швидко втікла ти до комірчини, що стояла при хліві.“

„Се була моя спальня, Филиппо. Не можна ж було вам до неї увійти.“

„А як мені сёго хотілося, Господи! Довго, довго стояв я під дверьми, пукав до дверей та молив тебе — я ледащо! И здавалося мені, що голова моя таки потріскає, як тебе ще раз не побачу.“

„Голова? Ні! Ви казали тоді, що серце. О, я знаю ще сёгодня кождіське слово, що ви тоді сказали — кождіське!“

„А тоді таки й слухати не хотіла!“

„Мені було, наче б приходилося вмерати. Стоячи в останнім куточку, я думала: коли б то мені стало відваги, щоби підійти тихцем до дверей, приложити губи до шпари, крізь котру ви говорили, та й віддихнути вашим духом.“

„Гей, гей! Чого то не вчинить молодий, нерозважний! Був би я стояв там хто знає доки, може аж була б ти відчинила, якби не надійшла була твоя мати. Тоді то пішов я тяжко лютий та ще цілу ніч снілася ти мені, що й нічи ще сором, як згадаю.“

„А я сиділа в потемках, и сон мене не брався. Аж над ранком здрімалася трохи; як пробудилася, стояло сонце високо на небі, и вас вже не було. Куди ви ділися, ніхто мені не сказав, а питати було ніяково. И важко мені було дивитися на людей, наче б вони вас убили на те тільки, щоби лиш не бачити мені вас більше. Як стояла, так и побігла я в гори. То вилізала на верхи, то сходила на долину; иноді кликала, а иноді и проклинала вас, бо через вас не могла я вже серця мати для ніякої людської тварі. З гір зайшла я аж на доли, а там стало мені лячно, и я вернулася. Два дні не було мене дома. Батько мене побив, а мати не хотіла й говорити до мене; догадалися вони,

чого я блукалася. Один пес, Фуоко, не покидав мене, але й він вив заєдно, коли я вас кликала на відлюдькі.“

Обоє мовчали тепер поглядаючи одно на одного. Згодом обізвався Филиппо: „Чи давно померли твої родителі?“

„Літ тому три. Обоє померли до тижня, дай ім Господи царство небесне! Після їх смерті пішла я до Флоренції.“

„До Флоренції?“

„Так! Ви ж казали, що ви з Флоренції. Знакомі пачкарі нараїли мені жінку кавярника, що має кавярню біля св. Мини-ято.*) У неї прожила я цілий місяць та посилала її що день на місто питати за вами. Вечерами ходила я й сама та гляділа за вами. Аж и довідалися ми, що вас вже давно нема в Флоренції, та куди ви ділися, не знав ніхто гаразд сказати.“

Филиппо встав и почав тяжкою ходою ходити по хаті. Феніче обернулася до ёго и очей не зводила з ёго; тільки в неї не видно було такого непокою, як в ёго. Походивши трохи по хаті, приступив Филиппо до неї, подивився на неї хвилю, а відтак спитав: „И на що ти, небого, сповідаєшся з усёго сёго передо мною?“

„Сім літ часу мала я на те, щоб набрати відваги до сёго. Коли б я була тоді відразу призналася вам, не було б мені наробило стілько лиха се заяче мое серце. А таки я знала, що ви прийдете, Филиппо; тільки не гадала, що прийдеться стілько ждати. Ох тяжко, тяжко було дожидати. Е! з мене бо також дитина! Що мені тепер и згадувати про те, що минулося? Ви тут Филиппо, я з вами и буду вашою на віки!“

„Моя ти люба дитинко!“ почав Филиппо та й не доказав того, що було в ёго на думці. А Феніче, и не зміркувала, що він мовчав, задумавшись тяжко, та й дивився в стіну понад її голову. Вона ж спокійно говорила своє дальше. Плавно, потоком наче плили їй слова, якби вивчилася на изуост. Слухаючи її, ти казав би, що вона тисячі разів собі з'ображувала: ото він прийде, а я ёму скажу теє й теє та ще й теє.

„Багато женихів сватало мене и тутки, и як була у Флоренції. Що ж? Коли ж бо мені хотілося тільки тебе одного. Скоро став хто залицятися та просити мене гарними словами, то зараз и пригадувався мені твій голос, приходили на думку слова, що говорив ти тої ночі, слова солодші над усі слова під місяцем. От від

*) Так зоветься костел у Флоренції над рікою, а від ёго також ціла часть міста.

якогось часу відвезалися ті женихи, хоч не стара я ще та й гожа собі, як и попереду була. Оттак то — наче б усі знали, що ти незабаром прийти маєш.“

Тепер приостановилася трохи Феніче, а дальше й каже:

„И куди ж ти мене тепер возьмеш з собою? Чи хочеш лишитися тут на горах? Ні! Не тобі тутки жити. З того часу, як була я в Флоренції, знаю, що сумно тутки в горах. Спродамо хату та череди; оттоді то й стану багатую. Наввірилося вже мені отсе життя з диким людом. У Флоренції мусіли мене вчити всього, що треба знати міщанці, а так дивувалися, що я все так скоро переймала. Та мені було ніколи, бо всі мої сни говорили мені, що тут на горах нам зострінутися. И ворожки я також питала, та й усе вийшло точнісінько так, як виворожила.“

„А що ж було би, якби в мене була вже жінка?“

Феніче витріщила на ёго очі. „Е, хочеш мене скушувати, Филиппо! Ти ще не жонатий, се мені сказала чарівниця. Тільки одного не знала сказати: де ти живеш?“

„Правду вона сказала, Феніче, що я не жонатий; тільки з відкиля знає вона або й ти, що я захочу коли небудь женитися?“

„Як же се би могло бути, щоб ти не хотів мене?“ сказала Феніче з твердою вірою.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

К о л я д а.

Коляда був давній зімовий празник в честь світлих богів літа й тепла: сонця, грому, блискавки, літнєї хмари й дощу. Народ примітив зімою повертанья сонця з зими на літо й виявив ёго рядом празників. Всі теперішні народні звичаї й обряди на Різдво, на Василя и на Водохрещья то безперечно давні язичеські обряди, тільки прилучені до християнських празників. Певно ті

празники тяглися не один день и звалися загальним збірним словом *Коляда*.

Зимові празники світлих літніх сил були великими святками, як літом Купайло, бо припадали в дуже значний час у природі. На празник Коляди, так само, як и на Купайла діються великі дива на землі. Всі вечори од Різдва до Водохрещья зуться в народі святими. По заході сонця в той час не можна робити діла, гріх прости, гріх виносити смітья з хати. В ночі перед Різвлом говорять воли й навіть знають будуще. Кажуть, що тиєї ночі дерево розвивається и цвіте. Проти Водохрещья вода в річках освящається, и навіть буває час, що вся вода стає вином. Розказують, що один чоловік хотів напиться в той час з річки води, а в річці було вино; він набрав вина, од'їхав трохи и попробував того вина, а з ёго стала знов вода. На Водохрещья кроплять свяченою водою хату, оселю, товар, бджоли, доливають вариво в кадовбах, починають вчити коней неуків. Кажуть, що *вечіря* вода ніколи не псується, а як її держати дуже довго, то вона стає живим сріблом и світиться в ночі, як огонь...

Подивимося на ті обряди, що народ справляє на Різдвяні святки. Перед самим Різвлом буває *багата кутя*, перед Водохрещьям *голодна кутя*. На Меланки, проти Василя, в щедрий вечір печуть млинці й начиняють кишки. На Білорусі друга кутя буває на Меланки, проти Нового-року, але на Чорнорусі, в Виленській губернії, в північних повітах Городнянщини и в західних Минщини друга кутя справляється проти Водохрещья, як и на Україні, так як Чорнорусь звичаями, язиком и народнією літературою ще близча до України, ніж Білорусь. Кутя велике свято в народа, де за столом, як за вечерію любові, хозяйіни сідають вечеряти разом з наймитами и наймичками. В вечері перед Різвлом хозяйін вносить в хату чистого, без бадилья, сіна и поклавши три поклони, мостить ёго на покутьї. В кутки ставлять з пів снопа жита, пшениці и вівса, а на сіні горщок з кутею и другий з озваром. Озвар накривають хлібом, а кутю паляницею або книшем. Малий хлопець, переносючи горшки на покутья, квокче, щоб курчата добре лупилися. Перед образами світять свічку и в хаті курять ладаном. За вечерію хозяйін підкидає ложку куті під стелю, приказуючи: „морозе, морозе! йди до нас вечеряти, та не поморозь жита, пшениці й всякої пашниці.“ По тим зернятам, скільки іх пристане до стелі, вгадують, чи добре будуть роїтися бджоли. Хозяйін витягає стебло сіна и по довжині вгадує, чи добрий буде урожай на хліб чи недобрий. За вечерію не можна пити води, бо

хто напється, тому буде хотітися пити в жнива. Хто за вечерню чхне, той буде щасливий, тому батько дарує гуску або овечку або теля. В Галичині на столі кладуть часник и ручку од плуга, щоб миші не псували хліба на полі. За вечерню поминають померших родичів, згадують живих, котрих нема дома, матері плачуть за дітьми, з котрими не довелося вечеряти на святвечір. На багату кутю посилають *вечерю* з книшів, паляниць и пирогів родичам и доконечне бабі повитусі хозайських дітей. Сіно з покутья дають товарові, мостять з ёго гнізда в обичайках для птиці, соломою з покутья обвязують в саду дерево, щоб добре родило. На св. Василя хлопці з рукавиць посипають всяким зерном по хатах. На вечірне водосвяття и на Ордань старі люде йдуть з трійцями. Після святвечора на голодну кутю стреляють з рушниць або стукають макогоном в ворота, проганяють кутю. Од того стрелявня розбігаються вовки, и перестають бігати тічки вовків.

По всіх різдвяних обрядах ми бачимо, що народ празникує обрядами двом групам світлих літніх сил, огневим и водяним, и празникує перед усёго як народ-хлібороб, благаючи собі од світлих богів доброго врожаю жита, ппениці и всякої пашниці. В усіх колядчаних обрядах ми бачимо два елементи, котрі грають головну роль: хліб и воду. Кутю варять з зерна, хати посипають зерном, на покуты ставлять сніп хліба, вечерю посилають з хліба, на святвечір варять доконечне горох, дерево обвязують соломою, на столі кладуть плуг, колядники в Галичині носять з собою плуг. З сёго всёго ми бачимо, що народ в різдвяних обрядах празникує початок нового року хліборобства, котре грає головну роль в житні українського народа. Щоб забезпечити собі урожай хліба од темних зімових сил, народ сповняє деякі жертвенні обряди *Морозові* и *Дюді*: хозаїн, кидаючи ложку куті під стелю, просить до себе вечеряти Мороза, щоб він не поморозив хліба, а на Біморусі, на Меланки, після вечері зоставляють на столі кілька ложок куті для *Дюдзі* (*Дюді*), бога зіми, діда з білим волоссям и з білою бородою, щоб він не шкодив морозами. Народ злучає вечерю на кутю и жнива, забороняючи пити воду за вечерню, щоб у жнива не так мучила смага в гарячий час. Так як світлі літні сили: сонце, блискавка и грім—мають великий вплив на хліборобство, то народ, в своїх різдвяних обрядах, злучив до купи обряди з мотивом про хліборобство и про літні небесні сили. Після куті стреляють з рушниць або бють макогоном в ворота, щоб прогнати кутю и вовків. Сей обряд служить сим-

волом грому, що проганяє зіму и попередній старий рік, даючи місце новому хліборобному року. Так колядники ходять по хатах з козою; коза тут служить образом сонця. Про ту козу в колядках співають, що вона має „золотенькі копиточка; де вона ходить, там жито родить; де не буває, там вилягає; де коза туп-туп, там жита сім куп; де коза рогом, там жито стогом“*). Коза каже, що вона не боїться стрільців, тільки боїться „Діда, що в ёго борода сіда“. Дід з сідою бородою то дід Дюдя, бог зіми й морозу, ворог сонця й всіх літніх небесних сил. Самі трійці, що з ними стоять при водосвятї на Ордань и на вечірне водосвяття, звуться громницями*).

Різдвяна свячена вода, як ми сказали, має велику роль: нею кроплять усе хозяйство. Найбільше народ поважає *вечірню воду*, що святять перед Водохрещям у вечері в криницях, може тим, що той звичай нагадує весняний звичай святити криниці на преполовенья, и що криниці мають велику вагу в народі, як мієнчий символ небесних криниць-хмар. Її пють потрошку на тцо-серце, мажуть слабим очі, груди, лоб. Така повага до свяченої різдвяної води и мієи про чудовну її силу показують, що народ на різдвяні святки празникує другій групі небесних літніх сил, хмарам и літньому дощу, що грають велику роль в хліборобстві.

*) Труды Чубинскаго — III. 265, 266, 277.

***) Потебня, о миєнчюмъ значєніи обрядовъ — 6.

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЕПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ, М. КОСТОМАРОВА.

(Передожив Ол. Барвіньскій.)

Другий відділ: Литовський и козацький перийод.

VIII.

Князь Константин Константинович Острогський.

(Дальше.)

Підчас побуту свого в полудневій Русі, патріярх Єрємія відсудив Київського митрополита Онисифора Дівочку, неначе б для

того, що він перше був двоєженець, а замість ёго посвятив Михайла Рогозу, котрого вже, як видно, настроїли єзуїти. Патріарх не пізнався на тім чоловіці. Та ще більш помилився він в сім, що, не давши повної власті митрополиту, назначив своїм ексархом (намістником) Луцького єпископа Кирила Терлецького, чоловіка поганих обичаїв, котрого винили о вельми гидкі вчинки, як н. пр. грабувань, насилувань и убийства.

Руське духовенство було дуже недовольне патріархом за те, що він дав брацтвам таку власть и поставив духовних під догляд світських; крім того, на ёго жалувалися й за різні драчки з руського духовенства; підлягаючи Турецькій власті, патріархи и в загалі грецькі єпископи були в такім положенью, що потребували милостині, котру збирали в православних землях. „Ми в них такі вівці, — говорили руські духовні, — котрих вони тільки доять и стригуть, а не кормлять.“

На другий рік по від'їзді Єремії, митрополит зібрав в Бересті синод з православних архиєреїв. Всі стали жалуватися, що важка їх залежність від патріарха, и парікали на брацтва, а найбільш на Львівське, котре після грамоти патріарха Єремії 1593 р. було під безпосереднёю зверхністю патріарха. „Як — говорили архиєреї — яким-небудь сходином пекарів, купців, сідлярів, кушнірів, неуків, що нічого не розуміють з богословських діл — дають право переглядати суд церквою установлених властей и укладати присуд про діла церкви Божої!“ Всі дійшли до того, що дучче всёго підчинитися, замість Царьгородського патріарха, Римському папі.

В р. 1593, замість помершого Володимирського єпископа, встановлено Адама Потія, що був до того часу світським паном и носив титул Берестьського каштеляпа. Він вже перейшов з православья на католицтво, потім удано вернув до православья з наміром посвятитися справі унії. Він був чоловік бездоганных обичаїв, здавався богобоязним и сам завів брацтво в Берестю. Острогський шанував ёго, крім того ж Потій був свояком Острогського. Король дав ёму місце єпископа именно з того взгляду, що Потій може власкавити могучого руського вельможу.

Потій став з Острогським переписуватись и, не починаючи сам річі про унію, попровадив справу так, що князь Константин Острогський перший заговорив про неї. Розбираючи всякі способи до поправленья церковного порядку, Острогський опинився на злученью східної церкви з західною. Та Острогський бажав зовсім не такої унії, про яку думала римська пропаганда. Острогський

признавав православну церкву вселенською, а не національною; Острогський вважав правильним злучення церков тільки в такому злучаю, коли и в інших православних сторонах приступлять до того, и тому раяв Володимирському єпископові удатись до Москви, а Львівського післати до Волохів для наради над питанням про злучення церков. Острогський уважав яко ціль предложеного злучення — основанье шкіл, образованье проповідників и в загалі розширенье релігійної просвіти. Острогський не міг втаїти перед Потієм свого давнього нахилу до протестантизму; Острогський замічав між іншими, що треба багато змінити в церковних обрядах, тайнах, в церковній управі, відділити, як він виражався, людські видумки. Потій відповів на те Острогському: „Східна церква виповняє свої тайни й обряди правильно; нема там що посужати, ні гудити; в Москву ж я не поїду: з таким порученням там підкнут попадеш. Лучче ви, яко перший чоловік нашої віри, звернітьсся до свого короля.“

Не вспівши склонити Острогського, владика кілька разів з'їздились на раду, и в 1595 р. зложили представлення до папи про унію та й вибрали в сій справі послами в Рим Потія и Луцького єпископа Кирила Терлецького. Потій оповістив об сім Острогського и наминав, що Острогський сам перший підняв річ про унію.

Острогський розсердився, писав до Потія, що Володимирський єпископ зрадник и негідний свого стану, а 24. Червця написав и розіслав (мабуть печатне) послание до всіх православних обивателів Польщі й Литви, вихваляв грецьку віру, яко єдину в світі правдиву, оповіщав, що найголовніші начальники правдивої віри нашої, мнімі пастирі: митрополит и єпископи, сталися вовками, відступили від східної церкви, „притулились до західних“ и задумали відорвати од віри всіх благочестивих „тутешній області“ и занепастити. „Багато — виражався Острогський — з обивателів тутешнього краю держави єго милості мого короля, послушних святій східній церкві, вважають мене начальним чоловіком в православию, хоч я сам уважаю себе не більшим, як рівним иншим що до правдивості; з тої причини боюсь, щоб я не став виноватим перед Богом и вами; тому звіщаю вас об сім, об чім за певне дізнався я, бажаючи разом з вами одностайно стати против супостатів, щоби з Божої помочі и при вашим старанью ті, що приготували на нас сіті, самі в ті сіті попалися. Що може бути соромнійше и безправнійше, коли ність або сім злодіїв одпали від своїх пастирів, котрі їх настановили, вважають нас безсловесним това-

ром, важаться самовольно відривати нас від правди й вводити нас в загибель з собою?"

Острогський просив короля скликати збор, на котрім були б присутні не тільки духовні, але й світські. Король, дбалий про успіх унії, писав до Острогського письмо, вговорював и скляняв ёго пристати до унії и більш всёго вказував на те, що грецька церква есть під властью такогo патрiарха, котрий сдержує свій уряд по волі невірних мугаметан. Згідно з пануючим римсько-католицьким поглядом, що діла духовні мають бути принадлежностью самих духовних, Зигисмунд не хотів допустити з'їзду світських осіб в справах віри, чого не тільки хотів Острогський, але й самі єпископи, підшиваючись під Острогського, заявляли просьбу королеві об тім самим. Король писав: „Такий з'їзд тільки буде спиняти діло; дбати про наше спасенє есть повинностью наших пастирів, а ми повинні, не допитуючись, поступати так, як вони кажуть, тому що Дух Господній дав нам їх провідниками в живі.“ Однак таке вговорюванє тільки роздражнєло Острогського, бо все те ображало, між иншими, ёго панську самолюбність, що впоювала ёму змаганє бути першим між своїми одновірцями.

Добиваючись від короля дозволу на з'їзд або збор світських людей в справах віри, Острогський одним из своїх двораків вислав у Торунь до протестантського збору завізванє до спільного виступленя против папизму. Православний князь писав такими словами: „Всі, що признають Отця й Сина й св. Духа, люде одной віри; як би в людей було більш терпимості між собою, як би люде з шановою гледіли, як їх брати славлять Бога кождий після свого сумління, то менше було би сект и наук в світі. Ми повинні злучитися з усіми, хто тільки віддаляється від латинської віри й сирняє нашій долі: всі християнські исповіданья повинні боронитися против „папезників“. Ёго королівська милость не схоче допустити нападу на нас, тому що в нас самих може явитися дваццять а бодай пятаццять тисячей оружных людей, а панове папезники можуть взяти верх над нами хіба числом тих кухарок, котрих ксєндзи держать у себе замість жінок.“

Король дізнався об тім посланью и казав написати Острогському догану за неуважні вирази про віру, котру визнає король, а особливо за те, що натякнув про кухарок.

Грізби, що можуть явитися тисячи оружных людей, мали важне значенє. В Польщі панував дух самоволі. Права дійствовали слабо, и замість шукати в них захисту, люде, що почували в собі силу, самі розправлялися з своїми суперниками. Знатні пани дер-

жали в себе оружні ватаги шляхти ; наїзди на добра й двори були звичайним ділом. Пани самовольно навіть мішалися в справи сусідніх держав. Удальці всіякого рода складали ватаги, так звані „своєвольні купи“, и діяли всякі нечемності. В полудневій Русі рік від року змагалось козацтво, а особливо розвилось після удачних походів на Крим и на Молдавию. Воно засиялось руськими людьми з дібр наслідніх панських и коронних (що надавано панам яко староства), и через такий наплив утікачів, що йшли в козаки проти волі панів, набирало неприязного настрою для панів и шляхти в загалі. Крім козаків, признаних в тім стані, котрі стояли під начальством старшого або гетьмана, творилися ватаги з простого народу, що звалися козаками, під начальством осібних проводирів ; такі ватаги, при нагоді, легко лучилися з справдешніми козаками и готові були одностайно з ними виступати з шкодою панів. В 1593 р. козацький гетьман Криштоф (Христофор) Косинський підняв бунт. Козаки нападали на панські двори, бурили їх, нищили шляхоцькі документи. Косинський заволодів українськими городами й самим Київом, про недбалість Острогського, що був Київським воеводою : ёму, як ми сказали, давно вже, та безуспішно, дорікали королі тим, що Київський замок зістає в занедбанью. Косинський напав на добра Острогського и домагався від шляхти й від народу присяги для себе : у Косинського явно пробивався замір відорвати Русь від Польщи, збурити в ній аристократичний лад и завести козацький устрій, при котрім не було б різниці станів, всі були б рівні й орудували б з однаковим правом землею. Небезпечність загрожувала Польщі політичним и соціяльним переворотом. Король взивав шляхту полуднево-руських воеводств Брацлавського, Київського и Волинського, щоби всі шляхтичі зброїлись проти ворога, що жадає для себе присяги и під ноги топче права королівські й державні. Острогський зібрав усю шляхту, що була в ёго просторих маєтках и піддав її верховодству сина свого Януша та й виправив на повстанців. Косинському не повелось, він обіцяв зречися верховодства над козаками, а визволившись з біди, знов думав про повстанье, але ёго вбито під Черкасами. По нім гетьманом вибрано Григорія Лободу. Тоді крім козаків, що були під верховодством гетьмана Лободи, явилось друге козацьке військо, самовольне, під верховодством Северина Наливайка, котрого брат Демян був священником в Острозі. Наливайко палав запеклою ненавистю до панства тому, що пан Калиновський в місточку Гусятині відобрав у Наливайкового батька хутір и самого хозяїна так побив, що сей умер від

ударів. Наливайко задумав дальше вести діло Косинського в тім часі, коли єпископи збералися підчинити руську церкву папі, и коли Острогський в своїм посланью вговорював усіх православних обивателів польского королівства виступити против хитрощам єпископів. Наливайко почав од Волині, и єго повстанье на сей раз набрало трохи релігійної ціхи. Він нападав на маєтки єпископів и світських, прихильних униі, заняв Луцьк, де злість козаків звернулася на сторонників и слуг єпископа Терлецького, звернувся на Білу Русь, добув Слуцьк, де приспорив собі збруї, заняв Могилів, що тоді самі мешканці спалили, захопив у Пинську церковні дорогоцінності Терлецького и дістав важні пергаментові документи з підписами духовних и світських осіб, що годилися на унию; Наливайко зрабував добра брата єпископа Терлецького, щоб відомстити на нім поїздку єпископа в Рим. Деякі православні пани давали волю Наливайкові з ненависті до повстаючої униі. Падало підозрінье на самого князя Острогського, бо в єго добрах жив брат Наливайка, и у того брата, священника Демяна, показувалися коні, приналежні панові Семашкові, котрого зрабував Наливайко. Сам Острогський в письмах до свого зятя Радивиля писав: „Говорять, наче б я Наливайка вислав... Вже коли кому, то мені більш усєго допекли сі розбишаки. Поручаю себе Господу Богу! Надіюся, що він, спасаючи невинних, и мене не забуде.“ Нема підстави припускати, щоб справді Острогський підмагав се повстанье, тим більше, що, перед самим появленьем Наливайка в Волинській землі, Острогський перестерігав панів перед самовольцями, жалувався, що вони нищать єго маєтки, давав ради Речі-посполитій ужити скоро енергичних способів и гасити пожар перше, ніж він вспів розширитися.

В зимі 1595—1596 р. Наливайко злучився з козацьким гетьманом Лободою, и повстанье стало приберати грізний розмір. Король вислав против козаків гетьмана Жолківського. Війна з ними завзято точилася до кінця Мая 1596 р.; козаки, притиснені польськими військами, перейшли на лівий берег Дніпра, и їх осаджено близько Лубен: між ними повстав розлад; Наливайко зложив з гетьманства Лободу, вбив єго, сам став гетьманом, але й єго своєю чергою скинули й видали Полякам, котрі покарали єго смертю в Варшаві.

Коли таким способом Поляки заходились притлумити повстанье Русинів, що приберало по часті ціху борби против униі, в Римі послів руського духовенства, єпископів Володимирського и Луцького, принято з приналежною честью; вони сподобились поцілувати

папську ногу й 2-го Грудня 1595 р., від имени руського духовенства, прочитали исповідь віри після римсько-католицької науки. В початку 1596 р. вони повернули на родину. Тут дожидала їх перешкода зо сторони брацтв и Острогського. В Виленськiм брацтві напечатана була „Книга Кирилла об̄ Антихриств̄“, котру написав Степан Зизаний. Книжка була вимірена против папізму; в ній доказувалося ні більше, ні менше, як се, що папа єсть сей антихрист, про котрого збереглося віщуванье, а часи унії — се часи антихристового царства. Духовенство и світські люде письменні читали жадібно сю книгу. Король, почувши про її успіх, вельми розгнівався, наказав книжку, казав спіймати й замкнути в тюрму її автора и ёго двох товаришів. Львівське брацтво з своєї сторони виступаючи против п̄чинам унії, так настрашило єпископа, що Гедеон рішився відступити від унії и подав у суд протестацію, впевняючи, що хоч підписував разом з иншими архиереями згоду на унію, то не знав сам, як річ маєтьсѧ, бо підписував білий папір, а на сім папері вже по ёго підписі написано те, чоґо він и не хотів.

Острогський звістив східних патріархів; на просьбу ёго назначено протосинкелів (намістників): від Царьгородського патріарха — Никифора, від Олександрійського — Кирила. Король оповістив, щоби руські єпископи зібралися на собор у Бересті на 6. Жовтня 1596 р. для наконецного утвержденья унії.

На той час, що король визначив, приготував и Острогський свій собор також в Бересті.*) Собор сей складався з двох патріарших протосинкелів, двох східних архимандритів, двох руських єпископів, Гедеона Львівського й Михайла Копистицького з Перемишля, сербського митрополита Луки, кількох руських архимандритів, протопопів и двохсот осіб шляхоцького стану, котрих завізвав з собою Острогський.

Протосинкел Никифор був головою сёґо православного собору. Відповідно давнім обичаям церковного суду, він післав до Київського митрополита тричі завізванье на собор, щоб оправдався; однакже митрополит не явився и оповістив, що він з єпископами підчинився західній церкві; тоді православний собор позбавив уряду митрополита и єпископів: Володимирського, Луцького, Полоцького (Германа), Холмського (Дениса) и Пинського (Йону.)

*) Берестський собор подрібно описаний в книжці „Еклезис“, котру видали православні в польскім язичі в 1597 р.

З своєї сторони ті духовні, що прийняли унію, відплатили тим же самим тим духовним, котрі не прийняли унії: вони зложили з уряду єпископів Львівського и Перемиського, архимандрита печерського Никифора Тура и всіх руських духовних, що були на православнім соборі. Присуд кожному з них післали в такій формі: „Хто тебе, від нас проклятого, буде вважати в прежнім сані, той сам проклятий буде від Отця и Сина и Святого Духа!“

Обі сторони удалися до короля. Православні покликувалися на истнуючі постанови, просили не вважати зложених духовних в їх прежнім уряді, відняти в них церковні добра и віддати тим особам, котрі замість них будуть вибрані. Король взяв сторону уніятів и казав арештувати Никифора, на котрого особливо лютилися ті, що прийняли унію. Острогський взяв ёго на поруку. Справу ёго відложили до 1597 р.

В сім році, на бажанье короля, Острогський сам привіз Никифора и віддав ёго судові сенату. Никифора старались обвинити и о звудунство з сторони Турків и о чародійство и лихі обичаї. Сам гетьман Замоїський оскаржував ёго. Та годі було оскаржити Никифора, а ще Поляки й права не мали судити ёго, яко чужоземця. Тоді Константин Острогський промовив різко до короля: „Ваша милость — сказав він — нарушаєте права наші, топчете ногами волю нашу, насилуете сумління. Яко сенатор не тільки сам дізнаю зневаги, але бачу, що все те веде до погибелі королівства польского; після того нічі права, нічия воля не обмежені: незадовго наступить розлад; може бути, тоді додумаються до чого иншого! Предки наші, присягаючи на вірність своєму володареві, и від ёго також приймали присягу, що пильнуватиме справедливості, милості й охорони. Між ними була обопільна присяга. Схаменіться, ваша милость! я вже у високих літах и надіюся скоро покинути сей світ, а ви зневажаєте мене, відбираєте те, що для мене дорожше всёго — православну віру! Схаменіться, ваша милость! Поручаю вам сёго духовного сановника; Бог пошукувати буде на вас кров ёго, а мені дай Боже не видіти більш такого нарушенья прав, напротив нехай Бог позволить мені на старості літ почути про добре здоровья ёго и про луччу охорону вашої держави й наших прав!“

Скінчивши сю річ, Острогський вийшов из сенату. Король післав зятя Острогського, Криштофа Радивиля, щоб завернув зворушеного старця. „Король — сказав Радивил — жалкує над вашою прикросстю; Никифор буде вольний.“ Розсерджений Острогський не хотів вернутись и сказав: „Нехай же собі и Никифора

з'ість." Князь пішов, лишивши бідного протосинкела Никифора на волю короля. Никифора заслали в Мариенбург, де він и вмер у в'язниці.
(Дальше буде.)

Литературні звістки.

— **Повѣстки для дѣтей** — написавъ Омельянъ изъ Григорово — у Львовѣ 1876 — коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“ — въ друкарнѣ Товариства „Имени Шевченка“ — книжочка 38-а — цѣна 15 кр. — Сторон 84, в 16-ку, з однимъ образкомъ.

— **Що то таке провизорія, и якъ веде ся єѢ?** — написавъ Адольфъ Гладыловичъ — Львовѣ, 1876 — коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“ — з друкарнѣ Товариства „Имени Шевченка“ — книжочка 39-а (рускій правотаръ народный) — цѣна 8 кр. — Сторон 41, в 16-ку.

— **Піянство нещастє и погибель народа** — пдсла К. Горальчика уложивъ Александеръ Инполитъ Стефановичъ, рускій катехитъ при учительскихъ семинаріяхъ у Львовѣ, членъ-кореспондентъ императорского географичного товариства въ Києвѣ и проч. — у Львовѣ, 1876 — з друкарнѣ Товариства „Имени Шевченка“ — за підмогою Товариства „Просвѣта“ — цѣна 10 кр. — Сторон 48, в малу 8-ку, в образкомъ на окладці.

— **Що нас коштує пропинація?** — кілька цифер до виясненя народної нужди в Галичині — написавъ Василь Н. — Сторон 26, в велику 8-ку — цѣна 10 кр. Єсть се передрукъ з *Правди*, Ч. 1—3.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Руська народність в школахъ галицькихъ.

Статистична розвідка.

Передне слово.

Ц. к. Рада школьна краєва через вісім літ своєї господарки не перестала бути вірною своїй двоїстій натурі: інституції ніби автономичної, ніби бюрократичної. Хто на примір не побачить в таких фактах, як: запропащуванє поданих до високої апробації манускриптів для руських книжокъ школьних, або именованьє й висиланьє учителя на службу без заасигнованья для єго місячної плати, або виставленьє декрету на учителя для чоловіка перед рокомъ помершого—автономичної *ponchalance*, до котрої не призналася би ніяка давня бюрократія? За

те окритість, заховуваньє свого діланья від очей ширшої публіки — се очевидно не автономична, а така власність, котру наша школьна управа переймила від давнїї австрійської бюрокрації. Кажу — від давнїї, не від теперїшнїї. Австрійські бо министерства гандлю, рільництва, просвіти и скарбу подають тепер всілякі звістки газетам, видають днівники, оголошують річні справозданья свого діланья. Щорічне виданье „Jahresbericht des Ministeriums für Cultus und Unterricht“ можна не тільки в такій популярній и всьому світові звісній конторі набути, як „надворна друкарня“ в Відні, але й в кожній, найлихшій книгарні галицькій. И наша галицька Рада школьна має своїм „регулативом“ наказане, видавати справозданье о стані публичного вихованья в краю. *) „Insbesondere gehören in den Wirkungskreis des Landesschulraths“ (каже регулатив в артикулі III, в котрім вичислює задачи й обовязки Ради школьної, під ал. 7) die Veröffentlichung des Jahresberichtes in Angelegenheiten der öffentlichen Erziehung im Lande. Значить, справозданье мусить бути оголошене — отже не тільки написане, але й видруковане; и не тільки видруковане, але й подане до відомості як найширшої публіки, очевидно не старовічною методою, при голосі бубнів, але що найменче через розпродаж в книгарнях, як се робить министерство з своїм Jahresbericht-ом. Законодатель вважав се оголошенье щорічного справозданья за річ дуже важну, коли се наказав в самім „регулативі“, на котрім оснований жизнь и організація Ради школьної, и поставив яко одну з головних її задач, рівно важних, як и „административну и наукову управу школами“ (той сам артикул, ал. 1), „приготовлюваньє планів науки, затверджуваньє учебників“ (той сам артикул, ал. 4. 5.) и т. д. Під тим же самим артикулом есть теж яко задача — право й обовязок — Ради школьної приписане „именованьє директорів и учителів для середніх шкіл“ (ал. 3.); а коли торік се право Раді школьної відоймлено цісарським рескриптом, то піднявся великий крик власне з родинного кружка Раді школьної. Коли ж право именованья директорів и учителів уважається таким важним, то право й обовязок оголошуванья справозданья о стані шкіл в такій спосіб, як розуміє регулатив, не має значити нічого? Чому? Чи воно не приносить таких користей ані для краю, ані — для членів Раді школьної? Того не думаємо; по мойї думці, як певно и по думці законодателя, щорічне оголошуванье справозданья о стані шкіл и школьної науки есть неменче розумним и практичним средством до розширення охоти до науки, до збудження симпатії в поспільності для розвою шкільництва, як приміром добрий план науки школьної або заведенье добрих учебників. Воно подає землянам відомость о поступі просвіти в краю, о тім, як правительство дбає о науку їх дітей, яку користь відносять їх діти и вони самі зі шкіл, на котрі вони преці ж видають мільйонові суми; воно ставить школи під опіку всіх жителів краю и збуджує в них через се интерес для дальшого розвою шкіль-

*) Organisations-Regulativ, betreffend die Einsetzung eines Landesschulrathes im Königreiche Galizien und Lodomerien sammt dem Grossherzogthum Krakau. Kundmachung der k. k. Statthaltereı vom 6. Juli 1867, Zl. 5306. Land. Ges. Bl. St. IV ex 1867.

пництва, для жертв моральних и матеріяльних на школьні цілі. Особливо ж для нашого краю, з двома народностями, де недовірчивість цілої одної народності до верхньої управи школьної встигла вже через тих кілька років господарки Ради школьної видати запевно для неї непожадані овочи в факті, сконстатованім в соїм послем Антоневичем: що число учеників шкіл середніх руської народності що рік прогрессивно зменшається, — в таким краю и в таких обставинах як найбільше розширення вістей о стані шкіл и статистичних дат повинно би бути найголовнішою журою Ради школьної, в її власнім інтересі. И Рада школьна справді по часті виповняє припис арт. III. al. 7 регулятиву, — але як? Sprawozdania друкуються — правда не правильно, бо намість що року, подавані бувають дати про народні школи иноді що два роки, а про середні иноді загалом аж за чотири роки, але все таки друкуються. Тільки ж хто, окрім самих пп. райців школьних, їх читає? хто їх бачить на очі? а навіть — хто знає о їх иснуванню? Обійдіть всі книгарні ві Львові й Кракові та й в цілій Галичині — чи найдете хочби одно таке „Sprawozdanie ces. król. Rady szkolnej“? чи, противно, не заручить вам кождий книгарь, з повагою чоловіка, котрий, розуміється, знає о кождім друкованім свистку в Галичині — що жадної подібної публікації нема на світі? Що ж тепер говорити о публіцистах, котрим обовязок наказує бодай снімнути о таким виданню, а що о ширшій публіці, для котрої преці ж не тільки „справоздань“ після закону має „оголошуватись“, але для котрої ціла Рада школьна иснує? Автору сеї статі можете се повірити, бо й він сам, власне задля статі, три Віденські урядові публікації, котрі тої самої матерії дотикаються, набув без клопоту в першій ліпшій Львівській книгарні, але за справозданьями галицької Ради школьної шукав, як за цвітом папороті, доки, однак з великим трудом, а навіть з ужитєм різних воєнних хитростей, не відшукав отсе:

1) Sprawozdanie s. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania w kraju 1868 i 1869. Lwów, 1871. (стор. 26, з таблицею статистичною и мапою). Титул сеї книжчини обіцює, по національному звичаю, більше, ніж книжка дає, бо вона дає тільки дати за р. 1869. Сього білого крука віднайшов я в таким велим приступнім и світові звіснім місці, як администрація урядової часописі Gazeta Lwowska, в котрій ніхто не сподівається найти продажі книжок.

2) Sprawozdanie и проч., як висше, в roku szkolnym 1873/4 (часть перша) и Sprawozdanie s. k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich w latach szkolnych 1872 do 1874 (часть друга) — без місяця й року виданья; стор. 20 + V таблиць и стор. 41. Сю „публікацію“ дістав я *precario modo* з архиву одної провінційональної Ради школьної (окружної), до котрого архиву (vulgo регистратури дотичного ц. к. староства) присігну нечленам нема.

3) Дальше відшукав я, вже не видруковане в окремії книжці, але задля автономичної розмаїтості, в фельетоні Gazety Lwowskiej (рочник 1873, ЧЧ. 272 до 302), в котрім поміщаються иноді такі любезності, як статі в *Правді* з м. р. стор. 775 снімнені — Sprawozdanie o stanie wychowania publicznego w latach szkolnych 1870 i 1871. Тут подано знов, незгідно з титулом, статистичні дати тільки за один рік 1871.

4) Тамже найшов я *Sprawozdanie Rady szkolnej o stanie szkół średnich za czas od r. 1868 do końca r. 1871.*

5) Наконець замістила *Gazeta Lwowska* в сѣморічних своїх ЧЧ-х 45 до 48 ряд статей під написом: „*Stan szkół ludowych w roku szkolnym 1874/75*“ без спеціальних таблиць статистичних, о котрих статях однак незвісно, чи мають вони вступати приписане річне справозданьє, и чи вони є безпосереднєю, офіційною еманациєю Ради школьної, чи тільки півурядовим витягом з захованої перед очима *miserae plebis* ширшої „публікації“ урядової. В прочім бути може, що стаття написана самою редакцією, на підставі урядового видання, котре вона, яко редакция, дістала від Ради школьної, як се діється з подібними виданнями в усіх тих краях, де просвіту й школи вважає власть школьна разом з поспільністю за спільний інтерес; в тім случаю насувається питаньє: чому руські редакції не доступують тої самої ласки? на се питаньє насувається зараз и відповідь зовсім логична: бо очевидно (як се показується з самого факту, в прирівнанью з другим фактом, що ті „справозданья“ видаються тільки в польськім язичі) публікації ті призначені виключно тільки для польської публіки; руська половина Галичини не має відповідного своєму числу заступництва в Радах школьних, — то що ж її мають обходити школи, хочби було їх и більше руських, як польських?

На підставі тих то публікацій я зложив дати, в моїх статях приведені. Коли ще може одного якого справозданья з якого року мені не достає, то не наша вина; се вже належить до „причин від редакції незалежних“, а залежних від видавців „справоздань“.

Спімну ще тільки, що три публікації Віденські (урядові): 6) *Statistisches Jahrbuch für das J. 1873. Wien, 1875. Heft V. (Lehranstalten)* — 7) *Jahresbericht des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht* — и наконєць 8) *Statistische Monatsschrift, 1875. Heft III.* (статья Дра Фікера: *Die österreichischen Mittelschulen in dem Vierteljahrhundert 1850—1874*), котрі я маю теж під рукою, задля порівнанья загальних дат для цілої монархії, правда, и интересні, але на близькі галицькі відношення кидають не багато світла, бо не залускаються в подрібніші дати.

Мало доступні книги, так само як заказані, збуджують тим сильнішу цікавість. Так и видання Ради школьної заманили автора сеї статії до пильнішого розгляду и до испитанья цифер: чого ті цифри, на котрих нині світ стоїть, без котрих нині не обійдеться ніяка, совісна чи безсовісна, розумна чи безголова администрация, котрі терпеливістю переходять навіть папір, бо дають ужитися до всіляких доказів, позваляють себе групувати, натягати, перекручувати и фалшувати, котрим задля того дівоча стидливість зовсім не до лица — чого, кажу, ті цифри у нас, в Галичині, такі несміливі, такі неприступні, такі соромливі? Чому? Нехай же вони тепер самі за себе говорять. Возраст иміють.

I. ЦИФРИ ГОВОРЯТЬ.

Після висше приведених справоздань було в цілій Галичині народних шкіл, розділивши їх по мові викладовій, з викладом:

	р. 1869 ¹⁾	р. 1871 ²⁾	р. 1874 ³⁾	р. 1875 ⁴⁾
I. руським,	1293	572	1537	1340
II. польско-руським	67	787	—	260
III. польським	1055	902	1117	1093
IV. німецьким	61	61	110	101
V. русько-нім.	—	—	—	3
VI. польско-нім.	—	—	—	6

Як бачимо, цифри мають незвичайну мову. Вони, ставши так рядом одна коло другої, перестали бути цифрами, ожили, сталися мов особами, з котрих кожда говорить своїм язиком, дійствує, неначе в якій драмі, чи може лучше тут сказати — в комедії. Але то суть цифри офіціальні! — читателі нехай мені повірять на слово, — живцем взяті з урядових справоздань ц. к. Ради школьної! Неоднн з поважних читателів з прикрасою замітить тон у моїй розправі дуже неповажний, який не годиться зовсім до наукової студії и до такого серйозного предмету. Але приведіть сюди найученішого статистика з цивилізованих країв, и дайте ёму зараз на початку зажити сі цифри, — чи він не прийде від них до розпуки або до божевільства? А з другої сторони, покажіть їх найрозумнійшому чоловікові, маючому повагу в ділі народнєго школьництва, — чи він, коли порівнає подані цифри з такого короткого періоду, а ви ёму заручите, що цифри ті не омильні, бо урядові, не зробить того самого, що статистик, хоч зза инчої причини? Я свідчуся святою правдою, що сідаючи до нинішнєї праці, я мав об'єктивну студию на думці и не думав писати памфлету. Але якже ж тут поп *scribere satyram*? Властиво, уложивши висше подану таблицю, треба би кинути пером об землю, закінчити на ній цілу роботу, и ще тільки хйба заснівати над моральним мерцем (звісно, котрим) *de profundis*, а на ёго гробі положити сю табличку намість „перукотворного“ памятника. Але нам треба доконче розвідати правду або, по крайній мірі, випровадити з тих цифер який небудь, хочби тільки негативний, але певний вислідок. Попробуймо бути знов об'єктивними. Ми мусимо такими бути, иноді навіть більше, ніж сєго вимагає серйозність предмету; и приміром, деяких річей не можемо навіть назвати їх властивим именем, щоби звісному св. патроніві шп. Поляновського, Скржинського *e dei tutti quanti* не дати спосібності „*Amts zu handeln*“ и таким чином не причинитися до того, щоби усі ті цифри, котрі ми з трудом видобули з-під пилу урядових актів, не вернулись инчою дорогою знов до тих актів, не оглянувши світа божого.

Идім методою историчною. Рік 1869, з котрого ми маємо перші урядові дати о школах народніх, має для нашої розвідки велику вагу. Господарка польско-автономична в школах ще не розпочалася на добре; краєва Рада школьна тільки що дня 24. Січня 1868 р. ввійшла в житє;

¹⁾ Sprawozdanie висше під 1) зацитоване.

²⁾ Sprawozdanie під 2)

³⁾ Sprawozdanie під 3)

⁴⁾ Стаття *Stan szkół* etc. висше під 5) приведена.

окружних Рад школьних, ані теперішніх инспекторів в р. 1869 ще не було. На їх місці *de jure* управляли школами народними консисторії руська и латинська, за допомогою духовних инспекторів; а тільки в одній дієцезії руській, Львівській, *de facto* правила вже „автономія“, бо руська консисторія Львівська наказала своїм инспекторам застановити свої діланья и тим присилувала Раду школьну установити для дотичних шкіл провизоричні надзори повітові, зложені зі старости або ёго заступника, делегата Виділу повітового и учителя, котрого оба перші мали вибрати з-поміж учителів свого повіту. Правда, що не один панський писарь „провентовий“ або инвалид „народовий“ дістався з тої okazji на несподівану синекуру, що й мусіло відбитися на дотичних школах під взглядом научним и язиковим, але так як стан сей був тимчасовий и розтягався тільки на значно меншу часть краю, то й зміни не могли ще бути значні. Можемо задля того — поминувши деякі недокладності в цифрах, до котрих Рада школьна сама признається, дати подані за р. 1869 в повисшій таблиці, приймати в загалі яко той стан, в котрім Рада школьна обіймила народні школи від руських и латинських консисторій. Всіх шкіл народніх було після того в Галичині: 2476; з того найбільший процент: 52.22% з язиком викладовим виключно руським; значно менший: 42.6% з язиком викладовим польським; микроскопично малий: 2.7% з язиком викладовим „польським з помічю руського.“ Замітний факт, що, помімо рівного більше-менче числа населенья руського и польского в Галичині, число руських шкіл значно переважає (о 248 шкіл, значить о 10.16%) — вияснюється дуже природно; однак не тим, що би, борони Боже, колонизаторських намагань не було и перед народженьем Ради школьної. Колонизація з помічю шкіл йшла своїм ходом и перед р. 1868, але вона ограничалася тут переважно тільки на (*sit venia verbo*) „дегальну“ свою територію, т. е. на школи підлягаючі (говоримо о руській часті Галичини) латинським консисторіям; вона осмілювалася тоді виступати тільки під крилами релігійної пропаганди; її жертвою падали ще тільки ті руські діти, котрі мали щастє охреститися в польськїм костелі, а котрих засудила на безпощадну колонизацію ще в 1848 р. „Головна Рада руська“, виповівши и перепровадивши консеквентно от-яку засаду. Русиниом може бути тільки чоловік, котрого руський священник поливав свяченою водою и помазував миром, и в котрого имени куми по руськи від сатани „отрицался“; коли ж ёго лиця дотикнулися два пальці латинського єпископа, то він мусить бути Поляком, чи хоче, чи не хоче, хочби и слова не розумів по польски. Що й на тій „дегальній“ території колонизація не йшла споро або не цілком ще лишена була совісті, ми бачимо з того, що в певній, хоч не значній, часті таких шкіл (побіч шкіл з виключно польським язиком) уживано до язика польского ще „помочі руського викладового язика.“*) Перевага шкіл ви-

*) В Бобрецькїм повіті 15, Мостиськїм 6, Підгаєцькїм 7, Жовківськїм 13, Скалатськїм 5, Товмацькїм и Равськїм по 4, Горлицькїм (західн. Гал.), Городецькїм и Староміськїм по 3, Березівськїм и Грибівськїм (оба в західн. Гал.) по одній такій школі — разом 67.

ключно руських понад польськими виясняється чим инчим, а именно по перше більшою густотою населення в західній польській часті Галичини: громади польські в західних повітах Галичини, именно там, де школьна просвіта стоїть найвище (повіти Краків, Бяла, Тарнів, Бохня, Вадовиці), будучи дуже близько до себе положені, можуть дучитися на удержуванє одной сільної школи, тоді як при великій відлоглості сіл в східній Галичині, и при їх розсілості по великих обшарах, не тільки не може кілька громад уживати одной сільної школи, але нераз и одна школа для одного села — за мало. По друге: тая значна часть польского елемента, котра живе в східній Галичині, концентрується переважно в містах, в великих масах, не потребує отже стілько шкіл, що розкинений по селах елемент руський.*) Виходить з того, що просвіта школьна руській народності стоїть далеко дорожше, чим польській, и що недавній *Smerzensschrei* одной (розуміється Львівської) польської газети, що: *руських шкіл єсть більше як польських, з чого видно, що Рада школьна на кошт польської народності закладає (зовсім непотрібно) руські школи и таким чином кривдить бідні польські громади, котрі з остатнього стягаються на школу*—що, кажу, той несподіваний *Schmerzensschrei* аж надто вже пригадає казку о вовку и ягнятї. Я би о нїм и не спімнув тут и положив сю „маленьку“ похибку статистичну на карб звичайної игноранції Львівських органів „*królowej Opinji*“, котрим до журналістичного заводу багато дечого бракує, а найбільше всіляких елементарних відомостей статистичних и економичних, т. є. таких власностей, які набувається наукою, а не самим ренегатством, — коли б инчі признаки не казали догадуватися, що згадана стаття вийшла від офер дуже до предмету нашої студії близьких и мала бути тільки звичайним маневром злодія, котрий кричить: *ловить злодія!* щоби зміягити погоню.***) Задля того, думаю, згадка ся не була відступленьєм від нашої теми. Не можна в кінці ще не спімнути про третю причину більшого зросту руських шкіл перед часами Ради школьної, чим польських, и то важну причину, котра лежить в різності поспільної організації обох народностей, в різності їх соціальних напрямків. Тоді, як ціла сила польської національності и так званої польської державної ідеї лежить в шляхті и в загалі в висших верствах народних (по крайній мірі се в Галичині признають аксиомом самі польські діятелі), то руська народність, навіть поминувши традиції історичні, з самого фактичного положення змушена глядіти своєї сили в простім народі. Коли наслідком того все, що по тамтїй стороні представляє свідому репрезентацию поспільного мнїня, старається догодити передовсім інстинктам и потребам шляхти и висших

*) Приміром: коли в р. 1873/4 в цілїм краю припадала одна школа на 1960 душ населення, то в самім місті Львові одна (польська) школа припадала доперва на 4150 душ.

**) Згадана стаття адресована була до сойму, бо була уміщена в рубриці „*Sprawy sejmowe*“ під написом „*niemczenie i moskalizacja szkół*“ — в *Gazet-i Narodow-ий* з дня 25. Марта с р. Що польська народність в школьній науці була колись покривджена, и то власне в своїх найлучших репрезентантах, т. є. в самих особах польських публицистів — се безспорчно...

станів, вважаючи свій сільський народ тільки яко німе орудьє для своїх вищих цілей, то руська интелігенція — одна часть свідомо — звертає свою головну увагу на піднесенє сільського народу; другу ж часть руської интелігенції сам инстинкт захованья житья, а навіть сам ерархичний интерес кастовий, пре до дбалості о поправу морального й материяльного положенья народа. Польскій поет, виражаючи своє ріш *desiderium* віршом: „*jeden tylko, jeden cud — z polską szlachtą polski lud*“ — знав, чому для зближенья народу до шляхти (не на відворот) звивати треба аж надприродних сил, бо чув, що шляхта надто мало зробила для того народу, як щоби тут обійтися могло без чуда. Та різниця напрямків відбилась и в новійшій літературі обох народностей, и в життю. Тоді, як в польській літературі, маючій привички и претенсії универсальності, часть популярна займає дуже послідне місце, то в убогій руській літературі кожда друга книжка займається сільським народом, хочби вона була тільки катихизмом або збірником проповідей церковних. Можна сміло сказати, що школи народні в східній Галичині утворило з нічого саме руське духовенство, и то переважно в часі від 1840 до часів нової польскої автономії; між тим в західній Галичині, з виімкою бувшої Краківської републики, польска интелігенція дшшила сю нешляхетну роботу самому народові и ц. к. урядам окружним, потім повітовим. О польській интелігенції східної Галичини в сім взгляді и споминати не можна. Впрочім и часу до того не ставало; до р. 1863 Поляки приготовлювались до повстанья. Не можна сказати, що би між тими воєнними приготованьями и просвіта народня, ад hoc пренарована, не мала, впрочім досить підрядного, місця. Як безпосередно перед кождим повстаньєм збералось оружье й провіянти та й творилося кадри корпусів, — так само бранося в тії остатній хвилі и до науки сільських дітей. Але тим число шкіл публичних польських не могло побільшитися; бо як публичні школи не були тоді ще в польських руках, то там, де почуто нараз потребу елементарної науки ад hoc, вербовано дітей до двора на науку. По повстанью, ще заким розвязано кадри війскові, рознущено школярів з тих импровизованих шкіл, и польска интелігенція, маючи тепер гоітися з ран моральних и материяльних, не мала знов часу займатися народнєю просвітою; и не займалася нею — аж до р. 1868, коли школи публичні перейшли в руки Ради школьної краєвої, а взглядно (в р. 1871) Рад школьних окружних, за чим публичні школи ті набрали для польскої интелігенції такого интересу, який малі для неї поперед тільки тамті школи передповстанчі. Стосунки школьні мусіли через се змінитися. Як же вони змінилися, об сім ми не потребуємо виводити свого суду а priori; нехай говорять цифри. Очевидно, не цифри з р. 1869, бо за 2 роки навіть наша краєва Рада школьна, хоч у неї багато возможно, так примітної зміни доказати не була в силі. Сама Рада школьна в справозданью за р. 1869 каже: „*a mimo wszelkich starań zdołała tylko w pojedynczych wypadkach, o ile to było możliwem drogą administracyjnych rozporządzeń i stosowniejszem obsadzeniem posad nauczycielskich, osiągnąć pewną, nie wiele znaczącą naprawę wychowania elementarnego; stanowcza naprawa wiekowego zlego może być tylko dziełem i t. d.*“; а на другім місці: „*na sprężyste dzia-*

łanie w tej mierze (se 6 to pomnożenie liczby szkół obok ich poprawienia) może dopiero wpłynąć skutecznie — ustanowienie władz szkolnych okręgowych.“ Хоч же ж в сих двох нецілих роках (1868 и 1869) założилося нових 82 шкіл, то се зовсім не під впливом красвої Ради школьної, позаяк жаден примус до закладанья шкіл тоді ще не иснував так як тепер, и заложенье тих шкіл віднести треба до природного розвою в самих громадах почутья потреби школи, и те в громадах руських більше, як в польських, так як з приведеного числа нових шкіл тільки 28 повстали в західних, польських повітах, а прочих 54 в східних. Рада школьна причинилася (скільки ж се можна?) до їх заложенья тільки „wydaniem okólnika z 16. Marca 1868 do władz autonomicznych (се 6 то Рад повітових, котрих повага и симпатія в громадах = 0), aby zachęcały i pomagały do zakładania szkół elementarnych.“ Ані тоді, ані навіть пізнійше до р. 1873, ані окólnик, ані сама Рада школьна не могли в нічим причинитися до заложенья хочби одної школи; аж по виданью уставу красвої з 2. Мая 1873, котра в арт. I. постановляе, що „на кождім обшарі, в котрім, в обемі одної милі, находитья 40 дітей в віку школьнім, має бути заложена публична школа народня,“ — від того часу Рада краєва, а възглядно Ради окружні можуть причинитися до заложенья шкіл, се 6 то з помочю репресивних мір, и таким чином приписувати собі в сім яку небудь „заслугу“. Від р. 1871, в котрім, дня 13. Мая 1871, війшли в житье Ради школьні окружні*) з новоименованими инспекторами, аж до р. 1873 вплив наших автономичних властей школьних міг виразитися, и то сильно, тільки в других напрямках, як: в зміні плану науки, именованью и відсуванью учителів, репарації будинків и в кінці — в *заведенью або зміні язика викладового*. Як той вплив відразився на народніх школах, а именно на дотеперішніх чисто руських, мусять нам уже показати цифри подані в другім рядку нашої таблички, за р. 1871, значить: за перший рік діланья нових властей окружних, коли Рада школьна краєва перестала бути генералом без війска, коли її руки простягнулися по всім краю и з помочю 20 Рад окружних и 20 инспекторів по перший раз на добре дотякнулися пальцями до народніх шкіл.

Як би яким чаром, все нараз змінилось. На 2322 шкіл цілого краю припадає в р. 1871 уже тільки 24.63% на чисто руські, за те 33.94% на мішані (русько-польські), а 38.85% на чисто польські школи. Або, в порівнанью з роком 1869, зменшилося число руських шкіл о 721, значить о 55.76% (більше чим в половину), за те польських шкіл тільки о 153, значить о 14.5% , зменшилося, а мішаних шкіл побільшилось о 720, значить о 1074.63 (sic) $\%$!

Придивімся цифрі 721 — лянній цифрі, о яку число руських шкіл в р. 1871 супротив 1869 уменшилося. Де ж ті школи поділися? Чи зникнули, чи їх Рада школьна краєва замкнула? Ні, бо в загалі в порівнанью до р. 1869 убуло тільки 154 шкіл, а властиво, як Рада школьна в тексті вияснює, не виказано їх в р. 1871, яко неистемизованих. Властоне ж о таке число шкіл (153 — одна школа менче не значить багато),

*) На підставі розпорядженья министеретва просвіти в 1. Грудня 1870, котрим оголошено постанову о „провизоричній організації надзору шкіл“.

як ми бачимо з порівняння з р. 1869, зменшилося число польських шкіл, отже школи невиказані як несистимизовані були — польські, і сею цифрою уменчене чисто руських шкіл зовсім не вияслюється; але вияснюється воно числом 721, о яке школи мішані в р. 1871 побільшилися, бо й тут заходить між тими числами тільки маленька різниця одної школи. Значить: тоді, як ані в одній дотеперішній чисто польській школі не признано за потрібне завести побіч польського языка викладового язык руський яко помічний, найдено аж 720 таких чисто руських шкіл, в котрих потреба заведення до помічі польського викладового языка, а навіть стручення языка руського до ролі тільки помічного*), показалася новим властям школьним так доконечною!

В тексті самого справозданья за р. 1871 Рада школьна кр. об сій великоважній — можна навіть, зі взгляду на ямпозантні цифри, сказати: революційній — зміні не споминає ані словом. Але, бути може — хоч се би було трохи дивно — має до сеї зміни відноситися сей уступ справозданья, в котрім сказано, що в р. 1871 були статистичні дані о школах зберані по цілком новій, докладнійшій методи, чим в р. 1869, уживаючи до сього формулярів ц. к. центральною комісією статистичною уложених. Однак ж під взглядом викладового языка метода з р. 1869 була точнісінько та сама, що и р. 1871, бо, як бачимо з нашої попередньої таблички, в р. 1869 школи теж розділювано на школи з руським, з русько-польським, и з польським языком викладовим. Отже вияснене таке, хочби автор поданого уступу навіть мав таке наміренє, стилізуючи єго умисне так загально, що до поданих цифер о язиці викладовім не вияснює нічого и не має ані позору правди за собою.

Я застерігаюся зараз, що я в сїм уступі моєї праці ограничаюся переважно тільки на критику статистичну, чисто научну, на критику вірогідності цифер, котрі для дальшої нашої розвідки будуть нам потрібні; для того не буду тут розширюватися над політичною и педагогічною стороною такого гокус-покус, який після тих цифер між р. 1869 а 1871 стався. Приймати се мусимо яко факт. Все що є, каже Гегель, є розумне; нехай, що й тая автократично-автономична еволюція — также була розумна. Рада школьна, зреформувавши так нагло й так основно народні школи в р. 1871, мусіла очевидно бути пересвідченою, або по крайній мірі надати собі позір такого пересвідчення, що сей зреформований стан річей єсть добрий, справедливий и задачі народніх шкіл відповідний. Очевидно, признавши такий стан добрим и доконечним, кожда розумна управа школьна старатися буде єго не тільки укріпити на будуще, але й розвинути в тім самім напрямку дальше. Так каже „здоровий хлопський“ розум, и для того кожний розумний чоловік буде ожидати, що в дальшій році, а взглядно в р. 1873,4, з котрого маємо найбільші дані, стосунок шкіл польських и польско-руських, коли не зміниться ще більше на користь польщиня, то по крайній мірі лишиться той сам. (Іншим на хвилю интерес національний на боці, а дивімся з точки педагогічної и логичної.) Тим-

*) В дотичній таблиці титулу рубрики гласить: *polaki język wykładowy z pomocą ruskiego, albo odwrotnie.*

часом — що бачимо в р. 1873/4? Бачимо й пізнаємо, що — „здорового хлопського“ розуму до управи школами не потрібно; потрібно вишого, панського розуму. Дивимося й очам своїм не віримо. Всі 787 шкіл з польсько-руським язиком викладовим зникли з Галичини! Шкіл таких після „Sprawozdania“ за рік 1873/4 в Галичині нема ані одної; шукайте зі світлом — не знайдете. За те шкіл чисто руських є 1537; яка пам'ятована цифра! як вона наше чувство народне підносить! яку вона в нас збуджує вдячність для Ради школьної, для котрої ми ще перед малою хвилиною мали зовсім інші чувства! Мішаних шкіл з польською барвою — повторяємо ще раз — не то 61, як в р. 1869, але дословно нема ні одної. Табеля додана до „sprawozdania“ їх не виказує, сам текст о них не згадує. Чи — приходить нам на думку — тут може знов змінилася „метода“ облічування? Ні, бо до того не було жадної причини; вже в р. 1871, як сказано вище (а тут для більшої певності зачитуємо слова Ради школьної), „użyła Rada szk. tablic ułożonych dla całej monarchii przez c. k. komisję statystyczną; układ tych tablic ma na celu bardzo dokładną statystykę szkolną i dąży do zbierania dat nader szczegółowych...“ Значить: вже в р. 1871 Рада школьна присвоїла собі методу и наукову и дуже докладну, котрої по двох роках, при більшим досвідченню Рад окружних в зберанню цифер, не могла закинути, щоби вернутися до менше наукової, а навіть абсурдної методи генералізування різнородних дат під одну спільну цифру, котрої методи вже навіть в р. 1869 не трималася — тим більше, що, як бачимо з самого числа таблиць и рубрик в справозданню за рік 1873/4, дати зібрано й розложено ще далеко спеціальнійше, як в р. 1871. Що впрочім не закинуто формулара з р. 1871, в котрім школи виказувались окремо руські, окремо польські и окремо мішані, бачимо и з пізнішого справозданья за р. 1875, в котрім знов появляється певна цифра шкіл мішаних побіч польських и руських. Значить: коли б мішані школи в р. 1873/4 були існували, то були б вказані в табелях за той рік — або є *contrario*: коли їх не вказано ані одної, то Рада школьна тим самим каже (и треба вже їй вірити), що таких шкіл в Галичині нема, а є тільки шкіл 1537 з язиком викладовим руським, 1117 з язиком викладовим польським и 110 з німецьким викладовим язиком. Не могло тут зайти ніяке мимовольне недбальство, ані жадна безпам'ятна, несвідома помилка.

Однако ж кождий признати мусить, що так, як ті цифри за р. 1873/4 стоять, в порівнанню з попередніми (за р. 1871) и пізнішими (за р. 1875), ми їх до нашої наукової розвідки ніяк приймати не можемо; вони для кожного, хто займається статистикою*), будуть містити в собі загадку, без котрої розв'язання дальше займатися предметом було би безпотрібно, бо безпожиточно, и не вело би до жадного певного

*) Поручаємо їх сим усецільно ласкавій увазі ц. к. комісії центральної статистичної, котра на їх підставі буде мусіла укладати V. випуск свого *Statistisches Jahrbuch für das J. 1874* (досі вийшов ще лиш річник 1873). Бути може, що вона, побачивши таку незвичайність, перескочить та й возьме цифри за р. 1875, але в той рік поручаємо меншій увазі шан. комісії.

вислідку, до якого статистика мусить простувати. Для того й ми, заким підемо далше, мусимо й попробуємо розв'язати сю загадку; та й передовсім виразимо на сім місці именем науки статистичної, именем народнёго шкільництва й именем тих усіх, для котрих справозданье Ради шкільної після „регулятиву“ призначене, своє крайнє пожалуванье над тим, що такі загадки можуть міститися в датах и справозданьях тісно-урядових! Загадки такі вважалися в часах передконституційних хоч не за оправдані, але ще за можливі, в теперішніх же часах кидають вони на наші відносини адміністраційні и автономичні дуже ярке, хоч зовсім не рожеве світло.

(Дальше буде.)

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІ.

Вісті з Галичини.

— Від *Войнилова*. — Скопстатовано в соймі, що фреквенція учеників руської народності в школах середніх з року на рік зменшається. Не повторяємо тут причин того з'явища поданих руськими послами и знов же польськими и не розбираємо їх, а хочемо застановитися над справою тільки з тої сторони, котра викаже нам, що причина уменшення фреквенції Русинів в середніх школах лежить по більшій часті в нашій власній вині, в сумних відносинах руської суспільності. Ото записується до I. кл. реал. або гимн. що року 20—30 дітей руських. З того буває $\frac{2}{3}$ синів попівських, а $\frac{1}{3}$ синів хлопських и міщанських. В кожній висшій класі зменшається число загальне всіх учеників з різних причин, як: через злий поступ в науках, слабість, брак утримання, розледащенье, а за сим через виключенье з закладу наукового. Але ті нещасні причини спадають на найбільше на учеників-Русинів и децимують їх. Передовсім маємо тут на оці занедбанье моральне дітей руських зо сторони їх родителів и опікунів. Правда, що на 20 учеників руських буде місцевих 2—4 або ані один, и тому майже всі не мають над собою непосреднёго родительского надзору на своїх „станциях“, а звісна річ, що дуже тяжко найти людяну станцію за помірні гроші. Наші убогі священики, селяне й міщане шукають найдешевших станцій и дуже часто лишають своїх дітей на очевидне запропащенье. Вони лучше певно зробили б, якби дітей своїх до практичних заводів, до ремесла, до господарства способили, ніж мають потім в 2—4 роки нужденної науки гимназіяльної або реальної витати сина яко — вигнаного зі школи! Умістивши сина на станції, вертають руські родителі на село, и ані в гадці ім тее, що конечно потрібно детину бодай раз кожного місяця одвідати на станції и наочно переконатися о її стані моральнім, умисловім и фи-

вичнім. Бояться вони видатків подорожних и труду. Много є таких священиків, що весь захід коло синів-школярів спихають на бідні немощні матері, а самі вилежуються, закинувшия московськими газетами и „предлюбезним нашим“ *Словом*. Не досить, щоби місячні гроші за станцію на пошту передати; родительський обовязок вимагає більше, вимагає неустанного промислу и опіки жертвовної для дітей. Чому то на запрошення „обивателя“ на карти, на весілля, на соборчики деканальні, де так шумно резонуєте, стає вам и часу и грошей и сил физичних? — Нім піде „до шкіл“ ваша дитина, росте на селі як хонта, як бурян; ви й молитви гаразд не научите її, найменшого приводу не даєте їй до порядку, до ладу й ошадності з часом летучим; кругом неї приміри лівництва и непорядності; відтак пізніше до ушей її доходять раз по раз лукаві ваші напасті й дурноваті дотепи на українофилів-учителів; від вас же таки учитьс я аристократизму поіівського проти селян-хліборобів, зарозумілості й величайності пустої. Тяжко потому в школі й життю пізнішим боліє так занедбана, згіршена дитина. Коли ж оттак священики не оказують належного старання про умисловий и моральний розвій своїх синів (а ім би се задля висшого їх образования лекше припадало), то ще більше занедбують своїх дітей в школі селяне й міщане. В вищих класах ратуютьс я ще самі ученики, як можуть; біда гартує їх силу духа, а почутьє честне береже чистоту їх характеру. И на станциях не так легко дає себе старший ученик прочим елементам скривдити. Але молодші ученики, з природи пустійші, не можуть ніколи обійтис я без совістного й безустанного догляду. Не перечимо, що немала трудність зоходить в тім з причини віддаленья родителів від міст, де діти їх в школі. Проте подамо тут кілька рад, як мож забезпечити руських школярів від змарнованья: 1) при виборі станції треба заховати старанну, совістну увагу; 2) не лінуватис я як найчастійше одвідувати відданого до школи сина й добре слідити всі впливи на його; 3) учителі нехай мають під особливим доглядом всіх немісцевих учеників и нехай з часта заходять на їх станції; 4) нехай зберутьс я одної околпці руські родителі и подумают, чи не можна би заложити в більших містах бурси для учеників, однак ж бурси платні, де за наймірнійшу ціну отримували би ученики мешканье, страву, світло, пранье, услугу й надзир над їх обичаями й студиями, повірений тямущому й совістному чоловікові. — Лише в якій 5-ій часті належало би оглядатис я за дарами й складками — для біднійших. Реальна же підстава такої бурси нехай буде в власній допомі родителів; вони тогді будуть більше интересуватис я дітьми и бурсою. Подаємо се під розвагу руській публичності, знаємо бо з досвіду, що на саму филантропню не можна розчислятис я, и майже всі розгони не ведуть до цілі й до результатів певних и тревалих, коли не дають видних користей.

— *З-під Творимірки*. — Сього року дізнали наші господарі великої біди з худобою. Не було чим кормити, не було паши. Живна випали дуже мизерні, не так то вже на зерно — бо намот сякий-такий був, але на солому й пашу. Сіна вродилося майже через половину менше, як вторік. Посуха спалила майже все не тільки на пісках та ромушах, але й на чорноземлі и на мокравинах. А чого посуха не спалила, того

слота в часі жнив не дала в свою пору з поля зібрати, и одно зросло, почорніло та зогнило вже на нині, друге в покосах, третє в копах, а звезене збіжжє дома до решти зопсувалося, а особливо паша. Через тєє вишло у нас з поля дуже мало паши, та й то перегнила, почорніла, струпішила та затухла. Оглядні господарі вже около Снаса почали то худобу збувати, то паши окуповати. З осєні копа околотів ішєничних стояла у нас 5—7 зр. а. в., а около Михайла вже й за 15 зр. не можна було купити. Тілько ж рідко и дуже а дуже маленько у нас таких оглядних господарів. Майже всі не оглядалися й не обраховувалися на будуще, бо наші люде дбають хіба тілько про нині та завтра, а що позавтра та дальше буде, те ім байдуже. „Буде — кажуть — як Бог дасть“. Не оглядалися ж наші господарі завчасу за пашею, не дбали й про те, що то в худобою буде, та потішалися тям, що „може то Господь милосердний не дасть так хутко зими,“ и пасли своєю худобою—коні, рогатий товар, а навіть овечки—аж поки оніги землі не вкрили. Худоба опасала завмерлу, вагнилу, заморожену траву и тям ослабилася ще гірше. Як же ж приперло наших господарів своєю худобою вже конечно тілько з рук кормити, то вже аж тоді всюди по ярмарках вводили вони свою нужденну худобу на продаж. Так що ж, коли купця не було! Ще рогатий товар та вівці куповали жиди на зарізь, та й то за безцін; бо за найкрасшу корову платили 10 зр., а найбільше 12 зр., а за вівцю 1 зр. а найбільше 1 зр. 30 кр. А жиди з того мали найбільшу користь, бо за мясо виберали в двоє або в трое стілько, що заплатили за штуку, хоч пускали мясо по 8—10 кр. за фунт. Найгірше покупу не було на коні чи там шкапи. А ті шкапи то знов найбільше шєвці окупували. На однім ярмарку в Підкаменю — так мені розказували люде — закупили шєвці більше як 160 шкап и платили найбільше 1 зр. 50 кр. за шкапу та й зараз в них шкіру лупили. Так само мало бути и в Залізцях и в Сасові. Рідко знайдеться у нас такий господарь, що не продав зо дві або зо три штуки своєї худоби за такий безцін. Найгірша біда була около світ Йорданських. Декотрим господарям уже зовсім не стало не тілько паши, але и якої небудь соломи. В такій нужді люде вводили свою худобу на ярмарки, а як ніхто не хотів и за найменший гріш купити, відрекалися своєї худоби й покидали при чужих саях або коло чужого обієтєя. И вторік була у нас нужда з пашею через те, що зима довго протяглася; але не була тая нужда така пєкуча, як сєго року, бо вторік зародилися бараболі подостатком, то вже нею собі помагали. И звичайно то у нас так буває, що паши худобі не стане; я вже чотире роки в сих сторонах, а майже кожного року бодай під весну та ж сама біда з пашею. Може дєхто здивуєтьєся на тєє: від чого то така нужда з худобою для наших господарів? Вже ж не від чого нишого, як від того, що господарі наші господарують не так, як треба; вбиваютьєся й намагаютьєся що найбільше зерна засівати й зерна продукувати, а про пашу не дбають. Такий спосіб господарованьє не тілько в наших Золочівсько-Іродських сторонах, але майже всюди з виімкою Підгірья. На Поділью вбиватися в зерно ще уйдє и поладитьєся хоч сьєк-так, бо там вродитьєся и на зерно и на солому майже в трое стілько, що в наших сторонах. До того ж на Поділью менше худоби тримають, як

в наших сторонах. У нас менше худоби тримати годі, бо дуже багацько гною потреба на поля, та й часто треба їх гноїти. Тим то у нас треба більше худоби тримати, та треба би й о тее дбати, щоби лучше худобу кормити, більше паши мати та й доброї. Німецькі господарі повідають, що їх конюшина на ноги поставила. Так треба би й нам, и „скарби“ вже до того беруться, хоч дуже лихо з тим справляються. А гадаєте, що наші мужики мають конюшини засіяної хочби на яку грядочку? Де то вже! краще їм здається засіяти на тім місці яке там збіжжє; з того ж збіжжя вродиться, що ні собі нема що в писк вложити, ні худобі покинути. Вбиваються наші люде в продукцію збіжжя и всі сили до того добирають. Тим то поорали вони всі свої що найлучші сіножаті та пасовиска, щоб яку там чвертку більше посліднього зерна висіяти, а потім чвертку більше посліду до міста на продаж вивезти. З давен давна, здається, тут було більше сіножатей та пасовиск, як орного поля. Але тепер випасів ніяких, літом ходить худоба голодна та сухоребра по чорних як ріля толоках; а сіножаті у нас полишались хиба тільки болотяні такі, що з весни на них найдовше вода стоїть, та в слітне літо такі мокляки поробляться з них, що худобі страшно туди ходити, бо грузане, як на багнах. На таких сіножатах яке ж сіно вродиться? От хиба лепех та осока, що худоба й в голоді буде стояти, а до писка ёго не возьме. Травка на них не росте, бо й рости не годна. Хоч же часом де-не-де й виколеться яка добра травка, то худоба з весни до Миколая, а потім після збору сіна аж до глухої осені все вигризе та лишить тільки те, що несмачне або нездорове. Все тее повідаю я до того, що господарка наша потребує великої реформи, коли не в цілій Галичині, то певно в наших сторонах. А про ту реформу напишу иншим разом, коли ласкаві приймати мої корреспонденції. Тепер ще скажу про той склепик, що в Кругові заложив учитель п. Петришин. Той склепик наробив великого клопоту тамошньому орендареві, и він віднісся до властителя села п. Нараївського, та й разом повалили склепик учителя. Жид оскаржувався П. Нараївському, що через той склепик має велику втрату на оренді, и жадав уцущенья рати. Нараївський, що став властителем Кругова після Кронштайна, удався до Золочівського староства и там виробив собі, що з староства заказали п. Петришиному утримувати склепик, буцім то по тій причині, що він на такі речі, як нафта, не має безпечного місця. — *М. Селюк.*

— *З Бучача.* — Лучилося мені недавно бачити свідоцтво видане з дирекції Бучацької гимназії. Є воно друковане й писане по польски, а печатка на нїм має напись: *Gimnazjum oo. Bazylianów w Buczaczu.* Застановився я над свідоцтвом и запитав себе, чому воно не по руськи написане, а печатка „oo. Bazylianów“ привела мені на мысль з-першу oo. Bernardynów, Jezuitów, Dominikanów и пр., відтак же oo. Bazylianów в Луцьку, Уманю, Львові... Но печатка — думаю собі — польска, бо свідоцтво по польски написане, а свідоцтво польске, бо викладовий язык в Бучачу в „bazyliński-й“ гимназії польський; тому й нема що більше казати — все формально. Але ж ставимо собі ще одно питање: чому язык в василиянській гимназії є не руський а польський? Закон повідає, що язык викладовий в школі вибирає той, хто школу з своїх фондів утримує. Ото ж приходимо до того добутку, що Василя-

янам не накинув ніхто язика польского против права, лише вони самі, зрадивши свою народність, вибрали язык польський яко викладовий для гимназії утримованої фондами власними! Се пересердье не можна було не поділити з нашими знакомими. Межи ними довідалися ми, що Василянне будім то „хотіли“ прийняти язык руський (другі кажуть, що язык німецький) для своєї гимназії, але заборонила ім се ц. к. Рада школьна краєва з тим додатком, що коли б оо. Vasylianen важалися не по польски учати, то вона (се б то Рада школьна) замкне ім гимназію. Якби так справді могло статися, то скажем отверго: сто разів лучше замкнути гимназію, котра соромом бе на всіх Русинів, ніж мають руські священики-Василянне компромигувати нашу народню справу. Чи найшовся би у Поляків який чернечий чин, котрий би з власної волі учив по руськи? Нехай же наші Василянне учаться патрийотизму й такту національного у першого лішого Бернардина або Домникана. Дивно нам, що бувший о. Провинциял Матієвський, котрого *Слово* завжди яко патрийота так шумно величає, до того допустив. А тепер вже не мож жалуватися на брак книжок, бо на низшу гимназію вже є всі руські учебники, и руська гимназія Львівська може уділити всякої помочі й поради. Оо. Василянне! беріть собі за примір св. Антонія, Теодозия и Нестора, тих славних подвижників руської віри й руського слова, а не слідуйте за виродками вашого чину з послідніх часів польської Речі-посполитої.

— **Витяг из протоколу засідань виділу товариства „Просвіта“ за час від 1. Грудня 1875 до кінця Марта 1876.** — В протягу тих 4-х місяців відбув виділ 8 звичайних и 3 надзвичайні пленарні засідання, на котрих залагоджено слідуєчі важнійші справи: 1) прийнято 35 нових членів, в більшій часті селян; 2) видруковано 4 популярні книжочки — *Житє Бориса и Гльба*, *Житє Шевченка*, *Повістьки для дітей* (всі три написані Дром Ом. Огоновським), *Що то є провизорія, и якъ веде ся съ* (написана А. Гладилевичем) — кожду в 10.000 екс.; 3) дві рукописні оцінено и, яко непридатні до друку, звернено авторам, а ще шість рукописей єсть розділених поміж поодинокими членами виділу до оціненя; 4) з книжок школьних ухвалено видати *Арифметику* для 5-ої кл. гимн., котрої друк вже й розпочато; 5) прийнято з подякою дар о. Гаруха для библиотеки товариства — книжку з початку XVIII. в. присвячену гетьману Мазеці; 6) передано книжочки популярні в вартості 10 зр. на фонд запомоги для бідних учеників академичної (руської) гимназії ві Львові — вислано даром для читальні в Яричеві нові по одному екземпляру популярних книжочок — так само післалося книжочка для Русинів в Хорватсько-Славонській землі Сирмії (на правому березі Дунаю против устья Тисси) и семинаристам в Унгварі на угорській Русі — наконець рішено вислати кожду книжочку пяти руським часонисям в Галичині и одній в угорській Русі; 7) удаванося знову до Ёго Превосходительства министра освіти о визначенье ремунерации для авторів виданих уже учебників руських для шкіл середніх, — рішено також предложити до ремунерованья й дальші учебники руські; 8) рішено на збір филії товариства в Бортниках (відбувшияся дня 6. Лютого) яко делегата виділу вислати проф. Вахнянина, а потім вислухано справозданья з того збору, виказаючого, що ся филія числить

тепер 56 членів, що в минулому році вона розпродала над 600 книжок „Просвіти“, и що до нового виділу вибрані: о. Огоновський яко голова, о. Кульчицький яко заступник голови, М. Слюзар яко секретарь, И. Дрогомирецький яко каснер, Ст. Марущак яко контролор; 9) рішено постаратися о лучшу організацію агенцій и комиссових розпродажеш на провінції та й завізвати їх до правильного складанья рахунків; 10) коли тепер кождоу членові посилається почтою кожду видану книжочку, то рішено просити членів о вчасне поданье зміненої адреси, щоби книжочки не пропадали; 11) піврічний биланс за час від 1. Липця по копець року 1875 виказує, що в тім часі розійшлося 10.139 екс. популярних книжочок, и що в касі єсть готівки 704 зр. 68 кр.; 12) рішено річне справозданье розіслати всім членам в остатніх днях Цвітня; 13) рішено на будуче друкувати популярні виданья на лучшім папері; 14) рішено святкувати спільно з товариством имени Шевченка роковини Т. Шевченка музикально-декламаторським вечером в салі ратушевій на дні 11. Марта; 15) перепроваджено канцелярию и магазин книжок товариства до каменниці під Ч. 14 при ул. Краківській, на першім поверсі. — У Львові, 30. Марта 1876. — За виділ: *Дамян Гладиллович*, заступник голови.

— **Руський театр.** — *Золочів, 8. Цвітня.* — Труппа акторів русько-народніого театру під дирекцією п-и Т. Романович гостить ще у нас, хоч про слабий уділ нашої умственно-завермої публіки дальше її пробуваньє чим раз труднійшим стається. На предтавленью „Марія-Анна“ була саля безмала порожня. Сільска интеллигенция як давнійше, так и тепер не вчащає. Від 27. Марта до сьгодня дано сім драматичних предтавленьє, а то: 1) „Сліпий набій“, „Людвик XIV.“ и „Чародійні скрипки“ — 2) „Марія-Анна“, образ з жизни народнєї (але не нашої), в 6-и відслонах — 3) „Назар Стодоля“ Т. Шевченка з музикою И. Воробкевича — 4) „Ольга“ Яблоновського з музикою И. Воробкевича — 5) „Хлопець и Дама“, комедия в 3-х діях, переклад — 6) (на дохід п-і В. Лукашевич) „Тридцять літ“ або „Житье шулера“, драма в 6-и образах, переклад — 7) (має днесь відогратисля) „Записки Сатани“, комедия в 3-х актах, переклад після французького И. Биберовича. Гра акторів в загалі добра. Особенно же визначилася п-і В. Лукашевич в „Марії-Анні“, грала бо характеристичну ролю Марії-Анни майже неперевисшено. П-а Т. Романович, котра звичайно вої ролі віддає вірно и природно, була в ролі Софії (в „Марії-Анні“), відай чи не з причини слабо заповненої салі, не в повній силі, брак бо сильнішого обяву материнського жалю по втраті дитини аж надто різко визначився. Прехорошо виявлявся з своїх роль п. И. Гринецький: Бертранда (в „Марії-Анні“) и дяка Мухи (в „Ользі“). Неменше волавилася п-а М. Романович в „Ользі“, де вона віддала наївність сільської дівчини дуже вірно и природно. Її спів чистий порывав руське серце. Жаль тільки, що коли посеред великого душевного порушенья руська дівчина хотіла себе природно піснею розважити, музика загалілася, и п-а М. Романович її тупненьем ніжки, а опісля й німецьким слівцем мусіла упоминати; через те на хвильку илюзия и душевний настрій у видів розстроїлися. Також годиться піднести добру гру п. Людкевича в ролі сліпого лірника (в „Ользі“); він особливо чарував всіх присутних пре-

гарним співом руської думи и в руській груді будив якусь баниість, якусь тугу за мпнувшим. П. В. Плошевський віддав ролю хана (в „Ользі“) з добрим вирозуміннем. П. Стефурак грає ролі низшої комики, як Реми (в „Марії-Анні“), помпнувши деяку пересадність, добре, однак з таких тільки роль и вміє він добре вивязуватися. П-а Л. Падлевська в ролі Заїри-ворожки (в „Ользі“) за надто спустилася на суфлера, тому й надто милилася та все поправлялася; хотіла вона виправді закрити сей недостаток своєю моторністю та чепурністю, однак недостатч гри сим не нагорожено, и вивела її з сього заклопотання аж настушаюча весела цісня, котру вона дуже гарно відіспівала. Тільки п. И. Биберович все грішнть, як и давнійше; тому порадно було би не давати ёму головних, характеристичних роль, від доброго відобраня котрих зависить и добре враженъ цілого представленья на публику. — При сій спосібності робим увагу, що час би вже відновити кулиси и декорації. Сим кінчу — надіючися, що старанність дирекції и працвітність акторів постараяться усторонити примічені блуди, и додаючи, що загальний суд про гру акторів русько народиёго театру поміж тутейшою публикою ссть дуже корпстний.

— В университеті Львівськiм будуть в сёгорічнiм літнiм курсі слідуючі руські виклади. I) На виділі философичнiм читати будуть: Др. Исидор Шараневич 1) *Документи, відносячіся до історії Червоної Русі в другій половині XVII. и в XVIII. віку*; Др. Омелян Огоновський 2) *История литературы руської в віках XIII—XVI.* — 3) *Объяснение памятника „Правда Руськая“* — 4) *Порівнююча грамати́ка язиків старословенського и руського, именно наука о падежах.* II) На виділі юридичнiм же читати будуть: Др. Олександр Огоновський 1) *Система австрійського загального права приватного* — 2) *Австрійське право облигаційне*; Др. Иван Добрянський 3) *Австрійське постановання карне.*

— На фонд запомоги для бідних учеників академичної (руської) гимназії вi Львові зложили даліше вп. пн.: Володислав Федорович, властитель Вікна, голова „Просвіти“, 20 зр.; Др. Володимир Ганкевич 1 зр.; С. Желехівський, гимн. професор в Станиславові, 1 зр. (по раз другий); „Просвіта“ з фонду запомоги 3 зр. 97 кр.; П. Мизига, ад'юнкт суд. в Лютовисках, 1 зр.; о. Б. Шурко 12 зр. 60 кр. — остальне з складки на похорони бл. п. Стен. Мацюри, ученика III. кл. гимн. акад.; Др. П. Яхно, професор при учительській семинарії в Станиславові, 1 зр. (через редакцію *Правди*).

Оповістки.

— Хотячи шпреному у нас ділу тверезости прийти в поміч, видав я книжочку під заголовком „Піянство нещасте и погибель народа“. В ній представив я в формі розговорів всі матеріальні и моральні шкоди, які піянство нашому селянинові наносить. Книжочка уграшена хорошою иллюстрацією рисунку нашого артиста Корнела Устияновича, зображаючою мясця на селі в хвилі піднесенья рук до присяги. Надіюся, що всі патрийоти радо поглянуть ёю хою працё, жадну на

цілі устороненє недолі в народі, и щиро займаються як найбільшим її розширенєм. Прошу отже ВІІ. декашів, священників и всіх патріотів, котрі схотіли би доброму ділу помочи, щоби за книжками відноситися зводили до мене. Духовенству я готов давати кредит на піврічну заплату; беручим же що найменче за 10 злр. уступаю 20%. Ціна одного примірника 10 кр. — Львів, 10. руськ. Марця 1876. — *Александр Стефанович*, руський катихит при учительських семінаріях (плац св. Юра, Ч. 5).

— В Ч-і 4-м, в „литературних звітках“, ми сказали, що маємо в продажі **Повісті Осипа Федьковича**, та не знали тоді ще ціни, по якій їх продавати. Звіщаємо тепер, що *ціна буде 1 зр.*, а діставши тільки невеличке число екземплярів, поручаємо поспішити з покупкою — *інакше незабаром не стане, бо многі вже наперед взяли з тим, що заплатять, як буде ціна назначена.* — *Редакція „Правди.“*

ВІД РЕДАКЦІИ.

З оим Ч-ом розпочинаючи 2-й квартал, просимо відновити швидче пренумерату, кому вона тепер скінчилася — інакше будемо мусіти застановити висилку нашої часописі.

Особливо ж тих шан. читателів наших, котрі з пренумератою зайшли в довг за упливший квартал або ще й з минушого року — просимо дуже, щоби схотіли довг вирівнати як найшвидче.

Хто нашої часописі не схотів би відбрати дальше, нехай зверне нам се Ч-о з написом на адресі: *retour* — присилаючи разом, що нам до сєго часу може ще належитися. Хто ж часопись нашу відбрати хоче и дальше, а пренумерату оплатити наміряє пізніше, то нехай нам се напише кореспонденткою.

До пренумерати можна приступати ще й тепер; у нас є ще достаточний запас виданих досі ЧЧ-ел. Просимо всіх прихильників наших, щоби старалися о побільшенє пренумерантів, бо від того передовсім зависіти буде й побільшенє обєму и полученє змісту часописі.

В Ч-і 4-м ми були заповіли, що в Ч-і 7-м дамо нашу програму. Однак не могли ми сєго зробити и мусіли відложити трохи на пізніше по тій причині, що російсьька головна управа прасова — здається, наслідком неприхильного представленя недавно наставшого в Києві нового цензора, котрий, яко Німець, очевидно тенденцій нашої часописі гаразд не впрозумів и, не вмючи нашої мови, мабуть боїтьсє, щоби часом не перепустив чого недоброго — заборонилл висилку *Правди* в Россию. Ми постараємся о знєсенє тої заборони и надіємся, що се удасться нам тим певніше, що часопись наша не заявляла ніколи тенденцій для Россії неприязних чи „сепаратистичних“, а саме діло нашої народнєї літератури в Россії вже перестали вважати сепаратизмом. То поки ся справа рішиться чи сєк чи так, нам треба з оголошенєм програми ще здержатися.

Властитель и одвічальний редактор: **Лонгин Лукашевич.**

В друкарні Товариства Книжк. Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарницького.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДО МУЗИ.

Молю тебе, моя благая,
Моя ти Музо пресвятая,
Мене сірому не покинь!
Люби мене, як перш любила,
Нехай до самої могили
Мені да світить твій промінь!

З тобою серце молодіє,
З тобою віру и надію
На кращу долю я ношу.
Я поруч тебе не спіткнуся,
Людської кривди не вбоюся
И сміло правду возглашу.

О Музо чистая, єдина!
З тобою дома и в чужині
Я духом твердий, наче дуб.
Без тебе немоцєн я, Музо!
Без тебе духом я недужий,
Без тебе я холодний труп!

19. (31.) Січня 1876.

Ө. В—р—ля.

ДІВЧИНА З ТРЕППИ.

ОПОВІДАНЬЄ

Павла Гейзе.

(Переложив в німецького Др. В. Г.).

~~~~~
(*Дальше.*)

„Сідай коло мене, Феніче! Я маю тобі багато дечого розказувати. Тільки дай мені попереду на те руку, що будеш розумно слухати аж до кінця, бідна моя дівчино!“

Однако ж вона й не рухалася з місця, а слухала то зажмуруючи очи, то дивлячись у землю, наче б від ёго слова зависло її житє або смерть; Филиппо правив дальше, стоячи перед нею и не зводячи очей з неї.

„Літ вже тому кілька — розказував — як мусів я втічи з Флоренції. Може чула за ті політичні заверюхи, що довго там бушували. Я є адвокатом, знаю багато людей та висилаю й дістаю багато листів. Був я собі чоловіком незалежним и виявляв свої гадки, де було треба; через те й зненавидили мене, хоч я не мішався ніколи в ті їх потайні роботи. От и треба було таки вступитися з відтам, а то би був попався в слідства без кінця та в тюрму без якої небудь цілі та хісна. Я осів в Болонії, жив тільки для себе, вів людям процеси и мало знакомився з людьми, а з жінками таки зовсім ні. З того, бач, пустакуватого хлопця, котрому ти перед семи літами голову була завернула, тільки и лишилося на мені, що ще й тепер голова — або, коли тобі так лучше подобається, серце — мало мені не трісне, як не можу чого небудь доконати. Тільки що тепер важніших діл доконувати приходиться, як того, щоб відчинити засувку від спальні гарної дівчини. Ти може чула, що и в Болонії послідніми часами заворушилося. Увязнили там багато поважних людей, а між ними й одного доброго знакомого, про котрого гаразд мені відомо, що й на думку ёму не приходило мішатися в такі діла. Бо хiba ж вони справлять таким способом ледаче правліньє державне? Робота їх така — от наче б ви пустили вовка у вівчарню на те, щоби лічив вівці, між котрими кинулася зараза. Та не про те тут річ! Досить тобі знати, що той знакомий запросив мене на свою оборонцю, и що я визволив ёго з неволі. Ледви рознеслася гаразд чутка про се, а тут вже й напав на мене чоловік нікчемний на

улиці и став мене зневажати. Не мож було ёго спекатися инакше, як трунути ёго від себе, бо п'яний був та негідний того, щоб и слово втратити на відповідь. Що тільки встиг я перебитися через юрбу людей, що була зібралася навколо пас, та вступив у кавярню, а вже приходить свояк тамтого та починає мені дорікати, що я як чоловік без честі на слова відповів тамтому кулакам, а не вчинив так, як слід було чоловікові знаючому честний обичай. Я відповідав ёму, скільки міг супокійно, бо вже зміркував, що їх підставив уряд, щоби мене зробити нешкодливим. Так що ж? Слово пішло по слову, и вороги мої достигли таки своєї цілі. Противник мій казав, що ніби у ёго є діло в Тосканському краю, та хотів, щоби там ми розправилися. Я згодився на се, бо вже таки час, щоби хто небудь из нас розважних ділом показав загорілим головам, що цураємося їх роботи не зза браку відваги до сёго діла, а тільки задля того, що нема зовсім надії вдіяти що небудь тими тайними роботами проти превеликої сили правительства. Позавчора пішов я за пашпортом, та не схотіли ёго мені видати, ані сказати причину, задля котрої не хочуть видати; тільки відповіли, що такий приказ найвисшої власті. Тоді то стало мені вже ясно, чого правительству хотілося. Отже очевидно хотіли вони, щоби я або попав в неславу, не ставившись до поєдинку, або щоби мусів перекрастися через границю перебраний, и там мене зловили з засідки. Тоді була би вже прикличка завести проти мене слідство та тягнути ёго, поки їм було би треба.“

„А то нікчемні безбожники!“ перебила ёму Феніче, затиснувши кулак.

„И так не було иншого способу, як пуститися через границю з пачкарями. Завтра в ранці маємо стати в Пистої, а після обіду буде поєдинок в одному городі перед містом.“

Тут нагло вхопила Феніче ёго руку обома своїми руками й скрикнула :

„Не йди туди, Филиппо, вони хотять тебе вбити!“

„Вже ж не чого иншого вони бажають, небого! Тільки звідкля ти се знаєш?“

„Так мені говорить и се и се!“ сказала Феніче вказуючи на чоло й серце.

„Ти також чарівниця, знахорка, як бачу“ — говорив Филиппо жаргуючи. „Так, дегино, вони хотять мене вбити. Противник мій — се найперший стрілець на всю Тоскану. Бодай ту честь мені зробили, що вирядили не аби якого противника проти мене. Тільки ж и я не повстидаюся. Та хто там знає, чи вони не замишляють

при тій якій зради. Маєш може такі чари, щоб и се вгадати? И що то вже помогло би, дитино! Ні крик ти не перемилося би нічого. Ото ж вибий собі з голови давню необачну любов свою та й не давай їй волі. Може воно мусіло так скластися, щоби я не зійшов з сього світа, не розривши тебе від сеї нещасної вірної любові, бідна дівчино. Ми, бач, може були б и не дібралися гаразд під пару. Ти була вірна иншому Филиппові, молодому, легкодущному хлопцеві, що не знав иншої журби крім кохання. Чи схотіла би ти такого задуманого відлюдка, як я тепер?“

Сі останні слова сказав він наче про себе, ходячи сюди й туди по хаті. Тепер приступив до Феніче и хотів взяти її за руку та аж злякався виразу її лица. Усе, що було м'якого в ёму, счезло; уста поблідли, наче хуста.

„Ти мене не любиш!“ сказала поволі голосом глухим, якби хто другий говорив из неї, а вона наслухувала, що він таке каже. Се кажучи скрикнула й відтрунула ёго руку від себе так, що огонь в лампі трохи не погас, и чути було, як нараз пес почав сильно скавуліти и добуватися.

„Ні, ти мене таки не любиш!“ голосила, наче не своїм голосом. „Чи ж пильнійше буде тобі на смерть, як в мої обійми? Чи можеш ти прийти по сімох літах розлуки, щоби тільки попроситися? Чи можеш ти так супокійно говорити про свою смерть, якби вона не була разом и моєю? Ох, то лучше б мені було, щоб очі сі були осліпли, заким тебе знову взріли, а уха сі щоб оглухли були, заким почувли сей голос твій немилосердний, в котрому моє життя або смерть. Чому ж не роздерла тебе собака, заким я дізналася, що се ти прийшов роздерти моє серце? Чого не спіткнулася нога твоя над пропастью? О горе мені, горе! Глянь на моє горе превелике, Мадонно!“

Повалилася хрестом перед образ, чолом до землі, з руками далеко розкиненими, и, здається, молилася. З на-двору доходив галас пса, а в хаті чути було шептанье та зітханье нещасливої дівчини. Світло місяця перемогло вже темряву ночі й освічувало хату. Не мав ще коли опам'ятатися Филиппо, а вже почув руки Фенічи на шиї и її слёзи на своїм лиці.

„Не йди, Филиппо, на смерть неминучу!“ просила крізь слёзи. „Хто ж тебе найде, як зістанеш у мене? Нехай собі говорять, що хотять ті розбійники, ті лукаві нікчемники, лютіїші від вовків апенинських! А що? Зістанеш у мене? Мадонна тебе мені дарувала, щоби я виратувала тебе,“ говорила Феніче усміхаючись в слёзах. „Филиппо! Не знаю, які погані слова я говорила, тільки

по зимних корчах отут коло серця, що вигнали мені ті слова, міркую, що вони певне були дуже недобрі. Прости, бо пеклом тобі стане світ на саму думку, що щире коханье твоє можуть забути, а твою вірність здоптати ногами. От сідай-но та порадьмося, що и як діяти. Може хочеш нової хати? То збудуємо. Хочеш може інших людей? Усю прислугу відправимо. И Ніна піде и пес! А думаєш, що вони тебе зрадили б, то ми підемо самі з відси; як захочеш, ще нині, таки зараз. Я знаю всі стежки, а заким сонце зійде, ми будемо далеко в ярах на північ и підемо до Генуї або до Венеції — куди сам захочеш!”

„Годі вже, годі з такими дурницями!“ сказав Филиппо остро. „Моєю не можеш бути Феніче. Не тепер, то в Четвер мене вбють, бо дуже я їм на заваді.“ И се сказавши слобонився з її обійм легко, але рішучо.

„Лиха, бач, и так вже досить,“ говорив дальше. „На що ж ще тяжчого горя нам набратися своїм таки нерозумом? Може колись, почувши про смерть мою, споглядатимеш вже на чоловіка та гарних діточок и благословити тоді будеш сю ніч за те, що більше нині покійник мав розваги, як ти, хоч колишнієї першої ночі було противно. Тепер я піду спати, та й ти йди також и зроби так, щоби ми завтра не бачилися. Розказували мені пачкарі по дорозі, що ти маєш добру славу. Якби ми завтра розпрощувалися та стали обійматися, то пішла би лиха слава про тебе. Що ж, може не так? А тепер добра-ніч тобі, Феніче!“

И подав їй приязно руку Филиппо. Тільки ж вона йому свої не подавала. Стояла бліда, а спущені чорні її брови та рісничі ще більше робили її вид засупленим.

„Чи ж ще не досить каралася я за те, що сім літ тому одної ночі за багато було в мене розваги?“ прошептала наче про себе. „А тепер він ще хоче, щоби ся проклятуца розвага причинила мені лиха, та й то вже чи не на віки! Ні! Ні! Не пущу його! Сором би мені був перед людьми, якби я його пустила, и він погіб!“

„Чи не чула, що се моя воля, що я хочу тепер спати и бути самим?“ — скрикнув перебиваючи й Филиппо. „На що ж завдаєш собі ще більше жалю? Як не порозуміла ти сього, що честь моя кличе мене від тебе, то й не була би ти мені під пару. Не лялечка я, щоби ти забавлялася та пестилася зі мною. Є в мене свій шлях, а на йому за вузько для нас обох. Покажи мені шкіру, на котрій спати маю, та й позабудьмо одно одного.“

„Хоч бий мене, а я таки не покинуся тебе! Нехай и сама смерть заступить тебе від мене, а и від неї тебе відобю сими здоровими моїми руками! Ти мій на віки, Филиппо!“

„Мовчи!“ скрикнув Филиппо. Кров вдарила ёму в лице, и він відтручував обома руками налізливу дівчину від себе. „Цить! И вже все скінчене між нами нині й на віки. Чи може я річ яка, що кождий може її собі присвоїти, кому припаде до вподоби? Я ж чоловік, и сей тільки може мене дістати, кому з доброї волі себе подарую. Кажеш, що ти тужила за мною сім літ. Чи ж дає се вже тобі право на восьмому обезчестити мене перед самим собою? Як ти мене так хотіла розлюбити, то дуже незручно взялася за діло. Сім літ тому любив я тебе, бо ти була тоді ивакша. Але й тоді був би я зробив тобі на перекір, як нині, якби ти була кинулася мені на шию и силою захотіла здобути моє серце. Тепер же кінець всьому, що було між нами. Спізнав я вже, що ре любов се була, лиш милосердье, що на хвилю було запанувало надо мною. Питаю тебе ще в останне, де моя комірчина?“

Се казав Филиппо твердо та остро, так що аж самому ёму жаль стало після такої непривітливої мови. А таки не докинув ні словечка, дивуючися, що Феніче вислухала такої мови з більшим супокоем, ніж він сам надіявся. Тепер вже ёму хотілося, щоби вона з жалю заголосила, а він міг обізватися до неї добрячими словами. Вона ж перейшла мовчки по при ёго, відчинила важкі дремені двері біля печі, мовчки вказала на желізні засуви при дверях и станула знову коло печі. Филиппо вступив в ксмірку и засунув двері на засув. Се вчинивши стояв ще хвилю під дверьми, наслухуючи, що таке пічне Феніче. Та в хаті ніщо й не ворухнулося. Чути було тільки, як пес дерся до дверей, як кінь форкав в стайні, а вітер завивав на дворі розганяючи останні шматки ираки. Місяць у повні підійшов був вже високо й освічував комірчину, кидаючи ясне світло, коли Филиппо витягнув жмит вересу з діри в стіні, що служила замість вікна. Филиппо спізнав відразу, що се була спальня Фенічи. Під стіною стояло її вузеньке ліжко, а на ёму була чистенька постіль. Біля ліжка стояла отворена скриня, дальше маленький столичок та ще й деревина лавочка. Стіни пообвішувані були образами святих та Мадон; коло дверей висів хрест, а під хрестом невеличка хрестильниця з свяченою водою. Филиппо сів на твердій постелі и аж тепер почув, як у ёму кипіло. Кілька разів зривався йти до Фенічи та сказати їй, що він тільки на те говорив їй такі прикрі слова, щоби її любов до ёго остигла. И за кождий раз тупав ногою з досади, що він

такого м'якого серця. „Один се спосіб и лишається, а то буде ще більше лиха та горя; сім літ — бідна дівчина!“ говорив про себе. Здоровий гребінь, набитий задля окраси маленькими мосяжними цвяхами, лежав на столику. Филиппо взяв ёго несвідомо в руки, и зараз ставула ёму перед очі її довга груба коса, пишна шия, по котрій коса спливала, гарне чоло, на котре кучерики звисали, та й смагляве лице. Якби кусителя якого, кинув Филиппо сей гребінь геть від себе у скриню, в котрій гарно поскладувані лежали плахти, юбки, хустки и всякий дрібний стрій. З легка замкнув він віко й пішов до діри в стіні дивитися на двір. Комірчина лежала з другого боку хати, и жадна хата не заступала оку вигляду на верхівья гір наіжених скелями. Напроти комірчини, по той бік яру, підіймався під небо голий хребет гори освічений світлом місяця, що стояв тоді як раз над хатою. Трохи з боку хати стояли шопи, а по при них ишла дорога в яр. Маленька смерека з голим вітьєм стояла одинока між каміньем, и землю вкривав ще тільки верес и з рідка декуди маленькі корчи. „Справді не таке тут місце, щоби легко було забути, кого раз серце полюбило!“ погадав Филиппо. „Зі щирої души я рад би, щоби було инакше. Добра таки була би з неї жінка для мене. Вона певно більше любила би мене, як строї та проходи та залицянки вітрогонів. А як би то здивувався мій старенький Марко, якби я ні з сёго ні з того та привіз в дім гарну жіночку з дороги. Не треба б и мешкапья иншого наймати; и так аж моторошно було досі у тих пустках. А мені старому нудяреві весело було би, якби часом така дитина привітно усміхнулася... Та все те пусте, пусте, Филиппо. Що ж би вона небога й діяла вдовою в Болонні? Годі, годі й думати про се! На що на старі гріхи копити нові? Треба мені годинию раніше людей побудити й крадькома виїхати з відсіля, поки ще яка душа в селі проснеться.“

И хотів вже відступитися від вікна та протягнути на постелі змучені далекою їздою кості, аж и бачить, що з затінку хати виступає у світло місяця якась постать жіноча. Не оглянулася вона ні разу, а таки догадався Филиппо, що була се Феніче, не хто инший. Спокійною ходою ишла вона дорогою, що йшла в яр. Мороз пішов ёму по плечах, як подумав, що вона може хоче себе загубити. Як в горячці скочив на саму ту думку до дверей и почав відчиняти засув. Та старе заржевіле желізо так міцно заперлося за скобель, що даремне уживав всеї своєї сили. Холодний піт виступив ёму на чоло, він кричав, рвав за двері та гримав в них руками й ногами, а нічого таки не вдіяв. Відтак по-

кинув двері, побіг до вікна й почав виймати камінь з муру. Вже ослабився один камінь під його руками, аж бачить він, що постать дівчини виринає з темряви на дворі и наближається до хати. Несла вона щось в руці, та що воно таке було, не міг спізнати при непевному світлі. Тільки лице її доглянув добре; понуре воно було й важке думками, та пристрасті не було видно на йому. И оком не кинувши на його вікно, вона знов зникла у затінку хати. Ще він стояв під вікном, оддыхаючи від страху й втоми, як розлягся якийсь дивний голос собаки; не було се ні гавканье, ні скомлінье. Усе, що бачив и чув, було так загадочне, що занепокоїло його ще більше. Він виткнув голову скільки мога за вікно, але нічого не було видно крім тихої мертвої ночі. За хвилию почувся голосне уриване витьє, відтак страшно стогнанье пса, и знову стало тихо; не чути було ні голосочку, хоч довго та пильно наслухував. Тільки двері хатні рипнули ще раз, и чути було, як ступала Феніче по камяному помості хати. Дармо стояв він довгенько під дверьми хати, паслухував, питав, просив та благав дівчину, щоби хоч словечком обізвалася, — усе було тихо. Наче в горячці кинувся на постіль и лежав, роздумуючи те все, що чув и бачив; аж місяць зайшов по півночі, и його перемогла втома та й приспала його філюючі думки. Як проснувся Филиппо, свитало наче навкруги його, та протерши очі й розглянувшись спізнав він, що не був се такий розсвіток, як буває перед сходом сонця. Через стіни прoderався слабій промінь світла соняшного, и він побачив, що діра в мурі, котру відіткав був идучи спати, таки була хоптою добре заткана. Филиппо витрунув хопту, а ясне світло сонця вдарило йому в очі. Лихий на пачкарів, на свій сон, а найпаче на дівчину, котра очевидячки сю хитрощ зробила, пішов Филиппо до дверей, відсунув тепер, при розвазі, засув легко и війшов у хату. Феніче була одна в хаті, супокійно сиділа коло припічка, наче давно його вже дожидала. На лиці її не було ні сліду вчерашнього зрушення; вона не була ні крихти сумна, а супокій, з яким зостріла грізний погляд Филиппа, не був вимушений.

„Твоя се штука, що я заспав?“ — заговорив до неї Филиппо сварячи.

„Моя“ — відповіла Феніче рівнодушно. „Ви були втомлені. Однак аж з полудня треба вам зійтися з тими душегубцями, то станете ще в час на місці.“

„Не просив я тебе зовсім, щоб журилася моєю втомою. Все ще таки мені натручуєшся? Ні на що се тобі не здається, дівчино! Де ж мої провідатори?“

„Пішли.“

„Як то пішли? Ти хочеш з мене глузувати? Де вони? Хіба ж би пішли, не діставши заплати від мене?“ И се сказавши, пустився до дверей.

Феніче говорила дальше спокійно не рухаючися з місця: „Я їм сказала, що вам треба спочити, и що я вас сама заведу. Мені и так треба купити вина о милю перед Пистоєю, бо вже минулося.“

Зо злості не міг Филиппо и промовити через хвилю. Відтак почав: „Ні, сёго не буде ніколи, щоб я ишов з тобою, лукава ти гадино! Аж сміх бере, що ти все ще гадаєш змудрувати мене твоїми зручними штуками; ти ж стаєш мені все більше ненависною и мерзкою через те, що вважаєш мене так слабим та нікчемним, що штуками сими мене заповонити гадаєш. Давай мені наймита на провідатора, а ось винагороди собі, що заплатила пачкарям за мене.“

И кинув їй калитку з грішми, а сам пустився до дверей шукати собі провідатора. „Не трудіться дармо!“ — сказала Феніче — „ви не пайдете ні одного наймита — усі пішли в гори. И в цілому таки селі немає нікого, що б зміг вести вас. Зісталися дома самі старі недужі баби, діди та такі діти, що їм самим няпёк ще треба. Подивіться самі, коли не вірнте. И чому ж ви не хочете, щоби я вас завела? Що в тому тяжкого або небезпечного?“ Феніче говорила дальше, а Филиппо, гнівний та лютий, став нерішимо на порозі, обернувшись плечима до неї. „Сеї ночі спився мені сон, з котрого я бачу, що ви не для мене. Правда, що я вас ще трохи люблю, и що люблю мені буде поговорити ще з вами годин з кілька. Чи ж через те я вже на вас закидаю сіті? Вам можна покинути мене на віки та піти, куди вам злюбиться, хочби й на смерть немнучу. Що вам те завадить, як піду кавалок поруч из вами? Як се вас успокоїти зможе, то вам ще й поклянуся, що тільки кавалок дороги вас підведу, навіть не до самої Пистої, а тільки доти, доки не зійдете на шлях битий. А то як підете самі, заблукаєтеся, що й виходу вам не буде ні вперед, ні назад. Ви ж пригадуєте собі таке ще з вашої першої подорожі по горах!“

„До сто бісів!“ — миркнув Филиппо закусуючи зуби з досади. Тільки бачив він, що иншого виходу ёму не було, а сонце підходило все висше та висше. И чого ж ёму боятися? Тільки до одного, що було для ёго дійсно небезпечно, не хотів сам признатися. Поглянув ще раз на Феніче и міркував з рівнодушного

погляду її великих очей, що в словах її не було ні крихти лукавства. Їму видалася вона дійсно якби переміненою зовсім від учора, и стало йому вже майже досадно, що вчорашній напад пристрасного жадю проминув так скоро, не лишивши й сліду по собі. Приглядався їй ще пильнійше та таки не помітив нічого, що будило би підозрінє.

Розміркувавши все те, обізвася Филиппо холодно: „Коли ти тепер стала розумнійша, то нехай буде по твоєму, підемо разом!“

Не показуючи зовсім, як її се втішило, встала Феніче з місця й сказала:

„Треба нам перше попоісти чого небудь, бо по дорозі не буде нічого довгі часи.“ И се кажучи поставила перед Филиппом полумисок зо стравою и збаня з вином, а сама тоже іла, стоячи коло припічка, тільки вина и не покушала. Щоби тільки борше впоратися з їдою, проковтнув Филиппо кілька ложок страви, вихилив вино та й запалив цигаро до вугля на припічку. Роблячи се все, и не оглядався Филиппо на дівчину. Коли ж случайно станувши близько, кинув на її оком, то лице її якось чудно спаленіло, а в очах її засяяло щось ніби радість з побіди. Скоро Филиппо випив виво, зірвалася вона, вхопила порожнє збаня и кинула ним об поміст, що аж в дрібні черепки розбилося, и промовила: „Ніхто більше не буде пити з ёго, коли уста ваші ёго доторкнулися!“ Филиппо зачудувався сим дуже, и прийшло йому з разу на гадку, чи вона не дала йому отруї в вині, та відтак подумав, що се мабуть останки її пристрасної любові, котрої тепер одрікалася, и без опору пустився з нею в дорогу. Вийшовши з хати, став Филиппо оглядатися за конем. Се помітивши сказала Феніче: „Коня взяли з собою до Поретта. Воно и небезпечно було би з'їздити з гори, бо нинішня дорога багато більше стрімка, як вчорашня.“

Феніче йшла вперед, и незабаром минули вони хатки, що стояли пусті та безлюдні; ні в одній не курилося з комина. Аж тепер побачив Филиппо всю величавість сєго відлюдья, над котрим зависло чисте, прозоре небо. Дорога визначувалася ледви трохи на твердій скалі темним слідом и йшла по широкому хребті гір на північ, а деколи, як друге пасмо гір, що йшло рівнобіжно, ставало низше, заблищав ліворуч на далекому виднокрузі шматок моря. Навкруги не видно було ще жадної рослини крім моху та твердого скального зілья. Відтак почала дорога спускатися в яр, через котрий треба було перейти, щоби вийти на хребет другої,

протилежаючої гори. Тут росли вже дерева шпилькові и виринали жерела, а з глибини доходив шум води. Фепіче йшла все по переду. Не говорячи ні слова и не озираючися ступала вона безпечно вибираючи все певне каміньє. Филиппо не міг очей відорвати від неї и чудувався її гнучкій а при тім кріпкій постаті. Біла хустка, що спадала їй з голови, заслонювала її лице; коли ж ишли обое поруч, то він мусів задати собі насильє, щоби дивитися просто перед себе на дорогу, а не звертати очей на неї — так дуже наділа незвичайна краса її рисів. Аж тепер, у повному світлі сонця, помітив він в її лиці якийсь незвичайний дитинячий вираз та не міг собі витолкувати, в чому именно він був. Їму здавалося, що все розвинулося та змінилось на ній від останнєї їх стрічи перед семи літами, и тільки сей дитинячий вираз лишився незмінений. В кінці не видержав и сам таки почав розмову, а вона відповідала їму зовсім просто й розумно. Тільки її голос, звичайно не такий сухий та глухий, як у гірнячок буває, був нині дуже однотайний та часом дуже сумний, хоч про маловажні річі говорили. Дорогою, котрою вони мацрували, переходило останніми роками багато людей, що зза політичних причин мусіли втікати за границю; багато з них певно остановлялося для віддиха в Треппи. Ото ж Филиппо почав розвідуватися то про сєго, то про того свого знакомого, описуючи, як виглядав кожен; та вона пригадувала собі дуже мало кого з них, хоч знала, що пачкарі багато чужих осіб приводили на пічліг в її госпуду. Тільки одного пригадала собі від разу. Як тільки почав Филиппо єго описувати, вона спаленіла й остановилася та й сказала насупивши брови: „Се чоловік недобрый! Я мусіла будити серед ночі наймитів и випросила єго з мєєї госпуди.“

За такою розмовою и не замітив Филиппо, що сонце піднялося було вже високо, а Тосканської рівнини все ще не було видно. Через усю дорогу не подумав він ні разу, як то сей день скінчитися може. Дорога була тепер уся вкрита нависаючими корчами й ишла з пятьдесят шагів понад рвучим потоком; легкий вітрець підносив иноді дрібні краплі з водоспадів аж до них; по каміньє перебігали ящірки, а швидкі метелики уганялися за перекрадаючимися промінями сонця. Їму було так любо, що й не зміркував, що вони йшли проти води потоку, и що ще й досі не звернули були на захід. Товаришка єго наче причарувала єго своїм голосом, и він забув про все те, о чім вчєра заодно думав, идучи з пачкарями. Аж як вийшли вони з яру, и перед ними розкрилася нова, зовсім незнакома гориста околиця, дика та наїжена

скалами и провалєм, стявився Филиппо, остановився, поглянув на небо й спізнав відразу, що вони прянували в противну зовсім сторону и може вже зо дві милі дальше були від ёго мети, ніж як вийшли. Тоді й сказав: „Пострівай! Ще в час бачу, що ти мене таки ошукуєш. Чи ж се дорога до Пистої, ти лукава?“

„Ні!“ — відповіла Феніче сміливо, спустивши тільки очі до землі.

„То й кленуся пеклом, що самому чортові можна би учитись у тебе лукавства. Будь проклята моя легковірність!“

„Усе чоловік зможе, як любить; дужчий він тоді, як сам чорт або ангел,“ сказала Феніче сумним низьким голосом.

„Ні!“ — скрикнув він в найбільшій гніві — „не радуйся завчасу, горда жінчино. Не зломить волі мужчини те, що збожеволіла дівка зове любовью. Зараз вертайся зо мною й покажи, куди мені найпростійша дорога, а то задушу тебе таки сими руками. Нерозумна! хіба ж ти не хочеш зрозуміти, що мушу зненавидіти тую, котра хоче зробити мене нікчемним перед світом?“

И затиснувши кулаки приступив до Феніче, не тямлячись з гніву.

„Задуси мене, Филиппо! прошу тебе!“ сказала Феніче. „Але після того кинешся на мого трупа и кровавими слёзами плакатимеш, що нема у тебе змоги привернути мені життя. Тут так биля мене лежатимеш та обганяти воронья, щоб не іло мого трупа. Буде тебе днем жарити сонце, а нічю поливати роса, аж поки не загинеш, як я; бо нема вже для тебе розлуки зі мною. Хіба ж ти думаєш, що ся бідняга, що дико виросла в горах, сім літ змарнує якби один день. Знаю, що вони мене коштують, скільки вартують, та що добру плачу ціну, купуючи тебе за них. И мала ж би я тебе пустити на смерть? Сміх було би людям сказати! Силкуйся, скільки хочеш, відвернути своє серце від мене, а таки побачиш, що я тебе притягну до себе на віки. Бо в вині, що ти нині випив, дала я тобі данье любовне, и ще не вродився такий чоловік на світі, що ёму оперся би.“

И пишно вона виглядала, коли се казала — як яка княгиня; витягнула руку, паче б держала булаву над чоловіком, що оддався їй вже на віки. Филиппо засміявся на її слова з горда й відповів: „Твоє данье любовне зле тобі пригодилося, бо не ненавидів ніколи я тебе більше, як сеї хвилі. Тільки нерозумно я роблю, що ненавиджу нерозумну дівчину. Нехай вилічить тебе з того забобону як и з любові те, що бачити мене більше не будеш. Обійдуся вже без того, щоби ти мене вела. Оттам по тім боці на кручі

бачу я хату, а навкруги хати пасеться отара. И огонь там горить. Там и справлять мене на дорогу. Бувай мені здорова, бідна ящірко! оставайся здорова!"

И слова на відходне ёму не сказавши, сіла Феніче в тіні скали при ярузі и гляділа в темну зелень ялиць, що росли в споді над потоком.

(Конець будс.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієологіі.

I.

(Дальше.)

Темні зімові сили.

Темні зімові сили описуються в колядках, як вороги світлих богів; вони гоняться за світлими богами, б'ються з ними, перемагають и вбивають їх. Темні сили описуються в образах, взятих з історіи и з народнєго бита, але є ще в народніх творах и мієичні давні образи темних сил. Темні сили показуються то ордою, що нападає на двір Господаря и руйнує ёго, то Турками й Татарями, то якимсь царем Воротом, на котрого бе Иван-Громовик. Ще частійше темні сили описуються як жиди, як сім сот жидів, жидівок и жидівських дівок, котрі гоняться за матірью Громовика, скрізь шукають ёго самого, випивають море, рубають ліси, викошуют траву, розбивають камінь, жууть пшеницю и таки доходять до свого: знаходять світлого бога, мучать ёго, забивають за нігті всяке дерево, випускають з ёго кров, розривають крючками ребра. На образ жидів, як темних зімових сил, навела народню фантазію св. історія про Христову страсть. Вороги світлих богів часом описуються як розбишаки; вони напали в горах на Івана Громо-вика, взяли ёго, як він водив танець кругом тернового огню, одняли од ёго сокола, гусла й коня вороного и закинули ёго в тюрму. Найдавніша мієична форма грізних зімових сил то дивний звір тур-олень з дев'ятьма рогами, котрого нагляділа в віконце Господина (сонце) и звеліла застрелити. На одному розі того звіра стоїть терем або шинк. Той звір ходить в лісі, на звірі стоїть

стілчик, а на стільчику сидить красна панна. Звір тур-олень часом в колядках зветься царем, котрого Громовик волочить по чагарах и пожарищі привязаного до сіда. Той миєичний звір то образ зіми з чорними хмарами, з снігом, з вітром, морозами, — то индийський лихий Врітра, ворог Громовика Индри. Зіма здавалася народові звірем, що краде сонце й блискавку и держить їх у себе, в образі красної панни на золотому стільчику. В колядках Білорусі говориться про такого самого звіра, котрий гадиною лежить в чистому полі під білим каменем. Ту гадину знаходить *славний панич* (Громовик), хоче її застрелити, то б то розбити зімові хмари своєю стрілою — блискавкою.*)

Боротьба й перемога темних сил природи над світлими описується в весняній іграшці *Ворон*. В *Вороні* ми бачимо дві сторони: матір з *красною* старшою дочкою и дітьми и Вороном. Мати стає проти Ворона, а позад неї *красна дівчина* и всі діти; вони міцно держаться рядком одно за другим. Проти матері сідає Ворон и копає паличкою пічку. Ворон хоче гріти окропи, щоб залити дітям очі. Іграшка починається розмовою між матірью и Вороном. Мати просить у Ворона води, що знаходиться десь під вербою. Ворон одказує, щоби вона пішла собі й напилася. „Коли боюся, бо воду стереже вовк та гадюка“ — каже мати. Из розмови матері з Вороном бачимо, що Ворон наївся, напився, сидить в високому городі, а за ним стоїть чорт з бородою. Мати каже, що и в неї є город; хоч и низько обгороджений, та Ворон ёго не перескочить. Після розмови Ворон починає ловити материних дітей, хапає їх по одному й переводить в свій город. Після всього хапає и *красну* дівчину и переводить до себе. Зоставшись сама, мати приходить в Воронів город впізнавати своїх дітей. В сій іграшці описується боротьба зіми з літом. Ворон, образ хмары, держить воду під вербою, котра в казках зветься цілющою и живучою водою, и котру стережуть змії. Та вода то літній дощ, подаючий живушу силу землі. Ворон хоче згубити з світа дітей и красну панну, заливаючи очі не холодною, а горячою водою. Се наводить нас на здогад, що в сій іграшці додержався може давній индийський міє, в котрому лихий Врітра був богом не холодної полярної зіми, а горячого страшного дощу Инді, котрий часом буває таким шкодливым для землі, як и наша холодна зіма. Мати з дітьми и з *красною* дівчиною то образ семьи світлих небезних сил, а сама *красна дівчина*, на котрій держиться вся іграшка, то сонце

*) Безсонова Бѣлорусс. пѣсня, 12.

в літку. Ворон в своєму городі з чортом за спиною, з гадюкою и вовком — то семья темних зимових сил природи. Він хапає сімью світлих сил, як в одній пісні мати *чорна гадина* ість небесні світила :

Ти ж не мати — чорна гадина !
З'їла сонце, з'їла місяць,
З'їж и зірочки, дрібні діточки.*)

Весною подекуди на Україні народ проганяє зиму в образі Мари (у других Славян Морени). Роблять куклу, котра зветься Марою, убірають її по жіпоцьки, виносять на гору и палять, співаючи *веснянок***), а на Підлясьї народ кидає куклу Мари в воду або в болото, приказуючи: *чорт тебе бери!****)

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЕПИСЯХ ІЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ, М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Другий відділ: Литовський и козацький перийод.

VIII.

Князь Константин Константинович Острогський.

(Конець.)

В 1599 р. Острогський з иншими панами и шляхтою руської віри зладив конфедерацію з протестантами для обопільного захисту против католицького насилья. Але ся конфедерація не мала важних наслідків.

Далеко важнійший в своїх наслідках був рух літературний, що змігся після унії. В Острогській друкарні появилася (р. 1598) „Отпись на листъ отца Ипатія“ (Потія) и „Листы,“ т. є. послання (з них вісім Мелетія, патріярха Олександрійського, в котрих виложено истоту православья и заохочувано народ православний до оборони своєї религії). Одно з тих посланий (третє)

*) О мифическомъ значеніи обрядовъ, Потебні — 234,

***) Афанасьева *позг. возрѣнія Славянъ*, III, 696.

***) Тамже.

відносилось до питання про зміну календаря, що тоді дуже займало уми. Православним пастирям не сподобалася зміна тая именно тому, що вона була новиною, — „новостью суєтних мужів, непостійних душ, що змінюються, як вогкість од віянья вітру.“ Після думки чесних пастирів зміна движимих свят викликає забуренє и зворушенє в церкві, интриги, чвари, приближенє до жидівства; та коли б и сєго не було, то все таки не треба вводити „неотеризму“, а лучче держатися старини й слухати старих. (Что же не благочестивѣйше и не благоговѣйѣйше есть въ различныхъ вещехъ вкупѣ пребывать со старцы). Опріч того замічено, що вирахованья, на котрих оснований новий календарь, не тревали, и як промине триста літ, то знов треба буде „астрономствовати“ и видумувати нові переміни. Девятий з напечатаних в сій книзі листів містить в собі послание, що писав Острогський до православних християн з самото початку унії (об тім ми вже говорили висше), а десятый — напоминаюче послание Атонських монахів. Між напечатаними тоді в Острозі книжками особливо важна „Апокрисизь“ (вид. під koniecь 1597 р.)* під псевдонимом Филалета; написав її, як кажуть, Христофор Бронський, чоловік, що, подібно Острогському, нахилився до протестантизму. Замість строгої підлеглості духовним властям в справах віри, вона проповідувала рівну свободну участь світських людей в церковних справах, науку про безусловний послух церкві називала жидівством и доказувала, що світські люде можуть після своєї думки не слухати духовних и віддалити їх. В 1598 р. священник Василь видав Псалтирь з епілогом (возслаждованієм), другий Псалтирь вийшов з часословом, 1605 и 1606 явилися твори патріярха Мелетія з причини унії, в перекладі Йова Борецького, а 1607 священник Демян, брат Наливайка, видав „Лекарство на оспалый умысель человекій“, де помістив послание Золотоустого до Теодора Падшого и деякі слова и вірши, почасті приложені до свого часу. В Вильні появилися замітні твори не тільки полемичні, але й научні, з котрих пробивалася потреба вихованья молодєжі; в 1596 р. Лаврентий Зизаний видав Граматику славянського язика, Азбуку з коротким словарем, Толкованье на молитву *Отче наш* и Катихизис, в котрім виложено основи православної віри. Відтак руські богослужебні й релігійно-политичні твори печатано и в інших місцях.

---

*) Против „Апокрисизь“ видав у 1600 р. грок.-унят Петро Аркудий „Антикрисизь.“

Так положено початок до тої полудневоруської и західно-руської літератури, що опісля в половині XVII в. так значно розвилася.

Сам Острогський, не зважаючи на захист, що дав православью в справі повстаючої унії, яко аристократ, для котрого польський лад багато мав дорогого, не був скорий до якого небудь рішущого виступленья против насилья власті; він здержував и инших, навчаючи їх терпеливості. Таким способом він писав до Львівського брацтва: „Посилаю вам декрет, уложений на минувшім соймі, вельми противний народнєму праву, а більш усєго святій правді, и даю вам не иншу раду, як тільки сю, щоб ви були терпеливі и дожидали Божого милосердя, поки Бог, по своїй доброті, не склонить серця єго королівської милості до того, щоби нікого не ображував и кожного лишив при своїх правах.

В сій раді пробивалася вже будуча неміч руської аристокрації в справі захисту батьківської віри.

На скаргу воеводств Київського и Брацлавського назначив король на соймі суд між уніятами й православними.

Тоді вмер Рогоза: єго заступав в уряді митрополита Київського Іпатій Потій. Коли він явився з Терлецьким на суд, що король назначив, то й представляв, що духовні справи не підлягають присудові світського суду, що, після божого права, законів королівських и прав християнських, вони підлягають тільки духовному судові. Уніяти покликувалися на всякі привилеї, що досі иснували, дані грецькій церкві, яко на документи виключно приналежні після права тільки тим, що признали головою своєї церкви Римського первосвященника. Король, за радою своїх радних панів, признав їх докази зовсім справедливими и оголосив грамоту, в котрій новому митрополиту и єпископам, що були під первенством митрополита, давав право користуватися своїм саном після прежніх привилеїв, даних сановникам грецької віри, орудувати церковними маєтками й творити духовний суд. Король не признавав иншої східної церкви в польській Речі-посполитій, крім уже злученої з Римською церквою. Всі, що не признавали унії, були в єго очах вже не исповідниками віри грецької, тільки відступниками її. Той погляд подіяла з королем уся католицька Польща й Литва.

Острогський закінчив житє в Лютім 1608 р. в глибокій старості. Син єго Януш ще за житья отця перейшов на католицтво; другий син Олександр лишився православним, та дочки єго всі прийняли католицтво, а одна з них, що володіла Острогом, Анна-

Алойзия, визначалася фанатичною нетерпимістю для віри прабатьків своїх.

Висша класа в Польщі була всемогуча, и певно, як би руська шляхта стояла була твердо в вірі й кріпко рішилася боронити батьківської віри, то ніякі хитрощі короля и езуїтів не змогли б були її звернути.

Та в сім то було нещастье, що ся руська шляхта, ся висша класа, котрій дуже вигідно було знаходитися під пануваньєм Польщи, — не могла встояти против норовственнoго угніту, що тяжів над православною вірою й руською народністю. Руські люде поріднилися з польською шляхтою, присвоїли собі польський язик и польські обичаї, сталися Поляками в манерах, житні, отже не в силах були вдержати батьківську віру. На стороні католициства був блеск західної просвіти, що впадав у очі. В Польщі на руську віру й руську народність гледіли зневажливо: все, що було й заявлялося руським, в очах тодішнєго польского товариства здавалося мужичим, простим, диким, несвідущим, чимсь таким, що єго треба соромитись образованому и високопоставленому чоловікові. У католиків було без порівняннє більше способів до образованнє, як у православних, и тому діти православних панів учились у католиків. Настроєні своїми вчителями, що впоювали в них переконаннє о висшості католициства, виходили руські молодці в світ, де при пануючім дусі пропаганди всюди тільки чули об тій висшості, отже й присвоювали собі той погляд на віру й народність прабатьківську, який звичайно мають на своє рідне ті, що переймають що небудь чужого з повним переконаннєм, що се чуже єсть признаком образованності и дає почот и шану в тім кружку життє, де ім суджено обертатися. Потомки православних знатних родів, що перейшли на католициство, оглядалися назад на норовственне добро своїх праотців и опинилися в такім самім настрою, як їх предки багато віків назад, коли покинули поганство, а прийняли християнство. Одні за другими приймали нову віру й соромилися давніє. Правда, як усе буває в переходніх добах, так и в добу окатоличеньє руської шляхти через пів столітьє, а навіть трохи довше, лишалися між висшою руською класою прихильники старини и заявляли свій голос, та ряди їх усе більш и більш рідшали, и наконець їх не стало; в польській Русі годі було подумати собі особу приналежну що до походженьє и достатку до висшої класи инакше, як з римсько-католицькою релігнєю, з польским язиком и з польскими поняттями й почуттєм. Від часу униї проявився напрямок підняти руську церкву й руську народність —

утворити руську просвіту, по крайній мірі, на перший раз, релігійну, та сей напрямок опізнився для висшої класи руських земель, злучених з Польщею. Ся висша класа не потребувала більш до нічого рущини и гляділа на неї неохотно, неприязно. Показалося, що унія, видумана спершу для принади руської висшої класи, також для неї не знадобилася; пани без неї сталися чистими католиками; унія лишилася тільки способом, щоби знищити в громаді решти народу признаки православної віри й руської народності. Унія стала орудьем більш національних, як релігійних цілей. Приняти унію — значило з Русина статися Поляком або хоч полу-Поляком. Сей напрямок проявлявся з першого разу, и непохибно слідували тим напрямком и в дальших часах до самого кінця иснування унії. Не зважаючи на те, що спершу папа, після постанов Флорентийської унії в XV. в., потвердив ненарушність обрядів східної церкви, вже з початком XVII. віку уніятські духовні стали зміняти богослуження, вводили різні обичаї, властиві західній церкві, що або в східній церкві не иснували або в ній зовсім були відкинені (як н. пр. тиху службу, відправу кількох служб одного й того самого дня на однім престолі, скорочення богослуження и т. п.) Зближаючись усе більш и більш з католицизмом, унія перестала бути східною церквою, а стала чимсь посереднім и в тім самім часі принадлежністю простого народу. В краю, де простий народ зійшов до крайнього пригноблення, віра, що иснувала для того народу, не могла мати такого пошанованья, як віра панів; тому унія в Польщі стала вірою низшою, простонароднєю, негідною висшої класи. Православ'я ж після думки громади стало вірою запеханою, вельми низькою, крайно зневажаною: се була віра не тільки хлопів в загалі, як унія, але віра негідних хлопів, непохожих або неспосібних задля своєї дикості и закоснілості стати на трохи висший ступень релігійного й громадського зрозумінья; то було не більш, як мизерне исповідання понеханих недовірків, для котрих и за гробом немає спасенья.

IX.

Київський Митрополит Петро Могила.

Впровадження церковної унії було почином великого перевороту в духовій и суспільній житні полудневої и західної Русі. Переворот сей мав дуже важне значення в нашій історії що до

сили того впливу, який він в наслідках оказав на духове розв'язь всього руського світа.

Уніяцьке новотарство користувалось особливо любовою и опікою короля Зигисмунда; також заходилися ёго горячо піддержувати єзуїти, що в Польщі взяли в свої руки вихованье и тим заволоділи всемогучою польською аристокрацією; — тому було зовсім природно, що уніяцька сторона зараз взяла верх над православною. План римсько-католицької пропаганди лежав именно в тім, щоб одвернути від давнїї віри и навести до католицизма руську висшу класу, бо в Польщі тільки висша класа представляла силу. Орудьем до того мали служити школи або колегии, що єзуїти заводили одні за другими на Русі. У Вильні єзуїти завели академію за Степана Баторія. Потім явилися єзуїтські колегии в Полоцьку. При кінці ХVІ. в. заведено колегии в Ярославлю Галицькім и в Львові. В першій четвертині ХVІІ. в. появились опісля колегии єзуїтські в Луцьку, Барі, Перемишлі и в многих містах Білої-Русі, в 1620 р. — в Києві, в 1624 р. — в Острозі. Пізнійше показалися вони и лівобіч Дніпра. Єзуїти вміли дуже искусно підчиняти молодіж своєму впливові. Родителі за-любки віддавали своїх дітей у їх школи, бо ніхто не міг зрівнятися з ними в навчанью латинського язика, що тоді вважано признаком ученості. Богаті пани давали їм фонди на удержанье монастирів и шкіл; але за те єзуїти давали вихованье вбогим безплатно и тим піддержували в громаді високу думку про їх безкористність и християнську любов для ближніх. Вони вміли привязувати до себе дітей, вполювати згідні з своїми цілями переконанья й чутья и так глибоко вкорінати се у своїх годованцях, що неначе на все зростаюся з природою їх те, що набули в єзуїтській школі. Головною, можна сказати—виключною цілю єзуїтського вихованья в руських краях в тім часі було як можна найбільше повернути руських дітей до католицизма и разом заціпити в них ненависть и зневагу до православья. До того вживали вони не стілько научних доказів и вговорювань, скілько всяких легких способів, що впливали на молодецький вік, як н. пр.: величне богослуженье, видумані чудеса, з'явіща, знамена, обявленья, улаждение празників, игрищ и сценичних вистав, що наміряли неперечно привязати серце й увобразню дітей до римського католицизма. Єзуїти повертали в свою користь властивий молодежі нахил до пустувань и не тільки не гамували в дітях лихих побудок, але розвивали їх, щоби повернути в користь своїх споконвічних цілей. Так єзуїтські наставники підмовляли своїх школярів, щоби діяли всякі образи православним

людям, а особливо насмівалися з православного богослуження: єзуїтські школярі впадали до церков, кричали, допускалися нечемностей, нападали на церковні походи и позваляли собі всяких негожих річей, а наставники підохочували їх до сього. Та щоби не обурити против себе православних родителів и не загородити православним дітям дороги до своїх шкіл, єзуїти часто впевняли, що вони зовсім не думають повертати Русинів у латинство, говорили, що східна и західна церква однаково святі и рівні між собою, що вони дбають тільки о просвіті. Коли єзуїти вбачали яку користь, то для позбру спиняли навіть своїх православних годованців од прийняття католицтва, на сій основі, що обі віри рівні; однак сі годованці так скусно були приготовлені вихованьєм цінити більше все католицьке, а гордувати всім православним, що самі, наче на перекір радам своїх наставників, приймали католицтво; и тоді то таке поверненье приписували натхненью з висше. Русини, що виховалися в єзуїтській школі и прийняли католицтво, були ціле житье під впливом своїх духовних отців єзуїтів або католицьких монахів инших законів, що з тамтими одностайно ділали. Духовні отці піддержували в таких фанатизм на ціле житье. Наслідком того в першій половині XVII в. пішло розширенье католицтва и униї надзвичайно швидко. Людей шляхоцьких родів звичайно повертали просто в латинство, а унию лишали самим міщанам и простому людові. Новонавернені католики и уніти визначалися фанатизмом и нетерпимостью. В городах, під опікою зо сторони короля, воеводів и старостів, усі користі були виключно по стороні католиків и унітів: православних не допускали до вибору на уряди; православних міщан всякими можливими способами угнітали в їх промислах, торгових и ремісничих зачятях, а фанатики насмівалися й зневажали православне богослуженье. Таке положенье спонукувало слабших у вірі мимовольно навертатися до униї. До 1620 р. не було у православних митрополита, не стало також єпископів, нікому було посвящати священників, у многих приходах, де не стало православних, заступали їх місце уніти, а в инших місцях по смерті священників церкви випрохнювали и заміняли на досаду вірним в шинки. В панських добрах, а також в староствах, де пани орудували самовольно долею підданих, казали вони виганяти православних священників и заміняти унітськими; підданих повертали в унию, а хто оперався, мусів терпіти всякі насилья й муки. В многих місцях державці не радили самі своїми добрами, але часто віддавали їх в аренду жидам. Піддані попадалися в заряд арендаторів, а разом з ними орудували

арендатори також православними церквами. Жиди добували для себе з того нові жерела доходів, брали данини за право богослуження, так звані „лудки“*), за хрещення дітей, за вінчанье, похорони и т. д. Король и католицькі пани признавали законною грецькою вірою тільки унию, а тих, що не хотіли приймати унії, вважали й прозивали „схизматиками“, т. є. відступниками, и не признавали їх вірі ніяких прав. Не було єрархії, тому й число православних священників щораз меншало, и православні, що не хотіли приймати унії, виростали нехрещені и не сповняли жадних християнських обрядів.

Та поки ще єзуїти не встигли позернути в католицтво всеї руської висшої верстви, в православью лишились оборонці між шляхоцтвом. За православьем стояли й козаки. В 1620 р. случилася важна подія, що трохи здержала бистрі успіхи католицтва. Через Київ переїзжав у Москву Єрусалимський патриарх Теофан. Тут козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний и руські шляхоцькі люде упросили єго, щоби посвятити ім православного митрополита. Теофан висвятити митрополитом Іова Борецького, игумена Київського Золотоверхо-Михайлівського монастиря, и крім сєго посвятити ще єпископів: в Полоцьк, Володимир, Луцьк, Перемишль, Холм и Пинськ. Король Зигисмунд и всі ревнителі католицтва були сильно роздражені сим поступком. Спершу король на скарги унітських архиєреїв хотів оголосити переступниками и самозванцями новонастановлених православних духовних сановників; однак мусів уступити представленьям руських панів и против свого бажанья терпіти відновленье єрархичного ладу православної церкви, бо в Польщі, після права, все таки признавали свободу сумління, бодай для людей з висшої верстви. Се не сприяло, щоби так як и перше зневажливо гнобили там, де була сила по стороні католиків и унітів. Тоді найбільше вславився нетерпимостью до православья унітський Полоцький єпископ Іосафат Кунцевич; він казав оддавати православні церкви на поругу и мучити священників, що не хотіли приступати до унії. Завзятість народу против єго дійшла до сєго, ще в 1623 р. ватага людей роздерла єго у Витебську. Папа, дізнавшись об сій пригоді, вговорював короля Зигисмунда, щоби укарав єпископів, котрі не признають унії, и рішущими способами викорінював „гнусную, чудовищную, схизматическую єресь“ (православье).

*) Первісна протонародня назва монети потрійного гроша, по німецьки — Düttchen.

Та всі змагання римсько-католицької пропаганди, не зважаючи на блискучі успіхи, не могли однако скоро допяти кінечної цілі. За православ'я з одної сторони виступали козаки, з другої — піддержала його руська просвіта, що стала в гору підійматися.

Брацтва були найголовнішим оруд'єм такого відродження. Брацтва повставали одно за другим, а де появилoся брацтво, там появлялась и школа. Брацтва висилали здібніших молодих людей в західні университети для висшого образования. З розмноженьем шкіл и друкарнь більшало число тих, котрі писали, читали и думали про питања, що тикалися духової житні и були спосібні ділати в їх крузі. Виленське троїцьке брацтво перш усіх перестало истнувати для Русі: воно приступило до униі. Та православні у Вильні зараз після сього утворили инше брацтво при церкві св. Духа, завели школу и друкованье книжок для захисту православья. В Києві припадає почин брацтва, як думають, ще в кінці XVI в., але його діяльне истнуванье обявилось в другім десятку XVII в.; тоді ж оснувалось брацтво в Луцьку. Замітно, що всі руські православні брацтва з своїми порядками були з'явищами більш або менш на час короткий, що не осягали своєї головної цілі. Брацтва сі могли держатися тільки так довго, поки католицька пропаганда не встигла повернути в латинство всю руську шляхоцьку верству и разом одорвати від руської народності. Се склалось в тоці XVII в.: вся висша верства руська златиншилася, спольщилася, а брацтва щезли самі з себе. Одно Київське брацтво мало иншу долю в руській исторії.

Києву, що колись був уже осередком руської политичної и духової житні, знов припала значна участь статись осередком духового руху, котрий відкрив для цілої Русі нову дорогу до научної и литературної житні. В 1615 р. якась Галшка, з роду Гулевич, жінка Мозирського маршалка Степана Лозки, подарувала своє обійстя з будівлями и майданом в Києві, на Подолі, щоби там основано брацький монастирь з школою, що мали би бути під присудом одного тільки Царьгородського патріярха. Условьем сього подарунку було, щоби се місце з своїми порядками в жаднім злучаю не виходило з православного володінья. Галшка дала своїм потомкам право відняти брацтву подароване місце, коли б всіо якими небудь дорогами перейшло в руки неправославних, и обовязувала їх в такім злучаю відділити на своїй власній землі инше місце для тої ж цілі. Тоді багато осіб духовних и світських вписалось в члени брацтва и обовязались одностайно и односердно боронити православну віру й піддержувати школу. Брацтво се

звалось Богоявленським, ведля церкви поставленої на обійстю, що подарувала ёму Галшка. В 1620 р. патріарх Єрусалимський Теофан потвердив устав брацтва и благословив ёго, щоби се брацтво з своєю церквою було патріаршою ставропигією, т. е. не підлягало жадній иншій зверхності духовній, крім Царьгородського патріарха. В тім же часі на просьбу волинських дворян и міщан, патріарх благословив правом ставропигії Крестовоздвиженську церкву в Луцьку, при котрій основане було Луцьке брацтво з школою, а Царьгородський патріарх Кирило Лукарис дав з своєї сторони грамоту, котрою потвердив устави брацьких шкіл в Луцьку и Києві. При брацькій церкві мали жити ченці, члени брацтва, під зверхністю игумена, що був пастирем и надзорцем цілого брацтва, наглядав з ченцями за порядком, научав и заступав брацтво в різних справах перед судом. Игумен доглядав також школи; однак ні игумен, ні ректор, ні в загалі брацькі ченці не могли нічим орудувати без згоди світських братів. З-поміж світських братів вибірали двох для догляду школи. Школа Луцького брацтва звалась *Єлліно-словенскою*, тому що в ній учили двох язиків. Школярі ділилися на три відділи: в першім училися читати, в другім читали и вчили на память різні предмети, в третім одділі обясняли и обмірковували виучене. В току науки зважали на те, щоби школяр як найбільше присвоїв собі и розумів те, що вивчився. В тій цілі, по укінченню школи, мали школярі проказувати лекцію один другому, списувати и повторяти перед свояками й господарями, котрим будуть повірені, а на другий день, перед почином нової лекції, видати перед учителем вчерашню. Предметами науки були, крім початкового читання и писання, грецька и славянська граматика з вправами, виучуванье и обясненья місць св. письма, отців церкви, молитов, богослуженья, церковна пасхалия, наука рахованья, а також місця з філософів, поетів, историків, риторика, диалектика и філософія. Опріч сего остро заказували читати и держати в себе книги єретиків и инновірів. Для вправи в язиках постановлено, щоби школярі говорили не „простим“ язиком, а грецьким або славянським. Школярі могли вчитися не всіх наук разом, а тільки деяких, після здібностей, або після ради ректора и бажанья родителів. В школу приймали дітей всякого стану й маєтку, починаючи від заможних шляхтичів и міщан до бідняк, що просили милостині на улицах; учителям остро наказувалося не робити між ними инших різниць, як тільки після степеня успіхів: всі вони по черзі мали відбувати повинності слуг, топити печі, замітати школу, сидіти коло дверей

и т. п. Що до моральності, були школярі обов'язані строго сповняти правила релігійні, кожної неділі і свята збиратися на службу божу и перед тим вислухати звичайного поученья, а по обіді слухати обясненья прочитаних в церкві місць св. письма. Чотири разів до року, в пости, були вони обов'язані говіти, а побожніщі крім того сповідалися й причащалися в господні свята. Школьна зверхність наглядала за їх поступками в школі и по-за школою и карала різгами. Кожної Суботи по обіді учитель читав їм довгі науки моральні, як вони мали справуватись и для памяті давав їм випити „школьну чашу.“ Непорядних виключали. Над самими вчителями мало догляд брацтво и їх виганяло за лихі поступки. З того устава видно, що релігійне вихованье ставилося на першій плані и се зовсім природно, позаяк сама потреба школьного вихованья була викликана konieczністю боронити віру православну против езуїтів и унітів. Київська школа в тім часі мала відай такий же устав, з тою різницею, що, крім грецького й славянського язика, вчили ще там латинського й польського, як видно з самої назви Київської школи, згаданої в грамоті Теофана: „школа наукъ еллино-славянскаго и латино-польскаго письма“. Крім головних шкіл, що находилися при брацтвах, по цілій полу-дневій Русі було розсіяно багато приватних шкіл при монастирях и церквах; так маємо вість про Іова Борецького, що він яко священник Воскресенської церкви на Подолі (в Київі) завів школу и визначався ревністю у вихованью молодежи. В старості и віп и ёго жінка постриглися. Іов, яко игумен Михайлівського Золото-верхого монастиря, займався й опісля вихованьем дітей, а ставши митрополитом, дбав о процвіті шкіл.

(Дальше буде.)

Литературні звістки.

— **Етнографическая карта русскаго народонаселенія въ Галичинѣ, съверовосточной Угріи и Буковинѣ** — *составлена Яковомъ Ф. Головацкимъ* — *печатъ Ф. Кеке въ Вльѣ*. Можна дістати в Ставропигійській книгарні в Львові по 50 кр.

— *Слово Ч. 43 з дня 13. (25.) с. м. довідується з достовірного жерела, що видаванье журналу **Другъ Народа**, о котрім ми звіщали в нашій Ч.-і 5-м, уже й закінчилося на Ч.-і 3-м.*

— В Києві недавно вишов накладом книгарні Болеслава Корейво **Кадриль**, утворений С. Орловським з *любимих мотивів українських пісень*: 1) *Повернувся я з Сибірі* (Кармелюк); 2) *Ой за гаєм, гаєм*; 3) *Ой місяцю, місяченьку!* 4) *Ой важу, важу на ту дівчину вражу* и *Ой дівчина орлиця*; 5) *Казав мені батько, щоб я оженився*; 6) *Дід рудий, баба руда — Як до тебе ходити и Туман яром котиться*. — Ціна 60 коп., з пересилкою 85 коп.

— **Домашній скотъ**, *руководство для малых земледельцевъ, якъ домашній скотъ кормити, множити, плекати, употребляти и бтѣ недугѣвъ загороняти, щоби зъ него по возможности безпечную користь мати* — написав *Игнатій Галька*, священникъ *Львівскои Архієпархіи* — *изданій общества имени Михаила Качковского* (перше в Коломиі, тепер в Львові) *Ч. IV*. — *Львовъ, зъ печатнѣ Ставропигійскогo Института, 1875*. Сторон 119, в 16-ку. Продається в Ставропигійській книгарні по 15 кр.

— Коштом товариства *Січ* у Відні вишли з друкарні Дра Едв. Грегра, в Празі 1876, передруком з „Кобзаря“ **Шевченка** — дві книжочки in 16-о: 1) **Відьма и Саул**, стор. 48, 2) **Неофити и Марія**, стор. 78. Ціна сих книжочок по 3 коп. або 5 кр.

— Дня 26. ст. Лютого відбувся **збір полуд.-зах. відділа императ. рос. географичного товариства в Києві**. Читано реферат члена *А. Руссова: Деякі дати о Дніпрі з атласа з кінця минушого столітья*. Дати ті виписані з одної рукописі императорської публичної бібліотеки, маючої оглав: „Атлас ріки Дніпра, зроблений з акуратної опісі 1784 р. від міста Києва долів аж до міста Херсона з долученьем сплава вице-адмирала Пушина в Серпню р. 1786 від Києва до Кременчуга и до Кайдаків.“ Тут єсть и описанье берегів Дніпра з названьем осіб и товариств, котрим належали землі по обом сторонам, и вислідженья глибини ріки, и вичислење всіх в той час над Дніпром бувших міст и сел, з означеньем, на котрім березі кожде з них положене, кому воно належить, и скілько в нім домів и жителів. Потім правитель діл оповістив о присланих відділові матерпялах и дарах; межи иншими переслав відділові *В. Θ. Симиренко* 300 руб., а член г. Лебедниців дарував плап Києва з 1703 р. Наконєць принято ще кілька нових членів.

Дня 28. ст. Марта відбувся знов **рочний збір** того ж відділа, на котрім залагоджено передовсім деякі менше важні текучі діла; потім же відчитано справозданье з діянья відділа в р. 1875, а наконєць відчитав *А. В. Класовський* свій реферат з метеорології: „*Теорія циклонів и антициклонів в звязі з сучасним станом питанья о предсказанью погоди*“.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

(Дальше.)

Ми стоїмо перед такою альтернативою: або цифри подані за р. 1873/4 суть не правдиві (не уживаємо ще властивого виразу), або правдиві. Допустім на хвилю, що вони правдиві и — як се нам наказує прийняти обовязок лояльності — ані не перекручені, ані з умислу не згенералізовані, або — скажім просто — не сфалшовані. Що ж треба тоді прийняти за певне? Треба прийняти, що Рада прийнята, в р. 1871 утвердившиися в посіданню шкіл народніх, вважала за свій найшпильніший, доконечний и згідний з педагогічними взглядами обовязок (бо о тенденції політичній хто ж би смів подумати?) завести язик викладовий польський з помічю руського (або на відворот до руського додати польський) в 781, а взглядно в 720 школах, в котрих до того часу викладано язиком виключно руським. Коли ж по сім діти заледви почали до такої дивної мішаної науки привикати, и Русини тоді, як учитель говорив по польски, привикли не мислити нічого або займатися всім инчим, тільки не наукою, а діти польські на відворот робили се тоді, коли учитель повторював свою науку для Русинів; заледви громади змогли з сею методою раді-нераді погодитися; — а не минуло два роки, и сама Рада школьна все те (що сама зробила) узнає за абсурдум, за непотрібне, за шкодливе для науки. Учителя, котрий ледви що привик до нової перед 2-ма роками заведеної методи: безмисльно тратити на науку дітей два рази тільки часу як поперед и наслідком того почав о половину менче мислити, посвячуючи половину часу на механічне перекладуванье на польске кожного слова, сказаного по руськи — вже за сім обгорнула индоленція и оглупленье, до якого чоловік навіть висшої науки при наших сільських обставинах и так вже наклонний; — аж нараз в р. 1873 наказують ёму методу научну знову змінити до ґрунту, учити дітей два рази стілько, скілько їх учив через два роки, приготуватися до лекції два рази стілько, що поперед, и в загалі ставляють до ёго умислових сил и до сил ёго учеників такі вимаганья, яким вони, по двох роках оглуплюючої методи, відповісти вже не в силі. И се має діятися не в яких кількох школах; се мало би статися після поданих цифер в цілій $\frac{1}{3}$ часті шкіл всёго краю! И на сім ще навіть не конець; зараз на другий рік — 260 учителів и більше як 1000 дітей на ново падають жертвою відвортної педагогічної революції наказаної з гори, бо в р. 1875 ми знов бачимо 260 шкіл з мішаним язиком, в котрих в р. 1873/4 — коли повіримо справозданью Ради школьної — учено тільки руським язиком. Справді, се би було не попиранье науки, не ширенье просвіти, а ширенье идиотизму, се би робило зі шкіл народніх орудья муки для учителів и для

учеників, оглушення одної третїї частї краю, а не ёго просвіщеня! Такого припущеня зробити ми не можемо, бо тим би ми піднесли проти ц. к. красної Ради школьної найтяжший закид, який би тільки проти властї школьної піднести можна. Ми в інтересї самої Ради школьної, в інтересї її гідності и интелгенції її членів, в інтересї політичної її честї и педагогічної консеквенції — мусимо відкинути можливість такої неконсеквенної и безглуздої самоволї и таким чином прийняти другу альтернативу: що дати, подані Радою школьною за р. 1873/4, суть неправдиві; а так, як після сказаного в попереднім, помилка несвідома и без ніякого наміреня тут не була можлива, то додати мусимо: вони подані з певним, свідомим и важким наміренем.

Те наміренє и мотиви, задля яких в урядовім документі подано дати незгідні з дійстцям станом річей, — повинні бути висвічені, коли правдивість нашого доказу має не улягати ніякому закидові; так каже научна метода критики документів. Ми попробуємо и на ті мотиви, и на те наміренє кинути „un poco più di luce“; не наша вина, що те світло также не буде рожеве. Возьмім знов до помочі историю.

Відколи з безпосередніми виборами р. 1873 вийшло більше число депутатів руських до Ради державної, припала їм знов давно пожадана честь бути оруддем в руках централістів. Так як перед тим роком польські інституції в Галичині творено й підпірано з демонстративним галасом в заплату за польську службу, так тепер — и так само демонстративно — вірноконституційні клуби почали виступати неприязно против тих самих інституцій, для зацїтканья Русинів. Bürgerminister Гаснер міг ще тодішнього єдиного Русина в Раді державній, о. Гушалевича, на ёго жалі проти подолчизації шкіл, відослати з прошею до галицького сойму; за Гогенвурга руські жалі также не нашли послуху в Відні, бо польські голоси були министерству потрібніші, як руські. Для того не заходила потреба в р. 1871 представляти школи народні за більше руські, як вони дійсно були. В р. 1873 річі змінюються. Рада державна, переставши дбати о ласку галицького сойму, мусіла, бодай для позору, зробити щось для руських своїх приятелів. Вірноконституційні клуби шукають, чим би їм можна на перший раз догодити, и находять галицьку Раду школьну, котра и їм не сподобалася. Від того часу починається цілий ряд сильніших або слабших виступів проти Ради школьної, котрі тон надають цілій змовї сесії Ради державної з р. 1874, весняній з р. 1875 и закінчаються аж поданем до відомості цісарського рескрипту з дня 23. Жовтня, віднимаючого Раді школьній право именованья учителів и директорів середніх шкіл и найвшої дисциплінарної властї над ними. Вже від першого виступленя депутованого Юзичинського в Падолістї 1874 в комисії бюджетовій, в котрій він підпис жалобу проти постунованья Ради школьної в середніх школах и семинарях учительських, чули родинні кружки Ради школьної, що над їх любимою інституцією висять меч Дамокла. В тім самім місяцю видає вже министр просвіти звісний рескрипт, настаючий на переведенє припису що до лзика викладового в семинарях учительських. Пізнійше, 21. того самого місяця, Вільдауер вносить в комисії резолюцію о надзорах школьних, в котрій криється наміренє

відомити галицькій Раді школьній всі надзвичайні прерогативи, які вона мала перед Радами школьними інших країв. Львівські газети, инспіровані від сфер автономичних и автономично-бюрократичних, звивають польських депутатів до завзятої оборони Ради школьної. На повнім засіданню 7-о Грудня 1874 приходить резолюція Вильдауера перший раз під дискусію повної Ради державної. Руські депутовані и Німець Зуес вичислюють промахи Ради школьної в середніх и народніх школах; польські депутовані боронять її, именню бувший попередно, а недавно на ново вибраний член ради школьної посол Черкавський и радця галицького намістництва посол Гнівощ; послідній провадить оборону з статистичними датами в руді, очевидно офіціальними, добутиими з архівів Ради школьної. Той перший день парламентарного суду над галицькими школьними відносинами и ще горячийший другий день 6. Лютого 1875 занекоїв Львівську опинию ще гірше; газети в середніх статях звивають польських депутатів до сецесії и апелляції до корони. Неначе під їх моральною прессією вносить галицький Виділ краєвий *меморіял* в обороні Ради школьної до корони, министерства й Ради державної, в котрім він, также операючи на урядових датах статистичних, виказує хосенну діяльність Ради школьної, и її надзвичайну справедливість для Русинів, особливо в школах народніх. Що наслідком тих сконцентрованих криків відпорних діялося за кулисами, ми не можемо знати докладно; догадуватися тільки можемо з сего звісного факту, що 1. Марта 1875, на тайній конференції вірноконституційних проводирів, котру министерство скликало до себе (за виключенєм руських вірноконституційних), министерство перепроварило застановленє и відроченє дальших обряд над резолюцією Вильдауера аж до спокійніших часів, грозючи в протпвнім разі сецесією польських депутатів, котра з причини рівночасно проявившоїся министеріяльної кризис в Угорщині могла би спровадити кризис в Цисли-таві. Як бачимо, тільки посторонний, несподіваний случай в Угорщині зміг перешкодити на якийсь час, що постанови ограничаючої права галицької Ради школьної не перепроваджено вже тоді. Що їх перепроваджено пізнійше, об сім знаємо, бо маємо в живій пам'яті рескрипт цісарський з 23. Жовтня 1875 и поновлені дебати над резолюцією Вильдауера в Листопаді 1875. Се нещастє предвиджували польські діятели, а навіть, видно, боялися ще чогось гіршого, коли вже надумалися в обороні Ради школьної все поставити на одну карту.

В такий то горячий для Ради школьної час — в кінці р. 1874 и початку р. 1875 — писався „sprawozdanie s. k. Rady szkolnej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1873/4“, бо вишло, як здається, в першій половині р. 1875 з друку. Меморіял Виділу краєвого, о котрім ми спізнали вище, датований з дня 12. Лютого 1875. В тім меморіялі ми находимо дати и про школи народні — ті самі, що в „sprawozdaniu za r. 1873/4“, котрі могли бути зачерпнуті з друкованого „справозданья“, або хочби ще з манускрипту, так як автором меморіялу був п. Окт. Петруський, член Виділу краєвого и — разом член Ради школьної краєвої. Особливо интересний буде для нашої розвідки отсей устун меморіялу Виділу краєвого, котрий ми зачитуємо дословно: Są wszakże i w urzędowych sprawozdaniach

daty, rzucające dziwne światło na tych oskarżycieli, którzy, korzystając z wolności słowa na parlamentarnej trybunie, zarzucali galicyjskiej Radzie szkolnej już to *chęć do wynarodowienia Rusinów*, już to *chęć tłumienia żywiołu niemieckiego*. Daty te każdemu (każdemu!) stoją otworem, i łącznie z nich można przekonać, że w r. 1869 było 1293 szkół z językiem wykładowym ruskim, a 67 takich, gdzie obu języków używano, i że ta liczba szkół z językiem wyłącznie ruskim jako wykładowym, wzrosła w roku 1873/4 do liczby 1537, t. j. że się o 177 a względnie 244 pomnożyła! Звертаємо тут увагу на той містерний вибір, якого ужито, порівнюючи дати за р. 1873/4 з роком 1869, а перескочивши фатальні, бо надто правдиві, дати з р. 1871, — хоч преці таке порівнянь поставило би було великодушну діяльність Ради школьної для Русинів в далеко користнійшій, понад всякий вираз ідеальним світлі, бо було би преці показалося, що не о мизерних 244 шкіл, и не в 3-х роках, але о 965 liczba szkół z wyłącznym językiem ruskim się pomnożyła! и то в короткім часі двох років! Але в таке чудо не увірив би був навіть głupi Niemiec; для того Рада школьна мусіла задоволитися виказаньем менчої, але за те більше до правди подібної заслуги. Звертаємо также увагу на слівце „*wyłącznie ruskim*“, відносячесь до цілої цифри 1537 шкіл, без жадної виїмки. Се говорить тодішній Виділ краєвий, а взглядно автор того історичного документу, член Ради школьної. А преці се — як ми виказали висше — не може бути правдою.

Але може власне меморіял Виділу краєвого збудить в котрім читателю недовірчивість до мого попереднього виводу; бо, подумав собі, де ж би найвисша власть автономична в краю, в урядовім документі, призначнім для министерства, для Ради державної и для корони, могла допуститися такої невірності? Отже хто знає, чи такі цифри сі, помимо воєго, що против них говориться, не правдиві? Відповідаю на се так. Що тая найвисша власть автономична не вагалася ані трошки допуститися подібної невірності, об тім свідчить зараз по висше наведеним слідуячий уступ того самого меморіялу, в котрім так само категорично сказано: „Z tychże dat można się dalej przekonać, że w szkołach średnich wzrasta w równym stopniu liczba młodzieży obrz. rzymsko-katolickiego i grecko-katolickiego...“

Між тим из „*sprawozdań*“ ц. к. Ради школьної, „*które każdemu (отже й світлі. Виділові краєвому) stoją otworem, łącznie się można przekonać*“, що (як об сім поговоримо блязше в дальшій часті) в року 1871 було в галицьких середніх школах 1809, в р. 1872 — 1713, в р. 1873 — 1617, в р. 1874 — 1518 Русинів; отже що року число руських учеників гр. к. обряду уменчається в неперервній прогрессії, а в той сам час, также після урядових справоздань, число учеників лат. обряду від р. 1871 без перерви побільшається. Виходить з того, що меморіял Виділу краєвого не може бути ужитим до доказування вірності якого небудь факту — хіба тільки того одного, що Виділ краєвий для оборони Ради школьної не вагався ударити в лице статистичі и живій правді.

В кінці ще один (вже може й лишній) доказ, що так цифри друкованого справозданья за р. 1873/4, як и ті самі цифри в меморіялі

Виділу краевого не можна признати вірними. В публікації *Jahresbericht des Ministeriums für Cultus und Unterricht pro 1874*, в відділі „Galizien, Elementarschulen“, котрого текст очевидно взятий єсть дословно з реляції галицької Ради школьної до министерства — подано вправді ті самі цифри за р. 1873/4, що в нашім друкованім „справозданью“, але додано: „in wenigen Schulen wurden 2 Sprachen, die polnische und ruthenische, als Unterrichtssprachen gebraucht.“ Отже преці ж перед п. міністром, котрий в минувшім році був ще великим протектором нашої школьної „автономі“, признаєся до иstownанья мішаних шкіл. Розуміється, щирість и тут мала свої (досить тісні) границі, бо „wenige“ значити може 3—4, а вже найбільше 67 шкіл, як було в р. 1869; однак о 787 школах в р. 1871, а навіть о 260 в р. 1875 виказаних таких же мішаних школах — „wenige“ сказати не можна. Слово таке в загалі дивно виглядає в урядовій статистиці, особливе тут, де число мішаних шкіл и для министерства просвіти має велику вагу; бо над питанням о мішанім язюку, так під взглядом педагогичним, як під взглядом публичного права краевого, акти ще зовсім не замкнені, и ми осмілимоь о нім ширше поговорити в другій часті сеї праці.

Вертаючи до нашого заложенья, думаємо, що ми виказали (яснііше виповідати річ ані для читателів потрібно, ані для сеґо Ч-а *Правди* безпечно), що між справозданьем Ради школьної за р. 1873/4 а фикцією меморіялу Виділу краевого и торічними роззиравами парламентарними єсть певна звязь дуже близька, и що мотиви допущеної в датах Ради школьної „недокладности“ лежать на долоні.

Приходимо наконєць до дат за рік 1875. В сім році таки взялося нараз звідкись знову 260 шкіл з мішаним язюком; за те знов поменшилося число шкіл чисто руських о 197, — помимо того, що загальне число шкіл народніх побільшилося против р. 1874 о 39, між котрими знов мусіла бути хоч би тільки половина руських. Чи й сі дати, хоч, признати треба, трохи щирійші, заслугоють на те, щоби їх взяти за підставу нашої дальшої розвідки, яко автентичні, — об сім можемо также тільки судити з прирівнанья їх з датами за рік 1871, а не з датами за р. 1873/4, невірними й неспосібними до ніяких порівнань. Між р. 1871 а р. 1875 минуло тільки 4 роки, а преці бачимо — за так короткий час и без жадних звістних світові причин — уменшенье шкіл з мішаним язюком о 527! Ті самі взгляди педагогичні, що и в р. 1874, промовляють за тям, що такої революції в так короткім часі Рада школьна не могла би допуститися в четвертій часті всіх шкіл народніх; о взглядах политичних и національних не треба й говорити багато; Раді школьній скорше вже все инче закннути можна, ніж прямовање до добровільної русинизації шкіл, и то таких шкіл, котрі вона сама — з нараженьем своєї политичної честі и своєї педагогичної почитальності — в р. 1871 сполонизувала. Правда, міг би ще хто закннути, що нема причини, аби Рада школьна певну часть мішаних шкіл в виказі за р. 1875 хотіла затаїти, коли вже до иstownанья одной часті — тих 260 — призналася. Але ми відповідаємо на те, що причина була и лежить власне в „помилці“, в виказі за р. 1874 так явно зроблений. Das ist der Fluch der bösen That, що, заперечивши в р. 1874 в загалі иstownанью хочби одной школи з мішаним викладом, не мож зараз на

другий рік признатися, що їх є аж 800 або 900. Тут мусіла бути допомоги взята штука, а ми, о скільки наші автономичні інституції знаємо, хочби тільки з поперед виказаних фактів, осміляємося пророкувати, що, коли сему не буде зараджено ще сього року в дорозі законодавчій або міністерияльній, в р. 1876 число шкіл з мішаним язиком значно проти рокові 1875 побільшиться навіть а на папері, — бо о дійсності а говорити сього не треба.

Дійшовши в попереднім до почастної відповіді на питанье поставлене при кінці „переднього слова“, ми приходимо за одним разом а до вислідку опертого, а думаю, на дуже певних підставах : що найновіші дати о школах народніх, а именно о відношеньях школьних під взглядом національним, на яких ми в дальшій нашій розвідці, як на певній, нескривленій підставі опертися можемо — суть тільки цифри справозданья Ради школьної за рік 1871, т. є. за той рік, коли ще Рада школьна краєва, при користнім для Поляків складі сторонництв в Раді державній, а під крилами торік помершої ексцелленції, чула себе так в горі проти висших сфер, як дома, проти ширшій публиці, на стілько сильною, що не було для неї ніякої причини представляти стан шкіл в приязнім для Русинів світлі. На сім вислідку кінчимо критику жерел, а приступаємо до властивої річі.

(Дальше буде.)

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

Вісті з України.

— *З Кієва.* — (Університет а профессура.) — Кієвський університет ніколи не піднімався дуже високо своєю профессурою, яко проваторами науки. За те був час, коли він ишов в рівень з наукою. З того часу, як зараза загібанья грошей опанувала Россию, не минаючи а Кієва, Кієвський університет став падати а звівся на те, що ледві чи єсть де в світі другий університет, котрий по науці стояв би низше Кієвського. Кієвська профессура вдарилася в биржеву пропастницю, в банки, в жидівські наймити, а профессорське своє званье вважає тільки як фирму. Кієвську профессуру можна прирівняти до тих крамарів, котрі бють більш на вивіски. Званье профессора стало у нас вивіскою, під котрою продається всякий крам — кромі науки. Особливо ж се з певністю можна сказати про юридичний факультет, з котрого, здається, більша половина профессури пішла в найми до банкірів а жидів. Один профессор разом а голова в Кієві а директор жидівсько-купецького банку, два другі з юридичного факультету служать в нічих банках, четвертий правник служить у думі, пятій знов в банку а т. д. Пішовши в наймити по банкам а беручи там плату в четверо або й в пятеро більшу, ніж в університеті, профессура від-

дає весь свій час банкам, а задля науки, задля катедри дає тільки те, що зістається од банкової служби. А зістається дуже мало. Показалися було у нас професори з иншим прямованьем, з поглядом чесним; але їх не довго піддержали и показали їм, де двері відчиняються. Таким побитом в наш час університет став жерелом не науки и освіти, а жерелом деморалізації и лакейства перед грішми. Може за такої причини и число студентів що року меншає и меншає. В 1870 р. в Київському університеті було студентів 666. В 1871 р. їх стало 784, в 1872 р. се число піднялося до 940; в 1874 р. воно впало до 691, а в 1875 р. зменшилося до 660. Виходить, що в останні пять літ найменше число студентів було в 1875 р. Як раз же в сім році найбільше панувала пропасниця банкова и зажирство до грошей. Натурально, що, одрекшись од науки, тутешня професура втерля всякий моральний вплив на молодіж, втерля свов поважне інтелигенцією становище в громаді; не має вона тепер ніякого щирого поважання ні в громаді, ні поміж молодіжью. Те поважання, котрим користується більшість нашої професури в громаді и в молодіжі, зовсім походить на офіціяльне поважання поліційастром губернатора. Морального поважання, моральних стосунків між студентами и професурою — нема! В Петербурзі теперечки установлено комісію, щоби передивилася університетську уставу з 1863 р. и вияснила, що в їй треба перемінити. Як що комісія захоче, щоби університети стали на ту високість, на якій вони повинні стояти, то перш усєго їй треба звернути увагу на моральну сторону професури и заборонити профессорам служити де инде крім університета. Нічого сподіватися на те, що професура сама нагадає собі, що двом богам не можна разом служити. — Найбільше число студентів завжді у нас на лікарському факультеті; торік їх було 416, се б то трохи не половина. Причина сєму очевидна: студент-лікар, скінчивши університет, зараз знайде собі хоч сякий-такий, да свій кусок хліба; а студенту-правнику треба йти або в адвокати, або, як говорять на Україні, в „брехунці“, або тертись и сновидать, покиль знайде собі де місце в суді. Примітіть, що велика більшість наших студентів — люде вбогіи; тут вже по неволі треба братися швидче до хліба. Літ 10—15 назад найлучшим розвоєм з усіх боків показувались у нас студенти з філологів и историків; тепер же лучших студентів стрічаємо на лікарському факультеті. Поміж студентів-правників панує той самий дух, який обхопив и правничу професуру. Я знаю студентів-правників, котрі тільки про те и мізкують, як би то швидче з університета да прямо в банк на послугу жидові й инчим народнім здирникам и кровопийцям. Я виновачу в такому прямованью не молодіж, а її проводаторів — професуру, котра навертає молодіж на таке лакейське прямованье не тільки своїм власним проводом, але ще й тим способом, котрим роздає студентам стипендії. В Київському університеті доволі стипендій: казенних 57 сумуюю 18.500 карб., а приватніх 37 сумуюю 7.500 карб. Отже заполучити стипендію чоловіку честному и правдивому про те таки не то що трудно, а зовсім не можна; бо роздають їх професори не тому, хто справді вбогий и не має ніяких достатків, а тому, хто мовчать да низше кланяється. Я знаю трохи стосунків німецьких студентів в Німеччині до своїх професорів, и мені здається

що такі негарні стосунки починають панувати и в Києві. При тутешнім університеті крім отих 94 стипендій єсть ще „попечительство“ задля убогих студентів. Торік воно роздало 6166 карб. Але гріх би було промовчати про те, що и „попечительство“, видаючи запомогу, звертає більш увагу не на справжню нужду студента, а на те, хто він такий, з якого роду, и хто за ёго „ходатайствує“. Гірш усёго те, що нашим студентам невольно держати свою власну касу задля товаришської запомоги. Колись такі каси були, и мали з них убогі студенти велику користь; але уряд велів знести. Як бачите, и в „храмі науки“ тяжче доводиться тому, хто вбогий; и тут достатки, рід и гроши мають свою вагу. А де б, здається, як не в сёму храмі бути всім рівними? — *Чернець Симеон.*

— *З Одесса.* — Поспішаю подати вам звістку, котра дуже порадовала нас. Прийшла звістка з Петербурга, що при нашому університеті буде лікарський факультет. Министерство освіти вже виговорило свої уваги над сім ділом и переслало іх до министра фінансів, питаючи: чи знайде він гроши на новий факультет? Новий факультет коштуватиме річно 127 тисячів карбованців, да на будівлю задля ёго треба 600 тисячів. Городиє приймають на себе 150 тисячів на будівлю и дають без грошей грунт під будівлю.

— *З Катеринослава.* — На правому боці Дніпра, на місті давнього Запорожського коша Половиці, біля відомих з історії Кайдаків, лежить губерське місто Катеринослав. Сама назва вже вказує на те, що місто се нове. Катеринославу, з того часу, як ёго зроблено губерським містом, не минуло ще й сто літ. Хоча тепер в Катеринославі живе 20 тисячів людей, та з сёго ще не можна виводити того, що він хутко заселився; бо я не маю певної відомості про те, скілько людей жило в Половиці в той час, як її Потемкин зробив Катеринославом. З певністю можна тільки провадити те, що коли б смерть не вкоротила так швидко життя Потемкину (він вмер в 1791 році, через 4 роки після того, як засновав Катеринославське „намістничество“), — то Катеринослав виріс би більш, аніж теперечки Одес. Потемкин замишляв заложити в Катеринославі головний пункт культурного життя на всю нову Україну (офіційно — Новороссію); він гадав завести в Катеринославі університет, академію. Не так сталося! по смерті Катерини, за царя Павла наступила задля Катеринослава година руйнованья, и певно б погинула вся праця Потемкина, коли б не вмішалася смерть и не вкоротила віку Павлові. З того часу Катеринослав жив собі и ріс звичайною чергою всіх губерських міст в Росії и доріс він тільки до невеличкого губерського міста. Не що давно звязали ёго залізницею з Харьковом; Дніпро звязує ёго з Кієвом, а коли доплисти до Кременчуга, то відсіля знов веде залізниця до Одесса; можна сподіватися, що отсе підійме трохи життя в Катеринославі, а особливо розвіє ёго торг вовною и доєм, хоча єсть знов таки й обава того, що через посухи и безкормиці вівчарство в нашій степовій стороні що року стане менш и менш. — Интелігентного життя в Катеринославі — зовсім нема; бо в інтелігентної громади Бог-дасть; коли знайдеться на все місто 10—15 истинно інтелігентних людей, то й добре. Та й де там побиватися нам про інтелігенцію! на що вона нам здалася? на що

нам інтелігентна громада? без них спокійній жити да багатіти!.. Найтяжче лихо наше те, що ми ніяким побитом не вибемося з духовних заразливих миязмів. Приміром після Кримської побиванки повіяла на нас заразлива пошесть гуляти да бенкетувати, а грошей не було; от и пустилися ми позичати, закладувати свої мастки в жидівські руки. А жидова сѣму й рада давала нам гроши, лупила з нас страшенні відсотки, и покиль ми „освічені“ люде гуляли да танцювали, темна жидова багатіла, та й не очулися ми, як наша худоба перейшла до жидів. Прокинулися, очуналися з похмілья — погано; істи хочеться, а тут істи нічого. Хоч ляж та й плач! От стали ми з тиха нарікати на долю, а тим часом повіяла нова пошесть, нова зараза: заводити банки, кинути вояку мораль, всяке духовне житє, а простовати туди, де не сіявши, не жавши можна набивати кишені. Завели ми разом три банки: земський, кунецький и городянський. Добре! що ж вийшло? вийшло те, що банки єсть, а грошей нема; бо банки в наборг грошей не дають, бо вимагають заставу, а в застав нічого дати... Стали свербіть руки до чужих грошей, та й досвербілися до того, що полізли в чужі скриньки... З місяць, чи що назад місцева дума — нагадала повірити, чи всі гроши в банці: кинулися лічити.. Еге! погано, Тетяно!.. Сюди, туди — ні в тин, ні в ворота!.. довелося банкових діячів потягти в суд. Побачимо, що суд скаже. Отсе знов и єсть трейтя заразлива пошесть, котру назовемо „сверблячкою рук“. Правда, що сей недуг дуже давній в Росії; правда, що руки до чужих, особливо ж до публичних грошей давно у нас сверблять, та все ж таки не так, як тепер! Тепер дійшло до того, що й педагоги стали вкладати свої сверблячі руки у чужі кишені и в чужі скриньки. От недавній наш случай. Був у нас инспектором гимназії Марков. Довелося єму якийсь час бути за директора, а потім торік зробили єго директором в Херсонській гимназії. Поїхав він собі в Херсон, а тим часом директор Катеринославської гимназії кинувся до рахунків да до казенних грошей и дораховався до того, що 5 тисячів карбованців нема! Пише він до Маркова, а Марков мовчить. Вмішався уряд з Одессу и приказав Маркову, щоби він іхав в Катеринослав и дав рахунки: куди він розпустив тих 5 тисячів? Поїхав сердешний „роз'яснить діло“ и звів Катеринославського директора, що іде до єго, але іде задля того, щоб або єго вбїть, або на себе наложити руки. Що ж дивного, що Катеринославський директор п. Кустовський, одержавши такий лист, затрусився да швидче до губернатора: „Ратуйте! — каже — Марков іде на мене війною, хоче мене з світу звести“. Губернатор звелів поліції, щоби вона назирала пильно за Марковим по всій дорозі, де він іхатиме. Поліція вислідила, що Марков з поштового шляху звернув чогось в село Микольске. Ну й гаразд! певно в гості заїхав; нехай на здоров'є гостює!.. И справді Марков гостював там пять днів, а на шостий вийшов за село та й пустив собі кулю в лоб!.. Як бачите, поліція справді пильно назирала... — Я вже сказав, що в Катеринославі живе 20,000 душ; четверта часть між ними жиди, котрі держать у своїх руках увесь Катеринослав; бо жиди сила через те, що вони багаті-дукачі, а християне „багаті на лати да на дрібні слізи“. Видима річ, що жидівська сила не була б такою страшною, коли б з нею брелася сила умствена, а

освічена наукою, наукою раціональною; коли б ми супротив жидівських грабованій виставили не мертвих Овидів и Цицеронів, а живе слово науки нашого часу. Та не гадайте, що коли ми убогі освітою, то через те, що нам и нашій дівторі нігде вчиться. Ні! сього не можна сказати. Катеринослав має духовну семинарію, дві гимназії—одну задля хлопців, другу задля дівчат; має повітове, духовне, городянське и жидівське училище народне, має три елементарні школи... Та що з того?! У нас нема ні одного руського ремесника, и ми не заводимо ні одної ремісничої школи. На силу торік зібралися завести реальну гимназію; та й в ту учителями засіли більш Овиди да Оукидиди! Нема й речі про те, що як би в усіх наших гимназіях поставити реальну науку, науку, котра б відповідала тому, чого вимагає життя, а не теорія, то нам би жиди не страшні були! Не дякав би нас и той страшений голодний робочий люд, котрому „хоч з мосту да в воду“; бо у ёго з голоду да з холоду кишки підводять!.. Істи хоче, а в ёго істи нічого!.. Він хоче хліба й роботи, а ёму дають горілку!.. — *Грицько Воробьенко.*

— *З Чернігова.* — Наша земщина, взявши до себе в руки в 1867 р. народню освіту, запримітила, що задля народнєї освіти мало ще видавати гроши и заводити школи; треба ще, щобні було кому орудовати школами и вчити в їх; треба, значить, народніх учителів; а де їх взять? з землі не виростуть и з неба не впадуть. Тими школами, що було позавожувано при церквах и при волосних управах, орудовали попи, дячки да випущені з служби письменні солдати. Навряд чи треба споминати про те, які плоди вирости в тих школах! Школярі, знаючи, що в школах бють, ишли в школу по неволі „страха ради“; попи вчили механічно: аби дитина витвердила, мов сорока, *отче наш, вірую да псалтирь* — от и вся наука. Попи звертали більш увагу на те: з якого школяря вони мають більш доходу, який школярь більш принесе грошей або пашні, от и все! За те найкращими плодами такої попівської освіти виходили волосні писарі, котрі були або страшеними цяницями або помагали попам и „окружним“ начальникам здирствувати и самі здирствували поти, поки не попадалися в обманах и не переходили прямо в тюрму або в Сибір. На се лихо звернула увагу земщина и уряд, и стали заводити учительські семинарії: земщина завела свою в Чернігові, а министрество освіти свою в Глухові. Земщина на свою семинарію потратила чималу сумму грошей. Крім кошту будівлі и перших засновин, земщина давала що року на семинарію 6750 карб. Отут додам до слова, що Черніговська губерська земщина ніколи не стояла за грішми на освіту. Приміром, торік з губерських грошей земщина видала: на учительську семинарію — 6750 р.; на ремісничу школу в Чернігові — 1400 р.; в підмогу гимназістам, котрі не мають спроможності заплатити за те, що учаться (за право слухати лекції), на Черніговську и Ніженську гимназії по 500 карб., на Новгород-Сіверську 400 карб.; на запомогу убогим гимназістам з Черніговської гимназії 700 карб.; на запомогу убогим студентам родом з Черніговщини 1400 карб.; на дівочу гимназію в Чернігові 3000 карб.; на фельдшерську школу 8150 карб.; на педагогічні курси при учительській семинарії 500 карб. и на наняття учителя садівництва 200

карб.; а всього гуртом за рік двадцять три тисячі карбованців. — Отже, мабуть, відповідної користі з учительської семінарії не вийшло; бо земщина, побившись чотири роки, стала мізковати, щоб оддати свою семінарію в руки министерства освіти. Очевидно, сім земщина виявила, що у неї нема моральної спроможності вести далше семінарію своїми руками. В самім же ділі воно не так: коли справді в земщині нема своїх власних моральних и педагогічних сил, то се ще не вимагає віддавати семінарію у чужі руки; запевно єсть друга причина, и мені здається, що деякі земці правдиво запевнилися, що покиль земська семінарія призначена задля народніх учителів стоятиме на мові незрозумілій народові, то потиль з неї користі великої не буде. Та й справді чудно самій земщині накладувати руки на народ и становитися в ряди „обрусителів“. Отже про це треба було погадати ранш, и вже коли так, то й нічого було заводити семінарію на свої гроши; або випросити було у министра, щоби в земській семінарії освіта велася на земській народній мові. Заводячи семінарію без рідної мови, земщина зробила велику помилку, и хто ёго знає, як вона вивернеться; хоча треба відати й те, що зносити семінарію або віддавати її министрові — не годилося б. — Убогіи з природи наші повіти Мглинський и Суражський літ сім бідують страшенно від голоду. В сіх повітах и в самі урожайні літа ніколи не стає свого хліба од нового до нового; а в неуржайні не вертається навіть и насінє. Через велику недостачу хліба народ впав в тяжке убожество, дійшов до того, що вже два роки нема чим виплатити податків: одно олово — два повіти стали жебраками. Земщина давно вже звернула на те увагу и силковалася дечпи запомогти; але запомога її була тими пальятивами, котрі тільки затыгають недуг, а не вигоюють ёго. Вигойти сей недуг, недуг голоду, можна тільки радикальною запомогою, годячи самий корінь недугу. А корінь сєго лиха лежить не в тім, що дощі не перепадають, земля не родить и т. п., а в самім економічнім устрої... Земщина недавно стала на тім, щоби видати гроши „Юго-западному Отдѣлу“ (Київському) Географичного товариства, просячи ёго, щоби вирядив від себе експедицію и вислідив причину бідованья Суражського и Мглинського повітів. Чудно, що земщина сама не розуміє сієї причини; причина ж так очевидна, що її й висліджувати нічого, а експедиція, коли захоче правду сказати, дак и не іздячи ні в Мглин ні в Сураж просто може вказати головну причину: економічну аномалію, се б то згромадженє в панських и жидівських руках земель и грошей, недостачу роботи дома й трудноцію з „паспортами“. Здумає чоловік піти на заробітки, ёму треба взять „паспорт“; а щоби взять ёго, треба заплатити гроши; а де ж роздубити грошей? ні продати, ні дати в застав нічого; от и приходиться через один вже „паспорт“ седіти дома и пухнути з голоду. И тягтиметься ся пухлина аж потиль, покиль якимсь чудом хиба не появиться на наших нивах хліб. Тільки ж бо біда, що тепер и на чудеса скупо стало! мабуть и на небі не стало манни.

— **Університет Львівський**, після оголошеного на літній курс порядку відчитів — представляється в слідуємій стані. Число студентів на виділі теологічнім виносить 200, на правничо-адміністраційнім 500, на філософічнім 152 (вчисляючи тут вже й 25 слухачів фармації) —

всього отже 918; з того по народності єсть: 327 Русинів, 563 Поляків, 28 Німців — а по віросповіданню: 342 греко-католиків, 518 римо-католиків, 7 вірмено-католиків, 4 євангеликів, 47 євреїв. На поодиноких виділах розділяються народності так: Русинів єсть на теологічнім виділі 161, на правничім 125, а на філософічнім 107; Німців єсть на правничім виділі 24, а на філософічнім 4. З загального числа 918 студентів єсть увільнених від оплати за слуханье відчитів (Collegiengeld, szesne) 283 в цілості, 157 в половині, а не увільнених 478; дві послідні категорії вплачують піврочно 11.094 зр. Стипендиаст єсть 86, а беруть вони стипендій на сумму 7.850 зр. (не знати, чи рочно, чи піврочно.) Войскових єсть 96, між ними 39 таких, котрі сёго року відбувають службу однорочних охотників. Професорів и доцентів єсть на виділі теологічнім 10, на правничім 15, а на виділі філософічнім 17— всёго 42. Предметів єсть на виділі теологічнім 17, а на правничім 26 и 7 упражненьї семинарських; на філософічнім же виділі читаються предмети 2 з філософії, 10 з исторії, 12 з філології, 5 з математики и 23 з наук природничих — тільки ж в сих числах містяться вже й репититорії, упражненья, екскурсії и т. п.; одділ фармації обіймає 5 предметів и 2 упражненья.

Велика шкода, що нашим теологам митрополит заборонив слухати инших предметів, окрім самих тільки теологічних; лиш кільком слухачам з 4-го року позволено слухати руської літератури. За попередніх же митрополитів всі теологи були обовязані слухати руської літератури, и начальство заохочувало їх, щоби кождий вибрав и управляв якусь галузь науки; тим то давнішими роками більш половини наших теологів слухало також викладів на виділі філософічнім. З відти ж пішло, що з покінчивших теологію маємо тепер між гимназіяльними учителями тільки Русинів, котрі и нашої народності приносять велику користь и певно для церкви також суть пожелані в профессорськім званні. Справді, тяжко й врозуміти, чому теперішній наш митрополит заборонює теологам слухати філософічних наук; хиба ж наука може пошкодити вірі и моральності? або хиба священник тим лучший, чим менше знає окрім богословья? чи таким зелотизмом не шкодиться також церкві и повазі духовної власті?..

А таки ще більше жаль, що з 166 Русинів правників и філософів так маленька частинка записується и ходить на виклади руські, особливо ж на руську літературу. Така рівнодушність для свого рідного язика в справі так важній для розвою нашої народності и для здобуття приналежних їй прав — така, кажемо, рівнодушність у молодежі, коли обявиться ще й в сім курсі, дуже погано свідчити буде о її моральній вартості, о щирості її патрийотизму и навіть о степені її образованья. Ми надіємося проте, що в сім курсі руські професори вже більше не будуть жалуватися на таку недостаточну фреквенцію, як була в минувшім курсі, що часом на викладі ледви по кількох слухачів бувало.

— (Виклади в **университеті Черновецкім** в другім піврочью 1876). На виділі теологічнім викладають: професори звичайні 4, надзвичайні 2, доцент 1; всіх викладів є 18, з тих 4 в німецькім, всі инші в руськім язичі. На виділі правничім викладають: професори звичайні

4, професори надзвичайні 3, супплект 1, доценти 2; викладів 24, всі в німецькій мові. На виділі філософичній: професори звичайні 3, професорів надзвичайних 6, супплект 1, доцент приватний 1, лектор 1; викладів 33, з тих 3 в румунській, 1 в руській, всі інші в німецькій мові. По руськи викладає проф. Ом. Калужняцький: Історію полемичної літератури у Русинів в 16. и 17. віці. Крім того викладає проф. Калужняцький по німецьки: *Einiges aus der Entstehungsgeschichte der serbischen Sprache und Literatur*; *altslovenische Gramatik*; *Grundzüge der slavischen Mythologie*; *Uibungen in der slavischen Philologie*. По румунськи викладає супплект Збіра румунський язык и літературу, а з інших живих мов викладається ще лише малярський язык лектором Дунай де Дуна-Веце.

— **Руський театр.** — Театральна група п. Омиляна Бачинського перенеслася недавно з Сянока до Мостиск и тут дає тижнево по чотири представлений, при великій участі публіки и місцевої и околичної. — Друга ж театральна група, п-и Теофіли Романович, досі ще дає представлень в Золочеві, все при мірній участі публіки, а сими днями переїздить в Бережани.

— **Некролог.** — († **Юр. Федор. Самарин.**) — В кінці Марта ст. ст. умер в Берліні звісний славянофільський публіцист Юр. Федор. Самарин. Родившись р. 1818 и скінчивши Московський университет р. 1838, Самарин, чоловік дуже багатой сім'ї, став готовитися до вченої кар'єри и написав магістерську дисертацію з історії церкви в часи Петра I.: „Стефанъ Яворскій и Теофанъ Прокоповичъ“. В 1847 р. він поїхав на службу до генералгубернатора у Ригу и там познакомився з прибалтійськими порядками, збудованими на підставі баронських и купецьких привілеєв. Его листи до приятелів про край прибалтійський пошались в руки уряду—и Самарин був арештований, а потім посланий у свої села. В 1849 р. він поступив правителем діл до Київського генералгубернатора Бябикова и тут працював над инвентарними правилами, що мали нормувати роботу панських підданих на панів. В 1852 р. Самарин лишив службу, а в 1859 р. був членом редакційного комітета по селянській реформі, де боронив принцип наділу підданих землею, громадської власності и громадської селянської автономії. Після того Самарин помагав Н. А. Милютину в його планах до селянської реформи в царстві Польськім, а особливо працював у Московськім земськім Зборі и в Московській городській Думі. В земськім Зборі він виготовив проект податкової реформи з однією тяжкою для народу „подушного“.

З великого числа літературних праць Самарина важливіші других: Про увільнення селян у Пруссії — Єзуїти — Передне слово до богословських творів Хомякова — Країна Росії (про прибалтійські губернії).

Покійник був дуже талантливий писатель и оратор як на російській мові, так на французькій и німецькій, щирий приятель народу, чесний чоловік, не гнавшийся за кар'єрою, котра могла б бути блескучою, якби він був схотів. Тільки знов нема чого аж ідеалізувати його, як се робиться тепер в печаті в Росії и в других славянських землях.

Самарина ум и погляди були якісь половичні, з нескінченим процесом думки, як в загалі у ліпших з так званих Московських славянофілів. Він був сторонником свободи ума — и православний, вірувавший в можливість оживління церкви; був приятель свободи печаті, краєвої самоуправи — и не лишався віри в самодержавьє; держався принципу народності — и системи „обрусінья“ окраїн, централизації. Правдиво ворогуючи против привилегій прибалтійських баронів над Лотишами и Естами, Самарин не стілько стояв за сих Лотишів и Естів, скілько за обрусінья и православья в прибалтійськім краї. Еманципацію селян по установі з дня 19. Лютого 1861 Самарин уважав якимсь святим ділом; вірив в можливість погодити громадську власність в селянських наділах (четвертина землі) панів з одноличною власністю великих посідателів. Его ідка полемика против аристократичних ретроградів давала ёму авреолу либерализму и демократизму; але на самому ділі се був одно з зерен як би „національно-либеральной партії“ в Россії. Один оратор сказав про Самарина, що жаль краю, де такі люде не допускаються до діла, уважаються крайніми — одна газета сказала, що він вмер не вспівши пережити себе — друга поправила, що він не до жив в ще до своєї пори. Перше трохи й правда, а про друге й третє можна сказати, що як доживуть Самарини своєї пори, т. е. конституції, то зовсім не по тому, що би самі їй помогли присунутися, бо вони за надто терплючі и бояться дуже наглядчої оппозиції та й у свою пору можуть тілько дожити до морального банкрутства, як усі ім аналогічні партії в західній Европі. — М.

Оповідка.

В канцелярії товариства *Просвіта* єсть в продажі нове, Пращське, виданьє Швеченкового *Кобзаря*, про котре звіщали ми в Ч-і 24-м з року минушого; том I-й коштує 2 зр., а том II-й 3 зр.

Се виданьє *Кобзаря* відзначається перед всіми попередніми тим, що єсть найповніше, найпоправніше, найкраще и при тім всім таки ще й дуже дешево.

Про те можна надіятися, що всякий, хто поважає великого нашого генія народнєго, посішиять купити собі се прегарне виданьє *Кобзаря* — а то тим більше, що зробила ёго патрийотична спілка кількох людей не для зиску, але противно ще з пожертвованьєм; не знати ж, чи швидко и в час по сім появитья пове виданьє, а вже певно не буде воно таке гарне й старанне та дешево, як може прийметься за ёго який спекулянт.

ВІД РЕДАКЦІИ.

З 7-м Ч-ом розпочавши 2-й квартал, просимо відновити швидко пренумерату, кому вона тепер скінчилася — инакше будемо муєіли застановити висилку нашої часописі.

Властитель и одвічальний редактор: Лонгин Лукашович.

В друкарні Товариства Імени Швеченка. — Щд зарадок Фр. Сарницького.

Виходять випуски в 2¹/₂ арк. 15. (3.) и 30. (18.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и администратія під н. 14. на ул. Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

УТОПЛЕННИЙ.

Жене вітер тихо хвилю,
На берег звертає,
Хвиля берег поцілує
И швидче втікає.
Ніби щось вона тихенько
Берегу шепнула,
Ніби скеля на березі
Важенько зітхнула...
Може хвиля їй сказала,
Як тієї ночі
Наміткою водяною
Закривала очі
Убогому голодному
Наймиту-голоті,
Що покинув „свято“ життя
Да — шубовсть! у воду.
Наче неня, ёго хвиля
Обняла й погнала
Аж у море, щоб не чув він,
Як жінка ридєє
Над малою діворою
Без хліба, без хати...
Тяжко жити убогому,
Тяжко и вмірати!

Перевод я.

ДІВЧИНА З ТРЕППИ.

ОПОВІДАНЬЄ

Павла Гейзе.

(Переложив з німецького Др. В. Г.).

~~~~~
(Конць.)

Не далеко ще зайшов був Филиппо, а вже збився з дороги и зблукався між скалами та в густих зарослях. Хоч стидно було признатися, а таки занепокоїли чудні слова дівчини ёго серце не помалу и заняли ёму голову, так що й не зміг вважати на дорогу. По той бік на горі все ще видно було огник пастухів, и він живо продирався дальше в низ, щоби зійти на дно яру. Після сонця міркував, що було вже около десятої години в ранці. В низу було тінисто, сонце туди не заходило, а незабаром попав він на стежку, що йшла знов через якийсь потік, и здавалося, що ся стежка заведе ёго по противположеній кручі на верховину, на котрій стояла хата. И дійсно спиналася вона з разу прикро на гору, а відтак пішла великим обкрутом рівно около гори. Тепер побачив Филиппо, що не туди найпростійше до хати, однакож на впрощки годі було дістатися до неї, бо нависали неприступні стрімкі скали, и він мусів уже держатися стежки, як не хотів назад вертатися. Так пішов він швидким шагом дальше, и ёму з разу здавалося, якби увільнився з узів. Часом виглядав за хатою, та вона все ще скривалася перед ёго очима. Мало-помалу кров ёго збурена охолола, и він почав пригадувати собі подрібно все, що перед хвилию ёму злучилося. Станула ёму перед очима гарна дівчина, и тепер він бачив її не крізь мороку свого гніву, як попередю. Стало ёму жаль її, и він сказав:

„Тепер вона сидить там небога та всю надію покладає на свої чари. Тим то вона в ночі при світлі місяця виходила з хати, щоби вишукати якесь невинне зілье. Правда, що й пачкарі показували мені якись чудні білі цвіти між каміньем та казали, що велика в них сила на взаїмну любов. О невинна ростинок, яку славу про тебе розносять! И на те вона збила збанок, и тому було мені гірко в губі після вина. Як то ся дитиняча віра чим старша, тим вона й поважнійша. Наче яка Сибилла, стояла вона передо мною, и ледви тамта римська, що покидала книги свої в огонь, була така певна свого, як ся. О бідне ти серце дівоче! Яке ти красне и нещасне твоєю вірою!“

За кожним шагом переймала ёго все більше величала любов дівчини та сила її краси, котру збільшала ще розлука в ёго виображенню.

„Не гаразд я зробив, що їй дав терпіти за те, що вона з доброю вірою хоче мене ратувати та спиняє ити туди, куди кличе мене неминучий обовязок. Треба було подати їй руку та сказати: Я тебе люблю, Феніче, и як живий вийду, то вернуся до тебе и возьму тебе з собою. И чи я з розуму зійшов, що мені сей спосіб не прийшов на гадку? О сором, сором адвокатові! Мені треба було як женихові розпрощатися з нею цілунком, то не прийшло б їй тоді и на думку, що я її зводжу. А замість того я йшов на-впроцки, їй на перекір, та й погіршив усе.“

И почав собі зображувати Филиппо таке прощанье; здавалося ёму, що чує її віддих и дотик її свіжих уст на своїх устах. Прочулося ёму, що ёго хтось кличе по імені, и він відповів зо щирого серця: „Феніче!“ пристанувши, а серце билося ёму сильно. В низу під ним шумів потік, гилъє ялиць не ворушилось, и навкруги була затишна, тиниста пустиня. Вже хотів закликати в друге: „Феніче!“ — та в саму ще пору опам'ятався и затих. И стидно ёму стало, и ляк якийсь переймив ёго. „Чи ж вже и на яві сниться вона мені?“ проказав Филиппо. „И мало ж би таки вийти на те, що вона казала, що дашь її не опреться ніхто на світі? Не був би я тоді варт бути чим лучшим, як тим, на що вона мене способить: помелом бабським називатися би мені тоді весь вік мій. Ні! Бери тебе біс, ти гарна ошукана чарівнице!“

На разі вправді опам'ятався Филиппо, але ж тепер и побачив, що ёго дорога Бог зна куди блудом ишла. Ніяк ёму було вертатися, щоби не зострінутись з дівчиною, бо се здавалося ёму небезпечним. Хотів про те дістатися конечно на який вершок, щоби з відтам оглянутися за хатою. Берег потока, котрим ишов, за надто був стрімкий; то ж закинув він манту на плечі, знайшов догідне місце и перескочив на другий бік. Покріпившияся духом, виліз по кручі в гору и дістався швидко на високоць, де світило вже сонце. Сонце дуже припікало, ёго мучила смага, и з великим трудом спинався він до горн. Тривога обняла ёго, як подумав, що всіми тими трудами таки не добеться ще може до своєї мети. На таку думку вдарила ёму кров до голови. Він став проклинати погане вино, що випив в ранці и мимо волі пригадувалися ёму при тому білі цвіти, що вказували ёму пачкарі вчера по дорозі. Тут росли вони також; мороз пішов ёму по за плечі: „А що, як би се була дійсна правда?“ подумав він. „Якби були справді які не-

звісні всім сили природи, що змогли би запанувати над нашим серцем та нашими змислами и покорити мужеську волю примхам дівочим? О ліпша була б смерть, як така ганьба! Та ні! тільки над тим має силу забобон, хто в ёго повірить! Кріпися, Филиппо, та ну жваво вперед, от вже и вершок недалеко! Ще хвилька, а покинеш сі проклятуші гори з їх чарами на віки!“

Хоч и як силкувався, а таки не міг втихомирити свою збурену кров. Кождий камінь, кожде ховське місце, кождий сухий пеня ялиці, що завалював ёму дорогу перелазив він на силу, паче хто зна яку велику заваду. Хапаючися вже при кінці за корчі, доліз таки аж на верх; ще раз скочив, и став на самому шпилью гори. Тільки з разу не бачив нічого, бо кров вдарила ёму в очі, а ясне світло сонця відбиваючись від жовтих скель аж осліпило ёго. З досади потер він чоло, прочесав рукою розбурене волосьє и холодився капелюхом. Аж тут чує, справді кличе хтось знову ёго по імені. З страхом поглянув він в ту сторону, з відкиля чути було голос, и бачить, що ледви кілька шагів від ёго сидить Феніче під скалою на тому таки місці, де він її був покинув та радісно споглядає на ёго.

„Приходиш преці раз, Филиппо!“ обізвалася радісно. „Я вже давно тебе дожидала!“

Тривога и разом всі страсті тоски и бажання заворушилися в нім, и він скрикнув наче зійшовши з розуму:

„Яго ти з самого два пекла! ще глумитися мені надо мною? А я мучуся блукаючи, и сонце мозку трохи мені не стоїть. И чога ж тобі радуватися, що я тебе ще раз побачити мусів, коли се сталося тільки на те, щоби тебе ще раз проклясти? Найшов я тебе та Богом клянуся, що не шукав и знов тебе таки покину!“

Феніче покивала тільки головою и чудно якось всміхнувшись сказала:

„Невидима сила тягне тебе до мене, хоч ти и не віркуєш сёго. Ти мене знайшов би, хочби й всі гори на світі перегородили тобі дорогу до мене, бо я дала тобі в виїні сім крапель крові з серця мого пса. Бідний Фуоко! Він так дуже мене любив, а так тяжко тебе ненавидів. Так и ти ненавидітимеш того Филиппа, що мене цурався, и аж тоді успокоїшся, як мене щиро полюбиш. Тепер бачиш, Филиппо, що ти мій, що моім мусиш бути. Ходи ж, мій любий, мій єдиний, мій мужу! Покажу тобі тепер дорогу до Генуї.“

Се сказавши, піднялася и хотіла ёго обняти та аж злякалася, глянувши ёму в лице. В один миг став він блідий наче крейда; тільки білки в очах почервоніли, уста рухалися, не даючи голосу,

капелюх упав на землю, и він махав руками збороняючи їй приступити до себе. По хвилі пробовтав на силу:

„Пес! Пес! Ні! не буде по твоєму, відьмо! Лучше умерти чоловіком, як жити наче той пес!“

И з уст його розлягся страшний регіт; витріщивши очі на дівчину, він помалу відступав в зад, хитаючись и якби силою здобуваючи кожний шаг, и параз перекинувся коміть головою в пропасть, з котрої недавно був вийшов. Дівчині потемніло в очах, коли побачила, як Филиппо падав з скали. Обома руками вхопила себе за серце и скрикнула, що голос її розлягся наче голос сокола, а відгомін пішов далеко по горах. Зразу поступала трохи хитатючись, відтак випростувавшись станула міцно и тримала заодно руки на серці та й промовила без відома: „Мадонно! Мадонно!“ Дивлячись пильно перед себе, почала вона спускатися з скалистої стіни поміж ялиці у яр. З уст її задиханих виривалися слова без зміслу и звязі. Одну руку тримала усе на серці, а другою придержувалася за гилье та за камінье и таким способом спустилася аж в низ, де ялиці з землі виростали. Тутки лежав Филиппо на пень ялиці плечима спертий, з зажмуреними очима и покрівавленим чолом та волосьєм. Одежина на йому була подерта, та й здавалося, що й права нога була скалічена. Чи живий ще був, годі було пізнати. Взяла його Феніче на руки и аж тоді почувала, що ще дихає. Манта підобрана и на плечах в грубі зморщки поскладувана ослабила мабуть силу, з якою падав.

„Слава тобі, Христе!“ сказала тоді Феніче відотхнувши. Наче б їй прибуло сили велигня, несла вона немічного Филиппа на руках и почала видрапуватися з ним на кручу. Довго вона вилазила, часто мусіла його класти на землю на мох між скалами, а він не давав все таки жадного знаку життя. Вилізши нарконець на гору з своїм тягаром, знемоглася вже й сама, и упавши на землю, лежала хвилю без пам'яті. Відтак очунала й пішла в сторону, де стояла хата пастуша. Наближившись, закликала міцно, що голос її розлягся далеко по ярах. На її поклик обізвався спершу тільки відгомін, а відтак и голос людський. Вона закликала ще раз и вернулася не дожидуючи відповіді. Вернувши до слабого зітхнула важко и занесла його в тінь скали, на те саме місце, де перше сама сідла и його дожидала. На тому місці лежав ще Филиппо, як почала вертати йому пам'ять, а відкривши очі, він побачив коло себе двох пастухів: старого и сімнайцятилітнього царубчака. Вони скрапляли йому лице водою и митирали виски. Під головою було йому мягко; не знав, що голова його спочивала на колінах

Фенічи. На неї він якби зовсім забув. Віддихнув сильно, що цілий від голови аж до ніг потрясся, и закрив знову очі. По хвилі почав прохати затинаючись :

„Нехай хто з вас — добрі люде — піде — до Пистої — та швидко — и скаже — в господі — під Фортуною — як зі мною — Господь — ёму — відплатить. Я зовуся —“ Тут знов память ёго опустила, и він замовк. Тоді обізвалася Феніче :

„Я сама піду туди, а ви несить тимчасом сёго пана до Треппи та зложить ёго на ліжку, що вам Ніна вкаже. Ніна нехай покличе стару Княруччу, щоб оглянула рани хорого, позавязувала їх та лічила як слід. Нумо піднесить ёго : ти, Томазо, бери за плечі, а ти, Биппо за ноги. Під гору йди все ти наперед, Томазо. Тільки з легка підносить та бережно. Постривайте ще! Ось вам ще сей платок — помачайте та приложить ёму до чола и в ксждому жерелі знову змочить. Тямте ж!“

И віддерла великий шматок з білої хустки, що мала на голові, помачала в воду и обвинула ним скривавлене чола Филиппа. Відтак підняли ёго пастухи и понесли до Треппи. Феніче гляділа ще хвилю замороченим оком за ними, відтак почала сходити з гори крутими стежками.

Около третєї години з полудня прийшла Феніче до Пистої. Господа під Фортуною лежала кількасот шагів перед містом, и в сю горячу пору було в ній тихо. Під просторим піддашьем стояли випряжені вози, на котрих спали погоничі; в великій кузні, що стояла напроти господи, спочивав молот; в позапилюваних деревах, що росли вздовж гостинця, ні вітерець не шевельнув листьєм. Феніче поступила до криниці, що стояла перед хатою; одна вода не спочивала в полудне а заодно джурчіла в камяне корито. Водю Феніче одсвіжила собі лице и руки, відтак пила поволі довго, щоби вгасити смагу и zarazом заспокоїти голод. Напившися вступила в шинок. Господарь підвівся сонний з лавки шинкової, та побачивши, що се проста гірська дівчина ёго спочинок перервала, простягнувся знов на лавці.

„Чого тобі треба?“ гукнув він до неї; „як хочеш їсти або вина напитися, то йди до кухні.“

Вона ж спитала супокійно : „Чи ви тутки господарем?“

„Вже ж ніхто инший, тільки я! Мабуть люде знають далеко та широко, хто такий Балдассаре Тицци з Фортуни. И що ж ти доброго приносиш, гарна дитинко?“

„Переказ від синьора адвоката Филиппа Маннини.“

„А так и говори від разу! Се вже инша річ!“ И швидко

піднявся. „Що ж? він сам не прийде, дитино? Тут дожидають ёго якісь пани.“

„Заведіть же мене до них.“

„Овва! Що ж бо з тебе за тайниця! Чи не можна би часом и мені знати, що він їм переказує?“

„Ні!“

„Ну! ну! Нехай буде по твоєму. Усякий має свої тайни, так ся непокірлива гарна головонька, як твердий лоб старого Балдассаре. Еге! То кажеш, що він сам не прийде? Се буде мабуть тим панам дуже не на руку; вони, міркую, мають дуже важні діла з ним.“ Се сказавши и з коса дивлячися на дівчину, старий покліпав очима; та побачивши, що вона не квапилася сповідатися перед ним, а пустилася вже виходити, то насунув солом'яний капелюх на голову и нустився йти з нею покиваючи головою.

За двором була невеличка винниця; через неї випала їм дорога. По дорозі питав усе старий, а Феніче на все мовчала. На кінці середушого ходника стояв непоказний на око літній дім. Віконниці були позачинювані, а склянні двері з середини заслонені густою завісою. Не доходячи трохи до сёго павилонна, казав господар дівчині підождати, а сам застукав до дверей, котрі відчинено. Феніче бачила, що заслона відслонювалася, и двоє очей їй приглядалося. По хвилі прийшов господарь и сказав, що пани хотять розмовитися з Фенічею.

Як тільки ввійшла Феніче у павилон, піднявся один мужчина, що досі сидів за столом плечима до дверей обернений, и подивився на неї прошибаючим поглядом. Два другі сиділи за столом, на котрому стояло вино и склянки.

Мужчина, перед котрим стояла Феніче, заговорив: „То синьор адвокат не прийде мимо обітници? Що ти за одна и чим викажешся, що приносиш переказ від ёго?“

„Я собі дівчина з Трепси, зовуся Феніче Катанео, мій пане. Виказатися не зможу нічим, хиба що правду говоритиму.“

„Чому ж не прийде синьор адвокат? Адже ж обіцяв, а ми й думали, що він чоловік чесний.“

„Не ёго вина в тому, апі нечесть для ёго, що впав з скали, розбив голову та зломив ногу, так що лежить ще й досі без пам'яті.“

„Ага, от и виговорила ти правду, бо не вмієш добре брехати, Феніче Катанео. Якже ж міг він переказувати отсе через тебе, коли лежить без пам'яті?“

„Відійшов був на хвилю и тоді то сказав, що ёго дожида-

ють в Фортуні, та просив, щоби хто дав знати туди, що йому злучилося.“

Один з двох других панів засміявся сухо, а той, що говорив попереду, почав знову:

„Бачиш, що й тамті нанове ще дуже те вірають казощі, що ти нам тут розповідаєш. Правда, що то легше бути поетом, як сповнити обовязки чоловіка чесного.“

„Як хотіли ви сим сказати, що синьор Филиппо побольше тутки прийти, то се брехня огидна, за котру нехай Господь вас покарає! сказала Феніче певно и сміливо зміряла оком усіх трёк по черзі.

„Е! ти горячишся, дівчино!“ — сказав розмовляючий з насмішкою. „Мабуть дуже поприязнилася з тим паном адвокатом.“

„Мадонна знає, що ні!“ сказала ревним голосом Феніче.

Усі три почали собі щось шептати, и вона зачула, як один казав: „Се гніздо ще Тосканське.“ — „Як же ви ймете віри сёму? се чистий викрутас!“ перебив ёму третій. „Він так лезить недужий в Треппи, як —“

„Ходіть та подивіться самі!“ сказала Феніче. „Тільки прошу лишити всю зброю, як хочете, щоби я вас завела.“

„Ото дурненька!“ — казав той, що попереду з нею розмовлявся. „Не вже ж думаєш, що ми наставляли б на життьє такої гарненької дівчини, як ти?“

„Ні! На моє життьє ви не будете наставляти, а на ёго. Знаю я се добре!“

„Чи маєш ще що собі вимовити, Феніче Катавео?“

„Щоби ви взяли хирурга з собою. Чи вже є може такий між вами, синьори?“

На се питанье не відповіли вони нічого, тільки стали всі три щось радити. Один каже: „Як ми тутки прийшли, був він як раз в господі; може ще не вернув до міста.“ И се сказавши, вийшов з павилона. По хвилі вернувся ще з одним паном, котрий, як здавалося, не належав до їх товариства.

Той, що вів річ попереду, обізвався до нововійшовного: „Ви будете ласкаві піти з нами до Треппи? Мабуть вже знаєте, яке у нас діло?“

Сей тільки поклонився мовчки, и всі вони вийшли з павилона. Переходячи коло кухні, казала Феніче дати собі кавалок хліба и, вкусивши кілька разів, вела товаришів своїх дорогою у гори. Між ними йшла жива розмова, та Феніче не слухала її, тільки поспішала, скільно змога. Нераз мусіли її клякати, щоби

відождала, а то були б її згубили з очей. Тоді стояла вона, їх дожидаючи, та, тримаючи руку на серці, дивилася в тяжкій безнадійній задумі перед себе. Вже вечеріло, як вони вийшли на верховину.

В селі Треппи не було більше життя, як звичайно. Тільки декуди виглядали через вікна діти и виходили жінки в двері, як Феніче з своїм товариством переходила. Феніче йшла просто до своєї хати, не говорячи з ніким а відклонюючися тільки сусідам рукою. Перед дверьми її хати стояла юрба мужчин в розмові, наймити поралися коло коней налаштованих товаром, а пачкарі походжували сюди й туди. Побачивши товаришів Фенічених, притих народ и розступився, щоби дати вигідний прохід в хату. Феніче сказала щось Ніні до уха, а відтак відчинила двері до комірки. Хорвй лежав на постелі, біля ёго кунала на землі прастарезна бабуся з Треппи.

„Як же ж там з ним Кияруччя?“ спитала Феніче.

„Не найгірше, слава нехай буде Мадонні!“ відповіла стара и квапно обзирала людей, що вступили за Фенічею в хату. В тій хвилі вробудився Филиппо з просонья. Біде ёго лице почервоніло, и він промовив: „А то ти!“

„Я привожу сёго пана, з котрим ви мали битися, щоби побачив на свої очі, що ніяк вам не можна було туди зайти. А се хирург.“

Хорвй повів потухлим оком по всіх чотирёх лицах и сказав: „Ні, ёго тут немає. Я не знаю ні одного з сих панів.“

Се сказавши, він хотів знову зажмурити очі; так той з панів, що усе говорив попереду до Фенічи, підійшов до ёго и сказав:

„Досить сёго, що ми вас знаємо, синьор Филиппо Маннини. Ми мали приказ дождати вас и увязнити. Виловили ваші листи, з котрих виходить, що ви не тільки за тим перебравися у Тосканське, щоби станути до поединку, а більше за тим, щоби завязати знову зношенья, котрі були би помічні вашій партії в Болонні. Я комисарь поліцейний, а се приказ для мене.“

И витягнув листок паперу та тримав ёго Филиппові перед очима. Однак ж сей дивився на папір, маче б не розберав нічого; він попав знову в сонну безпамитність.

Тоді каже комисарь, звертаючись до лікаря: „Огляньте ёго рани, пане доктор! Як не буде для ёго небезпечно, то мусимо ёго сей час забрати з собою. Я бачив перед хатою коней. Зробимо аж дві прислуги справедливості нараз, забераючи їх, бо вони

налаштовані контрабандою. Добре й те знати, який народ через се Треппи шляється, як може колись схотять се знати.“

Як він се говорить, а лікар приступив до Филиша, вийшла Феніче з комірки. Стара Кияруччя сідла на своєму давньому місці и муркотала собі щось під носом. На дворі пішов пополох, чути було ступанье и говір; що хвиля вказувалося в віконці комірки якесь лице и счезало знову. „Можна ёго взяти з відсіля, обявзавши подвійно ёго рани,“ казав тепер лікар. „Хутше, правда, він би вийшов, якби лишити ёго тутки в спокою та в лікарській опіці сеї старої чарівниці, бо її чудотворні зілья завстидають найлучшого вченого лікаря. По дорозі може він дістати горячку, и в загалі не могу я брати за се одвічальності на себе, синьор комисарь!“

„Сёго зовсім не треба! Все одно, яким способом ёго позбудемося. Завяжіть ёму рани, як знаєте, и починіть усе, що треба, та й в дорогу з ним. Місяць тепер світить, а ми возьмемо собі ще проводатора. А ви, Мольца, идіть тим часом на двір та займіть коні.“

Один из полицайників, до котрого сказані були сі послідні слова, отворив квапно двері и хотів вийти та остовпів, побачивши, що чинилося в хаті. Прилежача хата повна була селян и на їх чолі стояло двох пачкарів. Феніче говорила ще з ними, як двері відчинилися. Тепер поступила вона до порога комірки и сказала з натиском:

„Заберайтеся, панове, сей час из сеї комірки, и то без хорого, а то не бачити вам більше Пистої. Не поплила ще кров у сій хаті, відколи хозяйкою в ній Феніче Катанео, и нехай Мадонна криє, щоби таке лихо коли скоїлося. Не пробуйте також вертатися сюди, зібравши може більшу силу людей! Тямите мабуть те місце, де по одному драпатися треба між двома скалами. Дитина може зборонити приступу в тім місці спускаючи каміньє, що по горі порозкидуване. В тому місці стоятиме сторожа, аж поки сей пан не буде перед вами безпечний. А тепер идіть та величайтеся лицарським ділом, що змогли перехитрити дівчину та зо світа зігнати хотіли немічного каліку.“

Лиця полицайників ставали блідші та блідші під час сеї мови, а після останніх слів стало тихо. По хвилі виймили всі три враз, наче б на коменду, пистолі, що мали сховані при собі, а комисарь сказав холоднокровно:

„Ми приходимо в имені закона. Коли вже самі не хочете ёго шанувати, то ще других синняти смієте, щоби ёго не вико-

пували? Як примусите нас виробити силою пошанованье для законна, то заплатить шістьох из вас житьем за тее.“

Грізний шум перебіг по рядах селян, а Феніче сказала відважно: „Не бійтеся, любі! Не поважаться. Хиба ж вои не знають, що за кожного з нас, що вони вбють, ми їм зможемо віддати смерть в шестеро.“ А обернувшись до комисаря сказала: „Нерозумно ви отсе говорите! Лучшу вже вам раду дає тривога, що видна на ваших лицах. Робіть, що вона вам радить, то буде розумнійше. Дорога вам вільна, панове!“

Се сказавши, відступилася Феніче и вказала їм лівою рукою на двері. Папове пошептали трохи в комірці, а відтак пройшли доволі добре держачись поміж гвівною купою, котра в слід за ними все голоснійше кидала проклони. Один лікарь не міг рішитися, чи йти ёму за другими. Та Феніче кивнула на ёго рукою приказуючи, и сей час прилучився и він тоже до виходячих.

Усе те дивуючись бачив хорий підвівшись на постелі. Тепер приступила до ёго старенька, поправила ёму подушку та й сказала: „Лежи спокійно, мій сину! Нема чого боятися. Спіть, спіть! Стара Кияручя буде вас пильнувати, а щоби були безпечні, за те дбає вже добра Феніче, спасибі їй.“

И почала присипляти монотонними піснями, наче дитину, а він як чув засипляючи имя Феніче, так и снів про неї.

Десять днів пробув Филиппо в горах під дозором старої Кияруччі. Спав довго ночами, а днем сів сам в дверях и віддихав свіжим гірським повітрєм. Скоро тільки зміг писати, післав сей час післанця з письмом до Болонії и дістав відповідь таки зараз другого дня. Та чи добрі вісті були, чи ні, не мож було вчитати з ёго блідого лица. Окрім старої Кияруччі та дітей сусідських не було ні з ким поговорити, а Феніче бачив він тільки у вечері, як поралася коло припічка. Вона виходила з дому зі сходом сонця и цілий день перебувала в горах. Як довідався Филиппо з slučajного розговору, не робила вона сёго попереду ніколи. А хоч и була коли Феніче дома, так не було ніколи нагоди поговорити з нею. Вона удавала, наче б и не зважала, що він є у неї, наче б жила собі, як и до ёго приходу. Тільки що лице її якось наче скаменіло, а очі якби потратили вогонь.

Було раз вийшов Филиппо перейти; дуже гарна була погода, так пішов він трохи дальше, як звичайно. У перше почув він в собі силу и захотів її попробувати сходячи з горбка не дуже то прикрого. Зійшовши звернувся поза скалу и аж здригнувся, як побачив тут несподівано Феніче. Сідела вона на моху

коло жерела дуже задумана, в руках тримаючи кумідь та веретено. Як надійшов Филиппо, поглянула на ёго и, не сказавши ні слова, ані не змінивши лиця, піднялася з своїм варстатом и відійшла квапно, хоч Филиппо її кликав.

Слідуючого ранку, тільки встав, була в ёго перша думка про Феніче, а тут и отворилися двері комірці, и спокійно увійшла вона. На порозі остановидася та побачивши, що він від вікна пустився йти до неї, знаком ёму приказала, щоби лишився на місці. „Ви уже вилічені,“ почала холодно. „Казала мені стара, що у вас вже є сили на стілько, що можете їхати верхи по кілька миль на день. Готовіться виїхати завтра з Трепни и не вертайте сюди ніколи. На се мусите дати мені слово.“

„Обіцяю се, Феніче, та тільки з одною вимівкою.“

Феніче мовчала.

„А именно з тою, щоби ти пішла зо мною,“ сказав Филиппо з великим невдержимим зрушеньем.

Гнів почервонив її лице аж до бров, однак ж вгамувала ёго и вхопивши за клямку сказала: „Чим я собі заслужила, щоби глумилися надо мною? Сподіваюся по вашій честі, сирьор, що обіцяєте без всякої вимівки.“

„Що ж ти хочеш так прогнати мене від себе, Феніче, коли зачарувала попередю даньем мое серце та зробила мене своїм на віки?“

Феніче покинула на сі слова головою: „Не зробили чари свого діла,“ сказала приглушеним голосом. „Ви втратили крові, поки ще чари дійшли до діланья и взяли над вами силу. Воно и добре зробилося, бо не гаразд я чинила. Не говоріть більше про се, а обіцяйте тільки, що підете з відся. Кінь буде готовий, а проватор поведе вас, куди захочете.“

„Як се не твої чари, дівчино, то якісь ищі, про котрі ти не знаєш, тягнуть мене до тебе. Допоможи мені так Бо —“

„Цитьте!“ перебила ёму з понурим виразом лид. „Я не слухаю такої мови, яку ви почали говорити. Як думаете, що я зробила що небудь доброго для вас, та хочете відцятитися мені за тее помилованьем, то лишіть мене, и буде межи памі згода и вирівнанье. Не думайте, що ся моя бідна гелева неспосібна вже нічого таки навчитися. Знаю я вже тепер, що не можна купити чоловіка ні нужденнїми прислугами, котрі и без того належаться, ані семидітнім дожданьем, бо сі літа и без того буди би проминули. Не думайте також, що ви зробили мене нещасливою; ви мене зовсім вилічили! Прийміть за се подяку та й идіть!“

„Скажи ж мені правду перед Богом, чи я вилічив тебе також з любові?“ спитав Філіппо з найбільшим порушенням и приступив до неї близько.

„Ні!“ відповіла Феніче певно. „Та яке ж вам діло до моєї любові? Вона моя, и ви не маєте ні права ні сили над нею. Ідіть же!“

И сказавши се, переступила поріг до хати. Митью кинувся їй Філіппо до віг, обняв її коліна и сказав з жалем великим:

„Як правду ти щиро казала, то ратуй, прийми мене до себе; а ні, то голова ся, що її тільки чудо якесь заховало на вязах, розібеться на дрібні черепки, и розірветься се серце, що ти ним покидаєшся. Світ мені став пусткою, життя мое стало добичию ненависті. Давня й нова моя вітчизна мене прогнали. Чого ж мені ще жити, якби мав я втратити ще й тебе?“

И поглянувши в гору Філіппо бачив, як ясні слізи струями падали їй з очей. Лице її було ще не змінилося, а тепер відкрила очі, зігнула, уста почали рухатися, тільки ще без слова; нараз вона перемінилася й наче на ново віджила. Нахилилася до Філіппа, підняла його сильними руками и сказала дрожачим голосом: „Ти мій, Філіппо, то буду и я твоєю на віки!“

Сходяче сонце на другий день освічувало нашої парі дорогу до Генуї, де Філіппо постановив осісти, щоби бути безпечним перед своїми ворогами. Високий, блідий мужчина іхав на доброму коневі, а його люба вела коня за повід. По обох боках дороги тягнулися верхи й провалья гарного Апеннина. Був ясний осінний день, орли кружали понад нетрами, а подалеку вилискувалося море. И ясна та тиха, як те море, виявлялася подорожним їх будучність.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Страсть и смерть світлих богів.

Минається літо, и чорні хмари застилають небо: гуде холодний вітер, починаються морози, сніги наводять смерть на природу. Життя природи замирає на цілу зиму. Сонце ховається за хмарами и втрачує свою силу; грім, блискавка, теплий літній дощ, всі

світлі літні сили десь діваються до нової весни. Змага́ння зими з літом здавалися народові боротьбою, а втрата сили сонця й грому здавалася страстю світлих богів, муками и смертю. В українських обрядних піснях зостався слід тої боротьби и змага́ння темних сил з світлими. В колядках описується якась жєнщина; вона зветься то святою Оленою, то божею-Матірью, то просто удовою. Жєнщина шукає свого сина, котрий зветься то милим богом, то Христом, то Йваном. Вона розпитує у світлого сонця, в ясного місяця, в ясних зірок, чи не бачили вони її сина. Зоря розказує, що бачила вдовиного сина Йвана, як він загинув, бо в ёго вже свати в лісі птиці, а дружки в воді риба; що сина вже замучили на високій горі на хресті, и він лежить на високій горі у гробі. Не вважаючи на те, що колядки співають на Різдво, в їх описується мука и смерть мієнчного Христа, як ёго жиди мучили, клали ёму на голову терновий вієнець, гнали за нігті дерево, розпали на хресті и рвали ребра крючками, спустивши кров.*) На Йвана княжевича, як говориться в колядці, напали слуги якогось пана, одняли від ёго коня, сокола й гусла, звязали и кинули в тюрму. Страдаючий син—то бог Громовик в зімовий час, над котрим беруть перевагу темні зімові сили и замучують ёго на смерть. Одначе в колядках говориться не тільки про смерть одного сина, але про смерть и других світлих богів: на високій горі стоять три гроби—в однім гробі лежить сам Господь, в другім Син божий, а в третєму свята Пречиста. В сій картині нема й сліду християнського. Тут мова мовиться про трєх світлих богів: сонця в образі Пречистої, сина Громовика и певно Господаря. Їх замучили на смерть на горі на трєх хрестах жиди, то б то зімові гублячі сили.**)

Смерть світлого бога описується в сценичній картині в весняній играшці *Кострюбонько*. Одна дівчина стає серед кружка за „Кострюба“, а дівчата співають, як Кострюб заслаб, як умер, як по ёму дзвонили. Та дівчина, що грає Кострюба, лягає на землю и прикидається мертвою. Всі дівчата плачуть и несуть її ховати на цвинтарь. Але в той час Кострюб схвачується, ганяється за дівчатами и ловить котру небудь. Играшка в Кострюба нагадує грецький міє про Вакха чи Диониса, котрого муки, смерть, похорон и воскресєньє празникували Греки весною в своїх мистериях. Кострюбонько—то світлий бог, що замірає на зиму и воскресає весною.

*) Чтенія Имп. Общ. 1864. — I. 23, 43. 46.

***) Чтенія Имп. Общ. 1864. — I. 47.

Різдво Сонця.

Повертання сонця з зими на літо описується в колядках як різдво світлого божества. Прийшов час божій Матері родити сина. Вона хоче втікти од своїх ворогів жидів и, идучи полем, стрічає селянина, що сів пшеницю. Вона просить селянина не казати жидам, що вона тудою йшла и несла в руках сокола. Жиди погналися за Матірью, стріли селянина и питають ёго, чи не йшла тудою *білоглава* жінчина з соколом в руках. Селянин жав пшеницю; він одказав жидам, що йшла така жінчина, але ще тоді, як він на тій ниві сів пшеницю.*) Мати породила сина, скупала в морі, випрала ризи на Ордані, сповила в шовкові пелюшки и поклала в колиску, повісивши її на яворах.***) Сім сот жидів таки дізналися про Матір и питають її, де вона діла сина. Вона каже, що пустила ёго на синє море. Невірні жиди спили море, а сина не знайшли. Потім вона сказала жидам, що сховала ёго в темні ліси, в яру пшеницю, в траву, в білий камінь. Жиди ліси рубали, жали пшеницю, косили траву, лупали білий камінь и ще не знайшли сина.***) Потім вони таки знайшли ёго на яворах в колісці. Одні казали: перевернімо, другі казали: заколишімо, а треті казали: візьмім з собою. Мати не дала ім сина. Прилетіли орли; взяли сина на небеса; небеса розтворилися, и син зостався на високості.

В сій усій картині нема й сліду євангелського, хоч тут и говориться про Матір-божу, про сина її и про жидів, а вийсьє сина божого на небо, та ще й на орлиних крилах, зараз по різдві невідома річ в євангелі. В сій картині описується різдво Сонця або якого инчого світлого божества весною од місячної жінчини з соколом в руках, в котрій натуральнійш од усёго можна бачити богиню Весну. Жиди — то образ зими, як лютого ворога світлих літніх сил, а ліси, пшениця, трава, море и камінья то емблема хмар, в котрих ховається сонце. Явори, на котрих висить колиска з дитям, то місячне мирове дерево дуб и пригадає те дерево серед моря, на версі котрого сидить в позолоченому гнізді місячна птиця сокіл, образ сонця. Саме дитя, сам син—то сонце, котре весною перемагає силу зимових хмар и високо над ними піднімається на небі. Те дитя зветься ще в колядках просто *Різдво, чудо-чуднов,*

*) Чтенія Имп. Общ., 1864 — I. 9.

**) Тамже — 12.

***) Тамже — 25, 26. 43

вогнем страшное*). Раз всі святі сіли за стіл, тільки не було між ними святого Різдва. Господь каже Петрові: піди, принеси святе Різдво. Пішов Петро, вступив якесь чудо-чудное, вогнем страшное, злякався й вернувся назад. Тоді Господь сказав, що те чудо-чудное, вогнем страшное було Різдво, и треба було ёго взяти на руки (як малу дитину), принести и покласти на столі.

Навіть в великодніх (волочовних) колядках на Білій Русі, замість страсті й смерті сина божого, описується різдво сина од матері. На золотих полях через срібні мости їхала *Прячистая* шістьма кіньми в кареті. Святий Юрій сів за погонича, святий Ілля вів коні, а святий Микола був помагачем. Пречиста приїхала на двір Господаря и там обродилася. Дитя сповили шовковим поясом в білі пелюшки, понесли в церкву, поклали на престолі, а попи, дяки и чорнокнижники вибірали ёму йменья. Хоч той цуг Пречистої похожий на цуг польської графині, але в ёму нетрудно візнати семью світлих богів, а в малому дитяті весняне сонце.**)

До празника різдва Сонця або инчого світлого бога належить празник *колодки* на масниці. В Понеділок на масниці молодіці збираються в корчму, кладуть на столі полино або колодку и сповивають в подотню; потім сідають и пють горілку, поздоровляючи себе з родинами колодки. Після того молодіці розходяться, а колодка застається в сповитку на столі. Колодку справляють до Суботи и кажуть, що в Понеділок колодка родиться, в Вівторок справляють хрестини, в Середу похрестини, в Четвер колодка вмірає, в Пятницю ховають, а в Суботу плачуть. Цілу масницю молодіці привизують колодочку парубкам, за те що вони не женились у масниці, и парубки повинні одкуповуватися могоричем.***) На родини колодки треба дивитися, як на родини весни, або сонця, або літніє хмари, яко світлих літніх сил неба. Од чого народна фантазія прилучила родини світлого божества до колодки, се можна одгадати, пригадуючи, що по народній вірі люде сталися з пеньків, з дерева, а дерево в українській мієологні служить емблемою літніх хмар або небесної літніє води-дощу, котра дає початок житні на землі. Смерть и похорон колодки пригадують играшку в Кострюба, роблячи коротеньку историю житні світлого божества. Гульня молодіць коло колодки пригадує трохи грецькі вакханалі в честь Вакха або Диониса.

(Дальше буде.)

*) Труды Чубинскаго, III. 351.

**) Българск. пієни, Безсонова, I. 4.

***) Труды Чубинскаго, III. 7.

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ її найголовніших діятелів,
М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

ІХ.

Київський Митрополит Петро Могила.

(Дальше.)

Розповсюдненє школьної науки дало полудневій Русі вчених людей, здібних виступити до літературної боротьби з ворогами православної віри, и ми бачимо, що в першій половині XVII. в. більшає полемична література в обороні догматів и богослуженья православної церкви. Одним з раних письменників сеї доби був Мелетий Смотрицький. Ще за життя Острогського працював він у літературі и написав одпір против нового римського календаря, що займав тодішні голови, и „Вірши на отступниковъ“, напечатані в Острозі 1598 р. Сей чоловік набув просторого вченого образованья, доповнив ёго подорожами по Європі яко учитель одного литовського пана и слухав лекцій в різних німецьких університетах. Вернувши на родину, напечатав він під именем Теофила Ортолога у Вильні по польски: „Плач Восточної церкви“, де живими, сильними и поетичними образами представив сумний стан рідної віри, жалкуючися найбільш на те, що знатні роди шляхоцькі один за другим одступають від неї. Твір сей викликав из сторони унитів ідкий одпір під назвою „Паригорія или Утоленіє плача.“ В 1615 р. Смотрицький став учителем в школі на Литві в Бвю, де була одна из знатних руських друкарнь XVII в. Тут в 1619 р. Мелетий напечатав граматику славянського язика, що на свій час була замітна и показувала значну філологічну науку її автора; на перекір загальному обичаєві тогочасному писати силабичні верши, догадувався він можності метричного складанья вершів для руського язика. Граматику сю прийали для науки в школах, и вона служила для розповсюдненья науки старославянського язика між Русинами.*)

*) Після неї вчився Ломоносов.

Коли Теофан на ново установив руську єрархию, посвятив він Смотрицького на архієпископа Полоцького. Тоді то написав Смотрицький по польски: „Оправданье невинности,“ де доказував право руського народу на ново установити свою церковну єрархию и відперав поговор, що на ёго звертали, неначе б він хотів зрадити Польщу и віддатися Туркам. Против сёго твору зараз появился в польскім язиці писанье: „Подвійна вина;“ а в слід за тим розпочалася в польскім язиці сильна полемика між обома сторонами. Коли 1622 р. убито уніта фанатика Юсафата Кушцевича, вороги православия розпустили чутку, що головним ворохобником сёго убийства був Смотрицький. Житье ёго було в небеспечі; він виїхав на схід, вандрував три роки, приїхав у Рим и там прийняв унію. Вернувши на родину, написав він по руськи „Апологію“ своєї подорожі, де оправдував своє відступлење и старався доказати, що в православній церкві є похибки. Митрополит Іов Борецький скликав собор в 1628 р. и завізвав на ёго Мелетия Смотрицького. Мелетий приїхав у Київ, впевняв, що він хотів тільки піддати критиці деякі неправославні гадки, що закрались у твори православних оборонців віри, а також безпорядки, котрі піддержувала темнота духовенства, що игумен Дубенського Преображенського монастиря, Касиян Сакович, котрому він повірив печатанье своєї книжки, додав там зайві речі ёго відомості, и що він зістає як перше під присудом православної єрархії. Недовго однак після сёго собору Мелетий знов заявився унітом и став розповсюджувати свою „Апологію“. Се викликало из сторони православних горячу полемику. Іов Борецький написав против Смотрицького одпір, під назвою „Аполдія“ (погибель). Протоєрей Слуцький Одрій Мужилівський написав против „Апології“ Смотрицького путящий твір в польскім язиці, наз. „Антидотъ.“ Були й інші твори против Смотрицького.

Розповсюднений в Русі польський вплив був так великий, що Русини, борючися за свою віру, писали по польски, и се шкодило успіхам руської літературної діяльності того часу; — инакше руське письменство було б далеко багатше. Самий руський язик в учених творах, писаних по руськи, більш або менш змішаний з польским. З тогочасних руських письменників, що більш визначилися, укажемо на Захара Копистенського, Кирила Трапквильнопа, Исаю Копинського, Памву Беринду и ин. Захар Копистенський, єромонах, потім архимандрит Київопечерського монастиря, написав обширний твор, під заголовком „Палинодія“, де широко розберав головніші точки, в котрих різняться східна церква від західної, и

боронив догмати и постанови першої. Сього твору, важного задля історичних вістей про тогочасні церковні події, не напечатано, и досі він зберегається в рукописах. Копистенський видав крім того по руськи твір „О вѣрѣ единой;“ „Бесѣды Златоуста на посланія апостола Павла;“ того ж Золотоустого „Бесѣды на Дѣянія“ и „Толкованіе на Апокалипись Андрея Кесарійскаго.“ В передніх словах до сих книг видавець виражав бажанье, щоби Русини так духовні, як и світські більше читали и виучували св. письмо. „Толкованіе на Апокалипись“, вид. 1625 р., присвячене панові Григоріеві Далмату, що відступив уже від православия. Се був внук ревного православного Константина Далмата, котрому автор присвячував прежні свої переклади. Захар вговорює Григорія, щоби вернув до віри батьків своїх, и каже, що дід ёго зрадів би з такого ёго повороту; крім того авторові не трудно наводити приклади з грецької митології: „Коли — каже він — між Геркулум и Тезеем була така любов и дружба, що один унаслідовав чесноти другого и старався визволити останнёго від полону в тартарі, то ще більша повинна бути любов між вашим дідом и вами, щоби и смерть її не розірвала.“ Се може послужити образцем, як погансько-класична мудрість закорінювалася в релігійнім вихованью тодішніх книжників. При „Апокалипсі“ приложено кілька переводних мов и з причини „Слова Іоана Златоуста на Пятидесятницю“ зроблено таке розумне обясненье звісного вираженья, котре католики все наводили для потвердження про папське першенство: — „*Ты еси Петръ, и на семъ камиѣ созижду церковь Мою. Видите, Христос не сказал „на Петрі“, а сказал „на камені“; не на чоловіці, а на вірі Христос поставить церкву свою, бо Петро сказал з вірою: Ты еси Христосъ, сынъ Бога живаго. Не Петра, а церкву назвалъ він каменем.*“ В 1625 р. Захар Копистенський, вже яко архимандрит, напечатав річ, виголошену в день поминок свого попередника Плетенецького, доказував у ній конечність поминати вмерлих и відперав тих вольнодумців, що, йдучи за протестантськими обясненнями, не признавали хісна молитов за вмерлих и поминок; — з того видно, що протестантські погляди не переставали ворущати умів православних. Але тут же проповідник уважав конечною річю виступити против католицького чистилища и доказував, що наука св. отців про митарства зовсім не те, що наука про чистилища. „Митарства — говорив він — се тільки різні перепони и неспокої, що причиняють розлученій від тіла душі злі воздушні духи, подібно як цлові урядники непокоять проїздного свобідного чоловіка на коморах и заставах.“

В руській православній церкві проявлялася конечна потреба правил, котрі мали б бути приводом для священників при вповнюванню своїх церковних служб и обрядів а именно сповіді. При довшій темроті вкралося багато неладу. Священники сповняли свої служби як попало, мало дбали про удержанье своїх прихожан в правилах віри, и се давало волю всяким поганським забобонам. Захар Копистенський в 1620 р. напечатав книжку для приводу священникам, де зібрав коротко різні правила апостольські, вселенських и місцевих соборів и св. отців. Книга ся зветься „Номоканонъ или Законоправильникъ“. Тут, між иншими, стрічаємо цікаві вісті про всякі забобони тогочасні, розширені в народі.*)

Кирило Транквилион-Ставровецький, спершу вчитель у Львівській брацтві, а опісля Чернігівський архимандрит, не менше від Копистенського визначався плодovитою літературною діяльністю, хоч ёго твори грішать розтягlostью, риторством и самохвальбою. Около 1619 р. видав він „Евангеліе учительное“ або „Слова на воскресные и праздничные дни“. Книжку сю узнали в московській державі неправославною. Важніше для нас инше діло Кирила: „Зерцало богословія“, напечатане в Почаєві в 1618 р. Прикметно, що оба діла присвячені знатним панам; перше Чорторійському, а друге

*) Жінки задіяли своїх дітей и домашні звірята в чарівничі „шолки“ або „кочури“, щоб охоронити від лиха й слабості; заживали чародійські заправи, щоби не мати дітей; надівали на дітей своїх „усерязи“ (сережки, ковтки) в великий Четвер. Чарівничі вживали при своїх замовлюваньх слова з псалмів, имена мучеників и, напшавши їх, давали носити на шиі, носили змію за пазухою, а потім здерали шкіру и прикладали до очей и зубів задля здоровья. Инші, щоби заподіяти яке небудь лихо або вчинити розлад в семьі (кому зло житіємъ жити или нежительно ему житіе сотворити), або проволочи слабість, прикликали чортів над гробами (бїсовъ злотворныхъ призываніе окрестъ гробъ... сице чарованія пренменовашася отъ еже надъ гробы плача и вопія), підпоювали шкідливим зільем або давали до стравн таке, щоби звести чоловіка з ума, посварити чоловіка з жінкою або навести любовну тугу. Инші прокоували будучину, вішували долю або недолу, толкували щасливі або нещасливі дні породу. Забобонні закликали до себе циганок и ворожок; ворожили з воску, з олова, з бобу. Були й такі, що чванилися тим, що розганяють облаки, зачаровували бурі, вгадували, де находиться вкрадена річ и т. п. Номоканон ганить також танці на весіллях, святки русалок, що відбуваються з танцями на улицах, розкладанє огнів, що діялося тоді не тільки на Купала, але й в передодні инших празників а именно в день Вознесенья, з чим лучилася особна ворожба про долю (да отъ онаго счастье свое разсмотримъ). Автор виступає против тих, котрі убображають собі, що вмерлець встає з гробу и ходити по землі, викопують тіло з могил и падають ёго. Він говорить, що вмерлець не може вставати з гробу и ходити, тільки що чорт вриймає образ вмерця и лякає людей марою. Чорти, після ёго объясненья, лякають всякими фантастичними проявами тих, що необержно призивають їх имя.

молодому Ермолинському, щоби послужила йому учебною книгою. Сі присвячення показують, як письменники потребували знатних ласкавців. „Мала тобі здається та книжка — говорить автор в своїм переднім слові, — та прочитай-но її: побачиш високі гори небесної премудрості“.

„Зерцало богословія“ розділене на три часті: перша обясняє именно про истоту Божу*); друга містить в собі космографію; третя — о злосливім світі або в загалі о злі. Найцікавійша для нас друга часть, бо виявляє нам погляд тодішніх людей вчених на світ. Світ ділиться на видимий и невидимий. Невидимий єсть світ ангелів.**) Кирило приймає давній поділ ангелів на девять чинів (престоли, херувими, серафими, господства, сили, власти, начала, архангели и ангели); з них именно тільки ангели орудують видимим світом, и над ними єсть старшиною архистратиг Михайло (той зо всьми чиномъ своимъ стражъ и справца всего видимаго міра). Одні ангели поставлені на сторожі елементів и воздушнихъ з’явищ: огню, грому, воздуха, вітру, морозу и ин. Інші удержують и обертають кругъ звiздяного неба (одного з девяти небес); інші знов приставлені до земських держав, а інші знаходяться при вірних людях. Як Бог посилає ангелів людям, то вони одягають на себе „мечтательное“ тіло, иноді з оружьем, але се тільки мара,—бо де ж би ковалі взяли на небі крушціз кувати ангелам збрую? Чорти, упавші духи, темні и гидкі, розділяються на три види: воздушні, водяні и підземні. Воздушні заподівають чоловікові лихо всякими змінами воздуха: вихрами, бурями, градом, заразою воздуха и ин. Земні наводять людей до всього злого, та вони не мають власті не тільки над людьми, але й над свиньми; вони тільки підглядають за чоловіком, и як у чоловіка проявля-

*) Отсе означеніе Бога в Кирила: „Богъ єсть существо пресущественное, альбо бытность надъ всѣ бытности, сама истотная бытность презъ ся стоящая, простая, несложная, безъ початку, безъ конца, безъ ограниченія, величествомъ своимъ объемлетъ вся видимая и невидимая.“

**) Отсе означеніе ангела: „ангелъ єсть безтѣлесное, неосезаемое, огневидное, пламенноносное, самовластное... Крѣпостію могъ бы единъ ангелъ зъ розказанія Божія увесь свѣтъ обвалати во мгновеніе ока, и борзость его дивна, духъ бо вѣтъ єсть скорходный, яко быстрость блискавицы и помыслу нашего; во мгновеніе ока зъ неба на землю спиде и за ся отъ землі на небо възиде, тѣломъ нѣ единымъ недержимый, но скрозѣ всякое тѣло безъ заборони приходить, не задержатъ его нѣ стѣны муровъ каменныхъ, нѣ двери желѣзныя, нѣ печаты. Мѣстою же ангелы оперзати суть: если будетъ ангелъ на небѣ, на землі его нѣтъ, а если на землі, зъ неба не нѣтъ. Языка до мовенія и уха до слышанія не потребуютъ, и безъ голоса а ищного слова подають единъ другому разума свод“.

ється побудка до лихого, вони підводять ёго. Вони неустанні брехуни (уставичные лгареве), и як пророкують, то не треба їм вірити. Іноді вони фантастично приймають на себе вид звірів и шар, щоби лякати людей. Видимий світ споруджений з чотирёх елементів різних, що займають один за другим місце після своєї ваги. Найнижший елемент и найтяжший — земля; висше від неї — вода; над водою воздух, а висше від ёго — найлекший елемент, огонь. Огонь и вода — се незгідливі вороги, але між ними миротворцем єсть воздух. Вода двояка: одна над небосклоном, друга — під небосклоном, на землі. Небосклін—се суха, легка, непрониклива материя, поверх котрої Бог розлив воду для захисту від верхнёго етерного огню, котрий инакше запалив би небосклін; та щоби не було тепло на землі, Бог сотворив на небосклоні сонце, місяць и звізди и вложив у них часті етерного світла. Воздух—се та темрява поверх безодні, про котру говорить в Библі; при землі він тепліший, ogrіваний ссняшними проміннями; середина ёго холодна, а верхні верстви горячі. Бурі обясняє таким способом: пара підіймається з моря и досягає верхніх верстов горячого воздуха; з того повстає шум подібний до того, який робить розпалене желізо, вложене у воду. Кирило чув, що земля кругла як яблуко, и не перечив сёго. Він думає, що земля облита водою для захисту від етерного огню. Море солоне тому, що вода в нім стояча, и як би не була солонна, то зіпсувалася б и засмерділася. В чоловіці з пяти чувств — чотири відповідають елементам: смак — землі, нюх — воді, слух — воздуху, вид — огневі, а чутьє „почувательную нѣкую, особую силу имать.“ Як в небі живе Бог, так у верхній часті людського тіла, в голові, в безкровнім мозку—ум, найважнійша сила души, а при нім інші сили: воля, память, доброта, гадка, розум, хитрість, увобразня, розвага, радість, любов. Ум и розум у ёго не одно й те само. Ум — се сила внутрішня, а розум приходить з-поверха: „Отъ кого иного научишься и разумѣешь — то разумъ“. Кирило хоче порівняти часті тіла людського до елементарних з'явищ: „во главь очи яко свѣтила, гласъ яко громъ, мгновение ока яко блискавицы“. Під злосливим світом автор розуміє жизнь лихих людей, що не слухають приказів Божих. Так як земський світ складається з чотирёх елементів, так и злосливий світ складається з чотирёх елементарних переступів: заздрості, пихи, лакоинства, убийства. Лакоинство відповідає воді; убийство — землі; заздрість и пиха — воздуху и огневі. Чорт єсть творцем и володарем злосливого світа.

Ми подали сі погляди з діла одного знатного літературного діятеля того часу, щоби виявити, як далека була тодішня ученість від простої дороги в обширі світського знання. Руські вчені виступали до боротьби з своїми ворогами з запасом многих и різних відомостей в предметі церковної історії и теології, але були неуками в усім, що тикалося природи и її законів, хоч чули потребу того знання, як видно з їх творів. Вони повтаряли тільки старі середнєвічні нісенітницї. Тому ученість їх носила характер крайнєї односторонності; з розповсюдженєм такої просвіти розвивалася пристрасть до риторичної схоластичної говірливості, до легкого и дешевого символізму. Се бачимо ми на тім же самім Кирилї Транквилионї. В главї о Вавилонї Темнім він розберает апокаліптичні образи и дає повну волю всяким комбинаціям и обясненям, котрих міг найти чимало на всякий лад у прежніх толкувателїв. Вавилон — се громада лихих людей, дракон — чорт, сім рогів — сім смертних гріхів, води — народи, жінка, що сидить на водах — „пыха свѣту сего“, пятно на чолї — зради и обмани, чаша кровью наповнена — „замки будовные, палацы и гмахи спанялые (будівлі величні);“ „дщерь Сїона“ називається виноградом, вежею, на котрій висить сто „тарчовь“ (щитів): се церква з її писаньями; вона — гора „тучная, упитанная зь оброковъ небесной премудрости“ и ип.

Як розповсюднювалася тоді риторична говірливість, показує тодішній звичай складання молитов. У Вильні появилася книжка „Вертоградъ душевный“, в котрій поміщені днєвнї богослуженья, т. є. полуночниця, заутреня, часи, вечірня, павечерниця, и в них вплетені просторї, на ново зложені молитви.

Черпечий напрямок, що так довго панував у православній церкві в полудневій Русі, и на сей раз знайшов собі представителїв: яко знатнійше в сім роді діло вкажемо „Духовную лѣствицу“ Исаї Копинського. Автор був печерським черцем, девятьнайцять літ доглядав Антонових печер; потім прикликав ёго князь Михайло Вишневецький для спорудженья Густинського монастиря (коло Прилук), опісля був він Київським митрополитом. Ёго „Духовная Лѣствица“ відрізняється від звїсної книжки „Лѣствицы“ Іоанна Лїствичника, що в старовину дуже була розповсюднена між побожними людьми. Исая видає суд в своїм ділі з зовсім довольної точки виходу. Автор вважає початком гріха нерозум и несвідомість, початком чесноти — розум и свідомість, а правдиве пізнанье можна осягнути тільки дорогою науки и зрозумінья природи. Він думає, що, тільки вислідивши природу, ми можемо приступити

до пізнання самих себе и, тільки вислідивши свою истоту, можемо перейти до пізнання Бога.*) Ніколи на Русі не промавив монах руський з більшою шанобою про позитивну науку; але після того автор, так сказати б, нагло повертає на давню ховзьку дорогу чернечих творів. У його розум двоякий: зверхній и божественний, двояка мудрість: зверхня и божественна, двояке знанье: зверхніх и божественних предметів — и показується, що Бога можна пізнати тільки висшим божественним розумом. Що тикається зверхньої мудрості, то вона майже непотрібна. Дорогою до висшого розумінья єсть „умное дѣланіе“, подібно, як колись-то говорив Нил Сорський, — чернече роздумуванье, повздержливість, піст, жаль серця. Чернеча жизнь — висший образец; все тілесне — гній, гниль, порох. Автор думає, що як би Адам не згрішив, то люде не родились би дітьми и родились би не так, як тепер родяться.***) Чоловік — говорить він — родиться з жінки и стремить получитися з нею, але тим самим умерає душею; так як сіль, хоч родиться з води, але, получившись з водою знов — щезає; так и чоловік хоч родиться від жінки, але як сіль розтане, „когда паки кь грѣховному плотскому соплетенію дѣпится.“ Автор не може вправді відкинути вінчанья, але лишає його як би з поблажливості тільки людським истотам низшого ряду, коли між тим люде висші, монахи, повинні висше ставити безженну чистоту.

Дальше ціле діло складається з розправ об тім, як чернець повинен вести строге постне житьє, оминати вихвалюванья, пихи, лакомства на гроші и инших переступів.

(Дальше буде.)

*) „Никто же не можетъ познати Бога, дондеже не познаеть первѣ себе, не приидеть же совершеннѣ въ познаніе себе, дондеже первѣ не приидеть въ познаніе твари и всѣхъ вещей въ мірѣ зримыхъ и разумѣваемыхъ разсмотрѣнію. Егда же приидеть въ познаніе сихъ, тогда возможетъ прийти въ познаніе себе, тоже и Бога, и тако приходитъ въ совершенное съ Богомъ любовію соединеніе... Первѣ вся твари разсмотрѣніе, отъ чего и чегого ради сія суть, во еже ни одной вещи утаенной и недоумѣнной быти отъ него. . Первѣ подобаетъ долгая вся разумѣти, таже горняя, не бо отъ горнихъ на нижняя восходити должны семі.“

**) „Придѣпился же кь невольственному плотскому вождѣнію, сего ради по нуждѣ подпаде глѣвно и смерта. нетлѣнія бо и жизни отлучился, подпаде въ сичевоє плотское неразумное сочетаніе, отъ совершеннаго разума и возраста преступленіямъ изведе Адамъ естество наше въ дѣтскій возрастъ, безсловесное младоуміе, во еже малыми немощесмотрящими отрочатаи въ мірѣ раждатися намъ, по нуждѣ сиче раждатися и быти въ мирѣ осужденны быхомъ.“

МАЛЁВАНА ГАЙДАМАЩИНА.

Словесний забуток незнаного автора.

Подав письменній громаді П. Куліш.

Завдалегідне слово.

Та земля, що по ній ступаємо, була не раз костями засіяна, кривцею полита, а сходила від того засіву несказанна повсюдша туга. Рідко ж де стільки бувало туги, як от по сѣму красному Підгірью, що пустошено ёго з давнешніх часів, да й досі краси з лица ёму не стерто. Не стерто краси з лица землиці руської; не заморочено до останку й руського розуму: все бо ще він сягає в свою старосвіщину по живушу и цілющу воду споминок, а ті споминки забезпечують ёму будущину ёго. Величні и достохвальні маємо в рідній исторії факти. Росте похилий дух у-гору, як спогадаємо про оборону християнського світу з одного боку — од посягателів на достатки та й живу кров християнську, а з другого — на саму невмирущу душу та й на трудові заробітки народу руського... Од сходу й заходу чужоядники на нас напірали, та й не зоділи зрушити з місця углового каменя великого руського миру, котрого давнина темними хмарами ще від науки вкрита, котрого настоящина туманить очі заздроща м, котрого будущина лякає людський недомисел. От ид сѣму ж то великому тілу прирощені ми органічно духовними споминками, и доля наша була, та й мусить бути, з ним спільня...

Так-то воно єсть на широкий погляд з историчнєї високости. А ходячи низами, як звичайно в повсяденному розумованью ходимо, не раз и вважливий чоловік, ба й той, що має живу іскру в серці, задивиться иноді геть пильно на одробини великого цілого, та й клопочеться з усієї сили своєї, щоб увесь розум тямущих на тих одробинах сконцентрувати. Сим, правда, робом усе життя народнєго духа провадиться, и бема в сѣму великої хиби, бо з частинної роботи ціла робота духовна віками складається.

Оце ж и в нашій словесності, з самого її початку, появляли тямущі люде частинами ту правду, котра з'явилась уже, а ще білш колись из'явиться, великою историчнєю правдою. Була своя правда в того віщого бояна, що послав своїх вояків зачерпнути шлемом Дону. Була та ж сама правда и в тих давно забутих „елегіях“ про двох братів Струсів, про котрих підгірські бояни canunt voce lugubri et gestu canentium se in utramque partem

motantium id, quod canitur, exprimentes, у тих героїчних піснях, quae dumas russi vocant, як-то подали нам латинщиною невважні на руцину латинські учні, наші предки. Та ж сама правда проявила себе и в жорстоких кобзарських думках, що заповідавали *людську кров у полі з жовтим піском мішати*. Загадувала вона козакам *руський отчечаш читати, віри християнської у поругу вічні часи не подавати*, не знаючи розуму Господнєї молитви, а ще менше знаючи, на чому стоїть віра християнська, и чим вона в поругу подається. Темними ходами доходить кожен соціальний організм до зросту. Не тими очима позиратиме потомок наш на народні справи, якими позирали наші предки, и сама правда, котру ми поспіль з кривдою не раз одним спасенним ім'ям величаємо, ще, може, в семи горнах тямущими людьми, як те срібло, переплавиться. Абсолютного присуду вже й за нашого часу універсальний позитивизм боронить нам у науці. Результат навчатиме нас історії більш, ніж відособлені факти. Затим и мусимо ходити сторожко коло своїх принципів, не козакуючи в словесності, як наші предки козакували в міжнародніх, церковних и соціальних справах.

Українські принципи, ся руцина, визвана до життя на світі запеклюю польщиною и завзятою на імецький лад московщиною, пішли в-гору з сорокових років нашого століття и за тридцять літ роспростерли свій вплив на руський розум до значного вже ступня. Нехай глузують з них одні письменники, нехай їх зневажають другі; нехай інші знов підіймають над усяку міру в-гору. Ми тільки знаєм, що коли вони постали, то й мусять на щось стояти, и нема тієї сили на світі, котра б сказала їм всемогуте слово: *аминь, зникни, не будь!* Знаючи ж добре, що й найменшої травинки не зможе ніяка власть викоренити, щоб не було її на землі, піклуймося про одно те, як би нам осягти дивну и несподівану прояву з усіх боків. Є свій розум ба и в тому, що ляхи не знають міри в вихвалляню своєї старовини и своїх словесних творів; та більш розуму в критицизмі, котрий и святі ноги, намалёвані на воздуху, ставляє на ту землю, що по ній ми самі ходимо, а високі помисли героїв старосвіщини єднає з убогими побудками голодного, злиденного, або завязаного и божевільного чоловіка, яких повно по наших дворах, торгах и дорогах. То не довго йшли б ми дорогою самої хвали без упину: дійшли б ми хутко до такого ступня, з котрого нікуди більш, як на само вже небо, ступити. По землі ходитимем розумом довше, та й небо нашого духу просторніше від того, котре малірі малюють, а те-

мні ченці в молитвах своїх озирають. Дак годиться ж то нам споглядати одним оком на силу, а другим на неміць або на хиби нашої старосвіщини. Сила її в результатах, а хиба, чи неміць, у тому сліпому завзяті, котре загороджувало дорогу соціальному прогресові. Недавно ще старосвіцька елоквенція вчила нас тільки хвалити античних героїв, а великий поет нашого часу, похваляючи їх незгірш од інших, мовляв правду, що коли б вони ожили, дак перш усёго нас би повбивали. Троха чи не так би було й тоді, як би народня українська муза викликала з того світу наших лицарів-невмирак, почавши від братів Струсів та й кінчаючи останнім січовим гетьманом Калнишеником.

До такого погляду на старовину не зараз доходить той, кому в школі не велено й згадувати про запорозьких розбишак, як-то їх аж надто вже густо титуловано. Неволя школи, неволя цензури, неволя громадського погляду або й адміністрації самої, робить, що й розсудлива на все инше голова заходить у такі хмари, наче її ще не витверезило ціле столітьє від того хмелю, що туманив найрозумніщі голови од дніпрового Низу та аж до Висли. Ну, та не можна сказати, щоб той хміль бував без пробудку. Горе тільки, що инші аж надто вже повитверезувались. З одного краю кидались ентузіясти правди до другого, та й зникали в нікчемності, мов потушена іскра. От же були між гарячими людьми й такі, що, мов той Байрон, клали життя за народню справу тих лицарюг, котрі зараз би їх обдерли й повбивали, коли б устали на їх поклики з своїх уславлених могил. Нічого вони не жалували, ні на що не озирались, вияснюючи старовину або визбірюючи проміж тверезими правнуками паних прадідів по зернятку давнє могуттє слово; а при тому посміювались из старосвіцьких дурощів и боліли серцем за ту нелюдську жорстокість, котра вигублювала городи й села, засіваючи в будущині саму темноту. Не про тих се нагадую, котрі знані своїми словесними творами в письменній громаді. Ні, між людьми мовчазними бували в нас такі, що дорозумовувались до діла и часом брались за піро, щоб виявити погляд свій; та, вважаючи, яким оком задивилась невеличка громада українських письменників на старовину, дбали тільки про своїх семян. Для них вони де-що собі пописали замість ніби жартів из козащини. Воно таки й було жартами, та в тому писанні просвічує ище погляд и поважний.

Уваги сі прописав я з того случаю, що недавно знайдець в одного хуторянина та й прислано до мене рукописну книжку.

У тій книжці помалёвані пером и трохи пофарбовані козаки, лахи й жида, так як про них читаємо в оповіданьх очевидників колівщини, а до них додано подекуди словами, що воно за малюваньє, драматичнім способом, наче б то намалёвані козаки між себе розмовляють. Нема в тих кунштках великої малярської умілости. Такі вони собі, як роблять иноді на папері задля забавки дітям, тільки що кривава драма колівщини надає їм якийсь повабливий характер, а ще й надто, як згадаеш, що хтось-то мудрував собі про колівщину мовчки и бажав перед своїми очима поставити страшенні сцени, котрими козацтво подало в останне свій дикий образ у потомство. Оце ж. zostawiając в себе даровану книжечку, посписую з неї де-що для письменної громади. Може и їй воно здасться таким, як міні самому.

I.

На першому аркушику начеркано пером, без колёру, костел. Повно в костелі людей. На передньому плану четверо гайдамаків вартують, щоб ніхто не втік. Один з княкою; другий з ножом и списом; третій з голою шаблюкою, тільки з хмелю не встояв на ногах, дак ліг; шапка ёму скотилась из виголеної під оселедець голови; а шаблюку лежачи підняв у-гору. Четвертий гайдамака чи колій, у кобеняці, зліз на скамью богомільню и жваво стоїть, виставивши ногу в сапянці и настороживши списа. Усі в шапках з випущеними на бік ковпаками. Люде й ксєндзи плачуть, стоячи и сидючи, бо се вже їх на смерть у костел загнано. Уся трагичність нелюдської сцени изсередоточена на пятому колієві: сей, приставивши ратище до катедри, изліз из ножакою туди, де казнодія навчає людей на таке добро, яке сам розуміє; и видно по жесту лівої руки, що гайдамака передразнює своїм казаньєм ксєндза.*) Святе слово, проповідане здавня кострами и підземними инквизиціями, дало свій уроджай на Україні. До козаків утікали не найкращі люде з катівських рук и з гнилих темниць, та при-

*) *Bunt hajdataków na Ukrainie w r. 1768*, opisany przez Lippomana i dwóch bezimiennych. Poznań, 1854, str. 29: „Jeden zbójca, wszedłszy w kościół na ambonę, lżył zgromadzone tam osoby, znieważał obrzędy. Zaczynają się więc srogie mordy. Ksiądz Wadowski, komendant, przy ołtarzu spisą zakłuty został; jednych obnażano, drugich siekierami rozcinano, trzeciох rozstrzelano, innym nożami, dzidami, dragami śmierć zadawano, wywołczono za włosy sędziwych starców, oraz delikatne damy publicznie gwałcono, zabijano, rozdzierano niemowlęta. Toż się działo w kaplicy X. X. Bazylianów“, etc. etc.

носили вони в їх курені ту саму ненависть до церковних мучителів, котра підіймала людського духа на просвіту темної громади. Там же за Карпатами по Німеччині воювали розумом у підмогу задавленим, озлобленим, жадним кривавої помсти, а тут, між Дніпром и Підгір'єм, впивали в душу одно сліпе завзяте на кожного, хто проповідує латинство. Голод и злидні, опияцтво и розбишачтво квапились до кривавої оборони, мовляв, благочестия, и зложилась у пнях головах така філософія, що була еквівалентом філософії інквизиторської. Ось вона вимовлена з ксєндзівської катедри на науку всякому фанатизмові. Під малюнком кривавого казної читаємо в тій книжці таке казаньє :

„Во имя Отца и Сина и Святого Духа. А що, вражі ляхи? оборонив вас Єзус од наших гармат? От ми и в Умані! Буде и вся Україна наша. Заховались дурні в костел! Ну, моліться ж своєму Єзусові. Бачте, він и одвернувся, висячи на хресті, щоб на таких псявір и не дивитись; а козакам сам Спас пречистий помагає. Чи чуєте, як тупотять по-за костелом коні? Ото ганяються козаки за поганцями. А ви, прокляті ксєнзове, чого поскривлювались стоя? Ще ж ми не деремо з вас лок. От и сонечко праведне у вікно вдарило. Гарно жити на Божому красному світі! А ви не дали нам жити, окаянні: ви нам світ хотіли темницею зробити. Оттепер же ми вам разом и за те оддячимо, як ви Наливайка в мідяному волю сналили, як ви дітей козацьких у казнах варили, як ви серед Варшави козаків колесували, шкуру з живих лупили, жінкам їх одрізували груди, и тими грудьми по пиці чоловіків били, як ви з жидями орали нашими батьками лід, як ви ім нашу благочестиву віру запродували...*) А ну, Дороше! годі тобі хропти на весь костел! И ви перестаньте хлипати, гарні панянки! И ти, органисто, не гуди так жалібно! Усіх вас поколемо тутенькі, як свиней, перед вашим Єзусом; до ноги виріжемо! Коли ваш Єзус старший од нашого всемилоствивого Спаса, дак нехай за вас заступиться. Аминь“.

II.

На другому аркушику зроблено пером кунштик из околиці Уманя. Під Уманем річка Гуменка заросла комишами. Зза кони-

*) Читатель знає, що сими химерами сповнені книжки українські, починаючи з давнього часу, а перейmano такі видумки з уст оттакіх, як се, ревнителів благочестивої віри, ба й од козацьких кобзарів, людей темних и несвідомих речи.

шових плавнів устають над Уманем дими. То гайдамаки жидівську школу з трьох гармат бурили, бо в середині оружні жида засіли и добре оборонялись; а знов инші колії соломи до лѣхів наносили, щоб подушити оружніх людей, котрі ім у руки не давались. Скрізь дими сонце, сідаючи, промінем у-гору бє, и в-горі вороньє освічує, що понад групом веться. Се — фон картини. На передньому плану молодиця в комишах криється, а поза комишами бовтаються, шукаючи її, гайдамаки з ратищами. Була під той страшенний час удова доктора Бондині в Умані. Перебравшись по мужичі, сховалась у комишах. За нею побігло з ножами двоє хлопят гайдамацьких, та вона в їх ножі повіднімала и по пиці наляскала. Оце ж ті хлопці привели своїх батьків. Підпис доповнює кунштик, зроблений з оповідання наочного свідка.*)

Один хлопчик. Йй же то Богу ж то, оттут на куші вона й сиділа!

Другий хлопчик. Так як жаба очі на нас вирячила. Ми полякались, а вона ножі й повикручувала в нас.

Один гайдамака. То-то, матері вашій ковинька, що повикручувала! Які з вас будуть козаки?

Другий гайдамака. Як вона й не злякалась, бісова ляхівка, свяченого!

Один хлопчик. Ще добре, що не черкнула нас по шнях.

Другий хлопчик. Коли б тепер міні попалась! я б її черконув!

Один гайдамака. Та годі вже нам бовтатись! Пропадуть мої сапянці. Се ж из самого пана Младановича. Гонта звелів міні ёго кінчати, а я кажу: „Ні, добродію! шкода одежи доброї, та й розув ёго й роздіг. Оце й шапка на міні губернаторська, а жупани пан Гонта на свого коня забрав, хоч и так уже весь був під шовковими робронами то-що.

Другий гайдамака. Справді таки, що годі. Вже й сонце сідає. Кріз дими наче кріз сито світить. Нічого й не видно в комишах. О, вража дівтора! упустила ляхівку. Не буде з вас добра. Вертаймося до дому. Там саме повиставляли меди та вина з лѣхів.

Один гайдамака. Та й вертаймося таки, брате. Тут и без нас чорти візьмуть її в ночі.

Другий гайдамака. Не візьмуть, брате. Не що бо міні й досада! Ножі свячені: не приступить ні один чортяка.

*) *Rzeź humańska, przez naoczego świadka, str. 36.*

Один хлопчик. Ось де вона, тату, и сиділа. От и кубло знати.

Другий хлопчик. Коли б ми не були позагрузали, вона б у нас ножів не повикручувала.

Один гайдамака. То ж то бо, дідькова ти утробо, що повикручувала. Як почну тебе крутити за левержет, дак знатимеш козакування!

Другий гайдамака. Та вже й вона ім добре чуби понаминала.

Один хлопчик. Коли б тільки чуби; по пиці так мене наляскала, що краще й не треба.

Другий хлопчик. Вже перестали з гармати бити. Ходімо боржій, Івасю. Може которий жид притаївся мертвим, дак ми ножем під боки, щоб не лукавив.

Один гайдамака. Бач, Іосипе! кажеш, не буде з хлопців добра! Наче старе вигадало.

Другий гайдамака. Та коли б же Бог дав, щоб наша наука не пропала!

Ш.

Третій куншттик малёвано пензлем. Ніч. Густі хмари на панський двір, мов туга на серце, налягли. Через високий частокі темний будинок двома віконцями світиться. Під ворітьми — купа коліїв. Поперед купи старець каліка, без правої руки и лівої ноги. Вітром на ёму манатьє драге тіпає. Нагнавши вітер хмару на хмару, відслонив кляпчик неба. Місяць серпом визирнув, щоб заблищати на гайдамацьких списах и в страшних очах каліки-старця. Показуючи коліям лівою рукою на будинок, старець таке до них промовляє:

„Семеро нас так покалічено навхрест и пущено старцями на острах людям. Здерли ми панську госпуду під Коднею з січовиками, та, на лихо собі, старими мёдами й повпивались. Голова наче й твереза, а ноги не несуть. Вражі ляхи про такий, мабуть, случай держать *мед-спотикач*. Нас и похапали. Та, лежучи в шпиталі, як нас вигоювано, поклялись ми Пречистою січовою и міжгорським Спасом підпалити по костелу и по панському двору, а кому Бог поможе, то й білш того. Ні на що вже ми краще не здалися. Се вже я, панове братці, двадцятий будинок підпалюю. Вітер як раз из за клуні. Добре ви вчинили есте, що роскидали місток на Росі: не надоспіє пан з надвірними козаками, як поба-

чить, гуляючи на весілі, червоне небо. Людей у дворі з пів душі. Собаки мене знають. Вештавсь я тутенькі частенько, дак вони мене й по сліду за хлібом провожають. Оце ж я зайду зза клуні та пушу червоного півня, а ви, брати мої, своє діло чиніте. Благаю тільки вас — не випускайте з пожару лядських дітей, щоб тее кодро не розводилось.

Один гайдамака. Та годі вже казаньє казати, учених учити! Вітер холодний проймає. Жидівська горілка простигла в животі, закіль той міст роскидали.

Другий гайдамака. И жидівська шапка тебе, Свириде, не гріє?

Третій гайдамака. Та ось погріємось колополомья.

Один гайдамака. У мене тільки руки померзли. Коли б швидче коло панських скринь погріти.

Другий гайдамака. Ти все про гроші клопочешся, Панасе! Гроші дурниця. От коли б усе панство виколоти: не носили б тоді козаки жидівських шапок.

Третій гайдамака. От же вже й димом потягає. Що за бравий козак був би з Харла, коли б ёго не скалічено! Не старцем, Палієм би ёму бути.

IV.

Далій намалёвана діброва. Місяцем її просвічує. Під дубом купа грошей насипана и питкою навхрест перепята та колочками й попритикана. Над купою вартовий козак на ратище схилився. Думає козак вартуючи таку думу:

„Ёге жидівські та панські грошики! ось де ви опинилися! Поналазили знов на Україну, пявки людські! Викоренив був вас Хмельницький з Нечаєм та Палій из Дорошенком, а ви таки знов Україну опанували. Се вже я девятий десяток распочав жити. Старих на варту становлять нас: не заспить старе, та й гроші ёму на що? Про душі спясеньє треба думати. Коли б оце ляхів та жидів до ноги вирізати, пійшов би на останці віку в Печерськеє Богу робчти. Як спогадаю молоді літа... Сумно таки стало на Україні після палівщини. У полі хйба з білими кістками було заговориш, а в селі сподівайсь татарви зза частоколу що-дня, що-ночи. Дак воля ж яка! Пана не побачиш від Балти аж до Кива. Ніякий біс тобі не вказує; що хоч, те й роби. Ніхто піданим тебе не записує. Пуста, мовляв, стала Україна, звелася, ще за Хмельниченка Юрася; а яке добро з того, що пани слободами її осадили? Тепер посидь у ёго на ґрунті три годи без одбутку,

та коли хочеш пахарювати, дак по дню в місяць панщини ёму одбувай, та ще дванадцять днів у году шарварку та чиншу плати рубляку.¹⁾ Підданство!.. У Гетьманщині за Дніпром не знають підданства. Нехай и в нас Гетьманщина буде. Нехай и віра буде сама тільки благочестива. А то видумали унію, та й сидують по-пів до унії. Попи ваші, мовляв, заволоки, темні люде, пяниці. А що міні по тому, як шп не питущий? З ним ні побалакати, ні що. От видумали по селах народ навчати, з образами, з корогвами на майдані стануть, казанье кажуть. Воно наче й добре, що молодіж під старих людей, під батьків та матірок підклоняють, та щоб не волочились, щоб чоловіки жінок татарам не продавали, щоб чотирох жінок разом не держали, та щоб чоловік жінки самої з дітьми не кидав задля лугового дубованья. А все той умисел, щоб нашу віру православну викоренити. Не казали б лихого про них печерські панотці, коли б вони були добрі. А млівського титара за що спалили? Що тільки лядський антиминос узяв з церкви та одвіз до преосвященного в Переяслав, дак за се мучити й палити? Святокрадець, мовляв. Який він святокрадець? Не з благочестивої, а з унітської церкви взяв він, потай миру, антиминос. Чого ж бо вони підмовили отця Остапа? Поїдь, Остапе, в Польщу та висвятись на уніта, *tobie lepiej będzie!*²⁾ От тобі й *lepiej*, що тепер висить на одному трямку из жидом та собакою! Вже ж таки на щось благочестиві монастирі позаводились. От у Мотренинськім лісу, в Жаботині, в Медведовці, у лісу Лебедині, у Мошнах між горами. То ченці хиба дурно навчали: „Збунтуйтеся, дак и в вас буде благочестие“?³⁾ Та й *Золота Грамота* від цариці так прописує: „Велик світ Государиня велить різати жида й ляха до ноги, щоб и не смерділи на Україні“.⁴⁾ От ви й росторгувались, пани ляхи, на чужій землі, що позаводили скрізь торги та ярмарки! У козацьку кишеню грошей из жидами рандарями наторгували. Тепер оці купи грошей подуванимо рівно між усіма, щоб не було ні вбогого, ні багатого на Україні. Нехай и сам пан Гонта не квапиться над нами панувати. Буде знов так,

¹⁾ Такі невеликі одбутки підданські прописані в заочного свідка *Rzecz human- zkiej* (стр. 71). Видавець *Записок о Южній Русі*, в 1843 році, роспитував сам старих людей по Україні. Вони оповідували ёму про такі ж самі одбутки и не вважали їх навіть за панщину. „Панщини (мовляв) ніякої не було“ (Том I, стр. 143.)

²⁾ Про це все прописано в народніх уст у *Записках о Южній Русі*, том I, 261—266.

³⁾ Оповідували так старі люде ще в 1843 році. Там же, стр. 262.

⁴⁾ Там же, стр. 149.

як було за козацького батька Хмельницького: не буде ні пана, ні мужика; всі стануть рівні. Дав нам такий заповіт батько Богдан: багатого дери, щоб не багатився, з убогим ділись, щоб не бідував; то й не буде лучче и не буде краще, як у нас на Україні.“

(Далше буде.)

Литературні звістки.

— **Пастырское Богословіе** — написав Дрз Юліанъ Пелешъ, гр. кат. священникъ — за соизволеніємъ и благословеніємъ преосвященныхъ Ординаріатівъ Львовского и Перемыского — першій и другій выпускъ — накладомъ автора — Вьдень, 1876 — въ типографіи О.О. Мехитаристівъ, Сайдля и Масра. Сторон 262, в 8-ку.

— **Наша хата**, книжечка для русскихъ дѣтей — уложивъ Михаилъ М. Клементовичъ — Львовъ, 1876 — типою Ставропигійского Института. Сторон 126, в 16-у, в переплеті; продається в Ставропигійській книгарні по 36 кр. Книжочка ся містить в собі багато коротенькихъ статейк в тім роді, як автор пише в своїй газетці для дѣтей *Ластівка*, и призначена передовсім на школьні нагороди, до чого вона й годиться так змістом своїм, як и вложеними в текст численними иллюстраціями та й гарним, литографованою виньеткою украшеним переплетом.

— **Горить!** — написавъ Иванъ Наумовичъ — изданій общества имени Мих. Качковского въ Львовъ Ч. V. — Львовъ, 1876 — изъ типографіи Института Ставропигійского. Сторон 64, в 16-у.

— **Гостинець изъ Черновець** — написавъ Дмитро Вльчковскій — накладомъ общества русскихъ академиківъ „Союзъ“ — Чернівць, 1876 — печатня вдовы Іосифы Петровской. Сторон 37, в 16-ку, ціна 10 кр. Є се поученье для народа о тім, як людскість з часом розвивалася и позаводила собі різні установаи.

— **Einige Bemerkungen über das Geschlecht und den Artikel im Slavischen** — von Demeter Więckowski — Abdruck aus den „Bukowinaer pädagogischen Blättern“ — Czernowitz, Piotrowski's Wwe Buchdruckerei, 1876 — Verlag des Vereines russ. Akademiker „Союзъ“. Сторон 11, в 8-ку, ціна 8 кр.

— **Отвѣтъ Дра Исидора Шараневича** — на статію умъщену въ Ч. 22., 23. и 24. (въ фельетонъ) „Слова“ зъ 1876 г. пѣдъ заглавіємъ: „Примѣчанія надъ новымъ такъ званымъ григоріанскимъ календаремъ, его ошибки и совершенство нашего лѣточисленія“ — въ оборонѣ статей нимъ сочиненныхъ и умъщенныхъ въ временникахъ Ставропигійского Института зъ годовъ 1875 и 1876 пѣдъ заглавіємъ „Причины рѣжницы мѣсяи календарями юліанскимъ и григоріанскимъ“ (г. 1875) и „О календаряхъ и знакахъ календарскихъ и еще о рѣжници календаря юліаньского и григоріаньского“ (на г. 1876) — Львовъ, 1876 — накладомъ

автора — з друкарні Товариства ім. Шевченка. Сторон 28, в 8-ку.

— Коштом товариства *Січ* у Відні вийшла даліше з друкарні дра Едв. Грегра, в Празі 1876, передруком з „Кобзаря“ **Шевченка** — книжочка in 16-о, сторон 62, в котрій міститься: **Княжна, Варнак, Петрусь, Як-би тобі довелось, Як-би ви знали, паничі**; ціна 3 коп. або 5 кр.

— **Чайка** — *Український (або югоруський) Альбом: пісень, дум, кззок, байк, віршей и то-що* — видань югоруського лексикографа Ф. Пискунова и Ф. Лопатто — Київ, 1876. Сторон 40, в 2-ку. Ціль сего виданья, як говорить в переднім слові сам видавець — „видати в світ перший Український альбом з характером пісенника-альманаха, якого ще в нас не було, через що маю надію, що шановна громада Українських читателів и читателёк прийме до вподоби перший пісенник Український, скомпонований з народніх и літературних творів найкращих Українських писателів.“ *Київський Телеграфъ*, з котрого ми взяли сю звістку, закидує видавцеві, що не дуже щасливо повиберав статі. Ми згадували про се видань в Ч-і 5-м и подамо ёго зміст, обнимаючий 65 ЧЧ-ех, скоро дійде до нас.

— **Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie** — *rocznik II, zebrał i opracował Tadeusz Romanowicz* — *Lwów*, 1876. Обіймає 15 аркушів в 4-ці и містить: 1) Рух населенья в р. 1874 — а) вінчання б) родини в) смертельність; 2) Стоваришенья (дуже широко оброблено); 3) Ціни, копеумція, торговля, комуникація; 4) Управа фондів громадських; 5) Школи публичні.

— **Нові часописі польські** ві Львові стали сего року виходити: *Kosmos*, орган товариства природників имени Коперника, під редакцією професора университетського Дра Радзишевського — *Miesięcznik towarzystwa ochrony zwierząt*, під редакцією професора университетського Дра Яноти — *Przegląd archeologiczny*, орган новозавязаного „Товариства археологичного краевого“ ві Львові, під редакцією Антонія Шнейдера.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

Вісті з Галичини.

— *Снятин, в день св. Юриля.* — Хотів би я дещо Вам донести з нашого Покуття, з тої країни прославленої яко медом и молоком текучої — та сум бере, и перо з рук випадає, коли розглянувшись побачиш загальну нужду, замість того добра, що могло би тут бути. Чим край плодоноснійший, и чим меншого старанья управа землі вимагає, стається рільник тим більше лінивий, и тим менше запобігливий — и се єдиною причиною загальної теперішнєї нужди у нас. Гудул, котрий у своїх ледви овоє родючих горах мусить братися до промислу и торго-

влі, не обавляється голоду и в найнеурожайніші роки; Покутянин же, котрому кукурудза майже без управи й праці приносить над 10%, а тютюн навіть и над 100% зарібку, при найменшій неурожаю гине з голоду. В р. 1863—6 панував тут неуроджай; люде мерли з голоду, поподавали поле найліпше по 20 зр. за морг, а то й дешевше, позадовжувалися у жидів, и тепер в таких селах, де звичайно господарь мав яких з 20 моргів поля, ледви ще кількох таких богачів знайдеться, а за доброго господаря уходить уже той, що має звиш 5 моргів поля. Прийшов рік 1874, а з ним загальний урожай. На Бессарабі, де кошти продукції ще менші, ніж на Покутью, зародила пшениця так, що давала 16-кратний засів, а при помочі желізниць зробило Бессарабське збіжжє конкуренцію нашому, и ціна зійшла низше коштів продукції. Рік 1875 не підніс ціни збіжжя, и мусіли господарі продавати ёго за безцін. До того прийшла ще та обстанова, що з powodu низької ціни збіжжя тяжко о робітника, бо робітники и слуги, могучи дуже дешево прожити, підносять свої претенсії до баєчної високості. Н. пр. тогід підчас сапанья кукурудзи плачено робітникові до 1 зр. на день — а кукурудза не може вийти звиш 4 зр. за корець. Сёго року, відколи зійшов сніг, до сегодне не було ані одного дощу. Орати вже не можна, бо скиби кладуться, мов брили камінні. Тютюн нора би вже садити, та годі в таку посуху; кукурудза и сходить не хоче, а озимини, високі на 4—6 цалів, вже й сиплються. Масві хрущі, що звичайно аж під кінець Мая приходять, минули вже в Цвітні. З обави перед наслідками постав великий брак грошей, и всі ходять засумовані та питаються, що з того буде. Журяться наші господарі тим більше, що на Молдаві и в Бессарабі дощі перепадають, у нас же ні дощу, ні надії на підвишенє ціни збіжжя; буде отже таке, що мало кому що вродиться, та й те, що продатися, не буде можна користно продати — и цілому Покутью грозить велике нещастє. Мужики, прочуваючи свою недолю, уже самі, без проводирів, стараються по часті поправляти свою екзистенцію, вирікаються горілки, піддержують школи; але все те не поможе, доки не возьмуться инакше до праці и ощадності — а проводирів до сёго нема. Обивателі, гніваючися на мужиків за упадок пропинації, стратили вже зовсім довірьє у селян, а священники, не подаючися напрямкові часу, замість реального поживи духової, кормлять своїх овецок все ще тільки идеальною манною небесною. Намавляють до тверезості, але кажуть зараз у церкві присягати; збороняють ходити по корчмах, але не відраджують справляти поминок, кошашень и т. п.; заохочують до праці, але в свята церковні вільно тільки на церковнім ґрунті робити. Мужик, видячи, що и пан и піп в першій раді дбають тільки о свою кишеню, а жид з ёго шкіру дре — не знає, у кого зарадитися и де помочі шукати. Моральність публична також упадає; молодіж пусте, не чуючи, при недостаточності надзору поліційного, погрози над собою; злочинства з року на рік умнажаються, бо кождий старається сам зробити собі право, коли при безсильності урядів громадських и повільності поступованья судового не може діяти свого права в короткім часі. Недавно тому увязнено одного парубка, котрий, не могучи из швагром погодитись о якийсь оплат, підпалив ёму хату, — и при посусі мало ціле село не пішло. Признався зараз до

вини й каже, що був підгорівчений и злосний та й не знав, що робить. Сумний и тривожний стан загальний, однако не брак и надійних прояв, котрі при належитій доспільній праці могли би ворожити ліпшу будучність; та об оім напшшу обширнійше вже в слідуємим листі. — Г.

— *З Сокала.* — Тутейше міщанство руське в остатнім часі пробу-длося зі сну; острі проповіді в костелах против наших греко-руських хрестів, котрі у нас почали ставляти тепер замість давнійших нашому обряду невідповідних, заставили кожного нашого руського міщанина считати себе, хто він и якої віри. А тут на лихо нераз чоловік буде латинник (та все ж таки Русин), а жінка грецької віри — и на обо-рот; то довели латинські ксєндзи вже до того, що тепер лаються за віру чоловік з жінкою! Латинник не здоїме шапки перед руським хре-стом; каже: то шизматицький, а Русини сякі та такі. На те Русини вживають звичайно аргументу *ad hominem*, та не дуже-то переконую-чого — кулака. Учителъ в одній передміській школі навчає дітей от-якого: трираменні хрести — то шизматицькі, *djabelskie*: *ruski Bóg* — *to car, polski Bóg* — *to prawdziwy*; *ksiądz ruski pójdzie do kryminału*, а *Moskale przujdą i przymuszac bądą na szyzme*. Сей учителъ закаує дітям ходити до церкви, а руського священника ані впускає до школи. И багато ще иншого колоту наробили латинські ксєндзи, розбудивши релігійний фанатизм и нетолеранцію. Уже подано різні жалоби — и до суду, и до прокуратурі, и до Ради школьної окружної, та й підуть слідства.

— *З-під Творимірки.* — З самої весни аж до 28. Цвітня у нас не було дощу. З тої причини в нашій околиці збіжъ дуже мизерні. Та ще й озимини неконечно добре вийшли з зими; бо сніг плав на неза-мерзлу землю, то місцями збіжъ повишрївало, а ще зрїдло через ве-сяне зимно та з браку дощу. Аж 28. Цвітня почало небо хмаритися, а вечером на західній півночі показалася чорна хмара. Вітер зїрвався великий, почалася блискавиця й громи, а в ночі випала страшна злива, що забила землю зовсім; на Зборівських и Товстоголовських же полях випав такий град, що ще 29. Цвітня лежав аж до вечера. З засівами у нас люде уже до 28. Цвітня упоралися, але не мали чим засівати, то ж не один з наших господарів задовжився знов у жида до жнив. Ишла чутка, що й у нас приїде рядова поміч чи позичка, на котру и в наших сторонах дуже много господарів повписувалося; пересічно випадає на кожде село 27 господарів, що зголосилися на тую позичку. Але нім сонце зїде, то роса очі виїсть, бо й хто знає, чи ще дадуть кождому тую позичку, а бодай чи стілько, скілько господарі жадають. А кождий господар жадає найменше 15 зр., щоби тільки переживитися до жнив. Біда межи нашим народом змагається що-раз більша. Пе-редновок в нашій околиці вже майже всоуди від Өоминої неглі розпо-чався. А щоби жити, то істи треба, та нема що; купити нізащо, а позичити нівкого. Десь тут в наших сторонах ще з осені проєвинулася гадка, закладати громадські позичкові каси. В Пеняках гр. Альфонзиза Дідушицька зїзвала овященників и интелігентних людей та й запро-понувала їм заложити касу позичкову веспільну для десяти громад: Пе-няки, Чепелі, Голубиця, Літовиска, Маркопіль, Рагаче, Частоваля. Шпшківці, Вертелка, Звижень — уложити до того статут для членів

вибрати виділ, подати статут до затвердження ц. к. Намісництву; як же буде вже все готово, вона зложить до каси тої на початок 500 зр. Дуже то пожадана річ такі каси позичкові для нашого убогого народа визиокуваного жидівськими лихвярами, а поступленье гр. Дідушицької дуже похвальне; але що ж, коли ще до сього часу нічого нема з того! Охочі до того люде (а властиво такі, що більше з підхлібства для графїні, як з охоти и щирого серця подати бідному народові помічну руку) зібралися були ще перед Різдом в Пеняках обрадитися над тою річню и над статутом тої каси, та й обрадилися там якось и вислали вже якийсь статут до затвердження в ц. к. Намісництву; тільки ж на тім мабуть и закінчилося, бо від того часу о тій справі ані чутки вже нема. — *М. Селюк.*

— **Вечер музикально-декламаторський устроїли у себе питомці руської семінарії сьгодня, 15. (3). Мая,** яко в рочицню дарованої нашому сільському народові р. 1848 свободи від панщини

Програма вечера була слідуєча: 1) *Щасть нам, Боже, пісня народня, в музику заведена М...; відспівав хор мішаний, в супроводом оркестра* — 2) *Річ вступна; виголосив А. Тимус* — 3) *Ими австрійський; музика Гайдена; відспівав хор мішаний* — 4) *Короткий погляд на судьбу галицько-руського народа и єго словесності по упадку Польщи; відчитав В. Давдяк* — 5) *Хто з нами, Бог з ним; музика М. Вербицького; відспівав хор мужеський* — 6) *Схід сонця, стих И. Франка; виголосив Н. Галуциньський* — 7) *Хор косарів из мелодрами И. Гушалевича „Підгіряне“; музика М. Вербицького; відспівав хор мужеський в супроводі оркестра* — 8) *Галич, стих К. Устияновича; виголосив Е. Дольницький* — 9) *Завіщанье Швеченка; музика М. Вербицького; відспівали два хори в супроводі оркестра* — 10) *Мир Русинам, стих И. Гушалевича; музика М. Вербицького; відспівав хор мужеський* — 11) *Многолітствие Єго Апостольському Величеству Императору Франц Іосифу І; відспівав хор мужеський в супроводі оркестра.*

Ся богата програма була виконана так добре, що присутні не многі гості опустили вечер з найвишим задоволеньем и віддають питомцям великі похвали; особливо подобався відчит під 4) в програмі наведений, котрому компетентні люде признають таки немало вартість наукову.

— **Руський театр. — Золочів, 10. Мая 1876.** — Труппа русько-народнєго театру під дирекцією п-и Теофили Романович виїхала нишнієго дня до Бережан, де з днем 12. Мая розпочне цикль овоїх драматичних представлень. Від 9. Цвітня дано у нас ще 16 предтавлень, а то: 1) „Чорт и швець“ або „Послїдне условие Твардовського,“ переклад з німецького С. Стефурака (се годилося б зовсім з репертуару викинути) — 2) „Наталка Полтавка“ И. Котляревського (на дохід місцевої охотничої сторожи огневої) — 3) „Роберт и Бертраид“ або „Два злодії,“ комедийопера, переклад з польского И. Гринецького (тоже без найменшої вартості) — 4) „Сватанье на Гончарівці“, оперетта в 3-х діях Гр. Квітки-Основяненька — 5) „Поломане житье“, комедия в 5-и діях Н. Чернишева, переклад М. Кропивницького (перемінити б тільки російські слова, які подекуда ще стрічаються) — 6) „Жидівка“, образ характеристично-обичаєвий в 3-х діях Кароля Ельмара, переклад С.

Стефурака и Льва Наторського — 7) „Перше повмерали, потім пібралися“, комедія в 2-х діях, переклад Карпенка, и „Два сліпі“, комична оперетта в 1-м акті, переклад Л. Н. — 8) „Підозрительна особа“, комедія в 1-м акті, и „Школяр на мандрівці“, народня оперетта в 2-х діях, з музикою М. Вербицького — 9) „Квантина з-над Полтви“, комедія з співами и танцями в 5-и відслонах Ф. Кайзера, вільний переклад Л. Н. — 10) „Вуляшок цілого світа“, комедія в 3-х діях, переклад С. Стефурака (на дохід Ксавера Ляковського) — 11) „Перед слюбом“, комедія в 5-и діях Казимира Залевського, переклад М. Душинського — 12) „Галька“, мелодрама з польского переділана О. Левицьким (на дохід п-и М. Романович) — 13) „Отець дебютантки“, комедія зо співами в 5-и діях з французського, передклад М. Кропивницького — 14) „Записки Сатани“, переклад И. Биберовича (на дохід убогої учащоїся молодежи гимназіальної, повторно), и „Новий суд Париса“ або „Ицик судієну“, переклад Л. Н. — 15) „Верховинці“ Ос. Корженівського — 16) „Підгіряне“, мелодрама И. Гушалевича, з прегарною музикою М. Вербицького. Всіх же представлень дано у нас 31.

Гра акторів була в загалі дуже добра, так що навіть противні истнованью руско-народнёго театру так стараніість дирекції, як и гру наших акторів похваляли, чого доказом корреспонденція в „Dziennik-u Polsk-im“ з минушого місяця. Найкрасче вивязувалися з своїх роль сама ж директриса, п. И. Гриневецький, котрий зарівно добрий так в ролях комичних, як и драматичних, немеше и п-а М. Романович, котра про свою гарну и старанну гру, як и милий голос симпатію цілого міста собі позискала. Також и п-а В. Лукашевич заслугує за свою прегарну гру особливо в драматичних ролях (як в „Верховинцях“ в ролі Парані) на повне узнанье. П. М. Душинський віддає тоже всі ролі з добрим вирозуміньем; одно лиш радили б ми занехати, а то співаньє (як ось в „Верховинцях“), годі бо побороти природу. Немеше заслугує на піднесенье гра п. Пшошевського, особливо в ролі банкира („Роберт и Берtrand“), як и гра та й спів п. Людкевича, особливо в ролях легкої комики, як в ролі Роберта („Два злоді“), арендаря (в „Верховинцях“), Валентого („Записки Сатани“). П. Биберович, котрого гру ми в попередніх дописях осуджали, доживив такої старанності, що в „Записках Сатани“ и „Верховинцях“, поминувши деякі недостатки, заслугує на похвалу. По-при сім ми примітили, що ёму найодвітнійші ролі такихъ характерів, в котрих пробивається енергія, відвага и сила, до яких вже ёго поверхність годиться, а не вдаватися ёму в ролі чорних характерів, з котрих п. К. Ляковський, хоч часами грає за надто пересадно, все ж таки ліпше вивязується. Та ще радили б ми ёму дальше старанно працювати, а не зражатися критикою, котра в добрій волі и злі сторони гри виказує; тоді зможе певно непоследне місце між акторами нашої сцени зайати. Мило мені піднести, що п-а Падлевська з зділаних уваг сіснувала, бо всі її ролі, в яких ми її від остаттвєї корреспонденції бачили, були старанно вистудійовані и віддані; тільки належало б понехати пересадності, в яку впадає ся панночка, коли дізнає узнанья, як ось на „Підгірянах“ в ролі ворожки. Но и з інших акторів, котрих гра до недавна на піднесенье ще не заслугувала, піднеслися деякі через свою пильність до того, що й про них нашім-

кнути годиться. Тут належить п-а Г. Косовська, котрої гра що-раз більше поправляється, именно грала вона ролю п-і Капустихи (в „Поломанім жилью“) и Анни (в „Підгірянах“) дуже природно, при чім виявила гарний и чистий голос. Звернути мушу ще тільки увагу п-и В. Лукашевич и п. К. Ляковського, щоби на правильність наголошу руського більш уважали, такі бо погрішення суть для руського уха дуже немилими; також дирекція повинна б при виписуванню анішів на чистоту язика и граматичну правильність більше зважати. — В конець годиться віддати заслужену честь трудам и старанью п-и Теофили Романович, вона бо причиняється до розвою нашої народної сцени справді з посвяченєм власного здоровья и вигод. Ми сподіваємся, що Березанська інтелігенція повітає її так радо, як прикро нам було з нею розставатися, чого доказом, що на доконечне наставанье тумісцевой нашої інтелігенції випрошено ще остатнє представлєнє „Підгірян“, и що помімо слотного часу ціла саля була битком набита.

— Дня 23. Мая, в великій салі ратушевій, даний буде концерт в користь бідних учеників ц. к. гимназії академічної (руської). Програма слідуюча: 1) *Напад татарський*, хор мішаний, з супроводом оркестра, уклад п. Н. Вахнянина — виконають ученики гимназії академічної и німецької, при участі аматорів співу, з оркестром 30. полку (Львівського) під управою капельмайстра п. Панганса; 2) *Трио Бетговена, орис 82* — виконають пп. Я. И..., Шв... и В...; 3) *Чи то звізди?* дуєт на два сопрани, з супроводом фортеп'яна — виконають пані Л. Б... и п. Синьо; 4) *Slovakke*, укладу п. М. Конопаска: а) *з наших гір*, б) *з наших долин* — виконає композитор; 5) *Купало*, кантата з супроводом малого оркестра и фисгармоніки, укладу п. Н. Вахнянина: а) *ворожба*, б) *хор русалок*, в) *романса*, г) *похід купальний*, д) *хоровід купальний*, е) *рондо*, — виконають пані Г. и Е. Л... з п. Синьо и хором мішаним, під управою композитора.

Початок о годніи 7¹/₂ вечером. Ціна місць: сєгєле 2 зр.; крісло 1 зр. 50 кр.; вступ до салі 1 зр.; місце на галєрії до сидженья 1 зр., до стоянья 50 кр. Билєтєв можна дістати в гандлю вп. Мих. Дамєта, в книгарні вп. пп. Сайфарта и Чайковського, в канцєлярії „Просвіта“, а в день концерту при касі.

† В ночі з 9. на 10. Мая упокоївся в Петербурзі високопреосвященний Арсеній, митрополит Київський и Галицький. Тіло його буде перевезене в Київ.

Оповідка.

Дня 15. (3.) Червця (в день латинського свята Воже Сіаło) відбудуться загальні збори товариства „Просвіта“ у Львові, в салях „Руської Бєсїди“, при улиці Краківській, Ч. 14. — Карти запрашаючі и справозданьє за минувший рік розішлеться всім вп. пп. Члєнам товариства в другій половині сєго місяця.

Львів, 10. Мая (28. Цвітня) 1876.

Від виділу товариства „Просвіта“.

Властитель и одвічальний редактор: Лонгин Лукашевич.

З друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сєрєбряного.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
министрация
під в. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсертати) платятьсь після тарифи.

З НЕКРАСОВА.

Переспів *Гетьманця.*

Що ні рік, то й зменшаються сили,
То й душа камяніє моя..
Краю рідний! дійду до могили
И не діждусь часу слушного я, —

Того часу, як згоються рани,
Коли висохнуть слёзи твої,
И справдяться жаданья кохані,
Найулюблені думи мої!

Я б бажав поміраючи знати,
Що стоїш ти на добрій тропі,
Що світ бачуть з убогої хати
И твої хлібороби сліпі —

Щоб буйненький з селища рідного
Хоч єдиний той одгук доніс,
Де б не чулось кипінья страшного
Чоловічої крові та сліз...

МОЇ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

Етюди з життя, *О—Я—К—ого.*

IV.

Бродяга Невн.

(*Конець.*)

„Сежу сам не свій; чую, батько хропе. „Дай — думаю — клезну ёго обухом по голові“. Та аж сам своєї гадки зляквся. Ні, не піднялася рука; а й сокира недалеко була. Сів знов, да хрещуся да читаю молитву; не допомагає: злість кипить. Седів, довго седів; далі тихесенько вийшов у сні, поліз на горщице, взявши ключья, викресав огню, положив ёго в ключье — да в стріху, над самим причілком, и заткнув. Тоді швидче в хату, роздягся да в постіль и хропу, буцім-то сплю, а справді дивлюся на вікно: чи скоро загоготить огонь. Дивлюся — освітило по-куть. „Ну! — думаю — слава Богу! нехай горить“. Добре вже розгорілося, стеля почала тріщати, як задзвонили на гвалт. Я собі лежу, ніби сплю, а батько хропе. Набігли пожежарні, повибивали вікна. Я до батька тоді:

„Тату! горимо!“

„Де? що? як? свят, свят, свят!“

„Швидче вставайте да тікайте!“

Я прожогом у вікно; він за мною. Хотіли виноситься, та куди! Таке жевриво піднялося, що й приступити страшно; нічого не винесли, ні з дому, ні з крамниці — усе прахом пішло, мов корова язиком злизала. Перейшли ми до дядини в хату; батько сумовав вельми, а я — я був на сегому небі; я радів душею. А то й пожежа ж велика була! слава Богу нічого сусідського не згоріло, тільки наше. На другий день батько зляг та вже й не вставав: тижнів зо три хирів. Сповідався, причащався, маслосвя-тьє двічі служили над ним — ніщо не допомгло: таки дуба дав. Мені ні каплі жаль ёго не було, я й не скривився; провів ёго в могилу, щоб люде не осудили, та вже до дядини й не вертався, а потяг пішки у Кохай-Поле. Прихожу до Кавуна; старого нема дома, десь іздив. Я до Івги; вийшла вона до мене весела, вітає, всміхається чогось, просить сідати. Сів я, сежу да дивлюся на Івгу, не знаю, що й говорить; вона дивиться на мене.

„Ви до нас певно за грішми?“ — питає вона.

„Ні — кажу — не за грішми, а так.“

„На ярмарок куди ідете?“

„Ні.“

„Дак так куди за ділом?“

„Ні! умисне до вас.“

Івга вперла на мене очі, я на неї. Дивлюся, не надивлюся; такою вона мені здалася хорошою, прехорошою, наче ангел, а серце так и бється у мене, так и бється, неначе вискочити хоче. Я сежу да червонію; мов онімів, мов язик приріс до піднебенья, мов я не вмю говорити — а говорити хочеться.

„А як здоровьє вашого татуса?“ — питає Івга.

„Він вмер.“

„Коли?“

„Четвертий день.“

На лиці Івги показалася дивовіжа, знов ми замовкли. Минуло кілька хвилин.

„Жаль мені оце, що мій татусь десь забарився, а вам може ніколи ёго ждати“ — говорить Івга.

„Ні! нічого... все одно... мені нікуди поспішати; я... я... я до вас таки діло маю.“

„До мене?“

„До вас!“

„Яке? кажіть!“

Я тоді бубух навколішки, вхопив її за ноги да якось сміливо и кажу: „Що хочте, робіть зі мною! я люблю вас, люблю більш усёго на світі! я умисне до вас! чи підете за мене за між?“

„Що ви? що ви? Господь з вами!“ — одповіла Івга. Видимо вона не сподівалася таке почути, вона здивувалась. „Устаньте, сядьте, заспокойтеся, да тоді й поговоримо.“

„Що ж тут говорити?“ — одказав я сівши; бо ноги не держали мене, я увесь тремтів и трусився, голова моя горіла. „Скажіть мені просто: чи підете за мене? Я знаю, що ви, и що я; я крамаренко, але любов усіх и все рівняє; кажіть!“

„Я — ей же Богу! не знаю, що й казати. Ви мені подобається, але ж я залежу від батька.“

Я кинувся щловати у неї руки. Ой! Господи! який я тоді щасливий був! такої щасливої години більш ніколи не було у мене.

„Татусь — то инча річ, а ви кажіть про себе“ — кажу я.

„Коли на те божа воля, я согласна.“

*

Забув я тоді все на світі, одну Івгу я знав: тільки її одну я бачив, одній їй молився. Перед обідом вернувся й старий. З ним вже я сміливо говорив. Слово по слову — се да те, да зараз и за діло. Що ж ви думаєте? Як утне він мене наче обухом по голові: „Вона у мене ще хліба не переїла, нехай погуляє“. Я до ёго в ноги: плачу, прошу, кажу, що й Івга мене любить. Старий наче трохи помякшав. „Подумаю — каже — через ніч“ — и пішов по хазяйству. А я став сумовати; підійшла Івга та й каже: „А що, коли татусь не дасть свого благословенья?“

„Що ж? — кажу я — тоді з мосту да в воду.“

„Оце таки! на що душу нівечити? хиба я одна на світі?“

„Для мене другої нема! без тебе, моє серце, я не житиму.“

Да як упаду на груди до неї, а вона мене цілує в голову да наче дитину гладить по голові. „Ні — каже — души не губи свої, а зроби, що я скажу; зробиш?“

„Усе! усе! усе зроблю, що скажеш.“

„Коли татусь не згодиться, то викрадь мене. Чуєш?“

Од сих слів так у мене світ и закрутився. Тепер мені ніщо не страшно було. Я знав, що чи сяк, чи так, а Івга буде моєю. На силу діждався я світу; що за довга ніч показалася мені, так крий Боже! Навіть отут у тюрмі, и то не такі довгі ночі. В ранці Кавун и каже мені:

„Вибачте, добродію! рано моїй дочці за між!.. Повременить ще з рік. Коли Бог благословить, вона од вас не втече; а тепер — ні!“

Я й не змагався вже. Пішов Кавун по хазяйству, а я тим часом умовився з Івгою, коли и як її викрасти. Попрошався потім з старим та до дому. Виправив ото деякі довги, що давали крам в на-бор, зібрав рублів 500, наняв доброго трояка, під'їхав тихенько до господи Кавуца в ночі, взяв любенько Івгу, швиденько у Вересочи до попа да світом и звінчався. Дорого попові заплатив; счистив він 50 карб., ще й за те спасибі, а то був заправив сто. Ну ото з церкви прямо до тестя; як гримне він на нас: „Вон з моїх очей, сякі-такі діти!“ Я не стямився, затрусився, зблід, мовчу; а він до мене з кулаками так и лізе, так и лізе під самий ніс. „От-от — думаю — заїде по мармизі.“ А Івга стоїть и оком не мигне, наче не про неї річ иде. Тепер я знаю, чом вона не злякалась; ну, а тоді — тоді я дурнем був, от що. Читав нам старий Кавун молитви, читав, читав довго; досталось и батькові и дідові; да вже так як о півдні — затих; утомився, бо аж охрип, та й каже:

„Ну, мертвого з гроба не вернеш... Годі свариться; давайте мириться!“

Обняв, поціловав нас и простив. Стали ми жить: гарно жили, в любові. Місяців за три послав мені Бог дочку... Розумієте тепер? Та я байдуже про се! воно не то що для мене було все одно: чи моя дочка, чи не моя; ні! а я дурний був: и Івга и Кавун, и лікарь — усі завірили мене, що дитина не доношена; а скільки там її треба носити, хіба я знав? Тепер знаю, о як ще знаю!“

При сім слові Сурмач так стиснув зуби, що аж заскреготів. „Треба добре гоїти дитину, щоб виросла“ — казав лікар и став що-дня їздити до нас; приїде, сам купель зробить, зачиниться з Івгою, сам викупає дитину. А я радію дурний, аж руки їму цілую да дякую. Росте моя дочка, а лікарь їздить що-дня; я хазяйную — навчився, коли треба и виорать, коли й посіять. Кавун хвалить мене. Щасливий я був тоді! Отже не жаль мені того щастья: то якесь дурне щастье було. Минув може рік, чи й більш. Вернувся раз з Чернігова Кавун та й каже:

„Оттепер, діти, ми пропали.“

„Чого?“ — питаю я ёго.

„Підданих одбирають, та ще з землею: на душу, кажуть, по 3 десятини; що ж у нас зістанеться? Торбу на плечі, да в старці хіба.“

Справді швидко вийшла воля: у Кавуна зісталося сорок десятин землі. Не виніс він. А тут стали вірителі править з ёго позички; Жиди прикрутили, настрахали тюрмою. Не видержав старий, пішов на той світ. А ми з Івгою сидимо да бідуємо: ждемо, що не сёгодні, то завтра поцінують усе, продадуть и нас виженуть. Сумуємо; тільки и втіхи нам було, що лікарь Капленко: що-дня він хоч на годиночку прибіжить и розважить нас. Так би воно й довго може жилося, да надало мені раз запізно вернуться до дому. Наче на зло прокляті собаки й не гавкнули. Було вже як з півночі; двері в домі всі позамикані, а в жінчиній спальні горіло ще світло. Я до вікна, щоб постукати тихенько, та як глянув в вікно, так и обмер. Сидить моя Івга на колінах у лікаря, а він її милує. Я так и гепнувся об землю. Чи довго так пролежав, чи ні — не знаю; очувся — вже сіріло на дворі. Я вже не пішов в дім, а в клуню на сіно. Спершу хотів повіситься, а далі думаю: „Ні! тепер мені все ясно стало; нехай же він собака загине, а не я!“ Хотів убить ёго; жалко Івги стало. Хотів спалить дім, щоб разом з ним и лікарь димом пішов; пожалів Івгу

и дитини. „Що — думаю — як не встигну їх вихопити!“ Передумав... У ранці прийшов у дім; поздоровився и виду того не подав, що я все знаю; сказав, що не хотів будити и ночував у клуні. Тим часом колок засіла у мене в голові думка, щоб звести з світа лікаря. Побачу ёго, так и пирнув би ёму ножакою під серце. Гляну на Івгу, и жаль мені її стане. Така ж бо вона була хороша, прехороша! А як я її любив! як я її кохав! Настане оце ніч, гляну на ліжку, лежить моя Івга, наче ангел, наче чиста невинність. И не жаль мені на неї. Приложусь до її уст своїми устами и забуду и про лікаря и про ёго дитину. Инколи ж було приверне страшна, сумна думка: „Давай, задуш Івгу“. И от-от би вхопити її за шию, здавити, и капут! Знов гляну на неї, и якась невидима сила одверне мене од зла! Ой, як я тоді мучився! Як прирівняю я ті свої муки до теперішнёго життя в тюрмі, дак и тюрма мені здається раєм. Хиба инколи, як от и тепер, розворушу споминками давно пережите лихо, и обоветься воно гадиною коло серця. Замірявся кілька разів наложити на себе руки: кинутися у лотоки, під колесо, або петлю на шию. Дак що ж? духу не стало: оце й замірюсь, щоби повіситься, и веревку візьму; але ж так мені страшно стане, що я швидче веревку кину да молюся, да плачу. Звісно — дурний, легкодухий! Не пам'ятаю, вже забув, як довго я так мучився. Не скажу, чи довго б ще довелось мені так мучитися; та мабуть вже сам Бог скалівся надо мною и положив усёму кінець — тільки я й зістався... Раз ніч була місячна, зорява; повітря таке було м'яке, чисте, свіже; так у грудях було легко, простірно. Я забарився на полі біля женців и, вертаючися пішки до дому, щоб швидче прийти, пішов через пастовень та садом. Иду да поспішаю, щоби швидче подивитися на Івгу. Тільки що переліз в сад, аж вона з лікарем ходить собі обнявшись в саду... Так мені памороки и забило, кров так в голову и вдарила. Тихесенько-тихесенько, наче кішка, підкрався я до їх з заду; та як ухоплю обома руками лікаря за горло, як стиснув ёго, як гепнув об землю, так він и не гинув! Івга до мене: „Що се ти вдіяв!“ — „Мовчи!“ промовив я, стиснувши зуби; а вона як припаде до лікаря, як заголосить! Я злякався, стис ій однією рукою шию, а другою затулив ій рот, да так и держу; а сам дріжу — чую, що кров у мене холоде, що руки деревеніють, и все кріпше давлю Івгу за шию... Зирк! а вона очі врячила... Я тоді пустив ій рот, а вона харчить вже, вмірає... Що ж? взяти би да й самому на якій сухій гилі повіситься. Так би треба зробити; а я так не зробив, духу не стало.

Ой! ой!.. як же й тепер запекло в мене в серці! Ну, нічого тут жалі розводити, швидче доведу вам усе до кінця. Людей в домі не було нікого, усі в полі; тільки нянька з дитиною спала. Я взяв Івгу бережно, переніс її жертву в дім, припав до неї и заривав; та як ривав! Що ж мені діяти тепер? Не довго думав я: взяв труп лікаря, приніс, положив ёго рядом з Івгою; поліз тихенько на горище, та й підпалив з чотирох углів. Тушити нікому було, добре розгорілося; я тоді до няньки, збудив її, за руку вхопив та й витяг.

„Де ж пані? де пані? де дитина? дитину спасайте!“ — кричала несамовито нянька, бігаючи округ дома и здіймаючи руки до Бога. — „Спасайте! ратуйте!“

А кому там було ратовати? Нічогісенько не виратовали: усе прахом пішло. Приїхав на другий день становий; зійшлися люде, розгребли головешки, позбірала кістки з трох душ да в одній домовині и поховали. Я з гробовища вже й не вертався до дому, а просто подався в Київ, до схимника, щоб висповідатися да прийняти покуту, яку положить. Простовав я у Київ не людськими шляхами, а лісами да байраками, наче злодій. Не то що людину, а навіть и собаку страшно було мені зустріти; мені здавалося, що кожен з людей, хто стріне мене, знає, який я злочинець, який я душегуб; що кожен зупинить мене, звяже да просто й попре мене в Сибір, у катіргу. Крадуся оце лісом у ночі, а вітер зашумить, листье зашелестить, я й присяду, припаду до землі ухом, дух притаю да прислухаюся, чи не йде хто. Отак пятого дня добрався я до Києва; в день не посмів ити в Київ, сів біля Дніпра на піску да дивлюся на золотoverхий Київ, на ёго святі хрести и храми божі, дивлюся да молюся да плачу. Дивлюся, а мені привижується, що передо мною и батько, и лікар, и Івга, моя любя, моя хороша Івга! В ночі прийшов я в город; доплентався до Лаври; тільки що став перед брамою навколішки, як ударили в дзвін до утрени; простояв я утрени, розпитався, де схимник. Вказали мені. Иду до ёго не живий, ні мертвий; прийшов до келі, боюся на поріг ступити, боюся за клямку взятися. Де ж таки такому душегубу да осквернити чесну келію святого чоловіка! Стою, боюся ступити. Аж ось иде служка, розпитав мене, а я дріжу, наче в пропасниці. „Иди — каже — иди, чоловіче! Святий не одверне тебе“. Взяв мене за руку да в келію. Ох! якже я втомився! дайте спочити, дух перевести.“

Сурмач сів; на лиці ёго я читав страшенні, пекельні мук; я дивився на ёго мовчки, дух у мене заняло, темні стіви тюрми

здавалися мені ще темнішими, ще страшнішими. Минуло кілька хвилин.

„Ну тепер спочив, треба швидче доводити до кінця“ — почав знов Сурмач. — „Став я сповідатися схимникові, усе на духу одкрив ёму, нічого не втаїв. Висповідався. „Великий — каже схимник — твій гріх; от-яка тобі покута: десять літ треба тобі блукати по божому світі, нема в тебе ні прізвища, ні роду, ні племені. *Іван* ти, та й годі. Иди! сновидай по світу, нігде по своїй волі не зоставайся більш, як на один день, щоб не було в тебе пристановища. Як мине сім літ, можна тобі, до кого душа твоя лежатиме, признатися в своїх гріхах. Иди! а я посажу тут суху кленову гилю; прийди сюди через десять літ: як прийметься ся гилля, значить, Бог простив тебе, а не прийметься, підеш ще на десять літ“. От и пішов я и хожу восьмий рік. И де вже я не був! Господи! де я не був! хожу заволокою. Став був зближатися до Києва, думав: чвалатиму потроху, за три роки обійду усі монастирі, усі церкви по Катеринославщині и Полтавщині, да тоді довідаюся знов до схимника, подивлюся, чи прийлося сухе гилье, чи ні. Иду собі да думаю. Ой чого, чого тільки я не передумав. Коли ж у Н—лі мене й зупинили: „Хто ти?“ — питає мене становий.

„Іван“ — кажу я.

„А на прізвище?“

„Не знаю.“

„Відкиля ти?“

„Не знаю.“

„Хто твої родителі? де родився? куди идеш?“

„Не знаю, нічого не знаю.“

„Дак ти бродяга?“

„Не знаю.“

Заковали мене да в тюрму. Да оце й судитимуть яко бродягу Івана. Ну от и все до чиста. Тепер ви й порадьте мене: чи можна ж мені признаватися? Певно, що ні, бо я ще схимникової покути не додержав до кінця. Ні! не признаюся, ще три роки мовчатиму, ще три роки я Іван. Оце за сім літ я перший раз говорив з вами правду. Ні, не признаюся, нехай мене осудять по закону яко бродягу“.

Сурмач витяг з-за пазухи якийсь папірець, бережно розгорнув ёго, виняв відтиль синеньку квітчасту хусточку, приложив її до губ, поціловав и заридав, наче дитина: „Івго моя! любя моя! згубив я тебе! тільки у мене и спомину про тебе; и ношу я и

носитиму з собою оцю хусточку як святиню. Івго моя! де твоя душа тепер? Покажись мені хоч на хвилиночку. Коли б ти хоч прлснилася мені, хочби ві сні я тебе побачив! О Боже ж мій, Боже!”

Слези заглушили Сурмачову річ.

„Ідіть від мене, покиньте мене душегубця!“ — сказав він мені. „И на що мене земля держить? Прощавайте! тяжко мені...“

Не довелося мені боронити Сурмача в суді. Не дожив він; на третій день занедужав, а через тиждень и Богу душу оддав. Так и поховали ёго Иваном...

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

ІХ.

Київський Митрополит Петро Могила.

(Дальше.)

Петро Могила сильно и невсипучо дбав, щоби завести одностайнісгь в православнім богослуженнью, щоби священники як слід сповняли свої повинності, та щоби поправити їх моральність. В тих цілях в 1640 р. Могила назначив собор в Києві и на сей собор закликав не тільки духовних, але й світських людей, записаних в брацтвах; після ёго погляду на склад церкви, світські люде, будучи членами церкви, яко християнського товариства, мали право давати свій голос в церковних справах. „Наша церква, — писав Могила в своїм окружнім посланью, — лишилася нетиканою в догматах віри та дуже попсована що до обичаїв, молитов и благочестивого житья. Багато православних, учащаючи на богослуження иновірців и слухаючи їх науки, заразилися ересью, так що годі розпізнати: чи вони справденні православні, чи тільки що до имени? Інші ж, не тільки світські, але й духовні, просто покинули православье и перейшли до різних безбожних сект.

Духовний и чернечий стан повав у нелад; недбалі настоятелі не стараються про лад и зовсім ухилялись од прикладу давніх отців церкви. В брацтвах покинули ревність и звичаї предківські; кождий робить, що хоче“. Могила заявляв, що він бажає повернути руську церкву до давнього благочестья, и душав, що ціль сю можна осягнути собором духовних и світських людей. Дії того собору не дійшли до нас, та мабуть плодом ёго нарад явилось нове виданье „Требника“ в 1646 р. Сей „Евхологіонъ“ або „Требникъ“ — подрібний збірник богослужений, що тикаються священних відправ, довго служив провідною книгою цілій Росії и звісний під назвою „Требника Петра Могили“*). При укладанью ёго придержувались требників грецьких, старославянських, великоруських, а почасти й римських. Могила, оборонюючи православье від католицтва, не жахався однако перейняти з західної церкви те, що не противилось духові православья и годилося з практикою первісної церкви.**). В своїм „Требнику“ Могила не обмежився самим викладом молитов и обрядів, а додав до ёго обьясненья и поученья, як поступати в різних злучаях, так що сей требник не тільки служив провідною книжкою для махиального відправлень служб, але мав значенье научної книги для духовенства. Мимо того, в досаду Могилі, не всі вдовольнялися тою одностайною провідною книжкою, и приватні люде видавали крім сёго інші требники. Поки образувалось нове покоління пастирів в колегії, котру перетворив Могила, звертав він увагу на те, щоби кандидати духовного стану не були бодай цілковитими неуками; також постановив, щоби кандидати духовних місць, перед своїм посвященьем, були якийсь час в Києві и вчилися у свідомих людей. Приготовленьє се відбувалось иноді й рік. Сам Могила питав їх и удержував підчас на-

*) „Читаючи сю книгу — говорять в переднім слові до неї Могила — легко зрозуміти, що спосіб одправляння св. Тайн сєть у нас одностайний; стоить тільки порівняти наш „Евхологіонъ“ з грецьким. Коли в требниках, виданих в Острозі, Львові, Стратині, Вильні, є які небудь похибки писарські й помилки, то се такі, що не зміняють ні числа, ні матерії, ні форми, ні сили, ні наслідків св. Тайн; крім того відміни виїшли з простоти и нерозваги поправляючих; при загальній темноті и задля недостачи пастирів православних, видавці гледіли не на истоту матерії або форми, а тільки на истнуючі обичаї. Тому неоднo потрібне опустили, а непотрібне додали.“

**) З часів Могили лишилися доіі на Україні деякі місцеві відзваци в богослуженью, неприяті в Великій Руці, так и. пр. перейняті з західної церкви „Пасні“, — читанье Евангелій про страсті Иеуса Христа з співаньем страстних церковних стихів на повечерью в пятниці, в перші чотире неділі Великого посту, при чім говорять иноді й проповіді.

уки своїм накладом. Могила незабаром побачив, що конечно треба б зложити повну систему науки православної віри, и під своїм приводом казав уложити вченому Исаї Трофимовичу православний катихизис. По уложеню ёго Могила скликав свідомих людей духовних з цілої полудневої и західної Русі, дав їм переглянути нову книгу, а потім знісся з патріярхами. Щоби наконець переглянути и потвердити катихизис, скликано в Ясах учений собор в 1643 р., де Могила вислав Трофимовича разом з брацьким игуменом Іосипом Кононовичем и проповідником Гнатом Старушичем. Из сторони Царьгородського патріярха вислано двох учених Греків. Греки довго перечилися з Русинами, домагалися зміни деяких місць и наконець потвердили катихизис, опісля книгу відслано до потвердження всіх патріярхів; хоч ії й потвердили та дуже довго переглядали, и Могила не вспів ії напечатати.*) Замість неї казав Могила напечатати в 1645 р. короткий катихизис. Ціль ёго виражена в передньому слові, де сказано: „книга ся публикується не тільки для того, щоби священники в своїх приходах кожного дня, именно же в недільні и святочні дні, читали й обясняли ёго своїм прихожанам; але також, щоби світські люди грамотні вчили однаким способом християнської науки, именно щоби родителі вчили після неї своїх дітей, а володарі підвластних собі людей, а також щоб у школах усі вчителі казали вчитися своїм школярам на память після сеї книжки“. Катихизис сей способом свого викладу послужив взірцем усіх катихизисів пізніших часів. Він виложений в питаннях и відповідях и складається з трьох частей: в першій розбірається символ віри після членів, в другій — молитва Господня, в третій — заповіді.

Могила, яко чоловік учений, взяв живий уділ в тодішній горячій полеміці, що точилася між православними и католиками. Якийсь Касян Сакович, перше православний учитель Київської школи, автор вершів руських на смерть Сагайдачного, відступив од православья спершу до униї, а потім в католицтво и стався ненавистником батьківської віри. Коли Могила 1642 р. зберав собор, Сакович написав против сёго собора по польски ідку сатиру, а потім роз'ярився в просторім творі в польській язиці, під назвою: „Перспектива похибок, ересей и пересудів руської церкви.“

*) Ія було суджено вже по смерті Могили появилися друком в Европі, опершу в грецькім, а потім в латинськім язиці, заслужити на увагу вчених богословів, а в славянськім язиці явитися вже в 1696 р. в Москві и то в перекладі в голяндського видання в грецькім язиці з 1662 року.

Сакович держиться в сім утворі способу, що завели єзуїти, котрий довго берігся в Польщі в усіх суперечках и нападах католиків на руську церкву. Спосіб сей був такий, що запримічувано и збирано злучі всяких можливих надуживань, котрі залежали так од темноти, як и від погаших прикмет тих або інших осіб, що займали священні місця, и такі злучаї вважали наче нормальні признаки, визначаючи церкву православну. Ціле діло Саковича наповнене подібного рода обличеньями. Крім того Сакович, яко ревний прихильник римської церкви, старається гудити все, що в православью несхідне з нею. Могила написав на тее широку відповідь, що появилася в р. 1644 під заголовком: „*Λίθος* (Лиѳосъ) альбо камень“. Утвір Могили, під псевдонимом Євсевія Пимена (т. є. благочестивого пастиря), був написаний по-польски, бо головною цілю автора було в очах Поляків представити несправедливість нападів їх духовних против православья; але в тім самім часі була й руська редакція того ж утвору, що досі єсть в рукописі.*) „Лиѳосъ“, крім присвячення Максимиліянові Бржозовському и переднёго слова до читців, складається з трѣх оддів: в першім обговорюються тайни и обряди; в другім — церковний устав; у третім — дві головні догматичні різниці східної церкви від західної: походженъ св. Духа и верховне начальство папи. Автор у деяких місцях виступає на свого противника и грімає на ёго різкими словами, називаючи ёго просто брехуном; або н. пр., з поводу домаганья Саковича, щоб завести в руську церкву латинські обряди, так виражається: „Недивно, що тобі, новонаверненому опікунові римського костѣла, хочеться весь римський лад перенести в східну церкву! Як ти сам з одним ухом, так хочеш, щоб усі люде були одноухі и пообтинали собі уши!“ Однак автор Лиѳоса признає зовсім безпристрастно справедливість многих надуживань, котрі вказав ёго противник; тільки він оясняє їх сумним положеньєм церкви, що не мала довгий час пастирів и знарошна пригноблена була униєю, а також темнотою и невольницьким станом приходських священників під властью панів. Сакович, на приклад,

*) Повний заголовок її такий: „*Λίθος* или камень єть пращы истинны Церкви святыя, православныя, російскія, на сокрушеніе ложнопомраченной перспективы или безмѣтнаго оболганія, отъ Кассіана Саковича, бывшаго прежде пѣкогда архимандрита Дубенскаго, уиита, аки о блужденіяхъ, ересѣхъ и самоумышленнѣхъ Церкви Русскія, въ Уніи не сущія, тако въ составленнѣхъ вѣры, якоже въ служеніи таинъ и о иныхъ чинѣхъ и законопрѣданнѣхъ обрѣгающихея, дѣта Божія 1642 въ Краковѣ типомъ изданаго, верженнѣй черезъ смиреннаго отца Евсевія Пимена въ монастырѣ св. чудотворницы Лавры Печарокіевскія, дѣта Господня 1644“.

винує православних священників у тім, що вони насильно и неправдо вичають. На те автор Лиѳоса говорить: „се буває; та що ж діяти, як пан ёму говорить: або вичай, попе, або голову підставляй!? мимо волі піп буде все чинити, коли пан города або села, або панський завідатель стане лякати бідного попа киями, а иноді каже ёго кинути в тюрму“. Багато нападів Саковича називає Могила брехнею и поговором и просто доказує, що наведених у Саковича признак нема й не було в православній церкві. В загалі зі взгляду на значенъе обрядів Могила відрізняє истотні головні признаки від додаткових. Истотними він називає ті, що при всяких змінах форм мають лишитися непохибні; вони після викладу Могили містяться: а) в матерії, б) формі або слові и в) интенції (замірі) того, що відправляє службу божу (богослуженъе). Таким способом в тайні хрещенъа вода становить матерію; виголошенъе слів: „крещаетъся во имя Отца, Сына и св. Духа“ — форму; наконецъ, внутрішній замір або бажанъе того, що сповняє тайну, щоби звести ласку св. Духа — интенцію. Зовсім так само в литургії истотну часть її становлять, крім внутрішнёго заміру священника: матерія, т. є. хліб и вино, и форма, т. є. освящаючі її слова Спасителя: „примите, ядите и пійте отъ нея вси.“ Весь лад богослуженъа, в котрій прибрані або влучені истотні признаки, може змінятися в різних церквах. Відповідно до місцевостей, давніх обичаїв и переказів, можуть истнувати всякі обряди, — та се не шкодить вселенському единству христової церкви, як тільки в тім нема віддаленъа від догматики, признаної церквою. Таким способом належить до римського обрядового ладу обявляти таку ж шану, як и для східного, не зважаючи на ёго різниці, на скілько сей лад не віддаляється від науки вселенської церкви. Обряди можуть в одній и тій самій церкві після потреб часу змінятися, доповнятися и скорочуватися, та не инакше як на основі соборів. Кождий священник з осібна повинен точно сповняти все, що постановляють богослужебні книги приняті в данім часі. Такий був погляд знатного митрополита на весь лад зверхнёго богослуженъа; він завзято виступає против римської церкви, але зовсім не з причини різниці богослужебного ладу, а за її догматичні похиби, між котрими займає перше місце признанъе абсолютного голови в особі римського пани. Замітно, що противник Могили Сакович між иншими дорікає православній церкві руській и тим, що вона втерала „великородныхъ господъ“. Могила говорить: „Православні роксоляни (т. є. Русини) увіривши в Христа Господа не сумніваються в тім, що Христос, яко мисленіи

голова, орудує східною церквою після свого заповіту: „се азъ съ вами до скончанія вѣка“. Русь має дуже сильне заступництво свого благочестья в особі Христа Господа, що править серцями великих володарів. Так и в псалмі 145 псалмопівець написав: „не надійтеся на князів, синів людських“. А що в Русинів нема панів великого роду, то що в тім лихого? Та ж и первісну церкву спорудили не пани великого роду, а вбогі рибалки, однак Бог через них нахилив до віри в Христа и монархів и високо-родних володарів. Души незнатних правовірних Християн також викуплені многоцінною кров'ю Христовою, як и души володарів високого роду, тому-то одні й другі повинні бути зарівно цінні“. Наконєць автор Лиєоса зовсім не єсть ворогом сполучення з римською церквою: „Східна церква — говорить він до Саковича — все просить Бога про злученє церков, та не про таке злученє, як нинішня унія, що гонить людей до злученя киями, тюрмами, несправедливими процесами и всякими насильями. Така унія доводить не до злученя, тільки до розділення...“ Появ Лиєоса викликав у польській літературі ряд полемичних творів, у котрих автори майже не тикали питання про обряди, а найбільш доказували правильність узнання папи головою церкви. З-поміж них єзуїт Рутка, прикладаючи самовольний змисл до різних виражень Лиєоса, виводив, що автор єго належить скорше до якоїсь протестантської, як до східної церкви.

Більш усєго скупив Могила свою діяльність коло Київської колегії. Як тільки вступив у сан митрополита, Могила замінив Київську брацьку школу в колегію, оснував другу школу в Винниці, завів при Київськїм брацтві монастирь и друкарню и підчинив їх Київському митрополитові. Сим нарушено давнїше розпоряженє патріарха Теофана, після котрого Київське брацтво з Богоявленською церквою підлягало тільки патріархові; однак се нарушенє оправдувано поробленими змінами: основанєм монастиря и переміною школи в колегію, наконєць и тим, що колегію и монастирь піддержував головно своїм коштом Петро Могила. Самий монастирь був споруджений на окремишніх основах як инші монастирі; він мав тісну звязь з колегією; в ній містилися тільки сі монахи, що були наставниками: всіх їх взято з Печерської лаври. На удержанє брацької колегії и монастиря Могила записав дві лаврські волості, дарував колегії власне своє село Позняківку и крім сєго раз у раз давав грошеві підмоги на будівлі и на запомоги вчителям и школярам. За єго прикладом и вговорюванєм, записана в брацтво шляхта помагала колегії.

всякими дарами и щорічно виберала старостів з-поміж себе для надзору и помочі в піддержанню; колегію споряжено на лад вишних тодішніх шкіл в Європі, а именно в Кракові. Ціль Київської колегіи була переважно релігійна: треба було образувати поколісье вчених и свідомих духовних осіб, а також и світських людей, котрі б могли з самовіжею пильнувати правоти східної церкви и своїм образованьем стати на рівні з тими, против котрих припало б їм боронити прав своєї церкви дорогою закона и толкуванья. Та в Польщі, як ми замітили, питання віри тісно звязували з питаннями народності; понятье про католика зливалось з понятьем про Поляка, як з другої сторони понятье про православного з понятьем об Русині; и тому задавьем неминучим колегіи стало піддержанье й відродженье руської нарідності. Идеалом Могили був такий руський чоловік, котрий би, сильно зберегаючи и свою віру и свій язык, в тім часі степенем свого образованья и своїми духовними способностями, стояв на рівні з Поляками, з котрими доля звязала ёго в державних односинах. До того идеалу прямували и способи вихованья и научуванья, що прийняв Могила. Київська колегія була під управою ректора, котрий був заразом игуменом брацького монастиря, орудував монастирськими и шкільними доходами, розсуджував справи и також був професором теології. Ёго помічником був префект, один з єромонахів, що займав уряд подібний, як нинішній инспектор. Опріч сих двох начальних осіб, вибирано на звісний речинець супер-интендента, що мав близший надзір над поступками школярів. Під доглядом супер-интендента між самими школярами уряджено внутрішню полицію: деякі чемнійші школярі були обовязані пильнувати своїх товаришів и доносити супер-интендентові. Часть школярів жила на удержанню колегіи в її домі, званім бурсою; цілу сю бурсу тоді удержував своїм накладом Петро Могила: се були незаможні школярі; инші жили по-за будинком и приходили в колегію для науки, але й вони, мешкаючи в своїх кватирах, були під доглядом колегіального начальства. Тілесні кари вважали речью конечною. Слідство відбувалося найбільш в Суботу.

(Конець буде.)

МАЛЁВАНА ГАЙДАМАЩИНА.

Словесний забуток незнаного автора.

Подав письменній громаді П. Куліш.

(Дальше.)

·VIII.

Восьмий кунштик малює того ж Омелька уже вкупі з Мироним під костелом. На костельних одвірках повішено пса, а поруч из ним жида й попа-унита. Омелько частує Мирона оковитою.

Омелько. Покрепись по трудах, Мироне. Годі бо! Чого ти знай сумуєш?

Мирон. Як же міні не сумувати, брате? Літ моїх мало, а гріхів багато. Се ще тільки другого попа вішаю.

Омелько. Не журись, отамане батьку: як Бог поможе, дак не втіче від нас ні один унит.

Мирон. Та воно й правда, що журбою поля не перейдеш; а треба за розум братись та діло робити. Коли б оце знайти письменного. Нехай би підписав на трямку: „Піп, жид и собака — все віра однака“.

Омелько. Так не годиться писати, батьку. Се пін не наш, а наші благочестиві попи гнівитимуться.

Мирон. А чорт їх бери, нехай гнівляться! Хиба мало їх перейшло на унію? Звідкіля брязнуть кишенею, туди й обертається. Се люде таківські, брате. Добре мовляв ляхам козацький батько: „И ваші ксєнзи и наші попи — усі скурві сини“.*)

Омелько. Та що жбо ти, пане отамане, все тільки на попів налягаєш?

Мирон. Я то вже знаю, брате. Не перебивай міні роботи моєї, бо й я тобі не бороню жидів з України викоренювати.

Омелько. Міні, батьку, одна річ: чи жид, чи лях, чи пані, чи паненя. От шкода, що собаку занастили.

Мирон. Та й шкода таки. Нехай би лизав шляхетську та жидівську кров. Дак бач, се я дял того, щоб вийшло так, як у

*) Ці слова змовив королівським послам до Хмельницького старий черкаський полковник Вешняк, та народня память знала тільки самого козацького батька. (Jakuba Michałowskiego *Księga pamiętnicza*, str. 373.)

Максима Залізняка. Учора в Ведмедівці я бачив ёго підпис на шибениці: „Лях жид и собака — все віра однака“. А міні письменний нехай напише: „Піп, жид и собака...“

IX.

Читаючи кобзарські думи про Хмельницину вбачаємо, що український козак и мужик віддячував за свої обиди, наче більш из самого себе, ніж з ворогів, насміхаючись. Він своєю силою не вихвалявся и згадував про свої минущі досади без гіркоти. Лютував над шляхтою й жидами-рандарями шуткуючи, наче пожежа, вішаньє, втоплюваньє и катуваньє були тільки жартами. Наші козацькі Гомери, співаючи про різанину ляхів, викликають раз-пораз регіт у слухачів, наче малюють перед ними що кумедне; а самі понуро нахиляють задумане обличьє над кобзою, перемовчуючи хвилину, докіль слухачі пересміються, та подзвонюючи в мідяні струни так смутно, наче на похороні. Страшний той регіт и страшний той упокій кобзарський, а голосіньє під кобзу проймає душу якимся сердитим віщуваньєм будущини. Наслухавсь, мабуть, добре кобзарів ще замолоду незнаний ілюстратор гайдамащини. Девятий кунштик ёго малює знов двох відомстителів за своїх жінок, Омелька и Мирона. Попавсь ім у лабеті той жид-рандарь, що мусив Омелько вважати ёго за свого пана; попавсь и сам пан-ласота. Жида повісили вони на дубі; під дубом розгнітили огнище и, роздігши пана, увязали ёму позад спину руки до жердки, та й присмалюють помалу проти поломья. Дика се сцена; ще більше дикости в гайдамацькій розмові.

Омелько. Держи бо, батьку отамане, трохи дальш од поломья, щоб не пригорів пуп, ато мало сала витече.

Мирон. Треба було взяти в шинкарки Пазьки ночви: шкода, добрий смалець из панського черева. Здався б жидам на шабашкові свічки.

Омелько. Бач, як репетує черевань! А як я плакав, щоб не брали жінки в покої, дак ще батогами звелів прогнати.

Мирон. Дак ти, кажеш, и вбив зараз ёго вельможну господиню?

Омелько. Тільки раз тее, та й докінчав ид бісовій матері. А шкода: нехай би подивилась на свого пузана тепер.

Мирон. А жида аж досі милував?

Омелько. Горілка в ёго добра була, з самої Смілої. Там добрі горілки роблять. Дак я кажу: „Ну, жиде, свиняче вухо! милую тебе за те, що держиш и просту й оковиту“. А сам думаю: „Нехай справлю Залізнякаві бенкет у корчмі, да тоді вже й на шибеницю“. Так же воно й сталось.

Мирон. А не боявся ж ти, брате, що втіче?

Омелько. Не такий се рацдарь, щоб од грошей тікати. Зараз розшолопав, чия сила. „Я“, каже, „козацький зид. Я з козаками за рідного брата зитиму. Я ім усі панські скарби показу“. Ще б я ёго трохи подержав, та не стерпіла душа, що похваляється з козаками за рідного брата жити. Оце ж ёму козацьке братерство на гілюці.

Мирон. Шкода брате, що зопсував добру гілюку. Тут би гарно висів оцей піп, що в мене до кінського хвоста ввязаний. А з жидом ёму якось ніяково буде висіти. Правда, попе?

Омелько. Уже, батьку, черево в пана лопається. Коли б не перепекти, ато чортяка не схоче й вечеряти.

Мирон. Та він и так не істиме в спасівку.

Омелько. А може ёму бискуп розгрішить. У них, батьку, и ті гріхи відпускають, що зістались позаду, и ті, що йдуть попереду, не так як у нас, що чортяка усяке твоє слово на воловій шкурі записує.

Мирон. Та не репетуй так, гаспедський череваню! Не даси з чоловіком и побалакати. Як штовхону тебе в поломье, дак швидко замовкнеш. Та вже поживи на світі, докіль спечешся. А ти, попе, не сподівайсь такої чести: вона тебе не мине на тому світі. Усякому своя від козаків шана.

Х.

У десятому кунштику намалёвана ніч у діброві за селом. Из поміж хат веться навскоси дим. То, мабуть, дотліває спалена жидівська оранда або панський двір. На дубовій гілюці, що простяглась на першому плану через увесь пейзаж, бованіє аж четверо повішених. Під ними пасуться путані коні. Під товстенезним дубом, що бачив, може, ще Батиёве лихолітьє, спить на траві двое колів коло барцла, котре їх уложило на спочинок. Коліям сниться, що вони вже померли и прийшли на останній суд.

Омелько. А ну, чорте, показуй свою волову шкуру: які там посписував еси гріхи!

Чорт. Іхали подорожні пани та й заіхали до твого жида-рандаря; а жид не дав їм сковороди розогріти ковбаску...

Омелько. Дак хйба я в тому винен, гаспёде?

Чорт. Стривай, козурю! От пани купили собі риночку, а від'їздаючи й подаровали тобі, нетязі.

Омелько. Дак що ж? Хйба й за се гріх?

Чорт. Не за се тобі гріх, а за те, що ти подавсь рандареві одняти в себе.

Омелько. Се правда. Ну, чорте, каюсь у сёму гріху. Так мене пригнітило тоді горем, що й мала дитина одняла б у мене, що схотіла. Ти, чорте, не бував, мабуть, у жидівських лабетах. И тобі б жид укрутив хвоста, коли б оддано тебе ёму на поталу.

Чорт. Каєшся, та пізно. Ё каятьє, та воротья не буде.

Омелько. Дак за те ж и оранда жидівська попелом по вітру розлетілась.

Чорт. За се скидається тільки половина гріха, а все таки покипиш трохи в смолі.

Мирон. Та ну д нечистій матері! Ще й таким душам у смолі кипіти! Він одкупивсь од усіх гріхів изо мною сёгодні. На два шабаші натопили ми жидам лою з одного пана. Пропускай, Ироде, и ёго зо мною в рай. Доки нам тут у тебе в суді нидіти?

XI.

Виявивши такий идеал останнёго судища, незаний иллюстратор гайдамачини показує нам, яке в гайдамаків було щастье на сім світі. Раєм гайдамацьким робить він корчму, звідкіля виходили козаки-нетяги на здобич и куди вертались из здобичью. Як вернеться було козак из походу до своєї хати, що „соломою не вкрита, приспою не осипана, на дровітні дров катма и поліна“, та затне карбачем жінку по спині, щоб несла на продаж останне своє прядиво, та вже як переведе в домівці все на оковиту (знала про се кобзарська дума), тоді вже пе не на те, що є, а на те, що буде, пе там же, звідкіля козаки роєм на здобич вилітають.

„А козак (*мовляє дума*) у корчмі пе-гуляє,

Корчму сохваляє:

Ой корчмо, каже, корчмо-княгине!

Вагацько в тобі козацькою добра гине:

И сама еси неопатно ходиш,

И нас козаків-нетяг без свиток водиш“.

*

От у такому ж то земному раю блаженствує Омелько з Мирonom. Старий Мирон, знемогаючи на похмільє, сидить на порозі, підперши голову рукою, а Омелько танцює з молодю шинкаркою під козачу кобзу. Шинкарка одягнa та роскішна, бо в коліїв має собі хорoші заробітки. Під кунштикoм підписано з пісні:

„На Пазині коралі —
Сто золотих давали.
Ані батько купив,
Ані мати дала;
Сама добра була —
З козаками здобула...
Ой здобула, здобула,
Бо хороша була“.

От же старий Мирон, позираючи на залицяньє свого чури Омелька з сією кралею, журиться, та й віщує ёму недобре:

„Ой Омельку (каже), Омельку! пропаде твоя головонька через шинкарку Пазьку. Не задавили тебе пани, не заїла тебе жидова, и куля и шаблюка не звела тебе з світа, а ся небога зведе. Я вже се добре знаю. От же й я чим був не господарь? а тепер безрідним и безхатнім заволокою по світу сновидаю. Через кого? Все через жінку. Здається, можна б любити вірно такого статечного чоловіка, як я: и вус у мене сивий, и плуг волів мав добрий. Ні, їй попа забажалось. Підліз лукавий унит, мов той вужака-спокусник до Єви: „Люби мене, молодичко, а я тобі в Бога царство небесне вимолю“... Оттака ся уницька-ізуїцька віра! Нехай же тепер сидять обоє в тому царстві, що він вимолив. А ти, Омельку, сю дурницю покинь. Се тобі дорога до погибелі у сёму віці и в будущому. А коли хочеш душу спасти, дак ходімо довішаємо ляхів, що сидять у Пазини в лёху.“

XII.

Байдуже Омелько про остереганьє. Гуляє з Пазиною день у танку, а в ночі й сон ёго не бере. Бо довідавсь, що молодий козак, січовий чура, ходить до Пазини в вишневий садочок. Оце ж на кунштику намалёвана погожа літня ніч. Місяць червоним віком висунувсь из-за степової могили, а на тому червоному віці бованіє козак з бандурою в руках. Тінь від ёго сягає з дороги аж під шинкарчине віконце. Не знає січовий чура, що під віконцем у темряві притаївсь довговусий Омелько з ножакою. Задзвонив у кобзу и тихим гласом заспівав:

„Сонце низенько,
Вечер близенько;
Вийди до мене,
Мое серденько!
Ой вийди, вийди,
Не бійсь морозу,
Я твої ніженьги
В шапочку вложу...“

Омелько. Стривай лишень, блазне! Ти в мене справді не розбереш місяця від сонця. Ось я тобі вложу в шапочку ноги. Та й вона добра, суціга!

Січовий чура. Омельку! чи не скрутивсь ти? чого до мене з ножакою сикаєшся?

Омелько. Не оборонишся від мене кобзою! Навчу я тебе іншої пісні!

Січовий чура. Рятуйте, пани молодці, рятуйте!

Козаки. Що за нечиста мати? Чи подурили з перепною, чи що?

Мирон. Хапайте божевільного за плечи, ато поранить козака!

Козаки. А нехай, нехай бо ще побються трохи. Дивись, наш чура як оборопяється добре від ножаки! Се чи не характерник у нас, братці, проявився?

Мирон (ухопивши Омелька за плечи). Сновидний! чи не сказивсь ти справді?

Омелько (вирвавшись). Геть, батьку, д нечистому! Ти в сій речі нічого не тямшиш за старощами.

Козаки (вхопивши Омелька за руки). Ні, вже од нас не викрутишся! А вьжть, братчики, поясами й кобзаря. Ще він добре не знає, як у вишневий садочок ходити. Ось ми ёго навчимо киями.

Січовий чура. Ой панове молодці, преславні козаки запорозці! Уже ж коли мене до стовпа вязати, дак дайте нам по шаблюці, або по пістолю. Може, козаки хоч трохи змиосердяться, побачивши, що простий гайдамака, а що січовий чура.

Козаки. А нехай справді чесним боем побються. Може, Северин и голову тут зложить, дак на преславне запорозьке військо не буде худої слави, що по Україні скакало в гречку.

(Дають супротивникам по шаблюці. Омелько з Северином бьются. Омелько падає мертвий.)

Мирон. Бач, Омельку! я тобі казав, що пропаде твоя голівонька через сю країю.

Козаки. Шкода прудивуса: був би в Січі добрим козаком, коли б козацькі звичаї взнав. А ти, Северине, стоятимеш таки у стовпа. Крадь, кішечко, та не попадайся: се ти добре знаєш, блазне. Один ледачий чернець увесь монастирь шпетить. Від чорта відмолишся, а людського сорома нічим не збудешся.

XIII.

Серед майдану стоїть стовп. Коло стовпа діжка горілки з коряком и стужка пирогів. Козак Сорочка та козак Ковтун ведуть Северина до стовпа під руки.

Северин. На якого ж біса держали ви мене в козі аж два дні?

Сорочка. А як же б ми тебе, брате, вязали до стовпа, коли на кошу не було й кварти оковитої? Простої горілки тепер уже хоч и не показуй братчикам. Самі тільки гайдамаки та колії хлищать просту, закіль розсмакують, що чого стоїть. Наші розгулявшись порубали всі обручі в фочках, що понавозили були з Смілої. На силу здобули оковитої вже аж з-під Уманя.

Ковтун. А без оковитої ніякий чорт не взявся б и за кия: попашіли вже й наші.

Сорочка. Добре, брате Северине, що висповідався та причастився єси: бо тепер козаки поринуть до оковитої, мов свинота до браги, дак уже від стовпа не вернешся.

Ковтун. Ні, вже, брате, не вернешся. Та не журись: бач, серед якого гарного степу лежатимеш. Ти по правді таки віщував собі, співаючи в неволі:

Степи-поля, степи-поля,
Роскіш моя!
Годі міні по вас гуляти,
Ляхів, жидів розбивати!

Сорочка. Та й якого чорта жалкувати про життя козакові? От я—сам ти, Северине, знаєш—який був багатирь, а тепер так обігравсь у паці на панські червінці, що козаки прозвали мене Сорочкою. Вже оце тиждень без жупана ходжу, а швидко, може, приложать ище гірше прізвище.

Ковтун. Не опускай бо так рук, як той дід серед конопель, не роби сорома братчикам. Тим и вславилось наше січове товариство, що не лякалось ніякої смерти. Ти ж бачив сам, як ляхи нашого Супоню вішали. „Стривайте“, каже, „панове: я щось вам одкрию“. Ті думали, що, може, скаже, де гайдамаки скарб закопали, та й спустили ёго додолу. А він: „Помідуйте“, каже, „мене

в с...“ Оттак умирай, щоб люде веселились, а вороги злились. Озирились, брате, скільки козаків тебе проважає. Чи смерть, чи весіље, козаку все однаково.

Сорочка. Ще ж и про те спогадай, Северине, що наші ждуть на тім світі звістки. Омелько до них не доступиться: бо вони панують на тім світі вельми високо. А ти пійдеш до січового гурту, дак перекажеш, щоб там про нас не турбувались. Вже, скажи, й Умань наш. Незабаром и вся Україна буде наша. А ну, заспіваймо всі в трох:

Та не буде дучче, та не буде краще,
Як у нас та й на Україні:
Що немає ляха, що немає жида,
Та й не буде унії!

Ковтун. Ге, ге! спогляньте, братці, проти стовпа! що се манячить из білою хустиною в руці? Та се ж сама Пазина! Ну, брате, мабуть, не дурно ти співав у неї під віконцем. Чи, може, й ти зробиш так, як Свирид?

Сорочка. Еге! не Свиридова се краля! Бач, аж труситься вражий хлопець! Не годишся ж ти, Северипе, козакувати, коли такий ласун до жіноцтва. Свирид хоч и поліг у полі головою, та слава ёго не вмере, не поляже. Воно то й нам у паланках домонтарі потрібні; прощаємо й ми великі гріхи, ба й саме скаканье в гречку, задля того, щоб расплоджувалось людське кодро; та Свирид був козак між козаками. Се він у мене вкрав батога, та й попався дурний, та через необачність и під шибеницю пішов. Ну, не така ж бо вдана молодиця була та вдова попада, що хтіла ёго визволити. Та, може, він и знав, що робив, як подививсь на неї та й махнув катові: вішай! За те ж Свиридова могила троха чи не вища від самої Савур-могили. Так ёго козаки вишанували!

Ковтун. А ся спокусниця хоч кого спокусить. Бач, як махає до козаків хустиною! наче до пекла праведні души закликає.

Пазина. Козаки, панове молодці! не вжайте Северина до стовпа: я з ним повінчаюсь.

Сорочка. Иди в пекло, йди, не трусись... Бач, як обнялись, бісові діти!

Козаки. А чорт їх бери! нехай ім Бог щастить! Клич, паливоду, на весіље! Берімо, братчики, діжку з горілкою та стужку з калачами.

Сорочка. Уже ж, панове молодці, хоч у мене на хребті нема жупана, та міні сам Бог звелів дружком у Северина бути.

(*Конєць буде.*)

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

(Дальше.)

II.

КУЛЬТУРНА МИССИЯ ПОЛЬСКОГО ЯЗИКА.

Ми осмілилися в попереднім уступі виступити в обороні правди супротив всіляких маневрів, грібуючих закрити її фалшивими цифрами перед публікою и правительством. Шановна редакція „Правди“ лишила мені до продовжування сеї статі умисне трохи часу, щоби визвати з компетентної сторони запереченє або хоч поясненє піднесених мною фактів, попере те такими доказами, які би правдивість наших виводів могли ослабити. Так як компетентні сфери через цілий той час (більше місяця) заховали поважне мовчанє о тих, для школьних наших відносин, досить интересних фактах, то значить: доказів противних не було и не могло бути.

Сконстатувавши той новий факт, ставляючий правду наших попередніх вислідків више всякої можливої критики, ми би могли знов вернутися до цифер, котрі в своїй безпристрасній, але й безмилосердній логіці відслонюють нам всю мизерию наших відносин школьних и тих, на кого вина тої мизерії спадає. Але ми мусимо тут ще для поясненя чигателів хвильку застановитися над одною, для нашої студії дуже важною краєвою уставою.

Краєва устава з 22. Червця 1867*), о язиці викладовім в школах, предписує в арт. I., що право назначувати язык викладовий в школах народніх мають „ті, котрі школу удержують“. „Коли ж — каже арт. II. — школа народня дістає додаток з публичних фондів, тоді право означеня, який язык: *руський чи польський* — має бути викладовим, виконує громада спільно з краєвою Радою школьною, таким чином, що ухвали громади підлежать затвердженю краєвої власти школьної“. Наконєць арт. III. каже, що „в кожній школі народній, в котрій одна часть приходячої молодежи уживає польского, а одна часть руського языка, має той язык, котрий не єсть викладовим, в розмірних тій школі границях, бути предметом обовязковим“.

Так як в Галичині, окрім тісно приватних закладів (а таких, удержуваних поодинокими людьми або монастирями, єсть дуже мало), нема шкіл народніх, котрі би не одержували додатку з громадських податків, значить з „публичних“ фондів, то, по тому закону, при означуваню языка викладового, у всіх школах народніх галицьких мають рівний вплив громада и Рада школьна краєва, и одвічальність в сій справі тяжить на обох в рівній мірі.

*) L. G. V. ex 1867, N. 13.

Законом тим признав сойм засаду єдино справедливу, що, як в цілім світі, так и в Галичині народні школи мають служити тільки тій одній цілі: масі народній яко такій подати найбільшу можливу суму ідеальних и реальних відомостей, які разом обіймаємо під назвою загальної просвіти. Всі посторонні експерименти язикові, котрі би тої цілі не мали на оці, а противно ставали їй на перешкоді, виключені уставою краєвою а ргіогі и зовсім. Школи народні, по натурі річі — призначені для всієї маси народу, а не для поодиноких єдиниць, котерий, партій релігійних, політичних, національних. Вони не суть также інститутами приготівними для яких небудь висших закладів наукових; наука в них становить окрему для себе цілість, и коли модується після відносин истнуючих по-за мурами школьними, то в тім може та й мусить брати на увагу тільки потреби практичного заняття маси галицького народу в рільничім хазайстві и ремеслах, побіч потреби загальної просвіти.

Лінгвістика, значить наука чужих язиків, звістно, не належить до тої суми знанья, яке для маси народнєї єсть потрібне; противно, вона була би в народній школі тільки перешкодою в осягненню властивої цілі, так як наука чужого язика забрала би без потреби час для властивої науки потрібний и мутила би уми та й обтяжувала би память дітей предметом для їх розвою безхосенним.

Спеціально для руських дітей — польський язик не має ніякого, бо ані культурного, ані практичного значінья. Литература польска людова так само ще до тепер в пеленках, як и руська. А навіть, коли зважимо, що в тім скупім числі польских діл людowych, видаваних людьми справді інтелегентними, шукати треба зо свічкою книжки, чистої від яскравої національної тенденційности, значить дійсно поучаючої; — коли зважимо дальше, що в тій цілій галузі польскої літератури своїм числом и розширеньем мають безмірну перевагу виданья, як: *proocetwa Michaldy królowej ze Saby, ks. Marka i Wernyhory*, дальше *senniki egipskie*, потім *posłańcy różancowe, pistolety na zabioie grzechu śmiertelnego, dekret sądowy na śmierć Chrystusa od starosty pontyńskiego w r. 3993 wydany, list otwarty z nieba spadły, głos trąby archanielskiej do grzesznika o pokutę wołający, straszliwe jęki ojców błogosławionych z czyśćca wychodzące*, и всі подібні страшливі брошури, котрі з покутних друкарнь в Більску, Бохні, Вадовицях, Ряшеві и Тернополі милионами екземплярів заливають польські села и місточка и запаморочують здоровий розсудок польского простого народу так, що вська здорова реакція інтелегентної пресои и офіційної школи оказується проти них безсильною; котрі, як кождий безсторонний чоловік з їх лектури може пересвідчитися, безперестанно и успішно пропагують поганське ідолопоклонство, орієнтальний фатализм, а Бога, намість ідеалом доброти, виставляють взором духа злоби и мстивости, приноровлюючи середнєвічну карну теорію „постраха“ до християнської етики; в котрих надармо будемо шукати науки праці, тверезости, оцадности и — любові ближнєго, бо се все, по єзуїцькій науці вькладаній польскою мовою, зовсім не приближує чоловіка до божєського ідеалу; — коли собі подумаємо, що вивченє польского язика усій тій пропаганді отворило би на розтіж двері и до руських сілських хат:

то не скажемо ще конечно, що наука язика польского в загалі єсть морально шкодливою (так само як ніхто не згодиться з середнєвѣчним понятєм, що наука читанья и писанья для женщины шкодлива, бо дає їм можливість писати листи до коханків), але маємо право и можемо сміло сказати, що наука чужого язика, продукуючого такі цивилизаторські твори для народу, не може бути заданєм руської народнєї школи, и то на кошт инчих наук, викладаних в руськім язичі.

Що ж до практичного значінья науки польского язика, то в судах и урядах кождий руський селянин має право, щоби єго мову розуміли, єго письма руські приймали и на них відповідали по руськи; в житю ж соціальнім з виімкою пограничних сторій між двома народностями (и міста Львова) звичай истнує в цілім світі и практикується неменче и в Галичині, що напливові елементи приймають мову домашнєго населенья, а хоч, як в містах и в кількох колониях заселених самими мазурами, не переймають її зовсім, то по крайній мірі люде ті, навіть з висшим образованєм, виучуються бесіди тої маси народнєї, з котрою їх лучать и зводять щодня незлічені интереси и відносни.

Задля того признати мусить кождий безсторонний, що не єсть се ані впливом національної зависти, ані надто оптимистичного погляду на культурне становиско руського язика, коли ми сказали висше, що примусова наука польского язика для руських дітей в школах народнїх не основується на ніякій: ані культурній; ані практичній — потребі маси руського народу.

Чи Рада школьна также так думає, об тім пересвідчимося пізнійше. Але що законодатель не думав инакше, се бачимо з поданої висше устави. Устава назначила науці „другого краевого язика“ досить тісні и певні границі. Сказано там, що той (другий) язик учитися має в школі, в котрій одна часть дітей уживає польского, а одна руського язика. Се треба зрозуміти добре; устава не могла сказати: одна половина дітей — друга половина, бо не було би розумно, аби, коли в якій школі є 50 дітей руських а 50 польских, другого язика вчено, а коли б в другій школі, де б було тільки 49 Поляків а 51 Русинів, єго викинено. Але так само не можна розуміти сеї постанови в такім зміслі, щоби навіть для яких б дітей одной народности в школі 20 до 100 дітей другої народности були силувани задля польского язика занедбати инчу науку; бо таке абсурдум, коли б було наміренєм законодателя, мусіло б було виразно бути висказане, щоби можна в єго увірити, а арт. III. устави мусів би виразно предписати, що не тільки там, де одна часть, але де хочби найменча частина, або де навіть тільки 1—5% дітей уживає того язика, котрий не єсть вкладовим, там... (и т. д. як висше).

Коли ж, після сказаного, приміром 95% дітей руських в одній школі стоїть проти 5% дітей польских, то тут не можна жадною мірою застосувати арт. III. устави з 1867 р.; тут не можна сказати, що одна часть говорить по польски, друга по руськи; бо тут, по натурі вираженья, можна тільки сказати, що всі діти говорять по руськи, з виімкою $\frac{1}{20}$, котра говорить по польски; навіть коли б о тій $\frac{1}{20}$ не спімнено зовсім, то се не було би ще неправдою; бо де в селі там мало Поляків, що тільки 5% всіх дітей посилають до школи, там ті

діти з певністю уміють и уживають язика руського, и певно не гірше, чим своєї питомої мови. Конечно, що я не хочу для руського язика ставити яких небудь привилегій супроти польського, и думаю, що так само така незначна менчість руських дітей мусить піддатися потребам переважної польської більшости, коли та я доходить більше-менше до 20-кратного числа голів. Для такої менчости публична школа не може робити нічого, коштом чаю всієї прочої маси дітей; тут було би поле для приватного патріотизму, особливо для пожертвованья священника и инчої сільської інтелігенції, маючих на пограничью двох народностей гідне для своєї праці заданье.

Стілько вважав я конечним для поясненья того стану науки язиків краєвих в школі народній, який повинен бути *de jure*. Однак ж се трохи вже сягає по-за намірений обсяг нинішньої студії, до котрої належить передовсім представити стан — фактичний, и на підставі дат пересвідчитися, на скілько той фактичний стан справедливий, и на скілько и як адміністрація школьна протегує один елемент народній, а кривдить другий. Коли з тих дат покажется, що один елемент має таку саму ласку у вно. Ради школьної, що й другий, то нарушенье закону буде завжди нарушеньем, але може ще полічитися на рахунок у нас ще звичайного автономичного недбальства. Коли ж покажется противно, що закон не тільки нарушується, але нарушується тільки в однім певнім напрямку, на шкоду одної народности, а на користь другої — що таким чином одній народности відберается почасті можливість науки, щоби тільки краденими від неї соками животними підгодувати другу, на глум всяким взглядам просвіти и педагогії; тоді пересвідчимося, що се вже не єсть автономичне недбальство, але автономична самоволя, маюча одну свідому ціль на умі: колонізацію.

На нещастье, справозданье Ради школьної з р. 1871 мовчить о науці язика польського и руського, яко предмету примусового, зовсім. За те півурядовий референт в *Gaz. Lw.* (*Stan szkół ludowych w roku szkolnym 1874/5**) подає тут деякі спеціальні цифри. Коли маємо вірити тому панові, то учено 1) язика польського в 2217 школах; 2) язика руського в 1637 школах, — зі всіх 2803 шкіл, які в р. 1874/5 існували. Значить — тоді, як зі всіх шкіл в краю було тільки 586 руських шкіл вільних від польського язика, то польських шкіл, з котрих руський язик був виключений, було два рази тільки, а навіть трохи більше, бо 1166! — помімо того, що обі народности що до числа душ в краю більше-менше собі рівні. Чи справді в таких 1166 шкіл в Галичині, в котрих дітей руських нема ані навіть на 5% всіго населенья? Пошукаймо. Маємо передовсім 6 округів школьних чисто польських, а в них именно: в Краківському є після *Sprawozdania z g. 1873/4***) шкіл — 98, в Краківському мійському — 16, в Вадовицьким — 93, в Бохенським — 71, в Тарнівським — 90 и в Ряшівським — 83,

*) Гляд. Ч. 7-е *Правди*, стр. 269., під 4).

**) Беремо те справозданье за підставу, бо в нім є школи вичислові після округів, тому що в півурядовім рефераті *Gaz. Lw.* за р. 1874/5 того нема; різниця не велика, бо в р. 1873/4 було всіх шкіл 2764, отже тільки 39 менше, як в 1874/ р.

всього разом шкіл безперечно чисто польських: 451. Се, як бачимо, ще не вистарчає, и для того возьмим ще до того такі мішані округи школьні, в котрих польска народність переважає або хоч становить дуже значну менчість; таких є 4, а в них именно: в Львівськім мійськім — 21 шкіл, в Ново-Сончськім—101, в Ясельськім 100, в Сяницькім—85; в тих округах є разом руської людности 181.269 душ, а шкіл руських або русько-польських було після справозданья з р. 1871 — 55. Помимо того долічим и ті округи до чисто-польських, в котрих може по думці Ради школьної не потреба зовсім учити язика руського. Дістанемо разом всіх таких шкіл (з вигазаними висше): 758 тільки! Бачимо, що ще не досить. Для того додаймо тут ще округ школьний Ярославський, в котрім було всіх шкіл — 139 (руської людности 85.110 душ, а шкіл руських и русько-польських в р. 1871 — 33), то маємо всього разом 897 таких шкіл, в котрих широке сумління наших школьних матадорів з тяжкою бідою могло би виключення язика руського яко предмету науки оправдати. Коли ж від того числа такі відтягнемо ще, як слід, висше поданих 55 + 33, разом 88 шкіл руських и русько-польських, в котрих преці язик руський мусів викладатися, то лишаються нам всього-на-всього 809 таких польських шкіл, до котрих язик руський або зовсім не має, або має, в очах польських, тільки проблематичне право. Коли ж, як ми бачимо висше, після подання півурядового референта, шкіл, в котрих о язyku руськім нема ані сліду, має бути 1166, то значить: иснує ще народніх шкіл 357 в Галичині східній, и то без виїмки в округах заселених огромною перевагою руської людности (від 65 до 89%), з котрих шкіл виключено зовсім науку руського язика!

Але на тім ще не кінець; бо в той сам час, коли в більше як 500 школах, иснуючих серед переважної маси руського населенья, виключено язик руський зовсім, а тим самим що-найменше 5.000 руських дітей позбавлено науки власної мови на власній землі; в той сам час в таких навіть школах, в котрих (як побачимо на прикладі в дальшім розділі нинішньої студії) нема ані одної души польської, примушено діти руські учитися польського язика. Бо вправді, як ми облічили висше, з поданих півурядовим референтом цифер здається, що є у нас преці 586 таких шкіл руських, в котрих за те польського язика не учать зовсім; ну се, правда, не 1166, так як польських, від руського язика вільних шкіл, але преці хоч що небудь. Але ж треба памятати добре, що се говорить референт пів-урядовий; а звісно, до чого уживаються такі півурядові охотники: щоби публиці замилити очі. З досвіду кождий, хто займається публицистикою, знає, що в півурядовім комунікати, за котрий уряд не приймає на себе ніякої одвічальности, єсть звичайно половина неправди, а тільки друга половина правди. Саме так сталося и тут з цифрою соромливо уменченою: 2.217 шкіл, в котрих язик польський мав би викладатися. Случайно маємо, для справленья тої півурядової цифри, и документ цілком урядовий, а тим єсть справозданье Ради школьної за р. 1873/4*). В тій зовсім урядовій публікації читаємо на сторони 5-й, в шпальті 2-й, одступі 3-м, стрічці 10-й: „We wschod-

*) Гляд. *Правда*, Ч. 7-е, стр. 268, під 2).

niej części kraju, tudzież w okręgach zachodnich tam, gdzie jest także ludność mieszana, uczą się wszystkie dzieci drugiego (scil. niewykladowego) języka krajowego, a w szkołach z niemieckim językiem wykładowym bądź polskiego, bądź ruskiego języka jako przedmiotu obowiązkowego.“ Се значить другими словами: в західних повітах, де нема мішаного населення, а чисто польске, там ео ірсо діти вчатьсь польскої мови; в східних повітах и в західних мішаних учатьсь теж всі діти, значить у всіх школах, другого красового язика, отже польского (бо руський єсть перший, яко викладовий); а тільки єсть одна мала виімка: в деяких школах з німецьким язиком викладовим (котрих єсть в цілім краю по найновішим датам 101), але тільки в таких, в котрих єсть руський язик помічним, язик польський єсть зовсім виключений; таких шкіл єсть по великій правдоподібності в цілій Галичині аж—3!*) А преці ми побачимо в дальшім розділі з подрібних дат, котрим що до вірогідности Рада школьна нічого закинути не може, бо походять з жерела польского, — що в однім тільки Коломийським окрузі школьнім єсть вже більше як 3 таких шкіл народніх, в котрих нема ані одної дєтини, котра би не то „уживала польского язика,“ як каже устава, але котра би в загалі була латинської віри.

Вертаючи до цифри 357 шкіл в щиро руських округах школьних, з котрих язик руський зовсім виключено не то яко викладовий, але навіть яко предмет науки, мусимо з задивованєм запитатися Ради школьної: де то вона найшла стільки осад у нас, між переважною людністю руською, в котрих би руський елемент находився в так микроскопічнім числі, щоби ёго можна зовсім игнорувати в школі? Запевно, що треба тих шкіл шукати переважно в містах и місточках; але ж міст и місточок находиться в цілій Галичині разом тільки 311;**) то з відки ж би їх в половині Галичини взялося 357? А при тім — не маємо вправді статистичних виказів населення всіх міст и місточок тих чисто руських 11 округів школьних що до народности, але маємо (Raspaki, *Ludność Galicyi*) викази такі з 74 міст повітових, після котрих більше-менче (и то ще з великою користью для елементу польского) можемо судати о національних відносинах у прочих містах и місточках. Отже из 42 міст повітових, положених в руських округах школьних, єсть тільки 3 таких, в котрих елемент руський становить тільки 7—9% (а польський: 10—15—36%). Дальше є 9 таких, в котрих руський елемент становить 11—19%; 15 таких, в котрих він виносить 20—29% (а польський 8 до 40%); в 9 містах він становить 30—39%; в кєнець в 6 містах 40—62%. Тільки 18 міст між тими є таких, в котрих єсть більшість (и то не так дуже значна) польска, за те 23 таких, в котрих більшість (и то иноді дуже значна) руська, а одно, в котрім проценти обох народностей зовсім рівні. З виімкою отже трѣх перших міст, и то лєдвя — виключенє язика руського не можна би оправдати. Безперечно, що найменче такий сам стосунок (коли правдопо-

*) Порівнай таблицку в Ч. 7-м *Правди*, стр. 270, рубр. V.

**) В тих чисто руських округах, о котрих тут мова, є міст и місточок всего 160; порівнай: Raspaki, *Ludność Galicyi*, стр. 30—34.

дібно не далеко користнійший для руського елемента) мусить заходити в прочих, менчих містах. Здавалось би, що викази Ради школьної повинні би нам ту загадку розв'язати.

Але в тих виказах подані тільки загальні числа з цілих округів, а не з поодиноких шкіл; а з пересічних чисел не пайдемо тих шкіл, о котрі нам ходить. Помимо того може нам і пересічний рахунок подати трохи світла в тій дуже темній справі.

В 11 округах школьних, котрі ми назвали чисто руськими*), було, після справздання Ради школьної за 1873/4, всього: 1867 шкіл народних з 83.450 школярами. З тих було: 51.561 дітей уніятів, 22.275 латинської віри, а прочих 9614 жидів и протестантів. Пересічно отже випадало на одну школу 44.6 учеників, а з того пересічно: 61.79% Русинів, 26.69% Поляків и 11.5% Жидів та й Німців. Тут треба спізнати, що ми уживаємо термину „Поляки“ невластиво, а тільки для скорочення; бо навіть Рада школьна нам не заперечить, що з-помежи селян и маломіщан латинської віри, а в консеквенції также з-помежи учеників в тих руських сторонах — певний, и то дуже значний процент припаде на Русинів, значить: неуміючих, а иноді и не розуміючих польского языка;**) именно так річ мається в селах. Як бачимо, пересічний стосунок процентовий між руським а польским елементом в народних школах тих округів зовсім не оправдує виключення руського языка з 357 шкіл, навіть коли всіх згаданих Русинів латинської віри зачислимо до польского елемента.

Але — можна нам закнути: се тільки пересічні числа; в поодиноких школах стосунок преці може та й мусить бути инчий, и коли в одній часті шкіл перемагаючий процент буде Русинів, то в другій часті Поляків. Дивно тільки: чому процент руських дітей в 357 школах має зникати зовсім, а процент польских дітей в прочих школах таки не зникає в рівній мірі, коли польского языка з жадної з тих шкіл рівно не виключено? Так би ми могли на відворот запитатися; але ми не потребуємо бавитися в софистичні диялоги, коли за нас промовлять зараз самі цифри, — тільки послухаймо.

Висше я сказав, що менчість дітей одної народности в школі мусила би доходити найвисше до 5%, щоби язык тої менчости можна було виключити з тої школи. Я сеї високости проценту, именно цифри 5%, не поставив яко незрушимий аксиом; и тут її так не ставлю; але до-

*) Тернопіль, Жовків, Львів (позамійський), Золочів, Бережани, Самбір, Стрий, Коломия, Станиславів, Чортків и Перемишль. Ярославський округ, до которого належать повіти: Ярославський, переважно руський, Цішавівський, зовсім руський, а тільки один Ланцутський майже зовсім польский, — ми полчили вже висше до „польскихъ“, так само як округ школьний Сянціньний, до которого належать повіти Сянкі и Лісьє руські, а тільки один переважно польский Березів.

**) Порівняй брошуру, котру ві Львові недавно видано з польскої стороны о перслідуванью унії, а в котрій толкується, як то в Галичині польскі ксєвди своїм парохиянам мусять говорити проповіді по руськи. Также гляди брошуру єзуїцьку „Rosłaniec gdańcowy“, в котрій отець єзуїт цитує руськими словами свої проповіді, які він зник держати до своїх римсько-католицьких овецок.

пустім на хвилю сю именно цифру (на її місце читатель може собі поставити всяку инчу, коли її не вважає справедливою), позаяк ми якоїсь певної цифри потребуємо до перепровадження дуже простого арифметичного рівняння, з котрого має вийти: $x =$ відповіді на питаньє, чи власті школьні нарушили уставу з 22. Червця 1867, чи не нарушили.

Допустім дальше, що у всіх тих 357 школах процент руських дітей не переходить високости 5%, значить, що в них по нашому попередньому допущенью виключенє язика руського єсть після уставу зовсім оправдане.

Усіх дітей в тих школах, лічивши, як поперед, 446 пересічно на одну школу — є 15.922, а між ними 5% руських, значить 796, и 11.5% жидівських и німецьких; на польські діти лишається 83.5%, значить 13295. Таким чином лишається на прочих 1510 шкіл дітей латинської віри 8980, значить не цілих 6 на одну школу пересічно, що значило би все таки 13.45% дітей латинської віри на одну школу, и, допустивши, що всі без винятку діти латинської віри в руських округах суть Поляками, ми би мусіли признати, що, як справедливо виключено язык руський з тамтих 357 шкіл, так само справедливо заведено примус до язика польского в тих 1510 руських школах народніх. Однако ж се допустити значило би заперечити живій правді в очі, чого навіть наші власті школьні від нас би не могли вимагати. Ми могли би напротив сміло сказати, що найменче 43% из всіх учеників латинської віри тих 11 округів не уживають инчого язика, як руського, и могли б запитатися тоді: де шукати тих 43% руських дітей латинської віри, чи в містах? ні; в місточках? также недоконче, а бодай не всюди; може в селах з сильними мазурськими колоніями? также ні. Отже виходить, що не можна їх шукати в тих 357 школах виключно польских, истнующих в (160) містах и місточках и в мазурських колоніях, але шукати їх треба власне там, де латинники жиють в малих дуже групах межі масою Русинів, або другим словом: власне в прочих 1510 школах; а вище подане число 8980 латинників репрезентує власне тих 43% всіх виказаных учеників латино-католиків; значить, у всіх 1510 школах Поляків нема ані 1%, и язык польский повинен бути з них так само виключений, а виключеним не є. Ніхто такому на приближнім таксованью опертому доказові не міг би дивуватись, знаючи, що певних дат в цифрах при инішнім стані краєвої статистики ми покликати не можемо, и знаючи, що Рада школьна, якби з умислу (бо що инше об тім думати?), оминає як найшпильнійше в своїх вказах подаваньє дат о народності и о рідинній мові учеників, а намість того подає дати о вірі, як би то було все одно, и якби обряд релігійний, а именно різниця між уніятами а латино-католиками, мали що небудь спільного з педагогією.

Однако ж ми до нашого доказу импозантних цифер не потребуємо; до нашого доказу потрібно тільки одної школи, бо нарушенє уставу єсть нарушенєм, чи воно діється в 1000 школах, чи тільки в одній; ми волимо доказати мало, але за те певно и цифрами нічим незбитими.

Возьмім приміром один из повітів, положених в Коломийськім окрузі школьнім, — повіт Косівський, навіть не найменче заселений польским елементом; бо в нім населенє латинсько- и вірменсько-католицьке разом виносить ще 4.4% всього населенья, тоді як в Богородчанськім

воно виносить 4·1%, а в Турчанських навіть тільки 2·5%. В Косівському повіті є всього населення 63.460 душ; з того латинських и вірменських католиків 2797*). Шкіл народніх в тім повіті було в р. 1873 — 21**).

В містечку Кутах, положенім в тім повіті, виносить вся людність: 5715, з того латино- и вірмено- католиків***) 2215; а шкіл було в р. 1873 — дві. Коли потрутимо ці послідні цифри від попередніх, то маємо у всім прочім повіті (окрім Кутів) всієї людности: 57.745; з того латино- и вірмено-католиків: 582, значить круглісенько 1% (один) всього населення; шкіл же єсть 19. Отже маємо в однім тільки малім повіті Косівським 19 шкіл, истнуочих в таких селах, в котрих вже навіть не польський, але в загалі латинсько-католицький елемент становить не 5%, але тільки 1% всього населення. Нема причини сомніватися, що саме такий стосунок заходить и в тих 19 школах що до проценту дітей латино-католицьких, або, по думці Ради школьної, польских.

Я знаю, що мені ще може закинути на те упертий заступник польської господарки; ось що: „польський елемент в східній Галичині єсть елемент цивилізаторський; польські селяне стоять просвітою висше руських; значить, вони и пильнійше и більше дітей посилають до школи, так що міри проценту дітей польских в школах не можна брати після проценту всього населення.“ Добре; хоч и як мені те смішно, я годжуся навіть и на те, тільки прошу виразити сю висшу потенцію Kulturdrang-у мазурського елементу в цифрах. Не хочете? то я сам за вас се зроблю. Отже допустім, що польські селяне розмірно два рази так прихильні до просвіти, як руські, и два рази тільки дітей посилають до школи. Тоді дітей польских намість 1% буде 2% — завсїгда ще за мало для оправданья примусової науки языка польского в тих 19 школах. Однак ж може ми ще за мало оцінили польський Kulturdrang? Може він 3—4—5 рази так сильний, як руський? Тоді процент польских дітей в 19 Косівських школах був би 3—4—5%, значить завсїгда ще такий, що як би администрация школьна мірила права руського народу до просвіти тою самою мірою, що польского, язык польський мусів би бути з тих шкіл виключений. Але хто знає; може польський Kulturdrang в Косівським повіті так безграничний, як безгранична протекция ёго зі сторони Ради школьної? Може він справді не 5, але 5½ рази так сильний, як руський, або другими словами: може в школах Косівського повіту процент дітей польских виносить 5·5%, так що він, по звисній нашій тезі, вже давав би право до примусової науки польского языка? И се добре; ми можемо сміло и на се пристати. Тільки тут мусимо потягнути дальші консеквенції.

Коли охота польских селян до посиланья своїх дітей так обявляється сильно в Косівським повіті, де польський елемент так слабій, то ще більша, а по крайній мірі хоч така сама охота мусить обявлятися всюди там, де той елемент становить преможну часть всього населенья,

*) Rapacki, *Ludność Galicyi*, стр. 47.

**) Урядовий *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi*—Lwów, 1873; стр. 397.

***) *Ibid.*, стр. 35.

а именно в тих 357 школьних громадах чисто польських на руській землі, з котрих, як ми бачили, язык руський виключено. Так як в тих школах елемент польський так дуже сильний и міродалийний, то бравши міру з Косівського повіту, мусимо на тих самих підставах допустити, що в тих школах знаходиться дітей не 44·6, як ми брали поперед нерісично, але 5·5 разів стілько, отже по 245 дітей що-найменче на одну школу. Таким чином було би у тих 357 школах разом учеників 87.465, а так, як в них задля виключення языка руського, як ми поперед бачили, мусить бути що-найменче 83·5% дітей польських, то мусило би з того числа що-найменче бути 73.033 дітей щиро польських! Позаяк же ж, як ми бачили висше, всіх дітей латинської віри в наших 11 округах є тільки 22.275, то недостаючих ще до повншого числа 50.000 польських дітей треба бц хіба спровадити з західної Галичини. Але навіть тоді ще для прочих 1510 шкіл непольських не стало би ані одної польської дитини; значить: допустити, що в 19 Косівських школах є польських дітей більше як по 5%, не є можливим, або, коли можливим, то тоді за те у всіх прочих 1510 школах примусова наука польського языка була би беззаконною самоволею, и з тих усіх 1510 шкіл язык польський без виїмки мусів би бути виключений.

Але ми так широкого доказу й не знамірювали провадити. Нам вистане той у повисшій математично доказаний и ніякими викрутками незбитий один факт, що в загалі истнують в Галичині східній школи — а з тих ми 19 в Косівськім повіті позимено могли б назвати — в котрих дітей уживаючих польського языка не доходить ані до 5%, а в котрих помимо того и без виїмки („wszystkie dzieci we wschodniej szczęści kraju...“⁴) примусовим способом учиться язык польський, між тим коли рівночасно, и під авспіціями тої самої власти школьної, з 357 шкіл серед переважної маси руського населення положених, в котрих знаходиться що-найменче 5% дітей руських, язык руський зовсім виключено. Нам досить сконстатувати дальше той другий факт, що або в першій, або в другій разі, а може й в обох, тільки ж в однім безперечно — ясна постанова арт. III. уставу з 22. Червця 1867 р. нарушається, и то нарушається на користь польського языка и польського елемента, дорогим коштом языка руського и загальної просвіти.

Я не потребую тут для руських читателів додавати, що як річ мається в Косівськім повіті, так само єсть и у воіх школах в повітах Богородчанськім и Турчанськім (може з виїмкою 2—3 мійських шкіл), де елементу польського, можна сказати, зовсім нема, з виїмкою кількох урдників, не посылаючих своїх дітей до шкіл народніх; що так само діється в переважній більшості шкіл повітів Калущського, Надвірнянського, Снятинського, Долинського, Яворівського, Старомійського, Стрийського и проч., в котрих населення латиньско-католицьке вносить 6—9%, а дійсно-польське по крайній мірі о половину менче; що майже так само єсть в повітах Городенськім, Дрогобицькім, Бобрецькім, Коломийськім, Ліськім, Рогатинськім, Равськім, Заліщицькім, Станіславівськім и Товмацькім, з процентом населення латино-католицького 10 до 15 — а крім того в значній также часті шкіл всіх прочих повітів східної Галичини.

Коли ж тепер ми запитані: чим Рада школьна таке поступованьє против яєних слів права може оправдати — чи взглядами справедливости, чи може взглядами педагогичними? то відповідь на се маємо ясну. Смішно було би говорити о національній справедливості там, де руський язык витиснено зовсім з більше як четвертої часті всіх шкіл народніх истнуючих серед и для руського народу и удержуваних также ёго коштом; там, де те, що для польского языка робиться як правило без жадної виїмки, языкові руському дається як виїмка и велика ласка — зовсім так, як би ми не мали всіх прав австрійських обивателів, а були, як другий Шлезвик або Альзация, народом що тільки завоєваним побідоносною польскою армією!

Що ж до педагогичних взглядів, то ми вже осміїлися на вступі сёго розділу виповісти наш погляд на педагогичну вартість примусової науки языка польского в руських школах. Але може Рада школьна має инчі, далеко розумнійші погляди в тій справі, котрі институция, маюча по думці своїх органів воскресити традиції *komisji edukacyunej* послідніх часів Рєчипосполитої, бути може, з тої традиції собі присвоїла. Нам тяжко перечитись з такою високою повагою педагогичною самим розумованьєм. Для того — нехай за нас и тут говорять цифри. Цифри сі ми виймаємо з цитованих висше статей півурядових *Stan szkół ludowych w roku szkolnym 1874/5.**)

Після того жерела, як ми бачили, не дуже вірного, але все ж польского, и конечно, де ходить о зручне шанюваньє цифер, склонного окорше до ескамотованья некористних для админістрації дат, аніж користних, — був вислідок науки языків польского и руського в минувїм році такий. З 2217 шкіл, в котрих вчено польского языка, зробили діти: в 634 школах поступ добрий, в 819 школах достаточний, в 510 школах мірний, а в 254 недостаточний — в науці того (польского) языка. А з 1637 шкіл, в котрих вчено языка руського, зробили діти: в 481 школах добрий, в 702 достаточний, в 330 мірний, а в 124 школах недостаточний поступ — в науці того (руського) языка.

Цифри ті треба зрозуміти. Річ ясна, що в народніх школах не вчать філології, и що наука языків ограничається на науці: читати, писати и розуміти мову, в конець добре нею виражатись. Слідє з того, що там, де поступ був добрий або достаточний, там діти по одно- дво- або й тригїтній науці научилися більше-менче не тільки читати, писати й розуміти, але також виражатися на дєтїчїй мові. Де поступ був тільки мірний, там безперечно діти по такім самим часі науки що-найменче не навчилися говорити тим языком; де ж він наконець був недостаточний, там діти навіть не навчилися розуміти языка. Се безперечно так а не инакше мусимо розуміти, бо инакше різниця и стєпєнованьє терминів: добрий, достаточний, мірний и недостаточний в тій елементарній науці языків не мали би ніякого зміслу. Пєрєживши собі те, ми приїдемо колючо до логичного вислїдку, що добрий або злий поступ науки „другого“ языка не залежить у нас від добрих або злих учителів, від більших або менших здібностей учеників, але просто й виключно від на-

*) Gaz. Lw., N. 47, з р. 1876.

ціональності учеників, від того, чи в дотичній школі, в котрій вчено язика польского, не було зовсім руських дітей, або була незначна, була велика, або в конаць переважна часть руських дітей; и на відворот так само з наукою язика руського.

По сѣму, що оказано, зрозуміємо значенє тої різниці, яка заходить в цифрах що до науки польского и в цифрах що до науки руського язика. Тоді як з всѣго числа шкіл, в котрих вчено язика руського, було шкіл з мірним поступом тільки 20·15%, то з всѣго числа тих шкіл, в котрих вчено польского язика, було шкіл з мірним поступом багато більше, бо 23%; тоді як в науці руського язика було з недостаточним поступом шкіл тільки 7·57%, то в науці польского язика з таким же недостаточним поступом було шкіл значно більше, бо 11·45%. З відки ж така дивна різниця, при однакім системі шкіл и однакій методі науки? Чи справді діти руські менше здібні до вивченєя чужого язика або менше охочі до науки, як польські? Ні, бо як бачимо з порівнанєя цифер добрих и достаточних поступів, то діти руські в науці ового руського язика зробили добрий и достаточний поступ в 72·28% своїх шкіл, тоді як польські тільки в 65·55%. Отже те в тім лежить причина, але у чім инчім.

Виходить, що тоді, як науку руського язика ограничено, и то дуже ограничено навіть у власних овоих, природних границях, — то язик польский вислано по-за ёго природні границі, до чисто руських шкіл в цілях колонизації, и то — з яким позитивним успіхом? В 764 школах, значить в цілій половині всіх руських шкіл, репетовано дітям польські фрази, читано їм з польских учебників всякі правдиві и неправдиві події з польской исторії, мучено їх рецитаціями польских слів витверджених на память — рік, два, три реки; аж по скінченєю науки показалося, що їх не навчено нічого, що вони печинили *szmerne albo niedostateczne postępy w języku polskim*, що уміють тепер ані більше, ані менше, як уміли перед вступлєнєм до школи, бо так само „трохи розуміють“, або й „зовсім не розуміють“ польского язика, як и перше. Близько 30.000 руських дітей, половина всіх руських учеників — цілими годинами на лекції польского язика слухали з отворєнними губами незрозумілих слів учителя; найкращий час ового віку, в котрім багато могли навчитися розумного, стратили в школі и дома на механічнім репетованью або безмыслєннім „сезерцанію“ и по скінченєю науки покинули школу бідніші наукою від дітей польских, здеморализовані, бо переведені на власних особах, що наука в школі була марною тратою часу. И то все діється задля чого? Задля мизерної мрії покутуючої в головах пів- и чвертьурядових референтів о цивілізаційній миссії польского язика! Чи так розумієте цивілізацію, котру ви ідентифікуєте з колонизацією руської народности? Коли так, то можете сміло перенестися на вдячнійший ґрунт, до сусідній держави, де також цивілізація практикується на ширшу скалю и, здається, з таким самим успіхом.

Читателі замітять, що ми повнєший рахунок робили на підставі не зовсім вірних дат півурядового референта, именно дати 2217 шкіл з обовязковою наукою польского язика, котру дату треба, як вже вище

з урядового справоздання виказано, справити на 2803, значить піднести о цілих 586 шкіл, и то руських, в котрих науку польского языка референт Gaz. Lw. зволив затаїти. Зробили ми се задля того, що не маємо дат об тім, які поступи в тій науці зробили діти в тих ще 586 школах. На певно відповісти на се не можемо, але зваживши, що се мусять бути власне найбільше руські школи, так чисто руські, що администрація навіть встидається признатись до заведеня в них примусової науки польского языка, — се зваживши, ми можемо сміло твердити, що у всіх тих 586 затаєних школах поступи в науці того языка були ще мірнійші и ще недостаточнійші, на скільки такий ступень в загалі можливий. На скільки тоді проценти вище подані зміняться и покажуть успіхи колонизації ще в далеко гіршім світлі, можуть собі читателі самі облічити.

Я тут тільки осмілюся зробити пробу розв'язання ще одного problemu, об котрім навірно за мало хто думав, щоби на ёго могла відповісти статистика. Скільки більше-менше коштувати може винародо-вленье, взглядно колонизація? Я тут, розуміється, не говорю о матеріяльних коштах, котрі навіть приблизно не дадуться облічити, але о жертвах моральних, и то о одній лиш часті, котру можемо виразити в певній релятивній цифрі.

Після найновіших дат було всіх шкіл руських и русько-польских в Галичині: 1600; всіх учеників руських, унятів (поминувши Русинів римсько-католицьких): 65.167; значить—припадає, кругло лічивши, по 40 руських дітей на одну школу. У всіх тих школах и всі ті діти училися польского языка, але не всі з однаким успіхом. Успіх той був в 764 + 586, разом в 1360 школах — ніякий; значить, більше-менше 64.000 дітей вийшли з них ненавчені польского языка, біднійші о страчений на ту науку час и о ті відомості, які би вони в тім самім часі могли бути набути. Лишається таким чином ще тільки 240 руських шкіл з 9600 дітьми, котрі могли также багато стратити на науці польского языка, але по крайній мірі того языка навчилися добре або достаточо и так сказати б сполонизувались, хоч певно не всі, але в якійсь часті правдоподібно. Конклюдзія: порівнявши послідню цифру дітей з попереднєю, виходить, що на одного добре вивченого ученика припадає троха більше як 6 учеників ненавчених; або другими словами: при заведенім у нас системі колонизаційнім мусить 6 дітей до певного степеня отуманіти, аби се ма дитина навчилася добре польского языка. Колонизація дорого нас коштує..

Закінчаючи на сім другий розділ нашої розвідки, я мушу читателів остерегти перед завчасними иллюзіями. Навірно вони тепер вже подумают: досить нам тої колонизації; перечитавши уважно сей розділ и пересвідчившись з ёго (неодин може навіть по раз перший), що колонизація не єсть нічиєю видумкою, а дійсним, живим, навіть ще не закінченим, неустаючим ділом, — вони скажуть собі: се так бути не може и не повинно, річ зайшла надто далеко, так що вже дальше й дійти не може. Марна надія! Чи дійти може ще й дальше, об тім я буду просив осудити аж по скінченню моєї студії. Spiritus flat, ubi vult. Дух мислі цивілізаційної наших протекторів ходить всіякими

дорогами, що недоконче простими, об тім ми пересвідчилися в нинішнім розділі; але всі вони простують до одної цілі. Вже з дотеперішнього ясно, що ми не стоїмо перед відорваним, случайно об'явившимся фактом, але що ми маємо справу з певним, з цілою свідомістю средств и вислідків обдуманим планом, котрого два головні риси ми вже пізнали, се б то: де елемент польський вже досить сильний, там відобраньє меншому числу руських дітей можности науки свого язика; де він дуже незначний або не иснує зовсім, там примусова наука польського язика.

Таким чином підложені з двох крайних кінців коцентричні мини, котрі, здається, мають руський язик з часом до сліду висадити зі шкіл народніх. Але позаяк той час ще далекий, то тимчасом ґрунт посередній оброблюється ще третім, до того умисне видуманим способом. Сей цікавий спосіб заслугує на подрібнішу увагу, а ми йому придивимося ближше в слідуючій розділі.

(Дальше буде.)

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

— **3 Угорської Русі.** — *Ужгород, 21. Мая 1876.* — У городі сьгодні ярмарок. Иду в ранці в гору по-під стінами старої будівлі Лаборця. Біжить рядом зі мною одян Верховинець — доганяє свій віз з деревом, що притяг сюди з гір.— „А що, як живете? що доброго у вас чувати?“ — „Тісно, пане, у нас, дуже тісно! Позавчора, вчора и третій день нічю такий сніг випав, що хоч санками їздити було можна! Весь хліб пронав, то й нам оце прийдеться пропадати! А тут у долинах виногради усі чисто вимерзли! Що будемо робити, вже й не знаємо!“ Провів я ёго у кріпость, вернувся назад на ярмарок. Усі улці вкриті народом. По шляху на ярмарок ідуть волами и кінями; на возах и за возами йдуть люде — Словаки, Русини и Мадири — мужики й баби, у своїх губанях, гатчах й чижмах. Хай приїде сюди який небудь Парижанин або Віденьчук; він з роду не вгадає, що ця сіра масса, хвилююча по улцях — ёго менші брати Європейці, що тільки сьми героями труда держаться бюджети Транслейтани, про котрі він щораз читає тепер по газетах. Це ледви люде, а звірі; а вже коли ходять на двох ногах и тим одрізняються од своїх сопрацёвників — волів и коней, то це бодай не Європейці, котрих ми звикли бачити у крохмалених сорочках, сюртутах, чоботах, штанах и т. д. Це мабуть Гунни або Монголи, котрі йдуть зрушити стару Європу, щоб з неї витворити якусь другу, нову. Один иде у розірваних своїх гатчах, ноги голі и босі; у другого ноги завернуті, як слід, за те шкура барана на ёго

плечах розтріпалася, груди розхристані, голі. У Бойків, Верховняців и Лемків, приплітанихся сюди ж на сей перший Ужгородський ярмарок, волосьє по плечах спадаюче нагадує скорішш вїйсько Ксеркса, а не громаду людей XIX. віку. Тїкай, Парижанин, Віденьчук! Вони вбють тебе и з'їдять живого!

Навкруги гомін: малярська, словацька, руська жова, німецька жидівщина и жидівська малярщина мішаються одна з другою; усі поспішають по улицях далі. На обох мостах ані протовпитися. Коло великого мосту лежать дві фігури вже зовсім нелюдської постаті. Перекривлені ноги у одного заворочені на грудь и б'ються об неї, руки тремтять десь позаду. Це существо може тільки лежати на землі так, щоб носом и правою щочною товкти пісок и камінці. Голова вкрита якоюсь ганчіркою; не знаєш, а це мусить бути голова, бо чуєш з-під тієї ганчірки раз-у-раз не то якийсь стон, не то слова: — „Ох, я нещасний!“ Друга фігура — така ж, тільки ще більше заголена и відражаюча; якісь члени, котрих ніякий антрополог або анатом не пазове руками чи ногами, тремтять як крила у метелика. Як не спішать люде (ті чудовища у бараніх косматих килимах) — кожен до свого діла, вони не можуть пройти мимо сих уродів без жалю, и коло обох нечоловічих фігур наскидано на платочках, що вони розістгали, немало мідяних крейцариків. Тут сидить ще чоловіча постать — мусить бути баба: — „За любую паніматку, за любого панотця, за сестрички, за вуйки, за стрийки, за діда, за бабу, — хоч один крейцаричок леб колачичок хлебїчка... майте милосердя!“ Дамі — такі ж нищї з другими заспівками.

Я пішов до людей заможних, виглядаючих з себе вже так, як слід було б виглядати усім громадам Транслейтани — без тієї безпомощної нудьги й гора в очах, яка світиться у воїх, що кудись поспішають наче б то з пожеару, шукаючи там на ярмарку свого спасєня. — „Горе, пане!“ — каже молодий парубок літ 20 до 28; — „де перша ніч була дуже холодная, але нічого не зашкодило. Друга ще гірше, а на третю вже як зімою все вкрило морозом та снігом. Виниці всі пропали, фасоля померзла: була по золотому сріберному чверть, тепер вже 9 золотих параз запросили. Жито, що в цвітї уже було, все вимерзло; може пшениця ще як небудь видержить. А що будемо робити? Такий хлон, як я, може 40 крейцарів заробити, та ще добре, коли одшукає собі роботу. А як ні, що тоді? Одна надія: казали тут, що у Пешт треба 3000 хлонів на якусь роботу, що там їм и страву будуть давати и по 2 золотих на день. Та то так може тільки казуть!“ Таке наробили морози 19. и 20. Мая, що насунули з Карпат на всю Угорську Русь. В ці ночі холод був як зімою. В ранці виходили люде, бачили, що виноград, фасоля, картопля до чиста перемерзли; брали вони колоски жита, носили у хижу, одламлювали нижні часті солімок житніх, дули кріз них, и звідти висакували шматочки льду.

А 20. Мая було велике пражнество на всю угорську Русь. З Пряшева до Унгвара приїздив на посвященє новий єпископ Товт. В вечері в Унгварському оіменищі був задля того концерт з піснями, музикальними пьєсами, поздравительними річами повоносвященому єпископові од лиця воцїтанників оіменища. Співали тут и малярські,

и румунські, навіть — одна руська пісня. Говорилось багато річей и — одна навіть по руськи.*) До того кричали „eljen!“ На другий день випровадили питомці сіменища нового свого єпископа на дворець желізниці, звідки він поїхав, здається, ще в Мункач. Про це впрочім Вам напише докладно *Карпатъ*, котрий обіцявся розписатися про це у будущому числі. Посліднє число ёго (18.) межн иншими приносить одну цікаву статью від редакції, котра показує, як редакция зуміла стати на ноги за три роки свого истнуваньа. „У 1873 році, коли почали ми видавати *Карпатъ* (каже редакция), у нас було 330 підписчиків; у першій половині 1874 року при преслідованьх *Карпата* з звісної сторони (?) ми мали порядочних предплатителів вже тільки 175; в другій половині року дійшли знов до 259 предплатителів; в першій половині 1875 року ми їх получили 169, в другій — 198. В сѣму році є уплативших предплатителів 183, а неуплативших, а все-таки читаючих — 131... У бюджеті редакції (каже редактор далі) од того ми маємо 2000 гульденів дефіциту, котрий покривається позичками и кредитом... Діло зовсім инакше стояло би, як би ми мали, 600 порядочних предплатителів.“ И так тепер питанье йде про те, як газета, почавши з 330 підписчиків, не дійшла за три роки до потрібного їй числа 600, котре число, як вона сама признається, можна було б зібрати з двох наших руських єпархий, при других способах. Які другі способи прийняти було б потрібно задля сѣго, редакция не обьявляє; а власне се було б цікавіш од розказу редактора про те, як він „сушить собѣ голову о томъ, чтобъ выполнити буквами и интересантными статьями *Карпата*“, и через се приплачує з своєї кишені гроші на печатанье газети своєї. Займаючись високою политикою духовенства нашого, заступаючи ёго интереси на шкоду интересів самого народа, розводячи статї по науці, у котрій редакция мабуть мало розуміє — вона думає, що справді якесь діло робить, що така газета її потрібна комусь в нашім угро-руськім народі. Виповняючи „буквами“ свою газету, редактор, здається, тими буквами ще ні разу не написав ні одной мислі, котра мала б яке небудь значенье не то що для цілої маси нашого нещасного народа, а навіть и для того невеличкого числа предплатителів, котрі вводять редактора у неоплатні довги.

Такі наші діла, коли хочете знати. Народ бідує, духовенство справляє свої свята, молодіж, за ним идучи и вихваляючи ёго, співає мадарські пісні, а голова нашої народнєї (?) мислі „сушить собѣ голову“, не знаючи, що з нею кращого зробити. Я не знаю, чи зміняться се все хоч коли на що небудь инше, лучче. Запитайте про наші народні школи и про те, як там ведеться наука, у других, хто про се знає що небудь; се одна надія нашого народа, так недоступно одрізаного од братів одними тільки Карпатами.

— Дня 13. с. м. відбувся загальний збір „Руської Бесіди“. Член виділа Д-р прав Волод. Ганкевич відчитав справозданья: а) з діяльності виділа за минувший рік; б) з руху касового й обороту фондів; в) з управління фонда театрального та й з веденья діл театральних.

*) Усіх номерів співу и річей лічилось 17, з їх два номери по руськи: це в руській землі — Русини!!!

Потім вибрано новий виділ; з вибору сього вийшли панове: Д-р фил. Исидор Шараневич, Д-р прав Корнило Сушкевич, Д-р прав Володислав Сроковський, професори гимн. Дамян Гладилевич, Улян Романчук, Богдан Пюрко, редактор *Правди* Лонгин Лукашевич, студент фил. Леонид Заклинський и студент прав Володимир Левицький.

— **Справозданье касове товариства академ. „Дружній Лихварь“** за час від 1. Падолиста 1875 до посліднього замкнення каси дня 12. Мая 1876, яко за перше піврічье біжучого року шкільного. — А) Капталу дня 1. Падолиста 1875 було 1310 зр. 85 кр.; Б) від 1. Падолиста 1875 до 12. Мая 1876 прибуло: а) з добровільних датків 4 зр. 28 кр., б) з вкладок членів 34 зр. 85 кр., в) з відсотків 4 зр. 56 кр., разом 43 зр. 69 кр. — всього 1354 зр. 54 кр. Відтягнувши від того безповоротні видатки на потреби канцелярийні, кореспонденції и ин. 4 зр. 15 кр., лишається чистого маєтку товариства 1350 зр. 39 кр. Ті гроші находяться: а) на позичках у членів товариства 1154 зр. 46 кр., б) яко фонд резервовий в галицькій шадниці 50 зр. 15 кр., в) яко фонд коренний 145 зр. 78 кр. За той час уділив виділ 21 позичок в квоті 91 зр. 50 кр., а звернено 19 позичок в квоті 79 зр. 80 кр.

Коли минувшого року за цілий шкільний рік виділ уділив був 25 позичок (гл. *Правда*, Ч. 21, 1875), то сього року за один піврік уділив їх лише о 4 менче. То наглядний доказ, що до нашого товариства горнеться чимраз більше товаришів-академиків потребуєчих помочи. Виділ не може значнійших сум визичати, позаяк маєток товариства малий, и, як з нинішнього справозданья показується, помочи з-поза членів товариства майже жадної нема... Замітити ще належить, що много давнійших членів-довжників (а є їх багато ще від 1871 р.) не хотять навіть нагадати собі, що вони довжні товариству и більші суми, а хоть нянька вже вони людьми на становищах та й могли би отже хоть що-то звернути, то все ж таки навіть на завізванья писемні виділу не зводили відповісти, не то позичку звернути або вкладку (місячно 10 кр.) дати. И ось-тут причина, чому маєток товариства так помаленьку підноситься. Щоби тую головну перепону розвитку нашого товариства усунути, ухвалив Виділ завізвати пп. довжників до сплати належитости через часописьма.

Від Виділу товариства „Дружній Лихварь“.

А. Павлич, голова;

Ив. Белей, скарбник.

Завізванье.

Виділ товариства акад. „Дружній Лихварь“ взиває всіх пп. довжників, а именно тих, що не відповіли на писемні завізванья, щоби до 14 днів довг и вкладки сплатили або хоть порозумітися зводили чи то з головою, чи то з скарбником товариства. В противнім злучаю подаються имена непризнаючихся до довгу під осуд публичної опинії, а в квитів зробиться уставою предписаний ужиток.

За Виділ:

Андрій Павлич, голова;

Иван Белей, скарбник.

Канцелярия товариства: *улиця Краківська, ч. 14.*

Властитель и одвічальний редактор: **Лонгин Лукашевич.**

З Дружній Товариство Имена Шовченка. — Під зарядом Фр. Сарнацького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
министрація
під в. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на шів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

НА ТАРАСОВІЙ ПОГИЛІ.

Поховали ми Тараса...
За Тарасом занялася
На Україні нова зоря:
Час лишити давне горе,
Час стару покинуть долю,
Час добути хліб и волю
Без огню, ножів и крові...
В нас лилося крові море,
Ми встигали трупом поле,
Цілі села ми палили,
Людей різали, топили.
А що з того? чи народу
Добули яку вільготу?
Як літ двісті, так и нині,
Народ стогне, народ гине...
Нужда, лихо и скорботи
Не дають життя народу...
Глянь на села: скілько жалю
Вони в душу наливають!
Та від чого ж так погано
Людям жити?.. Серце вяне...
Ой панове громадяне,
Світу треба хуторянам...
Дайте світу, дайте волі,
Дайте хліба, дайте поля;
Хай багатий схаменеться,
До вбогого обернеться!

Ой пани, великі дуки —
 Не ведіть народ на муки,
 Годі вбогих обдерати,
 Час чуже назад віддати!

1862 р.

Θ. В—р—ля.

ЗАВІРЮХА НА СТЕПАХ.

Повість польська, оповідана по руськи,

П. Куліша.

Переклад з великоруського Ос. Б.

ВІД АВТОРА.

Колись-то давно, ще за Николаївських часів, запізнався я, яко вандруючий по Україні етнограф, з польським романистом и критиком, Михайлом Грабовським. Наше знаомство тревало двайцять літ и приводило нас часто до розсуджуванья польско-руського питання у відношенью до українського народа. Не у всім сходилися ми з собою, и оба ме в однім не дорозумівали; але Михайлові Грабовському я вдячний більше, аніж кому небудь та чому небудь, коли я в теперішнім часі в сім питанью хоч що небудь добре розумію. Недовго перед своєю смертю напечатав Михайло Грабовський повість *Zamięć w Stepach*, в котрій я знайшов дещо и з власних устних росказів, що заховалися в памяті автора. Отсе дуже цікавий, списаний після свіжих переказів етюд недавної нашої старовини, в котрій відбилися часи давнешні; але по моїй гадці треба б сюжет повісті виложити по руськи, а не по польски. Я не заховав моє гадки перед автором, відаючи повну справедливність ёго талантові, и благородний автор дуже бажав побачити своє *opowiadanie* росказане по руськи, та не судилося ёму дочекатися сёго. Аж в багацько літ після ёго смерті настигла в конець така часина, коли я зміг сповнити моє власне и ёго бажанье.

I.

Audiatur et altera pars.

Рід наш сягає в дотатарські часи. Київський князь Володимир Мономах осадив одного з князів половецьких на річці Володарці неопдалеки від Сквири, яко побережника чи сторожа пустині,

куди хижі земляки ёго вривалися в княженецьке господарство, щоби захоплювати стада та людей. Власне имя зрущеного половця загубилося в переказах малограмотної нашої старовини; в пам'яті потомства заховалося тільки названье племінне. Князі Половці втекли з свого пустинного займища перед Батиєвою хуртовиною поспіль з другими землевладцями; коли ж замість неї настала глуха тишина, як Золота Орда усадовилася межі Дюном а Волгою, на пустім урочищі Володарці, чи-то на річці сёго имени, знов з'явилися князі Половці, та, яко Гедимінові васали, повторили колонизаторську діяльність свого предка.

Мої прадіди та пращури, як отсе для мене розумно, мали другорядову ролю в литозсько-польським періоді южноруської історії. Имена князів Половців стрічаються тільки в судових актах в ділі розмежування пачських займищ, та й то дуже зрідка. У ті часи кулачне право було так звичайне, що до трибуналів попадався ледви сотий, а може й тисячний випадок спору про так звані промисли або ужитки. Довгі періоди письмежного мовчання про иснуванье князів Половців, котрі про се так и існували, показують, що рід наш займався тільки сілським господарством та й не мішався в діла родин, славних в історії такими подвигами, як люблинська подія 1569 р., або з'їзди в литовським Берестові для спорів за церковні діла, або конфедерації схожі на ту, що розв'язалася під Гузовим. Про князів Половців історія дуже мало знає; але мої предки натерпілися від політичних розрухів стілько, що и ті родини, котрих династичне честилюбие (найшкодливіший рід егоїзма) не давало спокійним мешканцям тихо займатися своїми незначними, але пожиточними для загалу ділами. Як же ж розлютувалася вконець викликана польськими честилюбцями хуртовина, знана під имям Хмельнищини або Руїни, довелося нам ще раз втікати без озиру з предківського займища, як втікали ми перед хуртовиною Батиєвою. В період Руїни повторилося те ж лихолітьє, що зовсім затемнило XII-й и XIII-й вік у споминках XV-го и наступаючих століть. Про те, як стояли річі в Київській землі до Руїни, ми дізнаємося більше по аналогії, як по історичних свідоцтвах; а так як панські доми, по федеративному дусі Річі-Посполитої, становили віддільні и майже самостійні держави; так як родинні перекази обмежувалися тільки на інтереси рідного дому, то традиційна, з доби Косинського, охота козаків нищити все письменне, погрузила Сигизмундівські часи для нас в таку саму темряву незнання про внутрішнє житье краю, в якій наші давніші предки знайшли часи Мономахівські. Вконець проминуло

*

и повторенє Батиєвої хуртовини з усіми ёго татарськими огидами. Після обох Хмельницьких, Богдана и Юрія, що стояли один одного, після отсих Дорошенків, Ханенків, Куницьких и tutti quanti, що обезлюднили до неймовірного ступня многолюдну перше західну Україну, пахарство та мирні промисли мусіли по старому почипати своє діло від початку, несміливо вихиляючись за черту оборонних місць, и ось знов „ратаєве кикахуть“ по пустинних полях, по котрих так довго тільки „врани граяхуть, трупія себѣ дѣляче,“ як раз так, як в часах княженецьких усобиць, проспіваних віщим бояном. Користаючи з наставшої знову тишини, князі Половці ще раз вернулися звідкилясь на свою предківщину, и Володарка, пусте селище над пустинною річкою, заговорила голосами правнуків на тих місцях, що чули голоси їх пращурів.

Не буду томити читальника споминками, цікавими тільки для моєї родини, а перейду на тему більше загальну.

II.

Правий берег Дніпра, на обшарі межі Білою-Церквою, Звенигородкою, Черкасами та Чигирином, представляв з кінцем XVIII-го а початком XIX-го столітья щось похожего на те, що ми зображаємо тут в часи Володимира Мономаха, именно — свіжий перехід з пустинності в залюдненє. Навіть наша предківщина Володарка все ще лежала неначе на пограничю управленої землі, притикаючи до пустинь, недавно займлених и займаних иншими державцями на вдачу. Могло здаватися, а многим и здавалося, що руські пустині так само, як и після татарського лихолітья, залюднені не на довго; що отсей край знов мусить статися игрищем якої небудь ватаги дикарів; що по місцях, зрошених благодатним потом хліборобським, знов польються руйнуючі потоки людської крові, а память тихих сподвижників плуга заглушиться споминками про диких сподвижників розбою. Але даремні були сі опаски. Стамбулові були вже указані „приказуючі границі“. Уже Орлови-Чесїнські, Румянщеви-Задунайські, Потёмкини-Тавридські, Суворови-Римницькі

„Какъ ночью звѣздъ стезя по небу протяженна“*)
світили в исторії вічними маяками безпечності для будущих сільських хазяїнів. Правда, що у нас в полудневій Росії тревала

*) Стих Державина.

ще темна ніч, внесена татарсько-козацькою добою Хмельницькою; але на півночі, з Петром Великим, засіяла вже зоря європейської культури, и швидко стало видно всьому образованому мирові, що вже ні Батиям, ні Хмельницьким, ні самим Наполеонам витоштувати кінськими копитами наших предківських займищ.

Мій батько щасливо хазяйнував в своїй Володарці. Нас було в ёго пять синів. Наймолодший з моїх чотирёх братів був десятима чи одинацятьма роками старший од мене. Сей відстанок відповідав довгому періодові вдівства, після котрого наш батько подружився з дівчиною простого стану. У ті часи се було соромом, що розлучив наш дім на віки з гордим домом підгірських Гарабурд, з котрого походила перша ёго жінка. Але ж и без сеї незвичайної події в нашій семейній життю, ми жили оддалеки від всього, що кругом нас манило людей в далечину від рідного гнізда. Навіть образованьє, конечно шляхтичеві, поберав кождий з нас дома. Мені одному назначила домашня рада доповнити мої наукові відомості в университеті, до котрого зготовляв мене один з учених французьких виходців. Але мій батько, що виїздив з дому тільки на більші краєві та заграничні ярмарки, був таки чоловік зовсім не малого образованья. У нас раз-у-раз жило по два-три чужоземці з родинами яко офіциялисти, и старенький, уміраючи, ціг повторити про себе своїм синам майже все те, що говорив на смертній постелі Володимир Мономах про придбані дома знанья свої. Між иншими прикладними власностями, міг наш батько якраз так, як отсей воєвитий руський хазяїн, перелічити и мисливські свої подвиги. З нас всіх були добрі мисливі, а попри сім такі зоологи и ботаники, що не гордував би нами ні Бюффон, ні Липней, коли б доля завела їх в наш домашній кружок, як се сталося з незабутним для мене Сюшаром, тихим академиком, що утік в наші поля перед Робеспьеровою гилотиною. Що до господарюватості мого батька, то читальник буде мати о ній тямку з отсеї обставини.

Дід мій лишив ёму маєток, мов яку розбишацьку слободу, окружену дикими полями. Піддані годували панську семью плодами свого рибальства, свого мисливства, свого пастушества, але зовсім не з пахарства. Замість пахарства, вони козакували, або просто сказавши — здобишникували. Пускаючись в незалюднені ще пустині, на вивідини, по старому козацькому звичаю, за татарами, Володарці наші крали по татарськи в сусідніх маєтках все, що можна було привезти за сідлом, від зернового хліба до домашнього манатья. В наші часи отся проява сталася вже незро-

зумілою, а навіть зовсім нашому народові невластивою; але хто читав оповіданьє московського попа Лукіянова про ёго проїзд через лежачий під Києвом Хвастів, той лекше зрозуміє, які були форпости колонізації України після Руїни. Не то що мужики, але й багацько панів татарствувало нишком над своїми земляками та сусідами; та й моєму дідусеві не багацько бракувало, щоби пійшов слідами Семена Палія з ёго „безштаньковою голотою“, над котрою дивувався чесний москвитянин лякаючись. До сёго спонукували и услови переходового часу, и розбишацькі звичаї окаяченого та отатареного народа, и таки сама потреба чим небудь жити при недостаточності, а навіть неможливості пахарства. Одно вирятувало ёго від участі в промислі, котрого в ті часи ніхто не вважав нечестним, тим більше, що по старій козацькій памяті „шарпати та пліндрувати“ ляхів, се-б-то панів католицької віри, вважалося навіть за щось рицарського. Ще молодим чоловіком, полюючи на турів за Припетью у свого дядька, Половця Рожиновського, він побував на рогах дикого звіря и наслідком окалічення не міг сідати на коні. Козакуваті піддані мого діда, вихованці недавню щезнувшої паліївщини, зовсім не нехтували ні ёго панських прав, ні привілегій панського стану, але управлялися сходидами або вічем, куди закликали ёго тільки деколи, яко верхнього судью або диктатора. А ще ж був він їм потрібний з ёго старосвіцьким ім'ям та з ёго старосвіцькими правами для охорони від сусідського забажанья їх пасік, звіриних та рибних промислів, настбищ и таких інших ужитків первісного хазайства.

Тут я відживлю зглажену непамятью та новими поняттями про старе життя черту місцевих звичаїв, нігде не записану в історичних творах. Під пером наших, впрочім вельми поважних літературів, пан та мужик всюди являються завзятими антагоністами. На сім антагонізмі будують всю історію України, в котрій не хочуть нічого бачити, окрім обуряючого насилья з одного боку та розпачливого відпору з другого боку. Дідусь мій, скалічений туром, не довго волів дні свої в сумнім домонтарстві. Він лишив тільки одного малолітнього сина. Моя бабу, будучи ще дуже молододою вдовою, не від того була, щоби по другий раз замуж пійти, и знаходилися люде з доброю воєвничою славою, готові обороняти наш родовий масток від сусідських нападів, котрі були у нас межі панами такою ж звичайною проявою, як и напади паліївщини на безоборонну шляхту. Але Володарці рішучо сёму спротивилися. Вони не допускали и мислі, щоби хто небудь инший, окрім князя Половця, управляв та володів ними. „Мужі сходатаі“ з усіх

осад, що горнулися до Володарки, мов пригороди до столиці, разом з володарськими „громадськими мужами“ постановили на загальнім вічі або раді: виховати свого малолітнього князя громадським коштом, и дійсно виховали. Хто знає? може бути, вони були простими потомками сих пів-номадів та пів-розбишак, що перед тисячю літ показували на руках Оскольдові та Дирові маленького Игоря. Я тільки скажу, що отсе був не єдиний приклад опіки підданих над малолітніми сиротами-дітчачами, и именно такі приклади відносяться до часів здичілости народа під впливом татарських, козацьких та гайдамацьких розбоїв. Як же ж окінчилося моєму батькові дванайцять літ, дали його, разом з його матерью, в дім дальшого її родича Гарабурди, що жив на червоноруськім Підгірью. Там він вчився письма, навчився сільского хазяйства, мисливства та воєнних штук татарської тактики чи так званого танцю татарського, конечного в ті часи для оборони залюднених місць від ординських нападів. В двадцять-другім році з роду мій батько вернув до Володарки з молодою княгинєю з старого роду Гарабурд, про котрий не даром говориться в польских переказах, що він споріднив майже всіх руських панів межи собою. Повернувши з Підгірья, застав він своїх, як тоді мовляли, підданих крайне убогими и, коли се можливе, ще необычайнішими, ніж вони були за життя мого дідуся. „Мужі сходатаі“, проживши стілько літ без верховника своїх сходин або віч, без князя и навіть без овдової княгині, стали тепер нічим иншим, як отаманами п'яної, лінивої та непуцячої вольниці, втратившими и тую повагу, котра буває навіть у ватажків хижих, але добре організованих дружин. Кращі з них вимерли, а ледачі, з покоління в порівнанью молодого, сталися такими ж бідолахами, як и всі громадяне. Отсе ж пійшло від того, що людність краю з часу, як в західній Україні козацькі дружини остаточно зникли в 1713 р., швидко згустіла; що Володарка, ще до недавна окружена пустинями, притикала тепер безпосередно до сусідніх маєтностей; що енергичні державці сих маєтностей частійше й частійше ловили хижаків на крадіжі та віддавали їх на суд місцевої магдебургии, що складалася з „статечних“ простих людей, але з злодіями обходилася так само безощадно, як и запорозці в своїх низових паланках. Така переміна обставин, виникнувши за двадцятилітє після смерті мого діда, згамувала дикі промисли Володарців, а пахарство та хованье худоби, по старому звичаю, не краще у них стояло, як и у татар. Біднота не зменшила, а швидче збільшила п'янство наших підданих. Багацько дворів зовсім опустіло, тому

що хазяїни, провинившись злодійством, втекли в нові слободи ближше до диких очаківських степів, де приймали всякого, не розвідуючи про те, що завело ёго на пограничье, и без труду обороняли від пошукуючих.

Батько мій, навикши бачити на Підгірью добре уладжені хазяїства, готов був покинути своє маленьке князство и, по прикладу старосвітських наших хазяїнів-вояків, Дашковича й Вишневецького, по прикладу ближшого до нас князя Вороницького та багатько інших землевладців, що не всиділи серед хаотичнёго залюдненья родини, вступити в службу до якого небудь хазяїна-великодержавця, яким для Дашковича був царь московський, для Вишневецького, на короткий час, навіть султан турецький, для Вороницького — князь Острозький, а для тьми других більше або менше вірних копій з отсих старих образців тяжкого на Русі хазяїнувань були Замоїські, Потоцькі, Конєцьпольські и такі інші шляхетні потентати. Але любов до домонтарства, унаслідувана нами з часів воєвничо-господарюватого Володимира Мономаха, перемогла в молодім пані ледачої сільскої громади. Він зайнявся великою мислею, котра прославила б ёго имя в исторіи, коли б ёго слобода була многомиліоновим царством, именно — поправити обичайність своїх підданих и дику їх енергію звернути на творчу діяльність.

Почав він своє діло від уладженья господарського инвентаря в дуже мініятурнім розмірі, що, при ёго безгрішью та привичці ёго підданих до лінивого дармованья, було задачею тяжкою. Все ж таки він справився з нею. Він сам був першим у себе робітником. Мало-помалу заохотив він кількох молодих людей до правильного догляду робочої худоби та до пильнованья часів в пахарських роботах. Не тратячи ні надії, ні веселості духа, він ужив цілих десятків літ на переробленье своєї півкозацької и півциганської орди та на утворенье великого сільского хазяїства, можна сказати, з нічого. Успіх звінчав вконець, хоч и не швидко, ёго змаганья. З бідних обірванців поробив мій батько своїх підданих господарями, се-б-то заможними та, як тоді мовляли, статечними, порядними людьми. Власний господарський инвентарь став ёму тоді непотрібний, бо сорок шестиволових плугів було завсігди на ёго услуги, без найменшого обтяженья підданих. З улущеньем їх добробиту, багатство самого пана зростало з швидкостью поступовою, и в початку мого житья, в добу французької революції, був він вже рідким, майже виключним з'явиском межи сусідніми державцями: він був капиталистом. Найстарший мій брат був уже

далеко на спадку віку. Кругом ёго росла вже власна семья, и при тім визначався він трохи хмурим характером. Він був такий, яким було б бути нашому батькові в найтруднійший час ёго господарської турботи. Але батько заховав дивну веселість ума й серця до кінця життя. Черту хмурої задумчивості унаслідував ёго первак по своїй матері, гордовитій Гарабурдівні, котра спершу терпіла та непокоїлася в нашім дикім тоді краю за двох. Вона ж передала и молодшим своїм синам частку свого характеру. Братья мої завжди пам'ятали, що вони — князі Половці и, при всій ласкавості до підданих, що переймили від батька, ніколи не знизлися до того, щоби, так як я, потанцювати жвавого національного танця *козака* в крузі простих селян та селянок. В їх здержності, в їх, хоч и дуже мало примітнім, гордуванні простою громадою, відбився, як я розумію, легкий докір батькові за ёго женитьбу з круглою сиротою з підданчої семьи. Ще за життя першої жінки мого батька наші сторожеві козаки чи-то чатівники відобрали в татар дволітню дівчину, котрої батька, матір и всю семью заняли в неволю. Дівчинка виросла в нашім домі и вконець стала княгиною. При всій любові и, можна сказати, дружбі моїх братів з батьком, він чув легке зрушеньє домашньої гармонії та давно уже придумував над тим, щоби зробити старших синів своїх самостійними господарями. До сповнення ёго бажання підпоміг перехід обширних маєтків князя Любомирського до Потемкіна-Тавридського, котрого наслідники дуже мало важили свої українські маєтки та продавали їх дуже дешево.

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ її найголовніших діятелів,

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

ІХ.

Київський Митрополит Петро Могила.

(Кінець.)

В научнім згляді Київська колегія ділилася на дві конгрегації: висшу и низшу. Низша конгрегація своєю чергою розділя-

лась на шість клас: фара або аналогія, де вчили одночасно читати й писати в трьох язиках: славянським, латинським и грецьким; и н ф и м а — класа початкових відомостей; за нею класа граматики и класа синтаксими: в обох сих класах вчили граматичних правил трьох язиків — славянського, латинського и грецького, обясняли и перекладали всякі твори, роблено практичні вправи в язиках, учили катихизису, арифметики, музики и нотового співу. Дальше — слідувала класа поезиї, де найбільш викладали поетику и писали всякі можливі вправи у віршуванью, так в руським, як и в латинським. За поетикою слідувала класа риторики, де учні вправлялись у складанью речей (промов) и розправ на різні предмети, особливо на лад Квинтиліяна и Цицерона. Висша конгрегация мала дві класи: философиї, котра викладалася після Аристотела, приладженого до викладів у західних латинських провідних книжках, и розділялась на три часті: логику, физику (теоретичне толкуванье про з'явища природи) и метафизику; в сій класі вчили також геометріи и астрономіи. Друга, найвисша класа, — се було богословие; богословия вчили найбільш після системи Томи Аквината; в сій же класі викладали гомилетику, и учні вправлялися в писанью проповідей. Виклад усіх наук, вийнявши славянську граматику и православний катихизис, відбувався в латинським язичі. Школярів приневолювали не тільки писати, але й раз-у-раз говорити сим язиком, навіть по-за колегією: на улиці и дома. В тій цілі для школярів низшої конгрегациї видумано довгі листи, вложені в покровець. Хто сказав що небудь не по латинськи, тому давали сей лист, и вписувано в ёго имя школяря, що провинив; школярь носив сей лист доти, доки не міг накинути ёго кому небудь иншому, що промовив не по латинськи; а в кого сей лист був через ніч, того карали. Першенство, яке оказували латинському язикові зараз по основанью колегії, навело на неї небеспечну бурю. Розійшлася між православними чутка, що колегія неправославна, що наставники її, виховані за границею, заражені ересью, що в ній викладають науки після провідних книжок инновіріців, учать найбільше в латинським язичі, язичі инновіріців, а чинять се тому, щоб одвести молодіж з дороги отцівської віри! Громада легко присвоювала собі подібні погляди. Русини привикли до тої гадки, що в латинським язичі відправляють богослуженье и говорять вороги їх віри, ксёндзи, и тому вважали саму науку того ж язика неправославним ділом. Могила мав чимало противників, а буди се невчені и негідні свого стану попи, котрих він усунув з місць в значній скіль-

кості. Крім того не сприяли йому всі сторонники Исаї Копинського, котрий, як видно, сам говорив об неправослав'ю свого суперника, що усунув його з митрополії*). Лиша слава про Могилу и його научне заведення розширилась між козаками, що все готові були жорстоко розправитись з тими, кого вважали ворогами віри. И справді — діло дійшло до того, що одного разу ватага народу, під проводом козаків, загадувала кинутися на колегію, спалити її и побивати наставників. „Ми — писав опісля один з наставників, Сильвестер Коссов, тодішній префект Київської колегіи — висповідалися й ожидаи, що нами стануть кормити Дніпрових осетрів, та на щастя Бог, видячи нашу невинність и піклуючись просвітою руського народу, розігнав тучу пересудів и просвітив серця наших земляків; вони побачили в нас справдешніх синів православної церкви, и з того часу мешканці Києва и інших міст не тільки перестали нас ненавидіти, але стали що-раз більше давати до нас своїх дітей и величати нас Геликоном и Парнасом.“ Подія, що грозила колегіи, приключилася 1635 р.; в тім самім році, як минула небезпечність, видав Сильвестер Коссов „Екзегезисъ или Апологію Київських школь“, увір, в котрім оборонював спосіб научуванья, принятого в колегіи. Першенство, яке заявляли латинському язикові, оправдувалось, в очах Петра Могили и наставників, котрих він вибрав, тогочасними обставинами. Русини, що вчилися в колегіи, жили під польским правлінням и готовилися до жизни посеред суспільності, проникнутої польским ладом и польскими поняттями. В сій суспільності панувала й глибоко вкорінилась думка, що латинський язык єсть найголовнішою ознакою образованності, и чим хто лучче владає латинським язиком, тим гіднійший зватися образованим чоловіком. Під впливом єзуїтів, Русинів вже про саму свою народність зневажали Поляки, и ся обставина природно причинялася до того, що руське шляхецтво так спішно квапилося позбутися своєї народності, а ті, що перейшли на католицтво, з гордостью уважали себе яко Поляків. Щоб усунути такий пересуд, конечно потреба було Руси-

*) Так чернець Густинського монастиря Паанутий, що приїздив у Москву, при розпитуванью звістив, що „єпископъ Исаія писалъ въ Лубецкій и Густинській монастыри, что митрополитъ Петро Могила королю, вѣмъ панамъ радимъ и арцибискупамъ лядскимъ присягалъ, чтобы ему христіанскую вѣру учениемъ своимъ поправить и уставить всеє службу церковную по повелѣнію папы римскаго, римскую вѣру и церкви хрестьянскіе во вѣхъ польскихъ и литовскихъ городѣхъ превратитъ на костелы лядскіе и книги русекія всѣ вывести.“ То само заявляв игумен Густинський Василь, що перейшов у Москву.

нам, що зберегли ще свою віру й народність, присвоїти собі ті звичаї и признаки, що після тодішніх пересудів давали право на шанобу, яка личила образованому чоловікові. Латинський язык в тодішніх суспільних кружках був конечний не тільки для суперечок об вірі з католиками, що не хотіли про високі предмети говорити инакше, як по латинськи, — латинської мови вживали на судах, соймах, соймках и на всяких громадських сходинах. В колегії школярі вправлялися в латинськїм язиці и приготовлялися до захисту православної віри словом через диспути, класові и публичні, що відбувалися по латинськи. Тому одна сторона наводила всякі противні православію доводи, що тоді були в звичаю в католиків, друга — відперала їх и оборонювала православье. Такі диспути не обмежались тільки на предметах віри, але простиралися й на всілякі философичні предмети. З устрою їх слідно практичний розум Могили, що прямував у всім до головної цілі: виставити против католицизму вчених и зручних борців за руську церкву, що вміли б поражати ворогів їх власним оружьем. Східний з тими практичними поглядами Петра Могили єсть також и сей схоластичний характер, що він дав усюму науковому образованью, котрого набералася молодіж в колегії. Головна прикмета схоластичного способу науки, що розвився в західній Європі в середніх віках и ще панував у XVII. в., була така, що під наукою розуміли не стільки скількість и обем предметів підлягаючих пізнанью, скільки форму або суму способів, котрі служили до правильного розложення, відношеня и визначеня предмету. Мало знати, та гарно вміти користуватись малим запасом знанья — се була ціль образованя. Відтіля нескінчений ряд формул, зворотів и класификацій. Сей спосіб, як показали вікові наслідки досвіду, мало підмагав розширенью круга научних предметів и давав змогу так званому вченому пишатися своєю мудростью, коли він між тим дійсно був зовсім неучом або теряв час, труд и здібності на вивченє того, що власне випадало опісля забувати, яко мало пригоже для житні. Та сей спосіб, при всіх своїх великих недостаках, мав однако и добру сторону в своїм часі; він приучував голову до роздумуваня, служив, так сказати б, духовою гимнастикою, що приготовляла чоловіка займатися предметами знанья з науковою правильностю. Не можна сказати, щоб в західній Європі в часах Могили не було вже иншого способу науки, инших понятій про знанье; але сі засновки нової просвіти, що так бистро и блискучо повели розум людський до великих винайдень в обширі наук природних и до яснійшого погляду на потреби

духової и материяльної жизни, були далекі и майже не тикалися тодішній Польщі, дарма що ще сто літ назад вона була рідним краєм Коперника. Зовсім природно було Петрові Могилі опинитися на тім самім способі научування, який панував у стороні, де він жив и для котрої приготавляв своїх руських питомців, тим більше, що спосіб сей після ёго погляду відповідав ёго найближшій цілі: виховати покоління оборонців руської віри и руської народності в польській громаді. Після нашого погляду на просвіту мусить образованье, яке давала колегія Могили, показатися вельми одностороннім: студенти, що скінчили курс в колегії, не знали законів природи на стілько, на скілько вони були відкриті и висліджені тодішніми передовими вченими на заході; мало свідомі були вони в географії, исторії, науці права; та доволі було сёго, що вони не стояли низше, як просвічені Поляки тогочасні. Та щоб крім того ще оцінити важність зміни, яку вдіав Могила в духовній жизни полудневоруського народу, стоїть поглянути на той стан, у яким та жизнь духовна була на Русі перед ним, а тоді-то ёго заслуга покажеться вельми значною, и успіх ёго заходу безмірно важним у своїх наслідках. В краю, де в протягу віків панували духові лінощі, де маса народу перебувала під зглядом своїх понятій майже в первістнім поганстві, де духовні, одинокі провідники якого небудь духового світла, махинально и недбало сповняли обрядові форми, не розуміючи їх значенья, не маючи поняття про истоту релігії, де тільки слабкі початки просвіти, кинені добою Острогського, сьак-так приймалися, придушувані нерівною борбою з чуженароднім и неприязним ладом образованья; в стороні, де руський язык, руську віру, а навіть руське походженьє напаятнували печаттю темноти, нечемності и негідності из сторони пануючого племени — в тім краю нараз являються сотні руських молодців з добутком тодішній образованності, и вони не соромляться назватися Русинами; з добутими способами науки вони виступають для оборони своєї віри и народності! Правда, в Польщі, де тільки висня класа мала право обивательства, а маса простого народу була придушена угнітом вельми нелюдського закріпощенья, висня руська верства так непогамовано змінила свою віру и народність, що її не могла вже спинити ніяка колегія. Польска просвіта, котрою правила езуїти, зруйнувала б рано або пізно всі плани Петра Могили, коли б опісля не піднявся полуднево-руський нарід против Польщі під стягами Хмільницького. Київську колегію з її брацтвом запевне постигла б така доля, яка стерла з лица землі Львівські, Луцькі, Виленські и інші школи;

однак сімя, що кинув Могила в Києві, розкішно виросло не для самого Києва, не для самої України, а для цілого руського світа: се сталося через перенесення засновків Київської просвіти в Москву. И в сім-то найважливіша и велика заслуга Київської колегії и її безсмертного основателя.

Хоч можна б жалкувати, що Київська колегія давала перевагу латинському мові из шкодою грецького, а все ж таки працювала вона й над розвитком руського мови и письменства. Студенти виробляли проповіді по руськи; ті, що виходили з колегії на священників, могли говорити науки для народу, а в Брацькій монастирі не минула ні одна святочна служба, коли б вельми численному народові зібраному в храмі не говорено проповіді або не сяснювано катихизису православної віри. Проповідунство з того часу стало звичайним з'явищем в українських церквах, тоді як у Великій Русі проповідь була з'явищем майже нечуваним. Студенти Київської колегії займалися також віршованою літературою и мали до неї особливий потяг, тільки жаль, що писали після польських вірців силлабічним розміром, зовсім не властивим, як показалося, природі руського мови що до власності його наголосу; головна ж недостача тодішніх віршописців була ся, що вони розуміли під поезією тільки форму, а не зміст. Віршописці пишались всілякими вигаданими формами дрібних віршунів (як н. пр. акростихи, раковидні або раки, котрі можна було читати з лівої руки до правої и на відворот, епіграми в формі яйця, шести-стіну, чарки, сокири, пирамиди и т. ин.). Були також в звичаю віршунів, звані поемами и одами; се були панегиричні стихотворства знатним особам з причини різних злучаїв, поздоровлень з імянинами, з вінчаньем, похоронні, прославлення гербу, присвячення и т. ин. Вони після приписаних правил визначалися крайною лестю до прославленої особи и покірливістю автора. Часто віршунів мали релігійний предмет, и образцем таких можуть служити многі віршунів, поміщені в книзі виданій 1646 р.: „Перло многоцвѣное“, котру написав Кирило Транквилион. В тодішніх часах любувались в віршунів морально-поучаючих, в котрих персонифікували всякі чесноти, похиби и в загалі умислові поняття. Мимо сильної пристрасті до віршунів, Київська колегія не появила нічого замітного в обширі поезії, а се тим сумнійше, що в тім самім віці в українській народній поезії, що не знала ніяких школьних правил и поезики, появлялися справдешні поетичні твори, повні натхнення и життя; такі н. пр. козацькі думи, неперечно приналежні XVII. віку. Школярі складали святочні

вірші найбільш на Різдво Христове и співали, ходячи по домах мешканців; вірші такі переймав и зберегав навіть народ, та вони різько визначаються від народніх святочних пісень незручністю, дивоглядністю и браком поезії. В обширі драматичної поезії проби школярів Київської колеги мали більш усєго значенє що до наслідків, бо вони, хоч в дальшій, стали зародом руського театру. Початок драматичної поезії в Києві положено „вертепами“. Так звалися маленькі переносні театри, котрі школярі носили з собою, переходячи з дому в дім на празник Різдва Христового. *На тих театрах діяли кукли (ляльки), а школярі за них говорили. Предметами вистав були всякі події з исторії рідва и молодості Христа. Такі вертепи истнували до пізних часів и мабуть в давніх часах вони мало чим різнилися від пізнійших. Крім вистав релігійних, у вертепах (як можна догадуватися з прикладів пізнійших часів), для забави видців, представляли різні сцени з народнєї щоденної живні.

За сею первісною формою слідували „дійства“ або вистави, взяті з священної исторії, де явились уперсонификовані різні умислові поняття. Такі вистави найбільш водились у езуїтів и через наслідуванє перейшли в Київську колегію.

Язык, яким писали тоді школярі Київської колеги свої проби, віддалений від живої мови народнєї и єсть мішачиною славянського язика з українським и польським, з многими високопарними словами. Треба замітити, що після Могили руський книжній язык став мало-помалу очищуватись од полонизмів, и вироблялася нова книжна мова, що послужила основою нинішньому російському язикові. В комичних творах полудневої Русі язык книжній зближався до народнєго руського.

Вороги православья при кождім злучаю старалися робити колегії всякі лиха. В 1640 р. Могила в своїм универсалі жадувався, що „намісник Київського замку, потакуючи злобі ворогів колеги, нарочно наслав свого повновластника, котрий порозумівся в коршмі з деякими иншими людьми и напав на студента Гоголевського, винив єго о якесь погане діло, а намісник без дальшого слідства казнив єго“. Се зроблено з тим заміром, щоби студенти, налякавшись дальшого прослідуванья, розбіглися. Подія ся була так важка, що Могила мусив іхати на сойм и просити від польского правлінья правного захисту для своєї школи.

Вже тоді Могила, як він сам писав, втеряв більшу часть свого майна на уладженє школи й церкви. Добра, так єго власні, як и печерського монастиря, з трудом могли приспорювати дохо-

дів на удержаньє колегиї, тому що вони були спустошені то набігами татарськими, то межуособицями з козаками, отже митрополит мусив просити підмоги від різних брацтв. Помимо того всёго він напинав усі свої сили, щоб піддержати своє любе діло. В своїм духовнім завіщанью, написанім, як видно, тоді, як він чув себе близьким смерті, говорить він: „Вбачаючи, що упадок св. віри в народі руськїм походить не з чого иншого, як з цілковитої недостачи просвіти й науки, дав я обіцянку Богові моєму — все моє майно, що я дістав од родителів, и все, що ні оставалось би тут з доходів, призибуваних з поручених мені святих місць, з маєтностей на се призначених, обергати по часті на відбудованьє збурених храмів Божих, з котрих лишились сумні руїни, по часті на основаньє шкіл в Києві“... Колегию свою він називає в завіщанью своїм *єдинственнымъ залогомъ*, и, бажаючи „оставити її укоріненою в потомственні времена“, яко посмертній дар записує їй 81.000 польських золотих, цілу свою бібліотеку, четверту часть свого срібла, деякі цінні речі и, на вічний спомин о собі, свій срібний митрополичий хрест и саккос.

Петро Могила вмер 1-го Січня 1647 року, в пятьдесятім році своєї життя, троха більш як на рік перед народнім повстаньєм, що иншою дорогою зберегло руську віру й народність.

МАЛЁВАНА ГАЙДАМАЩИНА.

Словесний забуток незнаного автора.

Подав письменній громаді *П. Куліш*.

~~~~~
(Конець.)

XIV.

Кунштик чотирнадцятий малює смерть козака Сорочки. Лежить він під червоною китайкою, заслугою козацькою, а старий Мирон ёго сповідує. Підпис вияснює, як сей химерний люд глузував з усёго, що було в ёго ворогів святе. Не дбали бо, або й не змогли дбати, давні попи й ченці про те, щоб освітити розум темної громади правдивим світом Христової науки. Освічували ёго темраву самими свічками; лякали ёго пекельними муками на дру-

гім світі, а з пекла людської кривди не знали, як ёму визволитись. Визволявся він з сёго пекла не людським, а звірячим робом, а вирвавшись на волю, не тямив кращої долі, як тільки по степах-полях гуляти, ляхів, жидів розбивати. Руйнуванье було єдиним ёго идеалом. Як він зруйнував ту саму Україну, котру обороняв од своїх, мовляв, душманів, довідатись можна з виданих у Києві актів про останнє козацтво на правому боці Дніпра. По саме Київське Полісьє була безлюдна пустиня. Шляхта вдержалась ледї аж по-під Радомишлем из своїм злиденним господарством, та й на те господарство зарились низові заволоки, комишники и всякі розбишаки. однаково з татарвою. Щоб забезпечити своє домуванье, вислала шляхта свою милицію з рейментарем на Україну, та й розписала, по яких городах ёму скількі людей и кошей поставити. Мішканці тих городів, давнім робом, мусили стацию тим новим жовнірам давати. Прийшов рейментарь з військом на Україну, та й послав зараз до шляхти лист: „Куди се ви мене заслали, и де ті люде, що міні стацию даватимуть? Городища й селища стоять пустками; по десять и по двадцять років не то людини, та й пса по тих селищах не бачили“. До своєї реляції додав він вельми красномовну статистику всіх місць, де ёму на лежах и на гибернах звелено стояти. Поло Карліпї дивувався, ідучи через порожню Україну після татарського лихолітья. Дивуємось ми ще й надто, читаючи архивні акти про спустошенье, котрого дізнала *обітована земля* польскої и руської шляхти від тих, котрих историки величають „єдиними борцями за православу віру и руську народність“. Мабуть же то не нав сёму віри незнаний автор малёваної гайдамачини. Знав він, як святі речі обертаються в ніщо серед розозлепої на багатих и могутих черні, коли багаті й могуті не зуміють про те дбати, щоб жити не серед темних звірят, а серед освіченої хоч малим світом науки хліборобів и ремесників. Певно, що се каррикатура, та між написаними в тій книжці словами скрізь читаєш ненаписані слова: „Гірким моім сміхом посміюся!“ Ось яку вигадав незнаний автор між козаками розмову.

Козаки. А що будемо робити, батьку Мироне?

Мирон. А що ж там таке, небожата?

Козаки. Та що всі пони від нас порозбігались, и унити й благочестиві.

Мирон. Се я їх порозпуджував: бо вони всі одним миром мазані. На злодію шапка горить; от и пішли всі в ростич.

Козаки. Та вопо-то добре. Ніякий чорт роковщини з людей не вимагає; та не гаразд, що нікому похарамаркати.

Мирон. А на що нам те харамарканье здалося?

Козаки. А як же, батьку? Он, козак Сорочка нездужає, либонь хоче вмерти. Дак оце так ёго й закопати, мов того пса?

Мирон. Ні, козака ховати мовчки негоже. Вдаримо з гармати, заграємо в суремки.

Козаки. Та се вже річ річью, що поховаємо ёго чеспо. И червоною китайкою вже ёго покрито, и гармата стоїть набита коло шинку. Тількі визівне духа, зараз и торохнемо так, щоб аж у гаю Чуті дуна віддалась. Одно горе: що, може, в ёго є гріхи невисповідані.

Мирон. То що ж? хйба без попа не буває сповіді? Я замолоду пробував за порогами, полем и морем ходив з козаками, аж поки вус у молоко вмочив, и коли б не ся жінка підгорнулась під мене, там би й житье кінчав. То се б то без сповіді й пропав би? Ні, папове молодці: и на Низу и в Україні ніколи люде не забували небесного сотворителя. Хоч яка кругом пустиня, милосердний Бог усюди над чоловіком. От и сповідайсь або милосердному Богу, або Чорному морю, або землі матері, або й старій людині. Де там по тих лиманах та по дугах попа шукати?

Козаки. Батьку ти наш! та се ж ти говориш — мов у дзвони дзвониш! Чи не висповідав би ти козака Сорочки?

Мирон. Чом не висповідати?

Козаки. Дак от и ряса в нас попівська є и патрахиль.

Мирон. На що м'пі ті наритники? Може з якого унита зодрапі?

Козаки. Ні бо таки, батьку. Ми благочестия держимось добре. Зупіли вчора в Лебедні такн спражнёго попа: іхав з манастиря. Дак ми ёго й привезли в шинк до Пазьки. Та впоїли добре, щоб не лякався, дак він у вечері й не висповідав Сорочки, а вранці, закиль козаки пробуркались, а він уже й втік своїм возком. И ряси й патрахиля одбіг.

Мирон. Се він мене злякався, небожата, бо я не вельми іх розбираю. Коли сёгодні в унію не вскочив, дак ускочить завтра. Ну, давайте; де вопо те ряме попівське?

Козаки. Та під головами в Сорочки. Ми підложили хоч попівське суплатье недужнёму під голову, щоб не так-то чортака до несповіданої души доступився.

Мирон (одігнись и накривши патрахилем 'обличье Сорочці). Ну, що, брате Сорочко! хочеш умирати?

Сорочка. Мабуть, що хочу.

Мирон. То сповідайсь красному Божому світу и міні, старому діду, які в тебе гріхи.

Сорочка. Гріхи мої великі. Не знаю, чи й вискоблить їх чортяка з волової шкіри. Певно списав пими всю шкіру. Тим и вмираю, мабуть, що вже не стає шкіри писати, а другої не хоче песький син розпочинати.

Мирон. Ні, брате: сёго в святому письмі не показано, щоб козаки вмирали через чортячу скирність. А видно затим бере тебе Господь від нас, що вже ти на землі ні на ві що не потрібен. Зробив еси своє діло по твоїй змозі; тепер будеш святкувати в раю.

Сорочка. О, спасибі ж тобі, батьку отамане, за твоє розумне слово! А в мене була така думка, що пропив та проспав я до роге время, як промишляли братчики над ляхами та над жидами, та над ксёнзами, та над унітами...

Мирон. Та й над усіма нечестивими попами.

Сорочка. Та й над усіма нечистивими попами. То, поки я пив, гуляв та спав упившись, я думав, що чортяка все шкіру тї гаспедську черкав, аж поки дописав до самісінького хвоста...

Мирон. Ні, брате, умирай собі з Богом безпечно. Коли б тобі треба було ляхів та жидів по лёхах та по грубах вишукувати, то сам Господь положив би тобі на серце таку гадку.

Сорочка (радіючи). А то справді, не було в мене иншої думки, опріч щоб пити та гуляти.

Мирон. Ото ж и не турбуйсь казна чого. Умирай собі та й годі.

Сорочка. Та воно-то й жити міні більш нічого на світі: гроши всі проциндрив, одержу позаставляв. Учора останні штани Пазині за пів ведра оковитої заставив. Оце ж воно мене и вклало. Коли б не одягли братчики червоною китайкою, заслугою козацькою, дак чорти ёго нехай батька знає, як би я й перед Бога явився! А тепер обгорнусь гарненько китайкою, то ще на святого буду схожий. Прощай, батьку Мироне! Викупи мої штани в Пазині. Штани добрі, саєтові; носитимеш, поки й твого віку, ще й чурі достанеться. Прощай, оце вже вмираю.

Мирон. А вдарте, небожата, з гармати!

У споминках паочних свідків оповідується, як гайдамаки, в Умані, пійшовши до папських повозів, повлазили в них и дивувались, що пани так догідно їздять. Незнапий автор намалював панську карету серед гаю. На пій изверху сидить одиц колій. Другий сів у дверцях, звівши поги, а третій — на козлах. Курячи з нечевля люльки, колії між себе в холодку розмовляють.

Зверху. Доки в нас, братчики, стоятиме в кошу ся панська чортопхайка?

У дверцях. А тобі вона кортить? Бач, як добре сидіти! Любо, так сидячи, й люльку курити. Вони таки розумні, сі пани.

Зверху. Та пора б уже її спалити. Залізо згодилось би на списи козакам або-що.

У дверцях. Ач, який палій проявився!

На козлах. Як ті й коні не полякаються, що чоловік над ними — наче шуляк!

Зверху. А що ж? Тільки шпетить гаспедський саж козацьке таборище.

На козлах. Тим вони, мабуть, и дмуть навзаводи, що полякаються.

Зверху. Тю, на твою голову! Який же воно саж?

У дверцях. На вовків тюкай. Адже ж из сёго сажу впорали кабана, що самого лою натопили жидам на два шабаші.

На козлах. Якби міні довелось из сёго сідала правити, дак заіхав би я з панами у байрак сторч головою.

Зверху. Се ж наготовлено панського воза про Залізняка. Він у сёму ридвані поїде вінчатись.

У дверцях. З ким же він вінчатиметься? хиба з чаплею? Та ж він січовик!

Зверху. Який же він тепер січовик? Тепер він гетьман. То ёму без гетьманши не прожити на світі.

На козлах. И кісток би панських не позбирав.

У дверцях. Чом не прожити?

Зверху. Який же ёго біс утерпить? Се тобі не Січ.

На козлах. Дивись, яке хистке! И горілки не пивши, не всидиш.

Зверху. Дак що ж, що не Січ?

У дверцях. Дак те, що вскочив би в гречку, голово ти розумна. То й довелось би вбити княми коло стовпа. А такого гетьмана де взяти? В одному Умані, за ёго приводом, до двад-

цяти тисяч ляхів та жидів вирізано. Недалеко вже ёму й до Хмельницького. Уже й тепер співають про ёго... А ну бо, як та пісня, що недавно проложено? Ось нумо в трох її співати. (Співають:).

Максим козак Залізняк
Та из славного Запорожа
Процвітає на Україні,
Як у городі рожа.
Розпустив військо козацьке
В славнім місті Жаботині, —
Гей розлилась козацька слава
Та по всій Україні.

XVI.

У споминках сучасників колівщини оповідається, як гайдамаки жидівок и панських дітей христили в нашу віру. В альбумі незнамого автора, на однім кунштику, четверо гайдамак, укинувши в воду панську дитину, забавляються, як вона тоне. Розмова між ними така:

Прудивус. От же сей головачик не хоче тонути, як инші.

Середа. Ось я ёго приколю зверху.

Лелека. Ні, брате, не займай. Кажуть: чому висіти, те не втоне; а я ёго повішу, як впливе.

Свербигуз. И ти, Лелеко, знайшов забавку — вішати! Лучче сколоти.

Прудивус. Ач, як захлипається, як пирхає собача!

Лелека. От же доведеться міні поганити руки.

Середа. Ні бо, Лелеко! Як викарабкається само на беріг, дак нехай хоч Мирон охристить. Хоч ёго тато міні й ворог, та вклавши ёго, я байдуже про давнє. Буду сєму паненяті хрищеним батьком.

Свербигуз. Допило!.. Ну, чорт твого батька бери, живи на світі.

Лелека. А ти, Середо, готуйся добрі христини справити; ато я й хрищеного не помилю.

Сим ескизом кінчається в альбумі малєвана гайдамащина. Незнаний автор у своїх коментаріях здається пессимистом сієі, як то в нас пишуть, народніє справи. Не можемо вважати уманської трагедії за народню справу: бо коли б се було діло народнє

руське, то консеквентно мусли б ми каранье колів од цариці Катерини вважати за справу антинародню. Що ж станеться з исторією, коли ми з Петрової послідувательки скинемо популярний титул: *великий світ наша мати*?) Прийдеться тоді нам и все те, що роблено в Московщині для руського єдинства назвати супротивним народній руській справі.

Року 1625 Іов Борецький, укупі з козаками, благав царя московського прийняти нашу ієрархию и козацьке військо до себе: бо їм, опріч царської землі, ніде, мовляли, дітись. Ще тільки дванадцять років сповнилось тоді після того, що поляки сиділи на нами в Московському Кремлі, и тільки семий рік пішов після деулинського з ними перемирья. Не в моготу було Москалеві осягти давнє наслідье царя свого, а без землі прийняти саме козацтво та архиєреїв, що постали за Петра Сагайдачного, було б ділом вельми шкодливим для руської справи. Бо, замість козаків, постала б оружя шляхта по всій Україні, а замість православних архиєреїв опанували б останні наші церкви архиєреї, благословенні папою. Спокуса була велика, та й великого политичнєго розуму доказали тоді царські бояре, відхиливши проханье посла архиєрейського. Приймавши бо козаків, довелось би завоєвувати в ляхів руську землю, котра силою самої традиції и силою річей горнулась уже до Московщини. Война діло непевне, а козаки — люде зрадливі. Так міркували думні бояре, та й відказали прибіжачам своїм, що між духовенством и козацтвом нема ще єдиної думки, яко ж и не було її. А найбільша для Москаля річ була та, щоб Мала Россія притулилась до Великої Росії не силою меча, а силою стародавнєї традиції. Так воно опісля й сталося. Оце ж, коли цариця Катерина покарала колів, водячись духом антинароднім, дак и всі тіні думні дяки царські, що були розумніщі од радних панів королівських, ба й усі ті московські люде, котрі покляли свої голови на Україні під козацькими, татарськими, турецькими, польськими и шведськими шаблями, почавши од Виговського та аж до Мазепи — всі вони були вороги народнєї руської справи, були розрушители, а не будівничі руського

*) Не тільки люд український, у своїх переказах, так титулує царицю, та й самі запорозці співали пісню:

Великий світ наша мати
Напуст напустила:
Славне військо запорозьке
Та й занапустила.

политичнєго и соціального життя. Виходить воно наче б то так: що пехай би козаки всюди побивали з своїми союжанами москву. Тоді то з України вродилась би справдешня Русь. Хто ж за се заручився б нам, що ся справдешня Русь таки справді колись би настала, а не постала б на Україні польщизна або татарщина? И яка б вона мусила бути? Де ідеали її настанья? Чи не в козацьких порядках? чи не в тих розбишацьких alias героїчних піснях, *quas dumas russi vocant*? Коли шляхетське лицарство не вродило з себе нічого кращого, як тільки Хмельницину та Колівщину, дак чого ж би то лицарство козацьке вродило з себе щось краще?

Згадаймо, як орудували козаки Україною під бунчуком свого батька. Згадаймо, який культурний прослідок свого орудування лишили вони нам, правнукам своїм. Лишили тільки такий прослідок, як та зла іскра, що й поле спалить, и сама зникне. Та й чи ввесь же то руський люд український прихилився до козацтва? Розгорнемо документи про найславніше діло, котре историки приписують козакам, — про те настанье православних архиперев серед унитського пацуванья, котре не дало папі розпростерти свое владицтво до Дніпра и за Дніпро. Яку ролю в сєму незабутнєму ділі дала руська интеллигенция козацтву? Ось яку. Опріч самого Копашевича Сагайдачного та кількох певне шляхетних, як и він сам, козаків, — потай козацького миру, посвячувано Іова Борецького и єго товаришів. Позачинювані були в церкві двері; дзвонено в одного тільки дзвона; на криласі співало тільки двоє. Боялись православні ієрархи однаково и унитського и козацького завзятя: бо й унити и козаки дбали найбільш про поживу, и, під позором оборони церкви, певно пожакували б оружні гольцяпаки крамні комори так само, як зробили навпослі під чорну раду в Ніжені, не розбираючи, хто в чому винен. Так-то дивились из досвіду, мовляв *experientia docti*, наші духовні поважніщі люде на козацтво. А статечні міщане ба й тоді не покликвали козаків на свою оборону, як довелось у Витебському класти голови під катову сокиру за Кунцевича. Як же Хмельницький вийшов из Запорожа на Україну з татарами та підгорнув городи під козацький присуд, тоді (оповідує „Самовидець“) и ті, що мали свою магдебургию, мусили голови й бороди голити и до того козацтва приставати. „Так-то диявол учинив собі сміх из людей статечних!“ — закінчав свою споминку зітхнувши єдиний нефалшований літописець український. Про мужиків доволі ми знаємо, що витворяли

з ними козаки. Ба й самі думи кобзарські оповідають про козацьке безбожество речі страшенні.

Де-хто з наших сучасників силкувався виставити останнє козацтво на правому березі Дніпра народніми оборонцями од шляхти, котра домагалась культурнёго стану речі, як уміла, и сама почала носити ладівниці, щоб обороняти свої пашні, гумна, клуні и стодоли від останків того козацтва, що причепивши до пояса рога з порохом та повівивши мушкет за плечима, не дозволяло мужику й дивитись на обдираньє ёго сусіда. „У хату, мурею! ато запалу!“ крикне було на мужика такий оборонець ёго од шляхти. Дак той схилиться та боржій и сховається. (Так оповідували міні самому старі діди про гайдамащину.) Не дурно ж то й пословицю проложено: „Докиль блукали по Україні козаки з рогами, стояли степи-поля облогами; а як явились на Україні пани в ладівницях, стали в мужиків пироги на полицях“.

Настаньє української словесности почалось у великий научвій морок. Историі не знав у нас тоді ніхто. Фалшована літопись Кониського, так звана „Исторія Руссовъ“, уважалась за щире джерело историчне. Темряву, напущену літописцями в письменні голови, почав трохи розганяти „Самовидець“, та щоб знати, як вона глибоко засіла в академичніх головах, досить згадати, що як послав я в Московське „Общество Историі и Древностей Россійскихъ“ знайдену в Києві так від мене наречену „Літопись Самовидця о войнах Хмельницького“, дак учене товариство, випечатавши мою рукопись, додало від себе ось які слова (стр. 138):

„Каждый, прочитавши эту Лѣтопись Самовидца и сравнивши ее съ Исторіей Руссовъ Преосвященнаго Георгія Конискаго (тоді ще не догадались, що имям Кониського прикрито брехливого апокрифа), видитъ, что она-то больше всего послужила ему основой при сочиненіи упомянутой исторіи, а это немалымъ служитъ доказательствомъ цѣнности и важности ея. Москва. Октября 25-го, 1846 г.“

Коли в 1846-му годі не бачили учені люде, що Самовидець розтоплює всю фалш літописі Кониського, як огонь топить смолу, то не треба дивуватись, що в 1834-му М. Максимович, друкуючи в своїх піснях пословицю про козаків з рогами и панів у *ладівницях*, думав, що ладівниця — щось таке, в чому посять ладан, и панів напечатав по пани. „Запорозька Старина“ ще більш доводить, у якому тоді були письменні люде мороці. И чи диво ж, що малочений поет Шевченко, року 1841, у своїх „Гайдамаках“ післав од цариці Катерини до української черні вози з ножами?

Чи дивно, що в ёго попи українські собором ті ножі посвятили під церковними корогвами? Чи дивно, що вони в ёго викликали з того світу Наливайка, Гостряницю и мішали їх у своїм казані з Конашевичем? Гонта в ёго — такий герой, яким був первий консул римської республіки, Брут; коліїщина в ёго — всенародне святе діло; розбишацький розлив крові без усякої людської мети — се в ёго слава и честь нашої старосвіщини.

„Потече багато, багато, багато
Шляхетської крові; козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинься доля, козак заспіва:
Ні жида, ні ляха; а в стінах України,
Дай то Боже милий, блисне булава.“

От и весь идеал замість того, що бачив поет у своїй сучасності. Дальш сёго идеалу не сягнуло ні козацтво, ні гайдамацтво: бо й нікуди було сягати. Увесь світ округи України жив иншими, культурними ідеалами. Усюди люде будувались, як хто вмів, яка в кого була спромога. Тільки само козацтво співало й міркувало про руїну. Аби ёму помститись над ляхами та кателіками, аби спліндувати жида-рандаря, аби вирізати ворогів своїх по Україні, — білш ні про що воно не дбало. А ворогом був ёму й такий заможний міщанин, як у Черкасах Дригга.*) *Руїна* була результатом Хмельщини; руїна була єдиним ідеалом и гайдамащини. Нічого людського не знаходимо про гайдамак ні в архівах того часу, ні в піснях гайдамацьких, ні в переказах старих дідів українських. „Гайдамаки дерли народ років, може, з десять, аж поки мандебурия стала“; так згадував про них старий Кондрат Тарануха в Смілій. „Що то, діду, за гайдамащина була?“ — питав я в другого діда в Каневі. „Проклята була!“ — відказав міні дід. — „Невірне так було прославилося! Як попеться, то ёму не кажи ні злого, ні доброго, — така собача юха!“ И багачко такого посписувано в мене з народніх уст у *Записках о Южній Русі*; та байдуже нашим громадянам про народне свідченьє: вони прислухались до пісень гайдамацьких и по піснях робили з них народніх лицарів. Нешивидко правдива история переробить у письменському погляді историю фалшовану. Залюбки

*) Дивись про се в *Записках о Южній Русі*, т. I., 247. Я випишу тільки шматочок з оповіданья сучасника: „А гайдамаки положили Дриггу долі, та, наспівавши ёму на голу спину пороху, запалили и драли гробом, щоб признавсь, де ті червінці, що ганяв у Шлєбське воли та заробив. А між ними та був наймит Дригги; так той усе й виказав. И поти драли, поки стара не внесла в хату горшка з червінцями“.

слухали наші письменники жалкувався поета, що гайдамацькі онуки, замість шанування предківських могил, дбали тільки про пахарство.

„Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, щира душа —
Де одпочиває?
Тяжко! тяжко! Кат панує,
А їх не згадають!“

Усі знали, хто сей *кат*, и така була несвідомість речі, що всім здавалось, ніби Гонта з Залізняком панував би краще, и вщасливив би Україну своїм пануваньем. Гонта в поемі „Гайдамаки“ порізав свої діти за те, що вони були кателіками, и всім було байдуже, що діти Гонтині кателіками не були, и він їх не різав. Не такий був Гонта, як змалював ёго поет; не такі були пани, котрих той Гонта повірізував, попалив и помучив; не така була Україна, як би того де-кому бажалось; не так дивилась Україна на колів, як виспівував Шевченко, и ні попи, ні поважні люде, ні тверезі хлібороби не причинялись до Залізнякового и Гонтиноного розбою. Тільки хлопья безкритичність и перепсована Кониськими история давали в нас популяризувати шкодливий погляд на народні справи. Так само сталось и з літературою російською. И там у Гоголєвіч „Тарасі Бульбі“ видумані такі козаки и такі ляхи, яких ніколи не бувало, та й не могло ніколи бути. Поняли в нас Гоголєві віри, що польський воєвода, сенатор європейської речі-посполитої, зробив козацького зрадника, Ондрія Бульбенка, своїм зятем и настановив ёго ротмістром над шляхетською милицією, а польська воєводянка XVII-го столітья вішалась на шию бурсаків, котрий уліз до неї через комін, як злодій! Факт популяризування такої нісенітницї, як Гоголєве малюванье Польщи з її репрезентантами під час найвищої її самоповаги, сей факт сам по собі робиться історичним документом соціальности в літературі російській, дарма що вона вже мала великого писателя Пушкіна. Особняком стоїть серед сієї літератури Пушкін, яко продукт інтелігенції, котра втварила політично великість руського народу. Він свідчить нам, як органічно вяжеться високий розум писателя з рідною давниною и, набираючи сили в свого народу, надає ёму повагу перед потомками. Не можемо сказати сёго про наші поетичні співи з української давнини: бо наша давнина пофалшована літописцями и не мала свого Ка-

рамзина, котрого так високо поважав Пушкін. Шкодлива для народнёго самовзнання та ненависть до всёго чужоземнёго, до всёго не-мужичого, павіть до всёго значнёго и потужнёго, котрою дихала козацька муза, и котра сталась основою української словесности. Не знаходимо сієї ненависти в тому народі, котрому силкуємось надати свій мало не гайдамацький погляд на соціологію; и коли б наші хлібороби та ремесники прихилили вухо до нашого літературнёго демократизму, дак не знали б ми й самі, куди вести сю темноту, — не знали б ми так само, як не знав сёго ні козацький батько Хмельницький, ні козацький правнук Залізняк.

АНТРАКТ З ІСТОРИІ УКРАЇНОФІЛЬСТВА.

(1863 — 1872).

Написав Українець.

Статья ця була прислана в редакцію „Правди“ ще літом 1872 р. під назвою „Народня освіта и література на Україні“. Автор кілька разів покликувався на неї в дальших статях своїх: „Література російська, великоруська, українська и галицька“. Ми не можем увіходити в те, для чого попередня редакція не помістила цієї статі ні в свій час, ні — як обіщала в замітці до статі „Література російська“ и проч. — послі. Тепер автор згодивсь оддати нам цю статью для нечати, хоч сам багато у чому пішов далі у своїх бажаннях од українського діла, як то можна побачити, порівнявши цю статью з переднім словом до „Повістей Федьковича“. Ми почтаємо її для того, що знаходимо в ній систематичний перегляд фактів, о котрих мало звісно, и що таки не всі погляди автора втратили свою часову вартість. Та й самі ті погляди, хоч тепер здаються вже застарілими, мають свій інтерес — рівно и те, що на них гнівались и з одного боку и з другого, и що вони зоставались у портфелі редакційнім чотири роки: це все знов факти для характеристики другого акту українофільства, щоби не сказати — другого антракту.

Редакція.

У послідні місяці року прошлого й у перші сёго на Україні появилося кілька нових книжок, писаних народнёю мовою, що далеко не з кожним роком буває. Так торік Таганрогський книгарь п. Миронов напечатав у Петербурзі книгу стихів п. Івана Подушки „Починок“, а сёго року в Києві появилося друге виданье перегляду фізичної географії під заголовком „Де-що про світ божий“, а також брошурка стихів п. Павлуся „Соцілка“ и друге виданье „Баёк“ п. Леоніда Глібова.

Дві в Київських книжок, як бачите, старі знакові: перші видання їх повиходили ще в 1863 р., і з того часу книжки ці мали дуже чудну долю, тісно звязану з долею українського питання в остатні роки. Рік 1862-й був часом самого гарячого розвою українофильского духу в Росії, котрий мав собі органом Петербургську „Основу“. У ній-то п. Костомаров закликав публіку і літераторів українських покинути, або хоч не довольнятися тільки літературним діалектанством, панською потіхою з лирики і стихів на мужицькій мові; він закликав взятись за поміч народові в ёго освіті і виготовати для українського народу книжки наукові на ёго мові. Для видання таких книжок п. Костомаров відкрив при редакціях Петербургських і Московських часописей збір грошей, а українська громада в Петербурзі, споможена і великоруськими літераторами та музикантами, зробила кілька літературно-музикальних вечерів. Збір грошей по листам і через концерти дав дуже швидко на це діло коло 5000 рублів, і коштовий бік діла можна було вважати ставшим на тверду землю. У п. Костомарова і др. було в руках і кілька книжок, з котрих можна було почати печатанье. З цих книжок першою і найлучшою були отця Опатовича оповідання з святого письма, котрої перший випуск і появилсь у Петербурзі в 1863 р.

Тим же часом і в Києві молодіж узялася за діло виготови книжок для народної освіти, — і з Києва можна було ждати тим лучшого плода, що там молодіж мала практику для сёго діла в школах недільних, в школі щоденній при університеті і в других, де учили по охоті студенти університету. Першою книжкою сёго рода була в Києві напочатана „Дещо про світ Божий“, випуск І-й. За першим випуском, що розказував фзичну географію, готовий був другий — зоологія. Зовсім готовий був і початок святців, т. е. вибору з житий святых.

У один час печаталися й „Байки“ п. Глібова, — і доля їх звязана теж з одним памятним в Україні ділом, котре, мені здається, зовсім незвісне в Галичині; для того я в коротких словах думаю зачіпити і ёго. Послідні роки 50-і і перші 60-і на заході Росії були заняті приготовкою Поляків до рухавки і противудіяньем з боку тамошніх руських громад і адміністрації. У числі других вчинаний польської пансько-шляхоцької меншості на правобічній Україні після 1857 і 1858 р. стояв і замір сполячити та златинити тамошній руський народ через школи. З такою метою було заведено в Києві тайне польське школьне товариство, а польські пани стали доносити головній адміністрації краю, що постати маюче увольнение кріпаків тоді тільки може бути направлене здорово, як вони будуть освічені письменством, і для того стали випрошувати у генерал-губернатора дозволянья на заклади при панських дворах шкіл для селян. Нічого говорити, що в тих школах учили кобндзи католицькі і по книжкам польським. По таким же книжкам учили в Києві навезених з сел локаів і польські студенти університету. Проти таких замірів польського панства стала поперед усёго оппозиция у двох місцях правобічної України: студенти в Києві з 1859 р. завели три недільні школи, а потім ще й щоденну; за Київськими школами стали заводиться такі ж по всіх місцях, де гімназії або так звані тоді дворянські училища, т. е. прогимназії, да-

вали доволі руського освіченого елементу в лиці учителів и старших учеників. У тому ж 1859 р. за ініціативою одного духовного, що тоді був учителем закону божого у Білоцерковській гімназії, а потім став катедральним протоєреєм у Софійському соборі в Києві и мав велику вагу у митрополита Київського Арсенія — о. П. Лебединцева — заведена була учителями гімназії школа народня у Білій-Церкві, Київської губернії, и положен був почин невеличкого скарбу, на котрий заведено було кілька школок при церквах кругом Білої-Церкви. За недостатком малоруських школьних книг в тих школах учено більш по великоруським, але не цуралися тоді и бувших у печаті українських букварів Шевченка, Шейковського (одні з учителів у Київських школах), Стронина (учитель гімназії и розпорядитель недільних шкіл у Полтаві), Яценка (студент універс. и учитель у школах у Москві) и др.; часом проявлялась и на правому боці Дніпра „Граматка“ Куліша, бо хоч вона й була заборонена администрацією Київською по доносу польських панів, буцім-то вона доводить народ до гайдамацької різні (знай: перебива дорогу польським букварям), але на лівім боці продавалась беззаборонно. Печатані в Петербурзі маленькими брошюрами вибірні твори Шевченка, М. Вовчка и др. українських писателів роздавались ученикам шкіл недільних по Україні обох боків теж беззаборонно нарівні з книжками російськими. Звичайно, що все незрозуміле в цих послідніх книжках розтолковувалось хлопцям мовою рідною, українською. Не знаємо, чи того ж держалися й у школах, заведених по ініціативі о. Лебединцева, але думаємо, що так, бо о. Лебединцев, ставши редактором „Київських Єпархияльних Відомостей“, вів полеміку з видавцем Петербургського яро-клерикального та реакційного и колись-то дуже сміхотворного в Росії тижневого видання „Домашня Бесіда“ — п. Аскоченським, обороняючи проповідь по українському и доказуючи користь з українського перекладу біблії. Аскоченський сам Українець в роду и за часи турецької війни р. 1854 — 1856 писав по українськи, слідом за Гулаком-Артемовським, стихи воїнственного характеру, — але узявшись за діло ярої реакції, напавсь и на український рух у Росії, по ёго звязку з другими прогрессивними впливами тих часів.

Так зачався було на почві українській у Росії розвій народній педагогики и народній педагогічної літератури, розвій, котрому сочувствовала й уся скілько небудь мавша силу журналістика великоруська в Росії, не виключаючи и Московських великоруссофілів (так званих славянофілів), котрі хоч и спорились з „Основою“ о розмірах української літератури, одначе в „Руській Бесіді“ привітали „Проповіді“ о. Гречулевича, на половину писані Кулішем (Хомяков), а в „Дні“ український переклад євангелій, котрий було виготовила Петербургська громада, а одобрила академія наук (Ілья Біляев), и навіть обороняли діло Костомарова від нападів Каткова (Ів. Аксаков). Сам Катков при своїх „Московських Відомостях“ приймав гроші, що слались по вивозу Костомарова на печатань українських книжок. Не малої ваги був и той бік розвою українських педагогічних книжок, що вони становились по школах по мірі свого наросту поряд з російськими и через те давали могуту народові користуватися й тим, що було зроблено

в більш розвинутій письменності російській. Як розкажемо нижче, а сам уряд министерства народнєї освіти не тільки не йшов напроти такого розвою народнєї української педагогики, а ще старався допомогти ёму.

Одначе — не так склалося, як ждалося. Діло споганили интриги ворогів, дух рутини и реакції, розбудившийся в Росії з р. 1863—4, та, треба признатися, и власна безтактність.

Нігде правди діти, — перший, хто став проти української народнєї педагогики, були Поляки. Ми вже згадали, як вони вистаралися о заборону „Граматки“ Куліша в Київському генерал-губернаторстві, з powodu, що буцім-то вона розбуджує в народі старий козацький и гайдамацький дух. Сміх людям сказати, але пани Київські показували генерал-губернаторові на картинку в „Граматці“ — одну з тих, що лиш задля самої окраси були поставлені в кінці глав, а вона мабуть була взята з якого небудь фізичного видання: було намалёване дерево, розбите блискавкою, и під деревом чоловік; ото, казали пани, емблема того, як розбуджене хлюстоше мусить розрушити устрій громадський и перебити панів. З записки про недільні школи знатного хірурга Мик. Ив. Пирогова, котрий був у Києві куратором учебного округа в рр. 1859—1861 и дуже либерально відносився до Поляків-студентів, але явно виказував, що тільки самодільність и самоорганізація малоруської громади (сам Пирогов Великорус) зможе по праву и з успіхом боротися против колонізму в західно-руському краю, — так з записки сього безсторонного и великого ума чоловіка видно, що перші жалоби против недільних школ, яко буцім-то діла революційної партії в Росії, дійшли до ёго від польських панів. „Я — каже Пирогов — з цих жалоб бачив, що, значить, школи йдуть гарно“. Але другі не були так дальновидні. Та другі не були й так освічені, як Пирогов. Другий елемент, котрий слідом за польськими панями піднявся проти недільних школ, було висче духовенство, особливо митрополит Исидор, що був попередю у Києві, а тотім у Петербурзі. Митрополит Исидор був велими неприязний профессору історії російської в Київському университеті Павлову, котрого загальний голос почитав головою либерального кружка в Київській громаді, и котрий мав найбільшу вагу у студентів и був головний зачинатель недільних школ в Києві, а потім назначен був Пироговим и їх офіціальним надзирателем. Діло народнєї освіти було тим близче для Павлова, що він був сином одного великоруського пана від крепачки з Нижегородської губернії. В клерикальних кругах у Києві, котрі мали велику силу у жіпки генерал-губернатора кн. Васильчикова, проф. Павлов вважався за безбожника. Яко такого ненавиділи ёго й польські клерикали, котрі мали силу не тільки у панів, а ще (одмінно від руської громади) и у самих студентів. „Павлов — казали и студенти-Поляки — безбожник и космополит; а Павлов, щоб противустояти державній формулі императора Миколая Павловича: *православье, самодержавье и народность* (офіціальна), завше прикладав до історії мірку „свобода“ и „людскості“. Здається б то, що Полякам така мірка мусила бути самою симпатичною; так ні. „Павлов — казали вони — безбожник и космополит; такими ж становляться через ёго и руські студенти, а для того ми мусимо віддалятися від приста-

ванья з ними*).“ Та с'єго мало: багацько студентів-Поляків, зібравшись з ксєндзом Г—ським, тоді любимим Київськими клерикалами проповідником, ні мало, ні багато, а тільки *lege artis* передали анаєемі Павлова, прибавивши до єго профєссора всеобщї исторпї Шульгина, що на той час викладав период реформацї в либеральному духу, и профєссора

*) Було б ділом великого интересу, як би хто оглядів безсторонно ход польскої литературної и громадської мислі в Росєні за часи императора Миколая в параллєлю того, як це робить для росєйської у „Вєстнику Европї“ п. Пипин (знакомий и галицьким читателям „Правди“ з винятої глави про українську литературу з єго исторпї славянських литератур). З такого перегляду мабуть довелось би признати, що між польською аристократичною громадою (а ничї ми в малорусько-білорусько-литовських краях не бачимо, и ничї не може там и бути, бо там нема польского народу) и системою царя Миколая Павловича було гаразд більш звязків, ніж думают в загалї задля того, що дивляться тілько на поверхнїсть діла и бачуть, що польскї пани робили глуху оппозицію национально-политичну росєйському урядовї, користуючись однакож самим основним єго стовпом: крєпацтвом. Ми б знайшли в польскїй интеллигенцї тих (та й не тілько тих) часів власну „тройцю“, ві трошки не вступаючи приведенїй висче тройцї Миколая I. — власний легитимизм, клерикализм, що більш систематично вироблений, власне вченєсь про офїциальну народнїсть, жаханє „західного духу“ и одвертанє під назвиском „старопольского духу“ до середнєвікових идеалів не дуже більшої цїни, ніж ті, про котрі трубили офїциальні и добровольно-локайскї историки (Погодин, Шеврев, Устрялов) и публицисти Миколая I, між котримн-то публицистами саму головну роль грали Поляки Булгарин и Сєньковский. В аналогїю Московским романтикам-славянофилам, що хоч не розривалиє зовсім з трилогїєю Миколая I, але все таки знаходили в старїй Русї Московскїй и земскї збори, и вибір старшин, и вольний переход сєлян, — можна знайти у малому польскому кружку теоретиків колишнєго „шляхетського гминовладства“ (але тілько шляхетського); та не знаю, чи можна в польскїй тодїшнїй громаді вайти аналогїю тому енергичному кружку росєйських „западників“ (критик Білинскїй, профєссор Грановскїй и др., Герцен, Тургенев и ин.), або українскому широ демократичному напрямку Шевченка, Костомарова и Куліша, що має аналогїю и з романтичним славянофильством и, подібно „западничеству“, було далеко від релігїйної и національної виключности. Цї всі напрямки критикою, философичними статями, лекціями историчними, сатиричною и аналітичною литературою, почавшоєся з Гоголя, як тілько можна було, вели оппозицію трилогїї Миколая I. и приготовили росєйську громаду до тих реформ, що тепер змїняють усе лице старої монархї, колись-то оплоту всеєвропейської реакцїї. Той факт, що Поляки в західнїй Росєні так накинулись на українофильство, на „хлопоманїю“, случивєся не тілько з национальних причин, а більш з культурних и соціальних, з того ж закону, по котрому й аристократично-клерикальна реакція також у східнїй Росєні накинулася на либеральний напрямок, котрий воша похрестїла загальним назвиском нигилизму, — и по котрому Київскї клерикали и Московскї доктринєри-централїсти так зїшлиєсь з польськими панами в ненавїстї и брєхнях на „український сепаратизм“. И там и тут — це „старий росєйскїй порядок“ вставав проти „нової, вольної Росєї“ (*free Russia* — по щасливому слову Диксона). Це треба б зрозуміти правдивим либералам в корінних польських землях, що між панами українсько-литовськими, хоч би вони стократ брали часть у рухавцї, и паном Катковим та ще гіршою ніж він росєйською полицейсько-олигархичною партнєю є фа-

политичної економії Бунге, що був членом в редакційній комісії по селянському ділу и одним з сторонників наділу крепаків землею. Якому впливу: реакційно-клерикальному більш, чи католицькому, чи православному — приписати, не знаємо, але тільки вийшло так, що після приходу княгині Васильчикової в школи недільні почались репресали проти таких шкіл у всій Росії. Тим часом проф. Павлов перейшов у Петербург, де розпорядителі всіх шкіл недільних вибрали його головою, але куди ще раніше перейшов митрополит Исидор и переніс идею, що Павлов єсть червоний революціонер. Цій ідеї дало ходу те, що в Харківі найдені були сліди студентського тайного товариства; члени його вправді покинули практичні політичні заміри, але деякі повиявляли були в письмах республіканські ідеї, один приняв був псевдоним „Царедавенко“, а у одного найдено устав товариства революційної пропаганди. Деякі з сього товариства перейшли в Київ и брали участь в школах недільних, але о практичному дійстві в метах того товариства в школах, де вчилися робітники и слуги 10—15-літні, до того нічого було думати, що школи не тільки не мали революційного духу, але ще мали вплив консервативний або, лучше сказати, витверезуючий фантазію молодих голов. Та й трудно було вести яку небудь потайну пропаганду в школах, котрих двері були відчинені для кожного, и в котрі що неділі багато приходило люду усякого стану, щоби подивитись, як и чого учать хлопців студенти. Одначе реакційна партія в Росії постаралася налякати уряд и Харківським товариством и шко-

---

тальне кривне брацтво; за теперішніх часів, коли після Караказовщини дуже піднялася в Росії олигархично-реакційна партія, и сам Катков став замічати ті звязки польських магнатів, примуючих у союзі з російськими реакціонерами до лопсованья того, що зроблено для селян в західних губерніях. Газета „Вість“, що у роки 1865-8 основана була на гроші Петербургських и Московських олигархів, а найбільш предплатителів мала між польськими панами в західному краю (на имя одного пана коло Житомира висилалося 132 екс. на які небудь 2—3 села), — газета „Вість“, що доказувала, буцім усі реформи, зроблені в Росії за царя Александра II., суть помилкою, а наділи селян землею, особливо в західнім краю, чистим розбосом — є доказательством правдивості сього, що я сказав про натуральний звязок польського панства з російським поліцейством и олигархізмом. Звязок цей ставовиться ще міцнішим через те, що між фамиліями приближеними до висчих Петербургських сфер є кілька католиків, явних вихованців єзуїтських. А це все зводиться до того, що правдивим демократам и либералам у корінних польських землях треба зрозуміти, що так званим Полякам у західній Росії нема другого виходу, як або становитись либерально-демократичними Руськими, або оставатись польськими реакціонерами, — бо де нема польського народу, там нема місця и польському демократизму и либерализму. Доки сього не визнають Поляки у корінних польських землях, доти и на самий правдивий народий и либеральний напрямок польський буде падати реакційно-олигархична тінь од шляхоцтва и клерикалів земель західно-руських, и всякий по неволі казатиме — як и ми у сьому письмі — „Поляки“ там, де треба б казати тільки „реакціонери и олигархи західно-руського краю.“ Нехай же ті, котрим не по серцю така синонимка, одречуться від помянутих реакціонерів и олигархів, а з тим разом признають, що на схід од Сяну й Буга „нема Польщи“, а єсть Русь и Литва.

лами, — а як случилися в 1862 р. в Петербурзі пожари, то орган цієї партії, „Московські Відомості“, що недавно перед тим перейшли під редакцію п. Каткова, стали кричати, що палять Петербург студентинигилисти, котрі через школи мають вплив на робочу чернь и хотять сформувати її на маньєру західного пролетаряту. В таких инсинуацях не обійшлося діло и без польских ретроградів: уже на рік перед тим, як Київські учасники шкіл недільних зняли з себе фотографичну групу, по просьбі від'їхавшого в Петербург Павлова, по краю полуднево-західному, особливо по гимназиях, куди деякі з учасників шкіл недільних перейшли учителями, покінчивши курс в университеті, — пішли поговірки, що се група заклятих ворогів польщизни, котрі зарисягли працювати на її згубу. У Петербурзі між доносами на школи и Павлова були й писані лвно Поляками. Як случились пожари 1862 р., то по царському приказу було введено на час, до вироблень загального уставу школьного, недільні школи скрізь закрити, и тоді ж наряжена була комиссия, котра повинна була розслідити дух и мети шкіл недільних. Про дві Петербургські школи було наговорено, що буцім то там велась соціалстична пропаганда, и давано читати революційну прокламацію „Молода Россія“, — але послідне не тільки не витвердилось при допросах учеників, а ще виявилось, що кварталний умисне підбивав хлопця полу-идиота, щоби казав на допросі, буцім-то йому давали читати „Молоду Россію“, коли по правді давали читати тільки відпечаток з журналу „Народне Чтеніє“ про початок Русі: про Рюрика, Олега и т. д. Про другі школи по всій Россії губернатори донесли, що нічого протизаконного в них не замітили. Одначе комиссия, котрої голова був тайний совітник Жданов, а секретарь п. Пржебицький, виготовила доклад, у котрому розказувала, що недільні школи були ділом тайного товариства, мавшого метою „диспроверженіє существующого порядку вещей и истребленіє царствующей в Россії династії“. Усе діло шкіл недільних рухнуло! А в західнім краї пропали єдині руські народні школи; польські осталися без конкурентів.

Правда, були ще конкуренти в Київській губернії, але небагато було з них користі, — та мало того, з їх виїшла нова біда для руської народної освіти. Як стали заводиться недільні школи, и завелися помянуті школи при церковних приходах коло Білої-Церкви, митрополит Київський Арсеній циркуларом, написаним дуже строго, звелів усім священникам приходським завести при церквах школи. Звісне діло, що між духовенством в Россії, як и скрізь, є люде, що дуже способні стати гарними учителями народу, але в загалі далеко не всі священники мають час та й талант и навичку до народної педагогії. Для того така загальна міра, яку взяв митрополит, повела лиш до того, що школи позаводились на напері по всіх приходах Київської губернії, а на ділі вони були або мало де, або вчили в них не священники, а наймити з одставних солдатів, паламарів и т. п., або діти більш похили ієрейські огороди, ніж читали граматки и псалтирі; а про те, щоби взятися за новіці методи навчанья народу, з отцями ієреями й говорити було нічого.

Скоро й администрация замітила, що з шкіл митрополитських мало пожитку (були олучаї, що під ревизію митрополита ієреї перево-

зили из села в село одних и тих же учеників и так показували школи); князь Васильчиков доложив так званому „західному комітету“ державного совіта про небезпеченство польської пропаганди, требуючи більшої енергії в школьному ділі. По розваженню західного комітету царь звелів одчислити на перший раз 10 тисяч рублів на народні школи губерний Київської, Волинської и Подольської, поручивши министру народної освіти, п. Головину, взятися за діло устрою таких школ. Якийсь-то архиєрей з Владимирської губернії (у Великій-Русі) уже було визвався дати учителів з згоїх бурсаків для тих будучих школ. Одначе адміністрація Київська, и генерал-губернатор и куратор учебного округа (п. Витте, що тепер у Варшаві), одписали, що для сього діла треба учителів вихованих на місці и знаючих народ, — и по соглашенню з министром заведена була в Києві „Временна педагогична школа“, котра для навченя лучших метод школьних приймала людей, дечого вчившихся вже то в гимназиях, то в семинариях. Учить в сій школі згодилися без плати дехто з профессорів університету, учителів гимназий, а найбільш з студентів університету, тих, що брали участь в недільних школах, якраз перед тим, у Маю 1862 р., закритих. Студенти ще на півтора року перед тим думали й самі взятися за таку ж педагогичну школу, и один з них, розпорядитель Подольської недільної школи, Вороной, вів про се якісь переговори з Юзефовичем, котрий тоді дуже либеральничав и з Поляками и з Руськими. З сих переговорів нічого не вийшло, але як тільки відкрилася „Временна педагогична школа“, то студенти ці зараз дали безплатно свою працю. Гроші, що мали йти на плату учителям, пішли на стипендії ученикам. З того ж часу, окружний инспектор п. Тулов з чиновником генерал-губернатора стали об'їздити села, по котрим селяне охотно згожувалися виставляти хати для школ и приплачувати 30—50 рублів учителю до тих 150—180 р., котрі брався давати ім уряд, и давати дещо з огородини и др., тільки б мати „правдиві школи“, а не такі, де діти їх тільки час тратять або роблять на попа и єго сімью замість науки. Попробували було прилучити до діла и панів, але тільки деякі згодилися дати грунт та дерево на збудованье школи, а більш говорили, що вони б раді помогти народній освіті, та бояться хлопоманів, котрі тільки й думають, як би пустити по школах гайдамацьку пропаганду. Це казали й ті пани, котрі, ради конвенансів, давали який небудь спорний з селянами грунт, або кілька дубів на школу. Дехто дуже вже прямо давав врозуміти, що ті прокляті хлопомани засіли вже й у Київську педагогичну школу. За первий же рік ця школа встигла виготовити учителів на 45 школ на Київську губернію и 4 чи 5 на Подольську. Для цих школ прийшлоось подумати про хутнійше вистачанье книг учебних и читальників, — и в Києві взялися за роботу над такими книгами українськими, а також и російськими, але приспособленими до люду українського. З министерства на це діло було відпущено 500 руб., на часть котрих почато печатати перше виданье „Баєк“ п. Глібова. Тим часом по всіх гимназиях в Росії ишли роботи над критикою проекту устава середніх и низчих школ, — мало не в усіх гимназиях Київського округа совіти подали голос, що окрім російської мови в школах мусять бути й мова українська, при чім учителі правобічних гимназий бачили в послідній

живіще орудьє для боротьби з польськими претенсіями на панованьє над народом руським. З Петербургської громади української деякі люде, маючи широкі стосунки, стали отаратися в министерстві про те, щоб устав школьний дав українській мові первенствующою ролю в школах полудневої Росії, и министерство напечатало в своєму журналі статью, доказуючу окрімніть и самостайність української мови, що була перепечатана й у „Правді“. Мені здається, ця ревність щирих Українців була трохи крайнєю и безтактною: бо дати первенство, а то й виключне панованьє мові українській в школах, коли весь стрій держави користується другою, так званою в Росії русскою, а у вас в Галичині російською або (не зовсім вірно) великорусскою, и коли по українському писано було ще дуже мало, а школьних книг зовсім не було наготовлено, було б ділом більш руйнуючим, ніж будуючим, — бо через те народ український відчужився б од усєго ходу культури й державного строю в Росії и зводився б на пищу святого Антонія, на 5—10 книжок українських. Гаразд більш практичним було продовжати так діло, як началось: готувати книжки українські й уводити їх у школи рядом з російськими, вибіраючи книгу не по мові, а по ціні того, що нею писано. Навичка читати по російському не зашкодила б нашому народу, а читаючи по своєму тільки справді гарне й цінне, народ би научився цінувати й нарождающуюся рідну літературу, на котру він (особливо стоючи в патологичному стані „хлоцтва“), як на все нове, дивився часом не без недовіру. Замір же зробити мову, на котрій ще не виготовлено було самих елементарних книжок, офіційною в школах — міг тільки визвати реакцію, иноді між самим таки народом, що й справді случалось.

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— **Що для здоровья чоловіка конечно треба** — написав д-ръ мед. Корнилій Миронович — *изданія общества имени Михаила Качковского Ч. 1. (за время отъ 3. (15.) Мая до 3. (15.) Юнія)* — Львѣвъ, 1876 — въ типографіи Ставропигійского Института. Сторон 32, в 8-ку.

— **Дітські пісні, назви й загадки.** Кієвъ. Типографія С. Т. Ермольєва, *Вибиковскій бульваръ, въ собственномъ домѣ.* 1876. Сторон 80, в 8-ку; ціна 15 коп.

— В книготорговлі Л. Ильницького в Кієві можна дістати олідующих музикаліїв в нових виданьях: а) **Молодощі** — *збірник танків та веснянок* — М. Лисенка — ціна 1 руб. 20 коп.; б) **Музика до „Кобзаря“** — М. Лисенка — ціна 1 руб. 20 коп.; в) **Збірник українських пісень** — *зібрав и в ноты запис М. Лисенко* — два випуски, по 2 руб., разом 4 руб.

— **Dominkanje za Dnieprem** — *skic historyczny — przyczynek do misji OO. Dominikanów na Rusi* — *przez Marjana Gorzkowskiego* — *Kraków, 1876.* Сторон 32, в 8-ку; ціна 30 кр.

— **Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych** — *wydane przez krajowe biuro statystyczne — pod redakcją prof. D-ra Tadeusza Pilata — rocznik III., zeszyt I. — Lwów, z drukarni E. Winiarza, 1876.* Сторон 65, в вел. 8-ку; ціна 80 кр.

Містить тільки одну статтю: „Nieurodzaj w Galicyi w r. 1875 i jego następstwa“, написану самим Д-ром Пилатом, а призначену дати соймові образ положенья краю перед почином обрад, на сьгорічній весільній сесії, в ділі зарадженья нужді. Задля того в надісланих дат бюро статистично могло узгляднати тільки ті, котрі надійшли до дня 15. Марта. В кінці долучена ще табелля о відносинах робітничих; обговоренья сеї табеллі однако ж нема в тексті, бо друк їго був уже закінчений.

— **Choroby Galicyi w latach od 1866—1876 podpatrzone i opowiedziane przez Dukata** — *wc Lwowie, 1876 — nakładem F. H. Richtera — zeszyt I.* Сторон 56, в 12-ку; ціна 50 кр.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

— Дня 6. Липця, в Четвер, товариства „**Руська Бесіда**“, „**Академічний Кружок**“ и „**Дружній Лихварь**“ устроюють на Високім Замку забаву з музикою, співами и танцями. Початок забави о год. 4-й по полудні; вступ вольний всякому за билетом, котрий буде можна дістати на місці по 20 кр.; особи виказуючіся запрошеньем дістануть билети уповажняючі до входу на танцеву салю; запрошенья важні тільки для адресатів. В разі непогоди забава відбудеться дня 8. Липця, в Суботу.

— **Загальний збір товариства „Просвіта“** відбувся, як було заповіщено, 15. Червця 1876. Розпочавсь о годині 4-й; членів позамісцевих явилося значне число, між ними и сім селян з філії Бортницької. Голова товариства, п. Володислав Федорович, отворив збір промовою, в котрій вивів: товариство, ступивши тамтого року на дорогу незалежності (а властиво усторонивши єдиний позір залежності, котрим вороги нам ще шкодити змагалися), стануло тим високо в прилюдній опинії, — многі гадали, що товариство того убутку субвенційного не перебуде, и для того противилися торік рішительному виступленю, а минувший отсе рік показує, що инакше сталося, бо хоч сей рік був дуже тяжкий для селян, таки розпродало товариство около 25.000 примірників, — „Просвіта“ затим добре вийшла на тім, що станула о власних силах.

З порядку дневного прочитує секретарь п. Вахнянин справозданьє з діяльности Виділу; потім голова просить, щоби збір приймив справозданьє з руху касового за оголошене, бо касер п. Д-р Ганкевич изза фамилийних подій не міг явитися. Справозданьє прийнято до відомости.

Тут голова відступає від оголошеного порядку денного и оповіщає, що ц. к. намісництво відкинуло предложений змінений статут, а ц. к. министерство затвердило рішення намісництва; се рішення министерства надійшло попередучого дня, а тепер Виділ споводований внести перед збір опріч тамтих заразом ще нові зміни статута. Sprawozdawca п. Вол. Барвінський — окрім численних змін, дотеперішній текст статуту пояснюючих и доповнюючих, та поправок стилістичних — вносить змінити §. 9-й дотеперішнього статуту, котрий намісництво як противний уставі громадській затвердити не хотіло, оттак: „Руські громади й інституції беруть уділ в зборах через своїх заступників, управнених до заступництва уставою, а взглядно статутом. Заступники, котрі суть заразом членами товариства, голосують окремо за себе и за заступлену корпорацию“. Далше вносить зміну §. 36-го, котрому ц. к. намісництво також противилося, ось-таку: „Найменше 20 дійсних членів може, з захованьем законних предписів и за призволеньем центрального Виділу, утворити філію товариства на підставі сего статута. Філія вибирає певну місцевість для сталого пробування Виділу філіяльного и завідомляє о тім власть приналежну. Збори філіяльні відбуваються під проводом голови Виділу філії, его заступника, або віком найстаршого“. Оба ті внесення прийнято, як и додаток до §. 55-го, що коли б товариство розвзалося, не рішивши о своїм майні, то се переходить на власність „Товариства имени Шевченка“, а коли б се не могло статись, то буде в силі дотеперішня постанова. Потім прийнято внесенє вице-ректора семінарії о. Бачинського, щоби §. 52-й переіменити в слідуючий спосіб: „Печать товариства представляє отверту книжку з надписью: „Товариство Просвіта“. Печать філій представляє отверту книжку з надписью: „Філія товариства Просвіти в ....“. За сим заберає голос справоздавця комісії контрольної п. Д-р Даміян Савчак и по прочитанью справозданья комісії вносить, щоби загальний збір зволів уділити Виділові абсолюторіюм за час від 1-го Цвітня 1873 до кінця Марця 1876. Внесенє прийнято по короткій дискусії, почім голова завзиває до вибору нового Виділу, запрошуючи на скрутаторів пп. Вол. Левицького, Рудницького, Лучаковського и Гладішовського. Засіданьє перервано на 10 минут, а по отворенью піддав голова під обраду далше внесенє Виділу. Sprawozdawca п. В. Барвінський заявляє, що Виділ споводований предложити внесенє в слідуючий формі: „Загальний збір вибере комісію з 9 членів, між тими двох з-посеред Виділу, котра-то комісія, одвічальна загальному зборові, уложила би план систематичного видавництва книжок для народу. Комісія предложить результати своєї праці будучому загальному зборові; до того Виділ може пійти за планом комісії, але ухвали комісії не будуть Виділу обовязувати. Комісія уповажнена запрошувати собі до помочи и інших людеі з-поміж членів товариства и з-поза товариства“. По мотивованью справоздавці и по дебаті, в котрій потребу плану для систематичного видавництва вивічено, прийнято при голосованью внесенє Виділу. Члени філії в Бортниках, господарі: Українець Иван, Ильчишин Иван, Кресан Никола, Марків Гринь, Марущак Стефан, Баторик Федь, Вілик Никола — спішучись до повороту домів по желізній дорозі, прощаються з збором. Голова запитує їх при тім, чи не насувається

ім яка потреба що-до видавництва. На те вони сказали, що добре би було, коли б товариство видало популярно виложену уставу громадську. Забирає голос п. Вахнянин и, виказуючи не голосну та щиру працю членів-господарів Бортницької філії и заслуги їх для цілого товариства — дякує ім за те именем збору. Комісія скрутаційна оголошує результат виборів до Виділу; голосованьє відбувалося окремо на членів Виділу и на заступників. Голосуючих було 61, абсолютна більшість 31. До Виділу вибрані пп.: 1) Д-р Огоновський Омелян 60 гол.; 2) Гладилевич Дамян 60 гол.; 3) Барвіновський Володимир 60 гол.; 4) Федорович Володислав 59 гол.; 5) Романчук Улян 59 гол.; 6) Целевич Улян 59 гол.; 7) Стефанович Олександр 54 гол.; 8) Лучаковський Константин 51 гол.; 9) Д-р Ганкевич Володимир 47 гол.; 10) Заклинський Леонид 39 гол.; 11) Погорецький Петро 36 гол. На заступників же вибрані пп.: 1) Белой Иван 36 гол.; 2) Шухевич Володимир 27 гол.; 3) Стеблецький Рафаил 27 гол. Голова завізвав потім до вибору нового голови товариства з-поміж нововибраних членів Виділу. Коли віддано голоси, приступлено ще до вибору комісії контрольної, котра має оправдати рахунки від 1. Цвітня 1876 почавши аж до сідуючого загального збору. Вибрані через аклямацію пп.: Кордасевич, Гладішовський и о. Бачинський; яко заступники пп.: Павлиш и Маначинський. Далше вибрано через аклямацію членів комісії для уложеня плану видавництва. Комісія скрутаційна оголошує результат з вибору голови: головою товариства 38 голосами на 40 голосуючих вибраний п. Володислав Федорович. За сим закрито збір о годині 9-й.

— Оба наші товариства академічні „Дружній Лихварь“ и „Академічний Кружок“ устроїли дня 24. Цервця, в саях „Руської Бесіди“, музикально-декляматорський вечер на тридцять-треті роковини смерті Маркіяна Шашкевича. Програма сєго вечера була сідуюча: 1) *Вступна річ*, акад. А. Дольницького, о Маркіяна Шашкевича життя, творах и значеню в нашій літературі; 2) *Симфонія G-moll*, М. Вербицького — виконав оркестр; 3) *Празник у Такові*, О. Федьковича — деклямував акад. И. Белей; 4) *Кому Бог в груди*, стих М. Шашкевича, муз. Н. Вахнянина — відспівали пп. Яминський, Вахнянин и Лапицький; 5) Відчит акад. М. Павлика *о користі и потребі етнографічної роботи в Галичині*; 6) *Прощає*, стих и музика Н. Вахнянина — відспівав акад. Лапицький соло, з супроводом оркестра; 7) *Заросли шляхи тернами*, думка Т. Шевченка, муз. Йовнора Воробкевича — виконав хор мужеський. Найбільше занятя абудив відчит п. Павлика, в котрім він показав, як-то досі у нас бралися за літературну роботу без належитого приготовленя в найголовнійшій річі — в пізнаню нашого народа, через що й вся та робота не мала й не могла мати правдивої и тривалої вартості. Сей вечер буде тим памятний, що оба наші товариства академічні, при уділі „Бесіди“, виїшлися, по довгім розрізненю в своїх поглядах на нашу літературу — в однім напрямку щиро-народнім, котрому так річ п. Дольницького, як и відчит п. Павлика дали дуже ясоний вираз.

— По поводу 30-літнєї рочниці понтифікату наші Пия ІХ., питомці руської семінарії устроїли дня 16. с. м. в єго честь музикально-

декламаторський вечор. Гостей „з світа“ явилось велике число, меж ними крилошане руські, латинські и вірменські, а навіть сам архієпископ вірменський. Програма сього вечера була слідуєча: 1) *Ими папи*, муз. Гунода — відспівав хор в супроводі оркестра; 2) *Погляд на понтифікат Пия IX.* — відчитав п. Добровольский; 3) *Молитва*, из *Zauberflöte* Мозарта — відспівав бас п. Тимус в супроводі оркестра и хора; 4) *Псалми Давида*, стих Т. Шевченка — виголосив п. В. Козоровський; 5) *Поклін*, стих О. Федьковича, муз. М. Вербицького — відспівав хор; 6) *Псалми Русланові*, стих Марк. Шашкевича — виголосив п. А. Січинський; 7) *Italienischer Salat*, муз. Р. Жене — відспівав хор; 8) *Завіщанье*, стих Т. Шевченка, муз. М. Вербицького — відспівали два хори в супроводі оркестра; 9) *У вечері*, стих и муз. И. Воробкевича — відспівав хор; 10) *Многочитствие папі Пию IX.* — відспівав хор в супроводі оркестра.

— Дня 16. Червця нововибраний **Виділ „Просвіти“** уконституовався в слідуєчий спосіб. Заступником голови вибраний проф. Улян Целевич, касиєром Д-р Володимир Ганкевич, контролором и бібліотекарем проф. Конст. Лучаковський, завідателем розпродажи книжок катих. Ол. Стефанович, кореспондентом в справах розпродажи книжок проф. Д. Гладилович, секретарем акад. Леонид Заклинський. На час, поки п. Погорецький буде ще урядником товариства, покликано до Виділу акад. И. Белея яко заступника, а на місце Д-ра Ганкевича, вже з днем 1. Липця в Виділу виступити змушеного, покликано заступника проф. Володимира Шухевича и поручено ёму касиєрство.

— Нововобраний **Виділ „Руської Бесіди“** уконституовався дня 17. Червця в слідуєчий спосіб. Головою вибрано Д-ра Володислава Сроковського, заступником голови Д-ра Коринда Сушкевича, господарем Лонгина Лукашевича, секретарем Володимира Левицького; администрацію фонда театрального поручено Д-ру Сушкевичеві, а проф. Романчукові веденєя справ дотичащих театра и репертуару театрального.

— „Руська Бесіда“ и „Дім Народній“. — В 11-м Ч-і „Правди“ з 1873 р. згадано було обширно про спори, які управляючий совіт „Дому Народнєго“ завів з нашим касиєвним товариством „Руська Бесіда“. Один з тих спорів — о заплаченє суми 400 зр., а взглядно 500 зр. — уже рішений вироком ц. к. мійсько-делег. Львівського суду повітового, секция I-а, з дня 28. Мая 1876, Ч. 9357, и то на користь „Руської Бесіди“. Вироком тим суд, узнавши неслухність претенсії „Дому Народнєго“, рішив: „Руська Бесіда“ не е обовязана платити суми, о котрі запізвав її институт „Дім Народній“, и затим „Дім Народній“ винен „Руській Бесіді“ звернути кошти спору в квоті 25 зр. 22 кр. О скілько зачуваємо, відкликуюється „Дім Народній“ против згаданого вироку ще до апелляційного трибуналу.

— На фонд заповомоги для бідних учеників академічної (руської) гимназії ві Львові зложили дальше вп. пп.: пенс. совітник апел. К. Кміцкевич 5 зр., парох Боринич И. Юзичинський 10 зр., парох Сапогова И. Ляторовський 17 кр. (яко остальне з рахунку), проф. гимн. в Кракові Теофія Грушкевич складку між тамошніми Русинами в квоті 12 зр. 50 кр. (з то дали вп. пп.: сам п. Грушкевич 1 зр., Елеонора Бергер 1 зр., Д-р теод. Черлюнчакевич 1 зр., Д-р мед. Е. Гла-

дишовський 1 зр., проф. школ реальних Л. С. Мійській 1 зр., Л.. Б..., 1 зр., комисарь скарб. Ом. Коссак 1 зр., Д-ранд мед. Лев Коссак 1 зр., проф. гимн. В. Слюзар 1 зр., І. Ляхович 50 кр., слухач филос. Улян Бережницький 1 зр., слухач филос. В. Тиховський 1 зр., Софрон Тиминський 1 зр.); з даного дня 23. Мая концерту вплинуло чистого доходу 125 зр.

— **Поправка помилок.** — В Ч-і 9-м, в статті „Малёвана Гайдамащина“, на стор. 355, стр. 3-я з гори, має бути: **Коли б ми були не позагрузали** (замість: Коли б ми не були позагрузали) — а на стор. 356, глава IV., стр. 2-а: **ниткою** (замість: питкою). В Ч-і 10-м, в статті „Критика и перегляд“, на стор. 395, в другім alinea, стр. 4-а, має бути: **занечищеної крові** (замість: запеченої крові) — а тамже, стр. 6-а: **из ясно-червоної** (замість: из червоної).

(НА ДІСЛАНЕ.)

Обвіщаючи сим, що з даного дня 23. Мая концерту на дохід бідних учеників нашої гимназії вплинуло чистого доходу 125 зр., ми передовсім подяковати за се маємо тим високоповажним добродіям, котрі за взяті білети зложили більші датки, именно: маршал сеймовий гр. Володимир Дідушицький 15 зр., пресо священний митрополит Іоанн Сембратович 5 зр., власитель дібр Клебанівка Тадей Федорович 10 зр., пенс. совітник апел. К. Кміцикевич 5 зр., совітник школьний Д-р фил. Амвр. Яновський 5 зр., професор Д-р теол. Сильв. Сембратович 5 зр. Також складаємо щирю подяку всім високоповажним паням и панам, котрі були ласкаві взяти уділ в самім концерті, а то: паням Г. и Л. Любович и Лерх та панам Гржимальському, Конопаскові, Синьові, Волманові и Шваблєві. Наконєць виразити що мусимо подяку ви. п. Пангансові, капельмайстру 30-го піх. полка (Львівського), за уділ оркестра в концерті за дуже низьку ціну, и ви. п. Олекс. Яениському, президенту міста Львова, за безплатне відступленье салі ратушевої.

Від тіла учительского гимназії академічної (руської) ві Львові.

ВІД РЕДАКЦІИ.

Сим Ч-м закінчаючи 2-е чвертьроцьє, просимо відновити швидче пренумерату, кому вона тепер скінчилася. Просимо також тих, котрі з пренумератою суть ще в довгу, щоби зволили вже раз вирівнатись и не доводили своєю неточністю наше видавництво до страти.

Спізнєньє сёго Ч-а нехай шан. читателі звинять ласкаво тим, що редактору, видосованому на почавшуся дня 15. Мая каденцію судів присяжних, особливо тепер, в послідніх днях, частійше приходиться сповняти обовязок судді присяжного.

Властитель и одвічальний редактор: Лонгин Лукашевич.

В друкарні Товариства Ілюми Школьного. — Під зарядом Фр. Сергійського.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
министрація
під в. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться
після тарифи.

Л Ю Б Л Ю.

Люблю дивитись, як водиця
По білім каменю біжить;
Люблю дивитись, як пшениця
На ниві золотом блищить;
Люблю дивитись, як на небі
Стидливо сходить молодик
И зіркам ясным, мов дівчатам,
На „добрий вечір“ шле привіт;
Люблю дивитись, як дівчина
Обнявшись з парубком стоїть,
А соловейко недалечко
И заливається й тремтить:
Тоді и я мов молодію
И оживаю и люблю
И серцем чистим, незлюбивим
Усіх людей благословлю.

Щербендя.

ЗАВІРЮХА НА СТЕПАХ.

Повість польська, оповіdana по руськи,

П. Куліша.

Передоїти з великоруського Ос. В.

(Дальше.)

III.

В останнім році царствованья Катерини II. найстарший мій брат навідувався в Смілянщину, щоби пошукати маєтку годящого на закуп. Так звалася тоді країна, що обіймала нинішні повіти Черкаський та Чигиринський. Країна ся подобалася моему братові несказанно. Вернувши до дому, не міг він її нахвалитися. И дійсно, проти нашої Сквирщини, Смілянщина в той час повинна була мати всю понаду молодості. Горішня, більше північна Україна на правім боці Дніпра також недавно ще була наново заселена після довголітніх спустошень, але мала зовсім инший вид. Там на своїх віковичних „посадах“ зісталися старосвіцькі „власти“, як звалися тоді дідичні панські маєтки в часах польского панованья; зісталися там и старосвіцькі старостинські городи, и так звані ключі під своїми стародавніми назвами. Вже кількадесять літ господарували шляхетні пани в горішній Україні по своїх віддільних маєтках. Их села вже постарілися девчім та й послали виразні признаки переходу з рук в руки. Господарі лишали на них понайбільше сліди своєї недбалості, змарпованья або скнирства. В Смілянщині напротив все було ще молоде, свіже, все віддихало розвітом господарського житья. Вся отся країна становила одну тільки волость князів Любомирських, що володіли нею більше яко ленні верхівники, аніж яко земські властителі, заинтересовані доходами. Назначені роки волі новозаложених осад ледви тільки що доходили ще до кінця. З усіх боків дивував нового постерегача вид заможності, що нараз зацвіла в отсій дівичій країні. Здавалося, що сі вапном повибіяні сільські хати ще не мали часу счорніти, а солом'яні кривлі на хатах та клунях — втратити свою золотисту краску. Справді ж пишалися та всміхалися тамошні села посеред садів, лісів та зелених ланів. Попри сім и сама собою країна показувала видиме багатство поспіль з чудовою понадою своєї природи. Розлогі лани, розкішні пасовиска, порозкидувані по полях тінисті діброви, многость густих чорних лісів, що тя-

глися безкраїми смугами, живі води, що вилися то биндою, то стикалися в величезні стави на Тясминах та Пашликах, — все отсе любо та оживляючо займало око. Проїздяючи літнього дня, під лагідним соняшним сяньєм, по отсих сторонах, що розлягаються до самого обрія в безкраю земель; понад зеркалами тихих вод та під тінью розлогого деревья, то порозкиданого по полях, то згромадженого в приманливі гайки; дивлячися на отсі лани, оплоднені щедрою природою, а стрічаючи людей не багацько, але завсіди з виразом спокійного щастья на лиці — не хотілося ні про що й гадати: все в околиці здавалося живою идилією, виробленою власним зображеньєм. Тут, в отсій, свіжій, дівчій Україні ставали зрозумілими вирази давних польських поетів про землю текучу молоком та медом.

Оттакою з'явилася вона й моєму братові. Він розказував про неї, мов про відкриту ним Америку, та вмовляв батька купити маєток в тих сторонах. Три молодші брати горячо спомагали найстаршого, и батько згодився закупити маєток в полудневій Україні; тільки, заховуючи свою патрархальну повагу, бажав своїми очима подивитися на сю Америку, що відкрив найстарший син. И от поїхали вони в двох розвідати країну.

Вид Смілянщини переміг ваганье мого батька; батько цінував її зовсім не з боку її малєвничості. Він пересвідчився, що господаря чекає тут велика нагорода за ёго працю. Земля в Смілянщині була ще справді дівча. Се був чистий чорнозем підживляний щорічно мовби свіжим гноем, не то що густими лісами та ще й кучерявими дубами, що мов би умисне порозкидувані стояли всюди по полях, так що декотрі околиці являлися одною чудовою прорідженою дібровою, а проїзжий з захвитом роздивлявся то по розкішних сіножатах, то по богатих, нігде невиданих пашнях на новині, не потребуючій ніякого корчуваньья. Луки конічипи, залитої, так званими на Україні Івашковими головками, тяглися широкими смугами по берегах рік та сподом вогких байраків. Безліч пчіл, що вказувалися всюди гудіньям, усправедливляли майже баєчні оповідання Ржончовського та інших стародавніх Геродотів козацько-шляхоцької України, даючи найкраще понятье о якості лісів, цвітучих лугів и надбережного зілья. И всі отсі богацтва вод, орного поля, трав та лісів були тим цінніші, що поза ними тяглися до самого моря голі безводні степи.

Вподобався моєму батькові и народ. Мужик жив тут семьянисто. На однім подвірью стояли у ёго по кілька хат, де він осаджував жонатих синів, та за приймаків повідаваних дочок;

*

але всі становили одну семью та сідали до обіду и вечері за один стіл. Серед купи дітей сиділа мати в парчевім очіпку и поважно похажав батько, мов патріарх, в синім жупані, в сивій шапці з кримських смухів, та з палицею закованою в срібло*). Об'їзджачи села, приймано мого батька дуже радо в кождім дворі, куди ёго припадок заводив. Господарь вибірався з найкращої хати та лишав її для ужитку гостя, коням давав до волі сіна та вівса, а подорожних угощав таким обідом, який тільки в свята зготовлявся для семьи. Гостинність мала тоді на Україні значенє майже релігійне. Грошей від гостей брати не хотіли, навіть обижалися платнею, а один дід, замість сперечатися, зняв изза сволюка славянську Библию, та показав в ній стих; жаль тільки, що я ёго вірно навести не можу, а мисль ёго була така: „Хиба ж ви не знаєте, що декотрі, приймаючи подорожних, невідомо янголів угощали?“ Отся прехороша черта місцевих звичаїв глибоко порушила мого батька, и нераз згадував він про отсю пригоду. Як же ж хто небудь з господарів дізнавався, що батько має замір набути в Смілянщині маєток, то се не дотикало ёго ні крихти, як би то можна судити після погляду на селянина та пана, що усталився в нашій літературі з 60-х років. Противно, він раєв купити село, де він сам жив. Тамошні мешканці тямилі часи Любомирських, як вони зависіли від висшої шляхти безпосередно, а не від „ржондців“ та економів, що настали в Смілянщині з переходом її на Потёмкіна та ёго наслідників. Нові представителі панської власті брали з багатих дворів окуп, иноді по сто рублів від хати за увільненє від всяких відбутків; але нікому не впадобалося, и всі бажали мати, як вони казали, справдешнєго пана, що жив би межи ними та сам орудував маєтком. Як же ж не згадати тут про нашого дорогого „Самовидця“, що, оповідаючи, як-то перед Хмельнищиною панські намісники обдирали підданих, помічає, що сам пан міг би те саме всяти у свого підданого, и не так би було жаль підданому!

Надівсе ж більше примітна отся обставина, що в такій при-манливій країні можна було такі багаті маєтки купити дуже легко. И що я кажу легко? Іх можна було взяти майже даром. Наслідники Потёмкіна Тавридського, не в докір би їм сказати, самі не

---

*) В часі проїздів автора по західній Україні, лучалося ёму самому здбати що дідів простолоудів з палицями з срібною головою. В загалі заможний мужик був там шось мов на шляхтича похожий. По лівім боці Дніпра не доводилося ёму нічого такого здбати.

знали, чим вони володіли. Над отсею чудовою країною повторилося ще раз те, що вже діялося з нею за Степана Баторія та Зигисмунда III. Нові пани найбільш родючої землі в Європі, будучи великоруськими вельможами, знали тільки маєтки чиншові, а про средства та цінність маєтків хлібних и тямки не мали. А ще ж навикли вони до життя блескучого, до більших видатків, та й не могли нічого кращого вигадати, як продавати одно село за другим. Продаж спадкових маєтків здавалася їм найгарнійшим господарованьєм; вони навіть вихвалялися один перед одним успіхами в отсій оригінальній спекуляції. Може бути, що й політичні згляди склоняли їх до такої розпродажі, але ж ті самі міркування здержували й купуючих. Геніяльне діло Катерини, сповнене її талантливим вибравником, здалося тревалим тільки декотрим умал висшого рода. Громада руських політиків-державців все ще думала, що Росії доведеться зимою полонити Дніпер, а літом піддержувати лінію степових редутів, так звану Українську лінію. Моему батькові раjali закупити кілька найкращих сіл за мірну ціну з виплатою на десять літ. Але наш батько, дуже оглядний в своїх вирахованьях, не відважився на просторі набутки, та купив тільки одно село Краснояр, де однако ж лічили тисячу душ.

IV.

Придбавши отсей маєток для синів, мій батько згідно з їх бажаньєм, зараз розділив його на чотири часті. Але тільки найстарший брат орудував своєю частю окреме. Три молодші, ще нежонаті, жили разом та й орудували своїм маєтком спільно. Я не був свідком їх орудуваньє; я був, як уже сказано, десятьма чи одинадцятьма роками молодший від наймолодшого з них, та ще мусів проводити свій час зайнятий науками; але я паслухався багачко про їх независле життя, особливо про перші роки їх селитьби в Смілящині. Від самих братів та від їх слуг чув я багачко завидних для мене подробиць про тамошне життя-бутє, зовсім несхоже на правильний пахарський наш побит в Володарці. То була тільки одна довга „маівка“, то була довга забава безжурної молодєжі, що не могла насититися волею, налюбуватися морем зелені, в волю патішитися самотою. Козакувати пустельники уганяли по Красноярських полях, то полюючи, то уїздаючи копей з власних табунів. Вони гуляли по водах скалистого Тикича, стріляючи дичину, закидуючи разом з селянами неводи. Вони го-

сподарювали по диких лісах, серед котрих лучалися, Бог зна ким розведені сади, або вибивали вольні медові пасіки, часом-то й слідячи за кокетливою україркою, що збирала ягоди в пустинних долинах. Глухий та мовчазний за мого часу Краснояр, затемнений для мене посторонніми обставинами, при котрих я в нім осів, здавався в часах моїх братів в четверо люднійший як с'єгодня. Раз-у-раз звенів він то від тупоту кінських копит, то від вистрілів по лісах або на ріці, то від реготу та веселого розговору. Навіть найстарший брат втратив тут тую мовчазність, котру наш батько вважав потайним недовольством з простонародн'єго звороту нашої стародавн'єї родини. Він полюбив гостинність, що становила в отсій пустій місцевості и найкращу забаву и господарську конечність. Гости, як говорилося, не переводилися в Красноярі, де всі панські будинки повні були шумячої челяді, козаків, стріців, торбанистів, а навіть співаків, що викликали луку по садах та дібровах своїми нераз нестрійними але завсігди веселими голосами.

Після Библії, пахарство числить своєму сполученью теорії з практикою уже більше сему тисяч літ. В Смілянщині воно тільки що лиш починало свої дитські проби. Там світ був ще дуже молодий; чоловік там не відвик ще від райського безжурного життя. На свіжій землі, с'як-так зрушеній плугом, сіяли притьмом, и земля давала плід свій дуже іцедро. Наш батько не хотів поняти с'єму віри, коли ёму розказували братья, навідуючи час від часу Володарку. Нароком приїхав він до них в осепі, визначив сам „загони“ та власними очима бачив адамову управу, а як на весні побачив сі загни вкриті густими збіж'ями, тоді повірив своїм очам та вже більше не ремствував на недбальство моїх братів.

Одначе ся родючість землі, ся щедрість природи мали свої невигоди. Чоловік, надто впевнившись о ласкавість землі, спускався зовсім на її незмінність. Ёго неробство переходило в лішнство; він став, мов дитина, непредвидючим. Мимо всеї легкості, пахарська робота все ще здавалася ёму важкою. Він шукав ще легшого та приманливішого зарібку. За часів Філопенка, Корсунського полковника, козацький син, забагатівши волами та кіньми мовляв звичайно, як передає нам по своєму кобзарська дума:

И вже міні не честь, не подоба по рільям спотикати,

Жовті чоботи каляти,

Дорогі едамашки пилом побивати,

А хочеться міні, мати,

Пійти під город Тягину гуляти,

Слави-лицарства козацькому війську здобувати.

Тепер побудка війни з невірними щезла; але місцева вдача Українця заховалася, и промислове козакування змінилося на хіть до промислу чумацького. Кримські соляні озера подавали ёму найлекший та й найпоетичнійший зарібок. Справді ж, провести в полі теплу пору року, серед вольних степів, ступаючи з нечевля за волами, або дримаючи на возі, було дуже приманливо для народа, що навик до кочовничого життя в протягу цілого ряду столітій. Недавно виспівували думи про козацькі часи:

А як прийде весна красна,
Буде вся наша голота рясна —

то-б-то вся українська голота стане збиратися купами на козацький півномадний, піврибальчий, півзвіроловний, та піввоєнний, нераз розбишацький промисл. Тепер з наставшою в Красноярі весною, всякий, хто зміг спорудити мажу, то-б-то чумацький віз, запрягав до неї воли, вдягав в дегті намочену сорочку та й рушав в до-рогу. Хоч же й великий був зарібок з оттакого промислу, коли сіль на Кримських озерах брали ще безплатно, а таки був він интересом підрядним; головну статью чумацтва становило „блука-вье по світах“, отсе гуляще та вольне життя, що заповістили чу-макові ёго більше діятельні, але більше дикі предки — козаки.

Пахарське господарство терпіло багацько від сеї охоти до чумакування. В околиці баєчних урожаїв нігде не було запасів хліба, окрім панських гумен; але й панські запаси промінювалися зараз на гроші, як тільки показалася ціна. Страшні наслідки не-предвидучості та нехтування пахарства стали більш аніж очеви-дними. Державці новопридбаних маєтків задумали запомогти нужді на будучність принукою до пахарства та до кращої дбальшої го-сподарки навіть багатших мужиків, що більш других гордували збожевим господарством. Але сеї спасенний спосіб не так-то легко було довести до сповнення.

V.

Мої молодші братья, ті, що спільно господарювали, не від-важилися перемагати упір мужиків, котрі цілим їх правленьем були дословно розпещені. За се люде дуже любили та хвалили їх, хоч в будущині показалося, що й сама доброта, без розумної міри, приносить овочі гіркі. Тимчасом потуранье трьох молодших бра-тів багацько шкодило найстаршому, котрий, мимо всеї строгості в своїх відносинах до життя, зовсім не був наклонний до гнобле-

нья селян. Не заманоючись самолюбними чувствами, як ёго молодші брати, він був тільки дальше видущий від них та статечнійший у всіх своїх ділах, навіть и в виборі товариства на осолуду свого дозвіля. Він один з перших взявся усунути можливість такого лиха, яке постигло родющу Смілянщину в часи посухи та голодної зими. Задля сёго передо всім треба було зменшити чумацтво та вгамувати безустанне блуканьє народа по світах. Ёго рішимість викликала страшні крики та наріканья в мужиків, котрі, будучи підданими, ледви знали о своїм зависимім становищі. Супротивний спосіб управи в других частях маєтку розбуджував в них ще більшу досаду. Найзаможнійші з поміж них почули більше других тяготу примусу, що налягла на їх хіть та навички. У них-то було дійсно більше спромоги уникнути наслідків запедбаного пахарства на випадок повторенья неврожаю; але не можна було терпіти їх самоволі, примушаючи других до поряднішого життя. И так сі багатирі почали ставити опір, заводити бучи та стягати на себе конечну жорстокість папської власті, а опісля стали вибиратися з маєтку, втікати в степи над ріку Бог та за Дніпер, в усякі далекі місця, добре їм відомі після стільколітніх щорочних блукань. Одні втікали справжними бурлаками, інші з родинами й худобою. Треба було ганятися за ними, ловити їх та осаджувати на покинутих дворищах, а звідсіля виходили раз-у-раз найприкріші незгоди та припадки. Про один з них конечню треба тут ширше розказати.

Найбагатший господарь в Красноярі був Ивац Каленик, чоловік ще в середнім віці, але мавший уже дорослих и жонатих синів. Опис заможності сёго мужика в кожній инній країні окрім так званої смілянської України, здався б баєчним. Ёго батько належав до так званих утікачів, що були першими колонизаторами не тільки смілянських, але й в загалі українських пустинь, може ще з часів Барського старости Претвича. В старосвітщину давано волю, під котрою розумілися роки пільги, на двацять и на трицять років в тих осадах або слободах, куди державець бажав стягнути слобожан. Як же ж минув час податкової та економічної незалежності, завзяті, а разом з ними и непорядні, виглядали спосібного часу, щоби як найдальше втічи від свого пана, а накопєць зробитися козаками, котрих и відшукувати було годі. Так, здається, и рід Красноярьського Каленика перевандрував з одної оселі в другу, відкидаючи фактично право закріпощенья, котрого не міг відкидати юридично. Коли ёго батько поселився в Красноярі, то се було безлюдне урочище, котрого й сама назва була

невідома тому, хто владав ним на папері під загальною назвою пустині. З часом прпстали до ёго й інші заволоки з усяких українських місцевостей, и таким способом складала слобода без відоми державця.

Про приходи з оттаких поселян нікому й гадки не було. Раділи тільки тим, що пустиня залюднювалася, бо залюдненьє було умовою її нервістного наданья котрому з панських домів, та краще всяких документів обезпечала її проти загарбуванья зо сторони більше діяльних колонизаторів наданих ім пустинь. Батько Івана Каленика, в мініятурі був проти дому Любомирських те саме, що в Мексику був Кортес проти испанського короля. Перехід юридичної панської держави в фактичну зменшив їх значеньє багацько девчім, але їх багатство від того не вмєншилося. Півостров Івана Каленика був вкритий роскішними дубами, пахучими липами та березами обвіщаними до самої землі листяною одежею. По широких лугах, межі купами отсих дерев в траві мало не по самі роги, ходили дійні корови, любє добро чумаковатого мужика, що не для одной користі, але й для краси, для вдоволеньє чумацької слави потребував худоби, як він сам казав, „роскішної“. Бички від сих роскошующих коров ходили разом з волами самопас в степу за селом, навикаючи до тої жары та сухого воздуха, що для них, як для верблюдів, мусіли бути умовою здоровья. Тим и вивчені собаки вівчарки пасли, майже без людської помочі, Каленикові приналежну отару овець. Ёго широке дворище було заставлене або, з ёго погляду, прибранє чумацькими шкірою покритими мажами. Під повітками лежали многолітні склади обідья, кодїс та всякого манатья належачого до господарського статку. Кілька хат містило в собі ёго велику родину. И все отсе було від села обведене частоколом, мов замок. Але на сім не кінчилось багатство Калєника. У ёго було ще кілька пасік, кілька садів по лісах, кілька бантанів за цариною. А про те головним жерелом ёго приходів було хованьє худоби та торговля сіллю. Пахарство нехтував він так, як и другі; він засівав тільки кілька упругів, мов для забави.

И оттакого то сільського вельможу наважився мій найстарший брат змусити до того, щоби він служив прикладом для всіх підданих в пахарському господарстві. В той час буда вже введєпа паспортова система в Новоросійськїм краю, и народ жалувався на неї в своїх піснях:

Ой добре ж було нам чумакувати,
Як усюди було рівно;

Тепер через ті ледачі білети

І ходити невільно.

За „ледачим білетом“ и нашому Каленикові треба було до пана звернутися. Мій брат відмовив ёму в тім, покликаючися на те, що він не сповнив наказу, щоби з осені управив певний обшар. Каленик не міг чи не хотів зрозуміти панського наказу. Він виказував, що двірську службу з осені відбув, що виорав панського поля, скілько ёму наказано, а свого власного орати нема ёму ніякої потреби, и що він, на випадок неврожаю, панського двора не стане турбувати просьбою о заpomогу. Знаючи, що дарма буде переконати упертого багатиря, брат мій постановив, поставити на своїм силою волі. Він відправив прохача з нічим та надто ще наказав ёму остро, щоби він вибив собі з голови думку про чумакованьє, а забрався до весняного засіву в двійній скількості, надолужуючи таким чином занеханий засів осінній.

Мужик вийшов, здавалося покірний та готовий послухати, але панського наказу він и не гадав сповнити; противно він почав нишком ладнатися в дорогу та й одної красної ночі вирушив кількома мажами в поход. Доповіли про се в панський двір; вислано з двора погоню за самовольниками; чумаків завернено до дому силою. Ся явна непослушність не могла бути лишена безкарною. Старого Каленика потримали через добу в дибах або колодках, а ёго синів, що противилися двірським козакам та пробували отворити собі дорогу в степи збройною рукою, укарано хлостою, то-б-то висікли. Отсе образило їх та роздражило страшно; однако ж вони удавали слухняних; вони виорали та засіяли назначену скількість землі, але в той самий час по ярмарках продавали свою худобу, звузили свою широку господарку та лагодилися мало-помалу втікати. А як мій брат виїхав з Краснояра в Володарку, вони зникли з жінками, дітьми та рештою рухомого добра.

Як же пана не було, то гонили за ними недбало, боялися їх завзятого відпору, а коли за дві неділі пан вернувся, утікачі були для ёго вже недосяжні. Ходила чутка, що Каленик осів десь над рікою Богом. Була можливість відшукати утікачів та звернути їх в маєток, як се робили інші державці, для котрих уменшеньє робочих рук в краю и так малолюднім було руйнуючою втратою, але мій брат про се й не гадав. Утомила ёго боротьба з завзятым проти ёго добрих замірів. Ёму було досадно здаватися жадним збогаченья гнобителем, коли він домагався тільки громадської користі. Тимто він майже з неохотою дізнався по кількох місяцях,

що одного з утікачів піймали. Се був наймолодший и найзавзятійший з жонатих синів Каленика. Ёго весіље відбулося перед самим виїздом мого брата в гості до батька, о чім селяне якось завчасу вміли розвідатися. Сим весільем осягнув старпій Каленик двойку ціль: раз він приспав осторожність пана, а по друге, уприязнив собі ціле село, бо пропій був на сім весілью печуваний. Горілки наливали в корита, и навіть малі діти пили до упадку ложками. Вся рухомість Каленика, котрої не зміг забрати на свої чумацькі вози, була при сій нагоді розділена помежи так званих побратимів, так що по ёго виїзді всякий взяв до себе те, що обіцяв переховати, и осаду вивандрованого багатирия застали цілковитою пустою. За тими ж то річами з'явився молодий Каленик, а разом и за тим, щоби підмовити до втечи братів своєї жінки, котрі найбільше помагали ёго батькові вибратися з Краснояра.

Зловленого двірськими козаками утікача заперли в пустій коморі ёго рідного дому. Мій брат, як я казав, зовсім не зрадів сим зловленьем и не знав, що ёму зробити. Каранье не доводило тут ні до чого, а завертати всю збіглу родину силоміцью, було ділом дуже трудним та й надто прикрим. Він лишив собі один день до намислу; але як же ж переразило ёго, як доповіли ёму, що вязень повисівся на сволюку в коморі, в котрій ёго заперли! Двірські козаки налякали ёго, що пан поти буде ёго мучити, поки він не повість, де вся ёго родина, и він рішився спасти її власною смертю.

Отся пригода ще більше захмарила вдачу мого брата нахильну до сумовитості. Він спершу втратив енергию труда, з якою прямував до своєї господарської мети. Багата природа краю зблякла в ёго очах; український народ, з своїми кочовничими навичками та притаєними страстями остобісів ёму. В слідуючім році помер наш батько. Присутність найстаршого сина стала ковечною для уладнанья маеткових справ, и він покинув Краснояр майже з такою самою втіхою, з якою вибірався до ёго з Володарки. Але до того часу старався він уникати всякої згадки про Каленика та обходив иншими вулицями ёго опустіле дворщице. А Красноярі з своєї сторони стали дивитися на се дворщице з забобонним страхом и зараз дали всьому тому куткові прізвице *Шибеники*, та й самих Калеників, помимо славного пропою, називали не инакше в своїх згадках, як Шибениками.

(Дальше будс.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

(Дальше.)

II.

Русалки, мавки, полісуни, полєвики, домовики, чорти, відьми, упирі, вовкулаки, Доля й Злидні.

Окрім вищих давніх богів, фантазія українського народу создала багато низчих духів и півдухів и заселила ними землю. Такі низчі духи й півдухи: русалки, мавки, полєвики, домовики, нечиста водяна сила або дідьки, Доля и півмісячні істоти: відьми, упирі, вовкулаки. Після неба й небесних з'явищ, земля й жизнь землі більш од усєго звертали на себе увагу своїм рухом, своєю красою, своїми глибоко захованими потайними силами жизні. Народня фантазія заселила воду, землю, ліси, гори низчими духами и півдухами, як и самі земні сили слабійші од небесних и не вражували так сильно народнєї фантазії, як блискучі, огневі сили неба.

Русалки й мавки.

Русалки се богині земної води. Вони живуть в морі, в річках, в криницях и ставках. Живуть вони на самому дні в чудових кришталевих палатах. В річках, а найбільше в Дніпрі русалки живуть цілими громадами. Всі русалки дівчата або невеличкі дівчатка, діти семилітки. Русалки дуже гарні з лиця, з русими або зеленими косами з осоки, з зеленими або чорними очима. Вони розпускають по плечах розкішні довгі коси аж до самих коліч, ходять в одній сорочці або зовсім голі, в зелених вінках з осоки або зільячок, прикрившись косами. Але часом русалки показуються людям в дівочому уборі, в плахті, в сорочці, в червоному намисті. Русалки цілий рік живуть в воді, виходять з води на землю веспою, в чистий четвер и гуляють на землі до осені; тільки найбільше їх буває на землі від чистого четверга до Петра. В той час вони що вечора виходять з води, розбігаються по дугах, лісах, долинах и полях. Більше всєго вони люблять гуляти на берегах річок, на низині коло берегів між вербами и на зелених

нивах, в житах та в пшеницях. Для русалок місяць буває сонцем, и їх найбільше бачать ясної місячної почі. Виринувши з води, русалки чепляються на вербах, гойдаються на гилы, сміються, бігають по траві, неначе вітер, хвилюючи зелену траву й жита, кричать в лісі, кличуть людей, а найбільше хлопців, заманюють парубків чудовими піснями. Хто почує їх пісні, той не видержить и йде на їх голос. Заманивши людину в ліс, русалки лоскочуть попід руки, залоскочуть до смерти або тягнуть до себе в воду.*) В воді русалки пустують, як дівчата, брехаються, бризкаються, плавають, сідають на млинові колеса, пірнають під колеса в шум; заплутують сітки рибалкам, псуєть греблі, мости, ловлять гусей и закручують ім крило за крило. Бігаючи по луках, по житах, русалки приспівують :

Ух, ух! соломяний дух,
Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Підстерігши дівчат коло води в лозах, русалки питають: чи полинь, чи петрушка? Як дівчина догадається сказати полинь, то русалки втікають, бо бояться полиню. З розпущених русалчиних кіс тече вода; як тільки коси обсохнуть, то русалки вмірають. В Черниговщині є дві кришиці, дуже поважані народом: Заручейська й Сухомлинська.**)) Кажуть, що на клечалиім тижні світом що-року там сидять на цямринах дівчата з розпущеними косами и розчісують собі коси. Народ зве їх русалками або просто кришицями. Розказують, що в річці Буковиці колись-то давно втопилася дівчина, відьмина дочка. Відьма прокляла Буковище, вкинувши в річку гарячу сковороду, и з того часу русалка тієї річки вийшла з води гарною дівчиною в плахті, в намисті, покинула свою річку, пішла в Бялицю и так гірко плакала, аж діброва стогнала. Люде бачили, як вона в Бялиці сіла на кришичних цямринах, росчесала косу й скочила в кришицю.

Русалки люблять танці. Розказують, що вони раз у ночі заманили до себе вівчаря и загадали ёму грати на сопілці. Цілу ніч грав вівчарь, и цілу ніч русалки танцювали. Другого дня на тім місці було знать на траві кружки, а там, де вівчарь вибивав ногою такт, була ямка. Де русалки танцюють, там ще краще росте жито, а трава як рута зеленіє. Русалки люблять прясти, люблять полотно, нитки, прядиво, часом крадуть на селах прядиво и пря-

*) Труды Чубинскаго — I., 207.

**)) Афанасьевъ, поет. возвр. Славянъ — III., 127.

дуть; розстеляють на траві коло криниць полотно, вмочивши ёго в криницю. На Зеленому тижні вони сидять на дереві и просять в людей сорочки або намітки. И тепер на Україні на русальному чи клечалному тижні для русалок вішають на дереві полотно, рушники, сорочки, нитки, а хто опізниться на тому тижні в лісі и стрінеться з русалками, то повинен кинути їм хусточку або одірвати їм шматок своєї одежи. Русалки мають добрий розум и люблять загадувати людям загадки, а хто не відгадає, того залоскотують на смерть. Раз русалка гналася за дівчиною и загадала їй три загадки: „що росте без корінья, що біжить без повода, а що цвіте без насінья?“ Дівчина не відгадала загадки, и русалка її залоскотала. Русалки часом перекидаються клубками и инчим способом. Вони живуть и в морі; як тільки на морі грає хвиля, то з хвилі виринають морські люде, половина чоловіка, половина риби, и співають пісень. Чужаки слухають тих пісень, вчаться и розносять їх по селах.*)

До одної категорії з русалками треба прилучити й мавок. На Україні розказують, що мавки живуть в лісах, а в Галичині розказують, що мавки живуть на Карпатах в печерах и в вечері виходять на гори, пустують и танцюють. В ночі вони плавають по воді в річках, озерах, хлюпаються в криницях. Де танцюють мавки, там трава росте лучче й густійше. Під їх ногами й трава не гнеться. Гойдаючись на березі, вони співають:

Нові бильця,
Нове барильце:
Мене мати не коликала
Та в воду пускала.

Мавки показуються людям в образі гарних дівчат, починають говорити, зачіпають, жартують, и як тільки хто вподобає їх, то вони зараз задоскотують того на смерть або стинають голову.

Між усіма міеами про другорядних духів український народ найбільше и найповніше розвив мієн про русалок, може тим, що вода на землі грає найбільшу ролю и більше всёго зачепила народню фантазию. Пишна картина великої річки в тиху ясну ніч: блискучий, як дзеркало, ставок, жива текуча вода, що поїть землю, дає жизнь зеленим берегам, вічно ворущиться, гойдає зелену осоку й латаття — все те більш од усёго могло навести думку народа на живі, гарні, веселі образи русалок. Ще давні предки українського народа приносили жертви озерам и криницям, любили мо-

*) Записки, Куліша — II, 36.

литися над водою, звали ріки богинями, світили свічки над криницями й приносили жертви берегилям. И в наші часи народ поважає воду, як святу стихию, як основу світа, як *царицю-воду*. Кожда сільська хазайка, загортаючи в печі на ніч жар, приставляє до жару горщик з водою, бо вода й огонь то два ягюли, що повинні бути в хаті в день и в ночі. Коло криниць ставлять хрести, образи, каплиці, як коло святого місця, святять воду в криницях весною, а найбільше в засуху. Народ дуже нахилиється до віри в такі чудотворні икони, що обявляються ніби на воді, на річках, в криницях, бо вони підходять під давню віру в водяних духів, що бувало часами причиною наглого експлуататорства народної віри... Звісна роля свяченої води в загалі, а найбільше Почаївської, що з'явилась на сліду стопи Богородиці, котра зайняла тут місце богині небесної й земної води. Народ постеріг велику силу води на землі и виявив в мієичних образах русалок.

Своїми прикметами русалки близькі до богині Хмари, русалки небесної води, котра так само любить показуватись при воді, бере воду або пере сорочки, пливе на морі, потопає в воді, любить чесати свої коси и не любить сонця. Одна стихия на небі й на землі дала однаковий материял для пародної фантазії. Танці русалок то хвиля на воді, а їх пісні то шум хвилі. Русалки люблять лоскотати, як лоскоче тіло літня тепла вода, але для необережного чоловіка часом те лоскотанье в воді кінчається смертю. Глибокі ковбані и чорторні втягують в себе часом людей; хто топився, то все розкажує, що ёго глибнися тягла в себе. Певно се навело на думку народ, що русалки тягнуть людей у воду. Русалки гарні, співучі й веселі, але разом з тим и небезпечні, шкодливі задля людей, як и вода, пишна своєю красою и живою силою, часом робить людям багато шкоди. Русалки то грецькі нимфи, переїди, дріади и сирени, богині річок, озер, лісів и печер. Всі вони жили в воді, в лісах, в печерах, любили музики й танці, любили в своїх палатах шити й прости, манили до себе людей чудовими піснями й потім топили їх у воді.

Тепер народ вірить, що русалки то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей. Але був час, що дітей зовсім не хрестили, и можна думати, що тоді народ мав русалок за душі дітей або за людські душі, котрі, по смерті людей, зоставались на якомусь водяному просторі и блукали по ёму, приставши до царства водяних духів. И тепер подекуди на Україні дець Петра й Павла зветься проводами русалок, а під Києвом и тепер справляють проводи русалок в перший петрівчаний понеділок. Ті проводи звуться

рѳизгри або *рѳезгри*. Розигри дуже похожі на християнські проводи. Молодиці й чоловіки збираються по хатах, по садках, а часом и в корчмі, приносять паляниці, книші, горілку, обідають и пють горілку, як на кладовищі на проводи. Четвер на Зеленому тижні зветься русальчин великдень, а в піснях русальї зветься святими: мати прокляла сина на *святі русалья*, и син став явором.*)

До русалок прилучаються й мієчні духи *нічки*. Нічки (пімецькі *paschtmar*, велико-руські кикиморы) то женські духи, живуть в хатах, пустують и в ночі по хаті и люблять прости. Молодиці ховають од їх на ніч гребені з прядивом, щоби вони не випряли личок.**)

(Дальше буде.)

УКАЗ ПРОТИ РУСЬКОГО ЯЗИКА.

Министерство внутреннихъ дѣлъ. Главное управление по дѣламъ печати. 5. Юня 1876 г. II. 3158.

Государь Императоръ 30. минуваго Мая всевысочайше повелѣть соизволилъ:

1) *Исдопускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго разрѣшенія Главнаго управленія по дѣламъ печати какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ на малороссійскомъ нарѣчьи.*

2) *Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчьи воспретить, за исключеніемъ лишь:*

а) *историческихъ документовъ и памятниковъ и*

б) *произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшенія на печатаніе произведеній изящной словесности давались не иначе, какъ по рассмотрѣніи въ Главномъ управленіи по дѣламъ печати и*

3) *Воспретить различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчьи а равно и печатаніе на такомъ же текстѣ къ музыкальнымъ нотамъ.*

Такъ проскрибувало російське правительство руський языкъ з границъ російської „имперіи“! Ми поминаємо дивовижну прояву, що

*) Чтенія Имп. Общ. — 1866, III., 15.

**) Чубинскій, Труды — III., 137.

министерияльні власти на взір бл. п. гр. Голуховського пошилися в філологи и поставили свою гласць правительственну вище науних виводів Міклошица, Маляновського и дру. учених, називаючи руський язык „малоросійськимъ нарѣчїемъ“ и силкуючися закувати наш язык в желізні пута „общепринятаго русекого правописанія“. Самовладність, деспотизм и неугтво не можуть оператись на науці и правді. Та й не в сїм лежить вага сєго акту російського правительства!

Перед нами стоїть доконаний факт, що російське правительство зборонило ввозити в границі Росїї які небудь книжки и брошури в руськїм язїці и заказало не тїлько печатати але й читати первотвори и переводи в руськїм язїці (з виїмком красної*) словесности), подавати руський текст до нот и представляти руські твори сценичні.

Сумний се факт грубого насилія для нашої народности, — соромний для російського правительства!

Щож могло спонукати російське правительство до такого замаху на истноване руського языка, котрим говорять майже 15 мїліонів російських „підданих“? Ми не хочемо тут говорити про чувства, які викликає сей акт насильної самоволї в грудях кожного Русина. Ми хочемо розглянути річ без найменшої пристрасти. Коли тяжко буде усправедливити се роспоряджене гр. Толстою и Тимашева з загального становиска, то сто раз тяжше буде се для Русинів, а коли сама людскість обуриться на такий акт насилія, то сто раз більше обуриться серце кожного Русина!

Звичайно забораняєся тїлько те, що зле, шкодливе або небезпечне. Язык чи нарїчїє се твір природи а не вимислу людського. Нікому не прийшло ще на думку вважати який небудь язык чи нарїчїє за щось шкодливого, небезпечного або злого. Тут власне можна виповісти засаду: *alles was ist, ist vernünftig!* Язык чи нарїчїє не потребує свого оправданя, бо їх оправдує и боронить сама природа. Нищити насильно язык, значить грїшити проти природи. А кожде погрїшене проти природи метиться самою природою.

Російське правительство очевидно, вважає вже само „малоросійское нарѣчїє“, єго истноване и розвій яко щось небезпечного, шкодливого и злого, бо забороняє печатане и читане книжок и брошур в „малорос. нарѣчїї“ без згляду на їх зміст. Коли було б небезпечне або зле тїлько те, що печатаєся в руськїм язїці, то сєму злону змогло би правительство дуже добре зарадити своїми цензорами, котрі вже досї знали доволї тамувати розвій нашої словесности. Тай надто, коли б се була властива причина сєго заказу, то такий заказ повинен би вийти передовсїм проти великоруському язикови, на котрїм писанї

*) В указї сказано загально „произведенія изящной словесности“. Ми не знаємо чи министерство не схече и що до понятя красної словесности дати цензорам оєбїного поученя, котре обмежило б ще бїльше се непевне поле призначене для „общепринятаго русекаго правописанія“. Усе, що коли небудь сказано розумного и поважного галаськими Русинами проти правительственной опїки над правописом за часів гр. Голуховського, можна тепер *mutatis mutandis* сказати проти російської Голуховщини.

майже всі революційні книжки вимірені проти Росії. А коли б російське правительство не вважало розвою руської словесности небезпечним и шкодливым „предѣламъ имперіи“, то не ограничало б руського язика тільки на красну словесність з „общерусскимъ правописаніємъ“! Відома ж річ що розвій и виховане народу можливі тільки в ёго рідній мові. Так очевидно, що коли розвій руської словесности шкодливий и небезпечний російському правительству, то шкодливий ёму и розвій и освіта руського народу, а пожадана темнота. Може бути, що гр. Толстой министр просвіти хоче в сей спосіб доповнити свого діла розпочатого класичним вихованем в школах, а знаного свого часу и в Австрії під назвою: „Verdummungssystem“. Коли ж правительство вважає руський язик небезпечним для добра Росії, то не повинно забувати на наслідки сеї проскрипції. Историчні памятники истнованя руського язика сягають до тисяча літ и за підмогою сёго язика виріс доперва теперішній літературний язик російський. Русь-Україна заселила російську словесність не одним словом и не одним пером писарським. До російської словесности ввійшло чимало русько-українського духа, що викохався тою тепер небезпечною и шкодливою мовою, що від тисяча літ гомоніє по широкій Русі-Україні! Так чи ж можливе, щоб и російський язик літературний, був зовсім вольний від тої шкодливої и небезпечної власности руського язика, котрий тепер „воспрещается“?! Чи не годилося після министеряльної логики ограничити и російську словесність тільки до офіційної словесности?!

П. П. Толстой и Тимашев не признають правда самостійности руського язика, а називають ёго „малоросійськимъ нарѣчіємъ“, наричнем російського язика, костою від кости російської! Коли ж се „малоросійське наріччє“ має бути вже само про себе для „имперії“ небезпечним чи все одно революційним, а се наріччє не тільки истнує на папері, але й живе в устах 15 міліонів російських „підданих“, — то тим же самим признають п. п. министри, що після їх думки велика часть имперії яко така для себе самої шкодлива и небезпечна, що зерно Росії, російський народ (до котрого очевидно після розуміння министрів належить и русько-український народ) обіймає в собі живий зарід зла революційного и деструктивного, що тим самим Росня або твір зовсім ненатуродний, або о стільки зле зложений, що для свого добра вимагає ампутації сёго 15 міліонового рака, котрий росточує имперію своїм „малоросійськимъ нарѣчіємъ“. За для добра имперії належало б тоді або вставити сим 15 міліонам народу великоруські язики, а коли се неможливе, так вигубити до крихти се небезпечне племя! Чи ж хотіли п. п. Толстой и Тимашев сим своїм заказом малоросійського наріччя доказати перед світом, що истнує, розвій и зріст руської словесности незгідний з истнованем и розвоєм Росії, а петноване и розвій руського народу неможливі в російській имперії?!

Ми не знаємо чи п. п. министри застановились над сими конвенціями, які виходять з їх розпорядженя, як не знаємо чи в загалі застановились над наслідками такого насильного акту.

Коли б було узасаднене се розпоряджене російського правительства, коли б руський язик, котрим говорить так велика часть Росії, був дійсно для Росії небезпечним и шкодливым, тоді належало б

передовсім застановитись правительству над тим, чи має така держава життєвість і підставу свого буття. Кожда держава може розвиватись і рости в потугу тільки з розвою і просвітою своїх народів. А коли до сповнення сього процесу оказується кінечним розвій питомого язика і питомої словесности, то розвій російської держави не може обійтись без повного розвою руського язика і його словесности. Заборончючи печатанє руських книжок і читанє руських творів забороняє правительству тим самим розвій великої частї російської держави і заковує її у пута темноти и нужди.

Намість причинятись до цивілізаційного розвою, засуджує правительству власну державу на смерть моральну. Заказ печатаня и читаня руських книжок и брошур ніяк не можна погодити з добром самої держави, а правительству, котре видає такі заклази, грішить не тільки проти прав людскости але передовсім проти правдивому інтересови власної держави.

Ціле розпорядженє міністерське само собою виявляє жерело свого походження. Погрішаючи проти здорового розуму и природного складу річей, накидаючи руському язикови „общерусское правописание“ міністерство відкрило тим самим се жерело, з відкїла ринуть всі нещастя и кривди для нашої народности. Ми дуже добре знаємо, що такі вимисли могли зродитись тільки в головах київських донощиків à la Юзефович et tutti quanti, котрі добиваються незаслужених почестей и грошевих користей неустанним ляканєм Росії „українським сепаратизмом“, брехливими доносами про українських революціонерів и представленєм нашої словесности и народности яко щось для Росії небезпечного. Сі люде, котрим скорше годилобся місце між преступниками як чиновниками Росії, завзялись разом з редакцією „Кіевлянина“ баламутити російське правительству доносами на найповажніших и найбільш заслужених людеи на Україні и недопускають правительства до зрозуміння правдивого значеня русько-українського діла. Їх інтерес ніяк не дасться погодити с правдою, бо коли б російське правительству оцінило и зрозуміло українське діло по його поважній стороні, и скинуло с своїх очей шкла закопчені доносами київських брехунів, тоді побачило б живу правду: що найбільші вороги добра Росії се ж ті донощики и крикуни на український сепаратизм.

Скористали сі донощики з спосібности, яку подав переїзд царя через Київ в Вересню 1875 р. Цар Александер II. завитав у Київ саме під той час, коли по всій Росії гомонїли про соціалїзм, про революцію, бунти и тайні заговори. Майже повсюду відбувались ревизии, допроси, увязненя... Серед загального замішаня и постраху ловили ліхі люде в мутній воді своєю рибу. Щоб згубити якого чоловіка, треба було тільки обвинити його о соціалну пропаганду. Щоб споганити яку справу в очах правительства, треба було тільки приліпити їй соціалну, комуністичну латку. Київські донощики вже від довшого часу бачили, як усцваєся грунт під їх ногами, як стерася барва російського патріотизму з їх лицї шкіри. Настигала остання пора ратуватись перед... здемаскованєм. А не було лучшого способу, як окричати українське діло революційним комунізмом и соціалїзмом, а щирих працівників для добра народу, заденунціювати революціонерами. Діло повелося!

*

Київські домощики наново зафарбували свою шкіру російським патріотизмом, а українська справа стала в очах правительства на рівні з революцією.

Цар и правительство налякались революційного марева и виїшов указ з 5. Червця 1876 Ч. 3158. Юзефович et tutti quanti доказали, що не даром сидять у Києві и стережуть українського сепаратизму. Ціль була осягнена...

Ось де шукати властивого жерела новочасної руїни русько-українського слова.

Ми не дивуємось, що в Києві найшлися такі люде. Там дієся и діятимеся всюди, де з брехливих доносів можна доробитись мастку и чимів. Нам тільки дивно, що російське правительство давши послух „радї нечестивих“ понехало права людскости и склонилось до такого діла, котрого прийшло би и Турціи посоромитись. Ми не знаємо ні одної держави на світі, де б який небудь язик яко такий був зборонений и противузаконний а печатане и читане яких небудь творів в певнім язичі чи нарїчю безглядно було заказане. Ще ж менше можемо дошукатись в исторїї такої держави, де б обивателям не можна було розвивати свого язика в власній державі. В тім згляді ніхто незалежить Росїї первенства. З жалём мусимо сконстатувати, що тепер в Росїї навіть жида користуютья більшою свободою мисли и слова як Русини. Се неперечно факт памятный, зарівно для нас, як и для Росїї.

Тяжкий удар задає російське правительство нашій словесности и нашому народови. Може надолго зависнуть сі желїзні пута навязані живому слову живого народу руського на Україні, може на довгий час остановиться розвій нашої словесности української, а просвіта народу, ёго добробит, а навіть добробит цілої Росїї може чимало опізнатись. Однак ж такий стан не остоїтья. Правда зо дня моря виринає и все на верх виїде. Нема на світі такої сили, щоб поконала на віки правду, щоб знівощила праведне житя живого народу. Свічні люде російської громади не дадуться заманити київським денунціантам. Вся свічна верства Росїї, вся Славянщина, вся Европа стане по стороні руського народу проти правительственного насиля. Скріплений сею моральною силою, не впаде наш народ під обухом обскурантизму и деспотизму.

Можна зборонити печатане книжок, але годї заказати истнованя живого язика, живого народу; годї спинити розвою того, що живе и жити хоче!

Жие и житиме мимо сёго заказу наше слово, наша пісня, наша дума. Потай цензурного и бумажного світу українська мати сповиваючи малого співатиме колибельну пісню українську, на кожній могилі, на кожнім шляху згадає Українець українську думу славної бувальщини, дівоча пісня українська гомонїтиме широко й далеко, як широка Русь-Україна, а материнська и батьківська любов все таки впливатимеся рідним, українським словом.

Сёго буде на тепер доволї, щоб не загинула наша народність на Україні.

Україна перебуде своє лихолїте.

Настигла ж пора для галицьких Русинів сповнити довг для цілої руської народности. Україна дала нам взоровізір народнєго розвою, положила непохибні підвалини нашої народнєї словесности, зберегла наше слово від заглади. Тепер має Галичина повести дальше велике і святе діло народнєго відродженя. Сподіємось, що Галичина сповнить своє заданє! Де важиться про жите нашої народности, там напевно не буде між Галицькими Русинами ніяких партій, ніякої незгоди; кождий Русин пійме важність теперішнєї хвилі а всі щирі люде получат свої сили до підмоги народнєго діла. Спільними, з'єднаними и оживленими силами здоліємо розжарити ту животність у нашім народі, яка конечна в кождій тяжкій, хочби тільки переходовій хвилі недолі народнєї.

Не забуваймо ні на хвилину, що на нас спадає вся одвічальність за долю и недолю нашого народу. Най еднаються наші сили до правдивої и щирої просвіти нашого народу, най відживають наші писателі, що може заскоро зложили свої пера, най виростають, виробляються и потужнішають нові, молоді, невтомні працєвники словесні. Не страхаймося тяжкої праці, а патриотизм наш най не кінчиться на добрій волі и гарних словах. Від краю до краю по цілій нашій Русі най загомоніє щирий поклик до поважної, тривалої, невтомної праці. Коли доконаємо великого и тяжкого діла просвіти нашого народу, тоді розіллєся світло правди крізь найгустійші кордони на всю Русь-Україну и розсвітить тьму неволі світлом правди... Коли розведемо поважну працю словесну, коли розкриємо в нашій словесности перед світом нашого духа народнєго, коли сею словесністю гоставимо на полю цивілізаційної праці міліони нового, животного народу, тоді побачуть ціла Россія, побачуть и російське правительство кривду сподіяну нашому народови нерезважним послухом ради нечестивих.

Може троха за пізно схаменуться...

Ми ж працюймо, щиро працюймо, щоб сповнились слова козацького батька:

„Ще не вмерла козацька мати!“

ПОГЛЯДИ НА ІСТОРІЮ РУСЬКОГО НАРОДУ.*)

„И на сторожі коло їх поставлю слово“.

I.

Исторія є неперечно великої ваги для кождого народу. Исторична минувшість надає народови, так сказати, моральної сили,

*) В сій рубриці будемо подавати від часу до часу перегляд наукової праці над исторією руського народу. — Ред.

освічує ёго авреолею одвічної поваги та розпалює у патріотичних серцях горячу любов свої вітчизни, свого краю, свого народу...

З сёго згляду история великої ваги передовсім для такого народу, що здійсмаєє с свого упадку до нового жита. У початках народнёго відродженя черпають передові працёвники свою силу в минувшости народній, виводять незавмерлого духа свої народности до нового жита в теперішности, нагадують своему народови ёго бувальщину и розкривають світлі картини народнёї истории, щоб оживити народ до нового жита. Мабуть не має на світі такого народу, щоб не мав в своїй истории світлих хвиль свої бувальщини. Виказуючи похибки историчного жита підносить история заразом ті світлі чи щасливі хвилі бувальщини, а переходячи критично историчну минувшість народу доводить її до теперішности, лучить в одну цілість историчного жита и кладе дорогу до дальшої историчної праці народу. Не думаємо тут зовсім про так зване тенденційне писане „патріотичних“ историй, або переведене з гори повзятої мисли крізь манівці историчних подій. Противно, совістність, правдивий критицизм и бессторонність вольна від пристрасти, конечно потрібні до историчної праці, наколи вона має бути жерелом правди и правдивого зрозуміня народнёго жита. Тоді тільки стане история тим, чим має бути в радї поважних наук — правдивою наукою жита в минувшости. Така история приносить правдиві користи для людскости, для кожної єдиниці и для народу, котрого минуше жита розсвічує. Вона стає важною підпорою здорового відродженя народнёго, а патріотизм, котрий засиляєє такою исторією, напевно не зведєє на манівці. Таке значене мала для Чехів Палацького „История Чехи“, таке значене мають для нас праці М. Костомарова и Антоновича. Не якою тенденцією, а своєю науковістю мають сі историчні праці значене народне. Узнаючи се значене истории не рідко ж знов стараються її ужити до зовсім не наукових, а посторонних цілей. Спогалити минувшість чоловіка и ёго роду не рідко значить стілько, що відібрати ёму половину животної сили. А виявити минувшість народа в поганім світлі, позбавити ёго историчних споминок, відмовити ёго истории всякого значеня в дієвій праці людскости, — відбирає и народови мало що не половину ёго сили регенераційної. Тільки сильні народи, що стоять у повнім розвою своїх сил непотребують оператися о авторитет историографіи. И найнеприхильнійший суд про їх минувшість не впливає на їх сучасне жита, бо теперішна їх сила се пайвисше узасаднене їх истнованя.

Але народи, що доперва по упадку відживають до нового життя, и здужають наново зайняти страчене місце в громаді живих народів, не мало терплять від неприхильного, тенденційного представлення своєї історичної минувшости. Через те часто знеохочується велика часть працёвників народнёго відродження від тяжкої праці для свого народу, а липе там, де и теперішність блескуча, и минувшість світлими барвами розмалёвана. Брак, так сказати, історичної легитимациі народнёго иstownаня, а ще бiльше зьогиджена и сороними барвами представлена минувшість, зовсім непричиняються до скорого розросту и розвою нового життя народнёго. Тяжко декому признатись безбатченком, а ще тяжше може, признатись сином розбишак, переступників, хижаків...

То ж як з одної сторони вороги оживаючої народности стараються споганити, а бодай заперечити історичну минувшість народу, так з другої сторони творці нового відродження народнёго стають в обороні так званих „історичних прав“ свого народу, розсвічують тенденційну quasi историографію, и шукають правди и оправданя життя свого народу в правдивім зрозуміню ёго минувшости. Борба відживаючих народів з пануючими народами неограничається тільки до парламентарної борби, але переходить також на історичне, словесне, економічне и соціальне поле. Дивлячись так на відроджене народів легко зрозуміти крик Німців на Паляцького „Историю Чехиі“, не тяжко оцінити велике значене історичних праць Паляцького для чеського народу. Се доказ, що наукова праця не гине в абстракційности, а має також значене народне, життєнне.

Не минула тая доля и нас Русинів, як тільки появились нові ознаки життя Русі-України. Скоро посипались „учені“ виводи, що Русь не мала, не могла мати и не має підстави до питомого життя, що иstownане руської народности и руської словесности що найменше зовсім проблематичне, коли не смішне, а що край заселений Русинами був споконвіку „польскою“ землею, або знов „силою стародавнєї традиції“ лучився и клонився до „одновірного“ и „одноплеменного“ народу московського. Заперечаючи відрубність и самостійність язикову и в загалі національну доказувано тим самим, що новообявлене самостійне життя Русинів лишене всякої підстави. То ж супроти таких виводів мусіла виявитись и у нас, та борба, яка сполучена, як сказано, с кожним відродженем народу. Яке Паляцький зайняв становиско у Чехів, таке припало у нас невтомимому М. Костомарови. Коли самостійність словесна знайшла найлучше оправдане в самім розвою нашої словесности

и виводи противників в тім згляді сталися безпредметними, М. Костомарів цілим рядом монографій розсвітив історичну минувшість нашого народу. Досліджуючи тільки правди історичної, трудящо складаючи россипане и загарбане каміня в будовничу цілість історіографії, міг Костомарів охоронитись від закиду всякої тенденційности и надати своїм працям ту непохибну стійність, яка припадає тільки найсовітнішим трудам в нагороду. Їго праці ніколи неسخиблися з високого становища, яке займає правдива наука. Тож як всяке діло оперте на правді, так и діло відродження руського народу оперте по своїй історичній стороні на працях Костомарова могло бути вольне від розчарованя и перевороту. Після трудів Костомарова зискало народне відродженє ту силу и підйору, яку тільки може надати історія своєму народови. Минувшість наша зовсім неявлялась такою, як її представляли посторонні претенденти, а хоч грішили, тяжко грішили наші батьки и діди, так все таки и Русини не було чого стидатись своїй минувшості, а противно було в ній чинило такого, чим можна поведичатись перед сусідними народами. Наш народ не дармо жив тисяча літ на узग्रаничю Европи, а хоч втерав свою самостійність, то зовсім не для того, що їго призначенем було або потурчитись, або моляшитись, або зносковщитись.

Не тут місце розводитись над тим, якою являється наша минувшість у всіх своїх переходах перед нашими очима. Головна річ в тім, що минувшість нашого народу висвітлена правдивою історією не подає причини до нехтуваня нашим народом не тільки в теперішности але й в минувшості, а притягає до себе кожного, кому дороге и зрозуміле здужанє людскости до повного розвою всіх народів и всіх одиниць без згляду на те, чи вони пануючі, чи тільки ще опановані. Як ніхто не бажає повороту того, що „минуло, невернеться ніколи“, ні повороту козацтва ні тим менше гайдамацтва, так знов ніхто с тямучих людей не відмовить права нашому народови здійснатися до нового житя самостійного, до розвою своїх сил побіч других народів, хоч би доля історична звязала їх дуже блисько з нашим народом. Лучила нас доля з нашими сусідами по волі и неволі, та як ні глядіти на сі взаємни, а виходить історична правда: „Біда Україні и відсіль горяче, и відтіль боляче*)!“ А хоч історія виказує, що Русь-Україна не

*) Гипотеза про одвічний, традиційний нахил цілого народу руського до зєдноченя з Москвою чи Великороссією потребувала б ще доказів правдивих и історичних. Як ні часто ся гипотеза виголошується, а все ж таки ще ніхто не поставив на ее доказу. Та про те поговоримо опісля.

змогла навпослідок зложити самостійного державного життя, то задля сього ще не счезає підстава відрубного народнього життя, так, як відрубна держава, найбільш у нових часах, не кофечностю життя народу.

Здаєся, про се нічого нам перечитись, чи в сім чи в иннім державнім складі має розвестися життя народу руського. Тай не в сім вага нашої історії, що своїми результатами має скріпити відроджене народнє. Головна вага в сім, що наша історія оправдує ідеал життя нашого народу висказаний в пословиці: „У Ляхів пани, в Москалів ребята, а у нас брати!“ Крізь цілу минувшість просвічує сей ідеал брацтва и рівности чи рівноправности історичному життю нашого народу. Нехтувала сей ідеал народній шляхоцька Польща, неосутили ёго козаки, але й несповнила ёго и Россия, хоч зайняла долю України в свої руки в послідні часи, коли вже зоріло на заході... Нам здаєся, що положене Русі-України було надто некористне та надто відслонене проти воєвничих горд, щоб міг був наш народ скупитися до скорого и повного переведеня свого соціального ідеалу, руського громадського життя. Почавши від погрому Татар спадали на Русь-Україну надто великі и часті удари, щоб могла вона спокійно кристалізуватись після свого громадського ідеалу у самостійну державу. Перевернули, унеможливили сю працю вороги нашому народови. А хоч підкинула історична доля наш народ під сусідське панованє, то не втерів ще він свого первозору соціального життя. Було се почутя и розумінє свого ідеалу незатерте між нашим народом, хоч ширила Польща свої шляхоцькі порядки. А було воно на стілько сильне, що змоглося до явного народнього опору проти сих антинародніх порядків. Який небудь був почин козацтва, а все ж таки годі заперечити, що війни козацькі прийняли значну ціху соціальної боротьби. Противности дуже часто зближуються. Так хоч ворогувало козацтво на шляхту, а все ж таки маючи перед очима так близьку и довголітню спокусу шляхоцького життя, чимало перейняло сього духа и затемнило питомий ідеал народній. Як же ж наринули ще шівнічні елемента витворені иншим складом річей, тоді ще більнє схибнулось народнє лицарство. Очевидно, що такі впливи ще меннє причинялись до осущеня народнього ідеалу громадського життя. Козацтво не могло сповнити сього заданя. Але руський народ не втерів розуміня свого діла. Так хоч славив він у піснях и думах своє лицарство козацьке, що воювало з давен давна з ёго ворогами, та все ж побіч сього висказував свій суд на се ж козацтво то ж у своїй неписаній словесности та деколи

и в чинах, котрі бунтами черні називано*). Руйнували Україну козацькі війни як кожда війна. Але ж чи не більше руйнували її Татари и Турки, Поляки та Москалі? Руйнувалась Русь-Україна навпослідок сама собою, бо від противних впливів поставали противні партії, а серед загального замішання часто годі було братови пізнати брата. Та й надто річ ясна, що така довговікова війна „домова“, кривава, завзята, пристрасна, мусіла довести народ до упадку, коли не було ёму сили и змоги знятися до супокійного життя.

*) Поглядаючи на козаччину хоч би и песимистично, все таки тяжко ставити козаків на рівні з розбишаками та сказати про них, що вони „тільки про руйну міркували и співали“, а ще менше можна заразом говорити, що рівночасно, як постало козацтво „округи України жив увесь (?) світ иншим, культурним (?) идеалами“. Невже ж, коли козацтво знялося проти шляхти, могли козаки не міркувати про руйну сеї шляхти? А коли воювали Татар та Турків, чи ж не мали дбати про те, щоб винищити сих ворогів? Припустімо, що війна шляхти та Московщини була ведена після культурних идеалів, так чи ж инакше поступала шляхта не то с козаками, але й з безборонним народом? Чи не міркувала Москва про знищенє Речі-Посполитої, чи не думала про „виріванє своїх ворогів“ Татар и Турків? Чи вбиванє на палі, четверкованє, дупленє шкіри з живого чоловіка и т. д не доконувалоє польськими и московськими військами? И чи ж мали б такі чини бути тільки для козацтва „розбишацькими“, а по стороні Поляків и Москалів „культурними“? Нам здаєся, що всі війни домові и релігійні, а ще до того в XVII. и XVIII. віці були дуже страшні и непощадні та що їх зовсім не можна назвати культурними, хоч би в них не брали участи українські козаки и гайдамаки. Коли ж би вважати козаків яко абсолютних розбишак, так станули б ми перед тяжкою загадкою. Звісна річ, що до козаків прилучався народ дуже численно, а за часів Хмельницького було „що крак, то козак“. Так хйба ж треба назвати цілий тодішний народ український „розбишацтвом, та бунтовництвом, що тільки й міркувало и співало про руйну, що тільки аби помститися над ляхами та католиками, аби опліндрувати жидя-рандаря, аби вирізати ворогів своїх по Україні, — більш ні про що недбало!“ Так йдучи за снм поглядом на козацтво, станули б ми на тім самім, зовсім неновім, а від віку старім становищу, де стояла польська историографія називаючи люд український „hultajstwo, chłopstwo i rozboje chłopskie“, а Богдана Хмельницького „herschtem rozbojników“ (як се ще недавно писали О. О. Бернадина в Львові завзиваючи до складок на відновленє пам'ятника „Św. Jana z Dukli, który cudem wybawił Lwów od napadu hordy kozackiej“.)

Надто ж здаєся нам, що назване козацтва „розбишацтвом“ ледви чи відповідає историчній правді навіть с польського державного становища, а то не тільки для того, що самі королі и сойми польські нераз uznawali козаків за користних для безпечности узграничи річи-посполитої проти Татар и Турків и надавали їм відзнаки військовії, а не „розбишацькі“, але ще більше для того, що предсі в найгорячіший час „buntu chłopskiego“ мирились королі и ціла річ-посполита с козаками, заключали з ними трактати, а вже ж тим самим навіть після новочасного права міжнароднього uznали їх вище простих розбишак и злодіїв: стороною воюющею на підставі правній.

Зубожилій, зруйнований та затемнений народ легко склонився до упадку. Да тільки ж не скінчена ёго праця, коли оживає він наново до житя, та виявляє у своїй усній и писаній словесности таке неспожите жерело мисли людської. Не пропало ще в народі те бажанє братерського, громадського житя, а живе у своїй чистоті. Та не шаблею добиватимеся наш народ сёго идеалу, а мирною працею культурною. Така, бачиться, хода головної идеи нашого историчного житя.

II.

З минувшости нашого народу виступає яскравою картиною „Гайдамащина“. Яко подія недалекої ще минувшости лишила Гайдамащина свої сліди не тільки в письменних памятниках, але й в устних споминках незатертих ще пізнійшими подіями историчної ваги. Сумна, страшна се картина нашої исторії. Та чим блище до наших часів, тим труднійше становиться заданє историографії. Треба мати багато зимної крови, щоб видати справедливий суд про так недалекоу минушість та ще на скрізь криваву. То ж и небагато историчних праць знайдєся про Гайдамащину. Историчні монографії М. Костомарова не доведені ще до сёго часу, а праця Антоновича про сей период гайдамацький, має доперва, як зачу-

---

Що ж дотичить народнєго погляду на козацтво, то ще тяжше оправдати сей песимистичний погляд на „козаків-розбишак“. Не входячи в те, чи справді козацтво тільки „як зла искра усе палило и руйнувало“, годі заперечити, що погляд народу на козащину виявлений в піснях, думках, споминках, переказах и т. д. зовсім не песимистичний. Коли ненависть проти „панів-ляхів“ незатертим слідом дожила в народній памяти аж до оучасности, ми нічого такого не знайдемо про козаків. А як прийде в цілости розібрати и зважити все те, що народ заховав у своїй историчній памяти про козаків, то, здаєся, перевага народнєго суду стане по дуже користній стороні козацтва. Як же ж би зрозуміти инакше, що козацькі „аліас розбишацькі“ думи співалися, и слухалися по цілій Русі-Україні, що народнім пісням про козаків и ліку знайти не можна, що споминки народа про козащину заховалися в устах галицько-руського народу, що за часів козацьких воєн „розбишацьких“ народ гурмами горнуєся до тих своїх „палів и розрушительів“, а зовсім не так горнуєся ні до „будовничих“ польських ні московських, — що наконєць и в неисторичних а чисто любовних піснях народніх „козак“ являєся идеальною фігурою, якою не являєся ні в одній пісні ані пан, ані „державно-мудрий боярин“ аві цар ні цариця хоч як світ велика.

Мимо того, як сказано, не йдемо до апотеози козацтва. Не було сёго в нашій словесности ні за Шевченка ні після Шевченка. Однак песимизм виказує часто конєчність аполонії.

ваємо, появитися. Крім кількох польських брошур знана нам с поважніших праць тільки Мордовцева „Гайдамащина“ видана у Києві 1870 р. Ми не думаємо тут розводитись над тим, що такого була Гайдамащина у цілім своїм повстаню, розвою и упадку, бо се далеко перейшло б обєм нашої часописі. Цікавих можемо відіслати до книжки Мордовцева, а підіймаємо „Гайдамащину“ на сім місци тільки для того, що уміщенем статі „Малёвана Гайдамащина“ у „Правді“ знялося немало питань, котрі вимагають пояснення. Подаючи письменній громаді словесний забуток „незнаного автора“ додав широкознаний и богато заслужений П. Куліш від себе кілька уваг про нашу минувість дуже східних з песимистичним поглядом автора „Малёваної Гайдамащини“ так, що незнаний автор являється ідентичним з знаним автором.

Одже ж як незнаний автор являється песимистом, так и епілог знаного коментатора видаєся нам песимистичним. Нам бачиться, що така Гайдамащина, як змалював нам її незнаний автор, ледви чи відповідає реальній, историчній правді. Гайдамаки виведені незнаним автором на сцену скорше шакалі, джкі звірюки як люди, хочби и на скрізь пересякли жаждою пісти. Не вже ж и в найбільшого злочинці чи розбишаки знайдеся хоч одна струна людскости. Можливо ж, щоб цілі тисячі людей, хоч обідраних та палких як искра и мстивих, а все ж таки людей, були без всякого людського чуття, щоб самі найогидніші думки, найстрашніші злочинства, які тільки можна зібрати с цілої исторії криміналістики усіх часів и усіх народів, становили єдиний предмет розмови сих Гайдамаків, єдину підставу їх ділання?! Читаючи „Малёвану Гайдамащину“ мимохить спитаєш, чи ж був коли небудь на світі другий народ, щоб зродив нараз так численне гніздо потворів людскости? А коли ще згадаємо, що таких Гайдамаків було не десяток а цілі тисячі, так чи ж не перевернеся усе на виворіт, що досі виказала наука на полю криміналістики? Де ж подієся та правда, що и найбільший злочинця не втерів ще зовсім своєї людскости, коли сучасна наука права карного домагаєся для ёго можливости поправи? Де ж та психольогична правда, що и в найбільшого злочинця виказує хвилі роспатятаня, проблеску совісти, страху, відрази?.. Не такими були Гайдамаки, як їх змалював „незнаний“ автор, бо сёго малюнку не оправдує ні исторія ні навіть саме здорове розумінє натури людської. Не такими ж виключно чувствами дихали українські Гайдамаки, як се здаєся „незнаному“ авторови, а коли „Гайдамаки“ Шевченка мають бути з о в с і м неправдивими, для того що він був „малочу-

ний поет“, то все ж таки зовсім противне а до Шевченкового погляду дуже схоже розумінє Гайдамаччини знаходимо ми не тільки у „Гайдамаччині“ Мордовцева, але и в „Коліях“ П. Куліша напечатаних в „Хаті“ 1860 р. Знана річ, що велика, иноді дуже велика часть злочинств витворюєся не так злою волею одиниць, як більше схибленим складом суспільности, ослабленем почутя права в пануючих верствах, недостачою державної сили до належитої оборони слабих и покривджених проти сильних кривдителей. Все те, як довго обявляєя тільки спорадично або в малих розмірах и дотинає тільки одиниць, вироджує переступників истнующого стану правного, котрі не знаходячи правди там, де би її шукати належало, беруть виконанє права у свої самовольні руки. Пристрасть и шімста конечно лучаться з таким самовладним виміром права. Не сила одиниці переломати хочби аномальний стан в суспільности чи державі. Проте спадає на одиницю пятно переступника. Коли ж аномальний стан займає и вражає що раз більші круги одиниць, тоді появляються бунти, революції... И бунтовники и революционери, хочби їх справа була „чиста як сліза“ остаються так довго переступниками перед лицем истнующого порядку річей, поки не зможуть ёго поконати. *Vae victis!* Аж коли відпорна сила переломить сей аномализм, тоді з бунтовників и революционерів стаються праводавці и творці нового суспільного чи державного складу.

Розглядівши стан Русі-України під копець XVIII. віку ледви можна заперечити, що се була аномалия. Довговікові перевороти на Русі-Україні доспіли до самого краю, як мовляв поет: „добо-ролась Україна до самого краю“. Річ-посполита россипалась під подертю шляхоцькою сукманою, а Россия задалегідь ще не стала там, де вже самі „культурні идеали“ притягають до себе некультурних сусідів. Ні Петро В. ні Катерина II. не сповнили своїми „генияльними“ помислами бажаня руського народу: не поліпшили ёго долі, не визволили від опіки панів та підпанків. Від зміни державних границь не получшала доля руського народу. З загального хаосу не витворилась ще твердь земна, де б розжив ся народ свободним житєм. Що в такім завороті не було правного порядку, що правда тоді „під стіл ховалась, а неправда за стіл засідала“, се недивно. Але ж и недивно, що в такім завороті взросла Гайдамаччина до повного розвою. Проявилась Гайдамаччина не тільки в уманській справі, але мало що не по цілій Русі. Такою хоч мнйятурною гайдамаччиною були опришки в Галичині, а *kasztelan* Hr. *Wodzicki* згадуючи в своїх „*Wspomnieniach*“ про появленєся

„chłopskich buntów“ на самім майже західнім куті галицько-руської землі, споминає о поголосках, що сі бунти викликані в розумінню з українськими гайдамаками „przez rorów.“

Коли ж дух Гайдамаччини займав такі простори то годі дивитись историкови на сю „криваву“ картину з криминалістичного становища та таким поглядом тяжко буде добратися до историчної правди. Не хочемо сим сказати, що Гайдамаччину треба назвати чимсь добрим, похвальним. Ні наш поет ні ёго почитателі не гляділи на Гайдамаччину як на який идеал народнёго житя. Шевченко сам у передмові каже: „Про те що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого и критикованого нічого не читав, бо здається и нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люде, котрі ёго знали. Гонта и Залізник, отамани того кривавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що не-будь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „коли старі люде брешуть, то я з ними“.

Так Шевченко написав свою поему на підставі народніх переказів. Нікому яснійше не могла розкритись исторична память народніх невчених оповідачів про бувальщину, як Шевченкови, котрий був безпосереднім речником свого народу. Одже ж Шевченко виводячи Гайдамаччину заглянув у серце людське глибоко, глибоко... та розвів у пишних образах ті мотива, які викликали Гайдамаччину. У ділі Мордовцева знаходимо широкий перегляд сих причин Гайдамаччини и їх историчне узасадненє. И поет и историк доходять до однакових вислідків, добачають майже однакові причини кривавої події. Та як историк не славитиме сеї події, так и поет кінчає: „слава Богу, що минуло!“

Коли ж в Шевченкових „Гайдамаках“ побіч кривавої сторони озиваєся голосна струна людскости, а Шевченкова поема розказана так, „як чув він її від старих людей та від свого дідуся“, то вже ж не можемо сказати: „нічого людського не знаходимо про гайдамака ні в архивах того часу, ні в піснях гайдамацьких, ні в переказах старих дідів українських“. Поема Шевченка се наче б *succus et sanguis* народніх поглядів на Гайдамаччину и ми не бачимо ніякої причини давати первенство тому, що у „Записках о Южній Русі“ пописувано з народніх уст, перед свідченєм Шевченка про споминки и перекази українського народу о Гайдамаччині. А се не тільки для того, що споминки у „Записках“ не противорічать Шевченковому по-

глядюви*), але й надто для того, що Шевченко прислухуючись оповіданням старих людей, та передаючи сі оповідання в поетичній формі письменній громаді не вважав на те, що задля такого погляду народу чи старців станесе з „послідователькою Петра“, чи втеряє вона „популярний(?) титул: великий світ наша мати“, та чи в загалі ся послідователька може назватись жатерею українського народу. Шевченко, як нам здаєся, не станув зовсім на оптимистичнім становиску у погляді на „Гайдамаччину“. Малюючи поетичними словами страшні образи: „Червоний бенкет“, „Гупалівщина“, „У Лисянці“ та „Гонта в Умані“ Шевченко ні троха не закryw перед нашими очима сумної, відразливої та на скрізь кривавої сторони „Гайдамаччини“. Тільки ж, як сказано, сягнув своїм поглядом у людську душу глибоко и серед багнистої, кривавої калюжі винайшов сей „бісер“ людської душі, котрого не могли позбутись и гайдамаки мимо своєї дикости и ярости. Що довело сей люд гайдамацький до такої кривавої ідкості? — се питанє, котре нам пояснив Шевченко у своїй поемі на підставі народнєї памяти. Се питанє повинен историк роз'яснити историчною всесторонною правдою без згляду на те, чи за для сєго зметить с кого популярний титул. Назвати „Гайдамаків“ простими злодіями и розбишаками, вивести песимистично видуманих кровожадних малєваних акторів, се зовсім не кінчає историчної праці про Гайдамаччину, ані являєя новим поглядом. Подібно як незнаний автор гляділи на Гайдамаччину пани чверткуючи гайдамаків и збиткуючись над ними; подібно, мабуть, гляділа и Петрова послідователька караючи коліїв, хоч в загалі повстає питанє, чи мала и могла вона мати докладне знанє „Гайдамаччини“ и її причин.

Коли ж ходить о те, чи про гайдамаків не знаходимо нічого людського в архивах того часу, то ми знаємо навіть с польских жерел тогочасних, що гайдамаки мимо всеї ненависти проти панів и всєго, що панське и католицько-жидівське не визулися були цілком з людскости и що випадки, коли „гайдамака“ ратував житя доброму папови або невинним панятам доброго паца, не були так дуже рідкі, щоб беззглядно можна сказати: у них небуло нічого людського! А не забуваймо ж, що цілею гайдамаччини було винищенє панського и жидівського елементу. Чи були на Україні такі пани, котрі виробили сей пролетарият гайдамацький, чи в загалі

---

*) Те, що записано про Гайдамаччину в *Записках о Южній Русі*, розказано далеко обшпрініше Шевченком в уступях поемі Гайдамаки: „Червоний Бенкет“, „Гупалівщина“, „У Лисянці“ и „Гонта в Умані“.

стан суспільний на Україні по конєць XVIII. віку, як вже сказано, не споводував лютною послідовательністю повстанє и розрїст гайдамаччини, про се здаєся нічого спорити. А коли се було б неправдиве, то чим пояснити гайдамаччину, котра прєци мусїла мати свою підставу, як мала її навіть жазурська різня в 1846 р.? Прийнявши погляд „незнаного“ автора надармо питаємо и шукаємо сеї підстави. „Незнаний“ автор не вьяснює її зовсім, а вісля ёго поглядів виходило б на те, що Гайдамаччина повстала через випадкове збіговиско тисячів злочинців, котрі не знати звідкїля вирости и злочинцями стали.

Таке ж поясненє Гайдамаччини чистою випадковостью не може нас ніяк задоволити.

То ж и не можемо згодитись на слова епілогу „Малєваної Гайдамаччини“: „не так дивилась Україна на колїв, як виспївував Шевченко, и ні попи, ні поважні люде, ні тверезі хлїбороби не прийались до Залїзнякового та Гонтиного розбою. Тільки хлопчача безкритичність и перепсована Кинїськими история давала в нас популяризувати викодливий погляд на народні справи“.

Тай тяжко згодитись на таку аргументацію: „неможемо вьяжати уманьської трагедї за народню справу: бо коли б се було діло народне руське, то консеквентно мусїли б ми каранє колїв од цариці Катерини вьяжати за справу анти-народню. Що ж станеться з исторїєю, коли ми з Петрової послїдувательки скинемо популярний титул: великий світ наша мати?“ Гайдамаччину треба узнати подїєю народнєю вже задля того, що витворилась вона в нашїм краю, між нашим народом и задля кравих причин, хоч не засягла усіх верств народніх. Не спадає вона соромом на нашу исторїю, так як ми її не викликали, а гайдамацький пролетарїят змушений до конєчної оборони переступив тільки границі сеї оборони.

Не для самолюбства, але для самої правди скорше прихилимося до колишних слів автора епілогу (в Листї III. з Хутора: чого стоїть Шевченко яко поет народній): „Шевченко — наш поет и первий историк. Шевченко перше всіх запитав нашї могили, що вони таке, и одному тільки ёму дали вони ясну, як Боже слово одповідь. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвіщина славна и за що проклянуть її грядущї роди..... Був на світі Конїський — и своєю Исторїєю Руссов, мов якою завїсою малєваною, закрив од нас старосвіщину, аж поки Шевченко не розїдрав, не роспамахав тї завїси..... тільки по селах, по простих хатах шукав

він для своїх поем людей духом великих, серцем чистих, поважних, високих. Через сих то людей, через їх душі поетичні, праведні, вся тайна в старосвіщині нашої ёму відкрилася; сі то люде, забуті историею панською надали ёму сили древні могили розкривати и по скривавлзній землі, як по пергаминах, правду святу вичитувати..... Провівши нашу исторію через простий, здоровий розум народній, він дав їй новий образ, — не той, що в Коніського; а провівши наш народ по ёго исторії, не тим він нам ёго явив, що в Котляревського. Очистив він исторію од усякої омани правдивим и високим духом народнім, и споминками перед розумними людьми вповажнив“.

Нам здаєся, що сі слова не були и не повинні бути декларациєю!

(Дальше буде.)

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

(Дальше.)

III.

ПОМІШАНЬЄ ЯЗИКІВ.

Читатель, побачивши такий напис на нинішнім розділі нашої розвідки, нехай, борони Воже, не думає, що ми знамірили тут подати ширший образ будованья вежи Вавилонської; ні, ми, як поперед, так и тут займаємося тільки педагогичною діяльністю ц. к. крайової Ради школьної. Легенда, подана в пентатевху о будові Вавилонської вежи, має після езуїтської інтерпретації значити те, що, як люде сталися вже надто розумні, так розумні, що мало їм уже було землі, и вони з помічю всяких орудий матеріяльної цивілізації намагалися дістатися аж до неба, тоді Господь Бог за кару помішав їм язики, тим и повернув їх назад до давньої невіжи.

Здавалось би, що розум руських дітей сільських ще не дійшов до таких лячних розмірів, щоби й против них потрібно було уживати такого самого радикального способу, якого мав ужити, для притлумленья людської зарозумілости, грозний Бог Израїля.

А преці „помішанье язиків“ в галицьких школах народніх не є фантазією, а зовсім реальним фактом, и то фактом ведучим за собою рівні наслідки, як се сталось в згаданих часах митичних.

Від довшого вже часу споминають польські часописи о якімсь „*mięszanym języku*“ викладовім; спізнено було о таким язичу и в сѣгорічнім соймі. Згаданий нами референт півурядовий в *Gaz. Lw.*, пан Г(енрик?), виражається вже троха виразнійше: *wykładowy język „polsko-ruski“*.*) Се в звязку з инчими датами півурядової статї наводить нас на зрозуміє того нового в польській філології термину наукового. Має се очевидно означувати язич викладовий в тих 787 школах з р. 1871, в котрих викладано одним язичком з „помочию другого“. Сей новий термин и я мусів прийняти в инішній розвідці, щоби кр. Раді школьній бути зрозумілим, хоч и я и кождий читатель розуміє, яке під таким виразом криється абсурдум. Але хоч би ми сеї нової викладової методи и не називали „мішаним“, ані „польско-руським“ язичком викладовим, — чи ж через се сама метода станеться розумнійшою?

Так як всіх шкіл після того самого жерела було в р. 1875—2803, а учителів 3166, отже о 363 більше, то значить (зваживши ще, що в 190 школах народніх 8 до 3 клясових мусіло бути що найменше по двох учителів), що переважна більшість шкіл, бо коло 2600, мусить обходитись одним тільки учителем. И се буде тревати ще не рік и не 10 років, бо в тім році було таки ще 464 посад опорожнених, на котрих заповненє виходячих из семинарій до 60 учителів річно**) далеко не вистарчає; не поминувши и того, що переважна більшість громад навіть не в силі удержувати більше як одного учителя. Так як згаданих 190 шкіл припадають на більші міста, въ котрих язич викладовий виключно польський, то значить, у всіх школах з „мішаним“ язичком викладає тільки по одному учителеви; значить, не може навіть бути допущений такий поділ науки в одній школі, щоби один учитель викладав по польски, другий по руськи. А преці тільки такий один спосіб викладанья елементарної науки двома язичками разом мав би який-такий змісл и ще найменше приніс би шкоди учителеви, ученикам и загальній просвіті. Але ж учитель єсть, як ми бачимо, тільки один, и він, хіба з якимись незвичайними виімками, не обладає дуже широким кругом знанья; а навіть, по дотеперішньому становиску тої кляси просвітителів народніх (об сім ми ще поговоримо), звичайно тільки одним из двох краєвих язичків зуміє добре виразитись. Але допустім противне: нехай він буде в одній особі родовитий Русин и Поляк, а зарзом чоловік найрозумнійший, то все ж природа людська поставила незрушиму запору можливості, щоби він одним духом міг видавати з себе артикуловані польські и руські вирази. Закине може хто, що він сего не потребує, що він потребує викладати тільки одним язичком, а тільки деякі незрозумілі дітям другої народности вирази переводити ім на другий язичк. Але ж ц. к. Рада школьна чей над тим подумала, що наука въ школах народніх не єсть ані „гуманитарною“ (в школьнім значіню), ані университетською; вона обертається на практичнім

*) *Gaz. Lw.*, 1876, N. 46. *Stan szk. lud.* — послідній відступ.

**) *Jahresbericht des Cultur- und Unterrichtsministeriums pro 1874*, pg. LXXIX: зі всіх 6 галицьких семинарій учительських вишло в тім році учеників из свідокствами дозрілости 61.

грунті, в крузі досить обмеженім; тут не можуть лучатися ані надто абстрактні вирази, яких би діти й в своїм язичі не розуміли, ані незвичайні технічні термини, які преці учитель, коли б лучалися, и так би мусів дітям популярно описати. В елементарній науці нема виразів, котрі б могли бути менше зрозумілі від усіх других. Тепер же жсть дві можливості: або діти одної народности розуміють другу мову, або її не розуміють. Коли розуміють, то було би абсурдною тратою часу перекладати деякі вирази для всіх дітей зрозумілі, на другий язик, а всі прочі вирази ні, помимо того, що вони ані на йоту більше або менше зрозумілі як и тамті. Виобразім собі того нещасливого учителя, в яким він клопоті, котре именно слово переложити дітям на другий язик, щоби тільки не нарушити приказу Ради школьної и инспекторові трафити до пересвідчення; бо розумної критерії він зовсім до сього не має жадної; и виобразім собі тих ёго дітей обох народностей, як вони на таке дивне поступованьє учителя зразу формально глупіють, а по довилім слуханью такого, нічим для них неоправданого мішанья слів другої мови починають собі з ёго строїти жарти; виобразім собі се все, а будемо мати образ одної из тих 787 шкіл, якими ц. к. Рада школьна хоче (чи не хоче?) наш народ сільський просвітити. Коли ж діти другої народности будучі в менчості, викладової мови не розуміють, то що ж тоді вони схіснують з поодиноких, учителем хочоби за кожним третім словом на їх язик перекладаних виразів? А подумаймо ж, яка користь вийде для більшости дітей з такої науки переплітаної незрозумілими їм виразами? бо преці, коли допустимо можливість, що менчість дітей не розуміє мови більшости, то тим скорше й консеквентно мусимо допустити, що більшість не буде розуміла язика нечисленних колонистів. Таким чином діти обох народностей сиділи б в школі як на турецькій проповіді; и коли Рада школьна хоче справді в тих школах в найкоротшім часі научити дітей читати, писати, рахувати, подати їм елементарні відомости з исторії, географії, наук природних и сільського господарства, а при тім розвинути їх сили ума й серця — такою научною методою, то уживає до своєї цілі напрост противних средств, а звісно, як котрийсь-то философ називає таких... геніяльних людей. Однакож ми того не твердимо; бо ми, приглянувшись цифрам, пересвідчуємося, що-раз більше, що й тут, так як всюди, уживаються власне як найвідповідніші средства, ведучі простою дорогою до цілі, тільки що власне та ця ціль єсть зовсім инша — ціль, до якої народні школи, з виімкою двох ще сусідніх держав, в цілім цивилизованім світі не уживаються. Прошу порівнати цифри, а потому перечитися зі мною. Запевно читателі, котрі „до осягнення своїх цілей не уживають суверенних средств“, значить: поступають и мислять логично — сподіваються найти переважну часть згаданих „мішаних“ шкіл там, де людність польська и руська стикаються в великих масах, де тим способом ані Русини, ані Поляки, хочоби навіть жили в одній громаді, не чують дома потреби, ані їх не зневолює конечність, учитися и уживати чужого собі язика так, як свого рідного, бо чують за собою масу своїх родимців, з котрими їх лучить безпосередній звязок територіяльний, а де помимо того школа мусить послугуватися двоюким язиком, аби не скривдити в науці одної половини дітей; и може ним послугуватися,

бо все ж таки хоч діти язика чужого не уживають дома, але стикаючись безпосередно в другою народністю в щоденних відносинах, вже й по-за школою навчилися ёго розуміти; одним словом допускають читателі зовсім логично, що мішані школи заведені в повітах пограничних, як Новий Сонч, Грибів, Горлиці, Ясло, Кросно, Березів и Ланцут, значить в округах школьних: Новосончеськім, Ясільськім, Сяницькім и Ярославськім, а также в мійськім окрузі Львівськім. Отже річ мається просто противно. Після справоздацья Ради школьної за р. 1871 (котрого цифри, як ми виказали, оуть найвірнійші в тім згляді), в Новосончеськім окрузі єсть шкіл чистопольських — 62, чисторуських — 22, „мішаних“ — ані одной; в Ясільськім чистопольських — 53, чисторуських — 15, „мішаних“ — тільки 3; в Сяницькім шкіл чистопольських — 56, чисторуських — 15, „мішаних“ — ані одной. Аж в Ярославськім, так як до ёго окрім Ланцутського повіту належить Ярославський, переважно руський и Цішанів, ще більше руський — на 65 чистопольських, и 16 чисторуських шкіл, маємо вже шкіл „мішаних“ — 17; — завсігди ще розмірно не багато. Наконець в місті Львові*) на 20 шкіл чистопольських жадної чисторуської, одна „мішана“, и то так мішана, що не знаю, чи найдокладнійша химична анализа могла би найти в тій мішанині що небудь руського. Значить, — маємо в тих 5-и округах, в котрих ми школи „мішані“ найти сподівались, шкіл таких разом — 21, отже 5·9% усіх шкіл, які в тих округах в р. 1871 істнували.

Всі ж прочі „мішані“ школи, числом 766, находяться в округах школьних чисторуських и становлять 50·6% (sic!**) усіх шкіл, які в тих чисторуських округах істнували. Тільки в однім и в тих руських округів, а то в Перемиськім, нема ані одной мішаної школи, и то власне для того, що в тім окрузі положений повіт Мостинський, из всіх повітів східної Галичини найбагатший в мазурські колонії, між собою територіяльно получені, отже не переймивші руського язика.

Доперва в світлі тих усіх цифер, а именно тих двояких процентів для західних и східних округів, ми бачимо властиву ціль тої нової дидактичної методи, пізнаємо властиву культурну миссию „мішаного“ язика, яко третєї краєної мови. Зараз нам річ представляється инакше. Ми бачимо, що не ходить, тут о вимірєньє національної справедливости, не о рівну охорону обох народностей, а тільки одной; не о улекшенє науки дітям обох народностей, а тільки одной; не о вивченє дітей руських читанья, писанья, рахованья, природних, историчних и географичних відомостей, а тільки о механичне вивченє іх польського язика. Тут учитель не може бути в клопоті, котре именно руське слово повторити дітям по польски, бо він знає, що вони не розуміють ані одного, отже перекладає ім кожде; він не заходить в голову, що на такім перекладанью поодиноких слів тратиться час для науки, бо він, будучи в чисторуськім селі, мусить поняти, о що тут властиво ходить; и навіть діти не будуть з ёго жаргону строїти собі жартів,

*) Воно становить окремий „мійський округ школьний“.

**) Чистопольських 244, чисторуських 504, мішаних 766.

бо й вони інстинктом мусять зрозуміти, що учитель хоче їх навчити по польски. Ми зараз и пересвідчилися, що средства до задуманої цілі не так то вибрані найневідповіднійші.

Як нас давніше правительство хотіло згерманизувати? так, що казало нас учити в школах чисто німецьким язиком. А преці нас не дуже згерманизовало, а тільки навчило нас доброго німецького язика; чому? бо правительству тодішньому, хоч и німецькому, все ж таки властива ціль науки висше стояла, аніж безглядна германизация. Питанье друге: як же ж воно повинно було поступати, аби нас згерманизувати дійсно? Відповідь, оперта на внишніх експериментах: воно повинно було простувати до своєї цілі безглядно; повинно було не оглядатися на властиву науку; одним словом ёму треба було учити нас „мішаним“ язиком. Тоді перша генерація була би, правда, упала о один степенъ низше в загальній просвіті, була би, правда, не навчилась добре німецького язика, але була би утратила чутья и чистість свого власного язика и була би онісла видала нову генерацію таку, котра б була, як мухи до меду, липла до великої „німецької державної ідеї“, саме так як має липнути наша будуща генерація до другої не менче великої „ідеї państwowej“. А преці Німці мали досить часу завести хочби так же в 50% школах народніх язик німецько-польский и німецько-руський, и могли навіть покликатися на мішану людність, на можний елемент жидівсько-німецький в Галичині. Так Німці самі собі винні; Рада школьна такої недбалости не допустилася.

Ну, але чи ж Рада школьна у чім небудь тому винна, що нашлося в східних округах аж 766 таких громад, котрі, потягнені мов магнетом, „державною ідеєю“, хотіли и, опершись на уставах краєвих, домагалися заведенья в своїх школах „мішаного язика“? (Будьмо совістні, и не оминаймо ніякого питанья, котре би нашу ц. к. краєву Раду школьну від разу могло поставити як ідеал справедливости и національного безпристрастья, оглядности и розуму педагогичного, т. є. всього того, чого ми їй в попереднім наче б хотіли заперечити, хоч не явно, але під всілякими двузначними притиками). Се би могло однако ж бути тільки тоді, як би уставы краєві пооставили були громади що до шкіл на стопі зовсім від Ради школьної независлій. А навіть тоді ще Рада школьна, котра має обовязок хоронити и розвивати, а не придушувати просвіту народню, всіми силами своєї власти, яка би їй ще лишлася, повинна би станути на перешкоді такому домаганью громад (котре ми допускаємо тільки в теорні, бо в дійсності, здається, ані одна громада галицька своїм „хлопським розумом“ не прийшла би на такий премудрий концепт) — домаганью шкодливому и не маючому ніякої розумної підстави.

Між тим Рада школьна, для перешкожденья заведенья „мішаного“ язика в школах, не потребує й не потребувала ніяких надто героїчних средств. Вона тільки повинна була и тепер повинна виповняти докладно правосильні уставы, а се одно вистало би (видите, що не за багато вимагаємо від ц. к. уряду, яким єсть Рада школьна), щоби що найменче до висше поданих 766 шкіл не вводити „мішаного“ жаргону, ані ёго в тих школах теріти.

Слова дотичної устави о язиці викладовім в школах з 22. Червца 1867 яснї и недвозначнї*). Бачимо з неї передовсім, що громада не може становити о язиці викладовім односторонно; що Рада школьня не може дотичної установи громадської незатвердити; а очевидно мусить не затвердити тоді, як така установа противилась би всім розумним взглядам педагогії (коли б приміром чистопольска громада схотїла в своїй школі мати руський язык викладовий и на відворот), а розуміється ще більше тоді, коли б тая установа не тільки ругалась всім засадам дидактики, але и законним предписам, як се власне есть з „мішаним“ язиком. Бо тая сама устава в арт. I. говорить тільки о праві вибору „язика“ а не „язиків“ викладових в школі, яке мають ті, котрі школу удержують. Значить, навіть у приватних школах народніх не лишає устава їх правителям права, заводити більше, як один язык викладовий. Ще яснїше ограничив те право громад, а также право Ради школьної що до вибору языка, артикул II. тої устави, котрий каже, що „в публичних народніх школах (а такими суть майже всі) має громада спільно з краювою Радою школьною право становити, котрий язык, польський чи руський, має бути викладовим“. Тут отже виразно дається громаді и ц. к. краювій Раді школьній вибір тільки mezi тими двома язиками, и то так, що вибір одного другий ео ipso виключає, бо инакше би мусїло бути додано до слів: *welche Sprache ob polnische oder ruthenische* (текст автент.) — ще слова „oder beide zugleich“, або навіть в загалї законодатель був би задоволївся словом „was für eine Sprache“, а не видічував тих двох язиків поименно, як би він власне не хотїв був довольності громад и Ради школьної поставити тут як найтісніші границі. А щоби ніхто не міг сказати, що тут устава лишає порожню, котру Рада школьня в административній дорозі може виповнити, що именно устава не мала згляду на села и школи з двоякою народністю, то сама устава зараз в III-ім артикулі означає докладно права язикові менчости, права, котрих ніяка интєрпретация не може розширити; а именно становить, що в двонародніх школах язык менчости (котрий не есть викладовим), має бути „предметом обовязковим“.**) Отже той другий язык має бути тільки „предметом“ науки, як н. пр. рахунки, а не, як єго зробила Рада школьня „помічним-викладовим“.

Есть се вже другий нами сконстатований факт поступованья з явою уставою зовсім по шляхоцьки, так як би ми жили в державі, в котрій править самоволя, а не право; и той факт діється не десь в одній або, як Рада школьня признається п. министрові, „in wenigen Schulen“, але в цілій одній третій часті воїх шкіл галицьких.

Факт се тим небезпечнїший для всеї народної просвіти в Галичині східній, що власті школьні, переступивши вже раз границю зако-

*) В Ч-і 11-м „Правди“, стор. 428 — приводний текст тої устави.

**) In jeder Volksschule, in welcher ein Theil der besuchenden Jugend der polnischen, ein Theil dagegen der ruthenischen Sprache sich bedient, wird diejenige Sprache, welche nicht die Unterrichtssprache ist, innerhalb der, der Schule angemessenen Grenzen, einen obligaten Lehrgegenstand bilden.

ном назначону, не видать потреби поставити собі самим яку небудь границю для свого дальшого поступованя на тій самій дорозі, и що так само, як „мішаний“ язик без ніякої підстави завели в р. 1871 в 787 школах, так само можуть и навірно потребують ёго завести в усіх прочих. А хто знає, як ся цифра виглядає вже нині? бо на се нема жадної контролі, а статистику, котра в инчих цивилізованих державах, в инчих краях коронних австрійських єсть власне найціннішим способом контролі діяльности администрації, бо там вона служить тільки науці и глядить правди, — у нас зроблено, як ми бачили, орудем безприкладної в своїй безчельності мистифікації.

(Дальше буде.)

АНТРАКТ З ІСТОРИЇ УКРАЇНОФІЛЬСТВА.

(1863 — 1872).

Написав Українець.

(Дальше.)

Одначе самі реакційні кружки в російській громаді ще у 1862 р. мало оглядалися на українське движене, ганяючись більш за „нигилизм“, ніж за „сепаратизм“. Правда, що хоч одного з авторів поименованих букварів, п. Стронина, и арестовано в 1862 р. та й з другими Полтавцями (між ними й п. Кониського) вислано до дальних губерний, але в карі Стронина „українська пропаганда“ була більше причіскою, бо ні в чому було обвинити, — а букварь був об'єктом дотикаємим. Тільки польські реакціонери по правому берегу Дніпра кричали на „хлопоманию“, и їм почали вторити поближні елементи лівобережя, що повело за собою служи про висилку кількох з молодезі з Києва и Полтавщини до дальших губерний. Після того, як из переславщини одвезено в Архангельск п. Чубинського (того самого, що тепер працює по зазову й на гроші імператорського російського географичного товариства над етнографичним описанем правобічної України), Київські хлопомани написали протест проти клевет, котрі на них вводят панські реакціонери обох боків Дніпра, и сам п. Катков приняв сей протест на листки своєї „Современної Літописі Московських Відомостей“, хоч уже він перед тим спорився з „Основою“ з за питання про українську словесність, виговорюючи російським українофилам, що вони „передражнюють“ престонародній говор, и похваляючи галицьких літераторів з „Слова“ и „Наукового Сборника“ за те, що вони стараються зблизити свою мору до російської. (Катков так судив од того, що ёму оправді була зрозумійшою мова панів Дідицького, Головацького и д. р., але не для того, щоби послідні знали справді по російському, а лиш для того, що вони виробляли мову з церковно-славян-

щини, німеччини, латини и самої польщини, — а сі всі мови були відомійші п. Каткову и ёму подібним, ніж мова народу руського на Україні) — и навіть було підхвятий кинсний „Основи“ єврейським „Сіоном“ докір у „сепаратизмі“.

Перший елемент у російській громаді, що дужче других подержав компанію польським аристократичним реакціонерам у жалобах на хлопоманію в школах Київських, була клерикально-реакційна партія. Тоді саме, як по всій Росії обсужувалося питанє облучшим строї шкіл народніх, и як у Київському краю се питанє ставилося на практику, піднялось и друге: про підбільшанє доходів духовенства, для чого в Петербурзі був наименований комітет при святійшому Синоді. Сей комітет, недовго думавши, догадався звести два діла до купи: уллучшити матеріальне положенє духовенства тим, щоби передати ёму школи, т. є. обложити сільські громади новим налогом, за котрий будім-то будуть отці єреї утяти дітей. (А як учили вони в краю Київському, ми вже казали. Прибавим, що як завелись по Росії, окрім західних губерній, земські збори, то скрізь селянські депутати протестували против того, щоби школами завідували духовні, и заявляли, що в школах при церквах або нічого не учать, або нічого вучують. Самі духовні, коли бачуть, що від іх требують справнїєго ученя в школах, признаються, що ім ніколи: так случилося в дуже интересному по ходу діла школьного в Росії повіті Александровському губерній Єкатеринславської, де один з самих усердних діятелів у Росії по народній освіті, барон Н. Корф, ділопроизводитель земського училищного совіту, зїрко дивиться за школами та й публікує в газетах и в рочних справозданях про всякій успіх, як и про всяку нерадивость¹⁾). Сёму заміру синодського комітету школи Київського округа стали впоперек. Саме собою ясно, що митрополит Арсеній особю своєю почитав себе в обиді заведенєм школ од министерства, котрі явно показували нікчемність ёго ходів. Треба було дискредитувати в очах громади и уряду Київські школьні заміри и школу педагогічну. Для сёго вже було готове оруде, готові термини, вдумані поляками и жидами: „гайдамацька хлопоманія“ и „сепаратизм“. За іх то й ухопились сторонники російського клерикалізму. Органом сеї интриги против Київського школьного діла став „Вїстникъ югозападной Руси“, котрий видавали в Києві профессори духовної семинарії Говорський и Еремич. Оба сі пани були родом Білорусси и мали звязки и з сотрудниками Петербурської „Основи“. У перших Нрах своїх іх „Вїстник“ печатав историчні монографіи п.

¹⁾ Барон Корф між иншим у своїй книзі *Земскій Вопросъ* про народню освіту виказує, що земство мусить старатись у уряду про дозволеня видавати на народній мові книжки, не боячись дурних брехень про сепаратизм, а в своїх оправозданях про школи Александровського повіта ставить нерозумінє народу державного російського язика, яко одну из головніших перешкод освіти. — Р. S. Недавно, сёго вже 1876 р., були нові вибори депутатів у земство, и бар. Корф був більш ніж $\frac{2}{3}$ голосів не вибраний на ново на звїзді виборців стану паньського (тих, що мають більш ніж 200 десятин землі), але за то через 10 днів був вибраний на трох звїздах сільських громад мало не одноголосно.

Куліша, и ще в половині 1862 р. (Н. 5) сей журнал напечатав дуже гарячу и з толком написану статою „Что такое хлопоманы?“ — котра як кажуть, була написана п. Гатцуком, видавцем „Ужинка рідного поля“. Автор просив російську громаду не вірити польским брехням на молодіж придніпрянську и толкував що, не беручи на увагу помилки и лишню гарячість, прирожену молодому зростові, так звані хлопомани щирі слуги народні и страшні хиба польскому панству, а не Росії. А нараз, ледви в пів року потім журнал пана Говорського став називати молодіж українську в Києві ворогами держави російської и народу руського, чи безсамовіжими, чи то й самовіжими союзниками польської революції — и поприкав учену администрацію в Києві и министерство народної освіти в Росії, що вони однімають святе діло школ народніх у духовенства й оддають у руки таких злодіїв, як хлопомани.

Тим часом и в других краях Росії піднялося таке ж саме питання: кому віддати школи народні — духовенству чи министерству? Питанє се, як самі добре знаєте, є всеєвропейське. Орган реакційної партії „Московські Відомості“, одкликнувся за духовенство; за єго ж подав голос и „День“, орган московських славянофілів, котрі в питаннях політичних и соціальних (як по ділу селянського наділу, земського й громадського самоуправлення и т. ин.) завше стояли з „молодою, вольною Русю“, а тільки з причини своєї релігійности на сей раз стали за духовенство, (хоч вони нераз може дужче других партій у Росії, нападали на пороки духовенства, критикували архиерейсько-монашеський деспотизм, стояли за свободу білого духовенства, за звязь єго з громадами и т. д.). Се вже були часи польської революції, коли в громаді російській, до таких діл и до політичного житя й полемики дуже непривичній, була велика паніка, и стала уходити в привичку метода примішувати „польську справу“ и „интригу“ до всякого спору. От реакціонери й стали зводити до купи російській нігілізм и польську рухавку, та й докоряючи министерству освіти, що воно не віддає духовенству школ народніх, винили єго, що воно хоче в школи ввести нігілізм та через те служити и польській революції. Треба сказати, що министр п. Головин зробив діло великої безтактности, котре дало багато сили ворогам єго доводі благих памірів у школьному ділі, єго легенській опозиції клерикалам, схожій з тією, яку вів министр Дюрюї Наполеона III. У ті часи появилася за границею політична книга Скедо-Феротти *Que fera-t-on de la Pologne?* (Скедо-Феротти — псевдоним німецького барона з Черниговської губернії, Фиркса, агента министерства фінансів російського в Бельгії; він видавав немало брошюр про Росію по французькому и по російському одну проти Герцена). У сій книзі головна идея була, що Польщі треба дати автономію й конституцію, але російському урядові нічого турбуватися, що се може стати приміром и руському народові и прецеденсом російській громаді требувати й собі тогож, — бо Шляхи народ розбитий и до свободи зрілий, а руські ні; на толки, мов би то в Росії є громадський голос (*opinion publique*) по думці п. Скедо-Феротти дивитися нічого, — бо після сєго можна сказати, що й у баранів, що скачуть на дугу через палку, є „громадський голос“. Така безтактна постава

питання принесла велику шкоду и для польского и для російського політичного розвитку, бо в ті часи загально була піднята річ у Петербурзі про конституцію, про котру натякало й в патріотичних протестах против нот держав західних дворянство Петербурське, Тверське, Нижегородське и ин. и сам цар в одвіті Петербурським депутатам говорив, що призове в свій час громаду на поміч урядові за для строго-державних діл. Помянуті слова п. Скедо-Феротти мали тим більшу вагу, що на їх гледіли, як на голое деяких високих сфер в урядових кругах, сконцентрованих коло вел. кн. Константина Миколаєвича. Міністер Гогоєви, як усі знали, креатура сього князя, додав ваги такому голосу тим, що розіслав книгу Скедо-Феротти по університетах и гимназіях. Така безтактність и п. Скедо-Феротти и міністерства не могли не обидити громади російської, и в противорічях, котрі вона визивала, змішувалися дві мислі; перша: „коли полякам давати конституцію, то й нам“; друга: „коли нам не давати, то й ім не треба.“ Одначе найбільш розсілка книги п. Скедо-Феротти визивала по Росії нелюбов до Поляків, що „он мовляв — як вони підходять до уряду російського“, и нелюбов до міністра Головіна, „он як він знущається над руською громадою, рівняючи її до баранів, и як продає її полякам.“

Тій партії, котора не хотіла волі ні руським, ні Полякам, а хотіла реакції в школах, така безтактність пп. Скедо-Феротти и Головіна була на руку, и орган сієї партії, п. Катков, підняв великий крик против міністерства. А як до Москви дійшли Київські клерикальні жалоби на хлопоманію й український сепаратизм, буцім-то покривасний учебною администрацією, то партія п. Каткова прибавила ще нову вину міністерству освіти; так зложилася формула, котрою років з вісім грався п. Катков про „нигилизм и сепаратизм вудумані польскою интригою на згубу держави російської, котра-то интрига залізла й у високі сфери й відтіла розсаджує й піддержує все погубне для Росії.“ До сього прибавився й національно-державний централізм, котрий з того часу став народжатися в Росії и взяв собі за примір Францію та Пруссію; бо до того въ Росії був тільки проти волі земель й народів административний централізм, й рутинна, як у державі абсолютній, — але не національний централізм, який ми бачимо на приклад и в конституційних німецьких державах, як Пруссія и Цислітавія; — але об сім дальше скажемо. Сей дух національного централізму з опаскою подивився на те, що в проєкті міністерським школьному уставу стояло слово, що навчане мусить бути на „отечественній“ мові, — слово, котре, як кажуть, само міністерство толкувало для полудня в Росії в духу вигідному для українофілів. З сього всього зложилися начала, по котрим орган, як стали казати, „староруської“ партії, т. е. реакційної „Московські Відомості“, напався на замір п. Костомарова видавати народно-педагогічні українські книги, обізвавши ёго „сторонником поляків“, — чи самовіжним чи безсамовіжним, але однаково шкодливим російській державі. У вас, в Галичині, за такі речі п. Каткова и братію ёго зовуть часто „великоруськими централами“ и з поводу ёго приписують національно-централістичні тенденції и теорії цілому великоруському племені; але се правда тільки на половину, коли ще не на менше. Не спорю, що стара история, котора виробила могучу державу

в руському світові тільки в Русі московській, мусила заложити підкладку и для національного централізму й у великорусів, подібного тому, який бачимо в Пруссії, у французів мови d'oui и т. д. Але в опозиції деяких кругів громадських в Росії против української літератури національний великоруський централізм грав далеко не головну роль. Почати з того, що народню мову українську покинули для мови російської державної (більш усёго близької до великорущини, але незовсім и з нею совпадаючої, а на приклад по правописі близької до малорущини, бо великоруси не кажуть, як пишеться по російському—его доброго и т. д.) и родовиті українці, котрі, починаючи з св. Дмитрія Ростовського до Гоголя, працювали у Московсько-Петербурзькій Русі, яко літератори, адміністратори и т. д. Мову українську народню, можна сказати, одкрито тільки з тих часів, як завершилося остатнє зриванє Малорусі з Великорусю в культурно-політичнім устрою, з сёго тільки віку, з котрого и російська мова стала зближатися з народнєю великоруською, бо тільки в XIX віку и чим даліше до наших часів и у Великій и у Малій Русі та мало не и в усій Европі одкрито, мов яку Америку, правдивий народ, а особливо сільський; а се находка в різних краях Росії, як и в других землях Европи, поведла за собою идею о зближеню літератури з „простонароднєю мовою.“ Старі писателі Київсько-малоруського віку, за часи Гетьманщини, в XVII. и XVIII. ст. дуже близько ще держалися до церковно-славянщини, а то й до польщизни, — що так и злегчало переход іх и до тодішньої російської, теж дуже церковної мови; про народність літератури тоді ні у Великій, ні в Малій Русі не думали, про демократичність літератури и освіти менше. (Ся идея заціплена автором статі про занеханє мови народнєї на Україні, що була напечатана в „Правді“ 1867 р. Ч. 1—11; тільки шановний автор бачить у літературі лиш один бік — мову и дума, що можна 1000 літ исторії стерти, як один час). Од того українське літературне діло здавалося и здається дуже новим и непривичним — далеко не одним тільки великоруссам, а мабуть чи и не більшії частині грамотного люду й у самій Малорусі, и як усяка новина, а ще в добавок не дуже систематично проведена, трошки здається чудною и багато людям також у Малорусі. А так як до того новий період українофільства 50-х и 60-х років вишований з Шевченка означився різким демократичним духом (а се ёго сила и зародил важнішої будучности, ніж яку мало там и сям промелькавшє у 30-і 40-ві роки панське українофільство, наслідник, коли можна так сказати, „мазепинського“, що нап'ятував ёго Шевченко у своєму посланню до земляків, и що зачинав трохи й славно п. Медовник у розказі пан Комарчук — и ніж сентиментальний дилетантизм часів Квітки, котрий у своїй комедії Сватанє на Ганчарівці висказав идею, що крєпацтво зові не лихо), то рутинний недовір до українофільства, яко до нового и незвичайного діла сполучився з острахом чогось „гайдамацького.“ Від сёго страху не були вольні и самі пани Комарчуки, що колись то переписувались з п. Кулішем по українському и пишалися тим, що по українському можна виражати всякі європейські думи (Читай: писали російські и французькі слова Кулішевою правописю), а потім у московських газетах статі против українофільства, скріпляючи іх „исто-

ричними українськими іменами“ т. є. іменами батьків, що колись-то розікрали вольний народ, будучи козацькою старшиною, и що Шевченко назвав Варшавським смігем та грязю Москви. Од того п. Катков писав, що він говорить не во имя тільки великоруссів, а й во имя благорозумної освіченої и зрілої частини и малоруської громади, т. є. рутинерів и реакціонерів на Малорусі; ці дві категорії скрізь на світі, а в Росії тим паче мають більшість. Катков и його сторонники великоруські и малоруські стали боронити пановане російської державної мови не для того, що вона великоруська, а для того, що вона вже готова, стара, вже панська — державна. Але сам п. Катков казав, що процес зросту мови російської ще не закінчився, що в ній можуть пробудитися нові елементи; сам він не тільки не мав, яко великоруський централ, антипатії до України (такої, яку на приклад мають німці до чехів, поляків, або поляки до руснів и т. д.) ні предилекції до Великої Русі, — а напротив пераз казав, що Москва лежить в азиятському басейні, що московська історія полуазиятська и бездрядно-сурова, що тільки після Богдана Хмільницького Московська держава стала європейською, и подавав голос за перенос столиці Росії в Київ. Сьогодні перенесіть туди столицю, и сьогодні нехай би взяли малорусси верх у літературі в Росії, то п. Катков, яко логічний державний централ, буде также навязувати малоруську мову великоруссам, як тепер навязує малоруссам, полякам и т. д.

Напроти того правдиві великоруссофили, т. є. московські славянофили, котрих органом був у 1863 р. „День“, полемизували з „Основою“ и п. Костомаровом, але не відмавляли прав українців на розвій літератури и навіть боронили п. Костомарова від нападів п. Каткова, — бо, хоч московські славянофили були дуже недалеко від великоруських інстинктів, одначе не були державними централами и політичними реакціонерами, а ще менше аристократами: вони були на свій лад теж „хлопоманаян.“

Що до прогресивно-демократичної партії в російській літературі, що вийшла з так званих у 40-ві и 50-ті роки „западників“, — то ця партія мала в своїх руках більшість журналістики. Так ця більшість російської журналістики, в котрій, конечно, сотрудників найбільше великоруссів, завше стояли за волю української словесности и за народню мову в українських школах. Її можна попрекнути тільки тим, що вона не виступала доволі енергично в обороні українського діла. Але в усякій разі галицькій публіці відомі статі Пишина, Прижова, С.-Петербурзьких Відомостей, Вістника Європи и т. д.

На той час, як п. Катков підхопив напади Київських клерикалів проти українофільства, українську мову в школах и книгах обороняли не тільки „Современник“ и „Петербургськ. Відомости“, але й „День“ Івана Аксакова, хоч він и стояв за клерикалізм, и сам „Голос“, котрий проповідував тоді правдиві Скедо-Фероттівські ідеї. Одначе така була сила рутини в Росії в той смутний час и піднявшогося о того часу державного централізму, що не тільки в новім уставі шкільнім слово „отечественний язык“ було замінено словом „русский“, що значило „державний російський“, — через-що українську мову витиснено з шкіл, — куди вона як мя бачила стала входити, (оним уряд російський робив тільки те, що и Франція, Пруссія и інші держави), —

але російський уряд прийняв міру, що пахла зовсім не духом нашого віку и в наших часах ніде, окрім Росії, неможлива — а именно: административним порядком заборонено цензорам пропускати у печать всякі книжки українські педагогічного змісту. Святійший Синод знов від себе заборонив такі ж книжки церковні, а через два роки опісля заборонив и проповідь на „простонародній мові и с простонародніми словами“. Приготовлені п. Костомаровом книжки зістались без видання, а так само и одобрене академією наук евангеліє. Росказують за вірне, що синод заплатив типографії за дозволене поперед у вже видане II-го випуска оповідань о. Опатовича, щоб тільки воно не виходило у світ. Кажуть также, що міністер внутрєнних діл, п. Валуєв, говорив п. Костомарову, що се заборонене не є наконечне а тільки часове задержане до менше смутного часу. Та й се зроблено було не в силу закона, — бо видати закон, котрий би боронив не грядь книг, а форму, мову, — и в Росії було не можна. Міністерство тільки неголосним административним циркуляром приказало цензорам, щоб нічого педагогічного по українському не пропускали. Цензори так стали усердствовать, що як у Києві печатався букварь п. Максимовича, котрий увесь був писаний по церковнославянському и російському, а тільки у кінці мав одну карточку українських пословиць, — то и сю карточку считили червоним карандашем. По переду навіть Синод посоромився голосно зробити своє заборонене українських релігійних книг и те ж зробив тільки приказ по духовним цензорам; але через два роки не постідався и голосно напечатати приказ проти проповіді на простонародніх мовах, чим и показав як далеко відступили нинішні архієпископи и митрополити від тих простих рибалок, що колись то уловили світ простим „благовіствованєм“.

Так завелось з 1863 р. у Росії, що по українському можна було печатати стихи, поеми, повісті та хоть би и філософію Гегеля переводити на українську мову. Тільки того, що було б правдивою піщею для народу, не стало можна печатати. Колись то у Росії и великорусси и малорусси піднімали спори про те, як широка мусть и може бути література українська, — чи така ж усесторонна, як и російська, чи провінціоная и простонародня, тільки на „домову потребу“, як казав „День“. Тепер заборонено именно літературу „домову“, „простонародню“, котру узнавали и москвофилі. Та треба признатись, що и українофилі після забороненя такої літератури, що здавалась їм дуже вузкою, и котрою вони не хотіли вдоволитись, — ширшої теж не розплодили, хоч їм именно зоставлена була воля на сему широкому полю. Мало того, треба признатись, що українофилі не тільки не постарались обійти перепони, що їм поставила міністерська цензурна задержка 1863 р., а ще як би самі постарались себе звязати. Найпатуральніше діло було б, після задержки у Росії, напечатувати и перевід Євангелій и учебників в Галичині, де народ тоді не менше, як и в Україні був без книжок. Через те праця не пропала б марно, та й не пропали б и рукописі приготовлєних книжок. Не знаю, що сталося з тими, що були послані в Петербург, але у Києві я сам читав колись гарно зложену зоологію, початки географії и святці; — але де вони тепер, не скажу. Дуже вірно, що вони пропали. *(Дальше буде.)*

СЛАВЯНСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА.

Рік минає від часу, як розгорілось повстанє в Герцеговині. Звів-
 щіла Туреччина оказалась нездідною до поступу цивілізаційного, який
 конечний для кожної держави в Европі. Ми не говоримо тут про те,
 що Турція не змогла досі станути на підставах європейського консти-
 туціоналізму. Полуднево- и північно-всхідна часть Европи заховала
 ненарушений монархизм державний з усіма наслідками такоїж форми
 правлія. Але побіч сїї, так сказати, формальної сторони державного
 жита розгноївся в тілі турецької держави страшний рак суспільного
 непорядку и роскладу. Лад турецького правлія заправлений азіатиць-
 ким теократизмом як з одної сторони не зміг впровадити пануючого
 елєменту турецького на дорогу цивілізаційного поступу, так з дру-
 гої сторони цілим тягаром спав на християнську людність Турції ки-
 даючи її на ласку и неласку турецької або потурчілої касті пануючої.
 Здріствя, зневаженє віри християнської, ганьба родинного жита, без-
 правя, мстивість сатрапів султанських, уполіжденє християн перед
 Турками навіть в приватно-правнім згляді, брак всякої правної охорони
 перед довольністю Турків — се були дари які несла турецька держава
 християнам у відплат за видерті данини. Сей стан в Турції сконста-
 тувала націфкаційна комісія зложена за впливом європейської а згля-
 до андрашівської дипломатії. Се ж було єдинє діло сєї комісії, що
 мала залагодити всхідну справу „слабого чоловіка„ турецького.

Супроти такого стану річей мусіла счезнути надія скорого упадку
 герцеговинського и босняцького повстаня. Скоро сніги стаяли и трава
 зазеленіла, стаяли и дипломатичні надії заколясати повстанє, а по го-
 рах Герцеговини и Боснії разом з весною виростали повстанці далеко
 численніше, як торік. У Сербії змагався що раз більше та що раз
 голосніше дух воєвничий за підмогою утиснених братів під турецьким
 ярмом. Гр. Ачдраши, котрому надавалася спосібність оправдати посло-
 вицю о мовчаню и тим самим свос власне дотеперішне мовченє, взяв
 дипломатичну акцію у свої руки, щоб недати розгорітись всхідній,
 славянсько-турецькій справі. Коли не залагодиться герцеговинське и бо-
 сняцьке повстанє в своїм зароді, готові турецькі Славяне зрозуміти
 свою єдність и витворити славянський Племонт дуже невідгидний Уграм,
 котрі, хоч не так як Турки, але все таки панують мимо своєї меншо-
 сти над Славянами. Те, що дісєя в Турції, могло б може колись зао-
 хотити полудневих Славян спрубувати аналогіи и по за Туреччиною.
 А хоч досі положенє угорських Славян користніше від турецьких, то
 знов коли б тутєцькі Славяне скинули турецьке ярмо, стан угорських
 Славян був би відворотний. Такий менше більше політичний виднокруг
 роскривався перед Уграми, після їх думки, у всхідній справі. Одже ж,
 щоб усунути такі можливости на будучність, узяв гр. Андраши рефор-
 маторське діло коло „слабого чоловіка“ в свої руки, випрацював про-
 єкт реформи и став через бр. Родича переговорюватись з повстанцями,
 щоб вони звисіли оружя та вижидали слухного часу, поки турецька
 порта під оком дипломатії не переведе сєї реформи. Ми не знаємо, чи

у Герцеговинців и Босняків є пословиця: „лучший горобець в руці, як синиця на дереві“, але мабуть и в них виробився вже давно сей практичний розум, бо повстанці, хоч не відкидали сеї проєктованої реформи и хоч знали про турецьку обіцянку перевести сі реформи, — все таки дивилися на сі реформи як на „синицю“. Тай надто сам гр. Андраши виказав досить вірно в своїй дипломатичній ноті, що у високої порти від обіцянки до діла дуже далеко, а то б вже давно були інші порядки в турецькій державі. До сього долучилася ще зміна угорсько-австрійської політики проти полудневих Славян, а над усе до Сербії, здається задля политичного виднокругу, який виявлявся угорським политикам по докладнішим розгляді у західній справі.

Повстане палало правда тільки в Боснії и Герцеговині, та новшими часами появилася и в Болгарії. Мимо сього громадилися турецькі війська на вколо сербської границі, наче б жерело сього повстання було у Сербії а не в Туреччині. Не диво ж, що й Сербія мусіла зброїтись хоч би тільки для власної оборони, бо по її границях почали розбишакувати дикі Черкеси, Арнавти и багато иншої азиятицької дичі. Нарушеня сербської границі не були зовсім рідкі. То ж и Сербія почала зброїтись.

У таку пору припала конфіскація призначеної для Сербії зброї через австрійські власти и интерповане Любобратича в Линцу. Крім сього працювала дипломатія вже від першої весни над тим, щоб усмирити воявоинчий дух в Сербії. У сему ділі мала угорсько-австрійська дипломатія перше місце. В цілі „зльокалізованя“ повстаня обострено кордон, та намавляно герцеговинські и босняцькі родини, що повтікали до Австрії, до повороту до „реформованого“ краю. Все те разом дуже ослабило довірне полудневих Славян, а передовсім самих повстанців до щирости політики гр. Андрашого. Повстанці покинули переговори з бр. Родичом, а преслили на руки свого земляка Веселицького-Вожидаровича свій меморіял до європейських держав и до петербурського габінегу.

А тим часом від воєнного страху робилось що раз більше парно європейським политикам. Истнувало вправді премире трох царств и трох цісарів, що мало бути порукою тревалого супокою в Європі. Коли ж під оком сеї тройці, що раз яснійше виступала західна справа с приданим страхом європейської війни, тоді парламентарні и непарламентарні и дивнікарські політики стали питати: „тріє царі, де идете?“ А биржеві політики тільки й гляділи за звіздою, котра вказала би дорогу до того Ветлеєму, де родиться трівалий супокій європейський. Такою звіздою явився з'їзд двох монархів и трох канцлерів в Берліні. Позаяк реформи гр. Андрашого не мали ніякої поруки дійсного виконаня с сторони Турції и задля сього не могли усмирити повстаня, то кн. Горчаков предложив на берлінськїм з'їзді новий меморіял в сій справі. Ріжнився сей меморіял від проєкту гр. Андрашого тільки тим, що жадав від турецької порти певної поруки за виконаня реформ; коли б турецька порта не виконала сих реформ в означенім часі, „тоді двори трох цісарств надади б своїм дипломатичним крокам відповіднійший и сильнійший оборот“. На сей меморіял кн. Горчакова згодились кн. Бисмарк и гр. Андраши, а то тим більше,

що саме під час берлінського з'їзду появились нові ознаки великих не порядків не тільки в Болгарії, де розгорілося повстання, і в Салоніці, де замордовано німецького і французького конзуля, але й в самім Константинополі де софти демонстраційно виступили проти дотеперішнього турецького правительства, котре не показувало ні волі ні сили вибавити Турцію с клопотливого положення.

Роз'їхались канцлери і гр. Андраши о стілько, здаєся, вірив в свою звізду „тривалого супокою європейського“, що з цілим намащенем великого і зорького дипломати, з рідкою отвертостью дипломатичного серця без найменшої тіни недовіря в свої сили запевняв перед спільними делегаціями, що супокій запевнений, що о скілько може предвидіти дипломатичний чоловік, обави війни немає, тим менше, що ёго політика цілими силами зміряє до удержання в Турції: „status quo a melioré“. Коли б оказалась потреба, то три двори цісарські постановили від часу до часу (von Fall zu Fall) порозуміватися між собою що до судьби Європи.

Багато було таких, що призначували гр. Андрашому славу другого австрійського Кавнища, але більшість на диво не дуже успокоїлась певною і рішучою бесідою гр. Андрашого, а то власне для того, що цією своєю політики зазначив удержане в Турції „status quo a melioré“. Більшість хоч не дипломатичних а так сказати б домонтарських політиків вважала, що справа Турції не дасться залагодити удержанем „status quo a melioré“, а вимагає цілковитого, основного перестрою турецької держави. Звізда політичного Ветлеєму счезла мов перед Иродом.

Одного дня запевняв гр. Андраши, що Англія прийме берлінський меморіал, а вже зараз на другий день показалося, що предвидучість гр. Андрашого не сягає більше як 24 годин. Надії берлінського з'їзду розвіялися надто скоро, а удержане „status quo a melioré“ оказалося непевним а навіть зовсім неможливим.

Англія не згодилась на берлінський меморіал і спотрвилася всякій чи мировій чи збройній інтервенції других держав в турецькім ділі. В Царгороді почала дипломатія свої інтриги за и проти російського впливу. Заворушилися міродайні сфери теократичної держави. Султанські міністри детронизували дня 29. Мая Абдуль-Азиса и ограничили ёго „всесвітне“ пановане на невелику вязницю, де була добра сторожа, а ще лучші справники до перенесеня детронизованого султана у семе небо. „Волею народу и великого Мугамеда“ засів на султанськім престолі Мурад V., щоб показати світови, о скілько Турція сама може уладити свої справи. Детронизований султан Абдуль-Азис скінчив своє жите насильною смертею, котру оголошено перед світом яко самоубійство. А новий султан Мурад V. розказав своему правительству голосити світови нові реформи відродження Турції.

Ограничено листу цивильну Султана, приречено реформу фінансів а президент стану Митгат-баша виробив навіть проект європейської конституції для Турції! Як за давного султана панував вплив Игнаțieва, так тепер англійський амбасадор Henry Elliot взяв в свої руки ратоване Турції. Усе росло на англійських дріжджах. Тільки ж світ не хотів дати віри сій англійсько-турецькій комедії. Було загально

взаємною таємницею, що повий султан Мурад Кагн тілесно и умислово калікує за для свого попередного жита. Їго уцивілізоване кінчилося на менше-більше вистудіюваню європейської роспущи. И волею и розумом небагатий не міг новий султан станути реформатором зарівно як він оспалой и зруйнованой Турції. Тож вже незадовго по сій конституційній комедії освідчило турецьке министерство, що Турції на тепер ще годі ступати в конституційне жите, а буде доволі поліпшити финанси и цілу администрацію. Між самими Турками появилася опір проти якого небудь конституціоналізму незгідного с Кораном. Коли загал Турків в політичнім житю не може відступити від засад корану, то конституція надана на підставі корану не поліпшила б ні трохи долі Славян и в загалі християн під турецьким панованем. Коран не припускає рівноправности християн, а позіставляє для них тільки музулманську ласку яко єдине право. Найлучша ілюстрація турецько-славянських взаємин виявляєя в приватно-правних спорах. Християнин не може ніколи свідчити проти турка. В Царгороді є кав'ярня, де збераются „музулманські свідки“. Тут можна за 10 до 50 п'ястрів купити зізнаня свідків. А все те має свою підставу у корані, котрий має бути підставою турецької конституції. То ж очевидно, що така конституція, хоч би й вийшла в жите, в нічім не поліпшить долі Християн. Так ні європейська дипломатія, ні сама Турція не змогли залагодити славянсько-турецького діла в мировий спосіб. Стан Турції не поліпшався, а зближався до що раз більшого роскладу. Дипломатія старалася усіма силами повздержати Сербию від уділу в борбі Герцеговини, Боснії и Болгарії проти турецького ярма. Тільки ж, коли удержане „status quo a meliore“ оказалось неможливе, а Турція з новим султаном задержала старосултанську політику, тоді вже тільки війна сполучених Славян полудневих могла рішити долю Турції, як и самих турецьких Славян.

Дня 2. Липця появилася сербська и черногорська проклямація воєнна и сербські и черногорські війська вступили на турецьку землю. Обі проклямації, сербська и черногорська ріжнеться значно від себе. Миколай, князь черногорський вивідає отверто, що вступає до Герцеговини, щоб визволити її спід турецького ярма и прилучити до себе. „Герцеговинці! входжу до Герцеговини, щоб розірвати кайдани, що гнетуть вас від віків!“ — Іншого настрою є проклямація сербська. Князь Милан вискаже даремні стараня європейської дипломатії и злу волю Турції в залагодженю животної справи турецьких Славян. Мимо одностайного голосу сербського народу за війню проти Турків довго слухав князь Милан голосу європейської дипломатії, и тлумив дражливе ехо, яке викликували в сербських грудях нечувані в цивілізаційнім світі надужитя Турції. Але коли Турція намість порядкувати домашні справи стала громадити горди башибожуків, Арнавтів, Курдів, Черкесів и всякої дичі азіятицької на границях Сербії, щоб віддати на їх ласку добробит, беспечність и гідність Сербії, тоді було неможливе довше супокійно придивлятись своїй и своїх братів руїні. „В имя людкости и братерських чувств — які вьжуть нас з нашими братами, входимо до повсталих провинцій, щоб праввернути супокій и лад на підставі права и рівности без згляду на религию мешканців. Идімо

сміло и рішучо наперед та добуваймо оружя тільки проти тих, що стануть нам в дорозі!"

Ми старалися відати властивого духа воєнних проклямацій, як не менше вірно представити стан турецької держави, стверджений паціфикаційною комісією дипломатичною, щоб тим самим виказати узаasadнене війни Сербії и Чорногори проти Турції. Війна є на кожний спосіб конечним злом, виконанем права конечної оборони власної. Поки є можливість усунути безправа и надужитя в мировій дорозі, війна не має підстави и оказуєся варварством. Коли ж яка держава доходить до такого розкладу, що сама собою тратить всяку підставу свого битю, стаєся нездідною утримати який небудь правний порядок а навіть противорічить понятю державности, коли власть державна не боронить, а ломить правний порядок и стаєся жерелом безправа, — тоді знаходить и революція свое усиправдильнене, тоді екзистенція такої держави є противорічием, а війна стаєся конечністю. Турція станула від давна на становиску такої держави. Пі дотеперішній бит був твором дипломатичної штуки європейської. Але штучне утримуване житя не може довго трівати. Смерть природна скоро перемагає штучні ліки. „Ми прирекли *слабому чоловікови* охорону з нашої сторони, — сказав не давно лрд. Дарби — против всякого, хто б наставав на ёго жите. Але ми не можемо ёго охоронити перед самоубійством або перед природнёю смертю.“

Турція станула перед своїм гробом. Поминувши те, що Турки яко такі оказалися нездідними до культурного житя а тим самим и до утвореня європейської держави, бит полудневих Славян в теперішній Турції став аномалиєю, котра може усунутись тільки визволенем тих Славян с під турецького ярма. Сербія визволившись с під безпосередної опіки Турції, дала доказ, що полудневі Славяне можуть творити культурну держалу. Так визволеня других турецьких славян с під Турції домагаєся не тільки интерес Сербів, интерес Славян, але над усе сам интерес культури людської. Таким способом представляєся війна Славян с Турками війною цивилізації з азіатицьким варварством. Побіда Турції рівнозначна с побідю варварства, побіда Славян се побіда цивилізації! Дух який проявляєся тепер між Турками виражаєся одним покликком: *війна з невірними* (с. є. Християнами). Ціла війна має проте наскрізь характер расовости и релігійности. Поскликавши горди башибожиків, Арнавтів, Курдів, Черкесів и всякої дичі азіатицької ведуть Турки війну заглади проти християн, в провинциях, де досі ще удержуються, палять до крихти цілі села, мордують дітей, старців и мужів, ганьблять дівчата, вішають підозрлих о бунт християн.

Турецькі варства в Болгарії викликали велике обурене навіть в англійськїм парламенті, де досі прилюдна опинія була по стороні Турції. Ранених и полонених вояків сербських и чорногорських убивають Турки без згляду на яке небудь межинародне право. Фанатизм Турків що раз змагаєся, а теперішними часами и в Царгороді и в цілій Туреччині проповідуєся явно *свята війна проти невірних*.

Супроти такого стану річей в Турції прибрала теперішня війна Сербії и Чорногори проти Турції характер *славянсько-турецької війни*. „Розходиться о долю, о „*бути або не бути*“ турецьких Славян, а тим-

самим о цілість або поділ Турції. Удержати „status quo“ значило б віддати Славян на ласку и недаску Турків и удержати дотеперішне пановане варварства. Разом з долею полудневих Славян звязана и доля цивілізації на полудневім сході. То ж задля культурного становиска стає прилюдний голос цивілізованої Європи по стороні полудневих Славян. Славянсько-турецька війна є неперечно великої ваги не тільки для Турції и сусідних держав, але й для цілої Славянщини и Європи. З сею війною вяжеться, як сказано доля європейської культури. Побіда Славян винесе пригнетених досі Славян турецьких до самостійного державного життя. Побільшенем Сербії и Чорногори и визволенем Болгарії може утворитись новий осередок славянського світу. Коли Сербі, Чорногорці и Болгари з вазалів и підданих стануть самостійними державами, тоді Славянщина заискує в європейськїм складі держав нове, самостійне становиско. Досі виступала тільки Россія між європейськими державами яко єдиний заступник славянського елементу. Чи сему заданю належито відповідала, не тут місце про те розсуджувати. То однак певно, що мимо сего заступництва славянськїй елемент незнаходив по за Россією належитого виразу, а й сама Россія мимо своєї величини и сили не змогла виявити перед світом властивости життя славянського в міжнароднім житю. Позаросійська Славянщина позбавлена була впливового становиска, котре довело би до кристалізації славянства. Се становиско може припасти полудневій Славянщині. Після висвободження полудневих Славян сталися Славяне важним фактором, с котрим мусіла б числитись кожда держава, де живе славянськїй елемент.

Одже ж після сего стане нам ясно, чому Угри так горячково, так завидно и неприязно кидаються на полудневих Славян, чому с так великою обавою двіляться на розвій полуднвої Славянщини, чому навіть дипломатія, о скільки там „панугризм“ може мати вплив и приступ, здається противитись всякому зростови полудневих Славян.

* * *

Мимо диспропорції Сербії и Чорногори до цілої Турції, воєнні сили обох сторон не виказують між собою так великої різниці. Сербія числить 1,215.580 мешк. в 38 містах и місточках и 2146 селах. Задля своєї новоперепроадженої організації може Сербія поставити війська: першого побору без резерви 83.370 людей з 264 арматами, а другого побору без резерви 48.000 людей, а разом першого и другого побору з резервою 139—140.000 війська. Чорногора числить над 182.000 мешканців и може вивести 20—25.000 збройних людей до війни.

Сила регулярного тирецького війська є менше-більше рівноважна с тою різницею, що убиток війська споводований повстанем в Герцеговині, Боснії и Болгарії доповняють Турки всякою дичею з Азії, и Черкесами.

Чорногорці поділилися на три відділи. Один стоїть на полудневім сході просто Подгоріці и держиться відпорно; другий змагає на північ щоб получитися з сербським корпусом ген. Заха, а третій відділ під проводом самого князя Миколи зайняв Гачко-поле и оперує тепер

*

проти Мостару и Невесиню, де стоять сили турецькі під Муктаром-башою. Герцеговинські повстанці окликавши чорногорського князя Миколу I. князем Герцеговини (а босняцькі окликали Миляна своїм князем) обсадили під начальством Пека Павловича турецьку пристань Клек, що однак після замкнення сеї пристані через Австрію (після райхсштадського з'їзду австр. цісаря з царом россиї.) стаєся злишнім, так що сили Пека Павловича можуть спомагати князя Миколу.

Головна сила сербської армії під проводом ексеросійського ген. Чернаєва около 45.000 війська переступила 2. Липця границю напроти Нишу турецької твердині, де має бути около 22.000 турецької залоги. Фронт сеї армії розкинений широко. Одна бригада йшла берегом Морави, друга перейшла річку Топольницю, а сам генерал здобувши Бабину Главу обійшов Ниш и зміряв правдоподібно в середину Болгарії, щоб змогти там повстане. Так новими часами рішено в Парачині головній кватірі сербській, де пробуває князь Милян, щоб Чернаєв опустив здобуті позиції. Мабуть наступить цілковита зміна первісного плану сербського випрацёваного Чернаєвом. Скрайне праве крило сербської армії становить наддринська дивизія в силі около 24—30.000 в., котрою доводить полков. Ранко Алимич. Стоїть вона тепер під Белиною и Зворником и має задане зайняти Боснію. На полудневий захід під Сеницею и Новим Базаром стоїть ген. Зах с силою около 22.000. Авангарду сеї дивизії становить відділ охотників під архимандритом Душицом. На сході Сербії над рікою Тимокком стоїть полк. Лешанин, котрого дивизія первісно тільки для оборони границі виставлена з 12.000 в. тепер на 25—30.000 зістала побільшена. — До сёго треба ще дочислити силу герцеговинських и босняцьких повстанців над 10.000 л.

С турецької сторони оперує в Герцеговині Муктар-баша силою около 22.000 низанів (регулярного війська), в околиці Нового Базару Мегмед-Алег-баша, межі Нишом а Пиротом Ахмет-Ѕюб-баша, межі Зофисю а Филипопом Абдуль-Керим-баша, а межі Віддином а Тимоком Осман-баша.

Досі не було ще ні одної рішучої битви, а вся діяльність ограничалася на малих, хоч часто дуже кривавих, битвах. Сербські и чорногорські війська стоять всюди на турецькій землі, а всі поголоски о вступленю Турків до Сербії оказались неправдивими. Доперва новими часами, коли Турки входять в офензиву, сподіватися належить рішучих кроків.

Як з одної сторони європейська дипломатія тримаєся досі засади строгої неинтервенції, так з другої сторони дневники непокояться всілякими поголосками о воєнних замірах и зброїнях Россиї, та розвідками про те, чи Румунія и Греція виступлять проти Турції або ні. Румунський кабінет переслав до Царгороду меморпал, в котрім домагася для Румунії яко „Романії“ незалежності и відступлення уїстя Дунаю (котре однак після париського трактату має бути неутральне). Турецьке правительство дало відмовну відповідь. Мимо дипломатично узваної засади неинтервенції стараються Угри в дорозі недипломатичній всирати Турків. Так після сербських донесень бере значна часть угорських охотників чи патріотів уділ по стороні турецькій в битвах над Дриною, а утворене угорського відділу охотників на поміч Туркам здаєся

бути після „Presse“, фактом. Генерал Клянка має зібрати особній відділ в Царгороді до війни проти „невірних поїв“ (так називають Турки теперішню війну), а ексдиктатор Лянгевич и кількох емигрантів мають удатися до турецького штабу. О скільки в тих поголосках правди тяжко розвідати, та жаль, що ніде не чулисьмо їх запереченя.

Кінчаючи сей короткий нарис теперішньої війни, не можемо поминути становиска галицько-польскої а особливо львівської журналістики (з винятком „Kroniki Codziennej“). Що львівські органи польські не відзначалися ніколи тактом и повагою чи в політиці чи в особистих полеміках се річ знана. Однак ж ми все таки сподіватися по всхідногалицькій журналістиці польській певного денвикарського бодай встиду, та на стільки хочби и чисто польскої славянскости, що не припускалисьмо потреби оборони Славян проти польских турків. Але и та надія завела. Всі неправдиві поголоски про побіду Турків над Славянами знайшли такий радісний відгомон в „Dzienniku polskim“ „Gazecie narodowej“ и „Gazecie lwowskiej“, що читаючи сі денвики нам як раз здалося, що ми читаємо турецькі денвики та живемо разом с Турками. Після сих денвиків (именно Dz. pol. и Gazety nar.) справа турецьких Славян нічого більше тільки діло Росії. За для того Сербі, Чорногорці, Босняки и Герцеговинці яко агенти московські повинні піти хочби в „огонь вічний“, а побіда Турків пожадана кождому Полякови. То ж и Dz. pol. и Gaz. nar. а в сукурці и Gazeta lwow. побивають Сербів на кождім кроку, а Dziennik pol. з цілим запалом збанкрутованого демократизму по цілих тижнях доводить своїм читателям, що „kwestyą wśchodnią może zażegnać tylko odbudowanie Polski“. Знаючи однак дисгармонію львівської журналістики з прилюдним голосом публіки не хочемо класти морального убожества „Dziennika pol.“ „Gazety narodowej“ и „lwowskiej“ на карб польскої публіки.

Одно тільки, ще хочемо піднести, именно, що до сєго концерту славножерців а взглядно туркофілів записалася урядова „Gazeta lwowska“. Як довго „Gazeta lwow.“ боронила в Іспанії справу Карлістів, а в Франції Бонапартістів, ми не підносили нашого голосу, бо сі справи не дотикали нас безпосередно, а тільки більш принципно. Однак ж проти становиска, яке зайняла „Gazeta lwow.“ до теперішньої славянсько-турецької війни мусимо рішучо запротестувати. Не вимагаємо від „Gazety lwow.“ симпатії для Славян, однак ж не можемо мовчки придивлятися, як урядова газета хоч би и в неурядовій часті тенденційним представленим річи ображає наші чувства яко Славян. Ми вже висше виказали причини славянсько-турецької війни. Борба проти варварству, борба за волю и права утаснених Славян має своє повне узасаднене. Сербська и чорногорська проклямація могла обурити тільки таких, котрим нема нічого дорогого крім власного егоїзму, крім власної „królewskości“. Ми сподівалися по урядовій газеті, що вона захищає бодай повагу, яка личить органом правительства. Тим часом и про „Gazet-y lwow.“ можна сказати слова: „każdy telegram z Konstantynopola nadesłany i donoszący o zwycięstwach (видуманих) Turków nad Słowianami sprawia naszej prasie niewymowną radość, а z komentarzy do tych telegramów przez naszą dodawanych, sycozy żądło złości i jadu gądziny, skierowane przeciw walczącym o wolność i nie-

dotległość Słowian południowych“. — „Gazeta lwow.“ неповинна забувати, що в Галичині живуть и Русини, а що австрійська урядова газета не повинна бути органом славножирства.

Перегляд діяльності руських товариств.

— **Посиданє руських товариств академічних „Друж. Лих.“ и „Ак. Круж.“** Мило нам записати в аналах нашого народнього життя подію великої донеслости именно: посиданє обох наших академічних товариств „Дружнього Лихваря“ и „Академічного Кружка“. Як відомо, щире жите народне, щирый патріотизм руський, правдива любов свого народу — найживійше озвались в грудях руської молодіжи. Серед руської молодіжи в Галичині загомоніли голосні пісні Тараса Шевченка голосним відгомоном; у сотних відписах, з рук до рук и з уст до уст переходили бесмертні твори Тараса розбуджуючи горячий патріотизм, щиро молодечу любов Русі-України, щиро охоту до праці для свого народу. В слід за тим ширились и другі твори українських писателів по нашій Галичині, та вже не то що сама молодіж, але и багато поважних розумних сивих голов зайнялося так званою „Українщиною“ се б то правдивим духом народнім, нефалшованим и безпретенціональним патріотизмом. Коли в школах через чотири роки розкладали Русунови старославянщину и кнїжї договори та псалми и евангелія, молодіж по за школою сама училась української словесности, деклямувала по тихих куточках твори Шевченка та читала Квітку, Вовчка, Куліша, Стороженка, Котляревського и т. д. Коли в „офіційній“ Русі кристалізувалися кастово-иєрархичні погляди, а на руських балах співали „мир вам братя“ и „многая літа Владико“, — руська молодіж по Галичині кидалась у проті сермяги, збрала пісні народні, читала селянам „Марусю“ и „оповіданя М. Вовчка“, та співала: „ой Морозе, Морозенку, ти славний козаچه“ „Ой не гаразд запорожці!“ та инші народні пісні. По празниках, по весілях та забавах червоїли козацькі шапки, та голубіли сині жупани, а молоді патріоти прилюдно голосили Шевченкові твори, співали „простонародні“ пісні, славили Україну и проповідували нове жите нового слова. Поглядаючи на таку молодіж сміло можна було сказати:

„Та не буде краще,
Та не буде лучче,
Як в нас — на Україні!“

Правда, було в тім може більше запалу як розваги, за багато скрайности, занадто яскравости, забагато галасу.... Може бути! Але була щира, патріотична, ідеальна, працевита молодіж... Галицька Русь могла була повелічатись тодішною молодіжю... Се жите молодіжи, то Сула так прозвана „Українщина.“

Одже заблаглося було лихим людям звалити сей цвіт нашого народу и кинути незгоду в молодечі серця. „Українофілів“ окричано

„польофилами“, а ідеї українсько-народнього життя — проагандою польською. Бажалося ворогам умертвити сей запал молодіжи, стлумити патріотизм, що бував вище порфірових риз, та богданівського класицизму. Ми пехочемо тут переходити цілу історію сумної боротьби, що зачалася виключенем „українофілів“ з „Галицько-рус. Матиці“, а кінчилася проскрибованем: *Просвіти, Бесіди и Січи* через *Русскую Раду*. Надто се добре знана історія недалекої ще минувшости. Ми тільки згадаємо, що ненависть проти щироруського так званого „українського“ патріотизму старали ширитись наші вороги и між молодіжю (не входимо в те якими способами). А коли перед роками знялася між молодіжю гадка заснованя руського академічного товариства, интриги довели до витвореня двох товариств, котрі очевидно мусли вести хоч тиху але есе таки шкодливу антагонію. Знана усім річ, яку ролю відіграло „Слово“ в цілій сій справі, як и в справі роз'єднаня руської молодіжи в загалі.

Як би там ні було, „українофіли“ не счезли з горизонту, а змагались що раз у силу. Після десятка літ міг кожний переконатись и то на підставі правдивих фактів по чий стороні правда и щирий патріотизм, и чи можна повірити в щирість патріотизму „словістів.“

Цілий ряд фактів виказав, що так звані „українофіли“ чи „мягкі Русини“ мимо того, що їх позбавлено всяких фондів які витягнуто в 48 роках від народу на народні ціли, мимо неустанного розвіваня неправдивих вистей про їх польонофильство, — все таки далеко більше та щирійше віддають свою працю, свій час, своє становище на услуги добру народа, як самі передові „заступники народа“. Так коли змагалась моральна сила „молодих Русинів“, коли цілий ряд фактів проговорив в їх обороні а на некористь їх клеветників, — то счаснене роз'єднаня між молодіжю було тільки питанням часу.

Щирість, отвертість и чистість діла „молодої Русі“ конечно мусила з'єднати цілу молодіж по тій стороні, де був щирий патріотизм. Молоді серця легко зрозуміються, а правдива любов найскорше знайде відгомон в молодих серцях.

Щиро руська молодіж скоро переконалася, що у неї ціль одна, неподільна: шира праця для нашого народу. Змагане до сеї ціли мусило конечно звести цілу щироруську молодіж до з'єднаня своїх сил. Скоро молодіж згромаджена в „Академічнім Кружку“ стала видавати „Друга“, а тим самим застановлялись над практичною працею для народу, розпочався сей перехід до повного посднаня нашої молодіжи. Беручись до словесної праці мусила молодіж стати на національнім ґрунті.

Чим сериознішою була ся праця, тим більше зближалась вона до праці так званих „українофілів“. Крізь ціле видавництво часописи „Друг“ можна переглянути сей конечний поступ. А коли оба обози академічні зрозуміли правдиву ціль, коли взаїмні переговори, сходи, забави и наукові відчити послужили до висненя обопільних поглядів, руська молодіж недобачаючи між собою ріжниці посдналася до переведеня спільної ціли. Дня 9 и 12 Липця сповнилося радісне діло посднаня „Академічного Кружка“ и „Дружнього Лихвяря.“ „Дружній Лихвярь“ прийняв на себе виключно задане матеріальної підмоги для руських академіків, а „Академічному Кружку“ припала ціль духовного розвою и сквіпленчя руських академіків. Так зложилися оба товариства в гар-

монійну цілість. „Слово“ и ціла партія анатемизаторів „українофильства“ мовчить про сю подію, та документує свій патріотизм (?) в злосливих та безвідставних нападах на „Друга“, котрого можемо широко повитати яко нашого Друга. Їго заданем буде перекопати „чисто-галицьку“ публіку, що праця для народу, праця для народної свовесности однакова для всіх Русинів. Най оживить „Друг“ до нового життя сю публіку, котру знеохотило и омертвило „Слово.“ Ми ж з нашої сторони бажаємо, щоб поспішанє руської молодіжи широко розвинулось и на дальші круги нашої інтелігенції. Най оживе колишній патріотизм нашої молодіжи!

— **Філія „Просвіти.“ С Тернопілля.** Минувші осени (29. л. Вересня) зібались були в столиці Поділя члени „Просвіти“, щоб заснувати філію. Однак намісництво заказало тій „незаконно“ утвореній філії всяких чинностей, хоча вона повстала на підставі статута затвердженого намісництвом 1870 р. Против сього рішення внесли оснудателі філії рекурс до министерства, та й там рішення справу сю на некористь філії, закідуючи, що в статутах не доповнено всіх вимог приписаних уставою о стоваришенях. С того видно, що намісництво (а за ним и министерство) добачили того в 1875 (и 1876 р.,) чого не добачило намісництво затверджуючи статут „Просвіти“ 1870 р.! Таким робом справа проволочлась аж до половини Червця с. р.

За призволенем центр. виділу зібались тут 29 л. Червця знов члени „Просвіти“ Тернопільського повіту на загальні збори и ухвалили статут, в котрім узгляднено всякі можливі вимоги уставы о стоваришенях и сей статут переслали намісництву до затвердження. Тим робом мабуть вийде в життя філія Тернопільська. Збори сі були над сподіване численні, мимо того що пора робоча зовсім тому не сприяла. Усіх членів було до 30, а між ними бачилисьмо кількох селян и кількох міщан. Заслугує й се на узнанє, що учителя народні не відказали участи своєї в зборах, хоча тридневою конференцією окружною, що саме тоді випала, чи мало були змучені. Виділ центр. прислав м. Володимира Барвіньського, яко делегата свого, котрий справді гарно репрезентував тут наше товариство и своїми промоваи вмів розбудити духа між селянами й міщанами. Немило однак діткнуло згромаджених, що голова товариства, котрого нарочно запрошено на збори, не явився.

Збори відкрив Др. В. Лучаковський, почім проф. Ол. Барвіньський вяснив, задля чого філія завязана минушого року не могла досі вийти в життя. Потім відчитав присланий с центр. виділу статут, котрий прийнято єн влоє з додатком до §. 36. о місци пробуваня філії. Онсіля приступлено до вибору виділу філіяльного. — Вибрані: Адв. Др. В. Лучаковський, ад'юнкт Л. Шехович, проф. К. Горбаль, проф. Ол. Барвіньський, О. Е. Алексевич, заступниками вибрані: Кордуба Тома міщанин и Трач Степан учитель нар. школи. — По оголошеню результату виборів, заінтерпелєвано делегата, щоби вяснив згромадженням, як думає дальше „Просвіта“ поступати що до видаваня популярних книжочок и які міри предприняла, щоби се видавництво відбувалось після певного и систематичного плану? Делегат в ширшій промові дав погляд на дотеперішну діяльність товариства и заявив, що на остатних зборах вибрано особіну комісію для уложеня систематичного плану для

видаваня популярних книжочок. Дальше об'явив делегат, що й ц. виділ докладає всіх сил, щоби завести у видавництві певний систем, однак переведене того заміру буде також залежати від як найчисленнішого уділу и підмоги членів и від розширення діяльності „Просвіти“ в нашім краю через філії. Делегат виразив надію, що Тернопільська філія буде сильною підмогою товариству, коли придбає як найбільше членів між міщанством и селянами. Д. нагадав про часи, коли руське міщанство в Тернополі було пануючим елементом в подільській столиці, а нині виперте на передмістя може двигнутись до давного значеня тільки тим способом, коли прийде до самовіжи, а працею, ошадністю й просвітою піднесеться до давнього добробиту. Представив також, що гріш виданий на вкладки не викнений марно, а вертає знов у їх кишені и тому завізвав селян и міщан, щоби своїх сусід и знайомих заохочували до приступленя в члени. Наконєць виразив жичене, що рад би почувти бажаня и погляди поодиноких членів, котрі б міг центр. виділови подати до увзглядненя. — Учитель п. Кизимович заявив тоді потребу виданя відповідних книжочок илюстрованих на премії для дітей школьних по низькій ціні. — На внесене те, поперте через Дра Лучаковського и о. Алексевича відповів делегат, що товариство видало вже кілька книжочок, котрі годились би на премії, однак увзгляднить охотно те бажанє и вийшло вже в переговори з заграничними илюстраторами, щоб для своїх видань придбати скільки можна гарних илюстрацій. На внесене о. Навроцького виразили присутні подяку проф. О. Барвінському за труди, які положив при засноваю філії „Просвіти“ в Тернополі. Потім дек. попрашав зібраних в имени ц. виділу, а Др. Лучаковський виразивши подяку зібраним, що явилися мимо перешкод численно на зборах и ц. виділови за висланє делегата закритв заасіданє.

Члени розійшлися одушевлені домів а особливо добачилисьмо, що селянє и міщанє живо заинтересувались нашим товариством, обіцюючи заохотити своїх сусід и знайомих до приступленя в члени. Філія Тернопільська має справді велике заданє и красну будущицу перед собою: розбудити зжидоватіле й зникчєміле міщанство до самовіжи, спонукати через сільских членів стан рільничій плодовиого Поділя до праці, ошадности и промислу, а в другої сторони підмагати литературичу діяльність „Просвіти.“ Се справді не малє заданє. Але є й надія, що філія подужає дїпнати своєї ціли. Досі приступило до філії 65 членів, між тими 5 міщан и 6 селян (місцевих членів є 25), а гарні вигляди на добре жнивє дають нам надію, що до осєни філія числитимє над сто членів, в значній части селян и міщан.

Коли б и по инших містах значніших свічна верства Русинів взялася до завязуваня філії „Просвіти“, тоді й результати діяльності її були б значніші й користніші, як дотепер.

Библиография.

— *Руська: Галицько-Руське Письменство. Михайла Драгоманова. Львів, 1876 з друкарні Товариства имени Шевченка. стор. 38. ціна 12 кр.*

Крім короткого перегляду історії галицько-руського письменства зложеного Пишином (надрукованого в переводі в II. рочику „Правди“) немає у нас досі ніякої праці в сім предметі. Може бути, що історія галицько-руського письменства сама собою не дуже притягає и захочує до труду над висвіченням дотеперішного письменства галицького. Однак ж така праця конечно до повного виясненя и зрозуміня розвою цілої руської письменности. Тай в такий тільки спосіб можуть розьяснитись тумани, що закривають галицьке поле літературне. Пізнавши причини похибок и гріхів літературних, можна вступити на властиву дорогу. Тож в сім згляді великої ваги праця п. Драгоманова. Обіймає вона в собі короткий перегляд цілого розвою галицько-руського письменства. Багато тут бистрих и цікавих спостережень и пояснень, цінних уваг про дотеперішній розвій галицького письменства руського, найбільш задля того, що автор часто проводить паралелю з письменною працею в Росії и на Україні. Автор хотів передовсім пояснити українській и російській публіці становиско И. Федьковича в нашій галицькій и загально-руській письменности. Через те автор поминув багато дечого, що блище и яснійше виявило б ходу галицько-руського письменства. Та й те, чого автор дотикає, не все виявлено у повному світлі (на пр. питане за для чого письменство и в „народовців“ не піійшло тою правдивою дорогою, як на Україні, а все таки убоге на правдивих „письмаках?“ Нам здаєся, що тяжко се питане пояснити одними спорами про самостійність або несамостійність руського язика, а треба зважити и на вплив польської словесности, та на німецьке виховане у школах — на скрізь абстракційне, дальше на домашнє виховане и жите и т. д.) Так все те вимагало би далеко ширшої праці, як ся, котру міг п. Драгоманів помістити яко передмову до повістей Федьковича виданих у Кїіві є початком сєго року. Найбільша ж вага книжочки п. Д. в тім, що виявляє вона нам суд про розвій галицько-руського письменства посторонного чоловіка, котрий хоч може не все докладно, так за те більше предметово придивлявся нашому життю в Галичині. Най же ж читають сю книжочку всі, що бажають дібратися до правдивого розуміня народнєї письменности. Шкода тільки, що стиль понований руссизмами часто спиняє любє читанє розумної розвідки.

Російська: Д. Иловайскаго: Разысканія о началѣ Руси. Въ мѣсто введенія въ Русскую Исторію. Москва. 1876 стор. 466 Ц. 2 ру. Хто хоч трохи працював над старою історією Русі, той добре знає, скільки туману, тьми, недорозуміня, учених суперечок було пописаного про те, що таке „Русь“ и звідки вона взялася. Звісно, що Карамзин писавши свою „Исторію Государства Россійскаго“ став у сѣму питанку по стороні Шлецера, котрий одну легенду найдєну в началній літійні Сильвестра (або Нестора, як тоді це казали) взяв за основу цілої руської історії. Ся легенда кождоу звісна. „У якомусь царстві, деє за морем жили три брати. Раз прийшли до них Русь (?), Чудь, Меря, Словени и т. д. та й кажуть: „земля наша велика и обильна: йдїть панувати над нами!“ Сї три брати, а були вони Варяги, піійшли тай заложили царство; а так як воно було руське, тай вони були Варяги, то звідти й явилися Русини у 862 році.“ — Звісно також добре, що вийшло з наукою званою руською історією від такої гіпотези Шлецера

и Карамзина. Глибокі учені, як Погодин, Куник, Дорн и др. тратили усю свою ученість на те, щоб вишукати як найбільш шведського, норманського, голландського, а навіть англійського в початковій історії руській. Дилетанти такі, як славянофилы, виводили з той легенди цілі *стоси* слів про племя славяно-руське славне тим, що не хотіло саме над собою и з себе самого виробити форму життя, якою живуть усі західні народи: государство, а покликала задля сего варварського акту влихсь чужоземців, Шведів чи Норманів. Треті накінець, — усі що писали учебники, знали тільки, що ті легендарні три брати Варяги: Рурик, Синеус, Трувор положили початок руського народу; а як жив той народ, про се ніхто не розситував, хоч з Шафарика то ж усім було звісно, що славянський народ жив з давен-давня над чорним и азовським морем, понад Дніпром, Дністром и т. д. Такі учені, як Соловев, Костомарів, не могли вже миритися з норманізмом руської історії, але хоч и бралися за цитане про те, звідки справді явилася „Русь“, та не сміли рішучо стати проти норманістів за недостатчею даних. — За послідні годи багато було зроблено вивідок так архіологічних, як и учено-критичних про історію полудневої Росії у перші віки по Р. Х. З одної сторони російські орієнталісти (як Гаркави и др.) краще окритикували тексти арабських и персидських писателів про Славян (Саклаб) и Русь; з другої сторони археологи, як Самоквасов, гр. Уваров и др. розкопали немало могил и курганів з так званої скняської доби коло Дніпра від Чернігівських земель геть до Тамані. Нові факти сих праць з тими недомислицями, до котрих договорилися норманісти у 60-их роках с поводу учених змагань про початок славянського письма и грамоти, привели до того, що тепер вь Росії ніхто вже не вірить у літописну легенду про Варягів. Пять літ тому назад автор названої нами книжки почав писати критичні статі над теорією норманістів, які він читав у різних археологічних и історичних товариствах російських. Тепер він їх зібрав в одну книжку, котра по своїй солідности мусить зробити нову еру у науці історії руської и в загалі славянської. Історичні и філологічні доводи сеї праці розбивають в нівець ту норманську школу руської історіографії, котру ще старалися оборонити Погодин, Куник и др. російські норманісти. Доказавши, що легенда про Рурика, Синеуса и Трувора явилася тільки при кінці XI столітя, або й в початку XII, Іловайський більше всього постарався в сій книжці розвіяти весь той туман, що лежав досі на початковій руській історії послідком признали Русі — Варягами и держався бодай тільки на именах Дніпрових порогів и именах лиць у договорах Олега и Игоря з Греками. Звертаючи увагу наших читателів на сю книжку, не можемо невисказати бажаня, щоб хто небудь з наших істориків постарався познакомити нашу громаду блисше осібною книжкою так з аргументацією п. Іловайського, як и з головнішими пунктами сеї ученої праці, котра як видно по цитатах дуже интересує тепер російську учену громаду, а до того головно дотикає и нас, що заховали у себе одні з найстарших назв славянських Русинів — назву Русі. — Оставляючи на стороні сю аргументацію и всілякі дрібні факта, котрі добула наука про стару історію полудневої Русі, ми приведемо тільки найголовніші виводи Іловайського, від котрих тепер, як нам здаєся

мусять виходити всі, що будуть працювати над старинностями полудневої Русі до часів точної її історії (де б то до X віку).

Усунивши на сторону всі систематичні теорії руської історії, котрі тим вже підтягали під себе факта, що хотіли бути дуже систематичними (Норманську, Славяно-балтійську, Угро-хазарську и т. д.), а також и всі давні теорії побиту (родового, дружинного, громадсько (общинно)-вічевого, вотчинного и т. д.) автор констатує тільки те, що доказуєся масою свідочств з цілого ряду віків и з різних сторін. Він бачить, що ще за часів Геродота в місцях межі дніпровими порогами и Доном жив народ арийського (а не монгольського, як казав Нибур) покоління: *Скиви* так звані Цирські. У I віку до Р. Х. тут являються їх потомки *Росс-Аллис*, а межі Дністром и Дніпром — *Готи*, народ германського племені. Про перших добре знав Амміян Марцелій (IV в.), а про других Іорнанд (VI в.), за котрого часів вони перемогли Росс-Аллі и володіли над усіма народами, що жили тоді в теперішній Росії. Окрім Росс-Аллі, се б то предків пізніших Русинів, в народів славянських по-над Волгою и чорним морем жили ще *Болгари*, котрі завше йшли за одно з Россами в їх боротьбі з німецькими (германськими) Готами. Коли *Гунни* напали на Славян, сі потиснули Готів и о того часу пропало германське пановане над землями придніпровськими. Тоді славянські народи *Росс-Алліи*, *Анти* и *другі Тавро-Скиви* починають боротьбу з новими народами Угорського и Тюркського коліна. С половини IX и початку X столітя сі Тавро-Скити чи Русои мають вже таке сильне царство з центром в Тмуторокані, Новгороді и Києві, що роблять великі походи через чорне море на Царгород (863) через каспійське море (913), ведуть велику торгівлю по ріках и названих морях в усіма окресними народами: Греками, Болгарами на Волзі у Криму и на Дунаю, Хазарами, Варягами и т. д. Дальше коли на місце їх старих сусідів Угрів финського племені и Хазар черкеського племені, являються нові народи Турецького племені: *Печеніги* и *Узи* (*Турки*), тмутороканська Русь більш и більш відриваєся від звязи о кнівськего, котра за те більше зближаєся з словенським царством новгородським, а через се и з зморськими Варягами. Місця, на котрих жили Русои (Русь) и дороги, котрих вони вживали, перше ані ж спізнали варяоьку дорогу, були: азовське и руське (чорне море), Дніпро, котрим вони їздили у низ и в гору, пороги, коло котрих сходилися и Русь и Болгари (Словени), а від порогів через Самару, Вовчу и Калмує в азовське море, на кінець Волга, котрою можна було їхати у каспійське море и до города Великих Болгар у гору. По сих водних путях їздили Русои вже в VII столітю, себ то далеко перед тим часом (XI в.), коли стали звісні так звані цивилизатори Русинів — Варяги. — Ми не можемо предкладати всієї суми фактів, на пр. про обичаї, постать старих Русинів, їх письменство у звязи з Болгарами и т. д., котрих дотикаєся автор и поясняє своїми бистрими домислами. Дрібні замітки, як пояснене имен Дніпрових порогів, багато дялких міст, слова о полку Игоревім и т. д. — стілько ж цікаві, як и ціла книжка в загалі. Про те ми можемо одно тільки сказати всім интересуючимся історією: „боріть сю книжку и читайте.“ — Р.

— **Д. Іловайскій. Історія Росіи. Часть первая. Киевскій періодъ.**
Москва. 1876. стр. 333. Ц. 1 р. 50 коп.

В передмові автор говорить, що видобуте фактів, їх критика, об'яснене и вибір найголовніших подій є тільки приготовлене до історії; у самій же історії писатель мусить вже представити все, до чого він добрався так, щоб попередю стояло найважніше и найсуттєвнїше. Прокритикувавши, як ми казали, в передній книжці все, що досі писано про стару історію Русинів, він в сій другій, котрою починає писане більшої історії Росії, в 10-ти главах розказує історію Русі від 865 до 1214 року. Новий погляд автора на річ, об чім вже вище сказано, ставить всю книжку новою межи подібними працями. Читаючи її так и знати, що се діло довголітної праці, а до того ще чисте від пущих розказів, котрим правда мало хто вірить, але їх все таки звик зустрічати у книжках про перший період руської історії. Увага, котру звертає и Пипин в „Вїстнику Европи“ за червець на старий період руської словесности дає надію, що оба автори не вважаючи на заборону (мало-) руської літератури в Росії споводують говорити про *Южну Русь* и про народ *южноруський*. — Р.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Голоси о указі проти руського язика.** Мимо воєнного часу звернув на себе указ рос. правительства проти руського язика прилюдну увагу періодичної праси. Немає ні одної розумної часописи, котра б старалася хоч усправедливити сей указ. Переважна часть часописей випечатала тільки текст указу, котрий сам про себе доволі говорить. С поміж польських часописей умістила *Gazeta narod.* широку розвідку про значенє и донеслість сього акту. *Neue Freie Presse* подала під надписю: *Russische Nivellirungs-Politik* дві дописи с Петербурга и Київа, в котрих основно виказуєся вся абсурдність такого заказу руського язика. Іменно в петербурській дописи виказано дуже яскраво, до чого довело б подібне постунованє в літературі німецькій (як звісно нашим читателям галицькі обскуранти люблять дуже часто воюючи проти розвою нашої словесности покликуватися на аналогію німецької словесности. Ми радяли б їм тепер прочитати сю допись до *Neue Fr. Pr.*). Ми подаємо тільки один уступ с них дописей, котрий поясняє історію сього указу: „Наступило те, що навіть після найбільше песимістичного погляду на внутрішні справи російської політики здавалося неможливе. Вже с кінцем минушого року пояснено в однім тутешнім дневнику, що сталося з Драгомановом. Драгоманова професора історії в Київськїм университеті усунено с посади на донос тайного радці Юзефовича и министра просвіти гр. Толстога, що не страхались задля вражєного егоїзму ужити царя за оруде своєї пімсти. Заразом зложено комісією з гр. Толстога, Тимашева министра внут. діл, Потапова шефа жандармів и Юзефовича, щоб роздивилась в так званім українофільстві.

Здавалося, що ся комісія згубилась у піску, бо ж и не було для її діла ніякого матеріялу. Аж ось покликано в Цвітню Юзефовича до Петербурга. Наслідком сього зазиву и кількох посіджень тої комісії було розпоряджене, що в Червцю розіслав начальник головного бюро правсового проф. Григорев с. е. згаданий указ проти руського язика. „Eine solche Ausrottungs-Politik im eigenen Lande ist ein immenser Hohn auf Bildung und Kultur“ кінчає N. Fr. Pr.

— **Секта моральних скопців в Галичині.** В Росії появилася секта скопців, що калічать людську натуру и в сей опосіб думають спровадити на землю свого месію, котрий би спас грішних людей. Російське правительство стараєся усіма силами стлумити секту, що тільки казить людскість. Тяжко сказати, чи доконано вже сього діла. Нам здаєся, що Росія не стлумила ще своїх скопців, а що противно, та зараза перелетіла навіть у Галичину до галицьких „руссофілів.“ „Галицькі руссофіли“ тим и значні, що не переймають з Росії нічого доброго, а тільки самі слабости тілесні и умислові. Так не навчилися вони ще досі писати и говорити російським язиком, а калякають и друкують своє „Слово“ якоюсь солдатчиною попсованою бурсацькою церковщиною. Не знають вони нічого с того, що витворила досі російська словесність, ані не розуміють, до чого зміряє свічна російська громада. За те ж присвоїли вони собі зовсім поверховність тмуротроканських....., вбачають у стріхатій бороді цілу мислю славянофільства, а з полудневими Славянами симпатизують тільки задля того, що вони б'ються за *православие* (?!).“ Росказують навіть, що один з тих галиц. „руссофілів“ хотів ширити секту скопців між бурсаками в Домі Народнім. Нам однак здаєся се неймовірне, а то для того, що між галицькими руссофілами панує *моральний* скопцизм. Моральні скопці стараються ширити цілковиту игноранцію. Всі сили умислові у них зовсім стлумлені чи покалічені. Тому то й недавно названо їх „каліками на голову.“ Від довшого часу можна було завважати, що у тих сектарів все морально завмере, тратить здоровий розум, почуття чести, приличности, и наконець доходить до повної остовпілости (ступідности). Як російські скопці, так и галицькі скопці думають каліченням людської натури спровадити до Галичини свого месію, не зважаючи на те, що російська публіка глядять на одних и других з великим „сожалніємт.“

Засади сих моральних скопців виголошуються в „Слові“ и, як ми се новшими часами переконалися, також в „Раді рускій.“ Може ще ні разу не виявилися засади сих скопців так ясно, як найновшими часами с причини указу виданого російським правительством проти руського язика.

Всякий, хто вміє читати и не калікує на голову, міг по прочтаню сього указу переконатися, що тим заборонено в Росії печатане книжок *в руській язичі* (чи малорос. нарѣччі), а то книжок неналежачих до красної словесности — *беззглядно*, а именно без згляду на правопись, а книжок належачих до красної словесности — *фонетичною правописю*.

Одже ж галицькі скопці не можуть сього зрозуміти, а виставляють сей указ, яко щось для Русинів доброго и користного, бо тільки проти фонетичної правописи виміреного. Після виводів „Слова“ має

бути наш язык (малороссийское нарѣчье) тільки „испорченіе языка (русского) до крайнихъ абсурдовъ“. Задля того „Слово“ одобряє сей указ и додає с правдиво скопівською логикою: „Русское правительство узнавъ въ пропагандѣ такого языка и правописанія стремленіе вредное для Руси въ народномъ и политическомъ отношеніяхъ, видѣлось принужденнымъ издати наведеное роспоряженіе, и оно, по нашему мнѣнію, имѣло къ тому такое же право, якъ неоспоримо его право противо-дѣйствовать росширенію секты скопцовъ на Руси. Мы могли бы упре-кати русское правительство лишь за то, еслибы оно принуждало къ произношенію словъ въ живомъ разговорѣ на одинъ ладъ якъ на сѣвер-ной, такъ и на южной Руси“.

Досить вірним толкованем сѣго артикулу „Слова“ єсть артикул „Русской Рады“ (Ч. 14.), котрий так зачинаєся: „Пишутъ также, що российскийское правительство заказало издавати в Россіи сочиненія мало-русскимъ нарѣчьемъ. То для того, що тамъ издавалися малорусскіи книжки дивоглядною правописею, такъ званою фонетичною . . . . . До-сыть кары для Руси, що въ одной русскій гимназій заводится щось подобно до фонетики (що ж се такого подібного до фонетики, чи вовк чи баран? П. Р.), а слѣдствиемъ того єсть, що изъ русской гим-назій школяри утѣкають до нѣмецкой и польской, бо не можуть зне-сти такого зосмѣшенія русского языка“.

Ми не хочемо розводитись блисше над нікчемністю сих виводів „Слова“ и „Русской Рады“. Ми тільки скажемо, що досі не припускали ми так великого морального упадку и браку велкої патриотичной всти-дливости у „Слова“ и „Русской Рады“ (видаваной nota bene для народу.

Коли ж сі фарисеі „правдивого“ чи „твердого“ патриотизму поважи-лися прилюдно насміватись над найдорожшим скарбом народнім, яким єсть язык народу, и похваляти утиснене розвою нашого языка, — то час, послідний час, щоб наша публика, коли знає шанувати честь и славу свого народу, виконала свое право „протидійствовувати розширеню секты галицьких скопців моральних на Русі“.

— **Литературне письмо „Другъ“** видаване „Академичним кружком“ ві Львові стягнуло на себе ідкі напади „галицьких скопців від часу, як поєдналася руська академична молодіж. „Слово“ et Cons. завелися в надії, зъєднаня для своєї секты прихильників між молодіжю. Від коли „Другъ“ почав заявляти щире змаганє до поважної праці літературної, „Слово“ замовкло зовсім о „многонадежной русской молодежи“, наче б щира праця около рідного языка и народнєї словесности була доказом „ненадежности“ сєї молодіжи. Як же ж руська молодіж академична усунувши всякі непорозумія подала собі щиро-братерські руки до спіль-ной праці, тоді відкрило „Слово“ цілу батерию ідких нападів на „Друга.“ Однакож недоріки-артилеристи „Слова“ стріляють у пліт, коли не проти самих себе. Напади „Слова“ доводять ясно, хто робив и робить у нас „роздор.“ Руська молодіж піде непохибно раз витиченою дорогою праці и науки. — „Другъ“ виходить 2 рази по 2 аркуші на місяць. Річна пре-нумерата вивосить: 4 злр. а. в. Пренумерату на „Друга“ приймає та-кож редакція „Правди.“

— **П. В. Нагорний з Цюриха** звіщає нас, що задумав збирати **фо-тографії костюмів руських** и потому видати їх в спілці з одним лейп-

цигським накладцею. Дуже добре було б, щоб наші земляки підмагали п. Нагорного у сьму важному ділі. Хто має яку фотографію наших селян, зволить ласкаво переслати п. Нагорному або впрост, або на руки редакції „Правди“. До таких фотографій треба дописати: 1) звідкіля фотографія (повіт, село), 2) опис короткої одежі (краски и шатерия), 3) коли сі одежі носяться (чи про свято, чи в будень), 4) в яких літах так одіваються и т. д. Адреса п. В. Нагорного архитекта: Oberstrass. b. Zürich Stäpfeweg.

† Дня 16. Липця умер ві Львові **Александр гр. Фредро** творець польської комедії в 82 р. житя.

ВІД РЕДАКЦІИ.

За для зміни редакції опізнилося видане Ч. 13. „Правди“, тому видаємо тепер два Ч-ла разом. — Слідуючі Ч. Ч. 15 и 16 вийдуть в три аркуші, так щоб Ш. Читателі не дізнали від нас ніякої кривди.

Роспочинаючи 3-є чвертьріччє просимо відновити пренумерату, кому вона тепер скінчилась.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и політичного житя, просимо всіх щирих прихильників народнїї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму допися, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого житя.

„СЛОВО о ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

Поетичний памятник
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненями

видав

Омелян Огоновський.

У Львові.

Накладом видавця.
1876.

(:Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

Ціна 2 зол. р. в. а.

на папері дешевшім (100 екземплярів -- на такім, на якім друкуєся „Правда“ --)
ціна 1 зол. р. 80 цент. в. а.

1—?

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Книжки Школяки. — Від заредав Фр. Струцького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₃ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
министрация
під в. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

ЦІСАРЕВА СШИНЕТСЬКА.

италіяньська идиля Павла Гайзе.

(*Конць.*)

Оттак минуло кілька місяців. Літо вже сходило, Пія сама-одинока роздумувала тихо плачучи, що то в люту зиму буде з Майном в горах, та почала вже тратити надію на ёго щасте. Тоді то одного вечора, саме як місяць зійшов россипаючи понад банею церковці біле світло, сидів спинетський пан-отець в пекарні, де він звичайно свою вечерю на малім столику коло припічка заїдав. Стара кухарка поставила перед него полумисок с поладвицею, таріль с хлібом та оливу, и тільки що хотіла побігчи до пивниці, щоб принести фляшку червоного вина, аж тут відчинилися двері, и якийсь мужчина в чуднім убраню вступив через поріг та промовив: „добрий вечір, пан-отче!“ Віп справді був похожий на якогось гарно перебраного опришка, яких тепер в Італії вже не знайдеться, хіба на театральній опері, як представляється: „Fra Diavolo“. Через ёго плечі висів добрий англійський двокріс; в великім, червоношовковім поясі, що опасавав ёго стан, стриміло два в срібло ковані пістолята. Лице и руки були чисто вимиті, а кучеряве волося блищало від пахучого олію. Пан-отець зараз и пізнав славного лицаря спинетського, злякався мимо сёго и мовчки видивився на него, а стара кухарка с криком сховалася за припі-

чок. А Майно поклавляючись сердечно, приступив блище, зняв свою широку, хвилястим пір'ям обіткану кресаню, що аж забрязчав довгий золотий ланцух, та просив панотця, щоб був спокійний, бо він нічого лихого не загадує, и не хоче ёго довше турбувати, тільки, щоб ёго шлюб, так немилю перерваний, раз вже цілком докінчити. По тім повернувся до дверей, и ввійшла Пія в весільнім строю зовсім так, як перше була вбрана, тільки було можна завважати, що за мало було її часу до приборів. За нею в сінях видко було в тіні всякі постаті з блискучим ружем, а перед хатою спокійно вижидав мало не весь спипетський народ, що то с того буде.

Пан-отець став тепер далеко милосерднішим и смиреннішим від свого товариша Дон Аббондія. Побачивши, що нема що відператися, и що всі звичайні передумови ще день перед весілем були зготовлені, не міг він и в своїй духовній совісті проти сёго шлюбу нічого закинути. Тільки й спитався, чи Майно певний, що сё весіле с сторони світської власті знов не буде перерване. Майно, знаючи свою вагу яко ватажок опришків, відповів з усміхом: „можемо супокійно до завтра разом забавлятися, а вже в тім була моя голова, щоб прокляті вороги не заглядали до нашої миски! И Барбоні и ёго навіжений товариш повязані новим мотузям вилігуються тепер в вратарці. А звісно коли стереженого Бог стереже, то й я казав ще добре засунути вратарку та поставив добру сторожу. Сю ніч погуляю у моєї молоді, а завтра повернемо до моєї вітчизни коли не на все, то певно на довгий час. Галантом, — кінчив він сердечно сміючись, що аж ёго білі зуби заблищали, — галантом всюди знайде свою вітчизну, де тільки єсть галантомія. А в наших ненавистнім Пиемонті сих овочів так мало, як фиг на церкві. Я загадую перенестися з моєю жінкою до Франції або до Ишпавії. Там кожний тиж и єсть, що він єсть. И найлучша слава не смакує, пан-отче, як вона присмалиться. А мої товариші нарobili тут в краю такого диму та чаду, що не одному очі влідає. Але я не хочу, пан-отче, вашого труду за дармо; от вам и належитість за шлюб“. И приступивши до столика вилчив дванайцять штук золота. Можна було зміркувати, що ёго хід був троха непевний а руки тряслися. Очевидно вже троха був під чарочкою. Найменша перепона ёго волі могла б від разу розпалити ёго гнів до найбільшої дикості. Тим то й пан-отець ні хвильки ненадумувався, згорнув княжинецьку заплату и сказав, що зараз иде до церкви.

А тим часом на дворі запала ніч. Ціла дорога від пан-отця

до церкви світилась незлічними походнями, а ще до того у всіх вікнах замихкотіли „на висшій розказ“ лямпки мов рясні звізди. Спинетяне, здається, були вже також по добрій чарочці. Веселість и радість розпалювала їх лица. Голосним привітом повитали вони пан-отця и молоду пару при виході с хати. Голосна, весільна стрільба рознеслася по всіх сторонах. А вороги сеї галасливої, стрільної музики мусіли мовчки прислухуватись в своїй темній вязниці. Та в додаток, ще й иншої музики не забракло. На селі знайшлося десь дві гитарі и кляринет. Так усе починалося до величності весіля.

Як же ж пан-отець и молода пара стали перед престолом, наставляв молодий на те, щоб окрім двох уже засвічених свічок и всі канделябри з восковими свічками и вся церква як в найбільше свято була освічена. Грошей на тее, не довго рахуючи, вийняв цілу жменю и казав тим часом на органах вигравати улюблені в той час военні гимни народні та уступ з улюбленої опери. А тим часом вся маленька церковця забиждала від яркого світла. У таких блескоті, повів гнучкий, пишний, узброшений молодець свою гарну княгиню перед престол. Всі аж здивувались, що за гарна пара молодих станула перед престолом. Кождий з молодців замінявбися охоче з молодим, мимо того, що він був вигнанцем, а й кожда дівчина, проміняла б радо свою долю з долею Пії.

Тільки пан-отцєви якось не дуже до вподоби припала ся річ. Сніпшався, щоб скорше поблагословити та до кінця дійти; а як вже сповнив волю молодої пари и її нерозлучно злучив, хотів чим скорше помчатися до дому. Але Майно приязно виступив до него та заговорив все таки дивним голосом, як чоловік, с котрого вмно говорить :

„Пан-отче, ми вже подружені на перекир Барбоніому и всехвальному Говернові; але мусите ще и решту сповнити“.

„Я тебе не розумію, сину“, відповів пан-отець на силу закриваючи свій перестрах.

„Я собі свято запряг на сім ран нашого Спасителя, що не вийду с сеї церкви, поки я й моя люба жінка сєдіора Пія Майно, на цїсаря й цїсарєву спинетську не будемо короновані. Ви ж мусите знати, пан-отче, що моя жінка то зерно и перла споміж усіх жінок, и вже в її дитинстві узнав її найбільший чоловік оєго столітя и всіх віків за таку, цілуючи її в чоло. Тим самим узнав, що її чоло гідне носити колись корону. И для того прошу и молю Вас, пан-отче, щоби ви ще тут, сповняли коронацію и наміщенє наше. То все одно, а що до належитості —“

*

И сягнув в кишеню, щоб знов витягнути свою сакву.

„Ти жартуєш собі, мій сину“, відповів пан-отець пробуючи усміхнутися. „Хто ж я такий, щоб я міг світську власть роздавати, хоч би ти й твоя молода жінка були гідні того? Та й надто чим же ж я вас буду коронувати та намащувати? В нашій убогій церковці...“

„Се тільки фрашки — вибачайте за таке слово пан-отче. Ви не маєте охоти до того святого чину та вважаєте нас негідними коронації. А я знаю, що я говорю, и я не вартував би и за один волос в Барбоніовій бороді, коли б я некоронований с сеї церкви вийшов. Не робіть же короводів! Оливи до намащення знайдеться досить в вічній лампі перед образом Мадони. А що до корон — —“

И скинув очима по стінах коло престола а потім поступив звільна до святих статуй, що на невеличких стовпцях стояли та старосвіцькі препорошені корони з золотої бляхи на головах мали. Дві здійняв з них, здув порох, рукавом відтер бляху, потім приніс їх до престола и положив на накривалі дарохранильніці.

„От!“ сказав він „и тії можуть на той раз послужити. Так же ж до діла!“

„Майно!“ скрикнула ёго молода жінка з виразом найбільшої тривоги и переляку. „Що ж ти зробив? Святі в небі...“

И недокінчила. Один погляд її мужа не дав її докіпчити. Але пан-отець не злякався сёго розказуючого погляду. „Я собі випрашаю оттакої зневаги“ крикнув він таким голосом, що навіть Майнові дикі товариші струхлили. „Знаєш, що ти гнів Божий визиваєш, коли ти за окрасу церковну, за корони святих посягаєш, щоб своїй світовій гордості догодити? Рушай з відсіля та молися до пресвятої Дівн, щоб вона твій зневажливий чин тобі простила и просила ласки для тебе у Господа в небі! А я умию мої руки від сёго нечистого діла; не маю уділу в сім святотацтві“. С сими словами відвернувся и зник в захристі с хлопцем, що ёму при шлюбі служив.

Через хвилию здавалося, що сей смілий заказ и впливе на Майнову затверділу душу. Але опісля закипіла в ній знов стара фанатична гордість и крикнув він, усміхнувшись: „Йди малодупний рабе, мизерний попе хлопський, коли не знаєш, як з великими панами обходитись. Що я заприсяг, те и зроблю мимо твоєї волі и без тебе. Хіба ж великий цісар не вкладав сам собі на голову залізної корони в Майланді! Знав він добре, що руки мосьяжного заяця задрожали би, коли б був ім повірив тее діло.“

Отже ж, мої приятелі, зроблю и я також так, и укороную власними руками и себе и мою любу жінку та скажу, як той в Майланді сказав: „Господь дав міні сю корону; горе сёму хто на неї посягне“.

Оттак кажучи, шірвав він обіруч обі корони та вложив їх собі й своїй жінці на голову, и не зважаючи на відпорні химери Піі, котра знов припала на коліна та як тільки доторкнувся легкий металъ її чола стряслася, мов би гадина її вкусила. Та ще й корона не держалася на її голові, а впала на сходи перед престолом. Сельский хлопчик підняв корону Піі. А Майно ніс свою цісарську корону, мов приковану до голови. Як же ж на ёго знак підняли товариші радісний оклик вітаючи цісаря та цісареву Спинетську, підняв він молоду жінку з ковра, и поважно та широко проговорив до неї, щоб схаменулася та пам'ятала на свою славу. По тім повів її поміж ряди народа до господи, де збиралися всі свідки сёго чудного, святого чину густим роєм.

И знов загриміли стріли, а тепер вишувалися до того ще и невинні голоси кляринети и гитар. Мимо того йшло весіля якось тихо й глухо. Допіро вино, що коштом молодого мов с хмар полялося, розв'язало онімілі язики. А все ж таки якось сумно та недовірчивим оком поглядали люде на корону, що блищала на Майновій голові. Боязко, в пів-голос пошентували вони між собою, яка бліда та мовчазна сидить молода княгиня коло Майна. Наче б душа з неї відлетіла! Ще ні разу не притулила своїх збілілих уст до пугара с червоним вином, ні разу не усміхнулася, хоч кулявий Белпо вигадував всілякі вигадн та жарти більш, як на яким небудь весілю.

„Всё було б добре“, говорив дзвінник до свого дядька, „всё було б, як годиться, бо й лісовики хотять мати своїх жінок. Але се короноване! пам'ятайте дядьку, воно ёму на добре не вийде! Що то й говорити! Святотацтво тай годі! З Говертіом можна, що хочеш робити, але не з духовною властею. То не ма що жартувати! Гляньте тільки на Пію. Посвячена корона мов каменем вдарила в її голову... Ну, але що нам тепер до того? Ми пемо тепер Майнове вино, бо й годі не пити, а то б розсердився та ще пімстою запалав би за свою зневагу. Що иншого, як би нас перед суд потягали, тоді може б и треба усе сказати. Ну! ну! побачимо, як він вилізе с сеї кваші!“

А тим часом Майнови и на думку не приходили такі мислі. Веселий та говіркий сидів він між своїми п'яними товаришами. Не дуже то він и до чарки заглядав, а більше говорив та веселив

усіх своїми вигадами. Сердешко глузував над ними, що то смілились своїми дотепами віддати честь ёго царській високо́сті і шлюбній парі. Розказував він цікаві історії про буйне, сміливе жите на свободі, у горах, де він тепер проживав; то знов заспівав гарним, чистим голосом тужливу пісню, таку тужливу, сердечну, що аж сам з жалю до своєї милої тулився. Розказуючи, та співаючи и не вважав, яка незвичайна задума спала на Пію. Допіро як почалося гуляне та й молода пара також піднялася, впала ёму в очі смертельна блідість її лица. Тільки насилу довів, а лучче сказати, доніс він її до тихого городця біля господи та став розпитувати, що її таке, чи не недужа вона. Замість відповіді припала вона ёму на шию, та стиснула ёго так сильно, що в ній аж дух заперло. Вона дрожала ціла як в лихорадці.

Як ні розпитував її, то вгмоняв то знов допитувався, вона все мовчала мов оніміла. Він додумався, що зворушене нинішнього дня могло схитнути з рівноваги и найсильнішу натуру. Так и постановив вивести її с поміж весільного гурту тим більше, що з розсвітом треба було сідати на коней та втікати назад у гори до свого сховку.

И не попрощавшись з весільними гостями повів він до дому свою любу, що мов сонна разом з ним ступала. В хатині Пії було тихо и пусто. Мала Мартуся пішла на нічліг до якоїсь доброї сусідки, що мала нею и навпослі піклуватися. Бо ж тепер після весіля Пії Мартуся одна однісенька мала остатись на своїй батьківщині. Так тільки песик-брисько побіг тепер за ними, весело подзвенькуючи срібною спражкою. Всунувшись до хати втиснувся він до свого звичайного кутика тай тут на солом'яній маті заснув твердим, весільним сном.

Коло півночі заснув и Майно. Повнолиций місяць світив мов сріблом сипав по божій землиці. Крізь діру в віконниці заглядав він и до кімнати, де спав Майно. Та мабуть на цілому світі не освічував він тепер веселішого та спокійнішого лица від Майнового. Молодий опришок снав сном праведних. На стільці коло постелі стояла ёго корона поверх Майнової одежі и збруї. Чудно відбивала та одежа, збруя та корона від голої вічни невкрашеної стіни та від диких сільських стільців та лавок. А Піїна корона осталася в корпні.

Не довго здається спав він, але ще когут ще півь, и ледво що тільки на сході замагло небо, аж тут чує Майно через сон, що песик скигнить. Швидко зірвався с постелі, протер очі та й сів на постелі.

Коло него не було нікого, віконниця на пів відчиняна так, що при сірім розсвіті можна було всё бачити, що в хаті було. Тут побачив він свою молоду жінку на солом'янім кріслі при вікні. Вона держала в одній руці мале зеркалаце на колінах, а другою силувалася корону собі на голову вложити, що її ледво вдалося. Вона була так легко убрана, як с постелі встала, а її розпущене густе волосся спадало, мов яка манта, на голе плече. При тим усміхалася неустанно до свого образу в зеркалі та гомоніла тихим голосом пісню, що Майно того вечера співав. И тим розбудився песик та, вючися коло своєї пані, боязко скигнів.

„Пія!“ смертельно злякавшись крикнув Майно — „ти вже встала? Що ти робиш при вікні? То ще не ранок. Вони нас збудять, як буде час; я їм остро наказав. Ходи! Положи корону. Засни собі ще з годину; — дорога далека а ти не привикла до ізди —“

— „Цить!“ промовила вона накивуючи пальцем, и не звертаючися до него. „Чи не чуєш? Вони йдуть вже. Я мушу прибратися на привітанє... цісаревій не годиться без корони перед народ виходити... але вона не хоче триматися... так — оттак — оттак — и вже — тільки ще кармазиңової манти...“

В одній хвилі скочив Майно с постелі и вбрався. „Пія“ благав він її накидаючи на себе сердак „заклиңаю тебе на всіх святих...“

„Тихо!“ перервала ёго. „Святих не взивай! З ними ми вже розсталися. Вони гнівні на нас, бо свої корони для нас відступити мусіли. Але...“ и засміялася з якимись дивним виразом „голодний осел и підстілку с під себе ість... нужда закону не знає... чому ж то золотник наших корон на час не поробив? Добродушні святі можуть раз и гологолові походити... ха ха ха!“

Він припав до неї, схопив її обі руки, та були вони зм'яні як лід; доторкнувся її чола, а воно як мармур. „Господи милосердний!“ скрикнув він, „Тобі сниться, Пія! Схаменися! Глянь, таке ж я тут, твій Майно, твій муж, мое серце трухліє від таких нерозумних річей, Дяць собі, моя солоденька жінко, та дерєсни оттакі дурощі! Ох нерозумний же я, що я до сёго допустив!“

„Ні, ні, ні!“ говорила вона до себе. „Не дурн мене! Мій чоловік цісар був сю ніч ві мною, а одісля пішов на війну, бо ми маємо стілько ворогів. Страшно, як то вельможності нещадять, а високості роздрастять. Але мій цісарський пан їх всіх невадить, а я ногою їх приздощу, Тоді будемо радити в спокою

та величності, а брисько буде намісником Спинетським, як будемо свій край об'їжджати. Так... так! Сидить же корона добре по цісарський? Але на ній ще трохи павутиння; то нічого не вадить... воно тим святійше... Цісарева Пія... так повинні мене величати... а мого чоловіка... чекай, як же ёго зовуть? Він має солодке имя, и цілував мене с тисячу разів... але то марниця, про те погадаємо, як всі вороги наші... слухай! от идуть!"

Вона зірвалася с крісла; зеркальце ссунулося с придолу та розбилося з дзвенькотом на камянім помості, — вона ж не зважала на тее; обперлася на вікно, и мов заковязла вдивлялася в поранній морок. Майно, зажурений, стояв коло неї; та ні про що инше не думав, тільки про роздраженне своєї любки, котре сам собі мусів приписати. Тихими благальними словами хотів він її від вікна відвести. Але вона здавалася не чути ёго голосу, тільки рукою відпихала ёго від себе и ще більше притулялася до рамів маленького вікна. „Тепер!“ скрикнула вона нараз, „Не чуєш ще й тепер нічого? От же ж и вони. Нехай же ж приходять. Я готова!“

Дійсно, тепер и він почув дивний гомін, що в поранній сумраці розлягався. Се не тупотіли коні, на котрих мали приїхати ёго товариші и свого ватажка розбудити, щоб він и ёго молода жінка втікали. Юрба людей піших зближалася, бережно ступаючи; йшли улицею и вже ледво пятьдесят кроків віддалені були. Швидко спам'ятавшись, побіг Майно в другу більшу хату, що була кухнею й мешкальною разом, та вікном до вулиці виходила. Шпарою в віконниці подивився він на село. Тут побачив він, як купа жовнярів обережно зближалася. Недалеко дому задержалися. Він спізнав свого старого ворога, Барбоніого, що с сержантом нараджувався. Всё ёму роз'яснилося: оба вязні певно то розв'язалися, хитрим способом або зрадою відсунули засуви в своїй вязниці та привели собі поміч з Алессандрії. Де ж були ёго нещасливі товариші? Певно ж то не багацько потрібно було щоб неремогчи захмелених весільним вином. Але найважніше аж тепер мало сповнитися: ватажка и проводиря вигнанців мали тепер в хаті жіночій папаста та мов Самсона Филістри зв'язати й с собою повести.

З диким проклоном відскочив в двое нещасливий. Тепер зрозумів він, що всё пропаде, як не удасться ёму в отсю хвилию втічи.

„Пія!“ крикнув він вертаючи до спальні „хотять нас зловити й увязнити. Переслідувачі вже дуже близько, але ми можемо

ще виратуватися; ось туди вікном через город, попри шопу — мене ніхто не здожене, та коли б тільки ти хотіла —“

„Добре“, відповіла вона, „дуже добре, що ми втічемо. По правді ж я дуже цікава, побачити нашу палату. Але пішки не іду — то не по цісарський; нехай по мене колясу пришлють с шестірнею як молоко білою... гарно... гарно... и святим не лучше —“

„Як тобі твоє й моє жите дороге, солоденька, люба моя дитино, то ходи!“ наперав він в роспачі накидаючи на неї хустку. „Ще три секунді а буде вже за пізно — и ми... Ти мене не чуеш? Ти мене вже не знаєш?“

„Недоторкайся мене, шалений!“ скрикнула поблискуючи очима. „Я тебе добре знаю. Ти знісся з нашими ворогами; ти не хочеш нашій величності віддати почесні так, як належить — але на сю корону, що на моїй голові, заприсягаю...“

„Господи, змилосердися над тобою нещасливою“ — сказав він та відвів її від вікна „коли так, то я сам утікаю та прийду и возьму тебе с собою, як твоя нещасна голова успокоїться. Добраніч, моя жінко!“

И пірвав свою зброю с стільця, приложив біду її постать ще раз до свого серця та й вискочив низеньким вікном на темно подвіря. В ту саму хвилю застукотіли жовнярські кольби в передні двері; голоси голосно кликали Майна, песик забрехав сильно, а хата тряслася від важких ударів, котрими пробувано двері розбити. Нагло пав с противного боку вистріл; а голос, стогнає та крик: „Розбій, розбій! ловить розбійника!“ рознеслися в около хати; опісля подалися двері и збройна шайка втиснулася в тиху хату. Не знайшовши ж тут нікого, ввійшли до спальні, несучи попереду похідню. Тут побачили вони, що біда молодиця сиділа с краю на постелі с короною на голові, а голі руки на вхрест на грудях зложені, и тихо та приязно всміхалася покиваючи головою, мов дякувала, що вони прийшли її витати.

Острах перейняв и зупинив всіх и через хвилю ніхто не відважився перервати мовчання. Аж, як внесли жовняри Барбоніого, що хотів утікаючого Майна схопити та за те дістав смертельний дарунок в груди, настав розрух та неспокій межі остовпілою шайкою. Вони хотіли конаючого положити на постелі, де ще все сиділа божевільна не тямлючи, що в около неї діялося. Але конаючий, пізнавши на півпримкненими очима білу постать, зробив відразливу химеру та випручався, щоб на постіль ёго не клали. Положили ж ёго на помості в ногах вкоронованої Пії, котра любо

всміхаючись, на него споглядала. По хвилі віддав духа, нім ще надійшов пан-отець.

Про Майна, що так щасливо утік, не було більше чутки. Тільки стара баба, що ночами коло бідної божевільної на сторожі перебувала, розказувала, як в кілька неділь по тім, одній бурливої осінній ночі приїхав Майно на коні, що мав копита онучами пооббивані, щоб с своєю любкою побачитися та її с собою взяти и так в купі по широкім світі блукати. Шія спізнала ёго від разу и зраділа, що він прийшов. Але як схотів її обняти, відскочила від него так, мов би то смерть її до себе хотіла притягнути. Вона заридала жалібно паче б про втрату свого цисаря. Годі було що зробити, усе дармо. С тяжким закрівавленим серцем розстався з нею та покинув її в шкіряній калитці велику купу золота, щоб свою жінку на всякий час проти лиха забезпечити. Опісля відїхав, та вже ніколи не вертався.

Отсю калитку знайшла сторожуюча баба другого дня на вікні, та віддала її пан-отцеві, котрий сі гроші на церков обернув, щоб за душу бідної божевільної та її грішного мужа служби читати. Який був Майнів кінець, сёго й до нинішнёго дня не знати. Тее тільки відомо, що ще в сорокових роках в крайній хаті Спинетській щодня сиділа убога баба та грїлася на сонці, тримаючи порожню куделю в руці та завсїди приязно и мало похляючи нею мов якою булавою до переходячих, а сиві коси укладала мов вінець над чолом, бо корону святому віддала. Діти переходячи попри неї до школи, здоровили її та говорили: „Слава Богу, цисарево Спинетська!“ — а вона відповідала „и во віки віков Амінь“.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

II.

(Дальше.)

Д і д ь к и.

Український народ в своєму світогляді змішав давній поганський погляд на темну силу з християнськими образами чортів,

а с тієї мішанини народився в народній фантазії новий тип темної демоноської сили. Чорти тепер в народній фантазії щось середнє між русалками, полісунами и домовиками.

Дідьки більш од усєго водяні духи. Давній народній переказ виводить їх з моря. Як Бог создав небо, як була тільки вода и не було ще землі, сатана сидів у піні и пищав. Бог взяв єго з піни и звелів єму сіяти каміня, а сам почав сіяти землю. Сатана насіяв каміня и воно вирросло аж до неба: с того часу стали на землі гори. Бог дозволив сатані создати собі помагача, раз тріпнути пальцем, помочивши єго в воді. Чорт тріпнув раз и побачив позад себе таке страховище як сам. Тоді він натріпав собі багато чортів, схотів стати на рівні з Богом и для того звелів чортам збудувати високу башту. Як тільки вони повилазили туди, Бог звалив стовпа, и чорти сорок день и сорок ночей летіли и попадали: хто в воду — став водяником, хто в ліс — став лісовиком, хто в болото — став болотяним, хто в очерет — став очеретяником, хто в поле и став полєвником, хто в хати — и став домовиком.*)

В сій дуалістичній, безперечно персидській формі мієа про Ормузда й Арімані, що перейшла через маніхейську и богумільську ересь на Україну, ми бачимо, що Чорт стояв на рівні з Богом, як темні зімові сили натури стоять на рівні в боротьбі з світлими літніми силами. Дідьки взялися з води, бо вони образи грізних чорних хмар, котрі розбиває грозовик и розливає по землі темними дощовими потоками по всіх усюдах. З тієї причини вода буває найлюбійшим чортячим місцем и вода нечиста, темна: болота з багном, ковбані під греблями, повні гною й грязюки. Чорти в ночі вилазять з води, сідають на греблях, під мостами й на мостах, гуляють в млинах и в фабриках, в очеретах, в лісах, часом сидять в старих руїнах хат и тим нагадують свого родича домовика. Чорт з'являється людям чоловіком, дуже поганим, мохнатим, з собачою мордою, з цапиними ріжками, з цапиною бородою й ногами. В єго куций хвіст, довгі руки з пазурями на пальцях, лице чорне, ніс довгий, зуби вискорені очі червоні, огневі. Часом чорт показується людям наничем, німцем, лашком, в купецькому фракі, с під котрого теліпається невеликий хвіст; в шлепцькому брілі, с під котрого сторчать ріжки. Чорт перекидається звірем, птицею, собакою, цапом, півнем, барашком, часом помершими людьми, навіть священиком, аби тільки піддурити чоло-

*) Труды Чубинск. I. 190, 191 и далі.

віка. Розказують, як один чоловік вертався з весілля й на греблі побачив священника. Він підійшов під благословення, а священник зареготався й счез. Раз чоловік продав вівцю на базарі й вертався в вечері до дому, коли дивиться, аж ёго вівця ходить по дорозі. Чоловік піймав її та й каже: „бідна моя овечка!“, а вівця вірвалась з рук, зареготалась та й собі каже: „бідна моя овечка“. Другий чоловік, вертаючись з базару, знайшов на дорозі звязаного півня, привіз до дому, посадив під піч и жде, поки він заспіває. Прийшов уже час співати, а півень не співа. Чоловік засвітив світло; коли гляне, аж перед півнем лежить золото та срібло. Він тоді одніс півня и кинув з мосту в воду. Захвилювала річка, схопився вітер и трохи не звалив чоловіка з мосту в воду. Вернувся він до дому и знайшов тільки смолу, де лежало золото та срібло. Чорт з'являється часом и урядником. В таким образі, кажуть, він приходив у ночі до одного слабого чоловіка, щоб написати ёму духовну. Розказують, що чорти, перекинувшись паннами, затягували до себе людей, а найбільше музик, приводили їх в розкішні палати, заставляли грати цілу ніч, давали їсти й пити, танцювали цілу ніч и щедро платили червінцями. Але як тільки заспівали півні, все счезало, и піддурений чоловік лежав в пушах, в нетрах, в болоті. Замість грошей в кишені були черепки. Розказують, що чорти показуються часом и в церкві, вишкіряють зуби з вікон у ночі. Чорти женяться, справляють весілля по-панський, родять дітей и віколи не вмірають. Чорти мають незліченну силу грошей, та все золотих. Щоб розбагатіти, то треба дати чортові записку на свою душу, написавши її своєю кровю з мезиного пальця. Одному чоловікови чорт насипав повен лѣх золота. Про того, хто швидко забагатіє, народ каже, що він накладає з чортом, и зве таких людей фармазонами. З чортами накладають мірошники, знахурі й відьми. Чорти приходять в образі мерців до тих жінок, що притужать своїх чоловіків, літають до дівчат перелесниками, приймаючи на себе образ тих хлопців, за котрими дівчата дуже побиваються в розлуці. Чорти з'являються и в вихрах, и треба на тому місці, де крутиться вихор, застромити пожа, що ним ріжуть свячену паску, то на землі буде кров. Ту одержу, то полотно, що вхопить вихор, оддають на церкву, бо покрутить того, хто її носитиме. В градючих хмарах пишчить чорч*). Як иде дощ при сонці, то кажуть, що з відьмою жениться чорт.

*) Пословиц. Галиц. Рус. Висоцького 95.

З усіх показаних фактів ми бачимо, що чорт, то водяний дух, то образ чорних, негарних осінніх и зімових хмар, сумних и грізних. Чорти то ті самі темні сили, що в колядках звуться жидами та давним звірем туром-оленем; тим-то народня фантазія дає чортам місце на землі нечисте, гнояне й болотяне, так як од осінніх и зімових дощів стає на землі грязь и болото. Сатана радився з ними на морі, а море на язичі мієології то небо. В тих краплях з пальця сатани, з котрих стались усі чорти, легко впізнати те зъявище: як з одної хмари розростаються другі хмари и застеляють усе небо, або як з одної хмари без ліку сипляться дощеві краплі. Чорт пищав у піні, свистить в грядовій хмарі, як свистять и виють осінні й зімові вітри, а ёго охота танцювати під музику пригадують рух хмар на небі и показують, що він належить до категорії водяних духів, русалок и мавок. Кажуть, що чорти вилазять в ночі з води и співають пісень, як и морські русалки, а люде підслужують и вчаться. Любов чортів до музики и пісень натякає на шум хмар и дощу на свист вітра. Тим-то кажуть, що свистіти в хаті гріх, бо свистять тільки чорти, а свистом можна прикликати чортів. Звіриний образ чорта, з рогами, з хвостом, з шерстю показує ёго давнійший образ, місячного тура-олєня з дев'ятьма рогами. Чортові гроші, чортове золото, срібло й багатство, то блискавка, захована в хмарах, або та плодюча сила дощової води, котра хоч и захована в чорних, болотяного цвіту хмарах, все таки сипле на землю багатство, урожай хліба. В народніх оповіданях чорти розливаються смолою, як тільки вдарить їх грім. Та смола то темна дощова вода, чорна грязь од дощу в осені або зімою. Треба пам'ятати, що в народніх оповіданях чорти виходять не такі лихі й страшні, як їх показує християнство. Видно, що народ ще не зовсім притулив до їх моральний елемент и дивиться на їх як на стихійних духів. Чорти собі веселі, жартобливі, танцюристі, реготуни, люблять дуріти, як веселі пани давнёго часу, підводячи чоловіка, як кажуть, під манастир, але ніколи не шкодять серіозно. Звідтіл и вийшли приказки: „не такий чорт страшний, як ёго малюють; чорт не такий лихий, лиш ёго люде на зуби взяли; и чортові часом греба свічку поставити“. В українських казках чорт скрізь описується дурненьким: ёго дурять навіть молодіці й баби. Є казки, де чорт описується добрим. В одній казці розказують як парубок пас товар коло ставу и побачив, що вовк закрадається до якогось сон-

*) Послев. Галиц Віслоцьк. 50.

ного чоловіка и хоче ёго ззісти. Парубок крикнув, вовк утік, а чоловік пірнув у ставок. Потім як парубка вловили песиголовці и хотіли зарізати, той чорт визволив парубка, набрав для ёго у песиголовців грошей ще й на своїй спині привіз ёго до дому*).

Доля и Злидні.

Народ вірить, що Доля буває лиха й добра. Лиха доля часом зветься Недолею або Бідою и Злиднями. В кожного чоловіка є своя доля. Вона родиться разом з чоловіком; мати дає дитині Долю, так само як дає жизнь:

Породила мене мати в нещасну годину,
 Дала міні злую Долю; де ж її подіну?
 Ой чого ж ти, Бідо, за мною вчепилася?
 — Я с тобою, бесталанний, с тобою родилася?
 Ой чого ж ти, Бідо, за мною вв'язалася?
 — Я с тобою, бесталанний, с тобою вінчалася.

Доля не одходить од чоловіка до самої смерті: вона з ним вінчається, ходить за ним слідком, куди ступить він ногою. Од Долі не можна ні втікти, ні сховатись. В піснях співається, як дівчина хотіла одкаснути од лихої Долі, проклинала її, щоб вона втопилася, щоб вона заблудилася в лісі; Доля каже що вона вчепиться їй на шию, як вона прийде купатись, що вона знайде її в лісі, як вона прийде калини ламати. Долі не можна завести ні продати; вона дожене и сяде на віз. Доля буває жіноча й чоловіча и показується в образі парубка й дівчини. Розказують, як було собі два брати: менчий багатий, а старший убогий. Раз старший став у менчого жати за сніл. Жне він та жне, коли дивиться, аж на полі ходить якась дівчина в дранті, неначе старчиха, висмикає з ёго заробляних снопів більші колоски и втикає в братові снопи. — Хто ти такий? питає її старший брат. — Я, каже, Доля твого брата; він лежить та спить, а я день и ніч роблю на ёго и буду робити до самої смерті; гляжу ёго дітей, кроплю ёго поле й город росою, заганяю рибу в ёго волок и бджолу в ёго вульнички, доглядаю ёго товару, надаряю щастям ёго сімю. А твоя Доля нічого не робить: гарно вбірається, співає пісень и тепер ондечки лежить під грушою. — Що ж міні робити, щоб моя Доля була така робоча, як и ти? питає чоловік. — Піди, каже вона, чоловіче, візьми кня, закрадься поза грушою та бий, скільки влу-

*) Рудченка южно-рус. сказки I. 41.

чиш, приказуючи: „Отсе тобі, лиха Доле, за те, що ти не хочеш на мене робити!“ Старший брат вибив києм свою Долю и с того часу став богатшим від брата*). Так само розказують про двох братів, де Доля показується в образі парубка.

На Долю, як її розуміє народ, не можна дивитись, як на абстракцію щастя й нещастя в чоловічому образі. Доля то мієнчній образ, то давни фортуна. В образі Долі и Недолі народ показує свій погляд на непереможну силу сліпого щастя, сліпої сили натури, на такі випадки в житні, проти котрих сам чоловік нічого не вдіє, хоч би він горював и працював день и ніч, як співають в пісні:

Другі люде роблять и в жупанах ходять,

А я роблю дбаю и свити не маю.

Так дивився народ на сліпе щастя в тому давньому становищі, коли він ще не добачав в собі сили волі, сили розуму, чим би він міг притягти до себе добру Долю и збутись Недолі. И та непереможна, невидима сила здавалась йому истотою, на котру він робить, котра одбірає од його всі достатки, а його самого зоставляє в бідності. И багатий робить, и вбогий робить, але нічого не має; и вбогий думав, що якась сила настає багатому грошей и всякого добра чи в образі дідька, чи домовика, чи доброї Долі. Тим то в приказках кажуть: „Чом йому не пить, коли його Доля не спить; лежень лежить, а Бог для його Долю держить; без Долі хоч за пана, и пан скупиться; дитина спить, а Доля її росте“**). В Долі й Недолі можна бачити и економічний вплив на народню фантазію. З давніх давен простому народові усе приходилось робити на панство, усе приходилось платити гроші, и можна сказати, що панством було та лиха Доля народа, що тільки лежала, гарно убіралась, співала пісень, та спала в холодку, одбіраючи собі всю користь з народної праці. Тим то народ лютує в оповіданях на лиху Долю, готов бити її києм, тоді як він не надаряє киями ні одного мієнчвєго образу: ні русалок, ні домовиків, ні навіть чортів, вважаючи на їх, як на не дуже шкодливих.

До Долі дуже близькі Злидні. Злиднями звуться маленькі истоти, що заводяться в хаті. Де вони засядуть, в тій хаті чоловік збідніє, хоч би він був найбагатчий. Розказують, як раз убогий брат наловив риби и поніс багатому на именини. Багатий

*) Труды Чубинс. I. 217.

***) Номиса Приказ. 35, 36.

брат подякував, але нічого не дав. Йде вбогий до дому тай журиться, а проти ёго йде дід та й питає; чого він сумує. — Та насіло Лихо, каже вбогий. — То продай міні те Лихо, каже дід и дає чоловікови кашук грошей. Убогий зараз купив собі за ті гроші нову хату, а стару покинув ще й запер. Раз жінка каже вбогому: „недобре ми зробили, що покинули в старій хаті жорна; піди та забери!“ Приходить чоловік до хати, а звідгіль хтось каже до ёго: „бач який! став багатий, то й покинув нас“. — Хто ж ви такі? питає чоловік. — „Ми твої Злидні; візьми нас из собою.“ Добре! каже чоловік, тільки донесіть міні на своїх плечах жорна.—Забрали Злидні жорна та й пішли. Тільки що зійшли на міст, а чоловік як пхне їх з мосту, так вони всі й потопились.

Злидні то розколотий образ Недолі, як говорять в приказці: „Не сама біда ходить, а з дітками“. Злидні то діти лихої Доли. Вони живуть у хаті під піччю, як центром хатнёго господарства: „добра Доля! да иди за мною з печі пламеном, з хати каміном!“ каже на Поліссі молода, покидаючи батьківську хату.

(Дальше буде.)

Х.

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

Давна київська земля, що находилась під управою князів Володимирового дому, була обмежена с полудня рікою Росю. Простор на полудне Росі, починаючи від Дніпра на захід ик Дністрови, щезає з наших историчних жерел. Наш давний літописець, перелічаючи вітви славянсько-руського народу, вказує на Угличів и Тиверців, котрих оселі простирались до самого моря. Угличі показуються яко парід дуже численний, що мав вельми багато городів. Незлічена многість городищ, валів и могил, що вкривають полуднево-західну Росию, свідчать про давну населенність того краю. Майже тяжко зрозуміти, яким робом київські, волинські и галицькі князі, володіючи многими городами, що повставали оден за другим в їх княженнях, розложених в північній половині нинішньої київської губернії, Волині и Галичині, виступили плодовитші сусідні землі. З нашої літописі дізнаємось, що поганські князі

вели завзяту війну з Угличами. По сильнім опорі, князі перемагали їх, брали з них данину, а потім, с часів Володимира, Угличі з своїм краєм наче десь щезають. Аж в XIII. віці в часах Данила, в краю між Богом и Дністром, появляются якісь загадочні бологовські князі, що володіли городами и погодились з своїми завоювателями Татарами. В так званій литовській літописі стрічаємо ми смутну вість, що в XIV. в. Ольгерд, завоювавши Поділе, найшов там місцеве залюдненє, що жило під начальством отаманів. С польских и литовсько-руських жерел довідуємося, що в XV. столітїу нинішний край полуднево-західної Росії був уже значно заселений скрізь до самого моря, в полудневих ёго обшарах були просторі маєтности знатних родів: Бучацьких, Язловецьких, Сінявських, Лянскоронських и и. Родючі землі пишались хлібом и скотом; велась неустанна торгівля з Грецією и Сходом; ходили купецькі каравани в Київ.

Та після зруйнованя грецької імперії и після основаня в Криму хижацького царства Гирейв, неустанні грабіжі и напади Татар не допускали свобідного супокійного розвитку житні в тім краю и викликали в нім конечність населеня с чисто военним характером. В кінці XV. в. заведено в Русі польський звичай отдавати городи з оселями під управу осіб знатного роду, під назвою старост. С початком XVI. в. появляются староства: черкаське и канівське, а в них военний стан під назвою козаків. Сама сторопа, котру займали сі староства, названа „Україною“; ся назва ростягається на весь простор до Дністра, именно на землю давних Угличів и Тиверців, а потім в міру росширення козацтва, простирається и на кнївську землю и лівобіч Дніпра*).

Щоб пояснити походженє слова „козак“ сягнемо троха глибше в старовину.

В старишній Русі світські люди, у відносинах до держави, ділились на службових и неслужбових.

Перші були обовязані державі відбувати службу военну або городянську (урядову). Другі були обовязані платити данини и відбувати повинности: повинности сі звались тяглом; ті, що їх сповняли „тягнули“, були „тягли“ люди. Але тягло означували не після ручної сили, отже и не числом душ, а після розмірів майна, що приносило дохід, означуваний писцевими книгами. Тягли були посадські (городяне) и волостні або селяне; на перших

*) Слово Угличі від слова „угол“, мабуть однозначне з словом українна: „у края“. Україна слово давно, стрічається в XII. в.

накладали данини після їх промислів, на других після земель, котрими володіли. Одвічальність перед правлінням вкладали не віддільно на господарів, а на цілі громади, котрі вже самі в себе робили розділ: скільки котрий с членів громади повинен мати уділу в сповненню повинностей цілої громади перед правлінням. Внутрішнє роздроблене всього майна громадського, що давало дохід, відбувалося після виті. Кожде тягло становило частину спільного тягла и звалося „вить“*); але тягло спочивало властиво тільки на господарях, записаних в писцевих книгах. Одні господарі мали повинности взглядом громади. В родинях були особи, що не входили в тягло; вони могли с часом бути записані в тягло и діставати осібні виті; до того ж часу вони були нетяглі або гулящі люди. Сі нетяглі люди мали право переселятись, найматись, вступати в холопи, давати себе в заклад, ставати на службу и в загалі распоряджати собою після вподоби. В грамотах про населене нових осель звичайно позволявано набирати таких гулящих людей. В XVI. в. с тих гулящих людей стала творитися кляса, що приняла назву „козаків“. В половині сього столітя бачимо, що козаки появляються в різних краях руського світа, противуположних що до місцевого положеня и приналежних різним державам. Таким робом бачимо козаків в українських староствах великого княжества Литовського на берегах Дніпрових, спершу яко промисловців, що ходили на пороги ловити рибу, потім яко воєнних людей, що творили дружини Дашковича и Дмитра Вишневецького; опісля бачимо, як їх зорганізувало литовське правління в виді стану воєнного під осібною командою а рівночасно, як вони самовільно оснували за дніпровими порогами вольне воєнне брацтво, під назвою Запороської Січи. Сей появ стрічаємо в східній Русі. Козаки появляються и на далекій півночі и на полудні. На півночі, в сторонах сумежних з морем, мешканці починають ділитися на тяглих, бобилів и козаків. Тяглі були господарями, що володіли витями, котрі приносили дохід и с того вони платили до скарбу данину. Бобилі, — бідні люди, що не могли держати цілої виті и володіли тільки дворами, с котрих платили незначну данину. Козаками ж звалися люди зовсім бездомні, що не мали постійного місця побиту и переходили в найми від одного господаря до другого, з одного села в друге. На полудні мали козаки инше значіне; тут вони були людьми воєнними, подібні до тих, що появи-

*) Слово „вить“ уживано в загалі в зміслі частини осібнього, котру в певних відносинах приймали в значеню самостійнім.

лись в дніпрових сторонах. Різницю сю легко зрозуміти. На півночі, де все було спокійно, гулящі, нетяглі люди могли займатись мирними промислами, вештаючись з місця на місце; на полудні, де неустанно можна було сподіватись татарських нападів, подібні гулящі люди мали ходити з оружжем и привчитися до воєнного способу живні. По зруйновапю Золотої Орди и по роздробленю її на много кочевих орд, вольні степи Донські приманювали руських людей; удатні голови, що не тільки не боялись небезпечности, але находили в них незвичайну приману живні, почали там уходить, поселялись и утворили воєнне брацтво, подібне до того, що явилось над Дніпром під именем Запороської Січи. Можна навіть думати, що остання мала дуже великий вплив на утворене подібного ж брацтва над Доном, як доказує однаковість устрою запороських и донських козаків у многих чертах. Так бачимо и тут и там однакі назви виборних начальників: отаманів, асаулів, однаку управу, суд, скарб, строге товариство. В одних и других слідне — змагане, щоб удержати свою корпоративність против державної власти, але рівночасно й готовість служити державі з удержанем своєї вольности. Московське правління скоро само завело козаків у своїх полудневих городах в зміслі осібног воєнного стану. Таким робом витворились два роди козаків воєнних: одні в більшій залежности від правління, стали заселяти полудневі городи и вже перестали бути бездомними, гулящими людьми, а діставали землі, не оплачуючи за них данин, але за те обовязувались відбувати воєнну службу и вступали в тім згляді в ряди службового стану. С козацькою службою, для різниці од служби инших розрядів службових людей, лучилось поняте легкости и вольности; имено мали козаки відбувати сторожи, провозжати послів и говців, розвідуватись про неприятеля, нападати на него з необачка, переносити вісти з одного города в другий и сповняти різні порученя, що вимагали скорости. Та крім сих козаків, на далекім полудні дальше множились козаки яко самостійне брацтво вольних воєнних людей, що орудували самі собою, вважалися незалежними, а як заявили готовість служити цареві, то наче добровільно. Такі козаки роспирились не тільки над Доном, але й над Волгою; оказуючи иноді услуги правліню, вони вже тоді показувались для него неприязними: на перекір царському заказови вели війни з сусідами, нападали на царських посланців, грабили царські товари и купців и давали у себе захист прогнаним и втікачам.

Раний почин козацтва для нас губиться в исторії. Здається

*

однак, що ся назва повстала на полудни при зіткненню с Татарами. Слово „казак“ чисто татарське и означало спершу вольного бездомного бурлаку, а потім низший рід вояків, набраних с таких бурлак. На полудни Русі, як литовської*), так и московської перед появом руських козаків були козаки татарські в тім самім значіню вольних бурлак-паливодів. Коли в очах правління козацтво набирало значіня воєнного стану, то в очах народу слово „казак“ довго мало ширший змісл. Воно лучилось в загалі из змаганем, щоб уйти від тягла, од підчиненія власти, од державного й суспільного угніту, в загалі од того ладу життя, котрий панував в тодішнім битови. Здавна в характері руського народу виробилось успособлене, що як чоловік був недовольний громадою, посеред котрої жив, то не збирав своїх сил для відпору, а втікав, гледів собі нової отчини. Ся власність була причиною громадної колонизації руського племена. В давнину, коли були оддільні землі и княження, Русини переходили з одного в друге, або заходили на нові незалюднені перше місця; так заселялася оддалена північ и північний схід: Вятка, Перм, Вологда и и. Монастирі, як ми вже говорили, були одним з важних двигателів такої колонизації. Руський чоловік гледів волі и пільги, як сказано в примовці: „риба гледить, де глубше, а чоловік, де лучче“. При розділі земель, перехід з одной в другу природно вдоволяв многих: була потреба людий и повим людям давали пільги. Але як землі и княження лучились під властю московських государів и наслідком того бит народу набирав в порівнянню більше однообразности, такі переходи вже не могли подавати прежних вигод; крім того, образований двора, змагане державних потреб, внутрішня и зверхня безпечність и часті війни потягли за собою незрівняно більше податків и повинностей, а для того неминуче було більше обтяжене народу. Між тим бажане, щоб збутись всяких тягарів, гледіти вольних місць, не тільки не упало, але ще змоглось с побільшенем державних тягарів. Гулящі люди, що не вступили в тягло, гледіли завчасу змоги, позбутись ёго на будуще, за ними — и записані в тягло покидали свої виті або жереби и також розбіга-

---

*) Полуднева Русь або Малоросія т. с. Волинь, Поділе и Україна тільки до 1569 р. належали до великого княжества Литовського, а в тім році, коли наступило вічне федеративне алучене Литви с Польщею, южноруські землі прилучено безпосередно до Польського королівства, до котрого вже перше, с часів Казимира В., в XIV. в. була прилучена часть полудневої Русі (заселеної малоруським племенем), имено Червона Русь під назвою руського воеводства.

лись. В писцевих книгах отже стрічаються пусті двори в посадах и селах. Від тих втек ставалося позісталим на місци ще тяжше, бо сі мусили відбувати повинности и за втікачів. Втеки були дуже звичайним, вкоріненим появом жизни старинної Русі. В скаргах до правліня на обтяжене, мешканці все погрожували розбігтися „в ростіч“. Одні перебігали у внутрі держави з місця на місце: с тяглих чорних волостей в монастирські або боярські дідизни и маєтности, ишли в заклад приватним особам, вступали „в холопи“; іх часто ловили и осаджували на давні місця житла. Службові люди таким самим способом утікали з служби; все як тільки збирали в похід дітій боярських и стрільців, зараз и слідував наказ ловити „нѣтчиковъ“ т. є тих, що не являлися на службу. Смілійші и вдатнійші силкувались вирватися зовсім с прежнєго суспільного товариства и втічи тудя, де ім доводилось або користуватися більшими вольностями, як н. пр. в козаки „українних“ (полудневих) московських городів, або тудя, де вже для них не було ніяких державних повинностей: таким місцем були степи. Там виробилось вольне козацтво. Но козаком, після народнєго понятя, був не тільки той, хто йшов над Дін або в Січ и вступав у воєнне брацтво, для всіх одкрите: всякий юнак, що гледів вольі, не хотів підчинятися власти и тягарам, всякий утікач, що вештався, був у народнім змислі козаком. Тому збирались розбишацькі шайки и прозивали себе козаками, а проводирів своїх атаманями, тай саме правліне звало іх козаками тільки „злодійськими“. В очах народу не було строгої черти між одними и другими. Козацтво сталося характеристичним зъявищем народнєї руської жизни тогочасної. Се був народній опір проти тому державному ладови, що не вдоволяв зовсім усіх народніх чувств, идеалів и потреб. Нарід руський, вибиваючись з державних рамок, шукав у козацтві нового, иншого суспільного ладу. Одна часть стояла за державу а разом с тим и за земство, хоч и придавало ване державою. Друга — виступала неприязно против держави и змагалася положити питомі основи иншого земства. Идеалом козацтва була зуповна особиста свобода, необмежена власність землі, виборна управа и самосуд, зуповна рівність членів громади, гордуване всякими привилеями походження и взаімний захист против звнішних ворогів. Сей идеал ясно виказується в истории малоруського козацтва в ту добу, коли воно уже вспіло розіліятися на цілий нарід. В московській Русі черти такого идеалу виразились слабше, але тут и там, поки сей идеал міг бути діпнятий, козацтво не инакше мусило проявитись, як у формі воєнній, наїздничій

а навіть розбишацькій. З одної сторони сусідство Татар викликувало конечність безустанно вести війни; обороняючись проти ворогів, козаки неминучо стали й нападати на них. Удатні напади давали їм добичу, а приспорење добичи заманювало їх до того, щоб, замість мирних пахарських и промислових занять, жити и багатіти війською; с тим лучились и релігійні погляди: позаяк вороги їх були не-християне, то напади на них и грабіжі уважано не тільки морально позволеним, але й богоугодним ділом. З другої сторони, позаяк козацтво складалося з людей недовольних державним ладом, то відтіля випливала вражда и до державної управи и до всеї суспільности, що признавала сю управу. В козаки йшли люди бездомні, бідні, „менші“, як тоді говорено, и вносили с собою неприязнь до людей богатих, знатних и більших. Відтіль то походило, що козаки або шайки, що звали себе козаками, с супокійною совістю нападали на каравани и грабили царських послів и богатих московських гостей. Но козаки, не зважаючи на все то, були руські люди, звязані вірою и народністю с тою суспільністю, с котрої виривались; держава все мала змогу з ними зійтися и коли не зразу підчинити їх, то до звісної степені війти з ними в умову, дати уступки и по змозі обернути їх силу в свою користь. Недовольні державним ладом, козаки були все таки не більше як втікачі, а не яка небудь партія, що змагалася зробити зміни або переворот в суспільности. Утіки с прежніх місць житла на нові, козаки могли бути довольні, як в тім новім житлі не тикали їх и лишали їм набуті вольности; до решти Русі їм мало було діла, по крайній мірі до того часу, поки які небудь нові потрясеня не звертали їх діяльності до прежньої їх отчини. Від того, як тільки царська власть обходилась з ними приязно, вони готові були служити їй, но тільки береглися, щоб у них не відняли вольностей.

Положене Полудневої Русі було таке, що тут козак, чим би він ні був, спершу мусив був статися вояком. Черкаські и канівські старости, а за ними и інші старости в полудневоруськім краю, на приклад, хмельницькі и брацлавські, для безпечности своїх земель, конечно мусили завести з місцевих мешканців военний стан, все готовий для одсічи татарських набігів. Конечно було разом с тим дати тому станови права и привилеї вольних людей, позаяк після понятій того віку вояк мусив користуватися станови привилеями перед пахарями. Організаторами козацького стану в почині XVI. в. являються дві особи: черкаський и канівський

староста Остап Дашкович и хмельницький староста Предислав Лянскоронський.

Але в тім часі, коли именно в Україні творився місцевий воєнний стан під назвою козаків и истнував під начальством старост, почалось и в інших місцях Южної Русі змагане народу в козаки. Таким способом с Києва плавали долі Дніпром за рибою промисловці и также звали себе козаками. Вони яко промисловці були також разом и воєнними людьми, тому що побит їх в низу Дніпра для свого промислу був небеспечний и вимагав з їх сторони уміня орудувати зброєю для свого захисту від наглого нападу Татар.

(Дальше буде.)

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

III.

ПОМІШАНЬЄ ЯЗИКІВ.

(Дальше.)

Може и досить, однакож не завадить для відомости всіх, кого се обходити повинно, подати маленький образець результатів, до яких тая господарка в трех роках допровадила.

Всіх дітей руських у всіх галицьких школах було в р. 1871 — 53.170; в р. 1874 — 58.116, значить піднеслось о 4.946, або 9·3% за тих 3 літ. Возьмім же ж такі самі числа с тих нещаєливих 6 руських округів школьних, в котрих в переважнім числі шкіл заведено мішаний язык. Именно: Бережанський (151 мішаних шкіл, 1 полська, 1 німецька*), Коломийський (99 м., 0 п., 1 н.), Чортківський (68 м., 10. п., 65 р.); Львівський замійський (126 м., 17 п. 0 р., 8 н.); Стрийський (170 м., 2 п., 1 р., 9 н.); и Тернопільський (77 м., 56 п., 42 р.).

	Бережани	Коломия	Чортків	Львів	Стрий	Тернопіль	разом
р. 1871 рус. дітей:	4.978 —	2.864 —	3.110 —	4.626 —	7.109 —	5.522 —	28.209
— всіх шкіл:	153 —	100 —	143 —	151 —	182 —	175 —	904
р. 1874 рус. дітей:	4.083 —	3.858 —	2.479 —	4.233 —	5.877 —	5.485 —	26.015
— всіх шкіл:	162 —	121 —	148 —	161 —	192 —	190 —	974
отже число р. дітей за ті 3 р.: піднес. о	—	+ 994	—	—	—	—	—
— упало о	— 895	—	— 631	— 393	— 1232	— 37	— 2194
число шкіл підн. о	+ 9	+ 21	+ 5	+ 10	+ 10	+ 15	+ 70

*) Все після справозд. за р. 1871.

Значить тоді, як число дітей руських в загалі в галицьких школах піднеслось, як ми бачили о 9·3%, то в тих школах упало о 7·77% помимо того що шкіл побільшилось о цілих 70! Колибсьмо відкинули коломийський округ, то процент той випав би ще гірше. В однім тільки коломийським окрузі показуєся побільшене числа руських учеників; але чому? бо тільки в однім коломийським число шкіл побільшилось о 21, тоді як в инчих тільки о 5 до 15; значить як би ми відтрутили тих 21 шкіл новозаложених, з котрих ще мішанина язикова не могла так від разу встрашити дітей, то и тут показалосьби абсолютне зменшене учеників руських в кожній поодинокій школі.

Той добродійний вплив заведеня „мішаного“ жаргону в школах народніх не ограничаєся на дітей уницької віри; противно, він відбиваєся на фреквенції в загалі всіх дітей сеї часті Галичини, а именно также на фреквенції дітей латинської віри, так як, звісно більша часть тих дітей в східній Галичині также не уміє и не уживає инчої мови, як руську, и саме тільки виносить пожитку з науки переплітаної польськими словами, що и діти маючі право до офіціального названя Русинів. Що річ справді так мусить матись, и що власне не що иншого, як тільки заведена „мішана“ метода научна впливає як найгірше на фреквенцію школьну, се повинно би нам бути само з себе ясне, коли зважимо, що ум нашого селянина, звернений весь на практичну сторону жита и в тім напрямку вироблений, без трудности пізнає по своїй дитині, чи вона чогось здалого навчилася в школі, чи ні; а за сим до школи, в котрій учать мішаним язиком, значить о половину менче и гірше чим в кожній другій, — из щораз менчою охотою буде посилати свої діти. Наш селянин и так розмірно дуже високо цінить час своїх дітей, позаяк вони вже від 6—7 року мусять помагати йому в господарстві, а до деяких річей, як до худоби и пр. навіть ким инчим заступити не дадуться. Як же ж легко перед ним дискредитувати школу зо всім, як скоро він тільки інстинктом відгадає, що ціла половина того дорогого для него часу, котрого він ледво з тяжкою бідою рішиться пожертвувати на науку дітей, тратиться так легковажно и безмысленно на дурницю, бо — на вивчене кількох слів „панської“ мови!

Бути може, що високоумні творці нового галицького язика сю згадку о практичнім хлопським розумі стрігять з проницим сміхом; але чи и тоді вони будуть сміятись, коли побачуть дійсні, не видумані, и не штучно до купи зведені цифри, котрі те, що декому може здалось тільки теоретичним розумованем, опертим на національній зависти и хлопоманській фантазії, — виказують яко факт зовсім реальний и не підлягаючий ніякій сумнівості?

Ми потребуємо тільки розділити округи школьні на групи після сего: чи в школах, в них истнуючих, учать виключно и без ріжниці одною мовою, чи в двох мовах, але в кожній окремо, чи знов в двох мовах разом, vulgo: „мішаним“ язиком, — и пересвідчитись, о скільки піднеслась або упала фреквенція школьна в тих поодиноких групах за певний час? Так як маємо цифри спеціальні тільки за 2 роки, то є за р. 1871. и р. 1874, то можемо тільки на них перепровадити се порівнане, але порівнане дуже научаюче особливе за для цифер з р. 1871,

в котрім, як ми бачили в I. розділі нашої студії, винайдено властиве, и перший раз на широку скало заведено мішани й язик.

Коли передовсім возьмемо загальні дати, то було у всій Галичині:

р. 1871. всіх шкіл:	2322,	в них учен.:	156.015,	с. с. припадало на 1 шк.:	67.18	уч.
р. 1874. — —	2764,	—	172.506,	—	1 —	62.41 —
знач. побільшилось:	+442,	—	+ 16.401;	зменшилось на	1 —	4.77 —

Як бачимо, число учеників за тих два роки вправді побільшилось абсолютно, але за те ще значнійше побільшилось число шкіл, так що побільшене тільки позорне, бо кожда поодинокі школа утратила 4.77 школярів. Здавалося з сих загальних цифер, що мусить бути якась загальна причина того зменшення, обіймаюча весь наш край без ріжниць, як приміром голод и нужда, котра рівною мірою впала на цілу Галичину східну и західну, гірські и польні округи; або що се лежить в лихій організації всіх галицьких шкіл без ріжниць, або в недбалім дозорі, або нарешті в недостаточнім установадстві (як дійсно обяснює се оправдане Ради школьної), котре*) застосоване „примусу школьного“ відоймило иншпекторам и радам окружним, а віддало на добру волю сільських (містних) рад школьних, „як звісно“ мало енергичних, и о просвіту недбалих.

Між тим пересвідчує нас розложене тих загальних цифер на поодинокі групи, о чімсь зовсім противнім; що именно причина зменшення фреквенції не єсть загальною натурою, так як той стосунок фреквенції в ріжних групах показує ріжний.

Коли виймемо з під нашого обрахунку міста Львів и Краків, складаючі кожде з них свій окремий округ школьний, и маючі так окремі, незвичайні відносини школьні, що їх з прочими, переважно сільськими округами рівняти не можна, то маємо:

I. групу зложену з округів з самими польськими школами, именно: Бохня, Краків (замійський), Решів, Тарнів и Вадовице. В тих єдиних пяти округах не ма ані одної школи з мішаним, ані з руським язиком, хочби тільки яко предметом науковим. В тій групі було:

р. 1871. шкіл	398,	учеників	44.071;	припадало на 1 шк.	110.73	учеників.
р. 1874. —	435,	—	48.738;	—	1 —	112.03 —

Значить не тільки побільшилось число абсолютне учеників у всіх школах, але побільшилось также пересічне число припадаюче на кожду школу о 2.03 учеників, або о 1.17% проти року 1871.

II. групу складають округи руські, в котрих теж не ма ані одної „мішаної“ школи; було тільки (р. 1871) чисто руських шкіл 370, мішаної жадної, але за те вже 137 шкіл чисто польських**). Конечно, те нерозмірне число чисто польських шкіл в чисторуській стороні, мусить відбитись и на фреквенції; бо значна часть руських дітей, поселених в обрубі польських шкіл, тим самим позбавлена можности побирати науку в своїй мові.

Тут належить 4 округи, именно: Перемішль, Станіславів, Жовків и Золочів; а було в них:

*) Устава школьна з р. 1873.

**) Крім того ще німецьких 21.

р. 1871. шкіл 528, учеників 25.026; припадало на 1 школу 47·39 учеників.
р. 1874. — 730, — 33.647; — 1 — 46·09 —

Значить абсолютне число учеників вправді побільшилось досить значно, але тільки через значний прибуток шкіл; бо пересічно на кожду школу уменшилось о 1·3 учеників, або о 2·74%.

III. група зложена з округів мішаною людністю заселених, по-граничних межі двома народностями, значить в котрих заведене „мішаних“ шкіл, як ми вже згадали висше, дасть ще оправдатись. Мішані школи однакж не дуже численні, разом тільки 20; бо місце їх, в дальшій поступі колонізації займали вже чистопольські школи. Чотири округи, котрі становлять сю групу, мають 557.981 душ людности польської, а 253.973 руської. Але помимо того, що людність руська становить майже $\frac{1}{3}$ часть всеї людности, шкіл чистопольських є 256, шкіл чисторуських, и то розумієся з польським язиком яко „предметом науковим“, тільки 68, так що на одну польську школу припадає тільки 2364 поляків, тоді як на 1 руську школу 3734 Русинів. Сюда належать округи: Новий Сонч, Ясло, Ярослав и Сянік, а в них було:

р. 1871. шкіл 332, учеників 27.025, на 1 школу припадало 81·4 учеників
р. 1874. — 425, — 31.814, — 1 — 74·48 —

Число абсолютне учеників, значить, все ще побільшилось троха, але пересічне число в кожній школі упало о 6·91 учеників, або о 8·5%. — Vivat, floreat, crescat, колонізація а з нею всі її добродіинні овочі. Але пригляньмося наконець послідній групі.

IV. група складаєся з тих щасливих округів, в котрих побіч польських шкіл, „мішаних“ становлять від 44 до 99% усіх шкіл тих поодиноких округів. В семи округах залічених нами до сьї групи було (р. 1871) між усіма 1031 школами*) чисто польських шкіл 107, мішаних 766, а чисторуських тільки 134; значить ті послідні становили тільки не цілях 13% усіх шкіл тих округів, помимо що уницького, розумієся чисторуського населена в них є 1,465.476 душ, а латинського тільки 375.862. Колибильмо навіть приймили, що сї послідні усї суть щирими Поляками, и допустили, що, після повисшого, Поляки можуть користати из 107 + 766 шкіл, а Русини из 134 + 766, то покажеся, що тоді, як на кожних 441 Поляків припадає 1 школа, то Русинів мусить бути 4 (чотири) рази тільки, бо 1628 душ, щоби доступити добродійства, мати одну школу в руській або мішаній мові! Або другими словами, коли припустимо, що стосунок цифри Поляків до цифри шкіл з котрих вони користати можуть, єсть нормальний, значить, що на кожних 441 душ одной народности повинна бути 1 школа для тої народности доступна, то виходить, що 3 (трое) руських дітей на руській землі мусять бути беззглядно позбавлено доступу до школи, щоби 1 (одна) дитина латинської віри мала можливість користати з науки в польськїм або русько-польськїм язичі. Ось маємо ті округи: Бережанський, Коломийський, Чортківський, Львівський (замійський), Стрийський, Самбірський и Тернопільський, а в них:

р. 1871. шкіл 1031, учеників 51.210; припадало на 1 школу 49·67 учеників.
р. 1874. — 1187, — 49.803; — 1 — 43·80 —

*) Німецьких шкіл 24.

Значить по двох роках нової школьної політики, помімо того що 106 шкіл прибуло, — навіть абсолютне число всіх учеників упало о 1.407 дітей, намість піднестись, — а пересічне число учеників припадаюче на кожду школу упало о 5·87 дітей, або о 11·81% супротив рокови 1871-му!

Супротив тих цифер не поможе ніяке розумованє. Не можна сказати, щоби ми поодинокі округи виберали и штучно сполучували; бо ми зачислявали їх до поодиноких груп після поданого наперед розділу: в котрих округах були самі польські школи, ми їх брали до I г., в котрих самі руські и польські — до II г., в котрих переважали мішані школи по над всі инчі — до IV г., а в котрих мішаних було мало, але за те польські школи значно переважали по над мішані и руські, до III-ої групи. Не можна также зменшеня фреквенції звалити на якусь загальну, весь край дотикаючу причину, бо як показалося, в округах з самими чисто польськими школами, число пересічне піднеслось. Не можна наконець приписати сєго лїнивости и темноти руських селян, бо як ми бачимо в II. групі, — там де було переважне число чисторуських шкіл, значить помімо того, що там также ті самі руські селяне, — число пересічне упало дуже незначно. Чому упало а не піднеслось, так як в I-ій групі? Очевидно лежить після воєго, що ми з цифер довідались, головна причина в тім, що в першій групі не було ніяких шкіл з чужим язиком, а в тій групі ми їх налічимо аж 137, и то польських.

Не поможе нічого софїстика, там де говорять цифри; а ті цифри, тая именно арифметична прогресия процентів, — з силою и докладністю физикального закона виказують результати науки „мішаною“ мовою, и в загалі польщення руських шкіл народніх. Вони показують ясно, чого стоїть полонизация в школах, и чого стоять ті, котрі її поставили собі за важне заданє урядове. Коли не що инчого, то ті цифри повинні пересвідчити кожного, що польський язик не має ніякої культурної місї межі руськими населенєм до dokonаня, а противно, він на тім чужім для єго ґрунті показуєсь найгіршим ворогом просвіти; и що полонизация а ступьїфикация, то терміни не то дуже до себе близькі, але — однозначні. — Вони на ново и математично доказують правдивість слів, котрі ш. Виділ краєвий приводить в згаданім нами меморїалі на оборону кр. Ради школьної, слів висказаних з емпазою графом Ад. Потоцьким в сеймі дня 16. грудня 1865, в дебаті над заведенєм тоїж Ради школьної: „Czas już, by ze wszystkich największe zadanie, wychowanie nowych obywateli kraju i nowych członków społeczeństwa, przestało być środkiem, wiodącym ku uboższym celom...“

Два роки по сих словах проект шановного графа и польських послів стався тілом, а від того часу — „nowi obywatele kraju“ и „nowi członkowie społeczeństwa“ вистрашуються из шкіл на поле, до ліса, до худоби, не задля чого инчого, а власне за для — „uboższych celów“, за для полонизации.

(Кожна будє.)

АНТРАКТ 3 ІСТОРИЇ УКРАЇНОФІЛЬСТВА.

(1863 — 1872).

Написав Українець.

(Конєць.)

П. Лесевич, поміщик полтавської губернії, сотрудник либеральних Петербурських журналів „Русского Слова“ и тепер „Отечественних Записок“, одрікся в часи введеня уставної грамоти для ёго бувших крепаків од значної суми грошей, коло 4000 рублів, з тим, щоб за них була заведена позичкова каса, а з процентів — школа. Селяне вибрали ёго понечителем школи. Учителя узяли з київської, педагогічної школи у році 1864, — але скоро почались сёго учителя звичайні перекори з ближним священником и благочинним, котрі хотіли, щоб школа прийшла у їх руки. Для того узнали самим пригодним средством доноси на школу, що вона веде українську сепаратистичну пропаганду. А тут же у р. 1866 появился у дуже погано wybranу годину, як раз у самім разгарі паніки и реакції після караказовського атентату, — у СПВід. розбір книги для школ київського учебного округа завезеної з Вильна князем Шаринським. Тут було висказано, що замість редакції такої книги як вилєнська, що у началі ставить церковнославянські псалми, потім статі по російському (найбільш неудачно избрані), а потім пісні великоруські, — аксиоми педагогічні вимагали б почати з пісень и статей малоруських, а потім уже ставити російський виділ, а потім церковний, так як педагогика велить починати з близкого и йти до дальшого, але не почати з далекого, а йти ще до дальшого. З поводу сёго розбору завелась велика полемика (помянуті вище статі київських ругателів української мови и народу були писані проти сёго розбору), у котрій п. Катков казав, що сей розбір написаний по одному mot d'ordre, що й статі Мазада у *Revue des deux Mondes*, Поляків у *Часі* и т. д., по котрому и Каракозов стріляв на царя, и ссидався на *Dziennik Roznalski*, буцім то Шевченко умовлявся з польськими революціонерами про союз українофілів з Поляками. У сій полємиці прийняв участь один з енергичніших дільців у земстві пирятинськїм и черніговськїм, (тепер мировий судія у Петербурзі) п. Игн. Закревський — и вказав на школу п. Лесевича, — не називаючи її по имени, як на примірну, бо у ній починається наука з української мови, потім переходить на російську и потім на церковну, — и через то хлопці и вчуваються швидче и з толком читати, и укріпившись у читаню на рідній мові тим лучче и з меншим трудом вчуваються читати и по російському и церковному. Управі князя Ширинського дуже захотілось найти и знівечити таку школу, котра була живим докором теоріям київського клєрикалізму и не могла бути докорєма у сепаратизмі и українській виключности. Єреї лубенські и усєрдие полтавської училищної ради, у котрій після архиєрея головнішою особою був директор гимназії п. Кульжинський (українець), — прилуго-

валися князеви. Єреї донесли, що у школі п. Лесевича ведеться проти-узаконне обучение по українському, але лубенська повітова училищна рада не послужала їх і нічого не зробила ні школі, ні учителеви. Тоді обернулись до губернської ради, котра и звеліла школу одібрати з рук п. Лесевича. Однак крестяне заявили, що вони не хочуть і школи и обернуть на що инше гроші, як у них одберуть школу. Тоді велено було одставити учителя од школи. Але п. Лесевич приніс жалобу на губернську училищну раду у сенат, и сенат, полагаючись на доносі лубенської повітової училищної ради, скасував приказ полтавської и ствердив усі права громади, п. Лесевича и учителя. Полтавська рада мусіла обявити рішене сената и одмінити своє. Вона додала тільки од себе, щоб лубенська рада дивилась, щоб не було викладаня по українському и одібрала українські книги з школьної бібліотеки. Надармо п. Лесевич жалувався и проти сього приказу у сенаті, — бо устав школьний и не говорить, щоб можно було викладати науки на иншій мові, ніж російській, однак не може забороняти толкованя на мові понятній ученикам, коли вони чого не розуміють, а ще менше забороняє держати у бібліотеках книги українські, коли вони дозволені до печати цензурою, бо книги такі можуть служити не до викладу у школі, а до читаня дома. Ми не похибуємось сказати, що сенат був би скасував и новий приказ полтавської ради училищної, стоючи на букві закону, як він стоїть завше у своїх рішеннях. А таким доведеном діла до кінця п. Лесевич зробив би велику прислугу для виясненя положеня українських толковань у школах и книг у сільских бібліотеках. Але мабуть и п. Лесевич піддавсь українському недугу не кінчати діла и вважати перепони, котрі стоять на дорозі, більшими, ніж вони суть на ділі. Однак ми вважаємо діло школи п. Лесевича усе таки ознакою и почином поступу в Україні, бо у сему виявилось и те, що повітові училищні ради не дуже то спішаються закривати школи по доносам єрейським, ні навіть по приказам губернських рад, и те, що сенат розбіра доноси и клевети по строгій законности, а не по тенденційности. А те и друге одкрива надію на лучші часи*)... Правда, усе таки, поки сонце зійде, роса реакції багато ще очей виїсть, — а зложеної у часи більшої сили реакції уставу и особливо норови, противні українському народньому движению, багато будуть робити перепон ділу народній освіти на Україні.

Уже багато шкодило и те, що з 1863 року до 1872 року не появилась тільки одна книжка для народу на Україні, писана народнєю мовою (катеринославська брошура про суди), що зачаті у р. 1860—63 склади видань українських по великих и малих городах вичерпались и не скоро зновлялися, що старі звязки порвались. Однак сей останній рік рішив питане, котре не раз піднімалось між народовцями українськими: чи справді заборонене и досі печатане книжок педагогичних по українському — чи може вже й сама администрация цензурна забула про своє заборонене? — Вийшло послідне, — бо того

*) Ся частина праці шан. автора, писана перед чотири роками стратила значене в теперішности. — Пр. Ред.

року ківська цензура, як ні у чому не бувало, пропустила друге видане „Де що про світ божий“, и тепер дорога другим таким виданням відкрита. Коли тепер їх неаявиться доволі, — народолюбці мають пеняти на себе, а не на цензуру. — Воно правда, все ще є повід жалуватись: книги українські, як „Де що про світ божий“, хоть би вони були и дуже гарні з педагогичного боку („Де що“ не без недостатків, але усе таки ёго російський переклад, напечатаний у Петербурзі розійшовся у двох виданнях), але усе таки не будуть пущені у школу, поки не зміниться, або не вясниться школьний устав у змислі, прихильнім українським книгам так, щоби хоч рядом з російськими книгами були допущені у школах и українські. — Але при теперішніх обставинах ні того, ні другого скоро ждати не можна. Тільки усе таки не кидать праці и виливатись у самих жалобах українським народолюбцям нічого. Треба глянути на діло оком позитивним. — Ми живемо у такі віки, коли сентиментальности, самі благородні, не багато значать, а коли треба дивитись на усяке діло з холодним розсудком и будувати усякий новий будинок политичний и культурний тільки після холодного розбору певних фактів и беручи за основу будинку тіж факта, але не такі, котрі живуть тільки у наших бажаннях.

Російський уряд у 1864 р. звелів учити у школах по усій імперії по російському и тим зупинив український виклад, котрий почав було заводитися. Ми бачили, з чого случилось так, бачили які интриги, клевети и т. п. помогли подавити начало українського викладу. Але и без тих почастних причин, котрі ми описали вище, ми думаємо, що діло се мусіло случитись раніше чи пізніше, бо инакше російська держава мусіла би бути виключенем зо всіх других (?! Ред). И то вже велике диво, що початково министерський проект школьного уставу замість „російська мова“ написав було „отечественна“, що министерство давало гроші на печатане таких книг, як байки п. Глібова. Дуже шемрано, що деякі университети, и між ними ківський (не думайте, що од того, буцім то він повний великоруссами, ні — не мало там и українців, а на той час ректором був уроджений українець п. Иванишев, однак щирий прихильник и совітудатель журналу п. Говорского) заявили у своїх замітках на сей проект уставу, що замість „отечественній“ треба поставити „русській“ щоб не було ніяких „дво-смысленностей“. Се значило, що университети тільки більш були ознакомлені з системами державної освіти у других землях Европи, ніж чиновники, котрі писали проект уставу, и котрі швидче могли бути слабими перед тодішнім либеральним впливом у Росії. — Справді, що ми бачимо по другим землям, де проценти відносини головної національности до инших входячих у державу схожі до російських — як на прим. у Прусах и у Франції? Хіба у Поанані, Шлезії и инших німецька мова не господствує по школах? Хіба у Бретонії, Фляндрії, Гасконії, Ельзасі не виключно преподавалось и преподається по французькому? Хіба чув хто, щоби у північній Германії було у школах викладане на „платдейшу“, а у Провансі на *langue d'oc*. (Я знаю, що ви не згодитесь на зрівнане української мови до платдейча, але я поговорю низче про се зрівнане). А між тим платдейч мав колись літературу не менчу — т. е. багато більшу, — ніж западно-руська, и те-

пер має писателів не менше, ніж має українська мова и єсть люде, що уважають ёго окремою мовою від сёгочасного клясичного „Hochdeutsch.“ — Про Провансію и говорити нічого. Всесвітня слава старої провансалської мови и літератури звісна усякому. Усі філологи, — (головою котрих у сёму ділі стоїть Dietz у ёго граматиці романських мов) признають, що провансалська мова є самостійна у ряду чотирох великих мов романських (итальянською, провансалською, іспанською, французькою). — У текущому століттю у Прованені появилось не мало поетів народніх, з котрих головніщих Ялесміна, Обанейля, Мистралья академия французька звінчала преміями, однако у школах полудневої Франції провансалська мова не введена; недавно почали того домагатися патриоти провансалські, однако побачимо, чи скоро вони того добються. — Що бретонська мова зовсім окрема від французької, — тут вже ніякого спору бути не може. В останній війні у Парижі було 8000 мобилей з Бретонії, котрі не розуміли по французькому, аж нічогоісінько. У Бретонії теж завелись свої народні писателі, своє відроджене; академия у Парижі вінчала и бретонських поетів. Але допіро п. Гедоз (Gaidoz), редактор *Revue Celtique* и один з головних бретофілів, осмілився виявити, (*Revue des deux Mondes*, Decembre 15. 1871) що треба б було у школах бретонських учити по брдтонському, тай то прибавив, що „коли не у державних, так хоч у частных“ и т. д. А звісно, що Прусия и Франция дальше пішли у ділі прогресу ніж Россия. Яка ріжниця є між Россією и другими землями, се видно и з того, що у Франції нікому не прийшло у голову забороняти печатати які небудь книги з за одної мови, що у Франції відкрито дійсують національні комитети, фламандський, провансалський и др.; добавмо однакож, що у Провансі не подумали ще про виготовлене ні евангелія, ні педагогичних книг для народу и тільки сёго року самий талантливий поет провансалський Містраль догадався зложити популярну астрономичну статистию у що річно виходячому Альманасі (*Almana Provençau*). Виходить, що усім державам переходить у своєму розвою через ступень централизму, — и звісно, ні одна держава не уступить сама собою ні волі земської, ні языкової центробіжним силам, поки вони самі не зложуться, не окріпнуть и не зуміють працею и умінем з практичною мудростію склонити на свій бік народу по провинциях и добитись свого права у сили центротяжної. — У Россії до ostatnich часів усе було у сні — и самі сили центротяжні. Патриархальна поліция Николая I. не думала про такі мудрости, як національности, вона була довольна тільки тим, щоб, як сказав Шевченко, — од Молдавана до Фина на усіх языках усё мовчало, або співало про благоденствие. — Од того у ті часи національности чужі, польська, німецька, финська и т. д. скоріш були привілеговані перед руськими, ніж подавляемі.*) У годи нашого Sturm und Drang

*) На дармо старається ш. автор боронити поступоване російського правительства проти русько-українського народу. Найновіші події доказали, що Россия (розуміємо тут державу з її правительств. властями, а не російський народ, котрому не можемо приписувати утігу руського народу) у переведеню грубого централізму

Periode 1856—63 піднялись и заявили сили центробіжні и з'єднали собі багато співчуття и у самій великоруській громаді, назначеній исторично стати силою центральною, але тодішні устави, наслідя патріархально-полицейського строю держави, не могли бути благоприятні вольній иницијативі, котра б дозволила їм zorganizоватись и прийнятись за тверду працю. Хіба було народнім напрямкам постаратись самим овладіти административними лицями и канцелярїями и добитись привилегій, як робили Поляки и хотіли було робити деякі з українофілів? Але подібно ся не дуже то гарна з морального боку праця удавалася и удасться тільки остзейським баронам на шкоду усім народам Росії и самому німецькому бюргерству и остзейському краю. Яко необходимо по закону исторії реакція проти центробіжних напрямків 1856—1863, мусів розвитись у Росії державно-національний централізм, — и він піднявся після 1863 р. и узяв собі за ідеал готові приміри Прус и Франції. Але після еманципації крестян, теж по необходимому закону, мусіли ціти реформи, як земська, судова, полегшане цензури и т. д., а каждая така реформа більшає число кадрів и струментів, котрими мусять покористуватись усі елементи народні и соціальні, що рвуться до свободи. — Тільки для усіх треба їм братись за роботу

и нехтованю прав народніх стоїть на першім місці між всіма державами. Що Росія недопустила руської мови до шкіл народніх, се не дасться усправедливити порівняннями з Прусами и Францією, а ще менше прикладаючи руську мову до провансальщини, бретонщини, plattdeutsch и т. д. Сі приклади хоч би и мали в дечім східности з долею руського языка, так все таки вже по одній віддалености не дають належного пояснення річей. Ми й не будемо розбирати ближше сих прирівнянь, а вкажемо на Австрію, де каждая народність має публичні школи народні з народнім викладом, ба й жидам не зборонено вчити у „халдерах“ своїх дітей по жидівськи. А Росія не тільки, що не дозволяє вводити руського языка в народні школи, але й недопускає розвою руського языка. Де єсть в цілій Україні хоч одна катедра руської мови и словесности? Чи становить руський язык хочби в одній школі предмет надобовязковий? Чи дозволено в Росії заводити приватні школи з руським викладом? А преці ж до сього має право руський народ на підставі своєї самостійности и на підставі взаємин, на котрих вішов в склад російської держави. Дивно видається нам чути, що самостійність якогось народу залежить від словаря и граматики! Після того Греки и Римляне не були б самостійними народами, бо граматика грецького и римського языка писались доперва тоді, як вже не було ні одного ні другого языка між живими. Так и всі другі народи, не винявши російського, до часу уложеня граматик и словарів не були самостійними народами, не мали права розвивати своєї словесности, не могли вчитись у рідній мові! — Нічого й тим дорікати, що руська словесність ще гаразд не розвинулась. Ми вкажемо тут тільки на неприяні обставини, серед котрих виростала и виростає наша словесність, як письменнича праця у нас доводить кожного працвника до тяжкої боротьби з найконечнішими потребами життя, та що ні один гріш правительственный не йде на підмогу розвою нашої словесности! А російська словесність мала не тільки підмогу багатой интелігенції, але й великі сили матеріальні від російського правительства. Ми вкажемо тільки на одного Карамзіна, та спитаємо чи мала б Росія так скоро свою исторію и свою нову епоку словесну карамзіновську, як би не підмога царська?

чесно и тверезо, уміючи шанувати и законні інстинкти и вагу центральних сил.

Обернемось у почасті до діла української народної освіти. Правда, потребу тої освіти українофіли основують, на окремішности и самостійности української народної мови. Однак спитаєм самих себе и між собою безсторонно: чи вияснена так тая самостійність науковим робом, щоб стала очевидною? Ми ссилаємось на авторитети, говоримо: ось що каже п. Миклосич, сам великорусс Лавровський, Даль и т. д. Але по правді, де повна наукова граматики українська, зроблена на основі народної мови, и виложена порівнювачим способом? Де такий же словар малоруський? Яку ж твердість можуть мати усякі розмови про український язык, а тим більше жадане офіційного признаня прав сього языка? Поки ми не маємо наукової граматики и такогуж словаря мови нашої, доти не тільки не порішиться: чи є ся мова такою ж самостійною перед російською и великоруською, як наприклад італіянська перед французькою, або хоч провансальська перед французькою, чи так вони відносяться, як *platdeutsch* до *hochdeutsch*-а, чи є вона *patois*, але поки не добудемо ми такого словаря и граматики, доти мусимо мовчати, сціпивши зуби и зачервонівши від сорому, як який небудь недоук або проходимець, кине нам докір, що наша мова є неорганичний жаргон. А коли не вияснено науковим способом до наукової безсторонности, що таке наша народна мова, то хіба незавчасно було и єсть жадати, щоб державна власть завела її у школи, та ще й не тільки у низші, але й в університети у Києві и Харкові, як те висказувалось у жалібних письмах декого з наших и галицьких народовців? Та ще и того мало, доказати самостійність якої небудь мови, — для того щоб и признано

Угри маючи до распорядження державні гроші для своїх цілей за кільнацять літ витворили свій угорський театр, оперу и пустили чутку про свою письменність и по європейським світі. Та й чимало знайшлося таких прикладів. Всего того не мали Русини, то й розвій їх словесности не пішов скорою чи ліпше сказати потужною ходою. Мимо того ми не потребуємо супроти переченя наших прав „червоніть сціпивши зуби“, а най ті червоніють від сорому, що галасуючи про єдність „руського“ народу, не дають розвиватись цілій великій масі того народу.

Не менше дивним видається нам и те, що ш. автор дальше говорить, имено, що перш ніж можемо домагатись введеня руського языка в школи, треба постаратись о літературу не архаичну, а нову, пригожу для потреб сього часних. Неперечно повинні ми старатись про широкий розвій нашої словесности на таких підставах, які вимагаються тепер від живої словесности. Але чи ж треба чекати аж таки словесність розвіється, а доперва потім учити молодіж в рідній мові? Так де буде той конець и початок? Коли настигне та пора, що вже можна буде завести руську мову в школи? И коли можна сказати, що словесність вже розвинулась вповні на підставах нових, сучасних? Чи ж словесність не є живий организм, що все розвивається, перетворюється, одно з неї йде між архаїзмами, а друге виростає нове? Та й де та міра тої повности розвою словесного? Прирівняймо нашу словесність до російської, а знов з другої сторони російську до німецької, французької, або англійської, — так чи не окажется в посліднім зрівнянню російська словесність то ж ще дуже нерозвинутою?! Скорі толкованя є чужих языків, наслідуваня и т. д. ще не становлять сили словесности. — *Прим. Ред.*

було мовою для школьного викладу. Треба щоб поперед мова ся нажила собі літературу, и не архаїчну а нову, пригодну для практичних потреб сѣгочасних. Хіба мало було и є мов, котрих самостійність безспорна, котрі мали и гарні епоси и пісні и письменну літературу, але усе таки або зробились уже мертвими, або робляться такими, бо не мають літератури придодні до сѣгочасних потреб, од чого народ сам іх киде без жалю, бо те що ми кличемо народом, т. є. так званий „простий чоловік“ є великий практик и навіть матеріялист и коли він держиться народности, то або з пасивности и консерватизму, (котрий поважати нічого, бо ним держиться усяка середновікова дурість), — або тоді коли бачить, що народня партія не кінчає своїх праць романтизмом, а веде народ до ширшої вигоди соціальної и економічної. У противному случаю, як тільки дух прогресу торкається народа, він киде без жалю одно за другим: бо бідному чоловікови ніколи грацись романтичною любовію до ріднєго побиту, а трошки розбогатівшому селянинови (а селяне скрізь у Европі, а особливо у славянщині суть головною основою, а инде то й остатнє прибіжище народности) хочеться швидче хоч трошки походити на панів, офіцерів, чиновників. Ся поява є джерелом великого зісуптя, виробленого полупанської цивілізації; але що ж казати, коли таке діється скрізь по натуральному ходу розвитку. З народовцями-романтиками (а ми скрізь бачимо, що идея національности виходила з романтизму, а деде то и досі романтично зістається) и народом скрізь майже вироблялось а то и досі виробляється чудне *qui pro quo*: народовці — скрізь майже відкривають народність мов Америку, и відкривають книжним робом: іх интересує археологія, етнографія, у котрій вони знаходять истотні черти народности, — а потім з тою ж археологією, етнографією підходять вони и до народу; а народови, хочеться почути що небудь ще незнаєме, він біжить од свого житя и шукає чужого; кажучи наглядно, скажемо, що романтики-народовці танцюють скрізь метелицю, а народ забува іі та рветься до польки и до кадрилі. Тоді романтики-народовці кидаются, щоб показати панам, офіцерам и чиновникам, и тим из народу, котрі рвуться у пани, що можна бути франтом и у шапці и у свиті *à la moujik*, видумують народні кадрилі и польки. Та се б то ще нічого, але одкопують у археології своїх краєвих панів-феодалів, своїх воєнних героїв, и так виробляється свій краєвий феодализм, свій шовінізм для примани панів, панків и полупанків, котрий мало по малу переходить и на народ и черероджує инстинктивний порив народу, вирватись из свого традиційного и патріархального житя и круга идей, у щось дуже несимпатичне. — Правда, що як довгі часи и енергично працює романтично-народня партія, то вона усе таки доводить народ хоч коли не до самопізнання и самокритики, то хоч до пізнання своєї окремоти и исторія повертає так національний шовінізм як и феодализм у користь реформи старих и зложених війною и династіями держав, у користь принципу народнєї волі и краєвих автономий (два начала, котрі тільки дають ціну в очах друга прогресу теперішнім національним напрямкам)*). Але усе таки довга праця над тим,

*) Нічого спорити проти того, що земля, де идея народности найбільш зійшла ся з идея політичного, коли не соціального прогресу, у остатні доби була Італія;

щоб розбуджувати почуте народности через романтично-археологічний розворух старовини, багато уносять каліча народньому уму и чоловічому чуттю и задержує у середині народа дух поступу и самокритики, як се бачимо и в Чехів, Німців и самих Італіянців (про Поляків и говорити нічого). Але як народній напрямок будучи етнографічно-романтичним буде працювати з так малою енергією и з так великими и довгими перервами, як се бачимо на Україні, то він не тільки не всіе повернути свій народ з дороги ведучої до утрати народности, а тільки у конець скомпромітує народність у очах образованої громади и народу. А кажучи по совісти, український напрямок як и усі національні грішить не тільки романтизмом, але ще підходять під ту категорію, про котру ми тільки що казали. Щоб добитись чого небудь и щоб стати у щирій пригоді народу, український напрямок мусить не тільки узятись за кришку працю тверезу и впрост обчислену на те, щоб одвітати уже видній потребі народу, вийти з старих народно-патріархальних форм бити и ідей и щоб першим ділом поставити не народність для народности, а соціальний, економічний, и культурний чоловічий поступ народу, для чого народня мова и форма пропаганди мусить бути тільки практичнішою одежою а не метою. — Для такої праці треба одложити на бік романтичні мрії, не так часто дивитись назад, у архіологію и етнографію, як у перед, (я кажу про пропаганду, а не про науку спеціальну, котра вольна у виборі своїх тем, но котра за те зовсім не національна а просто вже космополітична) показуючи народови з симпатією у історії більш усєго те, у чому можна бачити проби проведення у побит ідей будучого, як свободи особи, совісти, проби праці економічної а найбільш усєго налягати на розвій чуття гуманности и розширене духа свободи познакомленем народу з побитом других народів, та очистити єго розум од поганського и середновічного фанатизму, подати практичну поміч и вучити думати через науки природні.

С таким духом зроблена бібліотека книг для народної освіти пробереться шаг за шагом у народ, а допомогти читати такі книжки може и та російська громада, котру заводить уряд и земство у Росії чим дальш з усе більшою енергією. Висказавши вище, що на за-

---

тут и пропаганда національної ідеї усєго менше опералась на романтичну етнографію. Італіянським народовцям нічого було осилатись ні на які свадєбні, похоронні и інші обичаї, бо елементом головним, котрий виніс ідею зєднання и свободи Італії, була буржуазія, а не крестянство. — Багато змогло прогресови Італії и те, що клерикальний елемент був ворогом національности и що Пій ІХ, скоро розвив мрії про церкву, котра ослобонить Італію, котрі то мрії стали впробятись у часи Джі-оберті и др. Але й італіянські народовці, щоб підняти свій народ на німецький и французський милітаризм, обертались до пробішлих часів, до археології и піднімали пам'ять про те, що Італія була колись „госпожею а не служницею народів“, як каже Леонарді и сам Мадціні. Щоб така пропаганда не оставила поганих коренів в народі, — се не може бути. Яку долю відограє археологічний обскурантизм, що-винізм и т. д. в німецьким національним напрямку с часів 1813 р. и досі, — се всім звісно. — *Прим. авт.*

ведене по школах на Україні державного російського язика я дивлюсь, як на факт исторично необхідний, хоч по моему и требующий переміни и розумного противудійства виясненем ёго невигод, я не вважаю потрібним дуже плакати на сей факт, а особливо кричати проти „великоруського національного централизму“, а ще менше вияснити ёго якимсь то містичним напрямком туранської Москви, звівечити славянську Україну, як вона звівечила славяно-руський Новгород и т. д. Ще менше вважаю серпозними фрази, котрі я сам чував колись у своїх братів-українофілів, що лучше най буде народ наш безграмотний, ніж прийме освіту на „московській мові и од Москви, бо тоді він стратить народність свою.“ Не буду говорити про ціну сёго виреченя и такого народолобія. Але просто скажу, що факти показують, що не тільки страти народности, але й страти мови української при російському викладаню елементарної письменности нічого боятись: вкази, що печатає бар. Корф, показують, як при працях, на котрі не підуть и не спосібні и двох з сотні сельських учителів, мова учеників поти не міняється, и вони не всвоюють російської державної мови до того, щоб писати на їй, и коли об чому жаліти, прочитавши сі одчоти, так об тому, що через заборонене науки по українським букварям, тратиться більше часу на вивчене грамоти и дається менше розвою хлопцям. Од того на російсько-державні школи на Малорусі треба дивитись тільки, як на вивчене народу кирилській азбуці и передачу деяких фактів про світ Божий и стоїть тільки народолобцям виготовити невеличку, але гарну библиотеку книг справді потрібних для народу, вона не скоро, та за те природно, и без насляку піде у народ, и народ розбере, хто ёму правдивий друг и що ёму несе користь. Безборонна поява у світ „Де що про світ Божий“ ставить у обовязок видавати такі книги, а там можна буде подумати и про периодичне народне видане, котре тепер здається мині ще лишним, бо ще не має для себе публики. До того ж не сёгодні, так завтра, а треба сподіватись нового закона про печатя у Россії,*) по котрому и в провинції можна буде печатати без попередньої цензури. Одно, чого довго ще може прийдеться ждати у Россії, — то вольного уходу евангелія українського, напечатаного у Відні, и релігійних книг українських. Кажу так, бо знаю, що нігде так рутиня, навіть у Россії, не має сили, як у духовенстві и особливо монашестві, з котрого складається „Святійший Синод“, и противухристиянський приказ Св. Синода, щоб духовна цензура не пропускала книг и проповідей на „простонародніх мовах“, мусить продержатись довго. Окрім рутини тут діє багато и та ненависть до живої проповіді, котрою одміняється духовенство східно-грецьке, як и римсько-католицьке, бо у вас митрополит пішов проти молитвенника на народній мові и виступив проти „українського елементу“ у релігійних книгах у Галичині. А у Россії св. Синод не пускав у світ цілі 40 годів ще того російського переводу библиї, котрий зроблений покійним біблейським товариством в 1818 році и котрий усе таки більш церковно-славянський, ніж російський, а особливо ніж великоруський. А хоч пу-

*) Жаль, що у тій надії, як в загалі у всіх овоїх на скрізь оптимистичних надіях на Россію и її прогрес, ш. автор так дуже помилув-я. — Пр. Ред.

стив ёго насилу, щоб зробити конкуренцію Герценовому виданю, так недавно ще, як лондонське товариство біблієне предложило, що воно буде печатати сей перевід на лучшому папері и продавати дешевше, тільки б Синод увійшов з ним у звязь для ёго розширення, Синод не згодився... Український переклад буде особливо ненавистним роосійським „Чорним“, бо він по самій необхідности буде живіщий и простійший, ніж навіть гарний роосійський (що ще desideratur), а особливо, ніж той, що тепер продає синод а навіть и лондонське товариство під заголовком „переводъ на русское нарѣчіе.“

Однако хоч я говорю, що синод не пустить довго українського переводу библиї, кажу се тільки у такій мислі, що поки буде цензура на переводи св. письма у руках Св. Синода. Одначе не треба преувеличати и сили сёго синоду, як то часто роблять заграничні публицисти, знакомі з Росцією тільки з офіціальних фраз. Церков у Росції має силу, поки її дає державна власть: у сёму зміслі Росція являє той идеал, котрого хочуть національні либерали, новокатолики и т. п. либерали у ділах политики релігійної.

От як церков роосійська гнала роскольників, а у недавні годи синод видав указ, по котрому діти роскольників, коли учаться у школах державних, можуть, як схочуть, ходити на уроки закону божого, але можуть и не ходити и звістно синод се зробив не з своєї доброї волі. Захоче держава инчого часу звінечити цензуру духовну у синода, той одніме безперечно.

Але хоч би и довго прийшлось ждати уходу у Росції віденського видання українського перекладу св. письма, се не повинно дуже відбрати духа українофилам з погляду позитивної науки и користи для народу. Св. письмо у наші идеї грає не виключну ролю. У очах багато людей в українофілів перевід св. письма потрібний особливо, щоб підняти у очах народа ціну ёго мови, котру він сам почав уже вважати мужицькою и високою, розговору недостойною. Але на се можна сказати, що повагу народнєї мови можна підняти и другими книжками, тільки б нарід бачив у них сериозну науку и практичну ціну. А з сих поводів головніше діло усе таки виходить виготовлене на українській мові книжок, котрі б просто несли у нарід лучші идеї нашого віку, викладали б позитивні науки и давали б народу практичні відомости. Коли тепер українофили не виготовлять таких книжок, то мають жалуватись тільки на самих себе...

Каюсь, що заняв так багато місця з поводу розговору про дві тільки нові книжки на Україні, з котрих про байки майже ще нічого не сказав. Але втішаю себе тим, що переказав де-що не зовсім знане у вас про наші фактичні обставини у послідні и передпослідні доби. Я знаю, що багато з чим, мною сказаним, можуть не згодитись земляки мої и у нас и у вас, але я старався скрізь виводити мислі з фактів, та поданими мною фактами тільки й дорожу: як хто доповнить їх, або виведе з них другі виводи, ніж я, то я сам первий готов сказати ёму спасибі. У другий раз позвольте поговорити об остатніх згаданих мною українських книжках у звязку з загальним становишком и ціною стихотворства на Україні.

1872 р. Липець. Viareggio.

Українець.

БІБЛІОГРАФІЯ.

— **Изданія общества имени Михаила Качковского. Ч. 2.** — За время отъ 3. (15.) Юнія до 3. (15.) Юлія 1876. Се Ч. 2. периодичного видавництва товариства имени Качковського обіймає: 1) Конєць праці *дра К. Мироневича: Що до здоровья чоловікка конєчно треба*; 2) повістку *Володимира с під Галича: Божій судъ на незгоду*; 3) безцілну розвідку *М. К.: Наши чимитарі по нашихъ селахъ и мѣсточкахъ*, и 4) *Вѣсти изъ выдѣла общества Мих. Качковского.* — Оціненє сѣго периодичного видавництва подамо в слідуєчих Ч. Ч.

— **Коломійські виданя популярні М. Білоуса.** — Нам попало у руки кілька книжочок популярних коломійського видавці М. Білоуса: „*Иванчукъ Моторний*“, „*Сава рускій мудрець*“, „*Чудо якъхъ мало*“, „*Рицарь и смерть*“, „*О чудотворной иконѣ пр. Дѣвы Маріи въ Далешевѣ*“. Переглянувши ті книжочки на дармо питаємо, яку ціль має таке видавництво! А не треба забувати, що се видавництво для народу! Головна річ у тих книжочках йде про горівку та про „чуда“. Вже то прозою прописано в нас чимало нісенітниць о горівці, а все нібито на науку народа. Що ж доперва, коли ті нісенітници розказані віршомазами, котрі в поетичній екстазі зараз надають горівці мову и розум, виводять на сцену цортів, п'яну громаду и чудотворну силу якоїсь горівчаної правди, котрої годі дочитатись! А яка мораль виходить с такого розказу „Рицарь и Смерть“, де якийсь славний рицар не знає, що то такого смерть и визиває її по всім-усюдам, а як вона показалаь ёму с косою, пилою, серпом, рикалем, лопатою, граблями и мітлою, то гине він незнатъ з якої причини?! *Дмитро з над Дкістра* (Вѣнцовскій?) висилився з овоєю калкою-музою на поему: „*Иван Моторний, як душу злему запродав*“. Тут знов чорт и гроші грають свою ролю поетичної интриги. Се поема á la Твардовський epіпіатуре! Тільки очевидно для народу писана. — А в пятій книжочці розказується, які то „правдиві“ чуда творились не в яким III-ім або X-ім віці, але в р. 1862, 1863 и в ноці з 2-го на 9-го серпня 1871 в Далешеві від чудотворної икони! Та ще й які чуда! Ось заслаб дяк (и заразом учитель одже дяко-учитель) в Далешеві на сухоти и на тяжку хрипку. Дійшов через сю слабість до крайної нужди и вже тільки виживає смерти. Аж ось впало ёму на думку зложити пісню „*съ краєгранезіємъ*“ на честь чудотворної икони в Далешеві. Подумав, поміркував и пісня готова. Приходить до церкви, стає „храпливим голосом співати свое сочиненіє“ и о чудо! вже по „вторій строзі“ ви-здоровляє и мимо нетверезости не дізнає вже більше аж до смерти „ні болізни грудей, ні убитку тіла, ні хрипки“!! Се перше чудо „правдиве“. А друге правдиве чудо то ж не менше цікаве. Анна Шлапаківська відважилася сама човном через Дністер перевозитися. На середині ріки унесла вода човно, вона перелякалась, опустила кормильце, стратила рівновагу и човно вивернулось а вона впала в воду. Смерть неминуча! Але за хвилино виринає Анна з води с криком: „*матер божа далешівівка ратуј мене*“, хапається переверненого човна и добива-

ється в той спосіб щасливо до берега! И таких чудних але „правдивих“ чуд розкажуться аж пять и то з недалекої минувшости, котрих „свідки ще досі живуть!“

Такі то книжочки пускаються коломийським видавцем М. Білоусом між народ четвертим и шестим виданєм! Сумний то та відражаючий факт шпекуляції „руського борителя“, котрий має ту сміливість відкликатись до патріотів, щоб помогли ёму ставити каменичку „проти жидівської и польської напасти“, котрий важиться агитувати між народом проти купна книжок „Просвіти“ („бо вони польські“), а між тим сам бесчестить популярне видавництво.

Перегляд діяльності руських товариств.

Загальні збори Общества имени М. Качковского в Стрию. Вже в попереднім Ч-лі згадуючи про програм загальних зборів товариства имени Качковського виказали ми, як мало можна надіятися користи по зборах с програмом так мало відповідним ціли и складови сих зборів. Зложивши з одної сторони труд людей, кошта подорожі членів, кошта урядження зборів и страту часу, а з другої сторони ті мрачні, мов камфора зникомі результати таких зборів, мимохіть приходять на думку помовка: „багато галасу задля нічого“, а що більше таки насувається и поважне питанє: чи єсть в тім яка небудь користь, чи не шкода и грошей и труду и часу, чи не змилосердитися троха над кишенею нашого народу, котрий не багато виніс користи з членівства тов. Качковського, а ще менше з загальних спектаклів? Ми вже кілька разів заявили, що, щиро бажаючи скорого поступу просвіти народу, ми не маємо ніякої причини дивитись завистним оком на товариство М. Качковського, а раді б були, щоб воно як найбільше причинилося до переведеня великого діла просвіти, котре справді тільки спільними силами скоро може принести добрі овочі. Важність сєго діла вкладає на нас обовязок щильно слідити хід праці коло просвіти народу. Задля того ми й згадуємо про діланє товариства Качковського. Так щоб не стягнути на себе закиду субективности, ми подаємо тут допись одного з членів тов. Качковського, котрий від самого початку повстаня сєго товариства аж до тепер щиро займався ёго долею и чималі положив заслуги для зєднаня членів сєму товариству. „Нема нічого сумнішого, — пише сей очевидець — як коли люде зачинають гратись поважними річами. Можна б се простити молодикам, але тяжко не обуритись, коли люде на око народнєго довіря и поважания роблять с того довіря надужитя, а поважні справи зводять до ряду штучних огнів, котрими хочуть осінити свою „народозаступничу“ особу. Чи мало в нас вже нароблено таких дивоглядів с справами народніми! Та можна було надіятись, що хоч наш бідний народ безпосередно не буде предметом тих експериментів. Хто тільки зміркує, що знищенє нужди народу и просвіта наших темних селян є єдиним способом уратованя нашої на-

родности, тому й на думку не прийде, щоб міг хто небудь з правдивих патріотів робити з сього питання блахманісті іграшки на свою користь.

Я ніколи не припускав, щоби в ділі просвіти народу між щирими патріотами могло виявлятись лицемирство. Я щиро повитав завязане тов. Качковського, бо міні здалося, що ёго засновували для добра народу та щоби взяти у руки ті фонди, які лишив М. Качковський для діла просвіти народу. И міні здалося, що с часом як всі товариства: „Просвіта“, „Матиця“ и „Общество М. Качковского“ роздивляться гаразд у своїй праці, то наступить конечно між ними або повне зілляне, або згідний поділ праці коло просвіти народу. Товариство Качковського будило тим велику надію, що, маючи змогу щорічно в иншій місці уряджувати збори, могло через те безпосередно бодай раз в рік зводити у купу „научаючих“ з „учащимися“, виробляти тим самим єдність між свічною верствою а масою народу та живим словом впливати на народ, вказуючи на загальних зборах, що робиться для просвіти з року до року, чи лучшає доля народу від світла науки та в чім ще хіба и недостаток. Я все думав, що сі збори будуть всенародніми торжествами науки и заохоти до просвіти. — Коли перші збори невдалися, я потішався надією, що с часом буде лучче. Тимчасом воно виходить противно. Хоч перенесли головний виділ ді Львова, хоч членів прибуло, и багато філій завязано, а все таки признаки поступу нема ні в виданих книжках, ні в веденю самого діла. А сєгорічні збори доказали, що, як так дальше поведеться, то вони не то, що не будуть відповідати своїй цілі, але просто стануть відстрашувати народ не тільки від зборів, але и від самого товариства и від охоти до просвіти. Подумайте тільки з якою думкою іде селянин на такі збори (коли він тільки іде з доброї волі а не з принуки свого пан-отця), що він сподіється почути та побачити! Вже ж не іде він на те (як Ви се гаразд в „Правді“ замітили), щоб почути и побачити службу божу правлену хочби и кількадесятьма священиками, со лучче пішовби він на який відпуст, де тож немало священиків, а далеко більш народу. Іде він, щоб побачити те товариство, що дало ёму грамоту и що бере від ёго річно 1 ринь. „Як то воно виглядає“, думає селянин ідучи, „які то люде, та чи вони справді так роблять, як нам пишуть, та як міні пан-отець розказує? Ану побачу я, що то такого ті збори, та на що вони так з'їздяться. Може б воно обійшлося без того труду. Але ні, вони таки на щось ідуть...“ Таке и дещо багато иншого передумає селянин видаючи свій гріш на дорогу. С такими думками приїхав не один селянин до Стрия. Відиравали службу божу, зійшлися 400 людей (священиків и селян и небагато сурдутовців) до салі (чи шопи або лучче магазину). Правда о. Лопатинський гарно говорить, з ёго добрий проповідник. Але легше мабуть говорити проповідь на тему: „совершишася!“, як зробити цікавим и поучаючим справозданє, котрого тема „маємо багато членів и багато філій“, бо тут треба й сказати, що зроблено для тих членів. Коли є 6000 членів, то є 6000 р. річно, а що ж за те зроблено? Взяти разом усі книжочки від почину товариства видані, так ще може не вийде на 6000 зр., а то бач за один рік мало б вплинути 6000 зр. Або одно, або друге: або є 6000 членів та нехороша господарка, або нема 6000

чл. так и не ма 6000 рин. — Филіи завязано, правда, мало не по всій Галичині, так звісно ж знов: як голова недужа, той руки до нічого! Як би там ні було, хоч и справді великий був би розріст адміністраційний товариства, так він мало впадає в око селянинови, тай на одно справоздане не стоїть стягати стільки народу, бо одини кошта переїзду и побиту у Стрию переходять 1000 зр. А се ж не малий гріш и лучче б ёго обернути на печатане справозданя та на видане якої книжочки.

Важність зборів таких, як уряджує товар. Качковського, повинна бути більш моральна. В тім то й біда, що ті збори не тільки не виявляють ніякої сили моральної, але противно стаються деструктивними и нівечать повагу інтелігенції и значене діла просвіти в очах народу. С полудня розпочалися вибори виділу. Тут тільки один о. Наумович вийшов знов на голову одноголосно при аплявзі „слава“. А при виборах дальших виділових розпочалась та пристрастна борба, яка все впливає у „отців Русі“, коли тільки не по їх волі діється. С поміж пропонуваних, а оісіля и вибраних виділових и їх заступників вимінюють тільки: Щербана, Клемертовича и Олійника та спитаю: чим так ті люде вславились, в чім показали яку небудь здібність (вже не кажу про розуміне вести діло просвіти народу), щоб перед ними корити працюючих и надійних молодих людей, як Дольницький и Франко? Можна промовляти за сим або тим кандидатом, але не годиться на народнім зборі виявляти сліпу пристрасть проти „молодих“ людей, котрі певно з більшою охотою и совістю працювали б над просвітою народу, як „каліграфічні“ медоїди без найменшого розуміння заданя товариства, а ще менше годиться вести дискусію в той спосіб, щоб вона гіршила присутних селян, що певно сподівались побачити інших „свічних“ людей. Але біда, що ті люде, котрі зашкаралутили під собою Дім Народній, Ставропігію и Матицю, та невгасимою ненавистю палають проти „молодих“, — не страхаються навіть перед селянами злосливостю и оманю боронити „упривилізованого“ становиска „батьків Русі“ для моральних ничтожників. Коли поставлено кандидатуру Франка на виділового, русскі консерватисти зараз висунули на перед каліграфічність Олійника и зробили з Щербана літерата! Та сю пристрастність и трівігу перед „молодими“ посунено до того, що й селянам не дозволено вольного слова, так що один з селян сказав: „то як ви чого хочете, то так и робите, а як ми чого хочемо, то ви тоді нам кажете: тихо!“, почим дуже багато селян вийшло з салі. — Так, бачите, егоїстична амбіція старшинуваня не має в наших „заступників народу“ ніякого вплину, и не погамує її ні святість діла, ні навіть сором перед народом. А спитаєте, задля чого все те діється! Ёй Богу не знаю, що на те сказати! Бо чи ж є чого яритись, коли молоді, працюючі люде хочуть братись за працю коло просвіти народу, котра нідіє в старечих руках нічим незаслужених авторитетів?! А коли б такі як Дольницький и Франко були менше відповідні до виділу, як Олійник, Клемертович и Щербан, так чи не можна б було сёго годящо та холодно без тероризму пояснити? Дармо вижидав я дискусію, котра відійшла б від особистої полеміки, а зайняла б увагу селян, заинтересувала їх ділом просвіти або хоч самим товариством. Побачивши горячку борбу проти осіб, багато світської інтелігенції и селян ошустило збори.

А давний виділ не постарався о те, щоб бодай кінець зборів залагодив зле вряжене дебати о кандидатах“.

Після того всього питаємо: яку користь могли віднести селяне з таких зборів? На який кінець тратили вони свій час, свій труд и свої гроші? яке моральне скріплене винесли вони з тих зборів, та як виявилась ім та просвіта „провічених“ заступників? Жаль сказати але й перечити годі, що в нас и з діла просвіти народу зробили поле егонистичних, честолюбивих написів, блескоту и бляги! Не йде тут здається о просвіту народу, а о почеси и творене нових шкаралупників-авторитетів! Не ходить о добро народу, а о марну славу „мисіонера“, „заступника“, „батька Русі“. Глядімо ж добре, щоб за такими людьми не пропала наша народність!

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— „Ruch literacki“ о указі проти руського язика. В Ч. 34. Ruchu lit. уміщена під заголовком „nowy gwałt językowy“ обширна передна статя про указ проти руського язика в Росії. Се переперечно найгарнійша статя, яку довелось нам читати в польських часописях об тім предметі. Не маємо на цілі наводити хочби тільки головнійших уступів сеї статі, а згадуємо о ній тільки для того, що мусимо спростувати деякі уступи сеї статі дотичачі „Правди“. Ruch lit. підносячи значене статі „Правди“ о указі проти руського язика находити невідповідним, що „Правда“ згадуючи про накидуваня „общерусского правописанія“ руському язикови (як звісно вже нашим читателям, твори красної літератури руської можуть допускатись по осібнім рішеню гол. цензури до печати тільки в „общерусском правописанію“) — назвала се офіціальне навязуване правописи російською голуховщиною. Ми пригадаємо шан. авторевп статі повисшої, що „Правда“ назвала тільки се постановлене що до правописи „російською голуховщиною“, а не цілі й указ, котрий очевидно перевисшив всякі дотеперішні вимисли насиля. Проти цілого указу — никне постановлене що до правописи майже до маловажності. Річ ясна, що указ вимірений головнио проти руського язика яко такого. Заказ печатаня книжок руських, заказ розвою руського язика, недозволене відчитів и представлень в руськім язиці, — се головна сторона указу, котра передовсім нас дотикає и обурює. В порівнаню до того варваретва являється накидане „общерусского правописанія“ річею майже зовсім підрядною, хоч мимо того все таки абсурдною. Ніхто з учителів державного права не поставив ще тези, щоб до власти державної належала правопис, або й ціла граматика якого небудь язика. Що єсть річею словесного розвою, те не впадає в ділане державної власти, котра має дотикати тільки политичного

и суспільного життя. Филологія що найменше личить политикам, а вже зовсім недорічність вийде, коли политики зачнуть ставити приписи для граматики. Одже ж свого часу и гр. Голуховський розвиваючи свою політичну кар'єру хотів ставити азбучні приписи. Ruch lit. каже, що гр. Голуховський не накидав Русинам правописи, а старався тільки впровадити азбуку латинську. Так ми вважаємо, чи азбука належить до кодексу політичних устав и распоряджень? А дальше, чи азбука не є першою, так сказати вступною а тим самим нерозлучною частею правописи? Нам здається, що се ж и перше задане правописи, рішити питане, які именно знаки (букви) найвідповідніші до означеня звуків певного языка. То ж, що до правописного питання, поступоване гр. Голуховського з латинською азбукою, зовсім рівняється навязуваню „общерусского правописанія“ через російське правительство, с тою ріжницею, що азбучна діяльність Голуховського дотикала тільки шкіл и урядів, а російське правительство зайняло приватну печать під свої приписи, бо до шкіл и урядів рос. правительство недопускає руського языка. А в конець будьмо певні, що коли б Русини уживали латинської азбуки, російське правительство було б те ж сказало тільки, що руські книжки можна печатати тільки общерусскою азбукою. Одно и друге веде до ті самої цілі, але й одно и друге виходячи від державної власти — не знаходить усраведливленя. Але ще раз кажемо, правописне питане в указі — се річ побічної ваги супроти головних пунктів сього указу проти самого языка яко такого. Друга увага Ruch lit. дотичить историчного повстаня указу, як се було наведено в „Правді“. „Після нашої думки — говоритья в згаданій статі Ruchu lit. — интриги могли тільки приспішити указ насиля руського языка, але не споводувати ёго. Ёго генеза лежить по просту в системі неволі царату, в ёго и Москалів засадничім програмі, а тим програмом єсть одна держава московська, одна віра, один язык и один народ“. Мимо всього того мусимо сазати Ruch-ови lit., що исторя повстаня сього указу подана „Правдою“ єсть зовсім вірна и правдива. Ту саму исторію розказано в петербурській и ківьській кореспонденції до „Neue fr. Presse“. Треба ж знати, що мимо загальної тенденції чи політики, поодинокі діланя правительства дуже часто мають спеціальні причини. А такою причиною була в тім випадку клевета ворогів українофильства. Помилляється Ruch lit., коли думає, що ми, розказуючи сю исторію правдиву, хотіли хочби троха злагодити значене и досяглість указу або помиллялися що до цілей правительства. Ми думаємо, що хоч яка устава чи указ — вийде задля певних мотивів, то ті мотиви, скоро не сталися частею устави, тратять своє значене. Устава жие після своєї санкції самостійним жиптем незалежним від мотивів, які її викликали. Коли ся устава невідповідна, або навіть огидна, то невідповідна и огидна вона вже не задля тих мотивів, але сама собою. Се й дотичить и згаданого указу. Що ми об нім сказали в „Правді“, те говорили ми не задля мотивів, які ёго викликали, але задля него самого, задля ёго грясти и цілі. За видане сього указу — відповідає перед світом російське правительство, за причину ёго повстаня — Юзефович et tutti quanti українофоби-клеветники! Ми не хочемо перечити того, що Ruch lit. говорить про тенденцію наших ворогів, але зробимо

ту увагу, що ми все таки розрізняємо правительство від народу одже й російське правительство від російського народу. Коли в конституційній державі не може народ відповідати за те, що робить правительство, то як же ж можна вимагати одвічальности народу за дла правительства в абсолютній державі? Ми знаємо дальше и те, що и між неправительственними Великорусами є багато ворогів руського народу, як є їх чимало між Поляками, та мимо того ми не ворогуємо проти російського народу як и не ворогуємо проти народу польского. Ми ж знаємо, що чимало Россян ставало и стає в обороні нашого народу и наших прав. Ми не ведемо политики ненависті, особливо ненависті народній, а боронимось тільки проти ворогів.

— **Як поступають у нас школьні власти з руським язиком?** Міністер просвіти роспорядив, щоб в школах при учительських семинариях ві Львові, Тернополі и Станіславові заведено рівнорядні класи (паралельки) з викладовим язиком руським. Рада школьна, як зачуваємо, хотіла спершу станути сторчаком проти сього роспорядження, и гей же ремонструвати проти сього роспорядження. Мало се бути давнє veto речі-посполитої. Тільки ж rogozbiogow-i историки кр. ради школьної позабули, що у нас проти законів и правосильних роспоряджень не можна закладати veto. То ж и тяжко було коритися сим панам перед силою закона. Щоб хоч троха догодити своїй амбиції, тримали вони се роспорядженє министра мов найбільшій скарб в великій тайні, так що звістка о заведеню на рік 1876/7 рівнорядних клас з викладовим руським язиком в взорцевих школах при учительських семинариях ві Львові и Станіславові — доходить доперва околo 25 и 27-го Серпня до відомости часописей польских, а про заведене такої рівнорядної класи в Тернополі ще й досі чутки не має. Чи кр. рада школьна и дирекції учительських семинарих ві Львові, Станіславові и Тернополі не мали досі часу подати сеї відомости, чи може министерияльне роспорядженє вийшло доперва 25-го Серпня?!

Ми маємо право жадати, щоб вісти про введене клас з руським язиком викладовим були подавані имено до руських часописей, або щоб були хоч оголошені в спосіб руським родичам приступний, та в такий час, щоб після оголошеня родичі мали ще пору уладити свої справи після нового складу річей. Тримати такі роспорядженя в тайні, як се чинить др. Дністрианський в Тернополі, або оголошувати їх три дні перед отворенєм курсів школьних, — не то що не відповідає засаді явности и приступности шкіл, але мимо волі виказує, що певним дирекціям и райцям не ходить о виконанє роспорядженя, але о покритвенє и демонстрацію проти руського язика в школах.

— **С під Снятина*** (Додатки до поясненя недоли народу). Яко дві головні причини упадку рільництва у нас, подавано пянство и лихву,

*) Подаємо сю допись задля того, що дотикає вона нових слабих сторон нашого народу. Не можемо однак в повні згодитись з автором, наче б лїнивство було так дуже загальною хоробою, хоч признаємо велике її розширенє. Найменше ж могли б ми згодитись на те, наче б Русин в натури був лїнвий. Неправдливість сього вже давно доказана добрими спостерегачами. Ми жалуємо, що автор не вїйшов в причини лїнивства. — Прим. Ред.

и старанося запобігати одному и другому лихови: проти лихви закладанем банків и стоваришень позичкових, против пянства закладанем стоваришень, а радше назвати, сприсяжень тверезости. Тим часом одно и друге не трапляє ціли. Банки пускають так само ґрунта селянські на лицитацию, як и лихварі, а може навіть більше, а від горівки присягають тільки ті, котрі и без того не запивалися. Шчо ж за причина тої неудаці? Придивившись добре та прислухавшись мужикам и иншим, що безпосередно стикаються з селянами найшов я ще третю головну причину від котрої походять обі повисше згадані, а то лінивство. Воно веде до пятйки, воно заганяє у руки лихварів. Мушу иншим лишити доходити причини лінивства (а се власне дуже важне и цікаве Пр. Ред.) а гадаю що на истноване тогож не потребую ставити доказу, бо кождий, що ино потребував робітника, признаєть, що не ино німецький але и польский робітник є значно ліпший від руського (?). Нераз підчас пекучої роботи навіть и не у коршмі, але в хаті одного сусіди або кума, зійдеся кількох сусідів и кумів, та стануть балакати. Піде при тім одна порція за другою, и сараки не стямлять ся, як то и ніч вчинилася. Чи то одна днина марне пропадає у той спосіб, и привычка до розговірок и порційки змагає ся, аж доки один або другий не стане налоговым паницею. При такім поступованю ніхто не відкладає гроша на ненадійну потребу, ніхто й не подумає о довгах, або о ратах а навіть дачках и податках, и коли прийде що платити, нема иншої ради, як тільки: позичка. А капиталисти селянські, с. є: жиди, чим нагліша и більша потреба, тим більшої лихви жадають. Я гадаю проте, що ніякі банки и инші урядженя, щоби легко дістати грошей, не можуть, ніякі заприсяженя від горівки не зарадять злomu, доки рівночасно не найде ся яке *antidotum* проти лінивства, бо тоє зведе назад до пятйки и лихви, а рецидива буває звичайно небеспечнішою від початкової недуги.

Читав я доперва в сих днях статут стоваришеня стремезливости, и признаю ся, що не розумію, для чого сю институцію названо стоваришенем, так є неподібною до стоваришень після загального розуміння. Я назвав бим її радше сприсяженем против горівки, бо дійсно крім шлюбованя, що приступаючий ціле житє не буде пити горівки и руму, не ма у нїм нічого важного и розумного, хіба що зачислимо відмавланя певних молитов и ходженя у певні дні до церкви до важних установ. Шчо шлюбуючий має робити, щоби уйти покуси до повороту, и як має користно виповняти свій зайвий час, о тім автор статуту позабув.

Однак при добрій волі и охоті и застосоване мірних средств може видати гарнійші овочі, коли тільки недостатки хоч трохи доповнять ся. Подібний примір масмо у селі Карлові, на Покутю. Парох того села о. Андрій Воевідка, один с тих людей, що помимо слабого здоровля, недостаточних средств и браку помочи, желізною витривалостю и пожертвованем самого себе допроваджують до того, про що иншому и не снилося, взявся до діла, ще заки иншим о стремезливости и не снилося. Роспочав її ширити але в цілком инший спосіб. Наперед старав ся о те, щоби селяне пізнали ціну праці и наслідки ошадности. Намовив громаду, щоб з кількадесят моргової толоки громадської, на котрій худоба пасе ся, одну частину що року громадським коштом орати и

обсівати, а узискані за збіжжє гроші, уживати в часті яко позичкову касу громадську а в часті до уменшеня тягарів громадських. В протягу около десять літ вросла ся каса до 15 тисяч золотих! Наперед ужито її до викупна заставлених жидам ґрунтів. Селянин позичаючи 20 до 40 зл. в. а. дає жидови в застав и до ужиткованя морг поля, а часто-густо обовязуєся ще ёго обробляти. Сплативши довг, даймо на тое що навіть, 40 зл. (бо жид рідко коли дасть таку суму на один тільки морг поля) та ще з 10 зл. якогось проценту, котрий жид усе зрозуміє нараховати, разом 50 зл. — заряд каси тої не віддає поле властителеви, але бере в уживанє на свій рахунок. Вже зле мусіло би зародитися, коли б тільки 10 кірців кукурудзи прийшло з морга, а дуже дорого треба би платити робітника, щоб уся робота з насінєм и инш. коштувала половину збору. Прийшло би однак в той час 5 кірців кукурудзи, що при теперішнім дешевім часі чинить 25 зл. За два роки одже є довг с процентами сплачений и господар. отримує назад свое поле чисте и незадовжене. В такий намацальний спосіб переко-нуєся мужик о ціні праці и ощадности, и певно навіть без присяги не було би тепер вже п'яниць у Карлові. Додаймо до того, що о. Воевідка не поберає з громади ніяких данин, котрі так нард и священників за-разом деморалізують, и пристає на тім, що ёму хто дасть добровільно, не зачудує нікого, що ціла громада шанує ёго більш рідного вітця, що ті пишні люде, котрі по усій околиці тепер вже гарною, чистою и бо-гатою одежою и гордою поставою вирізняються, не вимовляють ёго имени, не знявши шапки з голови, що перед кождим величають свого пароха додаючи, що він научив нас бути людьми, а при тім пильнуючи школи допровадив до того, що у тім однім селі над 30 примірників різних часописей мужики читають. — Г.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 30. Серпня.

— *С театру війни.* Не довго після побіди під Вучидолом віднесли Чорногорці нову побіду над турецькими войсками. Рівночасно з офензивним походом Муктара-баші, котрий скінчився програною під Вучидолом, почали рухатись турецькі войска від альбанської границі під Магмудом-башою. Хоч становиско Чорногорців на альбанській границі мусіло бути тільки відпорне, то мимо того вже в початку війни зуміли вони здобути немалі користи для себе, винерли турецькі войска з безпосередного сусідства Чорногори и цернували Медун. Магмуд-баша обійнявши начальство по нещаснім Ахмуді-Гамді-баші замірив посунутись до Кучи и запровинтувати Медун, и тим способом загрозити инвазією до Чорногори. Однак ж сей замір дуже непощастився Туркам. Чорногорці під проводом Божо-Петровича з незвичайною смі-lostю наперли з усіх сторін на Турків и з ганчарами в руках в пух розбили ціле турецьке військо. Що найменше 5000 турків лягло на поляю

битви, а в руки Чорногорців дісталася дуже багато зброї, амуниції, 19 хоругв турецьких, коней, наметів и иншого военного материялу. Ся нова побіда на Кучевім полю оправдала слова Чорногорців, що вони не потребують сироваджувати зброї з заграниці, а вистарчить їм зброя здобута на Турках. Побіди Чорногорців не тільки значно піднесли духа між самими Чорногорцями, але й впливають на настрої духа в Сербії. А хоч Чорногорці не можуть так використувати своїх побід, як се моглоби вчинити регулярне войско з відповідною артилерисю, помимо того можна вважати Герцеговину яко опановану Чорногорцями. Терен у Герцеговині відповідний до такого воювання, до якого спосібні Чорногорці, а хоч головні міста и твердині Герцеговини ще у руках Турків, то мимо того есть вже фактом доконанням, що Турки не в силі володіти у Герцеговині. В наслідок побід Чорногорців дуже ослабла сила Турків в Герцеговині и Боснії, а за те змагається сміливість и сила повстанців.—По доконаній концентрації сербських сил під начальством ген. Чернаєва, розпочалася дня 19. Серпня велика и рішуча боротьба між Сербами а Турками перед *Алексиначом*. Ахмед-Єюб-баша с сторони Дервенту, а Али-Сагиб-баша с сторони Нішу усіма своїми силами змагали до Алексинача, щоб узяти сей „ключ“ до Сербії. Через шість день майже без перестанку точилися битви на цілій лінії з відмінним щастем. Росходилося не тільки о честь и славу обох сторон воюючих, але передовсім о долю Сербії. Програна під Алексиначом була б не тільки довела до великого розсипу сербської армії, але віддала би у руки Турків найважніщі оборонні пункта Сербії и отворила би широке поле до плідрованя и цілковитого знищеня дуже великої части краю. А з другої сторони, тільки зайняте Алексиначу и околичних становиск могло бути властивою и рішучою побідою Турків. То ж и зрозуміло, що обі сторони боролися з напруженем всіх своїх сил, з ясным почутям, що в тій борбі рішається доля або недоля одної и другої сторони. Уже одна витривалість, з якою устояли сербські войска в шестидневих, неустанних боротьбах, давала поруку, що Серби остяться в своїй силі. Незначно, з дня на день перехилилась вага побіди на сторону Сербів. Але аж доперва шестого дня т. е. 24. Серпня полковник Горватович, доконавши сміливий и світлий маневр фланкового обходу и появившись майже неожидано на задах турецької армії Єюб-баші, рішив битву на користь Сербів. Битва рішилась на отвертім полю и Турки мусли опустити територію від св. Степана аж до Морави и відступили аж за Катун. Велике виселенс сербського войска дозволило зразу дальше прослідувати Турків. Але вже 26 Серпня розпочав ген. Чернаєв зацепні кроки проти Турків и спільно з Горватовичом, котрий знов доконав сміливого маршу на зади турецької армії, відпераяють Турків до Нішу. Після найновших телсграмів стоить вже одна часть сербської армії на турецькім територію коло Топольниці. Незадовго можна сподіватись нових рішучих битв в околиці Нішу. Ген. Чернаєв казав перевозити тяжкі армати 48 фунтові на теперішнє побоєвиско и очевидно задумус використати віднесену побіду. Як небудь випадє дальша операція, то вже певно, що Серби вибились з великої небезпечности и унеможливили зайняття Алексиначу, а тим самим и головного входу до глубини Сербії. Армія сербська окрилася тяжко здобу-

тою славою, а перебувши так тяжку пробу, здається, сновить тепер своє задане. Мрії туркофілів о турецьким триюмфальнім поході до Сербії зчезли неоворотно.

В сербській війську знаходиться багато офіцирів з Росії, а нові що раз більше прибувають. Тим способом доповниться недостаток рутинованих офіцирів в сербській армії, а сила її зросте чимало під зглядом битности и оборотливости.

Рівночасно з вістею о тій побіді Сербів, доходять відомости о мирових переговорах, кн. Милян мав заявити репрезентантам моцарств, що не відхиляється від зазиву моцарств до помирення воюючих сторон и годиться на те, щоб моцарства підійнялись посередництва між Сербією а Портою. Скільки в тих поголосках правди, годі ще нині сказати. То річ певна, що и мирова акция не може вже скінчитись на некорясть воюючих за волю Славян.

— *Вибори до сойму.* Дня 20. Серпня 1876 оголосило намісництво, що вибори до сойму галицького відбудуться дня 24. жовтня (в виборчих округах сільских громад), 26. жовтня (в містах и торговельно-промислових палат.) и 31. жовтня (в більших посідлостях) с. р. Всі сторонництва ладяться до виборчої боротьби, хоч досі ні одна сторона не поставила ясного, зрозумілого и повного програму с котрого можна б побачити, як думаютъ сторонництва вести свою политику в будучім соймі.

Послідні відомости.

Після донесеня *Tagblatt*-у зайняв пол. Лешанин наново Зайчар, так що ціла долина моравська знаходиться знов в посіданю Сербів. Тутешні дневники одержали слідуючі телеграми з Відня: *Fremdenblatt* довідується з певного жерела, що положене турецької армії коло Алексиначу єсть дуже некористне.

З Білгороду доносить бюлетин урядовий з 30. серпня: Турки на всіх пунктах правого берегу Морави и на взгірях Пруговача, Станци св. Степана и Єзера побиті. Армия турецька виставлена на небезпечність, що її праве крило обійдуть Сербі. Армия турецька не видержала послідних атаків сербських и знаходиться в повнім відвороті. Сербські войска прослідують неприятеля и обсадили вже взгіря и шанці, кстрі перед тим займали Турки. Турків цілком зігнано з правого берегу Морави.

✂ Слова о полку Игоревім, виданого проф. др. Огоновським, можно набути в канцелярії товариства „*Просвіта*“.

Видає и за редакцию відповідає: **Володимир Барвінський.**

3 друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарницького.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

У ГОРАХ.

У нас у горах, пани брата,
Раз виводились соколи,
Тепер не мають и коли
Про тее люде й споминати...
Минув наш давний тихий рай,
Минула давна наша воля...
Але ще кажуть, як соколи
Назад повернуться в наш край,
То ще гаразд на світі буде. —
Не вірю я — най вірють люде;
Бо в нас було колись добро,
И славно в нас було,
Доки наші не приймили
За короля-круля
Краківського. Пропав п круль,
И ми з ним пропали,
Єзуїцькі колегії лиш повиростали
Як гадярки капаньстї
Слотового літа,
А ми усе питаємо,
Чо лихо на світі?
Покажімо єзуїтам
У Рим лиш дорогу,
Відберімо чортам царство,
Та віддаймо Богу,

Тогді у нас и соколи
Вестись назад стануть,
А ті гори свою волю
Соколю дістануть.

Ю. Федькович.

МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минувшости сербських Чорногорців

Данила Млаки.

Фала вама, браджо Црногорци,
Фала вама, лави одабрани,
Кад сте такви силени јунаци!
Ми наш дно царства освитисмо,
На Косово што је погинуло
Да нас нико прекорит' не може!
И да сте ми здраво и весело
Црногорци, сиви соколови! і відет.

Як розсівав Господь Бог гори по землі, то роздерся міх над самою Чорногорою!

От так говорять Чорногорці про свою скалисту горами засіяну країну. Від адриатського моря ид сходу сонця бачимо чорняві, хмарами повиті гори и скали; високі верхи устеляє мирт зелений а гілясті сосни наче чорною сумною завісою всю країну заслоняють. Вузкими стежками, що мов гадюки по при бистрі потоки вьються, мож добитися до скалистої Чорногори. На верхах високих гір біліється сніг и серед літа, з відтіль видно величне море Адриі, и зелене скутарське озеро, що зберає бистрі води Зети, Морачи, Чермниці, Орочовки и інших потоків. У малиннику по при скали и дебри скачуть кізлята, долинами пасеться товар, по рівнополях зобачиш кукурузу, жито и пшеницю, а обочами веться дрібнолистий виноград. Тут у сій скалистій країні живе рослий, тугий и вольний народ Чорногорців... маленька вітва величної матери Слави. Тут всі скали и рівнополя іх кровю политі, а горячі слёзи и каплі горячої крові, що потоки до моря понесли, хіба лиш святій почислити годен! Що сі люде страдали, як за волю и віру боролись... о сім споминає нам неодин сліпець гуслар у своїх протягливих піснях.

I.

Недалеко від Скадар-озера, близько устя Черниці, межі густими ільмами и волоським горіхами здіймається цевелічка мурована и цеглами покрита хатиша. По при стіни снуються гнучі и тонкі усики винограду, біля хати у затінку видно кілька мигдалових и гранатових дерев, а під стріхою висять усякі волокни, саки и вудки.

Сидить собі тут Петро Радонич Цеклин, найславніший рибалка у цілійській чермницькій нагі*^{*)}). Не ловив він лише стружки у бистрій Ороцшовці и Чермниці. Деж там! на самім озері мав він своє власне око. Тут він на човнику від динни до ночі звивався. Ёго вуджені уклеви смакували таманські патричні, а в Четині не раз ів и сам владика ёго головатицю и уклеву. Трудящий був собі Петро Радонич, тому-ж и придбав він собі гарпеньке майно, не знав він ні голоду, ні холоду, жив собі як тур в горах, все ёму в нитку ишло, бач хвортуна сприяла!

Клонилось вже сонечко, холодочком вітрець провівав, колибаючи верболози и виногради. Небо зорями по малу-малу засівалось, а перекрій-місяць на небі наче з озера виривав. Гукнув вистріл, гомін далеко горами понісся, гора горі повідала, що з озера домів вертає рибалка Петро Радонич. Из-за гаю вийшли три гарні, плечисті мужі, прямуючи ид хати, що стояла межі ільмами. Старший двигав саки и волокни, молодші несли прутяні кошники, повнісенькі риби. Се старий рибалка Петро Радонич и ёго два рослі сини Марко и Иво. По чертах мож було пізнати, що доля ім нині кужіль пряла, що не пусто квасилися у озері, тому всі спірно и втішно собі ступають, а старий ніби ще парубком, ще висвистує собі.

„А що, Марку, не казав я тобі, що щипі наш день... Трусилась стара, пустити не хотіла, бо бач її якась віля снілась... От бабські химери тай годі!.. Як її щось злого сниться, то в мені душа сміється, бо тоді для мене день що аж га!..“

— „Правда, батьку... таких головатиць Вук Юрашкович на своїм віку не бачив, хоч кисне на тім озері, як бурак у борщі“, сказав сміючись Марко.

— — „Таже“ додав Иво „и ніхто до тої риби таких примівок не зна, як наш батько. Торік, як нині памятаю, до полудня ні пліточки; носимося човником то сюда, то туду, годі тай годі.

*) околі.

Надпливаємо до Дамяна с Подгориці, до Миляна с Комарниці и ім так діється, нарікають, що и ковбля дасть Біг... Поплили ми знов на наше око; батько лиш помолився до св. Сави, щось шепнув и лиш дивись, а уклевви вже тьмою наш човник облягли, що весло у них сторцом стояло, хоч греблю ними гати. Такого дива ще ніколи не бачив; що ми надвигали до дому, сам бачив ти, братічку Марку.“

— „Памятаю, три дні неня коло тої риби поралася... Але и не жаль.... Катаряне гарно мошонку набили,... побрали ми гроші як за перець“.

— — „Тоді купив я собі пару цвіткованих турецьких пістолетів. У самого Аги красших відай нема...“ сказав с втіхою Иво и скинув из плечей кошик из рибою перед хатою, де вони саме тепер стали.

„Го, го, стара! тобі дримається, а нам и плечей не чути!“ гукнув старий Петро, а с кімнати вийшла стара Єла.

„Бачиш, стара... ади які головатиці... не сором, щоб и владика їх ів...“ сказав Петро, и сміючись її спитав: „А що с твоїм сном?“

— „Гарно, дуже гарно“, шепнула Єла... „гарно діточки, видно що с плеча Радоничів, с покоління Циклишнів... Ваш покійний дід Иля руками їх ловив... Боже милий, тяжко міні стає, як ёго згадаю... клятї Бісурмани — бодай трава не росла перед їх порогом... не замордували ёго... ні... виналяли очі, щоб ще довгих, вічних десять літ на світі карався и своїм безталанним світом нудив...“ и ревно заплакала.

„Знов завила у свою крису, а нам спина від студени аж дροжить...“

— „Ходіть до хати, мої дорогі, не забула на вас стара Єла...“ сказала приязно Єла, и всі зайшли через вузкі двері у хатчину.

Невеличка була світлиця; на стіні впрост схід сонця висіли икони св. Николи, св. Юрія и св. Сави... до окода їх ріжна зброя: пістолята, ганчарі... одні від діда-прадіда, а другі що попались ім в руки від поконвічного невіра, сусідного Бісурмана. На камінних углах серед хати лежала груба яворова дошка, се стіл Черногорця, а на землі у закутку лежало скілька рогожин и верет — и струки*) с кізлїі вовни. Вікна були вузьенькі, но доволі місця, щоб с семипядної цівки непрошеного гостя привітати.

*) верхня одіж, подібна до веретн.

Серед кімнати палав на ватрі ясний огонь, освічаючи малу димом наповнену світлицю.

„Покріпися, старий, поживіться, діточки, се вино черниницькі скали випікали, сю сливовицю ще сват Пеко куриє; сир бігме що сьогоднішній, кастрадина*) таки з наших кіз и кізлят...“ оттак припрошувала їх Єла... Всі перехрестилися и почали Божим даром живитись.

На дворі собака заскигльав, двері розчинилися и у світлицю уступив гловар**) сусідної нагіі, витаючи всіх: „Здоров, свато Петре!“

„Здоров Пастеровичу Миловане, отсе святилося, через долинку та в гостинку! Гей спізна, щось пильного відай сюда привело?... Що тебе до нас завіяло?.. Сідай, старий, побалакаємо; знаєш, як тоді якийсь мого Марка до хресту тримав... вже с пів року не бачились... Добре кажуть: що милий гість не часто буває. Здоров, Миловане, се вино не пошкодить...“ и передав гостови в руки гарний пугар.

„Добре тобі буяти, коли приступає. Жиємо собі як у Бога за дверима; бодай чорт гловарював, а не я; от прийшов на часок до тебе, щоб розмовою біду прогнати!“

„Гаразд, кумоньку, що не забув на свого побратима. Овва! що ми за біда, преці що голова, то не хвіст!“ сказав Петро.

„Говори здоров! Три рази з себе ту напасть скидав, але годі тай годі... Що у мене за старшина коли руки спутані?.. Чи знаєш чого я прибув?“

„Скажи ж“.

„Сидиш тут як киртиця у норі, тобі байдуже, що в Черногорі діється. У нас кумоньку таке завелось, що хорони Боже. До чого то доведе, святий знає. Вражий Бісурман знов новий гарац поклав и шкуру з бідного люду дупить. Венеція, лицемірна як звичайно; не ма що її вірити, як собаці. А наш заступник, владика Сава, щоби здоров, сидить у Станевецькім монастирі и читає псалтирю, що привіз собі з Москви. Їго наступник Василій літає світами-чужинами, забув зовсім на нашу кривду, дума собі: чи співатиме півень чи ні, а день все буде. Злидні, братіку, тай годі! Гей! гей милий Боже! Де ділися часи за владика Данила? Пропали и сліду не лишили. Незабутий Данило, за твоїх часів гаразду зазнали! Гарно празднували ми Різдво Христове! Під то-

*) вудженця.

**) голова.

бою віджив Чорногорець и з щирої груди міг гукати: *Нуже, братя Чорногорці, и нам усміхнулася доля... Тепер и ми пізнаємо як щаслив той орел, що по під небеса носитья,.. ми стались вільними людьми и збулися тяжкої Бісурманської неволі!*“

Так розводив Міловаи.

„Другого владика Данила во вік не буде“, сказав Петро, наливаючи чарку вина. „Глумились кляті Турки над нами мов над скотиною, бачив Данило, що недовірок туди прямує, щоб на Чорногорі православну віру знищити. Данило лиш одно святе слово шепнув, и наче пекло, наче бурливе море вся Чорногора закипіла, пять братів Мартиновичів в руки свячену зброю вхопили и пішли Бісурманам на лихо и на погибель. Перекішцям и зрадникам як у пеклі душно стало. Всюди виринали местники Мартиновичі... Хто не вірив в тройцю св. и Христа Спаса тому вже и амінь був. Скверним трупом мости мостили, орли и соколи годували! Гей, гей! нема Данила! Там то душилось тоді ворога, мов чорта у верші, так ёму крила притяли и з грязю змішали, що нашому братови тільки й жити було. Не знати, куме побратиме, чи то правда, що Вук Маркович з Будує про Степана Малеого розказує?..“ спитав Петро Милована.

„Бог зна, кумочку, відказав сей задумливо,—що то за діло с тим Степаном Малим. Боюся, щоб на те не вийшло, як то люде кажуть: з великої хмари малий дощ. И я би в тоє не вірив, але слово старого Тановича у мене святе. Ніхто не знає лучше обставин в дворі білого царя як Лазар Танович с Підострога... Той як зобачив Степана, махнув задумчиво головою и сказав: се (и забожитися не гріх) сам Цар Петро III. Ся поголоска так по Чорногорі понеслася, мовби у велику крису четинського дзвона ударив... Всі люде присяглиби, що Степан Малий — то Цар Петро III... Ще увіряв всіх владика Сава, що царевич Петро III давно помер, а сей степан Малий заволока и дурисвіт, що хіба людей лічити уміє... Годі було нашу чернь переконати. Вона собі лиш одно на ум помотала, бач уперта хоч обухом бий! Каже, що Петрови удалося уйти з рук князя Орлова и прибути сюда у наші гори, щоб нас визволити з неволі и тяжкого ярма бісурманського. Отсе впевняє Марко Тамович и клянеться на свої діти и всю родину. Як все правда, що повідають, то той Степан несамовитий чоловік! Як зъявиться десь на скупчині, то всі князі, воеводи и главарі аж до землі клоняться... Не присягали ёму вірности Рагузане? Не прислали ёму Різанти дорогі шати и золоті зброї? Не живють вони через него з Венеціянами у завзятій

вражді? Не держать вони Степана Піколого. Оттак вони ёго вважають за Божого чоловіка? Нехай говорить собі владика Сава, що ёму забাগнеться, а Степан Малий незвичайний чоловік, спаситель нашого угнетеного и замученого народа!“ Так розводив свою річ Милован Петрович.

„Радби я ёго зобачити...“ сказав Петро „якого він зросту, якого лица?.. Десь кругом богатир“.

„Бачив я ёго, братіку“ одрік Милован — раз, як ишов я до становецького монастиря а другий раз на скунчипі (року 1767) над Горием блатом в нагії Речка. Він малого зросту тому ж ёго и Малим називають; русявий волос, як грива на плечі спадає, око наче у вірла бистре, а як сяде на жребя у червонім фесі и у білій струці, то думаєш, що якийсь князь чи воєвода на коні сидить. Говорить він мовби с книжки читав, пливе ёму мова як бистра Рабниця, що раз скаже, то хоч гиць — не змінить. Відколи він нашою судьбою кермує, то всюди такий порядок у нас, що такого відай и не було. Нічо, що малий, але и старого розуму навчить. Оногди казав двох злодіів розстрілити, від тогді и спокій на Чорногорі. На шлях, що в Катаро веде, положив він раз 10 червінців и сріблом цітковані пістолята... Тьмою люде минали, та ніхто не важився и пальцем щось порушити. На указах до сердарів*) и гларарів підписується він так: „Степан, малий з малими, добрий з добрими, злий из злими“. Казав Владика Сава, що він лиш тумана межи люд пускає: що він простий дурисвіт! Нехай буде він, що хоче, що міні до того, хвала Богу що всюда лад и мир.“

„Якби був він дурисвітом, то дежби ёму прислав сербський патріарха з Ипека дорогого довгогривця? Нагія Кучка и Белопавліч, що під османським игом стогнали, всіх Турків виганяли и до Степана прилучилися. З Радня и Літорала збігались до ёго люде, мовби на відпуст до чудотворної жони... Ні, кумочку, Степан Малий, бігме незвичайний и рідкий чоловік!.. Він вся наша надія, він нас збавить с тяжкої неволі“. Так розмовляли старі. Аж по півночі вернув домів Милован Пастерович.

II.

Обод був колись гарний замок. Тепер лиш руїни и згарища з ёго осталися. Все знищив и спалив вражий Бісурман. Пониз

*) начальників.

руїн була глибока печера. Тут дримає, як народне повіре каже, богатир и батько Черногорців, Иво Церпович. Довго він вже там дримає а хороші русалки-вілі ёго стережуть и своїми грудьми ёго годують. Колись ёго збудять тії вілі, подадуть в руки зброю и він впрост на Стамбул прямуватиме, щоб Черногорську корогву звідтіля відібрати. Иво Церпович — святе имя для Черногорця: воно споминає ёму золоті часи, часи слави и волі!..

На зелепому поділку, близь старого замку в дещь св. Юрия Черногорці сходяться, щоб у народніх забавах и співах веселий день прожити. Тут вже не одно молоде серце любовію распалилось, тут не одна пісня проспівалась, тут не одно коло прогулялось.

И сёгодня зібралось тут такого пароду, що від шуму и гуку всі гори гуділи. Старі, молоді, дівчата, парубки, — всі як пави убрані, всі веселі. Зброя така лискуча, аж за очі ловить! Пістолята у сріблі блищать, стрільба з орнавтським мосяжним ложем, порошниці золотом писані, а ганчарі, а ятагани... и не споминай! Кождий парубок, кождий муж у червонім фесі. Кितिця аж на плече спадає и всі ремєня мовби засіяні кільцями и пряжками. Черногорські дівчата бодай не приснилися! Як закинуть на груди чорні довгі коси, повнісенькі стрічок и тасем, як приберуться у багряву струку, у шовкові мережані сорочки, то думаєш, що якісь пави чи райські птахи по базарі ходять, з лица такі собі хороші як калина в лузі, а стан гнучкий и стрункий. Кожда така краля, що тільки гм! тай годі. Межи народом видно старого Петра з ёго синами. Рослі то були собі Марко и Иво! Хлопці як смеріч високі, як дуби сильні. Нічо були собі и хлопці з роду Пастеровичів, Чеговичів, Петровичів и другі; но с тими годі рівнатися. На камені під скалою, в тіні кількох стрічок сидів собі старий сліпець Станко з Негуша. Кожде дитя знало сивого гусяря. Отемнів сіромаха під четінським монастирем, що збудував владика Данило, воюючи з лютим бісурманом. С того часу заміняв старий зброю на гуслі и чарує нарід чудовими піснями про минувші літа, давне щастє и долю. И нині сюди він пришкандибав, щоб братям Черногорцям заспівати. Слухай, як сумно гудять гуслі ніби плачуть, а сліз не мають; старому лице зрумянілось аж горить. Старий наче молодіє, завів він пісню мов воркотливий сивий голуб, та се не спів але ніби якась казка, що слухаєш її и все наче очима бачиш, ніби чуєш як колотню почали жінки Вука Бранковича и Милоша Обилича и як через них спала крівава недоля на сербське царство. Бачиш як великодушний Милош

Обилуч острим булатом серце Мурада розрубубе, видиш як лиха совість и людська клятьба зрадника Вука Бранковича світами гонить, бачиш и сербською кровю изрошене Косове поле и старого конаючого богатира Лазаря. И знов бачиш Ива Черпоевича и ёго сина Юрия, що в Венеції подружився... и витязя Марка Кралевича, як він собі сидить на віщим коню и вимахує своїм двусічним мечем...

Ослаб голос старого Станка, рука долів звалилась... все утихло, голос наче завмер и дві слёзи, горячі, криваві покотились по зморщеним лицю старого. Тяжко бідний вздихнув, и с тиха промовив: „Що за батьків було то все ся минуло, осталося лиш лихо и гіршеє горе!“ Хороша Миліца, ёго єдина дочка, хустиною утерла батькови ті дві щирі слёзи. Була вона ёму підорою, водила темного по сербській дорогій землі; без неї давно спавби старий в домовині. Козир-дівка була ж бо та Миліца, не пусто назвали її люде рожею Черногори! Все від Скутарського озера аж до верхів Ловчена*) перед її красою клошилося; дві мов ебен чорні коси, звисали на дівочі груди; в то око як глянеш, то думаєш, що зоря сходить, а брови, а уста и не споминай! Стан у неї такий гвучкий як лозина, дівчина як ясочка! На бакір носила вона на голові червоний дукатами и цехинями украшений фес, хороший прибор, святе знамено славянської діви. Черногорська дівича той фес так стереже як зіницю ока... а аж при слюбі ёго здійсмає. Біла, ріжним шовком гаптована юбка, шовком мережана сорочка, червоний ремінець с кільцями и з ножиком, червоні панчохи и маленькі опанки (постоли) підносили ще білше дівочу чудову вроду. Хто бачив дочку старого гусяря, то той и присягнув би, що вона из княжого роду. Але так вже мається у святій природі: не тільки в зільнику, але й межи терниною рожа процвітає! Межи народом шум и гук, втіха, гульба и радість, від безліку вистрільв гори аж гудять, одні другим повідають, що нині Черногорці своє бездоле забули. Кружають пугарі, шутри и барили с карловецьким вином и сирмською сливовицею, звичайно як на народнім празнику. Загуділа дуда, запищала сопілка, рознеслись голоси: гейже хлопці-молодці, гейже дівчата-князівни, гейже всі разом до нашого кола! Взялись молодята за руки и почали так з вільна крутитись, наче би в них и крови не було, музики поскорили ніби на дрібушку, закинули — коло розвязалось и на против себе поставали все по парі парубок и дівчина. Господоньку!

*) Ловген, 8000' високий, коло Котора.

як зачнуть гуляти, то міні серце аж скаче; таке завелось, що думаєш, світ вже обертнем ходить. Старі пеньки и діди, що сёму приглядалися, молоділи, аж по під боки бралися.

Гуляють Марко и Иво, а старий Петро с втіхи лиш в руки плеще, тішиться сердешний, що діточки веселяться. Марко з Иреною Стойковичевою, величного сердаря с Четніні, а Иво с хорошою Миліцою, дочкою старого гусяря Станка. Носяться вони обое наче пара голубів, вються вони коло хлопців наче виноград коло тичини, а палаючі очі дівочі, мовби говорили: щиро я тебе, мій милий, кохаю. Вже торік заручили родичі Марка з Иреною. Иво ждав лиш пори, щоб старший брат подружився и так щоб и на него черга прийшла. Любилися, кохалися Иво и Миліца вже цілісенських два роки; як через тиждень не бачились, то с тоски аж марніли. Правда, що и трудно було молодятам с часта бачитись. Миліца блукала с сліпим батьком по Черногорі; де днювала, там не почувала, хіба лиш на якийсь великий празник, чи то свято домів вертала в негуський діл, в свою убогу хижу, щоб провести свято. Судьба Ива знов така була, що годі було про любовці подумати. Шастався він из старим по озері від днини до темної ночі. Тому ж він нині такий веселий и щасливий: преці мож хлопецви з любово дівчиною поговорити, глибоко у дівоче око заглянути.

Замовкла дуда, утихла сопілка. По широкій долині розсипались наче мурашки, молодята: одні в травечку посідали, другі пійшли до старого замку, треті від гургу на бік завернули, щоб у самоті розмовитися.

Пустилися по над потік Иво и Миліца.

„Миліцо, чи гадаєш ти так с часта на мене, як я на тебе“, промовив до неї Иво и взяв дівчину за біленьку руку.

Дівчипа лиш зарум'янілась, наче та рожа в городці, чи той полівий мак и мов сполошена голубка ні пари з уст.

„Ти мене не любиш? и словечка до мене не промовиш...“ продовжав Иво.

Так вона на него глянула наче би небо засмілось тай й каже: „Коли сонечко світ забуде, тоді тебе забуде твоя Миліца“.

„Коли ж так, моя ясочко, то чому ж ти нині не така весела, як то звичайно; здається, голубко, що щось на серці маєш и міні сказати не хочеш?“

„Чи тайла я коли що перед тобою, мій милий Иво? Ні, Иво, ніколи! що знала, як щирому побратимови виявила... Тоскно міні щось нині, щось серце віщує, та сказати не може... Чує

мабуть якесь горе и недолю. Так діється вже с чоловіком, не знать з відки смуток и пудьга палітають, прийдуть вони, зворушать трохи бідне серце и знов скоро відходять... И хмари не заслоняють вічно Божого неба, вітер повіє, сонічко знов мило пригріє и світ знов милий и любий.“

„Пів житя мого давби я, мила Миліцо, якби та туга с твого серця счезла. И я сумний, коли моя горлиця сумує... Моя крале, тут коло мого серця вся туга и смуток пропадуть...“ На ёго груди склонила вона головоньку, обоє устами дотулились и знов Божий рай завитав до їх серця.

Нема в світі щастя без заздрості и ворога. Сиділи собі молодята и щиро розмовляли, и не бачили вони як з густої березини хтось на них непевним оком позирав. Зашелестів лист и біля них проминув сміючись Радо Янкович, парубок з лешанської нагії та пішов впрост до гурту, де під скалою парубки сиділи.

„Чом такий втішний, Радо Янкович?“ загукали побратимитовариші.

„Втішний ха, ха, ха! з лица ніби втішний, а у серці огнем горить, там як пекло зайнялося. Не думав що хороша Миліца так складно цілувати вміє... ха, ха, ха... нехай собі здорова цілує, прийде черга и на мене... Ходіть братіки, межі дівчата... далі смеркнеся а ми и не нагулялись.“

Як Миліца зобачила Рада, то стряслася як той лист на березі.

„Що тобі голубко?“ спитав її Иво, а вона крізь плач до него шепнула: „Нині в первий раз бачила я Рада Янковича. Поспішали ми сюда з батьком разом, бачу — и Радо коло нас. У розмові с старим почав він мене вихвалювати, казав, що такої кралі ще не бачив и що небаром до нас с старостами прибуде. Як же ж ёму батько росповів, що я лиш твоею бути можу, бо тобі вже слово дав, то він люто засміявся и зарозуміло сказав: „Можен, старенький, твоє слово відобрати; Петро Радонич простий рибалка, а наше племя з діда прадіда славне у лешанській нагії, наші пращурі дружились з дочками сербських воєвод, побачимо чи дочка гусяря не до нашого плеча. Як прийду до тебе, старий, у гості, то в другу крису задзвониш...“ Вдарив нагайкою коня и счез як сатана з наших очей. Се мене шій Иво засмутило, се точить серце як иржа залізо, я ёго так боюся, що на цілому тілі дрожу... Ёго гідкий позір, непевне око... від чого мене нехай Господь Бог боронить!“

„Навчу я того хвалигубу! Батьки ёго кози пасли и кастрадину вудили. Таких обідранців воєводів вже я доволі бачив... Ди-

вись кудя плюгавець сягає! Горе и лихо тому!“ крикнув Иво, винимаючи с череса острый ганчар, „хто відважиться тобі гідке слово сказати. З Радоничів неодин против Турків поляг головою за свою лубу отчину, за свою Чорногору, а Янковичі всі па бабську смерть погibli — бач у постелі! Горе тому, ще раз кажу, хто Ива Радонича розъярить! Не журися, миля, поки я жив, то вражий син тебе не обидить. Як Господь дасть осени діждати, то звінчає нас чернець у становецькім монастирі.“

„Идуть наші, ходімо на против їх“, сказала Миліца, и пійшли родичів зустрічати.

„А що дітоньки, забули, що пора домів вертати?“

„Таже правда, що час“ відказали разом Иво и Миліца, хоч мило ім в купці було.

Надійшов и Марко, всі навернули в діл и поволі прямували домів. И нарід вже домів вертав, а всім білолиций місяць стежки и плаї освічав... По часі все утихло лиш потоки шуміли и гори від вистрїлів гуділи... Так скінчився день св. Юрія на площаді біля замку Обода.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієологіі.

(Дальше.)

Відьми й відьмаки.

Відьми й відьмаки то півмієичні истоти. С того часу, як народ почав забувати мієичну старовину, почав мішати мієи з живнею, с того часу він багато дечого переніс на землю, що діялось на небі. Народня фантазия переробила чисто мієичні образи відєм на звичайних людей з незвичайною силою знахурства. Але всі прикмети відєм и відьмаків показують на їх давній чисто мієичний небесний образ.

В народніх оповіданях відьми й відьмаки витворяють наднатуральні діла: держать в своїх руках дощ, град, росу, хмари й вихри, крадуть з неба зорі й місяць, літають на повітрі на Лису

гору и справляють там с чортами чудні игрища, перекидаються звірами, клубками и инчим способом. Всі такі прикмети показують, що відьми й відьмаки небесні образи, перенесені на землю мієчного часу на людей.

Самий образ, сама фігура відєм показує, що вони не прості жінки. Відьми бувають родимі и вчені. Родимі відьми мають невеличкий па два пальці хвостик, а як вони відьмують, то в їх виростає хвіст, як у собаки. Вони багато знають, але нікому не шкодять и навіть помагають людям своїм знахурством. Про одну бабу (в Стеблеві канів. пов.) розказували, що вона родима відьма, багато знає, але нікому не шкодить; раз вона серед літа вилила в ночови чавун окропу, и окріп замерз, як зімою на морозі. Вчені відьми бувають лихі. Серед ночі вони розпускають по плечах коси и в одній довгій білій сорочці идуть доіти корови. Такий образ відьми з розпущеними косами, в білій сорочці, з хвостом, з цідилком та з дійницею в руках нагадує образ водяної німфи русалки з розпущеними косами и в білій сорочці, або мієчної білої дівчини, котра гасить палаючу діброву водою з цебра та решета. Відьма то образ німфи небесної води, перенесений на землю в битову жизнь народа. И хмари бувають шкодливі и нешкодливі, вважаючи на те, чи сиплять вони літний дощ, чи град та сніг. Сама літня хмара може сипнути на землю серед літа ледом, як родима відьма обертає літом окріп в лід.

Перша прикмета відєм та, що вони крадуть з неба дощ и росу и держать їх у себе в горшках в хаті або в коморі. Розказують, що одна відьма сховала дощ в горнику під покутям. Раз відьма пішла в поле, а дома покинула наймичку и веліла її не зачіпати горшка під покутям. Наймичка не втерпіла, розвязала горщок и чує звідтіль голос: от буде дощ! Не встигла вона вискочити в сїни, а дощ лє, як з відра. Коли се прибігає с поля хазяйка. Тільки вона накрила горщок, дощ зараз перестав. „Як би ще трохи постояв одкритий горщок, то дощ затопив би все село!“ сказала відьма. Про другу відьму розказують, що в неї в коморі стояли якісь позавязувані діжки. Як відьми не було дома, наймичка пішла и порозвязувала діжки. Звідтіля так и полізли жаби, ужі и всякі гади. Піднявся страшний шум, налетіли чорні хмари, зашумів вихор и полив страшний дощ. Відьма прибігла, повкидала гади в діжки, знов позавязувала и дощ зараз перестав. Те саме розказують и про відьмаків. Один знахур жав на полі з другими жєнцями. Бувало в жнива серед дня насунуть чорні хмари: жєнці кидаються зносити снопи, а він собі ні гадки! жє та каже: не

буде дощу! и хмари проходять без дощу. Раз найшла страшна хмара. Коли се іде до знахура на чорному коні чорний чоловік и каже ёму: „пусти!“ — „Не пущу“, каже знахур, „було не набирати так багато“. Чорний чоловік счез, хмари посизіли й побілили. Женці думали, що от, от посиплеться град. Коли се іде до знахура другий чоловік, весь білий, на білому коні и кричить: „будь ласка,пусти, бо не видержу!“ Знахур підвів голову та й каже: „та вже йди, тільки на той байрак, що за полем“. И над байраком зараз запорощів град*). Раз один чоловік робив на полі, коли дивиться, аж на ёго летить вихор. Він ухопив сокиру та й кинув у вихор: сокира ввігналась у вихор, як у дерево, и він поніс її геть. Після того той чоловік заїхав на ніч в село до одного мужика. Він увійшов у хату, а в хаті лежить хазяїн и стогне. От чоловік и питає в дітей, чого то батько так стогне, а діти кажуть, що то батько скалічив себе сокирою. Коли дивиться він під лаву, аж там лежить ёго сокира. Чоловік догадався, що кинув сокирою в знахура та мерщій з хати. З сёго всего можна бачити, що відьми й відьмаки мають власть над хмарами й вітром, що вони держать в своїх руках дощ, град, погоду й непогоду, можуть насилати засуху й неврожай. В давні часи відьми були одним з образів пімф небесної води, а відьмаки були демонами вітра й хмар.

Друга прикмета відём та, що вони крадуть з неба зорі. Народ розкажує про надючі зорі, що їх крадуть відьми и ховають в глечики. Найбільше зірок крадуть відьми на празник Коляди й Купайла; часто вони тоді крадуть и місяця, а як часом впустять яку зорю, то ловлять її плахтою. Розказують, що було село, де жило мало не тисяча відём. Вони так багато покрали зірок з неба, що вже не було чим світити. Бог послав св. Андрея; Андрій ударив палицею, и все село з відьмами пішло крізь землю, и на тому місці стало болото. В ночі, як тільки поснуть люде, відьми виходять на двір в довгих білих сорочках з розпущеними косами, обводять руками зоране небо, закривають місяць хмарами, и потім хмари заволюють усе небо. Зараз починається на дворі грім и блискавка, и відьми тоді біжать дойти корови. Вони так видоють коров, що з дієк разом з молоком дзюрчить кров. Часом відьми заганяють місяця в хлів и при ёго світі доять корови*). З сёго всёго можна пересвідчитись, що відьми, то давні образи

*) Записки Куліша II, 40.

**) Афанасьєва пост. воз. III, 488.

хмар, що собою закривають зорі й місяць од людського ока, и як почнеться грім и блискавка, то з небесних коров-хмар дзюрчить дощ.

Третя прикмета відєм та, що вони літають на Лису гору. Як тільки відьма хоче летіти на Лису гору, то приставляє до огню в горшку терлич-зіля. Починає зіля кипіти, відьма скидає з себе сорочку, маже під колінами- и під пахвами якоюсь мастею, сідає верхом на помело або на кочергу, хапає в руки мечик од терлиці або од бительні и летить через вивід на Лису гору. Лисих гір, куди злітаються відьми, показують багато: и в самому Києві, и низче Києва понад Дніпром. На Лисій горі над відьмами верховодить відьмак. При світі багата відьми починають гуляти, танцювати, граються в войну, кидаються одна до другої з мечиками и приказують: „втну та не дотну!“ Як тільки заспівають півні, відьми сідають на кочерги й помела и вертаються до дому. Росказують, як один москаль, ставши на квартирі в відьми, підглядив, як ёго хазяйка, зробивши свою відьмачу операцію, шугнула через комин в вивід, вхопивши в руки мечика од терлиці. Цікавий москаль приставив до огню те саме зіля. Зіля почало кипіти и москаль почув, що ёго щось піднімає в гору. Він помазався мастею, вхопив в руки тесака и шугнув в вивід на Лису гору. Оглядиться москаль, аж він сидить на горі серед відєм и між відьмами зараз впізнав свою хазяйку. Він злякався и сховався за камінь. Дивиться він, аж відьми почали прискакувати одна до другої з мечиками, приказуючи: „втну та не дотну“. Москаля розібрала охота; він не втерпів, вискочив зза каміня, кинувся з тесаком на відьму и крикнув: „а я втну та й перетну!“ Як махне тесаком, та й одрубав своїй хазяйці пальця. Відьми розлетілись, прилетів москаль, прилетіла й хазяйка и ввійшла в хату нишком, нишком, але за те вона виссала з ёго кров и він умер.

Відьми не тільки самі літають, але можуть поробити, що й другі люде літатимуть. Як тільки відьма любить якого парубка, або сердита на кого, приставляє до огню зіля; зіля починає кипіти, и чоловік здіймається з місця и летить. Кипить зіля помаленьку, чоловік летить низько, на половині ліса и часом може розбитись; кипить зіля дуже, чоловік летить високо, вище од ліса*). Чоловік летить и все кричить: пити, пити! Ёго можна зсадить, заткнувши в землю ніж, що сім літ ним ріжуть свячену паску.

Літання відєм на лису гору так само доказує, що відьми да-

*) Записки Куліш. II, 39.

вні образи жмар, що літають по небу. Огонь в печі, багата на Лисій горі то символ небесної пожежі в час дощу й грому, як блискавка ніби западає небо. Само терлич-зілля, як и папороть, емблема блискавки. Сама играшка в войну з мечниками нагадає войну Громовика в час дощу й грому серед огню й диму, а лиса гора то образ неба, то та скляна гора, на котру в казках лізуть багатири й змії. Ще й тепер сибірські тамани звуть небо: „отець лисе небо!“^{*)}). Відьми злітаються на Лису гору на Коляду, проти Великодня и на Купайла, в той час, як буває в природі повертання сонця на літо, на весну и на зіму.

Професия відьм доіти корови. Відьми заправляються в сѣму ділі на Великдень и на діяння в ночі держаться в церкві за замки (бо весною одмикається земля й вода). Відьми доять корови и просто и наднатуральнім способом. Скільки відьма може збагнути оком, там вона має силу навести голод и одняти молоко од коров. Яку корову вона встигне видоіти на Благовіщення и на Юрия, ту буде вона доіти здалеки, коли схоче: забє кілок в одвірок коло дверей, або в стовп у хижці, и тільки одіткне, то й потече молоко. Одна наймичка служила в відьми, пішла в хижку и одіткнула кілок. З дірки потекло молоко, а потім почала текти кров. Наймичка злякалась и забула заткнути кілок, поки не прибігла хазяйка и не заткнула кілка. Часом відьми доять молоко просто з стріхи, підставивши дійницю. Відьми ссуть и кров. Один наймит підглядів, як до ёго хазяйки раз зібрались відьми, напали на сонного хазяїна, виссали з ёго трохи крови и напекли з неї коржиків. Відьми перекидаються собаками з довгим віням, кішками, жабами и навіть клубками. Один чоловік піймав відьму, а вона перекинулась жабою. Чоловік махнув сокирою и одрубав жабі два пальці на носі, а другого дня довідався, що ёго сусіді одрубані два пальці на носі. Один паймит, прикинувшись сонним, підглядів, як ёго хазяйка мазала сметаною пироги. В полумиску не стало сметани домачати пирогів. Хазяйка каже: „скакухо, рябухо! дай міні сметани!“ Спід полу вилізла здорова жаба; хазяйка підставила полумисок и жаба наригала повний полумисок сметани^{**}). Розказують, що відьми на Юрия збирають в щілики росу, и видавляють вже молоко, а сусідські корови зостаються без молока.

Такий спосіб доіти корови и добувати з жаби сметану, а з роси молоко, — показує що в давні часи відьми були богинями

*) Афанасьев. поэт. воз. I, 116.

***) Стеблів канев. 12.

хмар, з котрих доїли небесне молоко и сметану-дощ, так як индійський громовик-Індра любив доїти небесні корови (хмари) и посылати їх молоко на землю; а перекиданє відєм звірами, жабами, огневими клубками и навіть огневими змїями, нагадують зміну форми хмар на небі, одвічених блискавкою.

Упирі й вовкулаки.

Упирями бувають знахурі и вовкулаки. Упирі родяться од чорта й відьми, як каже народня приказка: „упир и непевний усім відьмам родич кривний“^{*)}). Упирі бувають живі й мертві. Живого упиря легко пізнати: в ёго лице дуже червоне^{**}), неначе налите кровю, и він дуже любить пити горівку. Упирєви дуже важко вмірати; він мучиться и копає кілька день, закриває очі й рот, лежить зовсім уже мертвий, але знов лупає очима, розкриває рота, дише и знов замірає. Кажуть, що одному дідови упирєви, щоб він скоріще вмер, заливали очі й рот топленим воском, але упир, полежаючи трохи, ніби зовсім уже мертвий, знов лупав очима, роздявляв рота и топлений віск одлітав з очей и рота^{***}). Щоб упир скоріще вмер, кажуть, треба зірвати дошку з стелі. Як тільки він умре, то зараз підіймається коло хати страшний вихор, чорти хапають упирєву душу и несуть у некло. Мертвий упир лежить на лаві червоний и поглядає одним оком. Як ёго поховують, він не гниє в домовині, лежить червоний, и в ёго виростають пазурі на пальцях и довге волося. На упирєвій могильці буває дірочка або нора, кудюю він вилазить мишею або ящіркою в глупу північ, ходить по хатах и ссе кров з людей, а найбільше з маленьких дітей. Упир ходить через зачиняні двері або прогризає залізними зубами дірку в дверях. З кого упир виссе кров, той швидко вмере. Кажуть, що треба потрусити в хаті попідом або тертою сіллю, то зостануться сліди од ёго ніг на долу. Як тільки заспівають півні, упирі тікають на кладовище в домовину, а як опізняться, то падають до долу павзнак. Упирі не тільки ссуть з людей кров, але держать в своїх руках дощ, насилують засуху и певрожай. Щоб упир перестав шкочити, кажуть, треба одкопати упиря и пробити ёго за одним разом осиковим

*) Прип. Номіс. 4.

***) Труды Чубинського, III. 205.

***) Семигори канів. пов.

кілком в груди або в спину, або забити осиковий кілок просто в могилку. Як упир і потім не перестане ходити, то треба ёго викопати и спалити. Недавно в тарашанському повіті в засуху народ викопував одного старовіра; ёго били по голові, лили на ёго воду з решета, приказуючи: „давай дощ!“ Розказують, як одного упря викопали и кинули в огонь з осичини. Тільки що схопилося полуся, упир допнув и з ёго полізли гадюки, черви, полетіли сороки й ворони. Люде обступили багата з мітлами, лопатами й кочергами и загібали всю печесть в огонь, щоб упир не виліз яким небудь червяком або гадюкою.

Прикмети упиря такі самі, як и прикмети відьми. Упирі люблять ссати кров, а за життя люблять дудлити горівку, як відьми люблять доіти, а часом и ссати молоко з коров, або доіти й кров; вони крадуть дощ, наслають засуху, перекидаються звірями й птицями так само, як и відьми. В домовніні в упирів росте довге волосся, як и відьми люблять розпускати по плечах коси. В упирях ми бачимо півмієичну истоту, таку саму як и відьми, тільки в чоловічому образі, од чого народня фантазія тільки трохи змінила поетичні фарби. Упир то демоничний образ хмар, то сам демон хмар, що висисає з неї дощ, змінється на всякий спосіб и пропадає зовсім в небесному огні, в блискавці. На Червоній Русі в засуху й холеру палили упирів и відєм навіть на терновому огні, а терновий огонь то символ небесного огню, блискавки, и грає чималу ролю в українській мієології. Самий вихор, що хапає упиреву душу показує, що упир не хто инчий, як сам демон вітра й хмар, отілений в образі червономордого паниці знахура.

Міє про вовкулаків не розвивається гаразд в народній фантазі. Кажуть, що вовками перекидаються самі знахурі, а часом обертають в вовків парубків, на котрих вони сердиті. Стрічаючи люде в лісі або в полі, вовкулаки не рвуть їх, а тільки жалібно дивляться ім в очі. Як ім хто кине хліба, то вопи ідять, а овечок тільки душать, але не ідять. Хто догадається и назве вовкулаку людським іменям, то він зараз знов стає чоловіком. Кажуть, що вовкулаки ссуть кров як и відьми.

Віра в вовкулаків є у всіх индоевропейських народів, а Поляки навіть вірять, що люде стають вовкулаками два рази на рік: на Коляду й на Купайла, тоді саме, як відьми збираються на Лису гору. Вовкулаки належать до одного мієичного типа з відьмами, відьмаками и упирями; вони півмієичні истоти, стоять на переході од зооморфичних до антропоморфичних мієичних образів хмар.

В народній мієології хмари часто описуються, як череда вовків, а св. Юрія народня фантазія настановила пастухом вовчої череди, перенісши на ёго прикмети громовика, як пастуха небесної череди.

(Дальше буде.)

ПОГЛЯДИ НА ІСТОРІЮ РУСЬКОГО НАРОДУ.

V.

Приходиться нам тепер ще кілька слів сказати про ту „силу стародавньої традиції“, що мала „притулити Малу Росію до Великої Росії“, та про „велику Петрову послідовательку“ з її популярним титулом: „великий світ наша мати“.

Воно вже не раз доводилось читати про те, що руський народ тягнув до „одновірного“ и „одноплемінного“ народу російського. Ся гіпотеза так и прокидається то в публицистиці, то в поважних працях мов головач, що попав в чисту воду з мутної калюжі. Коли така гіпотеза виходить з уст людей, що нехтують самостійність нашого народу, то се й не дуже дивно. Станувши на „общеруському“ становиску хочеться не одному панрусисту підкласти історичній минувшості свою особисту думку та показати перед світом, що ось то російський народ (під котрим обіймають и Велико- и Мало-русів) злучився самовіжно в одну державну цілість, се б то, що такі обяви, які сподіялись Бисмарковською силою в Німеччині доперва за наших часів, сподіялись на Русі два віки тому назад. Такі виводи, о скільки в тім не має злої волі, нічим більше не грішать як тільки браком історичної правди и анахронизмом. За те ж в устах людей, котрі знають и признають, а бодай знали и признавали, що руський (малоруський) народ єсть самостійний, а именно зовсім відрубний від польського и російського (великоруського) народу, являється така гіпотеза о „стародавній традиції“ чимсь далеко більше, як тільки безпідставною и недоказаною видумкою.

Нам нічого доводити тут самостійности нашої народности, бо ми мусіли б тоді доказувати те, що вже єсть доказане, и повтаряти широко знаці виводи не тільки наших, але й російських, польських и німецьких писателів. Пишучи для нашої громади доволі буде вказати на фактичну самостійність нашого народу и на ёго

*

відрубність від великоруського, так в минувості, як и в теперішності. Одноплемінність Великорусів з Русинами нічим недоказана являється пустою фразою, котрій противорічить исторична минувність и теперішність. Навіть одновірність обох народів єсть тільки більше формальною, ніж истотною правдою, хіба що возьмемо річ зовсім поверховно, а не вийдемо в світогляд обох народів и не вглянемо в истоту релігійних поглядів обох народів, котрі різняються від себе в головних точках иноді дияметрально. Коли ж помипемо сі истотні відзнаки, тоді треба говорити про одновірність не тільки Великорусів и Русинів, але й всього православного миру: Болгар, Сербів, Греків, Румунів и т. д., що ні троха не причиниться до виясненя покревности або відрубности сих народів.

Перед нашими очима стоять побіч себе два самостійні народи, о стільки хіба с собою зближені, що оба вирости з великого кореня славянського. Але й славянська кров московського народу немало роспущена зовсім неславянськими елементами. Дивно ж воно, що такі два самостійні народи мали б мати до себе таку силу притягаючу, яка не появилась ніде инде не то між чужими, але навіть між другими славянськими народами. А ще дивніше, що се зілляне мало сподіятись у таку старовину, коли нігде ще не прокидалась національна гадка. А як ще розглянути розлогі обшари, які займав и займає один и другий народ, тоді вже й зовсім дивовижною стає така гипотеза „возсоєднення“ задля „одноплеменности и стародавнєї традиції“.

Загляньмо до исторії сєго вічного процесу всенароднєго и вселюдського житя! Уже ж в исторії повинен би зазначитись сей важкий процес зєднання и зілляня обох сих народів. Коли б прийшло розберати давну старовину нашого народу, так навряд вийшло б зовсім противне; именно виявилось, що полуднева Русь жила и розвивалась не тільки відрубним житям мисли, слова, світогляду пароднєго, але й відрубним житям державним — від північної Русі, хоч и те правда, що північні князі вже досить вчасно старалися знищити осередок сєго самостійного и своєдержавного житя. Але помипемо сю давну старину, а повернемось до епоки Хмельницького. Він же ж, після виводів прихильників гипотези „возсоєднення“, був головним представителем сеї „стародавнєї традиції“, він мав довершити се діло зєднання, и скувати обі вівти славянського племени в одно перозлучне тіло.

Неперечно, епока Хмельницького — одна з найважійших в нащій исторії. За Хмельницького знявся цілий руський народ

проти Речі-Посполитої. Ніколи ще незасягнуло повстане руського народу таких широких границь, не зєдналося стілько войовників проти панів, та ніколи ще так багато не пролилося крові у шляхоцько-козацькій війні, як за часів „отамана-батька Чигиринського“. Від самого Запорожя аж до крайних границь руського миру на захід — перейшли козацькі полки, скрізь паробляючи з Ляхами превеликого дива. Як блискавка ширшала думка слобонитись від ляхів-панів, видобутись из своєї недолі та вибитись на волю. Отся думка єднала широку Русь-Україну до великої боротьби проти Речі-Посполитої, відтіля росла потуга Хмельницького а клопились шляхоцькі *стязи* перед козацькими головами.

Одначе ні Хмельницький, ні козаки, ні тим менше сам народ, — здійснюючися до сеї боротьби — не думали ні про московського царя, ні про московське царство. Не до Москви, а до Криму йде Хмельницький єднати для себе помочі, не з московським війском, а з кримськими Татарами виступають козаки до борби проти Польщі. Сей факт сам про себе доволі говорить, більше ніж усі виводи. Не думав Богдан Хмельницький, не думали й козаки, виступаючи 1648 р. на Україну, відриватись від Речі-Посполитої*), а підклонятись „восточному цареві“. Не атракція до московського царства, або до московського православия, але „египецькі злигодні“ здіймали козаків и руський народ до борби.

А хоч руський народ цілою масою боровся за свою долю (и в тім взгляді жив повним життям політичним), однак не можемо признавати стілько політичного образования маси руського народу, щоб міг він розуміти междержавні взаємини Русі-України з сусідними державами и оглядатись на московське государство яко на підмагающий фактор своєї борби.

Ні руський, ні тим менше московський народ не мав на стілько образования, ані не стояв з собою в так тісних, або приязних взаєминах, щоб міг бодай почути потребу обопільного зєднання. Одже ж ні про племінну, ні державну, ані навіть релігійну єдність з Москвою не думав гетьман Хмельницький „у святий день божественний, у вівторник, як виправляв козаків до сходу сонця у поход“, а казав він ім „руський оченаш читати, на славу України прибувати, на лядські табури найджати, ляхів, мостових панів, у пень рубати або за ріку Вислу заганяти, віри християнської у повугу не давати; — та ще й жидів-рандарів у пень

*) Може до сєго часу, або до часів перелазького трактату відноситься прислівя: „*Таки Ляхів гудьмо, але з Ляхами будьмо*“. (Номне стр. 19.)

рубати, кров їх жидівську у полі з жовтим піском мішати, жидівському шабасу пільги не давати!“

Було ж таке завзята не тільки у Хмельницького та у козаків, але й в цілім руськім народі, що пропадав за панською нахабою „у королівській землі“. Як тільки по перших громах, по перших побідах козаків, з України повтікали пани та жиди, оттоді то й виспіював народ ідеал свого життя в думках:

„Та не має лучче, та не має краще, як в нас на Україні,
Що не має пана(-ляха), та не має жида, не має унії!“

Так на першім пляні задуманого перевороту стояло висвобдене від панів и жидів, а на дальшім пляні стояло питає релігійне. Сповнене сього ідеалу могло вдоволити руський народ, скріпити його сили и сировадити його на дорогу природного розвою и поступу.

Тільки ж після Зборівського та Білоцерковського трактату стало народови ясно, що не задля того ідеалу, а марно лялася людська кров по широкій Русі-Україні. „Не добре наш гетьман Хмельницький учинив, що з ляхами, мостивими панами у Білій Церкві замирив;“ бо хоч побільшало було козаків на 40.000 (а опісля зменшилось на 20.000) и православній вірі пошановане застережено, та за те не сповнилась надія народу, „що не буде ні пана, не будо ні жида, не буде й унії“. Були тепер и ляхи, мостиві пани, були и жиди, „та ще ж то ляхи, мостиві пани, по козаках и мужиках стацією стояли, од їх ключі одбірали, да стали над їх домами господарями“. Тоді то збиралися нереестрові козаки та мужики у раду, та не тільки, як каже дума, „писали од своїх рук листи до гетьмана Хмельницького“, але й самі здіймалися на ново проти непростених господарів, та ще й почали на батька Хмельницького нарікати, про нового гетьмана, про чорну раду с тиха промовляти. Як же ж ще прийшлося багато лиха від Татар дізнавати, як стала Орда и дівчат и молодниць и парубків хапати, оттоді той голосно здійнявся проклін: „бодай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула!“ Побачив Хмельницький, що не гаразд починається, що з мостивими панами ніяк зладити не можна, що й народ від його відклоняється, та й гетманська булава з рук виривається, и став він пильніше прислухуватись послам, що з ріжних сторін до його прибували. С того то й часу розпочалися ті пересправи з московськими послами. Так не задля одноплемінности, та й не задля одновірности, а с простої конечности ратувати своє гетманство, свою славу, склонився Хмельницький до переговорів з царськими послами. За той час виробилось у на-

роді переконанє, що ёму ніяк не можна мирно жити с панами-ляхами. Ні трактати, ні присяги, ні обави перед новою кривавою війною, не могли вгамувати шляхоцької бути и захланности. Ляхи лучились с Татарами на погибель України и не було в них думки попустити волю руському народови. Оставалось тоді дві дороги: або стати самостійною силою и заснувати свою козацьку реч-посполиту, або віддатися в охорону якому иншому цареви. Так перша дорога оказалась тепер неможливою. Богдан Хмельницький вихований у єзуїтській школі, перейнятий духом (козацького) шляхецтва заздалегідь не міг знятися на ту висоту реформи суспільного и державного життя, котра вимагала рівноправности усіх людей, знищення упривилюваного панства и перетворення кожного мужика на вольного козака. Всі трактати, які заключав коли небудь Богдан Хмельницький вказують, що чужа була ёму та думка, яка зародилась в головах „збунтованого“ народу. Сей розлад між гетьманом и ёго козацтвом а народом довів до роз'єднання сил руського народу. Відклонившись від народнєго интересу мусів Хмельницький попасти в разячу противорічність з власним ділом. Підписуючи засуд на смерть Хмелецького, Мозири, Гладкого, Гуляницького и багато инших, що воювали дальше проти панів, польских жовнірів и жидів, — Богдан Хмельницький тим самим написав и для себе засуд смерти, бо вже ж ділає сих нових ватажків було таке саме, як и почин Хмельнищини. Тільки в той спосіб поясняється нам перехід народнєго титулу Хмельницького „отамана-батька Чигиринського“ — на проклін: „бодай тебе, Хмельниченку, перва куля не минула!“ — Так оставалась тільки друга дорога: віддатися під охорону якому цареви. Скоро вияснилося що з шляхецькою Річею-Посполитою ніякого ладу довести не можна, — то вибір був легкий. Оставалися до вибору тільки три „царі“: турецький, кримський и „восточний, православний“. Народ знав „бисурман“ дуже добре, яко своїх важких ворогів. Орда „витоптала кіньми маленькі діти, старих порубала, а молодих, сердульших у полон забрала“. Попалені, вилюднені села, сплїдровані міста, живо пагадували народови „бисурманську“ приязнь и опіку. То й не диво, що Хмельницький станувши раз перед konieczністю зірвати с Польщею — пішов единою тоді можливою дорогою и прихилився до „православного, восточного“ царя. Цар дозволяв 60.000 козаків, запевняв гетманство и поручав охорону православия. Більше не можна було ні від кого виторгувати. История переговорів з московським царем, земська дума в Москві (1. Жовнія 1653) и переяславська рада (8. Січня 1654),

ясно нам виказують, як чужою була обом сторонам яка небудь гадка про одноплемінність або стародавню традицію, як противно по стороні Хмельницького тільки крайня непорядність и конечність, а по стороні царській тільки егонстичний интерес ослаблення Польщі, — звели до купи переяславський трактат. Ще весною 1652 р. вислав Хмельницький свого післанця Искру до царя московського. Їму дозволили побачити „царські очі“ и він став прохати для козаків царської опіки. Устами дяка Волошанина заявив цар, що він не думає задля козаків зривати миру с польским королем, то й радить гетьманови и всьому війську запороському стояти на тім, на чім помирились вони с Поляками. Як же ж Искра заявив, що козакам ніяково зладити з Річею-Посполитою и Поляками-панами та почав просити, щоб „ёго царське величество“ хоч позволив козакам перейти в московське царство на пограничні землі, тоді московський дяк заявив, що цар позволить козакам селитись на Дону, Медвідиці, але оддалеки від Поляків, щоб не було з ними зачіпки. Так після того, чи ж можна сказати, що одною або другою стороною руководила яка небудь сила стародавньої традиції и одноплемінности?! Де ж та сила стародавньої традиції або почуття одноплемінности, коли навіть в земській думі в Москві (1. Жовтня 1653), ніхто з дяків, бояр, думних людей и дворян московських ні словом не писнув про побратимство або одноплемінність и яку небудь традицію, а противно діло з Хмельницьким розбералось зовсім яко питанє обеспеченя границь московського царства на полудне, а не яко питанє відзисканя давньої части московського царства!*) Думний дяк розберавючи просьбу Хмельницького розводився не над одноплемінністю, а навіть не над одновірністю, але над тим, що в польских письмах пропускано титул царський и не виписувано ёго так, як цар сам собі ёго описує, та що в польских книгах печатаю на царя такі безчестя, докори и насмішки, які „и простому чоловіку помислити страшно“! На Україні стали Поляки тиснути православну церкву, говорив дальше думний дяк, Українці знялися „за віру“ и присилювали Поляків знищити унію, але Поляки не додержали ні договорів ні присяг. Тепер проситьсся Хмельницький з усім війском запороським під „руку государя“, а Турецький

---

*) Сам *II. Куліш* каже в своїй *Хмельничанин*: „Перед усім нібито світом Москва тим великим земським собором оправдилася, що не за що, як за віру, вона виступається и не козаків, а церкви святі, за которі б то козаки воюють, під свою оборону берє“.

цар зазиває українську чернь у своє підданство, так треба як небудь залагодити сю справу. То ж почалася земська дума. Бояре говорили, що належить прийняти Хмельницького и все військо запороське, щоб не допустити їх у підданство турецькому або кримському цареві. Всі думні (радні) люде годилися, щоб обявити Польщі и Литві війну „за образу православної віри и царської чести“, а служні люде говорили, що готові покласти свої голови за „честь государя!“

Ось и всі мотиви, якими руководились цар и московські „думні“ люде прихилиючись до просьби Хмельницького. Така то була сила, що клонила Москву „прихилити“ до Русі-України.

Не було чути и по стороні Хмельницького и козаків ні одного слова про яку небудь одноплемінність або стародавню традицію — тоді, як зібралася переяславська рада. Хмельницький виступивши на раду обявив, що тяжко зладити с панамі-ляхами, „котрі більше поважають жида та собаку, як нашого брата-християнина“, та що після того остяється виберати між турецьким, кримським и московським царем. Вибір не міг бути тяжкий, то ж зовсім не дивно, що рада згодилася на „восточного царя православного“. — Лучше сього показує сам переяславський договір, як чужою була обом сторонам думка про яку небудь зуповну єдність або з'єднання обох народів в одну народню цілість.

В тім договорі застережено цілість и взгляду самостійність Южної Русі: самоуправу независлу від царських чиновників, право власного законодавства и судівництва, право вольного вибору гетьманів и урядників, ненарушимість шляхоцького, духовного, міщанського, козацького и посполитого стану, право приймати чужих послів и зноситись з чужоземними державниками и т. д. Се була перзональна унія Русі-України з Москвою. Козаки и вся рада домагалися, щоб царські послы присягою ствердили, що цар не порушить прав Русі-України и московські бояри ледви змогли відвести козаків від сього вимагання, запевняючи, що цар ніколи не порушить и не зломить прав Русі-України. Мимо того не всі підклонилися московському цареві. Навіть духовенство не хотіло підклонитись „православиому“ цареві, так слабим було почутя одновірности. Сам київський митрополит з жалю замірав, а все духовенство, що було з ним „за слёзами світа божого не видало“. Се було точнісенько таке з'єднанє, як подружжя, коли родичі силою видають дівчину за нелюба. Не тільки київське духовенство не присягло вірности православному цареві, але не присягнув и отаман кошовий запороський Сірко, та полковник Богун, и шляхта

и багато міщан відклонялось від присяги. Маса народу не мала и не могла мати розуміння сього акту. Він був о стільки для неї зрозумілим, о скільки мав висвободити Україну с під польського панованя. Народня дума, що відноситься до сього часу оспівує сю подію яко зміну державної голови:

„Ой служив же я служив пану католику,
А тепер ёму служити не буду до віку!
Ой служив же я служив пану бисурману,
А тепер служити стану восточному царю!“

Ось таке значенє мав акт переяславський доконаний Богданом Хмельницьким, а прославлений тенденційними теоретиками актом „возсоєдиненя“ Русі по стародавній традиції.

Перегляд діяльности руських товариств.

— **Из Стрийського Підгір'я.** Пачитавшиєся по газетах „Слово“, „Русская Рада“ и и., и наслухавшиєся від околичних священників багато про з'їзд членів „общества Мих. Качковского“, приготований в Стрию на день 22. Серпня, поїхав и я до Стрия, щоб сей з'їзд побачити та се товариство блеще пізнати. В тім самім часі мала в Стрию відбутися вистава пчільничо-садівнича, уряджена Коломиїським відділом товариства пчільничо-садівничого (оголошена друкованими плякатами з докладною програмою в руській и польській мові), мав з'їхати театр п. Т. Романович и наконець мали відбуватися конференції учителів народніх з Стрийського шкільного околу (3-х старост), — можна було одже надіятися численного з'їзду.

Приїхавши день наперед, пішов я подивитися на пчільничо-садівничу виставу. В однім кутику гарної нововибудованої сали в мійськїм саді „Вільшня“ знайшов я поміщену цілу виставу, складалоюєся з кількох порожних уліїв, 4 уліїв з пчолами, трохи меду та ярин, цвітів и садовини огородника-Русина з Голобутова Волинського, між котрими послідними okazaми було кілька справді досить цікавих. Ціла вистава однак й не заслує зовсім на ту назву и може свідчити лише о великій неспосібности и недбалости аранжерів, бо ж лучшу виставу можна зробити без приготованя в першім лішнім місточку, спроваджуючи лише такі плоди, які 3—4 миль наоколо находяться. Всіх надіславших свої окази було 7-ох, (якби не згаданий огородник та улії, то можна би цілу виставу на однім малім столі змістити) —, и всі 7 були преміювані: медалями срібними, бронзовими и и. Вистава мала трівати 3 дні а трівала властиво лиш 1 день. З кількох заповіджених відчитів відбувся лише 2: проф. Цесельського зі Львова (по польски) и о. Наумовича (по руськи); я не був на відчитах, але чув, як хвалено відчит п. Цесельського. Публики було лиш вечером досить,

и то мабуть найбільша часть прийшла тільки задля проходу в гарнім салі, а не задля самої вистави.

На загальні збори товариства Качковського з'їхалося членів и гостей около 400; с тих була около половина селян, відтак трохи академиків и учителів народніх, прочі священники. „Слово“ подало число з'їхавшихся на 1500, а „Русская Рада“ на „выше тысячъ“. Не тільки я сам вирахував 400, але се число сконстатував також голосно и публично на зборах в одній з своїх бесід о. Стеткевич, и ніхто з присутних не заперечив! Не знаю, на що придається така надмірна перепада: впрочім и число 400 можна досить значним вважати. Достойники від ст. Юра, верховодителі в Народнім Домі, Русській Раді, Матиці и Ставропільї, проводирі соймові и райхсратові знов не явилися; из „знаменитостей“ були тільки райхсратовці оо. Наумович, Заклинський и п. Геровский, з послів соймових др. Антоневич, наконець ще адвокат др. Добрянскій и редактор „Слова“ п. Площанскій. — Збори відбулися в будинку, котрий давніше яко магазин був уживаний, складаючимся з одної довгої а вускої, ниської, дуже темної, вохкої и заплісної комнати: місце отже як найнедогіднійше, в котрім ще й задля духоти годі було довго висидіти. В перших лавках сиділи, як и минушого року в Галичі, дами, між котрими ледви чи багато було членів товариства. В загалі були у салі члени и нечлени, займаючи місця де хто міг, без ріжнці.

В день зборів відправлено насамперед рано службу Богу, а відтак панахиду за душу бл. п. М. Качковського и всіх померших членів товариства. Посол райхсратовий и соймовий о. Заклинський мав бесіду, в котрій між иншими згадував з великим жалєм за „великого патріота“ о. Стефана Головацького, котрий с. р. помер. Того самого о. Головацького величало яко ученого и патріота „Слово“, відтак десь-там на якійсь вечері колишній суплент руської літератури на Черновецькій університеті др. Ганкевич, а наконець прославляє ёго о. Наумович в „Русській Раді“ и оповідає, що в Стрию в дружнім кружку говорено, щоби зложити комитет „для собранія вѣна для старшої дочки, подѣбно якъ вся Чехія собрала многотысячное вѣно дочцѣ Збицѣ патріота Гавличка!“ Се вже за надто велика бляга, як щоби можна довше мовчати. О. Стефан Головацький відзначився тим, що написав кілька статей до Слова „Зъ Долинского“, пр. полемику против брошури о. Качали „Безпосередній выборы до Рады державной“, статью „Наша мірская интеллигенція“ и и. Статі сі відзначалися хіба тим, що автор сміло и аподиктично висказував свої гадки, не оглядаючись зовсім на те, чи пише правду та чи є який здоровий змисл в ёго писаню. „Правда“ в рочн. 1873 и 1874 кілька разів указувала на недорічності статей з Долинського, в довшу полемику з ними не выпускалася, бо — вони на те ніяк не заслугували. Який патріотизм був у о. Головацького, видно с того, що він став патріотизм заявляти аж тоді, коли не дістав запомочи 75 гульд. из грошей, назначених Радою державною для духовенства. И того чоловіка славлять нині ученим и патріотом и рівнають з Гавличком!!!

Перед полуднем отворив засідане о. Навмович короткою промовою, відтак вибрано председателя (о. Кмицікевича з Гаів) и секретарів із

час збору, вибрано контрольну комісію і відчитано кільканадцять телеграм. По обіді були вибори нового виділу і внески поодиноких членів. Головою товариства вибрано знов о. Наумовича, а над вибором виділових і заступників велися довгі і цікаві дебати. Значна часть згромаджених членів (особливо молодші) хотіла до виділу впровадити нові сили, котрі би именно лучше знали вести видавництво книжок для народу, ніж попередні виділи, за котрих публікувалося такі повісті Штробля, Скоть домашній Гальки і н. Так пропоновано із старших проф. Омеляна Огоновського, о. Богдана Шюрка, з молодших п. Франка (одного с теперішних редакторів „Друга“) і н., — але стара гвардія держалася твердо і переборолася своєю лістою кандидатів, відкинувши великих нових людей. Однак борба була завзята, а перемога соромна. Виравді пп. Огоновський і Шюрко не могли бути вибрані до виділу, бо не суть членами „общества“ М. Качковського, за те тим завзятійше (цілу годину) спорено о п. Франка, з початку чи вибрати ёго яко виділового, а відтак хоч яко заступника. Значна більшість була очевидно за п. Франком, за ним промовляло далеко більше бесідників, за ним відзивалась часті кліки збору, не хотівшого декотрих противних ораторів (особливо п. Площанського) і слухати: однак через підступ председателя оголошено вибраним контракандидата п. Франка, п. Олійника, урядника при Народнім Домі, кандидата тої кліки, котра загарбала в свої руки Дім Народній і газдує в нім на некористь руського народа (як промовляв один бесідник). Наша стара партія, не допустивши таким способом одного чоловіка не цілком свого (але і не українофила) навіть на 4-ого заступника, дала на ново доказ своєї крайньої ексклюзивности, нетолеранції, показала, що вона не може знести людей з власним пересвідченєм. Однак ці збори показали враз, що її сила починає на слабих підставах... Членами виділу вибрані: др. Добрянський, др. Міронович, пп. Геровський, Біленький, Щербан, Площанський, Полянський і о. Пачовський з Наварії; заступниками вибрані пп. Клемертович, Корчук, Олійник і Плешкевич — отже (з винятком може одного або двох) самі люди, котрі або не можуть, або не хочуть або не вміють нічого хосенного для народу робити.

Дебати над внесками поодиноких членів були досить оживлені. Принято именно три внески: о. Стеткевича, щоби центральний виділ через свої філії зайнявся збиранем статистичних дат: де і кілько читалень, шинхлрів громадських, кас позичкових заложено, кілько ґрунтів вигуявлено і т. п., і щоби при загальних зборах були відчитані (именно для народа). Другий внесок п. Белея (академіка): щоби товариство звернуло свою увагу на міста, щоби закладати товариства ремісничі і хоронити наше міщанство від упадку і від забуття своєї народности. Наконєць внесок о. Заклинського (молодшого): щоби подати петицію до Ради державної о заведенє руського викладавого языка в гимназиях східної Галичини. Шкода, що не замітив ніхто, що „Совѣтъ управляющій Народнымъ Домомъ“ виразно жадає, щоби питомці бурси Дому Народнього до єдиної руської гимназии у Львові не вписувалися, що і Институт Ставропигийський німецьку гимназию переносить над руську, а всякі проводирі і орудія старої партії у Львові агитують між руськими родичами, щоби посилали дітей радше до польської ніж до руської

гимназії. Отже на таку петицію товариства Качковського буде мав п. Земляковський в раді міністрів и в Раді державній легкий одвіт! — Зазначити мусимо при тім, що всі 3 внескодателі суть враз членами „Просвіти“. Всі інші внески були відкиннені, пр. внесок о. Залозецького (котрий промовляв мов би на мисені), щоби загальні збори відбувалися що 3 роки, и и.

Хочу ще згадати, яке вражінє зробили сі збори на селян. Коротко сказавши: дуже некористне. Всё що на засіданню перед полуднем и по полудні при спорах над вибором виділу було наговорено, не мало жадно интересу для селян, з котрих и близько половина в часі вибирової борби опустила салю. Деякі виступали навіть на зборах з закидами, що нани сваряться непотрібно, а не оглядаються на селян, а також з закидами н. недбалість многих священників о просвіту и добро народа. Ледве повлється багато з тих селян, що були на сегорічних зборах, на нові загальні збори за рік, як и небагато було (а може и цілком не було) на сегорічних зборах тих людей, котрі у минувшім році були в Галичі... За те книжки товариства „Просвіта“, які привіз один академик з собою, купували наші селяне дуже, именно кілька новійших видань и деякі давнійші роскупили весь привезений запас (по кількадесять екземп.) в жиг, а навіть купували досеть дорогі українські книжки, друковані фонетикою; один купив навіть Праське виданє Кобзаря за 5 гульд.!.. — С. К.

Библиография.

— **Днѣстрянка альманахъ съ календаремъ на р. 1877.** Виданє товариства: „Академич. Кружокъ у Львовѣ“. Ціна 50 кр. — Непродуктивність галицько-руської письменности ростягалася послідніми часами навіть на календарські виданя. Після малих проб видавців „Львовянина“ и товариства „Просвіта“ запанував у нас Ставропійський „Временникъ“. Заповнений переважно церковними річами (типиком, грамотами відносячимися до Успенської церкви и Ставропійні) не міг „Временникъ“ задоволити не то священників але навіть и дяків, не споминаючи вже про нашу интеллигенцію, котра мусіла вдоволятиє „kalendarem“ Бюдека, и про наших селян, котрі мусіли ограничатися на своїй власній календарській рахубі. Не думав у нас ніхто, піднести вартости календарських видань хоч до середної мірности и получить з ними яку небудь користь интелектуальну. А преці календар росходяться між усі верстви людности дуже надається до ширеня духовної поживи. Задля того радо витасмо виданє „Академ. Кружка“, котре своїм змістом перевисшас всі дотеперішні проби наших календарських видань. Позіставлячи оцінку „Днѣстрянки“ на пізнійше подасмо її зміст: „I. Часть календарска (стор. 1.—XXII.) — II, *Альманахъ* (стор. 1—130.): 1) Бѣдныи Романъ, Оповѣданьє *Ивана Негого*. 2) Омелія, поема *Евге-*

нія Згарского. 3) Сельскі весняні образки С-ского, перекладъ Ром... Розм... 4) Стрѣлецъ, Шиллера, перекладъ Пюрка. 5) Два приятелі, *Джесджалика*. 6) Молодой Руси, стихъ *Бьлокерницікого*. 7) Сѣмнадцяті и двадцяті перві уродини, оповѣданье Софіи Шварцъ, перкл. *Надежды* * * *. 8) Сподѣванка, изъ Шиллера, перекл. Пюрка. 9) Нездара, оповѣданье Бретъ-Гарта, перекладъ *Петра Кумановского*. 10) Лемшина челядь, *Джесджалика*. 11) Хрестъ Чигиринскій, стихъ *И. Франка*. 12) Институтка, повѣсть *Марка Вовчка*. 13) Щаслива, стихъ *М. П.* 14) Повѣнь, повѣсть *Эмиля Золя*.“ — Сподіємося, що руська публика радо повитає „Діѣстриянку“ и прийме її скорше ніж „Временника“ и „kalendarz Szczutka“ або „Bodeka“.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

† Дня 12. Вересня умер ві Львові **Павлин Свенціцкий** гимназьяльній учитель и звістний у нас литерат під псевдонимом: Павло Сві й и Павлин Стахурський, в 36 р. житя. Поляк родом з України щиро прилинув душею и сердцем до поетичної України, до українського народу и нашої словесности народної. Належав він до так званих „хлопоманів“, які витворились на Україні в 60-их роках. Та не на одній прихильности до народу кінчилась ёго діяльність. Прибувши до Галичини взявся за перо, дописував до „Циви“ (де поміщав свої поезії, одну повість и початок перекладу Шекспировського Гамлета) а відтак став видавати випусками „Sioło“. Важав він познакомити польську публіку з духом руського народу и ёго словесности. Тим хотів він проложити дорогу до зближеня Поляків и Русинів, щоб, пізнавшись обопільно, спільними силами здвигались из свого унадку до самостійного житя. Однак ж „хлопоманські“ чи то б демократичні засади не могли якось зъєднати собі прихильників між польською публікою. Идея братерської єдности вигріта щирим, горячим, патротициним сердцем, зівяла и зниділа на холоднім польско-галицькім горизонті. Мнмо того *Павло Свій* ишов дальше своєю дорогою. В „Nowinach“, котрі стояли під ёго редакцією, и в краківській літератській часописи „Kalina“ знакомив він польську публіку з поетичною Україною и з русько-українським народом то в переводах наших писателів, то оригінальних повістях, котрі брав усе з українського житя. Побіч того писав и по руськи (Байки видані накладом Поремби 1864 р. и Байки видані накладом тов. Провсвіта, Вік XIX. в українській літературі и т. и.), а коли в тім згляді ёго діяльність зменшалася, то тільки задля літературної опалости, яка зануваля була у нас послідними роками. Всі ёго писаня на руській мові відзначаються рідкою у нас чистотою язика, легкостю стилю и поетичною окрасою. Предвчасна смерть видерла нам заскоро надійного

писателя, а идея щиро братерської згоди між Русинами и Поляками и спільного, хоч через те все самостійного, діляня обох народів втерляла світлого и щирого заступника. Вість о Его сконі розбудила щирий жаль між нашою громадою. Вічна Ему память!

— **P. Julian Turczyński проти руської народности.** Вже від довшого часу доходить нас вісти, що п. Ю. Турчинський, директор учительської семінарії в Станіславові, в дуже невідповідний спосіб виступає проти руського язика и в загалі проти руської народности. Нам звіщали, що п. дир. Турчинський задержує в себе „Правду“ и „Газету Школьну“, щоб не доходили сі руські часописи до адресатів, котрі мали то нещасте бути підвладними п. директора. Відомо нам и те, що п. директор неоглосив, як слідувало, на конференції учителями міністеріяльного розпорядження о викладі наук в руськім язичі, а навіть коли инспектор Мандибур на инспекції пригадав, щоб при викладах узглядняти руський язик, п. Турчинський промовив до одного з учителів: „Niech będzie po dawnemu, co tam Ruszczyzna jakaś!“ П. Турчинський очевидно за багато числив на руську терпеливість. Воно правда, Русини терпеливий народ, але коли мірка перебере верх, то й Русин зворухнеться. — Тепер доходить нас знов вісти, що п. Т. не покидає свого поступованя. Він посунувся до того, що перед учениками висміває руський язик, ображає нашу народність и наші патріотичні чувства. На годині школьній впрязився п. Турчинський, що „język ruski jest językiem pijaków, Szewczenko sam był prosty chłopisko i pijak“. Довідуємося також, що п. Турчинський дуже нерадо заводив в школі взорцевій ту нещасну паралельку з руським язиком викладовим, яка з милосердя міністра над руськими дітьми припала Русинам.

Ми пригадаємо передовсім п. Турчинському, що тепер перед законами, в школі и уряді, (правда не волею шляхти) „chłopiska“ мають такі ж самі права, як би й „шляхотноуроджені“, що повинен знати п. Турчинський вже за дня свого директорського уряду, котрий наказує йому зарівно дбати про вихованє шляхоцьких як и нешляхоцьких дітей. В учительській семінарії в Станіславові є не тільки між учителями, але и між учениками Русини а мабуть и не мало Поляків, котрих не инвентував ані Шапроцький ані Песецький. Виставляти „хлопство“ яко щось погордливого, єсть не тільки непедагогічно и нелюдько, але просто нерозумно и противузаконно. Подавати в наругу руський язик и найдорожшого кождому Русинови творця нашої нової словесности, значить нарушати права руської народности, запевнені основними законами проти шляхотської бути и пихи. С того, як виступає п. Турчинський проти руської руцини, и є слів ним виголошених перед учениками в школі виходив би ясний замір подати в наругу и погорду руський язик и руську народність. Таке поступованє директора в школі, де сидять Русини побіч Поляків, конечно мусить викликати незгоду и ненависть між учениками одної а другої народности. То ж мусимо ми дальше пригадати п. Турчинському §. 302 карної устави. Чи застановився п. Т. над своїм поступованєм, над значенєм и донеслостю своїх слів, и чи знає він постановленє §. 302 к. у.

А позаяк п. Т. вже від довшого часу так поступає и здається зовсім запізнавати своє становище директора и учителя, то ми надіє-

мося, що ц. к. Рада школьна кр. переконавшись о властивім стані річей звільнить п. Т. від уряду, котрому він відповісти не може и не хоче.

— **Спростоване.** Як довідуємося, опізнилось оголошене про заведене викладового язика руського в рівнорядній класі взорцевої школи в Тернополі — без вини др-а Дністрянського. П. др. Дністрянський з важних причин мусів віддати заступництво дирекції учит. семинарії п. Німентовському, а обійнявши доперва 30. Серпня особисто дирекцію, дуже старанно заходився, щоб ввести в жите рівнорядну класу з руським язиком викладовим. Задля того радо простуємо наші уваги уміщені в Ч. 16-ім, о скільки вони дотичать ш. дирекції учит. семинарії в Тернополі.

— **По овочах — пізнасте іх.** До новоутворених клас з руським язиком викладовим при учительських семинариях записалось: ві Львові 2! — в Станиславові 9, — в Тернополі — 17 учеників. Директором учит. семинарії ві Львові єсть п. Савчинський, а в Станиславові п. Турчинський.

— **С під Творимірки.** *В день Спаса.* (Жнива. Лїнивство и нужда народу.) — Після минувшого, голодного року наш зморений, зголоднілий народ з великою нетерплячкою, мов спасеня свого, виглядав жнив. Перед Іллі розпочалися у нас жнива, хоч дехто з голоду ще тільки-що після Петра тив жита або ячменю, як то кажуть, на новий хлїб. Весело поглядали наші люде на свої ниви, бо сказати так в загалі, урожай сѣго року єсть, а люде надівалися посплачувати сѣго року свої довги нароблені в часі сѣгорічного довгого передпюку. Здавалося, що до двох неділь и снопа на полю не остане, а скінчаться бодай головні жнива. Але ось уже и третій тиждїнь минув, як добрі жнива розпочалися, а у нас ще й не по головних жнивах. По скарбах, по ланах та по жидівських полях уже тільки овес та гречка осталися, та й те понайбільше вже покошене, а в наших мужиків от ще денедо жита, ба навіть ячмена на пні стоять. Від чого ж то так пиняво йдуть жнива нашому мужикови? Вже ж то слоти такої не було, щоб перешкодила в жнивній роботі, та й рук у наших мужиків не за мало до іх поля. Не в тім же ж то и глядіти нам причини тої пинявої роботи, роботи не в час, як то кажуть, по всіх людях.

Вже у вторічній дописі, про наш народ в Золочівсько-Броцькій стороні під взглядом єго материяльного и интелектуально-морального биту („Правда“ 1875 стр. 333. 421. 461.) підняв я яко головну причину материяльної нужди нашого народа в Золочівсько-Броцькій стороні єго недбальство и лїниство. Здається міні, що на цілім нашім краю не знайдеться ні одна хлїбородна сторона, де би люде буди такі лїниві до роботи, як у нас. А тес лїниство ніколи так яскраво не виявляється, як в часі жнив. Погляньте, ишениця, ячмїнь, жито уже стиглі, давно лора би іх зібрати. На Поділю в мужика не було б ні сну ні спочивку, поки не зібрав би свого спілого хлїба с поля та не зложив бодай в копи; скоро світ по хатах уже повипалювано, що тільки в хаті жне с сернами, с косами вирушає в поле. А у нас, сонце вже давно зійде а наш господар ледві проснеться від снаия, витягається, та бореться то косу клепати, то пиннає щось таке, чого зовсім до жнив не потрі-

бно, та вичікує обіду. А тут господня тільки-що распалює та обід приставляє. Сонце підійшло вже геть-геть, вже коло осьмої години або й далше буде, а тут чуєш: кличуться на обід. Поки ж то по обіді, поки збереться, то вже під дев'яту-десяту годину виходить господар с косою або серпом в поле, так як то пора на тее. Так де Вам! в саму отсю найгорячішу пору всі баби, дівки, вся жінота, робоча сила, лізе в коноплі, котрі вже давно час було брати, але господня не брала, бо, каже, ще їм тринацятий тиждень не минув. Вийшов же ж наш мужик пізно в поле с косою чи серпом, так гадав би хто, що оттепер буде він пильно робити аж до самого вечора, перекусивши дещо на полудне. Так де!.. Ще далеко до полудня, а мужик вже в дома одпочиває в холоді під хатою, пакаючи свою люльку, поки пополуднавши не засне. А вже и баба с конопель вернула, щось підпретує то в хаті, то в городі, то знов по хаті крутиться, аж ось пішла націнала цидбулі та ще там якої зеленини злагодити бушвину на полудне. А після полуденку и собі захропла. Мене вже й полудне, вже и спека потухла давно, буде коло четвертої години, то аж тоді знов вирухується наш мужик в поле, а баба в коноплі. А як тільки схилиться сонце до заходу, він уже знов в дома. Прийде ж возовиця, так привіз же ж він снопів раз чи два, то вже и випряг коні, пустив на стерню, а сам ліг під полукішок та одпочиває. Оттак то йдуть нашому мужикови дні за днями, аж хліб ёго перестоїть на пні, спаде с колоса, пшениця під серпом цідиться, ячмінь зовсім до землі прикляк.

Оттаке то у нас ліниство в загалі, але и тут єсть виїмки, тільки сі виїмки дуже не значні и на 50 господарів ледви знайдеться 3 трудящих та запобігливих. Отсе ж то ліниство найважніша причина, чому у нас ще й досі бодай не по головних жниввах.

Другою, не менше важною причиною, то, сказати б так, запроданість нашого народу. Материяльна нужда нашого народа зневолила ёго статися завислим від людей, в загалі, маєтних, а особливо від жидів: а тая завислість просунулася уже так далеко, що нині наш народ не може робити того, що ёму випадає робити, що ёму треба, бо він уже не паном своєї волі. Від давна вже наш народ упав материяльно, з ёго хати мов ніколи не виводиться нужда, він задовжився особливо по жидях, попався в жидівські кишені, мов тая муха в павутину; а що вже минувший рік голодний нещасливий dopravив ёму найбільше! На 50 господарів ледви чи 3 найдеться таких, щоби не задовжилися по жидях, по арендарях, посесорах або тих жидях, що вже сіли панами на мужицьких грунтах. Половина з наших господарів терпіла разом с своєю худобою крайню нужду ще від самого початку великого посту, а від провідної неділі до самих жнив жили тільки позичками. Бараболі, що становлять по наших людях половину хліба, минувшего року не то що не породили але ще в додаток на весні погнили майже зовсім. Хліба не було. Купити хліба ні за що, бо минувшего року ні с чого було гроша натягнути, так треба було позичати, та й в кого ж то на такий тяжкий рік як не в жиди або пана (у панів мало наші люде зазираються, бо наші пани волять з жидом як с хлопом собі заходити). Йшли ж наші люде до жидів, брали жито, ячмінь на борг, а жиди давали, рахуючи корець жита або ячменю по 8—9 зр. та ще й

провизию назначали від того, визначаючи її нашим людям в жнива відробляти скільки самі хотіли. Такий господар, що тримає у себе 6—8 душ, задовжився на переднівку на 40—50 зр. не враховуючи сюди жидівської провизії, котру він в жнива жатем, кошенем, вязанем та воженем обіцявся відробити. Але окрім того єсть в господаря ще и худоба тяженько Perezимована, и її треба живити, а тут нема чим; вівса ні зерна, сіна а навіть соломи клаття нема, та ще до того пасовиска в господарів наших ані свого, ані громадського, ніякого не ма, а толока невеличка*), за один тиждень стовчена худобою, мов з'орана ріля чорніється. Так одже ж и з худобою своєю мусять наші господарі йти в найми, бо за пасовиска заплатити нема чим, та ще й ніхто не дасть пасовиска за гроші, тільки на відробок. Так и знов идуть наші господарі наймати пасовиска, та й до кого ж як не до скарбу, до пана або посесора-жида, бо ніхто не має пасовиска, тільки скарби. Не всюди однаково водиться у нас с тими наймами пасовиска, але щоб подати Вам образок, як то сёго року нашим людям с тими наймами пасовиска повелося, то я дам Вам для прикладу село Гарбузів, де жид посесию держить, бо тільки з невеличкими, незначними відмінами повелося так само майже в кождім селі в нашій стороні.

В Гарбузові, як и всюди, люде не мають ані своїх, ані громадського пасовиска, нікуди їм дітися с худобою; мусли наймати пасовиска в жида-посесора. Зібралося 25 господарів (отже більша половина села) и наймили в жида-посесора 5 риз конюшини на пасовиско для коней (кождий має по парі коней), а для своєї рогатої худоби (кождий має по 5—6 штук) скарбову толоку. И за тее угодилися відробити а именно: за коні кождий по ризи толоки випаринувати, по 40 фір гною вивезти на толоку (куди, добре ввиваючися ледві 4 рази обернути можна) и по 5 днів снопи возити; а за рогату худобу від кождих 5 штук по 40 фір гною вивезти на тую ж саму толоку, и по ризи вівса або ячменю викосити и звязати. Поміркуйте ж, до чоґо Гарбузівські господарі піднялися, яку вони панщину на себе наложили так, що ніяким чином тее наймлене пасовиско того не варта, зваживши ще те, що на тім наймленім пасовиску вільно їм було пасти від 20. Мая до першого Серпня. Так дорого коштує наших господарів наймане пасовиска менше всюди по наших селах.

Почали ж наші господарі відроблятися. И от минула їм петрівка за воженням гною на скарбові толоки, а відтак взялися за орани під пареннину, и от здавалося, що вже ось-ось відробляться, аж гульк! нове лихо спадає на наших людей. С повітового суду та від податкового уряду Золочівського староства (не знаю Вам запевне сказати чи и з Броцького староства також так, але здається, що не инакше), прийшли до всіх господарів с поодинока без внімку *wezwanія płatnicze**)*,

*) В наших сторонах майже всюди в полівій господарці пятилітя заведене, то значить поле сіється через 4 роки, а на пятій рік виходить в толоку, и від того то у нас звичайно малі бувають толоки. — М. С.

**) Не знаю Вам запевно сказати, до чоґо віднести сі *wezwanія płatnicze*, чи до гіпотекования ґрунтів малих посіостей (се вольне від належитостей и коштів §. 37. уст. таб. Пр. Ред.), чи вважати їх вирост тільки платнею за перенесенє маси з батька

після котрих кождому господареві з особна наказується під загроженем езекуції до 14 днів заплатити а имено: зборівському нотареві по 8 зр. 50 кр., за споряджене актів, а до Золочева 1 зр. 5 кр. на школи, до уряду податкового 27—33 зр. (як де кому), а декому ще й додаток 6 зр. 50 кр. штемплевого. Оттака то сумонька прийшла платити нашим господарям саме перед жнивами. Сподівалися наші люде, що прийде їм якась рядова поміч чи позичка, на котру багацько господарів понідписувалося, та ледви чи кому з наших людеї и дісталася яка поміч, хіба отсе *wezwanie płatnicze*. Засумувалися наші люде знов, бо гроша и при душі не ма, нема ще и с чого потягнути, хіба грунта продавати, а бодай заставляти та нашу за безцін на пні продавати а самому потім з голоду гинути. Нічого робити нашим людем, кажуть платити, то и треба, хоч не масш з відки, так запозичайся. Позапозичали ж ся наші люде на сю, як вони кажуть, драчку, та й ні в кого пишого як в жидів та ще й на жидівську лихву, про яку я Вам уже раз писав до Правди. Ба тепер бо може ще більша вийшла лихва, бо жиди користаючи з спосібности и наглядчої потреби вимогли на бідних людах в жнива їх ласку відробити.

Так отже ж наш безпомощний народ запродавався, вложив на себе волю й неволю тяжку паньщину, бо паньщину жидівську, він тепер мусить обробляти жидам всі жнива, а ёго хліб пропадає на полю, та хоч и рад би зібрати свою мізерну, так не дадуть ёму тії, кому він запродавався.

Так отже ж не дивуйтєся, що й досі стоять подекуди на пні жита та ячмена та висипаютьєся з зерна. При таких обставинах хочби й яка пильність не багацько помагає.

С тих то причин сёго року у нас так тяжко тепер дістати робітника, жінця, косаря, вязільника, возільника. Звичайно у нас платилося по 30 кр. жінця, по 40 кр. косаря, по 25 вязільника, по 1 зр. 20 кр. возільника; а сёго року годі було дістати жінця по 40 кр., косаря по 50 кр., вязільника по 30 кр., возільника по 1 зр. 50 кр., бо вся робоча сила жидами забрала, закушлена уже с переднівгу. Може декому здаєтєся, що се ще не велика платня для робітника в часі жнив; але ж прошу зважити те, що наемник у нас не виїде до визначеної роботи, як то водитьєся на Поділю, и від своєї роботи жадає плати; у нас того нема, у нас тільки на дні наймаютьєся, и дні рахуютьєся, а що за той день наемник зробить, то Ви сёго не питайте и не вимагайте. А у нас треба ручного жінця, щоб за день копу поставив на добрій пшениці або житі; треба доброго косаря, щоб по однім паньським кірцєви ячменю викосив; треба ручного вязільника глядіти, щоб півтора кони ячменю навязав за день.

Так отго у нас пняво сёго року йдуть жнива, а як буде по жнивах напишу Вам про врожаї сёгорічні, и про видаток збіжя.

М. Селюк.

на сива, котру наші люде померщиною навивають; бо з сих візвань годі сёго дочитатисл; але здаєтєся, що се буде тая померщина, хоч то дуже нас дивує, що наказ платничий прийшов всім без виньки навіть тим, котрі вже раз поплатили таку померщину и на тєс свідчатєся квітами и аркушами платничими. — М. С.

— **С під Станіславава.** (Помір в народі и брак лікарів). Сумно в наших горах карпатських, дуже сумно, бо оселилось там велике лихо: тота преногана гриша й сотками змітас людей молодих с того світа и то не лише дітей, але й 20-літніх. До в хаті було трое або четверо дітей, там тепер не ма ні одної дитини. Таке діється в горах станіславських, коломиїських та буковинських, (чи так само и в других, того не знаю). Суть там вже такі села, що в них дівтори зовсім не ма, в декотрих буває по кілька похоронів щоденно, так отже цілий день дзвонять. До таких вилюднених сіл належить велике село Березів в Коломиїщині. Там від Марця мерли діти малі, а тепер мруть парубки и дівки, тай то в такім числі, що від Зелених свят до тепер померло там над 500 душ! Лікарської помочи там не ма ніякої. Селянин так не має надії на выздоровлене снів та дощок, що коли вони лежать ще при цілковитій притомности, батько послідну корову жене продати, бо не буде за що похоронити дітей, котрі добре бачуть, як уже всі домашні пораяється коло їх похорону. В буковинських горах ще після похорону минається дуже багато горівки; так приміром найбідніший селянин мусить купити чотири відра горівки в ціні 28 злр. Ніхто не дбає, щоб сему лиху запобігти.

Ще більше нидіють люде від тих предовгих постів. Священники повинні постаратися о те, щоб в таких заловітрених селах починити улегшення в тім взгляді. — *Р.*

— **С під Долини.** (*Записи и вирок компромисарські яко новий спосіб до визискування народу.*) Тутешні лихварі налякані новочасними для лихварів не конче корисними росправами судовими, хопились нового способу, щоб дальше виспати селян. Вже то, здається, наші лихварі невичерпані в своїх помислах, а темнота наших селян в правничих річах улегшує їх переведене. Запис и вирок компромисарський ще може лучче закриває лихварські штучки, ніж вексель. Одже й на підставі таких вироків компромисарських введували лихварі ескекуцію и брали в застав сельскі ґрунта. Руїна ширилась що раз дальше и дальше, в дуже доразовий спосіб переходили в руки лихварів навіть такі ґрунта, що були вже заставлені в банках, и хто знає чи сей новий спосіб замотуваня темних селян в лихварську павутину не дійшов би до загальнокраєвих розмірів, коли б випадково банк рустикальний не вступив в колизію з сими визисковачами. При блисшім доходженю розьяснилося, як лихварі тягнули на ті „компромиса“ людеї, котрі й не знали, що се за диво, як ті п'явки самі укладали записи и вирокі без усякого взгляду на принцип судової справоти, як наконець (подібно як при вексях) селяне по часті и не знали о ніяких записах и вирокіх. Наступила мала люстрація сих справ, правда тільки для того, щоб запевнити право заставу для банку! Але вже ж и через те переконалися лихварі, що сей новий спосіб визискування и ошущва не може заевнити неоспоримого поводження. — Сей факт повинен звернути увагу наших правників и заохотити їх до праці над по тулярними книжками правничими. Найби спомагали вони своїми п'яццями, ошертими на досвіді и знаню, „Просвіту“ в видавництві „Русь того правотаря народнєго“. Охота, з якою роскуповує народ такі виданя, доказує, що праця и наука не шшла би марно в діє. Коли ж полінуються наші правники,

котрих вже не так то дуже мало, тоді снаде на них одвічальність за таке „юридичне“ визискуванє народа.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 13. Вересня.

— *Зміна султана.* Ледво три місяці поцарствував Мурад V. на султанським престолі. Знемогав він и тілом и душею нім ще доступив султанства; як же ж прийшло стати на чолі zagrożеного музулманства, тоді вже й зовсім обеснамятив. Через цілий час свого панованя показав хіба стілько енергії, що хотів кинутись через вікно у воду. Лікарі мали пересвідчитись, що Мурадови ніколи не вийти з умислової немочі. Хто знає, скілько в тім правди, бо ж є й такі голоси, що Мурадови задано отруї, котра хоч помало, але тим певніше звляidla ёго душу и тіло. Як би там ні було, а на султанським престолі засів 30. Серпня Абдуль-Гамид брат Мурада. Як при вступленю Мурада, так и тепер голосять прихильники Турції, що новий султан Гамид чоловік великої енергії и великих надій. Не можна напевно довідатись, чи новий султан вміє читати и писати и чи в загалі за молодих літ крім гаремських відомостей прикладався до якої небудь науки. Свою молодість провів Гамид так само як и Мурад. Скоро мабуть довідаємося, о скілько нові надії на нового султана сповняться.

— *С театру війни.* Важка боротьба Сербів с Турками ще досі не рїшається ні на одну ні на другу сторону. По щасливій для Сербів битві дня 26. и 29. Серпня наступила мала перерва. Одержавши нову підмогу вдарили Турки 1. Вересня на праве крило армії ген. Чернаєва. По завзятім опорі мусіли Серби відступити перед три рази більшою силою Турків и стягнулися в окопи Алексиначу и Делиграду. Так стоять и досі проти себе: Турки вижидаючи нових сил, Серби висипаючи нові окопи та уставляючи нові батерії. Серби не могли виперти Турків из свого краю, а Турки не мають на стілько сили, щоб обійти або здобути сильні становиска Сербів в Алексиначу и Делиграді и вдертися в глибину Сербії. — О других корнуєсах сербських тож нічого важного и рїшучого не чувати. Тим часом з Росії прибувають громадно що раз нові офіцери, охотники, лікарі и т. и. В армії ген. Чернаєва заповнені усі місця офіцирів, а новоприбуваючі відходять до надриноської и ибарської армії. В такий спосіб зараджено недостаткови офіцирів в сербській армії, але тільки по части, бо незнакомість терену и властивостей сербського вояка по стороні російських офіцирів, а надто брак обопільного пізнаня и освоєня, сприяють спружистей и єдності армії. Один росій. офіцир приглянувшись сєрбському війску и російським офіцирам в сербській армії завважав росій. офіцирам: „сербська милиция хоче, щоб її вести а не гнати до бою!“ Через так довгий час теперішної війни освоїлася сербська милиция

с своїм тяжким задансн и заправила ся до війни с Турками. — Подібний стан нерішчюности як в Сербіи, представляється також и в Черногорі. Ми вже попередю згадували, що Черногорці не в силі використувати побід віднесених над Турками під Бишпнюю, Вучидолом и Кучою. Через те міг Муктар-баша стягнути до себе нові сили, злучитися з Джелидним-башою и побільшеними силами вдертися навіть до Черногори в Грагівський повіт, де спалив кілька сіл. Черногорці о стілько щасливіші від Сербів, що природна неприступність черногорського терену більше боронить їх ніж штучно виспані окоши и шанці, а ганчарі в руках Черногорців страшніші для Турків ніж неподвижні батерні. Задля того й то несповіся плян Турків с полудня и півночі вдертися до Черногори и дібратися аж до Цетиніи. Після найновших відомостей Муктар-баша занехав свій сміливий похід до Грагова, а Дервиш-паша занепоківши Божо-Петровича назад уступив до Подгориці.

— Мимо того донесення турецьких начальників до Царгороду мусять бути дуже рожеві, коли Порта рішила ся поставити супроти Сербії и Черногори такі вимаганя, задля котрих, правдоподібно, помрпе обох сторон воюючих зовсім розібється. Як звісно, побіч воєнної розправи ведуться дипломатичні *персправи мирої*. Однак ж Турція домагається: 1. Детронизації Міліана и вибору нового князя через скупщину, 2. щоб турецькі війська обсадили сербські твердині в Білгороді, Семендріи, Шабачі и Клядовім, 3. щоб Сербія заплатила мільон лірів воєнної контрибуції, 4. щоб знести інституцію милиції и щоб Сербія не держала більше війська, як треба до удержаня порядку в краю, 5. приверпенс конституції з 1838 р. (котра значно обмежає права князя) и 6. щоб укарати всіх, що помагали викликати бунти в турецьких провонциях.

Россія разом з Німеччиною домагаються, щоб в Сербії и Черногорі удержати *status quo ante bellum*, а в Боснії, Герцеговині и Болгарії переведено реформи поставлені ще на весні через моцарства, на що мала б Турція дати певну поруку. Як скінчатся ті „мирові“ персправи, нині годі предвидіти, тим більше, що на полю битви ні одна ні друга сторона не здобула користей. Але вже й тепер кричать деякі похонні дневники о „російсько-турецькій“ війні.

— Ми зазначили вже з самого початку характер теперішньої сербсько-турецької війни — яко борби цивілізаційного розвою з варварським консерватизмом и виразили надію, що прилюдна оинія не буде вагаться, за котрою уйнятись стороною. Крім Угрів, сих конечних неприхильників Славянства, жидівсько-турецької *Neue fr. Presse* и пристрастних політників *Dziennika pol.*, *Gazety narod.* и *Gazety lwowskiej*, котрі не добачають в борбі славянського елемента з Турцією нічого иншого, як тільки махнаціи офіційної Россії — вся прилюдна оинія у всіх державах стаула по стороні утиснених Славян проти Турції. Навіть в Россії, де так тяжко закований веткий обяв прилюдного житя, розвинулась прилюдна оинія до небувалої сили,—симпатія для турецьких Славян зайняла всі верстви не виключаючи селянства, розбудила велику офирлівість и добивається своєю силою навіть самого ряду и російської дипломатії. Можна дуже похибуватися о щирости славянофильства офіційної Россії, але не о щирости прилюдної оинії,

котра зложила і неустанно складає докази своєї серйозности і щирости. Новійшими часами виявились дуже рішучо і поважно в Англії голоси на користь Славян в Турції. Найповажніщі люде політичні, як Gladstone и Bright и учені, як Дарвин, станули на чолі антитурецької агітації виміреної проти політики Дізраел'єго. Gladstone написав брошуру о варварствах Турків в Болгарії. В ній домагається, щоби положити кінець анархичному господарству и пліндрованю Турків в Болгарії и других славянських землях, щоби вилучити Боснію, Герцеговіну и Болгарію с під турецької адміністрації и через таку акцію привернути британському імені честь, так дуже загрожену и окаляну дотеперішнім поступованєм. Звичайним обивом прилюдного житя в Англії суть митинги. То ж и тепер розпочалися антитурецькі митинги. На митингу дня 10. Вересня, де зібралось 20.000 людей, промовляв Gladstone проти турецьких варварств в Сербії. Турція поступає с Сербією, як з другою Болгарією. Де постануть турецькі війська, там остаються тільки руїни, згарища и людські кости. Знаменитий політик англійський освідчився за спільною акцією всіх монарств, а іменню за спільним виступленєм Англії и Росії в гуманитарнім дусі.

— Ц. к. Прокураторя сконфіскувала Ч. 17. „Друга“ як зачуваємо задля новинки: „Одозва до воєх“, в котрій ведеться річ о учителях и школах.

— *З галицького горизонту.* У нас вправді не ма війни, але за те відбулися 14. Вересня збори „Русской Рады“, а нині збори „Дому Народного“. Одні и другі збори були дуже малочисленні. Навіть звичайних борців и бесідників не можна було побачити на широко розставлених кріслах. Задля того випали хори „Многая літа“ дуже слабо. В обох зборах брали уділ тіж самі репрезентанти галицько-руської опині. На зборах „Ради“ було 69, а на зборах „Дому Народного“ (котрі ще досі тривають) около 40 членів. З бесідників відзначився п. Ковальський „многоглаголанієм“, а о. Кмицикевич (особливо на зборах Дому нар.) „пустоглаголанієм“. Найинтересовійша річ в зборах „Народного Дому“, суло внесене, щоб „Академич. Кружокви“, котрий як звісно безплатно займає кімнати в Домі нар., поставити чинш на 300—360 р. с. е. иншими словами, щоб викинути „Академичний Кружок“ з „Дому Народного“. Др. Добрянський вносив, щоб перейти над сям внеском до дневного порядку. За сям піднялося тільки 15 рук (світські члени и о. Малиновський, Жуковский и и.). П. Плоцанський повздержався від голосованя над долею колишньої „многонадеждної“ молодіжи. По „наружности совѣтуючих“ можна було вичитати велику охоту, зараз викинути „Акад. Кружок“, — та тяжко якось було їм виповісти свою гадку. Так и пристали на внесене п. Ковальського, щоб „позіставити *благоразумію* Совѣта управляющого“, чи схоче він викинути „Академ. Кружок“. Після того, здається, побут „Академ Кружка“ в „Домі Народнім“ не буде „продолжительний“.

Справоздане о зборах „Русской Ради“ и „Дому Народного“ подамо в слідуємій Ч-лі.

„СЛОВО О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями

видав

Омелья Огоновський.

У Львові.

Накладом видавця.
1876.

(:Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

Ціна 2 зол. р. в. а.

на папері дешевшім (100 екземплярів — на такім, на яким друкується „Правда“—)
ціна 1 зол. р. 80 цент. в. а.

3—?

НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОИ ПОВСТАНИЯ

БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., ширина 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

Лука Петкович, — Михайло Любибратич, — Богдан Зимонич, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.

Замовлення унарашаєся надсилати під адресою:

Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Plaristengasse Nr. 49.

Для більшої вигоди почтенної публки висилаються посижки впрод за посліплатою почтовою по переднім замовляню картою корреспонденційною.

Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр.

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр *по 1 гульд. ав. в.*
враз з оплатою почтовою. 2—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

3 друкарні Товариство Івана Шевченка. — Під зарядом Фр. Саринського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (писерати) платиться
після тарифи.

СОН.

В венецькій салі я ніби стояв,
Дівчати гуляли, аліли,
Всілякі всілякі, и з різних стран,
Чорняві, русяві, и білі.

Й мене займали ити гулять,
А я стояв як та скеля,
И все дивився, усе дивив
На образ красний на стелі.

На нім були намалёвані
Удова з своєв донькоєв,
Донька трималась за серце руков,
А мати їй ніби глагоїть.

И ніби питає у неї все:
Що в тебе, єдна, боліє?
Нічо, сказала, так глухо так...
И знов як у перед німіє.

А там десь з боку рицар стоїть,
И з другов си ніби жартує,
Дівчина тяжко ніби зітхла,
А рицар то ніби не чує.

Ю. Федькович.

МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минушости сербських Черногорців

Данила Млаки.

(*Дальше.*)

III.

Минув вже четвертий місяць, як Марко з Иреною Ненадівною звичався. Гучне весіле справив діточкам старий Петро, цілісенький тиждень веселились гості, свати, куми, воеводи, живорі, пустосвати и пабігусці. Не обійшлося весіле без сліпого гусяря, не одну він пісню проспівав, не одио коло хороша Милица з своїм Івом прогуляла.

По весілю довго радились старі, коли б то Ива з Милицою подружити. „В осени звичаємо наші діточки“ сказали и с таким словом старі розійшлися.

Жили собі Марко и Ирена наче двоє голубят; стара Єла так певістку полюбила наче свою рідну дитину... Обоє порались, обоє звивались. Все так ладом шло, здавалося, що ту в маленькій хатчині земський рай. Чому ж то нині так сумно и тихо в старого рибалка Петра Радонича? Може настала сварня и незгода межи молодятами? Де ж там! На скупщину в Четиню відходити мають, тому ж и Єла и Ирена невеселі, сумні. Бач скликають їх туди, бо злидні настали на Черногорі, знов вражий поганець, споконвічний ворог хрещеного люду, нищить и грабить бідний край.

„Як ви мене соколята лишаєте?“ промовила задумчиво стара Єла до своїх синів Марка и Ива. „Що без вас робитиму? Що без тебе Марку пічне нещасна Ирена? Вона тебе так любить, без тебе и жити не може! Знаю я ту раду, а бодай о ній не споминати!“

„Що ж діяти, ненє? тра йти, щоб зрадниками не назвали и негідним пятном наше имя не назначили...“

„Знаєш, що кождий Черногорець любить свою отчину. Ганьба тому, хто тоді об ній знати не хоче, коли про її добро радять. Ти знаєш, як нас шердарі поважають; щоб до того вони сказали, якби нас там не було? Треба повинуватись, моя рідна, треба старшини слухати, дорога Ирено; хто людей не слуха, той Бога не боїться!“

Бідна Ирена лиць слѣзи рукавом отирала и тихенько промовила: „Широ я ёго, ненько, кохаю, мій вік без него, як нічка без зорей, але коли кличе ёго отчина, то нехай иде в имя Боже... Вір міні, Марку, що я б тебе на віки відцуралась, якби ти не дбав про долю дорогої отчини...“

„Знаю Ирено,“ сказав Марко, „що в твоїх грудях правдиве чорногорське серце бе. Бувай здорова и молися Богу за долю Чорногори!“

„Останься хоч ти, Петре, таже тебе и ноги туди не занесуть“, сказала Ёла до старого Радонича.

„Говори, стара, от бабський розум!..“ гукнув старий „де ж втерпів би тут сидіти, а там Бог зна що радять?“

„Зістань, старий, що ми дві слабї жіпки без підпори вчинимо? Зістань, зістань не лишай нас на самоті...“

Так молила Ёла старого Петра, но сей скочив як опарений и гукнув на весь голос: „Забулась стара, що вовк лиш волос міняє, та вдача ёго все однака. Хоч я постарівся, але серце однакове; воно не постарілось и аж до скону битиме за мою любу Чорногору! Хлопці, зброю в руки и в прост до Четині!“

„Діти, діти, тяжко міні від вас розлучатись, нехай Господь вас провадить“ сказала стара и поблагословила своїх синів.

Всі три, Петро, Марко и Иво вхватали семипядні пищалі, ганчарі и пістолята, попрощались и пішли в Четинє на раду-скупщину. Всіх провожали очима Ёла и Ирена, поки за скалою не посчезали.

IV.

В ціліській Чорногорі простерлася лиш одна значнійша рівнина коло монастиря четинського. Той монастир збудував року 1478 Иво Чернєвич. Нині всі стіни від диму почорніли (1623), се нестерті сліди бісурманської встеклости. Одна вежа здіймається в гору, наче б небо підпирала, а верх її мережаний бісурманськими білими кістьми и черепами. Перед сею вежею нині такий колот и сварня, що думаєш, саме пекло лютує. Кожий своє піє, що один забаг, другому то й не на думці. Одні виступають за Степаном Малим, другі за владикою Савою, треті знов горнутья під корогву сербського патріярхи Василя Ивановича.

На великім каміннім зломі стоїть собі Степан Малий; кричить він на все горло, вимахує мов навіжений руками, та в шумі и галасі губитья ёго мова:

*

„Спам'ятайтесь, схаменіться! чи ви сліпі, чи глухі... ворог за плечима...“ от тільки лиш и тої мови чути було.

З великою бідою удалося шердарям и главарям втихомирити кипячу ватагу. Знов зачав Степан Малий: „Ви тут межи собою такий колот зачали, що хорони Боже, а тим часом паша Сілідар Мехмет с 12.000 яничарами ваші оселі нищить, палить и нівечить. Всі забули чорногорську святу заповідь: добро отчини! Як проженемо вражого Турка аж туди з відки прийшов, як украсимо сю вежу свіжими бісурманськими головами, то аж тоді час знайдеться, щоб на ново розпочали колот и сварню...“ На таку мову не були Чорногорці приготовлені, всі умовкли, наче б живої душі не було. Блисла втіха на лицю Степана и він далі промовляв: „С кожної сторони допосять нам, що страшно лютує над народом клятий поганець. Хто почислить кроваві слёзи ваших вдів и сиріт, трупи ваших братів, кому не задрожить серце па лемент невинних немовлят, на плач споневіряних матерей и сестричок наших? Хто з нас загнувши руки холодно глядітима, як горять наші оселі, як руйнується наше добро, як кровю, нашою рідною кровю вмивається наша країна? То ж хто любить свою отчину, нехай бере за зброю и йде за мною! З дальматинського примор'я надіслали нам Пасторовичі грошей и муниці. Там на поділку“, и показав рукою, „лежить, братіки, бочка с порохом, кождий най собі порошниці наповняє, а потому в имя Боже гурра на врага!“

Блиснув ганчар в ёго руці, а ватага мов в один голос закричала: „Веди нас, Степане! гейже братіки на лютого ворога, сором коло жінок и у сварні вмірати!“ И двигнувся нарід наче чорна хмара, все за зброю хапало — хлопці, дівчата и старці, всі з дев'ятоп'ядними янчарками наперед поспішають проти завязтого ворога, вражого Бісурмана!

V.

То не туча, то не буря по Чорногорі лютує, то рідні сини шлють смерть и погибель на вражого Турка. Кривавий танець всюда закипів, молоді и старі, навіть и жінки звиваються мов вихром зняті. И наш Марко свої сліди кровю пише.

„Глянь же, Иво, як я безглузду невір змудрую,“ сказав Марко до свого брата, зняв з голови фес, а сам сховався за скалу. Засвистали турецькі пищалі и аж три кулі фес повертілі.

„Яка дурна брита собака! От так по нашому шлються го-

стинці...“ промовив Марко и вицілив. Луснуло, трісло, а бісовий арнавт наче сніп повалився.

„Вони всі курячу сліпоту мають, шлють кулі в пусту скалу. — Котрого, братічку, брати, правого чи лівого?“ шепнув Иво.

„Котрого небудь, все одно.“

„Глянь як бородатий на старого Стояна направив, бігме шкода таку душу згубити“, шепнув Иво и грякнув с своєї семипядної, а Турок-Алаг коміть головою долів покотився.

„Гарно сину! прийми Бог!“ сказав. „И я їх колось нищив, сей ганчар неодну бриту відотяв, тепер вже годі, старому по волі гуляти. Руки трясуться, а очі не довиджують. От знай, сину, чого я сюда прийшов“ и покотив з усеї сили гарний камінний улет. Загреміло обочами, як птах летів камінь у долину па взятого ворога. Цілісенький десяток розбісених арнавтів застогнало під важким камінем.

„От, дітки, так старий стріляє,“ сказав Стоян и пошкандибав за скалу шукаючи другого улету. Из за грубого явора глухо крикнув старий Милован Пастерович, той що Марка до хресту тримав: „Марку, Иво, не сором вам, що старий Милован вже двома головами величається? Гляньже, які бородаті“, тримаючи у обох руках по одній турецькій голові.

„Ще час дядьку, не журися, Радоничі ще ніколи сорому не набралися!“ Цівки запищали, знов кулі посипалися, засвистіли.

„Натискайте, братіки, досить глумився ворог над нами“ крикнув гайдук Милош Бегович, голова з белопавлицької нагії и понісся мов вихор против ворога. За ним кинувся в слід Марко и Иво на ранених Турків, відсікли їм голови и знов мотнулися помежи скали, скриваючись між гранитовими урвисками. „Гарно дітки,“ гукнув сивий Милован, „тепер бачу, що ви справді вірні сини Чорногори! З вами и у пеклі сорому не набрався...“ Але нараз захитався, схопився за груди и як той дуб повалився. З лівої пахи кров потекла. „Ой біда, братіки... Чорногорці, приходить марне погібати! Та не жаль міні умірати, раз мати родила, раз треба и гинути. Одного тільки міні жаль, що не полягло більше Бісурман від моєї руки!“ До раненого надбіг рибак Петро Радонич, підняв ёго и став рапу обглядати.

„Не журися, кумоньку,“ каже розгледівши, „трохи лише поскоботало; за три неділі знов сікти й рубатимеш тих клятих башибузуків и арнавтів!“ Вийняв с торбини кусник полотна, обвязав рану и крикнув до своїх синів: „зробіть, діти, з смерічя ноші и занесіть раненого у вівчареву хижу, що там из лісочка

видно...“ З гіляк збили ноші, застелили хвою, наложили раненого и понесли ёго у вівчареву колибу.

Борба неустає, що раз змагається, наче розколихане море усе більше буриться, гуде, от-от весь світ, здається, похолоне. Бачать Турки, що Черногорці из захисту що раз більше їх ряди проріджають, з необачка смертельні кулі мов град метають, бачать, що нічого їм з невидними ворогами змагатися, — от и збіраються у купи, знаменами на клич махають, всіма своїми силами Черногорців з їх захисту виперти задумують. Зібралися навколо хоругви Пророка, заблисло тисяча шабель, тисяча рушниць и багнетів, рознеслося з тисячів уст голосне: „Алляг!“ — о скали, вертепи відбилось, по під небеса загоготіло и мов чорна хмара посунули Турки на долину між високими горами, де крились Черногорці. Мов блискавки поблискувала зброя, мов громи гоготіли клики: „Алляг!“ „Алляг!“ Невспіли ще Турки зближитися до черногорських кривок, аж тут нараз з усіх сторін висипались Черногорці. Страшний крик знявся по всіх боках, ще страшнійший як турецьке „Алляг!“ „Гурра! гей же братя!“ гурра! гурра!“ кричали Черногорці з усіх сторін. Мов дві чорні хмари об себе вдарили. Заблищали Черногорці своїми ганчарами, мов чорти вискакували с поза корчів и скал, наче дикі кози в миг попереускакували вертепи и кинулись на здурілих Турків. Почалась страшна різня, страшнійша від пальби, задзвеніли ганчарі о турецькі шаблі, покотились турецькі голови мов скошені маківки, полялася кров турецька струями, потоками. Страшний нелад запанував між Турками. Помішались, один на другого кидається, пхає и що раз дальше и дальше мішаються ряди. Дармо кличе баша, дармо сурмять сурми, дармо повівають хоругвами. Крик, зойк и стони усе більше змагаються, глушать кличу комендантів, голос сурм. Ряд за рядом кидається в ростіч, падають втікачі в дебри, стрім голов в потік, що кривавиться турецькою кровю, вже поникли хоругви, затихли сурмачі. А Черногорці мов розъярені льви кидаються між купи втікачів, ганчарами на всі боки мечуть, голсви турецькі мов капусту рубають, вже й до баші добираються, хоругви відбирають, стосами турецьких трупів накладають. Страшно було дивитись на ту різню, серце роздералось від неуставного крику, зойку и стону. Де зеленіла перед тим трава, де білілися скали, де журчали води, там текла тепер кров, лежали трупи, покалічені коні, поломана зброя.

Три дні трівала ся остекла різанина. Ледви що ніч мине, и знов вже гомошіють гори від воєнного крику и клекоту, від брязку

зброї и від гримучого лоскоту спадаючих улетів. На свіжі загопи ворогів надлітають мов бистрі орли відважні Черногорці и по землі власною кровю напоєній в ростіч утікає лютий ворог. Четвертої днини криваво сонечко сходило, криваво вирпало воно из скутарського озера. Догоряє и скілька хатин; що ворог спалив, лячно улискуються щити рокити. У гори пові турецькі потуги прямують. Мов з непробраного жерела пливе невірство, мов з землі виростають на трупах нові войска турецькі. Стоголова гидра усе нові ростверяє паші. Черногорцям вже й ніяково коло серця, їх жменя, а ворогів як трави.

„У гори, братіки!“ гукнув шердар князь Лука з Грахова и всі кинулись наче кози по скалах и вертепах. „Біда, грохівський Луко, коли вірли у своїм гнізді зашити шукають!“ сказав задумчиво Ласо Вукотич, а Лука мов с просоня збудився и с тиха промовив: „Біда, братічку, приходить відай вже, щоб над святим хрестом півмісяць знущався?“ Але за хвильку, мов не той гукнув грімким голосом: „Не дінде поганець над хрестом глумитись, хіба як всі головами поляжемо. Біжіть хлопці — ви сизі вірли черногорські, ти Марку и ти Иво, біжіть від хати до хати, від одної нагії до другої, скликайте всіх, кажіть їм най позлітаються най сюда — нам на поміч поспішають!“

„Добре дядьку!“ рекли Марко и Иво и счезли у темній гущі.

В турецькім таборі мов гаспид розъярився старий паша, що пусто поверталися ёго послі від ватаг черногорських... Не видали вони ёму Степана Малого, лиш коня ёго, що від патрарха даром дістав, паші прислали, а то на знак, що Степан в бою подіг! Се непокоїмо бородатого, аж волося собі микав.

VI.

Прикро лазити по бездорожах у скалистій країні. Чим висше підходиш, тим більші скали, тим самотнійша околиця. Всюди пустка, живої душі не надбати, хіба лиш того вірла, що по під хмари носиться и своїм скриготливим криком вічну тишину перериває. Сюда лазили Марко и Иво.

„Здається міні, брате Марку, що ми заблудили, не веде ся стежка в негуський діл“, промовив Иво.

Марко оглянувся на всі боки та й каже:

„Може бути, сюда ще ніколи не ходив.“ Недалеко прѣ

обочи паслися кози и вівці, біля їх стояв п'ятьнайцятьлітний па-
ступок.

„Здоров був, вівчарику! Котрим плаєм зійдемо в Катунське?“
спитав хлопця Марко.

„Проминули вже, братки, там по при ті три берези було
вам на право завернути. Сей плай просто в Четине веде. Але и
відсія по при обіч мож до Негуша зійти“, сказав хлопчина и
справляв їх на добру дорогу.

„Що се хлопче за кости?“ спитав ёго Марко. Хлопчина
крізь плач відповів: „Були тут непрошені гості, більш як двай-
цять. Найкрасші ягнята закололи и спекли... бодай їх сам луци-
пір взяв. Як відходили,“ продовжав хлопчина, „то гукнули до мене:
„не журись хлопче, як вернемось то все тобі гарно заплатимо“.

„Що то за єдні були, не пізнав хоч одного?“

„Бог їх зна, убрані були як ви по чорногорській; здається
міні, що вони щось непевне на думці мали“, сказав хлопець.

„Чому?“

„Овсе щось вони шептали и радили, але мене як вогню сте-
реглася... Щось говорили за тисячу червінців, за якогось боро-
датого Пашу, за Патрарху и Степана Малого, и Бог зна о чім,—
не міг добре прислухатися“.

„Не пізнав ти хоч одного?“

„Ні, братіки, усі замузані були, як чортяки виглядали. Один
здавався міні, що то Радо Янкович з лешанської нагії, але не
присяг би я, що се він бо чорний, чорний був як той біс!“

„Добре, хлопче, тепер справ нас на добру дорогу“, просив
ёго Марко и всі три пустилися стежкою у долину. Над вечір
зближалися вони до села, де Миліца пробувала. Иво радби туд
злетіти, та ж вже довго з Миліцею не бачився. Втішно ступив Иво
на подвіре старого гусяря, втішно війшов у хатчину, де хороша
Миліца ёго визирала. Що се? у хатчині душі не було... Де ста-
рий? де Миліца?

„Нема, брате, ні старого, ні Миліци!“ з жалём крикнув Иво.

„Преці знаєш, що старий дома гостем, десь пійшов з гу-
сярями помежи люде, тай дочка з ним“, потішав ёго Марко. Скільки
жінок надбігло, всі сумні, щось казали би и вимовити бояться...
„Де дівся старий гусярь, де ділась Миліца — скажіть добрі люде?“
питав Иво жінок.

„Де старий — Бог зна,“ загули жінки мов у один голос, „а
убога Миліца, щоб не споминати — сором для цілої негуської
околиці...“

„Боже, що такого? скажіть, що з Миліцою сталося...“ крикнув Іво, з великим жалём.

„Дві неділі буде тому, як прибув до старого гусяря из старостами Радо Янкович... Старий и Миліца мов остовпіли. Гордо жадав він від старого Миліциної руки. Так старий о тім и чути не хотів. Сміючись відійшов Радо. По півночи рознісся селом крик и галас и то поблизь хати старого гусяря. Позбігались люде довідатися, що такого діється; входять в кімнату, а там старий плаче, голосить, що жалься Боже, волос собі микає и руками об поли бється. Всі питають старого: „Що с тобою Станку, скажи що сталося! Чому так побиваєшся?“ А він з жалю ледви промовив: „нема, нема, моєі Миліци. Радо Янкович відікрив міпі мов сонце, мою остатню надію. Помагайте, сусіди! ратуйте добрі люде! не лишайте старого из соромом и горячими слёзами!“ Всі зброю підняли и на здогін побігли, щоб вражого сина дігнали. Пуста робота! Радо на бистрих конях як вітер пігнався а за ним и слід запав.

„Де дівся старий?“ спитав іх Марко. „Бог зна, як пійшов так пійшов...“

„Хто ёго провадив?“

„Був у ёго малий хлопчина той ёго провадив; кажуть, що старий на відході так сказав: тоді домів верну, як знайду свою Миліцу!“

„Ходи, брате, ходи, рідний, у Четіню, летімо, там я ёго знайду! О як серце моє болить, мов гадь обвилася, а у грудях наче огнем горить! Миліцо! Миліцо!.. Погибель и горе тобі Радо!“ крикнув храпливо Іво, витяг дискучий ганчар и побіг мов шалений, а вслід за ним Марко мов звір викликаючи: „горе тобі Раде Янковичу!“ Голос далеко горами понісся, а гомім глухо відзивався: „Горе тобі, Радо Янковичу!“

(Дальше буде.)

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

До розвитку козацтва найбільш причинився завзятий и талантливий наслідник Дашковича, черкаський и кауівський староста Дмитро Вишневецький. Він побільшав число козаків, приймаючи різнородних охотників, вславився з своїми козаками лицарськими виправами против кримців и стояв майже незалежним від польского

короля. Їго широкі пляни, знищити кримську орду і підчинити чорноморські краї московській державі, розбилися о ограничену впертість царя Івана Грізного. В 1563 р. Вишневецький з своїми козаками заволодів був Волощиною, та потім зрадою спіймали його Турки і замучили*). Похід Вишневецького на Волощину усталив дорогу іншим козацьким походам в той край під начальством Сверчовського і Підкови. Польські пани Потоцькі і Корецькі то ж кусились зайняти Волощину при помочи козаків. Походами сими сильнійшало й розвивалось козацтво. Ще більше підіймали його козацькі морські походи, що розпочалися з другої половини XVI. в. з Запороської Січі на турецькі землі.

Ще в 1533 р. Остап Дашкович на польськїм соймі в Піотркові представляв, що правліню треба конечно держати сторожу козацьку на дніпрових островах. Та на соймі не прийшло в сій справі до ніякого рішення. В пятьдесятих роках XVI. в. Дмитро Вишневецький заложив твердиню на острові Хортиці і помістив там козаків. Появленє козацької оселі близько татарських займищ не сподобалось Татарам і сам хан Девлет-Гирей приходив виганяти відтам козаків. Вишневецький відпер хана, але що цар Іван лишив його з його плянами, підклонився він волі Зигмунда Августа і за сим вивів козаків з низу Дніпрового. Козаки ж не лишили дороги, назначеної Дашковичем і Вишневецьким, і кільканайцять літ опісля явилась Запороська Січ*).

Річка Дніпро, хоча й самовольна в своїм бігу, подає однако змогу плавати аж до пороїв; та вслід за тим плавба на просторі 70 верст стається дуже небезпечною, иноді і зовсім неможливою. Корито Дніпрове в різних місцях перегороджене верствою скель і каменя, через котрі проривається вода з різною силою спаду.**)

Перепливши пороги, Дніпро проходить через гористу щелину,

*) Об нім збереглась така легенда, що султан казав його повісити ребром на гаку і Вишневецький, висячи на гаку, славив Ісуса Христа а проклинав Мугамеда. В одній українській думі він являється під именем козака Байди. Він вионть на гаку, а султан рас йому прийняти мугамедавську віру і женитися з його дочкою. Байда просить для себе вязку стріл, щоб застрілити голуба на вечерю своєї судженій і вцілює стрілою царську дочку в голову, проклинаючи невірних.

***) Т. с. засіка. В 1568 р. вона вже иснувала.

****) Всіх пороїв на Дніпрі рахують до десяти: Койдацький, Сурський, Лоханський, Звонецький, Тягинський, Пенаситицький (найзначнійший і найнебезпечнійший), Воєницький, Будило, Лишій і Гадючий або Вильний і крім того кілька „забор“: так звуться каміні, котрих верства не доходила від одного берега до другого, що не лиш чи поперек цілої ріки. З них найзначнійша Воронова забор 6 верст від Пенаситицького порога.

звану „Вовчим Горлом“ (Кичкас), а потім розливається ширше и хоч вже ходять ним судна до самого устя, але в своїм бігу розбивається на багато крутих рамен, що творять незлічені острови и плавні (острови и луги заливані під велику воду и покриті лісом, чагарами и комишами). Перший з островів, у слід за Вовчим Горлом, єсть горбковатий и довгий острів Хортиця. За ним рослині інші острови різної величини и висоти. Острови сі давали вигідне жите для юнаків тогочасних незвичайним достатком риби, дичини и пасовиск. И справді, с половини XVI. в., сей край, званий тоді загалом „Низом“, ставався що раз більше й більше пристанищем всіх, кому тільки чому-небудь було немилими жите на родині и всіх тих, кому по широкій натурі були до вподоби небезпечности и удатні напади. Запороська Січ повстала спершу на острові Томаківці, близько устя в Дніпро ріки Копки. Против сього острова, на лівім березі ріс великий ліс, званий „Великий Луг“. По якімсь часі Січ переносилась нижше на Микитин Ріг, (близько нинішнього Никополя), а потім ще троха пижше и на довго оснувалась біля нинішнього села Капулівки. Головний осередок її був на однім з островів, досі званім Січею. Козаки, що поселились в Січі, носили назву „запорожців“; а весь склад їх звався „кошем“. Вони виберали вольними голосами на „раді“ (сходинах) головного начальника, званого „кошовим атаманом“. Кош ділився на „курені“, а кождий курінь був під начальством вибраного „курінного отамана“. Оселі низових козаків не обмежались на саму Січ. В різних місцях на дніпрових островах и на берегах повставали козацькі селитьби и хуторі. Таким способом за порогами творилась нова людська суспільність з воєнним характером, що заселялась виходцями и втікачами с Полудневої Русі зовсім незалежними від властей, що управляли Полудневою Русю: пороги спинали сі власти, щоб дібратись до поселенців. Спершу мешканці Запорожа були самі тільки чоловіки, позаяк війна була головною цілю переселеня за пороги; крім того ж значна часть людей, що сюди прибували, не мала заміру лишатися там на все; побувши на Запорожу, повоювавши в степу с Татарами або відбувши який небудь морський похід, вони вертались на родину. Інші ж, по прежнему, виправлялись на Запороже не воювати, але полювати на звіря и ловити рибу, отже також на час. Тільки маду-по-малу стали переселятися туди с семьями и заводити хуторі. В саму Січ ніколи не позволяли припускати жінок.

Таким способом козаки розділялись на два роди: городових або українських и запороських або січових. Перші задля місця

житла мусіли над собою признавати польські власти; другі були зовсім незалежні. Між одними и другими була тісна звязь: вельми багато городових козаків проводили кільканадцять літ в Січі и вважали се за незвичайну для себе честь и славу. Польські пани своїми поступками причинялись до розширення козацтва, не додаючи згубного впливу, яке воно при тодішніх усліях носило в собі для складу польської суспільности. Один из знатніших польських панів, Самійло Зборовський був козацьким проводиром. Пани закликали козаків у своїх походах; так Мпишки и Вишневецькі з їх помічю водили в московську державу самозванців. Польські королі нераз користувались їх послугами. Ще Зигисмунд-Август вийняв українських козаків с під власти старостів и поставив над ними осібногo „старшого“. За Степана Баторого заведено реєстри або списи, де записувано козаків; и тільки вписані в сі реєстри могли зватись козаками. Старшого над козаками настановляв король и він звався гетьманом. Мабуть в тім же часі наступив поділ козаків на полки (що властиво звісно нам с троха пізнішого часу). Полків було шість: черкаський, канівський, білоцерковський, корсунський, чигиринський, передславський (останній лівобіч Дніпра); кождий полк був під начальством полковника и ёго помічника асаула; полк ділився на десять сотень. Кожда сотня була під начальством сотника и ёго помічника сотенного асаула. Гетьману або старшому дано для побиту город Трехтемірів. При гетьмані були уряди: асаул, судя, писар, що становили генеральну старшину. Всіх реєстрових козаків було тільки шість тисяч. Вони мали вольне право володіти своїми землями, не платили ніяких податків и не відбували повинностей, и діставали платні по червінцеві на кождого простого козака и по кожусі. Крім сих реєстрових козаків польске правліне довго не хотіло знати ніяких інших козаків. Після права тільки реєстрові були козаками. Та такий погляд зовсім був противний народньому змаганю. В Полудневій Русі, противно, всі хотіли бути козаками, т. є. вольними людьми; всі гледіли доріг и способів, щоб повернутися в козаків. Одною с таких доріг була Запороська Січ. Люди, що після права були панськими хлопами в добрах наслідних або коронних, втікали на Запороже, а вертаючи відтам не хотіли вже служити своїм панам, називали себе козаками и, яко вольні люди, вважали своєю власністю ту землю, на котрій жили и котру обробляли, між тим як владілець узнавав ту землю своєю. Владільці и їх управителі ловили таких втікачів и карали смертю, та не все можна то було вдіяти. Багато землевладільців заводило тоді

сlobоди и закликали до себе всякого, даючи вольности. В такі сlobоди втікали ті, котрих прослідували на їх давнім житлі. Між самими владільцями повставали задля того суперечки, часто діялися напади одних на других. Иноді й самі пани закликали до себе чужих хлопів-самовольців, називали їх козаками и з їх помічю кривдили свою братію. Такі козаки, при першій невдоволеню, готові були поступати з своїми новими панами так, як з давними. Реєстрові козаки мало мали охоти замикати свій стан и радо приймали в його пових братців, так що скількість реєстрових була в дійстности далеко більша, як на папері. Иноді такі польські піддані, назвавши себе козаками, не пробували ні вступати в реєстер, ні приставати до панів, а зберались оружними ватагами и виберали собі проводира, котрого звали гетьманом. Так поступали именно ті, що бували в Січі, воювали против Турків и Татар и добували собі там — як виражались тоді — „рицарську славу“. Сі так звані „своєвольні купи“ (ватаги) вже при кінці XVI. в. сталися страшними для Польщи и викликували против себе строгі постанови соймові. В дійстности сі постанови не сповнювано, тим більше, що й польський король и польські пани, оголосивши ватаги самозваних козаків противозаконними шайками, сами вживали їх у війнах з Москвою, Швецією и Турцією. Таким способом крім козаків городових, записуваних в реєстри, и козаків січових, що неустанно то доповнялись втікачами з України, то меншали через повертаючих назад в Україну, було ще багато козаків своєвольних, що складалися с панських хлопів и виберали собі гетьманів. Правління переглядало реєстри; з них виключали лишних козаків; сі лишні звалися „виписчики“; але виключені з реєстру и дальше звали себе козаками.

Розумно буде, що при таких услівах полуднево-руської суспільности тогочасної, у польского правління, а найголовніше у польских панів, явилось посеред простолюдя багато ворогів; сі вороги ставались тим запеклійшими и небеспечнійшими, чим сильніше проявлялося с польскої сторони змагане, щоб задержати наплив народу в козацтво. Польске право віддавало хлопа в безусловне орудуване його пана. Зрозумно, що таке положене не могло бути ніде миле; але там де нарід не мав ніякої змоги вирватися з неволі, він терпів, з роду в рід привикав до своєї долі так, що перестав думати про луччу долю. В Україні було инакше. Тут для народу було багато покус, щоб добути волі. Перед очима в його був вольний стан, що складався з його ж братів; в сусідстві з ним були дніпрові острови, де можна було втічи від тяжкої

власти; нарешті близькість Татар и небезпечність татарських набігів приучували українського чоловіка до зброї; самі пани не могли заборонити своїм українським хлопам носити зброю. Таким способом в народі южноруськім піддержувався жвавий воєнний дух, незгідний з невольничим станом, на котрий засуджував його польський суспільний лад.

Між тим, як способи панської управи в Україні, так и властивість відносин, в яких була висша кляса до нисшої, зовсім не мирили руського хлопа с паном и не успособляли його до доброї залежности.

Змагане народу до козакованя або так зване Поляками „українське своєвольство“, почало приберати релігійну признаку и одержувати у власних очах руського народу моральне освячене. Уже повстаня Наливайка и Лободи заслонялись до певної степені обороною релігії. Вслід за заведенем унії руська висша кляса скоро відпала од своєї релігії а с тим и від своєї народности. Руські пани стали для простого народу зовсім чужими, а власть їх над народом одержала вид наче б чужоземного и иновірного підданства. Міщане и хлопи тільки зо страху а не с переконаня приймали унію и поки не навикли до неї в протягу многих поколінь, довго були готові од неї відпасти. В Україні, де нарід був одважнійший и менше підлягав невольничому страхови, унія трудно пускала коріня. Реєстрові козаки не приймали її зовсім, тому що не боялись панів; знакомість з війною додавала їм відваги. Самовольні козаки ще більш зненавиділи унію, яко одну с признак панського угніту. Таким способом православна релігія стала для руського народу знаменом волі и захисту против панському угнітові.

Згідне свідоцтво сучасних жерел показує, що під кінець XVI. и в першій половині XVII. в. пануванє безусловне панів над хлопами довело останних до найсумнійшого битю. Єзуїт Скарга, фанатичний ворог православія и руської народности, говорив, що на цілій земній кулі не найде держави, де би так обходилися с пахярями як в Подшці. „Владілець або королівський староста не тільки відберає у бідного хлопа всє, що він заробляє, але й убиває його самого, коли схоче и як схоче, и ніхто не скаже йому за се лихого слова“. Між панами розширилась тоді пристрасть до безмежної роскоши и гайнуванє гроша, що вимагало великого накладу. Один Француз, що жив тоді в Польщі, замітив, що обід щоденний польского пана стоїть більше, як у Франції обід для запрошених. Тодішний судя звичаїв Старовольський говорить:

„В давніших часах королі ходили в баранячих тулупах, а тепер візник покриває собі тулуп дорогою матерією, щоб визначитись од простолюдця. Перше шляхтич їздив простим возом, а тепер котить шестернею в колясі, обитій шовковою тканиною з срібними украшениями. Перше пили добре домашнє пиво, а тепер и стайні тхнуть угорським. Усі наші гроші йдуть на заморські вина и ласощі, а на викуп полонених и на оборопу отчини в нас гроший нема. Від сенатора до останнєго ремісника всі проідають и пропивають своє майно и попадають в невивлатні довги. Ніхто не хоче жити працею, а кожний вижидає, щоб захопити чуже; легко прийшло, легко и пішло. Зарібки підданих, здерті иноді з їх слезами, а иноді з шкірою, уживають пани, як потвори. Одна особа одного дня пожирає стілько, скілько заробляє много бідняків через довший час. Всє йде в один діравий мішок — черево. Мабуть пух у Поляків має таку власність, що вони можуть на нїм спати супокійно и не мучаться совістю.“ Знатний пан уважав своєю повинністю держати при своїм дворі ватагу шляхтичів-нероб, а жінка єго таку саму ватагу шляхцінок. Всє то спадало на роботу клясу хлопів. Крім звичайної панщини, залежної од самоволі владільців, вони були обтяжені многими дрібними данинами різного роду. Кожний улий був обложений данною під назвою „очкового“; за вола платив хлоп рогове; за право ловити рибу — ставщину; за право пасти худобу — спасне; за змелене муки — сухомельщину. Хлопам не дозволювано споряжувати собі напїткн, ні купувати собі инакше, як у жида, котрому пан оддає коршму в аренду. Чи пан іде на сойм, чи на прощі, чи на весіле, — на підданих накладається якийсь новий тягар. В королівських добрах, котрими орудували старости або завідувателі, положене хлопів було ще гірше, хоч закон лишав їм право жалитися на надуживаня; ніхто не смів жалитися, — після замітки Старовольского, — тому що винувачений буде все правий, а хлоп винуватий. „В судах у нас, — говорить той сам письменник, — завелися нечувані податки и підкупства; наші війти, лавники, бурмистри — всі підкупні, а про доносців, що втручують невинних людей в біду, и говорити нічого. Спїймають богача, запутають и засадять в тюрму, та й тягнуть з єго подарунки и хабарі“. Крім безмежної самоволі старости або єго дозорці, в коронних добрах лютували жовніри, котрі тоді визначались зухвалою и сваволею. „Багато — замічає Старовольский — говорять у нас про турецьку неволю; та се тикається тільки воєнних бранців, а не тих, що живуть під турецькою властю и займаються хліборобством або

торговлею. Як заплатять річну данину, тоді вони свободні, як у нас не свободний ні оден шляхтич. В Турції жаден паша не може останньому мужикови вчинити того, що робиться в наших місточках и оселях. У нас в тім тільки й воля, що вільно робити кождому, що задумає; и с того виходить, що бідний и слабій стається невольником багатого и сильного. Який небудь азиатський деспот не замучить за ціле жите стілько людей, скілько іх замучать одного року в вольній Речі Посполитій“.

Та нічо так не тяжило и не вражало руського народу, як власть жидів. Пани, лінуючись орудувати добрами самі, віддавали іх в аренди жидан с повним правом панської власти над хлопами. И тут-то не було кінця слідствам над робочою силою и духовною жизнью народу. Крім різних можливих проявів самоволі, жида, користуючись пониженем православної віри, брали в аренди церкви, накладали оплати за хрещене дітей („дудки“), за вінчане („поєщина“), за похорони и наконець в загалі за всяке богослужене; крім того, — й знарошно висмівали віру. Віддавати добра на аренди видавалося так вигідно, що число жидів усе більше й більше змагалось и Полуднева Русь опипилась під іх властю. Жалоби народу на жидівське насиле до сєго часу пробиваються в піснях народніх. „Як — сказано в одній думі — родиться у бідного мужика або козака дитя, або козаки чи мужики задумают звінчати своїх дітей, — то не йди до попа за благословенем, а йди до жида и кланяйся єму, щоб позволив отворити церкву, охрестити дитя або звінчати молодих“. Навіть римсько-католицькі священники, при всій своїй нетерпимости до ненависної для них „схизми“, виступали против передачі руського народу під власть жидів. Так в одній проповіді — виголошеній вже тоді, як Хмельницький розбудив дрімучу совість панів — сказано: „наші пани вивели с терпеливости своїх бідних підданих в Україні тим, що віддаючи добра жидам в аренди, продали схизматиків у тяжку неволю. Жида не позволяли бідним підданим хрестити дітей або вінчатися, поки не заплатили ім осібної данини“.

Розумно, що нарід, находячись в такім положеню, кидався в козацтво, втівав юрбами на Запороже и відси появлявся оружними ватагами, котрі скоро розповсюднились. Повстаня слідували за повстанями. Пани жалувались на зухвальство и сваволю українського народу. Рівночасно відбувались безустанні напади на Турцію. Ватаги удальців, що визволились побігом од тяжкого панського и жидівського угніту, втікали на Запороже, а відтіля на чайках (довгих човнах) пускалися морем грабити турецькі побе-

режні городи. Життя на родині мала так мало примани, що вони не боялися піддаватися ніяким небезпечностям; а нападати на невірних, після понятих тогочасних, уважано богоугодним ділом, тим більше, що цілю сих нападів було так визволене полонених християн, як и добути добичи від невірних. Турецькі послы неустанно жалувалися перед польським правлінням на козаків. Поляки після змоги ловики винуватих и карали їх, але як самі вадилися с Турками або Татарами, тоді давали волю тим самим українським удалцям. Сі походи були именно важні тим, що послужили дальшою воєнною школою для українського народу и помагали йому дружно и рішучо повставати против Поляків; на се не важився в інших місцях руський нарід, що стогнав під таким самим угвітом.

(Дальше буде.)

ПОГЛЯДИ НА ІСТОРІЮ РУСЬКОГО НАРОДУ.

VI.

Оттак притулилась чи „присоєдiniлась“ Україна до Москви. Як мало природним и властивим було те „з'єднане“, доволі вказують ті більше як столітні війни, бучі и бунти, які ще тривали після переяславського акту на Україні між Українцями, Москалями, Ляхами, Татарами, Шведами и ин. Московська опіка над Україною ні крихти невідповідала интересам руського народу, що борвся за свою волю, а не за идеал деспотичного царату. Що могла дати и що дала тодішня Москва приєднаній Україні? Освіту? — Освіта стояла тоді далеко висше на Україні як в Москві. С Києва ринуло доперва світло науки до Москви, з України переходили свічні люде до московського царства. Київська академия заложена 1589 р. повиводила багато учених, значних мужів науки, як Петро Могила, Симом Полоцький, Гизель, Галятовський, Баранович, Прокопович и ин. Багато з Українців, особливо з козацької старшини мало клясичне виховане, бувало за границею и отбтералося с тодішною європейською цивилізацією. „А московські царі и бояри відрізнялися тільки темнотою, простотою, невіжою, фанатизмом. Тодішня Москва з боярським здирством, з народнєю бідністю, с простотою, з науковою темнотою

здавалася Українцям личаною и злиденською^{*)}. — А може тодішня Москва могла дати взоровір державного або суспільного життя? Так чи ж крайній деспотизм царський, московське боярство и недоля московського мужика, мало не гірша від долі польського хлопа — могли бути взоровзором державного и суспільного життя руського народу?! — Так оставалась тільки одна оружня опіка, котрої надіявся Хмельницький від московського царя. Та й та була так немічна, що ні троха не могла захистити Русі-України ні від Татар, ні від Ляхів, ні проти внутрішніх невзгод. А внутрішні невзгоди мусли повстати, скоро переяславський акт так же само мало поліпшив долю народу, як би й зборівський и білоцерковський трактат, а переважна часть козацьких старшин и знатних людей, що віддалися під *московську протекцію* тільки задля надії більших прав и вольностей, вже незадовго по „з'єднаню“ з Москвою переконалася, чого стоїть ся московська протекція, та скільки волі можна зажити за царським деспотизмом. Москва, не то що не думала дати більших прав и вольностей, але противно що раз то більше старалася знівечити права України застерезені в Переяславлі. Вже 1657 р. недопускано українських комисарів до переговорів між московськими а польськими послами, мир с Польщею заключено без відомости української ради и гетьмана, гетьманови чинили московські бояре по царському приказу всіякі притики и нагани, московські воеводи и служні люде насмівались над українськими звичаями, а після смерти Сильвестра Косова — Бутурлин силоміць старається усунути давний український звичай вольного вибору київського метрополита, а натомість підклонити українське духовенство під Никона московського митрополита. — Таке поступоване московського правительства вже в саме заране сполученя України з Москвою скоро мусли переконати світлих Українців, що „з Москалем дружи, але камінь за пазухою держи!“ — А ще й до того український народ не любив Москалів. Між обома народами було надто багато ріжниць в обичаях, звичаях, характері, понятях и цілім світогляді, щоб могло було наступити природне получене так незгідних елементів. История цілого ряду минувших віків, в котрих оба народи розвивалися віддільно від себе, не проминула дармо. „Українці добачали в Москалях не тільки дуже багато зовсім чужого, але й супротивного. Дикі и своевольні поступки царських ратних людей, роздражняли народ, будили ненависть и боязнь и вже тоді ходили

*) Гл. *Печуля*: *Світогляд українського народу*. Правда Р. II. стор. 448.

між народом слухи, що Москва хоче затопити Україну своїми людьми и насильно вводити між Українцями свої московські обичаї*). Так ишло діло „руського єдинства“ вже в самім почині своїм. Не диво ж, що скоро закипіла нова буча з новим во-рогом.

Ми не будемо переходити цілої історії українсько-московського подружя, хоч власне ся епока нашої історії дуже мало розсвічена по своїй правдивій стороні. Недоступність актів тогочасних для чужосторонних істориків, а знов захланна на всяку правду цензура російська — довго спинятимуть правдиве и все-сторонне пояснене історії сеї епоки. Нам не ходить тепер о розведене сеї історії, бо наше задане о багато більше обмежене. Застановляючись над правдивістю „стародавнєї традиції“ и над великим ділом руського „єдинства“ висупених автором „Малєваної Гайдамаччини“ до ідеального блискоту, нам доволі буде вказати тепер на фактичні наслідки сєго єдинства. Ми вже поперед згадали, на яких правах прилучилася Україна до Москви. Се було сполучене рівних з рівними під царською охороною, засноване персональної унії між Москвою и Україною. Гляньмо ж тепер на руський народ в Россії. Не питаймо вже про те, де ділися гетьмани, козаки, де автономія України заприсяжена царськими присягами, де хоч тїнь сєго славного переяславського трактату зведеного до купи силою „стародавнєї традиції“, „одновірности“ и „одноплемінности“! Не питаймо про се, бо дехто може нам бризне в очі, що ми бажаємо повороту гетьманів и козацтва. Але спитаймо, — а про се вже мабуть и без „козакування“ спитати можна, — де ділася воля руського народу, за котру він стілько віків боролся? Хто закріпостив був люд на Україні, хто будував на козацьких трупах в багнах Петровську столицю, хто держить в темноті 15 міліонів руського народу без свободи віри, науки и слова? Хто нарештє забороняє український язик не то вже в урядах и школах, але в книжках, в театрах, в публичних відчитих? Хто не дозволяє навіть пісень українських співати? Чи се ж то те „зєднанє“, чи се то та „стародавня традиція“, „будованє руського политичного и соціального житя“?! Се все факта, найновіші факта, котрих годі заперечити, — а вони самі собою надто ясно говорять про щирість того „обєдинення“, про любов „одновірних“ и одноплемінних, про ціну „руського єдинства“!

*) Гл. Костомарова: *Гетманство Выговского*. Историческія Монографіи. Том II. стор. 46 и 47.

Чи ж бажав и чи міг бажати український народ такого „з'єднання“, такого „збудованя“ свого политичного и социяльного жита! Підкладати такі тенденції живому и животному народови, значить припускати, що він сам добровільно, силою якоїсь фатальної традиції бажав себе засудити на цілковиту смерть политичну и социяльну, що ёго воля, за котру проливав свою кров через цілі віки, ёго мова, котру переховав через тисяча літ, ёго жите, котре боронив до посліднього проти всіляких ворогів — сталися нараз для ёго річами зовсім маловажними, котрі легко можна кинути під ноги „великої стіт матушки“!

Після того всього, розглянувшись у теперішнім стані України, ми признаємо, що була „стародавня традиція“, але тільки по стороні Москви, традиція, повстала ще за Андрея Боголюбського, що почалася обдирством Київа, переїмилась оісля в систематичне нищєне всякої автономії Русі-України, а кінчилася на закованю живого українського слова цензурними оковами, на обесправненю Українців гірше жидів. Після всіх тих подій русько-московського „з'єднання“ докананого силою „стародавньої традиції“ — позіставало би для довершеня сёго діла хіба ще тільки до крихти винищити Українців — сих потомків „малєваних гайдамак“, а тоді вже ніхто б не міг похибуватися о „одноплємінности“, „одновірности“ и зуповній „єдности“ русского чи російського народу.

Поки що, ми видячи наслідки сёго більш як двовікового єднання, ні троха не вагаємося сказати, „що всі ті московські люде, котрі поклали свої голови на Вкраїні під козацькими, татарськими, турецькими, польськими и шведськими шаблями, почавши од Виговського та аж до Мазєпи, — всі вони та й не вийнявши Петра В. и ёго послідувательки Катєрини II., — були ворогами народної руської справи, були розрушители, деруни, захланні гнобителі, а не будовничі руського политичного и социяльного жита“! Тай все те, що роблено в Московщині для так званого „руського єдинства“, було неменше супротивним народній руській справі, бо від того діланя упадала Русь-Україна, марно проливалася кров невинних людеї, зниділа животно сила цілого народу, а тьма и недоля засягла широкі обшарі мільонового народу.

Автор епілогу, доторкнувши так болючої сторони нашого историчного жита, говорить про *фалшовану* исторію, славить Катєрину, московських царів и думних дяків та закидає Шевченкови не тільки историчну мороку, але що більше ставить Шевченків погляд (о скільки такий виповіджений в ёго поетичних творах) яко противний народньому поглядови говорячи: „не така була

Україна, не так дивилась Україна на коліїв, як виспівував Шевченко...“ А й над то, той сам автор розкрив такі погляди ще в своїй „Історії Возсоединенія Руси“ (Т. II. стр. 24 и 25), де славить Петра и Катерину, котрі „ни однимъ словомъ (!!) не заподозрѣны украинскими(?) простолюдинами(?), въ измѣнѣ *интересамъ народнымъ* и воспоминаются съ величайшимъ (!) почитаніємъ(?)!“ „За Турчина и за Татарина забыли они ей (Катерині) дажу Коліівщину, разыграную ими столь невпонадъ, отъ ея имени, и даже въ *жалобныхъ* пѣсняхъ о разореніи Січі сохранили къ ней сыповнее почтеніе: она и тамъ у нихъ *Великій Свѣтъ наша Мати*, а вовсе не то, чѣмъ представила ее намъ полупьяная муза Шевченка“. — За надто се великі закиди проти Шевченка, щоб могли ми їх поминути мовчком и лишити без відповіді. Ми вже попередю виказали, що не погляди автора епілогу далекі від правди, а Шевченкові погляди на коліівщину треба вважати поглядами самого ж вароду на се трагичне діло народне. Що ж дотикає цариці Катерини и царя Петра, то ми були б дуже цікаві дізнатися, чим именно так „одолжили“ вони Україну а именно українських простолюдиц до „синовської“ вдячпости. Ми думаємо противно, що Шевченків погляд на „Первого“ и „Вторую“ не тільки не віддалявся від историчної правди и не основувався на „фалшованю“ исторії, але надто був зовсім схожий с поглядом народнім. Зовсім безсторонний и не историчною морокою, а сучасною наукою вихований автор так говорить про сей погляд українського народу*): „Систематичне однімане козацьких приеилегий и прав, тяжкі постой московського війска на Україні, присилувані походи козаків десь в далекі сторони, роботи їх в Петербурзі за часів Петра I., все те здавалося народови и протестуючій козацьчині московською пенею, напастю, нецінним ликом, котрим наділяло їх московське царство. Захованю в памяті нашого народу такого погляду на Москву, на Москалів-Великороссів до нашого часу, помагали стосунки великоруського уряду до нашого народу дуже нерадостні ёму навіть до самого нині царствующого императора. Народ наш гаразд памятає, як цариця Катерина занапастила край, отдавши багато вольних людей в неволю, у крѣпацтво, як великоруське війско часто приходило в села, по жалобі польских поміщиків било щорочно різками, стріляло як на ворога, як польскі пани ганяли на панщину, мордували наш народ московськими ж руками. Окрім того всякі урядники: справники, станові,

*) Гл. II. *Нечуя*: Світогляд українського народа. Правда. Рочник II. стор. 449.

писарі — чиповники, офіцери, генерали, — все те не жалувало народа, тиснуло ёго, де було можна, носячи на собі знамено не нашої національності, а великоруської, московської.“

Невелика ж була заслуга Катерини у войованю Турчина и Татарина, бо ж нічию, як тільки козацькою силою и сміlostю та за проводом Запорозців змогла цариця поконувати Татар¹⁾. То ж супроти того всёго не могла цариця здобути собі не то „синовської“ але хочби троха правдивої вдячності руського народу. Зруйноване Січі дуже вбилося у пам'ять народа, то ж хоч бруталність и самовольність сёго діла вже виказані деінде²⁾, ми наведемо тут безпосереднє свідoctво самого народу о сих ділах Великої матушки. З сих народніх споминок, можна буде ще більше переконатись, як несправедливо опоганено имя Шевченка ставляючи ёго у противність цілого народу за те, що не восхвалив він ні „Первого“ ні „Второї“. Подаємо тут оповіданє українського дідуся и одну пісню про зруйнованє запороської Січі — записані впрост з уст народа.

ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ МИХАЙЛА КОЛЕСНИКА³⁾.

На сконці Жеребця⁴⁾ могила є. В тій могилі усі документи запорозькі закляті лежать. Запорозці з досади їх там сховали и заклали. Усе оруднє, казна, сукна, усі товари дорогні, злато и сребро, пушки, одежа, все покидали и заклали у тій могилі. Казани мідні, гармати и гроші, — усе покидали Запорозці. Та могила як-раз на граннці Запорозя⁵⁾. А з Чорної могили границя пішла на сей бік Дінця ик Изюму. Коло пошти, у в' Изюмі, и досі стоїть мурований стовп и пенъ спалений, обгорілий: и то границя. Се все були запорожецькі землі, от де ми живемо...

¹⁾ Гл. В. Барвінський: *Століття річниця зруйнованя Січі Запороської*. Правда. Р. VIII. Стор. 606.

²⁾ Тамже стор. 600—614.

³⁾ Основа, 1862 Май, стр. 101.

⁴⁾ Річка невелика; вливається у Донець недалеко од Славянського.

⁵⁾ У пана Скалковського, на ёго карті в „Исторіи Новой Січі“, границя запороська сюди не сягає. А у Миллера, у ёго „Историческихъ сочиненіяхъ о Малороссіи и Малороссіянахъ“, от-що читаємо на стр. 42:

„А внутри земли, около Изюма и на верховьяхъ рѣкъ Тора и Базмута, російскихъ житодей „Запорозцы“ отогнали, сказывая, что кто тамъ жить хочетъ, то и долженъ имѣть отъ запорожскаго войска позволеніе и платитъ имъ оброкъ.“

Як зосталась Катерина сама на царстві, удовою, так граф Румянцов був у неї первий чоловік. Він всім правив, як хотів, вона йому довірилась. Що схотів гр. Румянцов, те й робив. Вона не поперечила йому. Отож гр. Румянцов и совітує Катерині: „Козаки Запорожецькі — не християне, не богомільці. Запорожець, каже, оженився на одній сестрі, а як умре вона, так бере за себе другу ж сестру, рідну. Вони, каже-совітує, нехрищені: — виженемо їх.“

А було се так:

Панн схотіли взятъ оці землі собі на державу, бо земля добра, и річки є, и лісу чимало, — а тоді було ще більш. От, по усіх горах тут був ліс, а тепер вже нема... то панам дуже захотілось завладати сією землею. Так Запорожецька! Самі ж вони не посміли просити Катерину — царицю, а сказали тому гр. Румянцову, щоб той попросив. От Румянцов граф и просить. „Мамо, каже: Запорозці нехрищені, не богомільці, виженем їх, а землі оддамо панам у державу. И тобі лучче, та й нам буде вигіднійш.“ А Катерина й питає: „деж дінем Запороських козаків?“ А він її убезпечив: „знайдуть, каже, де дітись. У тебе, мамо, землі много, — то нехай собі шукають; а сю оддамо панам.“ Отож Катерина й послухала, та й приказала Запорозцям шукать собі землі у другім місті. „И сиравді, каже, у мене її много.“

Як почули Запорозці такий матушкин приказ, так и заплакали. „Ну, кажуть, коли так, — так не треба нам твоєї землі; нехай при тобі вона й буде; а ми, кажуть, вже вишукали собі землю у Турка, у *Темнім Лузі*. Він нам буде батьком, а тепер ти нам не мати.“

Прощай, кажуть:

Як заїдем за Дунай,
То до-дому й не думай.

Хоч закликатимеш — не прийдем. „А тоді у них полковникував *Бондар — Гладкий* по пісьменному. Сей Бондар знатник великий був. Отож як прийшов до них матушкин приказ, щоб переходили на другі землі, тоді Запорозці заховали все своє добро у Чорну могилу, а Бондар той и закликав його з досади. А тут од цариці знов приказ: прислати до столиці депутатів. Бондар и виправив скільки-там козаків до Петенбурху, та й наказав: „гледіть же, козаки, скажіть цариці Катерині, що се наші землі“.

Приїхали ті депутати до столиці, а цариця й звеліла їм настановити обід. А гр. Румянцов наказав, щоб поклали їм ложки у три аршини, и щоб вони тими ложками обід обїдали. „И цариця, каже, буде дивиться, як будуть козаки Запорожецькі тими ложками обід обїдати. А як пообїдають, каже, то нехай собі віються куди схочуть.“

Посідали за обід. Побрали ті ложки що у три аршини, та й почали Запорозці годувать тими ложками один другого.

А цариця, як побачила, то й каже:

„Та й недурні ж сі Запорозці! Бач, що вигадали! А я, каже, думала, — як тут справиться с тими ложками?“

Ото, як почули Запорозці, що матушка сказала, то й кажуть до неї: „ми, матушко, хрищені!“

А вона тоді:

„А ти ж казав, гр. Румянцов, що вони не хрищені..?“

От Запорозці й просяться: чи не можно б їм на їх землях зоставатись?

А вона й каже: „ні, козаки Запорожецькі, ні, не можно. Сю землю вже панам оддано.“

Тоді Запорожці заплакали, та й пішли до Турка.

Як прийшли вони до Дунаю, то Бондар, полковник, нарвав трави, та й кинув через себе у Дунай.

И козаки нарвавши трави покидали у Дунай.

Так трава, що вкинув у річку Бондар, поплила против флї, а трава, що покидали козаки, та пішла за водою.

Тоді Бондар и приказує: „слухайте ж мене! Розстелїть пїтняки, та й становте на них коней, та й переправляйтесь!“

Козаки послушали, бо Бондар був великий знатник*), та постановивши коней на пїтняки — попереpravлялись.

А Катерина, як почула, що Запорозці помандрували до Турка, у Темний Луг, так зараз и побігла до Новоселиць, де була переправа.

Як же побачила, як Запорозці переправляються, що на однім пїтнику — дваццятєро коней, — так и закричала:

„Гей, гр. Румянцов, гр. Румянцов! Ти ж казав, що вони нехрищені; ти ж, каже, совїтував — виженем їх! — От и послушала тебе — та яке військо занапастила! Тепер вже, звісно:

„Як зайшли за Дунай —

То до дому й не думай!

Вже не закличем їх до себе.“

Гр. Румянцов зараз сів на пароходу, та й подрав у Петенбурх: —

---

*) Се велике слово. Видно, и тепер наш народ не вдовольтиться тим, що ватажок матиме чин великий, або вестиме рід свій, хоч од Мусія. Народ поспитас, чи є в його розум? Коли є, то й слухатиме залюбки, а ні, то й „дурень еси“ такому ватажкови скаже.

перелякався. А Запорозці й досі живуть у Турка, у Темнім Лузі. Іх там 40.000*), а ся земля їхня, а не наша.

А Катерина й закликала їх знов до себе: так Бондар, ще як вони переправлялись, заспівав їй піснюю:

Великий світ, судариня матушка,
Послухала графа Румянцова,
И оъ панів великую напустъ напустила.
Перве військо було — славне Запорожецьке
Та й занастила.
Як зайшли, кажуть, за Дунай,
Вже тепер не завернеш.

Так и діло було, так и діло було.

Так и Катерина сказала:

„Правда, правда, що занастила! правда, правда, каже, що не завернеш.“

А вже ж: землю оддала *панам*, а їх насідало тут... от як самі бачите.

А земля ся була Запорожецька.

От и Святогорщина, и Изюм — се все Запорожецькі землі.

Вс. Кожовський.

ПІСНЯ ПРО ЗРУЙНОВАНЕ СІЧІ**).

Ой, з-за гори, з-за Лимана
Вітер повіває,
Кругом Січі запороській
Москаль облягає.

Облягає Москаль Січі,
Лягерами стали,
Вони ж свого генерала
Три дні дожидали.

Шатнулися по курінях
Запасу шукати,

А московська вся старшина
Церкви обірати.

Та беруть срібло, беруть злото,
Ще й воскові свічі:
Зостається пан Кошовий
С писарями в Січі.

Ой устань Харку, устань батьку,
Просьять же нас люде:
Як станемо на границі,
По прежнему буде.

*) Див. опов. Таранухи. З. о Ю. Р., т. 1-й стр. 141:

..., „А опісля, як побачили, що Москва вже все позабрала, то сіло їх (Запорозців) сорок тисяч на човни, та й поїхали до Турка.“

**) Ми не подаємо тут пісні про зруйноване Січі напечатаної в *П. Куліша* „Затискаль о Южній Русі“: „Ой не гаразд Запорозці, не гаразд вчинили!“ так, як вона нашим ш. Читателям знана. Ся пісня „Ой з-за гори, з-за Лимана“ записана А. Лисенком в селі Клищенцях ясно розкриває погляд народній на царицю Катерину.

Ой вийдемо за границю
Та впросим царицю,
Щоб *оддала степи вільні*
По пречжю границю.

*„Та не на те ж я, вражі сини,
Москала збрала,
Щоб степ добрий, край веселий
Назад завертала“.*

Ой устань Харку, устань батьку,
Що ж ми наробили,

Що степ добрий, край веселий
Та й занастили!

Та тече річка невеличка
С-під білої кручи,
Заплакали Запорожці
Від цариці йдучи:

Встає хмара з-за Лимана
А другая с поля,
Заплакала Україна,
Така її доля.

Сі свідоцтва народнїєї памяти историчної доволі виказують, о скілько правдивий закид проти Шевченка, що він у своїх историчних поглядах йшов проти народнїего погляду.

Кінчаючи наш короткий перегляд годиться нам ще згадати про одну річ немалої ваги. В епілогу до „Малєваної Гайдамачини“ сказано ось що: „Виходить воно наче б то так: що нехай би козаки всюди побивали з своїми союзниками Москву. Тоді то з України вродилась би справдешня Русь. Хто ж за се заручився б нам, що ся справдешня Русь таки справді колись би настала, а не постала б на Україні польщизна або татарщина? И яка б вона мусила бути? Де идеали її настаня? Чи не в козацьких порядках? чи не в тих розбишацьких *alias* героїчних піснях...?“

С сих слів, здається, виходило би, наче б то Москва, а именно ті московські бояре та думні дяки, котрим приходилось опісля погибати на Україні під козацькими и некозацькими шаблями, уратували „справдешню“ Русь, та що й задля їх то заслуги нині осталась Русь-Україна сама собою, а не перетворилась на Польщу або Татарщину. Так не можемо ми тої заслуги ніяк признати и не видимо причини почуватись до якої небудь вдячності. Коли наш народ не потатарщився ні спольщився, так знак, що мав и має він животну силу у самому собі и се ж ёго а не сусідська заслуга. Болгари, Серби и Ромуни доволі виказують, як навіть безпосередне довговікове панованє Турків не могло винародовити цілої нації на користь ислямизму. То ж питання о можливости настаня татарщини в українськїм народі не можна вважати вповні сериозним, як тяжко покласти відпорність руського народу проти Татар и Турків в заслугу Москви. А що наш народ неспольщився и що на Україні не постала польщина, то здається нам, и сєго годі вважати заслугою Москви для нас и около нашої на-

родности. Русини в Галичині ніколи не дізнали від Москви тої консервуючої оборони справдешнієї Русі, а мимо того, що далеко довше и в тіснішій звязі зіставали с Польщею, все ж таки осталися Русинами. Чи ж мала би полонизация бути небеспечнішою для віддаленої України, котра ще до того не зіставала в безпосереднім сусідстві з польським елементом? Правда, Галичина зберегла свою рускість тільки у сельських та маломіщанських хатах, у так званих „простолюдців“, а верхню аристокрацію відступила Польщі. Так мабуть такий, хоч в дечім троха відмінний процес відбувся на Україні, де аристокрація відчужилась то ж само від народу на користь Москви. Та через те Русь мабуть останеться Русю, коли тільки її теперішні сини не полінуються труду и щирої праці.

Через ту втрату може и багато полегшає праця „справдешної“ Русі. Коли тепер у кожного народу стає на переду питанє загального добробиту, именно морального й матеріального добробиту и розвою так цілости як и кожної одиниці, питанє перетворення суспільного життя після правил загальної справедливости, коли именно ті маси „простолюдців“ дожидають входу у святиню людскости и хочуть знайти належне їм місце у витворюваню и розділянню людського добра, — то відчуженє аристокрації власне може й багато облегшити нашому народови рішенє сього питання у себе и підможе розвій нашої народности в новім напрямку суспільного життя. То ж питанє: „де идеали її (Русі) настаня?“ видається нам дуже поважним, а именно таким, що ми ёго шукати мусимо у самих себе, у піднесеню нашого „простолюднього“ життя, а не у тім, що витворила цариця Катерина, ані навіть у тім, що чинить тепер російське правительство.

Тим то й Русь „справдішна“ оказує свою животність, що, хоч помало, починає розсвічувати идеал свого настаня. Та перед такою працею стоїть кожний з живих народів, що хоче дальше жити. Правда наша, що віками проблискувала у наших боротьбах вирне зо дна моря темноти и насиля!

Володимир Барвінський.

Перегляд діяльності руських товариств.

— **Філія „Просвіти“ в Тернополі.** На підставі рескрипту намісництва з 25. серпня 1876 р. ч. 35.975 оповістило староство в Тернополі оснудателів філії товариства „Просвіта“ в Тернополі, що намісництво прийняло її завязане до відомости. На тій підставі уконституовався дня 23. лат. вересня виділ філії, вибраний на загальних зборах (29. л. червця) и вибрав головою п. Дра Луцаковського, заступником голови п. Льва Шеховича, секретарем проф. Ол. Барвінського, касиєром о. Є. Алексєвича, а контрольором проф. К. Горбала. При сій спосібности ухвалено запросити замісцевих членів, щоб занялися пильнійше роспродаєм видань „Просвіти“ по селах, а також вислати запросини до не-членів, щоб приступали як найчисленнійше в члени товариства. Звичайні засідання виділу мають відбуватися що місяця, а а між иншими наміряє виділ занятися приспореєм материялів для популярного видавництва.

— **Загальні збори „Русской Рады“.** По довгім загадковім мовчанню відбулись наконець загальні збори товариства „Русской Рады“ дня 14. Вересня в салі Дому Народнєго. Коли зближаються вибори до галицького сойму и предвиборча діяльність по стороні польській вже на добре ведеться, здавалобся, що й збори Р. Р. наберуть значєня и спровадять немало число членів сєго товариства. Дневний порядок загальних зборів дуже багато по собі обіцював, бо до єго втягнуено „обсужденіє“ діяльності руських послів в державній раді и питанє про те, „яка малаби бути вона в найблисшим часі“, — так що й годі було подумати більше займаючого и важного предмету до обрад. Та й надто, видно-круг политичний, який розкривається тепер перед галицькими Русинами не дуже погідний. Коли ж ще зважиться, що Р. Р. числить около 800 членів (одже дуже поважне число), то з усіх зглядів можна було сподіватися численного збору. Тим часом вийшло зовсім противне. На ранішні збори о годині 11-ій явилося всєго 37 членів, так що не було навіть вимаганого статутами комплекту. Предсідатель товариства о. Павликів так дуже спосібний до звеличєня всякої марниці на акафистний лад: радуїся, радуїся (Руси), — мусів перед таким безпечерним доказом малозначности своєї политичної „пастви“, як порожні лавки салі Дому народнєго, дуже значно спустити с тону. Жаль над малочисленностю зборів та привіт присутних членів, були єдиним предметом предсідательської промови. Задля того малого числа присутних членів відложено звичайні збори на пополудне в надії, що желізниця привезе ще потрібне до комплекту число. Ся надія не дуже то й сповнилася, бо на пополуднєві збори явилося лєдві 69 членів. Секретарови товариства адв. др-ви Добрянському припало незавидне заданє відчитати справозданє з діяльності виділу Р. Р. Справозданє роспочалося с того, як виділ Р. Р. при виборах до ради державної старався в дружбі з Шомер-Израїлем перевести своїх кандидатів, як задля тих чинностей Р. Р. засіло в думі державній зовсім поважне число руських послів, (котрих діяльність після дневного порядку мала обсудитись на зборах), а як

відтак виділ думаючи, що вже сповнив своє задане дуже часто зовсім не міг зібратися, а хоч зібрався то знов не міг нічого вдіяти, бо якось на зазиві виділу члени не обзивалися и вкладок не надсилали, — так як нарешті опустіла не тільки хата але й калита Р. Р. Поминувши вибори до ради державної — результат діланя виділу був такий, що товариство Р. Р. через три літа нічого не робило, а в касі від 800 членів назбиралося всього 35 зр. а. в.!

Таким способом матеріальний и моральний стан Р. Р. зовсім не рожевий, а репутація Ради Р. навіть у Neue fr. Presse дуже загрожена. Вплив справозданя на присутних членів не міг бути добрий, и вже ж треба було якось затерти прикре почуте власного „оничтоженя“. Сього разу виручив председателя п. Ковальский дуже смілою промовою.

П. Ковальский змів присутним витолкувати, що и пуста каса и малочисленність зборів свідчать на користь товариства Р. Р. Мисль ёго промови дасться виразити у словах: „що нам, що ми не маємо капіталів в касі, але ми самі капітали“, се б то — хоч ми маленькі, але важненькі! Очевидно до тих важненьких належав п. Ковальский и цвіт галицької ієрархії, бо з селян було тільки п'ятьох, з послів-селян ні одного, а з світської інтелігенції то ж дуже мало, (та и тих не багато „мірян“ не мають ніякого впливу и значеня в ієрархічних консерватистів).

Віра в самого себе иноді дуже потрібна и похвальна, однакож сама віра без діл мертва єсть, об чім переважна часть зібраних членів, яко теологів, повинна б знати. Нам здається, що именно було обовязком послів до ради державної и до колишнёго сойму станути бодай перед Радою Р. коли не перед своїми виборцями и виказати, що вони для добра руського народу зробили и чи дійсно вони такий важненький капітал моральний, с котрого була би користь для народу. Над усе повинні були то вчинити послы до ради державної хоч би для власної оборони, бо проти їх діяльності підійнялися дуже тяжкі закиди (між иншими и в „Правді“), котрих не змогло відперти ні Слово ні коломицьска *Русская Рада*. Мабуть такого переконаня був и виділ Р. Р., коли поставив на дневний порядок „обсужденіє“ сеї діяльності и питанє, якою мала би бути та діяльність в найблизшій часі. Крім того и минувша соймова діяльність руських послів повинна була навести зібраних товаришів Р. Р. на поважну дискусію именно над тим, як и від чого се сталося, що послы-селяне відділилися від послів-священиків и — урядників. Сей же факт дуже важний в нашій конституційній житю. Як нам відомо, наступив сей розділ зовсім не задля особистих причин, а клюб „хлопський“ під проводом п. Іванишева не утворився для піддержаня якої кар'єри, але для дуже поважних причин, над котрими належало б добре застановитися. Коли интереса послів-священиків розходяться з интересами народними, то годилобся раз пояснити питанє, кого то хочуть заступати и заступають наші послы з „інтелігенції“ в соймі и раді державній.

Так всі ті питання якимсь дивним способом усунено з дневного порядку. Єдиним предметом обрад позістало відтак ще внесене о зменшеню вкладок з 3 зр. на 1 зр. а. в. річно. Високість річних вкладок видалася виділови и багато членам Р. Р. причиною їх невплатуваня

и оспалости товариства. Декотрі, між іншими крил. Жуковський и селянин Демків (колишний посол), витикали, що сам виділ завинив в тім своєю нечинністю. Одно и друге може бути тільки по части правдиве. Преці и с початку истнованя товариства були такі самі високі вкладки, а мимо того були и гроші и говірки та діяльні члени. А вже ж знов и виділ не мусить бути так винуватий, коли знов вибрано тих самих виділових, котрі не мали часу и охоти займатися ділами товариства (Павликова, Добрянського, Геровського, Площанського, Петрушевича, Малиновського, Крижановського, и Голейка).

Властивої причини неперечного упадку товариства належить шукати зовсім де инде. Велке ділане політичне може остоятися або силою свого морального значеня: силою своєї правди и чистоти замірів, або успішними поступами, а найпевнійше одним и другим разом. Так политика ведена представителями Р. Р. не мала и не має в собі сили моральної, правдивої интересовности народної, котра могла б займати усе ширші и ширі круги руського народу. Погрішили сі представителі Р. Р. в думі державній станувши в суперечности з интересами свого народу; не змогли вони и в соймі станути заступниками сих интересів и довели до того, що послі-селяне узнали конечним, станути осібним обозом.

Політична діяльність представителів Р. Р. не може виказатися ніякими успіхами. Крім того сами вони між собою майже роз'єднані чи то поступованем самого предсідателя, чи завистю між „священническимъ сословіємъ“ а „мирскою интеллигенцією“. Вже й *Слово* голосно проговорило: брак нам голови, „нѣтъ одного крѣпкого средоточія“. Ціла та партія Р. Р. не має не тільки ніякого видимого, але що більше ніякого морального осередку, звідкіля могло б виходити здорове житя політичне, котрий би міг до себе стягати нові сили и придержувати давні. Коли уступили люде 48-го року окриті авреолою правдивого патриотизму, коли після ентузіязму наступила пора позитивного діланя так в соймі як и в думі державній, а тим часом цілі роки минали без найменшого поступу на перед и особисті интереса дуже часто виявлялися с поза патриотичної маски, а знов у домашних справах пануючі проводирі з цілою сліпотою нічим не усправедливленої пристрасти відтручували від себе всі нові сили молоді, и проскрибували всякий обяв щирого патриотизму народнього, коли наконець доведено до того, що орган сеї старовірської партії прилюдно висмівав и понижав народню мову и без протесту своєї публики радувався в пригнетеня руського язика в Росії — то партія Р. Р. позбавлена всякого патриотичного встиду мусіла спорохнівати, пережитись и роснастися в знеохочені атоми егонистів. Хто пригадає собі перші шумні зборя Р. Р., — де апатемизовано народовців, — а порівнає їх с теперішними, той мусить признати незаперечимий факт сего упадку.

Так перед нашими очима відбувається важний процес упадку старої партії. Однакож сей процес ще не кінчений. Хоч за слаба до позитивного діланя, має та партія тепер ще стільки сили, щоб якийсь час безчинно держати у своїх руках місця конституційного заступництва галицько-руського народу и недопускати нових, чинних сил. Тільки ж и се не довго остойтється! Не тільки свічні люде щирого па-

триотизму, але й сам народ доходячи до самовіжи починає вже кликати на сих перестарілих і здискредитованих заступників: „Пора вам вступитись, най виступають ті, що хочуть і можуть робити для добра руського народу“!

БИБЛІОГРАФІЯ.

— *Руська: Слово о пълку Игоревѣ. Поетичний пам'ятник руської письменності XII. віку. Текст с перекладом и с поясненьями издав Омелян Огоновський. У Львові. Накладом видавця 1876. Стр. XLIV. и 138 вел. VIII-и.* — Се — перше строго наукове діло, яке в чистій руській мові появилос'я — и то як раз в такім часі, коли ряд російський своїм невиданим и нечуваним указом загадав знищити малоруську літературу. Лишаючи на пізнійше докладнійшу оцінку сеї совісної праці, подаємо тепер зміст сеї книжки: Передні замітки (стр. III—XLIV): I. Кілька слів про руську просвіту в XII. віці. II. Оповіданьє літописців про війну Игореву. III. Грясть Слова. IV. Важність Слова из сторони историчної. V. Поетична сторона Слова. VI. Деякі замітки про автора Слова. VII. Характеристика Игоря. VIII. Слово е твором зовсім оригінальним. IX. Язык Слова. X. Окриси Слова. XI. Форма Слова. XII. История відкриття Слова. XIII. Виданья и переклади Слова (Историчні замітки и критично-естетичні розправи). Відтак слідує текст и — обіч — переклад Слова (стр. 2—23), а наконєць: Поясненья (ст. 24—126) и Огляд слів пояснених у сій пісні (ст. 128—133). — Труд п. Огоновського був справді не малий: він з'ужиткував майже всі (21) виданя з коментарями, тякож переклади (20) и всілякі монографії и замітки о Слові, поміщені в різних книжках и журналах. Тому праця ёго відзначається перед всім багатством материялу — так що маючи сесе виданє, инші виданя для звичайного ужитку вже злишні —. Відтак и виданє п. Огоновського дуже пожаданє и многоважнє, хотя сам видавець каже, що „не поставив нових поглядів в оціненню сєго пам'ятника, — а що ёго наміром було именно тєе, щоби новійшу науку филологічну приспособити до вичучєня Слова, при чім старався також самостійно пояснити деякі незрозумілі вираженья и темні місця“. Зверхня форма сеї книжки чиста и гарна, як у мало виданях галицьких. Сподіємося, що наша публика щиро привітає сеї плід великої и основної праці, котрий єсть правдивою окрасою нашої сучасної словесности. — P.

— *Польска: Podręcznik Geografii Galicyi na podstawie prac monograficznych i urzędowych źródeł ułożył Łucyan Tatomir. Wydanie drugie na nowo przejrzone i uzupełnione. We Lwowie 1876. Cena 1 złr. a. w.* Під таким заголовком появилос'я нове (друге) виданє географії Галичини. Лишаючи розбір и критичну оцінку сеї праці фаховим людям, обмежимося тільки коротким оглядом книжки, що не тільки заповняє

значну прогалину в літературі шкільній, але й для підручного ужитку годиться, позаяк до нині ще не маємо руської географії Галичини. В прикладі до I-го видання показується нам се діло значно в користнійшій світлі. А именно додано тут зовсім новий розділ о будові геологічній, що докладніше освічує образ нашого краю. Найбільше доповнень и поправок стрічаємо в розділі VI. *Ludność* и в XV. *Ramiatki historyczne* (1. *Przegląd dziejów Galicyi*, 2. *Miejsca zasługujące na uwagę ze względu na wspomnienia lub zabytki historyczne*). Розділи ці бесперечно дуже важні, позаяк книжка призначена передовсім для учителів народних и кандидатів учительських. Відомостей про наш край можна узягнути и з книжок німецьких, та звичайно що до етнографії и історії Галичини дані німецьких авторів недокладні, невірні або инколи й зовсім хибні. Отже ж тим більшу прислугу зробив автор для учителів нар. и кандидатів учит., що широкі подав характеристики етнографічні, бо вже ж учителям випадає найлучче знати народ, посеред котрого обертаються як просвітителі. В прикладі з виданем попереднім добачаємо, що етнографія тут значно розширена и що автор більше увзгляднув и вірніше представив руську людність Галичини. Так само и в історичній часті (в XV. розд.) слідно великий поступ в порівнанню с I. виданем. Автор поусував з своєї книжки односторонні и тенденційні погляди польських псевдоісториків (н. пр. що Галичина — се здавен-давня „*ziemia lechicka*“, що Казимир В. заняв її на підставі „*starodawnego Polski nad Rusią Czerwoną zwierzchnictwa*“ и що вона тоді була справдешнією пустинею и т. и.) и хоча ще можна дочитатись там, що автор не мав смілости з наведених фактів історичних вивести не одного немилого для польських читачів вислідку, лишивши то кождому на здогад, то все ж тим вчинив книжку придатнішою для школи, котра не повинна бути ареною політичних мрій и експериментів. Розширене етнографії (розд. V.) и справлене поглядів в часті історичній (р. XV.) завдячує автор, як сам виражась в передному слові, проф. Ол. Барвінському.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— Як Рада Шкільна кр. турбується поступом руських шкіл? Звісно вже читателям „Правди“, що з иницијативи министра просвіти мали бути введені I-ші руські паралельні класи при школі вправ семинарний уч. В Тернополі и Станиславові вписалось вже в перших днях сього місяця потрібне число учеників-Русинів и ці класи повинні бути отворені. Однак Рада шк., щоб позіставити ці руські діти хоч якийсь час під благодатним впливом польської культури, досі ще не залме-

нувала учителів для тих класів таким способом діти є побережуть науку цілий місяць в язичі польскім. Будущі учителі сих класів паралельних будуть отже мати тим трудніше задане, раз що діти троха полапали вже с читання-писаня польского, отже більше буде баламутства, а в друге, що учителі, котрі дотепер мають їх під своєю опікою не багато мабуть завдаватимуть собі праці з ними в надії, що туй-туй Рада шк. пришле иншого и вони позбудуться сього тягару. Коли Рада шк. ще з місяць схоче почекати з именованем учителів для класів паралельних, тоді очевидно єі учителі не багато зможуть з своїми учениками до кінця першого курсу, а тоді Dziennik polski знов готів зарепетувати: *widać jak potrzeba było ruskich paralelek!*

— **Справи школьні.** *Станиславів 17. Версия 1876.* Щоби в справах школьних тутешних, серед толкованя про нас, не обійшлоє без нас, доложимо и свій доклад до дискусії, розпочатої в Ч. 17. „Правди“. Тут же завважаємо, що крайній час бувби, — раз на заведіи отворити в „Правді“ окрему рубрику для діл школьних, щоб дискутувати їх незалежно від зависимих т. з. фахових органів, и в тую рубрику заносимо и сю допись*). На сей раз покінчимо ще з подвигами добродія Турчинського, директора нашої педагогії, та й займемоє немецке цікавими и не більше одрадиними обявами, які представляють середні школи наші.

Що до п. Турчинського, то доглядаючи сего добродія з близька и с подавну, — пишемоєя безусловно на дійстність усеєго, що про него в Ч. 17. „Правди“ розказано, — не годимоєя тільки с поглядом ш. автора статі, котрий видає п. Т-го за дійсного напередовця в поході шляхетсько-польского православия супроти хлонсько-руської среєи и так помагає єму до широкої слави, а в данім разі до поваги між єго

---

*) Ми зовсім поділяємо сю гадку шан. дописувателя нашого. Однак муємо що повздержатися з отворенєм осібної рубрики для справ школьних аж до того часу, поки не набереться у нас стілько материялів, щоб могли ми єю рубрику стало удержувати. Приспорєне сєго залежатиме від уділу интересованих наших людей науки, котрих ми разом з шан. дописувателем щиро просимо до підмоги и численного уділу в полєненю одної з найважнійших справ наших. Наші справи школьні стоєть у тісній звязи з цілою политичною сєтємою в Галичині, через що иноді буває тяжко фаховим чи виключно школьним часописєям розберати єі справи. „Правда“ доказала вже, що зможе розберати дотичні питаня всесторонно, а тільки такою свободою дискусії над школьними ділами можна дійти до пожаданої ціли.

Що до артикулу в Ч. 17. „Правди“ про п. Турчинського муємо пояснити, що не мав він на ціли викликати прокураторської діяльності так, як ми надіємоєя усунєня зла в дорозі звичайній. Ся надія, здається не заведе нас, бо як зачувасмо задумє Рада школьна зміняти особу директора учит. семінарії в Станиславіві. Однако ж на директора має бути призначений чоловік зовсім несвідомий руєского язика, через що посторонєно би тільки особисте зло, а не направлено би самої річи. Ми звертаємо увагу Ради школьн на те, що в Станиславіві вимагається чоловіка свідомого руєского язика и що тільки такий чоловік зможе відповісти свому становиску. Ми не переставоємо глядіти на хід єбї справи поки не залагодиться вона в належитий

одномішленниками. Тим часом річ значно стоїть инакше, бо як нікто в нас не знає, з відкля взявся и найшовся сей добродій на своїй важній посаді, так и він сам не счувся, коли забавляючись то в цензора то в прокуратора, и то не тільки що до газет, але й що до министеряльних розпоряджень, загуляло и те упрятане в шуфладу розпоряджене министра, — и оне клясичне холопство с катедри по місті, по світу! Стали ж сі промахи интересними далеко не через особистість сего добродія, котроу ледви хто интересувався досі, — а через те, що карикатирують вони знамените осанна! у рівночасній вступній статі Dzieńnika Polsk-ого, — осанна з причини, що мов-то у Львові до руської кляси записалось 2 учеників, — „а стілько ж у Станіславі и Тернополі.“ Отже щиро незавидусемо ім того осанна, за помочею 1. „прятаних“ розпоряджень, 2. фалшованих цифер, — бо не тільки в Тернополі, але й в Станіславі, мимо відправ brevi manu при записах и т. д. все таки набралось кільканащять дівтори в руській паралельці.

Дивлячись на п. Т-го яко на genus людей, не добачаємо у ёго діяню самосвідомих подвигів хочби на полі колонизації, а так и бачимо перед собою жалке и незручне начине у руках и так безголових шовинистів, іх же гніздом, як инспірована статя згаданой львівсько-ліберальной(!) газети свідчить, не єсть Станіславів, у котрім аж до подвигів п. Т-го польско-руська травля була зовсім приутихла. — То ж беручи сего добродія яко генеричне понятє під дискусію, а не стоюче з ц. к. радою школьною ані в добровільній ані в урядовій звязи, беремо собі волю, не розділяти, поки, сангвиничних надій ш. автора статі, в Ч. 17. Прагди, — на интервенцію тої ц. к. ради, а так само на интервенцію судів. — Бо, що дотичить §. 302 у. к., то роздумавши ёго далеко перед догадливим автором статі ми додумалися, що для руської народности певелнка вишла би спримога, коли би, в наилучшим случаю, виповів ц. к. судя повітовий, що зневага її стоїть яких небудь 10 левів гривни. А що вже до ради школьної краювої, — то тяжко жадати, щоби та сама рада, котра власне п. Т-го для Станіслава креувала, ёго умчала на пр. на мазури, як се догадливий читатель міг вичитати між стрічками статі. Тутешна публіка не так догадлива и маючи до сего скептицизму права ретельно набуті, про котрі низше, — ставить жадане мінімальне: щоб діло интервенції тої велось явно, — инакше будемо праві заключати, що при обктивній процедурі явні и вошіючі промахи сего добродія не такими видадуться з прекрасного далека, що дасться перевагу розсіваним вже нині вістям, — будьто би діла поострилися національним и другим соперництвом, — и тим подібним підходам. Сеї ж явности домагатися має публіка тутешна тим більше право, позаяк ноторичним єсть ділом, що рада школьна у Станіславі, и то зарівно між Русинами и Поляками, тільки офіцияльними симпатіями своїх підвласних втішається, и то ще з часів первого свого розцвіту, коли то с причин, богови одному а більше нікому и досі незвісних, упрятано и здеградовано административним порядком Поляка-професора П-а и директора вишої гимназії К-го, по всі часи идолів молодежи. — Коли ж тоді пішло все як с платочка навіть що до директора, дійсної знаменитости на полі исторії, — то нині на оборот, — si licet pausa componere magnis, — пождемо з нашим осанна, аж до

результатів в явнім ділі другого, и зівсім другого директора. Дарма, що окрім факту з розпорядженням министра, п. Т., яко директор инсти-туції, с котрої в нарід идуть „хлопські“ учителі, проклямував незвагу того народу, и то серед мирного та гарного Станіслава, серед дружної молодежи, котрої часть нині додумалась на добре, що їй окрім вибору між ополяченем а „хлопстікою“ *tertium non datur!*

Що ж с того, що гордимося бюджетом нашої комуни, котра ви-дає що року над 30.000 зр. на школи, а крім того через край задов-жила ся и ще задовжується, будуючи школи як палати. С тих шкіл світлих и догідних, що ледви де другий стілький город тут дорівняє, виходить молодіж, на котрій тільки и призначне тяжке загнобленє, під вагою не так учителів, як системи, котра заправляє обученем в се-редних школах. Крайня пора нині, розглянути и до широкого свідому довести так програми, як и мериторичний розбір учебників, на котрих иде наука в гимназияльних, реальних и учительських школах, — и куди йде вона, чи до розвою, чи до отуплення молодих умів. У тім то ділі визиваємо интєрвенції, вже ж не ради школьної, а людей науки и звани, в дорозі осуду прилюдного, в рубриці, о котрої отворене ми горі пресли.

На тепер доста буде сконстатувати, що в наглій прогресії иде далій збільшенє квантума години, назначених на поодні предмети; збіль-шено квантум наук природних, та задержано прежнее квантум наук филологичних, тільки намість давати єї послідні рационально, впира-ється по давному не тільки мертві язики але й науки природні фор-мальним, меморуючим порядком в голови безщасних, котрі після та-кої страви стають неомильно тупими. При такім стані річей — кожного, хто був стілько щасливий, — за свій час школьний, в повищий спосіб не позбутись дару рефлексії, — мусить ударити на первий погляд упадок молодіжи під все новим приростом годин школьних и лекцій про будень, — а рекапитуляцій и еляборатів домашних про ферні и свята, — без продику и то ані для ученика, ані для учителя, котрий лиш повизшим способом єсть в силі, — змахати величєнне квантум предмету завданного єму програмою до змаханя про сеї а не другий семестер. — Не диво ж, що молодіж наша через цілий 10-місячний час кожного року закинута меморованем, а абсолютно нічого не читає на власну руку, що єсть фактом стілько ноторичним, кілько безодрадним, — и то не читає річей ані оздобної и популярно-наукової, ані, що найсумнійше, научної грясти, через що давно уже затратився між нею й слід тих спецїалістів, котрих давніше кожда класа мала. Розуміємо тут тих колишних учеників, котрі з малку з замидуванем и в примір другим визначно досконалились в тій чи другій віті науко-вій. Нині нема и бути не може бесіди о якій небудь навіть спорадич-ній житній духовій серед тоїж молодіжи. Хто ж сєму не вірить, нехай коли досі не покориствовав ся случасем, — задасть собі праці и пригля-неться та прислухається тій молодіжи, — чи в їй починнаню и розмовах найде зароди мислячих змагань, чи найде хоть крихти интєрєсу и ро-зуму для квестий загальних, ба для квестий лежачих бодай одробину по за шкільничим, матерьяльним та сексуальним горизонтом кожного? Усе проче знівечив фабричний порядок обучуваня, и давлячи рік в рік

на учениках чинить, що навіть в часі ферій, в час віддиху, — коли ми казано мали, повизші взорці з житні збирати, — молодіж ся не знає навіть, де той час подіти и як ёго зажити. Нам прийшлося констатувати у одних апатію, у других вражду до читаня и взаємин товариських, те ж саме до сільських робіт, те ж саме навіть до забав и товариств, — в дома и в гостях, вони однаково дикі и незвичайні, — словом — ні в кут, ні в двері! Розуміється, що по при сі негати́вній власности сконстатували ми не лучші доблести позитивні, які далеко лекше усвоїти за час школьний у місті, — коли то в недостатку сталих та довших продохів годі зайнятися читанем та дебатом, за теж усе єсть рвані там и сям хвилі, котрі интензивно використовуються за картиками, стаканом и т. д., и то периодически, в зимних місяцях кульмінуючи. Не запехасмо, при близькій уже зимі зібрати з житні и подати сі характерні обяви до відому публіки ширшої.

Розуміється, що горі сказане тичиться молодіж зарівно польскої як руської, — та тільки за тою другою стоять діла гірше. Нівечить її в першій лінії глибоко, и нівечить морально понижене, котре заключається в тім складі річей, що молодіж таа, маючи почутє людське и національне, з злобою бачить, як у школах нароком облогом лишено культуру народної мови и исторії, на користь вишраного сійже молодіжи польского наречя и колідуючої з нашою шляхетської исторії. Далій иде молодіж ся тим лекше у розтич и підпадає занедбаню, що иде вона иноді з шестилітного віку з дому родичів, з села на чужі руки до шкіл, до міста, при чім недоповняється чужими вихованя домашне, невводиться молодіж в товариство старших. Для свого розвою паконєць, и сама мало що робити може, бо надто вона лекціями обложена, ради хліба насущного. За для тої то причини велика її часть відпадає по дорозі недоуками, або ломиться під непомірною роботою. И власне за для сеї послідної, матерьяльної недостачі було и єсть правдивою катастрофою изчезненє стипендій т. з. богословських, и дійсно, лиш в Галичині, де робота „на потемки“ єсть звичаєм, могло статися, що сеї руський гріш сирітський чисто упав в воду. Як звісно, лишилася по нім тільки чутка, що такий а такий єрарх запотребував сих грошей тимчасово и *breve manu*, — після чого ёго наслідники замінили тимчасову мистерію у вічне, вимовне мовчанє над проблематичною, бо нікому незвісною судьбою сих стипендій. Масмо одже право сподіватися, що и сям разом одвітять вони враз з завідателями сих фондів, на нищійний, и вже не знаємо котрий з ряду зазив публічний — поважним мовчанєм своїм.

— **С Коломії** (*Руський театр народній*). Від 1. Вересня пробуває наш театр народній під дир. и-ні Т. Романович в Коломії. До 24. Вересня дано у нас 11 представлень. Задля браку нових оригінальних творів драматичних мусить дирекція давати штуки взяті с чужих язиків, инакше приходилося усе повтаряти давні представленья знані вже доволі и тутешній публіці, що не виїшлиби знов ні у користь публіки ні в користь дирекції. Та й переводів не багато то добірних и застосованих до нашого житя. Наші писателі очевидно дуже мало турбуються долею народної сцени. Ні важність народної сцени, котра б могла дуже користно впливати на оживленє публіки подаванєм самостійних

творів народніх, ні росписуване конкурсів через Виділ *Бзсїди руської* не можуть якось розбудити и заохотити наших писателїв до драматичної творчости. — То ж завдячувати належить ще тільки стараню дирекції, що може вона зайняти публіку для своїх представлень. Гра акторів усе дуже старанна и в тім зглядї видний що раз більший поступ. — Участь публіки в кількох перших представленнях була численна, — найбільш у недїлі и свята. Тільки ж знов приходиться згадати, що околична публіка а навіть багато з місцевої руської публіки не буває в театрі.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 29. Вересня.

— *Мирові пересправи.* Без урядового оновїчення и взаїмного порозумінє обох сторони воюючих наступило з днем 15 Вересня дійсне перемире. Дипломатичні мирові пересправи ведуться дальше переважно за приводом Англії. Під напором дипломатїї змінила Порта поставленї від себе мирові услїва (про котрі згадували ми в Ч-лі 17-м). Порта домагається, щоб ки. Мілян зложив годд султанови в самїм Константинополї и щоб турецькї войска обсадили чотири (після других ноголосок тільки двї) сербських твердинь, та щоб знищено всі новї укрїпленїя сербські; зарівно домагається знесеня сербської милиції, щоб тільки 10.000 войска остало для удержаня порядку; коли б Сербия не могла заплатити военної контрибуції, тоді мала би платити Портї більший гарач як досї; наконець домагається Порта права вибудуваня желїзницї з Нішу до Білгороду через турецьких аєнтів. Що до Чорногори — пристає Порта на *status quo ante bellum*. — Всї моцаретва мали оєвідчити, що ніяк неможуть згодитись на такі услїва миру. Англія предлїжила с своєї сторони слїдуючі три точки мирові: 1) Сербия и Чорногора остають в *status quo ante bellum*. 2) Сербия не платить ніякої военної контрибуції. 3) Для Боснії, Герцеговини и Болгарїї належить дати административну (а не политичну) автономїю — після реформаторського проекту гр. Андрашого з 30. Грудня 1875. — На се англійське предлїженє мали згодитись Австрия, Франція, Италия и Німеччина, а здьється и Россия. Заступники моцаретв в Царгородї удїлили через англійського посла се предлїженє Портї, котра в „засаді“ мала згодитись на ті вимоги моцаретв. Через те однакож ще незалагоджено сеї справи. Не ходить так о те, які реформи належить завести, а тим менше о головну їх „засаду“, але більше о те, в який спосіб, через кого и за чиєю порукою належало би и можна їх перевести. Задля способу переведеня и задля недостачи поруки за дійсне переведенє реформи по турецькій сторонї розбилися весняні проекта гр. Андрашого; чи же не розібьются тепер задля того самого и англійські проекта, и чи поєднаються моцаретва між собою и с Портою що до способу їх переведеня?

Поки так дипломатія працює над пляном будочого миру и старається хоч продовжити перемире, котре скінчилося 25 с. м., в Сербії розкриваються нові справи! Час перемиря не мало послужив Сербам. Вони змогли за той час докінчити укріплення на лінії Алексинач-Делиград-Дюнис, внесли нові шанці в долині моравській укріпили другий пункт оборонний Чуприю-Парачин, доповнили всякі недостатки в мунциї и узброїню та розмістили належито свої сили воєнні. Надто до Сербії прибувають з Росії усе нові охотники, так що тепер має бути в сербськїм войску 8—10.000 російськїх жовнірів. Тепер уже творяться навіть осібні чисто російськї відділи, а російськї офіцири на чолі з ген. Черняевом верховодять в головній армії сербськїй. Російськї полковники Кисельський и Милорадович мали обійняти організацію повстаня в Болгарії. — Не так корпєтним могло бути перемире для Турків. Турція вивела у поле майже останні свої сили, її финанси що раз идуть у більшу руйну, брак поводження способить моральну руйну, а недостача поживности и належитої одежи, неустайна майже слота, що дуже доскуляє серед спустошеного краю, недалеко зима — трівають турецьке войско. Після сього буде зрозуміло, для чого Турція згодилася на продовжене перемиря до 2. жовтня, а знов Сербія ніяк не хоче продовжити перемиря. Рістич говорять у своїй ноті до єврогейськїх монарств, що Турки підчас дотеперішного перемиря не залишили своїх нападів и грабїжи на сербськїй землі, та що при неозначено розграничній лінії між обома сторонами правдиве перемире оказується неможливим. Після найновіших відомостей розпочали Сєрби на ново воєнні кроки, ударили на турецьке село Керя и знищили тамошні запаси. Рівночасно заатаковав сербськїй відділ Пеницю, де прилучились до Сєрбів мешканці кількох сіл босняцькїх. Черногорці також напали на турецькїй транспорт живностей між Браною а Рогорою и спалили доми під Колашином.

— До непевности мирового діляня причинився ще один факт дуже важний. Неожидано стануло питане *королівства Сєрбії* на дипломатичнім порядку дневнім. Ген. Черняев надіслав 17 Вересня з Алексиначу слідуєчий телеграм до кн. Міляна: Три дивизії стоячі під моїми розказами вислали до мене 15. с. м. депутації, котрі освідчили, що борються не тільки за свободу и з'єдночене сербськїх країв, але також и за цілість теперішньої Сєрбії. Супроти жадань, які поставила Порта, армія освідчає, що проклямує князя Міляна королем Сєрбії⁴. Ся проклямація „*короля Міляна Обриновича I.*“ відбулася серед вистривів армат и живих окликів цілої армії. Ціла надморавська армія зложила відтак присягу своєму королеви. Такої проклямації несподівався кн. Мілян, а напевно не сподівалися європейськї монарства. Кн. Мілян нехотів прийняти висланої від Чернаєва депутації, котра мала би передати єму новий титул королівськїй и вислав министра війни Николіча до Делиграду, як кажуть з докоряєчим листом до Черняєва. Однакож поголоска о такім листі здається не правдоподібною, бо министр вернув назад з Делиграду ствердивши, що войско дуже розохочене и готове до бою, та що укріплення в Делиграді в дуже добрім стані. Проклямація надморавськїй армії не позістала без відгомону у Сєрбії. Сталий відділ скупщини (з 18 чл.) вислав до князя и єго правительства адрес, в котрім домагається прийнятя королівського титулу

для добра Сербії. Після того можна напевно сказати, що і ціла Сербія піде за прикладом надморавської армії, а кн. Мілян не буде міг спротивитися голосови цілого народу.

Проклямація кн. Міляна королем Сербії, як небудь тепер ще формально недоповнена, була би неперечно дуже великої ваги. Сербія стаючи незалежним королівством висвободилась би тим самим с під опіки так турецької як и нетурецької и сталабися осередком передовсім полудневих Славян, а відтак и цілого славянського світу в ёго розвою и поступі. Така Сербія мала би велику оживляючу и притягаючу силу на всіх околичних Славян, через що очевидно була би недогідною и небезпечною особливо для Угрів, як довго вони держалибся политики пригнетеня Славян до мадрсько-німецької стіни. Але надто вповні самостійна и могутча Сербія мала би неперечно дуже важний и рішучий вплив на долю цілого Славянства. Про значенє такої Сербії говорили ми вже в 13. и 14. Ч-лі. Се був би правдивий пункт опорний и кристалізаційний для позаросійських Славян. Славянщина мала би тоді заступника більше широго, більше славянського, а передовсім більше вольнодумного ніж правительствена Россия у теперішности.

Очевидно, від проклямації до осушення сёго діла ще велика протсторонь. Але вже само прийняте королівського титулу значило би, що Сербія хоче и чує в собі силу прийняти на себе таку ролю. Зваживши все те разом буде зрозуміло, для чого та проклямація мала викликати дуже немиле вражене передовсім в Тересес (добра гр. Андрашого) и в Петербурзі. Так Австро-Угри як и Россия — мають зовсім узасаднену причину застановитися над досяглюстю сёго факту и вже ж можемо бути певні, що я гр. Андраши и кн. Горчаков не помагатимуть такому звеличеню Сербії. Дивно, але задля становиска дневникарства в Росії зрозуміло, що дуже значна часть російських дневників о „пронунціяменті Черняєва“ виражається неприхильно. В дневниках підносяться закиди о нелегальности, невластивости и некомпетенції проклямації через армію и виділ скупщини. Кн. Мілян досі збороняється прийняти титул короля засланяючися тим, що до такої проклямації покликана скупщина а не її виділ. Однакож супроти загальної опинії в Сербії не можна похибуватися, що и скупщина піде за армією и виділом. Питанє тільки, чи зможе Сербія остоятись проти пресії дипломатії и чи зможе вона розправитись с Турками так, щоб усправедливити королівський титул.

З а я в л е н е.

Виділ товариства „Січ“ має честь завідомити своїх членів, що читальня товариства перепонється з першим жовтнем (н. ст.) до нової хати, на: Jesefstadt, Laudongasse N-ro 8, 1. Stiege, 3. Stock, Th. N. 30.

Заразом запрошує Виділ усіх Русинів, мешкаючих у Відні до вплисування у наше Товариство, обіцюючи при тім п. п. академікам, приїхавшим с початком курсу по перший раз до Відня, уділяти по змозі усякої на початку потрібної поради и дружної помочи.

Членом товариства „Січ“ може бути кождий Русин мешкаючий у Відні, заплативши одного ринського яко вступне и платячий місячні вкладки в скількості, яку висуючийся у товариство сам платити зобов'язеться (найменче уставом означених 50 кр. а. в.). Однакож вбогих членів увільняє Виділ на половину або й зовсім від плачення місячних вкладок.

За те ж кождий член товариства „Січ“ має право користуватися: 1) читальною товариства, у котрій лежить над 30 наукових, літературних и політичних газет и журналів на руській, російській, польській и німецькій мові; 2) бібліотекою товариства, числячою над 800 номерів у 1500 томах; 3) всякими иншими вигодами, подаваними товариством.

Відень дня 15. серпня 1876.

Від Виділу Товариства „Січ“.

ВІД РЕДАКЦІИ.

С сим Ч-лом закінчуємо III-тє чвертьрічє IX-го рочника нашого видавництва и просимо відповіти предплату, кому вона скінчилася, щоб не наступила ніяка перерва в висилці дальших Ч-ел. Важні справи виступають тепер перед нас. Теперішнє становиско галицьких Русинів до цілої Русі-України, вкладає на нас великий обов'язок, щиро и совістно дбати про розвій нашої словесности, про здвигненє нашого житя народнєго. Єднаймося усіми силами до спільного, що раз ширшого житя. Най ніхто не пожаліє щирої праці, не поскупить свого гроша, най розходиться проповідь нашого слова и нашої ідеї по всіх сторонах, най здвигає нових працєвників, нових прихильників и заступників народнєї справи.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и політично-соціального житя, просимо всіх прихильників народнєї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

ПЕРЕПИСКА.

В. П. Р. З. в Ст. Надіслані дописі не можемо друкувати, бо не видимо в ній запереченя а бодай спростованя поданих через нас фактів.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

§ Друкарні Товариства Івано Шенкеля. — Під зарядєм Фр Сарвацького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (інсерати) платиться
після тарифи.

МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минувшости сербських Черногорців

Данила Млаки.

(Дальше.)

VII.

„Злидні, тай годі, брате Северине! В тихій келії нема су-
покою, и з неї вже счез мир святій.“

„Та що ж там такого?“ спитав ёго чернець Северин.

„Не питај, брате, злидні и безлад тай годі! Чи се не диво,
що нашим людям, правдивим сншам Черногори заблаглося турецької
карварини*), золото обманило чисту черногорську душу! Нехай
ім на лихо буде, самі ставлять шию під бісурманське ярмо.“

„Говориш, мовбись з апокалипси читав; с твоєї мови ні се,
пі те розібрати архидияконе Гедеоне...“

„Не чув ти, що сеї ночи у Четині сталося?.. Таже мучили
там старого патриярху, що хорони Боже.“

„За що?“

„Знаєш лиш, що в псалтирі стоїть, більш нічого... Паша
обіцяв тому багато червінців, хто ёму видасть патриярху и Сте-
пана Малого.“

*) Blutgeld.

„Кажи вже раз, що такого сталося, ти губою на широке поле навернув.“

„Зо двадцять опришків розбило сеї ночі в Четпші двері до келні Патрїярхи и спіймали старого. Що він їх молив, що їх просив, на вколїшки перед ними падав, з всього сміялись сотопські діти и були би ёго безпечно відвели и Турчинови передали, як би не був він дав їм весь свій готовий грїш. Бідний старець до схід сонця безлюдними стежками Бог зна куди утік.“

„Може діялось то всё по Божій волі? Знаєш, як ёго наш владика Сава не навидів, на очі знести не міг; наскакували вони один на другого як вїдліві шершені.“

„Вони вже, брате Северише, давно помирилися. Не святив Патрїярха Василь на владика братанця нашого Сави Арсенія Пламеняка?“

Таку розмову вели перед становецьким монастирем чернець Гедеон и архидиякон Северин. Скілька людей зближалося бігцем ид монастирю и перервали жалкою мовою їх тихий розговір.

„Святі отці“, заговорив до них Владо Раконич „будьте милостиві и прийміть у ваш монастир одного нещасного, конаючого чоловіка, від самого ранку ёго сюда двигаємо, забажав неборака перед смертю причаститися...“

„Для нещасних усе монастир отвертий“, сказав Гедеон...

Відійшов Владо до людей, що ёго разом з раненим під гілїстим дубом ждали.

„Що казали ченці, Владо?“

„Що для нещасних усе монастир отвертий...“

„Спішіться, братіки“, шепнув ранений слабим голосом... „боюсь, щоб не спізнився Боже, мій Боже!“

„Радо, клятий Радо, щобишь Божого сонічка більш не побачив! Згубив еси мого брата, не журись вражий сипу, хіба виобре наше племя, щоби братню кров не пімстили!“ Так гукав Марко Радонич.

„Несіть, несіть, братіки, рана огнем горить!“ шептав ранений, а не був то ніхто другий як Иво Радонич. Понесли бідного у монастир и причастили ёго. Лежить у келні бідний Иво, біля ёго сидить Марко и наслухає, чи дишить ще братчик, чи бє ще в грудях братне серце. Тихо в келні мов в гробі, від часу до часу лиш хіба чути, як бідний Иво застогне.

„Що сталося з твоїм братом, Марку Радоничу?“ спитав ёго тихесенько отець Северин.

А сей мов с тяжкого сну прокинувся и зачав повідати: „Лихо,

отче святий! Брат Иво любив Милицу, дочку старого гусяря Станка с негуської нагіі. Хто був щаслившим на сім світі, як вони обоє; в осени вже и подружитися мали. Зла доля инакше судила. Тиждень тому як післала нас старшина, щоб людей проти Турка скликали... Так бродячи добилилися и до села, де Милица пробувала. Але там вже и знаку Милици не було, гаспидський Радо Янкович бідну відокрав. Як вихор понеслилися звітїля в Четине. На полонні від одного вівчаря зачули ми, що він з двадцятьма розбишаками туди прямував, щоб від Турка краварину за старого патрїярху заробив.“

„Ганьба! сором!“ перервав ёму чернець Северин: „Ёму лучший Турок ніж святий християнський!“

„Видно, отче“ продовжав Марко „золото ёго обманило, що в нім зовсім звелася чорногірська кров. Утомлені, змучені приходимо в Четине, там чуємо, що старий патрїярха ледви що від плюгавців вимолівся и що та диявольська шайка по лісах и горах розсипалася...“

„За ними, братіку, аж на край світа, аж на край моря,““ крикнув брат Иво и ми пішли в слід за ними. Без оддиху, без спочинку гналилися через дві добі горами и скалами. Уже почало з друга вечеріти, аж тут крізь гущу бачимо палає огник и хтось коло ватри собі сидить. „Се він, се Радо!“ загорлав мов не своїм голосом Иво и кинувся на ёго мов вовк скаженій...

„Де, клятий, моя Милица! Говори!“—цівки запищали, горами загукотіло... Иво з горячки хибнув вороже серце, Радо засміявся и хрипливо крикнув: „Тут твоя Милица!“ направив семипядну, блисло, загриміло... Иво звалився а клятий Радо по над скалу... Я вслід за ним, та що с того, пропав у темряві, мов у воду утонув. Вертаю до Ива, він ледви що дише. „Пропав я, на віки пропав, милий брате... пімсти мою Милицу“... слабым голоси він промовив... Наче мертвий склонив голову у травицю, а з рани так и ринула кров, що хорони Боже. Обглядаю рану, дивлюсь, куля грудь превертіла, не міг я и крови загамувати. Взяв я ёго на плечі и піс тільки сили стало у долину, сюда до вас у святий монастир. Скажи міні, світлий отче, ти на ранах знаєшся, як знахорка на зорях, скажи міні чи вийде мій брат, нипі?“

Довго думав чернець, та по хвилі ёму каже: „Рана глибока и розжарена, и горячка вже прибула; надія чей слаба, хіба Господь якесь чудо зробить, щоб він виздоровів.“

„Твої слова міні доводом, що марне загине мій брат Иво... Правда, раз мати родила, раз и умірати... Одно лиш серце сти-

*

скає, от що ні отець, ні мати від нас звістки не мають...“ то-скливо сказав Марко. Тяжко стогнав Иво, до півночи у болях карався, и мов та свічка догоряв. „Пімсти, брате Марку, мою Миліцу, уклонися від мене отцеви и матері, и скажи, що за їх в небі молитимуся“ ледво промовив... и до сходу сонця Богови душу оддав.

На цвинтарі становецького монастиря поховали Ива Радонича. Чорну могилу зросив щирими слёзами рідний брат Марко. З великим жалём и горем попрощався Марко від братнєго гробу, з сумною душею поспішав петяга до батьківського дому, тримаючи під пахою криваву сорочку покійного брата Ива.

VIII.

Кривава сорочка, то кривавий знак у Черногорі. Висить вона біля святих икон и неустанно припоминає родині пімсту пролітої крови. Такий закон вже у Черногорі! Зуб за зуб, око за око, кров за кров!

И у хатині бідної Єли висіла під образами кривава сорочка, напоїна кровю її любого сина Ива. Дозирала вона її наче святі мощи, обновляючи ту кров гіркими слёзами.

И нині бідлашна жалібно на сорочку подивилась и яла на голос заводити: „Сипу мій добрий, порадонько моя незабута, у молодому віку з світа мипувся... Щоб твої потомки камінем поставали, клятий Радо!“

„Цить, нене, цить, мила,“ потішала стару сердешна Ирина, Маркова жішка. „Сталося й не вернеться... Иво у Бога... він там Господа благає, щоб скоро ёго пімстили“.

„Коби того дождала, легше світ сей покинула б —“ шепнула стара, підперла зажурену голову рукою, и раз у раз vzdихаючи говорила дальше: „Чим я Бога прогнівала, що мене так гірко скарав?“

„Не знать чому так наші баряться, ні старого Петра, ні мого Марка? Завтра три неділі як пійшли наші та не має їх, и слух запов.“

„И міні миленька тяжко и важко лиш святий вірить... тоска гадокою обвилась... бідне серце знов що-сь віщує и лихо чує. Ти ще, дитино, не знаєш, як за рідною дитиною серце болить. Боже мій! світе мій! Иво мій незабутий.“ Так все в одно vzdихала стара Єла. Аж тут розлягся гук по подвірю, глянула стара

крізь квартиру и крикнула сильним голосом: „Се вони! може пімстили вже мого Ива!..“ и паче б знята молодою силою вибігла на подвіре.

„А що, Петре, що Марку, пімстили мого Ива?“

„Трудно стара за вітром у полі гонити!“ гукнув Петро. „Мов за дичю слідили ми за вражим сипом. Скочив він через кордоп. Та пімста солодка и веде тя аж на кінець світа; пійшли и ми вслід за ним: де прийшли там вже ёго не було... и так бач, стара, з голою рукою домів вернули.“

„И ти тут старий?“ промовила Ёла до сліпця гусяря Станка.

„Тут, тут...“ відрік с тиха старий гусяр.

Боже! як змінився старий сіромаха, мов не свій став, на силах ослаб, аж з ніг валиться.

„Спасибі, Петре, щось мене з собою взяв, моя хата пустокою... нема моєї Миліци!“ шепнув старий гусяр и ревно заплакав.

„Ходи старий до хати!“ рекла Ёла и всі вийшли до світлиці.

„Сідай старий —“ просив Петро гусяря, „сідай, и спочинь; и для тебе знайдеться куточок, ділтимем хліб-сіль, як ділимо одну лукаву долю...“

„Де зійшли-сь з дядьком гусярем?“ спитала Ёла.

Гірко зітхнув старий Станко и промовив: „У катунській нагії знайшли, слабого, недужного діда... Шукав я безлюдними горами моєї Миліци. Де лиш що зачув, туди слабою стопою прямубав, та годі було сердешної відпитати. Бог зна, де луциперський Радо нещасну заховав, Бог зна в якій неволі бідна мучиться?.. Шукав я її поки не знеміг; думав вже, що кінець зо мною. Знемогла моя сила, журба мене прибила, из піг звалила и вже ж прийшло б погибати, як би не були знайшли старого сліпця Петро и Марко. — Було там мене лишити“ говорив він звертаючись до Петра и Марка „... з моім тяжким лихом и горем,“ и знов старий заплакав и всі з ним разом гірко ридали.

„Чи не прочули куди зник плюгавець Радо“ знов спитала стара Ёла.

„Довідалимися“ говорив понуро Петро, „що крився клятий син по герцеговинських вертепах, але и звідтіля ёго прогнали и він аж десь на турецькому готарі оперся...“

„И там“, перервав Петра старий гусяр, „як міні Юрий Петросич казав, а він собі правдива и чесна душа, — присягнув він Туркови вірно служити и проти своїх братів Черногорців воювати. Там десь у турецькій неволі, межи вражними поганцями загибає, живцем минається моя люба Миліца...“

„Ускоком став люципірський син! Щоб ёго гангрини іа, щоб ёго люде як чуму обминали, щоб ёго діти ще у матерній утробі камінем поставали!“—так кляла стара Бла, отираючи з лица дрібні слёзи, и всі разом додали: „Аміль, дай Господи!“

„Ладь, стара, страви,“ промовив Петро до Бли. „Идемо знов у світ за очі, щоб того плюгавця вислідити...“ и зближившись до старого гусяря каже до него: „Жди на нас ту Стапку и молися Богу, йдемо твою Миліцу відпитати, нашого Ива пімстити.“

„Провадь Вас, Господи!“ шепнув гусяря.

„Наповнив порошниці, Марку?“ спитав старий свого сина.

„Повнісенькі батьку! достарчуть не одного Рада ид бісови післати!“

Попрощалися з всіма старий Петро и Марко и знов у світ понеслися, щоб Миліцу відшукати и Ива пімстити. Швидко понеслися; гнало іх люте завзяте!

„Провадь іх, Господи!“ шепнула стара Бла и с тиха молитви шептала.

IX.

В другий раз вже вечоріло, як Петро и Марко з дому відійшли. Все наперед вони йдуть, в них ні оддиху ні спочинку, и сон очий не ймається, невидима сила іх наперед гонить: У саме пекло забігли би! Гонила іх та страшна сила, що кровю свої сліди пише: месьть чорногорська! — ид бісурманській границі.

„Чого ж там, Марку, так люде збігаються?“ питав сина старий Петро.

„Не знаю, батьку.“

„Здоров, брате Петре!“ гукнув один Чорногорець з гурту.

„Здоров, брате Проконе с Подгориці! Яке лихо вас тут до купи збило?..“ відказав Петро до Подгорицького Прокопа. Бач були оба побратимами, ще парубками собі братню любов присягнули и додержали слова, один другого любив, один за другого як рідний брат заступався и в біді один за другого и головою поліг би.

„Правду кажеш, брате Петре“, промовив до ёго сідоголовий побратим Прокіп „не добро а тяжке лихо сюди нас загнало... Чи ж не знаєш, що тут діється?“

„Що? Що в нас давно нема ладу, те тільки добре знаю, більш и нічого!“

„Недоля, тай годі, братіку, знов наступає чорна хмара на нашу пещасну країну, аж три везири все наше поле мов галич своїми потугами покрили. Паша Румелський руйнує Подгорицу, паша Скутарський красить води Чермниці нашою кровю, а папа Босняцький всё від Никшици аж до Морашку ясно засвітив, від страшного пожару мабуть и в небі душно вже стало. Так знищили увесь край, що жалься милий Боже!“

„О Господи! за що нас так тяжко караєш!“ понуро сказав Петро.

„Коби лиш на гім осталося“ говорив дальше Петро. „З вражим Бісурманом дали би ми собі раду. Але то й біда, що и лицемірна Венеція с Турчином побраталася, поставили по цілій нашій границі такій кордон, що годі и птиці перелетіти, обмежили нас наче живим ланцухом. Не вільно пам вже, братічку, порошниці посити. За кожний набій по червінчику беруть... Межи нами ні ладу, ні складу... Степан Маллий нас покинув и мов з собою нашу долю взяв, усе йде, братічку, горі дном... Наші діди не знали біди, а їх внуки знають лиш муки!“

„А де ж дівся Степан?“

„Як кажуть криється у монастирі Брцласі.“

„То ж ми витязь, сам криється, а люд горює и бідує, що минатися приходить.“

„Як не критись ёму; — та ж хотіли зрадливо ёго ухватити и від Турка краварину заробити. Послухай, и тоді аж суди. Біля Остроги висипав Степан високі шапці и ждав там лютого ворога. Гарно був би він їх звідтіля привітав! Так зачув він, що хочуть ёго паші видати. Що ж мав робити як не втікати? Крився він у монастирі Ловті (1768), там ёго и лихо спіткало. В ночі прибули гайдамахи, ухватили и звязали ёго та мали вже раненько у турецький табор відвести. Бачив Степан що гей круто з ним діється, склонив він голову на камінь и піби заснув. Як побачив, що сторожі позасипляли, то удалося ёму з лукавих рук утечи... Чи вігадаєш, братічку, хто ватажком тих зрадників?“

„Ні не розберу!“

„Таже клятий Радо Янкович!“

„О той до всёго здається!.. Не знаєш, побратиме, де він тепер обертається?“

„У турецькому таборі ёго наші бачили. Ускоком став, рідну братню кров проливає. Але попягає гаспидський байстрюк при першій стрічці моя куля ёго не мине, хіба що загину!“

„Не твоя куля, братічку, але моя...“ промовив Петро „ти

и може ще не знаєш, що він мого сина Ива из світа збавив, що скоротав він дні старого гусяря Стайка, відокрав ёму останню надію и підпору, дочку ёго єдину Миліцу. Гей, Марку, за мною у турецький табор, як там ёго не знайдемо, то хіба у морі потонув!“

„Остаься, Петре, межі нами“ гукнуло скілька людей з гурту. „Веди нас на клятого Бісурмана, ми всі, всі що до одного піштиню твого сина!“

„Ні, мої дітки, від моєї руки нехай той пес загине!“ крикнув Петро, махнув мов молодець ятаганом, що аж засвистало и понісся з Марком по крутоярах шукаючи Рада Янковича.

Страшно лютує меч Бісурмана, всюди кров, пожари, смерть и погибель. Борються, скілько стає сили, бідні Чорногорці, та арпавтів и яничарів мов трави и листу. Що зможуть бідні проти такої сили, а ще без муниці? „Біда братіки“, гукнули кнези и шердари: „Біда братіки, приходить всім марпо погібати, нема чим борониться, порошниці порожні... Юнаки, соколики — відважні діти Чорногори, скокніть у турецький табір и відкрадіть порошні магазини, бо без набоів нам всім марпо гинути!“

Аж п'ятсот Чорногорців понеслося у табор турецький, там вирізали сімдесят и чотирох яничарів, котрі муницю стерегли и зробили шістьдесят терхів стрільного пороху.

Мають Чорногорці пороху доволі, та біда, що їх число чим раз меншало у завзятій борбі, падали бідні як клиновий лист від осіннього вітру.

Найгірша борба розкипіла над Черницею. Остатною силою Чорногорці боролися, така різанина, що хорони Боже. Тут поліг головою від кулі вражого Рада Янковича Марко Радонич, тут ухватили и старого Петра, щоб у бісурманській певолі свій вік докінчив... тут де око глянуло, скрізь бачило лиш згарища и руїни, кров и людські трупи. Дев'ять неділь боролися Чорногорці. Підходили вже до Четині потуги трох везирів. Не було Чорногорцям виходу, ждала їх лиш смерть и погибель. Та у лихий годині, у великій бездолю змілосердився Господь над Чорногорцями, вибавив їх від напрасної смерті... Безкопечні хмароломи, дощі и тучі в Листопаді—стали чорногорськими союзниками. Вони затопили табори паші з Буде и з Скадору, блискавки зажегли турецькі порошні магазини. Не було як Туркам до Четині поспішати, у морозах трівати. Поконала їх чорногорська земля, що під турецькими стопами завмірала, холодом та голодом своїх ворогів морозила; поконала їх чорногорське небо, що за їх ватагами чорними

хмарами, страшними тучами насуплялось, холодними вихрами на турецькі табори наперало, у їх ряди хоробу и смерть метало. Не в могуту було гаремським синам из чорногорською землею та чорногорським небом на проу ставати, глуху, холодну осінь перемогати. Так и поконані тою силою вертали домів з соромом и ганьбою.

X.

Красне, чудово красне далматинське приморе; золоті фалі мов уточки граються, ба порипають, ба горі здіймаються, поки при скалистім березі білою піною не стануть.

Заходило Боже сонічко, освічаючи водяну площу и верхи безконечних гір, в рожевім світлі всё відбивалося — вода, береги и гори. Понад оселю Пастеровичів понеслась луна, все — гаї, скали, хатки — мов сріблом носипались, а бистрі фалі мов скинули з себе сонічне золото и у срібло місяця убралися.

Прибули біля оселі Пастеровичів аж два великі кораблі; сіяли машти и стерпа у чистому сріблі, а флягами вітрець грався, літали и снувалися вони мов великанські срібні тямси.

В однім кораблі сидів князь Юрій Долгорукий, посол білої Цариці Катерини II, Прибув він сюда, щоб Чорногорців проти Бісурман закрівав, грішми підмагав и ім Степана Малого яко простого ошуканця представив. Він добре знав, що Цар Петро III. вже давно с світом попрощався...

В малім човнику приплили Долгорукий, ёго товариші и російські гренадіри до берега. Тут ждали їх Чорногорці.

„Куда дорога в Четине?“ спитав одного из них князь Долгорукий.

„Крізь село Плухиду, по над монастир Буртциле“ відповів один из них...

„То провадьте нас, щоб скоро туда добилися.“

„Слідуйте за нами,“ сказали чорногорські проводарі и всі один за другим, одні на гірських жребятах, другі піхотою полізли по узких, стрімких и скалистих пляях. Ледви що третої днини до Четине добилися. Тут вийшло ім на зустріч с коругвами, стягами и штандарми багато народу, ба навіть и сям владика. — Велика скупщина на четинській площаді. Зійшлись Чорногорці з найдальших закутиї, и шумить рада мов розгукане море. Більша часть Чорногорців за Степаном Малим оступається, не може їх князь Долгорукий вговорити, що Цар Петро III. давно помер и що Сте-

пан Малий якийсь пройдисвіт и хитрий ошуканець. Вже пізна пора була, князь дрімав вже у четинськїм монастирю. Черногорці все радили и гукали, бач не могли до доброго кішця дійти. Разом загриміли шумні вистріли, гомін далеко горами понісся, а народ мов у один голос закричав: „Се пан наш іде, паш Степан Малий!“ И справді був то він сам. Сидів він на турецькїм, парчами укритім коню, а в руках блищала мов гадюка крива шаблюка, на плечах мав він білу свитину, на голові червоций фес...

„А що, братіки, про мене радили?“ спитав він воєводів, князів и старшину, продовжуючи свою мову такими словами: „Не думав, що ім скорше повірите як міші! Хіба не боронив я вас моїми грудьми? не відбивав я отсею шаблюкою нашого лютого ворога? Нехай буде и так, так в світі буває, що за добро певдякою вірять. Якби я не цар Петро, то де ж би аж сюда післала біла цариця свого князя; вони мене вже там с світа збавити хотіли и тому ж я аж сюда до вас утік, щоб тут від них скритися. Де ж там! и тут міні вік скоротити хочуть. Прийшов я сюда до вас, бом вас любив из глубини мого серця, хотів я вас из під бісурманського ярма визволити, мою кров за вас пролити, а ви міні не довіряете и хочете, щоб мене забили...“

„Не хочемо Степане!“ гукнули всі разом.

„Коли так братіки, то здало б ся тих благородів из гнізда випугати. Гей за мною черногірські орденята!“ сказав Степан, а кулі мов градом посипалися по старих стінах четинського монастиря...

С четинської башти вийшли російські гренадіри, и ті в свої цівки запищали. Де ділись Черногорці?

Порозлігались на всі боки як полова, лиш Степан мов мур стояв и з місця не рушився. Ухватили Степана, сам князь ёму зброю відобрав, кляв ёго сяким и таким и в конець розказав ёго в високу башту замкнути.

„Бачите, братіки,“ говорив Степан до своїх сторожів „що мене и сам князь Долгорукий за царя Петра вважає; посадив він мене висше себе, я на поверсі, а він собі, як гад, в низших комнатах...“

Сими словами мов би очарував Степан всі серця своїх сторожів. Вони о сім и другим повідали, ся вість ширилася поміж народом, росло від днини до днини число Степанових прихильників.

Тяжко було князеви Долгорукому зладити з Черногорцями. Бачив він, що ёму Черногорці не повіряють, рознеслась навіть

чутка, що задумали ёго ухватити и Туркови передати, другий раз довідався він, що хочуть іх всіх Венеціяне потроїти. При таких неприхильних обставинах не остало князеви нічого кращого як с Степаном Малим помиритися. Випустив він ёго з вязниці и оголосив ёго перед народом воеводою цілої Черногори. Розпісся оклик по цілому краю, всі радувалися, всі тепер знали, що межи ними цар Петро пробуває, — бо сам князь Долгорукий ёго яко такого ім представив, и ёму навіть ордер и шпаду від самої білої цариці Катерини вручив. Пробував князь Долгорукий и у Становецькій монастирі, але й тут добре ёму не поводилося. Донесли ёму, що Черногорці задумали в ночі монастир приступом взяти и всіх чужинців до послідного вирубати. Як се він зачув то з вечера вибрався с всіма товаришами и рано (14. Жовтня) аж коло Будови оперся. Як зобачили тут свої кораблі, то всі руки горі поздіймали та за іх чудесне спасене Богови дякували. Небаром два гарні кораблі — роспустивши білі паруси мов широкі крила, плили по срібній фалі величного моря, з далекої чужини до берегів рідного краю поспішали.

(Конець будс.)

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

Поодиноких місцевих повстань народу було дуже багато, та не всі вони нам звістні. Правліне тільки виготовляло нові реєстри, бажаючи обмежити число козаків. Та після кожного реєстрованя число козаків подвоювалось, потроювалося; лишніх знов виключали из списків, а сі лишні не слухали и побільшали число своє силами охотників. Часами хлопи зворушилися проти владільців, збирались у ватаги, нападали на обійстя владільців. Жорстокі кари слідували за кожним притлумленем; та бунти на ново підіймалися. Усі хотіли бути козаками; годі було розібрати: хто справдешній козак, а хто тільки називає себе козаком. В 1614 р. коронний гетьман Жолківський розігнав у Брацлавщині чималу ватагу, що звала себе козаками, а 15. жовтня під Житомиром заключив з реєстровими козаками умову, після котрої вони обовязалися не приймати в своє товариство своєвольних ватаг, що називали себе козаками и нападали на панські добра, не збирати народу на ради;

всім тим, що самовільно звали себе козаками, казали позістати під панською властю. Сю умову зараз порушено. Шляхта жалувалась перед королем: король писав универсали, та в сих универсалах пробивалась вже свідомість немочи. „Не зважаючи на всі давні способи, — писав король в 1617 р. — козацька сваволя дійшла до страшних крайностей; громади козаків не дають Речі Посполитій супкоюю; шляхта не може жити безпечно в своїх добрах.“ Впрочім в першій чвертині XVI. в. козацька сміливість находила собі поле діяльности то в московській державі, то в Турції и Волощині. Під проводом Сагайдачного козаки помагали Полякам у війні с Турцією. Та як скінчилася та війна козацькі повстання стали приберати значно ширший розмір. В 1625 р. козаки вислали своїх депутатів на сойм з домаганем, признати законними духовних, посвячених єрусалимським патріярхом, оддалити унітів од церков и дібр церковних, знищити всякі обмежуючі постапови против козаків и не обмежати їх числа. Вони, при своїй просьбі, післали цілий спис різних прослідоваць, котрих дізнавали Русни в Польщі и Литві, замічали, що всюди відбирають у православних церкви, тягнуть у суди православних під різними поводами и віддаляють їх од цехових ремесл, саджають в тюрми и бють священників; жалувались, що пракославні діти виростають без хрещення, люди живуть без вінчаня и умирають без сповіди и св. причащеня. Просьба ся не мала ніяких наслідків и козаки під проводом гетьмана Жмайла стали самі розправлятися: вдерлися до Києва, вбили київського вїйта Теодора Ходіку за ревність до унії, ограбили католицький монастир, убили в нім священника и вправили до московського царя посольство с просьбою прийняти козаків під свій захист. Сього не хотіли їм простити Поляки и коронний гетьман Станислав Конєцьпольский дістав наказ притлумити козаків оружем. Козаків було тисяч до двацять; та між ними повстала незгода, так що часть їх розійшлася. Конєцьпольский припер їх до Дніпра, недалеко Крилова; реєстрові козаки рішилися миритися; скинули Жмайла, вибрали гетьманом Михайла Дорошенка и заключили с польским гетьманом на урочищу „Медвежі Лози“ умову, після котрої козаки мали зіставати в числі шести тисяч и бути під властю коронного гетьмана; дальше всі, що звали себе козаками мали підчинитися своїм старостам и панам; усі землі, котрі вони собі присвоїли и вважали козацькими, мали бути звернені владільцям. Умова та не могла розвязати суперечних питань після бажаня Поляків. Число виключених с козацького стану значно перевищало число реєстрових; и ще по-

більшувалось ново зложеними ватагами. Ненокірпі хлопці втікали юрбами на Січ. По смерті Дорошенка, що поляг в битві с Татарами, Поляки настановили над реєстровими козаками проводирем Грицька Чорного, чоловіка прихильного Полякам; та самовольні козаки, зібравшись в Січі, вибрали гетьманом Тараса и посунулись на Україну. Реєстровці видали Грицька Чорного Тарасови; Запорозжці жорстоко покарали ёго, що він прийняв унію. Тарас, признаний реєстровцями, розіслав по Україні універсал и вговорував увесь народ піднятися и йти на Поляків в имя віри. Многі духовні підохочували Русинів до оборони віри й жизні, тому що роздражені тоді Поляки кричали, що треба знищити схизму и викорінити весь бунтівничий народ, а Україну заселити Поляками. Польські историки впевняють, наче б и Петро Могила, ще яко печерський архимандрит, заохочував народ до повстання.

Поляки допускалися тоді страшних варварств. Самійло Лаш, коронний стражник (надзорця пограничних країн) обтняв людям носи и уши, віддавав дівчата й жінки на паругу своїм воякам и в перший день свят Великодних 1639 р. в місточку Лисянці вирізав що-до одного всіх мешканців, не розбираючи ні роду, ні віку: багато з них убито в церкві. Щоб нагнати народови страху, роблено и в інших місточках то само. Тарас скупив свої сили лівобіч Дніпра, коло Череваслава. Конецьпольський вступив з ним в битву, котра була так невдачна для Поляків, що після їх власного свідощтва в Конецьпольского за один день пропало більше війська, як за три роки війни з Шведами. Жаль, що вихід сеї війни для нас зівстав незвісний. Тарас якимсь способом попав у руки Поляків и був казнений.

За два роки вмер Зигисмунд III. Реєстрові козаки за ёго сина Володислава брали уділ в поході против Москви, но за то інші козаки спустились самовольно в Чорне море, нападали на турецькі краї и збирались на дніпрових островах, щоб знов ити війною на Поляків. Щоб перетяти побіг народу за пороги, Конецьпольський заложив над Дніпром перед самими порогами твердиню Кодак и лишив там гарнизон під начальством Француза Маріона. Та в серпню 1635 р. начальник самовольних козаків Сулима збурих сю твердиню, вибив залогу и почав закликати народ до повстання.

Замір ёму не вдався. Конецьпольський вислав реєстрових козаків и вони спіймали Сулиму, що ще не успів зібрати значнійшого війська. Ёму відтяли голову в Варшаві.

Після того оголошено знов строгий приказ самовольним

козакам слухати своїх панів, а щоб се виконати, розставлено в Україні польські війська, котрі зараз стали заподівати пародови всякі насилля. То спонукало реєстрових козаків 1636 р. звернутися з жалобою до короля; вони вибрали своїми посланцями двох сотників: черкаського Івана Барабаша и чигирицького Зиновія Богдана Хмельницького.

Зиновій Богдан був сином козацького сотника Михайла Хмельницького. В молодости вчився він у Ярославію (галицькім) у єзуїтів и одержав на свій час гарне образование. Отця його вбито в Цецорській битві, нещасній для Поляків, де поляг іх гетьман Жолківський. Зиновія, що брав уділ в битві разом з отцем, взяли Турки в полон; він був через два роки в Царгороді, навчився там турецького язика и східних обичаїв, що йому опісля стало в пригоді. Коли Польща помирилась с Турцією, Зиновій вернув до рідного краю, служив у козацькій службі и досягнув чин сотника. Єсть вість, що він був під Смоленском в 1632 р. и дістав од Володислава шаблю за хоробрість*).

Для перегляду козацьких жалоб назначено сенатора и воєводу брацлавського Адама Кисіля, православного пана, що вважав себе знатним оратором и искусним дипломатом. Він почав хитрувати с козаками и тягати їх, стараючись успокоїти реєстровців обіцянками гроший, а найважнійше добиваючись виключення з реєстру лишніх козаків и повернення їх під власть своїх панів. Старшинам над реєстровими козаками був тоді Василь Томиленко, чоловік старий, перішущий, але тим не менше щиро прихильний козацькій справі. В тім часі, як він радив с Кисілем, новий проводир самовольних козаків Павлюк, напав з Січи на Україну з 200 людьми, забрав у Черкасах цілу козацьку артилерію и повернув назад в Січ, а відтам писав, вговорюючи козаків реєстрових, щоб злучилися з „виписчиками“ и одностайно боронилися против Поляків. Томиленко вагався, а Кисіль, — котрий після власного свого признання робив розлад між козаками, — зібрав кружок реєстрових козаків и зложив з них раду над рікою Русавою. Ся рада скинула Томиленка и вибрала гетьманом переяславського полковника Саву Кононовича (Кононенка), родом Москаля, прихильного панським поглядам. Разом з Томиленком скинули й інших старшин, тільки лукавий писар Онушкевич лишився при своїм уряді. Па-

*) Так говорить одна українська літописець и додає, що в двадцять два роки, коли він став підданим Олексія Михайловича, то говорив: „шабля ся осоромляє Богдана“.

влюк, дізнавшись про такий переверт, післав свого товариша, чигиринського полковника Карпа Скидана, з відділом у Переяславль, а сам став з війском коло Крилова. Скидан війшов нічю в Переяславль, спіймав Коноповича, писаря Опушкевича, повонастановлених старшин и привіз їх у Крилів. Козаки осудили їх и розстріляли. Гетьманом вибрали Павлюка. Томиленко добровільно відступив ёму первенство и зістав ёго товаришем и другом.

Павлюк розіслав универсал по всіх городах, місточках и селах и завзивав цілий руський народ до повстаня:

„Наказуємо вам и вговорюємо вас, щоб ви всі одностайне, від малого до великого покинули свої діла и без проволоки збиралися до мене.“

На поклик Павлюка найперше відозвалися лівобіч Дніпра так звані нові слободи, а потім и правобіч розлягся, як каже ровесник, крик: „на свободу, на свободу!“ Одні втікали до Павлюка; другі творили ватаги, кидалися на панські двори и забирали там запаси, коний, оружа... Сам Павлюк, розіславши универсал, поїхав в Січ збирати Запорожців, а начальство в Україні поручив Скиданови. Всі реєстрові полки, один за другим, перейшли на сторону повстаня. Скидан заложив свій табор в Мошнах (черкаського повіту). Конецьпольскій вислав против козаків свого товариша Потоцького.

Грудня 6-го 1637 р. наступила битва коло села Кумейки. Русини бились запекло; та сильний холодний вітер вівяв ім в лице; їх розбито и вони втекли к Дніпрови и стали в місточку Боровицях. Прибув Павлюк; але козаки зворушилися против ёму за те, що він не в пору пішов на Січ и пропустив слушний час. Кисіль, що був с Потоцьким, вговорив козаків, щоб видали Павлюка и ручив, що король простить ім. Реєстрові козаки скинули Павлюка з гетьманства, викликали гетьманом одного из старшин Дмитра Томашевича-Гуню, але Гуня не годився на старшинство ціною видачи своїх товаришів. Тоді реєстрові козаки спімали Павлюка, Томиленка и якогось-ще Івана Злого и привели Потоцькому.

Заключили с польским начальником умову: козаки обіцали слухати польского правління. Умову сю підписав Зиновий Богдан Хмельницький, що був уже тоді генеральним писарем. Потоцький настановив над козаками старшим Іляша Караїмовича. Гуня, Скидан и інші втекли.

Павлюка, Томиленка и Злого привезли в Варшаву. Надармо Кисіл просив перед соймом, щоб дарували ім жите, відкликуючись

на свою поруку. Їго протесту не послухали. Козацьким проводирам відтяли голови.

Потоцький тимчасом, скіпчивши на Україні, почав немилосердно карати бунтівників. Ціла дорога від Дніпра до Ніжина була уставлена посадженими на кіл хлопами. Але тоді, як Потоцький карав сотнями бунтівників и кричав: „я з вас воскових зроблю!“ , Русини сміло говорили ёму: „Коли ти, пане-гетьмане, хочеш карати винуватих, то посади на кіл разом цілу праву и ліву сторону Дніпра.“

Ледво що зачалася весна 1638 р., а вже по цілій Україні рознеслася вість, що з Запорожа йде нове військо. Там вибрали гетьманом Полтавця Остринина. З ним ишов Скидан. Народ юрбою горнувся до них з усіх сторін. Потоцький виступив протів них и поніс поразку під Голтвою. Та між козацькими проводирами не було ладу. Поляки, уладившись після поразки, атакували Остринина під Жовнином, коло Дніпра. Остринин утік з війська в московську державу. Козаки вибрали старшим Дмитра Томашевича-Гуню. Реєстровці не пристали тоді до повстаня, тому що були с польським війском и під проводом начальників, котрих настановили Поляки. Гуня від половини червця до половини серпня взято тримався протів Поляків, годився миритись, та не инакше, як на основі хоч троха користних умов. Наконєць козаки зложили оружа. Гуня втік в московську державу. Скидан, що ще перше виправився за Дніпро для зібраня нових сил, попався в полон.

С того часу Поляки, хоч лишили реєстрових козаків в прежнім числі, але давали їм начальників из стану шляхоцького. Замість гетьмана настановили в них комисара, якогось Петра Комаровського; генеральний писар Зиновій Богдан Хмельницький втратив свій уряд и зістав як перше чигринський сотником. Щоби затамувати побіг народу за пороги, відновлено Кодак. Оповідать, що Конєцьпольский, приїхавши оглядати відбудовану твердиню закликав до себе козацьких старшин и глушливо спитав їх: „як вам здається Кодак?“ — „Manu facta, manu destruo“ (що людськими руками зроблено, то й людськими руками збується) — відповів Хмельницький.

Поляки прийшли до переконаня, що для погамованя бунтовливости загноздженої між руським народом, треба братися до строгих способів; за найменшу пробу повстаня карали дуже варварським способом: „и муки фараонові—говорить українська літопись—нічого не значать протів ляцького тиранства. Ляхи дітий в кітлах

варили, жінкам видерали груди колодою и заподівали інші невисказані муки.“*)

Козакам вже трудно було починати повстанє. Самих реєстрових козаків майже замінили в хлопів и вони робили паньщину на своїх начальників шляхецького стану. Інший зворот надало руській справі на дворі короля Володислава.

Сей король, с природи розумний и діяльний, був недовольний своїм положенем, що засуджувало ёго на безчинність; важна була для ёго анархия, що панувала в ёго королівстві. Ёго самолюбство дізнавало неустанно пониженя від гордих панів. Король бажав зачати війну с Турцією. Після загальної думки сучасних укривалося за тим бажанем друге: скріпити через війну свою королівську власть. Хоч нема ніяких письмених зізнань з ёго сторони в сім замірі, та вся шляхта від малого до великого була об тім переконана и вважала капцлера Оссолинського спільно винуватим с королем. Впрочім капцлер хоч и потакував замірам королівським, то все ж не був певним чоловіком, щоб їх сповнити. Се був розкішний, плеканий, суетний, тривожливий аристократ, умів складно говорити, та не мав снаги боротися против бездоля, а, найбільш дбаючи про себе самого, в небезпечности готов був перейти на противну сторону.

В 1645 р. прибув до Польщи венецький посол Тєполо, щоб наклонити Польщу вступити з Венецією в союз против Турків; обіцяв він з венецької сторони значні суми грошеві а найбільш домагався, щоб польське правління дозволило козакам розпочати морські походи на турецькі береги. Папський нунцій також заохочував короля до війни. Сподівались уділу господарів молдавського и волоського, мали надію на семигородського князя и на московського царя. С початком 1646 р. польський король заключив з Венецією умову; Тєполо видав королеви 20.000 таларів на збудованє козацьких чайок; король завівзав до Варшави чотирох козацьких старшин: Иляша Караїмовича, Барабаша, Богдана Хмельницького и Нестеренка. Хмельницький недовго потім був у Франції, де радився з графом Дебрежи, настановленим послом в Польщу, що до приставки козаків у французьке військо. Потім 2400 охо-

---

*) Певність сих вістий потверджують також сучасні великоруські звістки: „польскіє и литовскіє люди ихъ христіанскую вѣру нарушили и церкви ихъ, людей собирая въ хоромы, пожигали, и пищальное зельє, насыпавъ имъ въ пазуху, зажигаютъ и соосы у женъ ихъ рѣзали...“

чих козаків виправилося до Франції и в 1646 р. брали уділ при здобутю Динкерка в Іспанців.

Король бачився с козацькими старшинами нічу, приняв їх ласкаво, обіцав побільшити число козаків до 20.000 крім реєстрових, наказав збудувати чайки и дав їм 6000 таларів, обіцяючи заплатити в протягу двох літ 60.000.

Усё то діялося нишком, та не могло довго задержатися в тайні. Король видав так звані зазивні листи, щоб зтягати військо за границею. Зтяг ишов зразу скоро. До Польщі стали прибувати німецькі жовняри, що брали уділ в трицятилітній війні и не привикли повздержуватися самоволі. Шляхта, що пильно дивилась за непорушністю своїх привилеїв, стала кричати против короля. Сенатори твкож підняли наріканя. Королеви нічого не позіставало, як віддати свої заміри під осуд сойму.

(Дальше буде.)

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

IV.

ОРУДІЯ ПОЛОНІЗАЦІЇ.

Від шкіл народніх переходимо до учительських семінарій, від наших нещасливих дітей, котрих, як ми бачили, зроблено предметом пагубного експерименту, не стоючого с просвітою в жаднім, по крайній мірі не в хосенім звязку, а напротив, — обертаємось до орудій того експерименту, и скажім зараз, орудій не менче як ті діти нещасливих. Бо в нужді материяльній, з якою стан учителів народніх при такій лихій (навіть після кр. устави з р. 1873) дотаціи мусить боротися, що ж инчого могло би учителя покріпити морально и піднести, як не почуте, що в ёго руках спочиває не мала доля щасливої будучности краю и народу, що він терпить свою нужду, голод и холод, в віддаленю від всіх вигід и привичок просвіченого чоловіка, для великої идеї, для просвіти народу, значить для всего чоловіцтва? Між тим, як ми бачимо з усього поперед викazanого, учителям народнім в руській части Галичини відобрано можливість такого фантазовани про всі висші идеали житя, а намість сего лишено їм почуте сорому перед самими собою, и крайного пониження людської гідности, роблячи з них орудіє не просвіти, а експерименту, котрий, як се ми те ж виказали цифрами, власне просвіти стає найсильнішою запоорою. Після сего не дивно, що учителі (як піднесли в початку сего, чи в кінці минувшого року польські газети, Dz. p.) гурмною утікають из своїх посад, котрих їм

ніхто не відбрав би, бо и тих більше 300 є опорожнених, и просяться до нисшої служби при залізницях. Автор сеї розвідки сам в Маю с. р. одержав письмо від одного народнёго учителя, в котрім той мій знакомий чоловік, як на селського учителя дуже розумний, перебувший учителем вже 10 років, и дїставший від администрації школьної (розум. давнійшої) дві похвали за добрий поступ своїх учеників, просить, чи не міг би я ёму „виробити якої служби при колії, де би чоловік и на дальші літа міг бути забезпечений“; а вже найвише ёго бажане, виражене в листі, правда, вельми несміливо и с порушаючою серце, безнадійною резигнацією, то — дїстати посаду „вознього при суді в М.“, на яку недавно конкуре росписано: „з річною платою 250 здр. и мундуром“. Лист сей, писаний в послїдній чверти XIX. столїтя в Галичині, 3 роки після введеня в жите красвої устави з 2 мая 1873, котра все ж таки назначила яко найнишшу плату для учителя 300 зр. окрім помешканя з правом підвищення о 25 зр. що 5 років, значить завжди більшу як плата вознього при суді в М., — варт би бути надрукований, щоби колись, для якого галицького Вокля служити міг доказом тої елементарної сили идеї цивилізації, що преці такой поступити у нас мусить, помімо таких перешкод, ставляних їй від наслідниці „komisyi edukacyjnej“.

Лучиться иноді, именно в здорових поспільних організаціях, що и найпогаїйші публичні институції, уставы и приписи администраційні, віддані в руки розумних людей, тратить всю свою шкодливість запопадністю своїх виновнителів.

Щоби такій неблагонадежній діяльності учителів замкнути від разу дорогу, щоби ті учителі именно не захотїли проти волі администрації, руських дітей учити по руськи, навіть в чисторуських школах, позбавлено самих кандидатів учительських можности, поберати свою, для викладу в школах потрібну науку, в руськім язїці.

Здається се вигадкою подїбною до вигадок земунських кореспондентів до віденських газет, а сьть се преці ноторпчним фактом, що для „1340 шкіл чисто руських“, (истнувавших по увїреню Р. шк. в р. 1875) в Галичині не ма ані одної учительської семинарії с чисто руським викладовим язиком, тоді, як для 1093 шкіл чистопольських, с чистопольських семинарій: 6. — Коли недавними часами присланий від мишистерства инспектор п. Мареш для пересвідченя о науці німецького язика в гимназіях, став дітей питати з різних наук по німецьки, то піднесено з польської, до Р. шк. дуже близької сторони, справедливий закид, що ученики, хоч би умїли дуже добре по німецьки, але на питання з исторії, математики, физики, латини и т. п. не можуть добре відповідати язиком, в котрім вони тих наук не вчились. Як же ж учителі, котрі таких самих наук вчились в семинарії в инчій мові, можуть другим язиком, руським — не то: відповідати на питання, але **вчити** других дітей в школі народній?!

Истнує ще, окрім семинарій чистопольських, три*) семинарій т. зв. утравквистичвих. В якій цілі? Чи для тих „мішаних шкіл“, котрих,

*) Не чотири, як приписано мишист. роспорядженєм з 25. лют. 1871 ч. 1640 — об сім пересвідчаться читателі з низше поданого польського цигату.

по найновішійм увіренню Р. шк. (з р. 1875) має бути всего 269? Се було би троха за багато зваживши, що для всіх загалом 2803 шкіл всего с 9 семинарий. В якій цілі? На се могло би нам подати відповідь слідуєче поясненє Ради школьної, коли б не одна мала приключка, коли б именно с того поясненя не впливало ясно, як сонце, що кр. Рада школьна сама тої цілі зовсім не поняла. Ось що сказано о язку викладовім в семинариях, в Sprawozdaniu с. к. Rady szk. kraj. o st. wych. publ. w latach szk. 1870—1871*):

W myśl §. 6. rozporządzenia z 25. lutego 1871 jest język polski wykładowym w seminariach męskich w Krakowie, w Nowym Sączu i w Rzeszowie, tudzież w seminariach żeńskich w Krakowie i Przemyśle; w seminariach zaś męskich we Lwowie, w Tarnopolu i Stanisławowie, tudzież w seminarium żeńskiem we Lwowie mają być oba języki krajowe wykładowemi. — Postanowieniu temu uczyniono zadość w ten sposób, że oprócz wyłącznie ruskiej nauki języka ruskiego, jako przedmiotu obowiązkowego, posługują się wszyscy nauczyciele w miarę możności językiem ruskim, już to objaśniając uczniom rzecz wyłożoną, już to zwracając ich uwagę na nomenklaturę w języku ruskim, już to egzaminując po rusku uczniów, językiem tym należycie władających.

Szczegółowo mają używać języka ruskiego obok polskiego nauczyciele, udzielający historyi i geografii w Tarnopolu, historyi naturalnej, fizyki i matematyki w Stanisławowie, historyi naturalnej, fizyki, matematyki i gospodarstwa wiejskiego we Lwowie.

Okoliczność, że tylko część uczniów rzeczonych 3 seminarjów rozumiała докладnie język ruski i zdolala nim władać, zaprowadzenie wyłącznie ruskiego wykładu dla niektórych przedmiotów, bez szkody dla samejże nauki okazało się niepodobnem.

Jeszcze większe pod tym względem trudności przedstawialo seminarjum żeńskie we Lwowie. Na 96 uczennic tego seminarjum jest tylko pięć obrządku grecko-katolickiego, a i te nie władają należycie językiem ruskim. — Należało więc chyba poświęcić cel nauki dla utrzymania formy, chcąc w tem seminarjum zaprowadzić wykład ruski dla niektórych przedmiotów, wykład którego prawie wszystkie uczennice nie rozumieją. — Musieliśmy więc poprzestać na nauce języka ruskiego jako przedmiotu, a utworzywszy dlań odrębną posadę nauczycielską i nadawszy ją specyjalnemu nauczycielowi, dokładamy starań, by uczennice należycie z językiem ruskim się obznajomily.

Слова сі, разом взявши, дають нашій найвишій власти педагогичній сумне свідощтво записуваня, не тільки цілі утравнистичних семинарий, як її розуміти мусіло министерство, закладаючи їх, — але в загалі записуваня цілі всіх учительских семинарий. Підкрєнена нами гарна фраза, (котрої пронія своїм острым кінцем звернена просто проти министерству просвіти) „належало więc chyba poświęcić cel nauki dla utrzymania formy,“ — хоч відносьється ніби то тільки до одної женської семинарії, але очевидно має оправдати відступленє від принципу министеряльного о „о б о х язиках викладових“, также и в трёх

*) Gaz. Lw. з р. 1873 Н-р 277.

мужеських семінаріях утраквістичних. Повторимо: фраза ся дуже гарна, особливо, коли вона виходить від кр. Ради школьної галицької, и ми би її раді видіти в практиці застосовану до викладів у всіх школах народніх, навіть и руських; але тут, власне тільки тут, вона зовсім не на своїм місці. На сім місці винувіджена, ся фраза свідчить, що по думці кр. Ради школьної в семінарій наука викладається для самої тільки науки, т. є. що наука є тут цією самою для себе. Однак ж ми позволимо собі пригадати, що є на світі певна інституція; а навіть що гірше, є вона и ві Львові: університет. Коли в загалі яка інституція, то не ніча, як університет має в державі задане, займатись наукою, як цією для себе самої. Одже, застановить тут кожного, хто, заким винувідить яку фразу, вперед помислить,—чого наш край и держава побіч університету, котрий преці всі науки, не виймаючи и теологій и педагогій, трактує на як найобширнійшій підставі, навіть в університетських містах, як Львів и Краків, удержує дорогим коштом ще и учительські семінарії? Чи математичні, историчні, физичні и инші правди, викладані в університеті, инчі, як такі ж правди подавані кандидатам в семінарії? Очеvidно що ні. Так в чім же лежить та ріжниця и потреба окремих семінарій? Ріжниця в тім, що в семінарій наука має понуляризуватись для людей певного ограниченого заводу, и подаватись власне в такій „формі“, якої ті люде, через взгляд на призначене свого заводу потребуують. Значить, ріжниця поміж наукою в університеті и в семінарії лежить власне не в чім инчім, як тільки в „формі“, о котрій кр. Рада школьна гиражається є таким аристократичним лехкосажєнем, у поданій више фразі. Значить, коли де, то власне в уч. семінарії „форма“ (одже стиль, и що з ним нерозлучне, моза) стоїть на першій пляні, єсть головною цією науки (на відворот, як в університеті), и сам и. радця школьний Савчинський, як директор учит. семінарії ві Львові, щоденно під певним взглядом „roświeca naukę dla utrzymania formy“, бо щоденно безграничний обсяг умієности втискас в тісну форму популярної, для педагогів припоровленої лекції; а коли сего є цією скрупулятною совієстністю не робить, то минається є цією свого заводу педагогичного.

Прикладаючи сей вислідок нашого порівняня до питання о викладовім язиці, то мусимо з него потягнути тую дальшу консеквенцію, що тоді, як в університеті панувати повинна є на ділі вільність науки (*Lehr- und Lehrfreiheit*), то в семінарії її не сміє бути; є чога знов дальше виходить, що тоді, як університет истнує и стоїть отвором для всіх бажаючих науки, без ріжниці їх будучого заводу, то в учительській семінарії на відворот: семінарія сама собі мусить вібрати учеників, оглядаючись при тім виборі не на замилуваня и національні примхи вступяючих до неї на науку кандидатів, а виключно тільки на потребу и ціль шкіл народніх, для котрих вона має достарчити відновідних під кождим взглядом педагогів. Виходить є того, що не якесь *suffrage universelle* учеників має назначувати, в якім язиці вони були б ласкаві слухати викладів, або в якім їх слухати можуть, а противно, семінарія з гори сама повинна постановити, в якім вони тої науки олухати мусять. Бо семінарія уч. истнує не на те, щоби

пану киндидатови Х. У. и панні кандидатці V. Z. подати тільки загальне або фахове образование и виставити свідоцтво: що таке вони уміють? як в університеті, техніці, гимназії; а на те, щоби для найменче 50 руських шкіл и 35—40 польских, народніх, які уже через само пенсіоноване вислуживших учителів опорожниються щорічно, — дати для одних: руських, для других: польских учителів, відповідно образованих, значить, одних, аби могли вчити, не то математику, фізику або рільництво, але всі предмети науки в руськім язичі, без запкуваня, примішуваня чужих слів и туманеня дітей, а других, щоби те саме уміли по польски.

Спеціяльно, що до женської семинарії ві Львові, то дуже се ладно и ніхто не буде тому противитись, що тая інституція, побіч дійсних кандидаток на учительки, подає ще также великому числу панянок львівських дешеним коштом загальне образование, котрого би вони мусіли шукати в пенсіонатах або в вишій школі женській, о яку кр. Рада шк. не була ласкава постаратись. Але се не є головне призначене женської уч. семинарії, по крайній мірі не таке, щоби тільки для того більшість таких вольонтерок виберала собі такий язик викладовий, таку „форму“ науки, яка їм подобається. Бо коли панночки хочуть бути учительками в польській Галичині, то нехай идуть до чистопольских семинарій, котрих є аж дві ще, и то, мимоходом сказавши, одна також на руській землі (в Перемишлі); коли хочуть бути учительками в руській часті Галичини, то нехай учаться руської мови, чи перед вступленем до семинарії, чи в вольних годинах; чи вони грецького, чи латинського обряду, все одно, аби розуміли доконечних для їх заводу руських викладів; коли ж не хотять бути учительками, и не хотять або не можуть слухати лекцій по руськи, то нехай не идуть до семинарії, а до сестриць de Sacré Coeur ві Львові, чи до Кракова, чи до Варшави, Парижа, чи де їм найвигідніше за свої гроші вчитися; у тім їм руська мішега contribuens plebs, котра семинарію львівську удержус, певно не стане на перешкоді.

Бо, повторити мусимо ще раз, семинарії не истнують ані для паничів, ані для панночок, а противно: и семинарії, и кандидати всякої віри и всякого роду истнують и потребуються для шкіл народніх, котрих є, по увіренню Ради шк. 1340 чисторуських, значить о 247 більше як польских, вже не споминаючи о мішаних польско- и німецькоруських, для котрих те же учителі руські не спадають з неба.

Розуміється, що на все сказане відповідь у львівських польских газет єсть зараз готова: що именно при такім, як нинішній, складі річей, коли б заведено в семинаріях виключно язик руський викладовий, то семинарії ті не мали би учеників. Але така газетярська відповідь в устах Ради школьної, не була би зовсім на місці. Бо Рада школьна, и в загалі администрація єсть власне на те, аби щось творити, а не тільки констатувати негативні факта. До такого констатованя негативних фактів єсть у нас доволі журналістики, а обовязком администрації єсть, зарадити подібному недостаткови. Звісно ж, що як не було на світі семинарій учительских, то не було ніяких и кандидатів; не тільки руських, але навіть и польских; а як тільки основано семинарії, то найшлися и кандидати; розуміється — до польских —

польські; чому ж, як би утворено нові*), або перетворено теперішні семінарії на чисторуські, що задля переважного числа шкіл галицьких dokonечне, — не мали би найтися и руські кандидати в потрібнім числі?

Вирочім администрація може бути спокійна, вона не потребує доконче підніматись аж діла Девкаліона и Пирри, щоби найти потрібне число Русинів здібних до вступлення до руських семінарій; бо коли тепер (р. 1874) в львівській учительській семінарії — єдиній мужеській ві Львові, є всего слухачів 72, то в р. 1869, коли ще иснували чисто руські семінарії („пренаранди“), в такій львівській, чисторуській семінарії було слухачів 69, помімо того, що ві Львові иснувала ще и друга, чистопольська семінарія, в котрій своєю дорогою було 28 учеників; в року ж 1868, также побіч польської семінарії (з 45 учениками) мала руська семінарія слухачів 82**)! .

Значить тоді, як до р. 1868 виходило из обох львівських семінарій мужеських (польської и руської), лічивши 22% всего числа учеників, 28 екзам. учителів и то одних (18) до руського, других (10) до польського викладу, зовсім спосібних, — то тепер виходить іх тільки 16, неспосібних до руського викладу зовсім, а до польського лише на стілько, на скілько ім наука физики, математики и господарства в новім „мішанім язичі“ не помішала розуму, а по крайній мірі іх рідної мови.

Запевно, що таке порівняне цифер не може бути миле ані для нас, ані для кр. Ради школьної, на котрої пропозицію мусіло министерство просвіти вважати, коли основувало такі три інституції, призначені для ширенія нічого иншого, як тільки просвіти в краю.

За для того допустім тут одну фикцію, що нам при нашій математичній методі провадження доказів допустити вільно. Допустім имено, що всі три мужеські***), утравквистичні семінарії ві Львові, Станіславові и Тернополі, зовсім уряджені по принципам министерства, значить, що всі науки в них викладаються в рівній половині руським як польським язиком, так що польський язик зовсім не має переваги над руським; а и надто, — бо и се мусимо по мысли Ради школьної допустити, — що уряджені в такий спосіб ті 3 семінарії видають з себе певне число учителів, до науки дітой в чисторуських народніх школах зовсім спосібних.

Допустивши се, мусимо консеквентно признати также, що ті самі 3 утравквистичні семінарії в рівній мірі здібні видавати, и що видають

*) И додамо, в відповідних місцях, не докончо ві Львові, котрого людність що до мови не стоїть зовсім в органічнім звязку с переважним населенєм краю, потребуючим просвіти.

**) Sprawozd. R. szk. etc. w latach 1868—1869. стр. 24.

***) О женській семінарії ві Львові сего допустити не можемо, так, як з више поданих слів Ради школьної ясно, що ця семінарія зовсім не єсть „утравквистична“, а чистопольська, с тою тільки ріжницею від польських женських семінарій в Перемишлі и Кракові, що побіч всіх инчих предметів, викладається у ній язик руський, як окремих предмет науки, и то викладається, як се загально звісно, в язичі польським.

дійсно — певне число учителів, до науки в чистопольських школах не менше спосібних, як попередні до руських шкіл. Розуміється, що об тім, чи котрий з укінчених педагогів здібний для руської школи, чи для польської, рішати буде ліпша або гірша нота з одного, або другого язика. Коли ж, як ми допустили, ні один с тих двох язиків, не єсть протегований перед другим, то в кінці допустити мусимо таке, що з усіх виходячих из тих трех семинарий учителів, **рівна** половина може здатися на учителів в чисторуських, и **рівна** половина в чисто-польських школах.

На підставі тої фекції, в котрій тільки одна — перша — посліжка єсть неправдива, приступімо до розваженя слідуячих дат статистичних.

В р. 1874 були*):

I. семинарії польско-руські (утраквістичні):

Львів, (мужеська) в ній учеників	72,	с тих здало екзамин	17.
Станіславів —	" "	" "	8.
Тернопіль —	" "	" "	9.
разом учеників —	145,	екзамінованих:	34.

С тих 34 екзамінованих кандидатів, вступяючих зараз по екзаміні до практики, яко тимчасові учителі одна половина, значить 17 припадає, після поперед сказаного, на руські и русько-польско-німецькі, друга половина на польські школи.

II. семинарії чисто-польські:

Львів (женська) в ній учениць	120,	с тих здало екзамин	24.
Перемишль "	" "	" "	10.
Краків "	" "	" "	24.
Новий Сонч (муж.) учеників	34,	" "	9.
Ряшів "	" "	" "	8.
Краків "	" "	" "	9.
разом в чистопольських сем. учен.	386,	екзамінованих:	84.

Так як ми мусимо припяти, що и 3 семинарії утравістичні під I. названі, с половиною своїх учеників и екзамінованих кандидатів до-старчають учителів для шкіл польських, и тим способом згадані 3 семинарії полічити раз до польських, раз до руських, то припадає 9 семинарий польських з $(84 + 18 =)$ 101 екзамінованими кандидатами на 2,490.299 всеї людности польської, а 3 семинарий руських з 17 екзамінованими кандидатами на 2,311.909 людности руської в Галичині; значить, тоді як:

1 польська семинарія припадає на кожних 276.699 гол. люд. польської. то 1 руська " " " 737.303 гол. л. руської, и то с тою ще ріжницею, що одна руська семинарія далеко менше пересічно дає учителів, як одна польська.

Щоби ж ані на хвилю не допустити сумнівости, с котрого именно національного елементу администрація хоче переважно и сіломиць рекрутувати учителів для згаданої нами цілі, то розложено ті семинарії так, аби до них конечно більше Поляків могло вступити, як Русинів. Звісно бо, що из всякого наукового закладу, одже и з семи-

*) Sprawozd. B. szk. za r. szk. 1873³/₄. I. стр. 18.

нарі, хіснувати може тільки певний обмежений округ до кола містности семинарії положений, и що, як та містність лежить серед переважного населення одної народности, то учеників семинарія буде мати переважно с тої одної народности; а навіть могло би, крий Боже, статися, що в семинарії, хоч би польській, але в руській часті Галичини положеній*), родовиті Русини могли би, розуміється при великій пильности приватній, схіснувати з науки на стілько, що вишшовши з неї, могли би вчти в руських школах навіть по руськи.

Сій небеснещій можливості зараджено тою не новою, и всіляким національним централистам добре звісною дорогою, що в західній, польській часті Галичини уміщено розмірно до обшару и населення далеко більше семинарій, чим в руській часті.

Именно находимо в 8 західних (польських и переважно польських) округах школьних: Краків місто, Краків окр., Вадовиці, Н. Сонч, Бохня, Тарнів, Ясло и Ряшів, разом на обшарі тільки 381.7 кв. миль, з населенем 1,866.447 гол., семинарій, и то польських: в Кракові 2, Н. Сончу 1 и Ряшеві 1, разом 4; так що одна семинарія припадає там на 95.42 кв. миль и 466.611 гол. людности, — тоді як у прочих 14 округах руських, на обшарі 973.673 кв. м., з людністю 3,551.569 г., маємо семинарій 5, а с тих дві (жепські ві Львові и Перемишлі) чистопольські, так що тут одна семинарія, все одню чистопольська чи польско-русська, припадає донерва на 194.33 кв. миль, и на 710.314 гол. людности.

Моральна наука с того порівняня цифер от яка: що, як приймемо розклад семинарій в Галичині західній (польській) за нормальний и конечний, значить, як приймемо, що одна семинарія вистарчити може на обшар на й висше 95.42 кв. м., и що після сего тільки аспиранти до семинарії в проміні найвисше 5½ миль**) від семинарицького міста віддалені с тої семинарії можуть хіснувати; то в Галичині руській, де той промінь до кожної семинарії виносить 7½ миль***), цілий нас по за промінем 5 м. положений, в широкости двох миль, обшару: 98.91 кв. миль, з людністю 243.703 г., розуміється людністю руською, з дотичної **одної** (найближшої) семинарії хіснувати **не** може. А так, як тих округів с 5, то обшар, в котрім живуть люде (Русини) немогучі, помимо здібности и охоти, хіснувати из семинарій в східній Галичині положених, чи то польських, чи утравквистичних, виносить 494.55 кв. м. з людністю 1,218.515!

Чи ж тепер дивно, чому семинарії утравквистичні в східній Галичині не мають достаточного числа учеників, котрі би на стілько розуміли по руськи, щоби кр. Р. шк. не потребувала „*celu nauki poświę-*

*) Розуміється не в місті Львові, котрий сам один, с переважною людністю польською, здібний обі петнуочі в нім семинарії, самими учениками польськими — переповнити.

$$**) г = \frac{\sqrt{95.42}}{\pi} = 5\frac{1}{2} \text{ милі.}$$

$$***) г = \frac{\sqrt{194.33}}{\pi} = \text{троха більше як } 7\frac{1}{2} \text{ милі.}$$

саб форміе“? Тим менче воно нам буде дивно, коли зважимо, що з міста для семінарій: Львів, Перемишль, Станіславів, вибрано власне такі, в котрих людиність руська проти польської майже зовсім зникає, номимо того, що власне в тих 3-х містах, так край и державу — удержане семінарні (насм будинку, опал, висші додатки функцийні для учителів и директорів), як и учеників — житє, стоить далеко дорожше, як би стояло в кождім инчім місті східної Галичини; и номимо того, що приміром ві Львові семінарія, котра має видавати учителів власне для **руських** шкіл, не може найти потрібного числа учеників для взорової школи народної, в якій би будущі учителі могли відбувати практичну науку по руськи.*)

(Конец IV. и послідного розділу буде.)

РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ**).

(Еміля де Лявелє професора університету в Люттих 1876.)

Дві великі справи, що глибоко порушать послідні часи нашого столітя, — се питанє релігійне и соціальне.

Релігійне питанє виступає перед нас в двоякій постаті. Передовсім борються правительства и народи проти посягань римського католицизму, котрий ні троха не думає зречися своїє світської власти, а противно з далеко більшим запалом, як коли небудь перед тим, стара-

*) Можуть львівські газети польські с того послідного факту тішитись як найбільше; але нашу администрацію школьну, — коли вона не хоче працювати pour le roi de Pologne, а ще більше для всеросійщини, — сам той один факт повинен склонити до перенесеня, по крайній мірі мужеської семінарні до такого міста, де бы та семінарія хоч в малій часті могла свою ціль виповняти. Бо — або нам здається тільки, що ціль львівської семінарні утративши єсть: достарчати учителів для **руських** шкіл, немовче як для польських, — або — люде, від котрих се залежить, роблять собі с сериозної річі забавку, завівши ніби то язык руський в тій семінарні на те тільки, аби з неї жаден учитель не вийшов спосібний до науки в руській народній школі. Яку ж бо гваранцію можна мати об кандидаті, що він до такої школи здається, коли він навіть одного практичного курсу під дзором професорів не відбуде по руськи, в школі, до того виразно уставами и педагогичними вимогами призначеній?

**) Щоб познакомити наших читателів с сучасними питаннями науки и людського життя будемо подавати від часу до часу в цілости або в скороченю праці найзнатнійших людей сучасної науки. Тепер подаємо працю Еміля Лявелє, про релігійне питанє в будучности. Е. Л. знаний ученому світови з багато праць, як *Essai sur les formes de gouvernement dans les sociétés modernes*, *L'Economie rurale de la Belgique*, *De la propriété et de ses formes primitives*, *L'enseignement populaire au XIX. siècle* и б. д., котрі зъєдали йому славу совісного и безсторонного писателя на полі науки — у всіляких партих а також и між социалистами. Не хочемо заславлятьсє ніякими авторитетами и нічо не було б нам так пожаданим, як розбулженє интересу и наукової дискусіи над найважнішими питаннями теперішного життя.

ється перевести свою в середнім віці виплекану ідею: підклонити усі держави землі під постанови и розкази суверенного папи. Ся драма кидається в очі и чутна в найширших кругах. В друге являється те питане яко борба наукою перейнятого духа проти всякої віри у над-природність, або коротко сказавши, проти релігійної ідеї. Сю борбу можна прирівнати до повольної, непризначної, але за те тим більше глибокої и небезпечної роботи вулкана.

Соціяльне питане — се нічого иншого, як тільки поява на все-світній видівні нової особистости, що її економисти в Німеччині назвали „четвертим станом“ с. є. робітника.

Коли у Франції с кінцем минушого столітя знялося міщанство (буржуазія), виголосило воно устами Сієєв'а и оправдало власним своїм діланєм те крилате слово, в котрім властиво обійнята уся революція: „Що се такого третій стан? Нічо. Чим він має бути? Усім!“ Сьогодні веде таку річ робоча кляса не тільки у Франції, але й в Англії, Німеччині, а навіть, можна сказати, — повсюду. В переважній часті країв признано зумовне право голосу усім обивателям, навіть таким, що жиюг с свого щоденного зарібку; вони хочуть тим покориствуватись, щоб поліпшити свою долю. Осягли вони политичну рівноправність, тепер домагаються суспільної и малять про цілий ряд змін и реформ, котрі в конць довели би до цілковитого перевороту истнуючої суспільности. Тосqueville оповідає нам, що французський народ ніколи перед тим не знаходився в лучім стані, як у почні революції, и власне с тої хвилі почав він у своїм незадоволеню перевертати коміть головою давний стан річей, хоч сей раз у раз очищався від давних невигод и злиднів. „Можна б думати“, говорить один світлий писатель, „що Французи вважали свій стан тим більше невиносимим, чим більше він поліпшався“. Те ж саме діється тепер з робочою клясою. Ніколи не була доля робітників менше нещасною и недогідною як тепер; їх заслуга росте и змагається далеко борше як ціна поживленя; вони ідять и вбераються тепер далеко лучше, а над усе мешкають о багато вигіднійше, як давними часами, а мимо того ще ніколи перед тим не були вони так дуже незадоволені с свого стану, як власне тепер. Що більше! До сих крайне незадоволених не належать сільські и поденні робітники, котрі справді ледви що заробляють на своє жите, а индустриальні робітники, котрих плата більше як подвоїлась. Я сам застав перед двома роками в Амстердамі робітників, — що точать диланти —, в повній змові (strike), хоч вони щоденно заробляли 20—30 франків. Недалеко від них працювали польові родітники за 1¼ франка за день и не скаржились. Чим більше робітник зрівнюється з обивателем, тим більше гнете ёго послідня перегорода, що розділює оба стани. Се виходить на те, що сказав Гладстон про Ирляндію: „Коли дасться якому народови воля, то на те, щоб він бунтувався“.

И соціяльне и релігійне питане засягає що раз більші круги и чим раз більшас число тих, що беруть уділ в викликаній ними агітації. Се бачимо власними очима; та воно й инакше бути не може. В вісімнадцятім столітю думав Вольтер, що невіра останеться привилеєм найвисших кляс, а забобонність все таки припаде у долю простого народу. Хто ж нині може віддаватись таким мріям?!

Дешева популярна преса и политична боротьба потрясають всі класи суспільности, — а демокрація змагається и поступає та переносить до робітні и хатини тих, що досі сиділи в сальонах и парламентах — и на відворот.

Соціальноє питанє вляжеться и стикається у багато точках з релігійним. Християнство розширило в світі идею рівноправности всіх людей. З відтіля виродились ті змаганя, що хочуть усе зрівнати. Вони загрожують тепер суспільний порядок. Але ж з другої сторони те ж саме християнство може своїм впливом повздержати вибух тих розрушаючих сил. Їго закони, лучче поняті и зрозумілі та справедливійше виконані, можуть повільно привернути мир для суспільности.

Роздумуючи над будучиностю цивілізованих народів приходимо до питаня: чи перетриває релігійна идея надходячий перелом, а коли так, то яку прийме вона тоді форму?

I.

Як старілася и порохнявіла римська держава, тоді також дуже сильно заколихалась релігійна віра. Правда, ще иснував тоді старий культ богів и заховано їго передані форми, але свічна часть людности не вірила вже тому и домагалась від сеї або тої філософичної школи правила житя, розради, теорії о ціли и судбі людського сутя. Горішні верстви опановані скептицизмом шукали в забавах та змислових оманах забути пересудів моралі и духа. Здавалось навіть, що релігійна идея має зовсім счезнути, та мимо того більша часть народу придержувалась її твердо и вірно, бо невіжа и темнота творили тоді велику пропасть між нижшими а висшими класами. Селяне — *pagani* — так довго позіставали вірними старій вірі в богів, що латинське имя для „поганьства“ (язичества) задержалось від них аж до нині. По одній стороні варвари, селяне и невольники, по другій образовані духи, прощичні науки Платона и Стоїків — так був приготований сеї величезний народ, щоб прийняти нову віру.

Нічого тому подібного не має в наших часах; ніде нових рас, щоб могли відновити нашу старіючу суспільність; — ніяких перегород між високими а низькими класами; — скептицизм розливає свої струї зарівно між одних як и других. Філософичні доктрини не творять тепер, як за старинного віку, правил житейської мудрости и повороту житя; вони надаються ще хіба до поодиноких учених вислідків; вони можуть ще розбудити цікавість мужів науки, але для образованих клас не дають вони вже ніякої духової поживи. Де нині ті великі маси, що б готові були з запалом звернутись до якої нової віри? Чи можливий в нашій всякої поезії позбавленім, тверезім столітю подібний рух релігійний, як той великий, що зложив цілий світ в рамена християнства? Ні! засохла земля и дерево божої віри не знаходить вже плідної землиці, щоб поживити своє коріше.

Три напрямки духа підкопують в наших часах релігійну идею. Передовсім природничі відомости и прикладанє природничо-наукової методи до філософії — сеї науковий напрямок звичайно називаний дар-

винизмом и позитивизмом. Їго наукові спостереження стараються пояснити всі події природними причинами и задля того відкидають всяке вмішане надприродної сили, а навіть саму її идею. Се, хоч не конечно, але по більшій часті доводить до сумніву о иснуванню божества, а бо-дай до твердження, що про те нічого позитивного не знати. А се виходить на одно. З другої сторони вислідки о починні сотворіннь здаються доходити до таких результатів, що рід чоловіка витворився через повільний розвій найпервістніших звірячих форм, або як схочемо ще дальше йти, з аорганичних матерій. Се ж знов мусить наслідно довести до того, що чоловіка ставиться цілком на рівні з звірям и відмовляється йому безсмертну душу. Сей хід ідеї не ограничається на самі наукові круги, але розпростирається також на всі інші и потрясає ті дві конечні засади великого духового житя: віру в Бога и несмертельність душі.

Дальше ослабляється релігійне чутя через невтомне добивансє за добробитом и через запопадливість за грошевими зисками. Вправді люде по всі часи старались заспокоювати свої потреби и зготовляти собі як наймильше жите; але у наших часах вироджується се змаганє майже у всіх в шал и пристрасть, а се задля того, що становиско кожної єдиниці не єсть вже тепер через суспільний порядок так усталене як давнїше. Нині може робітник знятися на найвищий ступінь, але так же легко можуть промислові кризи кинути його в нужду и цілковитий недостаток. Хто нині нічого не має, може завтра, як тільки послужить йому щастє, статиє мільонером. Давнїше кожний позіставав в тім становиску, яке йому назначило його рідво, а його будуча доля не підпадала тим перевертам борби о бит, яким єсть теперішня загальна конкуренція. Бурливе жите, гнанє честолюбством поводженя, — се доля одного як и другого, а так конечно придушуеться всяка склонність релігійна. Навіть ученїй и проповідник, що мають зглубляти и ширити вічну правду, відчужені тепер від того мирного и скупленого житя чернечого, що вирікається світа, людей и самого себе, а посвячується науці. Машинна займає и торощить нас навіть тоді, коли дає нам свої услуги. Скільки дорогого часу стоїть нас одна почта, що помножує переписку, и желізниця, що своєю скоростю у зміні місця нечисленно разів відтягає нас від нашого кругу діланя! Кожний хоче сунутись в перед и поправлятьсє, а звідтіля та захланність на туземне добро. Вже ж у таким коловороті интересів и розривок не має місця для духового житя и плеканя релігії. Гляньмо навіть на слуг релігії, то й вони перетяжені матеріальними справами, коли не для власної особи, то для всїляких предпринятій, що стоять під їх охороною; — їх дух зайнятий політичними боротьбами и спорами, а що більше, зовсім відтягнений від сфери їх надземського заводу. Новочасний чоловік хапається сеї землі и придбаня її дїбр, наче б мав вічно на ній жити. Мова небес не має для него ніякого змислу и в тім сухім и зимнім повітрію світло релігійної ідеї мусить раз у раз потухати, аж поки на конець не погасне.

(Дальше буде.)

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **С Тернополя.** (Товариство для підмоги вбогої руської молодіжи шкільної.) Річ се неперечна, що від вихованя молодого покоління залежить будучність народу. Тому то так шильно заходяться нині в усіх державах коло вихованя молодіжи. Запитаймо ж ся, чи й ми Русини дбаємо щиро про виховане молодіжи нашої? Перегляньмо тільки побіжно викази статистичні середніх шкіл (бо о руськім елементі в народніх школах подрібно виложено в Правді), а пересвідчимося, що число рууської молодіжи зменшилось значно остатніми роками. Де перше Русини займали більшу половину, або бодай рівноважилися з иншими народностями, нині займають ледви третину, або й четвертину. Спитає хто, яка ж тому причина? — Причини є всілякі и не дасться заперечити, що так як и в народніх школах, так в середніх теперішній систем „ojczystego“ чи „krajowego wykształcenia“ причинився чимало до випертя руського елсменту. Але є ще причини и перешкоди важніші, а як би їх усунути, тоді б руська молодіж видержала сміло пробу, на яку виставлена зо сторони теперішніх цивилізаторів. З поміж яких верстов суспільних рекрутується наша молодіж шкільна? А вже ж не з инших, як з духовенства, міщанства и селян. Кождому ж звісно, як підупали материяльно усі ті класи руського народу, між тим як дорожня змоглася незвичайно и змагається с кождим днем. В сім лежить головна причина, чому так мало масмо руської молодіжи по школах середніх. Післати одного сина до школи до Тернополя — значить за дуже нужденне ёго удержане видати 200 р. не вчисляючи в то оплати шкільної, книжок и инших подібних потреб, що винесуть річно що найменше 50 р. А деж ще одіж? Зваживши се, не подивуємось, що селянини навіть маючий не легко може вислати сина свого до школи, а священник, що має посилати трѣх або чотирох синів до школи попадає в крайну нужду, хоча б був на добрім приході. Виходить отже, що потреба в тім згляді підмоги, помочи, наколи справді хочемо руський елемент подвинути на рівню з иншими красвями. Звідки ж нам її взяти, хто нам подасть сю поміч? Думаю, що так як до піднесеня народу з нужди материяльної найрадикальнійше и найпевнійше доведе поміч власна, так и в тім випадку тільки тим способом зможемо ратуватись. Думаю, що завязуване товариств для підмоги бідної молодіжи руської зможе подати таку поміч. Минуло три роки, як истнує тут товариство таке и удержує вже третій рік бурсу. Спершу устроіло товариство бурсу на малий розмір и прийняло тільки 5 учеників (безплатно). Минувшого року розширено бурсу на 10-х. Та мимо того видіа товариства прийшов до переконаня, що не робить майже ніякої признаки, а мимо того кошта удержаня були так значні, що ледво з добровільних датків можна було піддержати бурсу. Зваживши отже сю обставину, що бурса на самі добровільні жертви обмежитись не може

и що розширене бурси таким способом неможливе, рішився виділ с тим роком зреформувати устрій бурси на підставі дотеперішних досвідів. Трафляло бо ся, що селяне приходили до міста шукаючи уміщення для своїх дітей, та за дуже нужденне удержане жадано 150 р. або й висше, через що мусіли своїх дітей взяти назад домів. Удавались отже потім до виділу бурси, що платитимуть по 30—50 р. грішми або в натуралях за синів своїх, щоб тільки їх прийняти, инакше бо не можуть їх посилати до школи. С тої причини виділ перепровадив на загальних зборах в Лицію таку зміну, що розширив бурсу на 19 учеників, приймаючи 6 безплатно, а прочих з доплатою після змоги від 30—70 р. Таким способом товариство змогло розширити бурсу и дати удержане й підмогу для значного числа учеників. Що недостає з доплати те покривається з добровільних датків. Заслугу найбільшу около розвою й піднесеня бурси положив о. С. Навроцький, катехит семінарії, не менше ж и председатель товариства Др. В. Лучаковський, котрий удався до банків, щадниць и інших таких институтів о підмогу и тим способом приспорив товариству значну квоту грошеву. Сим способом що рік підноситься бурса Тернопільска и дає поміч значному числу учеників и в тім згляді може засоромити такі грошовиті институції, як Дім Народній и Ставропігія. Від уділу й підмоги родимців залежатиме розвій дальший и розширене бурси, а хв. редакция не відкажеться посередництва з своєї сторони, приймаючи датки добровільні на користь Бурси Тернопільскої*).

— **С Тернопільщини.** (*Як нині розуміють оświatę ludu?*) Кому се не звісно, кілько то в нас написалися по часописях, кілько то наговорилися в соймі и на різнородних „wolnych zgromadzeniach“ — о „umogalnieniu ludu naszego“? Кому се не звісно, як то у нас аби-який сурдутовець галасував: „oświata ludu“? Писано, говорено, толковано сяк и так, а наконець узнано потребу заведеня „przypisu szkolnego“, позаяк всю вину, що народ наш такий темний, приписувано тільки ёму самому, ёго лінивству в посиланю дітей до школи. Заведено наконець сей примус, настановлено инспекторів окружних з радами шкільними окружними, а крім того деяким панам-шляхтичам надавано ніби гонорові уряди надзорців, чи протекторів, чи кураторів нових порядків школьних.

Здавалось би, що наш темний народ як раз попався у рай „oświaty ludowej“. Так хто хоч троха придивився теперішньому ладови шкіл сельських, мусів доволі переконатися, що тепер так само мало залежить усім радам на справдешній просвіті народу и що й тепер школу визискують для цілей політичних. Як перше школа с підмогою церкви мала шахувати вплив и перевагу ворохобного шляхтича, так нині має запутаний жидівськими сітями шляхтич „galicyjskiej narodowości“ с підмо-

*) Охотно приймасмося збираня и пересиланя датків на Тернопільську бурсу. Як ні малою и оспалою оказалась оśрлівність руської публіки в послідних часах, то мимо того сподіємося, що так важна для нашої народности, а так гуманна в своїй засаді підмога для руських учеників розбудить оśрлівність між руською публікою.

гою школи парализувати вплив священника, котрий в очах польської опинії уходить за тим радикальнішого „москвофил“, чим щирше заходить коло піднесення нарседу з морального и материяльного упадку. В таких часах неясних напрямків мусять бути найнещасливішою жертвою народній учитель. Мусять він бути дуже елястичним, бо знаходиться між кльцем а ковалом, мусить бути справдешне *amfibium*, коли не хоче пропасти. Устава як найострійше наказує ёму виказувати всіх тих, що не посилають дітей правильно до школи и ті викази посылати до ради окружної, щоб рада наложила кари недбалим о просвіту своїх дітей родичам. Переяятий ревністю учитель винownie се як найточнійше, однак нагадує собі, що инспектор окружний, вислаючи ёго на посаду, наказав ёму, щоб старався бути „w zgodzie z obzarem dworskim“. Та спершу се було ёму неясно, що инспектор через то думас, и аж тепер, коли ёму прийшло робити виказ дітей опускаючих школу, зрозумів він науку окружного инспектора. Шляхтич приєднає до учителя, щоб не виказував тлх-а-тих дітей и увільнив їх на якийсь час від школи, бо вони ёму потрібні то за погонячів, то при копаню бараболъ и и. роботах. Що ж має учитель робити? Чи пильнувати виконання устави и наражатися на неуремности (як перенесене, а навіть суспензию, котрою инспектори окр. лягають тих, що не хотять їх безусловно слухати), чи розуміти уставу в дуці инспектора окр. и бути „w dobrych stosunkach z obszarem dworskim“? Може хто схоче сумніватися о правдивости такого стану річей, то наведемо факта. Що инспектори окр. дають такі инструкторції учителям, о тім найліпше між иншими знатиме Тернопільский инспектор, а коли с котрий з учителів ёму підвладних поважився мати свос в тім взгляді цереконанс, хоча б и на уставі оперте, тому зараз и гримне: „Natychmiast pana suspenduję“. — Знаємо також в Золочівщині такого пана куратора-протектора „oświaty ludowej“, в котрого селі діти не раньше починають ходити до школи як від Листопада, и не довше ходять як до Мал, бо впрочім він потребує їх до роботи в полю. — Таким то способом учитель, що трудився кілька літ, нім добився кваліфікаціи и трудиться неустанно при школі, приходить помало до переконання, що всё, що він колись учився в семинарії с педагогії и дидактики, єсть пустою деклямацією, що всі відчити на тему: „jakich środków użyć w celu podniesienia frekwencyi w szkołach lud.“, або „jak może nauuczyciel ludowy wpływać na umoralnienie ludu wiejskiego“ — читані в „kółkach pedagogicznych“ и инших подібних „zgrupowaniach“ суть пустими фразами, — що „oświata ludu“ єсть маскою, котрою нині покриваються новомодні культуртрегери „galicyjskiej narodowości“ в ціли визискування темного люду.

† В ночі на 12-о Жовтня розстався з сим світом **Август Бельовський** широко звістний историк польский и директор закладу имени Оссолинських. Наука стратила в нім велими працювитого, совісного и глибокоученого исторюграфа. А Бельовський родився 27. Марця 1806 р. в Крехові на Покутю. За молодих діт писав поезії, перевів *Слово с полку Игоревім* и деякі твори Шиллера. Р. 1850 видав *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*, котрий визначається оригінальністю поглядів на перві часи польської исторії. Відтак неустанно працював над

історією не тільки польською але й руською. Найважніша ёго праця — се Monumenta historiae polonica, неоцінені для польскої и руської історіографії, и найкращий, найсвітліший и вічний пам'ятник великої праці, глибокої ерудиції, правдивої науки и заслуги Покійника. Багато з Русинів, що працювали и працюють над руською історією, дізнали від Покійника неодної дружнєї заохоти и світлої поради, ясного и безсторонного суду и щирої підмоги, а історичні праці Покійника немало прийшли до поясненя історії Галицької Русі. Справедливо можемо сказати, що й Русь поносить в Покійнику велику страту. Вічна ёму пам'ять!

— **Руський театр народній** під дирекцією п. Теофіла Романовича прибуде незадовго ді Львова. По довгих коровадах призволіла нарештє комісія Дому Народнього на те, щоб в салі Д. Н. давано руські представлення театральні.

— Сими днями вийде з друку популярна книжочка видана товариством „Просвіта“ під заголовком: „**Трийцять лѣтъ тверезости оповѣдане про те, якъ можна стати тѣрезнымъ и статочнымъ чоловікомъ написавъ Володимиръ Барвильскій.**“ Книжочка обіймає 4 аркуші друку. В слідуючій Ч-лі помістимо оцінку сєго дільця. Замовленя приймає також Редакція „Правди“.

† Дня 24. л. Августа помер **Василь Подолинський** руський приходник в М-нєві, в 60. році житя а 33. священства. Покійник був щирим народовцем а для прихожан своїх справдешним батьком. Вічна ёму пам'ять!

— **На фонд запомєги для бідних учеників руської гимназії** приєслав: Т. Ревакович, ад'юнкт судовий в Садагурі 1 зр. а. в.

— **Спростованє.** Подану в 18-ім Ч-лі відомість о виборах виділу „Ради Руської“ простуємо о стілько, що п. Голєйко ані давнїше, ані тепер не був вибраним до виділу Р. Р.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

ВИБОРИ ДО СОЙМУ.

Виборча акція вже розпочалась на добре. Шумні и колотливі артикули польських дневників заповіли нове, „органічне“ діланє польської партії. Збори „Ради руської“ и сконфіскована її відозва дають дорозуміватись, що й староруська партія готується до виборів. Ві Львові и головнїших містах провінціяльних виступили вже посольські кандидати перед своїх виборців з справозданнями и програмами, а тайні зазиви до „обивателів“ до складок приспособляють найгевнїші, бо матеріальні для багато людей дуже приступні и переконуючі способи переведеня виборів.

Так стоїмо у нерододні рішучої хвилі о судьбі будучого сойму.

Ми вже давнїше згадували, що, як ні заповідано поставленє нових програмів, досі ще ні одна сторона не винувіла ясного програму. Из

самбірщини появилвся малий, в органичні и резолюційні фрази прибра-ний програм, которий тільки негативно ясний т. е. висказує, що буду-чий сойм не повинен так поступати як дотеперішній, але знов пози-тивно зовсім неясний, бо крім несімілої згадки про якусь будущу опозицію, ні троха не пояснив, яке мало би бути ділане будучого сойму. Мимо того чувається загальна потреба якогось певного програму, та тільки ніхто не міг досі здобутися на таку працю. Навіть тісніший комітет львівських виборців, сеї інтелігентної есенції городянської, не споенив свого заданя и не випрацював приобіцяного програму. Посольскі кан-дидати, що виступали досі с промовама, тож само не виявили програму, хіба що побіжні ораторські звороти про спільне и органичне ділане (ргаса organiczna), залагоджене справи двірських и недвірських обшарів, доріг и краєвих властей, та про демократизм (Блюменфельд) треба б назвати програмама нямість властивої назви.

Так без програму — розпочинаються вибори и без програму, здається, вони и скінчатся.

Як небудь поставлене ясного програму багато причиняється до виконаня самого діла, то мимо того не хочемо ще сказати, щоб без-програманість виборчої акції польської приспорювала для Русинів які не-будь надії на більші користи и успіхи. Так, як річи тепер стоять, не можна назвати польської партії безпрограмною супроти Русинів. Стано-виско польської пануючої партії супроти Русинів досить різко зазначене: шляхоцтвом и польонизаторськими тенденціями в школі и уряді. Се дуже ясний програм, котрого придержувалася и буде придержуватись біль-шість польської партії, як довго тільки зможе вона верховодити в соймі и в цілім публичнім житю краєвім. Головні признаки тої програмовой політики польської виявились ще недавно у питаню пропинаційнім и в опозиції проти рущини, — а напевно знов виявляться у помноженю послів з міст и торговельних палат, при дороговім и громадськім пи-таню, при організації краєвих властей, при справах школьних и т. д. Так одже можемо без пересаді сказати, що програм польської пануючої партії супроти Русинів доволі ясний и обом сторонам зрозумілий, тим більше, що невеличка партія федералістів и прихильників угоди ніяк не може добитися до рішучого впливу.

Коли ще зважимо, що власне у теперішній акції виборчій днів-ники польскі отверто вповідають завзяту борбу, на око ніби то тільки з святоюреськими, але на ділі з всякими заступниками руськими, то очевидна річ, що Русини повинні добре заставопитись над виборчим гороскопом.

Діяльність дотеперішніх послів руських в соймі була досі, з ма-лими ввімками, виключно негативна. Она огранічалась на тім, щоб робити тільки опозицію проти всього, що виходить с польської сторони та до того ще опозицію крайно негативну без ставленя противних проєктів и внесків мериторичних. А ті нечисленні позитивні внесеня, які ставляли декотрі руські послы, (б. п. Лавровський, Качала, Білоус,) дотикали або виключно справ язикових (або появлялись кілька неділь, або навіть кілька день перед закритем сойму в тій єдиній цілі, щоб дока-зати, що и руський посол може поставити внесеня (сюда належать внесеня: Білоуса, Антоневича, Заклинського и Крижановського).

Така діяльність послів не могла розбудити інтересу народу и не могла ёго переконати, що руські послы (священники и урядники) дійсно добре заступають ёго справи, а бодай мають добру волю причинитись до поліпшення ёго долі. Руські соймові заступники не маючи ніякого позитивного програму для оборони інтересів руського народу (уже не входимо в те чи задля морального убожества, чи задля лінивости, чи наконець з обох причин) не могли навіть, як то діється в інших конституційних краях, задемонструвати позапарламентарно в користь своєї політики, проти шляхоцько-польскої — скликаючи метинги а бодай повні збори „Ради русскої“ того повного центра староруського життя політичного, — через що можна було вказати, що не все те воля краю, чого бажає соймова більшість. Таким способом мусіла первісна віра нашого народу до ёго дотеперішних заступників що раз слабнути, а вже цілком охолонула тоді, як ті ж самі заступники діставшись до ради державної и розводячи дальше свою чисто негативну політику проти Поляків — пішли на розріз з інтересами народу голосуючи за обтяженням бюджету и за домовим податком с. е. за побільшенням тгарів.

Що наш народ втерив віру в дотеперішних заступників и став за другими оглядатись, та що серед послів до Сойму витворився особний клуб селянський — ті факта можуть тільки докорити нашим „интелигентним“ послам-священникам-урядникам, але для народу є вони доказом ёго життя, бо доказують вони, що народ думає и піймає своє становище, свої потреби и своїх заступників. Після таких фактів повинні були дотеперішні руські послы з інтелігенції троха скинути є себе пиху, признати свої гріхи парламентам, добре роздивитись в теперішнім положенню нашого народу и застановитись над тим, якою дорогою належить поступати народнім заступникам, коли вони хочуть мати за собою у моральну підмогу силу самого народу, котрий повірив ім своє заступництво.

Поважне роздумане над теперішнім положенням руського народу — мусіло б довести до поставлення певного програму будучого діланя, и на оборот тільки поставив ёго розумного програму позитивного посвідчило би о тім, що будучі кандидати посольські застановились над тим, що роблять, и що вони мають волю направити линувшє зло бажаючи стати дійсними заступниками народу.

Тим часом ні є сторони „Ради русскої“ ні від поодиноких проводирів не вишов ніякий програм, а виборча відозва „Ради русскої“ обертається в пустих и неозначених фразах о „русскости“ и „исключенних врагах“. А коли згадаємо, що є поміж дотеперішних послів ні один не мав и не має свого витичного програму, то можемо на сміло сказати, що виборча акція дотеперішних заступників руських єсть вповні безпрограмною. Як безпрограмість по стороні польській вважаємо річєю підрядною, так знов безпрограмість по стороні руській мусимо вважати дуже шкодливою. Вона свідчить, що дотеперішні держителі парламентарної опинії руської нічого досі не навчилися и навчитись не хочуть. Звідкіля походить ся зашкарунілість політична, про те згадували ми вже поперед у справозданку о сьогорічних зборах „Русской Ради“ и на те тепер тільки й покликуємося.

С тих причин видається нам гороскоп будучих виборів для Русинів не дуже вірадимим. Уся діяльність виборча мусить оператись тільки о особисті впливи, а ті при знанім роз'єднаню між Русинами и їх малозасобности материяльній, и при сильній контраагитації с польскої сторони не можуть дати певної поруки хочби удержаня status quo. Нас доходить відомости, що вибори правиборців випали дуже некористно для Русинів, що польска партія проти руських кандидатів висуває кандидатуру старост и намагаючи всілякими способами вже тепер старасться залевнити вибір противоруських кандидатів, а бодай таких селян, котрі далибся заманити у услуги польскої партії.

При такім складі річей и в так важній хвилі мусимо зазначити становиско народовців.

Народня партія зєднала вже собі досі узнане щирости своїх замірів и своєї праці для добра народу не тільки між безсторонними людьми свічної верстви, але в великій часті и між самим народом. Найлучшим доказом сього посліднього може послужити сей факт, що польска селяне підчас послідньої сеймової дуже часто відносились в своїх справах до народовців, а при кінці сеї каденції навіть виразно зажадали, щоб народовці взяли участь в будучих виборах. Розглянувшись в стосунках наших, конечно треба признати, що ще в небагато сторонах народ знявся до самовіжого житя. Материяльна нужда, темнота и традиції позістали с часів панцизняних — спляняють у різних взглядах розвій самовіжого житя народнього. Дотеперішним посередником в ширеню освіти, и розбудженю самовіжого житя народнього було священство, єдина часть руської інтелигенції, котра же и неустанно стикається з народом в щоденнім публичнім и приватнім житю. Десятьлітня політика „Слова“ и проводирів „Ради русскої“ и св. Юра, значна по своїй клеветности и непогамованій злости на народовців, сильна своєю ієрархичною властею над підвладними, непогамована в своїм тероризмі, а невичерпана в своїх клеветничих винислах, позбавлена всякого почутя патриотизму и чести, — відчужила більшу часть священства від інтересів правдиво народніх, впоїла в єго угерєджене проти „українофільства“ и коли не змогла всіх зробити завзятими ворогами народовців, то довела бодай велику часть колишних „поборників“ до зуповної апатії. Таким способом розсалося священство на три обози: обіз ворогів „українофільства“ значний своїм впливом на чолі с червонообойчковиими бригадами від св. Юра и Успен. Церкви, з цілим почетом впливових деканів и гонорових крилошан, — обіз знеохочених и нездібних до ніякого діланя, — и обіз молодих священників прихильних народній справі и народовцям — розсіянїй по копературах, капеляніях и найлихших нарожіях, в материяльній нужді, тремтячий перед деканами и святогорцями.

Хоч руський народ в Галичині, коли б був вже в єюда коч яко тько просвічений и до самовіжого житя политичного розбуджений, неперечно віддав би свої голоси за народовцями, то нині гої ще слазати, щоб при теперішнім складі річей уділ народовців в виборах міг відбутися без караження інтересу цілої руської партії, о скільки вона єднотиться в опорі проти колонизації. Всі руські сторонництвля разом взяті не мають ще на стілько сил агитаційних и в повні самостійних, щоб

роз'єднанє тих сил в виборчій акції могло бути без шкоди для цілості. Народня партія виступаючи до виборів не тільки самостійно, але й зовсім відрубно, стараючись з'єднати голоси виборців для своїх кандидатів, мусіла б конечно отрясти народ від нєсрахпної павутини и числитись так є польскою стороною як и є першим обозом священства яко є повними противниками своїми. Зваживши ж, що на тепер народовці не могли би ще в усіх виборчих кругах поставити и перепровадити своїх кандидатів, тим більше що пануюча тепер партія шляхоцько-польска вважає народовців за далеко небезпечніших ворогів, як дотеперішних руських зєстунників, и ніяк не померала би їх кандідатури, — то такий відрубний уділ народовців в виборах міг би дуже легко тільки причинитись до того, що *duobus litigantibus tertius gaudet* и вивести таких послів, котрі що найменше покликані до заступництва народу.

Народня партія має на тільки такту политичного, щоби при знанім упередженю, ненависти и зависти староруської партії до народовців, не сировалати таких резульатів. — Як ні тяжко приходиться дивитись народовцям на дотеперішне нездарне діланє руських послів, однакож дотеперішний *status quo* видається ще корьстнішим від такої можливої побіди полонизму и шляхоцтва. Задля таких причини мусіли народовці відказатись на тепер від зовсім самостійного и відрубного уділу в виборах до Соїму. В добре зрозумілім інтересі руського народу в Гличині будуть народовці голосувати за тими руськими кандидатами, котрі матимуть найбільше виглядів через сполученє Русинів перейти при виборах, а в о кругах виборчих (передовсім в містах), де не будуть поставлені руські а тільки польські кандидати, — за тими кандидатами, котрі своїм діланєм и поступованєм оказалися для Русинів найбільше прихильними.

Львів дня 14. Жовтня.

— *С театру війни.* Після відкинення призволеного через Турцію дальшого перемиря на день 2. жовтня, виступив Черняєв 28. вересня офензивно. Армія сербська переправившись через Мораву около Бобовіште и Будмиру заняла оба ті села по лівім боці Морави. Рівночасно майже заняв відділ полковника Горватовича, становлячий праве крило армії сербської, село Крушніцї положене поза фронтом турецької армії и доконав в той спосіб осачена Турків. Битва тривала над 12 годин; головний бій точився під Креветом, де Черняєв сам доводив. — Битва ся одна з найбільших в війні сербсько-турецькій в початку хилилась на користь Сербів и становиско Турків було дуже прикре, але наколи Туркам пізнім вечером надтягнула поміч до 30.000 війська, змусили вони Сербів до опущеня воїх зайнятих в тім дні становиск. — Осмілені тим поводженєм заатакували вони дня 30. вересня Сербів знаміряючи відтяти відділ Горватовича від головної сили, а відтак тую також через втисленєся між Алекоинач и Деліград на дві часті почяти и кожду обібно побити. — План той неудався однако и з значними стратами відмерто їх до давних становиск. — С того всего оказується, що обі сторони зміють боронити раз зайнятих и укрі-

плених становиск, але в офензиві жадних результатів виказати неможуть. — Зірване перемиря через Сербію и виступлене офензивне дня 28. вересня не довело до ніяких успіхів с сторони Сербії. Черняев оказався досить зручним политичним интригантом и особисто відважним вояком, однак о ёго стратегичнім таланті треба дуже сумніватись. — При такім складі річей тяжко надіятись, щоби дальша війна довела до якого результату и здається, що тепер дипломатія рішучий мати буде голос, хотя би тільки на якийсь час. — Поминаємо проте зазначуване дрібних битв, котрі так над Дріною, Тимокон як Ибаром мали місце, та придивимось, як стоїть з дипломатією. — Отже Турція відкинула пункта мирові пропонувані через мочарства освідчаючи натомість готовість перепровадити реформи в цілій державі. — Мочарства не дали ще на ту пропозицію Турції жадної відновди. — Брак порозуміння що до гваранцій які б Турція на перепроваджене реформи дати мала, здається причиною сёго. — Що до тих гваранцій всілякі ходять поголоски — одні хотять формального завішення збруї на довший час, в тягу которого Турція реформу перевести мала — а коли б се не пастушило в тим часі, жадають екекуції військової спільної через всі мочарства, инчі жадають для перепровадженя реформ окунації Боснії через Австрію а Болгарні через Росію, — Турція натомість пропонує перемире на театрі війни в Сербії и Черногорі на 6 місяців, в котрих реформу перепровадити обіцює. — Пропозицію Турції вся Европа уважає за нещирю и дипломатія недаючи одвіту думає про два повищі способи закінченя війни. — Мисію Сумарокова генерал-адютанта царського до нашого цісаря приводять в звязь з окунацією зревольтованих провинцій через війська наші и російські. Як би ні було, то певна що в Ливадії рішається тепер усе. — Пробуває там цар. Александер, генерал Игнатіев, російський наслідник трону та гр. Сумароков. — Говорять, що цар Александер оказує охоту під певними умовами зречися трону, на коли онинія публична зневолила б урядову Росію до збройного самостійного виступленя проти Турції. — Проклямація Мільяна „Королем Сербії“ до инші незалагоджона. — Становиско Росії супротив неї двозначне, всіх инчих держав вирост неприхильне а й на черногорського князя, котрий сам себе до відіграня немалої ролі в славянщині управненим уважає, зробила вона пемидо вражене, котре ясно виказується тим, що від часу проклямації иде він своєю ходою неоглядаючи на Сербію. — Армія и народ сербський обстають однакож твердо при проклямації. — Становиско Мільяна и ряду сербського під тим изгладом не дуже протге вигідне. — Мимо страт які Сербія дотепер понесла, положене й далеко не так непорядне, як би тее після описувань ріжних газет здавалось могло.

ПЕРЕПИСКА.

В. П. К. У. в Р. Переслані нам поезії не можемо друкувати. Більше листом. — **В. П. Селюк** в... Очікуємо приобідяних дописей. С повістею можемо підждати, бо сей діл нашої часониси заповнений до нового року. В найблисших Ч-лах роспінемо друкувати „Образки

з Галицького життя". Дальший тяг повісті „Семен Жук“ вже незадовго будемо помічати, сповняючи волю численних наших Читателів, котрі часто об ній допитувались. — *В. П. Кон. Г.* в Т. Сподіємось, що пришлете вже незадовго „перегляд найновшої письменности галицької“. — *В. П. Вій...* в Чернівцях. Книжки оповіщені в „Правді“ можна дістати через кожду книгарню. — *В. П. Онисим* в Р... Статю про „Русинів в західній Галичині“ можете ще прислати до Альманаху. — *В. П. Иван В.* в Р... Жадані повісті будуть Вам вислані. — *В. П. Семен Жук* в З. Чи Вас надія завела, чи Ви надію? Просимо о пояснене, бо ніяк зрозуміти Вашого мовчання. — *В. П. К.* в Кам... Ваших поезий и без ремунерації годі помістити в Правді. — *В. П. Ма.* в С. Ожидаємо осушення обговореного нами пляну. — *В. П. Б.* в Т. Рукописи для „Просвіти“ призначені можна або до Виділу або тако ж на руки редакції „Правди“ прислати.

Поправки. В 18. Ч-лі просимо справити: на стор. 718 — стріч. 22 з гори намість **а не стоюче** на **а не стоючи**; — на стор. 717 — стріч. 4 з долу намість **професора П-а** на **професора Ц-а**.

ВІД РЕДАКЦІИ.

С сии Ч-лом розпочинаємо IV-те чвертьрічє IX-го рочника нашого видавництва и просимо відновити предплату, кому воча скінчилася, щоб не наступила ніяка перерва в висилці дальших Ч-ел. Важні справи виступають тепер перед нас. Теперішнє становиско галицьких Русинів до цілої Русі-України, вкладає на нас великий обовязок, щиро и совістно дбати про розвій нашої словесности, про здвигненє нашого життя народнєго. Єднаймося усіми силами до спільного, що раз ширшого життя. Най ніхто не пожаліє щирої праці, не поскупить свого гроша, най розходиться проповідь нашого слова и нашої идеї по всіх сторонах, най здвигає нових працєвників, нових прихильників и заступників народнєї справл.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального життя, просимо всіх прихильників народнєї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

✎ Слова о полку Игоревім, виданого проф. др. Огоновським, можно набути в канцелярії товариства „Просвіта“.

„СЛОВО О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями

видав

Омелья Огоновський.

У Львові.

Накладом видавця.
1876.

(:Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

Ціна 2 зол. р. в. а.

на папері дешевшім (100 екземплярів — на такім, на яким друкуєся „Правда“—)
ціна 1 зол. р. 80 цент. в. а.

4—?

НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., ширинна 62 см. рисоаний славним віденським артистою А Шубертом.

Лука Петкович, — Михайло Любубратич, — Богдан Зимонич, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.

Замовлення упрашаєся надсилати під адресою:

Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.

Для більшої выгоди почтенної публіки висилаються послідки впрост за послідплатою поштовою по переднім замовленю картою кореспонденційною.

Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр.,

Замовляючі параз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою поштовою. 3—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Книжки Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарацинского.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (інсерати) платиться
після тарифи.

КОЗАЧИЙ КІСТЯК.

Присвячено С. А. Ш.

на спомин столітку зруйнована Січ.

Палігши над плугом
Оре хлібороб
И піт краплястий
Укрив ёму лоб;
Аж ось захрустіло
И плуг зупинивсь,
Під леміш широкій
Кістяк підхопивсь.
Спинився плугатир,
Кістки розрива;
И бачить у куші
И шабля крива
И з'яжене йржою
Списа остріе...
Вся збура козацька
До крихти гине...
И вже свою ниву
Плугатир забув,
Бо сум ёму дивний
Чоло обгорнув...
— А гей ти, плугатир,
А гей працёвник!
Чого головою
Ти сумно поник?

Які тебе думи
З ненацька всяли,
Від ріллі и плуга
Куди завели?
А гей, роботяга,
А гей неборак!
Про волю згадавши
Міркуєш ти так:
„Отсеї останки,
Що стліли на вік, —
Се був колісь справді
Живий чоловік;
Се був колісь лицар,
Гетьманець-козак,
За нас хліборобів
Завзятий вояк!
И може хоч часом
И нужди зазнав,
За те на степах він
По волі гуляв,
И гордої шні
В ярмо не хилив,
И в праці нагальній
Себе не морив,

И доля козача
 Була золота,
 И здобич и слава
 И воля свята...“
 — А гей ти, ппигатир,
 А гей ти небож'!
 Збагнуть сее диво
 Мабуть ти негож!
 Козацька та слава
 И воля свята —
 Даремна була то
 Лише суета!
 Бо тее козацтво
 Навикши бурхать
 Не вмiло свободи
 Других шанувать;
 И с того ж козацтва —
 З ёго старшини
 На лихо Вкраїні
 Вродились пани.
 За ради користи,
 За ради чинiв
 Пани відреклися
 Від менших братiв;
 И все те за вищо
 Під шум корогов —
 Сто рiками довго
 Лилась у нас кров. —
 Свободу Вкраїни,
 Народнюю честь
 И волю поспiльства
 И все, що ні есть,
 Усе те продали
 Июди-пани
 Своєі родини
 Ледачі сини!
 Минули, мій друже,
 Козацькі часи,
 Пропали гармати
 Шаблі и списи,
 Зоставивши слави
 Крiвавоі шум
 Та тяжке крiпацтво
 На горе и глум!..
 Покинь же, небоже,
 Думки золоті
 Притисни у серці
 Чутоби святі,
 Та в руки жорстокі

Чепiгу бери,
 Та землю стернисту
 На жiто ори!
 И хлiбом здобутим
 „У поті лица“
 Згодуй для Вкраїни
 Синка-молодця.
 И замість козацьких
 Рушниць та шаблук
 Нехай він береться
 Мерщій до наук.
 Нехай він доходить
 Умом молодим:
 Чого и звiдкіля
 Так гнітом важким
 Гнітять нас недоля?
 Нехай допита:
 Чого Україна
 Кругом сирота?
 Чого відреклися
 Від неі пани,
 Чого родовищем
 Гордують вони?
 Чого за панами
 Пійшли и попи —
 Христовоі правди
 Гнили стовби,
 Зоставивши нидіть
 Народ в самоті,
 У нуждах великих,
 В густій темноті?
 И як з отих злиднiв
 Народ ратувать,
 И як Україну
 З зневаги піднять! —
 Оттак то до правди
 Направивши ум
 Нехай набереється
 Він провідних дум,
 Та борючи духом
 Праці тягарі,
 Нехай загартує
 Він серце в добрі
 И правді твердiй;
 Нехай виступає
 В поход молодий
 И щастем розсвітить
 Людськеє житя!
 Ото ёму поле

Для герцю-битя!
 Міжлюдська кривда
 Ото ёму враг;
 Народнее щасте
 То лицарський стяг;
 Високая думка
 Ото ёго мич,
 То сила для бою, —
 А чесная річ
 Ото ёго зброя...
 Геі! друже мій темний!
 1875 *На Кубані.*

Над силу ума
 Вже дужшої сили
 И на світі не ма!
 И треба нам, друже,
 У тямку те взять,
 Що вчена громада —
 Могучая рать.
 Як стануть у славу
 Такі вояки,
 То більш поратують
 Аніж козаки.

Василь Лиманський.

МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минушости сербських Черногорців

Данила Млаки.

(*Конець.*)

ХІ.

Носиться місяць понад Скутарою, лячно освічаючи золоті вежі турецького Сераю. Всюди нічна тишина, хіба що десь-де-десь собака заскигнить, чи вітрець зашумить циприсовими вітями. Сидить собі у Сераю паша Кара-Мехмет, з довгої люльки дим клубами носить, з лица видно, що що-сь бородатий зажурився, сам з собою навіть що-сь розмовляє: „Годі ту раю, годі тих шайтанів-жаврів с Черногори побідити... борода вже у борбі з ними посивіла и годі вражих знищити... вже и везір великий на мене с коса дивиться; — та чи ж я виною, що така скалиста и недоступна країна? Чи ж я виною, що той клятий син Степан Малий людям тумана пускає?“

Знов тихо стало мов у гробі, задумався старий Кара-Мехмед, та разом кинувся наче б гадь ёго вкусила и в долоні сплеснув.

Чорний раб, до землі уклонившись, вступив у світлицю.

„Заклич міні Рада Янковича,“ сказав понуро старий паша.

Евнух вийшов и за хвилию вступив по турецькому убраний Радо Янкович.

„Знаєш, де тепер Степан Малий пробує?“ спитав Кара-Мехмет Рада.

„Повідають, що жие він у Врцелі..“ відповів сміло Радо.

„Хто ёго там доглядає? Таже кажуть що він осліп?..“

„Слуга ёго Грек з роду...“

„Гарно Радо! Отсим з Греком поділися.“ Взяв паша повну золотом набиту мошонку и передав її Радови.

„Як діло вдасться, то будеш моім кізляр-агою“ додав Кара-Мехмет — „Знаєш чога я бажаю?“

„Догадуюся, мій ясний Пане“.

„Твій ясний, трибунчучний паша, старий Кара-Мехмет бажає голови Степана Малогс,“ говорив паша до Рада голосом диким. „Дивись, щоб гарно звинувся. За три добі, щоб голова Степана от тут передо мною покотилась. А як ні, то знай, що тебе не мине шовковий шнурочок...“

„Гаразд, ясний пашо... Не журися, сорому не наберусь,“ промовив Радо и вийшов с світлиці, втішно оглядаючи повну мошонку з дукатами и чехінами.

„Сам чорт того не вдіє, що сей вражий Радо... Передав справу у гарні руки...“ промовив до себе паша, знов у думки заглибився, склонив на коверці зажурену голову и заснув.

Перед монастирем Брцела сидить на каміні якийсь недужий чоловік, а біля ёго стоїть муж у середних літах. По ёго строю, пізнати, що се Грек. Недужий — се піхто инший, як Степан Малий. Нещасному очі до купи стулились, постать ёго, мов дуга зігнулась, нічо не пригадає нам того Степана, що мов гаспид між ворогами звивався, що колись Чорногорців на клятких Турків водив. Тепер він світа божого не бачить, отемнів на віки... Два роки тому буде, як заблагось ёму великанську скалу, що на шляху лежала, стрільним порохом роздробити... Сам пійшов він и підпалив порох, та не вспів він перед вибухом пороху скритись за другу скалу... Під улетами знайшли ёго Чорногорці без очей и покаліченого понесли на ношах у блиський монастир. Тут він від того часу своїм світом нудить.

„Вже вечоріє, Степане, и холодочком провіває, час вже, щоб до кімнати вернути...“ промовив до ёго слуга Гречян.

„Коли час, то ходімо мій Евтимію. Боже, коби ще хоч раз глянути можна на те святе сонічко, як воно собі там за горами нічлягу шукає, рожево освічаючи верхи и шпилі моєї дорогої Чорногори...“ Піднісся поволи и пошкандибали у монастир.

У темних склепистих хоромах догоряв малий каганець, кругом все лячно освічаючи. У закутині щось рухалося; се якийсь чужий чоловік, наче б на чатах стояв и з місця не сходить.

В тій закутині стулився Радо Янкович и нетерпеливо ждав на Грека Евтимія.

О півночі заскрипіли двері и хтось зближився до Рада Янковича.

„Що Евтимію, згодився вже с своїм сумлінням?“ шепнув до ёго Радо.

„Жаль міні ёго.“ тихо відповік Грек. „Два роки доглядав я ёго щиро, жив ёго хлібом. Коби хоч на хвилю заснув то може б и совість заснула... — а так, ёй Богу не можу. Таже й він чоловік а не скотина... якомсь міні важко сліпому чоловікови, що и боронитись не може, ні сяк ні так голову відотяти.“

„Ха, ха, ха!“ засміявся Радо сичачим голосом гадини. „А се золото що? Як тим поділимось, то до смерті буде обом досить.“ И бряскнув червінчиками.

Бряск золота дуже солодкий! Золотий ключ все отверає, навіть и той замок, що до людського серця провадить. Лукаво блисли очі Грека, як зобачив золото у руках Рада, по жовтому мов віск лицю розсіялись рісні морщини, видно було, що золотий мамон и остаток лучшего чутя в ёго душі задавив.

„Дурниця, що заснуть не може,“ сказав Радо „бери, отсёй порошок, купив я ёго від одного венецького лікаря, дай ёму се з водою, а побачиш що засне наче мертвий.“

„Сюда з ним!“ крикнув втішно Грек, взяв порошок у руки и віддаляючись ще промовив: „Як засне, то передам тобі ёго голову“ и зник крізь двері, де Степан своїм світом нудив.

Загас каганець; всюди темно, всюди тихо, мовби цілий монастир завмер, хіба що десь не десь сова застогне. Крізь вікна видно повний місяць, срібло сипле, що аж вежі блищать.

С кімнати, де Степан пробував понісся хоромами глухий крик... и небаром почувся якийсь стук, наче б щось на землю упало и знов утихло.

Усміхнувся Радо и шепнув до себе: „Вже готовий!“

За хвилю приступив до него Грек, тримаючи у хусті криваву голову Степана.

„На!“ несміливо шепнув „чогось бажав, те маєш, тепер гроші давай!“

Відрахував ёму Радо половину краварини, вхопив криваву голову, мигнувся по під монастир, переліз через мур, мов дикий кіт и счез у темряві.

Заголосив маленький дзвін, скликаючи чернців до полунощниці. Поспішають цернці до Божої церкви.

„Що се за кров?“ крикнув игумен Феодозий зобачивши біля келії Степана чимало закипілої крові. Збіглись чещці, відчиняють двері и бачать у крові трупа Степана Малого.

„Се справа вражого Грека!“ крикнув игумен. „Шукайте того искаріота!“ Кинулись монахи по всіх закутинах, всё горі перевертають шукаючи клятого Евтимія, — та по нім вже и знаку не було. Бог зна, де він с Турецькими червінчиками оперся.

У церкві св. Миколая спочиває грішне тіло Степана Малого, на надгробнику лежить ёго кинджал, семипядна и російські ордери и шпада. Таку кінчину мав ошуканець Степан Малий, та про те все живе він у незабутій памяти кожного Чорногорця; гусярї, сліпці не одну жалку пісню співають про славного витязя Степана Малого.

ХІІ.

Сумно стало у хаті старого рибалки Петра Радонича, наче вже и стіни осиротили, ні збруї, ні гарної одежі. — Сю відай міль поїв, ту відай ржа зїла. Лиш кривава сорочка сердечного Ива під иконами висить.

Нема Ива, нема Марка, старий гусяр Станко давно вже на тім світі до гуслі приспіває и старий Петро давно прибув до своїх діточок Ива и Марка, загинув неборака у бісурманській неволі.

Осталась лиш стара, лихом звалена Єла, бідолашна Ирина и вбога Миліца, усі богаті на лихо и дрібні слёзи,—лишилися, як на воду опущені. Чотири роки тримав Миліцу у скутарській неволі проклятий Радо.

Два рази вона звідтіля утікала, два рази він бідну дігнав и знов мучив и катував. На четвертім році збридилась вже ёму Миліца, пізнався він с Туркинею и жив з нею, а Миліцу на волю пустив. З дитиною на руках, серед лютої зими поснішала нещасна у свою Чорногору. Прибула вона аж до Негуша, та тут все спустиніло, ні роду, ні хати, не мала куди повернутись. Приходило бідній у своїй отчині марно погибати... „Пійду до старої Єли“, так собі подумала, прибула сюда и знайшла свій притулок.

Тут доглядала вона свою дитину наче ту квіточку у городі, під її рукою розвивався малий Иво наче той барвінок хрещатий. И він Ивом звався,—святе имя для нещасної Миліци. Не один рік проминув, не одна слёза пролилася, не одно тяжке лихо загостило у малу хатину старої вдови Єли.

Иво юнак, як дубчак молодий, ишов вже у вісімнадцятий рік; из збурую так знав обходитись, що шукай ёму пари в цілій чермницькій нагіі.

Нераз як собі всі разом зберуться, давні сумні часи згадують та заголосять над великою недугою — говорила Миліца до Ива: „Глянь, синочку, то знамя криваве,“ и показувала ёму криваву сорочку. „Вона ще голосно до неба взиває: пімстїть мене, бо тяжко міні на душі! Кобись синочку вже раз пїдріс, сорочка на тебе жде!“

Так гартувала мати серце свого сина; воно лиш местею закипіло. Не знав він, що Радо Янкович, котрого кров пролити має, ёму рідним батьком. Сто раз водила Миліца свого сина по горах и долах, туди, куда пераз Радо минав, бо бач и Турки вже ним наситились и як собаку прогнали.

Ціліські ночі вона из сином на чатах стояла, Радовою кровю напитись бажала, Ива, любого Ива кров помстити хотіла. И тепер вона из сином за скалою чатує на Рада, ёго шукає, и до самого пекла понеслабся, коби знала, що там ёго знайде.

*

„Ирино, Ирино, так міні щось тяжко на серденьку, и скажуть не могу“, промовила тихенько стара Бла, а дрібні слїзи лиш капають по зморщеному личку.

„Не плач, зозуденько, плачем лиха не виплачеш,“ — потїшала стару Ирина. „Вже нам так сужено до гробової доски терпїти!“

„Всі вимерли, а сорочка мого Ива все висить, прийде загинути и неждатись, щоб хтось мою рїдну дитину пімстив,“ знов промовила распачлива стара Бла.

„Не журись сизокрила, Господь Бог того не допустить...“ рекла бїдна Ирина потїшаючи стару Бла.

„Дай Милостивий!“

Вогник на ватрі догоряв, лячно освїчаючи криваву сорочку. З гуком двері відчинились и у кімнату вбїгла мов несамовита Миліца, а за нею молодий Иво.

„Скидай криваву сорочку,“ хрипливо крикнула вона „скидай стара Бла! твій Иво вже пімщений! Тут голова клятого Рада!“ и кинула серед хати криваву голову Рада Янковича.

Зняла Бла с кілка криваву сорочку, всі навколїшки попадали, всі яли молитви говорити и так мов у один голос закінчили: „Слава тобі Господи! Амїнь.“

В Чернівцях 14. Марця 1876.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

(Дальше.)

III.

Пантеїзм в українській мієології, метаморфози, створенє світа, жирове дерево-дуб, слід дуалізма, створенє людей.

Метаморфози.

Пантеїстична релігія дає широке місце для народній поезії; вона сповняє весь світ небо й землю богами, дає жизнь в фантазії чоловіка мертвій натурі, дає мисль, язык, голос зорям, сонцєви, місяцєви, лісам, квіткам, птицям и звірям, тоді як монотеїзм однімає од усєго жизнь, и дає її тільки Богови та людській душі. Перед єврейським Єговою все мусить дрижати, вмірати од одного єго лица; перед ним усе смерть, и в єму тільки жизнь, тоді як пантеїстична релігія робила з мира якийсь чарівничий храм, повний жизни, повний усякого дива, де все думало и говорило на рівні з чоловіком и богами. Давня українська пантеїстична релігія була причиною, що народня українська поезія розкішно розвилася, за помічю розкішної природи и багатой народней фантазії. Пантеїзм був причиною и метаморфоз, поетичнєго обертання людей в дерева, квітки, зорі, в птиць, в звірів, які ми знаходимо в українській народній поезії. Деякі метаморфози дуже похожі на грецькі й римські и тим затверджують науку, що давня українська релігія була пантеїстична, коли чоловік, як мікрокозм, розпускається в часті природи, з котрої єго виводила давня мієологія.

Метаморфоз в українській народній поезії дуже багато. Є пісні, де описується, як дівчина Ганна розпливається й обертється в дерево, в траву, в росу и квітки. Раз Ганна винесла в поле двом братам обід. Обидва брати були не жонаті. Сівши обідати, вони дали сестрі держати коня. Ганна запримітила якусь неправду у братів и скочила в сине море. Потопаючи в морі, вона говорила, щоб у тому морі не брали води, не збирали піни, щоб на траві не зачіпали роси, у лісі не рубали берези, в лузі не ломали калини, не рвали терну та груш, бо в морі вода Ганнина врода, на траві роса, то її коса. Її тіло стало березою,

личко стало калиною, очі — терновими ягодами, а душа грушою.*) В другій пісні Гашина коса стає шовковою травою,**) тіло — рибою, кров — водою, краса лиця — каліною, а душа — яблучком.

Метаморфоза Ганни в березу походить на Овідієву метаморфозу Німфи Дафни в лавр. Аполлон полюбив Німфу Дафну, а вона не хотіла його кохати, бо думала на завше зістатись дівчиною. Аполлон погнався за нею и вже трохи не впіймав її, але її тіло зараз обросло корою, руки стали гілками, а коси лавровим листом, ноги вросли в землю, и вона стала лавром. Мію про Ганну, як и про Дафну нагадує купальську пісню, як брат зарубав сестру, посіяв її маковим зерном, и з неї вросло трой-зілля. Тут ми бачимо, що якесь світле божество, найблизче до богини хмари, од неправди, чи од кохання, розпадається и обертається в природу. Таке саме обертає дівчини в дерево ми знаходимо и в інших піснях.***) Одна мати взяла собі невістку та не до любові. Вона вирядила сина в дорогу, а невістку послала в поле, щоб вона або зовсім вибрала леп, або й до дому не верталась. Невістка не вибрала лєну, започувала в полі, а к світови тополею стала. Син приїхав до дому та й розкажує матері, що бачив у полі таку тополю, що кращої од неї й на світі нема, бо вона без сонця сяє, без вітру листом коліхає. Мати звеліла синові зрубати ту тополю. Цюкнув він сокирою раз, з тополі задзюрчала кров, цюкнув він у друге, тополя похилилась, а далі промовила, щоб він не рубав її, бо вона його мила. Метаморфоза невістки походить на метаморфозу сестер Фаетона, котрі од жалю й побивання за братом стали лиственицями. Мати їх прибігла и почала здирати кору и ламати гілки, а з кори и гілєк закапотіли краплі крові.

Явор став з парубка, котрого прокляла мати. Мати прогнала сина и прокляла, щоб він став явором, а його кінь каменем. Проклявши сина, мати схаменулась и пішла шукати його на ярмарку в місті. Вона питала про його, заглядала всім у вічі и не знайшла. Вертаючись до дому, вона стала під явором и зірвала гілку з дерева. Тоді вона з дерева почула синів голос, що на дереві листя, то його волося й губи, дрібні гілячки то його пальці, а його сивий кінь став каменем. В других піснях жінка проклинає свого чоло-

*) Чтенія Им. О. III. 679.

***) Из черніг. в. 1861. 13.

***) Метлівськ. п'єс. 286.

віка, и чоловік стає явором, а кінь його каменем. Вийшла жіпка в поле жати, побачила явора и хотіла сховатись під явором од дощу. Тоді вона почула з явора голос свого чоловіка. В піснях часом обертаються в дерево разом козак и дівчина. Один козак утік з своєю милою и нігде не міг повінчатись: куди він не приїздив в село, нігде не заставав дома попа. И став козак на горі терном, а дівчина на долині стала каліною. Вийшли їх матері терну рвати, каліни ломати и обидві впізнали своїх дітей.¹⁾

Українська народня поезія дуже багата обертанєм людей в квітки и зілля. Про квітки братік-та-сестричка українська пісня розказує, як один козак знайшов собі гарну дівчину и оженився з нею. Побравшись, вони почали розпитувати одно другого про свій рід. Козак признався, що він попенко с Київа, на прізвище Йваненко, а дівчина призналась, що вона с Київа попівна, на прізвище Йванівна. Тоді вони розійшлися по горах и стали квітками братік-та-сестричка: брат став жовтим листком, а сестра синім. Хто вирве ту квітку, той спомане їх и помолиться за їх Богу.²⁾ В другій пісні тією квіткою обертається мати з дочкою. Одна молода вдова породила двох синів, дала їм сама ймена Йвана та Василя, поклала в корабель й пустила на море. На вісімнадцятому році пішла вдова по воду и побачила, що до берега припливають два молоді донці. Вдова сподобалась одному и пішла за його за між, а дочку оддала за другого. Довідавшись, що донці її сини, вона стала синім цвітом, а дочка жовтим. Васильки вирости з хлопця Василя, котрого заманили русалки и залоскотали. Рай-дерево, мята и барвінок вирости з попілу, що zostався од трьох дівчат сиріт. За те що сироти не встерегли золоті ряски на коноплях, мачуха спалила дівчат, и с того попілу вирости райдерево, мята и барвінок.³⁾ Білі квітки вирости на полі з розкиданого на полі попілу хлопця, котрого строїла сестра.⁴⁾ Розмарин та лелія вирости на могилках Яничка й Ганички. Було собі дві сусіди и мали собі дітей: одна мала сина Яничка, друга мала дочку Ганичку. Вони так кохались, що навіть в церкві перекидались золотим яблужком, та на лихо Яничкови мати не хотіла оддати Ганичку за його. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже Яничко до матері. „Не вирай, сину,“ каже

1) Читенія Им. О. 1866, III. 712. Метлівск. п'єс. 290. Мордов. сб. 232.

2) Двісті пісень М. Вовчка.

3) Мордовц. мал. сбор. 230.

4) Читенія Им. О. 1863—4. 309. 1864—184.

мати: „я звелю змурувати корчму. Підуть люде до корчми, пустить мати й Ганичку“. Ганичка просилась у своєї матері до корчми, одначе мати вилаяла її и не пустила. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже син до матері. „Не вмірай, сину! я звелю збудувати ремішний міст; пойдуть пани й пані через міст, пустить мати й Ганичку.“ Збудувала вона й міст, а Ганички все-таки не пустила мати. Тоді Яничкова мати збудувала церкву, а Ганички мати не пустила й до церкви. Яничко вмер и ёго домовину понесли до церкви. Ганичка вирвалась з хати, вхопилась за домовину и собі вмерла. Тоді поховали їх коло церкви: Яничка по один бік церкви, Ганичку — по другий. На могилі Яничка виріс розиарин, на Ганичній могилі вирісла лелія. Росли вони, росли, вирісли вище од церкви та й схилились вершечками до купи. Ганнусіна мати приставила драбину та й зрізала вершечки¹⁾. С похожим сюжетом є багато пісень на Україні и на білій Русі, в котрих розкажується, як мати не полюбила невістки и отроїла її, а син, побиваючись за жінкою, пе отруту и сам вмірає. На їх могилах виростають явір та тополя, або береза²⁾. В українських казках так-само є доволі метаморфоз в котрих, на приклад, душа вбитого брата переходить в бузинову дудочку, котра виказує про безвинну смерть брата³⁾. Душа дівчини Марусі, замученої упирем, перейшла в квітку, що вирісла на її могилі. Один боярський син пересадив її в вазон и поставив у себе в хаті. В почі квітка заворушилась, упала до долу и стала чудовою дівчиною⁴⁾. В українській народній поезії людські душі обертаються яблуками й грушами. Душа дівчини Ганни, що втопилась в річці, стала грушою. В звісному на Україні оповіданю про одного гайдамаку, душі ёго батька й матері и всіх убитих ним людей показуються як яблука на тому дереві, що вирісло з сухої гілки, котру він посадив и поливав, набіраючи воду ротом в ставка цілий свій вік.

Українські метаморфози людей в квітки нагадують грецькі метаморфози. Ааконський царевич Гіацинт, ненароком убитий диском Аполлона, став білою з червоними крапинками квіткою гіацинтом. Афродита обернула любимого Адоніса квіткою анемоном, а Нарциз, гордий своєю красою, закохався сам у собі, и од сліз став квіткою нарцизом.

¹⁾ Чтенія Им. О. 1866. III. 710.

²⁾ Етнограф. сбор. ч V. белор. цисм.

³⁾ Рудченка казк. I. 156159.

⁴⁾ Афанасьєва Пое. воз. II. 498.

Народня поезія дуже багата на обертання людей птахами і звірами. В піснях найчастіше описується обертання зозулею. Зозулею обертається нещасна невістка. Мати присилувала дочку вийти за між на чужу сторону і заборонила їй сім літ навідуватись до себе. Дочка з горя стала зозулею, прилетіла до матері, сіла коло хати і почала кувати, щоб мати почула і вийшла з хати. В декотрих піснях дочка обертається зозулею вже після смерті матері.¹⁾ Зозулею обертається і мати, од туги за своїм сином; вона прилітала на могилу свого сина і просить його подати з могили руку.

Розказують, що зозуля й ятел були колись людьми, а послі Бог так дав, що вони поставали птахами. Як хто прислухається до ятелиного гнізда, то почує, як ятел стогне, бо в його болить голова од того, що він усе стукає носом у дерево.²⁾ Зозуля й соловейко сталися з близнят. Одна дівчина не послухала матері і пішла за між за ужа. Діти породилися людьми, і мати привезла їх до села в золотій кареті, щоб охрестити. Почувши про те, мати побігла до царини і хотіла побити дітей. Тоді дочка побачила неминучу смерть та й каже: „полетіть же дітки, по світу пташками: ти, синку, полети соловейком, а ти, дочко, зозулею!“ Соловейко пурхнув у праве віконце з карети, а зозуля в ліве, та й полинули по світу. Не стало й пані, тільки над шляхом вросла глуха кропива³⁾.

На Бесарабі український народ розказує, що бусель (чорногуз) колись був чоловіком. Ще то колись давно, с початку світа, Бог дав чоловікови завязаний мішок та й каже йому: гляди ж, не розв'язуй мішка і не дивись у мішок, та однеси його і вкинь у воду. Чоловік не втерпів і розв'язав мішок. Звідтіль полізли жаби, ужі, гадюки, ящірки і с того часу стала на світі та нечисть. Тоді Бог обернув того чоловіка чорногузом і звелів йому їсти ту нечисть, щоб її не дуже багато плодилось на світі. Се оповідання дуже пригадає грецький міф про скриньку Пандори, першої жінки на світі, котрій Бог дав скриньку і заборонив її одчиняти. Пандора не втерпіла, одчинила скриньку, і звідтіль пішло на світ усяке лихо. Голуб був колись хлопцем. У діда й баби була дочка й син. Вони любили дочку, не любили сина і зарізали його. Дочка закопала братові кісточки під столом, поливала їх, і з їх вили-

¹⁾ Чтения Им. Об. 1863—4. 196.

²⁾ Куліша Зап. II. 36.

³⁾ Там же.

нув сизий та волохатий голуб, сів на жертці та й розказав, що ёго зарізали батько та мати.¹⁾

Є в народі оповідання, як з людей поставали звірі. Так ведмідь був колись мірошником. Колись давно, як Бог с Петром ходили по землі, мірошникови заманулось злякати Бога. Він вивернув кожуха, надів и сів під мостом. В вечері, як Господь ишов с Петром через міст, мірошник вискочив с під мосту та й заревів по ведмедачий. „Бодай же ти ревів од нині и до віку!“ сказав Бог; од тих слів кожух приріс до мірошника, и він став ведмедем. Розказують, що ведмедами поставали злий чоловік и ёго жінка, що вдяглися в вивернуті кожухи и хотіли с під мосту злякати Петра й Павла.²⁾ Мотив обертання людей ведмедами дуже нагадує причину, за яку Бог Вакх обернув тирренських корабельщиків рибою. Бог Вакх просив їх завезти ёго на острів Наксос, а вони піддурили ёго и завезли в инче місце. За те в їх виростили хвости и пера! и вони поставали рибою. Часто трапляється чути між народом оповідання, як люде ставали вовкулаками. Один наймит раз підглядив, як ёго хазяїн перекинувся за клунею через пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Наймит и собі перекипувся через той пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Довго бігав він з вовками та вже й не знає, як ёму знов стати чоловіком. Хоч він було й прибіжить на тік и жалібно дивиться хазяїнови в очі, так собаки зараз и проженуть ёго в ліс. Але хазяїн таки догадався: перекинув ёго через пенёк навпаки; він знов став парубком та бух хазяїнови в ноги! а сам став худий, як дошка, и ввесь пошарпаний собаками.³⁾ Розказують, як раз чоловіки започували в чагарях; полягали вони спати, аж чують, щось за возом здихає по людський. Другого дня поїхали вони до дому, коли оглянуться, а за ними біжить вовк, худий, як дошка, та дивиться ім у вічі так жалібно, аж на віз голову кладе. Чоловіки кинули ёму мяса, він не їсть; кинули ёму шматок хліба, він ухопив и побіг у чагарник. Приїхали вони до дому, а ім один дід и розказує, що на селі пропав один парубок и став пригижкуватим вовком⁴⁾. На Білій Русі розказують, що на одному весілі чарівник обернув чоловіків вовками, жінок — сороками, а молоду — зозулею⁵⁾.

¹⁾ Рудченка, каз. II. 35.

²⁾ Афанасьєв. Поэт. воз. III. 552.

³⁾ Куліша Записки II. 35.

⁴⁾ Там же.

⁵⁾ Афанасьєв. Поэт. Воз. III. 55.

Є в народі на Україні слід віри в перехід людських душ по смерті. Одна знахурка підгляділа, як маленька дитина встала з коліски, стала маленьким бородатим дідком, виїла всю страву в печі з горшків и знов лягла в коліску. Дідок признався, що він уже був и рибою, потім зробився пташкою, комашкою и звіром, та й знов став людиною*).

В описаних нами метаморфозах ми бачимо, що головним мотивом найзначніших метаморфоз була якась неправда, якесь нещастя. Дівчина Ганна потопає в морі и розпливається в натурі од великої якоїсь неправди двох нежонатих братів, про котру не згадує пісня. Йваненко и Йванівна стали квітками од того, що зробили брак не по правді. Син став явором, бо ёго прокляла мати. Дочка прилітає до матері зозулею, бо втікає од гіркого життя на чужині. Сироти стають зіллям од рук лихої мачухи. З Яничка й Ганнусі виростають розмарин та лелія, бо їх карала лиха мати и їх любов була нещаслива. На могилі безвинно вбитого хлопця виростає калина, и з неї дудка грає про безвинну смерть. У тих метаморфозах один мотив: неправда и безвинна смерть молоді гарної дівчини и хлопця, а їх лихі вороги не чужі, а свої рідні. Такий головний мотив метаморфоз схожий на ту причину, од котрої світлий бог, замучений темними силами, не зовсім чужими для ёго, а рідними силами однієї природи, змінюється в инчі форми, розпливається в часті природи. Мотивом перекидання людей звірями, котра дуже вар'їрується в народніх казках, була зміна форми хмар на небі, як ворогів світлого бога.

Метаморфози української народної поезії мають корінь в давній пантеїстичній релігії. Коли сам бог світа распався и став миром, то й чоловік, як мікрокосм, так само може змінитись на всякі форми. Змінюючись на инчі форми, чоловік тільки вертається в рідні для ёго форми мирової життя, з відкіль ёго вивела на світ сила життя. В давні часи чоловік не одрізняв себе од звірів, од птахів, навіть од дерева и квіток и дивився на природу, як и на самого себе. И тепер народ вірить, що всі звірі й птахи колись говорили людським язиком.**). Розказують, що один чоловік в ночі перед Різдом підслухав у загороді, як віл сказав волови: „лягаймо спати, бо завтра будемо зазяна ховати“. Чоловік так перелякався, що прийшов у хату та зараз и вмер. Про одного чу-

*) Куліш, Записки, I. 305.

***) Куліш, Записки II. 36.

мака розказують, що він, ставши в степу на попас, свиснув, и до ёго злізлись гадюки. Він наскидав їх повний казан и приставив до огню варити. Зливши двічі воду, чумака засипав в юшку пшоца и зварив куліш, наївся и звелів наймитови обмити казанок. Наймит бачив все те и не втерпів: навншкрібав ложку каші та й иззів. И сталося з ним диво: чує він, що на степу вітер колише траву, а трава говорить: „Я од такої хороби помагаю, а я од такої“. Иде наймит запрягати воли, а вони кажуть: „от иде вже запрягати нас у ярмо!“*) Пантеїстичний мотив зробив для українського народа всю природу живою, розумною, говорячою й думающею. Од того любов до природи в піснях, надиханя її живим духом—так широко й глибоко переймає всю народню поезию; од того то в українських піснях дівчина розмовляє з зорями й місяцем, затикає голову зорями, як квітками, просить поради в дерева, прихилиється на чужині до явірка замість батенька, до тополі, як до матері; од того то український козак розмовляє с конем товаришом, просить орла перенести вісти до милої, до родини на Україну, чує, як на степу могили розмовляють з вітром. Сливє в кожному куплеті пісні береться образ з природи и прирівнюється до кожної думки, до слова козака й дівчини, аж часом переходить через міру. Квітки, зіля, пташки, вода, небо з зорями й місяцем и сонцем — все те прирівнюється до людської мислі, до гора й радости, до сліз и до сміху.

(Дальше буде.)

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

У вересню 1646 р. зібрались наперед соймики по воеводствах. Шляхта всюди показалаась неохочою до війни и толкувала як найгірше королівські замисли. „Король — кричали на соймиках — задумєє про війну, щоб зібрати військо, взяти ёго під своє начальство и за ёго помочю зменшити шляхоцькі вольности. Він хоче хлопів обернути в шляхту, а шляхту в хлопів.“ Повстали найдивоглядніші вигадки; була поговірка, що король хоче зладити

*) Афанасьєв. Пое. воз. II. 574.

різню в роді Вартоломеевої почи; Оссолинського називали зрадником отчини.

В листопаді зібрався сойм у Варшаві. Всі одногласно закричали проти війни. Королеви треба було піддатися волі сойму и наказати роспустити наwerbоване військо, а козакам за-казати робити чайки. Короля зобовязали, щоб не збирав наперед війська и не входив у союзи с посторонними державами без волі Речи Посполитої.*)

Козацькі старшини, Караїмович и Барабаш, вбачаючи, що замір королівський не вдається, сховали королівську привилегию на побільшенє козаків и будованє чаєк. Хмельницький хитрощами дістав сю привилегию в свої руки. Розказують, що він запросив у свій хутір Суботово козацького старшого (незвісно чи Караїмовича, чи Барабаша) и підпоївши ёго, взяв у ёго шапку и хустину и вислав чуру свого до жінки старшого за привилегиєю. Пізнавши річи свого чоловіка, жінка видала важне письмо.

Вслід за тим с Хмельницьким приключлася подія, що мала, здається, звязь з захопленєм привилегії. Ёго хутір Суботів (8 верстов од Чигирина) дістав був в дарі ёго отець од прежнёго чигиринського старости Даниловича. В Чигирині був уже инший староста Олександр Конецьпольский, а в ёго підстаростою шляхтич Чаплинський. Сей випросив собі в Конецьпольського Суботів, позаяк Хмельницький не мав документів на посіданє. Коли староста Конецьпольский на се призволив, Чаплинський, після польського звичаю, напав на Суботів під той час, як Хмельницького не було дома; и як десятилітній хлопець, син Хмельницького, ёму сказав щось нечемного, казав він ёго вибити. Слуги так немилосердно сповнили сей приказ, що хлопя вмерло другого дня. Після деяких вістий, крім того, Чаплинський звичався після уставу римсько-католицької церкви з другою жінкою Хмельницького, котру Хмельницький взяв по смерті першої своєї жінки, Гапни Сомко.**)

Та об сій вісти про жінку можна сумніватися.

Хмельницький запізвав перед суд Чаплинського, та не міг нічого вдіяти, тому що не мав письмених документів. В польскім

*) Після замітки Тєпола, королеви треба було тільки підкупити кількох послів, щоб скликати сойм, позаяк в Польщі голос одного посла зносив рішенє цілого сойму. Та король не рішився на те, тому, що боявся межнуєобиць. Крім того він старався піддержувати для себе прихильність нації в надії, що Поляки виберуть ёго ошна.

**) Матери синів Хмельницького Тимоша и Юрія и дочок: Стехи и Катерини.

суді тогочаснім трудно було козакови правуватися с шляхтичом, котрого поперав знатний пан.*)

Тоді Хмельницький зібрав до трийцять козаків и став з ними радитись, як би покористуватись привилегиєю королівською, одновити силу козацтва, вернути свободу православній вірі и захистити руський народ од самоволі польских панів. Один сотник, що був на сих сходинах, доніс об тім на Хмельницького. Коронний гетьман Потоцький казав увязнити Хмельницького. Та переяславський полковник Кречовський, котрому віддали Хмельницького під надзір, випустив увязненого. Хмельницький утік верхом через степ в Запорозьку Січ, що була тоді на „Микитинім Розі.“

Тут застав Хмельницький не більш як триста юнаків, але вони дали поклик и стали з різних дніпрових островів и берегів збиратись утікачі, що там проживали. Сам Хмельницький удався на Крим. Він показав ханови привилегию короля Володислава. Хан Ислам-Гирей побачив ясні докази, що польський король загадував війну против Криму и Турції; крім того хан був уже лихий на короля за те, що вже кільканайцять літ не діставав с Польщи належних грошей, котрі Поляки називали подарунками, а Татаре вважали даниною. Нагодився Татарам гарний и вигідний повід, щоб дістати добичи. Однак хан сам не виступив на Польщу, хоч обіцяв се с часом вчинити, тільки дозволив Хмельницькому закликати с собою кого-небудь з мурз. Хмельницький запросив Тугай-бея, перекопського мурзу, славного своїми наїздами: в Тугай-бея було до чотире тисяч Ногайців.

Се діялось зимою с 1647 на 1648 рік. Коронний гетьман Миколай Потоцький и польний (єго помічник) Мартин Калиновський збирали військо, взивали панів, щоб ишли ім на поміч з своїми oddілами, котрі, після тодішного звичаю, пани держали в себе під назвою надворних коменд. Між тим заходився Потоцький, щоб якими-будь хитрощами виманити Хмельницького з Січи и вислав до єго письма в Січ. Та всі єго заходи в сім згляді не вдалися.

Між тим руський народ готовився до повстання. Козаки перебрані то вбогими, то богомольцями, ходили по селах и намовляли мешканців то отворити козакам Хмельницького ворота городські, то насипати піску в польські пушки, то втікати в степ в ради воївників запороських. Поляки уживали строгих способів: закау-

---

*) Зберігся переказ, записаний в сучасних літописях, та за правдивість єго годі ручити. Оповідаеться, веначе б Хмельницький удавався до короля и Володислава казав єму: „ви воївники и носите шаблі; хто вам закаує за себе отати?“

вали ходити юрбами по улицах, збиратися в домах, забирали в мешканців оруже, або відкручували в їх оружу замки, жорстоко мучили и карали тих, кого підозрівали о порозуміє с Хмельницьким. Потоцький заявив своїм универсалом, що кождей, котрий втік на Запороже, відповідає жизнью своєї жінки и дітей. Такі поступки вийшли на шкоду Полякам и роздражили руський народ, що й без того їх не навидів. З лівої сторони Дніпра було на-ручнійше втікати и відси спішили ватаги до Хмельницького. Весною у ёго зібралось до осьми тисяч. В цвітню дійшла вість до начальників польского війска, що їх ворог виступає з Січі; замість того, щоб ити на ёго з усім своїм війском, вони вислали против ёго реєстрових козаків з їх начальниками Дніпром на байдаках (великих суднах) а берегом невеликий одділ кінниці під начальством молодого сина коронного гетьмана Степана с козацьким комисарем Шембергом. „Сором — говорив тоді коронний гетьман — посилати значнійше війско против якої-небудь нікчемної шайки підлих хлопів.

Козаки, пливучи на байдаках Дніпром, дісталися 2-го мая до урочища, званого „Камінним Затеком“ и задержалися, вижидаючи польского відділу, що йшов берегом. Частина козаків вийшла на берег. Нічу с 3-го на 4-го мая з'явився до них післанець Хмельницького, козак Ганжа, и смілою промовою розохотив їх, и так вже спосібних до повстаня. Полковник Кречовський, що був у висланім реєстровім війску, с своєї сторони підмовляв козаків до Хмельницького. Реєстровці втопили своїх шляхоцьких начальників, що годили панській власти; між ними згинули Караїмович и Барабаш. В ранці всі злучилися с Хмельницьким.

Скріпивши реєстровими козиками своє війско, Хмельницький розбив 5-го мая польский одділ над потоком, званим „Жовті Води“. Син коронного гетьмана Степан умер з ран; инших панів узяли в полон; між полоненими було тоді двох знатних опісля людей: перший був Степан Чарнецький, котрому суджено було статися искусним польским воєвником и жорстоким мучителем руського народу; другий був Иван Виговський, руський шляхтич; попавшись в полон, сей чоловік так умів підольститись Хмельницькому, що в короткім часі став генеральним писарем и найважнійшим порадником гетьмана.

Головне польское війско стояло недалеко Черкас, коли оден ранений Поляк приніс сюда вість про поразене висланого в степ одділу. Потоцький и Калиновський були в незгоді між собою и робили роспорядженя на перекір оден другому, згодились однако

на то, що треба їм відступити ближше до польських границь. Вони відступили від Черкас и добилися до города Корсуня, над рікою Росю; тут вони зачули, що Хмельницький вже недалеко, и рішилися задержатись, щоб вийти в битву; але 15-го мая появилвся Хмельницький під Корсунем; спіймані козаки наговорили Полякам багато прибільшених вістий про скількість и сили війська Хмельницького. Калиновський готов був вдатись у битву; Потоцький не дозволив и казав уступати такою дорогою, щоб вигідно було видобутись од неприятеля. Поляки взяли собі за провідника одного руського хлопа, котрого, як видно, зпарошно підіслав Хмельницький. Між тим, обчислюючи наперед, куда Поляки підуть, козацький начальник вчасно вислав своїх козаків и казав їм при збочи з гори в долину, звачу „Крута Балка“, обрізати гору и зробити кручу, котра б загородила дорогу возам и коням. План удався як не можна лучче. Поляки с цілим своїм табором попались просто в се пещасне місце, тоді зовсім поросле лісом, и в тім часі на них ударили з усіх сторін козаки и татаре; їх цілком поразили. Оба начальники попалися в полон; ціла артилерія, всі запаси и худоба дісталися витязям. Шляхтичі, що складали військо, не змогли втечи. Хлопи ловили їх, убивали або приводили до козаків. Хмельницький віддав польських начальників Татарам в полон, щоб їх захопити до дальшої помочи козакам.

Корсунська побіда була незвичайно важною, ще небувалою в своїм роді подією; руському народови як би нараз відкрились очи: він побачив и пізнав, що ёго гнобителі не так могуті и непобідимі; панська пиха впала під односердцими ударами рабів, що рішилися наконець скинути с себе ярмо неволі.

Після сеї першої побіди Хмельницький спинився и виправив у Варшаву козацьких послів з жалобами и поясненнями, та в сю саму пору захопила смерть короля Володислава в Меречи, що дала повід до поговірок про отруту.

В Польщі наступило безкоролівство, припадав новий вибір короля.

На усильну просьбу брацлавського воеводи Адама Кисіля, що бажав як-небудь протягнути час, Хмельницький згодився вступити в переговори и до вересня не йшов з війском дальше на Польщу. Однак мало довіряв він можности примирена с Поляками и тому написав грамоту до царя Олексія Михайловича, в котрій заявляв бажане вступити під власть єдиного руського володаря, щоб сповнилося, як він виражався, „изъ давнихъ лѣтъ глаголемое пророчество“. Він вговорював царя, щоб користав с часу и ви-

рушив на Польщу и Литву тоді, як козаки будуть напирати на Ляхів з иншої сторони. Московський царь не покористувався тоді пригідним случаем, а сам Хмельницький дармо втеряв кілька місяців на безхосенних переговорах с Кисілем и ёго товаришами, що повнили службу комисарів.

Южноруський народ зовсім не так споглядав на обставини, що захопили ёго. Як тільки розійшлася вість про побіду над польським війском, у всіх сторонах руської землі, що підлягала Польщі, навіть и в Білорусі, що більше привикла до угніту, як Южна Русь, вибухло повстанє. Хлопи збирались в шайки, звані тоді загонами, нападали на панські оселі, бурили їх, убивали владільців и їх дозорців, вигубляли католицьких духовних; діставалось и унитам и всякому, кого тільки підозрівали о прихильність Полякам. „Тоді— після замітки сучасного літописця — гинули православні ремісники и купці за то тільки, що носили польску одіж, и не оден чванько заплатив житем за те, що, після польского звичаю, підголював собі голову.“ Убійства відбувались з варварськими муками: здирали з живих шкіри, роспилювали на половину, били на смерть палками, пекли на вуглях, обливали кипятком, обмотували голову и потім спускали лук, так що у жертви вискакували очи; не було пощади и немовлятам. Найстрашнійше завзяте показував нарід на Жидах; вони були засуджені на конечне винищенє и всяке милосерде для них уважано яко зраду. Звоі закону витягали из синагог: козаки гуляли на них и пили горівку, потім клали на них жидів и різали без милосердя; тисячі жидівських немовлят кидали в криниці и засипали землею*). Після переказу сучасних згинуло їх в Україні тоді до сто тисяч, не лічачи тих, що померли з голоду и безвідя в лісах, болотах, в підземних сховках, и потонули в воді підчас даремного побігу. „Всюда по полях, по горах лежали тіла наших братів, — говорить сучасний жидівський рабин: — не було їм спасеня, тому що гонителі їх були бистрі,

---

*) В Ладичині, після вісти ровосника, козаки положили кілька тисяч звязаних жидів на лузі, спершу радили їм прийняти християнство и обіцяли пощаду, але жиди відказались; тоді козаки сказали: „Так ви самі винуваті; ми побивавмо вас за те, що ви насміялись з нашої віри“. И потім всіх поубивали, не пощадивши ні роду ні зросту. Страшні убійства жидів случилися в Полонім, де так багато їх вирізали, що кров лялась потоками через вікна домів. В иншій місци козаки різали жидівських немовлят и перед очима їх родителів приглядалися внутренностям зарізаних, насміваючися над звичайним у жидів розділюванєм мяса на кошер (що можна їсти) и треф (чого не можна їсти) и про одних говорили: се кошер — їдьте! а про других се треф — киньте псам!

як орли небесні.“ Тільки ті спасли себе, що из страху о жизнь прийняли християнство: таким Русини прощали всё давне и лишали їх живими з їх майном; та вихрести скоро оголошувалися жидами, як тільки минала небеспечність и вони могли вибратися з України.

Всё польське, всё шляхоцьке в Полудневій Русі якийся час було перейняте якимсь безглузким страхом, не боронилось, лиш втікало. Пани, що мали в себе оружні коменди, не в силах були и не рішались виступати против народнього повстаня. Тільки оден с панів не втеряв тоді відваги: се був Єрема Вишневецький, син Михайла и волоської княжни з дому Могил. Він родився в православної вірі, та єзуїти навернули ёго в католицтво и став жорстоким ненависником и гонителем усёго руського. В початках повстаня Вишневецький жив у Лубнах, лівобіч Дніпра, де в ёго як і правобіч, були просторі добра; він мусив з своєю комендою, що складалися из шляхти удержуваної ёго коштом, перейти на правий берег и почав у своїх добрах карати бунтівників с такою самою нелюдською, яку обявляли розлучені хлопи над Поляками и Жидами, видумував найбільш вигадливі кари, веселився муками, що відбувались перед ёго очима и промовляв: „Мучте їх так, щоб вони чули, що умирають!“ Своім прикладом потягнув він за собою кілька панів и разом з ними почав ставити опір народови, боровся кілька разів с численним оддіом руських хлопів и козаків під проводом Кривоноса, та мимо свого завзятя не міг зломати ёго и виїхав у Польщу. Хмельницький вважав ёго своїм найпершим ворогом и жорстокости Вишневецького заподіяні руському народови подавав яко повід до зірвана розпочатих переговорів.

Пани, що управляли справами підчас безкоролівства, зібрали військо з шляхти; начальства над тим війском добивався собі Вишневецький, та замість ёго назначено трёх начальників: князя Доминика Заславського, Олександра Конєцьпольского (сина недавно вмершого гетьмана Станислава) и Остророга. Хмельницький перечекав літо и виправився против них у вересню.

Всёго війська, виставленого против Хмельницького було трицять цість тисяч. Польська шляхта тоді не визначалась духом воєвничим, вела в своїх добрах спокійне и веселе житє, хіснючи з достатків, котрі приспориювала ім праця пригнобленого народу: у війску виставленім против Хмельницького, більша часть була таких, що тільки в перший раз виходили на війну. Навичка вважати хлопів неначе худобу спонукувала Поляків легкодушно дивитись на війну. „Против таких гольтіпак — говорили пани —

не стоїть тратити кудь; ми їх нагаями розженемо по полю!“ Інші так довіряли собі, що голосили таку молитву: „Господи, не помагай ні нам, ні їм, а тільки гляди, як ми розправимося с тим негідним хлопством!“ Польський воєнний табор стався зборним місцем, де Поляки їхали не воювати з неприятелем а поселитися и почванитися. Один перед другим старався виказати цінність своїх коний, багатство упряжи, красу власних строїв, позолочені луки на сідлах, шаблі з срібними вирізуваннями, чапраки вишиті золотом, бархатні кунтуші, підбиті дорогими футрами, на шапках китиці, засіяні дорогоцінними каміннями, чоботи з срібними и золотими острогами, — та найбільш пани силкувалися визначитись оден перед другим роскошю стола и кухні. За ними везли в табор величнні склади посуду; їхали юрби слуг; в багатокрашених панських шатрах блищали литі кубки, чарки, тарілки, навіть умивальні и таци були срібні; в таборі сім було, після замітки ровесників, більше срібла, як олова. Привезли пани с собою бочки з угорським вином, старим медом, пивом, запаси їда, цукрів, всяких ласощів, везли за ними багаті постелі и ванни; одним словом, се був з'їзд для розвеселеня панів. З рана до вечера виправляли бенкети з музикою и танцями. Між тим, незлічена прислуга, що прибула с панами догадувати їх вигадкам, и наємні жовніри, котрі забрали платню наперед и її рострали, — робили різні напасти сусідним мешканцям, грабили їх, и мешканці говорили, що оборонці, за яких видавали себе сі воєнні люди, гірше їх нищать, як козаки, котрих Поляки старалися представити неприятелями народу и бурителями.

Вересня 20-го приближився Хмельницький до того розкішного польского стану; маленька річка Пилявка відділяла козаків од Поляків. По незначній потиці, руські полоненники настрашили Поляків, що в Хмельницького йшло величненне військо и що він от-от дожидає хана з ордою. Се викликало такий загальний и наглий переляк, що в ночі всі повтікали с табору, покинувши своє майно на волю неприятеля. В ранці Хмельницький ударив на втікаючих: тоді змоглось замішане, Поляки кидали оруже, кождий кричав: стійте! а сам утік; полишали ранених и полонених; інші подуслились в натовпі. Витязям майже без вистрілу дісталосся сто двацять тисяч возів с кіньми; стяги, щити, шеломи, срібна посуда, соболеві футра, перські тканини, умивальні, постелі, їдо, сласті, — всё лежало в неладі; вин и горівки було тільки, що при звичайнім ужитку стало би для цілого війська на місяць... Хлопи кинулися на дорогоцінності, ласощі, вина — и се дало змогу

Полякам втечи. Хмельницький посунувся під Львів, не добував однак сього города приступом, а тільки зажадав від мешканців окупу двіста тисяч золотих для заплати Татарам, що помагали козакам*). С під Львова вирушив Хмельницький 24. жовтня як Замостю в глибину вже справдешнієї Польщи. Під Замостем стояв він до половини листопада.

(Дальше буде.)

ПЕРЕГЛЯД КРИТИЧНИЙ.

Новости наукові в нашій літературі. (**Слово о Пълку Игоревѣ**, Д-ра Ом. Огоновського. **Граматика руского азыка** Д-ра Осадци в 3. виданю) написав Б. Пюрко.

Кому з нас не звісно, що послідними часами ціла наша праця літературна ограничалась на полеміку изза питань дрібних и по більшій часті тільки формальних!

Через цілий сей час годі було в нашій літературі стрітитись бодай з яким таким більшим плодом літературним, як би на доказ старинної приповідки, що „inter arma silent musae.“

Аж ось коли найновішими часами здорова и розумна критика зацитькала, що так скажу, ті горі спімнені спори формальні, віджила наша література и збогатилась не тільки плодами поетичними, але й плодами науковими.

Короною сих послідних єсть безперечно „Слово о пълку Игоревѣ“ Д-ра Ом. Огоновського, котрому перед всім хочу посвятити сих кілька слів.

По короткій передмові (I), в котрій повідає автор справедливо, що „Слово“ єсть єдиним памятником XII. в., котрий подає нам „у головних зрисах безсмертну красу тогдашнїї поезії народнїї“, переходить тойже до самого предмету (змісту) „Слова“, розбираючи тойже вперед після літописей (II.) а опісля після „Слова“ самого (III).

Шкода, що ш. автор не додав тут родосї таблиці князів представлених постом у „Слові“.

Видане ш. автора буде безперечно и то з немалим хїсном уживатись яко підручник в гимназиях, а я знаю з досвіду, що не тільки ученики, але часами и учителі, несторики и нефахові, попадають через премногі имена князів, якими заправлене „Слово“, в лабиринт

*) Город, недавно що перед тим гарно обдертий панями, що втікали с під Константинова, не міг дати чистою монетою більше як шіснабцять тисяч золотих а рещту доплатив товарами и річами зібраними після розділу с поміж мешканців, так що неодному бідняці довелося розлучитись з останнєю дорогою річю, котру він боріг про чорний день.

е котрого вивести їх могла би тільки така таблиця родова. Вже самого Игоря держать ученики за сина Рюрика, а ёго діда Олега, за того Олега, що правив Русею по смерті Рюрика, яко опікун Игоря.

Слідує відтак оціненє пам'ятника из сторони историчнїї (IV.) и поетичнїї (V.), из котрих се послїдне випало досить скупо.

В поетичній сторонї „Слова“ розріжняє критика (Галаховъ, И. р. л. — Судовщиковъ, пособіє) дві части, а именно те, що принадлежить поетови самому и те, що внесене ним в піснь из прежнєго поетичнєго народнїєго переданя (що в прочім виказує и наш автор).

Прежні ж поетичні народні традиції являються в „Слові“ яко „старая словеса“ яко вигади Бояна, бая Святослава.

Хто се був той Боян се річ до нині не вияснена. Слово називає ёго „вѣщнемъ“, т. є. знаючим все, и соловієм „старого времени“, т. є. постом давних подій, внуком Велеса, значить, потомком Бога Согацтва, роскоши и достатків, и то не тільки достатків материяльних, але и духовних, до котрих належить и дар поетичний. Боян той, як повідає „Слово“, коли кому хотів піснь заспівати, то розтікався мислю по дереві, сірим вовком по землі, сизим вірлом попід облаки. Під словом „пѣснь творити“ „пѣснь поаше“, треба розуміти, як повідає критика, поетичні твори Бояна. До нас вони не дійшли, но поет „Слова“ міг їх мати в свіжій пам'яті. Час бо жизни Бояна відноситься, як замічає справедливо и ш. автор, до XI. в., так як він називається баєм Святослава, жившого в тім віку. Опираючись на тім можна заключати, що у нас ще перед „Словом“ була исторична поезія, котра мала за предмет побой князів.

До „старыхъ словесъ“ належать короткі намеки на поганські повіря, котрі представляють відношенє историчнїї поезії до епосу митичнєго.

Так називаються в „Слові“ вітри внуками Стрибога, Русь внуком Дажбога, Боян внуком Велеса. Обида представлена в образі діви плюскокаючоїся на морю лебединими крилами. Полоцький князь Всеслав являється яко оборотень, вовкулака, котрий перебігав путь Богови Хорсови, а метаморфозою тою зближається „Слово“ до нашої народнїї поезії, так богатої в подібні метаморфози.

Сюда відноситься тако ж необяснена дотепер личність „Трояна“, котру мимоходом сказавши, не вияснив и ш. автор, бо раз уважає її за историчну, именно там, де стрічається вона у „Слові“ в формі „тропа трояна“, а другий раз за митичну, там де стрічається вона в формі „вѣщи Трояни“ „земля Трояна“.

До „старыхъ словесъ“ належать и вигади Бояна. Поет приписує Боянові дві приповідки а то „ни хитрѣ не гораздѣ сѣда вождѣ не минѣти“, и „тажко ти головы кромѣ плечю, зло ти тѣлѣ кромѣ головы“.

Поетична часть „Слова“ принадлежна поетови самому и представляюча дійсність и таємничість звязи життя людського з життям природи стоїть також в близькїм свояцтві з народнєю нашою поезією, котре то свояцтво обявляється поединчими образами, складом річи, а и питомонними вираженями, сиїльними „Слову“ з українськими думами и з малоруським язиком.

Сюда належить представлене битви в образі селянських робіт на полі, надходячого війська в виді страшної тучі, Ярославни в виді зозулі. Сюда належать и вираження, як: радости и інші. — Найбільша же поетична краса Слова заключається в картинах з природи. Природа виступає в „Слові“ яко лице одушевлене, повне симпатії до чоловіка. А симпатія тая виражається найсильніше плачем Ярославни, одним из лучших місць „Слова“ маючим не одно тільки поетичне значіне, але и характер чаруючої сили заклинання и мольби, с котрою сумна, бо осиротіло дружина Игоря обертається до вітру, до Дніпра и Сонця, и котра сповнилась желаним успіхом — поворотом Игоря.

Дуже богата у „Слові“ також и народня символика птиц: сокіл, символ хоробрости и бистроти; тур — сили; зозуля — сиріцтва и розумного смутку; вовк — бистрого бігу; соловії — співу и проч. и проч., котрі то річі спільні суть „Слову“ з нареднєю нашою поезією, а разом и доводять, що поет „Слова“ був рідним сином нашого народа, а ёго „Слово“ дитиною, викоханою и виплеканою саморідною поезією тогож народа.

Из всёго того підносить ш. автор тут тільки денещо, а проче подає по різних місцях своїх пояснень, місто представити тут, після мого міння, в певній системі все, що тільки відноситься до поетичної сторони „Слова“.

Слідують відтак (VI.) замітки про самого поета, в котрих ш. автор доводить, що поет „Слова“ був світським чоловіком и що був не тільки ровесником Игоря, але и належав до ёго дружини. Ширшої характеристики поета тут не бачимо. А вже ж треба було додати ще хоть тое, що поета одушевляла як любов до природи, так и любов до вітчизни, дальше ненависть до ворогів, біль над минувшим и сум задля бід теперішних виливаючийся густо часто в обурене на ровесні коло течі князів — головну причину тих бід.

Наступає потому (VII.) характеристика Игоря досить гарна и удачна. Жаль тільки, що ш. автор не подав такої ж характеристики и других лиць представлених в „Слові“.

Зрівно гарно и удачно перепроваджений доказ (VIII.), що „Слово“ єсть твором зовсім оригінальним.

Після того переходить автор до характеристики язика „Слова“, котрий розбирає систематично и основно. Трудно однак погодитись з ним, яко би з и ь були коли замітні в виговорі нашого язика. Одна форма Святъ славличъ не може становити доводу. А коли в загалі сумніватися належить, чи звуки ті коли в бесіді нашій вимовлялися, то тим більше смілим буде заключене, яко би виговор сих звуків истнував ще в перших роках в. XIV. Дарма, що такого міння єсть и п. Житецький.

Що потому до термину „діспричастіє“, я би думав, що термин сей сфабрикований росс. граматиками и майже нічого неозначаючий час би вже закинути и називати форми як: звоня, звонячи — причастником часу тепер., а форми як: забывъ, помянувшє(и) першим причастником часу минувшого, як се ділає Миклосич и другі. Так само, гадаю, лучше буде ужити термину „приросток“ на „praefix“ и на „suffix“ термину „наросток“.

По виказаню окрас „Слова“ (X.) и по коротких а графних замітках о формі „Слова“ (XI.) переходить автор историю відкриття „Слова“, по котрій розбирає (XIII.) критично 21. видань, тільки ж перекладів „Слова“ и 7. росправ критично-естетичних о тімже. Все те перестудіював автор совістно и зужиткував с хісною для свого видана.

Наступає описля сам текст „Слова“ поділений за проводом Максимовича на XIV. пісень и відзначаючийся розумною и здоровою критикою тексту, як и кількома дуже щасливими коньктурами що до лекції.

Що ж дотичить самої форми тексту, замітити належить, що автор задержав, з малими тільки винятками, правопись переказану. А из виніток тих найголовнійшою єсть консеквентне перепроваджене окінчення 3. о. praesent. sing. и plur. на *ть* и *нть*.

Коли зважимо, що те окінчене находится, хоть и не виключно, не тільки у „Слові“ але и у прочих памятниках руських XI—XIII в. коли узглядимо, що у тих сторонах, де зродилось „Слово“, з давендавна аж по нинішний день в виговорі нашого язика уживається виключно тільки форма з мягким окінченем, то годі нам не заключати разом з ш. автором, що в „Слові“ первісно находились форми тільки на *ть*. Коли ж мимо того находимо в переказанім тексті „Слова“ и форми на *нть*, то признати мусимо, що те окінчене занесено було у текст пізнішими писцями из велико-руського, або (що менше правдоподібно) из старословенського, для котрого, як доказав Миклосич у новіших часах (Formenlehre in paradigmten), характеристичним єсть окінчене *нть*, хоч воно, як повідає той сам Миклосич, молодше и менше правильне від *ть*. Годі отже не похвалити реконструкції тої первісної, етимологічної и специфічно-руської форми у тексті „Слова“. Ніхто сьго не заперечить, що „Слово“ має більше признак малоруського язика, ніж повість Нестора. Коли ж в Несторі учений Миклосич мав причини запровадити всюда окінчене *нть*, то не міг инакше зділати и Д-р Огоновський в „Слові“ котре, як сказано, більше має признак малоруського язика, ніж літопись Нестора.

Росписався я о тім предметі на позір може и за надто. Але ж годі було не розписуватись, позаяк декотрі из моїх земляків не похваляють сеї під кождим взглядом розумної и консеквентної реконструкції тексту „Слова“.

(Конць буде.)

РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ.

(Еміля де Лявеле професора університету в Люттих 1876.)

(Дальше.)

Третій елемент, що підкопує релігійну идею, впливає найбільше на стан робітників. Страшно згадати, що соціалізм в Англії, Німеччині, Франції, словом усюда, де тільки засягне клас робітничих, розсі-

ває разом зерна атеїзму. Блудні погляди, які панують власне в тім стані, дуже дивні. Ті самі робітники, що так голосно домагаються рівності, відкидають християнство, котре появилось в світі, „щоб видідиним оповістити евангеліє“. Ісус голосить: „перві будуть послідними“, а ёго слово відкидають ті, котрим заповідає воно улегшити їх тягарі! Се протяворічне не менше дивне, як те, що найбільша часть прихильників демокрації рівночасно признається прихильниками дарвінізму и позитивізму. Недавно виказано*), що дарвінізм переложений на суспільне голе зовсім виключає идею рівности, бо він ославляє побіду сильнішого и зручнійшого. Неперечно в звіринім світі подужують зоружені сотворія в борбі о бит и перемагають слабших, так що послідні мало-помало зовсім счезають. В такий сам спосіб відбувається добір полів в природі, після котрого певні роди перетворюються в другі и повстає перероджуване. Даймо тим правилам вольну ходу в людській суспільности, а менше уздібнені раси людей и единиці упадуть и мусять зробити місце більше уздібненим людям. И се зовсім на місци. Нема тут що поблажати и відкликуватись до так званого почутя права, бо се тільки утрудняє застосоване прав натура. Най идуть річі природною ходом, а побіда буде по стороні найсильніших; вони опанують ситуацію, и се буде то ж зовсім на місци. Вольний вибір спровадить в людській суспільности таке ж саме перероджуване, як и в звіринім світі. Сила — се прво, бодай в тій мисли, що силу належить уважати яко властивість певної вибраної організації; а тоді єсть загальним інтересом, щоб вона дійсно мала тако ж и свою силу. Се соціальна теория дарвінізму; власне ся теория єсть вже своєю засадою аристократична. Так прихильники демокрації и рівноправности можуть тільки с темноти або несвідомости признаватись до дарвінізму. А преці вони признаються до ёго! Чому? — задля неприхильности до релігійної идеї.

Від чого ж кляси робітників, що визнають соціалізм, так успокоблені проти християнства, а навіть проти релігії в загалі? Ось дужовні р'чких віронеповіданий живють по більше в тісній звязи з висшии верствами суспільности, и ставлять релігійне визнане яко освячене и твердиню истнующого порядку р'чей. Вони говорять звичайно убогим: „переносіть терпеливо ваші покуси; туземне жите коротке; се нічого иншого тільки приготоване до вічного жита. Ті, що терплять ту на землі, доступлять там своєї нагороди. Убожество се дорога до неба. Блаженні нищі, їх же єсть царство небесне“.

Тож, як довго такі и подібні погляди твердо закорінені в душі народа, переносять він свій стан. Релігійна идея поздержує вибух незадозолених и ворухливих умів и соціалістичні; посягань. Тому й стараються демагоги її всюда ослабити, або й по можности зовсім викоринити. В тім згляді дуже характеристичні манифеста німецьких соціалістів. Ось що говорить „Fürther demokratisches Wochenblatt“ Н-р 51: „Соціалізм — се почин великої епохи атеїстичної культури. Ми всі мусимо зготовити ёго побіду, котра триватиме тисяча літ.“ — „Де-

*) Caro в Revue de deux mondes 1876.

спотизм и теизм з давна подали собі руки, щоб утискати народи. А сі усе згинали карки и вижидали щастя в будучому світі, замість домагаться ёго в теперішньому и всі тирани визискували сих дураків. С послідним теістою счезне й послідний невольник, будучність належить атеизмови; атеизм, один атеизм принесе людскости освободжене и гаразд, котрі віддавала вона досі в оціру якійсь пустій иллюзі*)⁴. И в Англії проповідують радикальні проводирі робітничої партії — атеизм. Очевидно, як настається на те, щоби религію робити твердиною истнующого ладу річей и ставити її яко боже потверджене теперішнього суспільного ладу, то ворогуванє проти всякої религіної ідеї мусить конечно в тій мірі ширшати, як змагається и повсюдне бажанє зреформувати той лад суспільний.

В католицьких краях мусять ті, що боронять вольности, дуже часто — мимо своєї власної волі — виступати проти религіного чутя. Духовенство послугується религією як би якою военною зброєю, щоб удержати своє панованє. Хто ж противний сему панованю, той веде війну проти попа, а наслідно и проти вірованя, котрому сей слугою.

Так бачимо всі три елементи зісутья, котрі підкопують религіное чутя, при спільній роботі.

Повторимо їх ще раз: перший — се так званий дух науки с. е. засади природничих відомостей блудно и переворотно приложені до моралі и политики; другий — се жадова роскошуваня и непогамована хіть взнестися по над свій стан, а одно и друге притлумлює духове житє; третій — се ненависть нисших класє проти всякої віри, котру вони вважають орудиєм угніту. Сі три елементи лучаться разом и працюють спільно та зискують на енергії, чим більше нові верстви суспільности даються зворушити. Несвідомий атеизм и морозлива рівнодушність — гірші від отвертих ворогів — з дня на день зискують що раз більше поля. Так и здається, що, як потріває довше такий рух, счезне религія зовсім.

II.

Оттак стоїмо перед питанєм великої досяглости, котре вимагає ясної и повної відповіді: чи може истнувати цивилізована суспільність без религії — чи ні? Чи зможе вона удержатись на правдиво означеній дорозі и сповнити своє велике призначенє, коли обичайність не буде могла вже більше запускати свого коріня в живучу рілю віри в Бога и в нестерельність душі, коли наше внутрішнє чутє, непевно и неозначено перекидаючись між злом а добром, не знатимє ніякого религіного чину, котрим би могло обудитись в серцю почутє власної недокональности, и знятися до идеалу правди и справедливости, — словом, коли чоловіча натура звільнена від всяких вязів, вилучена від всёго висшого и шляхотнійшого, віддається виключно своїм земним интересам? Безнеречно истнують всіляки роди звіряг слухаючи тільки свого инстинькту и плодяться дальше йдучи за своїм пошудом.

*) D-r A. Held. „Die deutsche Arbeiterpresse der Gegenwart“ pag. 59 Leipzig 1873.

Майже на таких ступіні стоять дикі люде и живють без того, щоб які небуть идеї якого обовязку або будучого житя впливали на їх діла; але ж за те й їх житя таке ж саме як и безумних звірят. Без перестанку друктья вони між собою о свою здобич и найсильнійший виходить при тім найлучче. Але наша суспільність почиває и основується на повазі права. Що ж сталобся з нею, коли б счезло у нас почутя обовязку, права и кривди? Най тільки розповсюдніється атеизм, най станеться всюди самовіжим, най доступить прилюдного узнання, най вчать ёго повсюду и голосять прилюдно, а я спитаю, чи не перекинув би він нас тоді в варварство и дикарство передисторичних часів?

Пригляньмося на хвилю ще блисше тому станови, до якого ми, як нам здається, що день зближаємося, а так горячо вижданого через певних людей. Небо вилюднене, а храми божі опущені; — нема ніякого бога, сёго вічного и незмінного праобразу правди и справедливости; — нема вже ніякої молитви до всемілосердного отця, сёго невичерпаного жерела потіхи нещасливих; — нема ніякої надії на инше житя, де би були вирівнані нерівности сёго світу, а праведні одержали свою нагороду; — релігійна идея счезла як ті красні, чудові казки, що заколисували нас нераз в дитинних літах до любого ону!

Невіра не останеться вже тільки привилеем учених и великих людей, — як се було в XVIII. віці —, бо коли атеизм є правдою, то треба ёго всім и всюди проповідувати. Знайдуться люде, що скажуть народови: „на що нам релігії? кожда релігія припускає якогось бога, а тут нема ніякого“.

„Бог — се пусте поняте без мислп, видумане для постраку, добре для легковірних, визискуване через фанатизм, видмухане до незвичайної величини пустими мріями пересадних фантастів всіх часів. Бог — се нічого иншого як тільки фатаморгана особистости чоловіка; то, що ти обожаєш, се ти сам и перед власним твоім образом падаєш ти навколішки. Ну ж піднеси вже раз твою голову, котру ти хилив досі аж надто довго під ярмо тиранів и попів! З землі зроджений не мавш ти чоґо шукати поза нею; не надійся нічого від будучности поза гробом, бо її не має; твоя доли сповняється тільки на сім світі, так добивайся як найбільшого уділу и як найбільшої роскоші; дальше нема для тебе вже ніякої нагороди!“

Хто ж міг би без тривоги дивитись на такий стан? Так и здається, що разом из смерком релігійної идеї мусіло б погаснути світло морального світу, а кромішня темнота обійняла би весь мир. Се був би осущений оон Байрона, darkness: Погасає сонце, земля западає у вічну темноту и безграничне зимно. Щоб удержати слід тепла палять люде усе: ліси, міста, села, храми, памятники; на конець счезає и послідний чоловік при погасаючим блисканю послідної сковороди.

(Дальше буде.)

Перегляд діяльності руських товариств.

Ремісниче товариство „Поміч“ в Підгайцях. О зборах товариства „Поміч“ пишуть нам с Підгаєць:

Тому три роки, завязалось в Підгайцях товариство ремісниче: „Поміч“. Дня 19. лат. Жовтня відбулись щорічні загальні збори того Товариства за рік 1876. Мимо несприятливої погоди зібране було досить численне.

По службі Божій, котру відправив голова о. Гузар, зійшлись члени и гості запрошені до кімнат товариства. Наступив вибір голови и секретаря на час загальних зборів; почім відчитав п. Евг. Гузар, дотеперішній секретар, справозданє з діяльності товариства за рік 1876. — Головніша грьєть того справозданя була: що товариство не змоглоє сєго року так, як се повинно би було, — тому найбільше, що не було кому діловодством зайнятись. Помимо того бібліотека збільшилась о 54 нових руських книжок. На прошенє, от недавнє, дістав віділ відповідь від всіх редакцій руських часописей (винявши редакцію „Слова“, бо до тої и не удавався), що будуть даром присилати свої чесні письма. Грошево не дуже вросло Товариство, бо лишень о 80 здр. Пожичок удлив Виділ 54 в квоті 569 здр. Через те заратував 54 товаришів в біді, та не допустив ім попастиє в лихварські руки нехристів. В кінці доказує справоздавця велику стійність того товариства як и подібних єму в Збаражі и в Помор'янах, и заохоче всіх членів до ширшого діланя, а присутних гостей звивав, щоб и вони занялись долею товариства, бо чейже и ім залежить на добрі руського народу.

По тім наступив вибір нового віділу, котрий по тайнім голосованю оттак уконституовався: Головою на сей рік вибрано: Андрея Маркевича, поміщика с Підгаєць, заступником голови: Теодора Мушкевича, секретарем: Евг. Гузара; каспером: Теод. Залуцького; контролєром: Теод. Маркевича, а бібліотекарем: Василя Маркевича.

Опісля відчитав Гнат Мулик відчит о: „Товариствах в загалі, та о їх значіню для руського народу“. Відчит сей був дуже старанно випрацьований, а декотрі єго звороти були так образово та переконуючо представлені, що могли б и найнеученійшого переконати о потребі и великій стійности товариств. Наступили в кінци внесєня поодиноких членів. Поміж ними заслугоють на увагу слідуєчі два: Внесєне Е. Гу., щоби товариство скликало бодай зо три разів до року надзвичайні збори, на котрі належало б запросити також и окружніх селян. На таких зборах має бути зо два відчити, зо дві бесіди, та вспільні наради над добром руського люду. Такі збори суть великої донеслости, бо на них познакомилбся наші селяне не з одним новим и для них важним ділом, розбудилбся нове жите и не оден заохотивбся до щирої праці коло добра нашого люду. Друге внесєне було, щоби змінити §. 4. статуту, після котрого можуть належати до товариства тепер не ино ремісники с Підгаєць, через що ростягнеся діяльність товариства на ширший круг и причиниться до піднесєня стану ремісничого. Збори скінчилиєсь бесі-

дою Евг. Гузара, в котрій зложив подяку виділові з минушого року за ёго діяльність, и теплими словами заохочував новий виділ до діланиа а членів та родимців до підмоги и участи.

БИБЛІОГРАФІЯ.

— *Полска: Ruska poezya ludowa, mianowicie pod wzgledym prozody, przez ks. Aleksęgo Torońskiego.* (Sprawozdanie dyrekcji c. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za r. sz. 1876). — С поміж справоздань, які видали дирекції гимназий в Галичині за р. 1876, найбільше интересне для нас справоздане дрогибицької гимназии, а то не тільки тим, що після виказів дирекції в Дрогобиці (об чім ще иншим разом поговоримо) дрогибицькі жиди становлять незвичайний виімок, бо їх „ojczyzynom językiem“ має бути польський язык, — але также и невеликою розвідкою о. А. Торонського про нашу поезию пародию, котрої заголовок ми навели. Автор переходить передовсім историю праці над збиранем и вичуенем народніх пісень, дотикає коротенько значеня народнєї поезії и затримується над малообробленим питанем о будові віршу, котре становить властивий предмет ёго розвідки. Застановляючись над прозодією пісень народніх ділить їх А. Т. на два головні ряди. До першого ряду кладе такі пісні, котрих вірша має певну міру и певний ритм. „Дума відрізняється будовою вірша від всіх инших пісень, бо крім кінцевого и то не завше захованого риму, не знає ніякого иншого правила прозодії“. Однак ж хоч автор застановляється блище над истотою думи и дійсно виявляє велику очитаність в збірниках народніх пісень, то все таки не можна доглянутись розвязана поставленого автором дуже важного заданя о полсненю истоти и исторії думи народнєї. Можна згодитись з автором що до поясненя формальної ріжницї між думою а иншими піснями, але вже у полсненю ріжницї між змістом дум а других пісень дотичаючих також историчних фактів и осіб можна доглянутись значної неясности и недостаточности, а вже найслабша сторона — се пояснене исторії утвореня, розвою и упадку руської думи народнєї. Автор говорить, що „найдавнїша народня поезия — се описова поезия, бо народ в дитиннім ступеню умислового розвою виявляє дізнані враженя так, як їх дізнає, нічого в мысли не задержуючи. Сей описовий период триває так довго, доки не настануть сталі, правом означені взаємини суспільні и народ поступить в умисловім розвою. Скоро се станеться, рефлексия бере гору, отвертість уступає и пісня пропускає все, чого слухач може дорозумітись, и спїшить до кінця. Коли промине период описовий, не верне він вже більше ніколи“. Одже ж по таким поясненю не буде нам ні троха поясненим, для чого дума цвіла власне в XVI. и XVII. віці, хоч народ годі був зовсім не в дитиннім стані свого умислового розвою и вже ж тоді цвіла також лирична поезия, як и були такі пісні, котрі „спїшать до кінця“, як про Нечая, Морозенка, Сагайдачного и б. и. Відтак, здається, що дитинний период розвою народнєго мало спосібний

до витвореня такої описовою поезію, яку бачимо в наших думках, широкоглядної, об'єктивної, із зрілим судом, свідомої життя суспільного и ёго правил, хоч усталених правом речи-посполитої, але противного идеалови народу. Тай упадок народні думи тяжко пояснити усталенем суспільних взаємин, правом означених, а то не тільки для того, що усталене певних взаємин суспільного життя (навіть в найновіших часах — знесеня панщини) відбилося в описовій поезію народній, але й для того, що кінець ХVІІІ. віку тяжко уважати яко настане певних, правом означених взаємин суспільности. Причини упадку думи треба, здається нам, де инде, а именно в исторію шукати, розрізняючи при тім причину упадку твореня нових дум, від причини погасненя кобзарів, котрі співали такі думи народні. — Так зводить росправа о. А. Т. до багато питань досі непояснених, и доказує, що у нас и коло устної словесности не багато зроблено и пояснено. — Б.

— *Французька*: La civilisation et ses lois, morale sociale par Th. Funck-Brentano, professeur de droit des gens à l'école libre de sciences politiques. Paris, 1876. — Перегляд сёго діла подамо в слідующих Ч.Ч.-лах.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Quo usque tandem...?** В 17-ім Ч.-лі „Правди“ вказали ми на надужитя, яких допускається директор Станіславівської семінарії учительської п. Ю. Турчинський. Подані нами факта були докладно означені, а самі собою надто яскраві, щоб не звернути уваги відповідних властей школьних. Ми позіставили доволі часу п. Т., щоб він поставив або о спростоване поданих фактів, або о виточене процесу. Тим часом не послідувало перше, а час до виточеня процесу уставою означений — вже проминув, и повне мовчане ссть єдиною відповідю на ті факта. Мовчати в тім випадку, значить признаватись до своєї вини, а провина п. Т. така, що задля неї дальший ёго побит в Станіславові и в загалі на посаді директора учит. семінарії стався беззглядно неможливим. Як тепер довідумось, переслало кількох учителів до Ради школьної меморіял проти п. Турчинського, в котрім мають виявлятися ще дальші надужитя п. Т. між иншими й те, що п. Т. надуживаючи свого становиска має подавати деяким учителям векселі до акцептованя в ёго користь, відплачуючись ніколи за такі примусові услуги певними льготами и взглядами. Ми ще не знаємо довідно, о скільки ті и тим подібні в меморіялі наведені факта відповідають дійсній правді, однакж заспане тої справи в Раді школьній дає дуже багато до здогаду. Ми не можемо припускати, щоб к. Рада ш. не мала часу розглянутись в таких разячих фактах, котрих відомість вже сталася прилюдною. Коли прилюдна опинія взяла вже згадані надужитя під свій осуд, то, здається, було б в інтересі удержаня поваги шкільництва и цілого автономичного апарату школьного (не виключаючи и Ради шк.) залагодити ту справу. Кр. Рада школьна не потребує тепер вже займатись именованем директорів и учителів висших шкіль. Мин. Штремаєр, узглядня-

ючи обтяжене Р. ш. тими справами, улегшив її сей тягар, — напевно сподіючись, що позіставлений її круг діяльності буде виконуватись з меншими рестанціями і з більшою спружністю. Ми не думаємо, щоб кр. Рада шк. залишенням залагодження повисшої справи хотіла дати министрови повий доказ, що її круг діяльності ще й тепер за великий і що вона не в стані поконати навіть „пекучих“ рестанцій. Коли б причиною сього мали бути, хорони Боже, тільки забіги коло виборів соймових, то ми маємо надію, що по скінченій кампанії настгла пора до залагодження властивих справ. А коли б се допущене було неправдиве, то нам здається інтервенція министра освіти майже ко-нечною.

— **С Тернополя 23-го жовтня.** (Загальне передвиборче згромадження. Політична нездарність Поляків. Яка є того наука для Русинів.) Пегно здивуються ш. читателі „Правди“, що заповнюємо місце так дороге справозданем з передвиборчого згромадження в Тернополі. И справді, що не було б що й згадувати в „Правді“ про такі збори, бо всі вони менше-більше одностаїні і східні між собою, — багато в них говорять, та нічого нового не скажуть. Однак певно в жаднім місті галицькім не відбулось таке згромадження передвиборче, як тут, для того надіємося, що хв. редакция zvolить занотувати згадку об нім для вічної памяти. Перше згромадження в цілі вибору комітету передвиборчого оголошене є початком сього місяця зовсім не зібралось. На другім, котре приступило вже до вибору комітету с 30 членів, було дійсно менше вибираючих як вибраних (до комітету). — Вчера скликано вже загальні збори і комітет мав здати справу з своєї діяльності. Явилось ледви до 50 людей і комітетови якось несвойско було в просторій салі перед такою громадкою людей здавати справу. То ж и коротенько висказав презес комітету, що рішено поставити кандидатуру Евз. Черкаського. Потім ніхто не зголошувався до голосу и заклопотаний презес мусив би був замкнути збори, коли б не поратував ёго в сім совітник Струмінський. З ёго лица можна було вичитати гадку: треба би щось говорити, а сам не знаю що. И справді мова ёго була *mixtum compositum* нісенітниць, котрі мали усправедливити апатию и нездарність пануючого в Галичині елементу до справ публичних. Мовець потішався тим, що зібралась власне „elita“ Тернополя, третёго з ряду міста в Галичині (як він казав). Не маючи матеріялу до обговорюваня кинувся совітник апотеозувати сойм и вчислюючи без усякого ладу й складу заслуги сойму, підніс, що устава пропинаційна також заслугує на велике узнане, ба навіть загнався у своїх вихвалюванях до того, що приписував соймови креоване гимназий и реальних шкіл в Галичині! По тій вялій промові, в котрій жадної мисли провідної не було, в котрій гадки не тримались купи, як є піску батіг, забрав голос адв. Деліновський и не міг знайти слів похвали для Д-ра Черкавського. Між иншими говорив ось-що: „Gdy w Wiedniu zapytali ministrowie naszych posłów, czego oni chcą w rezolucyi, wtenczas nawet sam autor rezolucyi stracił odwagę, sam nie wiedział, co odpowiedzieć, i oto nasz Czernakowski, ten olbrzym-polityk, którego zna cała Europa, wystąpił i wytlómaczył, co to jest rezolucya!“ Засідане закінчила комична сцена між двома професорами реальної школи, с котрих оден протестував против

Струмінському, що креоване шкiл середнiх не належить до сойму и то не ёго заслуга, а другий против тому доказував, що Черкаський думав ще о заведеню польскої гимназiї, як він (сей професор) був ще в 8. клясi (се б то перед якими 30-ти роками)! Суперечка ся розбудила загальний смiх и довела цiле зiбране до absurdum.

Згромаджене се показало аж надто ясно, що Поляки, не маючи нiякої опозицiї, тратять зовсiм життя и попадають в политичну дрiмоту. Тут бо Русини заховались зовсiм пасивно и лишили Полякам свободнi руки, щоб робили, як и що хотять. Зiбралась сама „elita“ и наговорили нiсенiтниць, зза котрих iм самим перед собою було соромно; оглядались на всi сторони, чи звiдки не заопонуе який Русин, щоб оживити дрiмучих виборцiв, так не найшовся нi оден и треба було аж хлопцями суперечки, котра побудила всiх до гомеричного смiху. Та смiх сей був справдi Гоголiвським смiхом над политичною зникчемнiстю польскої „elity“, а на лицях кiлькох поважно думаючих Полякiв вiдбивався жаль, що так звелась на-нiщо польска интелiгенция. — Думаю, що такий обяв повинен би спонукати нас, застановитися над нашим политичним житем и сю нездарнiсть политичну Полякiв вихiснувати. Звiсно всiм, що Поляки — се народ хвилевий, скоро запалюється до новостей, але й скоро остигае. То найлучче бачимо в iх житю парламентарнiм. Як довго Русини против них виступають, так довго вони шiддержують свого духа. Коли ж би се устало, тодi попали б певно чи скорше чи пiзнiше зовсiм в немiч и дрiмоту. Особливо в политицi соймовiй дадо б ся то виконати з великим хiсном для Русинiв. Коли б руськi посли не появились зовсiм в сойми и заховали пасивну политику, то певно Полякам самим зробилось би скучно, а сойм втервя б дуже скоро интерес для самих Полякiв, так що наконець самi мусiли б зробити для Русинiв якiсь концесии. Именно при тогорiчних виборах, можна напевно надiятись, вийде менше Русинiв, як давнiйше. Най же сi посли зiстануть дома, а коли б при поновнiм виборi вийшли на iх мiсце Поляки, то iм самим було б якось не свойско, и почувли б потребу змiнити те неприродне положене*).

— Видi **тернопiльскої бурси** переслав нам слiдуюче письмо:

„Пiсля §. 19 уставу для товариства тернопiльскої бурси повинен видi того товариства постаратися о книжки для библиотеки бурси вiдповiднi, щоби питомцi бурси и по-за школою могли користати з читаня книжок и образуватися та укрiплятися в руськiм духу и любови до отчини.

Понеже видi не розпоряджае достаточними засобами на закупно таких книжок, проте вiдкликаючись до офiрливости щирих патриотiв просять всiх писателiв и видавцiв и всiх патриотiв, щоб по можности зводили присилати вiдповiднi для библиотеки бурси книжки на руки заступника голови товариства бурси тернопiльскої Д-ра Льва Шеховича. — Вiд Видiлу руської бурси тернопiльскої. — В Тернополi дня 11. вересня 1876. — Др. В. Луцаковський. — Василь Копитчак.

* Надиї-обава сповнилась. Однак, що до вiповiдненої гадки ш. дописувателя про пасивну опозицию застерiгасмо собi обширнiйше поговорити нiшим разом. — Ред.

ПО ВИБОРАХ!

Дня 24. с. м. відбулися вибори до сойму з малих посілоостей. Сталось, чого можна було обавлятися. Вибори випали так некористно для Русинів, як ще ніколи перед тим. З виборчої урни вийшли слідуючі послі-Русини: 1) о. Степан Качала (одноголосно) — Збараж-Мединь; 2) учит. Ксенофонт Охримович (проти кандидата „Русской Рады“ д-ра Антоневи́ча) — Дрогобич; 3) судя повіт. Лонгин Рожанковський — Сокаль-Белз; 4) селянин Петро Олійник (проти кандидата „Русской Рады“ Геровського) — Залісці-Зборів; 5) селянин Петро Капчинський (проти кандидата „Русской Рады“ директ. Теодора Білоуса) — Броди-Лопатин-Радехів; 6) о. Павло Ясенецький — Турка-Бориня; 7) о. Порфи́рий Мандичевський — Теребовля-Золотники; 8) о. Корнило Мандичевський — Надвірна-Делятин; 9) судя пов. Альбин Турянський — Цішанів-Любачів; 10) о. Михайло Коринський — Снятин-Заболотів; 11) др. Амврозій Яновський — (кандидат „Русской Рады“) — Рава-Немирів; 12) радця суд. Василь Ковальський (кандидат Р. Р.) — Миколаїв-Журавно; 13) о. Осип Красицький (кандидат Р. Р.) — Камінка-Буск-Олеско; 14) ад'юнкт фис. Денис Кулачковський (кандидат Р. Р.) — Жолків-Куликів-Мости; и 15) о. Олександр Радзикович (на місце канд. Р. Р. Іо. Кульчицького) — Стрий-Сколе.

Зваживши, що послі Альбин Турянський и Петро Капчинський тільки з роду Русини а зовсім незвістні що до свого переконання, що дальше вибори Ковальського и Лонгина Рожанковського ще зовсім непевні, бо польска сторона задумує внести протест проти сих виборів, то Русини будуть мати в соймі около 11—14 голосів, так що без помочи другої сторони не зможуть навіть поставити інтерпеляції, позаяк до того треба що найменше 15 підписів! Святоюрська и „радо-руска“ партія матиме що найбільше 6—7 голосів. С поміж вибраних послів не заявили ще досі свого политичного програму: Лонгин Рожанковський, Ксенофонт Охримович, Порфи́рий Мандичевський, Корнило Мандичевський. Однак ж судячи по їх дотеперішнім поступованю сподіватися належить, що вони стануть по стороні народнєї партії, позаяк „Рада Руска“ їх вибору (з вийком Л. Рожанковського) не поперала. Дочисливши до того двох селян, котрі при розумнім поступованю интелігентних послів-Русинів с конечности будуть йти за справами народу, то в будучім соймі буде 6—7 таких послів-Русинів з о. Качалю на чолі, котрі не йтимуть за безкористною политикою „Рады Русскої“.

Староруська партія втерля в порівнаню до попередної каденції соймової — 16-ять послів, а в порівнаню до першої каденції — около 30 послів.

Враз з духовними достойниками и селянами засідало в галицькім соймі за першої каденції 49 —, за другої 32 руських послів, а тепер буде тільки около 15.

Прогрессія сеї утрати дуже значна и говорить аж надто ясно сама про себе. Поляки мають чого кричати: victoria! Тільки ж сеї оклик недотичить так переведеня самих виборів, як більше того, що має и може тепер зробити будучий сойм для шляхоцько-польскої справи в Галичині. Хто щільно розглянувся в справозданнях з виборів, той міг переконатися, що польска партія так звана „narodowa“ не має причини величатись результатами виборів.

Польські дивники в великім клопоті, як и чим умотивувати побіду над руськими кандидатами посольськими. Dziennik pol. говорить досить ясно о причині „świątecznego rezultatu“: „z otrzymanych listów przekonujemy się, że obywatele wyznania żydowskiego (фактори, шинкарі и т. д.) z całą gorliwością popierali usiłowania komitetów okręgowych, agitując przeciwko świętojurcom, i przyczynili się w znacznej części do tak pomyślnego wyniku.“ — Gazeta nar. то ж само поясняє з наївною отвертостью причину „świątecznego wyniku“ вказуючи на діяльність маршалків и рад повітових, що потверджується також вибором кільканайцятєх „маршалків“ на послів. Додавши до того ще діяльність старостів и їх підвладних комисарів — будемо мати поясненя всіх факторів, які приспособили побіду противоруських кандидатів. Після того буде нам зрозумілим, яким чином в виборчих округах руських удалося перевести проти Русинів вибір 11 полт. урядників (в 4-ох місцях вибраний намістник гр. Потоцький, в 1-ім місці міністер Земляковський, в 1-ім вице-президент намістництва Бартманський, а в 5-ох м. старости) и 14-ох маршалків, вицемаршалків и членів рад повітових, а тільки в 5-ох руських округах вийшли польські кандидати без урядового характеру и без урядової принуки. Для оціненя правдивости и важности шляхоцько-польскої партії в руських округах треба звернути увагу ще на одну обставину. Борба урядово-шляхоцько-польского сторонництва була між иншим головно вимірена також проти послів-селян. Одже ж в тім взгляді оказується побіда польского сторонництва у всхідній Галичині не дуже світлою. Коли в західній Галичині селяне втерляли 12 місць посольських, то у всхідній Галичині упали посольські кандидати-селяне тільки в 7-ох місцях и то дуже малою ріжницею голосів (в Станіславові Королук 57 голосами проти стар. гр. Лося 62 гол., — в Борщові селянин Гриньчук 54 голосами проти маршалка Ноча 68 гол., — в Чорткові селянин Гринько Сеньків 51 гол. — в Коломні селянин Мочерняк 54 гол. и т. д.) — а двох селян: Олійник и Канчинський побідили противних кандидатів. Зважити й те треба, що наші селяне не обізнані є крутими дорогами и штучками, яких уживають противники при виборах. Коли переходять при виборах — селяне, то певно не за впливом урядників, жидів, шинкарів и побренкачів, а чисто волею самих голосуючих. То ж узвгляднвши повисші дати, належить признати, що селяне у всхідній Галичині заявили великий поступ в розумію державно-политичних прав и обовязків и мимо позорного унадку в виборах доказали, що самовіже жите між нашим народом більшає.

Зібравши все те разом буде зрозуміло, що шляхоцько-польска партія немає причини так дуже величатись своєю побідою при виборах. Кандидоване в 11-ох округах урядових фигур з одної сторони, а брак

знатніших послів-кандидатів с польської партії, які виступали в першій каденції галицького сейму, — з другої сторони, належнo виявляють моральну неміч польско-шляхоцької партії так, що доконані вибори далеко неможуть задоволити и Поляка, котрий бачить свою будучність в чім иншій, а ніж в легіюнах хибких и на кожний вітер з гори змінних урядників-послів. Коли б ходило о належнe схарактеризоване сеї побіди одним словом — то ми назвали б її побідою министеріяльно-маршалківською, позаяк намістник гр. Потоцький не мав ніякого впливу на вибори. Відома ж річ, що политика *ministra-rodaka* и цілий апарат маршалківської автономії не приносять ніякої користи ні для краю, ні для держави.

Се аномалія галицько-польської непорядности и безтактовности, плід загального знеохоченя до правдивої, розумної и консеквентної праці на полі політичній. Самі творці тої аномалії бачать, що такий стан не дасться довго удержати, и стараються оживити сеймовий апарат новими силами, т. е. побільшенем числа послів з міст, а автономичну апатію вилічити полученем громад з двірськими обшарами. В той спосіб надіються удержати, при собі власть раз загарбану, а здобувши нині потрібний комітет до переведеня своєї цілі, заповідають вже наперед триумфальне сповнене своїх замірів. И неперечно, як з одної сторони немають вони причини величатись доконаними виборами, так з другої сторони їх радість о стілько зузасаднена, о скілько склад будучого сейму в користь шляхоцько-польських захотінок — після виборів з селянських округів тепер вже рішений и переведене такнх замірів в будучім сеймі стається не тільки дуже легко можливим, але й надте зовсім правдоподібним.

Тож будучий сейм буде неперечно тільки підготовленем будучого стану річей так дуже вижиданого с польської сторони. „Нині маємо користний для нас стосунок нумеричний“ — кричать польські политики — „на шість літ запевнений: Факт сей єсть нескінчено важний зі взгляду на питане побільшеня числа послів вибраних через міста!“ — „Теперішні вибори — кричать другі польські политики — се найлучший доказ, що наспів вже час получить громади з двірськими обшарами!“ — „Що ж мають означати ті покляки? На що побільшувати послів з міст? Нащо лучити двірські обшари з громадами? Чи для побільшеня интелігенції, для добра краю? Интелігенції у нас так мало, що польські цивілизатори мусять запозичатись або в Намістництві ц. к. старостами, або у руських перевертнів *à la* Черкавський, Савчинський et touti quanti!

Де ж настарити тої интелігенції урядової и неурядової, охочої до праці, неонадильної за одними тільки користями, — як побільшитися число послів? А чи ж для добра краю, народу, „*proszcziwego ludku*“ немогли досі працювати двірські обшари? Що ж за ціль мають ті проєктовані зміни?... Хто знає — чи не „*walkę z włościanstwem*“, яка вже тепер зазначилась при сѣгорічних виборах.

Се наводять нас знов до що ино доконаних виборів. Розгляньмося, задля чого не повелися вибори для Русинів. Нема що тут складати вини на польську сторону; не ма що потішатись, як се чинить наівно-ограничений редактор „Слова“, що „выборы пословъ въ сеймѣ вышали на Руси нашей лучше, нежели мы того по извѣстнымъ маневрамъ при

виборках виборцевъ... могли предполагати“, ані тим, що прийшлося „намъ однимъ“ вести борбу! Ні! — нам треба роздивитись, як вели ми ту борбу. Через тридцять майже літ народнього відродження мали проводирі Русинів ачейже досить часу вирости с хлопят, котрих треба водити за руку або на жовто-чорнім мотузочку шмерлянговськїм. Тридцять майже літ дорогого часу проминуло, тридцять літ спочивали наші проводирі на лаврах, тридцять літ вели виключно справи народні, відтручаючи від себе всяких молодих интрузів.

Чи потребуємо нагадувати часи 1848 року, часи незвичайного запалу и патриотизму, щирої охоти до праці для добра народу, безкористної офірливости, молодечим житем овіяного відродження народнього, загальної, невтомимої рухливости и діяльности? Убогі и голі проснулись Русини до нового життя народнього. *Ставропигія* здвинулась из своєї запліснїлости, с тисяча складок убогого народу повстав *Дім народній*, сподіваний осередок життя народнього, з школярською охотою єднались молоді „учені“ руські в „*Матиці*“, щоб просвітити темний народ, с палким патриотизмом горнулися руські политики-неофіти в „*Головній Раді рускій*“, щоб „розвивати и возносити народність у всіх її частех. Так в короткім часі станув поважний заступ щирих робітників на народній ниві и скоро назбирався майже милионовий маєток „Дому народнього, Ставропигії, и Матиці“, призначений для „розовою и вознесеня народности.“

Чи міг такий почин народнього життя будити які небудь обави, чи не мали права тодішні Русини кликати:

„Де є тепер тая сила,
Щоб Русина повалила!“

З Дому народнього, звідкіля мало трискати жерело народнього життя, зроблено касарню для пенсіонованих крилошан и урядників, дешево помешкане для достойників, музеум ієрархичної зашкарупїлости и галицького безглуздя, а вязницю для убогої молодіжи. Из Ставропигії утворено асоціацію взаїмної підмоги „безкористних“ достойників, а в Матиці загарбано кількадесять тисяч народнього гроша під закостенїлою опікою замарнованих „учених“. „Рада Руска“ — се байстрия колишнїї „Головної Ради рускої“, — стала ареною особистого честолюбства, кастовою пристрасти и фарисейства.

З непохибною послїдовательностю слїпої пристрасти виклинали ті узурпатори галицько-руського патриотизму и проневірці народнього майна всіх молодих Русинів з „Дому народнього“, з „Матиці“, з „Бесїди“, з „Ставропигії“, з „Ради рус.“, проскрибували „Просвіту“, „Бесїду“, „Сїч“, — поганили всякий обяв щирого життя народнього, розсіваючи ненависть и недовірство проти „українофілів“ навіть між темним народом, котрий ждав просвіти и добра, а не жовчі и ненавистної отруї. Та сама узурпаторська партія явно відцуралась в своєм ортанї „Слово“ — рїдного язика народнього, власної народности, а висміваючи прилюдно найдорожші скарби нашого народу, позбуваючись раз за разом всякого патриотичного встиду и невтомно розсіваючи незгоду и ненависть між Русинами, — вислали с свого лона в Росію цілий легион спекулянтів, котрі стали доньщиками деспотичного правительства и довели до прїливу крові руського народу в ХІХ-м віці за бороди и православні коси.

Не инакше йшло діло з веденем парламентарної політики. Окрившись авреолею Русинів з 1848 року и при сильній підмозі шмерлинговського правительства засіло в галицькім соймі першої каденції поважне число руських послів с тої партії, аж надто велике до опозиційного мовчання, однак за мало политично розвинене, щоб могло вести правдиву политику народню. Крім галасливої, виключно негативної опозиції проти Поляків, не здобулися тодішні послы руські на ніякий позитивний поступок, котрий би заманифестував їх народню политику, мимо того, що цілий ряд ріжнородних, для народу дуже важних справ приходив на дневний порядок галицького сойму и в той час творились підвалини теперішного так мало для народу відрадного автономичного житя. Неполіпшала та политика руських послів и за другої каденції соймової, хоч зменшене числа руських послів и що раз більшаюче стонене послів-селян від святоюрських проводирів повинно було врозумити тих послідних, що їх поступоване веде до упадку народній справі. Руські послы-селяне еднаючись, так сказати інстинктивно, з мазурськими послами-селянами и засновуючи відрубний клуб „хлопський“ — вказували досить ясно всякому мислячому, яким чином могли би справдішні народні заступники надати вагу своему голосови и обороні народніх інтересів. Але в тім и лихо, що наші политики гляділи надто високо, а не вважали на те, що в округи них діється, не бачили народу и не знали, чи не хотіли знати ёго потреб, — а йдучи за блискучими мріями „русских князів и бояр“ добивалися півголосом поділу Галичини, щоб хоч в миніятурі мати „русское княжество“.

Коли ж урвався шмерлинговський мотузочок льяальности, котрий становив головну часть староруського програму, коли повіяв холодний вітер поновної Голуховщини и „Bürger-министерства“ и наші проводирі очутились „самі одні“ без приводу правительственного, злякались вони самих себе, свого положеня, свого усамовольненя, — и знов пішли шукати опіки в „преділах великої Руси“, признаючись до єдности з білокаменною матушкою и що день визираючи приходу „русских полків“, котрих громадило „Слово“ раз у раз по галицькій границі. Емиграція галицьких „русских“ в Росию, про котру ми вже висше згадали, — ясно виказала, що нашим проводирам бажалось интратних посад, високх чинів и т. д. — словом власної користи, а не добра темного и бідного народу. Позістали в Галичині проводирі сварились с Ковбасюком o jura stolae, а коли не могли дїпнятиє єпископий, гофратовства и Verwaltungsrath-овства, то бодай вважали посольські крісла в соймі и раді державній за такі посади, з котрих можуть плинути подібні „премії патриотизму“ в формі посольських диет и випрошенєх у министрів запомог (бодай по 70 р.). Дуже характеристично премією за лизунство и гипокритичну льяальність руських проводирів-послів — була концесія на банк селяньський, або „заведеніє для експлюатації селян“, яку одержали передові проводирі крих. Шашкевич, Др. Яновський et cons. Тим проводирам здавалося, що доля народу получшає, коли „догова грамота“ наших селян буде написана по „русски“, а лицитації селяньських маєтків відбуватимуться в наслідок „русского“ поданя підписаного через Д-ра Добрянського.

Один урядник того банку, придивившись блище „народній“ діяльності сеї інституції „для підмоги народу“, дирпгованої И. Гушалевичем, експоемом, експроводиром и бувшим послом до сойму и ради дер. — розкрив опися ту діяльність в часописях. Виходило о того, що можуть бути и самі передні „проводирі“ добрими експлюататорами народу, котрого вони „заступають“ и надуживають яко покривку свого егонизму. Росказано перед світом такі річі, перед котрими, здавалося, стряслася совість навіть самого директора „русского рольничого заведенія“, и як раз зашумів процес о образу чести. Однак бувший урядник згаданого банку не злякався и підійнявся доводу правди. Всі патріоти и непатріоти розцікавились, — приишли слухати росправи, однак росправу залишено, бо ні И. Гушалевич, ні ёго заступник Др. Добрянський — не явився — відступаючи тим самим від процесу о образу чести.

Так піймали у нас народню справу, так вели парламентарне и непарламентарне заступництво народу. Через цілий час своєї посольської діяльності не піднесли староруські проводирі ні одписенького проекту, а навіть не зняли голосу, щоб поліпшити бит селянства, визволити ёго з рук лихварів, піднести ёго економічний розвій и подати можливість до опоры проти повсюдного визискування. Щоб приподобатись министрам и зискати їх ласку до „запомоги“ — не вагались заступники староруської партії голосувати в раді державній за предложениями, котрі навряд противились интересам народнім, и як неотесані служальці держались вірноконституційної поли, стаючиись посміховиском чужосторонних послів а навіть своїх власних панів. Мимо того мали вони на стілько смілости узурпувати для себе монополь руського патріотизму, и закидали народовцям перекупство, називали їх зрадниками и польонофилами, а все те тільки на те, щоб удержати свою маску и не випустити з рук раз захопленої власти.

Тільки ж не довго треба було ждати на сповнене правила натурн. Через часте надуживане стералася барва патріотизму, розвиваючиись егонизм видлив и розъєднав захланних проводирів и розсипались вони в безвладні, безжизненні атоми. „Нема едности, нѣтъ средоточія“ кликнув наконець орган сих старовірців, коли вже не можна було довше закривати правдивого роскладу, який відбувся и відбувається на кождім кроку, за кождим зворушенем.

Таке ведене справ народніх через трийцять майже літ нашими проводирами не могло обійтись биз сумних наслідків для самого загалу Русинів. Не досить, що поник колишній патріотизм, що охолонула загальна офірливість и счез интерес для справ народніх, але крім того загальна рівнодушність, недовірство и знеохочене — роспустили широкі вітя по нашій країні. Нині проходить майже кождий Русин коло Дому народнёго и коло Ставропигії так само як коло кождої иншої камяниці; ні золочений лев, ні блискучий напис, ні роскрашений герб ставропигийський не мають для ёго ніякого чару а впрост насувають сумні гадки проневірства справ народніх. Не тільки свої и чужі люде свічні, але й народ сам знае вже, що щирих працёвників для справ народніх нема що шукати ні під золоченим львом ні під ставропигийським гербом, ні під святоюрським конем. Утекло, завмерло життя с тих інституцій и холодом віє з них на цілу галицьку Русь. Непоконані тим

смертоносним воздухом працѣвники около справ народніх мусять шукати свого захисту поза границями тих инстатудий, перемінених в твердині иерархизму и егоистичної зашкарупілости.

Надармо кликали народовці на старовірів, щоб поправились и залишили свою згубну политику, недармо впрошувались, скажім отверто, навіть з ухибленем власної гідности до членівства инстатудий, окупованих старовірськими проводирами, щоб ввести нові, животні сили и відживити заспану діяльність, — на дармо подавали народовці способи до погодження и з'єднання роз'єднаних сил; — відповіді на все те була напушистість проводирська, пристрастні клевети о польонофильстві, негация всякої здорової мисли, анатемизоване и виклинане народовців. И доведено до того, що народовці, щоб незапастилась зовсім народня справа, мусли з великим напруженем своїх сил удержувати в чужих домах „Бесіду“, заснувати на місце сонної „Матиці“ нове товариство „Просвіту“, щоб не занедбати найважнійшої сграви освіти народу, и здвигнути намість „Дому народнёго“ „Товариство имени Шевченка“, щоб подати можливість розвою нашої словесности.

Все те разом мусло переконати и найзавзятійших ворогів народовців або „українофилів“, що по стороні староруських проводирів нема ні ретельности, ні щирого патриотизму, ні навіть доброї волі. Найбільші почитателі староруських проводирів охолонули в своїм идолопоклонстві, найперші діятелі и спомогачі староруської партії на провинції відтягнулися и остигли в своїм запалі, коли з обожаних и за складкові гроші відпортретованих проводирів вишкарупілись егоисти и висковачі народнёго довіря и майна. Мимо того ріжнородні интереса появляли заступлених з заступниками так сильно, що перші мимо так сумного стану річей не могли знят'ся проти своїх мандаторів, котрі були заразом їх зверхниками и за оказане недовіре могли відплатитись всілякими невигодами при відписуваню конкурсів, укладаню пропозицій, роздаваню кооператур и завідательств для зятів и синів и т. д. Иерархична организация, як свого часу була підставою великої сили, так з другої сторони сталася запорою всякого єдродження, нового життя и поступу. Згангреновані проводирі мусли заризити своїх підвластних невиліченою хоробою оспалости, незгоди и апатії.

Все, що діялося ще послідними роками, було тільки доказом сего упадку и такої хоробливости. Шум и галас, з яким засновувано товариство им. Качковського, безтактовність, з якою уряджовано перші збори „Русской Рады“, чванливість и славолюбіє при виправляню мисий тверезости, взрастаюче висуване особистостей на перший плян, — все те ясно вказує, що ходило тут більше о шум, хвальбу, покровку власної нездѣрности, як о правдиві діла, с котрих була би правдива користь для народу.

Все те могли б бути спостерегчи наші противники самі вже давно перед тим, коли б у самім сторонництві було більше самостійного суду, а в проводирів хоч троха менше пристрасти и власної зарозумілости. — Одна молодіж — вільна від „надстоятельних“ вязів, жадлива правдивого життя, не позбавлена розумія правдивої любови и щирого патриотизму, — мала ту патриотичну смілість виповісти свої услуги зледачілим проводирям и переступила до табору народовців, щоб полу-

читись до спільної праці над справами нашого народу. Однак ж „Слово“ зміло перемовчатп сей факт и староруська партія не бачила и того нового знаку свого упадку.

Доперва послідні вибори до сойму аж надто яскраво виявили, як зледачила, знемічила и спорохнявила володіюча досі партія ієрархизму. Супроти сумної евентуальности, яка загрожує всім Русинам в будучім соймі, ніхто певне не посудить нас о те, що ми маємо причину тишитись тою подією. Перед самими виборами звивалисьмо всіх Русинів до як найбільшої єдности в виборчій акції и звернулисьмо увагу на можливі евентуальности шкодливі. При остатних зборах „Русской Рады“ вказувалисьмо на погріхи „радо-русскої“ діяльности. На все те оказались наші проводирі глухими и йшли дальше вибраною дорогою.... до упадку и до ушкодження народнєї справи. Коли ж не закриваємо правди перед нашими очима и виявляємо факта в цілій їх нагості, то чинимо се задля того, що вже дотеперішний досвід повинен кожного перестерегти, як небезпечно и шкодливо віддаватись ілюзіям, вічно пересувати вину на других, а себе обманювати своїм фальшивим честолюбством. Надармо силиться „Слово“ зіпхати вину упадку староруських послів-кандидатів на „маневри“, „ізвістні агитації“ и т. д. и потішитись тим, що вибори випали лучше, анїж можна було припускати. Тяжко зрозуміти, що хоче „Слово“ осягнути таким завиванем фактів. Адже ж маневри и агитації були також при давніших виборих до сойму и до ради державної, а додаймо до того, агитації з більшою навіть моральною силою из сторони польскої, анїж теперішні, котрі, ях показалось, осли на старостах.

А надто, коли б були зовсім правдиві ті страшні агитації, то вони не усправедливили б ще „радо русского“ упадку, а доказували б тільки нездарність уневиняючої ся сторони и брак противної агитації. „Слово“ само забуває, що в тім самім Ч-лі в „Новинках“ автентично виказує, „що селяне-виборці ходили самопас, що не знали який є поставлений кандидат руський, и що за тими кандидатами не було ніякої агитації.“ Однакж мусимо и те трохі оспростувати „яко не зовсім и всюди правдиве.“ Вже ж в окрузі Львівскім не було так тяжко агитувати хочби самим членам редакції „Слова“ и виділовим „Рады русскої“ за своїм кандидатом, и в тім неспинили їх ніякі „маневри“ и „агитації.“ Докладний перегляд виборчої діяльности виказує сліди агитації „Рады русскої“, тільки ж та агитация навряд ще лучше виявляє непоправність и цілковиту нестійність проводирів „Р. Р.“ Преці Т. Біхоуса и Ю. Геровського непобідив ні староста, ні маршалок; а найпереднійший и по словах „Слова“, „Рады русскої“ и „Науки“, а навіть и „Сіона“ — між народом (?) найпопулярнійший проводир Наумович упав проти Коритовського — ні в польскім ні в руськім світі незнаюї нуді политичної! За те ж узнали „радо-русскі“ проводирі за добре поставити проти о. Качали противкандидатом п. Біляника, инспектора податкового, а на саму погодопку, що в Станіславівскім задумує кандидувати р. Ильницький — вдарили на гвалт в тарабан „Слова“, не постаравшись о те, щоб допомогчи Корольюкови до переваги над гр. старостою.

Так годі сказати, щоб небуло агитації, тільки та агитация була чисто проводирська, нехтуюча голос народу, пристрастна проти наро-

довців, обчислена на ієрархічність и удержане узурпованої власті в сироневірених руках.

Треба бути надто завялим вихованцем овятоюрщини, щоб так легко-важити народ, котрий повіряв досі в добродушним довірем свої мандати дотеперішним послам-проводирам, як се учинили наші проводирі. Народ глядить дуже реально на свої діла, на своїх заступників и на цілий апарат конституційний. Він жадає результатів — очевидних, волі — правдивої, — рускости — реальної. Він виберав досі „руських“ послів, а тимчасом ёго бит доходить до руїни, тягарі ростуть без устанку, визискуване змагається, — а посол „селян“ немає навіть на стілько „снисходительности“ и почутя обовязку, щоб стати перед своїми виборцями и проректи до них слово про їх недолю а своєю добру волю! Народ чує, що ёго заступники голосували за більшим податком и за тягарями, що випросили собі „персональні“ запомоги и концесії на „банк“, — він стогне від податків, тягарів и банкових довгів, він бачить, що рекомандатори тих заступників (а як де, то и заступники-проводирі) в щоденнім житю так само відносяться до народу, як пани, старости и банкові лицитанти, — а пині кажуть ёму голосувати на тих же самих заступників, котрі навіть не показались ёму на око! Чи ж можна дальше посунути проводирську зарозумілість и більше легковажити повагу самого народу?!

То ж після всёго того — доконані вибори виказують нам другу сторону „радо-руского“ медалю и виповідають зовсім иншу науку.

Дотеперішня политика „радо-руських“ проводирів довела нас до загарбання наших народніх институцій, до знеохоченя и апатії великої часті нашої свічної верстви, до компромітації и безсилія на вні, а до роздробленя наших сил між нами самими и до відчуженя нашого народу, до підкопаня ёго довіря до власної інтелигенції. Народ наш дуже зрозуміло доказав нам, що неслухатиме довше голосу ієрархів совітників прибраних в руську шкіру, але без доброї волі, без співчутя и розумія властивих потреб нашого народу, без почутя до совісного заступництва народнёго.

Всюди буває, що сили зъуживаються. Але зъужиті сили уступають місце новим. А в нас противно діється. Здряхлілі узурпатори не попускають свого проводирства, не чують голосу народу, зашізнають навіть найбільш разячі факта своєї нездарности. З їх причини відбувається перед нашими очима сумний процес розкладу, згангриноване проводирство заражує наше народне жите, перевертає народню справу в егоистичну експлоатацію, омертвляє наші народні институції и веде нас до що раз більшого упадку.

Не можемо припускати, щоби, супроти такого стану річей, одобряди їх поступоване ті, на чіх плечах здвиглися ті проводирі до своєї власті. Недумаємо, щоб патріотичне чутя вже настілько заммерло між добросовістними колишними діятелями, що тільки задля нездарности проводирів відтягнулись тепер від праці около справ народніх, щоб не могли або не хотіли вони тепер наново взятися до тої праці.

Свого часу сказано проводирам-узурпаторам: поправтесь або сchezайте! Тепер, коли найбуїнійші факта довідно висказали, що не можна вже виждати тої поправи, — настигла пора, щоб усунути тих мер-

твительів нашого життя народнього и відійняти їм ті народні становиска, котрих вони досі стілько разів надуживали и без шкоди народній справі дальше займати не можуть. Сподіємося, що після так сумного досвіду, за прикладом нашої молодіжи сполучаться без згляду на формально-язикові ріжниці, всі щирі патриоти до спільного діланя в користь нашого народу, що оживлять своєю діяльністю завмерлі інституції народні и очистять їх від пасожитних завідателів-проводирів, а розбуджуючи всіми силами нове життя и нових працёвників, та дбаючи щиро про просвіту и здвигнене нашого народу, приспособлять лучшу долю нашому народови и охоронять ёго від можливих дальших наслідків дотеперішної недбалости. Єднаймося и працюймо!

Відозва

комітету для підмоги нещасних в сербсько-турецькій війні.

Комітет для підмоги цілої маси тих Сербів и Болгар (около 250.000 душ), котрих турецький вандализм позбавив всякого майна и притуловиска, видав слідууючу відозву:

„Відкоши цивілізація європейських народів почала розвиватись и дальше поступати, а особливо від часу, як християнська Європа прийняла постать громади образованих народів, стараються всі дійсно образовані и духом людскости перейняті мужі винайти способи и дороги, щоб усторонити а бодай злягодити страшні паслідки війни, національної ненависти и пімсти. Для тої ціли, так достойної християнства и цивілізації, повстали за схранем и підмогою найчеснійших добродіїв людскости ріжнородні заведеня міжнародні. Між ними визначається на першім місци имя „Червоного Хреста“, а крім того багато инших закладів. Але крім безпосередньої нужди, зикликаної війною, панує на полудневім сході Європи, за Дунаєм и Савою, ще далеко більше зло, котрого страшні паслідки ледви чи може образована и щаслива Європа навіть зрозуміти: варварські горді музулманів не тільки борються проти армій воюючих держав, але йдучи за своїми звірчими попудами и за переданими звичаями топчуть ногами, нищать, безчестять, палять, руйнують, и огнем та мечем згладжують усе, що християнського попадеться в неприятельскім краю в їх руки, над чим трудились и працювали цілі генерації для загального добра. Як нужденні и нещасливі ті родини, ті сироти, що без зайняти, без хліба, без одежі и притуловиска — блукають далеко від рідного краю, криються в вертепах и пронастях, виставлені на слоту, бурю, дощ, змрно и голод, — на слабости и смерть! Хто освічений великою правдою християнства и исторії, — той може зрозуміти усю ту недолю.

В такім стані знаходиться тепер одна часть нашого народу, що скрилася з полудневосхідних департаментів Сербії, Боснії, Старосербії и з Болгарії до Сербії перед турецькою повіною, щоб тут знайти братерську охорону проти варварських посінак. Тепер вижидає та часть нашого народу братерської помочи від сербських и славянських братів,

а також и від других великих и щасливих народів. Нещасливі не оставались досі без підмоги з сербських и славянських земель, а навіть и з деяких інших країв прибула їм поміч. Але все те малозначне проти величини нещастя и недолі, що звалились на невинні офіри турецької гордині и турецьких дикарів.

С тої причини и серед таких обставин утворився в Білгороді комитет, котрого ціль и круг діяльності означені роспорядженням правительства. Комитет має на цілі: зберати дари для нещасливих родин и позбавлених зарібку, приймати донесення о побуті и значности нужди сих бездомних, а в конаць шукати способів, як би приспорити їм як найкоршу поміч, щоб уратувати їх перед неминучою пропастью. Комитет старатиметься про все те и подасть свого часу до прилюдної відомости свою діяльність враз з списом чесних давців в пам'ять и для прикладу людської любови.

Роспочинаючи отсими своєю діяльністю звертається комитет щирою просьбою до серця и ума Сербів и Славян, як и всіх чесних людей, щоб вони як найкорше починали до сеї гуманної цілі. З найбільшою подякою будуть прийняті найменші як и найбільші датки, в грошах або річах, як: поживленю, убраню и т. и. Хто зможе, най офірує хоч маленьку частину з свого щоденного ужитку для тої цілі, а утиснені и нещасливі, котрих батьки, брати и сини б'ються и вмирають за найсвятійші права людські и народні, потішаються и благословитимуть добродів.

Вже від пятіх віків веде сербський народ неустанну борбу з великанською силою турецькою, запеклим ворогом християнства и цивілізації. В тій нерівній борбі знидла значна и богата культура нашого народу, вигинули цілі роди наших найлуччих синів, ослабилися и по більшій часті розрушилися підвалини нашого суспільного и державного життя. Сербський народ віддався в офіру не тільки за своє родинне и народне суче, але також для висших цілей людскости, для знесених и сей культури и свободи. Коли бровея наш народ проти насильного дикарства, що загрожало через Відень залляти цілу Европу, — могли охоронені европейські народи спокійно віддатись праці коло добробиту, народній культурі и розвою сили. Справедливість вимагає, щоб могучі народи почули вже раз крик болю мучених и томлених Християн на сході. Маємо вже досі докази правдивого співчуття и щирої прихильности для святої справи.

Тому завзиває комитет всякого, кому бє щире и горяче серце, щоб починався по можности для сеї справи. Безсторонний суд исторії и потомства узнасть спільну старанність, підмогу и офірливість для святої справи прослідованих и утиснених.

Всякі датки належить прислати під адресою голови комитету, Его Преосвящ. Архиепископа в Білгороді и Митрополита Сербії — Михайла.

Упрашається всі часописи о перепечатане сеї відозви.
Білгород 20. Вересня стар. ст. 1876.

Голова комитету Архиепископ
Білгороду и Митрополит Сербії
Михайло в. р.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

— *Славянсько-турецька війна.* Серед тисячних противорічних, що хвиля змінних поголосок о цілях и наслідках дипломатичних пересправ — годі що небудь певного сказати. Страшило європейської війни то виступає с цілою величиною и грозою, то знов маліє. Раз-у-раз доходить вісти, що Россия укріплює побережя Чорного моря, Одесу, Очаків и т. д., громадить що раз більші сили збройні коло румунської и австрійської границі, заключає умови з румунськими желізницями що до перевозу російського войска, заманює Ромунию до спільної війни обіцяючи її побільшене території (Буковиною) и титул королівський, а Италию до спільної підмоги прирікаючи позискане полудневого Тирролю; — голосно розсходяться вісти про зброїне Румунії и Греції, коментуються з воєнною трівогою всі рухи дипломатів, спадають и підносяться курса биржеві, виказується неминучість російсько-турецької війни, здійсмаються дневникарські поклики проти страшному зростови сили Россії... А з другої сторони знов голосять, що не тільки Турция, але й Россия годиться на перемирє, а навіть в послідній хвилі доносять приватні телеграми, що султан пише дуже кречний лист до російського царя та що мабуть таки прийде до миру.

А тим часом стараються Турки всіма силами здобути нові користи проти Сербії и коли не знищити то бодай значно ослабити сербську армію. Кирил-паша стягнувши всі свої сили и діставши нові посилки ударив дия 17. с. м. цілою силою на відділ Горватовича становлячий праве крило надморавської армії сербської. Не одержавши на час підмоги, мусів Горватович уступати перед переважною силою. Надоспіла вконець підмога та мимо завзятої и богатирської борби сербської армії мусіли Сербії під особистим проводом ген. Черняєва стягнутися аж в свої укріплені позиції коло Дюнис (линия укріплена обіймає Дюнис-Делиград-Алексинач), відаючи Туркам важні позиції Шелиговач, Гредетин, Кревет. Дневники рознесли чутку, що Турки взяли навіть Дюнис, однак після урядового бюлетину сербського Дюнис знаходиться все в посіданю Сербів, а від 23. с. м., коли відперто напад Турків, не прийшло досі до ніякої стички. Страти по обох сторонах значні, а сербська армія дала докази великої відваги и хоробрости, поодинокі батальйони бились с таким завзятем, що їх до крихти знищено, а армія уступила тільки перед дуже значною численною перевагою противника. Ціла позиція Дюнис єсть дуже великої ваги, становлючи ключ до середини сербського краю. Турецька армія дізнавши великих страт в шестидневній борбі відпочиває тепер. З другої сторони заповідають офензиву с сторони ген. Черняєва. — Дрібні стички на інших місцях меншої ваги поминаємо. Піднести належить, що діяльність надтимоцької армії на Зайчар послідними часами знов застановилась. — Значно відраднійше и користнійше стоять справи на чорногорським побоевиску. Турецький форт Медун, котрого облягали Чорногорці більше як шв року, капитулював вконець задля недостачі живности; осада около 400 в. віддалась в руки Чорногорців. Задля сеї капитуляції за-

лишив Дервиш-паша свій замір йти в Черногору и чим скорше стягнув свої, як кажуть, дуже ослаблені хоч численні (30.000 в.) сили до Подгориці. Черногорці облягли Спуж и загрожують тепер самій Подгориці. Муктар-паша по неудалій офензиві проти Драгова стоїть все ще в Заслянській долині відтятий від Требині, з усіх сторін чернований Черногорцями, та вижидає знов підмоги, щоб видобутись с критичного стану.

— *Австрія.* — Рада державна зібралась дня 18. с. м. Дотепер предложив міністер скарбу бюджет на рік 1877, кілька проектів тимчасової реформи податків; внесено також проект устави о дотації духовенства, и приступлено до першого читання проекту устави о судовій справоті. Задля браку місця подамо блисше справоздане в слідуючім Ч-лі.

Послідні відомости.

Бельград 31. жовтня. Князь Мілян вихав вчера до армії. — З головної кватири сполучених військ надтимоцьких и надморавських доносять дня 29. с. м.: Вчера неприятель ударив на вижини Дюнис-Слеговач, але армія сербська его відперла. Нині финувся неприятель зі всею силою на Горватовича, и сей мусів опустити свою лінію оборонну. Він зайняв нове становиско в Гаглові під Крушевачом.

Стамбул 31. жовтня. Агенсе Навас доносить: В. Порта прийняла двомісячне завішене оружя з двома терминами пролонгаційними по 6 неділь, коли б сєго вимагали переговори покоєві. Війна застановиться всюди: в Сербії, Черногорі, Боснії и Герцеговині. Військові репрезентанти чужих держав означать лінії демаркаційні для оперуючих військ.

Петербург 31. жовтня. Ген. Игнатієву припоручено, щоби від Турції жадав в протягу 48 годин прийняти 6-недільного перемиря и перерваня війни. В противнім разі зірве дипломатичні взаємини и опустить Царгород з цілим персоналем посольства.

ВІД РЕДАКЦІИ.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального життя, просимо всіх прихильників народної справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

Се Число виходить в 3 аркушах. Задля того вийде слідуоче Ч-ло в 2-ох аркушах.

„СЛОВО О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями

видав

Омелян Огоновський.

У Львові.

Накладом видавця.

1876.

(Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

Ціна 2 зол. р. в. а.

на папері дешевшім (100 екземплярів — на такім, на якім друкується „Правда“ —)
ціна 1 зол. р. 80 цект. в. а.

Дістати можна: в канцелярії тов „Просвіта“ ул. краківська Ч. 14,
в книгарні Сайфарта и Чайковського и в книг. Миликовського.

Екземплярів на дешевшім папері вже тільки 40.

5—?

НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ

БОСНИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., шириня 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

Лука Петжович, — Михайло Любibrатич, — Богдан Зимонич, Милован Бошжович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.

Замовленя упрашася надсилати під адресою:

Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.

Для більшої выгоди почтенної публїки вислаються посилки впрост за посліплатою поштовою но переднім замовленю картою корреспонденційною.

Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр,

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр но 1 гульд. ав. в. враз з оплатою поштовою. 4—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Ілюми Шевченка. — Під заходом Фр. Серпанького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
министрація
під н. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

НАЙМИЧКА.

Оповіданє.

(Присвячаю моім дітям.)

I.

На софіївській дзвінниці дзвін ударив шість раз. На голосніших київських вулицях починали засвічувати ліхтарі. Темнота пиливівського вечера вкрила було густий туман, що з самісенького ранку спеленав Київ; але світ ліхтарів розігнавши трохи темноту перемішався с туманом, а оловяна намітка, мов павутина, знов стала примітною над вулицями. Одсвіт газу, зливаючись с туманом, нагадував піби щось фантастичного, але фантазия якось не ширилася, не піднімалася в гору: смутними думаннями ворушилася вона в голові, наче и її туман придавлював...

В великі вікна хрещатицьких крамниць вилискувався світ, наче приманював людей в крамниці купувати крам; але не то що в крамницях, навіть и по улиці не видко було людей: хто не хто инколи проїде на борзі; да де-неде покажеться яка людина, певно вертаючись с поденщини, або шукаючи собі пристановища на ніч.

А ось ще й мрачна — холодна осінна мрака засіяла наче з сита. Якась неприємна холодна вохкість пронизувала усе тіло. Коли ж хто виривався на улицу, поспішав швидче до дому в хату...

Дніпром починала вже йти осіння крига. Учора пароход приплив в останнє, а сьогодні став вже на зівмлю. На пристані не

було ні духа. Дніпро мов замірав на зиму. З гори обігала в ёго мутна грязюка. Олександровською вулицею з Хрещатницької тинялася попід парканом молодиця. Мрака була її прямо в лице и не можна було вгадати чого у неї мокрі очі, чи від мраки, чи від сліз. Погляд її був не то щоб погляд божевільної, але якийсь такий тяжко-смутий и разом спокійний, наче тупий, що ёму не далеко було й до погляду божевільної. Лице худе — худе!.. Латану свитину так змочило, що з неї аж текло... мабуть давно вона не висихала; або давно вже її мочило. Молодиця йшла тихо, поважно, не хватаючись, видко було, що її и в таку годину нікуди поспішати, що у неї не було захисту. Ні голосіня вітру, ні мрака, ні холоднеча, здавались небезпечними сій молодиці. С під хустки на голові вилізло пасмо чорного волося, при світі ліхтарів дощові крапельки блищали на волосі наче срібло. Зрівнявшись с повороткою, котра веде вниз до Дніпра поуз Володимирів колодяз, молодиця зупинилася, оберлася на бійця и стала кашляти!.. Да як кашляти!.. Здавалось с того кашлю вилітали слова „не довго вже тобі терпіти“...

— „Ох! Господи! як тяжко!“ проговорила молодиця відкашлявшись. Вона ступила кілька ступнів и стала під ліхтарем. З ліхтаря світ упав їй на лице. Жовтяниці не згладили того сліду, котрий залишила на лиці молодість и краса... Погляд трошечки повеселішав и з глибини запалих очей мигнув и счез той промінь, котрий горів колись в тих очах, ще тоді як вони були молодими, невиплаканими... тоді як вона була молода и весела, коли ще вбожество не ялось простягти до неї свою суху, кістливу руку...

Єсть ступінь того тяжкого, страшеного, хижого убожества, та ступінь, на котрій с тіла чоловічого стираються усі сліди божого образу!.. Міні аж страшно нагадати про сю ступінь убожества!.. Я бачив таких убогих и страшно було дивитися на їх!.. На їх лицах не було ніякого виразу крім убожества: в сёму виразі, міні здається, поміщаються вирази усього того, що тільки може виявитись під втиском убожества... Ся ступінь убожества не виявилась ще зовсім на лиці тієї молодиці, про котру ми ведемо річ и котру назвемо хоч Стехою. На Стешиному лиці ще миготіло щось таке симпатичне, що притягувало до себе, наче та роскішна, пишна квітка, котру вже вдарив осінний мороз, котра вже зблекла, котра вже не вичунає, погине, але все вона ще не втерля слідів своєї краси.

II.

Вітер подув кріпше; дощ линув буйний; Стеха одрігнула від холоду... Вона повернула в праворуч и подалася в низ до Дніпра... От вона зрівнялась с колодязем. Зайшла б в каплицю, приложилась, — так замкнута вже; тільки стовб бовваніє над колодязем... Хотіла перехреститися, пучки заклакли, не можна розігнути...

Темно, тихо, нічо ніде ні щавокне, тільки й чути, як ще трохи низше дніпрова хвиля вдариться об берег, тай замовкне... Стеха глянула туди, де тече Дніпро... Нічого не видно! — Туман повис над річкою и злився з видом... Стеха пішла до берега. От вона на березі.

Придивімося, щось чорніє; то купальні стоять, ще й досі не відведені в захисток на зімвілю. Стеху наче що поманило в купальні: держачись за більце, вона в п'ятьмах стала спускатися по східцях; спустилась, пішла по дошкам. Берег вже далеченько!.. тут певно добра глибщина. Стеха глянула на воду: біжать хвилі, одна другу доганяють, одна другу скривають. Щось наче шепче Стесі: „добре ти зробила, молодице, що прийшла сюди! Чого стоїш? Переступи через більце, — да кинься в воду! Скінчиш житя, скінчиш и муки свої. Годі тобі боротись з нуждою; не побореш ти її; вона тебе заїсть и зїсть. Кінчай! могила усім однакова, усім дорога в могилу. Хіба не все одно що сьогодні, що завтра“.

„Здається чим швидче, то краще!.. ну, помучишся кілька хвилин в холодній воді, за те раз на віки розлучишся из своїми муками!... Кінчай! дніпрові хвилі пригорнуть тебе до свого лона!.. Чого боятися? — Людей? хіба людям що до тебе! Байдуже ім, чи живеш ти, чи ні?.. А може Бога боїшся? не бійсь!.. він би тебе простив, дак и прощати ні за що...“

И здалося Стесі, що з води вийшла якась манія, простягнула до неї обидві руки и так приязно, так ласкаво зове до себе! Що ж! тільки б ногу перевинути через більце, посунуться трошки с кладки, шубость в воду!.. всему кінець! Манія підхватить на руки и не дасть забитися об воду, або об кригу... Чого ж вона жде? Хіба ще мало змокла, хіба ще дощ не пробрав до рубця, хіба ще мало зїла вона дрижаків?..

III.

Стоїть Стеха! мабуть не спокусить її манія, мабуть для неї, для тієї перемокшої і одубілої Стехи ще єсть що небудь таке в житю, що приманює її до себе!..

Так!.. С тяжкою журбою згадала вона, що життя її ще потрібне за для других: вона жінка — у неї єсть недужий, голодний чоловік; вона мати — у неї єсть мала дитиночка... Хто ж їх доглядить, хто їх обмиє, хто стане побиватися біля їх; хто їх без неї нагодує?.. Та хиба ж и в неї є чим їх нагодувати? Здалося Стесі, що й водяна манія, и хвилі, и вся вода, и увесь Дніпро зареготалися з неї: чудний, дивний регіт наче покотився по воді... „Чого ж ти йшла сюди? чого ж ти в таку хвилю тиняєшся по улиці?“ наче хто питав її.

— „Ні! ні!.. не сёгодні, не тепер, не в отсю холодну, холодну ніч!.. нехай другим разом, може завтра... Сегодні вернуся до їх; вони з обіда ще нічого не їли... Піду нагодою їх... а чим же я їх нагодою, у мене ні крихти хліба, ні шага за душею... А колись то не так було... де ж ёго взяти?.. хиба вкрасти?.. а де, у кого?“

Стеха замислилась.

Стала вона згадувати своє життя.

IV.

Згадала Стеха як була ще вона малою дитиною. Жили вони в селі; родителі її були крепаки: хатина у їх була манесенька, памятує вона, як було мати встане рано-ренесенько, протопить у печі, зварить їй в невеличкому горинечку каші, поставить на припічку, на столі положить хліба; підмете хату и йде швидче на панщину; вернеться до дому не рано в вечері. А Стеха одна собі просидить у хаті цілий день. А в літку, коли на дворі темно и сухо, вибіжить на улицю, пограється з сусіднєю діворою чи в хрещика, чи в гусей. И весело їй! байдуже що батько й мати цілий день тягнуть в ярмі!.. Дасть Біг вечер — вони прийдуть, поцілують, попестують свою одиничку — Стеху; вложити мати її спати и спить вона тихо, спокійно; ніщо її не безпечить, хіба инколи присниться, що сусідова Галя ущипнула її и вона жажнеться зо сну... А прийде субота — ненька ще до захід сонця вернеться до дому: принесе води, нагріє купелю з любистком, з васильками, з мятою; змиє свої Стесі голівоньку, вичеше її гарно;

а в неділю вквітає и побіжить Стеха до церкви. В церкву вона тільки загляне, а більш попустує на цвинтарі з дітьми, посидить на мурашку, инколи полізе на дзвіницю, подивиться як там дзвонять... С церкви до дому: у матері вже й обід готов, борщ з салом, часом молодша каша... Пообідали, тато ляже під хатою, а мати візьме грібенку, сяде у ёго в головах да поськає в голові, а Стеха тут коло їх бігає, жартує, пустує; весело їй! А вони на її дивляться, не надивляться. Стеха ж одначка, а до того ще й з себе красива: коси чорні, лице біле, брівки густі, рівні як шнурочок, очиці карі, да швидкі — швидкі, так и бігають, наче зірки.

V.

Згадала Стеха як вперше побачила вона вїта: такий високий, чорний з довгими, широкими вусами, да такий сердитий — прасердитий! Гляне — наче пятака дасть! Так від ёго погляду мороз поза кожею й піде. Прийшов він у хату, у руках ціпок: и шапки не зняв, не казав: „Магай біг!“ а подивився на Стеху, тай каже:

— „Годі дівко гулять! одинацятий рік тобі йде, нагулялась доволі; пора й за діло; виходь лиш завтра на тютюн, — чуєш!“

В ранці мати одвела Стеху в перший раз на панщину, на тютюн. Дівчат и хлопців на тютюні зібралось багато пребогато: от як би стілько їх на улиці! Тото б мали напогратись гарно у гусей, або в горю-дуда! А тут не можна! Тут не до пустоти: тютюнник назирцем ходить, приказує, що не „воляж“, щоб на сонце не дивилися, а допильнували насія знімати...

Сумно той день-перший, день неволі провела Стеха на панщині; але вернулася до дому — байдуже! Помогла ще де-що коло печи матері, повечеряла и знов весела!.. „Тепер и я вже не дитина, а робітниця папська!“ подумала Стеха и думка, що й вона вже не дитина, — звеселила її дитинну душу и серце.

VI.

Згадала знов Стеха, як занедужав на панщині її тато, як ёго недужого привезли до дому. Сам він не здужав и дверей перейти; на руках ёго знесли з воза, внесли в хату, положили на під. Він тяжко стогнав, нічого не говорив, нічого не пізнавав.

А мати вбивалася біля ёго: ридала, богу молилася! — В день було на панщині, а в ночі коло недужого. Матері не ослобонили від панщини, тільки на час недугу тата. Стеху не ганяли на тютюн и вона сиділа біля недужого. Вона доглядала ёго, вона молилася за ёго. Стане вона на вколішки, згорне на грудях рученята, гляне на образ, — а на образі намалёвана Божа мати; дивиться на образ, слізки з очий — кап-кап! „Господи! Поможи видужати татови!“ шептала Стеха. Не помогло! На девятий день тато вмёр. Бог не вчув її молитви... А вона молилася так щиро, так чисто!

Стеха зітхнула и глянула на небо! Тьма! страшенна тьма дивилася з неба. Дошч лив. Стесі здалося, що то плачуть жмари.— Так плакала и вона, ховаючи свого тата!.. Якою ж страшною звірюкою дивиться небо... „Чи на тому небі єсть той добрий Бог, що не вчув моєї молитви! Ні! Бог милосердя и любви не лишає жити в такій темноті, в такій пустоті!.. Ні! мабуть він не там живе, або де инде, або ёго „милосердного“ й зовсім не ма?..“

VII.

Згадала Стеха, як прийшла в вечері з панщини мати! Тато вже похолов, сусіди-люде обмили и на стіл положили. У ранці прийшли майстрі, зробили труну, мати виняла з скрині два повоі полотна, що дбала на придане Стесі. Один порізали на покривала, на хустки, другий Стеха однесла до жида в шинок; жидівка подивилася, довго вертіла в руках, перемеряла на аршин, сховала в скриню, а Стесі дала дві пляшки горівки, да щось там грошей. Гроші усі пійшли на свічки, на ладан, да попу за похорони. За подзвіне нічим було заплатити, не стало тих грошей; паламар був добрий чоловік подзвонив на віру. Дячок не пішов на віру читати псалтиря, так обійшлися без псалтиря. На поминки с паньського двору прислано пів пуда круп, да пуд гречаної муки. И не взяла мати панського добра, старцям роздали...

VIII.

Згадала Стеха як прийшла воля! Тоді їй п'ятнайцятий ишов. А вона добре памятує: було в піст як раз в неділю на сорока мучеників. В ранці прїїхав до пана в двір становий, з ним якийсь судовик. Подзвонили в церкву, народу зібралося видимо не видимо,

старе й мале, усе йшло, бо знали що читатимуть волю. Навіть пани прийшли в нашу церкву, хоч до того з роду не ходили: звісно ляхи, не нашої віри, до костелу їздили в друге село.

І в церкві й на цвинтарі така тіснота, що й пучки не можна просунути. Одправив пан-отець службу, послі молебень за царя, послі прочитав волю в церкві, потім на цвинтарі становий прочитав її. Люде раділи! Дітвора бігала, кричала: „воля! воля!“ а пани такі сумні, — швидче до дому. Жид думав, що люде с церкви так и привалять в шинок. Де тобі! ні одна душа й не зазирнула, и без горілки воля усіх впоїла; усі раділи, тільки й не радів один старий — престарий дід Василь Шмигун. Сів собі на деревину під ворітьми, тай сидить такий сумний. Люде до ёго:

— „Чого діусю сумуєте?“

— „А ви чого дурні радієте?“ одрізав він.

— „Як чого! діду-голубоньку! воля прийшла...“

— „Воля!.. добра воля! Є чому радіти!.. А істимете що? дурні!.. воля без землі! Хіба ж не чули, що на дворових землі зовсім не даватимуть.“

— „Дарма діду! аби воля, заробимо!“

— „Заробите! З голоду без землі полухнете. Забули хіба, що в нас послі останної ревизії більша половина села дворові. Що ж вони робитимуть без землі? В наймити підуть до тих, котрим дадуть землю, чи в старці? Ох ви, дурні, дурні! не розумієте, що без землі погана воля. Се будуть знов нові пани и нові крепаки!“

— „Годі! не вішуй старий невідь чого!“ гукнув хтось.

— „Діду! діду! на що вам землі, аби воля.“

— „Міні, сину, не треба вже ні землі, ні волі. Мене наділять землею нарівні з усіми, из старцями, из царями: усім по саженю... а вам молодим без землі тісно буде!“

А люде не слухали діда, не до того було. Раділи усі, впилися волею.

ІХ.

Стали люде вольними. Ні Стеха, ні її ньєнка не ходили на панщину. Землею їх не наділили, бо „ревизських душ“ у їх не було. Довелось ходити не на панщину, а на поденщину. Підє Стеха куди, чи копати, чи мазати, або в літку сіно гребти, чи жито жати; заробить за день четвертака, тай годі! Мати стара стала, на роботу нездужає ходити. Ледві справиться дома волю

печі, істи зварить, на городі попорається, та сплюючи яку таку нитку виведе. От и вся робота з неї.

Стеха вже на зрості! розцвіла наче маківка, не то що парібки, а й попович коло неї моститься. А Стеха ні на кого й не дивиться. Весело їй! тільки й журби у неї, що старість матері, да блага здоровля її. От, думає вона, коли б неня були здорові, як би добре було, як би весело жилося.

Х.

Згадала Стеха своє перше и останнє кохання.

Стояла тоді на дворі весна, все зеленіло, все розцвітало, все жило. Стеху позвали на поденщину, до попа градки копати. Обідаючи вона вздріла попового наймита Юрка. Високий, молодий, літ 25, чорнявий, голова в кучерах, з очей так и летить проміння. За обідом сів він обідати поруч Стехи. Гляне на Стеху — Стеха так и займеться, наче хто приском кине на неї. Юрко спустить очі в лижку, а Стеха підведе тихесенько, щоб ніхто не запримітив, свої очі на Юрка. С під довгих рісниць її, мов блискавка, вдарить на Юрка; Юрко затремить, ось лишка дрижить у ёго в руках, от-от випаде з рук!

Давно се було, літ сім назад, а Стесі здається, що се було ніби вчора, так ясно усе нагадується її. Ніби вчора вперше сиділа вона біля Юрка; ніби вчора, вернувшись до дому од попа, у неї якось чудно забилось серце, так чудно, як ще ніколи не билося. За день у попа на роботі вона добре упріла, лягти б швидче, та заснуть спочить, набраться на завтра нової сили на поденщину.

Вона б лягла, так сну ж не ма. Юрко так и стоїть у неї перед очима. От вона й бачить ёго, от и голос ёго чує. В третє заспівали півні, а Стеха не спить. Голова якось важка горяча, наче що коло серця болить. От и світ. Стеха швидче встала, вимела хату, затопила піч; пораяється, діжу місить, а стара дивиться на неї й сама собі дивується: „Щось з дівкою чудне; не своя вона, ні —“

— „Чи ти Стехо здорова?“ питає.

— „Здорова матусю,“ и почервоніла и спустила очі в діжу.

— „Гляди, дочко, може б сьогодні не йшла на роботу.“

— „Як можна матусю! треба йти! Не піді — дома золотого не висижу; тай пан-отець розсердиться. Треба йти.“

Копає грядки Стеха. Глянь и Юрко йде до неї з заступом! Вона й обімліла, уся затрусилася, наче чого злякалась.

— „Здорова, дівчино!“ промовив Юрко.

— „Доброго здоров'я!“ одказала Стеха и нагнулась витягти с під заступа коріня.

Щаслива стала Стеха!..

И здалось Стесі, що наче й дощ вже не йде, и вітер стих и небо прояснилось и стало так зоряво — зоряво.

Стеха швиденько пішла с тієї кладки, на котрій стояла. От вона й на березі. Куди ж тепер? Куди? Еге куди йти?.. Зразу поховались зорі, небо стемніло, вітер завив, холодним дощем хвиснуло в очі. Стало Стесі темно, страшно, вона зупинилась на березі, щоб погадати: куди йти?.. Нікуди, нікуди голову прихилити... „Що ж!.. ліба вернуться знов на кладку?..“ „А Юрко, а дитина,“ шепнув їй хтось в ухо...

(Конець буде.)

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

У Варшаві між тим одбувався вибір нового короля. Сим разом близкість козаків не дозволяла папам проволікати вибору цілі місяці, як перше случалося: потреба голови для держави була дуже очевидна. Хмельницький из своєї сторони вислав на сойм депутатів од козаків.

Було тоді тріх кандидатів на польський трон: семигородський князь Ракочий и двох синів покійного короля Зигисмунда III., Кароль и Ян-Казимир. Семигородського князя усунули перше всіх; з двох братів узяла верх партия Яна-Казимира, козацькі депутати тако ж ёго поперали; Оссолинський склонив многих на сторону Яна-Казимира, впевняючи, що инакше Хмельницький буде воювати за того королевича. Справа між двсма братами залагодилася так, що Кароль добровільно відступив од своїх заходів на користь брата. Вибрали Яна-Казимира не зважаючи на те, що був перше езуїтом и дістав од папи кардинальський капелюх. Що нахилило Хмельницького бути по стороні сёго короля — незвісно, як рівно ж тяжко тепер означити, в якій степені Хмельницький бажав сёго вибору. Тим не менше Хмельницький показував

велике вдоволене, коли почув про вибір Яна-Казимира. Їму привезли 19-го листопада від короля письмо с приказом застановити війну и вижидати королівських комисарів. Хмельницький зараз повернув од Замостя з усім війском назад в Україну.

Хмельницький останніми часами поступав против загальної народнєї волі. Повставший нарід домагався, щоб він провадив ёго на Польщу. Хмельницький вже с під Львова думав був вертатися, та тільки зважаючи на крик народу ходив під Замость. Хмельницький міг ити просто на Варшаву, навести страх на цілу Річ Посполиту и змусити панів, щоб згодилися на найкрайніші уступки; він міг би вчинити корінний переверт в Польщі, збурити в ній аристократичний порядок и положити початок новому порядку, так державному, як и суспільному. Та Хмельницький на то не відважився. Він не тільки не родився, але и не приготувався до так великого діла. Почавши повстане в крайности, зберегаючи власну жизнь и відомщаючись за своє майно, він як сам потім признавався, опинився на такій висоті, про котру й не мав и тому опісля не міг вести діла так, як ёму доля вказувала. Доба Хмельницького в тих відносинах надає оден с тих случайв в исторії, коли народня маса инстинктом вбачає, що треба в данім часі робити, та її проводирі не мають снаги ввести в діло того, що народ чує, чоґо він домагаєсь. Хмельницький був сином свого віку, присвоїв собі польські понятя, польські суспільні привички и вони то в пім проявилися в рішущій хвилі. Хмельницький почав діло гарно, та не повів ёго в пору дальше, як було треба. В перших часах зробив він историчну похибку, за котрою слідував ряд инших и таким робом повстане Полудневої Русі пішло иншою дорогою, а не тою, куда ёго вели спершу обставини. Побачимо, як Хмельницький став навпаки народови и в відносинах суспільного идеалу, утвореного народнєю масою в ёго часі.

Хмельницький вернувши с під Замостя прибув найперше в Київ. При гомоні дзвошів и громі пушок він вїхав в піврозвалені Ярославові Золоті ворота и під стінами св. Зофії повитали ёго митрополит Сильвестер Коссів, духовенство и кївські городяне. Бурсаки співали ёму руські и латинські пісні, величали ёго спасителем народу, руським Мойсеєм. Тут дожидав ёго дорогий гість, Паисий, ерусалимський патріарх, що іхав у Москву. Він именем православного світа на Сході приносив Хмельницькому привіт с побідами, дав ёму одпущене гріхів, побуджував до нової війни против лативства. Гетьман був в тім часі чоґось сумний. В ёго характері стало проявлятись щось дивного: він то постив

и молився, то віддавався пиятиці и співав думи свого утвору; то був ласкавий и однакий в обходженю з усіми, то знов ставав строгий и гордий; то молився Богу, то радився с чарівницями.

С Київа він виїхав у Переяславль и там оженився. Жінкою ёго, як кажуть, сталася Чаплинська. Про прежнёго її чоловіка всіляко говорять жерела: після одних він ще жив, після інших був убитий. Додають до того, що Чаплинська була кумою Хмельницького, и що патриарх Паисий розр'шив ёму таке недозволене зв'ичане. Та есть також вість одного из сучасних, що незвісно довідно: чи справді ся Чаплинська була жінкою того, котрий відобрав у Хмельницького Суботів, чи инша, східна з нею по фамилі?

В Переяславлі зїхалися до Хмельницького послі сусідних держав, що гляділи своїх користий в звязи з ростючою потугою козаків. С Турциї прибув посол од везира, що управляв державою за малолітнёго султана и предлагав Хмельницькому союз против Польщи. Тоді заключено договор, після котрого козаки могли свобідно плавати по Чорному морю и Архипелягови с правом безоплатної торгівлі на сто літ. Козаки обов'язувались не нападати на турецькі городи и боронити їх. Семигородський князь Юрий Ракочий предлагав Хмельницькому вступити в союз и вирушити разом на Польщу, щоб добути корону для Юрия; за то Юрий обіцяв свободу православної віри у всіх краях польських, а самому Хмельницькому удільну державу в Україні с Київом. Прислали до Хмельницького послів господарі молдавський и волоський також с предложенем дружби. Хмельницький дізнавшись, що в молдавського господаря есть дочка, просив її руки для свого сина. Прибув посол царя Олексія Михайловича, Унковський, привіз після звичаю в дарі футра и ласкаве слово від царя; та царь ухилився від розриву с Польщею и бажав успіху козакам тільки в тім случаю, коли поводом до повстаня у них справді була тільки віра. Наконєць, в лютім прибули в Переяславль обіцяні від нового короля комисари: сенатор Адам Кисіль, ёго племянник, новгородсько-сіверський хорунжий Кисіль, Захар князь Четвертинський и Ондрій Мястковський з їх свитою. Останній лишив дуже цікавий опис стрічи с Хмельницьким.

Комисари привезли Хмельницькому від короля грамоту на гетьманство, булаву обсіпану сафирами и червоне знамя з образом білого орла. Хмельницький назначив ім послухане на площаді и зібрав козацьку раду; тут виразився народній погляд, що не хо-

тів ніяких угод и стремів до рішущого розв'язання питання між Русю и Польщею.

„На що ви, Ляхи, принесли нам сі дитячі забавки, — закричала юрба, — ви хочете нас підійти, щоб ми, скинувши панське ярмо, знов ёго наложили! Най щезають ваші облестні дари! Не словами а шаблями розсправимося. Пануйте собі у своїй Польщі, а Україна най нам козакам лишається“.

Хмельницький гнівно спиняв народній гошн; та потім за обідом, в розмові с Кисілем и ёго товаришами, підпивши собі, виразив такі ж щирі чувства:

„Що толкувати — говорив він — нічого не буде з вашої комисні. Війна мусить розпочатися за дві або чотири неділь. Переверну я вас, Ляхів, до гори ногами, а потім оддам вас в неволю турецькому цареві. Най би король був королем: щоб король карав шляхту и дуків и князів ваших. Вчинить переступ князь, відрубай ёму голову; а вчинить переступ козак — и ёму то само зроби. От буде правда! Я хоч собі невеличкий чоловічок, та от Бог міні так дав, що я тепер самовладний володар руський! Коли король не хоче бути вольним королем, ну як ёму вгодно.“

Адам Кисіль висилав перед козацьким проводирем всю свою красомовність, обіцяв побільшене козацького війська до п'ятнадцяти а навіть до двадцяти тисяч, наділене ёго новими землями, давав дозволене ити козакам на невірних; але Хмельницький на то всё ёму сказав:

„Марні речі! Було перше зо мною об сім говорити; тепер я вже вчинив то, об чім и не думав. Зроблю то, що я загадав. Виблю з ляцької неволі весь руський народ! Перше я воював за свою власну кривду, тепер буду воювати за православну віру. Весь чорний народ поможе міні по Люблин и по Краків, а я од ёго не відступлю. У мене буде двіста, триста тисяч війська. Орда вже стоїть на поготові. Не піду війною за границю; не підойму шаблі на Турків и Татар; буде з мене України, Поділя и Волині; доволі нашого руського княжества по Холм, Львів, Галич. Стапу над Вислою и скажу тамошним Ляхам: „Сидіть, Ляхи! мовчіть, Ляхи! Всіх тузів ваших, князів там зажену, а як стануть за Вислою кричати, — я їх и там знайду! Не лишиться ані оден князь, ні одна шляхтянка на Україні; а хто з вас з нами хоче хліб їсти, той най війску запорозькому буде послушний и не виступає на короля.“

Слухаючи сю річ, пани, як самі потом говорили, здеревіли зо страху.

Полковники, що були при Хмельницькім, говорили крім того: „Вже минули ті часи, коли Ляхи були нам страшні; ми під Пиллявцями спізнали, що се вже не ті Ляхи, що перше бували. Се вже не Жолківські, не Ходкевичі, се якісь-там Тхоржевські та Зайончковські (від — tchorz, zajac), діти, що нарядилися в залізо! Померли од страху, як тільки нас побачили.“

Однак по усильній просьбі польских комисарів, Хмельницький подав Адамови Кисілю услівя миру в такім зміслі: в цілій Русі знищити пам'ять и слід унії; уніятських церков зовсім не має бути, а римські костели тільки до часу; київському митрополиту дати перше місце в сенаті по примасі польским; всі уряди и достоїнства в Русі мають бути обсажені православними; козацький гетьман має бути залежний тільки від самого короля; — жидам не дозволено поселятися в Україні. Наконєць, в услівях поміщено, щоби Єрема Вишневецький не діставав начальства над польским війском.

Комисари відказалися підписати ці услівя, в сущности досить умірковані и відьхали. Предложена Хмельницького викликали гнів в польским сенаті. В тих часах Поляки с фанатизму ні за що не рішались на знищенє унії. Крім того домаганя Хмельницького загрозували панам на будучину втратою їх дібр и верховних прав на Русі.

Поляки виставили військо під начальством трьох проводирів: Лянцкоронського, Фирлея и Єреми Вишневецького. Крім того дали королеви право на зібране посполитого рушеня т. є. загального узброєня шляхти: способу сєго уживано тільки тоді, як краєви грозила крайна небеспечність.

В Україні лагодився цілий народ до війни. Хуторі, села и городи ставали пустою. Пахарь кидав свій плуг, надіючись пожитись коштом панів, на котрих перше робив; ремісники покидали свої майстерні, купці свої крамниці; шевці, кравці, теслі, винники, броварники, могольники (що копали сторожеві кургани), лазьники втікали до козаків. В тих городах, де було магдебурське право, шановні бурмистри, радні, війти и писарі покидали свої уряди и пішли до козаків, обголивши собі бороди (після тогочасного звичаю вояки голили собі бороди). „Так-то — замічає ровесник — диявол поглувшись з шановних людей.“ Зневага и посьміх ожидали людей, що не брали уділу в повстаню; тільки каліки, старці, жінки и діти лишалися дома, та й то по більшій части слабий чоловік або бездітний старець, стидаючися лишитись без уділу в справі визволеня отчини, ставив за себе наймита. Хмель-

ницький розділив їх на полки, котрих тоді утворено дванайцять правобіч Дніпра,^{*}) а дванайцять лівобіч.^{**)} Та не всё військо було с Хмельницьким; він виправив частину ёго в Литву підбурювати білоруських хлопів.

Хмельницький виступив с Чигирина в маю и йшов пошалу, ожидаючи кримського хана. Ислам-Гирей злучився з ним в червці на Чорнім шляху. В ёго війську були кримські гірняки, славні стрільці з лука, степові ногайці в кожухах шерстю на верх вивернених, котрі живилися кониною, нагрітою під сідлом; були й буджацькі Татаре, що зносили з задивляючою терпеливістю спекоту й голод и дивували своєю знаємстю безпримітного степу, спосібні, як говорили об них, довго сидіти в воді; були також с ханом Черкеси з голеними головами и довгими чубами. На поклик Хмельницького явилися лицарі з над Дону. Ніхто не просив наперед платні; кождий ишов без торгу на війну, сподіваючись розбити богату Річ-Посполиту.

Хмельницький з своїм полчищем обляг польське військо під Збаражем 30. червця (10. липця нового стиля) и держав ёго в облозі, надіючись примусити до здачи голодом и неустанною стрільбою. Поляки приготували собі так мало запасів, що в кілька неділь у них повстав голод. Роскішні пани мусили жититися кінським мясом; прості жовніри їли коти, миші, пси, а коли й тих звірят не ставало, то зривали шкіру з возів и обувля и їли, роз-

^{*}) Чигиринський, черкаський, лисянський, білоцерковський, паволоцький, уманський, калницький, канівський, животівський (инакше брацлавський), полісенський и могилівський. Простор, який займали сі полки, складали нинішні губернії: кнївська, волнїська по р. Гориня, подільська, часть Червоної Русі и часть минської губернії. Каменець, тверда, неприступна твердиня була ще в руках Поляків.

^{**)} Переяславський, віжнїнський, чернігівський, прилуцький, нчанський, лубенський, врклівський, мнргородський, кропивянський, галицький, полтавський и зінківський. Вони займали нинішню полтавську и чернігівську губернію и часть могилівської по Гомель.

Полки ділилися на сотні; сотня мала села и городи и звалась після назви якогось значійшого місточка. Інша сотня мала в собі до тисяч людей; сотня ділилась на курені. Верховне місце управи звалось військовою канцелярією; там разом з гетьманом засідала генеральна рада або військова старшина: обозний (начальник артилерії и закладання табору), осаул, писарь, судя и хорунжий (що ніс годовше знамено). В кождім полку була полкова канцелярія и полкова старшина: полковник, обозний, писарь, судя и хорунжий. В сотні була сотенна канцелярія и сотенна старшина. Начальники куренів звались отаманами. Старшину вибирали на радах, а гетьман її потверджував. Сей лад в сущности здавна бував у козацькім війську, та сим разом розширився на цілу масу повставшого южно-руського залюдненя.

варюючи в воді. Багато їх умерало; козаки знарошно кидали в воду трупи, щоб зопсувати її. Поляки доходили до такого положення, в яким були їх батьки в Москві. Руські хлопи насміялися з них і кричали :

„Чи скоро ви, панове, будете збирати від нас дапину? От вже цілий рік, як ми вам нічого не платимо; а може бути, задумаєте наложити нам яку панщину?.. Піддавайтесь но лучче! а то дармо кунтуші свої замазали, лазячи по шанцях! Відай усе то наше та й самі ви попадете в добичу голодним Татарам! От-що паробили вам: очкові, та панщини, та процеси, та сухомельщини! Гарна вам була тоді музика, а тепер вам так славно в дудку заграли козаки!“

Кілька разів мали вже жовніри замір повтікати, хоч се значило ити всім на явну смерть, тому що хлопи не лишили б їх живими; — та цілий табор піддержував тоді воївний князь Єрема Вишневецький. За ёго радою оден шляхтич, именем Стомпковський причесався по мужицьки и взяв с собою письмо до короля; в ночи він переліз окопи, кинувся в став, що притикав з одної сторони до польского табору, переплив став, переліз поміж сплячих неприятелів, а при найменшій шумі припадав до землі и затаював одих, як роблять стрільці з медведем. Минувши неприятельский стан, він пустився на втікача, видаючи себе за руського хлопа, потім взяв почтові коні и дістався до місточка Топорова, де застав Яна Казимира.

Король дістав од папи благословене, посвящене знамя и меч, виїхав из столиці и поступав помалу, ожидаючи приходу з різних воеводств війск посполитого рушеня. В ёго було двацять тисяч регулярного війска (а може й троха більше). Посполите рушене неустанно надходило одділами. Коли король дістав письмо від осаджених и роспитав Стомпковського про положене війска, вирушив він на одсіч осаджених; та виправа ёго була трудна, бо дощі попсували дороги. Поляки потім жалувалися, що ніяк не могли засягнути певних вістий про неприятеля: „Ся Русь — то всі до чиста бунтівники, говорили вони: — хоч печи їх, то вони правди не скажуть!“ Хмельницький на против знав про всі рухи неприятельські. Руські хлопи, що привозили запаси для королівського війска, удавалися потім до своїх братів козаків, щоб розказати їм про положене польского війска. Багато слуг повтікало від своїх панів до козаків.

Король прибув наконець до місточка Зборова, вже недалеко від Збаража. Зборівські міщане сей час дали знати Хмельницькому

об королівським приході и обіццями помагати ёму. Лишивши піше військо під Збаражем, Хмельницький взяв с собою кінницю и разом с кримським ханом и Татарами виправився до Зборова.

В неділю, 5-го серпня (15. нов. ст.), Поляки стали переправлятися через ріку Стрипу. День був хмарний и дощевий. Козаки з ліса бачили, що робиться в неприятеля. Коли половина посполитого рушення вспіла переправитися, а друга зіставала на противнім березі и шляхтичі, не сподіваючись нападу, розложилися обідати, — козаки и Татаре ударили на них и винищили всіх до останнього, що були на одній стороні ріки. Зараз потім розпочалася битва на противнім березі. Король заявив велику діяльність и виставлявся на небеспечність; та смерком Поляки збилися в свій табор, а неприятель оточив їх з усіх сторон.

В ночі хотіли пани яким способом випровадити тайком короля с табору, та Ян-Казимир одкинув се соромне предложене. За радою канцлера Оссолинського, король написав до кримського хана письмо, прокладаючи ёму приязнь, в тій цілі, щоб ёго відтягнути од Хмельницького.

Ис сходом сонця битва відновилася. Козаки ударили на польський табор з двох сторін. Битва була кривава. Козаки вернулися в польський стан и добивалися вже до короля. Нараз всё змінилось. С козацького стану рознісся поклик: „Згода!“ Витязі одступили. Треба було однако ще багао часу, щоб погамувати розлючених вояків.

Зараз потім явився в польський табор Татарин с письмом од кримського хана. Ислам-Гирей бажав польському королеви щастя и здоровля, заявляв невдоволене с того поводу, що король не звістив ёго про своє вступлене на трон, и виразився так: „Ти моє царство ні за що мав, а мене не вважав чоловіком; тому ми прийшли змувати в твої удуси и по волі Господа Бога лишимося в тебе в гостях. Коли тобі вгодно потолкувати з нами, то вишли свого канцлера, а я вишлю свого“. Прислав королеви письмо и Хмельницький, впеvняв, що він зовсім не бунтівник, и тільки удався до великого кримського хана, щоб привернути для себе ласку королівську. „Вашій милости, — писав Хмельницький, — угодно було назначити замість мене гетьманом козацьким пана Забуського; звольте ёго прислати до війска; я сей час оддам ёму булаву и знамя. Я з війском Запорозьким при виборі вашім бажав и тепер бажаю, щоб ви були потужнішим королем, як був св. памяти брат ваш.“

Трудно рішити, що було причиною сього наглого застановлення битви. Український літописець тогочасний говорить, що Хмельницький не хотів оддавати християнського короля в бисурманську неволю; Поляки приписують се діло найбільше ханови.

Перше заключено умову с ханом. Після тої умови польський король обовязався платити кримському ханови 90.000 золотих щорічно и крім того дати 200.000 золотих одноразово. Татаре називали се даниною; Поляки уразилися и говорили, що се „не данина а подарунок.“ Татаре відповіли: „Всё одно, як називаєте, — даниною, чи подарунком, щоб тільки були гроші“.

Потім заключено умову с козаками. Установлено, що має бути війська козацького 40.000, с правом записувати їх с королівських и шляхоцьких дібр на обшарі, котру займають київське, брацлавське и чернігівське воеводство (нинішні губернії: київська, полтавська, чернігівська и частина подільскої). В займищі, де будуть жити козаки, не вольно кватирувати коронного війська и жити жидам: всі достоїнства и уряди в означених воеводствах діставатимуть тільки православні; езуїтам не позволено жити в Києві и інших місцях, де будуть руські школи; київський митрополит засідатиме в сенаті; а що до знищення униї як в королівстві польскім, так и в великім князстві литовскім виїде соймова постановова.

По заключеню умови, Хмельницького припустили 10. серпня (20. н. ст.) до короля (однако він взяв закладників на той час, коли мав виправитися в польський табор). Він держався поважно, говорив хоча с шапою та сміло, виложив коротко насиля и кривди, котрі заподівали польські пани и довели народ до повстання. „Ми втратили терпеливість — виразився Хмельницький, — ми були примушені закликати чужоземців против шляхоцтва. Годі нас за то гудити, що ми берегли нашу жизнь и наше майно! И товарина ударить, як її мучать!“

Литовський підканцлер Сапіга, именем короля тут присутного, заявив, що забудуть про всё минувшее.

Мирний договір вибавив остаток війська, що гинуло з голоду під Збаражем. Зараз потім видано росказ застановити війну и в Білорусі. Повстане прибрало було в сій стороні вже значний розмір, коли там явились с козаками два проводирі: Подобойло и Кречовський. Вони вспіли підбурити кількадесят тысяч хлопів, але польський литовський гетьман Радивил, по великім з іх сторони опорі, знищив іх ватагу коло Річиці. Ранений Кречовський

попався в полон, и щоб не дістатись на наругу витязеви, розбив собі голову до воза, на котрім ёго везли неприятелі, що ёго полонили.

(Дальше буде.)

ЩЕРЕГЛЯД КРИТИЧНИЙ.

Новости наукові в нашій літературі. (Слово о Пълну Игоревѣ, Д-ра О.м. Огоновського. Граматика руского языка Д-ра Осадици в 3. виданю) написав Б. Пюрко.

(Дальше.)

По при тексті оригінальнім помістив автор дословний прозаичний перевід на теперішній наш язык. Перевід сей під кожним взглядом знаменитий, відзначається великим зрозумієм річи и перевисшае що до чистоти и красоти ясика всі дотеперішні наші переводи.

По тексті оригінальнім и толкованю того ж на теперішній наш язык слідуєть поясненя, переважно граматично-філологічні.

Єсть се часть в цілім тім ділі не тільки найобширнійша але и найясильнійша, бо написана основно, вичирпаючо и з великою ерудицією.

Сподіватись тоді належить, що праця Д-ра Огоновського, а особливо та послідня її часть, не тільки що приспособить новійшу науку філологічну до вивченя „Слова“, але и розяснить не одно дотепер темне місце того так важного памятника. Не дивно про те, що в части тій годі що такого подибати в чім би авторови закид зробити можна. Тож и заміти мої, котрі тут зробити собі позволю, будуть може більше субективними. Перед всім не можу згодитися на те, яко би 1-ий причастник часу минувшого „рекъ“ (XI. 8. и XIV. 1.) заступає Аорист-а, позаяк таке ужите того причастника майже нігде не знаходиться. Я думаю тоді, що рекъ на обох тих місцях єсть тільки причастником. Правда що такому толкованю річи стоїть на заваді конъюнція „и“, бо тоді мусіло би читатись „схопи рекъ“ (схопив рекши) а не „схопи и рекъ“ (схопив и рекши). Но таке получене verbі finiti с причастником через „и“ подибати можна частійше в старинних наших памятниках, рідше в народній нашій літературі. На доказ виступуть приміри наведені Миклоснчем (Syntax стр. 836), с котрих тут два наводжу: Коли они жито покупивши и припровадять к Витебску: аста. Запровадивши го там до своїх наляців и повела го показувати: каз. Рудч.

С тої причини, думаю и в пісні XIV: 1. не треба читати „иходя“ а лишити переказану лекцію и уважати „ходы“ за Аорист (ходи), в котрім и стояло би замість „и“.

Що потому до місця: съвнвѣа славы оба полы сего времени (II. 13.) я думаю би, що „славы“ єсть Асо. plur. зависимий від „съвнвѣн-

влад", а „оба полы“ треба таки уважати за невластиву препозицію з Genet. (Mikl. Syntax 256. 31.), а так місце се толкувати належало би ось як:

Звиваючи слави (4. п. pl.) по обох боках сѣго часу, а не „обом половинам сѣго часу“.

Частицю нашу „мов“ уважає автор за первісний imperativ від „мови-ти“ и знаходить поперте в церковнім „рици“ (стор. 49), котре має те саме значенє що и наше „мов“, а єсть очевидно imperativ-ом. Миклосич виводить однак частицю тую из particip. praeter. II., так що „мов“ єстojало би зам. „мовив“ (молвилъ). Теорія Миклосича має те за собою, що по-при „мов“ приходять ще и форма „мов-би, а „бу“ лучиться звичайно тілько з particip. praeter. II. Помимо того я думаю, що теорія ш. автора єсть правдоподібнїша ніж теорія Миклосичова, бо за нею промаває не тілько горі наведене „рици“ (imperativ від рек-ти), але що пайважнїше и частиця *нехай-би*, в котрій „бу“ лучиться з imperativ-ом, бо „нехай“ не єсть нічого иншого як imperativ від *нехати*, за *неха-ти*.

Признати також нальжить, що деякі лекції автора, як: *свистъ звѣрнѣнъ вѣсталь и*, зам. дотеперїшнїє: *вѣ стазен* (III. 4.), а перед всїм лекція: *ковылъ* зам. дотепер: *канннѣ* належать до дуже щасливих коньктур и причиняються немало до відзисканя властивого зміслу тексту. Що ж до форми „морѣ“ (VIII. 5.) зам. переданої „море“ (7. пад.) я думав би, що тую послїдню занїс у текст зам. первої великоруський писець, позаяк *e* и *ь* в великоруськїм в виговорї нерїзняються. Гадка Житецького, якости Українці на півночі говорили в 7. п. море потребує потвердження. Мнї здаєть ся що Житецького 7. п. *море* походить з недослуху зам. *мори*, котра то форма 7. пад. и у нас в Галичинї стрїчаєть ся.

Конець дїла Д-ра Огоновського становить альфабетичний спис слів, пояснених автором на рїзних місцях цілого дїла.

Зваживши те, кїлько труда стоїть зложене подібного словарця и як великої ваги єсть він в таких наукових працях, як се єсть дїло Д-ра Огоновського, то годї непризнати авторови великої заслуги и в тїм взглядї.

Тїлько о виданю „Слова“ Д-ра Огоновського.

Коли зібрати в короткості, що тут о тїм виданю було сказано, то праця Д-ра Огоновського представляєть ся в цілости ось як: Перша часть, замїтки критично-естетичнї, єсть слабше оброблена, хоч и в децїм дуже цїнна.

Друга часть, текст и толкованє, відзначаєть ся здоровою и розумною критикою тексту, деякими дуже щасливими коньктурами в лекції, и гарним толкованєм на теперїшний руський язик.

Третя часть, граматично-филологична, найобширнїша и на йс и лъ нїйша, відзначаєть ся основнїстю, всестороннїстю и великою ерудицією.

Здавалобися тоді, що Д-р Ом. Огоновський, як и прочї наші галицькї ученї того рода, єсть бїльше граматиком и филологом, як критиком и естетиком.

Зваживши однак, що автор поставив собі за задачу: „приспособити новішу науку філологічну до вивчення „Слова“, —“ кождий легко пересвідчитись може, що автор для тої цілі часть граматично-філологічну бідше форсувати мусів.

Будь як будь, не помилюся, коли скажу, що праця Д-ра Огоновського стане окрасою не тільки нашої літератури, але и цілої філології Славянської.

РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ.

(*Еміля де Лявеле* професора університету в Люттих 1876.)

(*Далше.*)

Так здається, що релігійна ідея — се дійсно та духовна атмосфера, без котрої о життю людського роду и думати не можна. Пані Ажерман описує в своїх „Poesies philosophiques“ в дуже добрий и значний спосіб хмарливість и сумоту чоловіка, котрому позитивизм відібрав всяку надію неба.

И як же ж би не мала опанувати глибока и зовсім невідраднa сумота чоловіка, котрий не має ніякої надії на лучший склад річей, котрого жите и так вже коротке, навіщане найріжнороднішими злиднями, не мало би иншої видівні як сей світ, де кривда, як тільки силу має, усе поконує, а цілі генерации на жите и смерть завзято борються на те тільки, щоб здобути собі дуже малесеньке місце и мізерні способи до свого сутя. В Америці засновано німецькі осади, котрі безвзглядно виключають всякий культ; подорожні, котрі навідували ті осади, описують, що їх мешканці, а передовсім жінки дуже поважні и сумні. Жите без дальшого вигляду теряє свою приману.

Але що більше, рівночасно з релігійною ідеєю счезає також обичайність; вона тратить свою підставу, а тим самим всяку сильну підпору в душі. Наука ограничена виключно тільки на спостереження в материяльнім світі; то ж може вона пізнати тільки те, що є, а не те, що має бути. Коли крім тілесно намацального нема нічого більше, ніякого ідеалу правди и добра, то як можна від мене вимагати, щоб я пригоджував до того мої діла? Коли чоловік не є нічого иншого, як тільки материя в певнім стосунку зложена, то вже ж тяжко зрозуміти, чи и які обовязки має сповняти таке сполучене молеків вуглянику, дусця, квасороду. Які ж є обовязки льва, мякуна, морської трави, спадаючого каміня або повіваючого вітру? Ніколи не зможе материялізм сам з себе витворити основи моралі. Я можу собі подумати, що моральність незалежить від сего або того культу, але не від віри в Бога и в нестерельність душі. Без сих обох послідних ідей нема найменшої розумної причини, для чого б не можна здобувати собі своє щасте и добро на кошт своїх ближніх. Без ваганя посвячується їх, як тільки се веде до власної користи; — але себе самого за других посвячувати, — що за дурниця и по що!

Коли с туземним житем усе кінчається, то для якої причини маю я ёго наражати для добра моїх ближніх або отчини? Яка може міні бути за се нагорода? Узнане, слава, вдяка потомства — все те не має для мене найменшої вартости, бо про все те не буду я нічого знати. Такі ідеали можуть притягати хіба таких людей, котрі образувались релігійною або науками філософії и мимо всего ще приступні подвигам духа; але як би говорити об тїм чоловікові, котрий признається до логічного матеріалізму з ёго всіма консеквенціями, то він стиснув би тільки раменами — и с свого становища був би він правий.

„Лучший міні живий пес, ніж здохлий лев“ — такі слова кладе якийсь писатель в уста чоловіка, що не вірить в будуче жите, — „бо живі знають, що мусять умерати, а вмерлі нічого не знають и не мають ніякого вже пожитку, бо їх дух поник в забутю; то ж я придержувався роскоші, бо для чоловіка не має нічого душого під сонцем, як їсти, пити и роскошувати“. А Епікурейчик Горац каже: „Веселіться и заживайте роскоші, нім прийде старість и смерть“. Ось чому атеїст, коли він тільки консеквентний в своїх выводах, ніколи не наражатиме свого жита для оборони отчини або для ратунку своїх товаришів; бо коли разом из смертю тіла усе зникає, то вже ж хіба був би дураком, щоб наражати власне те средство, котрим він роскошує до кінця свого часу. Піддаватися своїй судьбі — було б тут дурацтвом, а самоофірливість пустою оманю.

Нехтуване духового и висшого покликания душі викорінює всяку розумну підставу права и честноти. Коли я можу збогатитись ненаражаючись карним устанам, то чому ж не мав би я сего вчинити? Бряскіт мільонів все усиправедливляє! Так само не можу зрозуміти, для чого маю я лякатись простацького чину, надужити довіря, або навіть самої крадіжи, коли тільки с того можу мати користь и не стягну на себе карі! Яку можна знайти підставу крім релігійної віри, до того, щоб що-раз зближатись до добра, а відвертатися від зла? Покликаються на два поводи: на честь и на совість. Але ж честь се чуте, що вишлекалось в духово дуже високо розвинених товариствах, и не може поза ними иснувати. В краях, як Хіни, що приклоняються до матеріалізму, воно дуже слабе и нерозвинене, та мусять с часом зовсім счезнути, бо не достає ёму ніякої підстави. Положимо по одній стороні всі роскоші жита, а по другій — честь, або лучше сказати жадобу узнання и поважання: більша половина людей вибере неперечно перше. Задоволене самого себе, яке витворює пошановане у других, се тільки виобразня, коли тим часом роскоші, які дає навіть неправно зискане багатство, промавають до зміслів и опановують цілою силою тілесного чоловіка. Кажуть, що коли я допущуся якої нечести, то безчесне жите стане мою карюю. Але ж як я втічу в инший, далекий край, то зможу я там отрясти ту ганьбу як порох з моїх чобіт и знайду в мой новій отчині всякі роскоші, а навіть пошановане, коли матиму тільки доволі грошей, щоб оплатити їх ціну. А надто чоловік роскоші може дуже вигідно обійтись без пошанованя, коли тільки має всі инші достатки, ба навіть може дуже любо жити й не міркуючи, що ним погорджують. — Але совість, скажуть нам, чи ж се не входить в рахубу? Неперечно, совість се сила. Але ж яка вона слаба и хибка, як

її відлучити від ідеї Бога с. е. від абсолютного праобразу добра и від противного йому типу зла! В тій хвилі, коли нема більш нічого, тільки одна материя, — понятє добра и зла, права и несправедливости, стається дуже взглядним, а навіть можна сказати, що се тільки пусті слова и що остаточно, рівно як у звірів, остається тільки одна роскіш. А ще до того, як легко обманується и засипляє совість, коли счезне всяке релігійне чутє! Чи ж думаєте, що ошуст, котрий, збогатившись здобичею своїх офір, упливає у всяких можливих роскошах наших столиць, часто дозволяє своїй совісти зворухнутись и себе непокоїти? Пуста фраза, шумна реторика! В коловороті інтересів и роскошей, що заповняють його днину, навіть не знаходить він часу, де б могли його навіщати зворушення совісти; совість не має у ёго ніякого діла, він не має волної хвилі, щоб дати її послух.

Чисте почутє обовязків без Бога и без вигляду на будуще житє — се може бути красне слово, але воно не має ніякої мисли. Коли б склонність до добра, сама про себе, мала бути двигалом наших діл, а тим самим підставою суспільности, то попали б ми в блуд квієтизму, котрий вимагав, щоб любов до Бога була вільна від всякої гадки звертаючоїся до самого себе. Усе читатимемо з користю велику розвідку між Босіє-ом а Фенельном. Рішено проти Фенельона и справедливо, бо він мав чин о чоловіці, який не истнує. Висліджуване дійсности не дозволяє похибуватись об тім, що чоловік, як и всі органічні истоти, а навіть рослина, все намагає до свого власного добра. Самолюбство є неперечно головною засадою дальшого удержання родів и без того чутя, що їх всіх опановує, дійшли б вони до упадку. Була б се наївна омана думати, що чоловік, щоб сповнити свою повинність, без власного інтересу зречеться хоч би и найменшої приємности, або поступатиме проти власного інтересу. В чоловіці все таки жне звїря з усіма своїми звїрчними склонностями и, щоб їх оховстати, треба релігії або такої філософії, котра опановує духа, приводить ёго до самовіжи и падає ёму духовний інтерес яко підставу ёго ділання. Як спадаючий камінь, так и чоловік, запопадливий за своїм власним добром, слїдує тільки за природним правилом. То ж було б се марне старанє вимагати від ёго, щоб він сповняв свої повинности з чисто несамолюбних поведів, з „квієтної любови до добра“. Єдина можливість, — и се може тільки віра доказати —, лежить в тім, щоб розкрити ёму вигляд на вічність. За дла неї буде він з маловажностю оглядати всі туземні добра и радо посвятить її усе, навіть саме житє.

Вичисляють нам цілий ряд атеїстів, котрих справедливо можна зачислити між найлучших людей їх часу н. пр. Гельвеція сего гуманного и великого добродія, або Джемса Миля сего узнаного взорця моральности, стоичного, розважливого и чистого як старинний мармур; але сі незвичайні люде були філософами, а крім того виховані християнським вихованєм, в серцю християнської суспільности.

Ідеї и настрої чутя наших сучасників мають неперечно далеко більший вплив на наші діла, ніж наші власні ідеї. Представмо собі цілий народ без всякої релігійної ідеї, а рівночасно счезнуть обичайність и понятє офірливости, обовязку — в загалі. Дарвінізм учить, що в борбі о бит перемагають найсильніші и найзвинніші

и живляться на кошт других; се головне правило звіринного світу, и воно добре, щоб так було, бо тільки в той спосіб dokonується природний добір полів. Ну ж добре, стараймося найможливішими способами статись найсильнішими и зайняти місце других. Через те певне сповнимо нашу повинність, бо ми причинимося до побіди того правила природи, котре йде до поліпшення родів!

Знищене релігійної ідеї надало би жадам нисших клас таку форму, задля котрої поминалибся всякі взгляди. Проводирі революційного комунізму, що виписують заперечене божества на чолі своїх воєнних манифестів проти суспільности, дуже добре се розуміють. Вони знають, що чим більше позбавляти чоловіка надії нагороди в небі, с тим більшим незадоволенем и нетерпеливостю переносить він суспільні нерівности, котрі не дають йому доступити пожаданого добробиту. А тільки се послідне є для його зрозуміле и дійсне. Скоро він переконається, що годі йому досягнути своїх бажань, опановує його найзавзятіша ненависть и божевільне розбишацтво проти тих інституцій, що здаються йому гнобителями його долі. Під панованем таких чувств розгнітила париська комуна пожар під тими пам'ятниками, котрі вважались знаменами истинного ладу річей. Максим Дюкам при кінці своєї замітної книжки о Парижі и його організації жалем роспливається згадуючи про те, що сей світлий город, се диво цивілізації станеться одного дня здохло поломіней. Він не сумнівається, що се атеїзм запалить пожарну похідню того дня, коли поконаний комунізм революційний буде мусів зречися осушення своїх мрій о суспільній переміні и відтак ширитиме знищенє.

Натуралізм придушує понятє волі. В фізичнім світі все уряджене правилом кінечности; коли ж чоловік не є нічо иншого, тільки атом матерії, то він слухає фаталистично сего правила, а що ж значать тоді понятя як: одвічальність и вина? Можна задержати слова, але мисли не мають вони вже ніякої.

Яке ж сумне те людське сутє, коли треба зречися надії на будуче жите! Скільки треба би перенести клопотів, противностей и слабостей, як тіла так и духа, для кількох хвиль утіхи, для кількох днів щастя, яка пуста и страшна була б близкість домовини. О багато завиднійшою була б доля звірат: вони дізнають мало слабостей, бо в житю поводяться вони своїм інстинктом, а болі душі ім не знані; без тривоги и жалю кінчають вони своє жите. Коли самовіжжа мисль — душею звана — не служить нам до нічого иншого, як тільки на те, щоб учули ми наше горе и гіркість ефемеричного сутя без „завтра“, то справді се дар проклятуцій, а чоловік дійсно не є нічо иншого, як тільки звіря на висшій ступіні, — як се инколи й виводять, — нічо иншого, як зблукана, нещаслива истота, неустанно мучена незадоволеннями бажаннями, заведеними надіями. Так Лямартін несправедливо назвав би чоловіка „упавшим ангелом, що згадає небо“; — чоловік був би скорше неудалим сотворішем, що повинно жаліти над порошиною, с котрої вишло його жите!

(Дальше буде.)

Перегляд діяльності руських товариств.

— Філія „Просвіти“ в Тернополі розвивається що раз краще. Раз у раз прибувають нові члени, найбільш селяне и учителі народні. Надто члени-селяне заявляють живий уділ в ділі просвіти. Так багато з них домагається популярного поясненя громадської устави, а купуючи книжки глядять усе на практичну вартість книжки. Тут мусимо виразити наш жаль, що наші правники, котрих вже чимало розбрілося по провинції, не ймаються сеї праці над поясненем громадської устави, так конечного для піднесеня и оживленя нашого автономичного житя. Чи ж так тяжко приходить нашим правникам розвести свою книжкову науку в користь народу? Чи може схочуть ускаржуватись наші писателі на брак темату до популярних книжок? Не думаємо и сподіємося, що просвіта народня поведеться у нас дальше статочною и розумною дорогою. Зачуваємо, що кількох членів тернопільської філії працює над дуже потрібними книжочками: над гиєною и над хованем худоби. Було б пожаданим, щоб и в других містах, як Станіславів, Золочів, Коломия и б. и. засновано філії „Просвіти“, котрі сталибиса осередками важної праці над пізнанем и просвітою нашого народу. Не знаємо докладно причин, за для котрих народовці проживаючі в тих містах повздержуються від заснованя філій. Однак ж не думаємо, щоби истноване філій тов. имен. Качковського могло бути властивою причиною, раз для того, що між філіями обох товариств може бути тільки конкуренція в скорім розширюваню популярних книжок и пізнаваню потреб народу, а така конкуренція може бути тільки користна для обох товариств, а по друге солідарність в оспалости (особливо в деяких містах) не може заслугувати на узнане.

Библиография.

— *Руська: Трійцять лѣтъ тверезости. Оповідане про те, що треба робити, щобъ статися тверезимъ чоловікомъ. Написавъ Володимиръ Барвельскій.* У Львовѣ, 1876. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвіта“. Книжочка 42. Стор. 128 XV-ки. Ціна 20 кр. — Ся книжочка належить, як вже с титулу видко, до „литератури тверезости“, котра в останних часах так буйно, може надто буйно, розрослася на ниві галицької письменности. Однак вона відзначається дуже на свою користь від инших письм сего роду тим, що не ограничається на проповіді против пьянства, але загірає до науки и праці и виказує, що без них тверезість маловажна тай не може стало прийнятися. Росказується в сій книжці про одно село, Розношинці, а особливо про двох людей того села. В Розношинцях вже перед 30-ма роками проповідовано тверезість и люде зареклися горівки, але що праця над добром народу ограничалася тільки на одній негаді пьянства, тож и не мала

постійних наслідків, поволи люде роспилися знов и збідніли ще гірше ніж передше. Між тими, що зареклися горівки, були й два парубки, сироти: Клим и Иван. Перший остався в селі, в дворі, и лишений собі самому помимо твердої волі піддається наконєць знов давному налогові и гине марно; другий опускає своє село и приходить до міста, де дістається до одного коваля, чесного и розумного чоловіка, за котрого заохотою видічується цілком з давного налогу и стає працєвитим чоловіком а навіть и письменним. Оженившись з внучкою коваля розводить порядне господарство, а по 30 роках заходить раз до свого села Розношинець, саме в часі мисії против п'янства. Тоді дається людем Розношинецьким пізнати и виказує їм, що їх слюбованє против горівки принесе тоді правдивий хосен, коли враз з ошаджених за горівку грошей поставлять школу, зложать читальню, шпихлір громадський, касу позичкову, словом возьмуться до праці и науки; инакше и теперішне слюбованє так перейде марно, як те що було перед 30 роками. Як видко вже з сєго змісту, книжочка тая після недавних мисій дуже на часі, и ми раді б, щоб її читали не тільки селяне але и мисіонери, та щоб сесі відтак взялися и за дальшу працю над тверезостю: просвіту народа... — *Ро...*

— *Німецька*: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen von Franz Miklosich. Dritter Band. Wortbildungslehre — vom Französischen Institute gekrönte Preisschrift. 550 Seit. Wien 1876. — W. Braumüller. — 18 Mark. Під тим заголовком явилось недавно друге виданє порівнючої науки о формах знатного слявисти значно оброблене и розширене в прикладі до виданя першого. Між иншими значній зміні улягла часть, котра трактує руський язык. Автор користувався тут именно богатими материялами, котрі появилися в новіших часах. — Небавом появитья друге виданє науки о звуках (*Lautlehre*), котрої вже в гандю книгарьокім не має, и таким способом матимемо повну граматіку порівнюочу слявянських языків. Многоцінне діло се буде великою підмогою для будущего граматикаря руського языка, а чей вже час, щоб и Русини спромоглись видати граматіку свого языка, котра б відповідала вимогам теперішної науки.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **С під Бірок в.** (*Апостоли „oświaty ludu“*.) Кому не звістно, які тягарі двигає на собі кожна громада? Є їх доволі, так що й пам'ять звичайного чоловіка не зуміє перелічити всіх тих назвиск податків и додатків. Усе те поносить наш мужик, платить на дорогу, платить на школу и таке инше в надії, що таки щось за те и для єго зроблять. Найбільше ж останніми часами понакладувано на наші громади додатків на школи, а чимало коштували тако ж нові будинки школьні, побудовані майже в кождім другім селі. Здавалося, що з нових світлиць

школьних розходитиметься праведне світло науки по наших сільських оселях. Здавалося, що в горі постаралися вже о потрібне число апостолів „правди и науки“, коли так пильно заходяться будувати нові будинки школьні, так наглять на громади, обкладаючи їх новими тягарями. Досвід показує инакше: именно, що не ма ще и довго не буде потрібного числа годящих учителів народніх, що в багато місцях позаводжено школи тільки на те, щоб инспектор окружний міг повеличатися перед радою шк. краювою, що осью в моім окрузі вже всё зроблено. Виходить справді на те тільки, що коли зроблено, то вже добре; але як воно зроблено и до чого доведе, про те вже всім байдуже. Доходить до того, що инспектори не маючи ким обсадити намножених посад, дають їх леда-яким пройдисвітам и тим не тільки себе и цілу власть школьну тяжко компромітують в очах простолюда, але що гірше розбуджують антипатию у народу до всякої науки и просвіти. Як легкодушно поступає Тернопільський инспектор в роздаваню посад учительських нехай говорять слідуочі факта: В селі Б. В. надав він посаду якомусь Ю., про котрого поведене міг инспектор добре вивідатись в семинарії учит., звідки ёго прогнали за крадіж и гільтайство. Сей апостол „obwiaty ludu“ закрив чимало грошей громадських та ще дещо иншого и то всё ёму уходить безкарно, ба навіть прийняли ёго до семинарії у Львові, де скінчив мабуть вже другу класу. — В сусіднім селі Ч. р. надав Терн. инспектор посаду якомусь М., про котрого гільтайство міг довідатись в Тернополі. Сей М. не тільки, що дітий нічого не научив, школу знищив и позапропацував школьні річи, але також гарно підскубав громадську касу, а нині забравшись о посади справує уряд писаря в сусідстві. — Згадавши се, мимоволі насувається гадка, чи годиться так маловажити добро народу и насилати таких пройдисвітів на посади учительські, щоб вони деморалізували народ, профанували святиню науки?! Лучче було б, коли б и менше було шкіл, як єсть, а щоб були обсажені людьми сумлінними и моральними, а не волокитами, що не маючи вже чого вхопитися в місті, идуть до инспектора с просьбою о посаду, а сей легкодушно висилає їх „на село дурити“. Мусимо прилюдно запротестувати проти такого насиланя паразитів на наші громади.

— **Руський театр народній** під дирекцією п. Теофілі Романович приїде около 23. с. м. ді Львова и даватиме представлення в салі Дому Народнёго. Сподіємося, що видіа р. Бесіди постараеться о відповідний вибір репертуару.

† Дня 2. Жовтня с. р. помер **Марян Сосенко** ученик гим. в Станіславові. Щирість и офирляність сего надійного и талантливого молодця для справ народніх зєднала ёму правдиву любов між товаришами, а предвчасна смерть ёго викликала глибокий жаль між усіма тамошними Русьнами. Вічна ёму памятя.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛИТИЧНИЙ.

Львів дня 13. Листопада.

— Австрія — (Рада державна). Дня 19. жовтня предложив міністер скарбу *бюджет на рік 1877*. Сума видатків означена на 404,563.147 зр. — а сума доходів на 377,931.885 зр. а. в. Оказується недобір на 26,631.262 зр. Те обчислене операється на тім, що доходи на рік 1877 перевищать доходи за р. 1876 о 4·379·543 зр. Видатки на рік 1877 перевищують тогорічні видатки о 407·667 зр. В бюджеті на рік 1877 зменшено видатки на раду державну (о 771.000 р.), видатки министерства справ внутрішніх (о 771.000 р.), министерства крайової оборони (о 2000 р.), министерства рільництва (о 372.500 р.), министерства справедливости (о 93·000 р.) и кошта заряду довгу державного (20.000 р.), а побільшено видатки министерства визнань и просвіти (о 673.714 р.; на спеціальні школи и людове шкільництво побільшено суму о 386.286 р.), запомогу для індемнізаційного фонду (о 71.527 р.), потреби для державного довгу (о 4,702.328 р.) и т. д. — Рівновагу між видатками а доходами задумує міністер покрити кредитовою операцією, котрої однак блисше не означив. Завважати належить, що величина властивого недобору задля ниського курсу рент и невчислених ще додаткових кредитів сягатиме до 103 мільонів. Від р. 1868 вросли доходи о одну четверту часть, але за те збільшилися видатки с того часу о одну пята часть своєї величини. Дуже значну часть видатків пожирають запомоги для колій и розгалужений механізм урядовий в різних министерствах. Доходи в значній части зменшилися задля унадку різних банків и товариств акційних, що оплачували значні податки. — Щоб направити стан фінансовий можна або поступати дорогою ошадности, або хопитися підвищення податків. Підвишене податків дуже часто може бути прибране в одержу зміни системи податкової або реформи. Рівночасно с предложенем бюджету вніс міністер скарбу шість *проектів тимчасових устав податкових*. Поки можна буде ввести в жите новий систем податковий, — на що, після власних слів міністра, треба почекати ще 8—10 літ, задумав міністер тимчасовими — переходовими уставами полатати, чи поправити дотеперішні несправедливости податкового безсистему, надіючись заразом, що в той спосіб побільшаться доходи держави. Перший проект уставу податкової дотичить ґрунтового податку и знижає ёго в $26\frac{2}{3}\%$ на 24% чистого катастрально виміреного доходу. Другий проект дотичить податку домово-чиншового и знижає ёго в тім самім стосунку на 24% чистого зиску, заразом заводить засаду (прийняту вже в комісії палати послів), що домово-чиншовий податок має побератись від всіх домів в тих місцевостях, де більшість домів винаймається. Там, де більшість домів невинайнята, буде побератись податок домово-клясовий. Третій проект дотичить заробкового податку и постановляє, що сума побираного податку заробкового не може перевищати 9 мільонів зр., що рівнається зниженню о 10% від теперішного. Дотеперішній податок доходовий зноситься. Три слідуочі проекта дотичать

оподаткованя тих доходів, котрі підпадали досі доходовому податкови. Четвертий проєкт вводить податок від рент, — одже від відсотків публичних облигацій и позичок, від акцій народнёго банку (досі від доходового податку вольних) и т. д. Пятый проєкт дотичить оподаткованя акційних товариств и підприємчих закладів обовязаних складати публичні рахунки. Заробкові и господарські стоваришеня, о скілько ротягають свою діяльність тільки на своїх членів, будуть вільні від податку. Відсотки від довгів будуть відтягатись від доходу. Шестий проєкт дотичить особистого податку доходового. Тому податкови буде підпадати всякий дохід понад певне мінімум. Податок сей має бути прогресивний, але не сталий, а з року до року змінний. — С поміж дальших проєктів внесених в раді державній с сторони правительства важні для нас два проєкта устав о пьянстві и лихві для Галичини. Після проєкту *устави о пьянстві* має бути кожний, в гостинницях и шинках, в загалі на прилюднім місци в пьянім стані придбаний, або хто в таких місцях другого до пьяного стану довів би, караний арештом від трох днєв до місяця, або гривною до 50 р. Тій самій карі підпадатимуть шинкарі и державці гостинниць, котрі би пьяним гостям або нелітним подавали горячі напої. Претенсий за горячі напої, подавані гостям в прилюдних місцях, не можна заскаржити, наколи довжник в часі їх побраня не заплатив ще тому самому вірникови давнійшого подібного довгу. Таких претенсий не можна компензувати, а дотичні умови о застав або поруку не мають важности. Хто старавсья обійти уставу, підпадає карі арешту від тиждня до двох місяців, або гривні до 300 зр. Провини проти сеї устави висліджує и карає суд окружний. — Другий проєкт *устави проти лихви* постановляє в головнійших точках: хто би в замірі надмірного зиску з уділеного кредиту накладав довжникови такі услівя, котрих шкодливости довжник задля знаної вірникови умислової слабости, недосвіду або умислового взбурєня пізнати не може, стаєтья винним переступства и буде караний арештом від одного до шість місяців або гривною від 100—1000 р. Карний судя виновість неважність справи, задля котрої видаємо сказуючий вирок. И цивильний судя має придержуватись сеї устави. Судя повинен однакож вважати на те, щоб вірник одержав слушне винагороджене некориотей, яких дізнав задля неуживаня кредитованих вартостей. Карне слідство повздержує поступованє в цивильнім суді. — Згадати треба також о проєкті *устави о дотації кат. духовенства* з релігійного фонду, так довго вижиданої між иншими и від переважної части нашого гал. духовенства. Минимальний дохід (конгруа) самостійних кат. священників и системизованих помічників, відповідний їх становиску, буде доповнений з релігійного фонду о стілько, о скілько не єсть покритий доходами з духовного уряду. Минимальний дохід буде означений осібним роспорядженем з увзглядненем місцевих обставин и на підставі кредитів призволених фінансовими уставами. Скілкість доходу, яка має доповнитись з рел. фонду, обчислиться на підставі фасні доходів и видатків сполучених з духовним урядом. Фасию оцінює власть. Згадає роспорядженє постановляє для Галичини слідууючий минимальний дохід: 1) в Львові и Кракові приходник 1000 зр., помічник 400 зр. 2) в бувших містах обвоводних и в містах з людностю над 10,000

душ — приходник 700 зр., помічник 350 зр. 3) в містах и місточках з людністю над 5000 д., дальше в гірських околицях и в лічєбних місцях — приходник 500 зр., помічник 300 зр. 4) в інших місцевостях (з вїмком однак тих приходів, котрі задля дуже ниських цїн місцевих треба виключити з засади поліпшення конгруї) приходник 400 зр., помічник 250 зр. — Так чимало важних справ матиме рада державна до залагодження, не згадуючи вже про другі справи, як проект справоти судової, устави карної и ин., котрі ще с того року дожидають свого залагодження бодай в комиссиях. Крївавий драмат, що розігрався на балканським півострові и страшна мара європейської війни — не позістали без впливу и на раду державну. А позаяк в Австрії, так в днєвникарстві, як и між самою людністю, зазначилося двояке становиско супроти славянсько-турецької справи, то ж було зовсім природно, що й в раді державній появилось дві *интерпеляції у всхідній справі*, котрі були менше-більше виразом славянського и противославянського або туркофильского становиска. Зараз на першім засіданю ради державної вніє пос. Фандерлик и товариші (Словенці и Моравяне) интерпеляцію до президента міністрів: „Чи правительство не схотіло би засягнути від министерства вишних справ потрібних пояснень и не уділило би їх відтак посольській палаті, що зроблено и робиться, щоби на балканським півострові на будучність утворити такий стан политичний, котрий би відповідав интересам держави и живим бажаням її славянської людности, а заразом вдоволив би християнську людність на балканським півострові?“ — Ден. Гербст, Айхгорн и Гофер внесли знов именем своїх сторонників слїдуючу интерпеляцію: „Чи ціє правительство впливало обовязуючо на ведєне заграничних справ у всхіднім питаню, в яким напрямку и чи прийме правительство одвічальність за политику, котрої придержується австрійсько-угорське правительство; — чи авст. угор. правительство старалося на випадок вибуху всхідної війни забезпечити спокій для Австро-Угрії, а именню, щоб відсунути всяке змаганє набути нових земель“. Так одже зазначилися в обох интерпеляциях оба згадані становиска. Президент міністрів відповів, що вправді конституційні устави не обіймають в собі виразного припису о впливі правительства (долитавського) на заграничні справи, однак министерство заграничних справ уділяло все жадані поясненя; правительство годилося и годиться на политику министерства заг. справ. Міністер заг. справ приймає одвічальність за свою политику перед покликаними до того делегациями, відсував и відсуває всяку мисль анексії и старається всіма силами о удержанє спокою. На интерпеляцію Фандерлика відповів президент мин., що министерство загр. справ не придержується политики племінної, але политики интересів цілої монархії. Перша ціль сеї политики: удержати спокій, а друга: поліпшити долю християнської людности на балканським півострові. — Нещаслива стилизация відповіді президента міністрів, викликала по горячих клубових нарадах широку росправу в раді державній над сею відвідєдою. Чи рада державна компетентна впливати на заграничну политику, чи дотеперішня политика гр. Андрашого відповідна интересам монархії, чи Австрія-Угорщина повинна на кожний випадок заховатись пасивно, чи вступити в акцію и т. д. — все те подало богатий материял до

дискусії, до котрої записалося 40 бесідників. Гр. Гогенварт доводив, що рада державна не має компетенції впливати на заграничні справи, Фандерлік и Восняк виказували шкідливість противославянської політики, одні промовляли за спокоєм *tout prix*, другі за еventуальним чинним виступленем, а всі майже сходили переважно на справи внутрішні, через що дебата над всхідним питанням сталася більше дебатом над станом, силою и призначенем Австро-Угорщини, над внутрішньою незгодою и т. д. Брак нових помислів причинився до замкнення дискусії, а генеральні бесідники Грайтер и Гербст закінчили триденну розправу, котра не тільки не довела до ніякого позитивного результату, до ніякої ухвали, котра би могла бути виразом ради державної и хоч в часті могла вплинути на австрійсько-угорську політику и її керманіа гр. Андрашого, але надто виказала багато слабих сторін, брак єдності навіть в найважніших питаннях, та що деяким австрійсько-угорським туркофилам ходить не так дуже „um das Los der Türken, als um Tückerlose“. Самі бесідники завважали вконець сей некористний вплив „всхідної“ дебати. Руські послы не брали уділу в сій дебаті, а навіть невідомо, щоб підписали інтерпеляцію Фандерліка, котра головню зміряла дати вираз прихильности для справи турецьких Славян, а посередню вплинути в тім напрямку на політику Австрії. Чи мали би руські послы инше переконане — чи може ніяке?..

— *Славянсько-турецька війна.* Кривава борба між Сербами а Турками над Моравою, розпочата ще 17. жовтня, кінчилася рішучою побідом Турків. Сербі не здоліли встояти перед завзятим напором Турків в силі над 80.000 в. Дня 30. жовтня здобули турецькі війська укріпленій Дюнис, а тим вже була рішена дальша стратегічна акція. Горватович муоів відступити до Крушевача, а відтак опустили Сербі Алексинач и Делиград. Через пять годин по відступленю Сербів острілювали ще Турки опущений Алексинач, не знаючи нічого, що там вже не було сербського війська. Аж коли сміливі Черкеси переконалися, що Алексинач зовсім порожній, осмілились Турки зайняти опорожнений город. Переломавши головню укріплену лінію Дюнис-Алексинач-Делиград уможливили собі Турки вхід до середини Сербії а навіть до самого Білгороду. Але ультиматум російського царя видане по просьбі кн. Міляна положило конець побідосному походови турецьких войск в глибину Сербії. Перед рішучим загрозенем війни с сторони Росії пристала В. Порта на двомісячне перемирє без всяких застережань и умовій на цілїм театрі воєннїм. Воєнні кроки застановлено, а лінії демаркаційні між противними сторонами визначено під дозором дипломатичних комисарів. Так прийшла знов черга на дипломатичне залагоджене всхідної справи. С сторони Росії піднято мисль зібраня конференції дипломатичних заступників всіх моцарств в Царгороді, щоб остаточно залагодити цілу справу. Росходиться головню о Боснию, Герцеговину а перодовсім и Болгарію. Як небудь всі моцарства жадають поліпшення долі турецьких Славян, однак спосіб того поліпшення може бути каменем „иреткновенія“ мирного залагодженя всхідної справи, позаяк не тільки Порта, але и деякі моцарства, здається, зовсім невластиво, а що найменше не однаково, розуміють поліпшене долі християн в Турції.

Стан теперішньої акції дипломатичної и можливі наступства можна найлучше ще оцінити из слів царя Александра виповіджених дня 11. с. м. в Москві до депутації дворян и горожан: „Відомо вам вже, що Турція піддалася моім жаданям о безпроволочне завішене оружя, щоб положити кінець непотрібним мордованям в Сербії и Чорногорі. Чорногорці оказалися в нерівній борбі, як звичайно, правдивими богатирами. Не можна того самого сказати о Сербях, мимо того, що в їх рядах билися наші охотники. Я переконаний, що враз зі мною ціла Россія поділяє в співчуття для страждячих одновірників и братів одного племена. Однак для мене найдорожші животні интереса Россії. Я хотів би о скілько можна пошанувати кров російську. За кілька день розпочнуться в Константинополі пересправи між заступниками шістьох великих моцарств, щоб повзяти ухвали миру. Щиро бажаю, щоб могли ми прийти до одномисности. Але коли не прийде до того и спостережу, що не будемо могли мати поруки, якої маємо право жадати від Порти, то маю рішучий замір ділати самостійно и я переконаний, що в такім разі ціла Россія піде за моім голосом“. Таким чином недалека конференція рішить о війні або спокою. Згадуючи про Сербію цар очевидно думав про послідні битви, в котрих сербська милиция відказала послуху російським офицерам, отверто освідчаючи, що під їх проводом не буде битися. Около 140 російських офицерів мало власти від руки Сербів, а в часі битв не здохли рос. офицери удержати Сербів на місці. Прояв такого різкого роз'єднаня дуже важний, позаяк вже с початку війни розходились глухі вісти о антипатії Сербів проти російських охотників-офицерів. Занадто однак маємо мало відомостей про сю справу, щоб її тепер розсвітити можна. То однак мусимо сконстатувати, а то на підставі оригінальних дописей с поля битви „Новоросс. Телеграфу“ и инших російських часописей, що зовсім несправедливо обвиняють сербське військо о слабість и трівожливість перед ворогом. Виступлене сербської милиції проти російських офицерів мусить мати свою важну причину, — котру нині ще тяжко розпізнати.

ПЕРЕПИСКА.

В. П. М. Селюк. Надіслану допись „о причинах ліниства між нашим народом“ розпочнемо печатати в слідуючім Ч-лі. За ласкаву память Спаси-Біг! — **В. П. Иван Гор..** в В. Задля опізненого надісланя справозданя — напечаємо аж в слідуючім Ч-лі. Редакция просить всіх о франковане листів. — **В. П. Описям в Р.** Сердечно дякуємо за надіслану статью, як и за Вашу щирю жичливість для нас. Виказані хибі в красівім галицькім шкільництві — дібуться наконєць до „міродайних офер“, котрі може зможуть залагодити „вопіючі“ надужитя. Більше листом. — **В. П. Кон. Г. в Т.** Галицька поезия проситья Вашого критичного розбору, а то потонуть в віршовану найкраці молоді сили. — **В. П. Олесько в Бір.** З надісланих дописей о инспект. К. скористаємо незадовго. — **В. П. Григ.** „Золота Грамота“ позістає в оціненю виділу П. — **В. П. Лев Г.** Спаси-Біг Вам за Ваш захід. Годимося на Ваше

предложено. Більше листом. — В. П. М. в С. Очікуємо обіцяних дописей в відомих справах. — В. П. В. Г. в Б. Для чого така тишина навколо Вас окошилась. Чи не віджила би хоч Ваша муза? — В. П. С. Ж. в З. Не так ждалося, да так склалося. Мабуть маломійська атмосфера задусила надію. А предсі навколо немало типів, оригіналів, образів, — хоч малюй! Та тільки, чи не підтопталась писарська сила?.. В. П. Ан. В. в К. Як поводитьсь на новій посаді, та чи можемо сподіватись від Вас літературної підмоги.

ВІД РЕДАКЦІИ.

 Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального життя, просимо всіх прихильників народної справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ

БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., ширина 62 см. рисований славним віденським артистом А Шубертом.

Лука Петкович, — Михайло Любичевич, — Богдан Зимоич, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.

Замовлення упрощаєся надсилати під адресою:

Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.

Для більшої вигоди почтенної публіки висилаються посилки впрост за посліплатою поштовою по переднім замовленню картою кореспонденційною.

Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр,

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою поштовою. 5—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

З друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під надзором Фр. Сергійського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) в 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция в ад-
министрация
під в. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться
після тарифи.

НАЙМИЧКА

Оповіданє.

(Присвячаю моїм дітям.)

(Конець.)

XI.

Еге Юрко! Згадала Юрка й забажалося жити.

Знов спало їй на думку, як вона любила з Юрком: як вона женихалась, як миловалися... Гарно було!.. Да в спасівку занедужала мати и на Головосіка Богу душу оддала. Коли б не Юрко нічим би було й поховати. Усе, що треба було, Юрко роздобув за свої гроші. А попу и дяку за те, що поховали, — одробляла. Попови два тижні гречку вязала, каргоплю вибирала; тютюн у папуші клала, то-що, — хіба в хазяйстві мало діла. А в дачка цілий тиждень коло печи ходила, да прjala. Аж тепер їй весело згадати, як було у вечері, як скінчиться у попа робота, вийде вона до колодизя, ніби за водою; а Юрко вже давно тут дожидає її... От вони обнялися, поцілювалися; вона схилила голову до Юрка на плече, а Юрко їй шепче — щебече про кохана, як вони поберуться, як стануть під вінець, як потім житимуть не в наймах, а в своїй хаті... И погляди їх стрінуться, засвігяться коканям и надією... Стеха до ёго тільки всміхнеться, а він її притисне до себе, и весело їм! щасливі вони!.. Світ Божий здається їм таким хорошим, прехорошим, а люде такими добрими,—

предобрими, щой сказати не можна!.. Здавалось їм тоді, що в Божому світі не ма ні нужди, ні неволі, ні вбожества, ні печалі, а єсть тільки одно святе чисте кохання!..

— „Дурні ми були!“ подумала Стеха! „думали, бач у Бога усе по Божому, що Бог береже людей, наче дітей... ні!.. ох! ох! ох!“

ХІІ.

От минула Покрова; умовилися вони з Юрком стати під вінець.

— „Звінчайте нас пан-отче“ мовляли попу.

— „Добре, звінчаю“, каже піп, „а п'ятнайцять буде?“

Стеху й наче варом обдало, як згадала вона сі слова.

— „Господи!.. Пан-оче!.. де ж нам узяти таку силу грошей, та ми з роду й віку й не бачили стілько!“

— „Не моя вина“, каже пан-отець, „все од Бога... „В поті лица твого сніси хліб твой“...“

Зітхнув Юрко, заплакала Стеха.

— „Одслужите! хіба так! А скільки служитимете?.. Півроку обоє!!“

— „Може менш положите?“

Стали торгуватися наче за вола.

Пан-отець був добрий чоловік, спустив по два місяці. Юрко и Стеха аж до землі вклонилися йому.

Повінчав їх.

Згадала Стеха, як вони стояли під вінцем, як їм піп звязав руки, як водив їх вкруг стільця, як вона тоді молилася, щиро молилася. Вона нічого не просила у Бога, вона тільки молилася; вона сподівалася, що він Святий и Милосердний сам бачить и знає чого їм треба те и пошле. А хіба їм багато чого треба було? Не зазріла вона нікому, не бажала ні роскошів, ні богатирства; тільки б їй свою хату, город та земельки, за плуг волів, да щоб Юрко її був здоровий и любив її. От вона пані на всю губу!

ХІІІ.

Одслужили вони попови за вінчання, и не чулися як минуло чотири місяці. Одійшли од попа. Куди ж їм йти? Після матері лишилася хата, пани одібрали, звісно панська. Пійшли в сусіди до козака. Дав їм козак Ломяка хату, шматочок городця, и вимовив, щоб за те

вони в літку одробили: Юрко тиждень косив, а зімою два тижні молотив; а Стеха два тижні жала, да напяла три півмітки. „Нехай ёму легко лежати! подумала Стеха, коли б не він, ніде б було й прихилитися. Нехай над ним земля пером!“

Старенька була хатка, а любо Стесі в ній жилося. Віконце виходило в задвірок. На задвірку Стеха насадила м'яти, васильків, кущ пивонії попадая подарувала. Було тільки що займеться на світ Юрко здоровий, веселий, встане, вмийється, Богу помолиться, поцілує свою Стеху, хліба за пазуху, косу на плечи и на роботу. А вона прибере в хаті, серп за пояс, да на ниву. Вона все літо жала за сніп. П'ятокіп зажала. А Юрко заробив на подушне, да ще зосталося на пару овечат, підсвинка купили и тиличку. Сяке-таке обійстячко а все таки своє завелось. Щаслива вона тоді була. Здавалося їй, що те щастя, наколи не мине, ніколи не покине їх.

Одже й минуло! О Господи! коби те щастячко вернулося ще хоч на часочок, хоч на годиночку. Коли б милосердний схотів вернути їм те щастя, вона б помолоділа, вона б ожила, вона б спочила с своїм Юрком.

„Може, може! подумала Стеха, може й вернеться. У Бога все готово... та де!.. За що ж він нас покарав? За що? хіба за те, що ми любилися? Хіба ж за любов карають! Так за щож?“

А кара була велика...

XIV.

Однієї ночі пожежа злизала усе, наче корова язиком. Нічого не винесла, хоч и виносити було тільки одну бодню!.. В чім спали в тім тільки й зісталися.

Згадала Стеха, як вона серед ночі простоволоса, боса, в одній сорочці стояла на городі и дивилася, як огонь пожирав її добро! Як вона голосила, знімала руки до Бога... А тоді вона просила ёго, просила щоб потухла пожежа, щоб хоть бодню винести, нічого не допомгло! Зісталися шматочки тільки. Спасибі добрі люде запомогли: хто дав запаску, хто хустку. Зодягли добрі люде. А Юрко! Юрко трохи з глузду не подався. Ні за що було й рук заложить, хоч вмірай. Спасибі пан-отець визволив, приняв на роботу на хліб. А тут під'явив якийсь пан чи окомон з цукрового заводу, на роботу наймати. Такий той пан був милостивий, так він и тепер наче перед Стехою стоїть, троха високий, товстий, пузатий, чорний, аж жовто-оливковий, мов той

*

циган, з вусами, бородою, а губи од жиру аж одвисли. Умовилися Юркови шість, а Стесі три карбованці на місяць, хліб и харч з заводу. Плата добра.

Приїхала в завод. Юрка приставили до машини, а Стеху до тертушки. Робота не що важка, з досвітка до обіду, а з обіду до пізнього вечера; більш нічого Стесі не загадували, крім тільки підкладати буряки в тертушку. Не трудна робота, тільки що в вечері спина кріпко боліла, звісно увесь день нагиналася. Окремої хати їм не дали, а жити в гурті з усіма робочими, той що тож за життя! Аби переночувати, а то увесь день на роботі. Почувати за тісно було: один поуз другого, соломи наносили доволі, мабуть давня солома, бо трохи цвілю несло від неї и перетерлася таки чимало; але проте байдуже, якше спати на патерусі.

В перший день Стесі здавалося, що се не завод, а дійсне пекло, що се не люде, а якась нечиста сила орудує, така стукітня, гуркотня, тріскотня, душно, темно, вонючо. Здавалося, що вона ніколи не привикне до сего пекла, настоящего пекла, де замість чортів заводчики й машини видавлюють сік з робочих. Байдуже! привикла, чоловік та ще наймит — мусить до всего привикати.

Привикла Стеха й до цвілого хліба; привикла й до кумису, що круїна від круїни на цілі гони; привикла спати на гвилій соломі, вставати с півнями, лягати с панамі; привикла по шести годин без перерви стояти під тертушкою и вергати з долівки буряки. Привикла! навчить біда коржі з маком їсти. До одного тільки й не привикла Стеха. Що дня було и той жовто-оливковий циганпан прийде до тертушки, стане, стоїть, люльку смочче, да все задивляється на Стеху. И чого він так дивився на неї?! Може жалував, що така молода, гарна молодиця да на такій важкій роботі, та ще й за таку дешеву плату? А може й що инче він думав задивляючися на Стеху. Хто його зна! чужої душі не вгадаєш...

Остобісів він Стесі, розказала вона Юркови.

— „Покиньмо, Юрку! отсей гаспідський завод!“

— „Добре, Стехо, покиньмо! А куди ж підемо?“

— „В своє село. Скільки у нас грошей зароблених є?“

— „А скільки ж? Давай лічити.“

— „Полічимо. Карбованців з пятьдесят заробили... сума велика.“

— „Що ж Стехо! добудьмо до місяця тай амінь!..“

И не гадали вони яке їм лихо складеться.

Другого дня Юрко якось не поберігся: вхопило колесо ёго за полу, тай притиснуло до стіни ногами. Поки то збіглися люде, поки вирятували, так ёму ногу розчавило, як раз у самій ступиці.

Взяли Юрка в больницу, пів року ёго там гоїли: Стеха вбивалася коло ёго, и день и ніч не відходила від ёго. Видужав, хоч замість ноги добув мотицю, та все ж живий чоловік.

Прийшло діло до розчету, а той самий циган-пан и розчитував:

„Ви, каже, вдвох заробили 50 карбованців та за те, що гоїли Юрка, з вас треба б взяти 40 карб.; ну то нехай гріх пополам, — візьмемо тільки 20... От вам и 30 карбованців беріть!“

Сплеснули Юрко и Стеха руками! Нічого не вдієш, треба брать!..

— „Куди тепер подамося Стехо?“ спитав Юрко.

— „Куди знаєш чоловіче.“

— „Хіба в старці.“

Юрко задився слізьми...

XV.

Згадалося Стесі, як вони прийшли в Київ. Як вона вперше побачила св. Лавру, як у неї забилося серце сподіванням на ласки печерських владиків! Ченці їх привітали, пустили ночувати, даром цілий тиждень годували. Намолились Богу до схочу. Пішла Стеха шукати собі місця. Печерські вгодники заступилися, помогли. Знайшла вона місце у жида на Подолі, за два карбованці місяць. А Юрко став за сторожа...

Минуло більш пів року.

Давно вже Юрко и Стеха благали Пречисту, щоб благословила їх дітьми. Пречиста вчула їх молитву и як раз тоді, як ім и самим доводилося голодувати, благословила їх дочкою. Жида несхотіли держати Стеху. „Иди, кажуть, роди де знаєш, дитину оддай куди на харчі, а сама приходь, знов візьмемо...“

Пішла Стеха, у сторожці біля теріз родила сина. Сама й бабувала. Юрко пішов шукати кумів. Якогось сліпого солдата знайшов, спасибі пону охрестив, гарне имя дав, Василем нарік, и не багато взяв — тільки коповика.

Настала осінь, у сторожці печи нема, холодно; дитина застудилася, занедужала; а тут и на Юрка напав недуг. Що ж ёго діяти? Пішла б знов у наймички, ніхто з дитиною не бере. За-

лишити свого Василечка на чужі руки? Ні, ні! нема сили: „Воно ж моє, моє рідне, моє єдине, я ж ёго мати!.. Та як ёго йти; на кого покинути Юрка? хто ёго доглядатиме?..“

Люди якись порадили одвезти Юрка у больницю. Тяжко вести у больницю... та щож не краще й в сторожці. Пішла в одну больницю, в другу, в третю; ніде не беруть, місця, кажуть, нема. До вечера ходила та й доходилася до того що пішла на Дніпр, щоб кинутися в воду...

Прийшла... и не кинулася...

XVI.

Так в одну годину в жилах Стехи пробігли споминки усього життя її... Темне безрадісне, сумне тяжке життя, а покинути ёго жаль стало, не за себе, жаль за їх — за чоловіка, за сина...

Спустила Стеха голову на груди, а дощ лив її за шию и лив... Вона глянула на Володимирів колодязь, думала побачить на версі хрест; не видно, сховався и він в тумані... Стеха хотіла перехреститися, та рука не піднялася, пучки заклакли.

Вона повернула в право-руч, на Поділ, поуз дров'яні двори... „Куди ж ёго повернутися? що діяти?.. Просила, молила, робила, нічого не випросила, нічого не вимолила, що заробила усе марно пішло... Чи не краще буде піти вкрасти? Кажуть гріх; нехай и гріх, нехай він ляже на мене, а я визволю Юрка и Василька... Піду... Куди ж я піду красти?.. чи ж зумію? и красти треба уміти!..“

Як павук опутує в павутиня муху, так оті сумні гадки опутували Стеху... Колись вона злякалась би їх, стала б молитися, щоб Святий одвернув од неї ті думки. Тепер — ні! молилася вже й так доволі, а лякатися чого? Хіба її життя не страшніше тюремного? Хіба дивитися, як її любий чоловік и син лежать недужі з голоду и холоду, легче, ніж дивитися як сковують ноги у залізне путо, щоб погнати у Сибір?.. Хіба...

Стеха не додумала щось з заду так дулушноло її по голові, що вона як сніп покотилася в грязюку на камяну мостову!.. Біля неї свояв якийсь чоловік и шукав де у неї кишенья...

— „От тобі й поживився! нічогісенько!“ промовив він сам про себе. „Тільки дармо руки попоганив, хочби тобі так!.. Давай хоч хустку зніму... Пляшку пива за неї мож добыть!“ З сім словом він сцупив з Стешиної голови хустку и потяг повагом на Поділ... Вітер рянув наче звір... дощ линув наче з ведра!..

XVII.

Другого дня Стеху знайшли мертвою с пробитою головою. Прийшла полиция, подивилася округ, списала усе що слід по закону...

— „Хто отся молодиця?“ питав полицейський.

— „А Бог її знає... раба Божа!..“ промовив хтось з боку...

Тогож вечера з сторожки, що біля теріз, десятники винесли и положили на віз двое мерців: чоловіка и мацюсенського хлопчика. То були Юрко й Василько. Не діждався Юрко жінки, а Василько нені, опухли з голоду.

— „Куди везти?“ спитав погонич.

— „Звісно куди, до анатомического театру,“ одповів.

— „Йію!“ гукнув погонич на коня...

XVIII.

В Театрі мов умисне, на однім столі положили Юрка, Стеху и Василька! Лікар почикрижив їх на шматки и довідався, що Стеху вбито, а Юрко и Василько вмерли з голоду... В одну труну скидали шматки и кістки усіх трох,—вкупі лежатимуть усі троє...

1874 р.

О. Я.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

III.

(Дальше.)

Сотворіня світа и мирове дерево.

В колядках до нашого часу додержався дуже давній погляд народа на самий акт створіня світа. В колядках ясно описується, що сотворили світ два голуби:

Колись то було з початку світа;
Втоди не було неба ні землі,
Неба ні землі, нем синє море,
А серед моря та два дубойки.

Сіли, впали два голубойці,
 Два голубойці на два дубойки,
 Почали собі раду радити,
 Раду радити и гуркотати,
 Як ми маємо світ основати?
 Спустимо ми ся на дно до моря,
 Винесемо си дрібного піску,
 Дрібного піску, синього каменя;
 Дрібний пісок посієме ми,
 Синій камінець подунеми ми.
 З дрібного піску — чорна земля,
 Студена водиця, зелена травиця;
 З синього каменя — синє небо,
 Синє небо, світле сонейко,
 Світле сонейко, ясен місячок,
 Ясен місячок и всі звіздойки.¹⁾

Поперед усього, ще до початку світа, як не було ні неба, ні землі, ми бачимо тільки синє море, а серед моря два дуби. В других варіантах колядок говориться про зеленого явора, але в українських піснях явором зветься дуб. Се дерево грає велику ролю в колядках, щедрівках, и про ёго згадується навіть в веснянках и купальських піснях. В деяких піснях те дерево зветься сосною, що стоїть серед двора, вся від срібла ясна, від золота красна²⁾; то воно зветься тонким, великим, листом широким деревом, зверху кудрявим³⁾. На тому дереві золота ряска, золота кора, жемчужна роса; воно зветься райським деревом с трема верхами, и пливе на якихсь ріках, по якомусь морі⁴⁾, в тому дереві корабель, а в кораблі сидить панна. На тому чудовому дереві сидять два, а часом и три голуби, але більше всего в колядках говориться, що на тому дереві сидить сивий соколонько и ве собі гніздо на вершечку. Сокіл ве и перевиває своє гніздо знизу барвінком та бадиллям, обкладає гострим терном, в середині вимощує цвітом-каліною, а зверху щирим золотом⁵⁾. Серед гіля того дерева рояться в бортах бджоли, а під деревом живуть чорні бобрі та лисиці. На гілках сидить сива зозуля та ластівка. З дерева капає роса, а з тої роси стають криниці.

Таке мирове дерево, серед широкого моря, с такими місячними атрибутами переносить нас в давню давнину индоевропей-

¹⁾ Чтенія Им. Об. 1864—1. 5.

²⁾ Труды Чубин. III. 418. Чтенія Им. О. 1864 1. 3.

³⁾ Чтенія Им. О. 1866—1. 608.

⁴⁾ Чтенія Им. О. 1864—1. 30.

⁵⁾ Чтенія Им. О. 1864—1. 60. 68.

ського місячного світогляда. Таке дерево с такими самими прикметами знали ще индуси; воно в їх звалось фіговим деревом, росло корінням до гори аж на третєму вайвищому небі вічного світа, спускаючи гіля через синє небо и через небо хмар и туману. З єго листь капає амріта, небесний солодкий напиток. Під тим деревом ростуть цілющі трави и живуть праведні душі. На тому дереві держаться всі мири и з того дерева боги збудували небо й землю. Зверху на дереві сидять дві птиці, а на гілках сидять инчі усякі птиці и пють з єго солодкий сік. Сам Бог Агні ховається між гілками того дерева. В зендській мієології говориться про таке саме дерево, на котрому зверху сидить птиця, похожа на орла, а друга птиця сидить під деревом, збірає насіння и пускає єго на воду, щоб вода рознесла єго по всему світу. Під деревом росте біле зілля, з єго соку добувається небесний напиток с ома, надаряючий здоров'ям и безсмерт'ям. В скандинавській Едді говориться про мирове дерево ясенюк, що роспутив гіля на весь світ. С під єго коріння течуть свячені криниці, з листя капає роса, на гілках сидять гадюки, олені й білка, а зверху сидить орел. Славянська мієологія ледві памятає про таке дерево. Сербська поезія змішує мирове дерево з біблійним деревом життя, а великоруські заговори ледві п'ятають на дуб и окрецько й, що стоїть на острові на Буяні.

Мирове дерево в українських піснях то образ хмар, що вкривають усе небо. Жемчужна роса, золота ряска, бджоли в бортах и криниці під деревом—то метафори дощу й роси тих небесних напитків, що дають життя природі. Синє море, широкий двір, серед котрого росте мирове дерево то символ небесного синєго простору, серед котрого плавають хмари. Птиці й звірі на гілках мирового дерева то символ вітрів, котрі помагають плодити життя в природі, бо розносять усяке насіння по світу*). Найвищу ролю на мировому дереві грають два голуби и сивий сокіл. Соколине гніздо на вершечку мирового дерева звите з таких матеріалів, котрі всі в українській поезії служать мієологічними символами світа. Калина своїм червоним цвітом скрізь у піснях служить символом краси й світа; терен, терновий огонь грає велику ролю в українській мієології, як знак блискавки або проміння сонця и

---

*) Є ще один образ хмар, замість мирового дуба, вже спеціально український. Пан Господарь, зібравши з поля хліб, зносить єго край Дунаю, складає в стіжки и завершує сивим Сином, котрий дивиться зверху на Дунай и розмовляє з риб'ю Вівою. Замість мирового дерева ми бачили стіжок, як образ хмар. Чт. И. О. 1842—1. 117.

мав таку саму ролю и в индуській мієології. В Ведах розказується про бога Индру, що він раз перекинувся соколом и хотів украсти з хмар небесний напиток. Сторож того напитка погнався за ним и вистрелив на ёго; з сокола впало на землю оббите перо и пазур, а з їх на дереві поросли тернові колючки. Щире золото, котрим укрите зверху соколине гніздо, служить символом світа або сонця. Сам сокіл, котрий має своє позолочене гніздо зверху мирового дерева, то образ світлого божества, давнёго громовика Индри. З варіантів колядок можна пересвідчитись, що два голуби не прості птиці. В одній колядці говориться, що два голубочки знялись, полетіли, крилечками всі степи вкрили, голосами ввесь світ звеселили й ліси заглушили и сами вони кажуть, що вони не прості голуби а два янголи¹⁾. В одній колядці просто говориться, що в церкві перед богородицею зацвіла рожа, а с тої рожі „пташок виникає; не е то пташок, лем сам милий Господь“²⁾. На дереві, аналогічному з мировим дубом, по одній колядці, висить колиска, а в колиці лежить боже дитя, а в одному варіанті на такому дереві висить колиска з дитиною, котре колише мати и забавляє ёго яблужком. Те дитя горде; воно грає в каті и гарно співає. Разом з дитиною на тому самому дереві сидить сокіл³⁾. Прилетіли орли, взяли боже дитя и понесли на небеса⁴⁾. В колядках часто трапляється, що птиці будують навіть давню церкву с трема віконцями и вербами, котра служить емблемою світа. З сего всего ми бачимо, що мієичні птиці, два голуби и сивий соколонько то світлі божества огню блискавки й грома або сонця, котрі живуть на самому високому небі, зверху мирового дерева поверх небесних хмар, в небесному просторі.

Ті мієичні голуби сотворили світ: вони оснували небо з сонцем, місяцём и зорями з синёго або золотого камінця, а землю з дрібного піску. Синій и золотий цвіт в мієології служать метафорами світа, а дороге каміня назначує зорі, з котрих льється світ, як з алмазів. З сёго ми бачим, що головні елементи, з котрих світле божество оснувало мир, був світ и твердий елемент, а мирове дерево, на котрому сиділи голуби, як символ небесної води, показує ще на третій початковий елемент, з котрого создався мир — на воду. Мотивом для такого мієа про сотворіння

¹⁾ Чтенія Им. О. 1864—1. 22.

²⁾ Чтенія Им. Об. 1864—1. 7.

³⁾ Чтенія И. О. 1872—1. 120. 118.

⁴⁾ Чтенія И. О. 1864—1. 43.

світа певно була громова й дощова літня хмара, поверх котрої то сяє сонце, як золоте й огнясте гніздо мієичного сокола, то блищить блискавка, з котрої капає на землю жемчужна роса-дощ. И все те дає жизнь природі, розбуджує її од мертвого сна після зіми и викликає до невтомного руху, на вічно нову жизнь.

(Конець буде.)

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

Перші часи після заключеня були хвилию загальних радощів, добою небувалої народнєї слави. Скоро озирнулись Русини, стягнулися від упоєня побіди; настали для них знов скорботи, клопоти, біда. Цілий минувший рік селяне не орали піль, бо служили в рядах козацького війська; багато набрали вони добичи, та всё то продавалося дешево московським и турецьким купцям; хліб підскочив у ціні; тяжко стало бідним. Та се був початок скорбот: — тільки первоцвіт, як то кажуть. Показалося, що Хмельницький не так-то добре для народу зладив се діло, и що Зборівський договір, що до свого укладу, був зовсім неможливим так для Русинів, як и для Поляків, щоб ёго можна було берегти; обі сторони мусили ёго нарушити.

На підставі Зборівського договору митрополит Сильвестер Косів явився у Варшаву, щоб зайняти своє почетне місце в сенаті. Та римсько-католицькі духовні стали нарікати и заявили, що вони самі лишать сенат, як рядом з ними буде допущений схизматик, ворог апостольської столиці. Митрополит мусив оддалитися. Ще менше можливим було знищене унії. Король дав 12-го січня грамоту, що потверджувала права церкви православної и нетикальність церковних и монастирських дібр; під присуд київського митрополита звертали єпархії: луцьку, холмську и витебську получену з мстиславською. Дозволювали відновляти православні церкви; лишали надзорови руського духовенства школи, друкарні и цензуру духовних книг. Та грамота короля Яна Казимира мало могла мати сили, так само як и сі, котрі надавав православній церкві король Володислав. Поки була унія, православна церква не могла бути вольною.

Права, забезпечені руському народови Зборівським договором, не могли вдоволити народу. Можна сказати, що договір сей був

би відповідний, як би був заключений літ двацять назад; але усліва, в котрі поставила руський нарід сцена недавних бурливих подій, не відповідали статям сёго договору. Одвітно Зборівському договорови, Хмельницький занявся уложенем реестру козацького війська; треба було записати до ёго сорок тисяч козаків. Хмельницький записав там кілька тисяч більше, як належало. Кождий козак вступав у козацтво с своєю родиною. Гетьман вибирав козаків найбільш з дібр Вишневецького и Конецьпольского. Разом с козаком одпадала од пана и та частина землі, котру займав и обробляв козак. Хмельницький відберав у панів цілі волости під позором, що пани захопили скарбові добра, и віддавав іх генеральній старшинні и полковим урядникам. Таким способом творилася кляса рангових маєтностей, таких котрими володіли козацькі урядники, поки носили свій уряд. Для гетьманського уряду — на булаву, як говорено, — віддав король чигиринське староство. Крім того, Хмельницький захопив на свою користь богате містчко Мліїв, що приносило бувшому владільцеві свому, Конецьпольському, до двох сот тисяч талярів доходу. Кождий козак був самостійним владільцем свого уділу, обовязаний був за то служити у війску и був вольний од всяких інших тягарів и податків. Козаки були розділені на полки: всіх полків в 1650 р. було установлено шіснайцять*), и кождий полк означав край с пол-

---

*) 1) *Брацлавський*, під начальством Данила Нечая, в нинішніх повітах моголівськїм, ямпольськїм, значній части винницького и брацлавського повіту. В нїм містилось двацять и одна сотня. 2) *Уманський*, під начальством Осипа Глуха, в нинішнім повіті уманськїм, у східній части гайсинського и липовецького и західній части звенигородського. Си земля звалася Уманщиною. В ній було тринайцять сотень. Умань був ёго полковим городом. 3) *Калмицький*, під начальством Ивана Федоренка, в нинішнім повіті липовецькїм, в північній части брацлавського, в північно-східній винницького, в західній части таращанського и полудневій половині махнівського. Веїх сотень було в нїм вісімнайцять. 4) *Чигиринський*, під начальством Федора Якушова, в нинішніх повітах: чигиринськїм, звенигородськїм и західній части кременчуцького. В нїм було вісімнайцять сотень. 5) *Корсунський*, під начальством Лукіяна Мозиря в нинішніх повітах таращанськїм и кавіньськїм. Ёго годовним городом був Корсунь, одновлений по пожарі. В тім полку було дванайцять сотень. 6) *Черкаський*, під начальством Яська Воронченка, в нинішнім черкаськїм повіті и в західній части золотовоського. В нїм було дев'ятьнайцять сотень с полковим городом: Черкаси. 7) *Кавіньський*, під начальством Семена Савича, займав правий берег Дніпра, повіт кавіньський и полудневу часть ківіньського, с полковим городом Кавіном; в нїм було п'ятьнайцять сотень. 8) *Ківіньський*, під начальством Антонова Ждановича, займав більшу часть ківіньського повіту, східну часть васильківського, радомисльський, овруцький повіт и західну часть остерського. Ёго полковим городом був Київ. Веїх сотень було сімнайцять. 9) *Білоцерковський*, під начальством Михайла Громики в повітах: сквирськїм,

ковим городом и сотенними городами и селами. В городах (Брацлаві, Винниці, Черкасах, Василькові, Овручі, Києві, Переяславлі, Острі, Ніжині, Мглині, Чернигові, Почепі, Козельці, Новгороді-Сіверським, Стародубі) лишено давнє магдебурське право для міщан, з громадською самоуправою и самосудом, з розділом ремісників після їх занять на цехи, з застереженем для цехів права мати свої герби и печатки.

Решта людности, під именем „поспільства“ мала знов повернути під власть панів. В сім була вопіюща несправедливість. Цілу людність взивали до боротьби за загальну свободу; всі зарівно брали уділ в сій борбі, а тепер показалося, що вони боролися и проливали кров тільки для якихсь сорок тисяч вибраних, самі ж мали повернути в давню неволю. По укінченю реєстрованя Хмельницький позваляв панам повертати в свої добра и приказував усім, що не війшли в реєстер слухати панів під карою смерти. Рівночасно й король видав универсал до всіх мешканців України, в котрім оповіщав, що на случай бунтів хлопських против панів, коронне військо разом з запороським буде їх стлумлювати. Як тільки об сім почув народ, повстало загальне зворушене. „Як! — кричав народ — де обіцянки гетьмана? Хіба ж ми не всі були козаками!“ Пани, що ледво вступили в свої добра, мусили знов утікати з них, а иншим довелось переплатити життя. Втікачі стовпились в Києві, під охороною Адама Кисія, що став київ-

в західній части васильківського и в північній таращанського. Місточко Біла-Церква було його сотенним городом. 10) *Кропивинський*, під начальством Филона Джеджалика, займав землі у східній части золотоноського повіту, в західній части лубенського, в східній части пирятинського. Полковим його городом була Кропивна. Воіх сотень в нім було одинайцять. 11) *Переяславський*, під начальством Федора Лободи, на лівій стороні вздовж Дніпра, в винішніх повітах: переяславським, остерським и полудневій половині козелецького. Воіх сотень було вісімнайцять; полковим городом був Переяславль. 12) *Прилуцький*, під начальством Тимоша Носача, в винішнім прилуцьким повіті, займав незначну часть ніжинського. В нім було девятнайцять сотень. 13) *Миргородський*, під начальством Матея Гладкого, в винішніх повітах: миргородським, східній части лубенського, в дохвецьким, роменським, хорольським. В нім було сімнайцять сотень. 14) *Полтавський*, під начальством Мартина Пушкаренка, в винішніх повітах: полтавським, гадяцьким, зінківським и кобеляцьким. В нім було сімнайцять сотень. 15) *Ніжинський*, під начальством Прокопа Шумейки, в винішніх повітах: ніжинським и козелецьким. Воіх сотень було в нім девять. 16) *Чернігівський*, під начальством Мартина Небаби, в повітах: чернігівським, борзнянським, сосницьким, конотопським. Сотень було шість.

В винішній же Чернігівській губернії, в повітах: стародубським, мглинським, гордонецьким, новгородсько-сіверським, глухівським, суражським, козаків тоді не було, Ся часть полуднево-руської землі повернена в козацтво вже по Хмельницьким.

ським воєводою, и трохи не гинули з голоду, котрий прибрав страшні розміри. Богаті пани стали приїзджати в свої добра с комендами, щоб вишукувати начальників прежнього бунту и укарати їх. Де тільки пани чули силу, там поступали жорстоко з непокірними хлопами: відрізували їм уши, виривали ніздря, виколували очи и т. п. Хмельницький, па скарги панів, вішав, саджав на кіл непослушних. Хлопи с своєї сторони, де тільки було можна, падили панські оселі, вбивали и мучили панів. Мешканці берегів Буга и Дніпра визначались перед всіми завзятем и відвагою*).

Самі реєстрові козаки недовольні були виключностю своїх привилеїв. Коли Хмельницький в перших днях марця 1650 р. зібрав в Переяславлю генеральну раду для потвердження реєстру, то, після власних його слів, витерпів значні трудности.

По тій раді Хмельницький удався до Києва на пораду с Кисілем и готовився у його обідати в замку, як нараз оружна ватага поспільства кинулася з гуком и криком на замок и кричала, що пора розправитися с Кисілем. Хмельницький незалаканий вишов до народу, клявся, що Кисіль не є зрадником и обіцав не пускати панів у їх добра. Ватага сим разом послухала, та Хмельницький опісля говорив так до Кисіля: „Пани піддурили мене; на їх просьбу я згодився на такий договір, котрого не могу сповнити ніяким способом. Самі осудить: сорок тисяч козаків, — а з рештою народу що робитиму? Вони мене вбють, а на Поляків усе таки повстануть.“ Улягаючи народньому зворушеню, Хмельницький позволив ити в козаки всякому, під тим позором, що крім реєстрових можуть бути ще охочі козаки, а між тим виправив посольство до короля: напминав, що треба знищити унію и просив, щоб пани приходили в свої українські добра не инакше, як без воєнних ватаг.

Землевладільці біднійші рішались піддатись долі. Хлопи збирались на сходи и розправляли, як їм жити с панами. В Немирові на подібних сходинах якийсь атаман Куйка подав таку раду: „Даймо своему панови плуг волів та чотире міри солоду. Буде з його, щоб тільки не вмер з голоду!“ В иших місцях хлопи умавлялись давати панам „поклони“ на значнійші празники и відказувались од всякої панщини. Найбогатші пани не діставали ні гроша с своїх величезних дібр. Шляхтичі взяли самі до полё-

---

*) Після вістий української літописі брацлавський полковник Нечай визначався омілливою и стояв за народ. „Хіба ти осліп — говорив він гетьманови — не видиш, що лахи обдурюють тебе и хотять розв'язати тебе з вірним народом?“

вих робіт. „Не було села — говорить сучасний польський історик-поет Твардовський, — де би бідний шляхтич міг позіхнути свобідю. Лиш троха хто погнівається — зараз бунт; а сорок тисяч реєстрових, наче горох на Україні росспались и робили страшну для нас шамотню“.

Гетьман дуже бажав затягнути московську державу у війну с Польщею. По Зборівським договорі він мав жаль до царя, що відмовив ёму помочи. Коли прихав до ёго гонець пересправляти про діла пограничні, Хмельницький своїм звичаєм повздержливий в тверезім стані а щирий в п'янім, був тоді під охотою и висказав ёму такі речі:

„Що ви міні все про дубицу и про пасіки толкуєте? От я піду, зломлю Москву и цілу московську державу; та й сей, що у вас на Москві сидить, од мене не відпекається: чому не дав він нам військової помочи на Поляків?“

Козаки говорили московським гонцям так:

„Ми підемо на вас с Кришцями. Буде в нас з вами, москалі, велика війна за те, що не було нам від вас помочи на Поляків“.

Московське правліне зрозуміло, що як воно не буде одностайно с Хмельницьким, то вчинить собі с Хмельницького ворога и стало, після вираженя тогочасного, „задирати Польщу“. В липцю 1650 р. прихав у Варшаву яко посол Гаврило Пушкин з зажаденєм на те, що, насамперед, в деяких грамотах урядових не точно був написаний царський титул, а в друге, на те, що в Польщі друкуваки „безчестні книги“, в котрих зневажливо відзивались про царя и московський народ. Так на приклад між иншими в латинській історії Володислава IV., котру написав Васенберг, було сказано: „Москритяне тільки по имени християне, а що до діл и обичаїв гірше варварів; ми їх часто перемагали, били и лучшу часть їх землі підчинили своїй власти“. Московський посол домагався, щоб всі „безчестні книги“ зібтали и спалили; щоби не тільки спорудників їх, але й властителів друкарш, де вони були напечатані, складачів и друкарів и самих владільців дібр, де находяться друкарні, укарано смертю. „С таких домагань — сказали сенатори послови, — ми добавчаємо, що ёго царська милость глядить приключки до війни; кілька рядків, котричи провинили письменники, не дають поводу до зірваня супокою. Чи стоить за то проливати кров!“

Московське посольство обставало при своїм. Кілька книжок спалено в їх присутности; але то їх не вдовольнило. Вони відіхали, сказавши останне слово, що тільки укаране спорудників

„безчествих книг“ и людей, що писали царський титул с пропущеннями, може відхилити Польщу від зіврваня з московською державою.

Хмельницький тимчасом подружився с кримським ханом, вислав козаків с татарами на Молдавщину встатись на молдавськїм господарі Василю Лупулї за то, що сей не хотїв сповняти своєї обіцянки, віддати свою дочку за сина Хмельницького. Козаки и Татаре навели такий страх на молдавського господаря, що він просив о мир и союз. Підчас того походу коронний гетьман Потоцький, повернувши с кримського полону, розложився на Поділю. Він не рішався помагати молдавському господареві, ино займався упокоренєм подільских хлопів, котрі утворили тоді ватаги під назвою „левенців“, и одкрито вели війну с коронними жовнірами. Польський відділ під начальством Кондратського розбив їх и привів до Потоцького. головного їх проводира Мудренка з двадцяти иншими атаманами.

Потоцький казав покалічити їх и роспустити, щоб вони лякали кожного, що не хоче слухати панів. Тих калїк привели до Хмельницького. Хмельницький післав до Потоцького полковника Кравченка.

— Чи ти ще не напився крови нашої, пане гетьмане, — сказав до Потоцького Кравченко. — Чого нарушаєш договор? Чого переходиш за межу на козацьку землю, коли не чутно неприятеля?

— Земля ніколи не була козацька! — гнівно закричав Потоцький, ухопивши навіть за шаблю. — Земля належить до Речи Посполитої. Маю право стояти на межі и за межею.

— Річ Посполита — сказав Кравченко — може здатися на козаків; ми боронимо отчини:

— Які ви оборонці, — сказав Потоцький — коли ви робите насиля шляхті и примушуєте панів, щоб утікали из своїх дібр?

— А чого пани мучать и угнітають народ? — сказав Кравченко. — Пани повинні ласкаво и лагідно обходитись с селянами, тому що вони хоч и піддані ваші, та в ярмо шні класти не будуть.

По тій різкій розмові коронний гетьман доносив королеві, що Хмельницький обдурює Поляків и Полякам зістає тільки напасті на Хмельницького и знищити козацтво.

Привиджуючи війну неминучу, Хмельницький почав собі дбати про союзників: зноситися с Турцією, с Семигородським князем Ракочим, впевняв їх, що буде разом виступати против Польщі, наконець завязав зносини також и с Швецією.

Об тих зносинах довідалися в Варшаві. Король видав при кінці 1650 р. универсал для соймиків; король звіщав у нім усю польску шляхту, що Хмельницький хитрить против Речи Посполитої; що в Україні чернь лютує против шляхти; що на будучу весну треба сподіватися війни с козаками.

В грудню зібрався сойм. Хмельницький прислав там депутатів: Маркевича, Гурського и Дорошенка. Вони привезли домагане: найперше, знищити унию; в друге, щоб знатнійші уряди польської держави потвердили присягою Зборівський договір; в третє, щоби чотири знатнійші пани: Вишневецький, Конєцьпольский, Любомирський и коронний обозний Калиновський, були закладниками супокою и жили в своїх українських добрах без двірні и асистенції; в четвєрте, щоби руський нарід не терпів ніякого угніту від панів духовних и свіцьких.

Се домагане викликало надзвичайне зворушене так в сенаті, як и між послами. Адам Кисіль почав був доказувати, що Поляки дійсно обовязані знищити унию, представляючи, що тоді и самі православні будуть піддержувати Річ Посполиту. Та заявлене Кисіля ще сильнійше зворушило Поляків. Вони закричали: „Як козел не стане бараном, так и схизматик не буде щирим оборонцем католиків и шляхоцьких вольностей, бо єсть одной віри з бунтівниками хлопами. Як! для схизматиків, для дурного хлопства не позваляти шляхті вірити, як приказує Дух святий, а най вірить, — як приписує пана, божевільна голова Хмельницького! Ось який появился доктор чортівської академії, хлоп, недавно випущений на волю! Хочє відобрати Полякам віру святу! Ім не до вподоби слово „уния“, а нам не подобається слово „схизма“. Най одречуться від своєї нерозумної схизматичької науки. Най получаться з західною церквою и назвуться правовірними“.

Такий був голос цілої католицької и шляхоцької Польщи тогочасної. Домагане Русинів, щоби знищити унию, зачепило релігійну струну польского серця. Грудня 24-го рішено війну одноголосно. Постановлено зібрати посполите рушене и наложити часову данину для плати регулярному війску.

Мимо того козацькі депутати дістали шляхоцтво.

Неприятні зачіпки розпочалися в лютім 1651 р. неудачні для козаків*).

---

*) Коронний обозний гетьман Калиновський в містечку Краснім напав несподівано на полковника Давида Нечая и розбив його. Сам Нечай поляг в битві. Зараз по-

Тим часом ціла Польща узброїлася. Папський легат привіз королеви первосвященницьке благословенє, мантию и посвящений меч, а королеві золоту рожу. Тим не зовсім був довольний король, тому що папа не прислав ёму грошей, котрих він просив; але коли король оповістив, що святий отець благословить тих, що виправляються на війну и посилає одпущенє грїхів, то се сильно заохотило Поляків. Король назначив місце зборне під Сокалем и прибув там в маю.

У козаків була також релігійна побудка. До них приїхав з Греції коринтський митрополит Іоасаф. Він припняв Хмельницькому меч, посвящений на самім гробі Господнім. Сам царгородський патріарх прислав Хмельницькому грамоту, в котрій похвалив війну, підняту против ворогів православя. Та війська сєго року було у Хмельницького менше, як перше. За ним вже менше було тої моральної сили, яку він перше мав в очах народу; хлопи почали недовіряти ёму за потакуване панам, за казнь бунтівників. Союз с Татарамі не по нутру був народови, тому що сі союзники вступаючи в руську землю під позором дружби, вводили в полон жінки и діти. Многі реєстрові козаки, користуючись своїми правами, охотнійше хотіли б ити на Турків. Були навіть такі, хоч небагато, котрі предкладали свої услуги Полякам. Крім того Хмельницький мав повід побоюватися нападу литовського війська и мусив лишити часть війська на північній границі, чим розривав свої сили.

Хмельницький довго вижидав хана и дав час своїм неприятелям зібратись. Посунувшись на Волинь, він стояв під Збаражем, не відважуючись сам нападати на короля; а між тим в ёго стані повстали пошести, так що козаки вивезли одного часу ис свого стану двіста шістьдесят возів ис слабими и мерцями.

Постоявши кілька неділів під Сокалем, Поляки перенесли свій стан над ріку Стир и вибрали просторе поле під Берестечком. Хмельницький, все ще ожидаючи хана, пропустив пригідний час напасти на ворога, коли Поляки проходили болотистими місцями и переправлялися через ріку Стир. Іслам-Гирей прибув нарешті с своєю ордою, та сим разом кримський хан ишов на війну неродо а тільки на приказ турецького султана. Ёму не вигідно було нарушати Зборівський догвор; він бажав на против ити війною

тим Кадяновський збурих кілька подільських городів, але сам втерпів неудачу під Винницею против полковника Богуна, котрий казав у леді ріки Бога прорубати колодку и покрити їх соломом. Поляки кинулися на лід и багато їх потонуло.

на Москву, с котрою Хмельницький ёму в досаду жив дружно. Між Татарськими беями були вороги, нежичливі Хмельницькому.*) Червця 19-го (29. нов. стилю) появилися козаки и Татаре перед польским війском. Дня 20-го червця, о другій годині пополудни почалася битва; и нараз хан стрімголов кинувся на втеки; за ним побігли всі ёго мурзи и беі. Сей побіг так поразив усіх Татар, що вони, хоч не прослідовані, покидали в заголобі свої арби (рід возів) з жінками и дітьми, слабих а навіть мерців, против алькоранови, що наказував лишати правовірних без похорону. Хмельницький поручив начальство полковникови Джеджаликови, а сам пігнав за ханом, думаючи спинити ёго. Хан затримавшись в три верстви від поля битви сказав до Хмельницького: „На нас всіх напав переляк. Татаре не будуть битися. Лишися зо мною, подумаємо. Завтра я пішлю своїх людей помагати козакам“. Та замість сёго він на другий день вирушив ик Вишнівцю и попровадив за собою Хмельницького. Писарь Виговський поїхав просити хана, щоб визволив Хмельницького; хан и ёго задержав. Таким способом гетьман с писарем опинились в полоні у хана.

Поляки заняли всё поле, де стояли Татаре и стали перти козаків. Джеджалик хоробро відбивав натиски и відступив до ріки Пляшової. Тут козаки збили свої вози в чотирикутник: с трёх сторін зробили окопи, а с четвертої велике болото захищало іх табор. Десять днів видержували вони неприятельский огонь, вступали с Поляками в пересправи, але годилися з ними миритись тільки на підставі умов Зборівського договору. Поляки відай сёго не хотіли и домагались зуповної покірности. Між тим в руськім стані почався нелад и замішання. Начальство нерейшло від Джеджалика на полковника Богуна. Між хлопами на сходинах стали обігати такі речі: Татаре пустошать наш край; видаймо королеви нашу старшину и будемо свободні. Богуя, почувши об тих розправах, уложив плян зробити на березі греблю и втечи с козаками. В ночи з 28. на 29. червця козаки звозили на болото вози, кожухи, шатра, кунтуші, мішки, сідла, зробили три греблі и почали втікати одділами оден за другим, непомстержно ні для Поляків, ні для ватаги хлопів у своїм стані. Ранком 29. червця коли Русини почали снідати, нараз хтось закрячав: братці, всі полковники втекли! По цілій масі перебіг наглий страх; всі кинулись в ростиц:

---

*) Перед своїм полученем с Хмельницьким Ислам-Гирей послав до польского короля тайне посольство; незвісна грядеть ёго: опісля підозрівали, що тогді дано обіцянку зрадити козаків.

греблі не видержали и люди стали тонути. Хлопи металися в різні сторони и в натовпі стрімголов кидалися в ріку. Поляки довго не догадувались в чім діло и аж по якимсь часі кинулися в козацький табор и стали добивати втікаючих. Митрополит Іоасаф задержував утікаючих та якийсь польський шляхтич убив ёго. Королеви принесли ёго ризи и посвящений меч.

По розбитю козацького табору, король розпустив посполите рушене и відіхав у столицю, а регулярне (інакше кварцяне) військо кинулось в Україну нищити козацтво, як Поляки надіялись.
(Дальше буде.)

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.*)

(Конець.)

Коли цифри в попереднім подані, а илюструючі територіяльний розклад семинарій, показали нам, яких зручних способів ужито, щоби ті семинарії о скільки можна найменче Русинам були доступні, а в рівній мірі як найбільше приймали кандидатів з польських повітів, и продукували учителів польської народности, то слідуючі цифри може нам вияснять І.: чи справді се відповідає потребам нашого краю, а именно потребам шкіл в польській Галичині положених. Коли ж покажется, що справді тут заходить „гіперпродукція“ учителів польських, то може нам ті самі цифри подадуть відповідь и на питане П-е: до якої тайної цілі може служити така гіперпродукція польського інтелігентного пролетаріяту, котрий на своїй родимій землі, меже своїм власним народом, не находить, ані способу життя ані відповідного свого семинарицькому образованию, круга діяльності?

Після справоздання Ради шк. з р. 1874 (табл. IV.) було в цілій Галичині учительських посад***) обсаджених: 3130, необсаджених 402; разом всіх посад: 3532. — Учительські семинарії мають задане, достарчити що року екзаминованих учителів: 1. для виказаних вже вище опорожнених посад; 2. для тих посад, які через смерть, 3. для тих, які через пенсіоноване учителів, и в конець 4. які через закладане нових шкіл в цілім краю що року отвараються.

Що до 1. то масмо вище подану певну цифру; дати під 2. и 3. можна в приближено также облічити. Так именно зваживши, що після кр. устави з 1873. р. учитель по 40. роках служби може податись на пенсію, — то виходить, що в протягу 40 років усі тепер обсажені

*) Попередні розділи гл.: Правда с. р. Ч. Ч. 7. 8. 11. 13 и 14. 15. 16. 19, а то на стр.: 266—277; 311—316; 428—441; 517—523; 570—575; 619—623; 742—750.

**) Розуміється: в школах народніх.

посади, числом 3130 будуть опорожнені. Однак треба пам'ятати, що ще перед тим часом, т. є. скорше як в протязу 40 років певна часть тих посад буде опорожнена через смерть або ослаблене, котре учителя до скоршого виступлення зі служби змусити може. О смертності меже учителями народніми, (хоч се би був дуже интересний темат до студий для нашої адміністрації шк.) не мож довідатись із справоздань Ради шк. Для того мусимо прийняти цифру смертності загальну для людей будучих в віку учителів т. є. від 20—60 років, яку з дат, будучих у мене під рукою дістати можмо. —*) Так пересічно цифра смертності єсть $\frac{1}{60}$. — Значить із 3130 учителів умерає що рік 52, одже в протязу 40 років — 2080, с чого виходить, що в тім же протязу часу тільки більше менче прочих 1050, або пересічно на рік 26 иде на пенсію. Разом одже через смерть и пенсіоноване отварається що року найменче 78 посад, що значить 2.49% всеї суми обсаджених посад, вже поминувши згадані ненормальні пенсіонованя. Розложивши крім того ще висше поданих 402 нині вже опорожнених посад на протяз, допустім: 10 років до обсадження, то приходить ще, побіч висше вилічених 78 або 2.49% посад, ще 40 посад, щорічно, для котрих треба нових учителів; значить, для всіх галицьких шкіл народніх разом повинні учительські семинарії видавати що року найменче 118 екзамінованих кандидатів и кандидаток. Дійсно ж вони видають, як ми бачили**) тих кандидатів и кандидаток 118, значить не зовсім (бо треба пам'ятати про пенсіонованя передчасні и школи новозаложені, котрих ми не полічили), але все більше-менче стілько, скілько їх вимагає доконечна, так сказати: насущна краєва потреба.

Инакше річ нам покажеться, коли ті цифри розділимо на Галичину західну (польську) и східну (руську). Чи прийняті нами проценти смертності и пенсіоновань облічені за низько, чи за високо, все вони нам покажуть розмір протегованя, взглядно занедбаня одной части краю и одной народности перед другою, — коли тільки при облічуваню потрібних дат для одной и для другої части Галичини ужиємо одной и той самої методи, именовані тої, якої ми ужили в попереднім для цілої Галичини.

В Галичині західній (польській)***) було після того самого жерела учительських посад обсаджених: 864, опорожнених 80, разом: 944. — Як облічено висше, 2.49% з обсаджених посад опорожняються що рік,

*) Р. 1869 було в цілій Галичині:

	мужескої	с того умерло	женської	с того умерло
людности в віку 20—40	790.820	8.325	877.791	9.598
„ в віку 40 60	478.483	12.605	476.471	12.717
разом	1,269.503	20.930	1,354.262	22.315

значить I. випадок смерти на 60, так у мужескої як и женської г. Rapacki, Ludn. Gal. и Mittheilungen aus dem Gobiethe der Statistik her. v. d. kk. st. C. Comiss. V Peft. 1870.

**) Правда Ч. 19. стр. 748.

***) 8 округів школьн. поперед, в Ч. 19. стр. 749 вилічених.

значить 22; крім того, як ми прийняли в попереднім, $\frac{1}{10}$ часть з опорожнених нині посад, повинна би що року обсадитись, — значить 8. Разом одже для тих 8 округів західних показується що річно доконечна потреба 30 нових учителів. Між тим дають 4 семинарії*), в тих округах положені, — 50 екзамінованих кандидатів, значить о 20 (двайцять) кандидатів, и то щирях Поляків, вихованих в чистопольських семинаріях, **більше** по над доконечну потребу шкіл тих 8 західних округів.

В тім самім часі було в Галичині східній (руській**) обсаджених посад 2266, опорожнених 322, разом: 2588 учительських посад. З обсаджених посад саме так 2·49% опорожняються через смерть и пенсионоване, значить 56; крім того, як прийнято висше, $\frac{1}{10}$ часть опорожнених тепер посад повинна що року обсадитись, значить 32. — Разом вносять в тих 14 східних округах доконечна потреба нових учителів: 88. Семинарії ж в тій часті Галичини (або в тих 14 округах) положені, числом 5,***) видають на рік екзамінованих кандидатів и кандидаток разом: 68; значить о 20 (двайцять) канд. **менче** на рік, як виносить найконечнійша щорічна потреба народніх шкіл в тих 14 округах (руських) положених.

Двайцять учителів що року! Звідки ж їх взяти? Кождому, кому би ходило дійсно о піднесене просвіти в краю, прийде зараз на думку: конечно, утворити ще хочби лиш одну семинарію в східній Галичині, приміром в околиці меже Золочевом, Бродами и Равою, або Самбором, Старим Містом и Стрїєм, — в околицях в котрих, як на перший погляд з мапи Галичини мож пізнати, на розмірно до инчих сторін краю значних обшарах нема жадної семинарії.

Але наша администрація школьна робить инакше, бо вона має запевно висші якісь цілі на оці. Вона закладає семинарії більше як потрібно в західній Галичині; а щоби ніхто навіть и на хвилию не міг бути в сумнівості, куди и з якою цілю вона випродукованих там штучним способом по над домашну потребу **польських** мисіонерів виряджати задумала, то:

„chcąc kandydatom, wychodzącym z seminaryów umieszczonych w zachodniej części kraju ułatwić możliwość starania się o posady nauczycielskie we wschodniej jego części, dozwoliliśmy w dwu tamtejszych seminaryach męzkich, t. j. w Krakowie i Rzeszowie wprowadzić naukę języka ruskiego jako przedmiotu nadobowiązkowego****).

Зважте добре слова, умисне мною підчеркнені. Не ходить ту одже о те, щоби учителям виходячим з тих західнопольських семинарій, ułatwić możliwość udzielania nauki w szkołach we wschodniej części położonych, але тільки: ułatwić możliwość **starania się o posady** в тих

*) Краків *мужеська и женська, Новий Сонч* (від р. 1876 в Тарнові) и *Ряшів*.

**) Вei прочі (14) округи школьні: Львів м., Львів окр., Ярослав, Сянік, Перемишль, Жовків, Золочів, Бережани, Самбір, Стрий, Коломия, Станіславів, Чортків, Тернопіль.

***) Львів мужеська и женська, Перемишль, Станіславів, Тернопіль.

****) Spr. R. szk. z 1873/4, стр. 17.

школах. Значить, ходить о формальність, о те аби такий учитель міг мати в своїй таблиці кваліфікаційній записано, що слухав руського языка. Чи навчився так, щоби міг ним вчити дітей, се менча річ; об сім навіть не можна питатись, бо скільки ж він там навчитися міг, коли знаємо, як трактуються предмети надобовязкові в школах, а именно русьвий язык в Кракові и Ряшеві, де о фахових знавцях руського языка не ма мови. Наука ограничається просто на ученю (не вивченю) читати по руськи, через 2 (здається) годин на тиждень, через професорів гимназійських, здавших приміром екзамен з физики або клясичної филології, и викладаючих ті предмети в гимназії. Коли річ не мається так, або ще гірше, то просимо дотичних учителів з Кракова и Ряшева сему заперечити виразно.

Просимо дальше запримити, **де** именно в західній Галичині подобалось Раді школьній завести „надобовязкову“ науку руського языка? В семинарії в Краківськїм и в Ряшівськїм окрузі школьнім положених, значить, власне в тих округах де нема ані одної руської школи. За те в семинарії в Н. Сончу, значить в окрузі школьнім, в котрїм було р. 1873/4, по увіреню Ради школьної — 35 шкіл чисто-руських (т. є. більше як $\frac{1}{3}$ всіх тамошних шкіл), — такоїж науки не заведено, як би умисне; розуміється, бо для тих 35 руських шкіл вже и такі учителі вистануть, котрі ані читати по руськи не уміють.

Котрі ж в Ряшеві и Кракові учаться відріжнати руські літери від польських, ті призначені для инчої мисії, в тих 20 надетатових кандидатів польських виходячих що року з західнопольських семинарій вперто висше виказаним штучним способом Kulturdrang nach Osten, бо збережено для них, якби умисне більше менче стілько ж вільних що року посад в руській часті Галичини.

Треба ж памятати, що ті люде, хоч літери руські пізнали, але не уміють и слова по руськи; що польська литература красна, научна, публицистика и школа защепила в них від дитинства всілякі дивні аспірації мисонерські до з'єднання власне простого народу руського для *idei narodowej*; що пересічна платня учителів з західній Галичині значно лучша, як в східній*), и що с тої причини з західної Галичини вигнані будуть до східної тільки кандидати найгіршої під кождим взглядом кваліфікації, бо добрі учителі найдуть и близько свого дому місце; що сама далека подорож з одного кінця Галичини до другого забере ім найменче половину ще тільки сподіваної річної платні, и тим способом такий культуртрегер прибуде на місце своєї мисії не тільки морально прибитий, але и матеріально знищений; що у молодого чоловіка, не з виробленим характером, як всі кандидати, не з великою наукою, а властиво недоучені, як всі ті, о котрих тепер мова, и не з дуже широким поглядом на світ, за так насильним розірванем тої чуткої нитки, яка ёго з родинною землею, з власним народом, з соціальними и семейними стосунками дома вязала, мусить зворушитись и

*) Після дат поданих в Spr. R. szk. за 1873/4 в 8 західних округах пересічна платня 1. учителя = 225 зр., в східній = 196 зр.

зломитись вся ёго моральна опора*). — Розважмо собі се, а будемо мати слабий образ того блага, яке має силити з тих штучно утворених жерел найновішого Kulturdrangu, на східну Галичину, на руські народні школи.

А скільки то наш край коштує — об сім дасть нам приклад одна из тих, для східної Галичини в Галичині західній заложених семинарий. Семинарія в Ряшеві, як би умисне в найбіднійшій в школи народні окрузі школьним положена**), має наслідком того политичного вибору між воіма галицькими семинаріями найменче учеників. И так вийшло з неї р. 1873/4, як ми бачили с посеред поданого виказу, всего 8 екз. кандидатів. Що кождий з них коштував, можемо більше менче собі облічити. Після шематизму з р. 1873 було там: 1. один директор, с платнею, не лічивши квинквеній, 2280 зр.; 2. три учителі старші, так само без квинквеній разом: 3.900 зр.; 3. три учителі молодші, так само, разом: 3.180 зр.; 4. один катехит 1060 зр.; 5. чотири учителі-помічні, лічим тільки по 300 зр., — разом 1200 зр.; 6. сторож — 200 зр.; 7. учитель „надобовязкового“ руського языка, допустім що має хочби стілько що сторож — 200 зр.; 8. наєм будинку, лічим хочби тільки 500 зр.; 9. опал и світло в 5 комнатах — 200 зр.; 10. кошта канцелярийні — 100 зр.; 11. лічивши що весь фондус инструкторс (лавки, таблиці, кабінети) не варті більше як 3000 зр., то випадає 20% що річно на зуживане — 600 зр.; 12. на доповнюване кабинетів и библиотеки хочби тільки 200 зр. — Разом се чинить на рік 13.620 зр.; а на три роки, через котрі сі кандидати вчились: 40.860 зр., с чого випадає на кожного кандидата по 5107 зр., або по 1700 зр. річно. Значить за ту ціну можна би було іх всіх, як іх було 8, вислати до найдорожших закладів за границу, и додати їм в додатку ще трёх добре платних учителів „надобовязкових“, для вивчення іх польского, руського и „мішаного“ языка.

Усіх тих надзвичайних коштів, за які не знаю чи де в світі навіть в найбогатших краях виховують народніх учителів, и які з буду-

*) Пригадаймо собі на дуже сумні приміри тих учителів гимназьяльних, з Чех и німецьких країв, яких ще добре памятає наша генерація, а котрі, назнуцавшись над молодіжю школьною, чужою їм серцем, мовою и народніми напрямками, дожили або ще и доживають у нас свій вік пльницями, так сказати: в ринштоках; а сеж були люде вноді високого образования, и не бідні и не молоденькі учителі народні.

**) Жаден провинцияльний округ в східній Галичині не має так мало шкіл нар. як Ряшівський (83). В західній є тільки один біднійший від него: Бохенський, але той обшаром о половину від него менчий. Щож до числа учительських посад, то тільки один Сявницький від него біднійший, але за те обшаром менчий; як показує слідуєча таблицка:

Окр.	обшар	шкіл		посад	
Богія	44-87 кв. м.	71	101	припадає 1 шк. на 0.63,	1 посада на 0-44 кв. миль.
Слїк	67-38 —	85	97	— 1 — — 0-79,	1 — — 0-69 — —
Ряшів	83-42 —	83	100	— 1 — — 1-00,	1 — — 0-83 — —

Коротко сказавши, якби хто умисне шукав міста и округа, найменче відповідного до заложєня учит. семинарії, то не міг би вибрати до того нічого місця як власне Ряшів.

щодо платнею тих коштовних учителів не стоять в жаднім стосунку,— не було би потреба поносити, як би тут нашим цивілізаторам не ходило власне о те, щоби витворений штучним способом дефіцит в учителях народніх в руській часті Галичини, заповнити також штучно витвореним суперплюсом учителів народности польскої. Тих коштів не було би, як би семінарії не закладаю в Ряшеві, в окрузі найменше потрібуючим учителів, и в тій часті Галичини, в котрій учителів потрібно значно менше, — а в окрузі школьнім и в часті Галичини тій, де тих учителів власне потреба. Бо простий економічний закон учити, що де попит на робітників, там и робітники найдуться самі; таким чином и семінарія, заложена в тій стороні, де показується потреба учителів, найшла би и учеників, и видавала би кандидатів більше як 8 за 40.000 зр.

Але зробити би тут міг хто ще одну замітку, що именно бути може, ходить тут Раді школьній не о руські школи, котрі мають для себе три утравістичні семінарії, — а ходить лише о польські школи, існуючі в східній Галичині, и для тих Рада школьна мусить учителів спроваджувати з Мазурів, бо їх в руській Галичині найти не може. Хоч така замітка просто обертаєсь проти самої Ради школьної: бо дивний би то був той польський елемент в східній Галичині, складаючийся з самих тільки дітей, коли би для них між тимже самим елементом у нас не було мож найти учителів? Але и на таку замітку можемо найти в цифрах пояснене досить докладне. Треба нам тільки таке саме порівняне, яке ми поперед зробили проміж школами и семінаріями західної и східної Галичини, зробити проміж школами и семінаріями в загалі руськими, взглядно утравістичними, а школами и семінаріями польськими.

Руських народніх шкіл було р. 1873/4 по увіреню Ради школьної 1537. Конечно, що учительських посад при тих школах було хоч не багато, але все більше як самих шкіл, бо не можемо допустити, аби ані одна руська школа в Галичині не мала по більше як одному учителеви.

Але допустивши найнекористнійший для нашого доказу стосуюнок, приймаємо мінімальне число посад також тільки 1537, так, що по відліченю тих двох рівних цифер від поданого висше загального числа шкіл и посад в Галичині, — на польські и німецькі школи лишається: 1227 шкіл и 1995 учительських посад. Не маємо також певної дати що до опорожнених посад при руських школах; за для того приймити мусимо такий сам процент (11·38%) який заходив при висше поданих загальних цифрах (3532 всіх: 402 опорожн.) — Після того було би межі 1537 руськими учительськими посадами, 169*) опорожнених, — а 1368 обсаджених.

Лічивши так, як в попереднім, що 2·49% з обсаджених посад що року через смерть и пенсіоноване отвераються, — дістаємо їх 34; до-

---

*) Лічимо навіть тільки кругло 11%, значить о 0·38 менше як стосуюнок 3532: 402, все на некористь нашого доказу, а на користь національної оправедливости и педагогичного розуму школьної адміністрації.

давши до того $\frac{1}{10}$ часть опорожнених вже тепер посад, котрі по нашій думці так же що року повинні обсадитись, значить 17, то маємо на рік посад при чисторуських школах опорожнених, котрі повинні, так само як и при польських школах, обсадитись що року, всего разом 51.

Єдині ж семінарії утравістичні в Львові, Станіславові и Тернополі, котрі сій найконечнійшій потребі можуть и мають зарадити, видають на се, як ми в попереднім*) пересвідчилися, кожного року разом 17 (сімнадцять) екзаминованих кандидатів, до викладаня в руських школах спосібних! Тоді, як для опорожнених що року (по такому ж обліченю) найвисше 72 посад при польських школах, дають 6, а властиво, як ми консеквентно приймати мусимо, 9 польських семінарій**), екзаминованих кандидатів польських, для польських шкіл виключно спосібних: 101, значить о 29 більше, як для тих польських шкіл потрібно.

А коли б ми в нашім оптимістичнім погляді на нашу школьну господарку пійти схотіли дуже вже далеко, до такої крайности, яка вже близько граничила б з абсурдом: коли б ми именно допустили що не половина, але всі 34 кандидатів, котрі виходять що рік з 3-х утравістичних семінарій, зуміють вчити в чисторуських школах, и не тільки те, але, що всі вони без виімку призначені на учителів виключно тільки в руських школах, хоч и якби їх добра кваліфікація, протекція и ліпша дотація польських шкіл до тих польських шкіл тягнула; то все ж ще недоставало би до обсадженя опорожнених що року руських шкіл, — 17 учителів, — тоді, як під тими самими виімками польських екзаминованих кандидатів, виходячих з чистопольських семінарій, було би що року 84, значить о 12 більше понад найліберальніше облічену потребу польських и німецьких шкіл***).

Так як те саме повторюється и буде повторюватись що року, и не можемо того допустити, щоби кр. Рада школьна того факту, лізучого в очи, до тепер ще не добачила, а помимо того не бачимо в неї ані сліду наміреня, щоби або хоч польско-руські семінарії побільшити, або хочби тільки истнуючи на дармо в західній Галичині польські семінарії до східної перенести, то очевидно тут истнує свідомая тенденція, щоби с часом у всіх руських школах, руських учителів заступити

*) Правда Ч. 19. с. р. стр. 748.

**) Там же. Ми там 3 польско-руські семінарії, власне для того, що вони такою штучною комбинацією двох язиків викладових призначені в рівній мірі як для польських так и для руських шкіл, полічили консеквентно ті 3 семінарії раз (о половинною кандидатів) до чистопольських, другий раз (те ж о половинною кандидатів) до руських семінарій.

***) А тоді ми би преці ще такої мали право запитатись: в якій же ж тайній цілі більша половина предметів в трех утравістичних викладається чистопольскою, а прочі предмети „мішаною“ мовою, коли ані один в виходячих о тих семінарій кандидатів не призначений до польської школи, тільки всі вони без виімку мають учити в руських школах? и коли сама тільки наука польської мови яко предмету вистарчала б для такого учителя на ёго потребу, именно до науки дітей польського язика яко предмету, и провадження службової кореспонденції?

учителями поляками, и то вихованими в чистопольських семінаріях. От для чого ми мали право в нинішнім розділі, трактуючим о учителях народніх, говорити о „орудиях полонизації.“

На сім вислідку ми можемо на тепер закінчити нашу студию, и так вже надто розширену, хоч ми не дотикнулись навіть ще шкіл середніх, (в котрих ми поспробуємо колісь инчим разом найти теж незгірші річі), и хоч ми и предмет наш що до народніх шкіл и семінарий обговорили тільки з грубша, не розписуючись о всіляких, навіть важнійших дрібницях.

Але здається, и те, чого ми з поданих в нинішній праці цифер дізнались, вистане нам до ясного пізнання, які неофіціальні, а скажімо правду, мізерні тенденції, криються під офіціальною маскою найвисших „просвітителів народніх“ в нашім краю.

Ми нічого не твердили а рігій, чого би нам не показали найпевнійші, бо урядові дати, котрі ми там, де заходити могла яка небудь сумнівність, брали завсїгда в мінімальних високостях, щоби тільки через приняте висших, але не зовсім певних цифер, не зробити кривди Вис. ц. к. краєвій радї школьній. Помимо того льоального взгляду на добру славу дотичних властей, ми пересвідчитись мусіли із зібраних дат, и кождій з них мусить пересвідчитись, що від коли народніми школами управляє наша ц. к. Рада шк., І. у всіх руських школах народніх и навіть в таких, (між тими кількадесят в коломиїськім окрузі школьнім мь поименно привели), в котрих ані одна дятина не розуміє по польски, заведено язик польский яко примусовий предмет науки, значить поступлено против виразній постанові „основного права“ конституції з 21. грудня 1867 р., котрого §. 19. гласить „.... в краях, заселених більше як одною народністю, мають публичні заклади науки так (ути уряджені, щоби, без примушованя до науки другої краєвої мови, кождій народности заповнена була можливість до науки (образованя) на власній мові;“ — II. винайдено новий для філологів так званий „мішаний“ язик, властиво жаргон, польско-руський, и заведено ёго, яко „викладову мову“ в найменше $\frac{1}{3}$ части народніх шкіл руських и то таких, в котрих до часів кр. Ради школьної вчено виключно по руськи. Заведено таке, не тільки, як се ми вказали, нарушає виразні приписи краєвого закона з р. 1867, але що більше, воно, як ми те ж вказали, зводить науку в школах народніх до абсурдум, бо до отуманеня дітей там, де їх більшість єсть руська; а там (приміром в коломиїськім окрузі шк.), де така наука в школах з виключно руськими дітьми заведена, знижає школи народні до інституцій для механичного вивченя дітей руських нічого тільки польскої мови, без ніякої цілі, а хіба такої, до якої ані народні школи не истнують, ані ц. к. Рада школьна краєва не установлена. Бо цілю шкіл народніх єсть, підносити и ширити просвіту у масі народу, а Ради школьної: докладати всего стараня, щоби школам те задане улешшити, а не на відворот, ставити ім які небудь, хоч би найменчі перешкоди. Між тим ми не тільки вказали, що наука польского язика, яко ціль сама для себе, до піднесеня просвіти причиняється не може, и що міща-

ним язиком нікого и нічого навчити не можна; але ще гірше: ми пересвідчилися на цифрах, що по перше, діти з науки польського язика фактично навіть тої проблематичної користі не відносять, аби того язика добре навчилися; по друге: що наслідком заведення науки в польській, а взглядно в „польсько-руській“ мові викладовій, упала и упадає фреквенція шкіл, значить упадає розбуджена давнійше и жива охота народу до посиланя дітей до школи. — Наконець III. ми вказали не менше певними цифрами урядовими що елементарна наука в руських школах супроти такоїж науки в польських школах, вже в самім жерелі, в учительських семінариях, очевидно — (хоч не звісно, чи умисне?) занедбується; бо истнуєчі 3 польсько-руські семінарії (проти 6 чи сто польських) не видають потрібного для руських шкіл числа учителів: а намість того продукується штучним, и коштовним способом значне число учителів польських, по над дійсну потребу польських шкіл; и ті польські Kulturträger-и, чи з розмислу и за волею висшої власти, чи тільки за для недостатку у неї хочби искри административного змислу, мусять ити на учителів до шкіл руських, значить — воля-неволя, мусять або статись безпожиточним тягаром краю и громад, або, коли схочуть працювати, мусять статись колонізаторами, и — що як вказано, на одно виходить: томителями и туманителями руських дітей.

Які чувства у кожного добре мислячого чоловіка без ріжниць народности, збудити мусять таке підпорядковане святої ідеї просвіти, під „убочні цілі“, — сего не потребуємо викладати яснійше нашим читателям. Але справа ся, побіч тої ідеальної сторони, має для нашого краю и народу спеціально ще и сторону практичну, не менше серйозну, и дуже пекучу.

Не будемо цитувати ніякої поваги економічної, бо се річ хіба ще тільки піурядовим референтам школьним *Gazety lwowskiej* не ясна, — и не потребуємо широко розводитись над аксіомом, що соціальні и економічні відносини краю як найтісніше звязані з народнєю просвітою; що не тільки сила держави (як показала Садова) залежить від „Schulmeister-a“; але що и добробит краю, поспільности, громади, навіть єдинці, з народнєю просвітою стоїть в такім прямім стосунку, що с піднесенем правдивої просвіти, добробит єдинці, громади, краю мусять піднестись, а з її пониженем мусять упадати.

Усіж ми жиємо и не маємо очей замкнутих; то и бачимо, що докола нас діється; ми бачимо цілий край, як довгий и широкий, покритий одною великою ряскою усеґо того, чого, правда, не можна ще було назвати добробитом, але містило у собі ті конечні підвалини, на яких, за відсуненем послідних феодальних інституцій*), добробит загальний міг розвинутиись. Ми бачимо, як наш край, не в силі видержати конкуренцію з більше просвіщеними краями, власне для того, що вони просвіщені, а наш ні, — під систематичним и ціпким натиском чужої експлуатації видихає послідні свої продуктивні сили; як

---

*) Проклямація, обшари дворські, устава дорожна, устава виборча оперта на давнім историчнім роздіді кастовім и т. п.

великий промисл, будучий у нас ще тільки в завязку, не тільки не розвиваєсь дальше, але нагло упадає, чоґо одна з головнійших причин: удержуване в темноті фабричних робітників; як дрібний промисл, котрий до вибудованя залізниць у нас задоволяв усі потреби краю, видимо никне, и тепер вже ограничаєтьс на латаню старої одежі и на направі старих орудий; — а тому винна в найбільшій части тільки темнота, несолідність, недбальство и нерадність, — одним словом брак просвіти наших ремісників. Промисл той міг би ще підвигнутись и истнувати, бо ёго головна підвалина, ёго природні консументи: стан хліборобів становить 83%⁰ всего населеня Галичини, котрих заграниця ніколи ім всіх відобрати не може. — Але тих 4 мільонів (з родинами) хліборобів своєю чергою стогнуть під моральних и материяльних обухом темноти и нужди; ціла четверта часть їх*) працують як жидівські невольники на ґрунті, котрий тільки на позір єсть їх власністю; всі ж прочі не живють, а видіють у тяжкій праці на насущний хліб, без претенсі на які небудь приємности житя, окрім того хвилевого щастя, яке ім дає запаморочене памяти горівкою, не в силі заощадити стілько, щоби в неуроджайні роки захоронитись від голодної смертї**) або продажі своєї землі. Що року з них що найменче: 5000, а властиво в що рік дальше поступаючий прогресіи иде на завсіґди з свого ґрунту за жебраним хлібом***).

Наслідком тих стосунків голод певний, як виказав нинішний рік, грозить у нас, именно в верстві селянській, статись домашною периодичною пошестю, як в инчих краях холера або саранча. До того всего прилюдна неміч физична, виявившась в послідних поборах рекрутів;

*) Кілька рік тому назад банк рустикальний облічив, що в однім Сокальскім повіті, на селянській землі, котрої єсть там 114.416 морґів, тяжить $1\frac{1}{2}$ мільона зр. лихварьських довґів. Коли вся земля селянська в Галичині (7,477.018 морґів) так само обтяжена, — (а не ма причини допускати що менче), то на вій тяжить таких довґів 97,500.000 зр. Цинивши 1 морґ селянської землі, без різниці чи ріля, ліс чи пасовиско, в горах чи долинах, пересічно на 50 зр., — виносить вартість всеї землі селянської 374,000.000 зр. Значить четверта часть тої вартости була в руках лихварів. Так як господарств селянських доходить тепер до 900.000—1,000.000, то 245.000—250.000 господарів и родин єсть тільки номінальними властителями своєї землі.

***) Пригадуємо приміром кілько сіл в Бережанскім повіті, між ними село Августівка, в котрім всі селяне, без різниці чи богаті чи убогі, буквально не мали що їсти в сім році.

***)) На судовій лицитациі продано селянських господарств р. 1867—164, р. 1868—271; р. 1873—614; р. 1874 1026. В Галичині припадає на одну родину троха більше як 4-5 голов; значить в р. 1874 утратило все своє майно 1026 родин, або близько 5000 голов. Знаючи, як сильно тримаєтьс наш чоловік свого ґрунту, и скілько він наслідком того наплатитьс и напрацюєтьс лихвареві, ваким допустить до лицитациі судової, не можемо и подумати инакше, що тих 5000 людей пішло из своєї землі в одній тільки ляхій одежі. Зваживши ж дальше, що в послідних роках не заложено нових великих фабрик, и що будовалась одна тільки невелика залізниця в західній Галичині, то не можемо допустити, щоби ті люде найшли де небудь стадий зарібок.

безприкладна смертельність дітей у східній Галичині*), грозить знищити ті послідні основи животности и продуктивної сили народу, які ёму лишив голод, лихва, и праця винищуюча тіло, живлене такою стравою; котра ругається всім елементарним засадам диететики и науки о відновлюваню матеріи.

Де ж вигляд на яку поправу того стану річей? Коли всі дороги, яким ся верства народня дійти би могла до ліпшого, людського быту: рациональний розділ праці; розумне хісноване з часу; вишукане дешевого кредиту и заступлене хоч в части людського труду машиною роботою**); вирахована ошадність; людяний вибір приємностей житя; всі ті дороги ім замкнуті нічим ничим як тільки: недостатком просвіти, и радше сказати, кромішною тьмою.

Не ма такої дорогої жертви, котрої би, для вирятунаня того народу з пропасти, для задержаня настигаючої (слово деп. Ридзовського) катастрофи, — не повинні — и то як найскорійше, понести край и держава, під грозьбою затрати вже не якої там народности руської або польської, але затрати міліонових мас народніх, послідних висихаючих жерел доброты, послідних вимінок людського и людяного житя, під грозьбою опустошеня краю, розрушеня всеї поспільної організації и зробленя с краю великої плантації на котрій мають працювати міліони голодних невольників для тисяча набобмерзлійших паразитів. Не ма такого надто скоро ділаючого ліку, котрого би не треба доконче и зараз ужити, щоби того хорого чоловіка, яким стала під взглядом економічним вся Галичина, задержати перед послідним степенем агонії.

Коли ж станемо розважувати — але розуміється не так вигідно по шляхоцьки, як се надумується вже від шів року робити якась там анкета соймом до сего установлена —, коли схочемо помислити: яке тут найскорійше, найтривалійше и найширше ділаюче средство, при таких широких розмірах тої економічної слабости, має бути ужите, и яке — при лихих стані державних фінансів, и при матеріяльній немочи краю на тепер ужитим бути може? то сам практичний инстинкт відповість нам, тільки одно, и тільки те саме, що відповіла вже давно те-

*) Гл. статя: *Ludność Galicyi* з р. 1875.

**) Селянські спілки рільничі для заступленя людської праці рільничими машинами заведені в послідних роках в ничих краях, также в австрійських, приміром в Чехах. Що такі товариства, взгядно машини, були би и у нас для селян практичні, показує звісний авторови приклад одного підприємателя на Поділю, у котрого поодинокі селяне (розуміється, багатші) наймали парову молотільницю для свого збіжа, и вишли на тім добре. Австрійське министерство рільництва, котре в ничих краях коронних дає таким селянським машиновим товариствам (розуміється там де вони завяжуться) значні субвенції и в ратах сплатні пожички на закупно машин, запитувало у нашого шляхоцького товариства агрономичного в минувшім році, чи такі селянські товариства машини иснують в Галичині, чи є охота до їх завязуваня, и скільки те д. к. агр. товариство жадає для них субвенції. Але розуміється, добра воля правительства розвилає як з одной стороны на апатії агрономичного товариства для селянських інтересів, так з другої — на недостатку просвіти и пізнаню власного хіса у селян.

орія, на историчних досвідах оперта: Просвіта. Народня просвіта, и то просвіта скоро, обширна, радикальна, — вона и не єсть єдиним и вистарчаючим средством, — але вона становить таке ремедіюм в сій надзвичайній жизненній кризі, котре слабість може задержати в її дальшій розвою; вона єсть той сталій Архимедовий пункт, з котрого можна и треба розпочати ділане для піддвигнення народу з єго теперішнього стану; бо без просвіти всі другі хоч би найкоштовніші способи, всі соймовою анкетною хоч би найкраще обдумані средства упадуть як в бездонну пропасть без жадного видного знаку, або будуть мати на економічну поправу краю стілько лиш впливу, що приміром дома убогих, або милостиня, яка дається лишному з дня на день для заспокоєня єго голоду и своєї широкої совісті.

Трохи аж смішно приходить нам повтарювати такі перемолочені річи, и то тут, де говорить ся о людях, маючих офіціяльне задане найвисших в нашім краю ошкунів народнєй просвіти. Але читателі з нашої розвідки самі могли пересвідчитись, що сей популярний виклад дуже доконечний для тих „героів смутної постави“, помимо того, а може власне для того, що деякі з них, в дуже довгих вольних годинах, (які вони лишают в занятях свого офіціяльного становиска), займаються глорификацією и студиями шляхецької исторії.

Нарід в своїй непорадній темноті гине з голоду, а вони, єго ж кривавим коштом и з безрозумною тратою дорогого часу, намагаються навчити єго польської мови, щоби він борони боже не лишений був щастя, читати, як в тій польській мові*) описується минувше бенкетоване польских магнатів; він як дитина беззащитно відданий в руки жидівських и панських**) лихварів, а вони не знають пыльнійшої роботи, як с помочою „мішаної“ мови и импортованих культуртрегерів „просвіщати“ єго „na narodowej podstawie“ и зєднати єго тим „dla narodowej idei państwowej“; значить: він може лишитись и дурним, коли не ще дурнішим як був, — аби тілько навчився від них фантазувати о повороті щасливих часів шляхоцької omnipотенції. Єму кожда хвиля, страчена дармо, усуває нову пядь батьківської землі с під ніг,

*) Приклад: Tygodnik niedzielnny, газетка народня, виходяча при Gazet. Narod. в Львові, значить облічена власне на ту публику в східній Галичині, котру для неї мають виробити: наука польского языка в руських народніх школах, и школи народні в „мішаним“ языком викладовим. В однім з послідних Н-рів того честного видавництва поданий у вступнім артикулі, як найбільшими буквами опис рецепцій, яку виправив для короля Станислава Августа звісний (a la Каньовський) розпустник кн. Радзивил „Ranie Koszanku“. З великою набожностю розписався анонимний автор и, в своїм розуміню, великий, просвітитель народа руського, — як Радзивил розоставив на обшарі 7 чи кілько там миль хлопів, так що один другого міг чути, — аби єму тим телеграфичним способом дали знати о надвізді короля. Скілько ті „Живі стовпи телеграфичні польского магната“ дістали буків при тій величній okazji, об тім п. Ян Добржанський чи п. Мерунович в добре зрозумілім вивтересі своєї народовой пропаганди не споминає. Темат сей, яко pendant до „Живих світичів Нерова“ виждає ще свого Семирадського.

**) vide „Pogona“ гр. Тарновського.

а панове райці школьні хотять ёму с помочою своєї панської мови вперти пересвідчене, що давна шляхетчина (а з нею розуміється, ніколи нерозлучна жидова) повинна панувати від одного моря аж до другого моря. И до сего, замітимо мимоходом вже не довго ждати; бо по крайній мірі що до Галичини, то, як так дальше народ буде туманитись замість просвічатись, за 13 рік (як се виказало краєве бюро статистичне) від Висли до Збруча вся земля буде в руках жидів и „шляхетно уроджених“ гербу „порція“.

* * *

Заданем повисшої нашої студії було, сконстатувати фактичний стан порушеного питання; стан той показується таким, що дальше ёго терпіти зі сторони провідників руської народности, зі сторони всеї поспільности, котрій добро краю лежить на серці, и зі сторони правительства, котре що найменче в Галичині не повинно стояти по стороні тільки одної з двох рівно численних народностей, було би невичачним гріхом, помилкою, якої направити пізнійше не можна.

Ті фактори повинні подумати над зарадженням виявлених безправій.

Починаючи сю студію, автор задумав зробити з неї прислугу для руських послів соймових, котрі повинні були виказані факта зужиткувати в соймі, яко компетентнім тілі для справ краєвих. Именню в соймі, а не де инде, повинні були послы наші виточити сю справу, щоби запобігти притикам, які нераз вже чули з польської сторони: чому не подають фактів и чому не підносять „мнимих“ своїх кривд дома, а виводікають домашні справи перед ареопаг віденських централистів и перед всім світом?“

Між тим річи від того часу значно змінились. Нині, коли ми кінчимо нашу статю, ще не затихли послідні відголоси оргії, яку наша— (як ся показало: „псевдо-“) автономія виправила при послідних виборах соймових. Супроти старостів и маршалків, повибиравших самих себе на послів, становити будуть Русини интелігентні таку слабу меншість, що навіть интерпеляції внести не можуть ані в тій ані в жадній инчій справі; а так само и селяне, о котрих интерес тут найбільше розходиться. Не знаю, чи в завіреню на такі офіціяльні підпорі своєї сили, чи для загиреня цілої справи мовчанем, — ані урядова газета ані півурядові органи школьних инстанцій не звернули доселі своєї уваги на факта нами порушені, помимо того що ті самі органи иноді дуже гоїні в заперечуваню всіляких дрібниць. Ми мусимо допустити, що мовчать вони тому, бо против офіціяльних дат проста диалектика не докаже нічого и с того мовчання урядової и півурядової публицистики ми можемо бути задоволені. Инакше річ стоїть в кр. Радою школьною. До неї, видно, треба промовляти инчим язиком и на инчим місци.

Пофалшоване дат, яке ми сконстатували, и причини того пофалшованя, показує ясно, де слаба сторона найвисших управителів шкіль и просвіти народної и кого вони ще бояться: Ради державної, и віденського правительства. Там треба нам удатись и там шукати помочи и альянтів. Нехай польські публицисти не закидають нам знов того, бо

и вони супротив кандидатів руських шукали и нашли поміч в офіціальних кандидатурах; а в Раді державній власне за польською допомогою перепроваджено всі реформи відбираючі краям найважнійші автономичні права. Що ж до нашої політичної совісти, то сказати собі мусимо, що там, де розходиться о такі животні интереса народу, жаден альянс, жаден легальний спосіб не єсть неморальний. Побачимо впрочім, як поступати собі буде в тій и в инчих справах, дотикаючих интересів руської народности и сільского народу, шляхецький сойм те пер, коли, по словам польскої публицистики, „має розвизані руки“.

Маймо надію — хоч дуже слабу — що не прийдеться нам шукати для нашого австрійского патриотизму єдиного и последнего прибіжища в віденськім правительстві и в Раді державній.

Василь Н.

Перегляд діяльности руських товариств.

— Новозмінений статут товариства „Просвіта“ ухвалений на загальних зборах сегорічних прийняло Намісництво до відомости рескриптом з дня 14. жовтня 1876 ч. 48219. Після сего статуту [§. 12 а.)] мають звичайні члени товариства обовязок платити річно 2 зр. а. в. яко вкладку, найменше в чвертьрічних ратах. Селяне и міщане платять річно 1 зр. а. в. За те ж кожний звичайний член [§. 9. д.)] має право діставати безплатно по одному примірникови книжок популярних виданих товариством по часі вступлення члена до товариства. — На підставі сего ж статуту може що найменше 20 дійсних членів з захованем законних принципів и за призволенем центрального відділу утворити філію товариства. — Таким способом введено в життя такі постанови, котрі як найбільше можуть и повинні спричинитись до широкого розвою товариства „Просвіта“ и єго діяльности. Філії товариства можуть тепер завязуватись повсюду без яких небудь перепон секатурних. Головний відділ т. „Просвіта“ розіслав вже новий статут всім членам товариства. — Сими днями вийшла вже нова книжочка видана тов. „Просвітою“ під з. „Байки Павла Свого“, а незадовго буде друкуватись нова книжочка популярна „Золота Грамота.“ — До комісії вибраної на послідних загальних зборах для уложеня систематичного видавництва популярних книжок — вибрав гол. відділ з поміж себе двох членів: Д-ра Ом. Огоновського и проф. Романьчука. Комісія має незабаром зібратись и розпочати своє діло.

— „Руська Бесіда“ и „Касино“. „Руській Сіон“ зачув „що в ділі зближення и порозуміння обох партій галицьких Русинів — зробило початок „Касино“ заложено в народнім Домі через старшу партію, предкладаючи „Руській Бесіді“ сполучене в одно товариство на підставі взаємного шанованя обопільних переконань.“ Хоч не маємо офіціальних и их інформацій о „успособленю старшої партії“, можемо однак на підставі правдивого стану річей запевнити, що єя поголоска „Р. Сіона“ зовсім неправдива и що мимо стараня деяких людей старече „Касино“

(не кажемо вже „для добра народа“, як се увеличив „Р. Сіонъ“, але навіть мимо взгляду на власне добро) не предложило досі „Р. Бесіді“ ніякого сполученя в одно товариство.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Руський театр народній** прибув вже ді Львова и дав дня 28. с. м. на перше представлене „мелодрама“ в 3. діях п. з. „*Ольга*“. Не можемо сказати, щоби добір штуки був щасливий, хоч назва „мелодрама“ и историчні имена князів могли багато обіцувати для необізнаних из штукою. Одже ж ні мелодраматична, назва ні историчний характер неусправедливлені грястю самої штуки. Властива назва була б: сценічні образки, а знов треба би ще багато поправок и змін самої грясти (передовсім опущеня неfortunного и тільки на грубший смак галерії обчисленого дяка-пняка Мухи), щоб сі образки хоч приближуючо були исторично-можливі и не разили анахронизмами. О характерах, о якій акції та цікавій завязці и бесіди не може бути, — тож годі говорити о грі акторів, котрі не мали поля до попису, хоч усіх сил накладали, щоб оживити безпричинне появлененя на сцені. Одні співи, у котрих визначився п. Людкевич своїм повним и звучним голосом, — нові декорації и очевидна старанність в виконаню — причинилися до того, що безгрястність штуки хоч на хвилю уступала на другий плян. Щирість, з якою повитала численна публіка наш театр у столиці, напевно додасть заохоти дирекції и нашим артистам, а добір відповіднійших штук буде зарівно для дирекції, як и для публіки великої користи.

— **С під Творимірки.** (Де що про причини ліниства нашого народа). — Не раз вже згадувано про те, що в нашім народі обявляється певна порція ліниства, що теє ліниство більше або менше обявляється так на поодиноких единицях, на поодиноких селах, а навіть в поодиноких околицях. Дехто підхоплює тую обяву ліниства на поодиноких единицях, селах и околицях, и розтягає на цілий народ руський, називаючи ёго лінивим народом; дехто вважає ліниство навіть прикметою характера Руснів и бере за причину лихви, пняства и инших пороків в руськім народі; але майже ніхто не входить в те, о скільки руський народ лінивий и де єсть причина ёго ліниства. Вже ж бо руський народ з натури лінивим назвати годі. Здається не потребує широко розводитися, щоб зовсім противне показати; бо той самий народ, котрого ми тепер з натури лінивим назвати б хотіли, ще не дуже давно робив паньщину з великими вигадамп, а робив її так пильно и добре, так сузокійно и терпеливо, як той віл без найменшого опору и бунту. Вже ж тая паньщина, запровлена всякими вигадами не була легшою для нашого народа, як колишній старосвітський плуг для господарської худоби. А що наш народ били киями та нагайками и

в часі паньщини окладали, то се не доказ, що наш народ лінивий, бо ще й наочні свідки скажуть вам, що в часі паньщини не за лінство били наших людей, але за те, що він не здужав, не був в силі зробити всієї тої роботи, яку ёму паньщина загадувала и завдавала. И коли б то наш народ був дійсно лінивий з натурн, коли б то лінство лежало в ёго характері, то що ж би то могло було з ним статися після знесеня паньщини аж до теперішного часу! Чи ж не лежали б не тільки всі панські поля облогом, але навіть и мужичі? Не годиться ж нам лінним звати той народ, що власними своїми руками обробляє усю землю (бо машин у нас ще майже не знають) а тоді и найбільший ненавистник мусить руський народ до перших трудящих народів в Європі зарахувати. Не одно ж бо руське село ледво в 1000 душ людности (не виключаючи немовлят и старців) обробляє 3—5 тисяч моргів орного поля; а имено 2—3 тисячі моргів скарбового поля, жидієського, поцівського и иншого а 1—2 тисячі мор. свого. Невеличке число робочої сили коло такої великої маси поля робить всё своїми руками, одно тільки, що ще до плуга не запрягається. Ба и чи ж то так робить лінивий народ?

Однако ж хоч и ціла маса народа нелінива, хоч лінство не єсть характеристичною прикметою руського народа, то все ж я не заперечую, що лінство обявляється так на поодиноких єдинцях, як и сетях, а навіть на поодиноких околицях, до котрих зараховую Золочівсько-Бродську околицю. Однако ж стисло річ беручи, ми и того лінства не повинні лінством звати, а властиво оспалостню и байдужностню. Тую оспалість и байдужність, до чого нераз ще й глудоватість причиняється назвім вже и ми лінством. Однако ж таке лінство по моїй думці єсть скорше наслідком, як причиною, ёго нужденного живленя, пиянства, а навіть темноти; хоч безперена правда и те, що тее лінство причиною стагнації в теперішнім ёго матеріяльнім бітї.

Здається мінї, не треба широко розводитися, щоб показати, що нужденне живленє, пиянство, — отже ж физична неміч справує у нашого народа певну порцію лінства; нам треба тільки блище приглянутися житю нашого мужика. Бо и справді, здоровий організм при поживній страві у нашого народа не може бути лінивий; яко доказ на тее наведу сю обставину, що в нашім народі, а ще що до того мужика, не знайдете черева спасеного, як то бувають у инших народів, особливо в Німців, Чехів, а навіть в Мазурів. Але того правдиво здорового організму в нашім народі по селах и околицях, де лінство обявляється, а особливо в молодшім поколіню, дуже рідко де знайти. Ба, при таких обставинах, як отсе ми розказати хочемо, и найздоровший з натурн організм знівечиться и найбільша сила зникне. Гляньтеж бо, в нашій околиці дитя родиться найчастійше с пяної матери, и ледво що воно на світ приїде, а вже не дістає здорового корму, бо виспас затроїний корм з грудей пяної матери, котра пила горівку на те, щоб не чула болів при породі, а пила для того, бо так казала її баба-сповитуха*). Отсе ж то загальне правило, с котрого тільки дуже

*) При сій нагоді мушу запримітити те, що недостача по селах добрих и річі євидомих баб-сповитух єсть причиною не одного лиха в нашім народі. Бо с причиня

а дуже мало виmkів лучається. Тим то у нас найбільше дітей умирає, бо рідко котре дитя витримає таку неприродну, дикарську заправу; а як котре й витримає, то звичайно виходить з него людина немощна, нездорового організма, хирява, а бодай не такої сили, якою ёго природа надлила.

Не маючи з самого першу здорового корму, по найчастійше дитя не дістає й опісля ані відповідного, ані для дитини потрібного корму, бо мати не маючи що дати своїй дитині виссати, кормить її не раз уже в четвертім місяці грубою, пісною густою кашою, а найчастійше тпцяє її в ручину разового ячмінного хліба, зимну вчорашню бараболю, годує борщем, бурячанкою, капустаю. До того зневолює їх не так темнота, як материяльна нужда, задля котрої не раз гірко приходять матері і ложку молока для маленької дитини роздобути, або якого лучшего дитині відповіднішого корму. Від того то діти в нашім народі так тупо розвиваються и то так физично, як и умислово; від того вони карловаті, мизерні, сухі, жовто-зелені мов насінчики, а попри тім череваті. А ще до того додати треба й те, що мати дає своїй дитині через 3—4 літ ссати. Лікарське досвідчене повідає, що с таких дітей виростають не тільки физичні але й умислові недорічки, люде немощні.

Не менше шкодять і руйнують здоровля нашого народа, а особливо хати курні т. є. хати без комна. В нашій околиці всі тільки курні хати низенькі так, що ледво в котрій хаті стіль висша над оден сажень, мокрі (котрі ліпляні — а ліпляних найбільше тепер ставлять), затухлі мов ті ями в землі, повні задухи вбиваючої віддих. Люцьке тіло, як та губка, втягає в себе всё с такої мешкальної хати, и звідтіля то йде, що в наших сторонах так багацько людей хирявих, особливо баби и діти до десяти літ слабі, немощні, вузких грудей, а особливо багацько людей ядушливих. Одні тільки мужики, и в загалі

баби сповитухи не тільки дуже часто самі положниці мруть, а бодай цілий свій пік хиріють, але ще частійше з її причини приходять діти неживі на світ, а найчастійше здорові діти в пару днів по народженю дістають малокровність, жовквуть, видіють и швидко мруть, задля того, бо баба не обійшла належито положниці и не то що не спровадила покорму, але ще й своєю несвідомостю, заправленою всякими забобонами, причинилася до того, що в грудях положниці або тільки дуже мало, або зовсім ніякого покорму не показується. И не дивниця ж, бо баба сповитуха то мов з дикого народу баба; вона звичайно перша пиячка в ослі, темна як ніч в кождім згляді, а в акушерні знає стілько, що й кожда инша баба та відрїзняється тільки тим від других бабів, що наскрізь пересякла всякими забобонами, бодай щось трохи рутинувана в знахурстві, а навіть в ворожицтві уміє всіх переговорити и перекричати. Так опущений наш народ під тим зглядом, здається майже пів диким а вікому ёго просвітити, порадити и правдивої помочи дати; бо священники в тих рїчах дуже здалека, а лікарів, акушерів и акушерок майже нема ніяких, а бодай не так близько, а Ряд до сего часу не звернув свої уваги на те, щоб всюди запровадити испитовані сповитухи. А повинні б особливо священники, котрі все тєє в своїх руках мають, статистичні вказки раз на раз роблять, на тєє вказувати, щоб ряд постарався вже раз о те, щоби баби-сповитухи побирали бодай яку-таку науку акушерську хоч в головних зарисах. Се рїч великої ваги и далекосягла, але у нас маловажитья вона. — М. С.

всі, що бодай цілий день на дворі на свіжійм воздуху проводять, чи то в полію, чи в лісі, и під голім небом, а бодай в якім будинку але не в хаті ночують и в хату тільки мов в гостину заходять, ті дещо здоровші. А коли б вони в своїй хаті більше як на дворі пересиджували, то и половину того віку не жили б, що тепер жиють.

(Конець буде).

УГОДОВІСТЬ.

Роздивляючись в наслідках виборів до сойму, мимоволі приходить нам на гадку приповідка: „Нема нічого злого, щоби на добре не вийшло“. Сумна дійсність, яка виявилась в разячій постаті послідних виборів, не позістала без певного, так сказати б, благодатного впливу на велику часть староруської партії и хоч помалу, здається, отверає заплющені досі очі и заткані уха, а навіть зворушує серця... Поминаємо те, скільки трагичности єсть в тім обяві, що треба було аж сумного досвіду, щоб перекопати сю партію о пристрастнім засліпленю, о безплодности, невластивости и шкодливости її политики; — не хочемо й над тим розводитись, які рішучі аргумента виповіли послідні події за партією народовців, за веденем справ дійсно народнією дорогою. Для народовців, як и для кожного щирого патриота більше відради в тім, що преці ще велика часть руської интелігенції, котра стояла досі проти народовців, признає свою вину, готова залишити вражду проти народовців и йти разом з ними спільною дорогою до одної мети народній. Не маємо тут на думці голосів руських часописей, а говоримо про загальний настрій великої части староруської партії, о скільки се нам відомо с одержаних дописей, а навіть з деяких обявів людей, котрі досі або далеко від нас, або й проти нас стояли.

Головний обяв сего перевороту в чувствах и переконанях — се *угодовість*, неозначена, неясна, несміла, як перша просьба о прощене, що затремтить в устах виноватого, як перше слово поєднання в устах давно роз'єднаних. Тож не можемо ще означити сеї угодовости ні по її предмету, ні по ширости и властивім її напрямку и ростяглости.

Однакож не входячи в блисший її розбір, сам факт звороту великої части староруської партії до угодовости, наколи він в повні потвердиться, може бути ще найліпшою потіхою по сумній акції виборчій. Тільки не загасле ще почутя щирого патриотизму, незатемнене ще до крихти розуміне народнійго интересу — могло б повернути відчужених досі — на дорогу властивію поправи сподіяного зла. Покидаючи противонародню политику и єднаючись з народовцями до спільного ділання для добра нашого народу, дали би вони доказ незгаслого патриотизму, невтеряного зміслу политичного, а завчасно триюмфуючі вороги нашой народности дочекалибся сумного росчарованя.

Такий переворот конечно не може послідувати в цілій староруській партії, бо тоді мусіла б вона бути вільна від тої зовсім немалозначної части неоправних, здеморализованих и пережитих, котрих

истноване ніяк не дасться заперечити. Таким чином згадана угодовість може осушитись тільки в часті, в приєднаню добросовісних, в оживленю животиных, в здвигненю проводирьско пригонтанях. Чим більші круги староруської партії засягне сей угодовий перестрій, тим менше буде роботи в організації и розрості правдиво народнього сторонництва, тим скорший розвій нашого жита народнього. То ж всякий обяв повороту з блудної дороги під стяги щиронароднєї праці, кождий обяв щирої волі до сповнення патріотичних обовязків — можуть знайти тільки щирий привіт між народовцями.

С того згляду мусимо піднести голое „Ради русской“ видаваної в Коломиї Ч. 21, котрий, як нам здається, єсть тільки впливом згаданого настрою одної часті староруської партії. В статі п. з. „По Выборахъ!“ знаходимо короткий погляд на причини неудатної акції виборчої, східний з нашими поглядами висказаними в попереднім Ч-лі. „Ми указуємо — сказано між иншими в тій статі — на то, що як наша пословица каже: „від голови риба смердить“, що у нас вона смердить від наших заведений. Позволимо собі лиш один вопрос поставити: „що лучше, чи скуповати камяниці до „Народного Дома“ (и видавати чверть міліона на будову церкви — *пр. Р. П.*), чи просвічати нарід? Ми накупили тих цегол и того камяня, слава Богу, уже тільки, що уже велчаємося мало не цілим квадратом, а де ж наша молодіж?.. А де ж нарід? — Осьму часть ґрунтів забрали жида, а самий той нарід нині в противнім обозі. Що ж за слава из тих камяниць? Добрі и камяниці, але лучше було тими капиталами постоянно видавати книжочки, и просвічати нарід и спомагати всякі пожиточні заведеня, в краю держати більше бідних учеників, помагати молодіжи, подумати о заведеню воспиталища дівочого не спускаючися на Цибикувое, котре до судного дня не осущиться и Русь не буде мати в висших слоях общества матерей в руськім дусі вихованих! А того всего не можна було відкладати, скоро лиш укінчений стояв „Народний Дім“!.. Може библиотека и читальня устроїна в „Народнім Домі“ принеслаби нам була більше хісна, як тая слава, що маєток Руси росте в Львові при неславі, що маєток Руси що року упадає в краю!.. Що ж нам ділати? не остає нічого ишого, лиш зібрати всі наші сили, вирівнати непорозуміня, оставити всю амбицію (проводирьску) и всі упередженя, зблизити и зєднати всі наші партії в одно, до одної цілі и начати так однодушно и с таким патріотизмом ділати для народнєї справи, як діялося в первих лігах народнього пробудженя, доки враг Руси не засяв ще був „плевел“ на нашій пшениці. Перед всім: проч з гордостю, проч з осужденем всякого противного переконаня. Послухаймо, що до нас пише один муж, котрого имени не викиваємо, но о котрого чистім патріотизмі ми сильно переконані“:

„За надто єсть очевидною правдою, що политика наша послідного часу була безовощна и дуже немилій процес в організмі народа нашого произвести мусіла. Наша интелігенция днесь більше здеморализована, ним простий мало що ще в ню віруючий народ, и лиш интелігенция винна, то тойже народ випровадження до борби с противниками своїми, лишен дозрілої коменди так не хорошо починає справлятися. Всі ради, всі хвальби нас не спасуть. Множество прово-

дирів, даже найприроднійших, обмаружило свою неудолюність диктовати на будучність пляни для убогого нашого народа. Нужна реорганізація всієї нашої роботи! Нужна нова програма для народнього життя! Щоби и печать русска за такі, як сегорочні успіхи в політиці стидатися більше не мусіла, повинна вона сей час порозумітися, як на будучність впливати має на всю роботу Руси. Пропоную толерантне собрание всіх редакторів русських, руских и руських ві Львові або в Коломні. Проч догматизм с політики — життя и свободи більше!“ Відтак предкладає редакція „Р. Р.“ на місце збору Львів, дня 27. грудня с. р.

Мусимо признатись, що сподівалисьмося иншого предложеня. Годиться передовсім пригадати, що именно русські часописи дуже багато завинили в запропаченню нашої справи, в збаламученню публіки, в роз'єднанню и всіх наслідках сего поступованя. Ті ж самі русські часописи а именно „Слово“ покинуло отверто національну підставу, виреклося народу, а ще недавно висмівало наш язик народній. Сі часописи були одним з жерел прилюдної корупції и деморалізації. Не хочемо ще дальших гріхів вичисляти, бо й ті вистарчать доказати, як мало відповідним и малонадійним єсть проєктований з'їзд редакторів, тим більше, що нерусські редактори майже зробили вже свою повинність в тім згляді, а теперішня мовчавість „Слова“ здається зраджувати брак доброї волі в найсумнійших часах и найважнійших справах. Після нашої думки повинна реорганізація и направа звихненого життя перевестися в ширших кругах за уділом всіх ширих патріотів. Конечність загального збору всіх ширих патріотів для спільного, широкого и однодушного діланя єсть надто видною, щоб ми потребували на те більше ставити доказів. Коли доперва висказані в повисній статі „Р. Р.“ гадки стануться щирою правдою по стороні значної часті староруської партії, коли совістність и прилюдна одвічальність за ведене справ народніх стануться дійсними вимогами нашого життя, коли счезне клеветливість и упереджене проти народовців, котрі дали доволі доказів щирої охоти до єдності, тоді буде між галицькими Русинами більше життя, більше свободи, а народ наш здвигнеться с свого упадку. Такі діла не переводуться в одних редакціях.

Мимо того не відказуємося від уділу в проєктованім з'їзді. Нам здається, що у сповненню великого діла реорганізації наших інституцій и запропаченого веденя справ народніх — повинна и наша публіцистика взяти ширій, поважний и невтомимий уділ. Спільна нарада всіх редакцій при добрій волі може и повинна підготовити осущене загального з'їзду всіх ширих Русинів, для відновлення и оживлення нашої діяльності народієі.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

— В раді державній велися розправи над внесенем п. Геллериха дотично реформи властей адміністраційних. Комісія вибрана задля сего внесення предложила єго в такій формі: Взивається правительство,

щоби на будучій сесії предложило проєкт до уставу, котра віддала би правительственным властям політичним право виконувати поліційну власть, застережену після громадської уставу приналежности громад и щоби чинности так званого „порученого круга діяльности“ (§. 58 уст. гром.) перенесено на органи, безпосередно підлягаючим правительственным властям політичним“. Се внесене викликало широку дебат, в котрій брали уділ всі сторонництва заступлені в раді державній, а гр. Гогенварт визначився світлою бесідою, широким поглядів правдивого державника. При тій спосібности жалились руські послы и гр. Мерошевський на невластиві впливи правительственных властей при виборах до сойму, а вірноконституційні послы з Дальмації (де вибори соймові винали в користь народній партії) на намістника ген. Родича. Однак ж широкі дебати позістали без всякого результату и при голосованю упало внесене п. Бёллериха як и дальші три висесеня других послів в тій самій справі.

— Недалеке питанє про *відновленє угоди між Австрією а Уграми* займає тепер побіч воєнних справ найважніше становище в дневникарській и посольській дискусії. За для сего утворився новий клю послів в раді дер. „независимих, а всі вірноконституційні послы зібрались на нараду над сим питанєм відновлення угоди. Позіставляючи задля браку місця обговорене сеї справи до слідуячого числа, згадаємо тільки про те, що руські послы взяли уділ в тій вірноконституційній нараді. Одни о. Озаркевич, котрий вже давнійше сторонив від безтактовного поступованя руських послів яко вірноконституційних прихвостів, и сего разу поступив відповідно гідности посольській повздержуючись від уділу в нарадах партії вірноконституційної. За те ж підпав під нагану „Слова“, котре жаліє, що о. Озаркевича не міг стероризувати — о. Павликов!!

ВІД РЕДАКЦІИ.

 Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и політично-соціального житя, просимо всіх прихильників народній справі о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

 „Слово о Пълку Игоревѣ“ *Д-ра Ом. Огоновського* можна набути в канцелярії Товариства „Просвіта“ (улиця краківська Ч 14.) и також в книгарнях: Институту ставропигийського, п. п. Сайфарта и Чайковського и п. Мляковського.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Києва Шевченка. — Щд зарядом Фр. Сергійського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
министрація
під в. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться після тарифи.

М і г л е с.

(З каліфорнійських оповідань Брет-Гарта.)

Нас було восьмеро разом, з візником. Ніхто не промовив ні словечка, відколи хитанє безгарного возища по хрповатій дорозі перебило суді ёго останній поетичний цитат. А тому було вже с кілька годин. Великий чоловік біля суді попав в дрімушку. Оперши голову на своє рамя просунене крізь реміня, що теліпалось у возища, був він більше похожий на незгарну колоду, на висільця пізно відрізаного. Французка, примостившись на затилю, також уснула. Але по її зверхности видко було, що вона и в пів-несвідомім стані заховала почутя пристібности; се видно було навіть в укладі хустинки, котру вона притулила до чола так, що її лице було на пів заслонене. Дама з Віргинії-Ціти, що подорожувала разом из своїм чоловіком по краю, втратила вже від давна всяку індивідуальність, потонувши в страшнім хаосі стяжок, бинд, заслон, футер, шалів и инчих причандалів. Не було чути нічого крім гуркоту коліс и плюсканя дощу по даху воза. Нараз задержався почтовий віз и кілька голосів відбилося о наші уха. Видко завязалася між візником и якоюсь особою на гостинці жива бесіда, с котрої доходили до нас крізь свист и вите бурі уривкові слова як: „міст зірвало; — двацять стіп води; — не можна перебра- тись.“ — Настала хвиля тишини, по чім якийсь таємничий го- лос з дороги піддав візникови раду:

„Ану стрібуйте у Міглес...“

Наш віз поволі повертався в сторону и ми побачили на хвилику нашого провідника: то був іздець, котрий зараз таки у дощі и счез — а ми, бачиться, звернули до Міглес.

Хто и де був Міглес? Судя, наша повага, не пригадував собі того имени, хоч він знав цілий край вздовж и поперек. Туриста з Васгос*) міркував, що Міглес мусить бути властителем гостинниці. Ми решта знали тільки те, що повинь зайняла усі дороги та що Міглес є нашим останнім прибіжищем.

Наталапавшись так з десять мінут крутими, вузкими манівцями, добились ми наконець до якоїсь засуненої, затарасованої брами, в якімся мурі, чи там якійсь загороді, на вісім стіп високої. Відай булисьмо у Міглеса и очевидно Міглес не був властителем гостинниці.

Візник зліз из кізла и загуркотав до брами: брама була заперта.

„Міглес! Міглес!“

Не ма відповіди.

„Міг-лес! А ну Міг-лес!“ гукав візник ще з більшою досадою.

„Міглесуню!“ вторував кондуктор облесним тоном. „О Міг! Міг!“ Але ніхто не відповідав, — Міглес, видко, був без серця и чути.

Наконець удалося суді відчинити вікно нашого воза и вихиливши голову став він обкидувати візника всіякими питаннями. Коли б на сі питання наступила відповідь, ціла таємниця була б висвічена; але візник замість відповіди відрізав, що ліпше би ми зробили, коли б разом за Міглесом почали гукати, — а то прийдеться цілу ніч в возі пересидіти.

То ж зірвавшись заверещали ми „Міглес“ — насамперед гуртом, а відтак кождий про себе. Як скінчилась наша клича, вирапався один наш товариш подорожний, родом з зеленого острову, на козел и рикнув з усієї сили „Мег-гелс“, а ми всі на те голосно зареготались. Ще не затих наш регіт, як візник скрикнув: „Слухайте, мое паньство!“

Ми насторошили уха. На велике наше диво учули ми, як з другого боку муру гомонів гуртовий наш поклик „Міглес“ а навіть додатковий финал „Мег-гелс“.

---

*) Так звалась до недавна мала держава, Невада. Тут лежало місто Віргінія-Ціти, де викопувано золото.

„Незвичайний відгомон“, сказав судя.

„Незвичайно проклятуще лихо!“ відмуркотів візник с погордою. „Ходи сюда, Міглес, и покажися! Не будь звірюкою, Міглес! Не грайся з нами в хованця! Я на твоім місци так гидко не робив би“, гукав дальше Юба Біль и почав з досади аж танцювати. „Міглес!“ знову почувся голос за муром „о Міглес!“

„Мій любенький пане Міглес“ відіззався у кінець пан судя. „Зважайте, як се негостинно відмовляти безпомощним жінкам приюту у таку неприязну пору. Справді негарно, мій чесний пане — —“

Але ціла серія покликів „Міглес“ закінчена грімким реготом, заглушила ёго голос.

Юба Біль не отягався довше. Схопивши величезну каменюку, грімнув у браму и вийшов с кондуктором у середину.

Ми всі послідували за ними. Нігде не було видко людської тварі. У темряві годі було розпізнати, де ми оберталися, однак с капель, що спадали на нас дрібненьким дощником, з доторкуваних корчиків рож, можна було зміркувати, що ми у якимсь городі.

„Чи знаєте ви Міглеса?“ спитав судя Юбу Біля, коли ми стали перед якимсь довгим, недоладним, деревляним будинком.

„Ні, и байдуже міні про ёго знаомство“, відрізав Біль коротко. Після ёго думки, Міглес, ображаючи ёго своїм непослухом, образив ціле почтове товариство.

„Але ж мій любий пане...“ пробовкнув судя розмірковуючи над запертою брамою.

„Як гадаєте“, сказав Юба Біль з иронією, „чи не було б ліпше, щоб ви назад до воза повсідали, поки вас не представлять по приписаній формі? Що до мене, то я втиснуся до середини“. И с тим словом роспер двері будинку.

Вслід за візником и кондуктором всунулись и ми до кімнати, що тільки слабо була освічена від огню, притухаючого на грані. Стіни були обліпені дуже дивоглядними тапетами, а від блимаючого огню ставали вони ще більше чудними. У великому кріслі с поручами коло комина побачилисьмо якусь постать.

„Голя, то ви Міглес!“ спитав Юба Біль пустельника.

Постать ані ворухнулась, ані не видала пари з уст. З досадою зближився Юба Біль до постаті и засвітив її ліхтарнією в очі.

Се було мужеське лице, перед часом постаріле и зморщене, з великими округлими очима, що світили виразом безпідставної урочистости, — неначе той блескіт совиних очей. Великі очі блукали з лица Біля до ліхтарні и в кінець впилися в той ясний предмет. Видко було, що очі ті нічого не розрізняли.

*

Біль здержав себе тільки насилу.

„Міглес! чи ви глухі? Що вам німота незапутала язика, се знаємо.“

И Юба Біль потряс сею бездушною постатю схопивши її за плечі.

Но лихо! Як тільки Біль відійняв свою руку, аж ту наш благочестивий незнакомий мов в себе самого всунувся и зменшав в половину своєї первісної величини пірнувши в безладній копиці одежі.

„На маєш! Нехай мене чорт візьме!“ сказав Біль безнадійно поглядаючи на нас и залишив свою дальшу роботу.

Тепер виступив судя и ми зняли сю таємничу, безв'язу особу знов в її прежнее положене.

Біля вислалисьмо на звіднини, бо прецінь той безпомощний чоловік не міг сам один в тім домі промешкувати.

Ми решта позасідали навколо огню.

Наш судя мало-помалу прийшов якось до себе и знов хотів пописуватись своїм розумом. Обернувшись плечима до огню розкравився він перед нами и наче б перед лавою присяглих розпочав таку бесіду:

„Видко, що наш чесний друг тутка або дійшов вже до того віку, що то ёго Шекспір називає „зсохлим и пожовклим листям осінним“, або недугує на передвчасне ослаблене душевних и тілесних сил. Чи се він справді Міглес — —“

Тут перебив судю голос: „Міглес! О Міглес! Міглесуню! Міг!“ — словом, всілякі переміни имени Міглес и то так само, як се ми вже раз чули. Перелякані гляділи ми через хвилию один на другого. Судя чим скорше втік из свого місця, бо саме просто за ёго головою відзивався той голос. Але пезадовго дійшли ми властивої причини сеї дивовижі: на полиці над комином сиділа велика сорока. Не можна було сумніватися, що то її голос доходив нас на улицю и що наш приятель у кріслі не міг одвічати за ту похибку проти чемности.

Скоро тільки Юба Біль, по даремній шуканині, повернув у кімнату, розказали ми ёму про тее диво; але дарма, тяжко було ёго переконати и він все таки недовірчиво поглядав на властителя крісла.

„Чотири милі докола не ма людської душі“, сказав він, „а той проклятуций старий мухоїда се добре знає“.

Але більшість була иншого переконання и се послідне оправдалося. Що йно перестав Біль буркотати, аж тут почувисьмо

с подвіря скору ходу и волочене мокрої одежи. Двері розчинилися и в кімнату вступила сміливо и безцеремонно молода жінка з блискучими, білими, зубками и палкими, чорними, очима. Вона прихилила двері и відсапавшись сказала:

„Вибачайте, се я Міглес!“

Так то се Міглес! Ся молода жіпка с тими живими очима и с тою чудовою повною шиєю! Мокра одежа з грубої синєї матері тісно приставала до її жіночої постаті, але не могла закрити її краси. Від голови, накритої каптуриком, аж до малих ніг взутих у грубі мужеські черевики — усе було сама принада. Так виглядала Міглес и так стояла вона перед нами и сміялась над нами з усією свободою и веселостю.

„Мусите знати,“ говорила вона задихана и підібравшись руками в боки, не зважаючи на наше мовчазне здивуванє, а именно на деморалізацію Юба-Біля, — „мусите знати, що я була відсіля пів милі, як ви сюда заїздили. Я собі подумала, що ви тутки приостановитесь и тому бігла я цілу дорогу, знаючи, що не ма нікого дома, тільки Ім... и... и... не переведу духа... и се мене звиняє.“

И злосливим промахом скинула вона мокрий каптурець з голови, обсипавши нас рясним дощем, відкинула у зад волося, згубила при тім дві шпильки, почала сміятись и зложивши руки на коліна сіла собі побіч Юби-Біля.

Судя перший отямився и почав сипати високопарними думками.

„Не схотіли б ви міні піднести шпильки“, сказала Міглес с повагою.

Пів десятка рук простяглося за згубою и запропачена шпилька дісталась знов до рук гарної властительки. Міглес перейшла на поперек кімнату и подивилася остро в очі інваліда. Він поглянув на її и то с таким виразом, якого ми перше у ёго не добачали. Видко як життя и свідомість вступали у ёго запропачене лице. Міглес знову засміялася — а був то сміх якийсь значущий — и звернула знову до нас свої гарні очі, свої білі зуби.

„Ся особа, так тяжко навіщена — — єсть — —?“ почав несміливо судя.

„Ім“ сказала Міглес.

„Ваш батько?“

„Ні“.

„Брат?“

„Ні“.

„Чоловік?“

Міглас кинула бистрим, визиваючим оком на наші обі товаришки, що здається не подивляли її, и сказала поважно :

„Ні, Ім“.

(Конець буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

ІІІ.

(Конець.)

Слід дуалізма.

Трапляються на Україні між народом оповідання про початок світа, в котрих видно, окрім християнського впливу, слід дуалістичного погляду на початок світа, певно занесений на Україну з болгарськими книжками богомільського печева. Сама прозаїчна форма оповідання вже показує, що вони не такі давні, як згадані нами попереду. „Ото, як задумав Господь сотворити світ, та й говорить до найстаршого ангела Сатанаїла : а що, каже, архангеле мій! ходімо творити світ. — Ходімо, Боже! каже Сатанаїл. От вони й пішли над море, а море таке темне, сказано безодня. От Бог и каже до Сатанаїла : бачиш оту безодню? — Бачу, Боже! — Иди ж, каже, у ту безодню на саме дно та дістань міні жменю піску; та гляди, як будеш брати, то скажи про себе : беру тебе, земле, на имя Господне. — Добре, Боже, каже Сатанаїл и впірнув у саму безодню на самий пісок та й заздрістно ёму стало. — Ні, каже, Боже! приточу я й своє имя; нехай буде разом и твоє й моє. И бере він та й каже : беру тебе, земле на имя Господне й своє, сказав він. Прийшлося виносити, а вода ёму той пісок так и змиває. Той так затискає жменю, але де вже Бога ошукати. Вигулькнув він з моря, так того піску як не було : геть вода змила. Не жартуй, Сатанаїле, каже Господь, иди знов та не приточуй свого имя. Пішов знов Сатанаїл та й промовляє : беру тебе, земле на имя Господне й своє! и знов піску не стало. Аж за третім разом сказав уже Сатанаїл : беру тебе земле, на имя Господне! и ото вже несе та й не стискає жмені; так и несе на

долоні, щоб то вода змила. И взяв Господь той пісок, ходить по морі та й розсіває. А Сатанаїл давай облизувати руку: хоч тріхи, думає, сховаю для себе, а потім и землю збудую. А Господь розсівав: а що, каже, Сатанаїле, нема більше піску? А нема Боже! — То треба благословити! Та й поблагословив землю на всі чотири часті, и земля почала рости. А те що в роті у Сатанаїла и собі росте... аж губу роспрає. Бог и каже: плюнь, Сатанаїле! Той зачав плювати та харкати; и де він плював, то там виростали гори, а де він харкав, то там виростали скелі. От через що в нас и земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби то ті скелі та гори, Бог зна, доки б росли, а то Петро та Павло як заклили їх, то вони вже й не ростуть. Ото Господь и каже до Сатанаїла: тепер, каже, тільки б посвятити землю, але нехай вона собі росте, а ми відпочиньмо. Добре, Боже! каже Сатанаїл. І лягли вони собі спочивати. Господь спочиває, а Сатанаїл и думає, якби землю забрати! И ото підняв ёго та й біжить, щоб кинути в воду, а моря нема; вдарився на північ, и там не видати. Побивався на всі чотири часті світа, нігде нема моря. Бачить він, що щічого не вдіє, несе Бога на те саме місце та й сам коло него лягає. Полежив тріхи та й будить Бога: вставай, Боже, землю святити“.*) Ще розказують, що Бог создав з того піску, що чорт виніс з води за нігтями, стілько землі, щоб ім обом можна було лягти. От лягли вони рядом: Бог на схід сонця, а чорт на захід. Коли чортови здавалося, що Бог заснув, нечистий почав ёго пхати, щоб він упав в море та втопився. Аж земля далеко розсовувалась на схід сонця. Тоді чорт пхає Бога на захід сонця, потім на південь и на північ, и скрізь земля розсовувалась далеко й широко. Бог устав и пішов на небо, а чорт за ним. Почув він, що янголи славлять Бога на небі піснями та й схотілось ёму и собі сотворити стілько духів. Обливши лице й руки водою, він бризнув позад себе и натворив стілько чортів, що янголам вже й місця не ставало на небі. Бог звелів Ілії пустити на їх грім та блискавку. Ілія гремів, дощ лив сорок днь и сорок ночей, а разом з дощем попадали з неба и всі чорти. Ще й до сего часу багато їх блукає попід небом огнем и тепер тільки долітає до землі.

В сих народніх оповіданях тільки й християнського, що ймена Бога й Сатанила. В основі їх лежить дуалізм, покладений на давнійший пантеїстичний ґрунт. И Бог, и Сатанаїл обидва вічні й рівні між собою. Бог радиться з Сатанаїлом и просить ёго тво-

*) Основа. 1861. Нр. 1.

рити з ним світ, не як свого слугу, а як рівного собі. Чорт аж надто поводитьсь з Богом за пані-брата. Бог створює землю так сказати, чортячими руками, посилаючи його в безодню за піском, и чорт встигає покласти и свою частину в ділі творіння, бо створює гори й скелі. Бог натворив собі янголів, щоб його славили на небі, а чорт и собі натворив чортів, и певно хотів и собі слави. В тих оповіданнях ясно бачимо слід богумільних дуалістичних ідей, занесених з Малої Азії маніхейськими єретиками, котрі самі взяли їх з давньої дуалістичної релігії Персів. Тут ми вмічаємо світлого Ормузда, що сотворив світлих духів, и все, що є гарне й добре на світі, и огонь без диму, и впізнаємо темного Арімана, що й собі натворив темних духів и поспував пишне Ормуздове діло накидавши в світ тьми, зла й усякого паскудства. Зайшовши в Болгарію, богумільство швидко розійшлося по всій полуденній Європі, зайшло и на Україну и навіть на Великоросію з апокрифічною отреченною літературою. Одначе, не вважаючи на пізнійший дуалістичний елемент, ми все таки й тут впізнаємо найдавнішу пантеїстичну підкладку: те широке мирове море, на котрому плаває Господь и чорт, як на морі або на широкому просторі плаває мирове дерево з золотим зверху гніздом и міоїчними птицями. Господь, то той самий сивий сокіл, або два голубойки, бо він створив землю, так само як и вони з піску. Тут тільки ні з сего, ні з того, з боку приточений чорт, позичений у инчої системи. Він поставлений тут замість самого мирового дерева и назначає собою небесні грізні хмари, темні зимові сили, що змагаються на рівні з світлими силами. Тим то чорт в народніх оповіданнях сидить у морській піні и пищить, як пищить чи свистить вітер в хмарах, и потім створює гори й скелі, котрі в мієології служать символами хмар. Ті гори й скелі все ростуть та ростуть, як ростуть на небі хмари, доки не закриють усього неба. Він тріпає руками и створює собі слуг, як з дощових хмар капає дощ и падає на землю.

Створіння чоловіка.

Український народній переказ про створіння чоловіка, людської душі й тіла такий самий, як и в мієології инчих індоєвропейських народів. В колядках говоритьсь, що людей розмножила по світу птиця. Та птиця вилітає з тієї рожі, що зацвіла над дівою Марією и зветься просто божою силою.*) И колядчина діва Марія

*) Труды Чубанск. III. 447.

заступила місця давної богині Сонця и сама рожа служить емблемою сонця, и міеична птиця то емблема огняного божества грому й блискавки. По народньому українському переказу, люде стали з пеньків¹⁾ и можна ждати, що з пенька стало тільки тіло чоловіка, бо ми знаходимо слід давної віри, що людська душа огонь. Звісна на Україні казка, як чоловік взяв собі за куму смерть. Раз прийшов чоловік до своєї куми в гості, десь під землю, аж у куми повнісенька хата свічок. Декотрі свічки тільки що почали горіти, а декотрі вже догорювали. „Що то за свічки?“ питає чоловік у куми; а вона каже: „кождий чоловік, який тільки є на світі, має тут свою свічку; як він тільки родиться, свічка запалюється, як свічка гасне, він умирає.“ „А деж моя свічка?“ питає чоловік. Смерть показала ёму на маленький недогарок. Чоловік почав просити, щоб вона прибільшила ёму свічку. „Чи памятаеш, що ти мене взяв за куму за те, що я живу по правді?“ сказала ёму смерть, и недогарок погас, а чоловік зараз умер.²⁾ Що людське тіло стало з дерева, на те натякає одна казка, про Йвана Телесика (певно од слова тесля). Дід та баба, не маючи дітей, зробили собі колиску и положили в неї деревинку. Баба все колихала колисочку та співала пісні, а другого дня з тієї деревини став син Телесик чи Тельпужок.³⁾

В міеології персидській, скандинавській, грецькій и римській ми знаходимо, що люде стали з дерева та з огню. Греки вірили, що третє людське племє Зевс создав з ясенка, а Римляне думали, що люде стали з твердого дуба та з пеньків. В Ведах говориться, що первий чоловік Яма родився од блискавки, а грецький Прометей украв небесний огонь и випустив ёго в тіло першого чоловіка. На думку про створіння людського тіла з дерева, а людської душі з огню навело людей небесне з'явище грому и блискавки в літніх хмарах, звідкіль розливається початок житні в природі, де в небесному мировому дереві житні, в хмарах запалюється свічка мирової житні и божественна іскра — блискавка. Не дурно ж и колядчаний Громовик создає світ, викресавши ёго копитами свого дивного коня з скелі. И тут ми бачимо ту саму идею про початок мирової житні, як и про початок людської житні: блискавка бє в хмару и викресує з неї іскру світової житні.

И. Левіцький.

¹⁾ Стеблів. Канев. п.

²⁾ Быть Подолян. Шейк. II. 66.

³⁾ Рудченко, казки. II. 38.

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

Хан перетримав Хмельницького до кінця липця під Вишнівцем и пустив, мабуть взявши в ёго гроші яко окуп, як об сім звіщають польські жерела. Хмельницький по своїм визволеню поїхав просто на Україну и прибувши в місточко Паволоч пив три дні и три ночі без упину. Тут стали сходитись до ёго полковники з останками розбитих своїх полків. Та ніколи не заявив Хмельницький такої притомности духа, такої мужности, невсипучої діяльности и сили волі, як в тім страшнім часі. Народ ворухився, винуватив ёго. В народі було багато недовольних за прежнє по-такуване панам; сердились на ёго и за союз с Татарамп, що нищили край. В різних місцях були ворохобні сходи́ни, на котрих думали вибирати иншого гетьмана. Хмельницький на Масловім броді явився перед народнім збором, успокоїв юрбу, впевняв її, що не всё ще втрачено, що справи поправляться; зберав, захо-чував народ, доповняв полки, зносився знов с ханом, котрий обі-цяв знов помогти Україні. В тім часі Хмельницький дальше зно-сився з московським правлінем; до ёго неустапно їздили різні подячі (писарі), и діти боярські; всім він говорив одно й то само бажанє своє вступити під високу руку православного государя. Та заразом він и грозив Москві, и говорив, що як царь не прийме ёго під свою руку, то козаки нехотя пійдуть с Поляками и Крим-цями на московське государство. В хвилях, коли гетьман, що лю-бив випити, був під охотою, говорив він різко: „Я до Москалів с щирим серцем, а вони з мене насміваються. Піду и збурю Мо-скву, гірше Польщі!“

В тім то часі, на диво Полякам, Хмельницький знов оже-вився: третя жінка ёго була Ганна Золотаренко; брата її наста-новлено ніжинським полковником*).

Народ южноруський мимо понесених ударів и нових змагань ворогів, щоб ёго покорити, здавався готовим лучче згинути, як повернути в давнє підданство. Козацькі полки скоро наповнялись новими охотниками; мешканці загалом зброїлись задля недостатку зброї, косами и ножами.

*) Після одних вістий другу вбив її син Тиміш, після динчих вій сам, після третіх — він дізнався про її смерть в маю 1651 р. и тужив.

Польське військо вступило в Україну и зустріло сильний и односередний опір. Мешканці нищили запаси, палили власні доми, неустанно нападали на Поляків оддільними ватагами, відбєрали в них вози, коні, псували дороги, ломали мости. Польському війську почало неставати живности. Коли в Паволочи змер ненадійно найлучший с польских проводирів воєнних Єрема Вишневецький, Поляки прийшли 13-го серпня під місточко Трилїси. Козаки, що там засїли під начальством хороброго сотника Олександренка, разом з мешканцями місточка боронилися до останка и всі згинули: жінки дерлись рядом з мужиками и одна жінка вбила косою полковника Штравса. Поляки за сей опір так розлютились, що розсіявшись по сусїдних хуторах, убивали всіх Русинів, не милуючи навіть хлопят при груди. За то с своєї сторони Русини з особливою нежюцкостю мучили спійманих Поляків и Нїмців, що служили в польськїм війську. Привівши полонених де небудь в лїс або пропасть, вони спершу для наруги, гостили їх вином и медом, вели з ними прїязну розмову, а потїм проколювали їх рожами, здирали з живих шкіру и таке инше.

С північної сторони звалилася на Україну друга воєнна сила: начальник литовського війська Радивилї післяв оддїл против чернігівського полку, котрому Хмельницький поручав стерегти границї. Задля недбалства чернігівського полковника Небаби козаків поразили. Радивилї заняв Чернігів, а потїм в останнїх днях липця підступив під Київ. Київський полковник Жданович вийшов з міста в надїї напасти на Литовців, коли ті будуть в Києві. Литовці заняли город 6-го серпня; козаки з двох сторїн: суходелом од Либєдї и на суднах по Дніпрї, стали зближатися до города. Тут київські міщане самї запалили город, щоб викликати в литовськїм війську замїшане и тим способом помогти козакам, що на єго нападали. Та корсунський полковник Мозира не послухав Ждановича, почав давати не в пору огнем знаки пливучим по Дніпрї и тим попсував плян Ждановича. Вони не могли напасти несподівано на Литовців и сї відперли напад. Київ сильно втерпїв од пожару. Після того Радивилї порозумївся с Потоцьким и оба війська, після умови уложеної між їх проводирами, з двох противних кінців, зїйшлися при кінци серпня під Білою Церквою, коло котрої находився Хмельницький с своїм війском.

Хмельницький предложив мир. Положене козаків було сумне. Та Поляки бачили з одної сторони роспуку руського народу, способного вести боротьбу на жите або смерть, з другої клопотались живністю. Тому-то польські проводирї годилися на мир и ви-

слали для переговорів з гетьманом и старшиною комисаром Адама Кисіля с товаришами в білоцерковський замок.

Народ дізнався, що ходить о обмежене козацтва и о звужене границь козацької землі. Ватага зібралася під замком. Розлягались гнівні крики: „Ти, гетьмане, ведеш трактати з Ляхами и нас покидаєш, себе самого и старшину спасаєш, а нас знати не хочеш, оддаєш нас під палки, батоги, на коли та на шибениці! Ні, перше нім до сєго дійдеш — и ти положиш голову, и ні оден Лях відтіля живим не втіче!“ Вони хотіли спіймати и вбити комисарів. Хмельницький не настрашився, вийшов до ватаги, що грозила єму шаблями и киями, вговорював її, представляв, що послів чіпати не можна, и наконець власноручно положив своєю булавою кількох сміливих, що висунулись вперед.*)

Рішимість Хмельницького и вплив, який він усе ще мав, мимо розладу з народними домаганнями, удержали народ на час од дальшого вибуху. Переговори тягнулись не оден день. Хмельницький посилав то оден, то другий додаток; між тим козаки нападали на польске військо: гетьман вималявся, що се діється не по єго бажаню. Хмельницькому грозила небезпечність з обох сторін. Він не рішався вступати в рішущу запеклу битву, не надіючись виграти побіди, не рішався и заключити спокою, тому що народня ватага, здається, готова була роздерти єго за то. Так минув час до піснайцятого вересня.

В тім часі появилося морове повітре, як в польскім так и в козацькім війську. Ся обставина прискорила заключене супокою. Після договору, названого в историі від місця, де єго уложено, Білоцерковським, лишилося Хмельницькому замість трєх воеводств в границях козацької обширі тільки одно воеводство; відповідно до сєго звуження границь число реєстрового війська зменшено до двацяти тисяч. Шляхта вступала в свої добра з давними правами; жида також могли всюда жити.

По укінченю договору, Хмельницький одвідав своїх побідителів и після признаня самих польських историків, єго хотіли стріти, та він догадався, не пив поданого вина и втік до свого стану.

Само собою розуміється, що такий мир не міг удержатися довго. Мешканці Полудневої Русі не бажючи бути в підданстві панськім, втікали юрбою в московське государство на слободи.

---

*) Кисіль ідучи с товаришами через ряди руського війська кричав: — Друзі мої, мя не Ляхи; я Русин, мої кости такі ж руські, як и ваші! „Твої руські кости обросли польским мясом!“ — відповіли єму козаки.

Вже в давніших часах відбувалися такі переселення и появилися слободи около Рильска, Путивля, Білгорода. В сім році ще в більшім розмірі відбувалось переселене. Перший приклад дали Волинці. Козаки повставшого острогського полку під проводом Івана Дзинковського оснували за дозволом царським на березі ріки Тихої Сосни Острогожск и перенесли с собою весь козацький устрій. Таким способом явився перший слободський полк. За ними — Русини стали переселятися у великім числі в полудневі вольні степи московського гсударства з берегів Дністра, Бога и інших місць. Вони палили свої хати и гумна, щоб не діставались ворогам, складали на вози свої достатки и виправлялися великими ватагами шукати нової України, де би не було ні Ляхів, ні Жидів. Одділи польського війська заступали ім дорогу; Українці пробивалися з оружжем а навіть с пушками на пові оселі. Тоді менше, як в пів року появилися в пограничних сторонах многі українські слободи, с котрих деякі дали початок значним городам: так основані Суми, Короча, Білополе, Ахтирка, Лебедин, Харків и інші. Поселенці вибирали місця скілько можна беспечні, и тому по більшій части близько болот, що берегли від ненадійних татарських нападів.

По укінченю реєстрованя литовське військо війшло в чернігівське воеводство, а часть коронного прийшла на лівий берег Дніпра, щоб не пускати переселенців у московське гсударство. Сам Хмельницький своїм універсалом закаував народови дальші виселення и строго наказував слухати панів тим, що не війшли в реєстер.

Та руський народ не думав слухати панів. Весною 1652 р. ціла Україна пламеніла. По Бозі и Дністрі мешканці кидали свої оселі, скривалися в печерах и лісах, творили шайки, нападали на Поляків. На правій стороні руський шляхтич Хмелецький зберав и заохочував недовольних так против Поляків, як и против свого гетьмана. На лівій — зберав ополчене бувший корсунський полковник Мозира, котрого відпустив Хмельницький. В миргородськім полку полковник Гладкий пристав до народнєї змови против росставлених польських жовнірів и в день святого воскресеня всіх їх поубивали. Таку ж різню вчинили між Литовцями коло Мглина и Стародуба. Коло Лубен ворохобні хлопи зложили з гетьманства Хмельницького и вибрали якогось Бугая своїм проводирем.

Хмельницький не був беспечний у власнім Чигирині. Попавша в роспуку народня громада готова була звалитися на ёго и вбити. Гетьмана всюди почали називати зрадником, що продав Ляхам

Україну. В такім положеню Хмельницький дозволив записуватися в реєстер більше означеного числа. Польський воєвода Калиновський дорікав ёму за те. Хмельницький обясняв, що розпорядив так на користь самих Поляків, тому що инакше годі народ погамувати.

На домагане короля Хмельницький однако підписав смертний засуд Гладкому, Хмелецькому и Мозирі; їм одтяли голови. Крім тих жертв ще деяких укарано смертю. Та скоро після того обставини змінилися так, що Хмельницький знов став одностайно з народом.

Молдавський господар Лупула обіцяв в 1650 р. дочку свою Домцу Розанду за жінку Тимошеви Хмельницькому, та звиняючися молодостою дівчини, просив одроченя на оден рік. Потім він не тільки не хотів сповнити даної обіцянки, а ще й тайно шкодив Хмельницькому в часі другої війни Хмельницького с Поляками. В 1652 р. Хмельницький пригадував господареві ёго обіцянку и вислав свого сина с козаками ик границям Молдавщини, заявляючи тим, що господар буде мусив сповнити обіцянку с конечности, як не додержить даного слова добровільно.

Після запевнення польських историків Лупула звівствив о грозячїм ёму насилю проводиря польского війска Калиновського, а Калиновський, розложивши своє війско над рікою Богом, загадав одсічи дорогу синові Хмельницького, що йшов у Молдавщину.

Гетьман Хмельницький упередив Калиновського письмом, просив не займати Тимоша и одступити з дороги, позаяк Тиміш иде женитися и не має ніяких неприязних замірів против Поляків, инакше не ручив, щоб весільні бояре, як він називав козаків, не завели бучи и не вийшло б нарушене супокою. Та Калиновський на лихо Хмельницькому знарочно поступив против ёго перестороги и сам напав на Тимоша Хмельницького, котрий ишов не тільки с сильним козацьким війском, але й в товаристві татарського Карача мурзи з ёго ордою. Підчас нападу руські хлопи, що були на роботі в польскім таборі, умисно запалили сіно; повстав пожар... Козаки и Татаре приперли Поляків и зовсім побили. Калиновський поляг у битві. Поляки втікали на всі сторони, козаки и тамошні хлопи гналися за ними, не слухали ніякої просьби о помилуване и без милосердя убивали, примовляючи: „Ось вам за унию! Ось вам за Берестечко! ось вам за ваші данини!“ и т. п. Усё польске війско двайцятитисячне згинуло в сій знатній битві, прозваній від урочища, де вона відбулася, Батогською. Удар, котрий понесли Поляки, не був лєкший од корсунського.

Тиміш Хмельницький щасливо добився границь Молдавщини, на просьбу господаря лишив усё військо своє на границі, сам приїхав у Яси и звінчався з молдавською принцесою.

Таким способом недавно заключений мир, тяжкий для Хмельницького, нарушили самі Поляки. Жовнірів, що стояли в інших місцях, без проволоки вигнано.

Хмельницький звістив короля об сім, що сталося під Батогом, доказував, що винною всёго Калиновський, а о своїх козаках так виразився: „Простіть їм, ваша милость, коли вони, яко люди веселі, далеко посунули свою відвагу“. В Польщі се прийняли за нашірку.

Польща не мала війська и с конечности мусила відложити війну до слідуячого року. Весною 1653 р. польський воевода Чарнецький вдерся у Брацлавщину берегом Бога и нищив села и місточка: Поляки різали мешканців без різниці. Після вираженя їх земляка не милували ні гарної дівчини, ні бремінної жінки, ні немовлят. Хоробрий винницький полковник Богун повздержав сей варварський напад и прогнав Чарнецького.

Потім зібралоя велике польське військо під Глинянами, з наміром ити в Україну и зовсім її збудити; між тим війна розпочиналась и в другім краю, в Молдавщині. Там між Лупулою, тестєм Тимоша Хмельницького и Степаном Бурдуцом, що купив собі в Царгороді право на господарство, точилася боротьба. Тимош с козаками боронив тестя; Угри и Поляки подали поміч ворогови ёго з неприхильности, щоб свояк и союзник Хмельницького володів Молдавщиною.

Гетьман Хмельницький звернувся знов до царя Олексія Михайловича, просив прийняти ёго с козаками під свою руку. Цар на сей раз хоч все ще не годився, однак відповів, що приймає на себе посередництво помирити польського короля с Хмельницьким.

Дня 20. липця приїхав до Польщі царський посол боярин Ріппин-Оболенський с товаришами, пригадав прежнє домагане, щоб укарати тих, що робили похибки в царськім титулі и заявив, що царь простить винуватим, як Поляки с своєї сторони помиряться с Хмельницьким на основі Зборівського договору и знищать унію.

Пани на се відповіли, що годі знищити унію, що се домагане було б подібне до сёго, як би Поляки домагалися знищити в московськім государстві грецьку віру, що грецької віри ніколи не прослідували в Польщі, а с Хмельницьким вони не будуть миритися не тільки на основі Зборівського, а навіть и Білоцер-

ковського договору, а доведуть козаків до такого положення, в якім вони знаходилися перед почином межиусобиці.

Тоді московський посол сказав, що як так, то царь не буде більше посилати послів у Польщу, а каже писати про кривди польські і про нарушене мирного договору зо сторони Поляків у всі сусідні держави и буде стояти за православну віру, за святі Божі церкви и за свою честь, як ёму Бог поможе!

Поляки думали, що Хмельницький піде з війском на поміч синові, котрий був у прикрім положеню в Молдавщині, и посунулися з війском на Поділе ик Каменцеви. Король проводив війском. Поляки надіялися перерізати дорогу Хмельницькому, котрий збрався йти в Молдавщину на відсіч сина; виправляючися в похід він звістив царя, що Поляки йдуть на наругу віри и святих церков и додав: „Турецький царь прислав до них в табор у Бірки свого післанця и закликає їх до себе в підданство. Коли, ваша царська милість, не змилуєшся над православними християнами и не приймеш нас під свою високу руку, то иновірці підбють нас и ми будемо чинити їх волю. А с польським королем у нас миру не буде ні за що.“

Тесть Тимоша, Лупула, втік з Молдавщини, а Тимош с тещею заперся в сучавськім замку. С Тимошем були козаки. Величченне війско зложено з Волохів, Молдаван, сторонників Степана Бурдуца, Угрів и Поляків осадило Сучаву. Осаджені хоробро одбивалися, вижидаючи одсічі від Хмельницького. Та одного разу скалка розбитого кулею дерева ранила в ногу Тимоша; рана прокинулася в гангрену; Тимош умер. Козацький полковник Федоренко якийсь час ще відбивався, та голод принудив ёго піддати твердиню. Козаки вийшли 9-го жовтня с сучавської твердині, вимовивши собі вольний перехід в Україну с тілом Тимоша Хмельницького. Богдан Хмельницький сгрітив на дорозі тіло сина, казав везти ёго на похорон у Чигирин, а сам пішов на Поляків.

До ёго прилучився тоді кримський хан. Поляки уважаючи себе за побідителів Татар під Берестечком, перестали ханови платити суму, постановлену під Зборовом. Ханови заблаглось привернути собі сей дохід.

Вороги стрітилися на березі Дністра під Жванцем, в п'ятнадцять верстов од Каменця, против Хотина. Була вже пізна осінь. Положене Поляків було сумне. Війско їх зложено з непривиклих до воєнної служби жовнір розбігалося. Та хан глядів тільки своєї користі и предложив Полякам мир з умовою, коли ёму заплатять одноразово сто тисяч червінців, а потім стануть платити щорічно

на основі Зборівського договору и в додаток дадуть Татарам право в повороті брати в польських краях полону, скільки їм схочеться,

Хоч як диким здавалось останнє домаганє, то Поляки згодились и на то, вимовивши собі тільки услівє, щоби Татарє брали в полон в протягу сорок днів тільки Русинів, а не займали Поляків.

Ханський визир умовився с Поляками и в тім, що с того часу хан одступить від козаків, та тепер просив, щоб для ока обіцяли їм потвердити Зборівський договір, щоб не роздразнити козацьку ватагу; опісля ж хан сам обіцяв помагати Полякам усмирити козаків.

Хмельницький дізнався об сім тайнім услівю, просив хана щоб не покидав ёго — все було на дармо. Союз с Поляками після міркованя хана, був вигіднійший, як с козаками. Хмельницькому не можливо було відважитися в даній хвилі на борбу разом и с Поляками и с Татарами. Він мусив мовчати. Одна надія в ёго лишилася тоді на царя московського. Король забрався 16-го грудня; за ним розійшлося польське війско. Опісля Татарє на основі умови, страшно пустошили Южну Русь аж до самого Люблина. Однак й Поляки не уйшли кари за соромний договір с ханом, котрим вони, все пишаючись званєм вольної нації, спасли себе від прикрої для них конечности лишити волю руському народови: Татарє, не розбераючи своїх жертв, палили шляхоцькі доми и забрали в полон багато шляхти, мужчин и жінок.

Між тим по рішущім одвіті, який дали пани московському послови, князеви Ріпнинови - Оболенському, московське правліне приступило нарешті до рішущого поступку. Приглядатися тому, що діялося в сусідстві, дальше не було можна; грозила небезпечність, що козаки віддадуться Турці и разом с кримськими Татарами стануть пустошити краї московського госуларства.

Справа була первостепенної ваги и цар Олексій Михайлович скликав 1-го жовтня 1653 р. земський збор усіх урядів московського госуларства в Грановитій палаті.

Думний дяк (секретар) виловив цілу справу о пропущенях в царськїм титулі, про безчесні книги, об сім, як гетьман Богдан Хмельницький кілька літ просив госуларя прийняти ёго під державну руку, об сім, як цар предлагав Полякам прощєне винуватих урази царської чєсти с тим услівєм, щоб Поляки знищили унію и перестали прослідувати православну віру, и як Поляки відки-

нули се предложене. Наконєць звіщав, що турецький царь призи-
ває козаків під свою власть.

Потім одбирано одвіт на питанє: чи приймати гетьмана Бог-
дана Хмельницького з усім війском запорозьким під царську руку?

Бояре подали таку думку: Ян-Казимир при виборі на короля
присягав берегти и хоронити всіх християн, котрих віра відмінна
од римсько-католицької, не угнітати нікого за віру и иншим сєго
не дозволяти, а як свої присяги не додержить, то в такім случаю
єго піддані увільняються од вірности и послуху. Король Ян-Ка-
зимир свої присяги не додержав; повстав на православну хри-
стіянську віру, збурив багато церков, замінив в уніятські. Отже,
гетьман Хмельницький и всё військо запорозьке, по нарушенню
королівської присяги — вольні люди: від своєї присяги свободні.
А тому, щоб не допустити їх віддатися в підданство турецькому
султанови або кримському ханови, треба прийняти гетьмана Богдана
Хмельницького с цілим війском запорозьким з усіма городами и
землями під високу государеву руку.

Гості и торгові люди обіцали давати підмогу в будучій війні;
службові люди обіцали битись против польского короля, не жалу-
ючи голов своїх и вмерати за честь свого государя. Патриарх
и всё духовенство благословили государя и всю єго державу и
сказали, що вони будуть молити Бога, Пресвяту Богородицю
и всіх святих о поміч и побіду.

По такім земським присуді царь післав у Переяславль боярина
Бутурлина, окольничого (урядника, що доглядав границь и рішав
спори граничні) Алфєрева и думного дака Лопухина, щоб при-
няли Україну під високу руку государську. Посли сі прибули на
місце 31. грудня 1653 р. Гостий приняв с приналежною шанєю
перяславський полковник Павло Тетєра.

Дня 1-го січня прибув гетьман в Переяславль. Зїхалися всі
полковники, старшина и багато козаків. Січня 8-го, після попе-
реднєї тайної наради с старшиною, о 11-ій годині рано, вийшов
гетьман на майдан, де зібралася генеральна рада.

Гетьман говорив:

„Шанове полковники, осауди, сотники, всё військо запороське!
Бог визволив нас из рук ворогів нашого східного православья,
що хотіли викорінити нас так, щоб и имя руське не згадува-
лося в нащій землі. Та нам годі дальше жити без государя. Ми
зібтали сєгодня явну цілому народови раду, щоб ви вибрали
с чотирєх государів одного. Перший — царь турецький, котрий
багато разів запрошував нас під свою власть; другий — хан

кримський; третій — король польський; четвертий — православний Великої Русі, цар східний. Турецький царь бисурман, и самі знаєте, який угніт терплять брати наші християне від невірних. Кримський хан то ж бисурман. Ми с конечности завязали з ним були дружбу и через то дізнали тяжкого лиха, полону и немилосердного проливу крови християнської. Про угніт польских панів и згадувати нічого; самі знаєте, що вони вважали жида и собаку лучче як нашого брата-християнина. А православний християнський цар східний одного з нами східного благочестя; ми с православем Великої Русі едно тіло церкви, що має головою Исуса Христа. Сей великий цар християнський змилювався над тяжкою зневагою православної церкви в Малій Русі, не погордував нашими шестилітніми просьбами, склонив до нас милостиве своє царське серце и прислав до нас ближніх людей с царською милостю. Полюбім ёго щиро. Крім царської високої руки, ми не знайдемо затишнійшого пристановища; а буде хто з нами тепер не згідний, той куда хоче: вільна дорога“.

Розглялись поклики: „Хочемо під царя східного! лучче нам умерти в нашій благочестивій вірі, як діставатися ненавистникови Христовому, поганцеві“.

Тоді переяславський полковник почав обходити козаків и питався:

— Чи всі так призволяєте?

— Всі! одвічали козаки.

„Боже утверди, Боже укріпи, щоб ми на віки були згідні!“

Прочитано усліва нового договору. Змисл ёго був такий: ціла Україна, козацька земля (менше-більше в границях Зборівського договору, що займала нинішні губернії: полтавську, кийську, чернігівську, більшу часть волинської и подільської) прилучувалася під именем „Малої Росії“ до московського государства, с правом зберегати свій власний суд, управу, вибір гетьмана вольними людьми, право сёго останнього приймати послів и зноситися с чужоземними государствами, нетикальність прав шляхоцького, духовного и міщанського стану. Данину цареви мають платити без вишування московських поборців. Число реєстрових побільшено на шістьдесять тисяч, але дозволювано мати и більше охочих козаків.

Коли приходило присягати, гетьман и козацькі старшини домагалися, щоб московські послы присягнули за свого государя так, як все робили польські королі при виборі на престіл. Та московські послы уперлися, покликаючи на те, що „польські королі

невірні, несамоєластні, не бережуть своїє присяги, а слово государево буває незмінне,“ и не присягнули. Коли потім послі, и столыники и стряпчі (надворні урядники царські), що з ними приїхали, удалися по містах, щоби привести мешканців до присяги, українське духовенство неохотно зголошувалося поступати під власть московського государя. Сам митрополит Сильвестер Косів, хоча й стрічав за городом московських послів, та внутрішню не був прихильний Москві. Духовенство не тільки не присягнуло, але й не згодилося посилати до присяги шляхтичів, що служили при митрополиті и інших духовних особах, монастирських слуг и в загалі людей з усіх дібр, приналежних церквам и монастирям. Духовенство споглядало на Москалів яко па народ простий и навіть що до тожсамости своїє віри з московською вони сумнівались. Декотрим навіть приходило на думку, що Москалі кажуть перехрещуватися. Народ присягав без опору, однак и не без недовірства: Українці боялись, що Москалі стануть їх силувати до присвоєня московських звичаїв, закажуть носити чоботи й черевики, а скажуть одягати лапті. Що до козацької старшини и руських шляхтичів, котрі пристали до козаків, то вони загалом, скріпивши серце, тільки с крайної нужди отдавалися під власть московського государя; в їх голові повстав идеал самостійної держави Української. Хмельницький вислав своїх послів, котрих прийнято з великою шаною. Царь потвердив Переяславський договор и на основі тогож видано милостиву грамоту*).

(Конець буде.)

МИСЛІ ДО ПРОГРАМИ ПОПУЛЯРНОГО ВИДАВНИЦТВА

„Просвіти“.**)

„Просвіта народа“ — сталась як майже всюда по світі так и у нас окликом и малих и великих; так добре тих, що своєм знанем, своєю працею по силам служать добру и щастю народа, — як не менше тих, що ані знаючи потреб того народа, ані дбаючи про добро

*) В тім часі загално українських послів приймали з великою шаною тому бо хотіли Українців, яко недавно вступивших у підданство, позискати ласкавим обхожденем.

**) Печатаючи сю статью одного члена тернопільської филії тов. „Просвіти“ надіємося, що вона стане початком поважної и основної дискусії над одним з найважнійших питань, яким єсть неперечно просвіта народу и належтий її розвів. Тільки всестороння розвага, належите пізнанє взаємини и потреб народніх, систематичність

єго, вторують лицемірно за другими, щоби тим легше замаскувати свої самолюбиві цілі, або идучи як овечки безмисльні за инчими и собі блекють.

Не пишу тут сатири проти одних — лицемірів, або проти других — стада безсловесного; розглянусь лучше, що єсть именно задачею просвіти, яка вона бути повинна, для кого и з яких криниць світло тее черпати належить. Хочь оттак задача просвіти здається зрозумілою, однакож нелегко її очеркнути докладно, витичити дорогу, виказати середства найодвітнійші и указати на той идеал, до якого наміряємо підняти тих, котрих беремося просвічати. Пригадую лиш, як різко розминаються в поиманню просвіти з одної сторони матеріялісти, а з другої всякої масти ультрамонтани. Не місце тут оціняти одних або других — оставлю се компетентнійшим; пригадав я тільки, як різними дорогами мислі людські нераз блукають, або, як повисше, и дияметрально з собою розходяться.

И так, що одні уважають за добре, те видається другим загубою... ані по стороні одних, ані по стороні других не добачити правди абсолютної: мусить вона лежати помежи обома тими напрямками. Годі припустити, щоби народ просвітився коли „литературою“ в роді *godzinek, kogonek, młotów na zatwardziałych grzeszników* або *pistoletów do zabicia grzechu śmiertelnego*... так само не просвічать єго ті, котрі хтіли би заперечити вартість всякого идеалізму, всякого піетізму. Признавши котрий небудь з тих напрямків за єдино спасительний прийшлось би народу або заидити в біготеріи, в девоції — заснідитись в обскурантизмі, або зживоватіти.

Середні віки доказом того, що без новосвітніх наук нема правдивої просвіти, гуманности; зривати знову ж рішучо з минувשותю, з историчним ходом нашої культури — яка б вона ні була — значило би експериментувати на моду тих просвітителів, котрі на западі Европи, а хоть би и в Росії усилюють перевернути дотеперішній лад суспільний, ставляючи замість віри — розум, замість найвисшої ідеї-бога, найспосібнійшої в душі чоловіка респект обудити — людське я. До чого дорога ся веде розумно буде кождому. Замість ідеї непонятної Бога ставлять вони правда щось понятнійшого — бо обожане чоловіка; але ж, обожане се провадить до скрайного зматеріялізованя чоловіка — до егоїзму. Відоймати одже віру у нас було би експериментом, котрого наслідки, хоть не дались би нині обчислити, можуть бути найстрашнійшими, бо окрухами образованя не заступить ніхто того супокого душі, того щастя, яке випливає з віри. Коли чоловік, щоби бути щасливим, супокійним в своїм дусі, мусить або вірити або філософувати; філософувати зноваж, кождому єсть фізичною неможебностю, а тим

в видавництві популярнім . . . можуть довести до сповнення сего важного діла. Сподіємося, що наші земляки, найбільше ті, що живють серед народу, підіймуть свій голос в сій справі и причиняться до всестороннього її поясненя. Не потребуємо підносити користей, які вийдуть с такої поважноі прилюдної дискусії, и ожидаємо як найживішого в ній уділу воіх ширих патріотів, позіставляючи як все, так и тепер, як найширшу свободу переконаня. — *Ред.*

менше можебним для людей фізичної праці; коли впрочім и філософія не дасть на кожде питане відповіди, бо, сказано, суть річи, о котрих ані філософам не снплося; коли наконець, як дуже справедливо говорить E. Reich (Athenaeum 1876. — стр. 241.) до зрозуміння матеріялістичнїї філософії потреба більше розуміння, висшої організації и ширшого образования, як се коли небудь масі придбати удасться: виходило би с того, що есть се нерозум зривати, що доси збудовано, заперечити дотеперішні підстави (основи) моральності народа, дискредитувати в ёго очах ще оден и послідній авторитет моральності — евангелие, піддержуючи замість сёго виключно егоїзм.

Основа одже просвіти розумна есть тільки християнство. Скоро хто пійме духа евангелия — любви християнської, той безперечно матиме перед очами найкращий идеал досконалости, и коли б тільки за тим идеалом йшов, зреалізував би напевно своє призначене на землі.

Унявши в головних очерках характер, який належить надати праці около просвіти народа, годі забувати, що чоловік не сотворений тільки для духовних „созерцаній“ — для контемпляції; истноване ёго на землі зависить од тяжких а найчастійше и терпких умовій жизни. Умовія ті стають після обставин чим раз запутанійшими и з певністю навіть в верствах найбільше занедбаних, домагаються вони свого права з невимовною силою чим раз то голоснійше. Одже власне до облегчення тих умовій жизни ведуть нас науки світські, межи тими найбільше причиняються — рахунок и науки природні. Але порушені досі головні напрямки: моральний и практичний, не вичерпують ще цілої задачі просвіщення мас народів. Кождий народ має в своїй истоті певний и ёму тільки одному властивий характер основний: характер такий зовемо звичайно народністю — національністю. Народність становлять розличні чинники и язик, звичай и обичай, традиції историчні, судьби, надії и бажаня народа и т. п.; всі ті чинники зливаються в дусі народнім, обявляючися в одиницях (в индивидуумах), котрі тим духом дишуть, в нім и для ёго живють — и житєм своїм ділами ёго уявляють. Злишнім було би се доводити, що правдива просвіта не може запізнавати народності и не одкажеться од обовязку розбуджувати самовіжу народню (народне самопізнане). Розглянувшись в нашім сустві народнім, годі не добачити, що самовіжа народня найслабше проявляється у селян и міщан, становлячих саме ядро народа. Смутна минувшість и теперішність, не зовсім то весела, причиною того, що дух народній в тих верствах так мало змагається. Хотячи одже тим двом верствам посвятити літературу популярну — чи то письмом чи словом — конечно би брати взгляд на потреби тих сфер, занятя, котрі ім хліб дають и час, яким можуть распоряджувати. Для пізнаня истотних потреб маси народа, т. е. селянина и міщанина, повинна публицистика совістно слідити за всіма обявами життя народнёго, ёго биту, викривати хиби и недостатки в кождім одношеню, слідити за їх причинами и брати иницятиву в подаваню рад на истнуюче зло, або для запобіженя злу більшому. Се есть заданем совістної журналистики и в загалі кожного, хто не хоче в суспільности „гнилою колодою“ валятись, хто піймає щасте више як щасте гусініці— або що гірше вовка. Коли праса щоденна не

узнає сёго за найкращу службу — стояти на сторожі добра тих верстов народа, що досі з ні відки не можуть надіятись теплої опіки, а резонуючи пустими фразами о добру загальним дає першенство питанням малозначним, як на пр. в спорах о „твердих и мягких“, виставляє собі тільки свідоцтво убожества — индоленції, а користь з неї не рівняєсь користі з лопати, якою смітя вимітуємо.

Вважаючи одже на потреби народа — кладу на першім місці потребу духово-морального просвічування. В тім напрямку належить вносити всё, що могло би подлати на розвій сил моральних народа. Без почутя морального чоловік не виступить ніколи по за межу тої натуральності, що то так тісно припирає до простацтва, простаковатості; без моральності буде він усе простаком більше або менше зближеним до товарини. Що піднесене чоловіка по над піво природженої (натуральної) сировости доконуєсь релігією, порушено, тільки инчими словами, вже висше; тут доповнити би лиш тільки, що не так догматична сторона релігії, як більш етична повинна би тут бути на оці. При моральній науці легко буде поучити — о душі, її силах: пізнаню, чувстві, волі; пояснити як в тісній звязи стоять с собою: мисль, чуте, діло... словом кинути перші основи пізнання чоловіка — ёго духа.

Чи и о скілько випадало би набилити вже тут про тіло — и. пр. змисли — похоті... то зависітиме од зручності учителя або писателя. З моральної не трудно тоже перейти до повинностей суспільних, виказуючи: що чоловік не для себе одного жити повинен, але и для других; чим єсть одиниця в одношеню до родни, до судів, до загалу т. е. суспільности. Так саме найкраща спосібність надається тут роз'яснити поняте права, обовязку и таким робом начеркнути елемента соціології. Що и педагогика дається тут умістити дуже вигідно, на те чей не потреба доказу.

Як од науки моральної можно перейти до соціології, педагогики и т. д., так од исторії біблійної станемо одним кроком в исторії всемирній, а з відтам переступимо до исторії питомої, народної. Назначую для исторії місце друге именно по соціології, бо виходжу с того заложеня, що исторія зрозумілою буде тільки тому, хто поняв, чим єсть чоловік, що то таке суспільність, народ, держава... як односиться одиниця до тих організмів моральних, — до чого обовязана одиниця, чого жадати можемо від загалу.

Заинтересувавшись самим собою, вглянувши в себе, чоловік розглянеться тепер и яснійшим оком на округи себе, на землі, котра ёго годує, котру сам досі цюлює и святою називає. Пізнаєм землі родинної (Heimathskunde) нехайже підойме він вандрівку до країв и народів блисших, дальших; а коли горизонт ёго знаня и пізнаня розширяться, коли розглянеться він сяк-так в географії и етнографії, коли пізнаєть матір-землю, котру мильно називав досі світом, — най одважиться тоді піднести очи д' горі и пізнає, на скілько наука дозволяєть, и другі „світи“, лучше: незміренність світів — світ-вселенну.

Після сёго здавалось би, що и чоловік простий, пізнавши себе, своє я, свої одношеня до світа — ближніх, зміг би переломати мало

помало ті пута незнання, неуцтва, котрі ёго духа, ёго мысль вязали и по за межу самозбереженя, одже по-за простір інтересів чисто матеріяльних, не пускали.

Подивляючи однакож велич світа, занявши мысль свою чудами (дивами) на землі и на небі, безперечно не заспокоїться він тим, що ёго погляди поширшали; в серці ворухнуться якісь несказані чувства, в умі прокинуться не виразні мысли — він жагадає розгадки тих див, котрих тайна покрита завісою. Дух чоловіка раз розруханий не успокоїться в собі борше, не відлесь в гармонію с цілостю природи, аж та таємнича загадка ёму роз'ясниться. Розвязане загадки, що єсть світ и якими силами він існує, дають нам — по части бодай — науки природні.

Дарма розводитись над важностю тих наук. Не вичисляючи вже практичних користей, які через зрозуміне и вихісзоване сил природи осягаємо, кождий потакне за нами, що науки сі достарчують зарозом посильного корму для духа и тим самим ділають на моральну сторону чоловіка. Скарбів тих не можемо одже замикати и перед народом, ланучим світла. Нічого боятись, щоби у ёго віра не ослабилає, релігійність не підупала. А коли замість забобонів, віри в чари, уроки, пристріт, фаталізм — перейметься народ здоровішим поглядом на все, що ёго дотикає, то се причиниться тільки до розвіяня темноти духової.

В подаваню правд з наук природніх належить так само як повисше обмежитись спершу на річах найпотрібніших и найблисших. Тільки така наука буде найприступнійша. Селянина займе найскорше те, що дотикає ёго практичного труду: годівля добутку, природа худоби домової, управа рілі, рослини пашних, пасічництво, метеорологія... а опісля вже зоологія, ботаніка и мінералогія, наука о складі землі рільної або хемія агрономічнїя и фізика; ремісничови придається найборше зрозуміне сил фізичних — одже фізика з всіма її частями, а опісля вже історія натуральна, по-за кілько вона с поодинокими реміслами, стоїть в звязи.

Труднішою видиться міні проблема розбуджувати в верствах не-образованих — а властиво розвивати почуте естетичне. Ніхто сёго не заперечить, що дух-геній народній обявивши себе чи то в пісні народній, чи сказці, а хотьби и в байці не грішить неестетичностю, бо твори музи народнїї відповідають часто найострійшим вимогам естетики. Але з другої сторони годі перед собою утаїти, що так, як на народніх обичаях и звичаях прилипла не одна чужа латка, запоганивши їх чистоту первістну, так під зглядом естетичним розростаєсь в наших очах не одно, що народови честі зовсім не приносить.

Чи и о скілько сёму злу могла би література красна положити загату (таму), и яким способом розбирати би твори красні для народа „письменного“, щоби він в них розсмакував и истотну мысль в них не тільки відгадував інстинктом, але піймав умом — над тим годилось би застановитись інчим разом.

Операючись на сказанім досі, групу поодинокі галузі відомостей, які належить популяризувати, так, як одна з другої висновується и як вони поміж собою лучається:

I. Наука моральна християнська. До науки моральної навязати що найважнійше є психології, педагогіки, именно о фізичнім и моральнім вихованю дітей. (Виховане інтелектуальне поки-що буде довго задачею школи); дальше о соціології.

II. С соціології виходячи можно роз'яснити права и обовязки обивательські як в приватнім, так и прилюднім житю, а навязати науку о землі родинній (Heimathskunde), в дальшій тоці науку географії и етнографії.

III. На відомостях повисших з одної, як и на исторії библійній з другої сторони — науку исторії всемирної и народної.

IV. В групі наук природніх почавши од годівлі худоби домашої, науки о природі звірят домашніх (обіймаючої що найголовнішого з анатомії и фізіології), а не забуваючи о пчільництві можно поступенно дійти до науки о чоловіці, анатомії и фізіології чоловіка, на сім же оперти науку о здоровлю чоловіка — гігієну; розпочавши знов же управою рілі, управою рослин пашних, перейти до ботаники господарської — дальше ботаники загальної, мінералогії, хемії агрономічної, метеорології. По сім уже приступити би до поясненя появ в природі — фізики, а в кінці до космографії.

Надто пригодились би для ремісника ще й дуже розкази о ріжких винайденях, якими ремісла досконались, розкази о одкритях на полі наук природніх и технології, котрі так великанський поступ в культурі приспорили.

V. Литература красна и литература для віку молодого.

Що до литературы для молодіжи почувається на пр. аж надто потреба одвітніх книжочок на премії для учеників. Потребу сю підношено вже не раз, межі инчими и на зборі тернопільської філії „Просвіти“; тож Виділ реченої філії підняв мисль дотичну яко свою и постановив її дальше подати, а коли би сим не осягнулось ніякого результату, о кілька книжочок для дітей I. и II. класи шкіл народніх а так само для III. и IV. конечно постаратись.

Не меншої ваги єсть при популярнім видавництві увзгляднене потреб жіноцтва, особливо господарства жіночого. Тяжко припустити, щоби жіноцтво вже тепер хотілось користувати провідниками в господарстві його сфери и певно, що більше прислужились би йому жінки образованіші радою, прикладом, до чого при добрій волі способности ніколи не бракує. По-заяк и в тім напрямку не годяться лишати буряту — шлендряну, який в малих господарствах часто можна додати, порушаємо и той предмет, в пересвідченю, що не одні згодяться з нашим поглядом.

Так одже доторкнулись ми не одного питання, на око може мало значущого, котре однако в звязі з другими до того, що ми „просвітою“ зовем, конечно починаєсь. Для закінченя не можна не поділитись с читателями красною мислею висказаною E. Reich-ом (в Athenaeum, стор. 43.) „Wer als Aufklärer des Volkes segensbringend wirken will, muss ein Weiser, ein Guter, von wahrer Nächstenliebe Durchdrungen sein, sorgfältig, vorsichtig zu Werke gehen, und darf dem Volke nur so viel bieten, als dieses verdauen kann; er muss stets Gutes geben, wenn er Schlehtes nimmt, und Vorzügliches an die Stelle des Mittelmässigen

setzen, wenn des letzteren Entfernung sich nöthig macht; er muss das Alte bewahren, wenn es gut und heilsam ist, und darf keiner neuen Theorie etwas zu Liebe thun, wenn dadurch die Wohlfahrt der Menschen irgend wie gefährdet werden könnte. Die Volksaufklärung soll stets ein Theil der Volksveredelung sein, immer allmählig, niemals gewaltsam und im Sturmschritte vorwärts gehen, und von wahren Priestern der Menschheit besorgt werden.“

Один с членів Тернопільської Філії „Просвіти“.

Перегляд діяльності руських товариств.

— **Справозданє Товариства „Січ у Відні“ за рік 1875/6.** — Від Х. Виділу сего товариства одержалисьмо слідуєче письмо:

„Товариство наше поставило собі задачу: подати своїм членам спосібність розширити круг свого знаня, котре вони на універзитеті позискують тільки в спеціальних галузях науки.

Читальня, вечори літературні, бібліотека зложена из діл всякого рода науки и літератури, и виміна гадок між членами через дебати и розговори, служили средством до виповнення тої задачі. При тім піддержувало товариство тісну звязь из рідним краєм, студиюючи и старуючися пізнати наш народ, ёго положене и потреби.

Товариство звернуло цілу свою увагу на читальню и бібліотеку, бо від гарного устрою іх залежав и розвій Товариства. И з задоволенем можемо сказати, що наша бібліотека и читальня краще устроєні, як у воіх інших славянських академічних товариств у Відні. — В читальні були минушого року слідуєчі газети и журнали:

I. Науково-літературні: 1. Правда, 2. Другъ, 3. Газета школьна, 4. Вѣстникъ Европы, 5. Отечественныя записки, 6. Древняя и новая Россія, 7. Русскій Архивъ, 8. Педагогическій Музей, 9. Дѣло, 10. Недѣля, 11. Пчела, 12. Молва, 13. Deutsche Rundschau, 14. Archiv für Anthropologie, 15. Ausland, 16. Jenaer Literatur-Zeitung, 17. Magazin für die Literatur des Auslandes, 18. Wiener Medizinische Wochenschrift, 19. Wiener Klinik, 20. Zeitschrift für das öffentliche und Privat-Recht, 21. Gartenlaube.

II. Политичні: 1. Новое время, 2. Впередъ, 3. Набатъ, 4. Слово, 5. Русская рада, 6. Старо Ослободженіе, 7. Братство, 8. Gazeta narodowa, 9. Gazeta Lwowska, 10. Gleichheit, 11. Frankfurter Zeitung, 12. Die Presse, 13. Neue Freie Presse, 14. Augsburger Allgemeine Zeitung, 15. Tagblatt, 16. Politik, 17. Republique Française.

III. Гумористичні: Fliegende Blätter, 2. Humoristische Blätter, 3. Neue Fliegende, 4. Floh, 5. Bombe, 6. Лопата.

Бібліотека, котра вносить тепер 885 діл в 1307 томах, збільшилася від тамтого року за старанем членів и прихильників Товариства, о 274 діл в 383 томах, за що ім всім „спасибіг“. Вижицало з оім році в поміж 37 членів 34-ох, а з нечленів 13-ох и вижицено 784 діл.

Товариство урядило 15 вечорниць літературних, на котрих читали слідуючі панове: 1. Остап Терлецький: „Січ яко товариство літературне“, 2. Мирон Зарицький: „Початки соціалізму“, 3. Осип Мазикивич: „Про повстанє землі“, 4. Петро Огоновський: „Дещо из астрономії“, 5. Щастний Сельський: „Кілька уступів из популярної анатомії“, 6. Василь Санат: „Про вітри“, 7. Григорій Цеглинський: „Старойонські філософи природи“, 8. М. Зарицький: „Борба о истнованє в товаристві людськїм“, 9. Захарія Павлюх: „Критика відчиту п. Зарицького (Б. о и. в т. л.)“, 10. О. Терлецький: „Дарвинизм и соціалізм“, 11. З. Павлюх: „По поводу відчиту п. Терлецького (Д. и с.)“, 12. Иван Горбачевський: „Критичний розбір відчиту п. Терлецького (Д. и с.)“, 13. Іллярий Гарасимович: „Обяви руху“, 14. Мандичевський: „О просвіті народа під взглядом правничим“, 15. М. П. Драгоманов: „Гоголь и єго значіне в літературі“.

Також урядило Товариство музикально-декламаторський вечер в память смерті Тараса Шевченка и кілька вечорниць забавних, а в літі проїздки поза Віден — и вислало телеграму до Праги в день похоронів Палацького и до Львова на вечер Шевченка.

Дальше видало Товариство сєго року 4 книжочки поезій Шевченкових для народа, а именовано: 1. Сотник, Марина, Титарівна, 2. Княжна, Варнак, Петрусь, 3. Неофіти, Марія, 4. Відьма — и приготувало до друку другу часть „Исторії Маркевича“ и „Популярну анатомію“ написану членами Товариства, но не успіло їх видати за для браку грошей.

В кінці сказати мусимо, що Товариство зносилося через цілий рік из усіма славянськими Товариствами у Відні.

Рух каси Товариства:

А. Приходи:

Лишилося з тамтого року	169-68 зр.
Вкладки членів	107-55 "
За винаймленє кабинету	33-50 "
З розпродажі исторії Маркевича	50-20 "
„ метеликів Шевченкових	9-22 "
Дарунки, продаж газет и т. п.	40-51 "
Разом	<u>410-66 зр.</u>

Б. Розходи:

Хата Товариства	200-50 зр.
Пренумерата газет	72-41 "
Опал и світло	26-10 "
Бібліотека	48-87 "
Канцелярія	18-93 "
Вечер Шевченка	16-40 "
Вкладка до Товариства им. Шевченка	10-00 "
Разом	<u>393-21 зр.</u>

Відтягнувши розхід від приходу, остає готовими грошми в касі Товариства 17-45 зр.

Товариство зятягнуло у видавництва творів Шевченкових в Празі пожитку 614 зр. на передрук 4-ох книжочок поезій Шевченка в 18.000 примірниках и обов'язалося довг той сплатити по розпроданю згаданих книжочок.

Перегляд маєтку:

Майно: 1) Готових грошей	17.45 зр.
2) Майно репрезентоване книжками на- кладу Товариства:	
а) История Маркевича в 790 пр.	197.50 зр.
б) Метелики Шевченка в 17.800 пр.	890.00 „
	Разом 1104.95 зр.

Довг: видавництву творів Шевченкових в Празі за пере-
друк 4-ох книжочок поезій Шевченка . . . . . 614 зр.

Відтягнувши довг від маєтку, остає надвижка маєтку Товариства 490.95 зр.

За уступаючий виділ

Иван Горбачевський
голова.

Петро Огоновський
секретар.

До нового виділу вибрані: 1) Иван Горбачевський, голова — 2) Петро Огоновський, заступник голови — 3) Мартин Вербицький, секретар — 4) Софрон Недельський, каснер — 5) Осип Мазикевич, 1-ий бібліотекар — 6) Михайло Балтарович, 2-ий бібліотекар — 7) Мирон Яюс.

— Виділ Товариства имени М. Качковського вибрав В. Пшоцанського редактора „Слова“ заступником председателя намість Д-ра Миرونвича, котрий виступив з виділу. Д-р М., котрому товариство завдячує засноване багато філій, бажав вести для товариства такою дорогою, котра відповідала би правдивим потребам народнєй освіти и не творила ніякого розділу між Русинами в так животнім питаню нашої народности. Склад сегорічного виділу здається що найменше відповідати такому заданю. Безладний стан фінансовий товариства есть тільки конечним наслідком сеї системи, до якої прихляється більшість сегорічного виділу. Серед таких обставин легко зрозуміти, для чого Д-р М. мимо щирої волі и доказаної вже офірливости с своєї сторони не міг дальше позістати властивою головою товариства и приймати одвічальність за дальшу судьбу товариства. Не хочемо наперед виповідати нашого суду о новім заступнику п. В. П. и вижидаємо фактів. Дотепер видав новий виділ два винюски свого видавництва и, здається, звертає всю свою діяльність на відозви до заснования нових філій. Дуже було б пожаданим, щоб до відомости світа дійшла хоч чутка о діяльності дотепер заснованих філій. Позаяк вкладки членів дуже нерегулярно впливають, то можна похибуватись о діяльності значної части иснуючих філій, а серед такого стану значене філій зменшається майже до зера. — Объявом діяльності виділу був музикально-декляматорський вечер в честь памяти Михайла Качковського, уряджений виділом для 19. м. м. в салі Дому Народнєго. Часть музикальна и декляматорська з виїмком дуєту „не чужого ми бажаем“, так що до уложеня як и виконання відтягається с під критики. Доволі буде згадати, що деклямовано: „До Руси“ („мальчик“ А. В. П.) „Сон князя Льва“ стих Ив.

Гушалеви́ча и „До русско́й бра́тиї“, а між співами визначались псалом: „Господь просвіщеніє“ и пісня „Відум собі купила“!! П. В. Площанський підійнявся и для доброго оратора дуже тяжкого заданя, зробити з М. Качковського „великого чоловіка“. Нам здається, що лучше було б вяснити властиве значенє Качковського, котрого заслуга в тім, що офірував ошаджені гроші для народніх цілей, — ані ж взносити ёго на кольосальне становиско, задля чого потому приходится невпмовному бесідникови грішити проти льогіки. — Цілий вечер мав при во́й неудоности ціху якоїсь неозначеної угодовости. Завважати треба, що не було ні одного телеграму від філій товариства им. Качковського.

БИБЛІОГРАФІЯ.

— *Руська: Світогляд українського народа* ескиз української мнєології написав *Іван Левицький*. У Львові 1876. Передрук с „Правди“. З друкарні товариства имени Шевченка. — Ціна 50 кр. а. в.

— *Письма К. Н. Устияновича. Часть II. Олег Святославич Овруцький трагедія в 5 дійствах з думою Святослав Хоробрий в місто пролога*. У Львові 1875. З друкарні товариства им. Шевченка. Накладом Д-ра Корнила Сушкевича. Ціна 80 кр. а. в.

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 3. За вр. 6ть 3. (15.). Юлія до 3. (15.) Августа 1876. — Дереворытъ. — За ред. отв. Д-ръ Евг. Мир. м. О.* Містить: Горѣлка погібель людей и способъ, якъ ен избѣгнути. — *Справозданьє центрального Видѣла Об. им. Мих. Кач. во Львовѣ, за время 6ть 8. (20.) Января до 31. Іюня (12. авг.) 1876 г. — Програма для генерального собранія членовъ Об. им. Мих. Кач. на день 10. (22.) Августа 1876 года. — Выказъ приходовъ и расходовъ Об. им. Мих. Кач. за время 6ть 8 (20.) Янв. до 31. іюня (12. авг.) 1876. — Львовѣ Въ тип. Ст. Инст. Сторін. 65—96 в 8-ку.*

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 4. За вр. 6ть 3. (15.) Августа до 3. (15.) Септемврія 1876. — Дереворытъ. — За ред. отв. Д-ръ Евг. Мир. м. О.* Містить; Горѣлка погібель людей и способъ, якъ ен избѣгнути (конець). — *Любовь къ Отчинѣ. Написавъ В. Ружицкій, священникъ изъ Струтина нижнѣго. — Якии мають бути наши хати (домы)? М. К. — Вѣсти изъ выдѣла об. им. Мих. Кач. — Львовѣ. — Изъ тип. Инст. Ставр. Сторін 97—128 въ 8-ку.*

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 5. За вр. 6ть 3. (15.) Септемврія до 3. (15.) Октобрія 1876. — Дереворытъ. — За ред. отв. Д-ръ Евг. Мир. м. О.* Містить: *Любовь къ Отчинѣ. Нап. В. Р., свящ. изъ Ст. ниж. (Конець.) — Продана коса (Повѣстка Евг. Згарского). — Где-що о поживности рослинныхъ стравъ. П. В. — Помѣщенє для скота. М. К. — Вѣсти изъ выд. Об. им. Мих. Кач. Львовѣ. — Изъ тип. Инст. Ставр. Сторін 129—160 въ 8-ку.*

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 6. За вр. 6ть 3. (15.) Октобрія до 3. (15.) Ноембрія 1876. — Дереворытъ. — За редакцію отв. В. М. Площанскій, мѣстопредсѣдатель Общества. Містить: *Дарунки. (Повѣсть Евг. Згарского). — Колька слѣвъ о садахъ. — Где-що о читаль-**

пяхъ М. К. Вѣсти изъ выд. „Общ. им. Мих. Кач.“ — Львовъ. — Изъ тип. Инст. Ставр. Сторін 161—192 в 8-ку.

— **Михайль Качковскій и современная галицко-русская литература.** *Очеркъ біографическій и историко-литературный* составленъ *Богданомъ А. Дьдицимъ.* Часть I. Львовъ 1876. Съ печати Института Ставропигійского.

— **Буковинско-русскій календарь** на обыкновенный годъ 1877. Изданъ обществомъ „Русская Бесѣда“ рочникъ IV. Черновцѣ.

— *Россійська: По вопросу о малорусской литературѣ.* — *М. Драгоманова.* Zur Frage von der kleinrussischen Literatur M. Dragomanow. Вѣна 1876. Въ болгарской типографіи Јансо С. Ковачева, Сторін. XIV. + 65 в малу 8-ку. Ціна 75 кр. а. в.

— **Малорусскія народныя преданія и Разказы.** — *Сводъ Михаила Драгоманова.* — Изданія Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Кіевъ 1876. Сторін XXV + 434 в вел. 8-ку. Ціна 2 руб.

— **Русскіе тракта въ концѣ XVII и началѣ XVIII вѣковъ и нѣкоторые данные о Днѣпрѣ** изъ атласа конца прошлаго столѣтія. Сторін 47 и 150 с картоку.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Русьскій театр народній.** Приїзд нашего товариства театральнаго під дирекцією п. Т. Романович ді Львова — можна зачислити до тих подій, які причиняються до роспамятуваня над розвоєм нашего жита народнѣго. Ніхто мабутъ не заперечить, що русьскій театр справді народній може и повинен мати немалозначне становиско у тим розвою нашего жита. Ми здається, повинні числитись с кождим фактором, що може причинитись до сего розвою и статися частиною нашої діяльности народнѣй. Не можемо глядіти на театр, як на забавку, а мусимо добачати в нѣм святиню музи, музи народнѣй, де росцвіталась би наша народня драматургия, де б розвивалось и красувалось наше народне слово, звідкля роспливалась естетичність в широкі круги нашѣ и виднілося правдиве и чисте зеркало нашего народнѣго я, нашего питомого розвою и жита. Такой *народній* театр має свое значене словесне — причиняється до розвою словесности, заохочує и зъєднує писателів, громадить слухачів народнѣго слова, популяризує словесні идеї, — він має свое значене народне, — розбуджує народню самовіжу и народне жите, розсвічує и зображає идеальність народности, — а тим самим стається, так сказати б, межинароднім діячем, знакомячи в наглядний спосіб широкий свѣт чужинців з нашим народом и ёго побутом. Таке широке значене народнѣго театру не дає легковажити сеї институції. Не можемо жадати, щоб всі ті вимоги нараз були вже dokonані у нашім положеню. Однако ж и не дуже строгий огляд сеї справи виказує, що, до добра далеко, а мп, як не про одно, так и про се мало що не зовсім

забули. Й треба було аж приїзду нашого театрального товариства у столицю, щоб пригадати нам нашу повинність і переконати нас, що тільки театр, котрий відповідав би згаданим вимогам, може мати підставу свого буття і усправедливити свою народню фірму.

Засноване народнього театру в 60-их роках мусіло мати свою важну причину, а годі сказати, щоб ціль того засновання счезла. Вона, здається, тільки затемнілась і стала для нашої публіки, судячи по її обоятності для народньої сцени, майже зовсім недоглядною. Як у багато де-чим иншим, так и в справі народнього театру охолонув давнійший запал нашої публіки зарівно як и наших писателів. В репертуарі нашого театру знаходимо дуже мало таких оригінальних штук, котрих не бачили ми в перших часах його иснування. А переважна часть новостей, зачерпана з мутного жерела непечатаних творів чужосторонних, свідчить о браку естетичного смаку і розуміння заданя народньої сцени — у переводців и о їх незнанню нашого язика. Оригінальна творчість драматична устала мало що не зовсім, и донерва послідними часами запомогли Д. Млака, Федькович и Устиянович нашу сцену кількома утворами.

Наша публіка, як в столиці так и на провінції, не заявляє найменшої підмоги для народньої сцени, а иноді навіть могло б здаватися, що Русинам далеко менше залежить на розумінню народньої сцени, ніж людям других народностей. Ми ще иншим часом поговоримо обширніше об інтелектуальній оспалості нашої публіки; тут тільки згадуємо про байдужність публіки для народньої сцени яко вплив тої засади: як найменше читати, учитись и образовуватись, як найбільше жаяхатись якої небудь оферливости и основного погляду на цілі людського житя. А предсі недостатки у вихованню, брак естетичности, ширших и яснійших поглядів на світ и житя, зашкарушілість и грубість пожитя, що так часто стрічаються між тою верствою, що числиться до інтелигенції, — повинні виказати потребу, не понехувати и таких способів образования, яким являється театр, присвячений не для заробковости, але для висше згаданих цілей. Що серед таких обставин становиско дирекції театру стає дуже тяжким и що її стараня мусять часто розбиватись о брак так званого *peignis regum*, про те й нічого говорити. Мимо того мусимо признати, що с поміж факторів, котрі впливають на розвій народньої сцени, сама дирекція ще найбільше старается сповнити свое задане и поборювати часті перепони. Коли дані досі у нас представлення не відповідали великому заданню народньої сцени, задля причин більше від писателів и апатії публіки, ніж від дирекції и товариства театрального завислих, то знов же ж старанність виконання и очевидне змагане до поступу будуть все доказом щирої волі и правдливої заслуги дирекції. Досі представлено слідуючі штуки: 1) *Ольга* мельодрама історичний (?), 2) дві комедії ніякової вартости: *Перше повмерали, потом ся побрали*, и *Ицик судією*, 3) *Забобонний скупець* образок з народнього житя перевід з німецького, 4) *Гаркуша* Стороженка, 5) *Наталка-Полтавка* И. Котляревського, 6) *Маруся* після повісти Г. Квітки, 7) *В. Б. П. або картка запрошеня* комедія и *На чужий коровай очей не зривай* (à la Бувальщина с финалом о тверезости), 8) *Від степені до степені*

образ з мійського життя (перевід з німецького), 9) *Гнат Приблуда* народня мьєлодрама із співами в 5 актах *Данила Млаки* и 10) *Фалісери банкнотів*. — С поміж наведених штук, крім знаних вже загально, як *Наталка-Полтавка*, *Маруся* и *Гаркуша*, належить передовсім піднести твір Д. Млаки: *Гнат Приблуда*. Се гарний, поетичний, наскрізь живий и вірний образ гуцульського життя. Два противні характери — Семен Деркач молодий гуцул в достатках вихований, розпустний, напастливий, женихливий, — и Гнат бідний сирота-приблуда, чесний, але прослідований та висміваний, щиролюбчий та бесталанний, — борба між Гнатом и Семеном, яко між добрим и злим елементом, и остаточна побіда чесноти и правди — се головна грість, побіч котрої розкриваються гарні, поетичні, живцем зняті образи гуцульського життя у всіх майже відтінях. Поміж глибоку трагичність переплітається легкий, невимушений и непересадний гумор, понад упадаючу розпусту здійснюється чеснота, правда и щира любов, а правдива, висока идея видніється в цілій мьєлодрамі. Стиль легкий, поетична, чистонародня бесіда, богатість приповідок дуже добре приложених, и гарна музика самого ж автора, овіяна живим духом народніх мотивів, — все те разом дуже добре складається в гармонійну цілість и заповняє сему утворови тривале поводжене на нашій сцені. Було б дуже пожаданим, щоб дирекция постаралась о належити виставу и о доповнене хорів.

С поміж переводів надаються до представлення при належитім виконаню „Забобонний скупець“, и по основнім справленю язика „Від степеня до степеня“. Всі решта згадані штучки, крім оригінальних творів, знайшли б далеко лучче призначене по-за репертуаром руського театру народнєго. — Гра акторів була переважно добра. Належитим зрозумінем и старанним виконанем своїх ролей визначаються п. п. М. и Т. Романович, Ляновська и Падлевська и пп. Гриневецкий и Стефурак. Пп. Ляновська и Падлевська яко молоді сили заявляють багато таланту и віщують гарну будучність при відповідній придільно роль. П. Ляковський, оминаючи пересаду и зближуючись більше до натуральности, міг би відповідно заступати героїчні и любовні ролі. Не впускаючись в дрібні спостереження, мусимо зробити увагу, що актори-мушчини в більшій часті попадають в пересаду и нераз в ролях з народнєго життя скорше прихилиються до тривіалізованя ніж до ідеалізованя (Другий сват в *Марусі*, майже всі козаки в *Гаркуші*, Семен в I. акті *Гната Приблуди*. Не шкодить також завважати, що наші селяне входячи до хати мають звичай здімати шапки). — Уділ публіки (з виїмком трох представлень: Ольги, Гната Приблуди и Гаркуші) малий.

— **С під Творимірки.** (Дещо про причини лінивства нашого народа). (Конець). — Не малої ваги и вода так для доброго здоровля, як и для розвою и утримання сили физичнєї и цілого організму. В нашій Золочівсько-бродській околиці, котра єсть ділежу води, рідко де знайти здорової води. Жереляної води дуже мало де знайти, а по-найбільше вода підходяча, зашкірна, або болотяна. По селах, де нема иншої води, як підходяча, зашкірна або болотяна, люде не тільки що не мають здоровля и сили, дрібного зросту, дрібної кости, але ще й надто коротко живють. За приклад дам вам Пліснани, де нема иншої

води тільки вода зашкірна. Там люде без винятку всі нездорові, дихавичні, слабосилі, и через тее лїнівї, але и не живють довго. Статистика сєго села виказує, що там рїдко хто дожив, а майже ніхто не пережив 50 лїт; а в 40 лїтах свого віку люде тамошні вже зараховуються до дуже старих и немїчних людеї. Причиною такої немочи фїзичної там по при иншїм недостача здорової води. И так то всюди, де люде не мають здорової води, води жерельної. А в наших сторонах, хоч декуди єсть жерельна вода, то тая вода звичайно вапняна. А вода вапняна, хоч вона и жерельна, також впливає дуже шкодливо на людський організм.

Великої ваги тут и живність и в тїм взглядї мушу ще раз повернутися до того предмету, бо говорячи про покорм дїтей я ще сї рїчи не вичерпав зовсім. Через зле живлене себе стравами непоживними чоловік навіть з роду здоровий, мїцний, кремезний мусить втратити свою фїзичну силу попасти в фїзичне ослаблене, а від того статися оспалим, байдужим, лїнївим. Мїні здається, що в цілій Европі ледво чи найдеться другий такий народ як Русини, щоб при такім лїхим та непоживнїм стравунку ще таким робочим був. Нічого прирівнувати до нашого руського мужика не то що мужика нїмецького, але навіть мужика польского. Мїні лучалося бачити робїтників Русинів, Нїмців и Мазурів. Нїмець и Мазур дуже вигадливі в їдї и не возьмуться до роботи поки не засїляться стравами поживними, замащеними, а часто мнїсними. Русин и в голоді буде робити, и хоч хляне на силах та не поспїє за сїтїм Нїмцем або Мазуром, то все ж наївнїся якої небудь пїсної, ба навіть непоживної страви вирївняється своєю роботою и вигодливому Нїмцевї або Мазуровї. Не загадую я тут розводитися над тим, чим живиться Нїмець або Мазур, я скажу натепер тільки в загалї, що стравунок Нїмця а навіть Мазура не в порівнанню поживнїший и ситїйший, як стравунок Русина; бо тоді коли Нїмець або Мазур переважно мнїсними и в загалї тлустими стравами живиться, Русин же майже виключно стравами рослинними, легуминами, яринами, овочами, губами, майже зовсім пїсними стравами. Для лучшого зрозумїня мушу подати бодай загальний зарис, чим Русин мужик живиться в нашїй Золочївсько-Бродській околицї.

В загалї мушу сказати попередю, що бараболя коли не переважно більшу часть, то бодай половину корму — як нашї люди кажуть хлїба, становить навіть по найперших господарях. А звїсна ж то рїч, що в бараболї єсть проти протеїну занадто багацько вугляних гидратів и инших складів, невирабляючих кровї, котрі при виключнїй бараболянїй живности тільки неужиточним балїстом живности стаються. Коли б хотїв чоловік з самої бараболї потягнути 250 грамів протеїну, конечно потрібного для утриманя свого житя, то мусїв би 7—8 килограм. денно бараболї зїсти. А ми знаємо, и опїсля переконаємося, що навіть середнї господарї при таких урожаях, як маємо сего року, дїзнають такого прикрого передновку, що через 4—6 недїль випадає їм тільки самою бараболею живитися; и не оден господар с своєю челядею таки дїсно так живиться, а не оден зарїбник каже, що „коли б то ще хоч бараболї мати“. Рїч ясна, що ані такий господар с своєю челядею, ані такий зарїбник при самїй бараболї до праці сили мати не

може, ба він немає иноді навіть на стільки сили, щоб собі на тую бараболю заробити. А убожество нашого народа не дозволяє йому якоесь лучшего стравунку собі купити, бо бараболя, звістно, найтаньша навіть в часі найбільшої непероди; ба, ще й велика її пливність причиняється до того, що замість збіжа взялися люде бараболю садити. Їсть славні мужі, що лякаються настуств оттакого переважно бараболяного живлення и тішаються заразою бараболь та вважають її найлучшим способом привернути народ назад до поживи більше відповідній функціям так тіла як и умислу, бо сподіваються, що господарі візьмуться до більших засівів пшениці и жита замість бараболі.*) Однакож и бараболя при відповідній мішанині з иншими стравами, особливо с стравами мясними стається легкостравною и смачною, але тільки в відповідній мішанині. Але наш мужик мясної стравы не видає в себе тільки що на раз в рік на великдень, а окрім великодня, як часом де лучиться, на оказії; бо його біднота не дозволяє так дорогого стравунку и він мусить свою варену, рідко коли печену бараболю (бараболя печена о богацько поживнійша и стравнійша, як варена) не то що без мяса, а навіть незамащену, зовсім пісну тільки що засолену, їсти.

По при бараболі, яко найпершій и найважнійшій найбільше переважшій, коли не виключній страві, наш народ особливо в Золочівсько-Бродській околиці, живиться понайбільше хлібом ячмінним, дуже мало житним, а пшеничним майже зовсім ні, бо жита родиться мало, а пшениця майже зовсім неродиться; а відтак легуминами, тож понайбільше ячмінними, пшоняними, гречаними, але за те пісними без ніякої омасти, а навіть не забіяними. Бо ні звідки взяти нашому господареві ані набілу ані иншої омасти. Правда, він утримує 3—6 корів, але вони у него чи літо, чи зима на голодавій рації стояли и навіть людяного гною не мають с чого відкинути, а не то що молока дати. Таля господина то уже чарівниця, як у неї корова, через який там Май або Червець найбільше травнистий, дає по пів літри денно молока. Причина тому така, що наші господарі пасовиск не мають, а свої сіножата під-збожеві засіки повиорювали тай все своє поле тільки збіжам сеівають. Так само нема звідки у нашого господаря хочби тільки маленького веприка на сало вгодувати, и сала у нас господарі ледво на 100 оден и то раз на два три роки дїждється мати. А що до ярини то у наших людей найважнійші капуста и бурак, та ще дуже добре як до тої ярини знайдеться у господині гороху, фасолі, або пшона на заспу, бо дуже часто буває и так, що через більшу половину року наші люде не то що салом затертого, але чим небудь заспаного не видають, а їсти мусять тільки пісний та голий навіть нічим не закрашений борщ. Одна тільки губа уживається у наших людей так в літі, як и в зимі для якогось там смаку. Приглядаючись з близька цілій річі, признати мусимо, що до сього часу ще не знайшлося способу для нашого мужика, лучше себе

*) Однакож такі мужі не в нас появляються, бо у нас всі взяли аж страх до культури бараболі, а просвітители народа перші в ряду як на пр. Наумович яко першу річ в підлій господарці підніс в своїй Науці культивоване бараболі, а до нині не обізвася о культивовану збіжа, яко потрібнішого, поживнійшого и здоровшого продукта для людей. — М. С.

живити, бо за мало ёму земля родить. Для прикладу возьму сей рік; що ж то сёго року породилося и чим то нашому мужикови живитися? бо ж то кажуть люде, що сей рік урожайний.

Одже ж пшениці (хоч то дуже рідко, хто в нашій околиці сіє) по 123 літрах, вродилося 6—7 кіп, видає по 40—50 літер замірковатого та засніченого зерна. Жито по 123 літ. врод. 3—4 кіп, видає копа звичайно 60 літер, декуди ще менше, декуди більше. Ячмінь по 123 літ. врод. 3—4 кіп, видає по 130—150 літер. Овес (канару и сколо-здрового рідко хто у нас сіє) по 123 л. вродило 4 копі видає 130—150 літер. Горохи вчасні и пізні не вродили, середні трохи лучші по 30 літрах вродилося 80—90 літер часто хробачливого зерна. Гречка ані вчасна ані середня не вродила, пізна трохи лучша; по 123 л. 4—5 кіп, а видає по 70—90 літер рудаковатого зерна. Проса по 3 літрах вродило 70—90 літер. Бараболі особливо на гною не вдалися; по 1 гектолітрі виказують 3 гектолітри; тільки на ромушах по 6—8 зерен. Городина сёго року окрім капусти и бураків майже зовсім не вдалася.

Отсе ж то сёгорічні урожаї! И чимже ж ту живитися нашому мужикови? Щоб зробити цілу річ ясною, возьму тут для прикладу 8-моргового господаря, що має в себе 7 душ годувати и ображую ёго, що ёму сего року на дім остається потрунувши тільки потрібне ёму зерно на насія. Ось так має він сёго року на свій стравунок: пшениці 0; жита $2\frac{1}{2}$ —3 гектолітр.; ячменю 4—5 гект.; гречки 0—1 гект.; проса $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ гект.; гороху 0— $\frac{1}{2}$ гектол.; бараболь 15—20 гектол.; бураків 3—4 гектол.; овочів, 0; фасолі 2—3 літер; бобу 1—2 літер. От уже и все, що має наш господар на сей урожайний рік на своє виживлене. З того всякий пізнає, що у такого господаря уже найпізнійше с кінцем мая не стане и одного кавалка хліба, а мимо того цілий рік переважно бараболею живитися мусить, а на сам передновок 6—8 неділь майже виключно бараболею жити буде, а хоч би ёму ще й докупити треба, докупить, бо бараболя найтаньша; омасти в нёго ні звідки взяти, бо не має чого на гудівля веприка відложити, а на томість для смаку вживає сушених губ, бо сёго року поприспособлювали собі по 2—3 гектоліт. підпеньок.

З відкїля ж тут при такім оскорбнім, непоживнім, неситнім, неомашценім стравунку возьметься сила до роботи, витривалість на зимно у нашого руського мужика? Він мусить бути лінивий, бо він без сили, физично немощний. А ще до того мушу згадати и сю обставину, що в нашій околиці особливо є звичай пускати кров; наш мужик нераз зовсім здоровий, нераз тільки голова ёго заболїла, нераз слабий на таку слабість, що ще гірше пускати кров або ставити п'явки, а він тягнеться бо міста и пускає кров, бо ёго кров зїбрала; через тоє що найменше ослабляє себе а нераз стається на віки калікою або переплачує житем. Першого року, коли я в сі околиці заїхав, поїхав я якось на весні до Підкамїня и трафив саме на ярмарок. На сім ярмаркови було народу дуже багачько, улицями нераз годі було перетиснутися за про стиск людий, наставили худоби та возів, а міні треба було швидко перейти и я пустився через підсінки одної господи, та як то кажуть, попався с під дощу під ринву, бо серед підсінок наїткнувся я на велику тижбу народу. Спершу незнав я, що там такеє, чи продають чи купу-

ють що, бо люде одні на перед другого тиснулися мов по свячену воду покрикуючи: а міні за крейцар, а міні за два, а міні за шістку; а далі сварка с жидом: що то тільки за шістку! Аж нарешті почали люде розступатися то в однім то в другім боці; я заглянув між народ, аж там жид пускає кров людам, а мужик, що казав собі за шістку крови пустити з руки, свариться с жидом, що то ёму тільки за шітку и вириває в жидя свою пробиту руку, жид не пускає и так кров ширскає на всі боки на люде а люде розступаються. Перейшов я через підсінок, вийшов на торговицю, — два господарі розмовляються, що вже все поорудували: „коли б ще тільки крови пустити, тай до дому“ каже оден. — „От и міні б здалося пустити крови хоч за два дутки, та не знаю де“. Тим часом надійшов третій господар а тамті питається в него: „а що, вже пускалисье собі крови?“ — „Ой пускав — каже — що й пожалсья Боже, у тамтих підсінках в якогось жидя злодюги, та тільки дурнісенько шістку взяв, пустив мов за крейцар; коли б я був знав в отсих підсінках, кажуть, лучше пускає.“ Пішли господарі в другі підсінки, а з цікавости пішов и я; та и в тих підсінках як и в тамтих побачив я повно народа, а збоку одного чоловіка, що відійшовши від жидя, звязав собі руку та прожолобуючи рану, пускав собі ще більше крови як ёму жид пустив. Лице сёго чоловіка було вже бліде, уста блді — и потім упав він; люде занесли ёго до фіри, завезли до дому и тепер ледво що через хату перейти може, зовсім мов каліка який. Оттакий то не оден случай; міні відомі в нашій околиці пять таких калік, що окалічили задля пусканя крови. А скільки ж то люде пожило смерти через те, що пускали кров або ставили павки в слабостях, в котрих не можна ані крови пускати, ані павок ставити.

Отсе ж то головні причини физичного ослаблення у нашого народа, до котрих треба зарахувати ще и пиянство, походяче с причини нужденного живлення. Се физичне ослаблене єсть знов понайбільше причиною пиянства у нашім народі. Я підношу сю причину, щоб звернути увагу наших просвітителів, а именно „Просвіти“ и „Общества Качковського“ на тії момента. Я гадаю що просвітителі народа повинні доложити всіє пильности и всякого труду, щоб поправити народ під сям зглядом. Як далекосяглі отсі момента, легко доглянути всякому.

М. Селюк.

— Росийський дневник „*Рускій Міръ*“ застановлено по роспорядженю министерства внутренних справ на один місяць за статью: „составъ южной арміи“.

— Порухений нами *проект зїзду всіх щирих патриотів* знаходить прихильний привіт в „Друзі“ и „Сіон-і“. Недалека вже будучиєть покаже нам, о скільки єсть доброї волі по стороні староруських репрезентантів еп шівіагаре и руководців їх прилюдної опинії.

— В Москві вийшов XXVI. том „*Исторіи Россіи съ древнѣйшихъ временъ*“ — звісного историка *Сергія Соловєва*. — Заголовок сёго тому: „*Исторія Россіи въ царствованіе Императрици Екатерины II.*“ стр. 357. Ціна 2 руб.

— **Поправки.** В Ч. 22. „Правди“ проспемо справити: стор. 872 вірш 2-ий з долу в примітці повино бути: **пропинация** замість: *прокламация*,

на стор. 872 вірш 9-ий з долу має бути: **руїною** замість: *ряскою*, а на стор. 875 вірш 19-ий з гори по слові *лишають* належить додати: **собі**.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 14. грудня.

— *Війна чи мир?* Хоч комісії демаркаційні улади вже своє діло, то не можна ще сказати, чи довго потрібає мирне розмежуванє Християн и Турків. Навіть вже з дуже урядових сфер, з уст самого кн. Бисмарка, — котрий перервав своє загадкове мовчанє широкими виявленнями раз на посольській реценції, а в друге в самім німецькім парламенті, — виходить грозá війни між Россією а Турцією. Кн. Бисмарк не перечить, що можна ще в мирний спосіб залагодити східну справу, так як всім державам дуже потрібний супокій; але можливість війни між Россією, де вже надто зворушена прилюдна опинія, и Турцією, а може й Австрією и Англією не так дуже неможлива. Зумів кн. Бисмарк заховати свою тайну, на чю сторону прихилилася тоді Німеччина, — підносячи раз столітню приязнь з Россією, то знов натякаючи про потребу удержаня Австрії. Так грозá війни не счезла, а виступає що раз блище. Російські війська громадаються в полудневій Россії під проводом вел. князя Миколая Миколаевича з головною кватирою в Кишеневі. Деякі днівники вже мостять мости через Дунай то с сторони Россії, то с сторони Турції. Рівночасно з вістями о укріпленю бережних городів України розходяться донесеня о укріпленях турецьких твердинь, а навіть самого Константинополя, та о сподіваній присилці англійського війська на випадок війни; а коли Россія зберає свою 100 міліонову позичку народню, Порта накладає податок воєнний по 15 пястрів на кожного мужчину. Підчас тих послідних приготовлень до війни переїхав англійський повномочник лорд Salisbury через Берлин, Відень и Рим до Константинополя з дипломатичним посланництвом. Дня 12. с. м. розпочалися під проводом ген. Игнатієва в Константинополі вступні наради до конференції, без уділу турецьких заступників. Послідні відомости о тих нарадах знов підносять можливість мирного залагодженя східної справи. Заданем сих нарад має бути уложити програм конференції. Одже ж на вступних нарадах мала оказатись велика згода між заступниками моцарств. Як доносять послідні телеграми, заступники моцарств мали згодитись на те, щоб Черногору побільшити 16-ма околами (дистриктами), а до Сербії прилучити Малий Зворнік. Предметом дальших нарад має бути питанє автономії Болгарії, Боснії и Герцоговини.

— *Австрія.* В раді державній прийнято уставу о згортаню снігу с публичних доріг с поправкою п. Осипа Красицького, щоб обовязок згортаня снігу тяжив не тільки на громадах, але й на обшарах двірських. — Оголошений в Neue fr. Presse проект статуту *дуалістичного банку народнього для Австро-Угрії*, котрий мав би вийти яко го-

ловна точка нової угоди між обома частинами монархії, набрав дуже багато галасу в вірноконституційних кругах. Вірноконституційники зібрали всі свої клуби на спільну нараду и просили ministrів, щоб вияснили, о скільки вважають сей проект за правдивий, конечний и зглядом угорського министрства обовязуючий. Министри Депретис и Ляссер освідчили, що не вважають сього проекту яко їх обовязуючого и що в банковій справі застерегли собі пізніше порозумітися з угорським министрством. Се викликало багато шуму в Пешті, и угор. министр Тиша освідчив на интерпеляцію в тій справі, що угорське министрство не відступить від жадань що до банку (виражених в проекті оголошенім в Neue fr. Presse) и що австр. министрство мало обовязатись, боронити сього проекту. С таких обопільних освідчень виходило, що або одна, або друга сторона помиляється и забуває на дану раз обіцянку. Рознеслися поголоски, що оба министрства подалися до димиси, мин. Лясер и Депретис виправились до Пешту, щоб порозумітися с своїми залитавськими товаришами и наконець стало на тім, що по одній и по другій стороні має бути правда и оба министрства осталися в живих. — Мимо того не утишилась вірноконституційна каламутня и коли в думі державній розпочалися розправи над бюджетом, верховодець „независлих“ п. Скене, ливерант військових уборів, виповів отверто війну министрству и жадав, щоб воно уступило. Другі бесідники вірноконституційного табору, хоч з меншою зайдостою, вичисляли погріхи министрства, котре стануло и стоїть вже через пять літ їх підмогою. Мимо того, коли прийшло голосувати, опозиция якось змаліла и, по широкх, місцями дуже терких промовах м. м. Ляссера и Депретиса, приступлено до спеціальної розправи над бюджетом. При позиціях: „министерства внутрішних справ“ и фонді диспозиційнім, повторились наново напади „независлих“, але як в перед так и тепер кінчилися побідою министрства. Из спеціальних розправ піднести мусимо розправи над бюджетом министрства визнань и освіти. П. Бер підніс в своїй бесіді, що ученики середних шкіл надмірно обтяжені научними предметами, так що напевно можна би $\frac{1}{3}$ часть сих предметів обмежити (об чім було вже згадано також в *Правді* в дописи из Станіславова). Добре зрозумілий интерес школьництва вимагає реформи научного плану як гимназійних, так и реальних шкіл. Евз. Черкавський нарікав, що в Галичині з 37 надзорців школьних обсаджено тільки 21. Мин. Штремаєр признав в своїй бесіді, що ученики середних шкіл дуже обтяжені, але се не виходить, після ёго думки, з самого плану научного, як задля того, що молоді учителі зараз по скінченю своїх студій допавшиє учительської посади стараються пописуватись перед учениками своїм знанем в той спосіб, що ставлять до них зовсім невідповідні вимаганя. Сему загадує министр запобігти в той спосіб, щоб кандидати на учителів відбували перше рік проби. Також и стан людових и головних шкіл невідповідає, після признаня министра, ще своему призначеню найбільше задля недостачі відповідних учителів. С тої причини не послідувало досі й именоване всіх надзорців школьних в Галичині. Министер не задумує звивати університету ві Львові, як сього домагались послі-германізатори. З руських послів не заберав ще ніхто голосу при бюджетовій розправі, а записаний до голосу тільки о. Наушович.

Нам здається, що найвідповідніша пора була власне росправа над бюджетом министерства освіти, де належало піднести сумний стан нашого шкільництва в Галичині, надужитя в тім згляді, и гріхи, яких допустилася Рада школьна так проти засадам педагогичним, як и правним и народнім (гл. Правда: *Руська народність в школах галицьких*); крім того постарались ми ще більше о такі материяли (про инспекторів и директорів), котрі дуже годяться до відворотного зилюстрованя жалів п. Е. Черкавського. Не знаємо, для чого досі мовчать наші послы, але не хочемо ще тепер їх осуджувати и вичекаємо до послідної хвилі, чи сповнять вони свою повинність.

ЗАПРОСИНИ ДО ПРЕДПЛАТИ.

С сим Ч-лом росписуємо предплату на „Правду“ на рік 1877, запрошуючи Ш. Читателів и всіх щирих прихильників народнєї справи до як найскоршого и найчисленнїшого відновленя предплати. „Правда“ виходитиме в будучім році в такім самім обемі и по такій ціні предплатній, як и досі. Редакция докладає всіх старань, щоб відповісти заданю и становиску органу народнєї партії. Стараємося передовсім розбудити живїйший рух словесний між Русинами в Австрії и з'єднати всіх наших писателів для широкого розвою нашої словесности. Маємо небезпідставну надію, що, як досі, так и на будуче, наші закордонські братя спомагатимуть нас у наших щирих змаганях удержати и розвивати словесну спільність и єдність розділеної Русі-України. Затеменене розуміне народнєї справи у великій части галицьких Русинів неперечно спиняло и спиняє належиту ходу розвою руського народнєго жита в Галичині и недозволило ще запанувати в великих кругах правдивим поглядам на наш народ и на становиско и заданя народнєї партії. Перехід від тісних або застарілих и ненародніх поглядів до властивого пізнаня нашого положеня и до переведеня правдивої роботи народнєї, ще довгий час вестиме нас дорогою тяжкої боротьби, до чого конечно треба сполученя всіх наших сил. Послідні події нашого народнєго жита вкладають на нас далеко більшу повинність єднатись и оживлятись до щирої праці, як коли небудь иншим часом. Оспалість, нездарність и упадок наших противників — не повинні заражати наших кругів. Тільки щира праця для добра нашого народу, живий уділ в прилюдній праці народній всіх прихильників нашої идеї, розширюване слова: правди и науки — в найширші круги, совістне сповнене обовязків, — можуть усправедливити наше истнованє яко партії и зберегти нас перед засудом потимности и исторії.

То ж живий уділ в піддержаню и розвою нашої часописи, яко органу наших словесних и политичних змагань, являється konieczною нашого поступу. Тільки при живій участі нашої публіки зможемо відповісти обовязкам, які тяжать на нас. Задля того просимо о як найточнійше надсилане предплати, щоб могли ми як найвідповіднійше уладити наше видавництво и ухилитись від всякої нерегулярности.

Заразом просимо тих Ш. Читателів, котрі ще досі не заплатили цілої предплати за сей рік, о скорі вирівнане залеглостей.

Щоб могли ми подавати докладний образ пашого словесного и политично-соціального житя, просимо всіх прихильників народної справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

НОВИЙ ОБРАЗ.

Видаю сими днями новий образ під заголовком

НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ

БОСНИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., ширина 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

Лука Петкович, — Михайло Любibrатич, — Богдан Зимонич, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.

Замовленя упрашаєся надсилати під адресою:

Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.

Для більшої выгоди почтенної публіки висилаються посилки впрост ва пошліплатою поштовою по переднім замовленю картою корреспонденційною.

Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр.

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою поштовою. 6—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Ілюстраторів. — Шд заредак Фр. Серафимового.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
министрация
під в. 44. при ул.
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

М і г л е с.

(З калифорнійських оповідань Брет-Гарта.)

(Конець.)

Наступила клопотлива тишина. Жінота збилася у купку, а мужчини не знали як у тім положеню мають поводитись. Тим часом сміх Міглеса перебив тишину.

„Але ж“, сказала вона, „ви мусите бути голодні. Хто б хотів міні допомогчи, щоб чай та каву приготувити?“ Не забраквало добровольців. За кілька хвиль Юба Біль, неначе другий Калібан, заходився, щоб приспособити для своєї Міранди дров, а кондуктор молів у веранді каву. Я краяв шинку а судя втішав усіх своїм сміхотворством и підпомагав своїми балаками та дорадами. А як Міглес при допомозі суді и нашого ирийського „дручкового пасажера“ заставила стіл всілякими камінними приборами, розвеселились ми всі в як найліпше — хоч дощ періцив у вікно, хоч вітер гудів в комині, та хоч наші дві подорожні дами щось собі шепотали у куточку, а сорока з свого високого сідала своїм скреготом сатирично обясняла їх розривку. Огонь палав тепер ясно и при ёго світлі добачили ми, що стіни були витапетовані илюстрованими часописнями добірно та з ладом жіночого смаку и розуму зложеними. Яко меблі уставлені були скринки та паки обтягнені то ясною баволняною матерією, то звірячими шкіраами. Крісло безглузкого Іма дотепно було споруджене з бодні. Усюди пробивалася чистота и змісл живописний.

Зладжена іда була справді здобутком кулінарнійської відомости. Ще більше! для товариства був се триюмф, котрий найбільше завдячували ми рідкому тактові, з яким Міглес вела розмову; — всі питання ставила вона сама, але так отверто и вольподоумно, що й не можна було подумати, щоб вона що-небудь хотіла затаїти. И так балакали ми о нас самих, о наших плянах, о подорожі, о погоді, о кождім з нас — коротко о всіх можливих річах, тільки не о наших господарі и не о нашій господні.

Годиться ще згадати, що Міглесева розмова не була ніколи добірна, рідко коли граматично справна, а звичайно переповнена виразами, яких виключно тільки мужчини уживають. Але вона спала іх с таким блескотом очей и зубів, с таким веселим и сердечним сміхом — тільки її властивим —, що від того наче б прочищувалась моральна атмосфера. Підчас іжі почули ми якийсь шумир, наче б з надвору щось об стіну чухалося. Незабаром щось зашкреботіло и забурчіло коло дверей.

„Се Яким“, обяснила нам Міглес. „Чи хочете ёго бачити?“

Нім ще можна було відповісти, отворилися двері и до хати вточився півдорослий, сірий медвідь. Він здійнявся на задні лаби, а передні обвісив мов жebraк и задивований глядів так на Міглес — нагадуючи дуже живо своїм повожденем Юба Біля.

„Се мій вартівник“, сказала Міглес. „О він не кусає“, дала вона побачивши, що обі дами залякані сховалися у куточок. „Неправда ж мій старенький?“ говорила вона дальше звертаючись вже просто до чемного Якіма. Міглес нагодувала ёго, а вказавши ёму двері звернулась знов до нас: „Треба вам знати, що се велике щастє для вас, що Яким не був на своїм становиску, як ви сюда війшли“.

„А де ж він був?“ спитав судя.

„У мене“, відказала Міглес. „О мій милий Боже, він трипцяє за мною цілий вечер — неначе той чоловік.“

Якийсь час мовчали ми усі и прислухувались, як гудів вітер. Нам всім, здається, замаячів один образ — як Міглес разом с своїм диким сторожем мандрує по мокрих лісах. Судя згадав щось про Уну*) и її льва. Міглес прийняла сей комплімент спокійно и поважно, як и всі попередні.

Чи вона не міркувала нічого, як ми її подивляли? (вже ж мусіла завважати, як обожав її Юба Біль!) не знаю я того, але вона поводитись так свобідно, що очевидно и не думала про ріж-

*) Богатирка в Спенсера: „королева русалок“.

вицю між мужчинами а жінотою. А се дуже корило молодших членів нашого товариства.

Интермецо з медведем не могло ні троха прихильніше настроїти присутних представителёк жіночого полу для Міглес. Як тільки скінчилисьмо їсти, розширили наші подорожні дами стілько холоду, що ёго не могли прогнати навіть соснові вітя, котрі приніс Юба Біль и кинув у піч на пропал. Міглес почула се, тож нараз, пригадуючи пізну пору и час до спочинку, попросила іх у сусідну кімнату, де було її ліжко.

„А ви всі інші містїться тутка, як зможете, навколо огню“, додала вона, „бо я маю тільки сю одну спальню“.

Нас, се б то сильнійшу часть людського роду, загально можна увільнити від закиду цікавості и щебетливості. Але тут мушу щирю правду признати, що, як тільки зачинилися двері за Міглес, ми всі позстромлювавши голови почали шепотати, хихотати, сміятись и нуж дальше вивідати собі всіякі здогади и підозріння и тисячні смілі суди про нашу гарну хозяйку и її дивовижних товаришів. Я боявся навіть, чи не з'обідили ми троха обезвладненого иднота, що наче той німий Мемнон тронував посеред нас и с погідною рівнодушністю минувших літ безпристрасним оком глядів на наше пусте щебетане.

Коли ми так горячо розправляємо, відчинилися двері и Міглес знов вїйшла у світлицю.

Однак се не була вже та сама Міглес, що перед кількома годинами здивувала нас своєю блискучою появою. Очі спустила вона у діл, а як, роздумуючи щось, с коверцем на рамени хвилинку задержалася на порозі—здавалося неначе б уся її свобода, що нас так чарувала, осталася у спальні. Вїйшовши у світлицю нашу присунула собі стільчик до крісла Іма, усїла и обгорнувшись накривалом сказала :

„Як не маєте нічого проти сёго, то, коли нас тільки, я переночую тутка.“

По тім взяла в свою долоню зівялу руку каліки и звернула свої очі у звільна потухаючий огонь. Догадуючись, що се тільки почин до дальших дружних повірок, а може й соромлячись нашої прежнїї цікавості, замовкли ми усі! Доц все ще бив о кривлю, а вітер заблукавшись у комин від часу до часу роздмухував тліюче попелище иноді в палкий огонь. Як на хвилю затихло на дворі, Міглес піднесла голову, закинула волося на плечі и звернувшись до нас запитала :

„Чи є хто між вами, що знає мене?“

*

Ніхто не відповідав.

„Пригадайте собі! Я мешкала 1853 в Марисвіль*). Там мене кождий знав и мав право знати. Я утримувала там „Полька-садбон“, доки не зійшлася з Імом. Тому вже шість літ. Може я троха змінилася.“

Се, що її ніхто не знав, збило її троха с паптелику. Вона відвернулася знов до огню и через кілька хвиль мовчала. Опісля почала борзо говорити дальше:

„Ну, дивіться, я думала, що хтось з вас мене знає. Та про те міні байдуже! Ось що я хочу сказати: Отсей Ім“ — ту взяла нещасного за руку — „він мене знав добре, и він на мене давав багацько грошей, — міні здається, всё, що тільки мав. И одного дня — тої зими буде шість літ — прийшов Ім до моєї побічної кімнати, сів на софу, так само як тепер у кріслі сидить, и від тої пори не рушився вже ніколи без чужої помочі. Нараз запов и вже ніколи не міг навіть сказати, що ёму бракує. Лікарі прийшли и сказали, що се ёго так найшло за-для ёго гулящого житя, а Ім дуже гулящо жив — и що ёму вже ніколи не буде ліпше та в конаць, що він так довго вже не потягне. Вони радили міні, післати ёго до Фріско**) до больницы, бо він до смерти позістане калікою, та буде тільки завадою для людей. Не знаю чи се для очей Іма, чи для того, що я ніколи дитини не мала, досить я сказала „Ні!..“ Я була тоді багатирка, бо мене цілий світ любив; — великі пани, ось як ви, приходили до мене — и я продала мій промисл, купила отсе місце, бо воно лежить на відстороні и тут спровадила мою дитину.“

С поетичним тактом, вродженим кождій жінці, змінила вона під час бесіди свою поставу так, що німа постать нещасного чоловіка прийшла між слухачів а нею, а сама заслонилася ёго тінею, наче б ставила ёго на усправедливлене свого ділання. Хоч німа и безвиразна, а предсі промовляла ся постать на її користь; немічна, пририта и розтріскана від божого грому все ще таки обіймала вона її невидючим раменем.“

Укрита в темноті все ще тримала вона ёго руку и вела річ дальше:

„Довгий час не могла я навикнути до сеї самоти, бо я привичалась до товариства та до веселого житя. Не могла дістати ніякої помічниці, а мужчині повіритись я чогось жахалась. Але

*) Місто, де видобували золото, в ті часи зване из за распутних звичаїв.

**) Сан-Франциско.

поблиські Індіане, від часу до часу подавали міні помічну руку, а що міні було треба, те казала я собі присилати и так якось живеться. Лікар з Сакраменто приїздить сюда довідуватись, що робить „дитина-Міглесина“, як він Іма називає. А коли відходить, то говорить „Міглєс, ти добраца душа — най Бог тебе благословить!“ И тоді чую, що міні й на самоті якось легко. А в останній раз сказав лікар при відході: „Чи знаєш ти, Міглєс, твоя дитина ще буде колись чоловіком и зробить честь своїй матері. Але не тутка, ні!“ И міні здавалося, що він відійшов якийсь сумний... и... и...“

Тутка перестала Міглєс говорити и заховалася у темноті.

„Люде околичні дуже привітні“, знов проговорила Міглєс висуваючись до світла. „С початку тлумилися туди мужчини з північного Габель, та в кінць пересвідчилися, що вони тут злишні. И жінки також дуже привітні — вони ніколи не приходять. Оттак було тут досить пусто, доки раз в лісі не знайшла я Якима. Він був ледви ось так завбільшки и я ёго навчила подавати лабку и просити істи. А крім того є в мене моя Полі — отся сорока. Ого та вмє таких багато штукоч и так мене веселить вечорами, що забуваю на мою самоту. А Ім“ говорила Міглєс дальше своїм прежнім сміхом виринаючи с темноти „о ви задивувалибся, що то за розумняка свого роду. Иноді принесу ёму квіток, а він дивиться так розумно, наче б спізнавав їх; то знов, як ми обоє самі лишимось, читаю ёму де-нещо из стіни... О мій Боже, сёго року прочитала я ёму цілу одну стіну. Я ще не бачила чоловіка, що б так слухав як Ім!“

„Чому ж“ сказав судя, „не поберетесь з сим чоловіком, дя котрого ви посвятили свій вік молодий?“

„Ну бачите“, сказала Міглєс, „то все ж не було би гарно, як би я хотіла користати з ёго нещасного положеня. А потім, як би ми були чоловік та жінка, то вже ж знали б ми об тім, що я обовязана те чинити, що тепер самохіть чиню.“

„Але ж бо ви ще молоді и принадні“.

„Вже пізно“, сказала Міглєс, „и ви би ліпше зробили, як би пішли спати. Добра ніч!“

И Міглєс замовкла, натягнула накривало на голову и положилася біля крісла Іма — оперши голову на стілець, на котрім спочивали ноги Іма. Огонь поволі попелився. Мовчки обікрився кождий и за хвилию нічого не було більше чути, як тільки плюскіт дощу и тяжке сапанє сплячих.

* * *

Скоро зачало свитати, прокинувся я з неспокійного сну. Хуртовина втихомирилася, на небі світили зорі, а крізь незаслонені вікна заглядав місяць понад високі ялиці у світлицю. З несказаним співчуттям прослизувалося місячне світло по самотній постаті на кріслі і блискучою пасмугою наче б купало нисько похилену голову жінки, котрої волосся, як в гарній, старинній приповіді евангельській, розсипалося у ніг того, що її серцем володів. Опісля знов заснув я и збудився вже аж тоді, як Юба Біль нахилившись наді мною гукнув міні в ухо: „всідати“.

Кава стояла для нас уже готова, але Міглес десь зникла. Ми шукали її докола дому и зводікали довгий час, хоч коні були вже запражені. Однак вона не вертала. Очевидно, не хотіла вона з нами прощатись и бажала, щоб ми так само відіхали, як и приїхали.

Повсаджувавши дами до воза, вернули ми ще раз у хату и урочисто стискали руку безвладного Іма, при чім по кождім стисненню руки треба було ёго у прежнее положене повертати. Ще раз глянулисьмо по кімнаті, ще раз, в останній раз кинулисьмо оком на стільчик, де сиділа Міглес и повсідали до воза. Ляснув батіг и ми відіхали. Але при скруті на головний гостинець, сіпнув Біль важками так зручно и сильно, що шестерня як раз на місці осадилася. На пригорбку над дорогою стояла Міглес — з розпущеним волоссям, з блискучими очима и махала хустиною на прощанє. Ми підійняли наші капелюхи у гору. По тім затяв Юба Біль свої коні, неначе б боявся яких чарів, а ми кинулися на наші сідала.

Ніхто не говорив ні слова и так доїхали ми аж до північного Габель, де наш віз перед господою „під незалежністю“ задержався. За проводом суді вийшли ми до господи и засіли поважно коло стола.

„Чи ваші шклянки повні, мої панове?“ сказав судя и здійняв свій білий капелюх з голови.

Шклянки були наповнені.

„Одже добре! Ну ж на здоровля Міглеси! Хай її Бог благословить!“

Може вже її и поблагословив. Хто знає?

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Конець.)

Московське правління формально оповістило Польщі війну. Війна вибухла разом на Україні и в Литві. Весною 1654 р. польське військо вступило на Поділе и почало велику різню. Город Немирів знищено з пакерінком. У великім каміннім погребі стовпилося 3000 людей; Поляки стали викурювати їх відтіля димом, обіцяли помилювання, як видадуть старших. Та нікого не видали и всі подушилися від диму. Відси Поляки відділами розійшлися різними дорогами и де тільки стрічали місточки, село, вигубляли там старого й малого, а оселі палили. Всюди Русини боронились завзято косами, колами, колодами; всі рішилися лучче згинути, як піддатись Ляхам. На перший день Великодня впрізали Поляки 5000 руського народу в місточку Муширівці: и там Русини не слухали ніяких напимнень и гинули, борючися до останнієї каплі крови. Та козаки відбили Поляків од кріпких городів Брацлавля и Умапя и вони на час виїшли з України.

В Литві справи поведилися щасливо для Русинів. Цар розіслав грамоту до всіх православних польского королівства и великого княжества литовського, впевняв, що одділиться від Поляків, обіцяв зберегти їх дома и достатки від воєнного збурення. В грамоті вговорювали православних, щоб вони обстригли на головах чуби, котрі носили після польского звичаю; так багато ваги прикладали в Москві внішнім признакам. Грамота ся ледво чи мала великий вплив; далеко більше помагало успіхам царя почуте єдиньства віри и самовіжа руської суплемінности. Могилів, Полоцк, Витебск самі добровільно отворили ворота и признали власть царя. Смоленськ держався твердше; але князь Трубецький и козацький полковник Золотаренко розбили 12-го серпня на голову князя Радявила, що йшов на відсіч Смоленська. Смоленськ держався ще до кінця вересня; наконець воевода Пилип Обухович, вбачаючи, що нема помочи з ні відки, піддав город, вимовивши собі з залогою свобідний пропуск; цар вступив у Смоленськ и казав замінити в православні церкви сі костѣли, котрі Поляки переробили с церков.

Між тим Поляки придбали собі союзників у Кримцях. Ислама-Гирея не було вже на світі: одна Українка, взята в ёго гарем, отроїла ёго с пімсти за зраду її отчини. Новий хан Мехмет-Ги-

рей, ненависник Москви, заключив договір з Поляками. Зимом, в надії помічних татарських сил, Поляки знов вдерлися на Поділе і почали різати Русинів. Місточко Буша перше дізнало їх мести. В сім місточку, положенім на високій горі і гарно укріпленім, стовпилось до 12.000 народу мужчин и жінок. Ніякі вговорюваня польських начальників Чарнецького и Лянскоронського не вплинули на них, а коли наконець Поляки спустили воду ис ставка и напали на слабе місце, Русини вбачаючи, що нічого против них не вчинять, самі запалили свої доми и стали вбивати оден другого. Жінки кидали свої діти в криниці и самі скакали за ними. Жінка убитого сотника Зависного сіла на бочку пороху, сказавши: „Не хочу по милім чоловікови дістатися забавкою польским жовнірам“ и вилетіла в повітре. Сімдесять жінок скриюся з оружем недалеко від місточка в печері, закритій густою терниною. Полковник Целарий обіцяв їм жите и нетикальність майна, як вони вийдуть с печери; та жінки відповіли вистрілами. Целарий казав спустити воду з жерела в печеру. Жінки всі потонули; ні одна не піддалася. По збуреню Буши, Поляки виправились до ипших місточок и сіл; всюди Русини, мужчини и жінки, боронились до останка; всюди Поляки витинали їх, не милуючи ні старців, ні немовлят. В місточку Демовці зробили страшну різню: там згинуло 14.000 руського народу. Коронний гетьман писав до короля: „Гірко буде вашій милости слухати про знищенє вашої держави; та иншим способом годі приборкати непогамовану хлопську злобу, котра досі тільки змагається“.

Вслід за тим прибула Полякам на поміч кримська орда и вони разом с Татарами посунулись дальше в глибину України. Полковник Богун одбив їх від Уманя. Поляки с Татарами пішли на Хмельницького, котрий з боярами Бутурлином и Шереметевом стояв під Білою Церквою. Взявши с собою Шереметева, Хмельницький пішов на зустріч неприятелеви. Коло села Баби зустрілися неприятельські війска; показалося, що в Хмельницького и Шереметева війска було менше. Русини відступили, але дуже хоробро и непохибно відбивались од Поляків и Татар, що їх прослідували.*) Не відважуючись нападати на руський табор під Білою Церквою, Поляки знов пустились руйнувати українські села и місточка.

Та зараз потім в 1655 р. Москалі осягнули великий успіх в Литві. Вони взяли Миньск, Ковно, наконець Вильно. Олексій

*) Поле, де то доведлося, одержало назву Дрижи-поле (поле дрожи на споминку великої студи).)

Михайлович вїхав у столицю Ягайлонів и казав заименувати себе великим князем литовським. Города піддавалися за городами, по більшій части без опору. Міщане и шляхтичі, що зберегли правосмаве, а ще більше селяне угнетені пануванем шляхти, приймали Москалів яко визволителів. Успіх був би ще певніший, як би московські люди вели війну з більшим погамованем и не робили пакости и насиля мешканцям.

В тім часі, коли вже ціла Литва була в руках московського государя, Польщу заняли Шведи. Уже кілька літ Хмельницький зносився с Шведами и побуджував їх до союзу против Поляків. В 1652 р. разом с Хмельницьким діяв у в тій же цілі зрадник польський підканцлер Радзівський; та поки панувала королева Христина, що воліла клясичну літературу и словесність як воєнну славу, трудно було впутати Шведів у війну. В 1654 р. вона одріклась престола: племянник и наслідник її Кароль Х. обявив Польщі війну за те, що польський король присвоїв собі титул шведського короля. Літом 1655 р. він вступив до Польщи. Познань, а потім Варшава — піддалися без бою. Краків, котрого боронив Чарнецький, держався до 7-го жовтня та все ж піддався. Король Ян-Казимир утік до Шлєска. В тім часі Хмельницький з Бутурлином посунулися в Червону Русь, розбили польське військо під Городком и облягли Львів; та сей город, не зважаючи ні на які вговорюваня, не хотів нарушити вірности Яну-Казимирови и присягнути Олексієви Михайловичу. Між козацькими проводирами и московськими боярами тоді вже заходили непорозуміня. Хмельницький ніяким способом не позволяв брати Львова приступом.

Тут прибув до Хмельницького 29-го жовтня післанець од Яна-Казимира Стапислав Любовицький, давний знакомий Хмельницького, и привіз од свого короля письмо переповнене найоблестнійшими а навіть униженими компліментами, хоч у Любовицького було тоді инше письмо до татарського хана, неприязне Хмельницькому. Бесіда з Любовицьким у високім степені замітна так зі взгляду на характер Хмельницького, як и що до духа часу.

„Любий куме — сказав ёму Хмельницький — згадайте, що ви нам обіцали и що ми від вас одержали? Всі обіцанки ваші робили ви після науки єзуїтів, котрі говорять: не слід держати слова, даного схизматикам. Ви називали нас хлопами, били нагайками, відбирали наші достатки, а коли ми, не стерпівши вашого угніту, втікали и покидали жінки наші и діти, ви наслували жі-

нок наших и палили бідні наші хати иноді разом з дітьми,.. садили на коли, в мішках кидали у воду, показували ненависть до Русинів и зневагу над їх безсилем; та що найбільш зневажливе,— ви насмівались над вірою нашою, мучили священників наших. Стільки витерпіли ми від вас, стільки разів ви нас обманили, одже й мусили ми шукати для улєкшення нашої долі такого способу, котрого жадним способом не можна залишити. За пізно шукати помочи нашої! Пізно думати о примиреню козаків с Поляками!“

Любовицький, підлещуючись Хмельницькому, став кирипити польску шляхту за то, що вона лишила короля свого в біді и сказав: „Тепер король буде признавати шляхотними не тих, що ведуть довгий ряд генеалогичний од дідів, а тих що окажуть поміч краєви. Забудьте всё, що минуло, допоможіть помазанникови божему. Ви будете не козаками, а другами королівськими. Вам дадуть достоїнства, коронні добра, король вже не дозволить нарушати спокою тим собакам, що тепер розбіглись и покинули свого пана.“

„Пане посол, — сказав Хмельницький, поговоривши с козацькою старшиною, — сідайте и слухайте, я вам скажу побрехеньку. В старовину жив у нас селянин, такий заможний, що всі завидували ёму. В ёго був домашний вуж, котрий нікого не кусав. Господарі ставили ёму молоко и він часто повзався між семяю. Раз дали хозяйському синові молока; присунувся вуж и став хлєпати молоко; хлопчина вдарив вужа ложкою по голові, а вуж укусив ёго. Господар хотів убити вужа; та вуж всунув голову в пору и господар одрубав ёму тільки хвіст. Хлопчина вмер од укушення. Вуж після того не виходив з нори. С того часу господар став бідніти и удався до знахарів, щоб дізнатись, яка тому причина. Ёму відповіли: минувших літ ти по людськи обходився з вужем и вуж приймав на себе всі нещастя, що тобі грозили, а тебе визволяв од них. Тепер, коли між вами повстала вражда, вся недоля звернулась на тебе; як хочеш давнєгò добробиту, помирися з вужем. Господар став запрошувати вужа, щоб заключив з ним давню дружбу, а вуж сказав ёму: даршо клопочешся, щоб між нами була така приязнь як перше. Як тільки я погляну на свій хвіст, сей час бере мене досада; а ти як тільки згадаєш сина — сей час закипить в тобі батьківський гнів, и ти готов міні провалити голову. Тому доволі буде приязни між нами як ти будеш жити в своїм домі, як тобі до вподоби, а я в своїй норі и будемо помагати оден другому. То само, пане посол ста-

лося між Поляками и Русинами. Був час, коли ми разом тішилися щастєм, радувалися загальним успіхом. Козаки відхилили від королівства небезпеки, що ёму грозили, и самі приймали на себе удари варварів. Тоді ніхто не брав добичи с польского королівства. Польські війська разом с козацькими всюди славились. Та Поляки, що називали себе дітьми королівства польского, стали нарушати свободу Русинів, а Русини, як їх почало боліти, стали відгризатись. Довелось, що й Русинів більшу часть одсічено и синів королівства чимало пропало. С того часу, як ті народи згадають нещастя, що заподіяли оден другому, зараз повстане досада и хоч почнуть миритись, а діла не доведуть до кінця! Наймудрійший чоловік не може привернути між нами твердого и тревалого супокою, як тільки ось як: най королівство польске зречеться всього, що належало княжествам землі руської, най одступить козакам цілу Русь до Володимира, Львів Ярославль, Перемишль, а ми, сидячи в своїй Русі, будемо відперати ворогів од королівства польского. Та я знаю, що як би в ціім королівстві лишилося тільки сто панів, та й тоді не згодились би на се. А козаки поки будуть мати оруже, також не відступлять від сих умов. Тому — прощайте.“

Любовицький передав Хмельницькому украшене з дорогоцінним камінем, дарунок жінці Хмельницького від польской королеви Марії-Людвиги. „Боже Всемогучий, — кликнув Хмельницький, — що я значу перед лицем твоім, та от як мене вивисшила милость твоя, що до моєї Ганни найяснійша королева польска пише письма и просить у неї заступництва передо мною!“ Однак звернувшись до Любовицького, Хмельницький сказав: „Не могу сповнити бажаня її милости; не могу нарушити тісного договора з Русинами и Шведами.“

Взявши зі Львова невелику суму 60.000 зл., Хмельницький одступив од сего города, під позором, що Татаре пустошать Україну; та здається до відступлення наклонило ёго тайне посольство шведського короля, котрий обіцяв ёму руські землі, як зміцниться в Польщі. Московські війська разом с козацькими взяли Люблин. Сей город присягнув Олексієви Михайловичу, скоро потім присягнув шведському королеви, а опісля — давнёму своему панови Яну-Казимирови.

Весною 1656 р. Поляки знов трібували примиритися с Хмельницьким и просили помочи проти Шведів. В тій ціли приїхав до Хмельницького пан Лянскоронський.

Хмельницький відповів: „Годі, панове, обманювати нас и вважати дурнями; Полякам за їх неустанне віроломство ніхто в світі не вірить; був час, коли ми годилися на мир, по волі короля; а король таїв у душі противне тому, що показував на вид. Ми не відемо с Польщею в ніякі договори, поки вона не зречеться цілої Русі. Най Поляки формально оголосять Русинів вольними, подібно тому, як іспанський король признав вольними Голяндців. Тоді ми будемо жити з вами, як други и сусіди, а не як піддані и раби ваші; тоді напишемо договір на вічних таблицях; та сему не бути, поки в Польщі володіють пани. Не буде ж и миру між Русинами и Поляками.“

Поляки лучче походили коло своїх справ у Москві, як в Чигирині. Посол німецького імператора Алегратти, родом Славянин, знавший по московськи, прибув у Москву и вмів нахилити до миру с Польщею бояр и духовних, заявляв надію звернути оруже всіх християнських володарів против невірних. Патріарх Никон вговорював царя помиритися с Поляками и обернути оруже против Шведів, щоби відобрати в них землі приналежні Великому Новгороду. Цар улестився тим, що мирним способом зможе стати королем польским, вислав своїх повновластных у Вильну, де по многих спорах и толках с повновластними Річи посполитої в жовтню 1656 р. заключено договір, після котрого Поляки обов'язувалися по смерті Яна-Казимира вибрати на престіл польський Олексія Михайловича; Олексій Михайлович с своєї сторони обіцяв боронити Польщу против її ворогів и звернути оруже на Шведів. Хмельницький дізнавшись, що у Вильні збираються повновластні для постанови миру, вислав там своїх послів; та московські послі пригадали їм, що Хмельницький и козаки — піддані и тому не повинні давати голосу там, де рішають їх долю послі володарів. Козацькі послі, вернувши в Україну, в притомности всієї старшини говорили до гетьмана: „Царські послі нас в посольське шатро не пустили; мало того: до шатра з далека не пускали, зовсім як псів у церков Божу. А Ляхи нам сумлінно повідали, що вони заключили мир так, щоби ціла Україна була по давньому під властю Ляхів. Коли ж військо запороське с цілою Україною не буде Ляхів слухати, то царська милость буде помагати Ляхам своїм війском бити козаків.“

Хмельницький, почувши се, здумівся: „Дітки — сказав він — треба відступити од царя, підемо тудя, куда скаже Винний Владика! Будемо під бисурманським володарем, пе то що під християнським!“

Успокоївшись од першого зворушення, Хмельницький написав цареві письмо и виказував ёму правду ось-як: „Ляхи сёго до-говору ніколи не додержать; вони ёго заключили тільки для того, щоби трохи оддихнути, умовитися с султаном турецьким, Тата-рами и иншими и знов воювати против царської милости. Коли вони справді щиро вибирали вашу милость на престіл, то чого ж вони послали послів до цісаря римського просити на престіл ёго рідного брата? Ми Ляхам в нічім вірити не можемо. Ми напевно знаємо, що вони не бажають добра нашому руському народови. Великий государю, єдиний православний царю на землі! вдруге молимо тебе: не довіряй Ляхам, не віддавай православного ру-ського народу на наругу!“

Та Москва була глуха на ті ради. Хмельницький видів, що занедбується пригідний случай визволити руські землі с під поль-ської власти; а між тим не тільки одна Москва, але й инші сусіди спиняли ёго заміри. Німецький цісар з грізбою домагався од Хмельницького миру с Польщею. Кримський хан и турецький султан були в союзі с Польщею и не боялися її трактатів з Мо-сквою, знаючи, що зо сторони Поляків се не більше як мана; напротив, ім страшнійші були успіхи Хмельницького, що вели до сполученя и зміцненя московської держави. Хмельницький попав у тугу и сум, а наконєць в педугу. Він видів в будущині давне підданство України Ляхам и хватався послідних способів, щоби випередити ёго. В початку 1657 р. Хмельницький заключив тай-ний договір ис шведським королем Каролем X. и семигородським князем Ракочим о поділі Польщи. Після сёго договору королеви шведському мала дістатися Велика Польща, Лифляндия и Гданьск с приморськими краями; Ракочому — Мала Польща, велике кня-жество Литовське, княжество Мазовецьке и часть Червоної Русі; Україна же з рештою полуднево-руських земель мала бути при-зною на все відділеною від Польщи.

Відповідно до сёго договору Хмельницький післав на поміч Ракочому 12.000 козаків під головним начальством київського полковника Ждановича. Ян-Казимир дав знати про хитрощі Хмель-ницького московському государови. Договір, котрий заключив гетьман з Уграми и Шведами, дійшов дійсно до відомости в Мо-скві и цар и вислав послами окольничого Федора Бутурлина и дяка Василя Михайлова ис строю доганою Хмельницькому.

Нім се посольство приспіло в Чигирин, Хмельницький, при-чуваючи, що ёго здоровле день в день слабне, зібрав раду и пред-ложив козакам вибрати собі наслідника. Козаки з любови до геть-

мана а притім бажаючи ёму вгодити, вибрали ёго шіснайцятилітнєго сина Юрія. Хмельницький хоча спершу віраджував ім, указуючи на ёго молодість, але потім згодився. Се була дуже велика помилка Хмельницького.

В початку червця прибули царські послы з доганою и застали гетьмана так недужого, що ледви міг вставати с постелі. Послы, після царського приказу, сказали ёму, що він забув страх Божий и присягу, братаючись с Шведами и Ракочим. Хмельницький відповів в такім змислі: „У нас давна приязнь с Шведами и я ніколи не нарушу її. Шведи — люди правдиві: держать своє слово; а царська милость помирился с Поляками, хотів нас віддати ім у руки; и тепер до нас слух доходить, що він післав своє військо на поміч Полякам против нас, шведського короля и Ракочого. Ми ще не були в підданстві у царської милости, а ёму служили и добра бажали. Я девять літ не допускав крижського хана бурити українні городи царські. И нині ми не відступаєм од високої руки ёго яко вірпі піддані и підемо на царських неприятелів бисурманів, хоч би міні в нинішній недузі дорогою и смерть приключилася — и домовину повезу с собою! Ёго царській милости у всім воля; тільки міні се дивно, що бояре ёму нічого доброго не порадять: короною польскою не заволоділи, мира не довершили, а з другою державою, с Швецією, війну почали!“

Вислухавши нові докори од царського посла Хмельницький не відповідав, звиняючися недугою; а другого дня, 13-го червця, Хмельницький прикликав до себе послів и сказав: „Най ёго царська милость зараз помириться с Шведами; треба довести до кінця розпочате діло з Ляхами. Вирушимо на них з двох сторін: з одної сторони войска ёго царської милости, з другої — войска шведського короля. Будемо бити Ляхів, щоб їх до кінця викорінити и не дати ім злучитися с посторонними державами против нас. Хоть вони и вибирали нашого государя на польске королівство, та се тільки словами але дійсно сєго ніколи не буде. Вони се видумали лукавим умислом для свого спокою. Ї свідотва, що виявляють їх лукавство. Я переймив їх письмо до турецького султана и вислав то до царської милости своїм післанцем.“

Тим не менше Хмельницький, ведля бажаня царських послів, видав приказ Ждановичеви лишити Ракочого; се пошкодило Ракочому: завоювавши Краків и Варшаву, мусив він побитий від Поляків одказатися своїх забагів.

Ян-Казимир пробував ще раз зійтися с Хмельницьким и вислав до ёго пана Бенєвського.

— Що вам шкодить, гетьмане, — говорив Хмельницькому польський посол, — скинути московську протекцію? Московський цар ніколи не буде польським королем. Получіться з нами, старими земляками, як рівні з рівними, вольні з вольними.

— „Я одною ногою стою в могилі, — одвічав Хмельницький, — и на кінці днів не прогнівлю Бога нарушенем слова даного цареві московському. Раз я присягнув ёму вірність, збережу її до останньої хвили. Коли мій син Юрій буде гетьманом, ніхто не спинить ёго заслужити воєнними подвигами и прихильністю ласку ёго милости, але тільки без шкоди московському государеві, тому що як ми, так и ви, вибравши ёго публично своїм володарем, обов'язані ёму до постійної вірности!“

Скоро після того вмер Хмельницький. В письмі писаря Виговського день ёго смерті означений 27-го липця. Літопись Самовидця говорить, що він умер „о Успеніи св. Богородици.“

Дня 23. серпня похоронено тіло Хмельницького, після ёго заповіту в Суботіві, в церкві, котру він сам заложив. Церков ся з замітно грубими стінами камініними истнує досі; та подорожний не найде в ній могили Хмельницького: польський воєвник Чарнецький, занявши Суботів в 1664 р., казав викинути на наругу кости чоловіка, що так завзято боровся против шляхоцької самоволі.

Не зважаючи на похибки и помилки, Хмельницький належить до найзатнітійших двигателів руської исторії. В многовіковій борбі Русі с Польщею, він дав рішущий поворот на сторону Русі и задав аристократичному ладови в Польщі такий удар, після котрого сей лад не міг вже удержатися в моральній силі. Хмельницький в половині XVII. в. начертав то визволене руського народу од паньства, котре остаточо збулося в наших часах. Сёго мало; ёго старанем Західна и Полуднева Русь були вже фактично під єдиною властю Східної Русі. Не ёго вина, що короткоглядна и несвідома политика боярська не зрозуміла ёго, звела перед часом в могилу, занапастила плоти ёго десятилітньої діяльности, и на многі покоління відсунула діло, котре довершилось би з незрівнано меншими змаганнями, коли б у Москві піймали змисл напярмів Хмельницького и слухали ёго рад.

РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ.

(Еміля де Лявеле професора університету в Люттих 1876.)

(Конець.)

Зібравши усе разом, виходить що моральність без віри в Бога и безсмертність душі не має ні підстави ні оправдання, а задля того й соціальний лад, опертий на понятях права, справедливости и повинности, стає хибним и зрушеним в найглибших своїх підвалинах. То ж, коли б релігійне чуте мало счезнути, наворот до первісного дикарства став би неминучим. Не дається заперечити, що в загальнім розвоку цивілізації перед вела релігія*). То ж, коли цивілізація не має йти до упадку, релігія мусить дальше в тій або в иншій формі вказувати її основні правила моральности в житю и бути кончепою підоймою совісного повнення обовязків. Але яка ж се буде її форма? Тепер не ви-находяться вже нові релігії. Проминули часи, де ідеали в історії втілювалися у постаті обявленя. Суцність християнства, зведена на чисту науку Ісуса, — се деїзм, любов ближнього, змаганя до досконалости. Можна напевно сказати, що се буде релігія над кожду иншу. Коли яка небудь релігія ще має дальше істнувати, то напевно отся. Як же ж релігійна ідея являється кончепою основою моральности и права, чи ж зможе вона и тоді остоятись без формальности, без певного упостаченя, без культу, а тільки єдино на індивідуальній вірі без внішнього обяву? Міні здається, що ні. Всі научні тези, а особливо ті, що мають управляти людськими ділами, мусять бути кончепо ясно и зрозуміло означені. Істноване людської суспільности не може основуватись на сумнівах и переченях. Най філософ не знати як невтомно згубляє глибоки правди, для народу в загалі, а над усе для молодіжи треба певних и зрозумілих тверджень позитивних.

Щоденний доказ свідчить о кончепоности культу. Чутя, що не осу-щаються у зверхних обявах, усипляють и никнуть. Взаїмний вплив фізичного и морального світу не може обійтись без одного и другого; то ж и релігійне чуте, мусить підбуджуватись и оживлятись живим словом, зборами однодумців, штукою и образовими діланями, щоб статись живою и плодною силою. То ж преці и вольномулярство має свої ритуали, а навіть атеїсти північної Америки мають свій культ, котрим послугуються. Ось що говорять про се Eugen Quinet: „чоловік ніколи не склониться до того, щоб пережити своє жите без думки про спіль-

*) В одній праці, в котрій Фрідрік Гельвальд старається збивати моє письмо, мивушого року появлене: „Протестантизм и католицизм у відношеню до добробиту народів“, виповідає він засаду, що епоки високо розвиненої цивілізації все характеристично визначалися безрелігійністю, и на доказ наводить Рим за часів Августа и ренессанс. Велика правда, тільки треба завважати, що з Августом розпочався упадок римської держави, а що до Європи в XV. віці, то власне відроджене релігійного духа було тим, що стало нагородою за зіпсутя ренессансу. — *Пр. авт.*

ністю з безсмертними духами; він не хоче ні у світ, ні з світа ступати тайно і безпримітно, як листок лісової деревини, що розвивається і вяне, хоч ніхто про ёго не журиться; він потребує свідка, щоб овідчив о нім перед товариством живих і мертвих. Назвіть се насиллям, пересудом, величностю, чи слабостю — так вимагає ёго природа и вона не зміниться.

Laurent посвячує послідну часть свого великого діла про „историю людокости“ (l'histoire de l'humanité) питанню: „Яка буде релігія будучности?“ Коли ёго погляд в загалі заслугує на увагу, яко погляд одного з найбільше учених историків и світлого правника нашого часу, то погляд ёго на се питане ще тим більше важний, що він оснований на безперервних основних, ёго студиях у тім предметі*). Льоран виказує, як з усіх сторін підіймуться проти догматів и форм внішнього культу, и розсиплять їх у руїни, релігійна идея и підійнята нею боротьба займатиме що раз більше знатне становище між снівчаними подіями. З усіх сторін чуються голоси, що для поратунку світа конче треба прочистити релігію. Душа бажає исповідання віри, яке б охотно прийняв розум, коротко, рід людський потребує конечно релігійної віри, — „відберіть її людскости, а смерть, погана смерть у гнилій матерії буде її кінцем.“

Католицизм не може вже більше відповідати релігійним потребам освічених умів. Оголосивши неомильність папи станув він навіть в противности проти держави и здійсмає борбу проти всякого подвигу новосвітнього чоловіка. Він перетяжений догматами, котрих ні відкинути не може, ні сам зрозумілими вчинити не годен, догматами, що можуть тільки удержатись у смерку мистицизму, але не в силі виступити наденне світло критики. В. Constant**) виказує, що релігія все мусіла підпадати перетворови в той сам час, як се діялося з цивілізацією; то ж пуста змагане, зробити з неї щось неподвижного и незмінного. Заціпенілий и неподвижний культ, що не ступає на рівень поступової освіти, вскорі відповідатиме тільки найменше освіченим верствам; він стається тоді забобонством, а висші верстви опановує невіра. Се правдивий стан, особливо в католицьких краях.

Після думки Льорана релігія будучности буде християнською, — але християнство спроваджене через різні по собі наступаючі перетвори протестантизму до первісного идеалу Христа. Льоран покликуюється у доказ свого погляду на такі поваги, котрих ні троха не можна підозрівати о надмірну релігійність: Гете, Штраус, Ренан и Тек. Гете каже: Щоб духовна культура и дальше розвивалась, щоб природні відомости наше знане розширяли, щоб людський дух здобував собі щораз ширший виднокруг, зовсім не треба переступати величностей християнства и ёго духової культури, що просвічують нам з евангелія.

Давид Штраус розбирає в своїм ділі***), що є в християнстві перехідного, а сталого, и так заключає: Людскість не буде ніколи без

*) Про узване діла Laurent-а гл. проф. И. Фрошгамера нововидане письмо: „О релігійних и церковно-политичних питаннях теперішности.“

**) Melanges de litterature et de politique.

***) Strauss: Ueber Vergänglichliches und Bleibendes dem Christenthume.

религії, а тим самим и без Христа; бажати религії без Христа, значить стільки, що говорити о поезії не беручи на увагу ні Гомера, ні Шекспіра. Ісус єсть и буде нерозлучний від релігійного движенья, бо він се був, що об'явив людям правдиву релігію. Христос не єсть ані божество, ані казка, — се особа исторична а именно найвеличнійша від усіх и єдинородна; але ще доконається великий переворот у почитті, яку віддає йому людскість⁴.

„Через довгий ряд столітій були звернені очі світа на єго смерть, єго посвячене, єго чуда; але що сєгодні до Ісуса притягає и що раз більше й більше притягатиме, се діла єго житя, єго заповіді любови ближнього, приклад самоофірливости. Отсе та вічна, немінуча правда, що чинить християнство в той спосіб зрозуміле сталою релігією.“

Виводи Ренана майже такі самі, як Давида Штрауса! Ренан пригадає слова Ісуса до самаританки: „вона ж сказала до сина чоловічого: наші батьки поклоняються богови на сій горі, а ви кажете, що належить поклонятися в Єрусалимі. А Христос сказав: Жінко, прийде година, коли богови ні на сій горі, ні в Єрусалимі не кланятимуться, а вірні тільки духом та правдою отця почитатимуть“. — Ренан додає: „Того дня, коли Христос вивів сі слова, був він справді сином божим; тоді вивів він в перший раз се слово, на котрім почиває основа непроминаючої релігії. Тим положив він заснову чистого почитаня Бога, без згляду на час и на вітчину, — що тріватиме по кінець світа. Тим сотворив він те небо чистих духів, де знаходимо те, чого надармо шукаємо на землі: зуповну шляхотність душі дітей божих, абсолютну невинність, цілковиту охайність від світового смітя, волю, словом — небо, котрого незмірність простирається тільки над духовим світом мисли“.

Ніколи и ніхто не перевисить проповіді на горі; а так само и на релігійнім полі ніколи не доконається така революція, що б не навязувалась до тих великих інтелектуальних и моральних чинів, котрими просвічує имя Ісуса.

В релігії Христа нема ніяких догматів и майже ніякого культу. Любов Бога, яко праобраз всякої досконалости — любов ближнього — добродійність — се, до чого можна зредукувати єго науку. Нема нічого менше теологічного, менше пошівського, а більше філософічного, глибокого и поєдинчого! Коли б ми дійсно хотіли и поверховно виявляти и сповняти сей культ, якого приклад подав нам Христос, то мусіли б ми заховувати жидівський обряд; але в кожній хвилі давав він добре розуміти, що до сего не прикладає ніякої ваги. „Будьте совершенні, як отець мій на небі совершенний.“ — „Любіте один другого.“ Ось в чім для Ісуса вага закону и пророків.

Віра без зверхних оказів, а тільки в чутях сердець и в виконуваню добра основана, се була так велична идея, що її тільки дуже мало могло зрозуміти. То ж в короткім часі Єрейський дух позбавив її природної простоти и вона мало що не зовсім удусилась під догматичними вигодами. Тепер розходиться о те, щоб очистити идеал Христа — се перше и останнє слово релігії — від усіх тих церковних традицій, що наліплювано на єго з давен-давня аж по нинішні часи. Свобідне и індивідуальне християнство, з безконечними внутрішніми

відгінками, з нескінченною різнородністю — се, після думки Ренана, — будуча релігія людськості.

Льоран дуже ясно виказує, що чисте християнство може відновитись тільки на лоні протестантизму. Тільки в нім подибуємо почесьт для слова учителя на стілько сполучену з наукою и свободою, що розуміне ёго властивої мисли стає неможливим. Так прочищене християнство може скорше притягнути до себе жидів, могамедан и деистичних філософів. Відіймімо жидівству ёго литургійні чинности, а ёго розділ від науки Христа не так дуже великий, як на око здається. Исламизм се також деизм, але він заблукався у такі інституції, що дуже мало сприяють ёго розвоєви и все держатимуть ёго на підряднім степені. Найтяжше буде позискати католиків, бо вони або прилипають до суєвірства и своїх давних догматів, або попадають на дорогу рівнодушности (индиферентизму), звідкіля вже не має повороту. Але навіть и тут, хоч ще в далекій далекости, додає Тен можливість релігійного движеня. „Строгий и буквальный протестантизм такого Лютра або Кальвина може ненадобився латинським народам“, говорить він, „але злагоджений и екзегезою переображений протестантизм, що відповідав би вимогам цивілізації и науки, словом протестантизм о багато більше вольнодумний и очищений, може дуже легко статися відличною релігією філософії, свободи и моральности и позискати собі навіть в латинських краях ті висші свічні кляси, що під проводом Вольтера и Русса признавались до теїзму.“*)

Щоб релігія впливала на суспільність и образувала її, треба конечно, щоб вона обіймала ціле сутя, весь бит и правила кождим діланем. Для більшости людей релігія ограничається на тім, що вони сповняють певні, здавна прийняті релігійні обряди и чини, и як тільки їх сповнять, не журяться вже ні про що більше.

Се святковане, а більш нічого.

Дуже гарно описує Reville, яка мала б бути релігія будучности: „По словах и бажаню одного з апостолів належить усе, що робиться, чи іється чи петься, чи в сні чи на яві, чи в спочинку, чи при роботі, — усе на славу божу робити. Ратай при плузі, робітник в варстаті чи фабриці, мати над коліскою дитини, справотар у своїй робітні, штуккар у своїм ателіє, учений при своїх дослідах, кождий повинен и в мале и в велике вносити релігійного духа, а сей дух не має бути нічо иншого, як тільки змагане до божої совершенности. Задля релігії працюватимуть над тим, щоб злагодити и справити суспільні недостатки, за для релігії постають справдішні вольнодумці политики, реформатори и філантропи. Задля релігії глядатимуть що раз кращої нової и лучшої науки для себе и для других, щоб и самим и другим лучше поучитись. „Більше світла.“ — се буде поклик у почесьт Бога, що сам єсть починаюм всякого світла.“**)

Убогі, що виреклися християнства, повернуться до ёго, як тільки побачать, що воно приносить ім волю и рівність, коли тим часом без-

*) Revue des Deux Mondes 1865. III. 300.

**) A. Réville. Житє и діла Томи Паркера. 115—118.

божний матеріалізм довершає їх неволю и для їх в ошіру вдуманим правилам природи. Бо ж тільки через цілковите перекинуте идей перемінилась релігія Христова насамперед в світську и попівську інституцію, а відтак стали її звязувати в подругу кастового деспотизму и давнього безладу, а навіть у потвержене всіляких суспільних нерівностей.

А тим часом — евангеліе — се ж те „благовіщене“ обявлене убогим, се вість, що наближається царство, де послідні будуть підвисшені, а видідичені посядуть землю. Що більше! Християнство Исуса рішилоб усі наші економічні перепони, коли б тільки всі зрозуміли и придержувались духа християнської любови и братерства, — ним проповіданого. F. Huet, мій дорогий учитель, виказав в своїм краснім ділі: „Соціальне пановане Християнства“ (*le régime social du christianisme*), „що як політика так и економія, що так безпокоять нині нашу суспільність, могли б знайти рішене всіх своїх питань в евангелію.“

Судячи після всіх подій нашого часу, релігійне питане стається що раз більше важним від усіх інших. Ще перед недавніми часами и як довго тривав вплив XVIII. віку, здавалося, що всі теологічні противорічності рішені и залагоджені; називано їх перестарілими річями, що мають ще хіба яке історичне значенє. А погляньмо тепер на всілякі події в ріжних краях, чи ж не бачимо, що се релігійні ріжницї усюда займають партії. Борба між лібералізмом а ультрамонтанством, що велася давнійше тільки в Бельгії, розширилась по цілім світі: у Німеччину, Францію, Голяндію, Іспанію, Італію, Англію, Канаду, Бразилію, Мексик, Хилі, Ля Плята а навіть у з'єдначені стани Америки, де нині опір проти посягань католицького клеру стався боевим покликком при загальних виборах. И так повинно навіть бути. Релігія обіймає ціле жите: Рим думає що посів неомилъну правду, то ж и мусить бажати опановувати и рядити цілу суспільність. А як ся не піддається, то повстає опір и так розпочинається борба.

В Бельгії старалися досі, відділювати церковні питання від політичних. Вправді хотіли підійняти борбу проти клерова, але лишати ненарушені догмата, під котрих іменем клер жадав для себе власти. А тепер вже годі задержати таку ріжницю. Борба між клерикальним а ліберальним елементом приберася новий характер и релігійну барву и тепер вже просто здійснюються проти засад церкви. В Антверпії відшукали давні споминки XVI. віку на ново и послідні вибори під гономом пісні г. Гайзів: *Van't ongediert der Papen, God, verlost ons Vaderland.*

В Генті руководила недавніми виборами одна часопись, котра вивопіла засаду, що борбу треба перенести на релігійне поле, а вибраний кандидат оголосив яко своє мото имя Марнікса, реформатора Нідерляндів. Скоро ж таке движене потріває через довший час и справді поважно здійснються руки проти церкви, тоді конечно прийдеться рішати питане: В имени якої то релігійної чи філософичної идеи хочете збурити церкву неомилъности, а коли хочете „очистити край від пошів“, як співають Гайзі, кого ж бажаете ви поставити на їх місце? Чи маєте на стілько відваги, щоб сказати разом з Вольтером: „Висвободжую тебе з пащі пажирливої звірюки, а ти ще питаєш, що я поставлю на

«ґо місце?» — се б то, чи готові ви проповідувати знищене всякої релігійної ідеї? Ні, ви сего не зробите, а хоч би ви навіть сего бажали, то не знайдете для себе прихильників!

Співанка Гайзів не має ніякої мисли, скоро ані не завзиває до релігійної реформи, ані не веде до атеизму. Як не ма відваги йнятися одного, або другого, то церква задержить свою власть и буде торжествувати над роз'єднаними противниками. Чиста негація, невдоволяюча родини, мусить конечно вести до тих самих наслідків.

Недавними ще часами докорювано певним проводирям одного навіть ще дуже витичного либерализму, що вони повіряють свої діти виховавчим закладам клеру, хоч самі без устанку и с пристрастним напором поборюють ґо противосвобідні напрямки. Але се противоріччє дається вияснити.

„Я хочу вам сказати, для чого вони так роблять?“ — говорить Льоран*). Бо внутрішній голос каже їм, що без релігії не має й моральности. Хоч відцпураються церкви, в котрій вони родились, хоч будуть від себе відпихати и висмівати римський католицизм, а мимо того якесь непоконане чутє навертає їх до такого діланя. Най се видається незнати як неконсеквентно, але власне вони хочуть того, щоб їх дітям впоіно релігійні чутя, а вони не знають до того ніякого відповіднішого органу над церкву. Ось задля того, мимо усеї відрази, відають вони своїх синів и дочок у церковне вихованє. Та й що ж иншого позістає їм чинити? Хто ж, крім попа, може уділити їм релігійної науки, для них так конечної? Певно, що не батько, бо він сам не має ніякої віри; а мати також ні, бо вона виховала б дитину в такім самім суєвірстві, в яким сама блудить. Так виросла б дитина зовсім без всякої віри. — До того долучилабся ще одна обава. Молодяtko вихованє без всякої віри, легко могло б піти за прикладом других; воно далобя опанувати, знайшло б собі якого проповідника або проповідницю и мимо волі родичів сталобся католицьким.“ — Се правда живо знята из життя: яку безліч прикладів можна б навести на потвердженє слів Льорана!

Либерализм — а то у всіх краях зарівно — переходить на нову дорогу, с котрої ще не можна пізнати, куди вона веде. Давніше головив він засаду: „віру своїх батьків шанувати“ и їму йшло найбільше о те, щоб удержати независимість світської власти; нині повторяє він згаданий двовірш из пісні Гайзів и кладе свою руку вже на догмати. Неомильний папа присвоює собі найвисший авторитет в усіх річах звичаїв и моральности. А позаяк наука, суспільне уставодавство, политичні устави, словом — усе має певну звязь з моральністю, то нема иншого вибору, як тільки, або зовсім піддатися папі, як се й дійсно ультрамонтани чинять, або ні то підійняти боротьбу проти того догмату, що то ґо оповіщенєм церква старається добитись свого панованя.

Таким способом либерализм в будучности буде змушений вести борбу на церковнім полі. Але від хвилі, як ступити на се поле, муонть він також знати, куда и як далеко хоче він ити. Коли думає, що людєкість може жити без релігії, то не потребує він нічого більше робити, як тільки знищити старі кульї; на їх руїнах най тоді держить

*) La religion d'avenir p. 584.

булаву вольна думка, освободжена від усіх таких мрій, як истноване Бога и безсмертність душі. Коли ж думає, що суспільність конечно потребує релігійної підстави, то марна се ёго праця воювати проти католицизму не дбаючи о те, щоб ёго чим иншим заступити. Що день звіщають ліберальні часописи про зісуття, надужитя, насиля, провини та суевірства попів и монахів. Який же с того вивід? Вже ж не инший, як щоб з далеку від них держатись. Але чи виречися в загалі всякої віри, чи приклонитись до якої иншої? Вже ж конечно треба зробити якийсь вибір, особливо задля молодіжи. Як довго не приймемо якого иншого культу від католицизму, так довго все будемо повірати молоді генерації тим, котрих щоденно побороємо. Людскість не може обійтись без релігії, и ти сам в данім випадку обертаешся до попа, коли не для себе, то для твоєї родини. Ті слабости противорічя впливають власне з самого положеня. Се сама партія операється на противорічю и впадає відтак в сліпу улицю.

Чи ж знають ті, що день в день нападають на слуг релігії, чого вони хочуть, и чи хочуть вони дійсно того, що вони чинять? Коли не мають непорочнійшого и новосвітній цивілізації відповіднійшого идеалу, то працюють вони на користь знищеня. Вони нищать релігійне чуте аж до самого коріня и стелять дорогу для триюмфального походу атеизму. Правда — „позитивисти“, се б то ті, що так довго не хочуть уважати людський рід вільним и самостійним, поки він не вилічиться від свого теистичного суевірства, можуть сміло приплеснути. Але хто переконався, що на ділі не має моральности тільки на релігійній підставі, на що суспільність без моральности неможлива, — сей не мало занепокоїтсь про будучність. Коли в XVI. віці піднялио Гайзи, щоб „слобонити край від хлані попівської“, то вибрали собі намість старих збурених форм віри и визнаня инше, з наукою Исуса більше згідне християнство и в той спосіб заснували найбільше вольні и цвітуці держави в світі: Голяндию, Англію и зъєдначені стани Африки. Як же ж сегочасні Гайзи не мають в своїй жебрачій торбині нічого иншого, як тільки одну голу негацию, то ширять вони у світ тільки коломтнечу и безлад, бо без релігійних идей не може трівати суспільність.

На послідок зберімо ще головні точки наших виводів.

Истнуючі товариства релігійні стали у противність з наукою, а подругами и помагачами деспотизму и гидких привилеїв станових. Задля того ворогують тепер на них и вони, здається, клоняться до упадку.

Але чи ж с того виходить, що всяка релігія счезнути має? Ні, бо чоловік по своїй сущности єсть релігійно настроїне сотворіне. Моральність має свою підставу, зарівно як и оправданє своїх засад єдино тільки в релігійних идеях; без релігії не має ніякого права, ніякої справедливости, ніякого соціального ладу!

Коли яка небудь релігія управнена до дальшого истнованя, то се неперечно на будучність тільки християнство Исуса; се абсолютна релігія — та, що при належитім розуміню и переведеню зможе рішити всі соціальні перепони.

Либерализм в борбі проти клерикалізму приходить до того, що війна переходить на релігійне поле. Коли йому здається, що цивілізація може дальше розвиватись без релігійного ідеалу, то буде доволі, як він знищить сей релігійний ідеал; коли ж противної він думки, то мусить він прилучитись до релігії будучности, а сею єсть християнство евангелія.

Безсильність и оспалість либералістів виходять с того, що вони поборюють релігію, без котрої не можуть предсі обійтись, та що повіряють свої власні діти тим, котрих за ворогів вважають.

В коротких словах: Коли будучність належить до атеїстичного матеріялізму, то зовсім було би льогічно, знищити давні культу, незаступаючи їх ніякими новими;

коли ж для чоловіка релігійний ідеал є конечно потрібний, то нищити истнуючі релігії, сі підвалини всякого соціяльного ладу, а не поставити на їх місце ніякого иншого, с потребами и духом новосвітнєї суспільности більше згідного культу, значило б тільки на стижір отверати двері анархізму.

ПЕРЕГЛЯД КРИТИЧНИЙ.

Новости наукові в нашій літературі. (Слово о Пълку Игоревѣ, *Д-ра Ом. Огоновського. Граматика руского языка Д-ра Осадци в 3. виданю*) написав Б. Пюрко.

II.

Друга новість наукова, сли її так назвати можна, се граматика руского языка Д-ра М. Осадци в 3. виданю.

Поки приступлю до оціненя сего виданя позволю собі, для понинформованя ш. читателів, сказати кілька слів про историю того виданя.

Як відомо грам. Д-ра Осадци в 2. виданю була, задля браку другої лучшої грам., дотепер уживана в гимназиях яко підручник при науці языка руского, помимо всіх своїх недостатків виказаних впрочім и критикою.

Понеже однак послідними часами наклад того виданя зовсім вичерпався, постановила комісія школьна видати грам. Осадци в 3. виданю, поправним и приспособленім до теперішних потреб школьних и наукових. В тій цілі війшла комісія школьна в уклади з Інститутом Ставропігійським, яко властителем тої-же граматики. Уклади ті скінчились на жаль на нічім. Інститут поминув анатемизовану комісію шк. и поручив нове видане грам. Осадци оо. Ленкому и Онишкевичу. Комісії шк. не позістало тоді нічого, як виказати недостатки и противорічя в грам. Осадци и предложити тиже новим видавцям до увзглядненя, що комісія и учинила. Таким чином стали спішнені ш. видавці перед алтернативою, або переробити зівсім грам. Осадци, або

зробити чистий тільки відбиток из видання давнішого ограничаючи свій захід и труд на саме тільки проваджене коректи. Тим часом не пішли пп. видавці ані одною дорогою ані другою, а вибрали середину, котра оказалась на жаль хибною, а бодай непотрібною помимо того, що „in medio virtus“.

Пп. видавці знесли именно в новім виданю вказане ім ком. вк. противорічне §§. 40 и 552, за що заслугоють на узане, в прочім не робили жадних майже змін, а натомість поробили деякі свої уваги и додатки, котрі по більшій часті суть або хибні, або зівсім непотрібні.

Так повідають пп. видавці на стр. 10 §. 20, якобы *и* перед са-могласною звучало в нашім язичі, як польское або німецкое *i*. Вправді повідає тое в иншім порядку и Осадця сам, однак не наводить на до-каз тої теорії ані одного приміра. Пп. видавці наводять однісенький тільки примір: сіяти (= сияти) в котрім *и* мало би звучати як поль-ске або німецке *i*. Я позволю собі теорію тую заперечити. Нехай пп. видавці прислухаються лучше виговорowi машого народа, нехай перестудиюють лучше устню нашу словесність, а переконаються що *и* звучать тільки як *и* (= *y*) и в словах як: сіяти (*syjaty*) приятель (*pryjatel*) шия (*šuja*) а не *sjaty*, *prijatel*, *šija*...

З відсі то походить, що и учений Миклосич, пишучи тіи слова буквами латиноськими, не пише: *sjaty*, *prijatel*, *šija*... а *syjaty*, *šuja*, *pryjatel*... (Диви: Vergl. Gram. der slav. Spr. а именно: Wortbildungslehre стор. 254, 256 и инші.)

До §. знов 28. 2. стор. 12., де говорить Осадця о переході ко-рінного *e* на *ь* додають пп. видавці яко винятку, що *e* (очевидно після думки пп. видавців корінне, позаяк тут мова о коріннім *e*) не переходить на *ь* в причасті: дерь, перь, умерь, терь... Тим часом у всіх тих примірах не переходить *e* на *ь* власне для того, що не ест корінне. Порівнай: дру, пру, умру, тру, в которих *e* яко некорінне ви-падає, а потому Миклосича: Wurzel im Slavischen. Пп. видавці допу-стились одже тут досить грубого промаху.

Трохи нижше того самого §. Ч. 4. повідає Осадця дальше, що корінне *e* переходить на *ь* перед окінченем *іє* (= *іє*), коли *и* на *ь* осла-бляється: каміньє весілье...

Боли говориться тут о окінченю *іє*, а потому о ослабленю *и* на *ь*, то кождий и невеликий знаток сподіватись буде, що имена тіи ви-глядати будуть в Nom. Sing. ось як: каміньє, весілье а не: каміньє, весілье. Но мало того. Боли вже Осадця пише в Nom. каміньє, весі-лье, то кождий консеквентно мислячий буде сподіватись, що Genet. тих имен буде: каміньа, весіля, а не каміня, весіля, як пише без винятку правильно но неконсеквентно Д-р Осадця. Противно если пишеться в Nom. каміня, весіля, Dat. каміню, весілю, а не: каміньа, весілья, камінью, весілью — то консеквентно будеса писати и в Nom. каміне, весіле, а не: каміньє, весілье. Бо если приероване: *a* и *y* виражаемо через: *я*, *ю*, а не через *ья*, *юу*, то виражаймо и приероване *e* через *e* (*іє*) а не через *іє*.

З відсі ж питаєтє попав Осадця в таку неконсеквентність? А от з відсі. Як відомо російські граматики, котрих Осадця, яко доде-

жик науки, студіювати мусів, писали и пишуть: житъе, спасенъе, але зівом справедливо, позаяк в росс. *e* значить тільки що *e* — је а не *e*. Житъе, спасенъе писали и попередники Осадци, як Головацький и инші, але и мали до того причину позаяк вони для *e* и *e* уживали одного тільки знака: *e*, и учили, що *e*—*e*, если стоить на початку слова, або по самогласній. Головацький писав одже слушно: житъе, спасенъе, бо писав и: есть, доброе, а не: есть, доброе.

Після тих взорців пише и Осадця: житъе, спасенъе, помимо того, що розріжняє в овоїй грам. *e* и *e*, помимо того, що пише: есть, доброе, а не есть, доброе. Розрізняючи: *e* и *e* повинен був Осадця писати: жите, спасене, або пишучи житъе, спасенъе повинен був писати и: есть, доброе, а не есть, доброе, через що допустився великої неконсеквенції в писаню. А неконсеквенція тая есть так очевидною, що пп. видавці змінюючи деңо в грам. Осадци повинні були усунути и туюже, тим більше, що и ком. шк. звертала на тоє їх увагу.

На стор. 13. тогоже §. під ч. 6. додають пп. видавці слідууючу увагу: „Мѣсто ъ многѣ со (sic) взгляду на словопроизведење пишуть въ тѣхъ случаяхъ ѣ, гдѣоторѣ же *e* не увзглядняючи выговора.“

Питаюся, на що тут тої причіпки? Чи може на тоє, щоб дати ученикови нарек: пиши, як ти оя подобає?

Але скажуть може пп. видавці: грам. повинна реестровати всякі форми язика и всякі способи писаня. А — если так, то треба було тут додати ще и тоє, що деякі пишуть тут і увзглядняючи перед всім сам тільки выговор. По тім треба було розібрати всі ті способи писаня критично и вказати наконець ученикови на один найліпший спосіб писаня, котрого він держатися має, так бодай ділають всі инші грамматики, из котрих досить буде навести тут одного Малецького. Замітити належить тут ще и тоє, що пп. видавці уживають в тій увазі пропозиції *so*, котра незмана есть малорущині у всіх її діалектах.

В тімже §. 58. повідають пп. видавці межи иншими, що *ю* б. падежа *sing.* ослабляється на *й*, на пр. рукою зам. рукою. Тверджене се, думаю, есть собі так кинене без жадного близшого доводу, а яко таке есть що найменше за сміле, позаяк не находимо инших випадків, в котрих би *ю* ослаблялося на *й* и *e* котрих би після аналогіи на такеж ослаблене *ю* на *й* и в горі наведеним *б* падежи заклjučати було можна. Що до мене, думаю, що форма *рукой* дається вивести або в форми *руков*, а тоді перейшло би *e* на *й* подібно як в словах: вострый зам. вострий, воевс зам. воевс, воевика зам. воевика (Диви Осад. §. 36, норівнай також наше: домів з росс. домоѣ.) — або, що правдоподібнійше, форма *рукой* дається вияснити из форми *рукою* (рукоѣ-и) а тоді відпало би на кінци *у*, подібно як випадає при *Adject.* по *j* b. Genet. Sing: *доброѣ* (*dobroj*) зам. *доброѣ* (*dobroj*-i).

Потому — як будь воно правда, що форма повна: *рукою* есть нині більше уживана, и хотяй уважається вона нашими граматиками за правильнійшу, то все такой форма: *руков*, після моєї гадки, есть старша від *еѣ*. Довести се не трудно, як відомо первісне окінчене б. пад. *sing.* имени 3. деκлинації есть властиво: *м*: *руком*, що ще и нині подибати можна в язичі сербській. Из тої первісної форми: *руком* утворилась в нашим язичі форма: *руков*, позаяк заміна: *м* на *e* в язичі нашим ча-

сто стрічається: порівн. цвинтар и цвинтар; рівний и рімний; кімната и ківната. З форми знов: *руков* повстала форма *рукою* в слідуєчий спосіб. Кождому з нас и неграматикови знаний в наших язиці перехід: в на *у* и на відворіть. Так говориться и пишеться у нас: в місті и у місті; уже и вже; умерти и вмерти; учити и вчити. Таким чином перейшло и (формі *руков*: в на *у*, а так повстала з форми: *руков* форма: руко-у, з котрої через вставлене *ј* (руко-ј-у) для уникнення роззіву повстала загально тепер уживана форма *рукою* (гико-ј-у). По відпаденю наконечного *у* повстала з форми *рукою* (гико-ј-а) форма: *рукой* (гико-ј). Историчний розвій форми: *рукой* був би одже слідуєчий; руко-м, руко-в, руко-у, (руко-ј-у) рукою, (руко-ј) рукою.

Идім дальше. Переходячи до деклинації зміняють пп. видавці правило Осадци, після котрого належать именики до 1. деклинації в слідуєчий спосіб: Осадця учить §. 134., що до 1. декл. належить имена суц., котрих пень кінчиться на *ъ*, *ь*, *й*. Пп. видавці ставлять тоє правило ось як: До 1. декл. належать им. суц. *мужеского рода* на *ъ*, *ь*, *о*, *й*. Годі не признати, що зміна ся а именно додаток „*мужеского рода*“ из взглядів педагогично-практичних єсть дуже пожадана. Шкода тільки, що пп. видавці не здімали такого додатку и при інших деклинаціях, через що допустилися знов неконсеквенції.

На стор. 51. ч. 6. повідають пп. видавці, що в 1. п. ч. мн. „употребляють також давнїше окінченє на *и*: королі, край зам. королѣ, краѣ“. Тоє що горі сказано о увазі пп. видавців, в котрій говорять о *ѣ* и *е* зам. *ь*, те саме зауважати належить и о сїм іх додатку. Цікава тільки річ, для чого *и* єсть давнїше ніж *ь*? Відповідь на се питанє була би дуже интересна, коли би ш. видавці при якій небудь спосібности схотіли її нам уділити.

В §. 157. в котрім подає Осадця образець деклинації заимен. *сей*, *ся*, *се*, додають пп. видавці по при формах *сѣй* (3. п. від *ся*) також и *сѣй*, а попри *сѣмъ* (7. п. від *сей*) також и *сѣмъ*, *семъ* після горі наведеної іх засади, що декотрі так пишуть. Додаток *сей* немає и тут практичної вартости, позаяк и тут лишена ученикови воля, писати, як ёму подобається, чим може тільки побільшити и так вже великий хаос в нашій правописи.

Ще важнїшою єсть річ слідуєча. На стор. 89 ч. 1. говорячи о окінченях личних подає Осадця, що в українськїм нарїчю заховується в 3. ос. ргаев. sing. „*правильнос*“ окінченє *ть*. Пп. видавці замінили вираженє „*правильное*“ на „*правильно*“ и піддали тим самим цілому правилу Осадци зовсім инший злисл, позаяк „*правильнос*“ значить „*das regelrechte, richtige*“, а *правильно* „*in der Regel*“ — звичайно. Зміну сю можна би справедливо назвати фалшованєм правил Осадци, коби не увага ч. 5. на тїйже стор., де пп. видавці задержують знов вираженя Осадци „*правильное*“. Одже если пп. видавці недопустились тут сфалшованя грам. Осадци, то допустились знов неконсеквенції и хаосу.

В слід за тим додають пп. видавці, здається, щоб оправдати заміну вираженя Осадци „*правильное*“ на своє „*правильно*“, що до окінченя 3. ос. ргаев. sing. слідуєчу увагу: „Окінченє *тъ* употребляє ся

въ 3. л. такъ єд. якъ и мн. числа такожъ въ найдавнѣйшихъ старословенськихъ памятниклахъ, писанихъ глаголитикою⁴.

Кілько вартости має сей додатокъ окажется зъ слѣдующого. Треба знати, що учений Миклошич доводить въ однімъ изъ найновѣйшихъ своїхъ дѣл (Formenlehre in Paradigmen стор. XVIII.), що для старословенського языка, якъ се видно изъ памятниківъ Панонниі, вѣтчини языка старословенського, в 3. ос. граев. єсть характеристичне окінчене *тъ*, хотяй якъ повідає тойже учений тамже, окінчене *ть*, яке подають найстарші памятники *старословенсько-руські*, єсть далеко старше, одже и правильнѣше. Не дивно проте, що и Осадця подаючи на стор. 89. своєї грам. окінченя личні, уважає окінчене *тъ* за „правильное“ окінчене 3. ос. граев. и дає томуже такимъ чиномъ перевагу надъ галицько-фонетичнимъ окінченемъ *тъ*. Но помимо того впадає Осадця в тій справі, якъ и въ многихъ иншихъ взглядахъ своєї грам. в противоріччє. В образцяхъ подає (стор. 89) яко „правильное“ окінчене 3. ос. граев. *ть*, а в тексті задержує *тъ*. Пп. видавці же зам. знести се противоріччє, якъ се жадала від нихъ ком. шк., стараються оправдати окінчене *тъ* увагою, що тоеже знаходиться в найстаршихъ памяти. старослав. писанихъ глаголитикою.

Я гадаю, що увага тая має тільки вартости, кілько вартости мала би теория, що в 3. ос. граев. sing. писати належить *ходи, носи*, якъ се декуда у насъ и говорятъ, и якъ воно єсть въ язиці польскімъ. Звісно бо, що языкъ польскій, маєть ся до нашого майже такъ само, якъ и старословенскій. И одинъ и другий єсть тільки єго сестрою. Иншими словами: форми языка належить вьяснити передъ всімъ изъ языка самого, такъ якъ се ділає Миклошичъ для языка старослов., а прибігати до иншихъ языківъ ажъ тоді, коли речена форма зъ власного языка вьяснити не дасться. Потому сли въ язиці живючимъ для одного вираженя находиться більше формъ, якъ се єсть и въ язиці нашімъ (*ть, ть*), тоді думаю ввести треба въ письмо тую форму, котра до того найбільше має шанс. Якій суть шанси, котрі дають в кожній ліпшій писовні перевагу одній формі надъ другою. А осьъ такі: *Виговор, етимологія и приятий спосібъ писаня.*

Придивімся теперъ, котра изъ повисше наведенихъ двохъ формъ має за собою наведені тутъ шанси бути виключно уживаною въ письмі.

Що до виговору, то сей вправді самъ спорної тої справи рішити не може, бо у насъ говорятъ в 3. ос. граев. такъ твердо, якъ и мягко (*робить и робить, роблять и роблять*), однако заперечити не дасться, що більша часть нашого народу говорить мягко (*робить, роблять*). Тутъ належить ціла Україна и часть Галичини. За то промовляє етимологія рішительно за формою мягкою на *ть*.

Якъ звісно кіньчиться въ язиці грецькімъ [щобъ дальше вже не сягати] 3. ос. граев. на *и*, що в транскрипції на наше значить *ти*. Если тоді того наконецного *и* в окінченю 3. ос. граев. въ язиці нашімъ не чути, то воно очевидно мусіло на щось ослабитися. На щожъ ослабляється в нашімъ язиці звукъ *и*? Осадця §. 58. зібравъ всі майже випадки такого ослабленя, а у всіхъ нихъ ослабляється *и* тільки на *ь*, а ніколи на *з*. Для нефаховихъ наведу тутъ и я кілька доказівъ ослабленя *и* на *ь* в нашімъ язиці. Такъ знає кождей, що іmperat. глагола *робити* єсть: *роби, глагола же глянущи єсть: глянъ, де и очевидно ослабляється на ь. Дальше: попри формі inf. граев. робити уживається такожъ и форма*

робить, в котрій *и* ослабляється знов на *ь*. Таке саме ослаблене *и* на *ь* подибуємо и в глаголах *єсь, даєь, зам. єси, даєи, и проч. и проч.*

Єслиж тоді *и* ослабляється тільки на *ь* и нема випадку, де би воно переходило на *з*, то конечно заключати потреба, що и в *З. ос. ргаєв.* ослабляється воно на *ь*, одже и правильне окінчене *З. ос. ргаєв.* мусить бути *ть* а не *тзь*.

Наконець єсли в глаголах без букви звязкової и поборники окінченя *ть* пишуть *тзь*, як: *єсть, даєть* и проч. то вже сама консеквенция вимагає, писати и в інших глаголах *ть*, позаяк в одних и других безперечно єсть одно и тоже окінчене.

За м'яким окінченем *З. ос. ргаєв.* промаває и прийнятій спосіб писаня. Так знаємо, що далеко більша часть писателію новішої нашої літератури уживає тільки форм з м'яким окінченем, а що до старинної нашої літератури, то єсть се фактом загально знаним, що у ній стрічаються майже виключно форми з м'яким окінченем на *ть*. (Порівня. Еванг. Остром. Правду руську, Слово о пол. Иг. Нестора и инші). Из сказаного слідує одже, що форма *З. ос. ргаєв.* в м'яким окінченем (*ть*) має за собою:

1. виговор більшої части нашого народа,

2. етимологію и

3. по части и прийнятій спосіб писаня, позаяк більша часть лучших наших писателів уживає її виключно, а яко така повинна мати в письмі перевагу над формою на *тзь*, котра то нослїдня має за собою тільки часть виговора нашого народа.

Тільки о тім предметі. Сподіюся, що сказане тут мною послужить за найлучший доказ, о кілько вартости горі наведена мною увага ин. видавців о окінченю *З. ос. ргаєв.* на *тзь*, и подаєть заразом *ш.* моім інтерпелянтам найлучший одвіт, для чого и після якої грам. казку я моім ученикам писати в *З. ос. ргаєв.* *ть*. Жадане мое, як видно из сказаного, не єсть субєктивною моєю забаванкою, а має свою підставу в науці а навіть и в грам. Осадци (§. 89.). Тільки о *З.* виданю грам. Осадци, и додатках поміщених в тійже *ос.* Лепким и Онішкевичем. А додаткам тим всім разом взятим закинути можна ще и тоє, що не відріжені суть від тексту Осадци ані особним друком, ані не вичислені суть ніде при кінци граматики, через що виглядають так, як би хотіли підшиватись під авторитет покійного Д-ра Осадци самого. Помимо того однак годі не згодитись з *ш.* виданнями, що *З.* видане грам. Осадца даєтьє легко уживати в миколі попри виданю давнішим. Бо дійсно, всі додатки и уваги *ш.* видавців, як хибні вони часами и суть, єть так дрібні и не значні, що не зміняють зовсім основи граматики Д-ра Осадци.

Пюрко.

Наша чорна доля!

Значні переміни в нашій життю народній, які відбуваються послідними часами перед нашими очима, мусіли конечно звернути увагу кожного, хто хоч троха уважно слідив за послідними подіями. Незмінне правило природи раз у раз здіймає нові сили до життя, а з немилосердною послідовательністю торощить всяку гниль, всяку безжитненну заваду життя, всі спорохнявілі послідки перестарілости. Коли послідними часами у життю галицьких Русинів між рядами колишних „заступників и поборників“ народа неначе помором повіяло и оніть заснітилась в найважнійших институціях народніх, то се був тільки конечний вплив згаданого правила природи, а заразом великий доказ, як багато нагромадилоь у нас перестарілости, безжитненности, апорганичної зашкарпїлости.

Першим почином безжитненности староруської партії—було прилюдне опушенє народнєї підстави, виреченєся свого народу и язика, яке відбулося в злопамятній манифестації здесперованого „Слова“ в 1866 р. Хто троха міг застановитись над досяглюстю сего акту, мусів зрозуміти, що наші проводирі кинувшись в рамена „общерусизму“ — після їх власних слів — готового и „ніякого труда настоящего“ — відцуралися праці и совісного труда для добра народу, зреклися органичного розвою, самовіжного життя, а тим самим и втратили підставу всякого життя. Галицьке „общеруське обєднєнє“ було неперечною ознакою лінивости, здрахлілости и морального павперизму. Треба було чисто-галицької наївности и зуповного незнання життя російського народу, щоб брати за вплив серюзної мисли и правильного розвою „общеруськість Слова“, котра в цілій мислячій Росії зробила враженє дяківського лепетаня моральних павпрів.

Але втрата народнєї підстави, зреченєся самостійного и працєвнєтого життя, — незвичайно скоро звалили цілу партію, що стояла за плечима ренегатів. Не минуло и 10 літ, а незаперечима оснаість и застоє цілого староруського життя роскошилась у всіх частях сеї партії. Намість колишних заступників осталися живі мертвєці, без идеї, без патриотизму, а иноді й без сорому прилюдного. Ціле проводирство завмерало так скоро, зниділої перестарілости и дрянї громадилоь так багато, и сей помір моральний був так обємистий, що задля сего мусів наступити певній застій в цілїм життю галицьких Русинів, бо народня партія, що творилась майже з самих молодих людей, не могла ще на разі дати заступників ні до сойму, ні до думи державної, ані навіть де усіх институцій, де снітею вкривались сліди праці колишних патриотів. Взріот народнєї партії не міг від разу так широко розвинутиь, як великим був уладок староруської партії, а то тим менше, що „Слово“ надуживаючи довіря своїх читателів и становлячи заразом α и ω политичного и словесного образованя дуже великої часті староруської партії, через довгий час уміло закривати очі своїм тоді ще численним читателям, поїти їх ненавистю проти народовців и опиняти

навіть дійсних патріотів староруської партії від повороту до обозу народовців. Таким способом могла народня партія розвиватись и розростатись тільки власними силами и своїми людьми поступенно, дорогою природного розвою.

Ось и стане нам ясно, задля чого в прилюднім а передовсім в політичним житю усіх галицьких Русинів послідними роками обявилась застоля, а по части навіть очевидний упадок. Усюда, де не могли народовці зайняти належного місця, запанувала гробова майже тишина, або проявлялась діяльність неудала, безцільна, а не раз, коли не чисто егоистична, то певно як найменше патріотична. У багато ж річах, до котрих йнялися народовці, їх діяльність парализувалась злосливими забігами противників. Згадаймо тільки справи школьні, укладане учебників, удержане руського театру народнєго, розвій товариського життя в „Бесіди“, ба навіть саму просвіту народню, — а всюди побачимо, як часто мусіла схиблятись, або й розбиватись добра воля и охота народовців: працювати для добра народу, — о злосливі агітації противні. Уложені учебники, з малими виїмками, приправлені уступками на користь старорущини — вимагають очищення від сеї противонаучної угодовости и уступчивости. Агітації проти руського театру остаючого під управою „Бесіди“ виролили між публікою рівнодушність для піддержання народнєї сцени; „викинене“ „Бесіди“ з Дому Народнєго унеможливило належитий розвій руського життя товариського в столиці галицької Русі; а навіть в ширеню просвіти народнєї боролись и борються народовці с перепонами староруського обскурантизму и ворогування.

У такім складі річей, кождому мислячому патріотови насувалась одна думка: уступайте зужиті и перестарілі — а виступайте добросовістні, працївиті — живі! То ж було се ознакою не зовсім ще згаслого патріотизму, коли по сумних виборах соймових не тільки приватно, але навіть прилюдно цідійнялися між староруською партнею голоси завзиваючі до реорганізації, до зміни заступників и голов „від котрих рыба смердить“, до єдности и спільної праці. Від 1866 р. був се єдиний розумний и патріотичний зазив с поміж староруської партії до власних прихильників. Хоч був се автентичний доказ капітуляції „беззглядної староруськості“, однакож був він заразом и проблеском надії будучого життя, волі до життя... Капітуляція по цілковитім упадку — не соромна, а пізнане власного блуду и охота поправи все и всюди похвальні.

То ж свого часу оцінили ми відповідно сеї настрої, а властиво перестрій опинії одної части староруської партії, котрого відгомон озвався також в колонах коломийської „Русскої Рады“, — а заразом піднесли ми, як мало відповідним и ненадійним прологом осущеня сеї доброї волі являється проєктований з'їзд всіх редакторів. Ми вказали також, що належало б чинити для всім пожаданой реорганізації (а властиво для прилученя їх до народнєї партії) незужитих и нездеморализованих сил з староруської партії.

Однако ж, як каже приповідка, „хіба би вже чорт чортом не був, щоб и ладану не злякався“, так и руководителі староруської опинії спроневерилибся своїй стілько разів задокументованій истоті, коли б за-

явили добру волю и приложили руку до своїх грішних грудей. То ж злонамірена ретирада „руських“ редакторів від власного проекту могла здивувати хіба ще власних їх добродушних повірників. Ми могли б хіба дивуватись над смішною незручністю „перехопившихся“ редакторів, коли б тільки сей маневр не так живо нагадував нам знаних „калік на голову“.

И „Слово“ и „Русская Рада“ перелякалися голосу власних прихильників, и як раз затрубили, що у них усе так гаразд, що доля Русинів така добра, політика послів так відповідна, жите староруських інституцій так цвітуче, а проводирство таке блискуче, що й нічого реорганізувати, нічого справляти, нічого робити. Урра! та й годі! „Мы перехопились!“ пише „Русская Рада“ „и дали повѣдь до радости, що мы уже также противъ нашимъ „святоюрцямъ“ выступаемъ“. А дальше вже пише якийсь „всѣмъ намъ извѣстный народолюбець“ (Ленкавський?!)

„Ударило насъ то не мало, що ударяете на наші інституції, що они дуже ревно стараються о умноженіе „тыхъ цеголь и того камѣня“ въ Львовѣ, а не обертають капиталѣвъ на просвѣщеніе народа . . . ! Именно за то мы не маемъ для тыхъ мужей досыть слѣвъ похвалы, що ставлять въ Львовѣ русскій крѣпости, якими суть Ставропігія съ ея камяницями и „Народный Дѣмъ“ съ его квадратомъ! Мы еще желаемъ, чтобы на томъ не перестали, но чтобы дальше куповали, чтобы еще и цѣлу краковску улицю и то якъ найскорше выкупили. Мы нарѣкалибы на нихъ, якбы они розточовали народное имѣнье на издаваніе книжочокъ для народа, котры не могутъ (?!) входить въ програмъ „Народного Дома“... Вы хотѣлибы видѣти въ „Народномъ Домѣ“ читальню съ упорядкованой бібліотекою! Думаєте що не хотѣвбы того кождый управляющій членъ „Народного Дома“, чтобы наша молодѣжь не въ „неклѣ“ и не роблено долгѣвъ, но въ серіозныхъ наукахъ образовалася, якъ то давнѣйше було, доки врагъ не посѣявъ дурѣйки межи пшеницю? Но скажѣтъ-же, где тую читальню помѣстити? До того треба кѣлька комнатъ на книги, хотъ одну сатю на читальню; то значитъ треба выповѣсти наемъ школамъ, позбавитися доходу, котрый чей не марнуеся, а въ пользу обертаеся, якъ то зъ щорочныхъ розчетѣвъ знаете. А отворити читальню для молодѣжи? Для котрон? Для той, що у неи на радость врагамъ потерялася народная идея? Якіи же книжки вы бы могли давати читати, чтобы скрѣпити ними народного духа? Чи тін серіознй, науковй, котрыхъ есть тьма, чи тыхъ кѣлька съ тыми „мрѣями?“ Якбы тая читальня выглядала? Чи не такъ, якъ „Академическій Кружокъ“, котрый въ своемъ началѣ наполнявъ всѣхъ насъ радостію, ажъ доки не попалъ въ руки заграничного нигилиста, котрому ничего нема святого, котрый постановивъ собѣ все лишь бурити, а ничего не созидати? Если же для одного нигилиста наша молодѣжь вырѣкаеся нынѣ своихъ отцѣвъ, чей также не извергѣвъ, ругае свою вѣру, окунемъ (?) стае противъ всѣхъ своихъ давныхъ русскихъ, святынь, чи добре булобы до тыхъ всѣхъ компромитацій русского дѣла еще нове поле до полисовъ причиняти... Еслибы тыхъ не много старыхъ и съ старыми началами людей, що еще русску идею

піддержують теперь вимерли, що сталобися съ народомъ? Я цѣню высоко велику мысль съ обществомъ Качковского связаную; народнй собранія якій у насъ були въ Галичѣ, въ Львовѣ и въ Стрыку були моимъ идеаломъ, но вѣрте мѣнѣ, и нынѣ, еще разъ повтаряю, вынѣ не хочю ихъ видѣти, бо уже не хочю видѣти соблазна нашего русскаго народа, котрый жертвуе послѣдне на дорогу, щобы щось видѣти, чогось научитися, а не видитъ ничего, лишь домашнюю вражду, скажену вражду дѣтей одной матери по командѣ одного игилиста!... Чи мало еще для васъ науки, що общество Качковского минувшого року, мѣсто щось розумного въ выдѣлѣ робити, мусѣло лишь ѳтпирати на пасти одного „молодого“, котрый, слава Богу, сего року уже не избранный, и тому завдячити треба що общество, перейшовши въ руки тыхъ не многихъ „старыхъ“, ажъ теперь стало на крѣпкихъ (?!) ногахъ,!. Когоже то бѣльше ругали нашй молодий якъ не совѣтника Ковальского? А я вопрошаю: Кто изъ нихъ вѣжъ сдѣлавъ хоть десяту часть того, що Ковальскій, яко урядникъ, старйшина Ставропиги, членъ управляющаго Совѣта „Народнаго Дома“, посолъ въ Львовѣ и Вѣдни и проч. Не будь Ковальского, кто заступитъ его мѣстце? Померъ Кульчицкій, кто его мѣстце заступитъ? А то бувъ труженникъ тихій, благодарный и неутомимый, труженникъ изъ старои нѣмецкой школы, котрый не глядавъ николи славы, но вся нагороеа була въ его серци. Дайте на его мѣстце молодого, воепитаного въ польскѣй або украинскѣй школѣ... Вы ударяете на „Матицю“ и правда, що она мало житя проявляє, а такой не спить. Она дѣлає що може въ нашихъ обстоятельствахъ... Но може вы желаете, щобы силы „старыхъ“, скрѣпити „молодыми“, бо старй вымираютъ, а число ихъ малѣе. Взываемъ васъ, дайте зъ поможии молодыхъ кандидатѳвъ!

По такій адмоници съ стороны „народолюбца“ відкликала „Русская Рада“ на „неопредѣленное время предложеный съѣздъ редакторѳвъ русскихъ“ а дальше пише: заявляемъ, що и въ угодѳвмъ дусѣ корреспонденци ѳтъ поважныхъ народолюбѳвъ получилисьмо, и выражаемъ нашъ жаль, если кто намъ въ сей справѣ злу волю пѳдоувае. Мы не можемъ обоятно смотрѣти на тое, якъ одна трета часть нашои интеллигенци замовила, або ѳтъ Руси ѳтступила, а остали двѣ третй части въ двѣ противнй собѣ стороны тягнуть, и думаемъ, що кромѣ осторожности нашихъ старшихъ патрїѳтѳвъ, и инный еще якійсь способъ Русь зъ заклятаго колеса выдвинугти може. Мы бы волѣли мѣсто о ряздрахъ, писати народови о чѳмъ полезнѳмъ, а даже уже не знаемъ, щѳ съ сямъ дѣломъ такъ пекучимъ дальше робити?... Тымъ часомъ не ѳтступаемъ ѳтъ нашихъ въ 1848 р. у насъ принятыхъ началъ!

Наведені місяця самі про себе доволі говорити и ми ніколи небажали автентичнйшого и повнйшого потвердження нашого осуду староруського проводирства, так якъ нема лучшого доводу над признане прѣтивника и обвиненого.

Та не про те бажаємо ми теперъ говорити, якъ не входимо в те, о окілько підлі и негідні напади „народолюбца“ на нашу молодіж, котра не „у пеклѣ“, але в холоді и голоді щиро працюе над собою и над добромъ народнѣй справи. Ми хотіли ѳ теперъ ще пояснити тілько, що на-

лежить розуміти під тою „осторожністю наших старших проводирів“, чи то б „людей съ старыми началами!“

Ціла розвідка „многочуваемого народолюбця“ — се вірний вираз настрою наших проводирів и наилучший коментар проводирських смітників, а zarazом відповідна иллюстрація до пісні старечого завистника: „И сам я не піду и тебе не пущу.“ Усе загарбати в неудалих, але все таки в „проводирських“ руках, усіх загородити цеглою и каменем від мисли, науки, поступу и життя, зашкарупитись в жидівським робленню грошей и гріш ставити идеалом патріотичного життя, хоч най о торбами піде жебрати послідний руський селянин, сліпе поклоньство „старим началам“, обскурантизм, чолобитність и нехтуване потреб и інтересів народу — ось програма наших проводирів с старими началами!

Після такого визнання вашої проводирської віри вже кождому стане зрозумілим, чого повіяло серед галицьких Русинів послідними часами таким холодним вітром жидівської спекуляції, задля чого вже й проводирі стали експлуататорами народу та паразитами наших институцій и мають ту смілість прилюдно в „Слові“ боронити свою експлуатацію, — чому замирає жите народне в обнятих закостенілих та егостичних матеріялістів, чому холодніють патріотичні серця, никне офірливість для справ народніх, а народ пропадає під проводом жидоватілого проводирства!

Після ваших елюкубрацій одно нам тільки дивно, чого ви крокодилевими слезами плачете над долею Русі и побиваетесь за втратою проводирів и „людей съ старыми началами?“ Адже ж ваш Куземський, Дідицький, Ковальський, Петрушевич, Яновський, Малиновський, Гушалевич, Лозинський, Наумович и Павликов — се все самі проводирі, люде ще з німецької штуби и с старими началами, — та всі вони ще благоденствуют! Чи ж мало „средоточий“ и заступників?! Нема вже Литвиновича, перед котрим трепетали малодушні Петрі и Юди, а Лавровський то ж вже не мутить (як ви говорили) вам води! Ви хіба тільки в клопоті, на кого вложити корону князя Русі! Але придивіться блисше діяльності сих проводирів, а напевно вийдете з вашої клопотливости. О. Гушалевич крім проводирської слави неперечно має вікопомну славу у піднесено долі вбогого народу яко перший руський директор-священник „рольничого заведенія“, о. Наумович може бути прототипом хамелеонства, о. Малиновський вже осінив себе авреолею авторотва папистично-австрійського ліку для Рутенців, — а о. Лозинський! Хіба ж не читалисьте в „Слові“ ёго геніяльної тези, — ви „що так часто буваєте у Львові?!“ Ви засмаровуєте непотрібно цілі лібри паперу розправами „объ уллученіи быта нашего клира“, а не бачете, що се вже рішив о. Лозинський „в Слові“ в найпростий и найкориснийший, а тим самим и найгеніяльнійший спосіб. Преці о. Лозинський виказав яно як $2 \times 2 = 4$, що після іозефинського патенту за похорон одного чоловіка належить ся 59 зр. 78½ кр. а. в. + звичайну таксу (на котрій зовсім нелегально поперестають деякі священники), одже разом що найменше 60 зр. а. в. Sage: Sechzig Gulden Oest. Währ.!!

Нема найменшої підстави, для чого б сей іозефинський патент становив тільки привилегию для Яворова, тим більше що преці Галич,

Перемишль, Тереховля, Звенигород ето. мають далеко більше право називатись „княжими“ городами. Знов же ж річ кождому ясна, що чи в Яворові чи в Торбинцях кождий чоловік однаково вмирає и „въ персть, отъ нея же взятъ естъ“ після одної процедури повернути мусить, — як менше ясно и те, що так само в одним, як и в другим місця ті самі пісні співати можна, а що до віддалених кладбища то вже напевно Яворів не вирівнає ні одній гірській парохії. Так конечність розширення патенту іозефинського (але так, як ёго зрозумів и обяснив о. Лозинський) не менше ясна від ясности сонця. Полічимо ж на кожду хочби ще як мізерну парохію або капелянію бодай 50 випадків смерті, особливо коли економічний стан нашої Русі буде дальше розвиватись під благодатним впливом крилошанського „рольничого заведенія“, — а наймізернійший завідатель буде мати из самих похоронів річно мінімальний дохід 300 зр. а. в. нечисливши до того ні крестин и слюбів, ні amtsdiener-ської (як ви кажете) рядової платні, и питає: біту нашого клеру рішене, як найкористнійше. Ходить тільки о те, щоб зрозуміти належито геніяльний помисл о. Лозинського, а прийдемо заразом до належитої оцінки „проводирів“ старих начал, проти котрих окунеи стає наша молодіж.

Ми дозволили собі троха відступити від провідної мысли нашої, але задля того, щоб пояснити, як несправедливо нарікаєте ви на брак проводирів с старими началами! Ми могли б звернути увагу ще й на те, що система обявлена о. Лозинським mutatis mutandis застооовується и в багато наших інститудиях и при локладанню заслуг яко поозів и т. д., так що за для неї в що ёно згаданих винадках, дійсно мало що кождому проводиреви після аналогії іозефинського патенту належить и дістається далеко більше, як би се міг думати хто небудь з звичайних людей.

Ось задля чого не зовсім зрозуміло, чого ви плачете за втра-тою живих ще проводирів, с котрих, як видно, не один має дуже гарні кваліфкації, и чого б після ваших поглядів було ще таки ятось зле и нелюдяно в галицькій Русі?

Коли ж мимо того не тільки ми и наші прихильники, але навіть велика часть вашого сторонництва явно підносить голос проти „самыхъ передовійшихъ“ проводирів, котрі дали доказ своєї нездібности руководити народніми ділами, то се може бути вам доказом, що щирі патриоти и прихильники свого народу зовсім відмінно глядять на обправу народню, на розвій и ціль нашого житя. Жива идея — для людей живих, щирий патриотизм — для людей з серцем, провід житя народнього — для людей з мислею, наукою и з „новими началами“, а не для жоравних павпрів и шкаралупників аж до гробової дошки. Навкруги вас усе повертається проти вас, власні діти, як самі кажете, витракаються ництожних батьків и ви ще тільки дрожете с страху, що вам не можна вічно держатись пригарбаной власти. Водкий тязучий чоловік з щирим, патриотичним серцем, застановившись над вашими ділами стане разом з народовцями еднатись и працювати для добра народу, котрий не має у ваших очах навіть вартости цегли и каменя! Правда, через вашу злість чимало потерпить справа нашого народу, бо ще не скоро визво-

лимоє на пут деморалізуючих провідирів. Та через те не цураємось праці.

Одну правду сказали ви, що за вами не стоїть вже „многонадежда“ молодіж. И дійсно одна наша відрада в тяжких часах, се — що молодіж наша не пішла за спорохнявілим провідирством, не заманилася золотом мамоною, не перейнялася зжидоватілим идеалом „грошетворства“, — але хоч лишена помочі вашої, в голоді и холоді йде дорогою науки и праці до нашого всім дорогого идеалу народнього. Сміло кажемо: ми гордимось и дорожимо такою молодіжю, що мала на стілько сили остоятись проти провідирської деморалізації.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— Руський театр народній. Дня 17. грудня представлено в перший раз мєльодраму в 5-ох образах: *Від напасти не пропасти, або катрєль Тимко* — утвору Т. Ш. з музикою *Виктора Матюка*. По своїй гяотї, розкладї акції и розвязці сей утвір незнаного автора дуже живо нагадує Д. Млаки: Гната Приблуду, хоч ні троха не зближається що до стійности до утвору нашого буквиньського писателя. Найбільші погрїхи проявляються у самїй акції, котра так часто уривається, що особи на сценї в великім клопотї, що о собою зробити, а надто безпричинне, чисто махнальне появленєся осіб на сценї надає цілій подї зовсім вимушений, так сказати б, катаринковий характер. Интрига Тимка з жидом и писарем, щоб позбавити родичів Олі всякого майна и зробити з Василя, військового товариша Тимка, нечесного, злодїйством скаданого чоловіка, незручно поведена автором, через що жид-арендар видається більше наївним, як хитрим и проворним, а у сценї коли жид виманює від батька Олі запис на ґрунт и хату, зраджається брак знаня звичайних вимогів и формальностей правничих, нашим арендарам дуже добре знаних, через що автор розминається с своїм заміром вірно представити взаємини між жидом-арендарем, а нашими селянами и намість морального обурєня на підступ жида-писаря и Тимка, викликує нїмвовольний смїх. Сама розвязка акції, не кавзальна, а чисто припєдковє, творить з усього *deus ex machina*; сцена між Тимком а Олею в 4-ім образї крайнє неестетична. — Музика п. Матюка хоч мало ориґинальна виявляє баґато таланту молодого композитора. — Після всего не можна утворова п. Т. Ш. вічувати нїшої будунности, як „Підгірянам“ Дє. Гушадєвича.

З великою нетерпєливостю и цікавостю вижидала наша публіка представлєня пєтїакторвої траґєдї п. з. „Довбуш“ *Ю. Федьковича*. Довбуш — єд на дів митїяна постать гундуцького життя историчного, сей казакши и шєдїи осїяний герой — стався любияним тематом нашого буквиньського поєта незрїцаного доої аґаація життя и небуту наших Гундуць. Дїлом довших студїй був „Довбуш“ написаний в III-ім

рочкику „Правди“, а с початком сего року укінчив Ю. Федьковоч п'ятиактову трагедію „Довбуш“ зовсім відмінну від першого твору. Поки ще вийшов сей новий утвір (він печатається в буковинському альманасу: Руська Хата) з печати, за призволенем автора и старанем щирих прихильників нашої сцени народній появився „Довбуш“ на нашій сцені. Не можемо тут поминути дивних перепон, ставляних о сторони ц. к. поліції. Особа Єзуїта, двірського капеляна и интриганта, стала такою перешкодою, що задля неї представле „Довбуша“ було зовсім заквезионоване. Дивно нам, що в конституційній державі не можна представляти Єзуїта, а в тім випадку се тим дивнійше, що постать Єзуїта в „Довбуші“ є чисто индивидуального характеру и автор в своїй трагедії не виразив навіть того обурення проти Єзуїтів, яко таких, до якого маємо ми Русини повне право на підставі историчних фактів оперте. Так не тільки исторична правда мусить коритись перед нашою цензурою театральною, але Єзуїт, вже яко такий, уживає повного права театральної нетикальності, якого не має ні піп православний ні протестантський духовний. Ледво по великих забігах удалося виведати призволене на прееставлене „Довбуша“ з зміною Єзуїта на Секретаря, хоч через те тільки здраматизовано псевдолиберализм нашої цензури. Не тутка місце роздивляти критично сей новий плід нашого Федьковича, котрий вимагає стараннійшого и основнійшого розгляду, над звичайну рецензію. Ми тільки мимоходом пригадаємо псевдокритикам „Слова“ и „Кронікі Codziennej“, що до якого небудь стійного осуду Федьковичового „Довбуша“ треба передовсім розуміти саму грість трагедії, обізнатися з життям Гуцулів, а особливо їх казками, піснями и переказами о Довбуші, и знати, як глядять самі Гуцули на „свого Барбаросу“. Поучати об тім всім своїх окухачів не може бути заданем самої трагедії. Сам автор говорить у переднім слові, „що сю драму не писав для книжки, але впрост для подрі, задля чого и грість її на перше око и тісна и куса здаєсь“. Не хочемо твердити, щоб „Довбуш“ був вільний від недостатків, именно що до свого историчного заснована, що до характеру воеводи и конечної смерти воїх героїв трагедії, — але мусимо скавати, що неприхильні погляди „Слова“ и деяких маломислячих слухачів на сей утвір переважно походять из-за незнання миту Гуцулів о Довбуші и задля тісноти самої грісти, через що слухачі надто мусять напружати свою увагу и дуже легко теряють звязь акції, дійсно дуже живої, и непереривно розвиваючоїся. Мимо того представле „Довбуша“ буде зачислятись до найліпших сегорічних представлень нашого театру, а „Довбуш“, хоч потребує ще значних змін що до сценичного представлення, буде неперечно першою дійсною трагедією у нас.

Задля короткого часу побуту нашого театру ві Львові було конечним припішити представле „Довбуша“, через що виконане самого представлення не могло відповісти усім вимогам. Крім того малий склад нашого товариства театрального не вистарчає до належитої обсади всіх роль, а брак відповідних декорацій уймає багато ефектовности цілому представленю. Мимо того можемо з узнанем виразитись, о представителях головнійших осіб трагедії. Коли ж побіч сего загального узнання витикаємо недостатки, то чинимо се задля того, що маємо надію

в дальше поведжене „Довбуша“, а заразом и те переконане, що нашим артистам залежить більше на пізнанню недостатків, як на похвалах. Найбільш відзначилися п. Марія Романович в ролі циганки Цорі. Гарною була Цора в II-ім ділі, коли любов до Олекси Довбуша бореться з любовю для власного батька, не менше удатною була сцена, коли Цора довідуєсь о зраді Олекси и при огні, куда кинувсь перед хвилею її батько з роснуки за втратою традиційного хреста, „завдається в раби мсти богам“ поприсягаючи криваву пімсту Олексі. Жаль тільки, що слабый троха голос відмовив у сій послідній сцені належитої сили для грози пімсти. Найлучше випала ся часть в ролі Цори, коли вона (в IV-ім ділі) палаюча пімстою в підмогу приходить Дзвінці, щоб разом мститись за свою обиду. Тут була Цора дійсною циганкою Цорою, палаючою від пімсти в кождім слові и в кождім руху, а слова:

Але не ще!

Бо Цора ще живе! бо Цора дасть
Ратунку бідній Дзвінці! Цора Дзвінку
Пімотить!..

були справді артистично віддані. В десятій бесіді (в IV-ім ділі), вимагає кількоразове повторене: „Душу... я хочу душу... лячку душу... більше різнородности в інтонації, у сильнішого виразу пімсти, глумливости и задрости. Роля Цорі позістане пописовою для п. Марії Романович. Роля Дзвінки (п. Падлевська) була дуже невідповідно віддана. Дзвінка — ся „справді гарна жінка“, як каже сам вибірливий Олекса Довбуш, та жінка, що „її мідкі слова, та несамовита краса, вже нераз зводили з розуму самого Довбуша“ — мусить бути и на яві такою Дзвінкою, инакше перша бесіда з IV-го діла (розмова між Дзвінкою а Олексою), ся дійсно пописова сцена для кождої артистки, виходить сміхотворною и дивоглядною, — и відтак и ціла трагедия тратить один з головних мотивів своїх. П. Ляновська (княгиня) вивязалася з своєї невеликої, хоч тим неменше трудної ролі з можливою на свій вік старанністю и віддала монолог: „чи ж не щує жасна та чорна доля, то бідне людське серце мов шакаль плоху ту ляню пуці?“ — з повним розумінем. П. Лясковський (Олекса Довбуш) вивязався с тяжкого свого задана користно для свого таланту, а хоч не вдалося ёму ще вповні зближитися до натуральности, то мимо того незаперечимий дав докає поступу, уникаючи грубої пересади и стараючись по можности відтворити Довбуша по мисли автора трагедії. Найлучше відданою була пята бесіда (розмова з езуїтою) I діла и послідна бесіда в III ділі. Але в третій бесіді I діла (перед воеводою) був Довбуш більше крикливий и визиваючий, як міг ним бути думний Довбуш перед воеводою, а сцена з Дзвінкою в IV ділі була майже зовсім неудалою. Немоглисьмо в тій сцені добачити в Довбуші тої переменя, яка відбувається в ёго душі и серцю під впливом „несамовитої краси Дзвінки и її мідких слів“ — переменя, — що обіймає цілу скалю чутя від слів: „я не думаю вже любити, не хочу, не смію, бо на сей топір я гуцулам присяг“ — аж до слів „то ж на Бога я присягаюсь, що від нині я твій (Дзвінки), на віки твій!“ Тако ж мало удатною була перша и послідна сцена п'ятого діла. П. Гриневецький (в ролі секретаря, а властиво езуїта) заявив великий талант у представленю чорних характерів, тільки

був занадто монотонний и одностайний. То й сам езуїт и перед людьми и на самоті, перед воеводою и перед Дзвінкою, у почині своєї інтриги и в торжестві своїх забігів, — така одностайність невідповідає ні природі, ні драматичности. Гру п. Стефурака (Иван Довбуш) мусимо в значній часті назвати неудатною; а гра п. Людкевича (Мовган) була дуже хиблена. Небачилисьмо в Івані сього психологічного переходу від ненависти до любови, від ненависти и зависти до свого брата Олексі— до щирої любови братерської, не доглянулисьмо того жалю и обурення, що будиться в серцю сина на оповідане о страшній смерті батька, а сцена перед замком воеводи и „жасною печею“ була більше дикою, як взнеслою и трагічною. Морган був малим старцем, обоятним декляма-тором, але не був тим поважним претендентом до циганської корони, наскрізь перейнятим вірою в своє недалеке царство, а в його грудях, здається, не тліла й искорка любови для своєї Сагаї, котрій він усе простив — для любови. — П. Плошевський в ролі воеводи, мимо стараня неміг відтворити типу лядького шляхтича. Інші представителі поменших роль мали о багату легше задане, с котрого вивязались відпо-відно (з виїмком старого гуцула, що тільки повторяв слова без наймен-шого чутя.).

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 29. грудня.

По росправах бюджетових закінчених призволенем' бюджету, за-крито засіданя *Ради державної* с поводу різдвяних свят аж до 22 Січня б. р., а увага прилюдна знов звернена виключно на справи всхідні а передовсім на Царгород, де окінчились наради передконференційні, а дня 22. с. м. відбулась перша властива *конференція*. На передкон-ференційних нарадах мали заступники моцарств зовсім' порозумітись що до плану самої конференції. Ген. Ігнатієв відступив від проєкту, щоб Болгарію обсадили російські войска, а на томість предложив зайняте Болгарії через бельгійські войска. Однакож сей проєкт, як доно-сять, упав задля того, що Бельгія відказала сповнення сеї дипломатич-ної услуги. Натомість прийнято новий проєкт, щоб утворити особний відділ охотників з усіх країв в числі 6000 л., котрий мав би доглядати ладу в переведеню реформ в Болгарії. Дня 22. с. м. відбулося в Цар-городі в палаті тур. адміраліції під проводом' Савфет-паші (міністра справ заграничних) перше засідане конференції. Найперше виказались заступники моцарств своїми повноважцтвами. На відголос арматних вистрелів повстав Савфет-паша и сказав до зібраних: „Сальви артилерії оповіщакоть оголошене конституції, що перемінить турецьку державу.“ По тім відчитано справоздане з праць передконференційних и їх ре-зультати и доручено се Савфетови-паші, котрий просив о час до пере-гляду там заміщених жадань. Досі, ще не відома відповідь Турції. Сподіюється, що Турція дасть виїмаючу відповідь.

Головна основа оголошеної конституції турецької слідує: Неподільність держави. Султан єсть найвищим Калифом музулманів и всіх оттоманів. Ёго права такі самі як и конституційних володарів заходу. Піддані держави називаються оттоманамп. Їх свобода єсть ненарушима. Ислам єсть державною релігією. Поручається релігійні привилеї громад и свободу всіх визнань. Свобода печати и науки. Обязкове виховане елементарне; право товариства, право петиції, и рівність усіх перед правом. Рівний розклад податків, порука власности и ненарушимість домівства. До урядів припускається всіх без згляду на рїзницю віри. Вєї мають ставати тільки перед властивими судами. Росправи публичні. Признається право оборони и оголошується вирокки. Конфіскації, панщина и тортури зносяться. — Министри одвічальні перед палатами. Утворюється дві палати: палата послів и сенат. На 100.000 мешканців припадає один посол. Голосоване тайне. Урядники, з виімкою министрів, не можуть бути послами. Инициатива до законодавства прислугує министрар и палаті послів. Устави предложені палаті послів и ревизії сенату потребують санкції султана. — Урядники и судії неможуть бути відсунені. Провинційальна администрація переводиться на підставі як найширшої децентрализації. Утворюються генеральні и муниципальні ради. Конституція може бути знесена тільки ухвалою обох палат санкціонованою султаном.

Times згадуючи о тій конституції пише, що конституція без гваранцій остається тільки чисто теоретичною справою, и ні троха не усуває практичних трудностей и грізної замотанини теперішньої хвилі.

ЗАПРОСИНИ ДО ПРЕДПЛАТИ.

С смм. Ч-лом росписуємо предплату на „Правду“ на рік 1877, запрошуючи Ш. Читателів и всіх щирих прихильників народнєї справи до як найскоршого и найчисленнїйшого відновлення предплати. „Правда“ виходитиме в будучім році в такім самім обамі и по такій ціні предплатній, як и досі. Редакція докладає всіх старань, щоб відповісти заданю и становиску органу народнєї партії. Стараємося передовсім розбудити живїйший рух словесний між Русинами в Австрії и з'єднати всіх наших писателів для широкого розвою нашої словесности. Маємо небезпідставну надію, що, як досі, так и на будуче, наші закордонські братя спомагатимуть нас у наших щирих змаганях удержати и розвивати словесну спільність и єдність розділеної Русі-України. Затемнене розумінє народнєї справи у великій части галицьких Русинів неперечно спиняло и спиняє належиту ходу розвою ру-

ського народнього життя в Галичині и недозволило ще запанувати в великих кругах правдивим поглядом на наш народ и на становище и задання народній партії. Перехід від тісних або застарілих и ненародніх поглядів до властивого пізнання нашого положення и до переведення правдивої роботи народній, ще довгий час вестиме нас дорогою тяжкої боротьби, до чого конечно треба сполучення всіх наших сил. Послідні події нашого народнього життя вкладають на нас далеко більшу повинність єднатись и оживляти до щирої праці, як коли небудь иншим часом. Оспалість, нездарність и упадок наших противників — не повинні заражати наших кругів. Тільки щира праця для добра нашого народу, живий уділ в прилюдній праці народній всіх прихильників нашої ідеї, розширюване слова: правди и науки — в найширші круги, совістне сповненє обовязків, — можуть усправедливити наше истнованє яко партії и зберегти нас перед засудом потомности и исторії.

То ж живий уділ в піддержаню и розвою нашої часописи, яко органу наших словесних и политичних змагань, являється конечностю нашого поступу. Тільки при живій участі нашої публики зможемо відповісти обовязкам, які тяжать на нас. Задля того просимо о як найточнійше надсиланє предплати, щоб могли ми як найвідповіднійше уладити наше видавництво и ухилитись від всякої нерегулярности.

Заразом просимо тих Ш. Читателів, котрі ще досі не запла-тили цілої предплати за сей рік, о скорє вирівнанє залеглостей.

~~Щоб~~ Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального життя, просимо всіх прихильників народній справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописі. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

Слідуюче Ч-ло 1. на рік 1877 вишлемо тільки тим Ш. Читателям, котрі надішлють пренумерату.

До сего Ч-ла долучаємо лист заголовний и зміст ІХ-го рочн. Правди.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Високи Шевченка. — Під зглядом Фр. Сериківського.

